

Göç ve Kültürel Etkileşim

Migration and Cultural Interaction

Editörler

Mehmet Mehdi İlhan

Orhan Albayrak

Göç ve Kültürel Etkileşim

Migration and Cultural Interaction

ISBN 978-605-81541-8-6

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları No: 28

Kıtabın Adı

GÖÇ VE KÜLTÜRELETKİLEŞİM

MIGRATION and CULTURAL INTERACTION

Edtörler

Mehmet Mehdi İlhan

Orhan Albayrak

Gözden Geçirenler

Kasım Çelik

Seda Çakmakoglu

Kapak Tasarım

Burak Ambalaj

Baskı Öncesi Hazırlık

İbrahim Yılmaz

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Halkalı Cad. No:2 Küçükçekmece/İstanbul

Tel: 0212 692 96 00

Faks: 0212 693 82 29

www.izu.edu.tr

Göç ve Kültürel Etkileşim

Migration and Cultural Interaction

Editörler

Mehmet Mehdi İlhan

Orhan Albayrak

Gözden Geçirenler

Kasım Çelik

Seda Çakmakoglu

İSTANBUL 2019

Önsöz

Halil İncalcık Sosyal Bilimler ve Tarih Araştırmaları Merkezi ile beraber, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü doktora öğrencileri olarak Uluslararası Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de Göç ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu’nu çeşitli ülkelerden altmışın üzerinde katılımcı ile 2-3 Nisan 2018 tarihlerinde İstanbul’da başarılı bir şekilde gerçekleştirdik.

Sempozyumu düzenlemekteki temel amacımız, lisansüstü öğrencilerin akademik etkinliklere dair ilgi ve tecrübesini arttırmaktı. Beklediğimizin çok üstünde bir katılım almamız, bu amacımızda başarılı olduğumuzu gösterdi. Bu noktada, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih Kulübü’nün olağanüstü bir çalışmayla sempozyumu mümkün olan her kanalda duyurduğunun da altını çizmeliyim. Bunlara ek olarak, bu sempozyum hem bireysel hem de üniversite düzeyinde uluslararası tanınma ve işbirliğini geliştirici adımlar atmamıza yardımcı oldu.

Cambridge Scholars Publishing tarafından sempozyum bildiri kitabımızın yayınlanmak istenmesi ve Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı’nın basılacak olan bu kitaptan bir nüsha istemesi bizi son derece onurlandırdı ve mutlu etti. Bu sempozyumun göç ve kültür gibi alanları çalışan bilim insanlarına ve yetkililere özgün bakış açıları kazandıracağına inanıyorum.

Sempozyumu düzenlerken bize eşsiz yardım sağlayan ve rehberlik eden Prof. Dr. Mehmet Mehdi İlhan’a (Halil İncalcık Sosyal Bilimler ve Tarih Araştırmaları Merkezi Müdürü ve Australian National University öğretim üyesi) çok teşekkür ederim. Ayrıca, yoğun destek ve katkıları için Prof. Dr. Ömer Çaha’ya, Prof. Dr. Mehmet Emin Köktaş’a ve İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Bulut’a teşekkür ederim. Son olarak sempozyumumuza katılımıyla bizleri onurlandıran 62. ve 64. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Sağlık Bakanı Sayın Dr. Mehmet Müezzinoğlu’na ve sempozyumumuza nazikçe sponsor olan Bahçelievler Belediye Başkanı Sayın Osman Develioğlu’na teşekkür ederim.

Orhan Albayrak

Doktora Adayı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

March 2019

Foreword

In collaboration with Halil İncik Centre for Social Sciences and Historical Research, we -as PhD students in the Department of Political Science and International Relations at İstanbul Sabahattin Zaim University- successfully organised the International Symposium on Migration and Cultural Interaction in the Ottoman Empire and Turkey on 2-3 April 2018 in İstanbul with more than sixty participants from all over the world.

Our main reason for organising this symposium was to improve postgraduate students' interest and experience in academic events. Level of participation being much higher than expected shows that we achieved our aim. At this point, I must acknowledge the extraordinary work that is carried out by İstanbul Sabahattin Zaim University History Club for advertising the symposium in every possible channel. In addition to this, this symposium helped us to pave the way for improving international recognition and collaboration both at individual and university levels.

Cambridge Scholars Publishing's invitation to publish our proceedings and The Turkish Republic Ministry of Interior's request to acquire a copy of our proceedings made us extremely honoured and happy. I believe this symposium will provide unique perspectives to those scholars and stakeholders who are working on topics such as migration and culture.

I would like to thank Prof Mehmet Mehdi İlhan (the director of Halil İncik Research Centre for Social Sciences and Historical Research and a faculty member at the Australian National University) for his substantial help and guidance in organising this conference. I would also like to thank Prof Ömer Çaha, Prof Mehmet Emin Köktaş, and Prof Mehmet Bulut (the Rector of İstanbul Sabahattin Zaim University) for their extensive support and contributions. Finally, I would like to thank Dr. Mehmet Müezzinoğlu, the Minister of Health in the 62th and 64th Governments of Turkish Republic, for honouring us with his participation and Mr. Osman Develioğlu, the Mayor of Bahçelievler in İstanbul, for kindly sponsoring the symposium.

Orhan Albayrak

PhD Candidate, Department of Political Science and International Relations
Institute of Social Sciences, İstanbul Sabahattin Zaim University

İçindekiler / Contents

Önsöz – Orhan ALBAYRAK (V)

Foreword - Orhan ALBAYRAK (VII)

Mehmet Mehdi İLHAN

Introduction (1-15)

Chapter 1: *Caucases and Balkans: Migration and Cultural Interaction* Kafkaslar ve Balkanlar: Göç ve Kültürel Etkileşim

- Hicabettin SARI

Fransız Basınına Göre Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Müslüman Göçleri (19-53)

- Mehmet Mehdi İLHAN

Dobruca: Babadağı ve Mangalya'da Türk Nüfusu ve Kültür Varlıkları (55-83)

- Mehmet SEREZ

Birinci Dünya Harbi'nde Romanya Cephesi ve Romanya'dan Türk Göçleri (85-127)

- Fahriye Begüm YILDIZELİ

British Attitudes towards the Population Exchange between Turkey and Greece (1922-1923)
(129-135)

- Semih SÖĞÜT

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Göçmenlerin Göç Algısı (137-152)

- Yıldırım AĞANOĞLU

Balkan Harbi Sonrasında Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti (153-177)

- Ahmet İlker BAŞ

Kırım Savaşı Sonrası Rusya'ya Bulgar Göçü (179-206)

- Melike BATGIRAY

Toplumsal Hafızada 1864 Göçü Algısı (207-218)

- Kaya GÖKTEPE

Sosyoekonomik Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Göç ve Kültürel Etkileşim: Edirne Vilayeti Örneği
(1856-1914) (219-239)

- Turan AKKOYUN

Kafkas Göçlerinin Anadolu'daki Kültürel Etkileşime Katkısı (241-266)

- Dilara AVCI

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) ve Sonucunda Pomakların Anadolu'ya Göçleri
(267-274)

- Ali ERKEN

Türkiye Yugoslavya Arası Serbest Göç Mutabakatı ve Sonuçları (275-282)

Chapter 2: *Caucuses, Balkans and Germany: Migration and Literature*

Kafkaslar, Balkanlar ve Almanlar: Göç ve Edebiyat

- Esra AKSÖYEK

Elveda Balkanlar: Unutulan Vatan Romanına Psikososyal Bir Bakış (285-302)

- Hacire AKTAŞ

Makedonya 1900’de Toplumsal Trajedi (303-317)

- Ayhan AYPAK

Giritli Mübadillerin İki Dillilik Hadisesinin Türk Romanı Üzerindeki Sosyokültürel Etkileri (319-348)

- Pınar ALÇİÇEK

Türkler Almanya’da: Göçle Gelen Kültürel Kimlik Sorunu (349-371)

- Faruk ÇAM

A Critical Book Analysis from Transnational Perspective-The Lowest of Low (373-383)

- Meryem SALIM

Osmanlı Dönemi Yazılı Kaynaklarında Geçen Bulgarca Alıntılar (385-399)

- Embiye KAZİMOVA

Osmanlı Döneminde Bulgarca Yazılan Türkçe Ders Kitapları (401-408)

Chapter 3: *Syria: Refugees and their Education*

Suriye: Mülteciler ve Eğitim Sorunları

- José Rafael Medeiros COELHO

Suriyeli Mültecilerin Osmanlı’dan Günümüze Türkiye Topraklarından Brezilya’ya Göç Yolculuğu (411-430)

- Ramazan ÇINAR

Zorunlu Kitlesele Göçler ve Toplumsal Uyum Süreci: (Suriyeli Sığınmacılar Örneği) (431-449)

- Hilal ÇAKMAK

Türkiye’deki Suriyelilere Yönelik Eğitim Politikalarının Uyum Sürecine Etkileri (451-468)

- Sabri ÖZ and Nazlıcan DİNDARLIK

Türkiye’de Mültecilerin Yaşadıkları Alanlara Yönelik Gıda ve Yardım Lojistiği (469-493)

- **Emir Fatih AKBULAT and Hüdayi SAYIN**

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Başarılı Bir Kültürel Kimlik Koruma ve Entegrasyon Örneği Olarak Çerkesler ve Göçleri (495-520)

- **Bekir GÜZEL**

İnsan Hakları ve Eşitlik İlkeleri Temelinde Türkiye'nin Güncel Göç Politikası: Karşılıklı Uyum (521-534)

Chapter 4: *Migration and Cultural Interaction*

Göç ve Kültürel Etkileşim

- **Ayşe Hümeysra TÜYSÜZ**

Osmanlı Zorunlu Göç Tarihi Üzerine Bir Kavramsal Tartışma: Doğu Avrupa Yahudileri Örneği (539-551)

- **Nesibe Ayşe SAĞLAM**

Türk Vatandaşlarıyla Evlenen Gagauzların Yaşadıkları Kültürel Etkileşim ve Farklılaşmalar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (53-572)

- **Gözde PIRLANTA**

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Tarihi Sürecinde Göç ve Kültürel Etkileşim ile Birlikte Değişen Yaşam Alanları (573-596)

- **Seyran AKTAŞ**

XVI. Yüzyılda Ermeni Göçlerine Dair Bir Değerlendirme (597-618)

- **Sait YILDIRIM**

Göç Olgusunun Weberyana Analizi: 1. Dünya Savaşı Doğu Vilayetleri Örneği (619-634)

Chapter 5: *Theories of Migration and Multiculturalism*

Göç Teorileri ve Çokkültürlülük

- **Abdullah Sait ÖZCAN**

Farklı Kimliklerin Bir Arada Yaşama Sorununa Çözüm Arayışları (637-654)

- **Elif ÖZTÜRK**

İngiliz Okulu Kapsamında Göçün Uluslararası Barış ve İstikrar İle İlişkisi (655-668)

Chapter 6: *America and Far East: Migration and Cultural Interaction*

Amerika ve Uzak Doğu: Göç ve Kültürel Etkileşim

- İsrail KURALAY

Latin Amerika’da Osmanlı İzleri: El Turko (671-701)

- Reza FAHMI and Prima ASWIRNA

Migration Poverty and Slavery of Human Being Study in Psychology Perspective (703-719)

- Mehmet Mehdi İLHAN

Avustralya’da Türkler ve Türkçe Öğretimi (721-743)

Chapter 7: *Migration: Cinema, Media and Music*

Göç: Sinema, Medya ve Müzik

- Fatma Nur ŞENGÜL

Türk Sinemasında Türkiye’den Almanya’ya Göçün Göçmen Üzerindeki Kültür ve Kültürleşme Unsurları (747-761)

- Emre ÜNÜR and Melis Zeynep ÜNÜR

Mülteciliğin Sosyal Medya ile İmtihanı: Ekşi Sözlük ve Suriyeliler (763-794)

- Ayşegül KURTOĞLU

Göçün Mikro Tarihsel Veçhesi: Bir Deneyim Aktarım Aracı Olarak Video Günlükleri ve Kültürel Etkileşim (795-825)

- Mehtap DEMİR

Kültürel Etkileşim ve Göç: Türkiye Yahudileri ve Müzik Kültürü (827-834)

Chapter 8: *Autobiography*

Otobiyografi

- Sedat GENCER

Kimliğin Bir Belirleyeni Olarak Göç ve Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Uzanan Süreçte Bir Göçmen Çocuğu Olarak Şevket Süreyya Aydemir’in Hikayesi (837-853)

- Hüseyin KANSU

Dört Ülkenin Vatandaşı Muhacir Hacı Yusuf Kansu’nun Hicret Serüveni (1911-1991) (855-862)

Introduction

This symposium was organised with Orhan Albayrak, a Ph.D. student of mine. Originally, we expected that my other Ph.D. students would also contribute to the organisation of the symposium, but due to their personal circumstances they were not able to. The symposium was meant for M.A., Ph.D. students and young academics so as to encourage them to write academic papers. It turned out to be fruitful. The number of applicants turned out to be much more than we expected. The quality of papers likewise was above the level of our expectations. Eventually we had a symposium with over sixty participants and quite a number of audiences including academics and students. The selection committee examined every abstract with care and selected the best. The selection for this volume had to be thematic and accordingly some papers were left out despite the fact they were also well written. I sincerely encourage every academic to motivate their students and organise a symposium at least every other year in the field of their expertise.

Although most papers were presented in Turkish, we had a few in English. This Introduction is meant to address the English reader and reflect a glimpse of the content of papers. The Introduction is organised in a sequence that would reflect a theme for each chapter, the book is divided into.

Caucases and Balkans: Migration and Cultural Interaction

Dr. Hicabettin Sarı's paper is a comprehensive one covering the emigration of the Muslims from the Balkans and Caucasus into the Ottoman State and also to the Modern Turkish Republic due to provocative Pan-Slavism propaganda¹ and expansionist plans of Czar's Russia in the 19th century. Following the 1877-78 Russo-Ottoman War, the 1908 Russian invasion of Austria-Hungary and the 1912-13 Balkan Wars the Muslims were faced with the threat of losing their belief, faith, dignity and even life and property. The only solution was to take refuge with the Ottoman Empire. The population movement in the Balkans and Caucasus according to Sarı was far beyond imagination. Not were the only Muslims, but also Hungarians, Poles, and Ashkenazi Jews were displaced from their homes. About 150-200 thousand White Russians

¹ For Pan-Slavism propaganda see Anna A. Grigorieva, "Pan-Slavism in central and southeastern Europe," *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences* 1 (2009 3) 13-21

were forced to migrate following the Bolshevik Revolution² of 1917. Following the Treaty of San Stefano (Yeşilköy), the 1878 Peace Treaty between Russia and Ottoman Empire and the Congress of Berlin³ (June 13-July 13, 1878) around 50 to 60 thousand Muslims migrated from Eastern Thrace to Edirne (Adrianople). The paper is based on the French press and newspapers mainly “Bulletin periodique de la presse turque, greque, yougoslave and bulgare” covering the Ottoman period (1771-1923) and also that of Modern Turkey (1923-1997). The purpose of the author is to make the original sources available for the young scholars and motivate them to use original documents in their research papers and studies. However, to fully understand the migration policy in the Balkans, there is a need to study the presence of Turks in the Balkans before and after the Ottoman rule.

The migration of Muslims from Rumelia and Romania during the First World War is covered in Mehmet Serez’ paper. According to Serez the Bulgarian bandits forced about 200,000 people to take refuge in Istanbul in January 1878. However, the emigration from Rumelia slowed down after the 31 January 1878 Agreement of Edirne. But it restarted again following the 1912-1913 Balkan wars. During the first years of First World War and the Turkish War of Independence the immigration to Turkey continued at certain intervals, but after foundation of Turkish Republic those Turks who in the past had migrated to Rumelia and Romania were forced to travel back to Anatolia. From 1923 to 1949 over 790,000 Turks immigrated to Turkey and were settled in various cities in Thrace and Anatolia. From 1913 to 1970, according to official figures, 1,248,756 members of 321.191 families from Rumelia took refuge in Turkey either as migrants or as part of exchange of population agreement between Turkey and Balkan countries. Of these 122,956 were from Romania. Turkey built 172,583 houses and distributed 10,191,419 decares of land for the use of migrants.

² See J. Zajda (2014), The Russian Revolution. In G. Ritzer & J. M. Ryan (Eds.), The Wiley- Blackwell Encyclopedia of Globalization Online. Neil Faulkner, *A People’s History of the Russian Revolution*, Pluto Press, London 2017.

³ Congress of Berlin was a diplomatic meeting of major European powers that resulted in replacing the Treat of San Stefano with the Treaty of Berlin signed on 13 of July 1878 and served the British interest at the expense of Russian humiliation. Although with the Berlin Treaty Russia gave back the lands it had conquered from the Ottomans during the 1877-78 Russo-Ottoman war, however, the Congress failed to meet the hopes of Balkan people and thus pushing the Balkans in to the future crises.

The Turkish-Greek population exchange⁴ following the agreement signed between the two governments on 23 January 1923 at Lausanne explaining how it was perceived by the communities is the topic covered in a paper presented by Semih Söğüt. About 200,000 Orthodox Greeks emigrated from Turkey to Greece while 500,000 Turks left Greece and immigrated to Turkey. Bearing in mind that Greece at the time had low population, the migration had negative impact on the economy of Greece and in turn upset the balance of Greek population. On the other hand, the impact on Turkey was not that significant. Therefore, according to Söğüt the Greek academics shortly after the exchange of population carried out research on the subject of migration while in Turkey only lately the academics took interest and started using the archives on this subject.

Following the First Balkan Wars (18 October 1912-30 May 1913) Ottoman Empire faced the problem of settling the refugees. Yıldırım Ağanoğlu in his paper tackles this question. According to Ağanoğlu those migrated from Rumelia were Turks, Albanians and Bosnians. The only thing they had in common was their religion, Islam. They spoke different language and had different culture, customs and traditions. The Empire therefore had to follow settlement policies that differed and suitable for each of these ethnic groups of refugees. According to the archival documents the Empire had the Turks settled on the lands where there was a decline in the population of Turks basically along the Marmara coasts and islands. However, most of these Turks were settled in İzmir, Edirne, Adana and Karesi. The Ottomans apparently followed a strict policy in accepting and settling the refugees. The Empire for instance did not accept refugees even if they were Turks from Western Thrace and Adakale⁵.

The settlement policy for the Albanians and Bosnians differed from that of Turks. The Ottomans banned the settlement of Albanians and Bosnians in certain cities. According to the documents in Ottoman Archives the settlement policy for them was to scatter those to the cities

⁴ Sinan Kalayoğlu, The Greek Muslim Migration: Rethinking the Role of Security and Nationalism within the 1923 Compulsory Exchange of Populations Between Greece and Turkey, MA Thesis, Bilkent University, June 2004.

⁵ Adakale was an island in Romania drowned under the waters after a joint project between Yugoslavia and Romania in building a dam on the Danube in the year 1965. At the time there were 165 houses on the island with a population of 680. The island was mainly inhabited by the Turks. The island was left to Romania with 1923 Treaty of Lozan but the controversy followed until 1967, the year Süleyman Demirel visited Romania and brought with him most of the islanders. Cf. <https://denkgelirse.blogspot.com/2013/03/romanyada-tuna-nehrinin-sular-altnda.html>; <https://lozandefteri.blogspot.com/2017/02/adakale-tuna-nehrinin-ortasndaki-turk.html>; <http://saadetkapisi.blogspot.com/2016/05/sular-altnda-bir-turk-adas-adakale.html>; <http://isamveri.org/pdfdkm/01/DKM010625.pdf>

where they will face no problems and be able to espouse the local customs. However, the Albanians in certain places such as in Ereğli, Karaağaç Ilgın, Akşehir, Saidili and Karaman, the towns in the province of Konya where they were temporarily settled faced problems and therefore, they were moved to Sivas and Diyarbakır upon an order issued by the Directorate of Immigration on 28 May 1915. According to Ağanoğlu they were most probably settled in the villages vacated by the Armenians. However, as far as I personally remember (1960s) some of them were living in the city of Diyarbakır and a newly found village on the other side of the river Tigris close to the Dicle University. Likewise, some other Albanians were removed from the province of Hüdavendigar and sent to Ankara in order to have them settled in Sivas.

The Committee of Union and Progress Government beside their policy for the Turks, Albanians and Bosnians they had another policy for the Gypsies, a community also faced forced migration. This policy changed from time to time. The Committee refused to accept non-Muslim gypsies but accepted those who were Muslims. The policy over all was to increase and balance the population in Anatolia. The immigrants both during the administration of Ottoman period and that of Modern Turkey were most amiable to get abreast.

Ahmet İlker Baş approaches the question of migration from sociological perspective and concentrates on the migrants as incoming (immigration/moving in) for a better living standard, and outgoing (emigration/moving out) due to political and social pressure. Standard of living, social welfare and peace are attracting factors whereas war, terror, malpractice, and heavy taxes are compelling factors for migration. İlker Baş using English, Bulgarian and Russian literature as well as documents from Ottoman Archives deals with the emigration of Crimean Tatars following the revolts in Nish (1841) and Vidin (1850) and the Crimean War (October 1853-February 1856)⁶. About 200,000-250,000 Tatars left Crimean Peninsula and settled in Dobruja. The migration continued starting from 1858 to 1862 and exceeded over half a million. Russia recruited about 3,000 voluntary Bulgarian youth into the army and had the members of their families (about 6,600 in number) settled in Bessarabia. Having no agricultural land distributed to them most of them returned to their homes on Ottoman lands in 1856.

Melike Batgıray's approach to the migrations before and after the Crimean War (1853-1856) yet is from another perspective. Batgıray's interest is about how the grandchildren of migrants perceive the concept of migration rather than their forefathers the Circassian⁷ who immigrated

⁶ For a detailed study and sources of the Ottoman Crimean War see Candan Badem, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Brill, Leiden 2010.

⁷ For the historic adventure of Circassians' migration see Akbulat & Sayın's paper.

in masses from Caucuses into Anatolia following the pressure and despotism of Czarist Regime in Russia during the second half of 19th century. As such she has done field work interviewing the grandchildren of Circassians living in Ankara, Çanakkale and Bandırma. She has interviewed the third and fourth generations. The purpose of her study is to understand what important matters the grandchildren of these migrants recall the migration stories their forefathers had told them and what do they emphasise now in their everyday life and then have the result compared with the archival documents. The result is that there are a lot of facts and events that have not been covered by the archival documents. An important issue is the lost villages that once either the migrants themselves found or the government had them settled in one. Although these villages can be traced through studying archival documents, the question is why these villages disappeared in time. What were the names of these villages, when they were founded and what population they had? All these questions can be answered through field study. In this way first, we can comprehend how the grandchildren of migrants perceive the concept of migration and second, how far the historians can benefit from oral history. However, the author covers more than these vital points. She covers the history of two million Circassian who were forced to leave their country starting from 1859 to 1879. It is estimated that only one and a half million survived to reach the Ottoman lands. Many lost their lives through hunger and epidemics. For instance, those Circassian immigrants who managed to arrive at Trabzon 20 to 30 lost their lives everyday due to smallpox, typhus and scurvy. The Ottoman government had these migrants settled in Syria, Tulcia, Babadağ, Boğazköy, Dobruca, Varna, Ruse, Nicopolis, Vidin, Silistria, Shumen, Nish, Sofia, Salonica, Serres, Larissa, Diyarbakır, Mardin, Erzurum, Sivas, Çorum, Çankırı, Adapazarı, Bursa, Eskişehir Aleppo and Damascus⁸. However, most of these migrants refused to settle in places that differed geographically and climatically from their homeland and moved to the villages suitable to their home environment or found new villages on the high mountains naming them after the villages they lived back at home.

⁸ For the Ottoman settlement of Circassian migrants in the province of Danube see Ventsislav Munchinov, "Ottoman Policies on Circassian Refugees in the Danube Vilayet in the 1860s and 1870s," *Journal of Circassian Studies*, September 2016, vol. 2, no.3, pp. 83-96; and also, Margarita Dobrev, "Circassian Colonization in the Danube Vilayet and Social Integration (Preliminary Notes)," *OTAM* 33, Autumn 2013, pp. 1-30. Also cf. Sarah A.S. Isla Rosser-Owen, *The First 'Circassian Exodus' to the Ottoman Empire (1858-1867), and the Ottoman Response, Based on the Accounts of Contemporary British Observers*, MA thesis, Near and Middle Eastern Studies, SOAS, London 1st October 2007.

Although during the classical period the Ottoman Empire faced no problems regarding its population and settlement policy, the 19th century according to Kaya Göktepe was a turning point due to on the one hand loss of territory and on the other a large influx of immigrants from Caucuses particularly during the second half of the 19th century following the Crimean war (1853-56). The Ottomans were forced to revise their settlement policy and had to settle the incoming Muslims from Caucuses and Balkans on agricultural lands such as in the province of Edirne as well as a number of provinces in Anatolia. Following these settlements particularly in Thrace the non-Muslims population of the region was subject to demographic changes. The economic, social and cultural interaction between immigrants and locals gave rise to changes that laid the bases of present day socio-economic and socio-cultural structure of Thrace. On 1st January 1857 a Migration Charter (*Nizamname*) was prepared granting citizenship to the immigrants and the right to settle on the Ottomans lands⁹. In 1860 the “Migrants Commission” was founded to overcome the refugee crisis that was followed Russia’s forced expulsion policy of Crimean Tatar. The Commission’s duty was to welcome the migrants and have them settled on the vacant Ottoman lands and if needed to provide them houses, animals and seeds¹⁰. Following an increase in the number of Muslim refugees the Muslim population of Ottoman provinces increased and resulted, particularly in the province of Edirne, a drastic demographic change and cultural interaction. By 1865 about 6,000 households were settled in Edirne.¹¹ By the beginning of 20th century Edirne demographically was Muslim both as a city and province.

A culture moving from one geography to another, according to Turan Akkoyun, on the one hand enriches the local culture and on the other enriches its own. Therefore, following the expansionist policy of Czar’s Russia the Caucasian migrants who immigrated to the Ottoman land naturally were faced with cultural interaction and thus enriched the culture of the cities such as Konya, Çankırı, Bursa, Sakarya, Düzce, Kocaeli, Balıkesir, Manisa, İzmir, Denizli and Adana. The Ottoman Government had them settled on swamp reclamations (reclaimed swamps), empty and derelict houses, *miri* and *vakıf* lands. They contributed to the economy of the region they moved to through horse breeding and agricultural products, the skills they were

⁹ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Topraklarına Avrupa’dan Muhacir İskanı (1856-1859),” *İlmi Araştırmalar* 3, İstanbul 1996, pp. 51-65

¹⁰ Mehmet Demirtaş, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskanları,” A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, nu. 41, Erzurum 2009, p. 217

¹¹ Aşkın Koyuncu, “Tuna Vilayeti’nde Nüfus ve Demografi (1864-1877),” *Turkish Studies*, vol. 9/14 Spring 2014, p. 687.

used to back at home. They quickly adapted to the local culture, language, nutrition, arts and crafts and the locals never treated them as refugees. They never faced ethnic or religious discrimination.

Dilara Avcı likewise deals with the migration from Balkans and Caucasus concentrating on the Turks and Pomaks of Bulgaria. Following the Russo-Turkish War of 1877-78 (in Turkish known as 93 Harbi) between the Ottoman Empire and the Eastern Orthodox coalition led by Russia and included Bulgaria, Romania, Serbia and Montenegro. The Turks and Pomaks left Bulgaria and immigrated to Anatolia due to bad conditions and inhumane treatment. Many died on the way and those managed to arrive in Anatolia strived to adapt to the new environment. The author in her paper gives information on who the Pomaks are, the 1877-78 Russo-Turkish War, and based on consular reports the problems the migrants faced on their way to Anatolia. In January some 8,000 waited at Hasköy station to board a train near Edirne, 15,000 at Filibe station and another 20,000 at Çorlu station. Many other continued their journey on foot during the harsh winter season facing many dangers and obstacle. Those who managed to board a train, particularly women and children, likewise faced unbearable conditions and were hygienically subject to infectious diseases. Prince Vladimir Cherkassky, governor of Bulgaria, was keen in laying the foundation of ethnically pure Bulgarian State and firmly believed in the ethnic cleansing of Muslims from the Balkans. Therefore, many Turks and Pomaks, about 250,000 to 300,000, were subject massacre. About one and a half million Turks and Muslims left Balkans and immigrated to Anatolia.

Migration from Balkans continued during the Turkish Republican period. According to Ali Erken during the first years of Cold War Turkey and former Republic of Yugoslavia reached a reconciliation about those Muslims wanted to immigrate to Turkey. The immigration of Muslims to Turkey started in 1953 lasted until the end of 1960. The Muslims who arrived in Turkey were faced with the problem of cultural interaction as they had to adapt to their new environment. In July 1938 with the initiative of Tefvik Rüştü Aras, the Minister of Foreign Affairs at the time, Turkey signed an agreement with Yugoslavia to accept 200,000 Albanian Muslims, but following Atatürk's death and the start of Second World War the agreement was not materialises at the time. In 1953 an agreement was reached once more those Muslims from southern regions of Yugoslavia who were lenient towards Turkish culture and identity could apply to immigrate to Turkey. The immigration mainly from places such as Skopia, Ohri, Kosovo, Pristina and Sancak regions then started in 1953 and by 1956 about 200,000 arrived in Turkey. Soon after the migration started Albanians and Bosnians who did not know any Turkish

also applied for immigration. According to official figures 200,000 and non-official figures 400,000 Muslims immigrated to Turkey.

Caucases, Balkans and Germany: Migration and Literature

The memories of sufferings and agonies due to war, migration and exchange of population have passed on from generation to another and at some point, have become material for the men of letters to write poems, stories and novels. İsmail Bilgin's novel "*Elveda Balkanlar: Unutulan Vatan*" (2007) is of this type of literary work written in a most beautiful way. According to Esra Aksöyek the war and migration from Balkans very successfully is woven in this novel. Bilgin, the author of the novel, beautifully describes the devastating impact of war and migration on the people. The conditions and situation before and after the war are intertwined. He draws his readers' attention to the fact that people of different ethnicity and religion lived side by side in harmony on the Ottoman lands in the Balkans prior to the war but following the war and particularly with the rise of nationalism the seeds of factions were spilled and then the Bulgarian bandits started terrorising the Muslim Turks. The war was the cause of terror, concern and uncertainty. All these were often expressed through the words such as darkness, heavy rain and worry. Also, the migration in autumn reflects the general character of the novel. Aksöyek in her paper analyses the impact of war and immigration on the social structure that might result in psychological turmoil. She calls this type of novels the migrant Turkish literature. She further believes that the Turkish literature of Bulgaria and Rumelia should be classified as the sub-branch of Migrant Literature. She then draws our attention to a number of other novels on the Balkan Turks and the immigration of Turks from Rumelia¹² such as Behçet Perim's *Balkan Çiçekleri* (Balkan Flowers) and *Göçmen Ahmet* (Immigrant Ahmet) and Hüsnüye Balkan's *Güzel Hatice* (Beautiful Hatice). She also examines as part of her paper a number of other works written by İsmail Bilgin.

Similar to Aksöyek's paper, Hacire Aktaş in her paper studied and presented, first a self and family autobiography in the form of a migration story entitled *Makedonya 1900* written in 1976 by Necati Cumalı, a migrant from Florina in Greece. And then she has analysed a number of other stories "*Evimiz*" (Our Home), "*Babam*" (My Father), "*Dila Hanım*" (Lady Dila), "*Kurt Kanı*" (Wolf Blood), "*Arif Kaptan ile Oğlu*" (Captain Arif and His Son), and "*Korku*" (Fear), written by the same author. All these stories were in actual fact family memoirs or recollections

¹² For a social and political issues in these novels and literary writing see Atıf Akgün, "Yakın Dönem Türk Romanında Balkan Türkleri ve Sürgün," *TÜRÜK, Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* 2015, nu. 5, pp. 143-167.

that Cumalı had listened to from his family members and prior to turning them into full stories he visited Balkans in order to recall them in their actual environment. These stories mainly touch upon the social events of the years 1900-1920. The subject matter of these stories basically is the problems Turks faced in the Balkans and the feelings of revenge against them¹³.

Following the Treaty of Lausanne (30 January 1923) there was also an agreement signed between Greece and Turkey for population exchange. The emigrants particularly the immigrants from Crete looking back at twenty to thirty years linguistically were exposed to duality that is the language they spoke before the immigration and the language they had to learn and speak after. The problems they faced due to this duality in language was echoed in novels. Ayhan Aypak in his paper tackles this problem and its socio-cultural outcomes through the study of a number of novels. With the exchange of population there was a change in the demographic structure of Greece and a drastic impact on its economy. The immigration resulted in shortage of homes, the ratio was two to three families per home. Therefore, many families migrated to Europe and United States. The exchange of population for Greeks was a disaster whereas for the Turks simply a migration. Greeks in later years remembered migration in negative terms, Turks preferred to forget and looked back at migration emotionally and nostalgically. Therefore, Greeks soon after contributed to art and literature from their perspective and Turks from their own perspective. As such Sabahattin Ali¹⁴ was the first author in Turkey to write a novel (*Kuyucaklı Yusuf* written in 1937) and a story (*Çirkince* written in 1947) on the Crete immigrants. In 1962 Dido Satiriyu, a Greek novelist, wrote a novel entitled *Matomena Homato* (*Kanlı Topraklar Üzerinde* - English trs. *On Bloody Soils*). This novel was translated into Turkish and published with the title *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* (English translation *Give my Selam/Greetings/Hello to Anatolia*).

Following an agreement signed between Turkey and Germany on 30 October 1961 many Turkish citizens mostly from rural areas immigrated to Germany as temporary labour force. This immigration continued throughout sixties well into seventies. However, in the long run it turned out to be permanent. Now there are third and may be even fourth generation of Turks living in Germany. The migration of Turks to Germany and the process of integration lead to cultural identity crises that became subject matter of many films and novels. Many families

¹³ On Necati Cumalı's novels and stories see Deniz Kocabıyık, Necati Cumalı'nın Romanlarında ve Hikayelerinde Yapı ve Tema, MA thesis, Afyon Kocatepe University, June 2006.

¹⁴ An analytical approach to Sabahattin Ali's life, novels and stories see Bedri Aydoğan, "Sabahattin Ali'nin Yaşamı ve Yapıtlarına Genel Bir Bakış," Nurettin Demir – Faruk Yıldırım (eds.), *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*, Çukurova University, Adana 2014, pp. 61-94.

faced psychological warfare and trauma. Many became aware of the difference between East and West, religious and cultural bias and language barrier. Many Turks feel homesick, loneliness, alien, helpless, tired and longed for the day to return home. Bekir Yıldız also a migrant to Germany carries all these feelings into his writings. *Turks in Germany (Türkler Almanya'da 1966)* is his first novel that Pınar Alçiçek reflects in detail in her paper.

During the Ottoman rule there was cultural interaction between almost all the communities living side by side both in Anatolia and Balkans no matter whether ethnically they had same background or not. The same rule is valid for all those countries having close ties through politics, social and economic interests, or trade. Likewise, the Ottoman Empire ruled many countries and ethnically diverse people in the Middle East, Balkans, Caucasus and North Africa. Naturally there was also one way or another a movement of people in all these provinces and countries ruled by the Ottoman Empire either through trade or appointment of government officials and administrators. Therefore, it is not surprising that these communities linguistically influenced each other. Accordingly, linguistic studies can throw light on the movement of customs, cultures, civilisations and lexis from one community or state to another regardless of distance.

There was reciprocal linguistic and etymological influence between the Ottomans and the communities it ruled. For example, according to Meryem Salim, in preparing his Turkish-Bulgarian lexicon Petko Slaveykov estimated that there were around 10,000 Turkish loanwords in Bulgarian. Meryem Salim, likewise in her paper, through a study of a number of 15th to 20th century documents related to the Ottoman administration in Bulgaria, has traced quite a number of vocabulary and syntax borrowed from Bulgarian language. She believes that lexis borrowings both in Bulgarian and Ottoman Turkish was also key factor in the further development of both languages. Therefore, the Ottoman documents are the most important sources for the linguists to study the development of Bulgarian language and Ottoman Turkish. In her paper therefore, she concentrates on the thematic and grammatical structure of Bulgarian terminologies and vocabulary used in the Ottoman written sources.

Syria: Refugees and their Education

According to the latest figures released by the UNHCR, the UN Refugee Agency, almost six million (5,544,673) Syrians were forced to take refuge in other countries since the start of civil war on 15th of March 2011. Most of them were hosted in neighbouring countries such as Turkey, Lebanon, Jordan and Iraq. However, some managed to travel to European countries and even to countries such as Brazil in other continents. José Rafael Medeiros Coelho in his

paper presented the historic adventure of Syrian refugees to Brazil. In his paper he has not only studied the Syrian refugees of civil war, but also Brazil's migration history since the beginning of nineteenth century. According to Coelho there are three million Brazilian citizens who originally had emigrated from Syria and Lebanon during the Ottoman period. Presently according to Coelho officially there are 9,552 refugees from 82 different countries in Brazil. Of this figure 3,772 are the Syrians who have taken refuge in Brazil following the civil war.

Compared to neighbouring countries Turkey received far greater number of refugees from Syria. There are over 3.5 million Syrian refugees in Turkey and they have become part of the Turkish population and community. They comprise about 5% of Turkey's population. Ramazan Çınar in his paper deals with the question of how far these refugees have been able to adapt into their new environment and conditions. Çınar referring to the AFAD statistics provides information on the ethnic and gender distribution of Syrian refugees to the cities in Turkey. Although Syria ethnically is an Arab state, prior to the civil war proportionally substantial number of Kurds, Turcoman, Armenian and Circassians were residence of the country as full citizens. The country comprises 87% Muslims, 10% Christians and 3% Druses. Majority of these people unfortunately were forced to leave Syria and take refuge in other countries. According to the official statistic released by AFAD in February 2018, the number of Syrian refugees living in Turkey was 3,506,532. Of these only 227,894 live in 21 temporary camps set up by Turkish government in the south-eastern provinces of Turkey. The remaining 90% of Syrian refugees live in houses side by side with local Turks in almost every city either employed or run their own businesses. Almost half of these refugees are below the age of eighteen and if the war continues another five- or six-years Turkey will have a substantial number of second-generation Syrian refugees. Apparently more than half of these second generation according Çınar prefer to stay in Turkey rather than go to a third country.

Of course, all these Syrian refugees particularly the young ones and children arriving in Turkey had to be educated in order to preserve their own culture and be able to communicate with the others in their new environment. This is the topic Hilal Çakmak has dealt with in her paper. According to Çakmak although Turkey made preparations for the legal arrangements in 2012, it was only at the end of 2014 that the systematic integration of Syrian children into the Turkish Education system was possible. According to official figures of Turkey's Directorate General of Migration Management in 2016 the number of Syrian children of school age were 1,028,882. Of this 411,046 were of primary school, 308,862 of secondary school and 308,974 of high school age in 2016. Unfortunately, only 45% of Syrian children could be integrated into

the education system. In a few years' time another 321,460 Syrian children have to be integrated into the Turkish education system. Accordingly, there is an urgent need for short, medium and long term plans in order to solve the integration and education problems of Syrian children in Turkey.

Likewise, Nazlıcan Dindarlık and Sabri Öz in their paper also provide us with the percentage and the number of Syrians forced to take refuge in Turkey and other neighbouring countries due to unbearable conditions caused by the civil war. Dindarlık and Öz first of all deal with the migration concepts, the question of belonging and the problems the Syrians have been facing due to the dictatorship and anti-democratic regime that has been going on in their own country for a long time. However, the central theme of the authors is the provision of food and other logistic support given by a number of NGO's in Turkey both prior and after they had become refugees.

Emir Fatih Akbulat and Hüdayi Sayın in their paper studied the historic adventure of Circassians who first emigration from Caucasus to Anatolia and also to Syria. With the outbreak of civil war in 2011 they, as pointed out above, were also forced to take refuge in Turkey following the Syrian civil war. Yet they managed to hold onto their identity. Turkey, however, had to revise its migration policy and the law for the migrants and refugees as explained by Bekir Güzel.

Migration and Cultural Interaction

The use of terms migration, emigration, and immigration is often confusing to the reader. Ayşe Hümeysra Tüysüz, in her paper explains the word migration as a term and its various usages in relation with the Jews and other migrants who took refuge in the Ottoman Empire mainly emigrating from Russia, Balkans and European countries¹⁵. In explaining the words, she often makes reference to a number of authors, such as Kemal Karpat¹⁶ who have published on the migration, and also the documents preserved in the Ottoman Archives.

Ottoman Empire, a multicultural society with diverse ethnic and religious communities, accepted all ethnic and religious groups and was receptive to their movements whenever required. Seyran Aktaş' paper is about the sixteenth century Ottoman cadastral registers on the

¹⁵ Cemal Yalçın, "Forced Migration from the Balkans to Anatolia: 1878-1900," *Sosyal Bilimler Dergisi*, nu. 20, 2008, pp. 251-262.

¹⁶ Kemal H. Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, The University of Wisconsin Press 1985.

movement of Armenian population in Anatolia mostly due to political, social and economic reasons. As such Armenians who moved to Kayseri from Sis and Eastern Anatolia were recorded as “*Cema’at-ı Ermeniyân-ı Sisiyan*” and “*Cema’at-ı Ermeniyân-ı Şarkıyân*” respectively. Likewise, the prefix ‘an (from) and suffix “lı, li, lu, and i” (of) such as ‘*an Bitlis*, ‘*an Muş* or *Malatyalu*, *Gergerlu*, *Çermikli* or *Mardinî* and *Erzincanî* on the top of the names in the registers are clear indication of the place they emigrated from. Also in 1530 the Armenians who immigrated to Divriği were recorded as *Cema’at-ı ğureba-i Ermeniyân* (the Community of Armenians, the Strangers). Aktaş in her paper covers Amid (Diyarbakır), Sivas, Istanbul, Kayseri, Erzincan and a number of other provinces in Anatolia tabulating the data.

Theories of Migration and Multiculturalism

Unlike the Ottoman Empire Western societies were not able to develop a healthy relation with the other until the end of 20th century. They always tried to assimilate rather than integrate the other. However, with the development of technology in communication and transportation after the Second World War there was an increase in international migration and as a result assimilation politics became invalid. In search of finding a solution to live side by side lead to the development of new theories. Abdullah Sait Özcan in his paper studied, analysed and compared these theories that were put forward.

A number of other topics such as migration and cultural integration, migration and poverty and slavery in the far east, migration as reflected to cinema, media and music as well as autobiographies are covered in a number of other papers.

Autobiographies of course are the most vital and original sources for the study of migration. At this symposium there were only two papers presented on the autobiography; one was that of Şevket Süreyya Aydemir’s by Sedat Gencer, and the other was that of Hacı Yusuf Kansu by Hüseyin Kansu.

In conclusion a number of subjects such as Weberian analysis of Armenian revolts and atrocities encouraged by the Russians against the Muslims of Eastern Anatolia, migration theories, education, integration, meeting the needs of refugees, human rights, equality, the adoption of migrants to their new environment and cultural interaction through marriage and music, and Turkey’s up to date migration policy and most of all Turkey’s YUKK (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu - Law of Foreigners and International Protection) are also dealt in a number of other papers. These papers have been arranged in accordance with the theme of

this volume. In this introduction I have tried to give an overview of migration and asylum as an insight to the volume. As editors Orhan Albayrak and I would like to thank H.E. Mehmet Müezzinoğlu for attending the symposium as a guest of honour, Mehmet Bulut, the Rector of Istanbul Sabahattin Zaim University for providing us venues, and Osman Develioğlu, the Mayor of Bahçelievler for hosting the participants at a restaurant in Kız Kulesi on Bosphorus. Last but not least we would like to thank the founders and the members of İZU History Club for welcoming the participants and helping the symposium run smooth.

Mehmet Mehdi İlhan,

Istanbul. 31 December 2018

Bibliography

Akgün, Atıf: “Yakın Dönem Türk Romanında Balkan Türkleri ve Sürgün,” *TÜRÜK, Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi* 2015, nu. 5, pp. 143-167.

Aydoğan, Bedri: “Sabahattin Ali’nin Yaşamı ve Yapıtlarına Genel Bir Bakış,” Nurettin Demir – Faruk Yıldırım (eds.), *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*, Çukurova University, Adana 2014, 61-94.

Badem, Candan (2010): *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Brill, Leiden.

Demirtaş, Mehmet: “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskanları,” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, nu. 41, Erzurum 2009, 215-238.

Dobreva, Margarita: “Circassian Colonization in the Danube Vilayet and Social Integration (Preliminary Notes),” *OTAM* 33, Autumn 2013, 1-30.

Faulkner, Neil: *A People’s History of the Russian Revolution*, Pluto Press, London 2017

Grigorieva, Anna A.: “Pan-Slavism in central and southeastern Europe,” *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences* 1 (2009 3), 13-21.

Gülsoy, Ufuk: “Osmanlı Topraklarına Avrupa’dan Muhacir İskanı (1856-1859),” *İlmi Araştırmalar* 3, İstanbul 1996, 51-65.

Karpat, Kemal H. (1985): *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, The University of Wisconsin Press.

Kalayoğlu, Sinan, The Greek Muslim Migration: Rethinking the Role of Security and Nationalism within the 1923 Compulsory Exchange of Populations Between Greece and Turkey, MA thesis, Bilkent University, June 2004.

Kocabıyık, Deniz: Necati Cumalı'nın Romanlarında ve Hikayelerinde Yapı ve Tema, MA thesis, Afyon Kocatepe University, June 2006.

Kocacık, Faruk and Cemal Yalçın, "Forced Migration from the Balkans to Anatolia: 1878-1900," *Sosyal Bilimler Dergisi*, nu. 20, 2008, pp. 251-262.

Koyuncu, Aşkın: "Tuna Vilayeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)," *Turkish Studies*, vol. 9/14, Spring 2014, 975-737.

Munchinov, Ventsislav: "Ottoman Policies on Circassian Refugees in the Danube Vilayet in the 1860s and 1870s," *Journal of Circassian Studies*, September 2016, vol. 2, no.3, pp. 83-96.

Rosser-Owen, Sarah A.S. Isla: The First 'Circassian Exodus' to the Ottoman Empire (1858-1867), and the Ottoman Response, Based on the Accounts of Contemporary British Observers, MA thesis, Near and Middle Eastern Studies, SOAS, London 1st October 2007.

Zajda, J. (2014): "The Russian Revolution," in G. Ritzer & J. M. Ryan (Eds.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization Online*.

Chapter 1:
Caucuses and Balkans:
Migration and Cultural Interaction
Kafkaslar ve Balkanlar:
Göç ve Kültürel Etkileşim

Fransız Basınına Göre Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Müslüman Göçleri

Hicabettin SARI*

Özet

Osmanlı fetihleri sonucunda Güneydoğu Avrupa (Balkan Yarımadası), Ege, Doğu Akdeniz ve Kafkasya coğrafyasında gerek Anadolu'dan nüfus sevk ve iskânıyla gerek Hristiyanlık'tan İslam'a yapılan geçişlerle ve gerekse Kafkasya örneğinde görüldüğü gibi VII. yüzyıl ikinci yarısındaki Arap fütuhâtından itibaren İslam dininin bölgede yaygınlaşmasıyla oluşan Müslüman cemaatleri, uzun bir dönem Pax Ottomana'nın sağladığı barış, güven, istikrar ve huzur içinde Hristiyan halklarla bir arada yaşadıkdan sonra, XIX. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası'nın panslavist siyasetleri, provokasyonları, 1877-1878 Savaşı gibi fiili müdahaleleri, Ruslaştırma gayretleri, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1908 ilhakları ve 1912-1913 Balkan Savaşları gibi sebeplerden dolayı dinlerini korumak, can, mal ve namus güvenlikleri için anavatanları olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne şartlara göre bazen ferdi bazen de kitle halinde göç etmek zorunda kalmıştır. "Fransız Basınına Göre Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Müslüman Göçleri" konulu çalışmamızda genç tarihçilere kaynak sağlamak ve onları yeni araştırma pistlerine motive etmek üzere dönemin Fransız basın organlarının verdiği bilgilerden hareketle muhacirlerin çeşitli tarihlerde anavatanlarına göçlerine yol açan tarihi ve siyasi sebepler, göç çıkış ve varış merkezleri, göç süreci sorunları ve Osmanlı hükümetlerinin muhacirleri iskân çalışmaları ele alınmıştır.

* Dr. Hicabettin Sarı, Büyükçekmece, İstanbul

Gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nde Türkler tarihleri boyunca her millet ve dinden kendilerine korunmak amacıyla sığınan ya da göçen mazlum ve çaresizlere bir dini yükümlülük ve insanlık görevi olarak hiçbir ayrımcılık yapmadan daima kucak açmış ve hayatlarını güvenlik ve esenlikte sürdürebilmeleri için bütün imkânlarını seferber etmiştir. Osmanlı Devleti döneminde Türk'ün merhamet ve adaletine iltica eden gayrimüslimler, Katoliklerin baskı ve zulmü nedeniyle İspanya ve Portekiz'den Yahudiler (1492-1498), Rus ve Avusturya ile savaşları nedeniyle beraberlerindekiyle birlikte Macar Prensi Tökeli İmre (1701), İsveç Kralı Demirbaş Şarl (1709), Macar Kralı Rakoczi (1715) 1830 ve 1848 ihtilallerinde siyasi suçlu durumuna düşmüş her meslekten Macar ve Polonyalı mülteciler 1880 katliamlarından kaçan Rusya ve Ukrayna Aşkenaz Yahudileri ve de 1917 Bolşevik İhtilali neticesinde 1918 yılından itibaren 150-200 bin ilticacı Beyaz Rus olmuştur. Kars ve Ardahan'da yaşayan Rus Malakanlarla Estonyalı Almanlar, Rus işgali sırasında (1876-1878) getirilip yerleştirilmiş olmaları itibarıyla konumuz dışındadır. Türk topraklarına yapılmış Müslüman göçlerine gelince bu göçlerin başında Çarlık Rusya'sının 1783'te Kırım'ı ilhakı üzerine başlayan ve 1904'e kadar devam eden Kırım Tatarları göçü gelir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı takiben Kafkasya yönünden Osmanlı Devleti'ne siyasi ve dini nedenlerle Gürcü, Çerkes, Dağıstanlı, Çeçen, Azerbaycanlı ve Laz göçleri yoğunlaşmıştır. Balkanlar yönünden 1804 Sırp ayrılıkçı isyanı, 1806-1812 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları ve 1908 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgali gibi nedenlerle Sırp Müslümanları Boşnaklar; 1821-1830 Yunan isyanı nedeniyle Giritli, Morali, Sakızlı, Teselyalı, Epirli Müslümanlar; 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren Romanya Müslümanları; 1912-1913 Balkan Savaşları nedeniyle Arnavut, Makedonyalı ve Bulgaristanlı (1828'den itibaren, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında...), Pomak ve Karadağlı Müslümanlar son derece zor şartlarda Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Göçler Osmanlı dönemine göre daha az yoğunlukta olmasına rağmen Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu dönem Lozan Mübadelesi ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar (1923-1938) anavatanına getirilmiş; 1924'ten itibaren Romanya, Makedonya, Kıbrıs'tan ve Bulgaristan'dan (1990'a kadar); 1950'de Çin işgali nedeniyle Doğu Türkistan'dan; 1979'da sosyal karışıklıklar nedeniyle İran'dan; 1982'de Sovyet işgali nedeniyle Afganistan'dan; Suriye'den (1945-2014); iç karışıklıklar nedeniyle Bosna'dan (1992-1998); Kosova'dan (1999) ve Makedonya'dan (2001) Türkiye'ye Müslüman göçleri kaydedilmiştir. Cumhuriyet döneminde Türkiye; 1930-1940 yılları arasında Nazilere muhalif Almanlarla Avrupa'da soykırıma uğrayan Aşkenaz ve Sefarad Yahudileri, Stalin rejimi aleyhtarı Troçkistler, 2009'da Avrupa'dan, 2010'da Irak'tan, 2014'te Suriye'den Süryaniler ve 2014'te Irak'tan Yezidiler olmak üzere gayrimüslim göçleri de almıştır.

''Fransız Basınına Göre Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Müslüman Göçleri'' konulu bildiri çalışmamızın hazırlanma amacı dönemin Fransız basın organlarının verdiği bilgilerden hareketle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kaydedilmiş Müslüman göçlerinin tarihleri, sebepleri, çıkış ve varış merkezleri, gerçekleştiği şartlar ve uyum sorunlarını tam bir tarafsızlıkla ortaya koymak, göç tarihinin yazımıyla araştırmalarına katkıda bulunmak, genç araştırmacılara kaynak ve yeni araştırma pistleri sağlamaktır. Paris'teki Fransız Milli Kütüphanesi basın arşivlerinde yapılan uzun ve özverili tarama çalışmaları sırasında konuda birçok belge belirlenmişse de zaman darlığından bunların tümü bildiride aktarılamamıştır.

Konumuzda Fransız basından elde edilen bilgiler yer aldıkları organların yayın tarihlerine göre kronolojik sıralamayla aşağıda sunulmuştur:

I. Osmanlı Devleti Döneminde Müslüman Göçleri

Rus orduları 1878 başlarında Süleyman Paşa'nın ordusundan arta kalanları önlerinde Meriç havzasına doğru kovalarken, Müslüman köylüler düşman korkusu nedeniyle ya da Osmanlı idarecilerinin emirlerine itaat etmek için tahıllarını, hayvanlarını ve tarım araç gereçlerini yok pahasına sattıktan sonra kadınları ve çocuklarıyla birlikte arabalarla ve yaya olarak anavatana doğru göçe başlamıştır. Bab-ı ali bu muhacirleri gönderdiği gemilerle İstanbul'a ve Anadolu kıyılarına taşımıştır. Osmanlı Hükümeti bu muhacirleri hazine topraklarına yerleştirmiştir. Bursa, İzmir ve Balıkesir'de birçok yeni muhacir yerleşimleri kurulmuştur. (1)

Selanik'te, 1882 tarihli İngiliz istatistiklerine göre, 10 bin dönme ve 5 bini Bulgaristan'dan ve Teselya'dan kaçan muhacir olmak üzere 30 bin Müslüman bulunmaktadır. Şehirde Rus istatistiklerine göre dönmeler dâhil 22 bin Müslüman, Avusturya istatistiklerine göre 30 bin Türk ve 4 bin muhacir yaşamaktadır. (2)

San Stefano ve Berlin Antlaşması görüşmeleri sırasında iki büyük göç gerçekleşmiştir. 50-60 bin muhacir Doğu Rumeli'den Edirne'ye gelmiştir. İkinci bir grup Slivno, Aidos ve doğudaki diğer yerleşimlerden Burgaz'a gelmiş ve buradan İstanbul'a hareket etmiştir. Slivno ve dolaylarındaki yerleşimlerde bir tek Türk kalmamıştır. Berlin Antlaşması sonrasındaki

göçler daha çok Kuzey Bulgaristan'dan yapılmıştır. Muhacirlerin sayılarının 250 bin dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu muhacirlerin 160 bini Doğu Rumeli'ye göçmüştür. Doğu Rumeli'ye dönenler evlerinin Bulgarlar tarafından işgal edildiğini görmüşlerse de işgalci idarecilere yaptıkları şikâyetler hiç dikkate alınmamıştır. (3)

Adalia şehri 7000 Rum, 250 Yahudi ve 50 Ermeni'den müteşekkil 25 bin nüfusludur. Müslüman olan diğerleri Selçuklu Türklerinden gelen yerlilerle ya Bonapart seferleri sırasında Mısır'dan ya İbrahim Paşa seferleri sırasında Suriye'den, ya da Yunanlıların bağımsızlık savaşı sırasında Mora'dan gelmiş muhacirlerdir. (4)

Bursa valisi Avrupalı yabancılardan şehirde akşam geç saatlerde sokaklarda bulunmamalarını istemiştir. Çok sayıda işsiz güçsüz muhacir Bursa'ya akın etmiştir. (5)

İzmit vilayetinde Akhisar'da bir Ermeni mağazasında bir mal satışı anlaşmazlığı nedeniyle çıkan arbedede Çerkes muhacirleri Ermenilere saldırmış, 50 Ermeni öldürülmüş ve 33 Ermeni de yaralanmıştır, 50 Ermeni de kaybolmuştur. Cesetler iki kuyu ile Sakarya nehrine atılmıştır. Olay mahalline gelen Ermeni din adamları kuyulardan 35 ceset çıkarmıştır. Tutuklanan birçok Çerkes hapisaneden kaçmıştır. (6)

Kapıdağ'dan Çanakkale'ye uzanan bölgede Sultan kendisine ait toprakları Osmanlı Devleti'nden koparılmış eyaletlerinden gelen Çerkes muhacirlere dağıtmıştır. Bölgenin yerlileri yeni gelenleri çok kötü karşılamıştır. Ölü ve yaralıların kaydedildiği bazı çatışmalar vuku bulmuştur. (7)

Teselya ovasında eskiden Türkler yaşardı. Larisa ve Tricola Türk şehirleriydiler. Yunanistan'ın Teselya'yı ilhakından sonra Türklerin tamamı göç etmiştir. Bab-ı ali bu muhacirlerin bir bölümünü Bursa ve Marmara dolaylarına yerleştirmiştir. 30-40 bin Türk'ün göçüyle Teselya boşalmıştır. Makedonyalı adlandırılan Slav, Vlak ya da Elen Müslümanlardan çok sayıda muhacir Hristiyanların hakimiyetine girmemek için Üsküp, Prizrend ve Manastır dolaylarına göç etmiştir. (8)

Balkan ülkelerinde Slavlar arasında İslam dinini benimseyen özellikle toprak sahipleri olmuştur. Bunlar Sırbistan, Bosna, Arnavutluk ve Makedonya'da beyler sınıfını oluşturmuştur. Bu beyler, bazı durumlarda Türklerden daha çok İslamcı kesilmiştir: Sultan Mahmud'un reformlarına Müslüman Sırplar büyük tepki göstermiştir. Bosna Hristiyan bir imparator tarafından ilhak edilince buna çok sert bir direniş ortaya koymuşlardır...

Girit'li Müslümanlar, Yunanca'dan başka bir dil konuşmayan eski Hristiyanlardır. Bunların Hristiyan idaresine muhalefeti, Osmanlı Devleti'ne göç etmedikçe sona ermeyecektir. Bu Hristiyanlıktan dönme Müslümanların dışında Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında çok az sayıda Türk vardır...

1865 ve 1878 Rus işgallerine muhalefet eden yüzbinlerce Kafkasya Çerkesi Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Anadolu'ya yerleşen Çerkesler iyi birer çiftçi olmuştur. Aralarında saraç ve kuyumcu olanlar da vardır. Osmanlı Devleti'ne göçmüş Çerkes nüfusu 300 bindir. Bazı Çerkesler haydutluk yapmışsa da, bunlar sayıca çok azdır...

Bulgaristan, Rumeli, Bosna ve Girit'ten göçmüş Müslümanlara “*muhacir*” denir. Bunlar zeki ve çalışkandır. Kendilerine Trakya ve Anadolu'da verilmiş toprakları mükemmel şekilde işlemişlerdir (9)

Demiryolu hattının yakınlarında ve garların etrafında Alman mühendisleri, tarımı mükemmelleştirmek için büyük çaba sarf ederken Tuna kıyılarından Anadolu'ya gelmiş ve tarım bilgileri yüksek çok sayıdaki muhacirden istifade etmiştir. (10)

Üsküp'te Manastır'da olduğu gibi nüfusun çoğunluğu (2/3 oranında) Müslümandır. Özerkliklerini kazanmış eski Osmanlı topraklarından Üsküp'e sığınmış muhacirler son derece fanatiktir. (11)

Üç buçuk yüzyıl önce Türkler tarafından fethedildiğinde Bosna-Hersek'te tamamen Slav ve Hristiyan olan insanlar yaşamaktaydı. Bu Slavların büyük bir kısmı, özellikler toprak sahipleri İslam dinini kabul etmiştir ve Osmanlı idaresinde Ortodoks ya da Katolik Slavlara göre ayrıcalıklı bir statü sahibi olmuşlardır. Bosna Hersek'te İslam nüfus 1885 yılı itibariyle 492710 kişidir ve bu sayı genel nüfusun yüzde 38'ini oluşturmaktadır.

Avusturya-Macaristan idaresinin ağır şartlarından bunalan ve eski statülerini yitiren Müslüman Bosna-Hersekliler göçe kalkışmışlardır. Bu ilk muhacirler, din kardeşlerinin yaşadığı Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Anadolu'daki topraklarına göç etmişlerdir.

İzmir'den Eskişehir'e kadar ve özellikle Bursa dolaylarında bazıları Bosna köy adıyla anılan büyük yerleşimler kurmuşlardır. Bu muhacirlerin birçoğu iklim değişikliği sebebiyle hayatlarını kaybetmiştir. Genç nüfus Türkçe öğrenerek Slavlıklarını unutmuş ve hızlı bir şekilde yaşadıkları yeni toplumla bütünleşmişlerdir...

Osmanlı Devleti, sınırları dışında kalan Müslümanlara göç etme çağrısında bulunmuştur ve göçle gelen Bosna-Hersekli, Dağıstan Çerkeslerini, Girit ve Bulgaristan Müslümanlarını Makedonya'ya yerleştirmiştir...

Berlin Antlaşması sonrasında Bosna-Hersek'in ekonomik geleceği Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine göre çok daha fazla parlakken, Bosna-Hersekli dini inançlarını korumak uğruna bütün ırk, kan ve lisan bağlarını kopararak Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir...

1909 yılının ilk yarısında ayrı ayrı göçler olmuştur. 17 Mart 1910 tarihli Novoe Vremya'nın verdiği bilgilere göre 1909 sonu ve 1910 yılının ilk aylarında 3295 Müslüman Bosna-Hersek'i terk etmiştir. Birkaç gün sonra Osmanlılar Mart 1909-Mart 1910 döneminde, 5672 Müslümanın Bosna'dan kendilerine sığındığını ilan etmiştir. Bu bir başlangıçtır. 23 Mart tarihli Srpska Rjetch 30 Müslümanın Sarajevo'dan göç ettiğini ve Bosna'nın diğer bölgelerinde 1500'den fazla Müslümanın pasaport talebinde bulunduğunu yazmıştır. İlk göç edenler ağalarla, beyler olmuştur. "Osmanlı toprağında yaşamayan Osmanlı değildir" düsturu ile her sınıftan ve her yaştan Müslüman kitleler halinde bu göçe katılmıştır.

Önceki hatalarından ders alan Osmanlı Hükümeti, özel bir komisyon kurdurarak 15 bin Osmanlı Lirası bütçeyle, muhacirleri yerleştirmek için topraklar satın almıştır. Haziran sonlarında muhacirlerin yerleştirilmesi için harcanan paralarla eriyen bütçeye, 4 bin lira daha eklenerek Üsküp vilayetinde bulunan Bosnalı muhacirler için 200 öküz ve 200 saban satın alınmıştır. Hazine toprakları muhacirlere karşılıksız verilmiştir. Ayrıca her aile reisine geçimleri için 5 lira ödenmiştir. Üsküp, Selanik ve İstanbul göç merkezleri olmuştur. İstanbul'a giden muhacirler hemen hemen daima Adana'dan Erzurum'a ve İzmir'den Şam'a kadar uzanan bir coğrafyaya yerleştirilmişlerdir.

Öte yandan çok sayıda muhacir, Makedonya'da, Selanik, Üsküp ve Eski Sırbistan'a sevk edilmiştir. Özel bir komisyon muhacirlerin gittikleri bölgede diğer milletlerle olan dengeyi sağlayacak şekilde nüfusun %10-15'ini oluşturmalarını hedeflemiştir. 13/26 Mayıs 1910 tarihli Sırp gazetesi Vardar'a göre özel komisyonun bir başka hedefi de 1700 aileyi Eski Sırbistan ve Üsküp'e yerleştirmektir. Yaklaşık 1000 kadar muhacir Djakova ve Petch dolaylarında, 560 aile Üsküp ve dolaylarına ve 230 aile Kumonovo bölgesine iskân ettirilmiştir.

Muhacirlerin ani gelişi Osmanlı Hükümeti'ni zora sokmuştur. Son aylarda gelen muhacirler kendilerine daimi bir yer verilinceye kadar teneke ya da ahşap kulübelerde, açık havada, toprak çukurları içinde, idarenin dağıttığı yiyeceklerle yetinmek zorunda kalmışlardır.

Makedonya'da Yunan, Bulgar ve Ulah yerli halk devletin muhacirlere toprak vermesini hoş karşılamamıştır. Bölgelerine yerleştirilen muhacirlerin safkan Sırp olmaları ve sadece Sırpça konuşmaları sorun yaratmıştır. 1910 Mayıs'ının sonlarında Bulgar çeteleri, Bosna muhacirlerinin yaşadığı Glavitsa köyünü uzun bir süre kurşun yağmuruna tuttuktan sonra, saldırıp yakmışlardır. Stroumitza bölgesinde Dragulyevo köyü de aynı akıbete uğramıştır. Bir muhacir grubunun başkanı Üsküp'e geldikten birkaç gün sonra, öldürülüp kuyuya atılmıştır. Bu terör olayları karşısında Osmanlı Hükümeti muhacirleri silahlandırmıştır. Bu da Hristiyan halkları öfkelenmiştir. Makedonya'nın dağlık coğrafyası Boşnakların ormanlarına, kırlarına olan özlemlerini arttırmıştır. Zorlu şartlarda yaşamaktan usanan muhacirlerden Bosna'ya geri dönenler olmuştur. Bosnalı Müslümanların gazetesi *Musavat* göçü teşvik ederken geri dönmüş olan Boşnaklar yeniden göçe karşı çıkmıştır.(12)

Yunanistan'da uğradıkları kundaklamalar, tecavüzler, katliamlar nedeniyle Türkler evlerini, köylerini, hasatlarını terk ederek anavatanlarına göçmektedir. Osmanlı Devleti'nin her yerinde Giritli, Moralı, Makedonyalı, Epirli ve Selanikli her türlü yardıma muhtaç muhacir vardır. Mora'da 1830'da 300 bin, 1878'de Selanik'te 150 bin, 1897'de Girit'te 100 bin Müslüman varken, bugün bu yerlerde hiç Müslüman yoktur. (13)

Trakya'nın her yanından gelen binlerce muhacir, kaçışlarıyla Balkanlarda yaşadıkları toprakların düşmanın eline geçtiğini doğrulamaktadır. Bu muhacirler çok acıklı bir durumdadırlar; giysileri yıpranmıştır, açlıktan ölmek üzeredirler, ceplerinde bir tek kuruş yoktur ve son derece kirlidirler. Kendilerine konut ve yiyecek bulmak zorunda olan hükümet için ağır bir yük oluşturmaktadırlar. Rus orduları Bulgaristan'ı, Dobruca ve Trakya'yı ele geçirdiklerinde de aynı sorunlar yaşanmıştı. Muhacirlerin gelmesi, yerli Müslümanların fanatizmini arttırmıştır. (14)

1909 katliamları sırasında Kürt, Türk, Çerkes ve Makedonya muhaciri binlerce Müslüman Ermeni evlerini kundakladılar, mülklerini talan ettiler ve kadınlarını kaçırdılar. (15)

Köyleri ve kasabaları düşman tarafından yakılan Rumeli muhacirleri, yatak ve yorganlarla yüklü, üzerlerinde yarı çıplak yaşlı ve çocukların olduğu uzun kağı konvoylarıyla çok şiddetli yağmur altında yavaşça anavatana doğru yol almaya çalışmıştır...

3 Kasım tarihinde Edirne şehri çok sayıda muhacir akınına uğradı. Eşya ve insan dolu 20 bin kadar araba bütün sokakları kapladı. Bir şehre bu kadar kalabalık bir muhacir ordusunun kabul edilmesi büyük bir ihtiyatsızlıktı. Ayrıca açlık bu muhacirleri isyana sürükleyebilirdi.

Muhacirlerin verdikleri bilgilere göre Bulgarlar büyük 20'lik toplarını saldırı mahalline 60'ar öküzle çekmişlerdi. Edirne'de vali, Şükrü Paşa'yı şehre 20 bin muhaciri almakla ve kaleyi açlık tehlikesine maruz bırakmakla suçlamıştır. (16)

1874-75 yılları arasında Kafkasya'nın Ruslaştırılması nedeniyle çok sayıda Çerkes muhacir İstanbul'a gelmiş ve Bab-ali bunları bugün Bulgar Krallığına ait olan Tuna vilayetlerinde yerleştirmiştir. Öfkeli, aç ve salgın hastalıklardan mağdur olan bu muhacirler, yerleştikleri vilayetleri yağmalamış ve Rus-Osmanlı Savaşı'nın patlamasına, sonra da San Stefano ve Berlin antlaşmalarında Osmanlının toprak kaybına sebep olmuşlardır. 1908'de Avusturya ilhakı, Boşnak muhacirlerin Selanik'e göçüne yol açmıştır. Bu göç te Makedonya'da birkaç ay sonra sivil ve dini bir savaşın patlamasına neden olmuştur. Balkan -devletlerinin katılımıyla başlayan savaşlar Makedonya ve Rumeli'nin Hristiyan devletlerarasında bölüşülmesiyle sonuçlanmıştır. (17)

26 Ekim itibariyle Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'ne sığınan 200 bin kadar muhacirin büyük çoğunluğu İstanbul'a ve çevresindeki köylere, yüzde onu ise Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Muhacirler İstanbul'da Yedikule'den 1 kilometre uzakta, çok büyük bir alanda yerleşimler kurmuştur. Bu barınakların her birinde 6 aile büyük ve küçükbaş hayvanlarıyla birlikte yaşamaktadır. Barakalarda yer bulamayanlar ise kendilerine saçlardan kulübeler yapmıştır.(18)

12 Ocak itibariyle abluka devam etmektedir. Hava dondurucu derecede soğuktur. Her yerde el arabalarıyla küçük ağaç parçaları taşıyan askerler, kadın erkek muhacirler görülmektedir. Muhacirler kendilerine dağıtılan at eti parçalarını ateşte kızartarak yemiştir. 24 Ocak itibariyle askerler de temsilcilerini yiyecek azlığı şikayetleri için kale komutanına göndermiştir...

Bugünlerde bir diğer büyük tehlike Ermenileri tehdit etmektedir. Balkan savaşları sırasında Rumeli topraklarını terk edip Anadolu'ya geçen muhacirlerin, Kürtlerin yaptığı gibi Ermeni topraklarını gasp etmelerinden korkulmaktadır. (19)

5 ay süren kuşatmadan sonra Edirne Bulgarlara teslim olmuştur. Kuşatma sırasında en çok sıkıntı çekenler, yoksullarla muhacirler olmuştur.(20)

Edirne halkı 16 Ekim'den itibaren temel yiyecek maddelerinden yoksunken, beraberinde her çeşit hayvan sürüleriyle şehre göçmüş muhacirler sayesinde et sıkıntısı çekilmemiştir. (21)

Yolcularının çoğunluğu Osmanlı muhacirleri olan Amerikan Nevada gemisi, İzmir önlerinde batmıştır. (22)

Bulgaristan 16-29 Eylül 1913 tarihli **İstanbul Antlaşması protokolünde** Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Hükümetleri ortak sınırları boyunca en fazla 15 kilometrelik bir bölgede yaşayan Bulgar ve Müslüman ahalinin serbest mübadeleleri için anlaşmışlardır.

2-15 Ekim 1913 tarihli sözleşmeye göre Kırk-Kilise ve Edirne sancaklarının Bulgar köyleri, Bulgaristan'a terk edilmiş Trakya topraklarından gelen Müslüman sığınmacılar tarafından yurt edinildiğinden bu sancakların Bulgar sakinleri Müslümanlar tarafından boşaltılmış köylere yerleştirilecektir. (1.Madde)

Mübadelelerin mülkiyet hakları karşılıklı olarak özenle korunacaktır. Köylülerin yerleştirilmesinden sonra bir komisyon köylerin değerini belirleyecek ve ödenmesi gereken tazminatı kararlaştıracaktır. Mübadele uygulanacak köylerin bir listesi çıkarılacaktır. (2.Madde)

Rodosto ve Gelibolu sancakları köylerindeki Osmanlı vatandaşı Bulgarlar serbestçe köylerine dönebileceklerdir. Jedeqli, Vaylo, Gune, Teslim, Irgar ve Kadıköy Müslüman sığınmacılar tarafından yerleştiğinden önceki maddeye göre işlem görecektir. (3.Madde)

Trakya köylerinin Bulgar sakinleri serbestçe köylerine dönebilecektir. Kırk-Kilise ve Bunar-Hissar'daki Bulgar evlerinde kendi evleri yıkıldığı için yaşayan Müslüman aileler imkânsızlıktan başka konutlara nakledilemediklerinden bu şehirlerin Bulgar sakinlerinin evlerine 3 ay sonra dönmeleri uygun görülmüştür. (4.Madde)

Mübadele yaklaşık 50 bin nüfuslu 9714 Türk ailesini kapsamaktadır. Göçler 1914 yılı boyunca devam etmiştir. Osmanlı Devleti Yunanistan'dan 115 bin ve diğer Balkan ülkelerinden 135 bin göçmen kabul etmiştir.(23)

Yunan ve Bulgar çetelerinin zulmünden kaçan muhacirler akın akın Edirne'ye gelmektedir. Beraberlerinde hayvan sürülerini de getirmektedirler. Son muhacir konvoyları, 10-12 Aralık'ta Çörek köyü adlı köyden Karaağaç üzerinden kaleye gelmiştir. Arabalarında getirebildikleri her şey, Edirne'de aç köylüler tarafından yağmalanmıştır. Muhacirlere kişi başı yarım kilo un dağıtılmaktadır. Yunanlılar Demolice'daki Müslüman köylerini yağmalamıştır.

Çörekköy’de akşamın dördünde başlayan yangınlar, gece yarısına kadar sürmüştür. Söylentilere göre köyü ateşe veren muhacirlerdir ve bu köyde ne buldularsa yağmalamışlardır...

Edirne’de en azından 40 bin muhacirin olduğundan bahsedilmektedir. 10 bin kadar muhacir Edirne yakınlarındaki Bosnaköy’de iskan edilmiştir. Edirne’de muhacirler, sivil halk ve ordu birlikleri ile birlikte doyurulması gereken 165 bin insan bulunmaktadır. Ne var ki şehirde açlık ve kıtlık vardır. Satılan yiyecek ve içeceklerin fiyatları artmıştır. Fırınların kapı ve pencereleri tahta perdelerle kapatılmıştır. Ekmek satışı küçük tezgahlarda yapılmaktadır. Edirne’de Şükrü Paşa başkent İstanbul’dan hiçbir yardım alamamaktadır. İçinde arpa ve mısırın buğdaydan daha çok olduğu ekmek ancak birkaç gün için yeterlidir. Kendilerine çok az yiyecek verilen muhacirler, ailelerini doyurabilmekten acizdir. Şikayetlerini iletmek için topluca kumandana çıkmış ve bazıları öfkelerinden ileri geri konuşmuştur. Onlara yatışmaları için ek olarak biraz daha yiyecek verilmiştir. Ama bu destek yeniden kalkışmalarına engel olmayacaktır. (24)

Rusların Doğu Anadolu’da ilerleyişi Türk nüfusun bir kısmının İç Anadolu’ya göçüne yol açmıştır. Çok sayıda muhacir Ankara ve Konya’ya sığınmıştır. (25)

Türkler Rumeli’deki savaş karışıklıklarından istifade ederek Ermenileri Anadolu’daki topraklarından tamamen uzaklaştırmak ve yerlerine Mezopotamya Arapları ile Balkan muhacirlerini iskan etmek ve bu şekilde Ermeni Meselesi’ni sona erdirmeyi tasarlanmaktadır. Bu plan Almanlar tarafından İttihat ve Terakki Partisine önerilmiştir. (26)

Son Balkan savaşında İstanbul’da, birkaç eşyasıyla düşmandan kaçıp ta başkentlerine sığınmış muhacirler çok sefil bir durumdadır. (27)

İtilaf Devletleri Ermenilerde hayal kırıklığı yaratmıştır. Mütarekenin imzalandığı tarihte Osmanlı Devleti diz çökmüşken, İtilaf Devletleri Ermeni topraklarını boşaltmasını istememiştir. Ermeni topraklarına muhacirler yerleştirilmiştir. Ve Osmanlılar Avrupa’ya Ermenistan’ın olmadığını, artık Türk toprakları olduğunu söylemektedirler. (28)

II. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Müslüman Göçleri

A. Basın Organları Haberlerinde Müslüman Göçleri

Fransız Dış İşleri ve Savaş Bakanlıkları 1914-1916 yılları arasında ülke kamuoyunu bilgilendirmek üzere birçok ülkenin basınından seçilerek derlenen haberlerden oluşan istihbari mahiyette özel bir yayın organı kurmuştur. Bu yayın organına göre Türk, Yunan, Yugoslav, Bulgar ve Romen basın organlarının Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne yönelik Müslüman göçleri konusunda verdiği haberler şöyledir:

1. Türk Basını Göç Haberleri

4 Haziran tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesine göre Muhacirin Müdüriyeti Umumiye'si (*Göçmenlerin Genel İdaresi*) 1914-1922 yılları arasında İstanbul'a 30.088 göçmenin gelmiş olduğunu ilan etmiştir. (29)

13 Haziran tarihli Vatan Gazetesi'ne göre İzmir'e her yerden özellikle Girit'ten göçmenler gelmektedir, ancak onları yerleştirmek için hiçbir tedbir alınmamış olduğundan gelen göçmenler çok zor bir durumdadır. (30)

17 Ekim tarihli *Tevhid* Gazetesi'ne göre 109.174 Rum Türkiye'den Yunanistan'a ve 367.699 Müslüman Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilmiştir. (31)

Batı Trakya nüfus mübadelesi kapsamı dışında tutulmasına rağmen Yunan Hükümeti tarafından sayıları Müslümanlarınkini geçecek şekilde göçmen Rumlarla doldurulmuştur. (32)

Göçmenlerin yerleştirilmesi için bütçeden ayrılan para 1925 yılında 4.497.893 lirayken 1926 yılında 1.481.353 liraya düşmüştür. (33)

13 Ekim tarihli *La Republique* gazetesine göre göçmenlerin yerleştirilmesi gayet gayri sıhhi şartlarda gerçekleştirilmiştir ve bu şartların mutlaka iyileştirilmesi gerekmektedir. (34)

1927 yılı bütçe tasarısında göçmenlerin yerleştirilmesi için 2.575.859 lira harcama gözükmektedir. 22 Şubat ve 13 Nisan tarihli *Cumhuriyet* gazetesi Fransızca dilinde yayımlanan *Le Messenger d'Athenes* gazetesini Batı Trakya Türkleri konusunda yalan haber üretmekle suçlamıştır. Bu gazeteye göre Türkler Batı Trakya'da çok iyi durumdadır ama hakikatte mezarlarına kadar merhametsizce saldırılara uğramaktadır. Oy kullanırlar ama seçilemezler. Ama Yunanların bütün bölme gayretlerine hep birlikte karşı koymaktadırlar. Cemaat reisleri Yunan otoriteleri tarafından atanmaktadır. Yunanlar Xanthie Mezarlığı'nda 250 mağaza kurmuşlardır. Türk okullarının durumu içler acısıdır. Dedeoğlu'nda limanda çalışan Müslümanlar işlerinden atılmıştır. Batı Trakya Müslümanları acınacak durumdadır. 5 Nisan

tarihli Cumhuriyet gazetesine göre 70 bin Müslüman göçmenin Türkiye'ye göç etmesi beklenmektedir.(35)

19 Nisan tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre Bulgar Batı Trakya'sında Türkler Bulgar devlet adamlarının sürekli olarak aşağılamalarına maruz kaldıklarından ve de evleriyle toprakları Bulgarlara verilmek üzere gasp edildiğinden çok zor bir durumda bulunmaktadır ve Türkiye bunlara kendisine göç müsaadesi vermiş ve yerleşimleri için gerekli tedbirleri almıştır.(36)

Sadece Yugoslavya topraklarında mülk sahibi Türklere haklarını vermiştir. 26 Haziran tarihli İstanbul gazetesine göre Yunanistan'da Xanthie'nin civarındaki Kara Mersilli'de bayram kutlamalarının birinci gününde Yunanlar İmam Hoca Musa ile birçok Müslümanı öldürmüştür. (37)

10 Haziran tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre Kafkasya'dan gelecek 50 bin göçmenin yerleştirilmesi için göç çıkış mahallinde incelemeler yapılmaktadır. (38)

Kafkasya'dan 50 bin civarında Türk göçmen beklenmektedir. 15 Eylül tarihli *Akşam* gazetesi bazı göçmenlerin Müslüman Türk oldukları halde Rumca, Arapça, Kürtçe, Lazca, Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Ermenice, Yunanca, İspanyolca konuştuklarını belirlemiş ve bunlara Türkçeyi kullanmalarının şart koşulmasını istemiştir.

7 Ağustos tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre 50 bin Kafkas göçmeninin Türkiye'ye yerleştirilmesi konusunda her türlü tedbir alınmıştır. Kıbrıs'ta 62 bin Türk, İngiliz uyruğuna geçecek ve 9 bini Türkiye'ye göç edecektir. 5-6 bin Türk önceden Türkiye'ye göçmüştür.(39)

9 Aralık tarihli *İkdam*'a göre hükümet göçmenleri yerleştirmek için faydalı tedbirler almaktadır, ama bunu yaparken göçmenlerin fikrini de alması gerekmektedir. (40)

19 Aralık tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre Yunanistan Müslümanların sahip oldukları mülkler konusunda **Ankara Anlaşması**'na uymamaktadır. Yeni Bulgaristan'da Razlib'te yaşayan Hacı Kenan-zade Ali Cemal Efendi İstanbul'daki gazetelere Bulgar çetelerinin aşırılıkları konusunda bilgi verdiği için bu çeteler tarafından öldürülmüştür. (41)

11 Mayıs tarihli *Akşam* gazetesine göre göçmenlerin iskânı konusundaki kanunu tamamlamak gerekmiştir. 26 Mayıs tarihli *İkdam*'a göre Sirkeci Garı yakınlarında barınan ve soğuktan ölen kadın, yaşlı ve çocuk göçmenler için konutlar gerekmektedir. (42)

Trakyalılar gelirleriyle orantısız vergiler ödediklerinden ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekmektedir. Türk göçmenleri bölgeye yerleştirmek mümkün olmamıştır. Karaağaç ve Edirne için 23 Ekim tarihli *Cumhuriyet* gazetesi vergi muafiyeti talep etmiştir. (43)

13 Haziran tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre Türkiye'ye gelen göçmenler üretkenken tüketici durumuna düşmüştür. 1917 nüfus sayımına göre İstanbul vilayetinde 141 Afgan, 430 Mısırlı, 4222 İranlı, 230 Suriyeli, 590 çeşitli doğu milletlerinden, 1163 Alman, 1352 Arnavut, 642 İngiliz, 639 Avusturalyalı, 109 Belçikalı, 12.889 Bulgar, 1346 İtalyan, 268 Polonyalı, 4863 Romanyalı, 9929 Rus İzmir'de 578 İtalyan, 885 Bulgar, 148 Macar, 78 İngiliz, 84 Avusturalyalı, 28 Fransız, 118 Alman, 11 Amerikalı, 2 Hollandalı, 104 Rus, 5 Japon, 8 İsviçreli, 5 Belçikalı, 18 Mısırlı ve 1 Ukraynalı yaşamaktadır. (44)

24 Eylül tarihli *İkdam* gazetesine göre nüfus mübadelesi sonuçları Türkiye ve Yunanistan için farklı olmuştur. Türkiye'de nüfusu 30 binden 74 bine artan Ankara dışında şehirlerin nüfusu her yerde azalmıştır. Zanaatçı, kalifiye eleman, serbest meslek sahibi insanların sayısında büyük düşüş yaşanmıştır. Bu tablo Türkiye için yıkımdır. Gelen Türkler giden Rum, Ermeni ve Yahudilerin ancak 1/3'ü kadardır. Yunanistan'da nüfus artmıştır. Atina'da 453.042 kişi yaşarken şimdi 700 bin kişi yaşamaktadır. (45)

13 Temmuz tarihli *İstanbul* gazetesine göre Xanthie (*Batı Trakya*) Müslümanları 6 Temmuz'da Lozan Antlaşması ile azınlıklılara tanınmış hakları, güvenilir bir müftü ve kongreler yapmalarına izin verilmesini talep etmek için büyük bir miting yapmıştır. Türkiye ve Yunanistan mülkiyet hakları konusunda karşılıklı olarak bütün sınırlamaları kaldırmıştır. (46)

14 Kasım tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre Türkiye'de nüfus sorunu endişe vericidir. Kilometrekare başına 20 kişi yaşamaktadır. Karadeniz kıyılarında yoğun olan nüfus Trakya'da seyrek ve çok verimli olan ve fazladan 5 misli insanı doyurabilecek Anadolu'nun birçok bölgesinden oldukça azdır. Sorunun bir çözümü de dış Türkleri getirip iskân etmektir. Bugüne kadar binlerce göçmen gelmiştir ama yerleştirilmelerinde birçok sorun yaşanmıştır. Göçmenler için uzun vadeli vergi muafiyetleri uygulanması gerekmektedir. (47)

7 Mayıs tarihli *Akşam* gazetesine göre Türk Hükümeti göçmenlerin yerleştirilmesi konusunda yeni bir kanun tasarısı hazırlamaktadır. Yurtdışından gelen göçmenler geldikleri ülkenin iklim şartları göz önünde bulundurularak iskân edebilecekler ve vergiden muaf tutulacaklardır. (48)

18 Ocak tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre Çorum'un Mesudiye'sinde 8 göçmen ailesi zorla önce Kastamonu sonra da Ankara'ya götürülmüştür. Bu keyfi davranışta bulunan kişiler göçmenleri çingene sandıkları şeklinde savunma yapmıştır. (49)

22 Kasım tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre 100 bin göçmen doğu vilayetlerine yerleştirilecektir. Birçok göçmen grubu şimdiden Muş'a yerleştirilmiştir. 26 Ekim tarihli *Milliyet* gazetesine göre Türkiye'nin nüfusu 17 milyon 500 bindir. (50)

2 Mart tarihli *Milliyet* gazetesine göre Türkiye'ye dışarıdan gelen göçmenler beraberinde getirdikleri eşya ve mallar için gümrük harçlarından muaf tutulmaktadır. Bu uygulama büyük miktarlarda şeker ve petrol getiren bazı açkgözler tarafından suiistimal edilmektedir. Hazırlanan yeni bir kanun tasarısı buna son vermeyi amaçlamaktadır.(51)

12 Kasım'da Dahiliye Bakanı Şükrü Kaya Bey, Refik Şevket Bey'in bir sorusuna cevaben 1923-1935 yılları arasında göçmenlerin yerleştirilmesi için neler yapıldığını anlatmıştır. (52)

7 Ağustos tarihli *Ulus* gazetesine göre Trakya kalabalıklaşmaktadır. 18 Temmuz tarihli *Tan* gazetesine göre 25 bin Romanya Türkü bu yıl Trakya'ya yerleşmeye geleceklerdir. Her aile konutlarının inşası için gümrüksüz olarak 5 metreküp kereste getirebilecektir. Aynı tarihli *Beyoğlu* gazetesi bölgenin en az 650 bin göçmeni kaldırabileceği duyurmuştur. (53)

7 Kasım ve 7 Aralık tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre 1 Kasım'da Türk Parlamentosunda göçmenlerle ilgili çeşitli meseleler ele alınmıştır. 6 Aralık'ta ihtiyaç içinde olan göçmenlere ekim giderleri için 2.500.000 TL verilmesi kararı alınmıştır. (54)

11 Haziran'da Parlamentoda göçmenlerin yerleştirilmesi için 25.780.000 tutarında bir kredi onaylanmıştır. 4 Mayıs tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre Romanya'dan ilk Türk göçmen kafilesi 3 Mayıs'ta İstanbul'a gelmiştir. Yakında başka kafilelerde beklenmektedir. Bu yıl gelecek olan göçmen sayı toplamı 15 bindir. Bu gelen göçmenlerden sonra Romanya'da 102 bin Türk kalacaktır ve bunlar 4 yıl içinde Türkiye'ye gelip yerleşeceklerdir.(55)

1 Şubat tarihli *Ulus* gazetesine göre bu yıl 50 bin göçmen için 10 bin konut inşa edilecektir. Trakya'da devlet ve göçmenlerin işbirliği ile birçok konut inşa edilmiş, göçmenler tarlalarını sürüp ekmiştir.(56)

20 Mart tarihli Kurun gazetesine göre *Cumhuriyet* idarisine geçilirken göçler meselesi ihmal edilmemiştir. Parlamentoda göçmen sorunları konusunda bir komisyon kurulmuştur.

Göçmenler her şeylerini bırakıp geldiklerinden karşılaştıkları6 zorluklar özellikle bütçeden kendilerine ayrılan kaynağın azlığından ileri gelmektedir. (57)

2. Yunan Basını Göç Haberleri

18 Ağustos tarihli *Patris* gazetesine göre Karaağaç'a (*Xanthie Bölgesi*) göçen bazı Türkler, geliş sebebini komitacıların hayatlarını tehdit etmiş olmaları şeklinde açıklamıştır. (58)

30 Ekim tarihli *Messenger d'Athens* gazetesine göre mübadele ortak komisyonu Türk delegeleri Yunan delegelerine bazı Batı Trakya Türklerinin Edirne'ye göç etmelerinin sebeplerini sormuştur. Türk gazeteleri bu göçün Yunan mezalimi neticesinde gerçekleştiğini iddia etmiştir. 17 Kasım tarihli *Proia* gazetesi ve 22 Kasım tarihli *Messenger d'Athens* gazetesine göre mezalim iddialarını araştırmak için Batı Trakya'ya giden ortak komisyondaki Türk üye Cemal Hüsnü Bey görev arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düşmüştür. 19 Kasım tarihli *Politra* Gazetesi'ne göre İstanbul'a dönen Cemal Hüsnü Bey ortak komisyonun çalışmalarını Yunanistan'ın engellemeleri nedeniyle durdurmak zorunda kaldığını beyan etmiştir. (59)

Messenger d'Athens gazetesine göre Bulgar sınır muhafızları Yunanistan topraklarında 9 kilometrelik bir derinlikte aileleri ve sürüleri ile Türkiye'ye göç etmek isteyen Pomakları (*Bulgar Müslümanları*) takip etmiştir. 5 Pomak yaralanmış ve diğer Pomaklar Bulgaristan'a götürülmüştür.(6)

19 Ağustos tarihli *Proia* Gazetesi'ne göre 6 bin Türk, İngiliz idarecilerinin Türk kültürünün okullarında öğretimini yasaklamasından dolayı Kıbrıs'tan Türkiye'ye göç etmek istemektedir. (61)

3. Yugoslav Basını Göç Haberleri

Politika gazetesine göre bir Türk diplomatı ülkesinin Balkan barışı için Yugoslavya ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye gitmek isteyen muhacirlere de bir çözüm bulunabileceğini beyan etmiştir.(62)

13 Ağustos tarihli *Obzor* Gazetesi'ne göre Dini İşler Bakanı Yanyıç, Reisululema Çavuşeviç'in halife ziyareti yolculuğu konulu talebini reddetmiştir. Yanyıç, Bosna Hersekli Müslümanların statü sorunları ve son kanun düzenlemeleri konusunda taleplerini yerine getirmeye hazır olduğunu belirtmiştir ama Reisu'l 'ulema'nın halife ziyaretini birçok bakımdan uygun görmemiştir. 11 Ekim tarihli *Obzor* gazetesine göre Prijedor'da Sırp camilerinde

ibadet eden Müslümanlara saldırmıştır. Hükümet Müslümanları savunmamaktadır. Şoven Sırp Sırp olmayanları topla tüfekte asimile edebileceklerini sanmaktadır. (63)

Müslüman milletvekili Mulabdiç Bosna için hakkaniyetli olmayan bütçeye red oyu verecektir. Bosna'da otlaklar kamulaştırılmıştır. Müslüman cemiyeti İslam hukuku alanına giren vakalar için şeriat mahkemeleri konusunda bir kanunun derhal hazırlanması, vakıflara otonomi verilmesi, gerekli sayıda Müslüman okulunun inşası, tarım sorununun Müslüman mülklerine zarar vermeden çözümlenmesi gibi taleplerde bulunmaktadır.

17 Kasım tarihli *Politika* gazetesine göre 31 Ocak 1921 yılında son yapılan sayımda Yugoslavya'da Arnavutlar 440 bin ve Türkler 100 bin nüfusludur. 26 Kasım tarihli *Politika* gazetesine göre de Türkiye'nin hızlı gelişimi, parlak geleceği, verimli arazilerinin çokluğu ve güzel iklimi Slav olan ve Slavca konuşan Yugoslavya Müslümanları için cazibe oluşturmaktadır. Yugoslavya Müslümanların göçüyle kan kaybedecektir. (64)

Bosna'da Müslümanlar Spaho'nun grubu ve Maglayç'ın grubu olmak üzere iki gruba ayrılmıştır(64)

8 Şubat seçimlerinde Spaho 132.207 oy alarak 15 koltuk kazanmıştır. (66)

23 Ağustos tarihli *Obzor* gazetesine göre birkaç Müslümanın öldüğü Nevessinye olayları Yugoslavya'da dikkatleri Müslümanların üzerine çekmiştir. Yugoslavya'nın güney vilayetlerinde yaklaşık 1 milyon Müslümanın öldürülebileceği ya da sınır dışı edilebileceğini düşünenler vardır. Bu politikanın uygulanması Osmanlı ya da Arnavut kökenli Müslümanlara affedilebilir gelse de Eski Sırbistan ve Bosna'da aynı ırk ve aynı dilden Müslümanlar için tiksindiricidir. Bosna sorununu çözmek Yugoslavya Müslümanları sorununu çözmektir. (67)

26 Aralık tarihli *Politika* gazetesine göre eski Maarif Nazırı ve Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi komisyonu Başkanı İzmir Milletvekili Şükrü Bey Belgrad ziyareti sırasında Türklerin Anadolu'ya göçünü iyi karşıladıklarını, ancak Türk ırkından olmayanları özellikle Arnavutları kabul etmek istemediklerini beyan etmiştir. (68)

13 Eylül tarihli Yugoslav gazetelerine göre 11 Eylül 1927 seçimlerinde Müslüman Boşnaklar (*Spahinovtsiler*) 18 milletvekili çıkarmıştır. Boşnaklar 18 Mart 1923'te 112.228, 8 Şubat 1925'te 132.217 ve 11 Eylül 1927'de 126.028 oy kullanmıştır. (69)

7 Ekim tarihli *Obzar* gazetesine göre Split'in merkezi Primorska'da 70 bin, Vrbaska'da 250 bin, Drinska'da 220 bin, Vardarska'da yarım milyondan fazla ve Moravska'da 45 bin Müslüman yaşamaktadır. (70)

7 Mayıs tarihli *Politika* gazetesine göre Arnavutluk'ta 700 bin Müslüman, 200 bin Ortodoks Hristiyan ve 100 bin Katolik Hristiyan yaşamaktadır. Papaz sayısının inananların sayısına göre çok olduğu Katolikler saldırgan, Ortodokslar pasif ve Müslümanlar Bektaşiler de son derece pozitiftir. (71)

4. Bulgar Basını Göç Haberleri

Bulgar basın organları Rodop'ta yaşayan Bulgar Müslümanları Pomakların nüfusa 100 binden fazladır. (72)

3 Ocak tarihli *Echo* gazetesine göre İsmet Paşa'nın tüm dünya Müslümanlarına yaptığı Lozan'a temsilci göndermeleri çağrısına Bulgaristan Müslüman cemaati derhal cevap vermiştir. Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların nüfusu 600 bindir. (73)

Mayıs ayında gazeteler Yunanların Batı Trakya'da uyguladıkları terör rejimiyle ilgili haber ve protestolarla doludur. Bulgaristan'daki Trakya sığınmacıları Birleşmiş Milletlere başvurarak Bulgar ve Türk haklarının Atina Hükümeti tarafından tabi tutuldukları sistematik yok etme siyasetini protesto etmiştir. (74)

20 Eylül tarihli *Sgovor* gazetesine göre Mareşal Franchet d'Esperay Üsküp'te Türklere yaptığı konuşmada Türklerin kendilerini özgürlüğe kavuşturan kardeşleri Sırlara minnettar olmaları gerektiğini, Bulgarların İslam'a tahammül edemediklerini ve Müslümanları zorla Hristiyan yapmaya çalıştıklarını beyan etmiştir. (75)

Bulgar basınına göre Bulgaristan'da yüz binlerce Müslüman diğer vatandaşlarla eşit haklara sahiptir. Bulgarlar Türkiye'den topraklarında yaşayan Bulgarlara eşit muamelede bulunmasını istemektedir. (76)

5. Romen Basını Göç Haberleri

Dobruca'nın Türk milletvekili Mehmet Fehmi Bey parlamentodaki konuşmasında Roman vatanına son derece bağlı olan Türklerin yeni Anayasa lehinde oy kullanacaklarını belirtmiştir. (77)

29 Ekim tarihli *Viit* gazetesine göre Romanya 1878’de topraklarına kattığı eski Tük eyaleti Dobruca’da tarımı geliştirmiş, yollar, limanlar ve okullar inşa etmiş ve nüfusuyla refahını arttırmıştır. 28 Ekim tarihli *Lupta* gazetesine göre Dobruca, Romen medeniyet gücünün bir eseri olmuştur. *Independance* ve *Univers* gibi diğer Romen gazeteleri de Dobruca’nın ilhakının 50. yılını Romanya’yı öven yorumlarla kutlamıştır. (78)

14 Mart tarihli *Prezentul* gazetesine göre Dobruca’daki Türk azınlığı meselesi Türklerin anavatanlarına göçüşünü düzenleyen anlaşma ile dostça çözümlenmiştir. (79)

B. Akademisyen Araştırma ve Bildirilerine Göre Müslüman Göçleri

1. Fransız İstatistik ve Ekonomik Araştırmalar Milli Enstitüsü’ne Göre Müslüman Göçleri

a. Romanya’dan Müslüman Göçleri

Romanya’da Dobruca’dan Osmanlı Devleti’ne göçler yarım yüzyıldan daha fazla bir süreden beri devam etmiştir. Romen yetkililere göre Dobruca Müslümanları her ne kadar Romanya’daki liberal ve cömert rejimden memnunsalar da anavatanlarında yaşamayı arzu etmektedir. Mevcut göçe bir düzen vermek amacıyla 4 Eylül 1936 tarihinde Bükreş’te Dubruca Türk ahalisinin göç anlaşması Romanya ve Türkiye arasında imzalanmıştır. 1937 yılında her iki hükümet tarafından ratifiye edilen 20 maddelik bu antlaşmaya göre Durostor, Caliacra, Constantza ve Tulcea’da yaşayan Türkler 5 yıllık bir süre içinde göçe tabi tutulacaktır. 15 Nisan 1936’dan itibaren 15 bin kişilik bir gruba 2. yıl Romanya-Bulgar sınırı boyunca 8 kilometrelik bir bölgeden, 3. yıl Bazargie şehri ve Eziber ile Curtbynar’dan, 4. yıl Acadaular ve Turtucaia’dan ve 5. yıl Silistre ve Dobruca’nın diğer bölgelerinden göçler uygulanacaktır. Romen Hükümeti göç edenlerin mülkiyet haklarını tazmin edecektir. Göçmenler beraberlerinde kişisel eşyalarıyla taşınabilir malları götürebileceklerdir. (80)

b. Yunanistan’dan Müslüman Göçleri

1912’de Makedonya’da 475 bin Müslüman varken (*Genel nüfus %39,40*) göçlerden sonra 1926’da bu sayı 2 bine düşmüştür. Yunanistan’ın tamamı itibarıyla 1920’de 770 bin olan Türk nüfusu (*%13,91*) 1928’de 103 bine (*%1,66 sadece Batı Trakya Türkleri*) düşmüştür.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması da Yunanistan ile Osmanlı Devleti'nin karşılıklı olarak nüfus mübadelelerinde bulunmalarını şart koşturmuştur. Bu antlaşma ratifiye edilmediğinden ve Yunanlılarla Türkler savaşa başladığından mübadele Lozan Antlaşmasına sarkmıştır.

Yunanistan'da 1922 yılı itibari ile Batı Trakya'da 124 bin, Eski Yunanistan'da 4 bin ve Girit ile adalar dahil Yeni Yunanistan'da 360 bin Türk yaşamaktadır.

30 Mart 1925 tarihi itibariyle 18 ay içinde 354.647 Müslüman ve 192.356 Ortodoks Rum mübadele edilmiştir. Yunanistan'da göç veren belli başlı merkezler, Girit, Selanik, Drama, Kavala, Kazan ve Kayala olmuştur. 22 Kasım 1923 tarihinden itibaren haftada 10 bin kişi göçtürülmüştür. 50 bin Müslüman nüfuslu Batı Makedonya'nın boşaltılması 1924 yılının Mart ayında başlamıştır ve 10 hafta sürmüştür. Bunlar önce Selanik'e sonra da gemilerle Osmanlı limanlarına taşınmıştır. Giritli Müslümanlar Mersin'e gönderilmiştir. Drama tütün yetiştiricileri tütün yetiştirilen Samsun'a, Orta ve Batı Makedonya'nın tahıl yetiştiricileri Doğu Trakya'ya ve Vodena ile Gumentza ipek böcekleri de Bursa'da yerleştirilmiştir.

1925-1930 yılları arasında Yunan ve Türk Hükümetleri mübadeleden doğan mülkiyet sorunları konusunda çeşitli çeşitli anlaşmalar yapmıştır. (81)

2. Meropi Anastassiadou'ya Göre Müslüman Göçleri

Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Milli Merkezi (INALCO), İlmi Araştırmalar Milli Merkezi (CNRS) ve Türk, Osmanlı, Balkan ve Orta Asya Araştırmalar Merkezi (CETOBaC) görevlisi Türkolog tarihçi Meropi Anastassiadou "Yunanistan ve Türkiye Arasında Nüfus Mübadelesi" adlı makalesinde (82) Müslüman göçleri konusunda şu bilgileri vermektedir:

Balkan Savaşları sırasında on binlerce Müslüman uğradıkları baskı ve katliamlar nedeniyle Yannina, Selanik, Kavala, Girit ve Ege adalarından Anadolu'ya göçmüştür. Osmanlı Devleti Yunanistan'a 5-18 Mayıs 1914 tarihinde İzmir vilayeti kırsal kesim Rumlarıyla Makedonya ve Epir Müslümanlarının mübadelesini önermiştir. 10-23 Mayıs tarihleri arasında bu mübadelenin şartları belirlenmiştir. Ne var ki 1914 savaşı bu mübadelenin imzalanmasını engellemiştir. 1912-1924 yılları arasında 1 milyon 200 bin Rum Yunanistan'a yaklaşık 4 milyon

Müslüman da Türkiye'ye göçmüştür. 30 Ocak 1923 tarihinde uzun oturumlardan sonra Lozan Antlaşması'na eklenen bir protokolle bu nüfus göçleri belli şartlara bağlanmak istenmiştir. Bu şekilde hem Yunanistan'da hem de Türkiye'de milli sınırlar dahilinde gelecekte yeni çatışmaların önüne geçilmesi için etnik homojenlik sağlanacaktır.

1923-1930 yılları arasında gerçekleşen zorunlu nüfus mübadelesinde dilden çok din farklılığı ölçü alınmıştır. Buna göre Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar mülkiyet hakları zarara uğramadan mübadele edilecektir. Girit'in Hristiyanlıktan dönme Müslümanları Türkiye'ye ve Anadolu'nun Karamanlı Ortodoks Türkleri Yunanistan'a göçe zorunlu tutulmuşlardır. Öte yandan 1918 öncesinde İstanbul'da Gökçeada ve Bozcaada'da ikamet eden Rumlarla (1924 yılı itibariyle 125.046 Ortodoks Hristiyan) Batı Trakya Müslümanları Yunanistan'da yaşayan Müslüman Arnavutlar ve Pomaklar (1924 itibariyle 118.903 Müslüman) aslen Rum ve dinen Müslüman olan Rumca konuşan patriyotlar mübadele dışında tutulmuştur.

Nüfus mübadelesi hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye külfet yüklemiş ve kozmopolit bazı şehirlerini tek etnikli şehirlere dönüşmesine yol açmıştır. Göç alan merkezlerde ekonomide canlanma kaydedilmiştir.

Yunanistan'da Batı-Trakya'da kalan 120 bin Müslüman sürekli olarak tecavüzlere uğradıkları iddiasıyla Yunan Parlamentosu'ndaki temsilcileriyle haklarını savunmaktadır. Türkiye'ye mübadele dönemi gelen Yunanistan göçmenleri mesleklerine uygun olarak yerleştirilmediklerinden yeterli geçim şartlarına sahip olamadıkları için çok büyük sorunlar yaşamıştır.

3. Gilles de Rapper'e Göre Müslüman Göçleri

Fransız İlmi Araştırmalar Milli Merkezi araştırmacısı ve Aix-en-Provence Mukayeseli Akdeniz ve Avrupa Etnolojisi Enstitüsü görevlisi Gilles de Rapper'e göre (83) Arnavutların Türk topraklarına göçleri başlıca 4 dönemde gerçekleşmiştir: 1912'ye kadar Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları-Lozan Barış Antlaşması (1923), Yugoslavya (1918-1960) ve Arnavutluk (1990-2000).

Arnavut göçleri Arnavutluk'un Osmanlılar tarafından fethinden itibaren başlamıştır. Arnavut devşirmeler hem Osmanlı Ordusu'nda hem de idari teşkilatında görev almışlardır.

Gönüllü olarak göçenden Arnavutlar da olmuştur. Bunlar kaldırım döşemeciliği ve kuyuculuk başta olmak üzere çeşitli mesleklerde çalışmışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Pashko Vasa Shkrdrani, Abdül-Naim-Sami Frasheri kardeşler, Namık Kemal, Abidin Pashe Dino ve İsmail Kemal gibi Arnavut milliyetçiler Arnavutluk'un bağımsızlığı için İstanbul'da faaliyet göstermişlerdir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Korçe ve Kolonje'den Hristiyan Ortodokslar İstanbul'a gelip tüccar ve zanaatkar olarak çalışmışlardır. Arnavutların Karadeniz ve Batı Anadolu gibi çeşitli bölgelerde yerleştirilmeleri XX. yüzyıl başlarında göç eden Arnavutların ulaşım ve iskanlarını kolaylaştırmıştır.

Arnavutluk Birinci Balkan Savaşı sonunda Kasım 1912'de bağımsızlığını kazanmıştır. Arnavutların bağımsız Arnavutluk'tan ve Sırp, Yunan ve Karadağ işgalindeki topraklarından Arnavutluk'a komşu bölgelerle Osmanlı Devleti'ne göçlerinin nedeni siyasi, sosyal ve ekonomiktir.

Yunanistan'daki (*Tsamuriya*) Arnavutları Türk-Yunan nüfus mübadelesi kapsamı dışında bırakılmış olmalarına rağmen Yunan Hükümeti'nin baskıları sonucunda Arnavutluk'a ya da Türkiye'ye, özellikle İzmir'e göç etmiştir. Yunan Batı Makedonya'sının Arnavutça konuşan Müslümanları Türk olarak addedilip mübadele kapsamına alınmış ve 1924 yılından itibaren Türkiye'ye göçe başlamıştır. 1935 nüfus sayımına göre İstanbul'da yaklaşık 10 bin Arnavut yaşamaktadır: 1786 Ortodoks, 4883 Müslüman ve 36 Katolik vardır.

Yugoslavya'dan ilki 1918-1941 ve ikincisi 1950-1960 yıllarında Türkiye'ye göçler gerçekleşmiştir. 1938'deki Türk-Yugoslav anlaşmasında 200 bin Arnavut ve Türk göçmenin gönderilmesinde karar alınmışsa da bu anlaşma uygulanmaya konulmamıştır.

1921, 1931 ve 1939 sayımlarına göre 1921-1931 ile 1931-1939 dönemlerinde 32-45 bin Müslüman Yugoslavya'dan göç etmiştir. Yugoslavlara göre 1927-1939 döneminde 19279 Arnavut Türkiye'ye ve 4322 Arnavut Arnavutluk'a göç etmiştir. Arnavutlara göre bu sayı 200-300 bindir. İki dünya savaşı arasında Türkiye'ye göç eden Arnavut sayısı 250 bindir. Arnavutların Türkiye'yi İstanbul ve Bursa'yı tercih etmelerinin sebebi birçok Arnavut'un bu şehirlerde yakınlarının olması, Türkiye'nin Arnavutluk'tan daha refah sunması ve Arnavutluk'un çalkantılar yaşamasıdır.

Yugoslavya'dan Türkiye'ye son Müslüman göç dalgası 1950-1960 döneminde baskı ve zulüm nedeniyle gerçekleşmiştir. 1948'de Arnavutlar Yugoslavlar tarafından ülkede istikrarı bozmakla suçlanmıştır. 1953'te Yugoslavya-Türkiye arasında imzalanan bir anlaşmayı takiben

Arnavutlar Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. 1960 yılına kadar Kosova, Karadağ ve Makedonya'dan 250 bin Arnavut ve Türk Müslüman sınır dışı edilmiştir. Türkiye'de bu göçmenler İstanbul'da Bayrampaşa Aksaray ve Adapazarı'nda yerleştirilmiştir.

Arnavutluk'ta komünist diktatörlüğün yıkılmasından sonra Türkiye'ye göçler olmuştur. 1997'den sonra Arnavutlar siyasi kriz ve şiddet olayları sebebiyle AB ülkelerine ve Türkiye'ye göç etmişlerdir.

1912-1997 yılları arasında Arnavutların Türkiye'ye göçlerinin çıkış ve varış merkezleri şöyledir:

Dönem	Çıkış Merkezi	Varış Merkezi
1912	Arnavutluk	Yozgat ve İstanbul Alibeyköy
1918	Kosova	Diyarbakır
1924	Kosova	Adana
1924	Yunan Makedonyası	İbriktepe, Samsun, Tokat, Konya
1930	Tchemeria	Marmara, Erdek, İzmir, Manisa, Balıkesir, Karşıyaka
1932	Yunanistan Kulonya	Bafra, Manisa, Edirne
1941	Karadağ ve Makedonya	Elazığ, Yozgat, Bursa, Tekirdağ, İzmir, İzmit, Eskişehir
1950	Kosova	Adapazarı, Aksaray
1980	Makedonya	Bursa, Bayrampaşa, Makedonya'dan İzmir, İstanbul Küçükçekmece, Kadıköy, Feriköy
1990	Berat	İstanbul Bayrampaşa;
1996	Fier ve Lushnje	İstanbul Bayrampaşa
1997	Berat, Shkoder, Vlore	İstanbul Bayrampaşa, Zeytinburnu

Arnavut göçmenlerinin sayısı 1997 Kasım'ı 20 bin, 1998 Ağustos'u 30 bin, 2000 Şubat'ında bazı kaynaklara göre 5-8 bin bazı kaynaklara göre de 12-13 bindir. Türkiye'deki Arnavut sayısı çeşitli araştırmalara göre 65 bin ile 14 milyon arasındadır.

Arnavutlar kökenlerini inkar etmeden kendilerini Türk sayarlar ve Türkiye'de devlet için etnik ve milli bir azınlık oluşturmazlar ve de Türk toplumu için de hiçbir şekilde sorun yaratmazlar. Genelde tam entegrasyon taraftarıdır. Arnavut göçmenler Türkiye'ye gelişlerinde aralarında Arnavutça konuşurken zamanla bu dilin yerini Türkçe almıştır. Arnavutlar kendi toplumlarından insanlarla evlenmeyi tercih ederler.

4. Stephane de Tapia'ya Göre Müslüman Göçleri

Türkler konusunda çok sayıda yayın yapmış olan, Fransız İlmi Araştırmalar Milli Merkezi (CNRS) Orta Asya Türk Dünyası ve Osmanlı Coğrafyası Araştırmaları uzmanı Coğrafya doktoru Stephane de Tapia'nın "Le Role des flux migratoires et des refugies dans la construction d'un etat" adlı kolokyum bildirisinde (84) Türk topraklarına yönelik Müslüman göçleri hakkında verdiği özetle bilgiler şöyledir:

Türk tarihi göçler tarihidir: Türk toprakları yüzyıllarca hem göç vermiş hem göç almıştır. Türkler Anadolu'ya 1071'den itibaren ardışık göçlerle gelmişler ve yüzyıllara yayılan yeni toprak kazanımları ile çok uluslu ve çok dinli büyük bir devlet kurmuşlardır. Rusların 1783'te Kırım'ı ilhakından itibaren bugüne kadar uzanan 930 yıllık dönemde Osmanlı Devleti toprak kaybettikçe Anadolu'ya dışarıdan çok sayıda Türk (*Tatar, Azeri, Kazak, Uygur...*) ve de aslen Türk olmayan ama Türk kimliğine son derece bağlı (*Boşnak, Çerkez...*) Müslüman göçü gerçekleşmiştir. Göç edenlerin sayısı, Osmanlı döneminde 1771-1922 yılları arasında yaklaşık 7.400.000 kişi iken 1923'te başlayan Cumhuriyet döneminde 5 milyondan fazladır. Balkanlardan göçen Arnavut, Makedonyalı, Pomak, Sırp, Boşnak ve Yunan Müslümanları; Kırım'dan göçen Tatarlar; Kafkasya'dan göçen Nogay, Karaçay, Balkar, Terekeme ve Azeri gibi Türkçe konuşan ve de *Çeçen, Çerkezler gibi* Türkçe konuşmayan Müslümanlar Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde muhacir (*göçmen*) olarak adlandırılmıştır ve vatandaş olarak tanınmıştır. ..

Stephane de Tapia adı geçen kolokyum bildirisinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki Müslüman göçlerini çeşitli kaynaklardan derlediği bilgilerle iki ayrı tablo halinde göstermiştir:

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE MÜSLÜMAN GÖÇLERİ (1771-1923)

Göç Dönemi	Göçmen Sayısı	Göç Nedenleri	Varış Merkezleri	Çıkış Merkezleri
Kırım'dan Göçler	1771-1800 500.000 1812-1828 200.000 1853-1864 800.000 1874-1891 600.000 1902-1904 20.000	Rus işgali ve ilhakı Napolyon Savaşları ve Rus baskıları Kırım ve Kafkasya Savaşları Rus Baskıları Rus Baskıları	Rumeli ve Anadolu Eskişehir Rumeli ve Anadolu 1. Köstence- Burgaz Kıyıları 2. Tuna Ovası (<i>Deta'dan Vidinn'e</i>) 3. Orta Bulgaristan 4. İstanbul, Edirne, Bursa, Eskişehir, Ankara, Sivas, İzmir, Konya, Adana, Diyarbakır, Halep, Suriye	Eski Kırım Hanlığı Eski Kırım Hanlığı Kırım stepleri, Bucak Nogayları Litvanya Tatarları Kafkasya Çerkesleri Eski Kırım Hanlığı Güney Kırım Hanlığı
Kuzey Kafkasya'dan Göçler	1768-1770 10.000 1780-1800 30.000 1812-1815 15.000 1828-1829 12.000 1829-1863 300.000 1877-1879 500.000 1879-1917 9.000	Kafkas Savaşları Napolyon Savaşları Kafkasya Savaşı Şeyh Şamil Direnişi	Türkiye 1. Rumeli: Nah, Kosova, Makedonya 2. Sofya ve Tuna Ovası 3. Anadolu: Amasya, Tokat, Sivas, Çankırı, Adana, Konya, Aydın, İçel, Bursa, Kocaeli, Sakarya 4. Suriye: Halep, Şam, Amman 5. Kıbrıs	Kuzeybatı Kafkasya, Adigeler Kuban stepleri Kuzeybatı Kafkasya, Adigeler Orta Kafkasya, Balkarya Çeçenistan ve Dağıstan
Kafkasya Azerbaycan'ından Göçler	1812-1815 7.000 1828-1829 10.000 1860 20.000 1877-1878 40.000 1917-1920 10.000	Rus-Osmanlı Savaşı Birinci Dünya Savaşı ve Sovyet İhtilali, iç savaş	Kars, Iğdır, Ardahan Kars, Erzurum	
Yunanistan ve Kıbrıs'tan Göçler	1826-1864 60.000 1878-1880 15.000 1885-1923 800.000	Yunan bağımsızlık savaşı İngilizlerin Kıbrıs'ı ilhakı Balkan Savaşları	İstanbul ve Anadolu İstanbul ve Anadolu İstanbul ve Anadolu	Girit Kıbrıs Makedonya Batı Trakya, Epir
Bulgaristan'dan Göçler	1828-1829 30.000 1876-1880 500.000 1885-1923 500.000	Rus-Osmanlı Savaşı Rus-Osmanlı Savaşı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı Balkan Savaşları	Suriye Kıbrıs Anadolu Cezayir Türkiye	
Romanya'dan Göçler	1826 200.000 1877-1900 90.000	1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonuçları Rus-Osmanlı Savaşı ve Romanya'nın bağımsızlığı	İstanbul ve Eskişehir Türkiye	Eflak, Buğdan ve Dobruca Dobruca Dobruca, Tulcea, Kistence, Besarakya
Yugoslavya'dan Göçler	1806-1826 30.000 1826-1830 150.000 1867-1870 150.000 1908-1923 300.000	Sırp isyanları ve Sırbistan'dan çekilme Sırbistan'daki kalelerinden çekilme ve Sırbistan'ın bağımsızlığı Balkan Savaşları	Üsküp, Kosova ve Manastır Rumeli Anadolu, çeşitli bölgeler	Sırbistan Bosna-Hersek Belgrat Bosna-Hersek, Sancak

Toplam: 5.708.000

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ MÜSLÜMAN GÖÇLERİ (1923-1997)

Yıllar	Çıkış Merkezleri						
	Bulgaristan	Romanya	Yugoslavya	Yunanistan	Türkistan	Diğerleri	Sığınmacı
1923-1933	101.507	33.852	108.179	384.000			
1934-1960	272.271	87.476	160.922	23.788		31.466	
1961-1970	13.114	268	30.368	712		945	
1971-1972	4.902	76	93			4.739	
1973	5.332	28	150			4	565
1974	1.457	23	47		6	17	1.057
1975	400	34	126			15	1.180
1976	2.241	6	99			18	715
1977	12.005		94		66		974
1978	60.738		41				625
1979	6	8	179		8		610
1980	8	11	151		50	1	510
1981	5	12	95	4	61		1.096
1982	2	33	162		13	3.846	2.592
1983	6	14	189		24	354	2.657
1984	1	85	202		15		3.344
1985		70	300		20		1.809
1986		133	275		10		3.257
1987		88	331		2	1	4.131
1988	7	101	415		7	53	3.928
1989	225.863	139	435				2.250
1990	52.961	85	224		9		1.496
1991	17.950	3	151		3		2.520
1992	3.092	12	161		4		1.697
1993	220	7	331		5	569	761
1994	166	15	265			183	1.645
1995	52		227				1.690
1996	55	1	263				1.641
1997	76	3	277				2.367
Toplam	775.322	122.583	304.752	408.504	303	42.211	45.117

Rus etnik temizlik, baskı ve zulmünden dolayı 1864'ten itibaren göçen ve Balkanlardan Suriye'ye kadar çeşitli bölgelere yerleştirilen Sünni Müslüman Çerkesler Türk milliyetçiliğinin en önde gelen savunucuları olmuştur.

Türk topraklarına XIX. ve XX. yüzyıl başlarında göçen Ali Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Abdürreşid İbrahimov, Mehmet Emin Resulzade, Muhammed Ayaz İsakov, Fuat Tuktarov, Zeki Velidi Togan ve Abdülkadir İnan gibi Tatar, Azeri, Kazak, Özbek ve Kafkasyalılar Türk milliyetçiliğinde önemli görevler üstlenmişlerdir.

Sincan Uygurları, Türkmen, Özbek, Kazak ve Kırgız göçmenleri sayılarının azlığına rağmen çeşitli iç ve dış odaklarla bağlantılar kurarak büyük bir siyasi faaliyet içinde olmuşlardır. Orta Asya, Balkanlar ve Kafkasya göçmenlerinin kurdukları dernekler Türkiye'nin 1990 sonrasında bağımsızlıklarını kazanan devletlerle kolay ilişkiler kurmasına hizmet etmişlerdir.

Göçmen kökenliler Türk tarihinde son derece kalıcı izler bırakmıştır. Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk Makedonya-Selanikli, sabık cumhurbaşkanı Kenan Evren Romanya göçmeni, 1963 darbesinde Albay Aydemir (Çerkes kökenli) ile görev alan Alparslan Türkeş Kıbrıslı, 1950-1960 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yapmış olan Celal Bayar, Fuat Köprülü, Fatin Rüştü Zorlu Çerkes, Adnan Menderes ve Hasan Polatkan Tatar'dır.

Türk Müslüman göçmenler, komşu devletlerle savaşların ve iç isyanların süreklilik kazandığı Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde gelerek devletlerine çok ihtiyaç duyduğu idareci ve asker kadroları sağlamışlar, tarım ve hayvancılık yaparak ta muhtemel bir açlık tehlikesini ortadan kaldırmışlar. Geçen zaman içinde gerek sayıları gerekse ülke genelinde köy ve mahalleler şeklindeki kompakt yerleşimleri ve her platformda Türk-İslam kimliklerine sahiplenmeleriyle Türk ulus-devletinin oluşumunda çok büyük bir rol oynamışlar.

5. Nathalie Clayer ve Xavier Bougarel'e Göre Müslüman Göçleri

Türk ve Osmanlı tarihi, İslam ve Sufizm konuları uzmanı, Fransız İlmi Araştırmalar Milli Merkezi, Sosyal Bilimler Yüksek Okulu ve de Türk, Osmanlı, Balkanlar ve Orta Asya Araştırmalar görevlisi Nathalie Clayer ile aynı konuların uzmanı ve aynı kurumların görevlisi

Xavier Bougarel'in birlikte hazırladığı ‘‘Güneydoğu Müslümanları’’ adlı çalışmada (85) Müslüman göçleriyle ilgili dikkat çekici notlar şunlardır:

Osmanlı Devleti Yunanistan’a 5-18 Mayıs 1914 tarihinde İzmir vilayeti kırsal kısım Rumlarıyla Makedonya ve Epir Müslümanlarının mübadelesini önermiş ve 10-23 Mayıs tarihleri arasında bu mübadelenin şartları belirlenmiştir. Ne var ki 1914 savaşı bu mübadelenin imzalanmasını engellemiştir.

Bulgaristan 1950-1951 yıllarında kolektivizasyon ve millileştirmeye karşı çıktıkları gerekçesiyle 150 bin Türk’ü Türkiye’ye göçe zorlamıştır.

Yugoslavya 1953-1957 yılları arasında Türkiye ile yaptığı göç anlaşması kapsamında Makedonya’dan Kosova ve Sancak’tan Türkçe ve Arnavutça konuşan 200 bin Müslümanı Türkiye’ye göndermiştir.

On binlerce Müslüman idari genellemelere rağmen Yunanistan’dan Türkiye’ye göçmüştür.

1968 ve 1978 yılları arasında Bulgaristan parçalanmış, askerlerin birleştirilmesi politikası ile 120 bin Türk’ün Türkiye’ye göçüne izin vermiştir.

1960’lı yıllarda Balkan Müslümanları Yugoslavya ve Yunanistan’dan Türkiye’ye değil de Amerika ve Batı Avrupa’ya göç etmeye başlamışlardır.

Yunanistan 1881 İstanbul Antlaşması’nda etnik gruplar arasında ayrımcılık yapmayacağını taahhüt etmelerine rağmen Teselya Müslümanları ferdi ya da ailevi olarak Osmanlı topraklarına göç etmiştir.

Girit’te 1896-1897 ve 1905 yıllarında yaşanan şiddet olayları nedeniyle çok sayıda Müslüman Ege adaları ve Anadolu’ya göçmüştür.

Romanya’da, Dobruca’da medeni haklardan yoksun olan Müslümanlar ancak 1909-1913 yıllarında vatandaşlık haklarına sahip olabilmıştır.

Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan hâkimiyetindeyken (1878-1908) göçler az olmasının nedeni ulemanın bölgenin daima Darü’l-İslam’a ait olduğunu ileri sürmüş ve bu nedenle Osmanlı topraklarına göçe gerek olmadığını bildiren fetvalar yayımlamış olmalarıdır. Bulgaristan’da 1984’te Türk azınlığın tamamının asimilasyonunu hedef alan bir siyaset başlatılmıştır. Makedonya’da Türk nüfusu 1848’de genel nüfusun %8,3 iken 1950’deki

Türkiye'ye göç ve Arnavutlaştırma politikası nedeniyle 1991'de %4,8'e düşmüştür. Romanya'da Tatar ve Türkler birbirlerinden ayrıştırılmıştır.

6. Nathalie Clayer'a Göre Müslüman Göçleri

Nathalie Clayer, "Balkan Müslümanları" adlı makalesinde (86) öncelikle Balkanlardaki (*Güney Doğu Avrupa*) İslam varlığının XIV-XX yüzyılları arasında süren Osmanlı hâkimiyeti döneminde meydana gelen demografik ve dini değişikliklerin neticesinde oluştuğunu belirtmiş ve Balkan Müslümanlarını Osmanlılar tarafından yerleştirilmiş Anadolu göçmenleriyle İslam'ı kabul etmiş eski Hristiyanların torunları olarak tanımlamıştır.

1990'lı yılların başlarında Balkanlardaki Müslümanların sayısı 8-8,5 milyondur ve bunlar 7 ayrı devlette yaşamaktadır:

Arnavutluk'ta 3,3 milyon, genel nüfusun % 70'i;

Bosna Hersek'te 2 milyon, genel nüfusun % 46'sı;

Makedonya'da 2 milyon, genel nüfusun 1/3' ü;

Sırbistan-Karadağ'da 2 milyon, genel nüfus %20'i;

Kosova 1,8 milyon, genel nüfus %90'ı;

Bulgaristan'da 1,1 milyon, genel nüfusun %12,5'i;

Yunanistan Batı Trakya'da 120;

Romanya'da 50 bin, genel nüfusun % 0,2'si;

Hırvatistan'da 60 bin ve Slovenya'da 30 bin.

Balkanlardaki genel nüfusun %13'ü oluşturan Müslümanlar konuştukları dillere göre şu şekilde gruplandırılabilir:

1. Arnavutça konuşanlar: 4-4,5 milyon (*Arnavutluk, Kosova, Batı Makedonya ve Karadağ*)
2. Slavca konuşanlar: 2,5 milyon
 - a. Sırpça-Hırvatça konuşanlar
 - b. Boşnakça konuşanlar: Bosna-Hersek, Sancak, Kosova, Makedonya
3. Makedonca konuşanlar: Kosova ve Arnavutluk Goralıları, Makedonya Torbeşleri
4. Bulgarca konuşanlar: Bulgaristan ve Yunanistan Pomakları

5. Türkçe konuşanlar: 1 milyondan fazla, (Balkanların doğusu, Batı Trakya, Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Romanya-Dobruca)

Balkan İslam'ı çoğunlukla Hanefi Sünni'dir. Alevi Kızılbaşlar Yunanistan ve Bulgaristan Trakya'sında, Bektaşiler Güney Arnavut, Batı Makedonya ve Kosova'da yaşarlar.

II. Dünya Savaşı'na kadar varlığını koruyan Balkan İslam'ı bu savaştan sonra Yunanistan dışında Balkan ülkelerinde sosyalizme gelişince etnik cemaatlere indirgenmiştir. Vakıfları ve şeriat mahkemeleri kapatılmıştır ve sosyalist rejimin dayatmalarını kabule zorlanmışlardır. 1967'de Arnavutluk'ta tüm dinler yasaklanmış ve ibadethaneler kapatılmıştır. 1980 sonlarında komünist rejimler çökünce hızlı değişimler ve göçler başlamış, Müslümanlar İslam Dünyası ile ilişkilerini kurmuş ve geliştirmiştir.

7. Mila Maeva'ya Göre Müslüman Göçleri

350 binden fazla Bulgaristan Türkü'nün Türkiye'ye 1989 ilkbaharıyla yazında zorunlu göçleri; Bulgarların 1984 kışında uygulamaya koydukları Türkçe ve Arapça isim ve soyadlarının Bulgarlaştırılması politikasından, kamusal alanlarda Türkçe konuşulmasını, İslami giysileri, Kurban ve Şeker Bayramlarının kutlanmasını, sünneti, dini nikâhı, Türkçe şarkılar dinlenilmesini ve Türkçe yayınlarda bulunulmasını yasaklamalarından kaynaklanmıştır.

Bulgarlara göre Bulgaristan Türkleri aslen Bulgar'dır ve Osmanlı hakimiyeti döneminde zorla asimile edilmişlerdir. Bulgaristan'da 1989 Kasım'ında komünist rejimin çökmesine ve 350 bin göçmenden 152 binin hayal kırıklığı, uyumsuzluk ve yaşama imkanları gibi nedenlerle 1990'da geri dönmesine rağmen Türkiye'ye göç ekonomik sıkıntılar nedeniyle ve Türkiye'de yaşam kalitesinin daha iyi olması nedeniyle kesintiye uğramamıştır.

1991-1992 döneminde göçenler sayıca 1989'da göçenlerden çoktur. 1990-1997 döneminde 30-60 bin kişi geçici ya da turistik vize ile Türkiye'ye gitmiştir.

1989-1996 döneminde Bulgaristan'dan göç edenlerin sayısı 400 bindir ve bu sayı 2000'den itibaren vize uygulamasının kaldırılmasıyla daha da artmıştır.

1989 yılı göçlerinde Bulgaristan Türkleri Bulgar-Türk sınırını çok az sayıda kişisel eşyalarıyla geçebilmişlerdir. Bunlar Türkiye’de tatilde bulunan okullara ve çadırli kamplara yerleşmişlerdir. Sonbaharda okullar açılınca göçmenler devlete ait tatil merkezlerine taşınmıştır. Edirne, İstanbul, Bursa, İzmir, Tekirdağ, Eskişehir, Ankara ve Bolu’da kamplar açılmıştır. Bazı göçmenler 1950-51 ve 1968-78 dönemlerinde gelmiş olan akrabalarının yanlarına sığınmıştır. Devlet göçmenlere, öncelikle 1980’deki Bulgar asimilasyonunu direnenlere, konut vermiş ve az bir külfetle toprak almalarını sağlamıştır. Göçmenler büyük şehirler yerine bu şehirlerin varoşlarını sadece ekonomik oldukları için değil, geldikleri yerleri benzerlikleri itibarıyla tercih etmiştir ve bu yerleşimlerde kısmen içlerine kapanmıştır. Standart Türkçeleri olmadıkları için dil sorunları yaşamışlardır. (87)

Tarih çalışmalarında kaynak olarak yabancı basını yok saymak mümkün değilse de yanlış sonuçlar çıkarılmaması için basın organlarının seçiminde öncelikle tarafsız olmalarına dikkat edilmelidir. Ancak bu kez de basının mutlak tarafsız olamayacağı problematiği ile karşılaşmaktadır. Çalışmamızın sonunda elde edilen bulgular; yabancı basın organlarının son 250 yıllık dönemde Anadolu ve Balkanlardaki Hristiyan göçlerine büyük duyarlılık gösterirken Müslüman göçlerine aynı duyarlılığı göstermediği anlaşılmaktadır. Rusya ile Balkan milletlerinin tarihi Türk-İslam düşmanlığı politikaları doğrultusunda savaş, katliam, yağma, tecavüz, baskı ve ayrımcılık, tecrit, sürgün ve zorla asimilasyonla Türkleri ve Müslümanları yaşadıkları topraklardan çok zor şartlar altında göç etmek zorunda bıraktıkları anlaşılmaktadır. Buna rağmen bu devletler sürekli olarak anayasalarına göre Türk ve Müslümanlara eşit muamelede bulunduklarını ileri sürmektedirler. Öte yandan Türk milletinin kendisine göçmenlere kucak açarak tüm gücüyle iskân, iaşe, sağlık ve intibaklarını temine çalışmasına rağmen plan ve programsızlık sebebiyle acı olayların yaşanılmasının önüne geçilemediği şeklindedir.

Kaynakça

1. La Turquie, 9 Ocak 1879
2. Bulletin Consulaire Français, Ministère du Commerce, Paris, 1883, s.1199-2000
3. Revue de geographie, Ed. E. Thomin, Paris, 1889, s. 104-106
4. Revue archeologique, Ed. Leleux, Paris, 1890, s.205-206)
5. L'Univers, 24 Ekim 1895
6. Tableau officiel des massacres d'Armenie, Felix Charozetant, Ed. Oeuvres d'Orient, Paris, 1896, s.10
7. Bulletin de l'annee, Societe Normande de geographie, Ed. Imp. De Esperance, Rouen, 1896, s.97
8. La Turquie et l'hellenisme contemporain, Victor Berard, Ed. Alcan, Paris, 1897, s.159, 167
9. Les Missions Catholiques Françaises au XIXe siecle, Jean_Baptiste Piolet, Ed. Colin, Paris, 1900, s. 9-11
10. Annales de geographie, Societe de Geographie, Ed. Colin, Paris, 1900, s. 165
11. Bulletin de la societe de geographie de l'Est, Ed. Berget-Levraut, Paris, 1904, s.51
12. La Revue de Paris, 01.1911, s.213-223; Revue politique et parlementaire, Ed. Colin, Paris, 1912, s.47
13. Atrocites grecques, Ligue pour la defence des droits Ottomans, Ed. Imp. Nationale, Cenevre, 1911, s.4
14. Le Gaulois, 2 Kasım 1912, s.2
15. Etudes, Compagnie de Jesus, Ed. Retaux, Paris, 1912, s.536
16. Journal du Siege d'Adrinople, Gustave Cirilli, Ed. Chapelet, Paris, 1913, s. 28, 65, 66, 106
17. Oeuvres des ecoles d'Orient, Paris, 1913, s.87-88
18. Le Petit Journal, 4 Ocak 1913
19. La Jeune, Turquie, 8 Nisan 1913, s.118, 193, 224
20. L'Action Française, 13 Nisan 1913
21. Le Matin, 28 Nisan 1913, s.2
22. L'Aurore, 25 Mayıs 1913
23. Les transferts internationaux des populations, Presses Universitaires de France, Paris, 1946, s.24, 295, 301
24. Journal du Siege d'Adrinople, Paul Christoff, Ed. C.L. Lavauzelle, Paris, 1914, s.1, 36, 78, 98, 121
25. Le Rappel, 5 Nisan 1916, Le XIX e siecle, 5 Nisan 1916

26. L'Armenic qui agonise, Ed. Chacomac, Paris, 1916, s.6
27. Fantasio, Paris, 1 Temmuz 1918
28. Humanite, 14 Ocak 1920
29. Bulletin periodique de la presse turque, 16 Mayıs 1922, s.15
30. Bulletin periodique de la presse turque , 16 Mayıs 1923, s.15
31. Bulletin periodique de la presse turque , 25 Eylül 1924, s.5
32. Bulletin periodique de la presse turque, 14 Haziran 1925
33. Bulletin periodique de la presse turque , 14 Haziran 1926, s.14
34. Bulletin periodique de la presse turque , 29 Eylül 1926, s.3
35. Bulletin periodique de la presse turque , 14 Mart 1927 ,s.2,8
36. Bulletin periodique de la presse turque , 16 Nisan 1927, s.8-9
37. Bulletin periodique de la presse turque , 26 Mayıs 1927
38. Bulletin periodique de la presse turque , 26 Mayıs 1927, s.5
39. Bulletin periodique de la presse turque , 20 Temmuz 1917
40. Bulletin periodique de la presse turque ,1 Kasım 1917
41. Bulletin periodique de la presse turque 15 Aralık 1927
42. Bulletin periodique de la presse turque , 2 Mayıs 1928, s.8
43. Bulletin periodique de la presse turque , 6 Ekim 1928, s.4
44. Bulletin periodique de la presse turque , 2 Temmuz 1929, s.6
45. Bulletin periodique de la presse turque , 19 Eylül 1929, s.11
46. Bulletin periodique de la presse turque , 26 Haziran 1930
47. Bulletin periodique de la presse turque , 5 Kasım 1930, s.13
48. Bulletin periodique de la presse turque, 10 Nisan 1932, s.8
49. Bulletin periodique de la presse turque , 16 Ekim 1933, s.6
50. Bulletin periodique de la presse turque , 16 Ekim 1933, s.6
51. Bulletin periodique de la presse turque , 2 Mart 1934

52. Bulletin periodique de la presse turque , 19 Eylül 1934, s.3
53. Bulletin periodique de la presse turque , 27 Haziran 1935, s.8
54. Bulletin periodique de la presse turque, 1 Aralık 1935, S,2
55. Bulletin periodique de la presse turque , 11 Mayıs 1936 ,s.2
56. Bulletin periodique de la presse turque, 1 Eylül 1936, s.2
57. Bulletin periodique de la presse turque , 23 Ocak 1938, s.7
58. Bulletin periodique de la presse greque, 30 Eylül 1919, s.3
59. Bulletin periodique de la presse greque, 14 Ekim 1928, s.9
60. Bulletin periodique de la presse greque, 9 Kasım 1934, s.7
61. Bulletin periodique de la presse greque , 20 Temmuz 1933, s.7
62. Bulletin perodique de la presse yougoslave, Ministere des Affaires Etrangeres, Paris, 1925, s. 10
63. Bulletin perodique de la presse yougoslave, 11 Aralık 1923, s.5,8
64. Bulletin perodique de la presse yougoslave , 6 Ocak 1924, s.2.4.7.8.13
65. Bulletin perodique de la presse yougoslave , 10 Şubat 1927 s.7
66. Bulletin perodique de la presse yougoslave , 20 Mart 1925, s.7
67. Bulletin perodique de la presse yougoslave 1 Ekim 1925, s.5-6
68. Bulletin perodique de la presse yougoslave , 5 Şubat 1926, s.11
69. Bulletin perodique de la presse yougoslave, 14 Ekim 1927, s.3,4
70. Bulletin perodique de la presse yougoslave, 16 Aralık 1929, s.2,3
71. Bulletin perodique de la presse yougoslave , 17 Temmuz 1934, s.13
72. Bulletin perodique de la presse bulgare, 19 Nisan 1919, s.7
73. Bulletin perodique de la presse bulgare , 2 Şubar 1923, s.2
74. Bulletin perodique de la presse bulgare , 15 Haziran 1923, s.5
75. Bulletin perodique de la presse bulgare , Bulgare, 17 Ekim 1923, s.5
76. Bulletin perodique de la presse bulgare 27 Ocak 1924, s.4
77. Bulletin perodique de la presse roumaine, 21 Nisan 1923, s.8

78. Bulletin perodique de la presse roumaine, 5 Kasım1928, s.8
79. Bulletin perodique de la presse roumaine, 20 Şubat 1937, s
80. Les transferts intirnationaux des populations, Presses Universitaires de France, Paris, 1946 s.399-406
81. Les tranferts internationaux des populations, Presses Universitaires de France, Paris,1946,s.27,28,44,46,129
82. Meropi Anastassiadou, L' Echange des populations entre la Grèce et la Turquie, Ed. Harmattan, Paris, Aralık 1995, s.158-163;konuda bilgi için bkz. Bulletin de l'Institut Cathodique de Paris, Institut Catholique de Paris, Ed. Gigord, Paris,1924, s.184-188;Joelle Dalegne, Entre Grece et Turquie, Cahiers Balkaniques, Presses de l'Inalco, 2004: Impressions, Senat français, Ed. Mouillot, Paris, 1924, S.31-32;Bulletin periodique de la presse turque, 19 Haziran 1924, s.9
83. Les Albanais a İstanbul, Gilles da Rapper, IEFA, İstanbul, 2000, s.1-22
- 84.Role des flux migratoires et des refugies dans la construction d'un etat,populations refugiees,Stephane de Rapper,Ed.IRD,Marseille,2001,s.119-148
85. Les musulmans de l'Europe da Sud-Est, Nathalic Clayer et Xavier Bougarel, Ed. Karthala, Paris, 2003,s.25,73,167,171
86. Le courrier des pays de l'Est,Les Musulmans de Balkans, Nathalie Clayer, Ed. La Documentation, 2004,s.1-27
87. Migration et identites parmi les turcs de Bulgarie etablis en Turquie (1989-2004),Mila Maeva,Balkanologie,revue d'etudes pluridisiplinaires.vol.XI,Paris,Aralık 2008;1976-1990 göçmenleri kendi içlerinde Bulgarca ya da özel lehçelerini kullanırken sosyokültürel hayatlarında daha fazla katılım için Bulgarca-Türkçe sözlükler kullanarak Türkçe konuşmaya gayret etmişlerdir. Yaşlı göçmenler İslam dininin gereklerini yerine getirirken gençler namaz ve oruç gibi ibadetlere oldukça ilgisiz kalmışlar, yerlilerle evlilikler dışında kendi aralarındaki evliliklerde dini nikâh yaptırmamışlardır. Ölüm olaylarında günlük yevmiyelerinden olmamak için cenaze namazı ve mezarlıkta gömme merasimine katılmaktan sakınmışlardır Bulgaristan göçmenleri arasında İstanbul ve İzmir'de Hristiyan tarikatlara girenler de olmuştur. Kültür farklılıkları ve iş rekabetleri nedeniyle yerli halk ve hatta eski göçmenler tarafından bile yadırganmış ve hor görülmüşlerdir. Kimi yerliler göçmenlere şefkatle yaklaşmış konut, iş ve aş sağlamış, kimileri de iş vermiş ancak aylarca paralarını ödememiş, sigortalamamış ve piyasasının çok altında bir ücretle çalıştırmıştır. Bulgaristan göçmenleri Bulgaristan ile ilişkilerini koparmaktan kaçınmıştır. Çok az sayıda göçmen Bulgaristan'daki evlerini satmıştır; Sahip oldukları evleri tanıdıklarına kiraya ve topraklarını icraya vermişlerdir. Çocuklarını Bulgar üniversitelerine göndermişlerdir. Türkiye'ye çeşitli yollarla getirilen Bulgar ürünlerine alışkanlıkları sebebiyle düşkünlük göstermişlerdir. İstanbul'da Avcılar ve Sefaköy pazarlarında domuz, sucuk, salam ve kavurmaları ve de alkollü ürünler yıllarca büyük rağbet görmüştür. İlk göç yılları göçmenler için yaşlıların ölümleri, hastalıklar, işsizlik gibi sıkıntılarla geçmişse de zamanla uyum sağladıkça sorunları azalmıştır. Bulgaristan göçmenlerinde gözlemlenebilen bir diğer özellikle kendi aralarında evlenmelerini tercih etmeleridir. Yerlilerle yapılan evliliklerin çoğu boşanma ile sonuçlanmıştır. Ensest, fuhuş ve zina vakaları sık olmasa da olağandır. Altın, silah, içki, uyuşturucu ve çeşitli gıda maddeleri kaçakçılık olaylarının çapı hiç te küçümsenecek boyutta değildir. (*Göçmen tırları, seyahat acentaları kanalıyla*) Bulgaristan'da komünist partisi üyesi olan Türkler de ister istemez göç kervanına katılmışlar ve ideolojik propaganda faaliyetlerini Türkiye'de sürdürmeye çalışmışlardır...

Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne üye olması ve Türkiye'ye göç etmiş olan eski vatandaşlarına çifte vatandaşlık hakkı tanınması ve Bulgar pasaportu ile vizesiz Avrupa ülkelerine seyahat, yerleşme ve iş imkanları hakkı sağlanması göçmenlere son derece cazip gelmiş ve birçok Bulgaristan göçmeni mezarlarına kadar namus, şeref ve haysiyetlerinin merhametsizce tecavüze uğradığı Bulgaristan'a Türkiye'de aç, çıplak ve geleceksiz oldukları gerekçesiyle yeniden vatandaşlık başvurusunda bulunmuştur.

Çifte vatandaş olan Bulgaristan göçmenleri Bulgaristan parlamento seçimi için 2001, 2005, 2013, 2014 ve 2017 Türkiye'de yaşadıkları illerde kurulan sandıklarda oy kullanarak (*150 bin oy kullanma hakkı olan çifte vatandaş*) Bulgaristan'a bağımlılıklarını teyit etmiştir. Bulgaristan göçmenleri Facebook'ta kurdukları birçok şahsi hesap ve sayfada yerli kültürü hazımsızlıktan Türk kimliklerinden çok göçmen kimliklerine sahip çıkış ve Bulgaristan'ın reklamını yapmıştır. Göçmenler arasında Türkiye'de kurdukları düzenle elde ettikleri rantları Bulgaristan'a aktaranlar da olmuştur.

Dobruca: Babadağı ve Mangalya’da Türk Nüfusu ve Kültür Varlıkları

Mehmet Mehdi İLHAN*

Özet

Miladi Beşinci asırdan itibaren Hun, Avar ve Bulgar Türklerinin göç veya istila ettikleri Dobruca’ya zaman içinde Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kıpçak-Kumanların da yerleştiklerini biliyoruz. İstanbul’un 13. asırda IV. Haçlı ordusunun hakimiyeti altına girmesi üzerine Bizans’ın Balkanlar’da nüfuzu azalmış ve akabinde Dobruca bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak bu sıralarda Moğol baskısından kaçıp Bizans İmparatorluğuna iltica eden 20,000 kadar Selçuklu Türklerini de Bizans İmparatoru II. ‘İzzeddin Keykavus’un liderliğinde Anadolu’dan Dobruca bölgesine gönderip yerleştirir. II. İzzeddin Keykavus Dobruca’ya yerleştirdikten sonra o sırada İznik civarında bulunan Sarı Saltık’ı da Dobruca’ya davet etmiş ve o da Selçuklu Türkleri ile Dobruca’ya gelmiştir.

Anadolu’dan buraya göç eden Türklerin Babadağ ve Mangalya olmak üzere iki veya üç kasaba ve otuz ila kırk civarında oba kurdukları sanılmaktadır. Sarı Saltık Baba tarafından başlatılan bu göç Otman Baba, Akyazılı Sultan, Seyid Ali Sultan, Ali Baba, Topuz Baba ve Musa Baba gibi dervişler tarafından sürdürülmüş ve bu dervişlerin Hristiyanlara hoşgörülü yaklaşımları bölgenin zaman içinde İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde etkili olmuştur. Bu bildiride Sarı Saltık ve Türklerin Dobruca bölgesine göçü ve yerleşmeleri, Hristiyanlar ile kaynaşmaları ve kültür varlıkları üzerinde durulacaktır.

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Australian National University

Geçimlerini hayvancılıkla sağlayan Türkler kuraklığın yol açtığı otlakların yetersiz kalması ve salgın hastalıkların artması üzerine Orta Asya'dan göç etmek zorunda kaldılar. Türklerin Balkanlar'da ve Anadolu'da yerleşmelerinin başlıca nedenlerinden biri bu bölgelerin iklim ve coğrafi açıdan bünyelerine uygun düşmesinden kaynaklanmış olsa gerek. Dolayısıyla Türklerin Balkanlar'da Deliorman, Varna, Filibe, Trakya ve Dobruca'nın ve Orta Doğu'da da *Musul*, Kerkük, Lazkiye ve Anadolu'nun mümbit topraklarına yerleşmeleri geçimlerini hayvancılıkla idame ettirme içgüdüğü çerçevesi içinde görülmelidir. Orta Asya'da göçebe hayat sürdürdükleri her ne kadar sorgulansa da zorunlu bir göçün doğurduğu göçebe bir hayattan yerleşik bir hayata geçmeleri, gittikleri yerlerde köy, kasaba ve şehirlere yerleşmeleri ve hatta yenilerinin temellerini atmaları zaman içinde vuku bulmuş ve sağlam temellere oturmuştur. Dolayısıyla Anadolu'da ve Balkanlar'da Türkçe yer adlarının yaygın olması eski yerleşim yerlerinin Türkçe'ye adapte edilmelerinin ve yeni yerleşim alanlarının da Türkçe adlandırılmalarının neticesidir. Bu durumda gerek Anadolu ve Balkanlar'da Türk Tarihini ve kültür varlıklarını ve gerekse genel anlamda Türk dünyasını anlayabilmek için Orta Asya-Anadolu, Osmanlı-Balkan ve Orta Asya-Balkan ilişkilerine bir ışık tutmak gerek. Ancak bu kadar geniş bir kültür platformunu incelemek şüphesiz mümkün değildir. Bunun için kısıtlı saha araştırmalarına yönelmek gerekir. Böyle bir seçimde Romanya'nın Karadeniz kıyılarını kapsayan ve Türklerin yoğunlukta yaşadığı Deliorman diye adlandırılan Dobruca bölgesi bence en uygun olanlarından biridir¹. Zira eski çağlardan beri Trak, Yunan ve Roma kültürlerine ev sahipliği yapan Dobruca, Türklerin yerleşmelerinden sonra daha da canlılık kazanmış ve böylece birbirilerinden son derece farklı kültürlerin birleştiği ve kaynaştığı kozmopolit bir yöre haline gelmiştir.

Miladi Beşinci asırdan itibaren Hun, Avar ve Bulgar Türklerinin göç veya istila ettikleri Dobruca'ya zaman içinde Peçenek (1048), Uz (Oğuz) (1064) ve Kıpçak-

¹ Dobruca bölgesinin coğrafi ve stratejik konumu hakkında bakınız Kemal H. Karpat, "Dobruca," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul 1994, s. 482-486

Kumanların (1091) da yerleştiklerini görüyoruz. Bizans İmparatorluğu, Slavlaşan Türk Bulgarları'nın 681'de kurmuş oldukları birinci Bulgar Devletine 1018'de son vermiş ve böylece Dobruca üzerindeki hakimiyeti XIII. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Ancak Kıpçak-Kumanlarıyla anlaşıp 1091'de Peçenekleri yenen Bizans kapılarını Kıpçak-Kumanlara açmış ve yaklaşık bir asır sonra Kıpçak-Kumanlar 1186'da ikinci Bulgar Devletini kurmuşlardır. Bu ikinci Bulgar Devleti Dobruca'nın 1241'de Moğol istilasına kadar varlığını sürdürebilmiştir. İstanbul'un 1204-1261 yılları arasında IV. Haçlı ordusunun hakimiyeti altına girmesi ve Bizans'ın nüfuzunun azalması üzerine Dobruca muhtariyet ve akabinde bağımsızlığını kazanmıştır.² Bazı kaynaklara göre işte bu sıralarda Anadolu'dan Dobruca'ya Türklerin ve onlarla birlikte Sarı Saltuk'un göçü Moğol baskısından kaçıp Bizans İmparatorluğuna 1263-64 yılında iltica eden Sultan II. 'İzzeddin Keykavus'un liderliğinde oldu. Bizans İmparatoru II. İzzeddin Keykavus'u ve maiyetini Dobruca'ya yerleştirdikten sonra Keykavus o sırada İznik civarında bulunan Sarı Saltık'ı Dobruca'ya davet etmiş ve o da 20,000 kadar Selçuklu Türkü ile Dobruca'ya gelmiştir³. Anadolu'dan buraya göç eden Türkler'in iki veya üç kasaba ve otuz ila kırk civarında oba kurdukları sanılmaktadır⁴. Sarı Saltık Baba tarafından başlatılan bu göç Otman Baba, Akyazılı Sultan, Seyid Ali Sultan, Ali Baba, Topuz Baba ve Musa Baba gibi dervişler tarafından sürdürülmüş ve bu dervişlerin Hristiyanlara hoşgörülü yaklaşımları bölgenin zaman içinde İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde etkili olmuştur⁵. Ancak Bulgar beylerinin bölgede güç kazanması üzerine Sarı Saltık ve maiyetindeki

² Karpat, s. 483.

³ Kemal Karpat'tan ("Gagauzların Tarihi Menşei Üzerine ve Folklorundan Parçalar," *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c. 1. Genel Konular, Ankara 1976, s. 169) naklen Mehmet Naci Önal, Romanya Türklerinin Günümüz Edebiyatı, <https://docplayer.biz.tr/20528747-Dr-mehmet-naci-onal-romanya-turklerinin-gunumuz-edebiyati-turkler-m-o-v-yuzyildan-itibaren-balkanlara-yerlesmeye-baslamislardir.html> Erişim 4 Ocak 2018, s. 15. Tasdelen'e (H. Musa Taşdelen, *Sarı saltık Algısı*, İstanbul 2015, s. 10-12) göre 12,000 kişi yaklaşık 40 oba; Michael Kiel, "Sarı Saltuk," *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, s. 148.

⁴ Paul Wittek, "Yazicioghlu 'Ali on the Christian Turks of Dobruja", *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, xiv, 1952, s. 639-668; Halil İnalcık, "Dobrudja," *Encyclopaedia of Islam*, New edition (2).

⁵ Selçuk Demir, "XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağında Nesl-i Timurhanlar," *Balkan Tarihi*, cilt I, editörler: Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 98

Türkler Batı Anadolu'ya geçerek Karesi'ye yerleşmişler. Bir diğer rivayete göre ise İzzeddin Keykavus bir ara Enez'de hapse düşmüş, fakat Kırım Hanı Berke onu kurtararak beraberindeki Türkmenlerle birlikte Kırım'a götürmüştür. İzzeddin Keykavus'un 677'de (1278-79) vefatı ve hamileri Berke Han'ın ölümünden sonra tekrar Dobruca'ya dönmüşlerdir. Sarı Saltık 1297 yılında burada vefat etmiş ve Babadağı'daki zaviyeye gömülmüştür. Sarı Saltık'ın vefatından sonra Yazıcıoğlu'na göre buradaki Müslümanlar dinlerini ve kimliklerini kaybetmişlerdir. Bunlar İzzeddin Keykavus'un ismine nispetle Gagauz Türkleri olarak bilinmektedirler⁶. Dobruca ilk olarak 1393 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına ilhak edildi⁷ ve hatta burada Babadağı kasabasının temelleri atıldı. Münir Aktepe'ye göre ise adını Sarı Saltuk Baba'dan alan Babadağı ve yöresinin XIV. yüzyılın başlarında Ece Halil Bey kumandasında Anadolu'ya geçerek Karasi Bey'e iltica eden Sarı Saltuk Türkmenleri o tarihlerde yurt edindiler⁸.

Birçok araştırma ve makalelerin yanı sıra Sarı Saltık hakkında yapılan geniş kapsamlı araştırmalardan biri Ahmet Yaşar Ocak⁹ diğeri ise Michael Kiel¹⁰ tarafından kaleme alınmıştır. Sarı Saltık hakkında en kapsamlı ve en eski bilgi İbn-i Batuta'nın *Seyahatname*'si (el-Rihle), Ali Yazıcıoğlu'nun *Oğuzname*'si, Yusuf b. İsmail en-Nebhani'nin *Cami'ul-Keremayu'l-Evliya*'sı ve şüphesiz Cem Sultan'ın emriyle kaleme

⁶ Kiel, "Sarı Saltuk," *TDV İA*, s. 148.

⁷ Karpat'a (s. 483) göre Dobruca'nın önemli şehirlerinden Silistre I. Murad'a Tırnova Çarı Şişman tarafından verilmiş, ancak Silistre valisi şehri Osmanlılara teslim etmeyince savaş çıkmış ve bu karışık durumdan yararlanan Eflak Beyi Mircea Dobruca'nın güneybatısını 1388'de kısa bir süre işgal etmiş, ancak 1394'de Yıldırım Bayezid'e yenilerek bölgeyi terk etmiştir. Mircea Ankara savaşından sonra tekrar bölgeyi işgal edip fetret döneminde Musa Çelebi'yi desteklemiş, fakat 1416'da Mehmet Çelebi'ye yenilerek bölgeyi terk etmiştir.

⁸ Münir Aktepe, "Babadağı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 4, İstanbul 1991, s. 371-372

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslam'ın Balkanlar'daki destani öncüsü (XIII. yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011. Kitabın 2002 yılı baskısının kısa bir tanıtımı ve içeriği DTCF Arş. Gör. Mustafa Uyar tarafından yapılmıştır.

¹⁰ Michael Kiel, "Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar", trc. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* sy. 9, (1980/2): 27; Kiel, "Sarı Saltuk," *TDV İA*, s. 147-150.

alınan Ebu'l-Hayr Rumi'nin *Saltukname*'sinde yer almaktadır¹¹. *Saltukname* ve diğer kaynaklarda Sarı Saltık'ın Sinop'ta doğduğu ve 13. yüzyılda Anadolu ve Rumeli'de Türkler adına fetihle bulunduğu ve hayatının daha sonraki yıllarında Edirne'ye taşındığı yazılıdır. *Saltukname*'ye göre Sarı Saltık Köle Yusuf, İlyas Rumi ve Kara Davut gibi gazilerle Anadolu'da gazalara katılmış ve Anadolu'yu Türk yurdu yapan Taptuk Emre, Şemsi Tebrizi (1185-1248) ve Mevlâna Celaleddini Rumi (1207-1273) gibi önemli şahsiyetlerle görüşmüştür. Ayrıca Selçuklu sultanlarından I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246), II. İzzeddin Keykavus (1246-1260), II. Alaeddin Keykubad (1249-1257), III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1265-1282) ve hatta Deşet-i Kıpçak devlet adamları Batu Han (1227-1256), Berke Han (ö. 1266), Mengü Timu (ö. 1280) ve Tuda Menge Han (ö. 187) ile görüşüp birlikte çalıştığı da *Saltukname*'de yazılıdır. Sarı Saltık'ın Bosna Melikini ve oğlunu ziyaret ettiği ve ayrıca Bosna ve Hersek krallarının oğullarının da Sarı Saltık'ı ziyaret ettikleri ve hatta Bosna Kralı ölünce Saltık Gazi'nin telkini ile Müslüman olan oğlunun yerine geçtiği *Saltukname*'de zikredilir. Sarı Saltık hakkında bilgiyi havi ilk eserlerden biri olan *Tuffahu'l-Ervah ve Miftahu'l-İrbah* yazarı İbnü'l-Serrac, ilkin Anadolu'da ve daha sonra Bektaşî Veli'nin Babadağ'a gelip Rumeli'de İslam'ı yayan bu zatın "Sarı Saltuk" veya "Saltuk et-Türki" olarak bilindiğini, 1227 yılında doğduğunu ve 1297'de 70 yaşında Babadağı'da vefat ettiğini kaydeder¹².

Dobruca yöresi, Babadağı ve Sarı Saltık hakkında ki bilgiler Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde efsanevi bir tasvire bürünür. Şöyle ki Dobruca adı Evliya Çelebi'ye göre bu yörenin kralının Cengiz Han ve Tohtamış Han'ı Akkirman'da mağlup edip "İstanbul Konstantinlerinin üzerine Tatar'ı geçirmeyip set olduğundan" **dobra** – yani iyi kral – adından müştak olarak Dobruca kalmıştır. Evliya Çelebi, benzer şekilde, Pravadi şehrinin adının menşeyini Sarı Saltık'a dayandırır. Asıl adı Muhammed Buhari olan Sarı

¹¹ Samir Vildiç, "Balkanlar ve Bosna Hersek'te Ahmet Yesevi ve Yesevilik," *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu* (28-30 Nisan 2016, Ankara), editör Ahmet Kartal, Merkez Repro Basım yayın Ltd. Şti. Ankara Nisan 2017, s. 299; Kiel, "Sarı Saltuk," *TDV İA*, s. 147-148.

¹² Necati Demir, "Ahmet Yesevi'nin Temsilcisi Saltık Gazi'nin Yesevilik Anlayışının Evenselleşmesine Katkısı ve Günümüze Yansıması," *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu* (28-30 Nisan 2016, Ankara), editör Ahmet Kartal, Merkez Repro Basım yayın Ltd. Şti. Ankara Nisan 2017, s. 163-164; 173.

Saltık'ı, Ahmed Yesevi Hacı Bektaş Veli ile birlikte (Diyar-ı) Rum'a gönderir. Sinop'a varan Saltık Buhari Varna üzerinden Dobruca Kralı'na gelip bir ejderhayı katl eder ve böylece "Bir er vardı" namıyla ün kazanır. Zaman içinde şehrin adı Pravadi (bir er var idi)'ye dönüşür (s. 399). Ancak bu kahramanlığı Hristiyan bir rahibin "ben öldürdüm" deyip üstlenmesi üzerine bu rahip ve Sarı Saltık kaynar bir kazanın içine girer. Papas keşkek gibi pişer Sarı Saltık ise sadece alnı azıcık terli halde kazandan çıkar... Evliya Çelebi Seyyid Muhammed Saltık Bay'ın yedi yerde gömülü olduğunu belirtir ve 'haşa sümme haşa' bazı sapık inkarcıların "Saltık adında bir papaz imiş" dediklerine dikkatimizi çeker. Muhammed Saltık Bay'ın Leh diyarına varıp sahte Saltık papası öldürdüğünü Rumların tarihlerinde yazdığını da ayrıca belirtir. Bir başka yerde Evliya Çelebi sahte Saltık'ı öldürdükten sonra onun elbisesini giyip gizlice sapık yolda kalanları İslam ile şereflendiğini yazar (s. 474-475). Karaharman Kalesi'nin de Sarı Saltık'ın fukara ile ziraat edip mahsulünü burada harman ettiğinden dolayı bu adı aldığını (s. 466), Babadağı mahallini yurt edinip Leh, Çek, Nemse, İsfeç ve Moskov memleketlerini dolaşıp yüz bin kefereyi İslam'la şereflendirip Babadağı'da defnedildiğinden dolayı bu adı aldığını (s. 467-468), Babeski kasabası Sarı Saltık'ın, Edirne Kralının emriyle, buraya defnedildiğinden dolayı bu adı aldığı (s. 625) ayrı ayrı sahifelerde Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde yazılı menkıbeler ve rivayetlerdir¹³.

Ancak Sarı Saltık Baba ve yöreye gelişi hakkında aşağıda izah edileceği üzere bu gibi kaynaklarda ki çeşitli ve çelişkili bilgiler ve ileri sürülen bazı tezleri çürütmeye yönelik görüşler de vardır. Bölgeyi üç defa ziyaret eden ve Sarı Saltık'a Balkanların İslamlaşmasında etkin rol oynayan bir mücahit vasfını (*mücahidün fi sebilillah*), fakat aynı zamanda efsaneleşmiş bir veli ve seyyid vasfını¹⁴ yakıştıran Evliya Çelebi'nin

¹³ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. cilt, 2. kitap, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları 2353, İstanbul 2006, s. 399, 404-405, 474-75, 466, 467-468. 625; M. Naci Önal, "Romanya Dobruca'sında Yedi Türbe," *Türk Halk Kültürü Araştırmaları* 1998, Kültür Bakanlığı Yayınları 2394, Ankara 2000, s. 33-34.

¹⁴ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde (Kahraman vd. s. 474) Hazreti Sultan Sarı Saltık Muhammed Buhari'nin temiz ırktan (Peygamberimizin soyu) gelen bir seyyid olduğunu ve bunun Gelibolulu Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye* adlı eserinde yazılı olduğunu belirtir. *Saltukname*'nin müellifi Ebu'l-Hayr Rumi'ye göre Sarı Saltuk Seyyit Battal Gazi soyundandır. Bk. Önal 2000, s. 33.

verdiği bilgileri diğer kaynaklarla karşılaştıran Anetshofer¹⁵ her şeyden önce İbn-i Bibi (1281) ve el-Aksarayı (1323) gibi Farsça kaleme alınan muasır Selçuk kaynaklarında 1262'de Bizans İmparatorluğuna bir grup Anadolu Türkleri ile iltica eden II. İzzettin Keykavus'un Dobruca'ya göç ettiklerine ve bilhassa Sarı Saltık'ın bu Türklere öncülük ettiğine dair bir kaydın bulunmadığını, mamafih muasır iki Bizans tarihçisi Georgios Pachymeres (tahmini ö.t. 1310) ve Nikephoros Gregoras (ö.t. 1360) sadece böyle bir göçün vuku bulduğunu tarihlerinde yazdıklarını irdeler. Ancak Sarı Saltık'ın bu göçte rol aldığını ileri süren ilk tarihçi 1430'larda İbn-i Bibi'yi kaynak alan *Tarih-i Ali Selçuk* eserinin yazarı Yazıcıoğlu Ali'dir. Sarı Saltık'dan bahseden eden en erken kaynaklar ise Kemaleddin Muhammed el-Sarrac el-Rufa'i'nin Arapça eseri *Tuffah al-Ervah* (1316) ile İbn-i Batuta'nın seyahatnamesi *el-Rihle* (1355)sidir. Sarı Saltık hakkında şifahi ve efsanevi söylentiler ise ancak 15. yüzyıl ve sonrasında ortaya çıkmıştır. Ebu'l-Hayr Rumi'nin Cem Sultan için 1473-1480 yılları arasında kaleme aldığı *Saktukname* bu kabildendir. Aynı şekilde 15. yüzyıl sonlarına doğru kaleme alınan *Vilayetname-i Hacı Bektaş* ta bu kabilden bir eser olup birkaç bölümde Sarı Saltık efsanesinin 4 veya 5 versiyonuna yer verir. Böylece Bektaşî tarikatının bir parçası haline gelen Sarı Saltık'a gerçek veya efsane Balkanlar'da hala büyük bir veli gözü ile bakılır ve yad edilir¹⁶. Ancak Sarı Saltık'ın Ahmed Yesevi veya Hacı Bektaşî Veli tarafından Anadolu'ya ve oradan Balkanlara göç eden bir evliya mı yoksa Bizans topraklarında türeyen İsveti Nikola adında Hristiyan bir keşiş veya aziz mi olduğu halen tarihçilerce bir tartışma konusudur¹⁷. Moğol istilasının bir neticesi olarak dönemin tahrip olan Selçuklu kaynaklarından yoksun olmamızdan dolayı akim kalan bu araştırmayı ve tartışmayı bir kenara koyup objektif bir kanıya varmasak da kanımca gerçek şu ki Balkanlarda Osmanlı bayrağı altında yaşayan Müslüman ve Hristiyan toplumlar aynı kültürü paylaşmanın bir arada yaşamanın gereği olarak görmüş ve bundan gocunmanın bir yarar getirmeyeceği

¹⁵ Helga Anetshofer, "Legends of Sarı Saltık in the Seyahatname and the Bektashi Oral Tradition," Nuran Tezcan, Semih Tezcan and Robert Dankoff (eds), *Evliya Çelebi Studies and Essays: Commemorating the 400th Anniversary of his Birth*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 296-304

¹⁶ Anetshofer, s. 296

¹⁷ Anetshofer, s. 297-302. Bu konu hakkında daha geniş bilgi ve kaynaklar için bakınız Giray Saynur Bozkurt, "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı," *Karadeniz Araştırmaları*. Cilt 5, sayı 17, Bahar 2008, s. 13-16.

kanısına varmışlardır¹⁸. Nitekim 1993-1994 yıllarında Babadağı'nı ziyaretimde oranın halkı tarafından edindiğim bilgiye göre Sarı Saltık türbesinin ve Babadağı'ya (3 km. kadar kuzey doğusunda) yakın ormanlık bir tepede mezarı bulunan Koyun Baba¹⁹ hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar tarafından saygı ile yad edilmekte idiler²⁰.

¹⁸ Sarı Saltık'ın Dobruca'ya geldiği dönemde burada İrani inanç biçiminin -Zerdüştlük ve Maniheizm-etkisi altında ortaya çıkan Bogomil Mezhebine mensup ve Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu ve Hz. Meryem'in kutsallığını kabul etmeyen ve ibadetlerinde Haç ve diğer ikonlara yer vermeyen Hristiyanların varlığı ve ayrıca Hristiyan nüfusu içinde Hristiyanlaşmış Türk toplumunun bulunduğu göz önüne getirildiğinde Müslüman ve Bogomillerin yanı sıra diğer Hristiyanların da bu yörede aynı kültürü paylaşmaktan gocunmadığı tezimi desteklemektedir. Nitekim Sarı Saltık'ın Dobruca'da rahat hareket etmesi, Hristiyanları İslam'a davet etmesi ve yöre halkının İslam dinine girmesi bu kültür mozağından kaynaklansa gerek. Bk. Taşdelen, s. 12-16.

¹⁹ *Saltıkname*'ye göre Babadağı'da medfun olan Sarı Saltık'ın tekkesinin koyun ve sığırı çoktu (Fahri Maden, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırmaları Dergisi*, 2013/68, s. 106). Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* (Kahraman vd. s. 473) "Dede Saltık Sultan Korusu'nda Sarı Saltık'ın birçok koyunu, sığırı, sıpası, atları, kısrakları ve tayları dopdoludur" diye yazar. Bu konuda mezarı bulunan Koyunbaba'nın Sarı Saltık'ın veya tekkenin bir çobanı olduğu kanısı akla gelmektedir. Babadağ'da Sarı Saltuk ve Koyun Baba Türbelerinin fotoğrafları için bk. <http://ukid.org.tr/ukid-babadagda-sari-saltuk-turbesi-koyun-baba-turbesi/> Erişim 3 Ocak 2018. Bu web sahifesinde görülen fotoğrafların aksine benim 1993 ziyaretimde Koyun Baba'nın mezarı etrafında keçilerin otlatıldığı bir çöplükten ibaret idi. Ayrıca Cornelia Calin Bodea Romanya folklorunda Osmanlı imajı üzerine yaptığı doktora tezinde de Koyunbaba türbesi ve Koyunbaba ile ilgili rivayetlere yer vermektedir: "Koyunbaba adlı efsanevi kahramanın varlığı Dobruca'daki Romen folklorunda yaygın bir unsurdur. Koyunbaba'nın şahsiyeti Babadağı kasabasını tesis eden ve gerçek bir tarih şahsiyeti olan Sarı Saltuk isimli kişiye bağlı idi. Ama, Koyunbaba'nın hususi sıfatları vardır. O, doğaüstü ve basiretli bir insandır. O, Sarı Saltuk'un mezarını keşfetmiştir. Bundan dolayı o, aziz olmuştur. Romen halk geleneğine göre, bir tarih şahsiyetinin defnedildiği yer kutsal değildir. Ama, o yeri keşfeden kişi kutsal sayılır. Çünkü bu insan, yerel ahali tarafından verilen olağanüstü sıfatlar ve kutsallık ile temasa girmesi dolayısıyla özel sıfatlar elde etmiştir. Bu yüzden Koyunbaba aziz olmuş, mezarı da kutsal sayılmıştır." Bk. <http://turbelerimiz.blogspot.com/2016/02/koyunbaba-hazretleri-turbesi.html> Erişim 3 Ocak 2018; Önal 2000, s. 42-44; Anadolu ve Rumeli'de birçok yerde Koyun Baba mezarı veya türbesi bulunmaktadır. Babadağ'da ki Koyun Baba mezarı ve mezarın bulunması hakkında anlatılan menkıbe için bk. Refik Engin, "Trakya ve Balkanlar'da Koyun ve Çoban Babalar," *Uluslararası Nehrin Piri: Koyunbaba Sempozyumu* / 13-14 Mayıs 2016, 345-346.

²⁰ Sarı Saltık'ın bu birleştirici özelliği ve hoşgörüsü Bulgaristan ve Romanya'da kanaat önderleriyle yapılan mülakatlardan anlaşılmaktadır. Bk. Taşdelen, s. 62-82.

İstanbul'un iâşesi için bir buğday ambarı haline gelen Dobruca'nın maalesef büyük bir kısmı 1402 Ankara savaşını müteakiben Eflak Prensi Mirçia tarafında geri alındı. Ancak daha sonra 1419'da tamamen Osmanlı yönetimi altına giren Dobruca'ya hemen akabinde çok sayıda Türklerin Anadolu'dan göç ettiklerini veya ettirildiklerini biliyoruz. Bölgeye Kırım (Tatar) Türklerinin göç etmeleri ise 1768-74 Osmanlı-Rus harbinin patlak vermesinden sonra vuku bulmuştur. Dobruca 1877 yılına kadar Osmanlıların yönetiminde kaldı. Şeyh Şamil'in 1859'da Rus ordularına mağlup olması ve Rusların 21 Mayıs 1864'te Kbaade mevkiinde Çerkes direnişini kırmaları akabinde Kafkasya'yı işgal etmeleri Kafkas halklarının Osmanlı topraklarına göç etmeleri hızlandı. Çoğu Çerkes olmak üzere yaklaşık iki milyon Kafkasyalı 1859-1879 yılları arasında vatanlarını terk etmek ve Osmanlı toraklarına sığınmak zorunda bırakıldı. Bunlardan ancak bir buçuk milyon hayatta kalan Kafkasyalı Osmanlı Devleti'nin Muhacirleri İskân Siyaseti çerçevesinde Anadolu ve Rumeli'de arazisi geniş bölgelere yerleştirildiler. Mümbit bir arazisi olan Dobruca Kafkas göçmenlerinin yerleştirildiği bölgelerden biri idi²¹. Dobruca'ya 458 yıl süren Osmanlı yönetimi boyunca, Anadolu'dan ve Kırım'dan Türkler akın ettiler.

Romanya'da 1920'lerde 250,000 civarında olan Türklerin nüfusu zaman içinde savaş ve göç nedeniyle azalmış ve aşağıda ki rakamlardan anlaşılacağı üzere yarıya inmiştir²². Mamafih Dobruca ve Deliorman bölgesinde Türkler hala nüfusun yarısından fazlasını oluşturmaktadırlar. Bulgaristan'da Ruse, Şume, Razgrad ve Varna bölgesinde yoğunlaşan Türkler²³. Romanya'da ise hemen hemen tamamına yakını Dobruca bölgesinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Türklerin bir kısmının İbrail, Golats, Şimiar ve Bükreş'te yaşadıklarını biliyoruz. Romanya'da ki Türklerin toplam nüfusu 1992 statiklerine göre 54,182 olup bunların 29,533'ü Anadolu (Oğuz – Osmanlı) ve 24,649'u ise Kırım (Tatar) Türklerinden oluşmaktadır. Gayri resmi kaynaklara göre Romanya'da Müslüman

²¹ Ömer Karataş, "19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerini İskanı ", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies* XII/2 (Kış 2012), s. 356-364

²² Bozkurt, s. 10.

²³ Ömer Turan, "The Turks in the Balkans", *The Turks*, yayınlayanlar C. Cem Oğuz ve Osman Karatay, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 559-583

Türklerin nüfusu 70,000'i aşmakta ve bazı kaynaklara göre ise Romanya'da ki Türklerin nüfusu 100,000 veya 130,000 civarında olduğu ileri sürülmektedir. Öte yandan 1992'de Romanya Türk Demokrat Birliği Başkanı olan Prof. Dr. İbrahim Nurettin "Romanya Türkleri" adlı makalesinde Romanya'da Oğuz, Kırım ve Gagauz (1,300 aile) kökenli Türk nüfusunun yaklaşık 100,000 civarında olduğunu ve bunların çoğunlukla Dobruca'da yaşadıklarını yazmaktadır²⁴. "2011 yılına ait nüfus sayımlarının sonuçlarına göre (ise) Romanya'da 28.226 Oğuz ve 20.464 Tatar Türkü olmak üzere toplam 48.690 Türk yaşıyor. 2002 nüfus sayımında ise Oğuz ve Tatar Türklerinin toplam sayısı 56.733 kişi olarak tespit edilmişti."²⁵

Bugünkü Romanya ve Bulgaristan toprakları içinde kalan ve 23.000 km²lik bir yüzölçümü olan Dobruca bölgesinde geçmişte ve günümüzde Türk nüfusunu barındıran Babadağı, Balçık, İshakça, Köstence, Mecidiye, Silistre ve Tulça şehirleri yer almaktadır. Osmanlı hakimiyetinin devam ettiği 19. yüzyıl sonlarına kadar ve müteakip 20. yüzyılda Türk nüfusu bu şehirlerde yoğunluğunu korudu. Hatta 1913'te 36.000 civarında olan Türk ve Tatar nüfusu artış gösterdi. 1938 yılında bu bölgede 45.000 Türk nüfusunun bu şehirlerde yaşadığı tahmin edilmektedir²⁶. Türk nüfusunun bilhassa XVI. asırda yoğun olduğu Dobruca bölgesinde birçok cami, mescit, medrese tekke ve zaviye gibi Türk kültürünün yayılmasında büyük rol oynayan dini eserler inşa edildi. Dobruca bölgesini gezmiş olan Evliya Çelebi yedi nahiyesi ve yüz köyü olan Babadağı'da başta Bayezid ve Ali Paşa hamamları olmak üzere üç büyük hamam, sekiz han, 390 dükkân, II. Bayezid'in yaptırdığı Ulucami, Gazi Ali Paşa Camii ve Defterdar Derviş Paşa Camiinden başka birçok cami, mescit ve medresenin varlığından bahsetmektedir²⁷. Daha yirminci yüzyılın başında Dobruca'da 419 mescit mevcut idi. Bugün bunların çoğundan eser kalmamıştır.

²⁴ Edip Ömer, "Dobruca'da Türk-Tatar Basınının Tarihçesi", *Renkler*, No. 3, 1992, s. 143-147; Bozkurt, s. 9, d.n. 27 ve Romanya'nın Etnik Yapısı tablosu için bk. d.n. 24.

²⁵ Erhan Türbedar, "Romanya Türkleri," Avrasya İncelemeleri Merkezi, <https://avim.org.tr/Blog/ROMANYA-TURKLERI>

²⁶ Ersoy Topuzkanamış, "Balkanlar'da Türkçe Eğitimine Dair bir Program: Dobruca Örneği", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies*, yıl 1, sayı 1, Kasım 2014. s. 17-18.

²⁷ Aktepe, "Babadağı", *TDV İA*, s. 372

Ancak Babadağı, Mangalya, Tulça, Laçın ve Maçın gibi Türklerin bugün yoğun yaşadığı bölgelerde birer cami ayakta kalabilmiştir. Babadağı'da ki cami ve burada İslam'ın yayılmasında büyük rol oynayan Sarı Saltık'ın türbesi bir külliye oluşturmakta ve buraya hala manevi bir hava vermektedirler. “Sarı Saltık'ın Babadağı'da kurmuş olduğu tekkeye II. Bayezid²⁸ 1508 yılında bir cami (Ulucami ve bitişiğinde Sarı Saltık türbesi)²⁹, medrese, imaret, kervansaray, han, harem, mutfak, kiler ve hamam yaptırarak ve yüz dükkân ile pek çok köyün gelirini vakfederek o sırada Rumeli'de faaliyet gösteren Bektaşî şeyhi Kıdemli Dede'yi buraya türbedar tayin etmiştir. Ayrıca Kırım Hanı olan Menkli Giray Han'ı ... bu imaretlere nazırlar nazırı atayarak bütün gereksinimlerini yerine getirmekle görevlendirmiştir.”³⁰ Aynı şekilde H. 980/M. 1573 tarihli vakfiyesi olan³¹ on altıncı asırdan kalma Mangalya'da ki Esmâ Hatun/Sultan Camii ve bahçesinde ki mezarlık Türk kültürünün burada ki en önemli ve görkemli kanıtlarındandır. Her ne kadar Mangalya'da ki cami beş vakit namazın kılınmasından dolayı varlığını bir müddet devam ettireceğe benziyor ise de bahçesinde ki mezar taşları tahrip olmaya yüz tutmuşlar. Babadağı'da ki cami, bahçesinde ki Ali Paşa türbesi ve kaynak görünümünde ki abdest alma yeri ve muhafaza edilebilmeleri için türbenin içine alınan mezar taşları müdahale edilmediği takdirde yok olup gideceklerdir. Bu kültür varlıklarının yok olması burada yaşayan Türklerin manevi ve ruhi varlıklarının da yok olmalarına yol açabilir.

Dobruca'ya Kırım'dan ve Anadolu'dan göç edildiği göz önüne alındığında temelde Türk-İslam olan iki ayrı demekten ziyade tek bir kültürün varlığından bahsedilmektedir. Ancak Anadolu ve Kırım ve Orta Asya üçgeninin izlerini taşıyan bu kültürün iki ayrı yoldan Dobruca'ya taşınması ciddi bir araştırmanın temelini oluşturabilir. Ahmet

²⁸ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde (Kahraman vd. s. 475-476) II. Bayezid'in çöplük olan bir yerde zamanında Sarı Saltık adında bir tekkenin bulunduğunu ve dolayısıyla hemen Kara Şemseddin ile abdest alıp istihareye yatıp Sarı Saltık'ı rüyasında görmesi akabinde buraya bir külliye kurma kararını alır. Ayrıca bk. Önal 2000, s. 34.

²⁹ Abdullah Şevki Duymaz, “Belgeler Işığında Romanya'da Türk Mimarisi Üzerine bir Değerlendirme,” *Balkan Tarihi*, cilt I, editörler: Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınlar 1, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 227-228; Necati Demir, s. 178.

³⁰ Maden, s. 105; Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, (Kahraman vd. s. 405, 472, 477.

³¹ Duymaz, s. 220

Yesevi'nin müritlerinden Hacı Bektaş Veli ile çağdaşı Sarı Saltuk bunun en güzel kanıtıdır. Dobruca'da inşa edilen camilerde ve türbelerde Osmanlı yapı mimarisinin izlerini görmek mümkün olduğu gibi Orta Asya'nınkinin de izlerini tespit etmek mümkün olabilir sanırım.

Tarihte ilişkiler bilhassa Osmanlı-Balkan ilişkileri siyasi açıdan ele alınmışlardır. Bu konuda yeterince olmasa da bazı eserler yazılmışlardır. Türk-Romen ilişkileri bilhassa Romen tarihçileri Nicolae Iorga ve Aurel Decei tarafından işlenmişlerdir. Romanya Türklerinden Mihail Guboğlu, Mustafa Mehmed ve Mehmet Ali Ekrem³² gibi tarihçilerinde bu konuda ki hizmetlerini de unutmamak gerekir. Romanya'da ki Türk toplumu üzerinde kayda değer araştırmalar da yapılmıştır. Bunların arasında T. Gemil'in önemli bir yeri vardır³³. F. De Jong³⁴ ve M. Ülküsal³⁵ Romanya ve Dobruca üzerine araştırma yapanlar arasında yer almaktadırlar.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Dobruca'da ki Türk kültür varlıkları Osmanlı medeniyetinin izlerini taşımaktadırlar. Dolayısıyla bu eserler ile Anadolu'dakiler arasında bir bağ kurmak mümkündür. Diğer taraftan Kırım'dan buraya taşınan Türk kültürüne çoğumuz yabancıyız. Her ne kadar Babadağı'da ki Sarı Saltuk türbesinin Mengli Giray tarafından yapıldığı söylenmekte ise de Orta Asya'ya ucu dayanan Anadolu'da ki kültürün izlerini taşımaktadır. 1913 yılında Köstence'de Sultan I. Mahmut tarafından 1730 yılında inşa edilen ve daha sonra kısmen yanmış olan 'Mahmudiye Camii' yerine I. Carol tarafından bir caminin yeniden inşa edilmesi Romenlerin Türk kültürüne ve varlığına önem verdiklerinin bir kanıtı olmakla birlikte kendilerini bir rekabet içinde bulduklarının da güzel bir örneğidir. Mamafih Türk kültürünün mahalli kültürden etkilendiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

³² M.A. Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Bükreş 1944.

³³ T. Gemil, "Associatia din Romania a Junilor turci", *AIIAAD*, 7, 1970, s. 173-195; V. Ciorbea, "Aspecte privind pozitia populatiei musulmane la sfârșitul primului razboi mondial fata de problemele Dobrugei", *Originea Tatarilor, Locul lor in Romania și in lumea turc*, yayınlayan T. Gemil, Bükreş 1977, s. 227-231.

³⁴ F. De Jong, "The Turks and the Tatars in Romania", *Turcica*, 18, 1986, s. 165-187.

³⁵ M. Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Ankara 1966.

Mezar taşları bir toplumun kültürünü yansıtan en önemli kaynaklar arasında yer alırlar. Mangalya ve Babadağı'da ki mezar taşlarının hala muhafaza edilip edilmediklerini bilemiyorum. 1993 ve 1994 yıllarında buralara yaptığım ziyaretler esnasında adı geçen mezar taşlarının fotoğraflarını çektim. Fakat maalesef zamanımın kısıtlı olmasından dolayı üzerlerinde ki kitabeleri mahallinde okuyabilme imkânım olmadı. Bu mezar taşları üzerinde ki kitabelerin Batı Anadolu'dakilerine benzemeleri dikkatimi çekmişti. Örneğin “ah ile zar kılarak tazeliğime doymadım” ve “gençliğime toymadan dünyada heman” ibareleri Batı Anadolu'da ki mezar taşları kitabelerinde sıkça görülmektedirler. Kısa bir ziyaret sırasında bir araya getirilen bu mezar taşları üzerinde, yeterli bir sayıya ulaşmadıklarından, bir değerlendirme yapmamız yerinde olmayabilir. Ancak Dobruca'da ki Müslüman Türk nüfusu göz önünde bulundurulduğunda bölgede çok daha fazla mezar taşlarının olması gerekir. Bu mezar taşlarının kazılarda ortaya çıkıp çıkmayacaklarını bilemiyorum. Türkiye'de de birçok mezar taşlarının tahrip edildiklerini ve hatta kanalizasyonlarda kullanıldıklarını biliyoruz. Mezar taşlarına ancak son zamanlarda ve gecikmeli olarak önem verilmeye başlanmıştır. Romanya'da müzeye taşınan Osmanlı mezar taşlarından sadece bir örneğini görebildim. Zamanında Ankara'da Atatürk Yüksek Kurumuna Romanya'da ki mezar taşlarının vahim durumunu rapor etmiş ve hatta Romanya'da ki Türk varlıklarının muhafaza edilmeleri ve üzerlerinde araştırma yapılabilmesi için bir de proje takdim etmiştim. Ancak ne gibi önlemler alındığını maalesef öğrenemedim. Mamafih Türk Tarih Kurumunun Yurt dışında ki Türk varlıkları üzerinde çalışmaları sürmektedir. Mezar taşları üzerine yapılan veya yapılacak kapsamlı araştırmalara kaynak teşkil etmeleri ümidiyle Babadağı ve Mangalya'da ki mezar taşlarının fotoğraflarını ve (fotoğraflardan okuyabildiğim kadarıyla) transkripsiyonlarını burada vermeyi uygun gördüm. Ayrıca ola ki birilerinin şecerelerini tamamlamalarına yarasınlar.

Kaynaklar

- Aktepe, Münir: “Babadağı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 4, İstanbul 1991. 371-372.
- Anetshofer, Helga: “Legends of Sarı Saltık in the Seyahatname and the Bektashi Oral Tradition,” Nuran Tezcan, Semih Tezcan and Robert Dankoff (eds), *Evliya Çelebi Studies and Essays: Commemorating the 400th Anniversary of his Birth*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 296-304.
- Bozkurt, Giray Saynur: “Geçmişten Günümüze Romanya’da Türk Varlığı,” *Karadeniz Araştırmaları*. Cilt 5, sayı 17, Bahar 2008, s. 1-31.
- De Jong, F.: “The Turks and the Tatars in Romania”, *Turcica*, 18, 1986, s. 165-187.
- Demir, Necati: “Ahmet Yesevi’nin Temsilcisi Saltık Gazi’nin Yesevilik Anlayışının Evenselleşmesine Katkısı ve Günümüze Yansıması,” *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu* (28-30 Nisan 2016, Ankara), editör Ahmet Kartal, Merkez Repro Basım yayın Ltd. Şti. Ankara Nisan 2017, s. 157-181.
- Demir, Selçuk: “XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağında Nesl-i Timurhanlar,” *Balkan Tarihi*, cilt I, editörler: Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınlar 1, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 97-110.
- Duymaz, Abdullah Şevki: “Belgeler Işığında Romanya’da Türk Mimarisi Üzerine bir Değerlendirme,” *Balkan Tarihi*, cilt I, editörler: Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınlar 1, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 215-244.
- Ekrem, M.A.: *Din istoria turcilor dobrogeni*, Bükreş 1944.
- Engin, Refik: “Trakya ve Balkanlar’da Koyun ve Çoban Babalar,” *Uluslararası Nehrin Piri: Koyunbaba Sempozyumu / 13-14 Mayıs 2016*, 329-362.
- Evliya Çelebi *Seyahatnamesi, Günümüz Türkçesiyle*: 3. Cilt, 2. Kitap Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları 2353, İstanbul 2006.
- Gemil, T.: “Associatia din Romania a Junilor turci”, *AIIAAD*, 7, 1970, s. 173-195; V. Ciorbea, “Aspecte privind pozitia populatiei musulmane la sfârşitul primului razboi

mondial fata de problemele Dobrugei”, *Originea tatrilor, Locul lor in Romania și in lumea turc*, yayınlayan T. Gemil, Bükreş 1977, s. 227-231.

İnalcık, Halil: “Dobrudja”, *Encyclopaedia of Islam*, New edition (2).

Karataş, Ömer: “19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerini İskanı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XII/2 (Kış 2012), s. 355-388

Karpat, Kemal H.: “Dobruca,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 9, İstanbul 1994, s. 482-486.

Kiel, Michael: “Sarı Saltık ve Erken Bektaşılık Üzerine Notlar”, trc. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* sy. 9, (1980/2): 27

Kiel, Michael: “Sarı Saltuk,” *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36, s. 147-150.

Maden, Fahri: “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Bektaşi Tekke ve Türbeleri.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırmaları Dergisi*, 2013/68, s. 89-128.

Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslam’ın Balkanlar’daki destani öncüsü (XIII. yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

Ömer, Edip: “Dobruca’da Türk-Tatar Basınının Tarihçesi”, *Renkler*, No. 3, 1992, s. 143-147

Önal, M. Naci: “Romanya Dobrucası’nda Yedi Türbe,” *Türk Halk Kültürü Araştırmaları* 1998, Kültür Bakanlığı Yayınları 2394, Ankara 2000,

Önal, Mehmet Naci: Romanya Türklerinin Günümüz Edebiyatı,

<https://docplayer.biz.tr/20528747-Dr-mehmet-naci-onal-romanya-turklerinin-gunumuz-edebiyati-turkler-m-o-v-yuzyildan-itibaren-balkanlara-yerlesmeye-baslamislardir.html>

Erişim 4 Ocak 2018, s. 15-39.

Taşdelen, H. Musa: *Sarı Saltık Algısı*, İstanbul 2015.

Topuzkanamış, Ersoy: “Balkanlar’da Türkçe Eğitime Dair bir Program: Dobruca

Örneği”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi / Journal of Ottoman Legacy Studies*, yıl 1, sayı 1, Kasım 2014. s. 17-18.

Turan, Ömer: “The Turks in the Balkans”, *The Turks*, yayınlayanlar C. Cem Oğuz ve Osman Karatay, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 559-583.

Türbedar, Erhan: “Romanya Türkleri,” Avrasya İncelemeleri Merkezi,

<https://avim.org.tr/Blog/ROMANYA-TURKLERI>

Ülküsal, M.: *Dobruca ve Türkler*, Ankara 1966.

- Vildiç, Samir: “Balkanlar ve Bosna Hersek’te Ahmet Yesevi ve Yesevilik,” *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu* (28-30 Nisan 2016, Ankara), editör Ahmet Kartal, Merkez Repro Basım yayın Ltd. Şti. Ankara Nisan 2017, s. 297-307.
- Witteck, Paul: “Yazıcıoğlu ‘Ali on the Christian Turks of Dobruja”, *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, xiv, 1952, s. 639-668.

BABADAĞI MEZAR TAŞLARI:

Babadağ 1

Küçük:

Mağfure

Hadice Kadın

Ruhuna Fatiha

Sene 1163

Büyük:

Merhum ve Mağfur

Kerimesi merhumetun ve mağfuretin leha

Fatime Tuti ruhuna fatiha

Sene (1)120 ğurre-i C (Cemaziye'l-ahir).

Babadağ 2

Huve'l-Baki

Ecel geldi ana olmaz eman

Cürmimi 'afv eyle Ya Rabbu'l-Mennan

Mağferet kıl olmasın halim yaman

.....

Kerimesi..... Zehra ruhuna

Fatiha sene 1259

Babadağ 3

Ortada:

Huve'l-Hayyu'l-Baki

Baba Tağı

Muhammed Tefvîk Efendi'nin

Validesi merhumetun ve mağfuretin

Leha el-muhtace ila rahmeti Rabbina

el-Ğafur Nefise binti Sa'diyye

Solda:

Ah mine'l-mevt

Emr etti

Erişdi ecel vermedi eman

Gencligime toymadım Dünyada heman

Ahiretde vire muradım Halik Rahman

Babatağı kadisi Handakli-i Yemen'den

Halil Efendi'nin kerimesi merhume

Macide Hanim'in ruhuna fatiha

Sağdaî:

Huve'l-Baki

.....

.....

.....

Merhum ve mağfur

Kasab oğlu Seyyid Mustafa

Ağa'nın ruhiçun el-Fatiha

Sene 1231

Babadağ 4

Huve'l-Hayyu'l-Baki

Dadalıktan

Hor kahrden hemişe-i eladan

Söyle bir nazla husn-i hulki heman

Hakangiran idup kıldın nihan

Merhum Eyyub Paşa'nın kerimesi

Merhume Şerife Necibe Hanım'ın

Ruhiçun el-Fatiha

Sene 1255

Babadağ 5

Merhum mağfur Sancağ

Sancakdar el-Hac Ahmed

(E)Fendi ve bi'l-cümle

.....

Rahmet eyleye.....

El-Fatiha

Sene 1182

Babadağ 6

.....

Okur iken

.....

.....

.....

..... Eldeğmez eşeni

Babatağı..... Hasan Ağazade

Hafız Mustafa Efendi ruhuna fatiha

Sene 1266

27 N (Ramazan)

MANGALYA MEZAR TAŞLARI:

Mangalya 1

..... El-Ğafur ‘Osman
Ağa ruhuna el-Fatiha
Sene 1104

Mangalya 2

Huve'l-Baki

Ah ile zar kılarak tazeligime doymadım

Çun ecel-i bimeane sinni tolmiş murad almadım

Hasreten fani cihanda tul 'ömür sürmedim

Firkaten takdir bu imiş ta ezelden bilmedim

'Ali Şah Ağazade Muhammed Ağanın

Hatuni Hacı Zade Ahmed

.....

Mangalya 3

Huve'l-Baki

Diriğa-mozdeci (?) başi Za'im el-Hac

Fena dünyadan el çekdi ide Hak ruhuni şadan

Giderken hizmet-i huccac-i beytu'llah ile huccac

DOBRUCA:

Mangalya camii

Köstence'de I. Karol Camii

Babadağ'ın genel görünümü

ⁱ METİNDE GEÇEN OSMANLICA VE ARAPÇA KELİMELERİN ANLAMLARI:

Afv eyle: Bağışla.

Ana: Ona.

Babatağı: Babadağı.

Bi'l-cümle: Hepisi, tamamı.

Biman: Şerefsiz.

Cemaziye'l-ahir: Hicri 6. ay

Cihan: Dünya.

Cürm (cürüm): Suç; yanlışlık, kusur veya hatadan doğan durum.

Çun: Çünkü.

Dada: Halayık, dadı.

Diriğa: Yazık, evvah.

Ecel: Hayatın sonu, ölüm zamanı.

El-Baki: Allah'ın sıfatlarından biri: Sürekli, kalıcı, daimî.

El-Ğafur: Allah'ın sıfatlarından biri: Bağışlayan.

El-Mennan: Allah'ın sıfatlarından biri: İhsanı bol, çok veren.

Eman: Aman dileme; şikâyet.

Ezel: Başlangıcı belli olmayan zaman, öncesizlik

Fâni: Ölümlü, gelip geçici, kalımsız

Fatiha: Kur'an'ın ilk suresi.

Fena: Bakınız Fani.

Firkat: Ayrılış, ayrılık.

Ğurre: Baş, Başlangıcı.

Hafız: Kur'an'ı bütünüyle ezbere bilen ve okuyabilen kimse.

Hal: Durum.

Halik: Yaradan, Allah, Tanrı.

Handakli (Hendekli): Yer adı.

Hatun: Eş, zevce; Bayan, hanım.

Hayy: Allah'ın sıfatlarından biri: diri, canlı.

Heman: Hemen.

Hemişe: Her zaman, her vakit, daima.

Hor: Değersiz; bayağı, adi.

Huccac: Hacılar.

Hulk: Huy, tabiat.

Husn: Güzel.

Huve: O (burada Allah manasında kullanılmıştır).

İla: [harfî cer]...e; ...ye; ...e doğru; ...e kadar

Kadi (Kadı): Tanzimat'a kadar her türlü davalara, Tanzimat'la Medenî Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanlarına verilen ad.

Kerime: (saygılı konuşmada) Kız evlât.

Leha: O, Ona (dişil)

Mağfîret kıl: Bağışla

Mağfur: Affolunmuş, bağışlanmış.

Merhum: Ölmüş bir Müslümandan söz edilirken "Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş" anlamında kullanılır.

Mevt: Ölüm.

Min: ...den, ...den beri

Muhtac: Bir şeye ihtiyaç duyan.

Muz(d)eci: çizmeci.

Nihan: Saklı, gizli, örtülü.

Rabb: Allah.

Rahman: Herkese, her canlıya merhamet eden Allah.

Rahmet: Birinin suçunu bağışlama, yarlıgama, merhamet etme.

Ramazân (N): Hicri 9. ay.

Ruh: Dinlerin ve dinci felsefelerin insanda vücuttan ayrı bir varlık olarak kabul ettiği öz, tin.

Sancak: Osmanlı yönetim teşkilâtında illerle ilçeler arasında yer alan yönetim bölümü, mutasarrıflık; bayrak, liva.

Sancakdar: Sancak taşıyan

Sinn: Ömür, vadesi

Şadan: sevinçli, keyifli.

Takdir: Allah'ın uygun görmesi, Allah'ın isteği, kader

Toymadım: Doymadım

Tul: Uzun

Valide: Ana, anne

Yemn: Güney, Doğu; Bereketli

Zar kılarak: Ağlayarak, inliyerek

ⁱⁱ Bu iki parça mezar taşının ayrı mezarlara ait olmaları, yazı çeşidi göz önünde bulundurulduğunda, daha kuvvetli bir ihtimaldir.

Birinci Dünya Harbi'nde Romanya Cephesi ve Romanya'dan Türk Göçleri

Mehmet SEREZ*

Özet

Birleşik Krallık, Fransa ve Piyemonte-Sardunya'nın Osmanlı tarafında savaşa girdiği Kırım Savaşı'ndan (04.10.1853-30.03.1858) sonra, Kafkaslardan başlayan göç dalgasını¹ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bulgar çetelerinin imha hareketiyle karşılaşan Rumeli Türkleri topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Nitekim Ocak 1878'de sadece İstanbul'a gelen muhacir sayısı 200.000'in üzerinde idi. Çanakkale'ye taşınan on binlerce muhacir, Biga ve Balıkesir'e yerleştirildi. 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi imzalanınca göç yavaşlamaya başladı.² 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan sonra da Rumeli'den gelen göçler tekrar başlamış, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da bu göç olgusu aralıklarla devam etmiş ve zamanla Cumhuriyet Dönemi için çözülmesi güç siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar yaratmıştır. Türkiye'ye Romanya Türklerinin göç tarihi uzun süre devam etmiş, vaktiyle Anadolu topraklarından Rumeli ve Romanya'ya göç etmiş olan Türklerin, zamanla değişen şartlar nedeniyle tekrar Anadolu'ya zorunlu göçe zorlanması, günümüze kadar sürüp gelmiştir. Romanya Türklerinin uzun bir zamana yayılan bu göç hareketi, kimi zaman artmış, kimi zaman azalmış ama hiç eksilmemiştir. Romanya'dan 19.865 aileye mensup 79.287 kişi 1923-1949 arasında iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye gelmiştir. Ayrıca aynı dönemde 11.280 aileye mensup 43.271 kişi de serbest göçmen olarak da gelmiş ve daha önce gelen yakınlarının yerleştiği yerlere yerleşmişlerdir.

1923-1970 arasında Türkiye'ye "Göçmen" ve "Mübadil" olarak gelenlerle sığınanlar toplam olarak 321.191 aileye mensup 1.248.756 idi. Göçmenler için aynı yıllar arasında 172.583 konut yapılmış ve 10.291.419 dekar toprak dağıtılmıştır. Romanya'dan 1923-1971 arasında 121.596 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, emekli

¹ Şimşek, E. 2007: "On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesi'nden Rusya'ya Yapılan Göçler Üzerine Bazı Gözlemler," *TAD*, C. 36/S. 62, s. 247-271.

² Ayhan, A. 2011: *Balıkesir'in Kimliği*, Cilt 2: 93 Harbi ve Muhacereti. Balıkesir Belediyesi, s. 12.

Giriş

İtilaf Devletleri'nin diğer cephelerde galibiyet elde ettikleri günlerde, Romanya'nın da kendi yanlarında savaşa katılması konusunda isteksizdiler ama savaşın gidişatı değiştikçe Romanya'nın önemi de artmaktaydı. Romanya, tüm etkilere rağmen uzun süre tarafsızlığını korudu. Bir taraftan diplomatik yollarla ittifaklar kurarken, diğer taraftan da savaş hazırlıkları yapmaktaydı. 1914'de Romanya Ordusu'nun mevcudu 5.749 subay, 1.111 sivil memur, 1.440 harbiye öğrencisi, 124.389 erat, 28.585 yük hayvanı, 808 top ve 570 mitralyözden ibaretti. Romanya'nın seferberlik zamanında silâhına alabileceği asker sayısı da yaklaşık 600-700.000 adamdı. Bunlardan başka Romanya, 1.320 tonluk “*Nelizabete*” adlı bir kruvazörle 30 parça gemiden oluşan küçük bir donanmaya da sahipti. Donanması toplam 6.004 tondan ibaretti ve 101 parçaydı. Toplam mürettebatı ise, 147 subay, mühendis ve makinist ile 98 sivil memur, 75 talebe, 2.562 erata ulaşmaktaydı. Romanya'nın savaş hazırlıkları ilerleyen yıllarda da devam etti. 1915'e gelindiğinde İtalya, Fransa ve ABD'ne çok sayıda silah ve savaş malzemesi sipariş etti. Selanik üzerinden nakledilen bu malzemelerin tamamının Romanya'ya ulaşması ile ordusu savaşa hazır hale gelebilecekti. Ayrıca talim gerekçesiyle çok sayıda askeri de silâhına almaktaydı. İttifak ve İtilaf bloklarıyla da temaslarına devam eden Romanya, 20 Aralık 1915'te Almanya ve Avusturya ile bu ülkelere 50.000 vagon buğday satacağına dair bir antlaşma imzaladı. 20 Ocak 1916'da imzalanan bir antlaşmayla da İngiltere ile 80.000 vagonluk buğday satışı konusunda mutabakata varıldı. İngilizlerin amacı, buğdayların Alman ve Avusturyalılar tarafından satın alınmasını engellemekti.³

Romanya Kamuoyu'nun İtilaf devletleri tarafında savaşa girilmesi yönünde baskın olduğu bu dönemde, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan da Romanya'ya karşı bir savaşa girmesi durumunda ne yapacakları konusunda bazı kararlar aldılar. 28 Temmuz 1916'da İttifak Devletleri Genelkurmay Başkanları'nın düzenledikleri bir konferansta alınan kararların 2. Maddesi'nde, “*Romanya İtilaf Devletleri'ne katıldığı takdirde; Bulgaristan ile Avusturya-Macaristan'ın istilasını engellemek ve savaşı Romanya içlerine kadar götürebilmek için nasıl bir taarruz plânı uygulanması gerektiği*” konusu hükme bağlanmıştır. Başkomutan Vekili Ferik İsmail Enver Paşa'nın da hazır bulunduğu bir başka konferansta ise, Osmanlı Orduları'nın da

³ Çetin, N. 2016: “Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. The Journal of International Social Research*, Cilt: 9, Sayı: 42, s. 536-547.

muhtemel bir Romen Seferi'ne katılması kararı alınmış ve Enver Paşa iki fırka göndereceğini taahhüt etmiştir.⁴

17 Ağustos 1916 tarihli askeri bir antlaşmaya göre ise, Romanya 28 Ağustos 1916'da Avusturya-Macaristan'a karşı savaş açarsa, Selanik'teki İngiliz ve Fransız Ordusu da Bulgarlara karşı saldırıya geçecekti ve bu teminatı alan Romanya Başbakanı Ionel Brătianu⁵, 28 Ağustos 1916'da Avusturya-Macaristan'a savaş açtı ve böylece Romanya'nın 1914'den beri sürdürdüğü tarafsızlık politikası da sona ermiş oldu.⁶

15. ve 16. Yüzyıllarda tamamen Osmanlı Devleti yönetimine giren Eflâk-Boğdan Beyliği'nin devlete bağlılığı imparatorluktaki diğer eyaletlerden farklılık gösteriyordu. Eflâk-Boğdan Beyleri 18. Yüzyıla kadar soylulardan atanırken, bu asırdan sonra fenerli Rumlar arasından atanmaya başlandı. Balkanlardaki diğer milletler gibi Ruslar da 18. Yüzyıl'dan sonra eyaletlerdeki Gayr-ı Müslimler üzerinde nüfuz kurmaya başladı. 19. Yüzyılda birçok defa isyanlara sahne olan Eflâk-Boğdan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile "Romanya" adı altında bağımsız bir devlet statüsü kazandı.

Almanya'nın amacı Selanik'e çıkarma yapmış olan İtilaf Devletleriyle Romanya'nın ortak bir saldırısına fırsat vermemek ve Romanya'nın petrol ve tahıl ürünlerini de ele geçirmektir. Ayrıca Romanya'nın savaş dışı bırakılmasıyla buradaki İttifak Kuvvetleri, Rus ve Fransız Cepheleleri'ne kaydırılabilecekti. Çok geçmeden 31 Ağustos 1916'da, Almanya'nın müttefiki Bulgaristan da savaş ilan etmeksizin Romanya'ya saldırdı.⁷ Osmanlı Devleti de 31 Ağustos 1916'da Romanya'ya karşı savaş açtı ve Romanya Cephesi'ne VI. Kolordu sevk edildi.⁸

Kasım 1914'de Birinci Dünya Harbi'ne giren Osmanlı Orduları, 1915'e gelindiğinde, Kafkasya, Irak, Sina ve Gelibolu Cepheleleri'nde savaşmaktaydı. Osmanlı Devleti Haziran 1916'da Avusturya-Macaristan'ın Ruslar karşısındaki ağır yenilgiye uğraması üzerine, Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın talebiyle, Galiçya'ya XV. Kolordu, Romanya'nın savaşa katılması

⁴ Çetin 2016, s. 539-540.

⁵ Ion I.C. Brătianu (Ionel Brătianu)(Florica, 20.08.1864-Bükreş, 24.11.1927), 1909-1927 arasında altı kez Romanya Başbakanı olarak görev yapmış siyaset adamı ve Rumen devlet adamlarından Ion Brătianu'nun en büyük oğlu idi.

⁶ Çetin 2016, s. 540.

⁷ Çetin 2016, s. 541.

⁸ Çetin 2016, s. 541.

ve Makedonya Cephesi'nin zor duruma düşmesi nedeniyle de Makedonya'ya XX. Kolordu'yu göndermişti. Almanya ile Osmanlı Devleti arasında Ekim 1914'de yapılan savaş planının maddeleri arasında "Romanya'nın İttifak Blok'unda savaşa katılması halinde, Osmanlı'nın da Romanya kuvvetleriyle Rusya üzerine taarruza geçmesi" hükmü yer almaktaydı. Diğer bir madde ise Bulgaristan, Almanya yanında savaşa katılırsa, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a destek vermek amacıyla Sırbistan ve Romanya aleyhinde harekete geçeceği şeklindeydi..

Osmanlı Hükümeti'ne göre, savaş gerekçesi, *"Romanya Devleti'nin dâhil bulunduğumuz heyet-i müttefike aleyhine harbe girmesi, Rusya'dan alacağı kuva-yı imdadiye ile Dobruca'dan Bulgaristan üzerine tecavüze geçmesi melhuz bulunduğu hasebiyle müttefiklerimizin Bulgaristan ciheti nezdinden Kuva-yı Harbiyesi'ni takviye etmek üzere, VI. Kolordu'nun mezkûr harbe iğramı icabat-ı askeriyeden bulunmuş olmağla mazbatasının tanzimi istizan..."* Yani Osmanlı Devleti, Müttefik Devletlerin Bulgaristan Cephesi'ndeki kuvvetlerini takviye etmek için, VI. Kolordusu'nu Romanya Cephesi'ne gönderilmesine karar vermişti. Romanya, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Avusturya-Macaristan'a karşı savaş açmış, Almanya ve Bulgaristan'ın da Romanya'ya savaş açmasıyla Osmanlı'nın da müştereken bu savaşa girmesi, bir nevi devletin çıkarlarının gereği olarak değerlendirilmiştir. Oysa Osmanlı, Romanya'dan ithal ettiği buğday ve arpa karşılığında bu ülkeye zeytinyağı ihraç ediyordu. Temel bir gıda maddesi olan unun da önemli bir kısmı yine Romanya'dan ithal edilmekteydi. Dobruca'da çok sayıda Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Ayrıca savaş sonunda Romanya'dan kazanılacak Balkan topraklarının paylaşımında, Osmanlı Devleti de Batı Trakya'da söz sahibi olabilirdi. Bu düşünceye sahip olan Ferik İsmail Enver Paşa, Romanya Cephesi'nin güney kanadında Alman General Feldmareşal Anton Ludwig August von Mackensen (1849-1945) Komutasında bulunmak ve Bulgar Ordusu'nu desteklemek amacıyla VI. Kolordu'nun görevlendirilmesini uygun görmüştü. Ağustos 1916'da, müttefik güçlere destek vermek amacıyla, Mirliya Mustafa Hilmi Paşa (Kocaharzem)(İstanbul, 1849-İstanbul, 1922)⁹ Komutasında, 27.000 mevcutlu ve 36 ateşli topa sahip VI. Kolordu'ya bağlı Yarbay Hamdi Naci (25 Aralık 1917'de evine döndü ve İstanbul civarında görev aldı) ve daha sonra Yarbay Süleyman İzzet(Yeğinatı) Komutasında XV. Tümen ile Albay Şükrü Âli (Ögel)(Trebinye, Bosna, 1886-İstanbul,

⁹ Balkan Savaşları sırasında Albay Mustafa Hilmi 7. Tümen Komutanı idi. 17 Türk subayı ile birlikte Berlin Askeri Akademisi'nde eğitim gördü. İstanbul-Erenköy'de yaşıadı.

01.06.1973) Komutasında XXV. Tümen ve Yarbay Hamit Fahri Komutasındaki XXVI. Tümen de, ikinci bir Avrupa Cephesi olan “Romanya Cephesi”ne gönderildi.¹⁰

Balkan Muharebeleri sırasında Bulgar Orduları Çatalca Hattı'na kadar dayandıkları zaman, Romanya Hükümeti ve halkı da, bir “Salib-i Ahmer Heyeti” oluşturmuş, tamamı Makedonya Romenlerinden oluşan bu heyet, İstanbul-Beyazıt'ta açılan bir hastanede yaralıların tedavisine başlamış ve mütareke imzalanıncaya kadar da var gücüyle çalışmıştı.¹¹

Başkomutanlık Vekâleti, 20 Temmuz 1916'da, VI. Kolordu'ya bağlı XXV. Tümeni Keşan'a, XV. Tümeni Manisa ve Soma civarında toplanmasını emretmiş, XV. ve XXV. Tümenlerle VI. Kolordu Karargâhı'nın da Romanya harekâtı için ayrıldıklarını bildirmiştir. XXV. Tümen, 14 Ağustos 1916 akşamı Edirne'ye ulaşmış, XV. Tümen ise 27 Ağustos 1916'da Bakırköy'de konuşlanmıştır. Mackensen Karargâhı'ndan 20 Ağustos 1916'da, VI. Kolordu Komutanı'na gelen bir emirde, “VI. Kolordu ileri müfrezesinin Pravadi ve Şumnu'ya gönderilmesi” istenmiştir. XXV. Tümen ve Kolordu Karargâhı 19 Eylül 1916'da, XV. Tümen ise 6 Ekim 1916'da yerlerine varmışlardır.¹²

Eylül başı 1916'ndan itibaren General Feldmareşal Anton Ludwig August von Mackensen kuvvetleri Dobruca'yı işgale başlamış ve Dobruca Taarruzu Almanya'ya hazırlanma olanağı sağlamıştır. Rus Cephesi'nde savaşıyan Alman kuvvetlerinin bir kısmı ile İtalya Cephesi'nde savaşıyan Avusturya kuvvetlerinin bir kısmı, Alman Piyade Orgenerali Erich Georg Anton von Falkenhayn'ın Komutasında Macaristan'da bir araya geldiler. 25 Eylül 1916'da taarruza geçen Falkenhayn birlikleri on gün içerisinde Transilvanya'yı ele geçirdi ve Eylül 1916'da Tutrakan'da Romen Ordusu yenilgiye uğratıldı. 15 Eylül 1916 gecesinde, XXV Türk. Tümeni'nin de yer aldığı Dobruca birlikleri Kızılmurat'a ulaşmışlardır.

Sofya'dan çekilen bir telgrafa göre, savaşın ilk yirmi gününde Romanya yaklaşık 17.000 ölü ve 30.000 esir kaybetmişti. Rusya başlangıçta Romanya'ya 500.000 kişilik bir kuvvet göndereceğini vaat etmiş ama bu sayı 180.000 askerden ibaret kalmıştır.

¹⁰ Mackensen Komutasında, Ekim 1916'da, Genel Komutanlık 52 (Prusya Piyade Generali Robert Kosch)(1856-1942), Türk VI. Kolordusu, Bulgar 1. Ve 4. Tümenleri, Alman 217. Piyade Tümeni ve Bode Tugayı, Bulgar 1. Süvari Tümeni, Bulgar 12. Piyade Tümeni, Bulgar 6. Tümen 1/3. Bulunmaktaydı.

¹¹ Çetin 2016 s. 542.

¹² Çelik, K. 2014: *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Avrupa Cepheleeri: 1914'ten 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Uluslararası Sempozyum, 20-21 Kasım 2014, İstanbul, Bildiriler Kitabı, s. 463-502.

04-24 Ekim 1916'da, İttifak Kuvvetleri ile Romenler arasındaki Gobadin Tahkimli Mevzii'ne yapılan taarruz ve Romenlerin karşı taarruzlarında taraflar kesin bir sonuç alamamışlardır. Dobruca Muharebeleri'nde büyük başarı gösteren Osmanlı VI. Kolordusu, Padişah V. Mehmed Reşad ve Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından takdir edilmiştir.

Türk Kuvvetleri, Birleşik Müttefik Orduları Komutanı General Feldmareşal Anton August von Mackensen'nin emrine girdiler. Yarbay Hamit Fahri Komutasındaki XXVI. Tümen, çetin savaşlar sonunda Romen Savunması'nı yardı ve Bükreş'e giren ilk birlik oldu. Alman-Türk-Bulgar kuvvetleri 3 Aralık 1916'da bir araya geldiler ve Bükreş 6 Aralık 1916'da Almanların eline geçti. Romanya'nın üç ay önce seferberliğe çağırdığı askerlerin yaklaşık üçte biri olan 250.000 adam hayatını kaybetmişti. Romanya topraklarında yapılan savaşlarda şehit düşen Türk askerleri adına Bükreş'e de bir Türk şehitliği yapılmış ve burada 2.669 Türk şehidinden sadece 438'inin adları bulunmaktadır. Romanya Cephesi'nde Osmanlı Kuvvetleri yaklaşık 19.000 adam zayıat verdi.¹³

05-06 Aralık 1916'da Bükreş'in işgalinden sonra, 09-15 Aralık 1916'da Takip Harekâtı başladı. 26 Aralık 1916'da, Alman Piyade Orgenerali Erich Georg Anton von Falkenhayn Komutasındaki 9. Ordu'yla birlikte harekete geçen XXVI. Türk Tümeni, Viziröl Muharebesi'ne katılmıştır. XXVI. Tümen'in beş günlük takip harekâtındaki zayıatı 256 şehit, 1.449 yaralı idi.

Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Ferik İsmail Enver Paşa, 10-23 Aralık 1916'da Dobruca, Romanya, Bulgaristan ve Makedonya'yı kapsayan bir teftiş gezisine çıktı. Olay olarak yorumlanan bu gezi, o dönem o yörelerde görev yapan İtilaf Devletlerinin diplomatik temsilcileri tarafından dikkatle izlendi ve raporlar tutuldu.¹⁴

Osmanlı kuvvetlerinin Bükreş'e girmesiyle birlikte gelişen süreçte; 9 Ocak 1917'de Romanya'da Osmanlı Askeri Valiliği kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Askeri Valisi Mirliya Osman Nizami (Doğancı) Paşa (1856-1939), Kurmay Başkanı ise Kurmay Albay Ahmet Tevfik Bey idi.

¹³ Erickson, E. J. 2001: *Ordered To Die: A history of the Ottoman army in the First World War*, London, s. 147.

¹⁴ Kamil, İ. 2016: "Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftişi İle İlgili Bilinmeyen İki Belge," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, s. 83-107.

Alman General Feldmareşali Anton Ludwig August von Mackensen, VI. Türk Kolordusu'nun Tuna Ordusu emrine verilmesi kararını vermiş, 15. Tümen ise 01 Ocak 1917'de Tuna'nın batısına geçmiştir.

Nisan 1917'de cepheden çekilerek İstanbul'a dönmesi emredilen XXVI. Tümen, nakil hazırlıklarına başlamış, 30 Eylül 1917'de alınan bir emirde, 25. Tümen'in de İstanbul'a nakledileceği, yerine V. Türk Ordusu'ndan bir tümenin verileceği bildirilmiştir. Kasım-Aralık 1917'de İstanbul'dan gelecek birliğin de 46. Tümen olduğu ve hatta tümenin bir alayının Romanya'ya gelmiş olduğu ancak Başkomutanlık Vekâleti'nin XXXXVI. Tümeni göndermekten vazgeçtiği bildirilmiştir.

Bir tarım ülkesi ve coğrafi konumu nedeniyle de ticaret açısından geniş imkânlarla sahip olan Romanya, Osmanlı Devleti'nin ihracat ve ithalatında önemli bir yere sahipti. Osmanlı, Romanya'ya buğday ve arpa karşılığında zeytinyağı ihraç ediyordu. Temel gıda maddesi olan unun önemli bir kısmı Romanya'dan ithal edilmekteydi. Ayrıca benzin de Romanya'dan ithal edilen önemli maddeler arasındaydı.

Romanya Ordusu'nun geri çekilmesiyle cephede bıraktıkları savaş malzemeleri diğer cephelere kaydırıldı. Osmanlı Askeri Valiliği tarafından 64 seri ateşli top, 800 cephane arabası, birkaç yüz top mermisi, 70.000 tüfek, 20 milyon fişek ve diğer mühimmatlar ile 4 milyon frank değerinde 11 fabrika ve 5 bin frank değerinde demir, ham malzeme vesaire, 62 bin frank kıymetinde 132 bin ton yiyecek, 2 milyon frank değerinde 5.500 at, öküz ve diğer hayvanlar savaş ganimeti adı altında anavatana gönderildi.

1918'de Birinci Dünya Harbi sona erdiğinde Romanya, savaşın yenilen devletlerinden biri olmasına rağmen, İttifak Blok'unda bulunması nedeniyle savaşın galibi olan devletlerden sayıldı. Romanya Cephesi'nde önemli başarılar kazanan VI. Türk Kolordusu, 1918'de kademeler halinde Romanya topraklarını boşaltmaya başladı ve Temmuz 1918'de Bükreş'ten tamamen ayrıldı. Nisan-Mayıs 1918'de; VI. Kolordu Karargâhı, 29 Nisan 1918'de, İbrail'den şileple Çernovada'ya ve oradan da, trenle Köstence üzerinden, 12 Mayıs 1918'de Batum'a; XV. Tümen, 13 Mayıs 1918'de İbrail'den Köstence üzerinden vapurla Batum'a; Tümen Karargâhı da 29 Haziran 1918'de, Batum'a ulaşmıştır. 45. Piyade Alayı ile Romanya'daki geri hizmet

birlikleri denizyolu ile İstanbul'a taşınmışlardır.¹⁵ Türk askerinin kaybı, şehit ve yaralı olmak üzere yaklaşık 2.000 adamdı.¹⁶

Romanya Cephesi Muharebeleri

Birinci Dünya Harbi'nde, batıya doğru ilerlemek ve Polonya topraklarını genişletmek isteyen Rusya'nın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet olan Galiçya'yı alma çabaları üzerine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Ağustos 1914'de müttefiki Prusya İmparatorluğu ile birlikte Doğu Cephesi olarak da bilinen Galiçya Cephesi'ni açmak zorunda kalmıştır. Almanlardan alınan yardımlarla Galiçya Cephesi şiddetli Rus taarruzlarına karşı korunabiliyordu ama 1916 "*Brusilov Taarruzu*"nda Galiçya'nın düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalınması ve aynı yıl İtalya ile Romanya'nın savaşa girerek Avusturya-Macaristan'a saldırımları üzerine, Alman Genelkurmayı dört müttefik devlet ordularının ortaklaşa yürüttüğü genel harekâtın, Alman Genel Karargâhı'ndan yönetilmesini kararlaştırdı. "*Brusilov Taarruzu*" sonrası Avusturya-Macaristan orduları yaklaşık 100 bin esir verdi.1916'da durumun ciddiyeti üzerine, müttefik ordularının Alman karargâhı üzerinden yönetilecek bir harekât planlandı, Osmanlı'dan üç kolordu istendi. Alman Genelkurmay Başkanı General Feldmareşal Paul Ludwig von Hindenburg'un bu teklifi, Ferik İsmail Enver Paşa tarafından tereddütsüz kabul edildi. Yapılan plan çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nden XV. Kolordu (19. ve 20. Tümenler) Avusturya-Macaristan'a yardımcı olmak ve Ruslarla savaşmak üzere Galiçya Cephesi'ne, VI. Kolordu (15., 25. ve 26. Tümen) Romanya Cephesi'ne, X. Kolordu da Sırplarla mücadele etmek amacıyla Makedonya Cephesi'ne¹⁷ gönderilecekti.¹⁸

Ağustos 1916'da, müttefik güçlere destek vermek amacıyla, Mirliya Mustafa Hilmi Paşa (Kocaharzem) Komutasında, 27.000 mevcutlu VI. Kolordu'ya bağlı ve Yarbay Hamdi Naci (sonra Yarbay Süleyman İzzed)(Yeğinatı) Komutasında 15. Tümen ile Albay Şükrü Âli (Ögel)(Trebinye, Bosna, 1886-İstanbul, 01.06.1973) Komutasında 25. Tümen ve Yarbay

¹⁵ Çelik 2014, s. 493-494.

¹⁶ Çetin 2016, s. 546.

¹⁷ Makedonya veya Selanik Cephesi, Birinci Dünya Harbi'nde 1915 sonbaharından itibaren İttifak Devletleri tarafından saldırıya uğrayan Sırbistan'a destek amacıyla İtilaf Devletleri'nin açmış olduğu, Balkan Cephesi'nde bulunan bir dizi çarpışmalar idi.

¹⁸ Macar, O. D. 2009: *Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)*. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 10, Sayı 2, s. 35-58.

(Tuğgeneral) Hamit Fahri¹⁹ Komutasındaki 26. Tümen de, İkinci Avrupa Cephesi olan Romanya Cephesi'ne gönderildi. Bu birlikler, Birleşik Müttefik Orduları Komutanı olan General Feldmareşal Anton August von Mackensen'nin emrine girdiler.

16 Eylül 1916'da, Dobruca'da sürdürülen operasyonda, kararlı bir zafer elde etmek için, Alman, Bulgar ve Türk Birlikleri, Rus ve Romen Kuvvetleri'ne karşı savaşa devam etmekte idi. 22 Eylül 1916'da, Dobruca'da kuvvetli Romen güçleri, Toprakhisar'ın güneybatısında taarruza geçtiler. Alman, Bulgar ve Türk Birlikleri, düşmanın yan ve arkasından toplu bir karşı saldırıyla, Romenleri çabucak geri püskürttüler.

Avrupa Cephesi'ne gönderilen Türk askerlerinin sayısı, 1916 sonunda, yaklaşık 100.000'e çıkmış, 16 ile 50 yaş arasında bulunan bu askerler, değişik kesimlerden ve bölgelerden toplanmıştır. Galiçya, Romanya ve Makedonya Cephesi'nde üç kolordunun mevcudu yaklaşık 115.000'e çıkmış ve zayıatın da yaklaşık 40.000'i şehit olmuş, yaralanmış, esir düşmüş ve kaybolmuştur. Özellikle, Romanya Cephesi'nde yapılan savaşlarda, VI. Kolordu'nun Tümenleri 19.000'e yakın şehit vermiş, 15. Kolordu'nun zayıatı ise, 15.000'in üstünde olup, bunların 240'ını subaylar teşkil etmiştir.

Mirliva Mustafa Hilmi Paşa Komutasında bulunan VI. Kolordu (15., 25. ve 26. Tümenler), Birleşik Müttefik Orduları Komutanı General Feldmareşal Anton August von Mackensen'in²⁰ emrine verilmiş ve Romanya Cephesi'nde Ağustos 1916'da, Dobruca'da, Rumenleri yenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sürerken Avusturyalıların da savaştıkları Romanya Cephesi tehlikeye girince, Türk kuvvetleri bu bölgeye de gönderildi. Osmanlı IV. Kolordusu burada, Bulgar Ordusu, Rus ve Romen kuvvetlerine karşı savaştı. Yarbay (Mirliva) Hamit Fahri Komutasındaki XXVI. Tümen, çok çetin savaşlar sonucunda Romen savunmasını yardı ve Bükreş'e giren ilk birlik oldu. Bulgar, Rus ve Romen kuvvetlerine karşı savaşan Türk birlikleri bu cephede başarılı olmasına rağmen çok zayıat verdi. Romanya'nın hemen her karış toprağında ve şehirlerinde Türk şehidine ve Türk şehitliğine rastlanır. Romanya topraklarında yapılan

¹⁹ Albay Hamit Fahri Bey'in komutasındaki Türk 26. Tümeni çok çetin savaşlar sonunda Romen savunmasını yardı ve Bükreş'e giren ilk birlik oldu. Bulgar, Rus ve Romen kuvvetlerine karşı savaşan Türk kuvvetleri bu cephede başarılı olmasının yanı sıra birçok şehit de verdi.

²⁰ 16 Nisan 1915'de yeni kurulan Alman 11. Ordusu Komutanlığına Orgeneral Anton August von Mackensen getirildi ve 22 Nisan 1915'de Batı Cephesi'ne yerleştirildi. 11. Ordu, Almanya Polonya-Taarruzu çerçevesinde, 1-3 Mayıs 1915'deki Gorlice-Tarnów Savaşı'na katılarak, Rus Galiçya Cephesi'ni olağanüstü bir yarma harekâtıyla geçerek başarı gösterdi.

savaşlarda şehit düşen Türk gençleri adına Bükreş'e de bir Türk şehitliği yapılmıştır ve burada kefensiz yatan 2.669 Türk şehidinden sadece 438'inin adları bilinmektedir.

03 Ağustos 1914-Ağustos 1918 arasında devam eden Romanya Cephesi'ndeki muharebelere, İtilaf Devletleri'nden, Rus İmparatorluğu, Fransa, İngiltere, Sırbistan Krallığı, Romanya ve Yunanistan katılmıştır. İttifak Devletleri tarafında ise Osmanlı ve Alman İmparatorlukları ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu (1867-1918) ve Bulgaristan Krallığı bulunmaktaydı.²¹ Kuvvet komutanları ise, İttifak Devletleri tarafında, Alman General Feldmareşal Anton Ludwig August von Mackensen, Alman Piyade Orgenerali Erich Georg Anton von Falkenhayn, Prusyalı General Feldmareşal Paul von Hindenburg, Bulgar Generali Nikola Todorov Zhekov, Avusturyalı General Oskar Potiorek, Avusturyalı Feldmareşal Franz Conrad von Hötzendorf idi. İtilaf Devletleri kuvvet komutanları ise, Rus Generali Aleksey Alekseyeviç Brusilov, Fransız Generali Luis Felix Marie Francois Franchet d'Esperey, Fransız General Maurice Paul Emmanuel Sarrail, Sırp Mareşal Radomir Putnik, Yunan Ordusu Generali Panagiotis Dangelis ve Romanya Generali Constantin Prezan²² idi.

Romanya, 17 Ağustos 1916'da bir antlaşma imzalayarak İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girdi. 28 Ağustos 1916'ta Avusturya'ya saldırdı. Bunun üzerine İttifak Devletleri de Romanya'ya karşı savaş açtı. Almanya Başkomutanlık Karargâhı'nda yapılan toplantıdan sonra, 23 tümenlik bir kuvvetle İttifak Devletleri Romanya'ya taarruz etti. Bu kuvvet içinde, Türklerin 6. Kolordu'ya mensup 15., 25. ve 26. Tümenleri de bulunmaktaydı. İttifak kuvvetleri, Ocak 1917'nin ilk haftasına kadar tüm Romanya'yı ele geçirdi. Türk tümenleri bu harekâta büyük başarı gösterdi. VI. Kolordu'nun 26.Tümen'i 1917 ortalarında bu cepheden çekilerek Filistin Cephesi'ne kaydırıldı. 1917 Rus İhtilalı'na kadar Romanya'da kalan VI. Türk Kolordusu, yaklaşık 42.000 mevcudundan 19.100 şehit verdi.

Cephedeki ilk çatışmalar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan Krallığı arasında gerçekleşmiş, ilk başta Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasında yaşanan savaşlara Bulgaristan, İtalya ve Rusya da katılmıştır. Rusya'nın amacı Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'ı savaş dışı bırakıp Balkanlar'ı ele geçirmek ve sıcak denizlere inmekti. Romanya'nın İtilaf Devletleri safında savaşa katılmasıyla cephedeki çatışmalar daha da şiddetlenmeye başladı. Alman ve Avusturya-Macaristan orduları Romanya'yı işgal edip

²¹ Atlas Tarih, sayı: 30/2014.

²² Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya Generali, İkinci Dünya Savaşı'nda Romanya Mareşali.

ülkenin büyük çoğunluğunu ele geçirdi. Böylece İttifak Devletleri bölgeyi kendi kontrolleri altına almaya başladı. Fakat Bulgaristan'ın savaştan yorgun düşmesi ve yenilgiler almaya başlamasıyla Bulgarlar barış görüşmelerine başladılar. Bu görüşmeler sonucu Bulgaristan savaştan çekildi. Bu çekilme ile Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında karadan iletişim yolu da kesintiye uğradı. Aynı zamanda Yunanistan “*Megali İdea*”yı gerçekleştirmek için bölgede savaşıyordu.

Sonuçta Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, İttifak Devletleri'nin başarısızlığıyla sonuçlandı. Osmanlı İmparatorluğu Balkan Cephesi'nde bulunan Makedonya Cephesi'ne yaklaşık 25.000 asker ve Romanya Cephesi'ne ise yaklaşık 21.000 asker göndermişti. Romanya Cephesi'nde Osmanlı, yaklaşık 19.000 zayıat verdi.

Sonuçlar

Osmanlı İmparatorluğu Donanması 29 Eylül 1914'de, Kırım kıyılarında donanma üssü olan Sivastopol'ü bombalayarak Birinci Dünya Savaşı'na da girmiş oldu. Savaş sırasında hem İttifak hem İhtilaf Devletleri kendi aralarında birbirlerine yardım etmek için, dünyanın dört bir yanına asker gönderdiler, Osmanlı da Avrupa Cepheleri'ne toplam 130.000 dolayında asker gönderdi. Makedonya, Romanya ve Galiçya Cepheleri'nde çarpışan bu askerlerden yaklaşık 30.000'i geri dönemedi.

Avrupa Cepheleri'ne Osmanlı askerlerinin gitmesi, Gelibolu Muharebeleri sonrasına rastlar. Gelibolu'dan itilaf güçleri çekilince, orada bulunan Osmanlı'nın V. Ordu birlikleri de başka cephelere sevk edilebilir duruma gelmişlerdi. Temmuz 1916'da Doğu Galiçya'ya gönderilen Osmanlı birlikleri, burada 3 Mart 1918'de imzalanan “Brest-Litovsk” Antlaşması'na kadar kalmış, sonra ülkeye geri dönmüştür. Galiçya'da görev yapan XV. Kolordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi donanımlı birliğiydi. Diğer cephelerdeki Osmanlı askerlerinin aksine demir miğferleri bile vardı. Galiçya Cephesi'nde çok faydalı olamayan XV. Kolordu, komutanlarının Avrupa siper savaşı deneyimi eksikliği yüzünden yaklaşık 30.000 askerinden 8.000'ini kaybetti.

XV. Kolordu Galiçya'da çarpışırken, VI. Kolordu da 1 Eylül 1916'da Almanya ve müttefiklerine savaş ilân eden Romanya'ya karşı Bulgaristan'a gönderildi. Romanya harekâtına

katılan VI. Kolordu, ülkenin ve Bükreş'in işgalinde önemli rol oynadı ve 1918'e kadar bölgede kaldı. Makedonya Cephesi ise, Çanakkale'den çekilen Müttefik Orduları'nın Selanik'e çıkmasıyla birlikte açıldı. Bölgeye iki tümen gönderen Osmanlı, bunları XX. Kolordu adı altında teşkilatlandırdı. Savaş boyunca burada bulunan kuvvetler genel olarak savunma savaşı yaptı ve nadiren çatışmalara katıldı.²³

Osmanlı'nın Avrupa Cepheleri'ne gönderdiği kuvvetler, Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi donanımlı ve en seçkin birlikleriydi. Osmanlı'nın başka cephelerde zorlandığı bu dönemde, kendisini doğrudan ilgilendirmeyen cephelere asker göndermesi, çoğu tarihçiler tarafından Ferik İsmail Enver Paşa'nın asker olarak yeteneksizliğine bağlanır. Bu durumu Enver Paşa'nın asker olarak yeteneksizliğine bağlamak, işin kolayına kaçmak olur. O zamanın koşullarına göre yapılan hareket ve düşünceleri, 100 yıl sonra bugünün koşullarında değerlendirilirse büyük hata olur. Sonuçta kendisi 32 yaşındadır ve Harbiye Nazırı olarak bu göreve gelmeyi başaran genç bir subaydır. Yani yeteneksiz olmadığı ortadadır.²⁴

O zaman “neden Osmanlı en iyi birliklerini Avrupa'ya, çok alâkalı olmayan savaş alanlarına göndermiştir?” denilmektedir. Bunun bir kaç nedeni bulunmaktadır. Birincisi, Makedonya ve Romanya Cepheleri coğrafi olarak İstanbul'a, yani imparatorluğun kalbine diğer cephelerden daha yakındı. Bu cephelerde meydana gelebilecek bir yenilgi, Osmanlı İmparatorluğu'nu Filistin veya Kafkaslardan alınacak bir yenilgiden çok daha büyük bir tehlike içine atardı. İkincisi, Ferik İsmail Enver Paşa, iyi bir müttefik olmaya çalışıyordu ve savaşın ganimetlerinin de eşit bir şekilde paylaşılacağından emindi.²⁵

Birinci Dünya Harbi sırasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaklaşık 7.000 Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askerleri de savaştı. Osmanlı da başka cephelerde savaşın yükünü sırtlanarak iyi bir müttefik olduğunu ve savaştan sonra eşit bir müttefikmiş gibi davranılmayı güvence altına alıyordu. Son olarak deniyor ki, “*Romanya, Makedonya ve Galiçya Cephelerine asker göndermek, askeri açıdan bir temele dayansa bile, buralara eldeki en iyi birlikleri göndermek gerektirmeyebilirdi*”. Filistin'de veya Kafkaslarda daha çok işe yarayacak bu birlikler, savaşın sonuna kadar neredeyse kenarda bekletilmiş ve savaşın

²³ Erickson, E. J. 2010: *Dünya Savaşı Tarihi: Birinci Dünya Savaşında Osmanlı*. Çevirmen: Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları.

²⁴ Westwell, I. 2014: *I. Dünya Savaşı-Resimli Harp Tarihi*. Çevirmen: Oktay Etiman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

²⁵ Atlas Tarih, sayı: 30/2014.

gidişatına kayda değer bir etki yapmamıştır. Buna rağmen, diğer bir anlamda, buralara bu birliklerin gönderilme nedeni, ulusal bir üstünlük nedenidir (Şovenizm). Osmanlı'nın Avrupa'nın diğer devletlerinin gerisinde olduğunu ve askerlerinin bu kötü durumunun müttefiklerinin gözünün önüne serilmesini istemeyen Ferik İsmail Enver Paşa, İmparatorluğun en iyi durumdaki birliklerini Avrupa'ya göndermiştir. Bu bir nevi, egosunun mantığının önüne geçmesine izin vermesidir.²⁶

Birinci Dünya Harbi sonrasında önce 32 devlet temsilcisinin katılımıyla 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı düzenlenmiş, bu konferans sonrasında 28 Haziran 1919'da Paris'te Versailles (Versay) Barış Antlaşması ve 03 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır. 19 Eylül 1919'da Avusturya'ya Saint-Germain Antlaşması, 27 Kasım 1919'da Bulgaristan'a Neuilly Antlaşması, 04 Haziran 1920'de Macaristan'a Trianon Antlaşması ve 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'ne de Sevr Antlaşması imzalatılmıştır.²⁷

Birinci Dünya Harbi'nden en karlı çıkan ülke Romanya olmuştur. Avusturya-Macaristan'dan Transilvanya'yı, Rusya'dan Baserabya'yı ve Bulgaristan'dan da Güney Dobruca'yı alarak Balkanlar'ın en büyük devleti haline gelmiştir.²⁸

Balkan Antantı

Mustafa Kemal 1912'de, Trablusgarp'ta İtalya'ya karşı girişilen mücadeleye katıldıktan sonra, İstanbul'a dönüşü sırasında Romanya'da konakladı. 1913 sonunda da Romanya'ya birçok seyahatler yapmasına imkân tanıyan Sofya'ya Ataşemiliter olarak atandı.²⁹

Türkiye'nin 24 Temmuz 1923'de Lozan'da Barış Antlaşması imzalaması, Balkan Ülkeleri'yle Türkiye arasındaki tüm pürüzlerin Lozan'da giderilmiş anlamına gelmedi. Romanya ile kurulmak istenen ilişkilerde Boğazlar Konusu “engel” oluşturmaktaydı. Konferansta Romanya Türkiye'nin aleyhine, Boğazların uluslararası denetim altında bulundurulmasını savundu. Fakat kısa zamanda Romen Heyeti, Türkiye'nin bu devletlere ödün

²⁶ Erickson .2001, s. 70.

²⁷ Değerli, E. S. 2017: “Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paketi,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 115-134.

²⁸ Değerli 2017, s. 133.

²⁹ Nicolae, C. 2013: *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*. Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Enstitüsü, Türkler/16. Cumhuriyet, p. 654-660

vermek istemediğini anladı. Boğazlardan sadece kendi gemilerini serbestçe geçirmek istedikleri için Boğazlardan geçiş serbestisini savunan “büyük devletler” Romanya’nın “Karadeniz’in silahsızlandırılması” teklifini reddettiler. Sonuçta, Romanya Lozan Barış Konferansı’nda bazı konularda Türkiye ile ortak tavırlar aldı. Örneğin, Türkiye’nin Yunanistan’dan savaş tazminatı alması konusunda Türkiye’nin yanında yer aldı. Ayrıca Romanya ve Yugoslavya Temsilcileri, Türk borçlarının ödenmesi konusunda Türkiye’ye destek konuşmaları yaptılar.³⁰

09 Şubat 1934’de Türk, Romen, Yugoslav ve Yunan Dışişleri Bakanları Atina’da “Balkan Antlaşması”nı imzaladılar. Almanya’nın tesirindeki Bulgaristan ve İtalya’nın etkisinde kalan Arnavutluk bu ittifaka bağlanmayı kabul etmemiştir.³¹

Romanyalı tarihçi ve politikacı Nicolae Iorga’na (Botosani, 1871-Tângşoru Vechi, 27.11.1940) göre, Mustafa Kemal, “sadece zamanımızın değil, gelmiş geçmiş tüm insanlara önderlik eden en büyük liderlerinden biri” olarak ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Harbi’ne “İttifak-ı Müsellese” devletleri tarafında katıldı ve savaşın sonunda da Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile aynı kaderi paylaştı. 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’ne göre; İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri ülkenin temel merkezlerini işgal edip, Yunanlıların da İzmir bölgesini zalimane işgaline göz yumdular. Sonrasında, askeri ve siyasal yeteneğini insanüstü çabalarla gözler önüne seren Mustafa Kemal, sadece kamuoyu önünde değil, aynı zamanda Avrupa siyasal merkezlerinde de kendisini zorla kabul ettirmeyi başardı.³²

04 Şubat 1923’de İstanbul’daki Romen diplomat, Boğazlar sorununa ilişkin farklı fikirler ışığında, Türk-Rus ilişkilerinin tatmin edici olmaktan çok uzak olduğunu belirtiyordu. Romen Dışişleri Bakanlığı, 05 Ocak 1923’de Mustafa Kemal Atatürk’ün Fransız gazetesi “*Le Journal*”a verdiği, “*Millet Meclisi tarafından yönetilen yeni Türkiye artık Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiye, kıymetinden ve gücünden tatmindir*” demeci hakkında bilgilendirildi. Artık herkes için Mustafa Kemal’in Misak-ı Milli’den herhangi bir taviz vermeyeceği açıktı. Lozan Barış Konferansı’na katılan Romanya, kapitülasyonlar konusunda Türkiye’yi desteklemiş, Lozan Antlaşması’ndan sonra da Ankara ve Bükreş’te karşılıklı

³⁰ Barlas, D. 1995: *Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikaları*. Atatürk Araştırma Merkezi, Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Gazi Mağusa, Cilt II, s. 833-838.

³¹ Ciachir 2013, s. 659.

³² Ciachir 2013, s. 651.

Büyükelçilikler açılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, Avrupa'daki gelişmeler ve Balkan Paktı doğrultusunda gelişmiş, 1930-1938 arasında dostça sürdürülmüş ve dünyadaki gelişmeler karşısında beraber hareket etmişlerdir. İki ülke Balkanlar'da ve Avrupa'da statükonun korunması için gayret göstermişler, Türkiye ile Romanya arasında 11 Haziran 1929'da, "Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşması" imzalanmış ve 1938'e kadar siyasi ve ekonomik alanda işbirliği yapılmaya devam edilmiştir. Bu amaçla karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu (Craiova, 04.03.1882-Cannes,17.03.1941), 14 Haziran 1933'de Türkiye'ye gelmiş, İstanbul'dan sonra Ankara'ya geçmiş, 17 Ekim 1933'te, "Türkiye-Romanya Âdem-i Tecavüz ve Dostluk Misakı" (Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması) imzalanmış ve ikili ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir adım atılmıştır.³³

Türkiye ve Romanya, 09 Şubat 1934'te kurulan Balkan Paktı'nda yer almışlar. Türk, Romen, Yugoslav ve Yunan Dışişleri Bakanları Atina'da Balkan Antantı'nı imzalamışlardır. Romanya, 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde de Türkiye'yi desteklemiştir.³⁴

4 Ekim 1935'de Ankara'da iki ülke arasında "Ticaret ve Kiliring Antlaşması" ve 5 Ekim 1935'de Türkiye ile Romanya arasında "bir araya gelerek Türkiye'den Gönderilen Eşyalar için Köstence Limanı'nın Transit Yolu Olarak İttihazı Hakkında Antlaşma" yapılmıştır. 4 Eylül 1936'da ise Dobruca'daki "Türk Ahalinin Muhaceretini Tanzim Eden Mukavelename" imzalanmıştır.

Balkan Paktı (Antant)(Antlaşma), 09 Şubat 1934'de Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan bir antlaşma idi.³⁵ 1933'ten sonra Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (NSDAP) Almanya'da iktidara gelmesi, İtalya'nın Akdeniz ile Balkanlar'da genişleme çabası ve Avrupa devletlerinin silahlanma yarışına girmesi, dünya barışını tehdit etmeye başladı. Bu gelişmeler sonucunda Balkan Devletleri arasında bir yakınlaşma meydana geldi. 14 Eylül 1933'de Ankara'da "Türkiye ile Yunanistan

³³ Ertem, B. 2010: "Atatürk'ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri," *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 21, s. 1-24.

³⁴ Yaşar, S. 2012: "Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938)," *Turkish Studies*, Volume 7/4, p. 3199-3213, Ankara.

³⁵ Soysal, İ. 1989: *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Basımevi, Ankara, s. 447-463.

Arasında İçten Anlaşma Yasası”, 17 Ekim 1933’de Ankara’da “Türkiye ile Romanya arasında Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması,” 27 Kasım 1933’de Belgrad’ta “Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Yargısal Çözüm, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması” imzalamıştır.³⁶

Balkanlar’ı ele geçirmek isteyen İtalya ve Almanya tehlikesi karşısında, dört Balkan Devleti olan Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye Dışişleri Bakanları Belgrad’ta toplanarak Balkan Antantı’nın şekillenmesine öncülük etmişler ve 09 Şubat 1934’te ise Atina’da “Balkan Paktı” Antlaşmasını imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre; Balkan ülkeleri birbirinin varlığına saygı gösterecek ve böylece sınırlarını karşılıklı olarak güvenceye almış olacaklardı. Arnavutluk, İtalya’nın etkisinde olduğu için, Bulgaristan ise komşu ülkelerin topraklarında hak iddia ettiği için, Balkan Antantı’na katılmadılar. Ancak 31 Temmuz 1938’de Selanik’te Bulgaristan ile Balkan Antantı arasında iyi komşuluk ve içtenlikle ilişkilerini sürdürmek isteğini dile getiren bir anlaşma imzalanmıştır.

Türkiye Devleti Lozan Antlaşması sonrasında Balkanlarda yer alan devletlerle arasındaki ilişkiyi düzeltmek ve önemli gelişmeler yapmak için ikili birçok devletlerle antlaşmalar yapmış ve Yunanistan dışında hiçbir ülke ile arasında önemli bir sorun meydana gelmemiştir. İmzalanan Lozan Antlaşması ile belirlenen maddeler, normal bir şekilde yerine getirilmeye devam edilmiştir. 1930’da Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşmanın alevlenmesi ile birlikte Balkan Antantı’nın kurulması gerçekleşmiştir.³⁷ Bu Paktın tabanını bir taraftan Yugoslavya-Romanya Devletleri arasındaki antlaşma, diğer taraftan ise *Türkiye ile Yunanistan* arasında, 14 Eylül 1933’te, Ankara’da “Samimî. Anlaşma Misakı” adıyla bir dostluk *antlaşması* imzalanmıştır.. Bu Antant’a Arnavutluk, İtalyanların baskısı nedeniyle, Bulgaristan ise Makedonya hakkında Yunanistan ve Yugoslavya ile bir zıtlık olmasından dolayı katılmamışlardır. Bu Antant’ın imzalanmasının en önemli nedenlerinden birisi de 1933’den beri Almanya, İtalya ve Japonya’nın dünyayı tehdit etmeye yönelik benimsediği politikalarıdır. Bunun yanı sıra devletler hızlı bir şekilde silahlanmaya başlamışlardır. Ayrıca Almanya ve İtalya, Balkanlar’da yer alan topraklara saldırmak için iş birliği yapmış olmalarının öğrenilmesi üzerine, Balkan Antantı’nın imzalanmasına zemin hazırlamışlardır.

³⁶ Ural, S., Kılınç, S. 2015: “Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1950),” *K.A.Ü. İİBF Dergisi*, 6(11), s. 177-202.

³⁷ Balkan Antantı, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya dışişleri bakanları tarafından Atina’da, 9 Şubat 1934’te, Almanya ve İtalya’nın yayılmacı politikaları karşı sınırları koruma amacıyla imzalanan antlaşmadır.

1933 Sonrasında Türkiye-Romanya İlişkileri

Türkiye, öncelikle kendi güvenliği için önemli tedbirler aldıktan sonra, barışın korunabilmesi için, önemli bir çaba göstermeye başlamış ve bunun sonucunda Türkiye ile Yunanistan kendi aralarında 14 Eylül 1933'de Ankara'da “Samimî. Anlaşma Misakı” adıyla 10 yıllık bir antlaşma imzalamıştır. Balkan Antantı'nda alınan bazı kararlara göre, antantta yer alan devletler birbirlerinin bağımsızlıklarına saygı duyacaklar, sınırlarını karşılıklı olarak garanti edecekler, birbirlerinin haberi olmadan ve birbirlerine danışmadan diğer Balkan devletleri ile herhangi bir siyasi antlaşma yapamayacaklar, ekonominin yer aldığı konularda devletlerin karşılıklı çıkarları göz önünde bulundurularak işbirliği yapmayı kabul edeceklerdir. Türkiye ile Romanya arasında çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. 04 Ekim 1935'de Ankara'da iki ülke arasında “*Ticaret ve Kiliring Antlaşması*” ve 05 Ekim 1935'de Türkiye ile Romanya arasında “Türkiye'den Gönderilen Eşyalar için Köstence Limanı'nın Transit Yolu Olarak İttihazı Hakkında Antlaşma” yapılmıştır. 04 Eylül 1936'da ise Dobruca'daki “Türk Ahalinin Muhaceretini Tanzim Eden Mukavelename” imzalanmıştır.³⁸

Balkan Antantı sonrasında Türkiye, Balkanlarda yer alan topraklarını güvence altına almıştır. Ayrıca Türkiye, Balkanlarda barış görüşmelerine de başlamış oldu. Balkan Antantı, önemli bir başarı idi. Ancak bu başarı 1936'ya kadar devam ettirilebilmiştir. İtalya 1935'de Habeşistan'a saldırması ile birlikte Milletler Cemiyeti'nin bu ülkeye barış kararı alması nedeniyle ve bu kararın başarılı bir şekilde uyulması için, Balkan Antantı'nı imzalayan devletler de bu karara uymuşlardır. Ancak 1936'da Almanya'nın Balkanlar'ı ve Ortadoğu'da yer alan ülkeleri himayesi altına alma isteği ve İtalya'nın da Balkan Devletleri'nin arasını bozma amacı, Balkan Antantı'nın bozulmasına zemin hazırlamıştır. Bu bozulmaya neden olan ülkeler arasında İngiltere ve Fransa da bulunmaktadır. Balkan Devletleri son olarak 1940'da Belgrat'ta toplanmıştır. Türk-Romen ilişkilerine dair önemli olay, Köstence'deki Türk Konsolosunun Romen memurlara yaptığı ve memnuniyetle kabul edilen Türkiye Cumhuriyet Bayramı'na (29 Ekim 1937) katılma davetiydi. Bu tarihte kutlanan bayramda Türk Devleti'nin kurulmasında Mustafa Kemal'in oynadığı role tanıklık ettiler. Bu iki ülke arasındaki ilişkiyi pekiştirmek amacıyla 23 Mayıs 1938'de Deniz Binbaşısı Necati Ordeniz'in kumandasında Türk kruvazörü “*Hamidiye*”, Köstence Limanı'nı ziyaret etti. Güvertesinde 25 subay, 50 harp okulu talebesi, 35 okul subayı ve 300 bahriye eri bulunmaktaydı. Köstence Belediyesi'nin desteğiyle konuklar,

³⁸ Yaşar, S. 2012: “Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938),” *Turkish Studies*, Volume 7/4, p. 3199-3213, Ankara.

şehri ziyaret etmişler ve onlara muhteşem bir akşam yemeği sunulmuştur. Kruvazörün güvertesinde, sonradan kendisine tahsis edilen özel bir trenle Bükreş'ten ayrılan, Türk Dışişleri Bakanı (1925-1939) Tefik Rüşti Aras da bulunmaktaydı.³⁹

Atatürk'ün hayata veda edişi, Romanya için de büyük bir kayıp oldu. Bu kayıp, "*Universul*" isimli Romen gazetesinde, şöyle ifade edildi: "*Romanya'nın güvenilir müttefiki Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti için bütün Romen kamuoyundan daimi bir dostluk duygusu kazandı ve bu kamuoyu, dayanılması zor bu sıkıntılı dönemde Türk insanına gerçek hislerinden oluşan dostça tesellisini gönderdi*".

Birinci Dünya Harbi sonrasında Romanya'nın geniş topraklara sahip olması, Macaristan ve Bulgaristan'ın toprak talepleriyle karşılaşmasına ve bu nedenle de dış politikası mevcut düzenin devamını sağlamak yönünde gelişmiştir. Çekoslovakya ve Yugoslavya ile oluşturulan "Küçük Antant"ın (*Little Entente*) amacı da zaten bu idi. Türkiye ile Romanya arasında herhangi bir azınlık ve sınır sorunu olmaması nedeniyle, Lozan Antlaşması sonrası ilişkileri geliştirme konusunda herhangi bir problem yaşanmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanını takiben Romanya ile başlatılan siyasi ilişkiler, 6 Haziran 1924'te karşılıklı elçiliklerin açılmasıyla gelişmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elçisi Cevat Bey, Mart 1924'de Bükreş'e atanmıştır. Romanya da George Filatiliy adlı diplomatını Ankara'ya elçi olarak göndermiştir. Türkiye'de Cumhuriyet ilân edildikten sonra, Türk-Romen ilişkileri yepyeni bir çerçevede gelişmiştir; 11 Haziran 1929'da imzalanan "Oturma, Ticaret ve Deniz Ulaşımı Sözleşmesi" dışında, 18 Eylül 1930'da da "Mezarlıkların Korunması'na yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. 1931'den itibaren Türkiye Bükreş'e birinci sınıf elçi atayarak bu ülke ile ilişkilere verdiği önemi göstermiştir. Resmi adı "Türkiye ile Yunanistan Arasında İçten Anlaşma Yasası" iken, kısaca "Samimi Anlaşma" (*Entente Cordiale*) şeklinde ifade edilmekteydi.⁴⁰

Romanya ile sorun yaratan konu Lozan Konferansı'nda Boğazlar konusu olmuş, Konferansta Romanya Boğazların uluslararası denetim altında tutulmasını savunmuştur. Ancak büyük devletlerin Romanya'nın Karadeniz'i silahsızlandırılmasına yönelik teklifini reddetmesi üzerine bazı konularda Türkiye ile ortak tavır içinde olmuştur. Türkiye, 03 Temmuz 1933'de Londra'da imzalanan "Tecavüzün Tarifi Antlaşması"na Romanya ile birlikte imza koymuştur. Bu antlaşma, ilgili devletlerarasında barışın güçlendirilmesi ve bir devletin diğer bir devlete

³⁹ Ciachir 2013, s. 660.

⁴⁰ Karasu, C., "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye-Romanya İlişkileri, 1923-1938." Ders Notları.

karşı tecavüzünün hangi sebeple olursa olsun haklı gösterilemeyeceği düşüncesinden hareketle imzalanmıştır. İmzalanan bu antlaşma, iki ülke arasında samimiyetin artmasına neden olmuştur. Nitekim Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras, bu durumu “*Bu mukavelenin hazırlanmasında diplomat, gazeteci ve profesör olan Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu’nun (1882-1941) olumlu hizmeti olmuştur. Biz bu tarifi her zaman silahsızlanma fikrinin en uygun düsturu ve Briad-Kellog Misakı’nın esaslı bir tamamlayıcısı gibi saymışızdır. Bu misakın altına koyduğumuz imzalar, aramızda büyük bir kaynaşma bağı teşkil ediyor*” sözleriyle açıklamıştır. Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu, 14.06.1933’de Türkiye’ye gelmiş, İstanbul’dan sonra Ankara’ya geçmiş, 17 Ekim 1933’te, “Türkiye-Romanya Âdem-i Tecavüz ve Dostluk Misakı”nı (Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması) imzalanmış ve ikili ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir adım atılmıştır.⁴¹ Romanya’yı bu anlaşmayı imzalamaya iten nedenlerden biri, Bulgaristan’ın revizyonist isteklerinden çekinmesiyken, diğeri de kendi deniz ticaretinin Boğazlarda serbest geçişe izin verecek olan Türkiye’ye bağlı bulunmasıydı. 1934’de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras Bükreş’i ziyaret etmiş ve bu ziyaretle Türk-Romen dostluğu pekişmiştir. Paktın imzalanmasından sonraki Türkiye Romanya ilişkileri de aynı seyrinde devam etmiştir. ABD’nde “*The Pittsburgh Press*” gazetesinin 10 Nisan 1939’da yayınlanan sayısında “Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Romanya Dışişleri Bakanı (1939-1940) Grigore Gafencu’nun (1892-1957) ikili görüşmelerde bulundukları, bu görüşmelerde Balkan Paktı uyarınca Türkiye ve Romanya, müttefik devletler arasında bağımsızlığın ve güvenliğin sağlanmasını amaçlama konusunda uzlaşmaya varıldığı” belirtilmektedir.⁴²

Atatürk’ün hayata veda etmesi, Romanya için de büyük bir kayıp olmuş ve Romanya’da kitlesel tirajlı bir gazete olan “*Universul*” olayı şöyle ifade etmiştir: “*Romanya’nın güvenilir müttefikleri Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti için tüm Romen kamuoyundan daimi bir dostluk duygusu kazandı ve bu kamuoyu, dayanılması zor bu sıkıntılı dönemde Türk insanına gerçek hislerinden oluşan dostça tesellisini gönderdi.*”

Romanya’dan Türkiye’ye Göçler

⁴¹ Ertem, B. 2010: “Atatürk’ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi’nde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri,” *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 21, s. 1-24.

⁴² Önal, B., Ultan, M. Ö. 2012: “Balkan Paktı (1934) ve Dışarıdaki Yansımalar,” *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 13, Sayı 22, s. 65-84.

1923-1970 arasında Türkiye'ye "Göçmen" ve "Mübadil" olarak gelenlerle sığınanlar toplam olarak 321.191 aileye mensup 1.248.756 idi. Göçmenler için aynı yıllar arasında toplam 172.583 konut yapılmış ve toplam olarak 10.291.419 dekar toprak dağıtılmıştır. Romanya'dan ise 1923-1971 arasında toplam 121.596 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.⁴³

1930'lu yılların en çok iz bırakan olaylarından birisi Türkiye ile Romanya arasında imzalanan göç anlaşmasıdır Birinci Dünya Savaşından beri hiç durmadan küçük kabilelerin göçleri 1930'lu yılların ilk yarısında giderek artmıştır. Düzensiz yapılan bu göçler pek çok mağduriyeti ve maddi ve manevi kayıpları da beraberinde getirmekteydi. Bu göç işlerini belli bir düzen altına almak hem Romanya'nın hem de Türkiye'nin menfaatine olduğundan, önce Haziran 1935'te iki ülke makamları arasında bir Mukavele yapılmıştır. Bu Mukavele'nin yeterli olmaması üzerine, bu metin genişletilerek ve detaylandırılarak 04 Eylül 1936'da bir antlaşma yapılmıştır. Antlaşmayı Türkiye Cumhuriyeti adına Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver, Romanya adına da Maliye Bakanı Mircea Cancicov imzalamıştır. Bu antlaşma ile dört yıl içinde Dobruca'nın dört vilayetinden toplam 20.000 kişinin Türkiye'ye göç ettirilmesi planlanmış ise de bu rakam 70.000'in üzerinde gerçekleşmiştir. Bu göçler ile Dobruca'daki soydaşlarımız nüfus bakımından azınlığa düşmüşler ve boşalan köylere Romanya'nın diğer bölgelerinden getirilen Romen nüfus ile ciddi bir erime süreci başlamıştır.⁴⁴

Atatürk Dönemi'nde Romanya'dan Türk Göçleri olmuştur. 1923-1933 arasında serbest ve iskânlı statüde, küçük gruplar halinde, Romanya'dan Türkiye'ye toplam 33.852 kişi göç etmiştir. 1933'de kitlesel bir göç yaşanmamış, yıl içinde sadece 3.273 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 1934 Sonbaharı'nda yaklaşık 30.000 kişi Türkiye'ye gitmek üzere Köstence'de toplanmıştır. Aralık 1934'de Türkiye'ye gelen 1.583 kişilik bir kabileyi Tekirdağ'da karşılayan II. (Trakya) Umumi Müfettişi Albay Dr. İbrahim Edhem Tali'nin (Öngören) raporuna göre, göçmenlerin elindeki toplam para 2.500 Lira idi. 1935'de hazırlanan 25.000 kişi 1936 Yazı'nda taşınmıştır. 1937'de 15.000 ve 1938'de 10.000 civarında göçmen Türkiye'ye gelmiştir. 1934-1938 arasında Türk göçlerinin en yoğun olduğu dönem olmuş ve bu dönemde 80.000'in üzerinde Müslüman Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Sonuç olarak, Atatürk Dönemi'nde yaklaşık 114.000 kişi Romanya'dan Türkiye'ye gelmiştir.⁴⁵

⁴³ Geray, C. 1970: "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi," *Amme İdaresi Dergisi*, III/4.

⁴⁴ Karasu, 1923-1938.

⁴⁵ Duman, Ö. 2008: "Atatürk Dönemi'nde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)," *Bilgi*, Sayı 45, s. 23-44.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni dengelerin kurulması ile Balkan Antantı geçerliliğini kaybetmiştir.

1923'de modern bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti göçmen sorunlarını geçmişinden kalan bir miras olarak devir almış ve yapılan sistematik çalışmalarla sorunun çözümüne yönelik politikalar geliştirilmiş ve uygulamalar yapılmıştır. Romanya'dan 19.865 aileye mensup 79.287 kişi 1923-1949 arasında iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye gelmiştir. Ayrıca 11.280 aileye mensup 43.271 kişide serbest göçmen olarak gelmiş ve daha önce gelen yakınlarının yerleştiği yerlere yerleşmişlerdir. 1930 sayımlarına göre Romanya'da 176.931 Türk ve Tatar, 105.750 Gagavuz, Hristiyan Ortodoks Türk yaşamaktaydı. Bunların çoğu Bessarabi ve Dobruca'da yaşıyordu. 1930'larda, Romanya ve Türkiye arasındaki anlaşmaya göre 117.095 Türk ve Tatar Türkiye'ye göç etti. II. Dünya Savaşı sırasında da 4201 kişi daha göç etti. 1992 sayımlarında Türk nüfusunun 54.181 olduğu belirlenmiştir. Romanya'dan göçü daha az olmasının sebebi Türk toplumuna göreceli olarak daha özgürlükçü bir ortamın sağlanıp, kültürel ve azınlık haklarının tanınmasıdır. Doğu bloğunun çöküşüyle Romanya'dan göçün de şekli değişmiş, Türk göçünün yerini ticaret yapmak ve çalışmak için Türkiye'ye Romanya vatandaşlarının yasadışı göçü almıştır. Romen vatandaşlar tekstilden, turizme, ev işlerinden fuhşa kadar, çeşitli sektörlerde izinli veya izinsiz çalışmaktadırlar. Türkiye'yi seçmelerindeki en önemli faktörler hem Türkiye'nin vize uygulamasının olmaması hem de Türkiye'ye ulaşımın kolay olmasıdır.

Romanya toprakları, Osmanlı İmparatorluğunun idaresindeyken, Besarabya ve Kırım'dan onbinlerce Türk buraya yerleşti. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşları'nda, Rus Orduları Tuna'yı aşarak Şumnu'ya kadar ilerlediği sırada, Akkerman, Bender, İsmail Kaleleri'nde muhasarada kalan Türkler, Dobruca'ya; Eflâk ve Boğdan'da bulunanlar da güneye doğru göç ettiler. Böylece gelmiş olan bu göçmenlerin sayısı, 200 000 kişiyi aştı. Birçoğu da Anadolu'ya ve özellikle Eskişehir'e yerleştirildi. 07 Ekim 1826'da yapılan Akkerman Antlaşması'yla, Müslüman ve Türklerin bu bölgede oturması bazı şartlara bağlandı. Besarabya, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusların eline geçti. Dobruca, Rumenlere verildi. Devam eden Rus saldırılarından zarar gören Türkler, 1883'de göç etmeye başladılar. Sonraki yıllarda Dobruca'dan 80-90 000 Türk, yurtlarını terk ederek Anadolu'ya yerleştiler. Bölgede kalan Türklerin Romen Ordusu'na alınmak istenmesi üzerine, Türkiye'ye yeniden göç hareketi başladı. 1899'daki kıtlıkta Türk ahali, Tulça Sancağı'ndan Köstence ve Tulça yoluyla, denizden Anadolu'ya geçtiler. 1900-1923 arasında, göçlerde bir azalma görüldü. 1923'ten sonra, Dobruca'dan yeni göçler başladı. 1923-1933 arasında 33 852 kişi göç etti. Türklerden boşalan

yerlere yerleştirilen Makedonyalı Ulahlar, takındıkları sert tavırlarla, Türk halkını fazlasıyla rahatsız ettiler. Bu durum, yeni Türk göçlerine sebep oldu. 1934'te 15 321 kişi göç etti. Romen Hükümeti ile yapılan anlaşmalarla, göç işleri bir düzene sokuldu. 1935-1939 arasında toplam 64 570 kişi göç etti. Romanya, 1939'da Güney Dobruca'yı Bulgarlara bıraktı ve burada kalan 8.000 Türk, 1952'de Türkiye'ye gönderildi. 1934-1960 arasında Romanya'dan göç edenlerin sayısı 87 476'dır. Bu göçmenler, Trakya, Batı Anadolu ve diğer bölgelere yerleştirildiler. 1960-1970 arasında Romanya'dan 271 serbest göçmen geldi.⁴⁶

Bugün Romanya'da Türklerin tamamına yakını Dobruca bölgesinde yaşamaktadırlar. Ayrıca İbrail, Golats, Şimian ve Bükreş'te de Türkler bulunmaktadır. 1992 nüfus sayımına göre, Romanya Türklerinin sayısı 54.182'dir. Bunların 24.533'ü Anadolu Türkü, 24.649'u ise Kırım Tatar Türküdür. Romanya Türklerinin gerçek sayısının 100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Atatürk Dönemi'nde Romanya'dan Anadolu'ya kitlesel Türk Göçleri de olmuş, 1923-1933 arasında serbest ve iskânlı statüde, küçük gruplar halinde, Türkiye'ye toplam 33.852 kişi göç etmiştir. 1933'de kitlesel bir göç yaşanmamış, yıl içinde sadece 3.273 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 1934 Sonbaharı'nda ise yaklaşık 30.000 kişi Türkiye'ye gitmek üzere Köstence'de toplanmıştır. Aralık 1934'de Türkiye'ye gelen 1.583 kişilik bir kabileyi Tekirdağ'da karşılayan II. (Trakya) Umumi Müfettişi (1934-1935) Albay Dr. İbrahim Edhem Talî'nin (Öngören)(İstanbul, 1875-İstanbul, 02.01.1952) raporuna göre, göçmenlerin elindeki toplam para 2.500 Lira idi. 1935'de göçe hazırlanan 25.000 kişi 1936 Yazında Türkiye'ye taşınmış, 1937'de 15.000 ve 1938'de 10.000 civarında göçmen Romanya'dan Türkiye'ye gelmiş, 1934-1938 arasında Türk göçlerinin en yoğun olduğu dönem olmuş ve bu dönemde 80.000'in üzerinde Müslüman Romanya'dan Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Sonuç olarak, Atatürk Dönemi'nde yaklaşık 114.000 kişi Romanya'dan Türkiye'ye gelmiştir.⁴⁷

İkinci Dünya Harbi'nden sonra yeni dengelerin kurulması ile Balkan Antantı da geçerliliğini kaybetmiştir.

⁴⁶ Çolak, F. 2013: "Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)," *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XIV, s. 113-145.

⁴⁷ Duman, Ö. 2008: "Atatürk Dönemi'nde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)," *Bilgi*, Sayı 45, s. 23-44.

Sonuçlar

İtilaf Devletleri diğer cephelerde galibiyet elde ettikleri günlerde Romanya'nın kendi yanlarında savaşa katılması konusunda isteksizdiler ama savaşın gidişatı değiştikçe Romanya'nın önemi de giderek artmaktaydı. Romanya, tüm etkilere rağmen uzun süre tarafsızlığını korudu. Bir taraftan diplomatik yollarla ittifaklar kurarken, diğer taraftan da savaş hazırlıkları yapmaktaydı. 1914'de Romanya Ordusu'nun mevcudu 5.749 subay, 1.111 sivil memur, 1.440 harbiye öğrencisi, 124.389 erat, 28.585 yük hayvanı, 808 top ve 570 mitralyözden ibaretti. Romanya'nın seferberlik zamanında silâhına alabileceği asker sayısı da yaklaşık 600-700.000 adamdı. Bunlardan başka Romanya, 1.320 tonluk “*Nelizabete*” adlı bir kruvazörle 30 parça gemiden oluşan küçük bir donanmaya da sahipti. Donanması toplam 6.004 tondan ibaret 101 parçaydı. Toplam mürettebatı ise, 147 subay, mühendis ve makinist ile 98 sivil memur, 75 talebe, 2.562 erata ulaşmaktaydı. Romanya'nın savaş hazırlıkları ilerleyen yıllarda da devam etti. 1915'e gelindiğinde İtalya, Fransa ve ABD'ne çok sayıda silah ve savaş malzemesi sipariş etti. Selanik üzerinden nakledilen bu malzemelerin tamamının Romanya'ya ulaşması ile ordusu savaşa hazır hale gelebilecekti. Ayrıca talim gerekçesiyle çok sayıda askeri de silâhına almaktaydı. İttifak ve İtilaf bloklarıyla da temaslarına devam eden Romanya, 20 Aralık 1915'te Almanya ve Avusturya ile bu ülkelere 50.000 vagon buğday satacağına dair bir antlaşma imzalamıştır. 20 Ocak 1916'da imzalanan bir başka antlaşmayla da İngiltere ile 80.000 vagonluk buğday satışı konusunda mutabakata varılmıştır. İngilizlerin amacı, buğdayların Alman ve Avusturyalılar tarafından satın alınmasını engellemektir.⁴⁸

Romanya Kamuoyu'nun İtilaf devletleri tarafında savaşa girilmesi yönünde baskın olduğu bu dönemde, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan da Romanya'ya karşı bir savaşa girmesi durumunda ne yapacakları konusunda bazı kararlar aldılar. 28 Temmuz 1916'da İttifak Devletleri'nin Genelkurmay Başkanları bir konferans düzenlediler. Konferansta alınan kararların 2. Maddesi'nde “*Romanya İtilaf devletlerine katıldığı takdirde; Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'ın istilasını engellemek, savaşı Romanya içlerine kadar götürmek ve bunları gerçekleştirmek için de nasıl bir taarruz plânı uygulanması gerektiği*” hükme bağlandı. Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Ferik İsmail Enver Paşa'nın da hazır bulunduğu bir başka

⁴⁸ Çetin, N. 2016: “Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. The Journal of International Social Research*, Cilt: 9, Sayı: 42, s. 536-547.

konferansta ise, Osmanlı Orduları'nın da muhtemel bir Romen Seferi'ne katılması kararı alındı ve Enver Paşa iki fırka (tümen) göndereceğini taahhüt etti.⁴⁹

17 Ağustos 1916 tarihli askeri bir antlaşmaya göre; Romanya 28 Ağustos 1916'da Avusturya-Macaristan'a savaş açacak, buna mukabil Selanik'teki İngiliz ve Fransız Ordusu da üç gün önce Bulgarlara karşı saldırıya geçmiş olacaktı. Bu teminatı alan Romanya Başbakanı Ionel Bratianu,⁵⁰ 28 Ağustos 1916'da Avusturya-Macaristan'a savaş açtı ve böylece Romanya'nın 1914'ten beri sürdürdüğü tarafsızlık politikası da sona ermiş oldu.⁵¹

Almanya'nın amacı ise, Selanik'e çıkarma yapmış olan İtilaf Devletleriyle Romanya'nın ortak bir saldırısına fırsat vermemek ve Romanya'nın petrol ile tahıl ürünlerini ele geçirmektir. Ayrıca Romanya'nın savaş dışı bırakılmasıyla buradaki İttifak Kuvvetleri, Rus ve Fransız cephelerine de kaydırılabilecekti. Çok geçmeden 31 Ağustos 1916'da, Almanya'nın müttefiki Bulgaristan da savaş ilan etmeksizin Romanya'ya saldırdı.⁵²

15. ve 16. Yüzyıllarda tamamen Osmanlı Devleti yönetimine giren Eflâk ve Boğdan Beyliği'nin devlete bağlılığı imparatorluktaki diğer eyaletlerden farklılık gösteriyordu. Eflâk ve Boğdan Beyleri 18. Yüzyıla kadar soylulardan atanırken, bu asırdan sonra Fenerli Rumlar⁵³ arasından atanmaya başlandı. Balkanlardaki diğer milletler gibi Ruslar, 18. Yüzyıl'dan sonra eyaletlerdeki Gayr-ı Müslimler üzerinde nüfuz kurmaya başladılar. 19. Yüzyılda birçok defa isyanlara sahne olan Eflâk ve Boğdan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonunda 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile "Romanya" adı ile bağımsız bir devlet statüsü kazandı.

Kasım 1914'de Birinci Dünya Harbi'ne giren Osmanlı Orduları 1915'e gelindiğinde, Kafkasya, Irak, Sina ve Gelibolu Cepheleri'nde savaşmaktaydı. Osmanlı Devleti Haziran 1916'da Avusturya-Macaristan'ın Ruslar karşısındaki ağır yenilgiye uğraması üzerine, Alman

⁴⁹ Çetin 2016, s. 539-540.

⁵⁰ Ion I.C. Brătianu (Ionel Brătianu)(Florica, 20.08.1864-Bükreş, 24.11.1927), 1909-1927 arasında altı kez Romanya Başbakanı olarak görev yapmış siyaset adamı ve Rumen devlet adamlarından Ion Brătianu'nun en büyük oğlu idi.

⁵¹ Çetin 2016, s. 540.

⁵² Çetin 2016, s. 541.

⁵³ Fenerli Rumlar ya da Fenerliler, Osmanlı döneminde İstanbul'un Fener semtinde oturan zengin ve nüfuz sahibi Rum ailelere verilen isimdi. Özellikle 18. Yüzyılda Fenerli Rumların gücü çok arttı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerinde tercümanlık görevini üstlendiler. Ayrıca Osmanlı Devleti 18. Yüzyıl boyunca Eflâk ve Boğdan eyaletlerinin voyvodalarını Fenerli Rumların arasından seçti.

Genelkurmay Başkanlığı'nın talebiyle Galiçya'ya XV. Kolordu, Romanya'nın savaşa katılması ve Makedonya Cephesi'nin zor duruma düşmesi nedeniyle de Makedonya'ya XX. Kolordu'yu göndermişti. Almanya ile Osmanlı Devleti arasında Ekim 1914'de yapılan savaş plânının maddeleri arasında "Romanya'nın İttifak Blok'unda savaşa katılması halinde, Osmanlı'nın da Romanya kuvvetleriyle Rusya üzerine taarruza geçmesi" hükmü yer alıyordu. Diğer bir madde ise Bulgaristan, Almanya yanında savaşa katılması halinde, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a destek vermek amacıyla Sırbistan ve Romanya aleyhinde harekete geçeceği şeklindeydi. 1916'ya gelindiğinde, savaşın durumu gereği, Osmanlı Devleti 31 Ağustos 1916'da Romanya'ya savaş açtı ve Romanya Cephesi'ne VI. Kolordu sevk edildi. Osmanlı Hükümeti'ne göre, savaş gerekçesi şöyle açıklandı: *"Romanya Devleti'nin dâhil bulunduğumuz heyet-i müttefike aleyhine harbe girmesi, Rusya'dan alacağı kuva-yı imdadiye ile Dobruca'dan Bulgaristan üzerine tecavüze geçmesi melhuz bulunduğu hasebiyle müttefiklerimizin Bulgaristan ciheti nezdindeki kuva-yı harbiyesini takviye etmek üzere, VI. Kolordu'nun mezkûr harbe iğramı icabat-ı askeriyeden bulunmuş olmağla mazbatasının tanzimi istizan..."* Yani Osmanlı Devleti, Müttefik Devletlerin Bulgaristan Cephesi'ndeki kuvvetlerini takviye etmek için, VI. Kolordu'nun Romanya Cephesi'ne gönderilmesine karar vermişti. Nedeni ise, Romanya, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Avusturya-Macaristan'a karşı savaş açmış olmasıydı. Almanya ve Bulgaristan'ın da Romanya'ya savaş açmasıyla Osmanlı'nın da müştereken bu savaşa girmesi devletin çıkarları gereği idi. Örneğin, Dobruca'da çok sayıda Müslüman nüfus yaşamaktaydı. Ayrıca savaş sonunda Romanya'dan kazanılacak Balkan topraklarının paylaşımında Osmanlı Devleti de Batı Trakya'da söz sahibi olabilirdi. Bu düşünceye sahip olan Ferik İsmail Enver Paşa, Romanya Cephesi'nin Güney Kanadı'nda Alman General Feldmareşali Anton Ludwig August von Mackensen Kumandasında bulunmak ve Bulgar Ordusu'nu desteklemek amacıyla, VI. Türk Kolordusu'nun görevlendirilmesini uygun görmüştü. Mirliva Mustafa Hilmi Paşa'nın (1849-İstanbul, 1922) Kumandasındaki VI. Kolordu 27.000 adamdan ibaretti ve 36 ateşli topa sahipti.

Balkan Muharebeleri sırasında (08.10.1912-10.08.1913) Bulgar Orduları Çatalca Hattı'na dayandıkları zaman, Romanya Hükümeti ve halkı da bir "Salib-i Ahmer Heyeti" oluşturmuş, tamamı Makedonya Romenlerinden oluşan bu heyet, İstanbul-Beyazıt'ta açılan bir hastanede yaralıların tedavisine başlamış, heyet, mütareke imzalanıncaya kadar da var gücüyle çalışmıştı.⁵⁴

⁵⁴ Çetin 2016, s. 542.

Başkomutanlık Vekâleti, 20 Temmuz 1916'da, VI. Kolordu'ya bağlı 25. Tümen'in Keşan'da, 15. Tümen'in de Manisa ve Soma civarında toplanmasını emretmiş, 15. ve 25. Tümenlerle VI. Kolordu Karargâhı'nın Romanya Harekâtı için ayrıldıklarını bildirmiştir. 25. Tümen, 14 Ağustos 1916 akşamı Edirne'ye ulaşmış, 15. Tümen ise 27 Ağustos 1916'da Bakırköy'de konuşlandırılmıştır. Mackensen Karargâhı'ndan 20 Ağustos 1916'da, VI. Kolordu Komutanlığına gelen bir emirde, “*VI. Kolordu ileri müfrezesinin Pravadi ve Şumnu'ya gönderilmesi...*” isteniyordu. Bunun üzerine, 25. Tümen ve VI. Kolordu Karargâhı 19 Eylül 1916'da, 15. Tümen ise 6 Ekim 1916'da yerlerine vardılar.⁵⁵

Eylül 1916 başlarından itibaren General Feldmareşal Anton Ludwig August von Mackensen kuvvetleri Dobruca'yı işgale başladı. Dobruca Taarruzu Almanya'ya hazırlanma olanağı sağlamıştı. Rus Cephesi'nde savaşıyan Alman kuvvetlerinin bir kısmı ile İtalya Cephesi'nde savaşıyan Avusturya kuvvetlerinin bir kısmı, Alman Piyade Orgenerali Erich Georg Anton von Falkenhayn'ın komutasında Macaristan'da bir araya geldiler. 25 Eylül 1916'da taarruza geçen Falkenhayn birlikleri on gün içerisinde Transilvanya'yı ele geçirdi. Eylül 1916'da Tutrakan'da Romen Ordusu yenilgiye uğratıldı. 15 Eylül 1916 gecesinde ise, 25. Tümen'in de yer aldığı Dobruca birlikleri Kızılmurat'a ulaşmıştır.

Sofya'dan çekilen bir telgrafa göre, savaşın ilk yirmi gününde Romanya 17.000 ölü ve 30.000 esir olmak üzere toplam 47.000 zayıat vermişti. Rusya başlangıçta Romanya'ya 500.000 kişilik kuvvet göndereceğini vaat etmiş ama bu sayı 180.000 askerden ibaret kalmıştı.

04-24 Ekim 1916'da, İttifak Kuvvetleri ile Romenler arasındaki Gobadin Tahkimli Mevzii'ne yapılan taarruz ve Romenlerin karşı taarruzlarından taraflar kesin bir sonuç alamamışlardır. Dobruca Muharebeleri'nde büyük başarı gösteren VI. Kolordu, Padişah V. Mehmed Reşad ve Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından takdir edilmiştir.

01 Aralık 1916'da 26. Tümen, Draganesti Muharebesi'ne katıldı. Romenler ağır zayıatla çekilince, 76. Piyade Alayı'nın taburları Tarnova'yı ele geçirdiler.

Alman-Türk-Bulgar kuvvetleri 3 Aralık 1916'da bir araya geldiler. 26. Tümen Balarya Muharebesi'ne katıldı ve 66 subay ile 3.600 eri esir aldı. Romenler çok sayıda zayıat verirken, 26 Tümen de 500 şehit, 1.600 yaralı verdi. Bükreş, 6 Aralık 1916'da Almanların eline geçti.

⁵⁵ Çelik, K. 2014: *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Avrupa Cepheleeri*. 1914'ten 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Uluslararası Sempozyum, 20-21 Kasım 2014, İstanbul, Bildiriler Kitabı, s. 463-502.

Romanya'nın askeri kaybı büyüktü. Üç ay önce seferberliğe çağırdığı askerlerin üçte biri olan yaklaşık 250.000 adam hayatını kaybetmişti.

05-06 Aralık 1916'da Bükreş'in işgalinden sonra, 09-15 Aralık 1916'da Takip Harekâtı başlatıldı. 26 Aralık 1916'da, 9. Ordu'yla birlikte harekete geçen 26. Tümen, Vizirol Muharebesi'ne katılmış ve beş günlük bu takip harekâtındaki zayıyatı ise 256 şehit, 1.449 yaralı olmuştur. Bu muharebede şehit olanlar, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Kastamonu ve Nevşehir gibi Anadolu'nun dört bir yanından gelen askerlerdi.

Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Ferik İsmail Enver Paşa, 10 Aralık 1916'da Romanya Cephesi'ni ziyaret amacıyla İstanbul'dan trenle hareket etmiş, Balarya Muharebesi'ni kazanan 26. Tümeni 16 Aralık 1916'da denetledikten sonra, 76. Piyade Alayı Sancağı'na "Savaş Madalyası"nı bizzat kendisi takmış ve askerleri kutlamıştır. Enver Paşa 23 Aralık 1916'da İstanbul'a dönmüştür⁵⁶

Osmanlı kuvvetlerinin Bükreş'e girmesiyle birlikte gelişen süreçte; 9 Ocak 1917'de Romanya'da Osmanlı Askeri Valiliği kurulmuş, Osmanlı Devleti'nin Askeri Valisi Mirliha Osman Nizami (Doğancı) Paşa (1856-1939) ve Kurmay Başkanı ise Kurmay Albay Ahmet Tefik Bey olmuştur.

General Feldmareşal Anton Ludwig August von Mackensen (06.12.1848-08.11.1945), VI. Türk Kolordusu'nun Tuna Ordusu emrine verilmesi kararını vermiş, 15. Tümen 1 Ocak 1917'de Tuna'nın batısına geçmiştir.

Nisan 1917'de Romanya Cephesi'nden çekilerek İstanbul'a dönmesi emredilen 26. Tümen, nakil hazırlıklarına başlamış, 30 Eylül 1917'de alınan bir emirde, 25. Tümen'in de İstanbul'a nakledileceği, yerine de V. Türk Ordusu'ndan bir tümenin verileceği bildirilmiştir. Kasım-Aralık 1917'de İstanbul'dan gelecek olan bu birliğin de 46. Tümen olduğu ve bu tümenin bir alayının Romanya'ya varmış olmasına rağmen, Başkomutanlık Vekâleti'nin 46. Tümeni göndermekten vazgeçtiği bildirilmiştir.

⁵⁶ Kamil, İ. 2016: "Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftişi ile İlgili Bilinmeyen İki Belge," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, s. 83-107.

Bir tarım ülkesi ve coğrafi konumu nedeniyle de ticaret açısından geniş imkânlarla sahip olan Romanya, Osmanlı Devleti'nin ihracat ve ithalatında önemli bir yere sahipti. Osmanlı, Romanya'dan ithal ettiği buğday ve arpa karşılığında, bu ülkeye zeytinyağı ihraç ediyordu. Temel gıda maddesi olan unun önemli bir kısmı da Romanya'dan ithal edilmekteydi. Ayrıca benzin de Romanya'dan ithal edilen önemli maddeler arasındaydı.

Romanya Ordusu'nun geri çekilmesiyle cephede bıraktıkları savaş malzemeleri, diğer cephelere kaydırıldı. Osmanlı Askeri Valiliği tarafından "savaş ganimeti" adı altında anavatana gönderilenler arasında, 64 seri ateşli top, 800 cephane arabası, birkaç yüz top mermisi, 70 bin tüfek, 20 milyon fişek ve diğer mühimmatlar ile 4 milyon frank değerinde 11 fabrika ve 5 bin frank değerinde demir, ham malzeme vesaire, 62 bin frank kıymetinde 132 bin ton yiyecek, 2 milyon frank değerinde 5.500 baş at, öküz ve diğer hayvanlar bulunmaktaydı.

1918'de Birinci Dünya Harbi sona erdiğinde Romanya, savaşın yenilen devletlerinden biri olmasına rağmen, İttifak Blok'unda bulunması nedeniyle savaşın galibi olan devletlerden sayıldı. Romanya Cephesi'nde önemli başarılar kazanan VI. Kolordu, 1918'de kademeler halinde Romanya topraklarını boşaltmaya başladı ve Temmuz 1918'de Bükreş'ten tamamen ayrıldı. Nisan-Mayıs 1918'de; VI. Kolordu Karargâhı, 29 Nisan 1918'de, İbrail'den şileple Çernova'ya ve oradan da trenle Köstence üzerinden 12 Mayıs 1918'de Batum'a; 15. Tümen ise 13 Mayıs 1918'de vapurla İbrail'den Köstence ve Batum'a, Tümen Karargâhı da 29 Haziran 1918'de vapurla Batum'a ulaşmıştır. 45. Piyade Alayı ile Romanya'daki geri hizmet birlikleri denizyolu ile İstanbul'a taşınmışlardır.⁵⁷ Romanya Cephesi'nde Türk askerinin zayıtı, şehit ve yaralı olmak üzere yaklaşık 2.000 adamdı.⁵⁸

Romanya Cephesi Muharebeleri'nin Sonuçları

Birinci Dünya Harbi'nde, batıya doğru ilerlemek ve Polonya topraklarını genişletmek isteyen Rusya'nın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı bir eyalet olan Galiçya'yı alma çabaları üzerine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Ağustos 1914'de müttefiki Prusya İmparatorluğu ile birlikte Doğu Cephesi olarak da bilinen Galiçya Cephesi'ni açmak zorunda kaldı. Almanlardan alınan yardımlarla Galiçya Cephesi şiddetli Rus taarruzlarına karşı korunabiliyordu ama 04 Haziran-20 Eylül 1916'da "*Brusilov Taarruzu*"nda Galiçya'nın düşme

⁵⁷ Çelik 2014, s. 493-494.

⁵⁸ Çetin 2016, s. 546.

tehlikesi ile karşı karşıya kalması üzerine aynı yıl İtalya ile Romanya'nın da savaşa girerek Avusturya-Macaristan'a saldırımları karşısında, Alman Genelkurmayı dört müttefik devlet ordularının ortaklaşa yürüttüğü genel bir harekâtın, Alman Genel Karargâhı'ndan yönetilmesini kararlaştırdı. “*Brusilov Taarruzu*” sonrası Avusturya-Macaristan orduları 100 bin asker esir verdi. 1916'da durumun ciddiyeti üzerine, müttefik orduların Alman Genel Karargâhı üzerinden yönetilecek bir harekât planlandı ve yapılan bu plan çerçevesinde Osmanlı'dan üç kolordu istendi. Alman Genelkurmay Başkanı General Feldmareşal Paul Ludwig von Hindenburg'un bu teklifi, Ferik İsmail Enver Paşa tarafından tereddütsüz kabul edildi. Bunlardan Miralay Yakup Şevki Komutasında (18.11.1916-19.08.1917) XV. Kolordu (19. ve 20. Tümenler) Avusturya-Macaristan'a yardımcı olmak ve Ruslarla savaşmak üzere Galiçya Cephesi'ne, Mirliya Mustafa Hilmi (Kocaharzem) Komutasında VI. Kolordu (15., 25. ve 26. Tümenler) Romanya Cephesi'ne, Mirliya Abdülkerim (Öpelimi)(Selanik, 1872-İstanbul, 16.01.1923) Komutasında (30.06.1917-26.06.1920) XX. Kolordu da Sırplarla mücadele etmek amacıyla Makedonya Cephesi'ne gönderilecekti.⁵⁹

Ağustos 1916'da, müttefik güçlere destek vermek amacıyla, Mirliya Mustafa Hilmi Paşa (Kocaharzem) Komutasında, 27.000 mevcutlu VI. Kolordu'ya bağlı Yarbey Hamdi Naci ve sonra da Yarbey Süleyman İzzet(Yeğinatı) Komutasında 15. Tümen ile Albay Şükrü Âli (Ögel)(Trebinye, Bosna, 1886-İstanbul, 01.06.1973) Komutasında 25. Tümen ve Yarbey (Mirliya) Hamit Fahri⁶⁰ Komutasındaki 26. Tümen de, İkinci Avrupa Cephesi olan Romanya Cephesi'ne gönderildi. Bu birlikler, Birleşik Müttefik Orduları Komutanı olan General Feldmareşal Anton August von Mackensen'nin emrine girdiler.⁶¹

16 Eylül 1916'da, Dobruca'da sürdürülen operasyonda, kararlı bir zafer elde etmek için, Alman, Bulgar ve Türk Birlikleri, Rus ve Romen Kuvvetleri'ne karşı savaşa devam etmekte

⁵⁹ Macar, O. D. 2009: *Galiçya Cephesi'nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)*. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 10, Sayı 2, s. 35-58.

⁶⁰ Albay Hamit Fahri Bey'in komutasındaki Türk 26. Tümeni çok çetin savaşlar sonunda Romen savunmasını yardı ve Bükreş'e giren ilk birlik oldu. Bulgar, Rus ve Romen kuvvetlerine karşı savaşan Türk kuvvetleri bu cephede başarılı olmasının yanı sıra birçok şehit de verdi.

⁶¹ Romanya Cephesi'ne gönderilen birlikler ve Komutanları (Ağustos 1916-Haziran 1918): 6. Kolordu, Mirliya Hilmi Paşa; 6. Kolordu Kurmay Şefi, Yarbey Hayati; 25. Tümen, Albay Şükrü Ali; 25. Tümen Kurmay Şefi, Yüzbaşı İhsan; 59. Alay, Yarbey Ali; 74. Alay, Yarbey M. İzzet; 75. Alay, Binbaşı Muhiddin; 24. Topçu Alayı, Yarbey Leman; 15. Tümen, Yarbey Hamdi Naci ve daha sonra Yarbey Süleyman İzzet (Yeğinatı); 15. Tümen Kurmay Şefi, Yüzbaşı Ali Enver; 38. Alay, Yarbey Kazım; 45. Tümen, Yarbey İsmail Hakkı; 56. Alay, Binbaşı Fehmi (Tınaz); 15. Topçu Alayı, Binbaşı Kemal; 26. Tümen, Yarbey Hamit Fahri; 26. Tümen Kurmay Şefi, Binbaşı Tevfik; 73. Alay, Binbaşı Hasan Tahsin; 76. Alay, Binbaşı M. Muri; 78. Alay, Binbaşı Ömer Lütfi; 26. Topçu Alayı, Yarbey Ali Haydar.

idi. 22 Eylül 1916'da, Dobruca'da kuvvetli Romen güçleri, Toprakhisar'ın güneybatısında taarruza geçtiler. Alman, Bulgar ve Türk Birlikleri, düşmanın yan ve arkasından toplu bir karşı saldırıyla, Romenleri kısa sürede geri püskürttüler.

Avrupa Cepheleri'ne gönderilen Türk askerlerinin sayısı, 1916 sonunda, 100.000'e çıkmış, 16 ile 50 yaş arasında bulunan bu askerler, değişik kesimlerden ve bölgelerden toplanmıştı. Galiçya, Romanya ve Makedonya Cepheleri'nde üç kolordunun mevcudu ise 115.000'e çıkmış ve zayıatın yaklaşık 40.000'i şehit olmuş, yaralanmış, esir düşmüş ve kaybolmuştur. Özellikle, Romanya Cephesi'nde yapılan savaşlarda, VI. Kolordu'nun Tümenleri 19.000'e yakın şehit vermiş, 15. Kolordu'nun zayıatı ise, 15.000'in üstünde olup, bunların 240'ını subaylar teşkil etmiştir.

Mirliva Mustafa Hilmi Paşa (Kocaharzem) Komutasında bulunan VI. Kolordu (15., 25. ve 26. Tümenler), Birleşik Müttefik Orduları Komutanı General Feldmareşal Anton August von Mackensen'in emrine verilmiş ve Romanya Cephesi'nde Ağustos 1916'da, Dobruca'da, Rumenleri yenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sürerken Avusturyalıların savaştıkları Romanya Cephesi tehlikeye girince, Türk kuvvetleri de bu bölgeye de gönderilmiş, burada Bulgar Ordusu, Rus ve Romen kuvvetlerine karşı savaştırılmıştır. Yarbay (Mirliva) Hamit Fahri⁶² Komutasındaki 26. Tümen, çok çetin savaşlar sonucunda, Rumen savunmasını yarmış ve Bükreş'e giren ilk birlik olmuştur. Bulgar, Rus ve Romen kuvvetlerine karşı savaşan Türk birlikleri bu cephede başarılı olmasına rağmen çok şehit de vermişlerdir. Romanya'nın hemen her karış toprağında ve şehirlerinde Türk şehidine ve Türk şehitliğine rastlanmaktadır. Romanya topraklarında yapılan savaşlarda şehit düşen Türk gençleri adına Bükreş'e de bir Türk şehitliği yapılmış ama burada kefensiz yatan 2.669 Türk şehidinden sadece 438'inin adları bulunmaktadır.

03 Ağustos 1914-Ağustos 1918 arasında devam eden Romanya Cephesi'ndeki muharebelere, İtilaf Devletleri'nden, Rus İmparatorluğu, Fransa, İngiltere, Sırbistan Krallığı, Romanya ve Yunanistan katılmıştır. İttifak Devletleri tarafında ise Osmanlı ve Alman İmparatorlukları ile Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan Krallığı bulunmaktaydı.⁶³

⁶²Yarbay (Mirliva) Hamit Fahri, 48. Piyade Tümen Komutanı iken 25.01.1918'de Suriye Cephesi'nde şehit olmuştur.

⁶³ Atlas Tarih, sayı: 30/2014.

Romanya, 17 Ağustos 1916'da bir antlaşma imzalayarak İtilaf Devletleri safında savaşa girdi ve 28 Ağustos 1916'ta Avusturya'ya saldırdı. Bunun üzerine İttifak Devletleri de Romanya'ya karşı savaş açtı. Almanya Başkomutanlık Karargâhı'nda yapılan bir toplantıdan sonra, 23 tümenlik bir kuvvetle İttifak Devletleri Romanya'ya taarruz etti. Bu kuvvet içinde, Osmanlı'nın VI. Kolordu'suna mensup 15., 25. ve 26. Tümenleri de bulunmaktaydı. İttifak Kuvvetleri, Ocak 1917'nin ilk haftasına kadar tüm Romanya'yı ele geçirdi. Osmanlı tümenleri bu harekâta büyük başarı gösterdi ve 26. Tümen 1917 ortalarında bu cepheden çekilerek Filistin Cephesi'ne kaydırıldı. 1917 Rus İhtilali'ne kadar Romanya'da kalan VI. Kolordu, yaklaşık 42.000 mevcudundan 19.100 şehit verdi.

Cephedeki ilk çatışmalar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan Krallığı arasında gerçekleşmiş, ilk başta Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasında yaşanan savaşlara Bulgaristan, İtalya ve Rusya da katılmıştır. Rusya'nın amacı ise, Bulgaristan ile Avusturya-Macaristan'ı savaş dışı bırakıp, Balkanlar'ı ele geçirmek ve sıcak denizlere inmekti. Romanya'nın İtilaf Devletleri safında savaşa katılmasıyla birlikte cephedeki çatışmalar daha da şiddetlenmeye başlamış, Alman ve Avusturya-Macaristan orduları Romanya'yı işgal edip ülkenin büyük çoğunluğunu ele geçirmiştir. Böylece İttifak Devletleri bölgeyi kendi kontrolleri altına almaya başlamış fakat Bulgaristan'ın savaştan yorgun düşmesi ve yenilgiler almaya başlamasıyla birlikte Bulgarlar barış görüşmelerine başlamışlardır. Bu görüşmeler sonucu Bulgaristan savaştan çekilmiş, bu defa Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki iletişim yolu da kesintiye uğramıştır. Aynı zamanda Yunanistan da “*Megali İdea*”yı gerçekleştirmek için bölgede savaşıyordu.

Sonuçta Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, İttifak Devletleri'nin başarısızlığıyla sonuçlandı. Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Cephesi'nde bulunan Makedonya Bölgesi'ne yaklaşık 25.000 ve Romanya Cephesi'ne ise yaklaşık 21.000 asker göndermişti. Romanya Cephesi'nde Osmanlı, yaklaşık 19.000 kadar zayıat verdi.⁶⁴

Genel Sonuçlar

⁶⁴ Erickson 2001, s. 147.

Osmanlı İmparatorluğu Donanması Komutanı olan Koramiral Wilhelm Anton Souchon'na Başkomutan Vekili Ferik İsmail Enver Paşa'nın yazılı bir emri olmaksızın, 29 Eylül 1914'de Kırım kıyılarında Rusların donanma üssü olan Sivastopol'ü bombalamasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu da müttefiklerinin safında Birinci Dünya Savaşı'na da girmiş oldu.

Savaş sırasında hem İttifak hem İhtilaf Devletleri birbirlerine yardım etmek için, dünyanın dört bir yanına asker gönderdiler, Osmanlı da Avrupa Cepheleri'ne yaklaşık 130.000 dolayında asker gönderdi. Makedonya, Romanya ve Galiçya Cepheleri'nde çarpışan bu askerlerden yaklaşık 30.000 kadarı bir daha geri dönemedi.

Avrupa Cepheleri'ne Osmanlı askerlerinin gitmesi, Gelibolu Muharebeleri sonrasına rastlar. Gelibolu'dan İtilaf Güçleri çekilince, orada bulunan Osmanlı Orduları da başka cephelere sevk edilebilir duruma gelmişlerdi. Temmuz 1916'da Doğu Galiçya'ya gönderilen Osmanlı birlikleri, burada 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasına kadar kalmış, sonra da ülkeye geri dönmüştür. Burada görev yapan XV. Kolordu, Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi donanımlı birliğiydi ve diğer cephelerdeki Osmanlı askerlerinin aksine demir miğferleri bile vardı. Galiçya Cephesi'nde çok faydalı olamayan 15. Kolordu, komutanlarının Avrupa siper savaşı deneyimi eksikliği yüzünden yaklaşık 30.000 askerinden 8.000'ini kaybetti.

XV. Kolordu Galiçya'da çarpışırken, IV. Kolordu da 1 Eylül 1916'da Almanya ve müttefiklerine savaş ilân eden Romanya'ya karşı Bulgaristan'a gönderildi. Romanya harekâtına katılan VI. Kolordu, ülkenin ve Bükreş'in işgalinde önemli rol oynadı ve 1918'e kadar bölgede kaldı.

Makedonya Cephesi ise, Çanakkale'den çekilen Müttefik Orduları'nın Selanik'e çıkmasıyla birlikte açıldı. Bölgeye iki tümen gönderen Osmanlı, bunları XX. Kolordu adı altında teşkilatlandırdı. Savaş boyunca burada bulunan bu kuvvetler genel olarak savunma savaşı yaptı ve nadiren çatışmalara katıldı.⁶⁵

Osmanlı'nın Avrupa Cepheleri'ne gönderdiği kuvvetler, Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi donanımlı ve en seçkin birlikleriydi. Osmanlının başka cephelerde zorlandığı bu dönemde kendisini doğrudan ilgilendirmeyen cephelere asker göndermesi, çoğu tarihçiler tarafından Ferik İsmail Enver Paşa'nın asker olarak yeteneksizliğine bağlanır. Bu durumu

⁶⁵ Erickson, E. J. 2010: *Dünya Savaşı Tarihi: Birinci Dünya Savaşında Osmanlı*. Çevirmen: Sare Levin Atalay, Timaş Yayınları.

İsmail Enver Paşa'nın asker olarak yeteneksizliğine bağlamak, işin kolayına kaçmak olur. O zamanın koşullarına göre yapılan bu gibi hareketleri ve düşünceleri, bugünün koşullarına göre değerlendirmek büyük hata olur. Sonuçta kendisi 32 yaşındadır ama Harbiye Nazırı olarak bu göreve gelmeyi başaran genç bir subaydır. Trablusgarp ve Balkan Muharebeleri'ne katılmış, yani yeteneksiz olmadığı ortadadır.⁶⁶

O zaman, “*Neden Osmanlı en iyi birliklerini Avrupa'ya, çok alâkalı olmayan savaş alanlarına göndermiştir?*” denilmektedir. Bunun bir kaç nedeni bulunmaktadır. Birincisi, Makedonya ve Romanya Cepheleri coğrafi olarak İstanbul'a yani imparatorluğun kalbine diğer cephelerden daha yakındır. Bu cephelerde meydana gelebilecek bir yenilgi, Osmanlı İmparatorluğu'nu Filistin veya Kafkaslarda alınacak bir yenilgiden çok daha büyük bir tehlike içine atardı. İkincisi ise, Ferik İsmail Enver Paşa, iyi bir müttefik olmaya çalışıyor ve savaşın ganimetlerinin de eşit bir şekilde paylaşılacağından emindi.⁶⁷

Birinci Dünya Harbi sırasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında müttefik olarak yaklaşık 7.000 Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askerleri de savaştı. Osmanlı da başka cephelerde savaşın yükünü sırtlanarak iyi bir müttefik olduğunu ve savaştan sonra da eşit bir müttefikmiş gibi davranılmasını güvence altına almış bulunuyordu. Son olarak deniyor ki, “*Romanya, Makedonya ve Galiçya Cephelerine asker göndermek, askeri açıdan bir temele dayansa bile, buralara eldeki en iyi birlikleri göndermek gerektirmeyebilirdi*”. Filistin'de veya Kafkaslarda daha çok işe yarayacak bu birlikler, savaşın sonuna kadar neredeyse kenarda bekletilmiş ve savaşın gidişatına ise kayda değer bir etki yapmamıştır. Buna rağmen, diğer bir anlamda, buralara bu birliklerin gönderilmesinin nedeni, ulusal bir üstünlük nedenidir (Şovenizm). Osmanlı'nın Avrupa'nın diğer devletlerinin gerisinde olduğunu ve askerlerinin de kötü durumunun müttefiklerinin gözünün önüne serilmesini istemeyen Ferik İsmail Enver Paşa, İmparatorluğun en iyi durumdaki birliklerini Avrupa Cepheleri'ne gönderdi. Bu bir nevi, egosunun mantığının önüne geçmesine izin vermişti.⁶⁸

Birinci Dünya Harbi sonrasında önce 32 devlet temsilcisinin katılımıyla 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı düzenlenmiş, bu konferans sonrasında 28 Haziran 1919'da Paris'te

⁶⁶ Westwell I. 2014: *I.Dünya Savaşı-Resimli Harp Tarihi*. Çevirmen: Oktay Etiman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

⁶⁷ Atlas Tarih, sayı: 30/2014.

⁶⁸ Erickson 2010.

Versailles (Versay) Barış Antlaşması ve 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır. 19 Eylül 1919'da Avusturya'ya Saint-Germain Antlaşması, 27 Kasım 1919'da Bulgaristan'a Neuilly Antlaşması, 4 Haziran 1920'de Macaristan'a Trianon Antlaşması ve 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'ne de Sevr Antlaşması imzalatılmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nden en kârlı çıkan ülke yine de Romanya olmuştur. Çünkü Avusturya-Macaristan'dan Transilvanya'yı, Rusya'dan Baserabya'yı ve Bulgaristan'dan da Güney Dobruca'yı alarak Balkanlar'ın en büyük devleti haline gelmiştir.⁶⁹

Cumhuriyet Sonrası'nda Türkiye-Romanya İlişkileri: Balkan Antantı

Mustafa Kemal (Atatürk) 1912'de, Trablusgarp'ta İtalya'ya karşı girişilen mücadeleye katıldıktan sonra, İstanbul'a dönüşü sırasında Romanya'da konaklamış, 1913 sonunda, Romanya'ya birçok seyahatler yapmasına imkân tanıyan Sofya'da askeri ataşelik (Ataşemiliter) görevine, atanmıştır.⁷⁰

Türkiye'nin güvenlik açısından önem verdiği bir bölge olan Balkanlar ile Türkiye 1923'den itibaren siyasi ve iktisadi bir işbirliğinin yanı sıra diplomatik ilişkiler de kurarak, dostluk antlaşmalarıyla bunu sağlamaya çalışmıştır. Diğer taraftan İtalya'nın Balkanlar üzerindeki emelleri, Balkan devletlerini birbirine yakınlaştırmaya başlamış ve bu durum daha sonra “Balkan Antantı”nı doğurmuştur. Türkiye-Romanya ilişkileri Mustafa Kemal Atatürk döneminden başlayarak İnönü döneminde de “güvenlik ve ticaret merkezli” bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde, Romanya'da Türk ve Müslüman nüfusla da yakından ilgilenilmiş ve Türkiye'ye Romanya'dan çok sayıda kişi göç etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Romanya, Sovyet Rusya'nın nüfuz sahası içinde yer alınca, ilişkilerde de hızlı bir düşüş görülmeye başlamıştır.⁷¹

Türkiye'nin 24 Temmuz 1923'de Lozan'da Barış Antlaşması'nı imzalaması, Balkan Ülkeleri'yle Türkiye arasındaki tüm pürüzlerin Lozan'da giderilmiş anlamına gelmedi.

⁶⁹ Değerli, E. S. 2017: “Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paktı,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 115-134.

⁷⁰ Nicolae, C. 2013: *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*. Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Enstitüsü, Türkler/16. Cumhuriyet, p. 654-660

⁷¹ Ural, S., Kılınç S. 2015: “Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1950),” *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, s. 177-204.

Romanya ile kurulmak istenen ilişkilerde Boğazlar Konusu “engel” teşkil etmekteydi. Konferansta Romanya Türkiye’nin aleyhine, Boğazların uluslararası denetim altında bulundurulmasını savundu ama kısa bir süre sonra ise Romen Heyeti, Türkiye’nin bu devletlere ödün vermek niyetinde olmadığını anlamıştır. Boğazlardan sadece kendi gemilerini serbestçe geçirmek istedikleri için Boğazlardan geçiş serbestisini savunan “büyük devletler” Romanya’nın Karadeniz’in silahsızlandırılması teklifini reddettiler. Sonunda Romanya Lozan’da bazı konularda Türkiye ile ortak tavırlar almak zorunda kalmıştır. Örneğin, Türkiye’nin Yunanistan’dan savaş tazminatı alması konusunda Türkiye’nin yanında yer almış ve ayrıca Romanya ile Yugoslavya Temsilcileri, Türk borçlarının ödenmesi konusunda da Türkiye’ye destek maiyetinde konuşmalar yapmışlardır.⁷²

09 Şubat 1934’de Türk, Romen, Yugoslav ve Yunan Dışişleri Bakanları Atina’da “Balkan Antantı”nı imzalamışlardır. Görüldüğü gibi iki Balkan Devleti ile Almanya’nın tesirindeki Bulgaristan ve İtalya’dan etkilenen Arnavutluk, bu ittifaka bağlanmayı kabul etmemiştir.⁷³

Romanyalı tarihçi ve politikacı Nicolae Iorga’na (Botosani, 1871-Tângşoru Vechi, 27.11.1940) göre, Mustafa Kemal, “*sadece zamanımızın değil, gelmiş geçmiş tüm insanlara önderlik eden en büyük liderlerinden biri*” olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Harbi’ne İttifak-ı Müsellese devletleri tarafında katılmış ve savaşın sonucu olarak Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile aynı kaderi paylaşmıştır. 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’ne göre; İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri ülkenin temel merkezlerini işgal edip, Yunanlıların da İzmir bölgesini zalimane işgaline göz yumdular. Sonrasında, askeri ve siyasal yeteneğini insanüstü çabalarla gözler önüne seren Mustafa Kemal, sadece kamuoyu önünde değil, aynı zamanda Avrupa siyasal merkezlerinde de kendisini zorla kabul ettirmeyi başarmıştır.⁷⁴

04 Şubat 1923’de İstanbul’daki Romen diplomat, Boğazlar sorununa ilişkin farklı fikirler ışığında, Türk-Rus ilişkilerinin tatmin edici olmaktan çok uzak olduğunu belirtiyordu. 5 Ocak 1923’de Mustafa Kemal’in Fransız gazetesi “*Le Journal*”a verdiği, “*Millet Meclisi tarafından yönetilen yeni Türkiye artık Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiye, kıymetinden ve*

⁷² Barlas, D. 1995: *Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikaları*. Atatürk Araştırma Merkezi, Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995, Gazi Mağusa, Cilt II, s. 833-838.

⁷³ Ciachir 2013, s. 659.

⁷⁴ Ciachir 2013, s. 651.

gücünden tatmindir” demeci hakkında Romen Dışişleri Bakanlığı bilgilendirilmiştir. Artık herkes, Mustafa Kemal’in Misak-ı Milli’den herhangi bir taviz vermeyeceğini anlamıştır.

Lozan Barış Konferansı’na katılan Romanya, kapitülasyonlar konusunda Türkiye’yi desteklemiş, Lozan Antlaşması’ndan sonra da Ankara ve Bükreş’te karşılıklı Büyükelçilikler açılmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, Avrupa’daki gelişmeler ve Balkan Antantı doğrultusunda gelişmiş, 1930-1938 arasında da dostça sürdürülmüştür. 1930-1938 arasında iki ülke “Dostluk ve Ticaret Antlaşmaları” imzalamış ve dünyadaki gelişmeler karşısında beraber hareket etmişlerdir. İki ülke Balkanlar’da ve Avrupa’da statükonun korunması için gayret etmişler, Türkiye ile Romanya arasında ilk anlaşma da 1929’da yapılmış ve 1938’e kadar siyasi ve ekonomik alanda bir işbirliği sağlanmıştır. Bu amaçla karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu’nun (Craiova, 04.03.1882-Cannes, 17.03.1941) Ankara ziyareti sırasında, 17 Ekim 1933’te “Türkiye ile Dostluk, Saldırmazlık ve Hakem Antlaşması” imzalanmıştır. Türkiye ve Romanya, 9 Şubat 1934’te kurulan Balkan Antantı’nda yer almışlar ve Romanya 20 Temmuz 1936’da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde de Türkiye’yi desteklemiştir.⁷⁵

Balkan Antantı, 9 Şubat 1934’de Atina’da, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan bir antlaşma idi.⁷⁶ 1933’ten sonra Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin (NSDAP) iktidara gelmesi, İtalya’nın Akdeniz ile Balkanlar’da genişleme çabası ve Avrupa devletlerinin silahlanma yarışına girmesi, dünya barışını tehdit etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda Balkan Devletleri arasında bir yakınlaşma meydana gelmiş, 14 Eylül 1933’de Ankara’da “Türkiye ile Yunanistan Arasında İçten Anlaşma Yasası”, 17 Ekim 1933’de Ankara’da “Türkiye ile Romanya arasında Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması,” 27 Kasım 1933’de Belgrad’ta “Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Yargısal Çözüm, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması” imzalanmıştır.

Balkanlar’ı ele geçirmek isteyen İtalya ve Almanya’nın tehlikesi karşısında, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye 9 Şubat 1934’te Atina’da “Balkan Antlaşma Yasası”nı imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre; Balkan ülkeleri birbirinin varlığına saygı gösterecekti ve böylece sınırlarını da karşılıklı olarak güvenceye almış oldular.

⁷⁵ Yaşar, S. 2012: “Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938),” *Turkish Studies*, Volume 7/4, p. 3199-3213, Ankara.

⁷⁶ Soysal, İ. 1989: *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Ankara, s. 447-463.

Arnavutluk, İtalya'nın etkisinde olduğu için, Bulgaristan ise komşu ülkelerin topraklarında hak iddia etmekteydi ve Balkan Antantı'na da katılmadı. Ancak 31 Temmuz 1938'de Selanik'te Bulgaristan ile Balkan Antantı arasında iyi komşuluk ve içtenlikle ilişkilerini sürdürmek isteğini dile getiren bir anlaşma imzalanmıştır.

Balkan Antantı, 9 Şubat 1934'de imzalanmış, Türk Devlet'i Lozan Antlaşması sonrası Balkanlarda yer alan devletlerle arasındaki ilişkiyi düzeltmek ve önemli gelişmeler yapmak için ikili birçok devletle antlaşma yapmış ve Yunanistan dışında hiçbir ülke ile arasında önemli bir sorun meydana gelmemiştir. İmzalanan Lozan Antlaşması ile belirlenen maddeler, normal bir şekilde yerine getirilmeye devam edilmiştir. 1930'da Türkiye ile Yunanistan arasında kızışmanın ve yaklaşmanın alevlenmesi ile birlikte Balkan Antantı'nın kurulması gerçekleşmiştir. Bu Paktın tabanını, bir taraftan Yugoslavya ile Romanya Devletleri arasındaki antlaşma, diğer taraftan ise Türkiye-Yunanistan arasındaki 14 Eylül "1933'de gerçekleştirilen antlaşma oluşturmaktadır. Ayrıca Almanya ve İtalya, Balkanlar'daki topraklara saldırmak için iş birliği yapmış olmalarının öğrenilmesi üzerine, Balkan Antantı'nın imzalanmasına zemin hazırlamışlardır. Şubat 1934'de Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri Bakanları Belgrad'ta toplanarak Balkan Antantı'nın şekillenmesine öncülük etmişlerdir. Bu şekillenme ve tasarının ardından 9 Şubat 1934'de "Balkan Antantı" Atina'da resmen imzalanmıştır. Bu Antant'a Arnavutluk, İtalyanların baskısı nedeniyle, Bulgaristan ise Makedonya hakkında Yunanistan ve Yugoslavya ile bir zıtlık olmasından dolayı katılmamışlardır. Bu Antant'ın imzalanmasının en önemli nedenlerinden birisi de 1933'den beri Almanya, İtalya ve Japonya'nın dünyayı tehdit etmeye yönelik benimsediği politikalarıdır. Bunun yanı sıra devletler hızlı bir şekilde silahlanmaya başlamışlardır.

Türkiye ise öncelikle kendi güvenliği için önemli tedbirler aldıktan sonra, barışın korunabilmesi için, önemli bir çaba göstermeye başlamıştır. Bunun sonucunda öncelikle Türkiye ile Yunanistan kendi aralarında Eylül 1933'de 10 senelik "Dokunulmazlık Antlaşması" imzalamıştır. Balkan Antantı'nda alınan bazı kararlara göre, antantta yer alan devletler birbirlerinin bağımsızlıklarına da saygı duyacaklar, devletler sınırlarını karşılıklı olarak garanti edecekler, birbirlerinin haberi olmadan ve birbirlerine danışmadan diğer Balkan Devletleri ile herhangi bir siyasi antlaşma yapamayacaklar, ekonominin yer aldığı konularda devletlerin karşılıklı çıkarları göz önünde bulundurularak işbirliği yapmayı kabul edeceklerdir.

Türkiye ile Romanya arasında çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. 4 Ekim 1935’de Ankara’da iki ülke arasında “*Ticaret ve Kiliring Antlaşması*” ve 5 Ekim 1935’de Türkiye ile Romanya arasında “*Türkiye’den Gönderilen Eşyalar için Köstence Limanı’nın Transit Yolu Olarak İttihazı Hakkında Antlaşma*” yapılmıştır. 4 Eylül 1936’da da Dobruca’daki “*Türk Ahalinin Muhaceretini Tanzim Eden Mukavelename*” imzalanmıştır.⁷⁷

Balkan Antantı, önemli bir başarı idi ve Balkan Antantı sonrasında Türkiye, Balkanlarda yer alan topraklarını güvence altına almış ve ayrıca Balkanlarda barış görüşmeleri de başlamıştır. Ancak bu başarı 1936’ya kadar devam edebilmiştir. İtalya 1935’de Habeşistan’a saldırması ile birlikte, Milletler Cemiyeti de Habeşistan’a barış kararı almış ve bu karara da Balkan Antantı’nı imzalayan devletler başarılı bir şekilde uymuşlardır. Ancak 1936’da Almanya’nın Balkanlar’ı ve Ortadoğu’da yer alan ülkeleri himayesi altına alma isteği ve İtalya’nın da Balkan Devletleri arasını bozma amacı, Balkan Antantı’nın bozulmasına zemin hazırlamıştır. Bu bozulmaya neden olan ülkeler arasında İngiltere ve Fransa da bulunmaktadır. Balkan Devletleri son olarak 1940’da Belgrat’ta toplanmıştır. Türk-Romen ilişkilerine dair önemli bir olay da Köstence’deki Türk Konsolosunun Romen memurların Türk Cumhuriyet Bayramı’na (29 Ekim 1937) katılmaları için yaptığı davetti. Bu tarihte kutlanan bayramda Romenler, özellikle Türk Devleti’nin kurulmasında Mustafa Kemal’in oynadığı role tanıklık etmişlerdir. Bu iki ülke arasındaki ilişkiyi pekiştirmek amacıyla 23 Mayıs 1938’de, Deniz Binbaşı Necati Ordeniz kumandasındaki Türk kruvazörü “*Hamidiye*”, Köstence Limanı’nı ziyaret etmiştir. “*Hamidiye*”nin güvertesinde 25 subay, 50 harbiye talebesi, 35 okul subayı ve 300 bahriye erati bulunmaktaydı. Köstence Belediyesi’nin desteğiyle konuklar, şehri ziyaret etmişler ve onlara muhteşem bir akşam yemeği sunulmuştur. Kruvazörün güvertesinde, kendisine tahsis edilen özel bir trenle sonradan Bükreş’ten ayrılan, Türk Dışişleri Bakanı Rüştü Aras’ın da bulunmaktaydı.⁷⁸

Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün hayata veda edişi, Romanya için de büyük bir kayıp olmuş ve bu kayıp, kitlesel tirajlı bir gazete olan “*Universul*”da, şöyle ifade edilmiştir: “*Romanya’nın güvenilir müttefiki Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti için bütün Romen kamuoyundan daimi bir dostluk duygusunu kazandı ve bu kamuoyu, dayanılması zor bu sıkıntılı dönemde, Türk insanına gerçek hislerinden oluşan dostça tesellisini gönderdi*”.

⁷⁷ Yaşar, S. 2012: “Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938),” *Turkish Studies*, Volume 7/4, p. 3199-3213, Ankara.

⁷⁸ Ciachir 2013, s. 660.

Romanya'nın Birinci Dünya Harbi sonrasında geniş topraklara sahip olması, Macaristan ve Bulgaristan'ın toprak talepleriyle karşılaşmasına ve bu nedenle de dış politikasını da mevcut düzenin devamını sağlama yönünde geliştirmiştir. Ayrıca Çekoslovakya ve Yugoslavya ile oluşturulan “Küçük Antant”ın (*Little Entente*) bir amacı da zaten bu idi. Türkiye ile Romanya arasında herhangi bir azınlık ve sınır sorunu olmaması nedeniyle, Lozan Barış Antlaşması sonrası ilişkileri geliştirme konusunda herhangi bir problem yaşanmamıştır. Cumhuriyetin ilanını takiben başlatılan siyasi ilişkiler, 6 Haziran 1924'te karşılıklı Büyükelçiliklerin açılmasıyla gelişmiş ve bunu karşılıklı imzalanan anlaşmalar izlemiştir. 11 Haziran 1929'da imzalanan “Oturma, Ticaret ve Deniz Ulaşımı Sözleşmesi”nin dışında, 18 Eylül 1930'da da “Mezarlıkların Korunması'na yönelik bir anlaşma daha imzalanmıştır. 1931'den itibaren Türkiye Bükreş'e birinci sınıf elçi atayarak bu ülke ile ilişkilere verdiği önemi göstermiştir.

Balkan Antantı'nın görüşülmesi sırasında, Romanya ile sorun Boğazlar konusu olmuş, Konferansta Romanya Boğazların uluslararası denetim altında tutulmasını savunmuştur. Ancak büyük devletlerin Romanya'nın Karadeniz'i silahsızlandırılmasına yönelik teklifini reddetmesi üzerine bazı konularda Türkiye ile ortak tavır içinde olmuştur. Türkiye, 3 Temmuz 1933'de Londra'da imzalanan “Tecavüzün Tarifi Antlaşması”na Romanya ile birlikte imza koymuştur. Bu antlaşma, ilgili devletlerarasında barışın güçlendirilmesi ve bir devletin diğer bir devlete karşı tecavüzünün hangi sebeple olursa olsun haklı gösterilemeyeceği düşüncesinden hareketle imzalanmıştı. İmzalanan bu antlaşma iki ülke arasında samimiyetin artmasına neden olmuş ve nitekim Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras bu durumu, “*Bu mukavelemin hazırlanmasında diplomat, gazeteci ve profesör olan Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu'nun (1882-1941) olumlu hizmeti olmuştur. Biz bu tarifi her zaman silahsızlanma fikrinin en uygun düsturu ve Briand-Kellog Misakı'nın esaslı bir tamamlayıcısı gibi saymışızdır. Bu misakın altına koyduğumuz imzalar, aramızda büyük bir kaynaşma bağı teşkil ediyor*” sözleriyle açıklamıştır. Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu, 14.06.1933'de Türkiye'ye gelmiş, İstanbul'dan sonra Ankara'ya geçmiş, 17 Ekim 1933'te, “Türkiye-Romanya Âdem-i Tecavüz ve Dostluk Misakı”nı (Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaşma Antlaşması) imzalanmış ve ikili ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir adım atılmıştır.⁷⁹ Romanya'yı bu anlaşmayı imzalamaya iten nedenlerden birisi Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden çekinmesi, diğeri de kendi deniz ticaretinin Boğazlarda serbest geçişe izin verecek olan Türkiye'ye bağlı bulunmasıydı. 1934'de Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras Bükreş'i ziyaret etmiş ve bu ziyaretle Türk-Romen dostluğu

⁷⁹ Barış, E. 2010: “Atatürk'ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri,” *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 21, s. 1-24.

pekişmiştir. Paktın imzalanmasından sonraki Türkiye Romanya ilişkileri de aynı seyirde devam etmiştir. ABD’nde “*The Pittsburgh Press*” gazetesinin 10 Nisan 1939’da yayınlanan sayısında “Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Romanya Dışişleri Bakanı (1939-1940) Grigore Gafencu’nun (1892-1957) ikili görüşmelerde bulundukları, bu görüşmelerde Balkan Antantı uyarınca Türkiye ve Romanya, müttefik devletlerarasında bağımsızlığın ve güvenliğin sağlanmasını amaçlama konusunda uzlaşmaya varıldığı” belirtilmektedir.⁸⁰

İkinci Dünya Savaşı başlamasının ardından Romen Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu, 8 Nisan 1939’da Romen savaş gemisiyle Köstence üzerinden İstanbul’a gelmiştir. Gafencu’ya, George Davidesce (Romanya Hariciye Nezareti Siyasi İşler Müdürü), Jean Pusca (Hariciye Nazırının Hususi Kalem Müdürü) Livin Pop (Hususi Kalem Mümessili), Prof. Dr. Dan Berceamı (Bükreş Üniversitesi) ve yedi gazeteci eşlik etmiştir.⁸¹

Romanya’dan Anadolu’ya Türk Göçleri

Ülkeler arasında zamanla görülen göçlerin değişik sebepleri bulunmaktadır. Gidilecek ülkelerin ekonomik gelişimi, tarıma elverişli arazilerin yetersizliği, iş gücü yaratılması, ağır vergiler, asayiş ve rüşvet gibi nedenler genellikle göçleri teşvik etmektedir.⁸²

1917’de Dobruca nüfusunun %25-30’unu oluşturan Türklerin bir kısmının muhtelif zamanlarda Türkiye’ye göç ettikleri bilinmektedir. Geri kalanları ise önce Bulgarların, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da Romanya’nın asimilasyonuna maruz kalmışlardır. Şüphesiz, bölgede hâlâ Türklüklerini ve Müslümanlıklarını muhafaza edenler de vardır. İki binli yıllarda dünyada yaşanmasını temenni ettiğimiz Türk asrında, Romanya’da kalmış olan insanlarımızın da katkısı mutlaka sağlanmalıdır. Bu yüzden son yıllarda Türkiye’de yeni canlanmaya başlayan Türk dünyası ile ilgili faaliyetlerin arasına mutlaka Romanya’daki Türkler de bir şekilde dâhil edilmelidir.

⁸⁰ Önal,B., Ultan, M. Ö. 2012: “Balkan Pakı (1934) ve Dışarıdaki Yansımalar,” *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 13, Sayı 22, , s. 65-84.

⁸¹ Selçuk, U. ve Kılınç, S. 2015: “Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1950),” *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11.

⁸² Eyyub, Ş. 2017: “On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesi’nden Rusya’ya Yapılan Göçler Üzerine Gözlemler,” *TAD*. C. 36/S. 62, s. 247-271.

Atatürk Dönemi'nde Romanya'dan Türk Göçleri olmuştur. 1923-1933 arasında serbest ve iskânlı statüde, küçük gruplar halinde, Romanya'dan Türkiye'ye toplam 33.852 kişi göç etmiştir. 1933'de kitlesel bir göç yaşanmamış, yıl içinde sadece 3.273 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 1934 Sonbaharı'nda yaklaşık 30.000 kişi Türkiye'ye gitmek üzere Köstence'de toplanmıştır. Aralık 1934'de Türkiye'ye gelen 1.583 kişilik bir kabileyi Tekirdağ'da karşılayan II. (Trakya) Umumi Müfettişi Albay Dr. İbrahim Edhem Tali'nin (Öngören) raporuna göre, göçmenlerin elindeki toplam para 2.500 Lira idi. 1935'de hazırlanan 25.000 kişi 1936 Yazı'nda taşındı. 1937'de 15.000 ve 1938'de 10.000 civarında göçmen Türkiye'ye gelmiştir. 1934-1938 arasında Türk göçlerinin en yoğun olduğu dönem olmuş ve bu dönemde 80.000'in üzerinde Müslüman Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Sonuç olarak, Atatürk Dönemi'nde yaklaşık 114.000 kişi Romanya'dan Türkiye'ye gelmiştir. Göçmenlerin sevk ve kayıt işlerini yürütmek üzere Romanya'ya bir heyet gönderilmiş ve 1934-1940 arasında 120.116 kişinin Türkiye'ye yerleşmesi sağlanmıştır.⁸³

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni dengelerin kurulması ile Balkan Antantı geçerliliğini kaybetmiştir.

⁸³ Duman, Ö. 2008: *Atatürk Dönemi'nde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)*. Bilig, Sayı 45, s. 23-44.

Kaynaklar

- Arslan, Sezer, *Balkan Savaşları Sonrasında Rumeli’den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti’nde İskânlar*. Yüksek Lisans Tezi, Edirne Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2008.
- Atlas Tarih, sayı: 30/2014
- Ayhan, Aydın, *Balıkesir’in Kimliği*, Cilt 2: 93 Harbi ve Muhacereti. Balıkesir Belediyesi, 2011.
- Barlas, Dilek, *Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikaları*. Atatürk Araştırma Merkezi, Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 3-6 Ekim 1995, Gazi Mağusa, Cilt II.
- Ciachir, Nicolae, *Atatürk Döneminde Türkiye-Romanya İlişkileri*. Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Enstitüsü, Türkler/16. Cumhuriyet, 2013.
- Çelik, Kemal, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Avrupa Cepheleri: 1914’ten 2014’e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Uluslararası Sempozyum, 20-21 Kasım 2014, İstanbul, Bildiriler Kitabı.
- Çetin, Nurten, “Romanya’nın Birinci Dünya Savaşı’na Girmesi ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 42, Şubat 2016.
- Çolak, Filiz, “Bulgaristan Türkeri’nin Türkiye’ye Göç Hareketi (1950-1951),” *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XIV, İlkbahar-Yaz 2013.
- Dağlar, Oya Macar, *Galiçya Cephesi’nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)*. Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 10, Sayı 2 (2009).
- Değerli, Esra S., “Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çabaları: Balkan Paktı,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 2017.
- Duman, Önder, “Atatürk Dönemi’nde Romanya’dan Türk Göçleri (1923-1938),” *Bilgi*, Bahar 2008, Sayı 45.
- Erickson, Edward J., *Dünya Savaşı Tarihi: 1. Dünya Savaşı’nda Osmanlı (4. Cilt)*. Tercüme: Sare Levin Atalay, 10.10.2011.
- Erickson, Edward J., *Ordered To Die: A history of the Ottoman army in the first World War*. London, 2001.
- Ertem, Barış, “Atatürk’ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi’nde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri,” *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 21, Temmuz-Ağustos-Eylül 2010.
- Kamil, İbrahim, “Enver Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftişi İle İlgili Bilinmeyen İki Belge,” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, Aralık 2016.

Kamil, İbrahim, “Enver Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı Sırasında Balkanları Teftişi ile İlgili Bilinmeyen İki Belge,” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, Aralık 2016, s. 83-107.

Karasu, Cezmi, *Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye-Romanya İlişkileri, 1923-1938*. Ders Notları.

Karasu, Cezmi, *Tarihte Türk-Romen İlişkileri*. Ders Notları.

Önal, Buket, Mehlika Özlem Ultan, “Balkan Paktı (1934) ve Dışarıdaki Yansımalar,” *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 13, Sayı 22, 2012/1.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Ankara, 1989.

Şimşek, Eyyub, “On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Karadeniz Bölgesi’nden Rusya’ya Yapılan Göçler Üzerine Gözlemler,” *TAD. C. 36/S. 62*, 2017.

Ural, Selçuk ve Selçuk Kılınç, “Türkiye-Romanya İlişkileri (1923-1950),” *K.A.Ü. İİBF Dergisi*, 2015, 6 (11).

Westwell, Ian, *I. Dünya Savaşı-Resimli Harp Tarihi*. Çevirmen: Oktay Etiman, 18.08.2014.

Yaşar, Selman, “Türkiye-Romanya İlişkileri (1930-1938),” *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, Ankara.

British Attitudes towards the Population Exchange between Turkey and Greece (1922-1923)

Fahriye Begum YILDIZELI*

Abstract

Throughout the tumultuous 19th century, Britain assumed a central role and followed a humanitarian diplomacy in defending the rights of Christian subjects of the Ottoman Empire. Since the Greek question in the 1820s, it was George Canning's humanitarian priority and desire for moral insistence of British to be decisive within the Concert of Europe which had greatly impressed successor policymakers and statesmen. In the same way that lay in the heart of British approaches to the Turco-Greek conflict in the first decades of the twentieth century. One of the most obvious examples of this perception was the Turco-Greek migration between 1922 and 1923.

Lord Curzon, the British Foreign Secretary, who was the coordinator of Lausanne Conference had a substantial influence on the convention concerning this population exchange between Turkish and Greek minorities. He regretted the decision for the fate of the migrants and refugees by defining it as “a thoroughly bad and vicious solution for which the world will have to pay the penalty for a hundred years to come.”¹ Therefore, this paper will try to examine the process in order to map out the British visions of the compulsory exchange of populations between Greece and Turkey. The analysis will cover the reports and articles on the British newspapers and parliamentary debates. In conclusion, in order to outline the main features of British humanitarian policy, there will be an attempt to show how Britain interacted with the minorities and to what extent it was a part of British humanitarian policy.

* Bilecik Şeyh Edebali University

¹ ‘The Lausanne Treaty, for and against, free hand for the Turk’, *the Times*, 23 July 1923.

During the 19th century, British diplomacy towards the Ottoman Empire was based on remaining the ‘sick man of Europe’; on the eve of the First World War, policy changed fundamentally. In conjunction with the perception of ‘Turk’, the traditional reliance on future non-agreement with the Turks composed British policies in a biased way. In this paper, there will be an attempt to examine the historical background in order to find the place of Christian minorities in British party politics; the main differences between Tories, Whigs and Labours in the 19th and 20th centuries towards the Ottoman government; the dynamics of British foreign policy during the Greco-Turkish war and finally following these what was Britain’s role in the population exchange between Turkey and Greece.

Indeed, the foundation of British policy towards the Ottoman Empire can be defined as a co-operation between two empires and British protection in order to secure Ottoman territorial integrity against the thread posed by Russia. A broader framework, however, was implemented due to the shadow of ‘The Eastern Question.’ While the Crimean War can be considered as the peak period of friendly relations between the two empires, Tory Lord Palmerston’s tradition was pursued by Whig and Tory policymakers with respect to the Ottoman Empire. The reforms focused heavily on rejuvenating the Ottoman central administrative structure and enhancing the status of non-Muslim subjects of the Ottoman Empire. Nonetheless, it is possible to argue that the desire to keep the Porte friendly for economic and strategic reasons was a more important concern than the welfare of the Christian subjects of the Porte. It is also fair to state that there was no distinct division between the Liberals and the Conservatives in respect to the formation of British foreign politics towards the Ottoman Empire until the Near Eastern Crisis of 1876-8.

On the other hand, there was other British stance and foreign policy that not support Ottoman reforms or protection of the Ottoman territorial integrity in the Balkans and the Middle East. Before even before Palmerston’s ‘friendly’ relations with the Ottomans, it was George Canning who implemented an enforcement to compel the Ottoman Empire in order to give independence to Greece which ended with a destruction Ottoman and Egyptian navies at Navarino by the British, French and Russian fleet. The best example representing this side was also liberal William Gladstone. Canning’s political inspiration and the influences upon Gladstone’s early life proved pivotal in determining his policy towards the Ottoman Empire. His concept of genuine liberty (based upon his consideration of local self-government and freedom of religious faith) was the principal reason for his association with Turkish-Christian subjects in the 1870s. Further to Gladstone sharing Canning’s interest in the question of Greece, it comes

clear that the Hellenic element of the Eastern Question would eventually hold a special position in Gladstone's mind. To Gladstone, the Greeks did not stand up for Pan Islamism against Russian aggression as Servians, Montenegrins, and Bulgarians, but rather 'the Greek desire was to keep down Slavonic influences to be free from the yoke of Islam' which coincided with his estimation of the Ottoman government.² In that respect, Gladstone explicitly adhered to Greek affairs with admiration and love throughout his career. The Greek frontier would become the most urgent question of foreign policy to deal with in Gladstone's second premiership.

When liberal William Gladstone became Prime Minister in April 1880, his contribution to the determination of British policy cannot be overstated. He paid particular attention to the implementation of certain articles of the Treaty of Berlin that concerned Greece, Montenegro, Bosnia Herzegovina and Armenia. A new foreign policy was created under Lord Granville as Foreign Secretary, with George Goschen serving as special ambassador to Constantinople. The fact that this development has been neglected in historical studies is surprising since it shows the execution of his political ideas which was as important as his consistent behaviour with respect to the liberty of Christian subjects of the Porte. Gladstone's suggestion in October 1880 to compel the Porte with the use of a joint naval demonstration at Smyrna revealed his commitment to the Concert of Europe instead of urging the Porte to implement pledged rectifications by reforms. To Gladstone, a framework that favoured humanitarian intervention in the Ottoman Empire in the form of coercive diplomacy towards the Ottoman government, was not only a step towards the liberation of Christian subjects but it was also morally justifiable. As Rodogno emphasizes 'Gladstone here makes a famous case for "the principles of humanity" overruling national sovereignty in international relations—in line with a developing trend of "humanitarianism" throughout the nineteenth century.'³

When the time comes to Greco-Turkish war, it is fair to state that London and Istanbul were already sided in different camps. As a witness to the Greco-Turkish war, A. J. Toynbee links his arguments to these historical connections. As he states, "*Indeed, all the symptoms at present visible of reflex action by the Near and Middle Eastern worlds upon the West, point to slower and vaguer, though perhaps ultimately wider, movements than those generally prophesied in*

² British Library (BL) GP (Gladstone Papers) Additional Manuscripts (Add MS) 44698 fol.157, 'Greece and the Treaty of Berlin' June 1879.

³ Rodogno, D.: *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914*, (Princeton: Princeton University Press, 2014), p. 265.

discussions of international politics.”⁴ On the other hand, the contemporary historian Goldstein emphasizes the importance of the proposals of Great Britain towards the Turks within the achievement of a ‘Greater Greece’.⁵ Therefore, during this uncertain period, from the end of the armistice of Mudros in October 1918 until the end of the Greco-Turkish war in September 1922, the formulation of British diplomacy was established according to the events in the region. Additionally, the strategic cities of Constantinople (Istanbul) and Smyrna (Izmir), the Sultan’s spiritual position, the Straits, the Turkish nationalist movement and the Greco-Turkish war were all rings in the chain that connected to British policy to the Near East. Besides, Britain gave its full support to Greece in order to reinstate the region in parallel with these developments. However, at the end of the Lausanne Peace Conference, this support vanished and Great Britain adopted a policy of seeking permanent rather than periodical solutions. As British Foreign Minister, Lord Curzon summarized the prospective British policies in 1918: within the historical context, prior to the Lausanne Conference in 1922, the British diplomat Harold Nicolson stated the prospects and perhaps ‘suspicions’ of the wise statesman’s remarks for the Turks. This situation is not completely changed, humanitarian perspective remained but updated and intervening Mediterranean affairs was still a parameter of British policy.

Subsequent to Greco-Turkish War, League of Nations assigned Dr. Fridtjof Nansen in order to examine the migration question between Greece and Turkey. ‘*Thrust into a spiralling crisis, the League’s High Commissioner took on humanitarian, representational and negotiating roles having long-term as well as immediate impact, while the Norwegian’s emergence at Lausanne as chief spokesman for an agreement widely considered reprehensible invites scrutiny of his interventions.*’⁶ According to Nansen's report, the quick and effective exchange of minorities would enable both economic problems to be resolved, as well as the separation of Muslim nationals from Greece, and the placement of immigrants who had taken refuge in various settlements in Greece. Lord Curzon did not only define this movement as ‘the

⁴ Ibid., p. 43.

⁵ Goldstein, E., “Great Britain and Greater Greece 1917-1920”, *The Historical Journal*, Vol. 32, No. 2 (Jun., 1989), pp. 339-356.

⁶ Ross, J. F.L., ‘Fridtjof Nansen and the Aegean Population Exchange’, *Scandinavian Journal of History*, Volume 40, 2014.

separation of nations' but also thought that the population exchange must be compulsory otherwise it would be hard to carry out the treaty and would take more than it was assumed.⁷

According to British parliamentary records, it comes clear that the British statesmen were divided with their opinions. One group under the leadership of Lloyd George, especially liberal following Gladstone's tradition, accused the Turkish government for the conditions. On the other hand, other group asked for a neutral British policy that would be favourable for all the migrants, no matter Greek or Turkish that determined with other European powers. Liberal statesman Herbert Fischer argued that;

'You may ask me with fairness what are the conditions that seem to His Majesty's Government to be essential to success in this difficult endeavour. They are, I think, these. In the first place, all the Powers must enter the Conference with the sole object of procuring a fair and equitable solution. By that I mean that we do not want one party or nation to take the side of Turkey and the other party or nation to take the side of Greece. We must try to construct fair conditions for both. Secondly, we want to establish conditions which will enable Turkey, shorn of the provinces which she showed herself so incapable of ruling, nevertheless to create a compact national existence, with Constantinople as her capital and with her main sources of prosperity and strength in the Asiatic lands from which she originally came.'⁸

The Lausanne plan of exchange was first put into operation at the beginning of 1924. When we analyse the public opinion, it is fair to state that there was a general tendency to overview the population exchange from more humanitarian perspective. According to *the Times* report, the primary needs for the refugees are shelter, food, clothing, and sanitary service. Furthermore, Dr. Gauthier who was the medical officer for the International Red Cross Societies reported that the sum of £358.300 in urgently needed for the following purposes: 'The construction of a hospital for 2500 beds, enlargement and improvement of hospitals that already built and provision of drugs and dressings.'⁹

Britain purposed for an Inter-Allied Commission on order to deal with these exchange of populations. This commission formed by seven members, four being appointed by Greece and Turkey, three by the Council of the League from among the Powers who did not take part in

⁷ Oran, B. 2005: "Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi'nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler" in Hirschon R., *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), s. 163.

⁸ Hansard Parliamentary Debates, House of Commons, 'Greece and Turkey', 12 March 1923, HC Deb 12 March 1923 vol 161 cc1021-4

⁹ 'Aegean Refugee Problems', *The Times*, 12 July 1923.

the recent war. The members are from Spain, Sweden and Denmark. This Mixed Commission is important because these delegates supported the survival of Patriarchate in Istanbul on the condition of not behaving political.¹⁰ According to Venizelos, "It is not the Patriarch who hurt the Turks, it is the wrong practices of some Patriarchs. Therefore, it is unfortunate to put individual faults into the institution. Just stay fulfill their religious duties, provided the Patriarchate in Istanbul, Turkey will also work." ¹¹

In Lord Curzon's view, this compulsory exchange was a 'thoroughly bad and vicious solution for which the world has to pay the penalty for years to come.'¹² The reason for this assumption can also be linked to Armenians whom he saw '*Armenians are left not only without a national home, but without any home at all*' and also financial and economic clauses of the treaty which was to give Turkey a free hand to an extend which is a legitimate ground for the rejoicings of Ankara.¹³ It comes clear that based on the conditions changed, it is fair to state that development of Turkey is to adapt herself the conditions of which the European system adapted after all.

To conclude, based on the political and social aims of the compulsory exchange, although the British government policy changed fundamentally in the aftermath of Turkish National War of independence, the humanitarian ideals remained for the Christian populations as well as Muslim nationals. However, it should be noted that instead of urging the Turkish government to meet minorities' demand with reforms, now the conditions had changed and safeguarding their rights under the collective guarantees of the Concert of Europe or the people's right for self-government within the Ottoman system was the best solution for the refugee question as it was for the Eastern Question.

¹⁰ 'Exchange of Near East Populations', *the Times*, 19 November 1923.

¹¹ Erdal, I.: "Turk-Yunan Nufus Mubadelesinde Gayrimubadil olma konusu ve Mubadeleden Iskat (cikma) yollari", *Türkiye Sosyal Arastirmalar Dergisi* 18, (2014), ss. 123-141,

¹² 'The Lausanne Treaty' *the Times*, 23 July 1923.

¹³ Ibid.

Bibliography

‘Aegean Refugee Problems’, The Times, 12 July 1923.

‘Exchange of Near East Populations’, the Times, 19 November 1923.

‘The Lausanne Treaty’ the Times, 23 July 1923.

British Library (BL) GP (Gladstone Papers) Additional Manuscripts (Add MS) 44698 fol.157, ‘Greece and the Treaty of Berlin’ June 1879.

Erdal, I.:“Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil olma konusu ve Mübadeleden Iskat (cikma) yolları”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi 18, (2014), ss. 123-141,

Goldstein, E., “Great Britain and Greater Greece 1917-1920”, *The Historical Journal*, Vol. 32, No. 2 (Jun., 1989), pp. 339-356.

Hansard Parliamentary Debates, House of Commons, ‘Greece and Turkey’, 12 March 1923, HC Deb 12 March 1923 vol 161 cc1021-4

Hirschon R., *Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (İstanbul: 2005), p. 163.

Oran, B.: “Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi’nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler,” Renee Hirschon (ed.), *Ege’yi Geçerken-1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul 2005, s.161-184.”

Rodogno, D.: *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914*, (2014)

Ross, J. F.L. ‘Fridtjof Nansen and the Aegean Population Exchange’, *Scandinavian Journal of History*, volume 40, 2014.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Göçmenlerin Göç Algısı

Ar. Gör. Semih SÖĞÜT*

Özet

20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu ve komşu coğrafyaları büyük göç hareketlerine sahne olmuştur. Bu göç hareketleri çoğunlukla göç etmek zorunda kalan halkın isteği dışında dışsal sebeplerin zorlamasıyla mecburi olarak gerçekleşmiştir. Bu durum mevzu bahis göçlerin daha çok nedenleri, çeşitleri ve etkileri ile inceleme konusu olmasına yol açmıştır. Oysa göçe mecbur bırakılan bu insanlar her ne kadar genellikle göçe gönüllü olmasalar da göç hakkında düşünmüş, söylemiş ve yazmışlardır.

Bu çalışmada nesneleştirilmiş göçmenlere özne konumları iade edilerek; 20. yüzyıl başında Anadolu'dan "dışarıya" ve "dışarıdan" Anadolu'ya göç etmiş kişilerin toplanabilmiş tanıklıkları arasında göç kavramının izi sürülmüştür. Ayrıca çalışmada belirtilen sayısız göç hareketinden gerek uluslararası anlaşmalar neticesinde vukua gelmiş gerekse tarihi olarak en son gerçekleşmiş olması hasebiyle kayıtları en düzenli tutulmuş ve tanıkların hikâyeleri en iyi şekilde kayıt altına alınmış Mübadele Göçleri üzerinde özellikle durulmuştur. Kavramlar tarihi biliminin ve tarihsel sosyoloji yaklaşımının metotları kullanılarak göç kavramına mevzu bahis dönemde yüklenen toplumsal anlamlar ortaya çıkarılmıştır. Göçün göçe mecbur bırakılmış bu kişiler için anlamı; göçe ve göçmenliğe yaklaşımları; kendilerine dair biz tanımları ve bu tanımla dışarıda bıraktıklarına bakışlarının, terk ettikleri ve kavuştukları topraklarla ilişkilerinin, memleket algılarının göç tutumlarının belirlenmesindeki rolü araştırılmıştır.

Bu dönemde göçe; sıradan bir yer değiştirme hareketi olmasının ötesinde birçok farklı anlam yüklendiği öne sürülmüştür. Bu amaçla bu dönemde göç hareketine katılmış insanların gerek kendileri tarafından gerekse araştırmacılar tarafından kayıt altına alınmış ifadeleri arasından göçe dair anlatılar toplanarak göçe yüklenen anlamlar ortaya konulmuştur. Sonuç olarak göçe yaşanan toprakları, evleri, komşuları, alışkanlıkları, malları, göç edilen topraklardaki adetleri geride bırakmayla birlikte dindaşların ve soydaşların bulundukları topraklara, üzerinde söz hakkı oldukları bir ülkeye kavuşma yolu olarak baktıkları tespit edilmiş; göçün bir kimlik kazanma aracı olarak görüldüğü ortaya konulmuştur.

* Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, semihsgut@gmail.com,

Giriş

Göç kavramı genel olarak herhangi bir nedenle bir yerden başka bir yere geçme eylemi olarak tanımlanabilir. İlk bakışta alelade bir eylem olarak görülmekle birlikte göçün tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Bu uzun tarih neticesinde göçün birçok nedeni, türü ve anlamı ortaya çıkmıştır.

Göçler genelde sosyo-ekonomik tabanlı olarak görülmekle birlikte esasında çok katmanlı süreçlerdir. Göçler zamana, sürelerine, katılımcılarının isteklilik durumlarına, çıkış ve varış noktalarına, muharrik sebeplerine, etkisi altında kaldıkları toplumsal ve çevresel etmenler gibi birçok farklı değişkene göre ele alınabilmektedir. Misalen daha iyi hayat koşullarını amaçlayan ekonomik temelli göçler olabildiği gibi, siyasi şartların zorlamasıyla veya sadece bireylerin psikolojilerinin etkisiyle gerçekleşen göçler de bulunmaktadır. Ya da ülke içine yapılan iç göçlerin yanında uluslararası sınırların geçilmesiyle yapılan dış göçler de vardır. Hatta sadece coğrafi etmenlerin zorlamasıyla gerçekleşen hayvanların yer değiştirme hareketlerine de göç diyoruz.

Göç kavramı sahip olduğu bu çeşitlilik nedeniyle sosyoloji, tarih, coğrafya, zooloji, ekonomi, siyaset bilimi ve felsefe gibi birçok bilim dalının konusu olmuştur. Bu kadar çok bilim dalına konu olan bir olguyu açıklamak için her biri kendi özgün şartları içinde şekillenen ve bütün göç süreçlerini açıklamaktan uzak olan birçok kuram ortaya çıkmıştır. Bunlara örnek olarak Ravenstein'in Göç Kanunları, Lee'nin İtme-Çekme Kuramı, Stouffer'in Kesişen Fırsatlar Kuramı, Parekh'in Üçlü Göç Kuramı, Petersen'in Göç Sınıflandırması, Todaro'nun Göç Modeli ve Okun-Richardson Göç Modeli sayılabilir. Bu kuramlar genellikle göçün sebep ve sonuçları üzerine yoğunlaşmıştır¹.

Bu kadar çok bilim ve kurama konu olan ve birçok değişik bağlamda ele alınan göçün tanımı noktasında da farklı görüşler bulunmaktadır. Aşağıda olduğu gibi birçok tanımlı sıralanabilecek olan göç; günlük kullanımda sosyo-ekonomik ve siyasi saiklerle bir yerden başka bir yere gitme işi, taşınma yada hicret olarak kullanırken sosyolojide bireylerin ya da grupların mevcut sınırlarının ötesine yeni yaşam alanlarına ve başka topluluklara doğru sürekli yahut tek seferlik olabilen birey veya kitle hareketi olarak kullanılır. İnsanlar var olduğu sürece çevresel şartlardan korunmak ve temel ihtiyaçları

¹ Özyakışır, D. 2013: *Göç: Kuram ve bölgesel bir uygulama*, Ankara: Nobel, s. 2.

gidermek için yapmaya devam edecekleri bir eylemdir. Bir ülkedeki siyasi istikrar ile alakalı olarak yaşanan hareketli bir süreçtir. Birey ya da toplulukların daha yüksek bir refaha kavuşmak amacıyla yaşadıkları yeri bırakıp kalıcı veya yarı kalıcı olarak başka bir yaşam alanına gitmeye karar vermeleriyle yaşanan coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir. En genel hatlarıyla göç; nüfusun yer değiştirmesidir².

Bu tanımlarda göçün vurgu yapılan özellikleri mekân özelliği, zaman özelliği ve nedenleridir. Bu çalışmada göçle ilgili diğer çalışmalarda olduğu gibi bu özelliklere değinileceği gibi daha çok göçü bizzat deneyimleyen kişilerin göçle ilgili ne düşündükleri ve ne hissettikleri ele alınarak onlardaki göç algısının izi sürülecektir.

1. Göçün Kökeni

Türkçe bir sözcük olan göç diğer Türk dillerinde de benzer seslerle ifade edilmektedir. Örnek olarak Kırgızcada köç, Özbekçede köçiş, Uygurcada köçüş, Kazakçada köş, Başkurtçada küşiş, Tatarcada küçiş, Türkmencede göçüş olarak kullanılmaktadır³.

Dilimizde göçten türetilmiş birçok kelime bulunmaktadır. Göçebe göç eden kişi;, göçelge göç edilen yer; göçer göçebe; göçeri göç etmekten hoşlanan; göçerme bitkileri yerinden çıkarıp başka yere dikme; göçertme bir şeyin çökmesine sebep olmak; göçkün göçecek duruma gelmiş ya da çok yaşlı kimse; göçme göçmek işi; göçmen muhacir ya da sıcak ülkelere giden hayvan; göçü toprak kayması; göçücü mevsime göre yer değiştiren; göçük göçmüş yer; göçüren, göçürme göçürmek işi; göçüş göçme işi ya da biçimi; göçüşme bir kelime içinde birbirini izleyen iki sesin yer değiştirmesi; göçmel göç halinde olmak anlamlarına gelmektedir⁴.

Göçmek fiiline dilimizde şu dört temel anlam verilir: “*bir başka ülkeye, şehre yerleşmek üzere bulunduğu yerden taşınmak, ayrılmak, başka yere gitmek; (Bazı*

² Aktaran Özyakışır 2013 s. 5-7.

³ Gülensoy, T. 2011: *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü: etimolojik sözlük denemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 374.

⁴ Gülensoy 2011 s. 374-375

hayvanlar için) Sıcak iklimli ülkelere gitmek; çökmek, yıkılmak, batmak; ölmek.” Ayrıca ölmek anlamını güçlendirmek için göçüp gitmek şeklinde bir deyim de kullanılmaktadır⁵.

2.Göç Algısının İzini Sürmek

Giriş bölümünde ifade edildiği üzere göç tarih boyunca birçok insan tarafından deneyimlenmiş ve bu insanlar tarafından çok farklı şekillerde anlamlandırılmıştır. İnsanlar yaşadıkları toprakları öyle kolayca terk edememiş, bu terk edişleri kolaylaştırmak için birçok neden ve anlam türetmişlerdir. Bununla birlikte göçler sosyal bilimciler tarafından genellikle türleri, sebepleri ve sonuçları bakımından ele alınmış; bizzat göç eden insanların göçle nasıl bir ilişki kurduğu genellikle göz ardı edilmiştir. Özellikle bu çalışmanın inceleme alanı olarak seçtiği 20. yüzyıl başındaki Anadolu coğrafyasında insanlar savaşların, dini problemlerin ve devletlerin zorlamasıyla göç etmek zorunda kalmış, yani bir nevi göçe maruz kalmışlardır. Bu durum bu yıllardaki göçlerin bilhassa mübadele göçlerinin yalnızca sonuçlarıyla incelenmesine yol açmıştır. Bu çalışma bu dönemin nesneleştirilmiş insanlarına özne konumlarını iade ederek; onların göçle kurdukları ilişkileri, göçü anlamlandırışlarını, göçün onlara hissettirdiklerini kısacası 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu coğrafyasındaki göç algısının izini sürmeye çalışıyor.

Tanıklıklar incelendiğinde ilk göze çarpan husus göçe maruz kaldığı düşünülen insanların aslında dönemin şartlarının elverdiği ölçüde etkin roller aldığı; edilgen bir şekilde, göç kelimesinin anlamında gizli olan ölüm manasını çağrıştıracak şekilde, ölümü bekler gibi beklemediği; göçle ilgili düşüncelerini birbirleri, yetkili makamlar ve tarihle paylaştıklarıdır. Bu paylaşımlarda göçe bir vatan kurma, can ve din kurtarma vb. eylemi gibi birçok farklı anlam verilmiştir. Bu anlamların önemli bir çoğunluğunda yapılan eyleme bir kutsallık atfedilerek, kaybedilen varlıkların ve geri geride bırakılan anıların acısı hafifletilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle ifade etmemiz gerekir ki 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı toprakları birçok göç hareketine sahne olmuştur. Gerek devletin küçülen sınırları dışında kalan tebaasından gerekse ortaya çıkan milliyetçilik akımları dolayısıyla yüzyıllardır

⁵ Karahan, L. ve Kardaş, N. 1983: *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, s. 278.

yaşadıkları topraklarda azınlık durumuna düşüp devletlerinden zulüm gören milletlerden sayısız insan Osmanlı topraklarına göç etmek istemiş, Osmanlı Devleti ise geçmişten gelen teamülleri dolayısıyla bu kişileri kabul etmiştir. Bu göçlerin yoğunluğu şehremanetlerinin üstesinden gelebileceği sayıyı aştıktan sonra ilk olarak 1860 tarihinde Trabzon Valisi Hafız Paşa yönetiminde kurulan İdare-i Umumiye Muhacirin Komisyonu'nu çok sayıda hatta bir ara padişahın bizzat başkanlık ettiği başka komisyonlar takip etmiş, bu arada birçok Muhacirin Nizamnameleri yayınlanmıştır⁶.

Bu çalışmada az önce belirtilen sayısız göç hareketinden gerek uluslararası anlaşmalar neticesinde vukua gelmiş gerekse tarihi olarak en son gerçekleşmiş olması hasebiyle kayıtları en düzenli tutulmuş ve tanıkların hikâyeleri en iyi şekilde kayıt altına alınmış Mübadele Göçleri üzerinde duracağız. Türk Yunan nüfus mübadelesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Yunan Hükümeti'nin 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzaladıkları anlaşma neticesinde gerçekleşmiş yüzyılın en büyük göç hareketlerinden biridir⁷. Anlaşmadan sonra Türkiye'den Yunanistan'a 200.000 Ortodoks Rum, Yunanistan'dan Türkiye'ye 500.000 Müslüman Türk gelmiştir. Bu sayılara anlaşma gereği mübadil sayılan Balkan ve Kurtuluş Savaşları neticesinde yerinden edilen nüfus da eklendiğinde toplam 2.000.000 insanın göç ettiği görülmektedir⁸. Özellikle Yunanistan'a göçen nüfus Yunanistan'ın o zamanki nüfusuyla karşılaştırıldığında hayli yüksek bir orana sahip olduğu için, mübadele Yunan toplumunu derinden etkilemiştir. Yunanistan'da sosyal bilimlerin birçok farklı alanından araştırmacı bu konuda araştırmalar yapmıştır. Fakat ülkemizde bu konuya gereken önem gösterilmemiş, son yıllara kadar herhangi bir arşiv çalışması dahi yapılmamıştır. Yine de son dönemde özellikle Lozan Mübadilleri Vakfı tarafından desteklenen çalışmalar ve Yunanistan'da Küçük Asya Araştırmaları Merkezi tarafından toplanan tanıklıklar ele alınarak dönem halkının bazı algılarına ışık tutmak mümkün görünmektedir⁹.

⁶ Bice, H. 1991: *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 47.

⁷ Özsoy, İ. 2003: *İki vatan yorgunları mübadele acısını yaşayanlar anlatıyor*, İstanbul: Bağlam, s. 250.

⁸ Özsoy 2003 s. 15.

⁹ Özsoy 2003 s. 16.

2.1.Muhacir mi Mübadil mi?

Yunancada göç eden Türkler ve Yunanlılar için *prosfiges* yani göçmen kelimesi kullanılırken, Türkçede –bu çalışma boyunca kullanacağımız gibi- Yunan göçmenler için Mübadil, Türkler için ise Muhacir terimleri kullanılır. Gerçi bazı bölgelerde önce muhacir olarak adlandırılan Türk göçmenlerin yerlilerle problem yaşadıkça mübadil olarak adlandırıldığı da görülmüştür ama bu durum da muhacir kavramının daha yakın ve sıcak mübadilin ise daha soğuk ve uzak çağrışımlar yaptığı yönündeki algıyla uyusur¹⁰.

Mübadele ırk ya da dil temelli yapılmamış tamamen din temelli olarak tasarlanmıştır. Bunun sonucunda Türkçeden başka dil bilmeyen Anadolu Ortodoksları Anadolu’dan gönderilmiş yerlerine Rumca bildiği halde Türkçe bilmeyen Girit Müslümanları ülkeye alınmıştır¹¹. Mübadil ve muhacir ayrımının da ilk bakışta mübadelenin bizzat kendisi gibi din temelli bir ayrıma dayandığı görülür. Hicret İslam takviminin başlangıç günüdür ve Müslümanlar için çok özel ve duygusal bir olayı yani İslam peygamberi Muhammed’in Mekke’den Medine’ye göçünü ifade eden bir kavramdır. Bu kavramdan türetilmiş muhacir teriminin ise bir Hristiyan için kullanılması halk tarafından uygun görülmemiş bunun yerine mübadil terimi tercih edilmiştir.

Bununla birlikte bu ayrımda terimlerin kelime manalarının yaptığı göndermelerin de payı yok değildir. Mübadele kelimesi bdl kökünden gelir ve değeri olan bir şeyin ya da kimsenin değişimi demektir. Muhacir ise hicr kökünden gelir ve bir yerden üzüntü hicran duyarak ayrılan, hicret eden demektir¹². Bu anlamlar tarafların göçü yaşama şekli ve göç ederken karşılaştıkları siyasi ve sosyal tavırlarla da örtüşmektedir.

Anadolu’da ticaretle uğraşmaları hasebiyle halkın geri kalanına göre zenginleşmiş olan Rumlar, bugün bile halk arasında efsanelere konu olan kıymetli mallarını bırakarak gittikleri Yunanistan’da çok kötü koşullarla karşılaşmışlar, göç esnasında büyük bedeller ödemişlerdir. Hatta zengin Hristiyanlar mübadelenin olacağına önceleri inanmak

¹⁰ Özsoy 2003 s. 88-89.

¹¹ Özsoy 2003 s. 39.

¹² Mavromatis, Yorgos: “Yunanistan’da Hristiyan göçmenler ve Müslüman azınlıklar eğitimin milli homojenleşmedeki rolü”(çeviren: Damla Demirözü). *Yeniden kurulan yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi*. Yayına Hazırlayan: Müfide Pekin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi 2005, s. 358.

istememiş, “*Malımızı mülkümüzü bırakıp nereye gidelim?*” demişlerdir¹³. Gittiklerinde ise yaşadığı *Küçük Asya Felaketi*’nin tesirlerini üzerinden atamamış yoksul bir Yunanistan ile karşılaşmışlardır¹⁴. Bununla birlikte özellikle dil problemi nedeniyle Yunanistan’ın yerli halkı tarafından iyi karşılanmamışlar, Pontusça ve Türkçe konuşanlar *Türk dölü* gibi hakaretlere maruz kalmışlardır¹⁵. Ayrıca Yunanistan’ın o dönem içinde bulunduğu siyasi koşullar da dışlanmalarında etkili olmuş, genellikle Venizelos taraftarı olmaları kral yanlısı yerli halk tarafından hoş görülmemiştir¹⁶. Bu manevi baskılara maddi şartlarında yaşanan korkunç değişimler de eklenince mübadiller için “*hayat çok zor olmaya*” başlamıştır¹⁷.

Muhacirler ise Balkan Savaşları esnasında hırpalanmış ve fakir kalmış topraklardan gelmiş, kendilerine nispetle zengin sayılabilecek Anadolu Rumlarının mallarına sahip olmuşlardır. Özellikle geldikleri ilk günlerde dönemin gazete ve dergilerinde yapılan yorumlar Anadolu’da bu mağdur ve mazlum soydaşlara yardım etme noktasında bir hareketliliğe sebep olmuştur¹⁸. Siyasi olarak daha bütünleşmiş bir yapıya sahip yeni cumhuriyetin kurucusuyla *hemşeri* olarak görülmeleri de daha sıcak karşılanmalarında etkili olmuştur. Zaten kendileri de onlara verilen evleri ve zeytin ağaçlarını kendisi de aslen Selanikli olan Mustafa Kemal’in hediyeleri olarak görüyorlardı¹⁹. Duygusal bağlarla bağlı oldukları topraklarından ayrılmanın hüznünü hep taşımış olsalar da zamanla yeni yurtlarına ve buradaki hürriyete alışmışlardır. Yani Anadolu’ya gelmek muhacirler için “*daha iyi olmuştur.*”²⁰

¹³ Millas, H.(Der.) 2001: *Göç*. Çeviren: Damla Demiröz. İstanbul: İletişim, s. 288.

¹⁴ Millas 2001 s. 219.

¹⁵ Millas 2001 s. 275.

¹⁶ Baltiotis, Lambros: “Yunanistan ve Türkiye’de muhacirlik ve nüfus mübadeleleri iki farklı anlatım ve yorumun oluşma şartları ve sonuçları” (çeviren: Halil Mustafa). *Yeniden kurulan yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi*, Yayına Hazırlayan: Müfide Pekin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi 2005, s. 419.

¹⁷ Millas 2001 s. 227-228.

¹⁸ Gökaçtı, M.A. 2004: *Nüfus mübadelesi: kayıp bir kuşağın hikayesi*, İstanbul: İletişim, s. 221.

¹⁹ Özsoy 2003 s. 65.

²⁰ Özsoy 2003 s. 90.

2.2. Kimlik Oluşturma Aracı Olarak Göç

19. yüzyıl tüm dünyada milliyetçilik akımının kuvvetlendiği ve milli devletlerin kurulmaya başlandığı bir yüzyıl olmuştur. Osmanlı Devleti de bu rüzgarlardan etkilenmiş; devlet içindeki Müslüman ve Türk unsurlarını kullanarak milli bir devlet olma yolunda yol almak istemiştir. Bu mücadelede muhacirlerin önemli bir rol oynayabileceği çok önceden görülmüş hatta bir ara kurulan Muhacir Komisyonlarının başına bizzat padişah II. Abdülhamid geçmiştir. Bu dönemde özellikle Kırım Savaşı esnasında kaybedilen topraklardan gelen muhacirlerle özel olarak ilgilenilmiş onların iskanı, yerli halkla bütünleşmeleri ve milliyetçilik ya da ümmetçilik hamlelerinde kullanılmaları devletin üst kademelerinin gündemini işgal etmiştir²¹.

Kemal Karpat tarihi olaylarla kendi hayat hikâyesinin kesişimini sunarak göçün kimlik oluşturma üzerindeki etkisini ve bu durumun göçmenler tarafından nasıl algılandığını vurgular. Anadolu'ya göç etmeden önce etnik ve siyasal bilinci düşük, kimliği bir etnik unsura ya da toprağa bağlı olmaktan ziyade İslam'la tanımlanmış Karpat'ın memleketi olan Dobruca'nın halkı, göçle beraber kimlikleriyle özdeşleştirebilecekleri bir devlete sahip olmanın, sivil toplum bilincinin ve devlet politikalarının etkisiyle milli bilinçte bir artış yaşamış, kimliğini yaşadığı toprakla özdeşleştirebilir hale gelmiştir. Bu süreç kolayca meydana gelmemiş kendi dini bilincini yüksek gören göçmenler önce yerli halkı beğenmemiş, ancak belli zaman sonra devleti sahiplenmeleri neticesinde yerel halkın milli duygularını paylaşıp hale gelmişlerdir. Karpat ise bu durumu ancak tekrar Amerika'ya göçtükten sonra fark edebilmiş, göçün kimlik oluşumu üzerindeki etkisinin göçmenler tarafından farkında olunduğunun ve bu yeni kimliklerin fikri hürriyet ile gelecek garantisi karşılığında gönüllülükle kabul edildiğinin altını çizmiştir²².

²¹ Karpat, K. 2010: *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. Çeviren: Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş, s. 340-350.

²² Karpat 2010 s. 350-353.

2.3. Geride Bırakma Şekli Olarak Göç

Göçün mübadil ve muhacirler için en baskın anlamlarından biri de geride bırakmaktır. Geride sadece maddi varlıklar bırakılmamış, aynı zamanda duygular, komşuluklar, çocukluk anıları gibi manevi varlıklardan da ayrılmıştır.

Mübadiller özellikle ticaretle uğraşanlar geride yüklü miktarda bir varlık bırakmışlardır. Topraklarının, evlerinin, hasata hazır üzüm bahçelerinin yanında Mübadele şartları gereği altınlarını da bırakmak zorunda kalmışlardır. Bırakmaya kıyamayıp yanına alanların limanlarda üstleri aranmış, rüşvetle ikna edebilecekleri yetkili bulamayanların yanlarındaki altınlara el konulmuştur²³. Tabi olarak bu mallarla birlikte ticaret yapabilme imkânlarını da burada bırakmışlar, özellikle tarımdan anlamayan ticaret erbabı gittikleri yerlerde büyük problemlerle karşılaşmışlardır.

Geride bırakılan, ağaç altına gömülen, komşulara emanet edilen sadece altın değil bir genç kızın çeyizi ve umutları da olabilmektedir²⁴. Sonra dostluklardır geride bırakılan. Rumlar yüzyıllardır komşu oldukları Türklerle kaynaşmış, yeri gelmiş sünnetlerinde sağdıç olmuş, yeri gelmiş Ramazan bayramını kutlamışlardır. Türkler de sağdıçlarına Paskalya'da çörek ve yumurta, Kurban Bayramı'nda et göndermişlerdir²⁵. Çeşit çeşit yemeklerin, balıkların, Mudanya zeytininin tadıdır mübadiller için geride kalan²⁶. Kiliselerini geride bırakmak onlara çok zor gelmiş, her türlü zorluğa rağmen ikonalarını kaçırap kurtarmaya çalışmışlardır²⁷.

Muhacirler de topraklarını ve tarım alışkanlıklarını geride bırakmanın hicranını yaşamışlar, burada kendilerine verilen zeytinliklerle problem yaşamışlardır. Köylerini ve şerbet gibi sularını buraya geldikten sonra bile unutmamışlardır²⁸. Onların da damağında 'Nestos'un sazan balıklarının tadı' kalmıştır²⁹. Bununla birlikte onlar da kendilerinden sonra yıkılacağını bildikleri camilerinden zorla ayrılmışlar, sakal-ı şerifleri ise ne yapıp

²³ Millas 2001 s. 99.

²⁴ Yalçın, K. 2011: *Emanet çeyiz: mübadele insanları*, İstanbul: Birzamanlar.

²⁵ Özsoy 2003 s. 227-228.

²⁶ Özsoy 2003 s. 229.

²⁷ Millas 2001 s. 99.

²⁸ Özsoy 2003 s. 151.

²⁹ Özsoy 2003 s. 170.

edip ‘ Rum ellerinde kalmasın’ diyerek yanlarında getirmişlerdir. Bazı adetlerini de yanlarında getirmişler, mesela buradaki çabucak biten mevlitler yerine Girit’teki gibi hakkı verilerek okunan mevlitler okutmuşlardır³⁰. Hatta Mudanya’daki Yeni Camii gibi kendileri için camiler yaptırmışlardır³¹.

Yukarıda anlatılanlarda da görülebileceği gibi geride bırakılan öge ülke ya da vatan olmaktan ziyade, özellikle yüzyıllarca kendi devletleri olmadan yaşamış Rumlar için gerçek hayatta karşılaşılan dar bir çevre, ev ya da mahalledir. Bu durum daha sonra yazılan Yunan romanlarında da gözlenebilmektedir. Romanlarda da mübadele ulusun dramı olmaktan ziyade kişisel ve ailevi bir mesele olarak ele alınır³². Bu şekilde ayrılmış dostluklar ve görülen insanlıklardır³³. “*Halklar ayrılmaz onları devletler ayırır.*”³⁴

2.4. Bir Vatan Kurma Eylemi Olarak Göç

Vatan kavramı bugünkü anlamını 19. yüzyılda 1815 Viyana Kongresi’nden sonra kazanmıştır. Bu bilgi göz önüne alındığında yüzyıllardır bir devletleri olmadan yaşamış Anadolu Rumları için herhangi bir vatan kavramından söz etmek imkânsızlaşır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan önce bazıları yeni kurulmuş Yunanistan’ın varlığından bile haberdar olmayan, Türkçe konuşan ve kimliklerini Ortodoksluk üzerine kurmuş Rumlar için vatan olsa olsa kilisedir. Fakat Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında gerçekleşen Anadolu işgaliyle bu durum değişmiş, kendisine bir destek kuvveti arayan Yunan devletinin desteğiyle çıkan gazetelerin ve köyden köye dolaşan papazların da etkisiyle Rumların arasında *Megali İdea* fikri yayılmaya başlamıştır. Azınlık olarak yaşadıkları İç Anadolu topraklarından çok, Yunan işgali altındaki Ege topraklarını vatan olarak görüp, daha mübadeleden önce Ege’ye doğru göç edenler olmuştur.

³⁰ Özsoy 2003 s. 37.

³¹ Özsoy 2003 s. 43.

³² Millas, Herkül: “Türk ve Yunan edebiyatında mübadele benzerlikler ve farklar”. *Yeniden kurulan yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi*, Yayına Hazırlayan: Müfide Pekin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi 2005, s. 127.

³³ Tsolakidis, K. E. 2007: *Belki bir gün dönerim*. Çeviren: Berin Myisli. İstanbul: Literatür, s. 6-7.

³⁴ Tsolakidis 2007 s. 248.

Kurtuluş savaşı neticesinde Ege'den çıkarılan ve ülke içi siyasi çekişmeler yaşayan Yunanistan artık Rumların gündemindedir. Vatan olarak gördükleri ülkelerine mübadele kararından önce bile hem kendilerini korumak hem de bu yeni vatanın kuruluşuna destek olmak amacıyla göç edenler görülmektedir. Mübadeleye kadar göç etmemiş olanlar bile kısmen yaşadıkları ya da duydukları şiddet olaylarının etkisiyle kısmense cemaatleri tarafından yapılan milliyetçilik propagandasının tesiriyle Yunanistan'ı iyice vatan olarak bellemişler, buradaki bir yaşamı zihinlerinden çıkarmışlardır. Artık ne yapacaklarsa yeni vatanlarında yapacaklardır³⁵. Birçoğu için bu gidiş hala daha zordur. Sonuçta bir tarafta çocukluk anıları, ilk aşkları, tanıdıkları topraklar ve alıştıkları bir hayat tarzı vardır. Onlar ise sürgün edilmektedir ama bu sürgün biraz farklıdır. Bu sefer vatanlarına sürgün edilmektedirler³⁶.

Göçten sonra karşılaştıkları durumlar ise zihinlerindeki vatan algısı ile yaşanan gerçeklik arasındaki uyumsuzlukları ortaya koymuştur. Zaten fakir olan ve gelen büyük mübadil dalgasıyla demografik yapısı iyice değişen Yunanistan'ın yerli halkı göçmenleri bir yük olarak görmekte, kolay kolay benimsememektedir. Mübadillerse yaşadıkları ortamları bırakmışlardır ve burada kendilerine kurulan yeni hayatlara alışmakta zorluk çekmektedirler. Tüccarlar tarlada ekip biçmeye, çiftçiler atölyelerde çalışmaya zorlanmakta; maddi refah olarak hayallerindeki vatan uzakta kalmaktadır³⁷. Bu maddi zorluklara yaşadıkları dönemin siyasi çalkantıları da eklenince işler daha da zorlaşmıştır. Kendilerini vatanlarında gördüklerinden siyaset yapmak istemiş ve kendilerine yakın gördükleri Venizelos'u desteklemişler bu yüzden kral taraftarı vatandaşlarının tepkisiyle karşılaşmışlardır³⁸. Ayrıca sonrasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı'ndaki İtalyan ve Alman işgalleri sınırları değiştirmiş, bu durum zihinlerdeki vatan kavramını iyice silikleştirmiştir³⁹.

Bütün bu yaşananlardan ziyade mübadillerin vatan algısına en büyük darbeyi Yunanistan'da karşılaştıkları dil problemi indirmiştir. Bir yerin anavatan olarak

³⁵ Millas 2001 s. 262.

³⁶ Millas 2001 s. 267.

³⁷ Özsoy 2003 s. 232.

³⁸ Millas 2001 s. 275.

³⁹ Özsoy 2003 s. 233-234.

görülmesinde orada konuşulan dilin anadil olmasının etkisi yadsınamaz. Anadilleri Pontusça olan Pontus Rumları ve anadilleri Türkçe olan Anadolu Rumları, Yunanca bilmemeleri nedeniyle yerli halk tarafından dışlanmışlardır. Bu durum yaşadıkları topraklarla ve egemenliği altında bulundukları devletle kendilerini özdeşleştirmelerini güçleştirmiş, kendi ifadeleriyle “*memleketlerinde yabancı kalmışlardır*.”⁴⁰

Vatan kavramına muhacirlerin bakışı ise biraz daha farklı olmuştur. Çünkü kendileri ya da babaları Osmanlı egemenliğinde oturdukları topraklarda yaşamış, milliyetçilik rüzgârının güçlenişinin Osmanlı ve Yunan hükümetleri üzerindeki etkilerini görmüş ve Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’na girerken hedeflediği gibi yaşadıkları toprakları geri alabileceğini düşünen muhacirler yaşadıkları yerleri vatan olarak görmüşlerdir. Fakat Lozan Antlaşması’nın imzalanması ve yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarının kesin olarak çizilmesi onları göçle yüz yüze getirmiştir. Bu olaydan sonra doğup büyüdükları vatanla kuruluşuna şahit oldukları parçası olmak istedikleri vatan arasında, yani iki vatan arasında kalmışlardır⁴¹. Bu noktada kendi ağızlarıyla şöyle bir ayrım yapmaktadırlar: “*Memleket Kavala Bayramköy, vatan burası Anadolu*.”⁴² Yani doğdukları topraklardan vazgeçmemiş ve memleket olarak isimlendirerek hatıralarını yaşatmaya devam etmiş, aynı zamanda geldikleri ve kimliklerini üstüne tanımladıkları Anadolu topraklarına da vatan demişlerdir.

Yeni kurulan cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal’i kendilerinden biri olarak görmeleri göçü ve göçle geldikleri ikinci vatanlarını sahiplenmelerini kolaylaştırmıştır. Hatta kendilerine Mustafa Kemal’in onları sınırdan geçtikten sonra öldüreceğini söyleyen Rumlara, bizi “*öldürecekse Mustafa Kemal öldürsün*” diye cevap vererek Mustafa Kemal’e duydukları güveni dışa vurmuşlardır⁴³.

Bu olumlu durumlara karşın muhacirler de Anadolu’da birçok maddi zorlukla karşılaşmışlardır. Mübadelenin ilk günlerinde daha önce değindiğimiz üzere haklarında basın ve devlet yoluyla estirilen olumlu hava zamanla yerini çıkar kavgasına bırakmış,

⁴⁰ Millas 2001 s. 277.

⁴¹ Özsoy 2003 s. 70.

⁴² Özsoy 2003 s. 192.

⁴³ Özsoy 2003 s. 92.

tarla bölüşmeleri gibi konularda yerlilerle problem yaşamışlardır⁴⁴. Bunun üzerine onlar da çok farklı işlerde çalışmışlardır⁴⁵. Bu işlerde çalışırken horlanmaları vatan düşüncelerini sorgulamalarına hatta geri dönmeyi akıllarına getirmelerine neden olmuştur⁴⁶.

Muhacirlerin de vatan algısıyla ilgili karşılaştıkları en büyük problem dil problemi olmuştur. Anadilleri Rumca olan Türkçeyi Anadolu'ya geldikten sonra öğrenmeye çalışan muhacirleri yerli halk *gâvur* olarak görmüştür⁴⁷. Hatta bazı bölgelerde yerli halk işi “ölülerinizi şarapla mı yıkıyorsunuz?” gibi garip sorular sormaya kadar götürmüş, muhacirler Müslümanlıklarını Kur'an ve mevlüt okuyarak ispatlamak zorunda kalmış ve “*Rumlar bize dillerini verdiler, dinlerini değil*” demişlerdir⁴⁸.

Anadolu'da muhacirlere yapılan ve muhacirler tarafından da sahiplenilen bir başka adlandırma da muhacirlerin göçle bir vatan kazandıklarına işaret etmesi bakımından ilginçtir: Patriyotlar (Özsoy; 2003: 98). Patriyot yine bir muhacirin ifadesiyle “*memleketli demektir, hemşeri demektir.*”⁴⁹

2.5.Beklenmeyen Bir Kurtarıcı Olarak Göç

Göçün diğer bütün anlamlarından fazla vurgulanan ve her iki taraf için de geçerli olan anlamı bir kurtarma eylemi olmasıdır. Tehlikede olduğu düşünülen her şeyi kurtarmak için ilk düşünülen çözümlerden biri göç olmuştur. *Aşırılıklar Çağı* eski çözüm yöntemlerinin işlevini yitirdiği ve insanların en ücra köşelerde bile etkisinden kurtulamadığı bir çağ olmuştur⁵⁰. İnsanlar bu durumda çareyi güvenli bir liman olarak gördükleri milliyetçilik ve milli devletlere sığınmakta bulmuşlardır.

⁴⁴ Özsoy 2003 s. 76.

⁴⁵ Özsoy 2003 s. 77, 148.

⁴⁶ Özsoy 2003 s. 168.

⁴⁷ Özsoy 2003 s. 93.

⁴⁸ Özsoy 2003 s. 39.

⁴⁹ Özsoy 2003 s. 90.

⁵⁰ Hobsbawn, E. 2015: *Kısa 20.Yüzyıl (1914 - 1991 Aşırılıklar Çağı)*. Çeviren: Yavuz Aloğan. İstanbul: Everest.

Ortodokslar, Patriklikleri İstanbul'da olmasına ve yaşadıkları hemen hemen her yerde kiliseleri bulunmasına rağmen dinlerini kurtarmak için Yunanistan'a göç etmişlerdir. Bu topraklarda yüzyıllarca özgür bir şekilde dinlerini yaşayan bu insanlar savaşın ve getirdiği yıkımların kendilerini tehdit ettiğini düşünmüştür. Müslüman komşuları bireyler olarak onları yollamak istemese de Türk milli devletinin cemaatlerinin varlığına müsaade etmeyeceğini anlamış, mübadele kararından önce göçü bir çözüm olarak görmüşlerdir. Mübadele ile aradıkları fırsatı bulmuşlar, taşınabilir dini sembolleri olan ikonalarından yanlarına alabildiklerini canları pahasına kurtarmaya çalışmışlardır⁵¹.

Türkler de özellikle camileri hedef alan şiddet olayları ve tehditlerden etkilenerek dinlerini özgürce yaşayabilecekleri Türkiye'ye doğru yola çıkmışlardır⁵². Muhacirler de camilerinden hüznle ayrılmışlar, ayrılmadan önce vaktin girmesini ve son ezanı okumayı beklemişlerdir⁵³. Kutsal kabul edilen ve İslam peygamberine ait olduğu iddia edilen sakal-ı şeriflerin artık yabancıların olduğunu ve yabancı olduklarını düşündükleri topraklarda bırakmak istememişler yanlarında Anadolu'ya getirmişlerdir⁵⁴. Bu yolla sadece dinlerini değil, dinleri üstünden tanımladıkları kimlikleri ve hatta çocuklarının isimlerini korumayı hedeflemişlerdir⁵⁵.

Mevzubahis dönemde Anadolu ve Yunanistan'da yaşanan kargaşa göz önüne alındığında göçle birlikte kurtarılması hedeflenen en öncelikli varlıklardan biri şüphesiz insanları canı olmuştur⁵⁶. Kendi canlarından ziyade evlatlarının ve gelecek nesillerin canlarını kurtarmak isteyen insanlar gerektiğinde kendi hayatlarına pahasına göç yoluna düşmüşlerdir⁵⁷.

⁵¹ Millas 2001 s. 99.

⁵² Özsoy 2003 s. 31.

⁵³ Özsoy 2003 s. 70.

⁵⁴ Özsoy 2003 s. 43.

⁵⁵ Karpas 2010 s. 353.

⁵⁶ Millas 2001 s. 88.

⁵⁷ Özsoy 2003 s. 83.

Sonuç

Çalışma boyunca gördüğümüz üzere 20. Yüzyılın başında Anadolu'ya gelen ve Anadolu'dan Yunanistan'a göçen insanlar yaşadıkları bu göç olayına birçok farklı anlam yüklemişlerdir. Bu anlamların bazıları tarih boyunca yaşanmış ve yaşanmakta olan göç olaylarıyla benzer olmakla birlikte dönemin şartlarına mahsus anlamlar yüklenildiği de görülmüştür.

İlk olarak dikkat çektiğimiz gibi halk tarafından yapılan isimlendirmeler, unutulmalar ya da unutulmamak üzere toplumsal belleğe türküler, deyimler gibi değişik yollarla kazınanlar tesadüfi bir şekilde seçilmemekte bilinçli tercihlerin, kökü derinlerdeki göndermelerin sonucunda olmaktadır.

Bu şekilde olaylara, isimlere ve eylemlere yüklenen anlamlar kişilerin kimliklerini tanımlamasında önemlidir. Göç de bu kimlik tanımlama sürecinde bireylere kimliklerini tanımlayabilecekleri uygun topraklara ulaşması konusunda yardımcı olmaktadır.

Bahsettiğimiz göçlerin diğer göçlerle en ortak anlamı kuşkusuz geride bırakma anlamıdır. Bütün göçlerde göç eden kişi ister istekli ister isteksiz olsun hep arkasında bir şeyleri, yaşanmışlıkları, iyi kötü hatıraları bırakır. Bu geride bırakışla beraber şüphesiz daha çok değer verilen başka şeylerin kurtarılması hedeflenir.

Bu göçlerin dönemin ilginç şartları altında şekillenen en önemli manası ise vatan kurma görevini üstlenmiş olmasıdır. Milli devletlerin ortaya çıkışı daha eski tarihlere dayanmakla beraber kendi şartları içinde, Avrupa'nın etkisiyle yeni milli devletler kurmaya çalışan iki toplumun yöneticileri kendi fikirlerini sahiplenecek milli unsurları bulup sahiplenmeye bununla birlikte gayri-milli addedilen unsurlardan kurtulmaya çalışmışlardır. Kendilerini bulundukları yerlerde tehlikede gören ve yeni kurulacak vatanlarda yeni fırsatlar bulabileceklerini düşünen muhacir ve mübadiller ise bu milli vatan kurma işinde gönüllü yardımcıları olmuşlardır. Böylece kendi güvenlikleriyle beraber Türk ve Yunan devletlerinin gerekli milli nüfusa ulaşmasını sağlamışlar, yeni geldikleri toprakları vatanları olarak kabul etmişlerdir.

Sonuç olarak göç; bu dönemde, dönemin birçok şahidi için ortak olarak, can ve din kurtarmak için mal ve hatıralardan vazgeçilen ve neticesinde bir vatanın kurulduğu bir eylem olarak görülmüştür.

Kaynakça

Baltsiotis, Lambros: “Yunanistan ve Türkiye’de muhacirlik ve nüfus mübadeleleri iki farklı anlatım ve yorumun oluşma şartları ve sonuçları” (çeviren: Halil Mustafa). *Yeniden kurulan yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi*. Yayına Hazırlayan: Müfide Pekin. İstanbul: 2005.

Bice, H. 1991: *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*. Ankara.

Gökacı, M.A. 2004: *Nüfus mübadelesi: kayıp bir kuşağın hikayesi*. İstanbul.

Gülensoy, T. 2011: *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü: etimolojik sözlük denemesi*. Ankara.

Hobsbawn, E. 2015: *Kısa 20.Yüzyıl (1914 - 1991 Aşırıliklar Çağı)*. Çeviren: Yavuz Aloğan. İstanbul.

Karahan, L. ve Kardaş, N. 1983: *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*. Ankara.

Karpat, K. 2010: *Osmanlı’dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. Çeviren: Bahar Tırnakçı. İstanbul.

Mavromatis, Yorgos: “Yunanistan’da Hristiyan göçmenler ve Müslüman azınlıklar eğitimin milli homojenleşmedeki rolü”(çeviren: Damla Demirözü). *Yeniden kurulan yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi*. Yayına Hazırlayan: Müfide Pekin. İstanbul: 2005.

Millas, H.(Der.) 2001: *Göç*. Çeviren: Damla Demirözü. İstanbul.

Millas, Herkül: “Türk ve Yunan edebiyatında mübadele benzerlikler ve farklar”. *Yeniden kurulan yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesi*. Yayına Hazırlayan: Müfide Pekin. İstanbul: 2005.

Özsoy, İ. 2003: *İki vatan yorgunları mübadele acısını yaşayanlar anlatıyor*. İstanbul.

Özyakışır, D. 2013: *Göç: Kuram ve bölgesel bir uygulama*. Ankara: Nobel.

Tsolakidis, K. E. 2007: *Belki bir gün dönerim*. Çeviren: Berin Myisli. İstanbul.

Yalçın, K. 2011: *Emanet çeyiz: mübadele insanları*. İstanbul.

Balkan Harbi Sonrasında Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti

H. Yıldırım AĞANOĞLU*

Özet

1912-13 sonrasında Rumeli'den göç eden Müslüman tebaa arasında yer alan en önemli üç unsur Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklardır. Gerek ırk gerekse kültürel açıdan çok farklı lisan, örf ve adetlere sahip bu etnik grupları birbirine bağlayan en önemli ortak payda İslam dinidir. Ancak buna rağmen devlet gelen Müslüman unsurları yerleştirmede farklı iskân siyasetleri takip etmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri ışığında sunacağımız tebliğimizde; Türk unsurun çoğunlukla İzmir, Edirne, Adana ve Karesi'ye yerleştirildiğini görmekteyiz. Öncelikle Osmanlı Hükümeti iskân politikasında Türk nüfusun azaldığı yerleri takviye etmeyi düşünmekteydi. Yine Türk muhacirler bu bağlamda Marmara Denizi sahilleri ile adalarında Rumlardan tahliye olan köylere yerleştirilmiştir. Devlet bazen belli bölgelerden Türk dahi olsalar muhacir kabul etmemiştir. Bunlar arasında Batı Trakya ve Adakale en önde gelen bölgelerdir.

Arnavut ve Boşnak muhacirlere karşı uygulanan iskân siyasetinde ise birtakım tedbirlere başvurulduğunu görüyoruz. Devlet, Arnavutların bazı şehirlere iskânını yasaklamış, Arnavut ve Boşnak muhacirlerin, yerleştirilmesi esnasında, Osmanlı arşiv belgelerindeki ifade ile söyleyecek olursak “...perakende surette müteferrikan iskânları...” yani parça parça dağıtılarak ayrı yerlerde iskân edilmelerini uygun görmüştür. Böylelikle bu unsurların kısa zamanda, Türk örf ve adetlerine kolaylıkla uymalarının sağlanması hedeflenmiştir. Bununla birlikte Arnavut muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerdeki yerli halkla bir takım uyumsuzluklar içinde oldukları görülmüştür. Buna Konya'daki Arnavut muhacirlerin yerleştirilmesini bir örnek olarak verebiliriz. Muhacirin Müdüriyeti 28 Mayıs 1915 tarihinde, Arnavutların Diyarbakir, Mamuretülaziz (Elazığ) ve Sivas vilayetleri'ne sevk edilerek “*lisân ve âdât-ı milliyeleri az bir zamanda izâle edilecek surette müteferrikan iskânını*” istemiştir.

İttihad ve Terakki Hükümetleri'nin Türk, Arnavut ve Boşnak unsurlara uyguladığı iskân siyasetinin yanında Rumeli'den gelen diğer Müslüman gruplar arasında yer alan Çingeneler'in kabulünde ve iskânında dönem dönem değişen politikalar uyguladığı görülmektedir.

* Araştırmacı-Yazar, TC. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, y_aganoglu@yahoo.com

Balkanlar'dan sürülen Çingeneler arasında Müslüman olanlar kabul edilmiş, Gayrimüslim olanlarının ise sınırdan geçişine izin verilmemişti.

Rumeli'den gelen muhacirler yerleştirildikleri yerlerde Anadolu'nun Müslüman nüfusunu oransal olarak arttırmışlardır. Bu durum cumhuriyet döneminde inşasına çalışılan ulus oluşumunu kolaylaştırmıştır. Muhacirler gerek Osmanlı döneminde devlete bağlı bireyler olmaları ve gerekse cumhuriyet dönemine en iyi uyum sağlayan unsurlar olmuşlar ve devletin iskân çalışmalarıyla varmak istediği amaca hizmet etmişlerdir.

Osmanlı Devleti, savaştan birkaç ay önce 1912'nin yaz aylarında bile, Rumeli'nin birçok şehrinde okullar inşa ediyor, eserleri tamir ediyor, bölgeye yatırıma devam ediyordu. Osmanlı idarecileri Üsküp, Manastır, Selanik kısaca bütün Rumeli'yi kaybedeceklerini asla düşünmüyorlardı. Balkan Harbi, Osmanlı için bir kırılma noktası adeta sonun başlangıcı olmuştu. 1912'de Osmanlı'nın önce Balkanlar'da tasfiyesi sağlandı. 1922'ye gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nin tamamı tasfiye edilip tarihteki yerini aldı. Balkan Harpleri için söyleyeceğimiz diğer bir tespit de yaklaşan I. Dünya Savaşı'nın bir provası olduğudur.

Balkan Harbi'ndeki ani ve kesin yenilgi devlet idarecilerine ve de özellikle millete büyük bir travma yaşatmıştır. Özellikle akın akın her şeylerini kaybetmiş olarak gelen muhacirler, travmanın başkentte daha ağır yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Hükümet ilk sadmeyi atlattıktan sonra muhacirler ile ilgili bir takım tedbirler almıştır¹. Savaşın bitmesi ve imzalanan Barış Anlaşmalarından sonra bitmeden devam eden göçler ile birlikte devletin iskân siyasetinin ana umdeleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Biz bu kapsamı sınırlı makalemizde Devletin, Balkan Harpleri Öncesindeki genel iskân siyasetine özet bir bakıştan sonra Balkan Harbi sonrasındaki iskân siyasetini incelemeye çalışacağız.

A-) Balkan Harpleri Öncesindeki Genel İskân Siyaseti

Tarih boyunca devletlerin kurulması, büyümesi, gelişmesi ve yıkılmaları neticesinde büyük miktarda nüfus kitleleri yer değiştirmiştir. Osmanlı Devleti kuruluş ve gelişme dönemlerinde Rumeli'de fethettiği yeni topraklara Anadolu'dan getirdiği Türk topluluklarını nakledip birçok yeni kasaba ve köyler kurarak boş arazileri şenlendirmiş ve dışa dönük bir iskân siyaseti izlenmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin 17. Yüzyıl sonu ile 18. Yüzyılda Avrupa'da toprak kaybına uğraması ile bundan sonra içe dönük bir iskân meselesi ile karşılaşmıştır.

1683-1699 yılları arasındaki başarısız savaşların ardından kaybedilen toprakların Türk ve Müslüman ahalisi iç kesimlere göç etmek zorunda kalmışlardı. Bu savaşlar neticesinde Üsküp ve civarından kaçan halk, Sofya ve Serez'e doğru göç etmiş, fakat 1689'da Fazıl Mustafa Paşa'nın Sadaret'e gelmesiyle ahali yerlerine döndürülmüştür. 1774 Küçük Kaynarca

¹ Muhacirlerle ilgilenen devlet birimleri ve alınan tedbirler ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz: H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, 9. Baskı. İstanbul 2017.

Antlaşması'ndan sonra Kırım'ın kaybedilmesiyle 1800'lere kadar devam eden göç sonunda 500.000'e yakın insan Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine göç etmişlerdi².

İçe dönük göç meselesinin özellikle 19. yüzyıl sonlarında artması ve hatta sadece 1856-1865 yılları arasında yaklaşık iki milyondan fazla göçmenin gelmesi, devletin yaşadığı zorlukları anlamak için yeterli bir rakamdır³. Fransız İhtilali'nden sonra gelişen milliyetçilik cereyanları ve bazı durumlarda Osmanlı mahalli idarecilerinin kötü yönetimi neticesinde; Sırp, Hırvat, Rum ve Bulgarların da bundan etkilenecek Türk ve Müslümanlara karşı yaptıkları mezalim neticesinde sadece 1806-1812 arasında 200.000'e yakın Müslüman, muhacir durumuna düştü⁴.

Gitgide artan ve yoğun şekilde gerçekleşen göçmen problemleri ile Şehremaneti ilgilenmekteyken, yetersiz kalması üzerine, 5 Mayıs 1860'da padişaha arz edilen bir tezkire ile ilk defa *Muhacir Komisyonu* oluşturuldu⁵. Devletin ve bu komisyonun çektiği sıkıntıyı örneklemek açısından sadece 1878 senesinde 150.000'e yakın muhacirin Anadolu'nun muhtelif yerlerine bu komisyon tarafından sevk edildiğini söylemek yeterli olur kanısındayız⁶.

1877-78 Harbi neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması gereğince, Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline bırakılmıştı. Buranın Müslüman halkı olan Boşnaklar ise Hıristiyan bir devletin işgalinde yaşamayı bir türlü kabullenememişler ve göç etmeyi tercih etmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti önce göçü desteklememiş ve hatta önlemeye çalışmıştır(1879). Bunun sebepleri arasında Osmanlı'nın hukuki haklarının sürmesinin, ancak buradaki Müslümanların varlığının devamıyla mümkün olacağının bilinmesi, Avusturya'nın Selanik'e karşı muhtemel bir işgal hareketini, Bosna-Hersek'teki 400.000 Müslümanın silaha sarılacağı korkusuyla engellemek gibi sebepler yer alıyordu. Ayrıca devletin malî durumu, muhacirlerin nakliye ve iâşe bedellerini tam manasıyla karşılayacak durumda değildi. Bu senelerde daha Anadolu'ya göç eden diğer Rumeli muhacirleri iskân edilemediğinden Bosna'dan yeni geleceklerin daha da kötü duruma

² Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988. s. 41-42.

³ Ahmet Cevat Eren *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul 1966., s. 7.

⁴ A. C. Eren, *a.g.e.*, s. 33.

⁵ *a.g.e.*, s. 58.

⁶ *a.g.e.*, s. 79.

düşmeleri kaçınılmazdı⁷. Bununla birlikte Avusturya'nın yaptığı çeşitli zulümler ve göç ettirme taktikleri neticesinde, 1882-1900 yılları arasında 120.000 kadar Boşnak Türkiye'ye göç etmiştir.⁸ Bu muhacirlerin çoğu İstanbul'da Üsküdar ve Beykoz'daki çiftliklere; Rumeli'de ise Üsküp, İşkodra; Anadolu'da Ankara⁹ ve Bursa civarlarına iskân edilmişlerdir.

Tarihimize 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti yoğunlukla karşılaştığı göçmenlerin iskân problemlerini önem verdiği yeni bir siyaset dâhilinde yürütmeye çalıştı. Artık gelen göçmenler yoğunlukla Rumeli'ye yerleştirilmeye çalışılıyordu. Bu harpten sonra kaybedilen topraklardan göç eden ahali Yanya, Tırhala, Selanik, Edirne, İstanbul arasında kalan köy ve boş arazilere yerleştirilmek suretiyle askerî açıdan önem verilen ve Müslüman unsurdan meydana gelen bir kordon oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu siyasetin başarıya ulaşabilmesi için II. Abdülhamid Rumeli'den Anadolu'ya muhacir sevkini yasaklamıştır. 1879 yılında, Şarki Rumeli'ye göç eden Rum ve Bulgarlardan geri dönenlerinin sayısının 20.000 civarına çıkması karşısında Abdülhamid, bunların yerine bölgeye devlete sadık Müslüman ahalinin yerleştirilmesini istemiştir. Ayrıca bu göçmenlerin Rumeli'de işgal edilmeyen Türk topraklarına yerleştirilmeye çalışılmasının diğer bir sebebi; hem göçmenlerin daha az sorunla karşılaşmaları, hem de yakın bölgelere iskân yapılması dolayısıyla devlet açısından daha az masraf demektir¹⁰.

Rumeli'nin kaybedilen bölgelerinden göç edenlerin Anadolu'dan önce Rumeli'ye yerleştirilmesine dair bir örnek olarak Drama Sancağı'nı verebiliriz. Bu dönemde Drama'ya yerleştirilen muhacirlerin oluşturduğu mahalleye *Muhacir Mahallesi* ismi verilmişti. Burada muhacirlerce inşa edilen cami ise aynı adla yani *Muhacir Mahallesi Camii* adıyla anılıyordu¹¹. Selanik'in diğer sancaklarında Müslümanlar ile Gayrimüslimler birbirine eşit seviyede iken, bu göçler sebebiyle Drama'da Müslüman nüfusu daha fazlaydı¹². 1878'e kadar Müslümanlar Drama Sancağı'na bağlı Kavala'da sur içinde yaşamaktayken, daha sonra surun doğu bölümüne muhacirler için yeni mahalleler oluşturulmuştur. Kaymakam Seyit Bey'in gayretleriyle 1896 yılında kazaya gelen muhacirler için başarılı bir imar iskân faaliyeti

⁷ *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*. Ankara 1992, s. 82-85.

⁸ *a.g.e.*, s. 309.

⁹ Ankara Vilayeti'ndeki muhtelif yerlere 1901 yılında 1.457 hanede 6.802 Boşnak muhacir yerleştirilmiştir. Bunlar hakkındaki ayrıntılı kroki için Bkz. *a.g.e.*, s.182-186.

¹⁰ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994, s. 156.

¹¹ İsmail Arslan, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)*, İstanbul 2010, s. 82.

¹² İ. Arslan, *a.g.e.*, s. 97.

gerçekleştirilmiştir. Hicretten sonra kazada bulunan 150 hane kadar muhacir aile, viran kulübelerde kalmaktayken kaymakamın girişimleriyle kasabanın kuzeydoğu bölgesinde yer alan boş arsalar muhacirlere dağıtılmış ve burada küçük evler inşa edilmiştir. Böylece 100'den fazla haneden oluşan yeni bir mahalle teşkil edilmiş ve padişahın adına izafeten *Hamidiye Mahallesi* ismi verilmiştir¹³.

Devlet, takip ettiği siyaset gereği muhacirleri jeo-stratejik konum açısından önemli gördüğü yerlere iskân etmeye çalışmıştır. Çanakkale Boğazı çevresindeki Müslüman köyleri zamanla harap olup dağıldığı için bölge nüfusunun hemen hemen tamamı Rumlardan oluşuyordu. İşte bu yüzden İstanbul'un savunması için büyük önemi haiz Çanakkale Boğazı'nın savunması ve bölgenin Türkleşmesi veya dengenin sağlanması açısından yöreye muhacir iskân edilmeye çalışılmıştır¹⁴.

Son dönem Osmanlı padişahları arasında Türk ve Müslüman nüfusa oldukça ehemmiyet veren II. Abdülhamid “*Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın çoğalıp artanını muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz*” demiştir. İşte bu hedef doğrultusunda savaşlarla ve tifo, kolera gibi salgın hastalıklarla azalan kırsal nüfus yüzünden Anadolu'daki geniş verimli topraklar işlemez hale gelmişti. Kır nüfusunun az olması, köyler arasındaki mesafenin çok büyük boyutlara ulaşması, mecburi olarak büyük çiftliklerin çoğalmasıyla neticeleniyordu. Çiftlikler yoğunlukla Trakya, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgesinin sahil kesimleriyle İç Anadolu'da görülüyordu. İşte hükümetin gayesi muhacirleri bu çiftliklere yerleştirerek ziraata elverişli yerlerin tarıma açılması ve vergi gelirlerinin artmasını sağlamaktı¹⁵.

Yine II. Abdülhamid'in Müslüman muhacirler hakkında takip ettiği siyasete bir örnek olarak, Doğu Anadolu'da 1877-78 Harbi'nden sonra Rusların zoru ile Rusya'ya göç ettirilen Ermeni muhacirleri verebiliriz. Ermenilerin yerine oluşan nüfus boşluğu Müslüman muhacirler yerleştirilerek giderilmiştir. Bu siyasetin uygulanmasındaki maksat doğuda artarak

¹³ a.g.e., s. 199-200.

¹⁴ N. İpek, a.g.e., s. 156.

¹⁵ a.g.e., s. 157-158.

devam eden Ermeni faaliyetlerini kontrol etmek ve Müslüman muhacir yerleştirerek etnik dengeyi sağlamak ve böylece Rus sınırındaki Müslüman nüfusu arttırmaktı¹⁶.

93 Harbi neticesinde muhacirler İstanbul'a yığılınca devlet vilayetlerdeki boş arazilerin bildirilmesini istemiş ve toplam 10.425.881 dönüm boş arazi tespit edilmiştir. Ancak Diyarbakır, Van, Musul, Halep, Bağdat, Basra vilayetlerindeki 8.807.035 dönüm arazi kuraklık sebebiyle verimli olmaması ve İstanbul ile Rumeli'ye uzak olması dolayısıyla iskâna elverişli bulunmamış ve muhacirlerin büyük bir kısmı Edirne, Aydın, Ankara, Kastamonu ve Hüdavendigâr vilayetlerine gönderilmiştir¹⁷.

93 Harbi'nden sonra gelen muhacirlerin iskânıyla birlikte ilave insan gücünün devreye girmesiyle daha çok alan tarıma kazandırılmış, verimlilik artmış ve tarım ürünleri iç ve dış pazarlara daha rahat ulaşım imkânı bulmuştur. Muhacirlerin demiryolu hatları boyunca iskân edilmeleri ve muhacirlerin kullandığı dört tekerlekli arabaların, Anadolu'daki iki tekerlekli kağnılara nazaran daha fazla yükü daha kolay taşıyabilmeleriyle ulaşım şartları değişmiş ve ihracat imkânları artmıştır. Tarımsal işletme sayısının artmasıyla 1873-1893 yılları arasında Osmanlı Devleti genelindeki tarım yapılan arazilerde % 25 artış görülmüştür. Sanayide kullanılan tütün, pamuk ve gülyağı gibi ürünlerde önemli miktarlarda artışlar sağlanmıştır. 1890-1913 arasında üretilen buğday miktarı % 17.2, 1885-1914 yılları arasında üretilen tütün miktarı % 100 artmıştır. Yine muhacirlerin patates üretimine yaptıkları katkı yanında, Anadolu'da bilinmeyen bazı hayvan türlerini getirerek hayvancılığın da gelişmesine sebep olmuşlardır¹⁸. Bu veriler ile birlikte muhacirlerin devlete getirdikleri yük yanında belli bir süre sonra ekonomik yönden büyük bir gelişmeye sebep oldukları ortadadır.

1877-78 Harbi ve sonrasında yaşanan göçlerin Türkiye'de bir diğer önemli etkisi yerleşim organizasyonunda görülmektedir. İlk yoğunluğun azalmasından sonra muhacirler oluşturulan yeni mahalleler ve köylere iskân edilmişlerdir. Dama tahtası dizilişi biçiminde görülen köy

¹⁶ Cezmi Eraslan, "I. Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Karşılaştığı Siyasî ve Sosyal Problemler" *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, Sayı II, İstanbul 1996, s. 74. Ayrıca bkz. Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992, s. 388.

¹⁷ N. İpek, *a.g.e.*, s.165. Vilayetlerde ne kadar boş arazi olduğu tam liste halinde bu eserde kayıtlıdır.

¹⁸ Gülfettin Çelik, "Osmanlı Türkiyesi'ne 19.yy. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımından Tahlili", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler*, İstanbul 1996, s. 121-122.

planlarıyla¹⁹ toplu köy tipi oluşturulmuştur. Bu tip yerleşimlerin sosyal teması sağlamak, ulaşım ve taşımacılık maliyetlerini azaltmak, altyapı kurma kolaylığı vs. yararları vardır. Ayrıca muhacirler bölgeye taş evler yapımını yeni bir teknik olarak getirmişler, evlerin oda, samanlık, avlu vs. düzenlemesinde yeni şekillerin yaygınlık kazanmasına sebep olmuşlardır²⁰.

Devlet, Gayrimüslim nüfusun yüksek olduğu vilayetlerdeki Müslüman nüfusu arttırmak için Rumeli'nden gelen muhacirleri belli bir iskân siyaseti dâhilinde yerleştiriyordu. Buna verilebilecek en belirgin örneklerden biri Hüdavendigâr Vilayeti örneğidir. 16. yüzyılda % 6'larda dolaşan Gayrimüslim nüfusun Bursa merkezde 1831'de % 34.69'a, 1876'da ise % 36.08'lara tırmanması dolayısıyla devlet buradaki Müslüman nüfusu artırma gayretine girişmiştir. 93 Harbi göçmenleri çoğunlukla Bursa civarına yerleştirilmiştir. 1894 yılında Bursa kent merkezinde Gayrimüslim oranı % 22.36'ya, 1906 senesinde ise % 21.77'ye düşmüştür.

Bursa Sancağı'nda çok sayıda Gayrimüslim vardı. 1870 yılında Bursa sancağındaki Gayrimüslimler % 31.82 iken 93 göçmenlerinin yerleştirilmesi neticesinde 1894 yılında % 25.09'a gerilemiştir²¹. 1877-78'deki harpten sonra 1886'ya kadar şehre gelen muhacirlerin sayısı 60.254'tür²². Bursa, Balkan Harpleri ve cumhuriyet döneminde göç almaya devam etmiş ve 1912-1930 arasında 50.000 göçmen daha bu şehre gönderilmiştir²³. Bu sayede Bursa potansiyel insan gücü açısından Türkiye'nin en önemli tarım ve sanayi merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Balkan Harbi öncesinde Devletin Rumeli'de elinde tuttuğu toprakları Türkleştirmek için büyük gayret sarf ettiğini ve iskân faaliyetlerini bu bölgede yoğunlaştırdığını görmekteyiz. Devletin bunu yapmaktaki amacı buraların savaşlar neticesinde elden çıkmasını nüfus kesafetini lehine çevirerek önlemektir. Mesela etnik olarak Balkanların en problemli yerlerinden olan ve Avrupalı devletlerin defalarca Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma vesilesi yaptığı Makedonya'ya, muhacir yerleştirilmesi meselesinde İhtilalci Makedon

¹⁹ Balkan Harbi'nden sonra gelen muhacirlerin iskânı için de aynı köy tipi uygulanmıştır. Adı geçen bu köy tipine örnek proje için Bkz: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MB.HPS.M. 8/47, 1329 Nisan(1913 Nisan) tarihli ve Nafia Nezareti mühendislerine çizdirilen, Köylerde inşa olunacak hane projesi ve köyün ev, cami, mektep ve karakol gibi binalarının yerleşim krokisi.

²⁰ G. Çelik, *a.g.m.*, s. 127.

²¹ Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, s. 26-27.

²² *a.g.e.*, s. 15.

²³ *a.g.e.*, s. 16.

Devrimci Örgütü (VMRO)²⁴ liderlerinden Hristo Matev'in açıklamaları ilgi çekicidir. VMRO'ya bağlı Çetnikler Makedonya'daki Türk varlığını sona erdirmek için Türk beylerinin topraklarını Makedon köylülerine satmaları için tehditler savuruyorlar ve zorluyorlardı. 1908 meşrutiyet hareketi ile Gayrimüslim ile Müslüman ihtilalciler arasında oluşan dostluk ve kardeşlik devresinde VMRO militanları ortadan yok olduğu zaman Makedonların planları suya düşmüştü. Çünkü beyler artık topraklarını hükümete satmaya başlamışlar, Hükümet bu topraklara Bosna'dan, Bulgaristan'dan, Kafkasya'dan ve başka yerlerden gelen Müslüman muhacirleri yerleştirmeye başlamıştı. 1910'dan sonra VMRO'nun çeteci birlikleri yeniden canlanınca, çiftliklerde önceki kötü durum yeniden baş göstermişti²⁵.

Makedonya'da Müslüman nüfus ağırlıklı bir bölüm oluşturulması yönünde devletin iskân siyaseti her zaman başarıya ulaşmamış ve plansızlık yüzünden çoğunlukla akamete uğramıştır. Bununla ilgili bir araştırmada, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından Bosna-Hersek'in ilhakının ilan edilmesinden sonra, bu olayı büyük bir manevi çöküntü içinde karşılayan Boşnaklar, Osmanlı topraklarına doğru bir göç hareketi başlattılar. Bu muhacirler bir Müslüman çoğunluk meydana getirmek maksadıyla Makedonya'ya yerleştirileceklerdi. İskân planları o suretle hazırlanmıştı ki, bu muhacirler mevcut Türk halkıyla birleşince Hristiyan ahaliyi birbirinden ayıran kordonlar meydana gelecekti. Genç Türklerin ileri gelenlerinden Doktor Nazım Bey bu hareketin öncüsü oldu. Fakat bu muhacirler bir takım ihmalcilik ve koordinasyon bozukluğu sebebiyle, kendilerine ayrılan yerlere gelince hiçbir şeyin hazırlanmadığını görmüşler ve çoğunlukla ümitsizlik ve sefalet içinde geldikleri yerlere geri dönmüşlerdi²⁶. Babıâli 1912 yılında da bir kangren haline gelmiş Makedonya meselesini halletmek için buraya iki milyon Müslüman yerleştirerek sorunu kökünden çözümleme tasarısını gerçekleştirmeye çalışıyordu²⁷.

Hükümetin Makedonya'ya Müslüman yerleştirme siyasetine, Kosova vilayeti Preşova Kazası'nın Boyanofça Nahiyesi'ne bağlı Tırnofçe Köyü yakınlarında iskân edilmiş olan Bosna muhacirlerinin oluşturduğu köy, örnek olarak verilebilir. Bu köye 6 Mart 1912 tarihli irade-i

²⁴ 1893'te Selanik'te kurulan Makedon dilindeki söyleyişle VMRO'nun açılımı Makedonya Devrimci İç Örgütü'dür. En kanlı ayaklanmasını (halen Makedonya'nın milli bayramı olarak kutlanmakta olan) St. İlinden ayaklanmasıyla 2 Ağustos 1903'te yapmıştır. VMRO ve Makedonya meselesi hakkında Daha geniş bilgi için bkz.: Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jöntürk İhtilali'nin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul 1996; E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, .c. 8. s. 151-161.

²⁵ Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, İstanbul 1995, s. 279-280.

²⁶ Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük II*, İstanbul 1999, s. 100.

²⁷ Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, (Çev: Zaven Biberyan), İstanbul 1975., s. 192.

seniyye ile Refahiye ismi verilmiştir²⁸. Burada dikkat çekici olan nokta Avusturya-Macaristan'ın baskıcı hâkimiyetinde kalmaya dayanamayan Boşnak muhacirlerin, anavatan olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nin yönettiği topraklara göç etmeleri idi. Devletçe takip edilen siyaset gereği, coğrafi açıdan yakın olması ve bölgenin etnik ve dinî dengelerinin muhafaza edilmesi açısından Makedonya'ya yerleştirilmişlerdi.

Selanik Vilayeti'ne bağlı Katrin Kazası'nda oluşturulmuş bir muhacir köyüne “*nâm-ı nâmi-i hazret-i Pâdişâhî'ye izâfeten*” 14 Mart 1912'de *Reşadiye* ismi verilmiştir. Bu da hükümetin Balkan Harbi'nin yakınlaştığı günlerde bile Rumeli'de muhacir köyleri kurduğuna önemli bir delil teşkil etmektedir²⁹.

Yine Balkan Harbi'nin hemen öncesinde 5 Eylül 1912 tarihli Heyet-i Vükela kararında, daha önceden alınan ve “*muhacirlere araziden başka bir şey verilmeyecektir*” kararına istisna olarak Kosova'ya hicret etmiş olan 63 hane muhacirin yaşlı ve güçsüz olmaları sebebiyle iâşe ve iskân bedellerinin devlet tarafından karşılanması kararı verilmiştir³⁰. Devlet, kaybettiği topraklardan gelen muhacirleri fazla geri çekilmeme prensibiyle, Rumeli'de var olmaya çalışarak iskân politikasını sürdürmüştür.

Devletin yürüttüğü yerleştirme siyasetine en güzel delili olabilecek bir başka mesele ise, o zamanki Yunanistan sınırına komşu olan Preveze Sancağı'na bağlı Parga çiftliğinin yabancıların eline geçmemesi ve stratejik önemi değerlendirilerek Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri'nden gelen teklif üzerine satın alınmasıdır. Bu teklif Heyet-i Vükela'da görüşülmüş ve sahipleri ile anlaşılıp bedeli *muhacirin tahsisatından* karşılanmak üzere 24 Nisan 1912'de 15.000 liraya satın alınması kararına varılmıştır. Ancak mevcut ödenekte yeterli miktar bulunmadığından avans olarak 500 lira verilmiş ve arta kalan bedelin ertesi sene *muhacirin tahsisatından* karşılanması uygun görülmüştür. Bu meselenin Heyet-i Vükela gündemine girecek kadar önemli görülmesi, çiftliğin Yunan Denizi'nde, ileride aleyhte önemli bir görev üstlenebilecek bir konumda bulunabileceği endişesindendir. Buna engel olabilmek

²⁸ BOA., İrade Dahiliye 1330.Ra.16/No: 17, (5 Mart 1912), Aynı konulu bir başka belge için bkz. BOA., DH.SN.THR. 31/47.

²⁹ BOA., İrade Dahiliye 1330 Ra.24/No: 28, 1 Mart 1328 (12 Mart 1912) tarihli İrade-i Seniyye.

³⁰ BOA., MV. 168/49, 28 Ağustos 1328 (5 Eylül 1912) tarih ve 494 sayılı Meclis-i Vükela kararı.

için uygulanacak en iyi tedbir buranın Hükümetçe satın alınarak muhacir iskânına ayrılması kararı olmuştur³¹.

Hükümetin bazen önemli görülen yerlerdeki etnik dengeyi sağlamak maksadıyla, gelecek muhacirlere bazı teşviklerde bulunduğunu görüyoruz. Mesela bir miktar para, 80'er dönüm arazi ve evler inşa edilmesi vaatleriyle, Romanya ve Bulgaristan'dan göç ederek Selanik'in Yüncüler mevkiine iskân edilen muhacirlerin bu vaatlerden yararlanamadıklarından şikâyetle bulundukları görülmüştür. Bu şikâyetlerinde muhacirler kendilerine vaat edilen topraklar verilmediğinden gereği gibi ziraat yapamadıklarından “*zaruret ve felaket*”e düştükleri; ya Anadolu'daki geniş topraklardan 80'er dönüm arazi bulunup nakledilmeleri, ya da bu mümkün olmadığı takdirde eski memleketlerine iade edilmeleri isteğini içeren arzuhal vermişlerdi. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti konuyu 1 Şubat 1912'de Selanik Vilayeti'ne havale etmiş, vilayetten gelen cevapta ise muhacirlere 60'ar dönüm arazi verildiği ve bunun iâşelerini karşılamaya yeteceği belirtilmişti³². Belgeden vaat edilenlerin yeterince yerine getirilmediğinin anlaşılmasıyla birlikte, muhacirin şikâyetinin abartılı olduğu görülmektedir.

B-) Balkan Harpleri ve Sonrasında İskân Siyaseti

I- Türk Unsurun İskânı

Rumeli'den göç eden Müslüman tebaa arasında yer alan en önemli üç unsur Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklardır. Gerek ırk gerekse kültürel açıdan çok farklı lisan, örf ve adetlere sahip bu etnik grupları birbirine bağlayan en önemli ortak payda İslam dinidir. Osmanlı Devleti ise *Millet Sistemi* ile yönetildiğinden bu insanlar nüfus sayımlarında II. Abdülhamid'in İslam Birliği siyaseti kapsamında Müslümanları bir arada tutarak güçlendirmek maksadıyla Müslüman olarak kaydediliyordu³³. Böyle olmasına rağmen devlet gelen Müslüman unsurları yerleştirmede farklı iskân siyasetleri takip etmiştir.

Mesela Türk unsurun çoğunlukla İzmir, Edirne, Adana ve Karesi'ye yerleştirildiğini görmekteyiz. Bununla ilgili İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nin 11 Temmuz 1915

³¹ BOA., MV. 164/22, 11 Nisan 1328 (24 Nisan 1912) tarih ve 132 sayılı Meclis-i Vükela kararı.

³² BOA., DH.İD. 85/29, Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi'nden 19 Kanunısanı 1327 (1 Şubat 1912) tarihinde Selanik Vilayeti'ne gönderilen tezkire.

³³ Not: Millet sistemi, günümüzde anladığımız ırk öncelikli manası ile değil din öncelikli manasıyla kullanılmıştır. Müslüman milleti, Rum milleti, Bulgar milleti, Katolik milleti vs. Osmanlı'nın son yıllardaki nüfus sayımlarında Sırp, Bulgar, Rum, Ermeni gibi ayrımlara girilse de II. Abdülhamid'in İslam Birliği siyaseti gereği Türk, Arnavut ve Boşnak vb. Müslüman olarak yazılmışlardır. Bkz: Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992, s. 388.

tarhinde Diyarbekir Vilayeti'ne çektiğı telgrafta “...şimdiye kadar gelen Türk muhacirinin kısm-ı azamı hükümetçe takip edilen siyaset-i iskâniye neticesi olarak İzmir, Edirne, Karesi ve Adana'ya yerleştirilmişlerdir...”³⁴ denmektedir.

Hükümet iskân politikasında Türk nüfusun azaldığı yerleri takviye etmeyi düşünmekteydi. Bunlardan 1800'lü yıllardan Birinci Dünya Savaşı'na kadar işgallere uğraması ve askerî harekât merkezi olmasından dolayı Edirne Vilayeti en önde geleniydi. Bu konuda Başkumandanlıktan Sadarete hitaben yazılan bir tahriratta

“Bu havalide Müslüman Türkler her ne kadar çoğunluğu oluşturmaktaysa da, bunlar her muharebede göç ederek gittikçe azalmaktadır. Buna karşılık ikinci derecede çoğunluğu teşkil eden Rumların nüfusu gittikçe artmaktadır. Bu duruma mahal bırakmamak için Makedonya ve Trakya'nın diğer kısımlarından hicret etmekte olan ahalinin keşif suretiyle buralarda iskânı için her sancak dâhilinde mülkiye ve askeriye den bir komisyon teşkil edilerek vilayet dâhilinde nerelere ne kadar göçmen iskânının araştırılmasına çalışılması” istenmektedir.

Bu tedbirler ile bölgede Müslüman unsurun gittikçe artarak, herhangi bir seferberlikte Anadolu'ya muhtaç olmadan, buradaki kolorduların kendi mıntıkalarındaki ikmalini yaparak düşmana karşı koyacağı ve böylece zaman kazanılacağı görüşü savunulmuştur³⁵.

Yukarıda geçen askerî faydalardan başka devletin düşündüğü diğer bir konu muhacirlerin ekonomimize getireceği faydalardı. Bununla ilgili Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğünün 13 Mayıs 1913 tarihli sayfasında Rumeli Türklerinin Anadolu'ya iskânı ve ekonomimize getirebilecekleri olumlu katkısı noktasındaki incelemelerini şöyle anlatmaktaydı.

*“Balkanlardaki 3 milyon Türk'ün Anadolu'ya yerleştirilip, yerleştirilemeyeceği hususunda incelemelerde bulundum. Bu iş için en az 3 milyon altın lazımdı. Zaten bu iş tedricen ve çok uzun müddet zarfında olabilirdi. Bir kısım muhacirleri Üsküdar ile İzmit arasına yerleştirmek ve bu mıntıkayı meyve bahçesi haline getirmek istiyordum. Böylelikle bütün Avrupa'ya meyve ihraç etmemiz pekâlâ mümkündü.”*³⁶

³⁴ BOA., DH.ŞFR. 54/402, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Diyarbekir Vilayeti'ne çekilen 28 Haziran 1331 tarihli şifreli telgraf.

³⁵ ATASE ARŞİVİ, K.252. D.264. F.94, 4 Eylül 1329 (17 Eylül 1913) tarihli belgeden nakleden Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995., s. 116.

³⁶ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın *Günlüğü*, İstanbul 1988, s. 135.

Gelibolu yarımadası, Ayvalık, Edremit gibi yerler buralarda Rum nüfusun yoğun olması sebebiyle nüfus dengesi açısından devletin çok önem verdiği yerlerin başında geliyordu. Bu konuya dikkat çekilmesi için Başkumandanlık'tan gelen talepler Sadaret'e sunulmuştu. Sadaret konuyu Dâhiliye Nezareti'ne havale etmişti. Bu yazıda, çeşitli unsurların karışık olarak yaşadıkları Gelibolu yarımadası, Ayvalık, Edremit gibi yerlerde dengenin Müslümanlar lehine sağlanması maksadıyla Rumeli'den gelecek muhacirlerin öncelikli olarak bu yerlerde iskân edilmesine dikkat edilmesi isteniyordu³⁷.

Yine takip edilen yerleştirme politikası gereği Türk muhacirler Marmara Denizi sahilleri ile adalarında Rumlardan tahliye olan köylere yerleştirilmiştir. Bu politika dâhilinde Midilli ve Girit Adaları'ndan gelen muhacirler ile daha önceden geçici olarak yerleştirilen bazı muhacirlerin Marmara Adaları'yla sahillerindeki boşaltılan köylere iskânına dair Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na bir telgraf gönderilmiştir³⁸. Keza aynı konulu bir başka telgraf da Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilmiştir³⁹. Türk muhacirlerin Adana'ya yerleştirildiklerine dair diğer bir belgede ise Konya'ya bağlı kazalarda misafir edilen 78 hane Türk muhacirin yerleştirilmek üzere Adana'ya gönderilmeleri ve neticeden bilgi verilmesi istenmiştir⁴⁰.

Devlet bazen belli bölgelerden Türk dahi olsalar muhacir kabul etmemiştir. Bunlar arasında Batı Trakya en önde gelen bölgedir. Hükümetin, henüz Batı Trakya'nın geri alınabileceği ümidini kaybetmemesi sebebiyle buradaki Türk çoğunluğun varlığının devam etmesi açısından böyle bir karara varmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bu konudaki bir belgede

“Garbi Trakya'dan İslam ve Hıristiyan birçok eşhasın dâhil-i vilayete hicret etmeği ve yerleşmeyi kolay bularak bu tarafa gelmekte oldukları haber veriliyor. Su hal takip ettiğimiz siyasete muğayir bulunduğundan bu suretle o havaliden gelen Müslim ve Gayrî-müslim muhacirin katiyen kabul edilmemesi mütemennadır” denilmektedir⁴¹.

³⁷ BOA., BEO Tasnifi No:312624, Başkumandanlık Vekaleti'nden gönderilen yazı üzerine Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne havale edilen 20 Nisan 1329 (3 Mayıs 1913) tarihli tezkire sureti.

³⁸ BOA., DH.ŞFR. 54-A/361, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na 1333.N.29 (10 Ağustos 1915) tarihinde gönderilen şifreli telgraf.

³⁹ BOA., DH.ŞFR. 54-A/357, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne 28 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915) tarihinde gönderilen şifreli telgraf.

⁴⁰ BOA., DH.ŞFR. 54/246, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne 17 Haziran 1331 (30 Haziran 1915) tarihinde gönderilen şifreli telgraf.

⁴¹ BOA., DH.KMS. 18/3, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne 5 Mart 1330 (18 Mart 1914) tarihinde gönderilen şifreli telgrafi.

Ancak Birinci Dünya Savaşı sürerken 1916'da İskeçe'de düşman uçaklarının görülmesinin yarattığı korku veya çeşitli bahanelerle bölge halkı hicret etmek için şebenderhanelerimize müracaat etmekteydi. Bunun ise Garbi Trakya'da Müslümanların azalıp yokolması demek olacağından bu gibilerin pasaportlarının vize edilmemesi istenmekteydi⁴².

Balkan Harpleri sonrasındaki muhacir akını esnasında, savaş olmayan yerlerden gelmek isteyen muhacirlerin kabulleri geçici olarak durdurulmuş ve diğer perişan durumda olan muhacirlerin yerleştirilmesine öncelik verilmiştir. Mesela 20 Eylül 1913'de Saraybosna ve Tuna nehri üzerinde bir ada olan Adakale'den⁴³ muhacir kabul edilmemesi için bir takım kararlar alınmıştır⁴⁴.

Adakale nüfusu, Balkanlar'da yapılan savaşlardan doğrudan etkilenmiş ve zaman zaman adaya yönelik göçler olmuştur. Devlet adada hükümrانlığını sürdürebilmek için özellikle yerli Adakalelilerin göçüne karşı çıkmıştır. Ancak mecburiyet dolayısıyla yakın başka kasabalardan Adakale'ye göç etmiş muhacirlerin Anadolu ve Rumeli'ye yönelik göç taleplerine izin vermiştir. Adakale Nüfus Defterleri'nde bunlarla ilgili bir takım verilere rastlamak mümkündür. Yapılan ilk nüfus sayımı neticesi 171 hanede 637 nüfus adada yaşamaktaydı. Bunlardan 421 kişi Adakale doğumlu iken, 216 kişi ise muhacir veya ada dışında doğup adaya yerleşenlerdi. Bu muhacirlerden ilk grup Sırbistan bölgesindeki Osmanlı kalelerinin boşaltılmasıyla Fethülislam ve Semendire'den gelenlerdir. İkinci grup ise 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi neticesi kaybedilen Bulgaristan şehirlerinden, özellikle Vidin, Lom ve Niğbolu ve Tutrankan'dan gelenlerdi⁴⁵.

Yine hükümet, malî durumunun kötü olduğu zamanlarda bazen geçici olarak muhacir kabulünü durdurmaktaydı. Mesela Bulgaristan'ın Rodoplar bölgesinden Ağustos 1913 yılında

⁴² *Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya*, (Yay. Haz: H. Yıldırım Ağanoğlu, Sebahattin Bayram, Mümin Yıldıztaş), İstanbul 2009, s. 112-114.

⁴³ Tuna nehri üzerinde Sırbistan ile Romanya arasında bulunan bir ada olan Adakale ilk olarak 1691'de Osmanlıların eline geçmiş ve 1867'de Osmanlı Devleti, diğer Sırp kalelerinden çekilmesine rağmen buradaki hâkimiyetini sürdürmüştür. 1878 Berlin Anlaşması'nda Adakale'den hiç bahsedilmemesi üzerine buradaki Türk hâkimiyeti sürmüş adanın Romanya'ya bağlılığı ise Lozan Anlaşması ile kabul edilmiştir. 1960'lı yıllarda adada 750'ye yakın Türk yaşamaktaydı. Adakale 1972 yılında Romanya ve Yugoslavya tarafından Tuna nehri üzerine ortaklaşa yaptırılan barajın sularının yükselmesiyle ortadan kalkmıştır. Bkz: H. Yıldırım Ağanoğlu, *Tuna Nehrinde Bir Yitik Vatan: ADAKALE*, İstanbul 2013. İz yayıncılık

⁴⁴ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995, s. 62

⁴⁵ H. Yıldırım Ağanoğlu, "Adakale'nin Nüfusu, Demografik Özellikleri ve Göçler (1878-1913)", *Köprüler Kurduk Balkanlara, Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2008, s. 73-74.

gelmek isteyen muhacirlere şimdilik yerlerinde kalmalarının daha uygun olduğu cevabı gönderilmiştir⁴⁶.

İttihat ve Terakki Hükümetleri Anadolu ve Trakya'da Türk unsuru kuvvetlendirmek istedikleri zamanlarda, “*celp*” yöntemine başvuruyordu. Yani sınırlar dışında yaşayan Türk ve Müslümanlar oralardan çekip alınarak Memalik-i Osmaniye'ye getiriliyordu. Bu konuda 31 Ağustos 1913 tarihinde Gümülcine, Koşukavak ve Ahiçelebi'deki Pomaklar'ın Hristiyanlaştırmaktan kurtarılmaları için Edirne'ye nakil ve iskânları söz konusu olmuştu. 7 Kasım 1917 tarihinde Çatalca'da iskânları için Bulgaristan'dan Türk ve Müslümanların getirilmesi kararlaştırıldı. 13 Aralık 1917 tarihinde ise Sırbistan'ın Niş bölgesinden Müslümanların *celp* edilerek, Müslüman nüfusa ihtiyaç olan Çatalca livasına iskân edileceklerdi⁴⁷.

II- Arnavut Unsurun İskânı

Devletin Arnavut muhacirlere karşı uyguladığı iskân siyasetinde birtakım tedbirlere başvurduğunu görüyoruz. Devlet, Arnavutların bazı şehirlere iskânını yasaklamış, Arnavut ve Boşnak muhacirlerin, yerleştirilmesi esnasında dağıtılarak iskân edilmelerini uygun görmüştür. Böylelikle bu unsurların kısa zamanda, Türk örf ve adetlerine kolaylıkla uymalarının sağlanması hedeflenmiştir. Bununla birlikte Arnavut muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerdeki yerli halkla bir takım uyumsuzluklar içinde oldukları görülmüştür. Ayrıca özellikle Arnavutların sert mizaçlı olmaları ve inatçı tavırlarından dolayı devletin bu iskân meselesinde epey zorluk çektiği anlaşılmaktadır. Bu konudan bahseden 26 Nisan 1914 tarihli gizli bir genel bildiride,

“Arnavutluk'tan hicretle Dersaadet ve İzmir'den gayri mahallerde iskânları taht-ı karara alınan bazı Arnavutların sevk edildikleri mahallere giderek bilahare Anadolu şimendiferi ve vesait-i saire ile Dersaadet'e avdet etmekde bulundukları anlaşılmasına nazaran bu kabil muhacirlerin avdetlerine mahal bırakılmamak üzere iskân edildikleri mahallerde polisin nezareti altında ceride-i nüfusa kayıtlarının icrası ve bera-yı maslahat gelmek isteyenlerin tahkik-i hüviyet ve iadelerine itina edilmesinin usul ittihazı hususunda tamimen tebliği lüzumu polis müdüriyet-i umumiyesinden bildirilmiş ve

⁴⁶ A. Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁷ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul 2001, s. 71-72.

doğrudan doğruya zabıtaca ol tarafa sevk olunanların isimlerini mübeyyin varaka leffen gönderilmiş olmağla ol vecihle muamele ifası lüzumu beyan olunur"⁴⁸ denmektedir.

Arnavut muhacirler yerleştirildikleri yerlerde durmayıp büyük şehirlere göç etmekteydiler. Bu yüzden İzmir ve İstanbul, Hükümetçe Arnavutlara yasak mahal olarak addedilmişti⁴⁹. Devletin büyük şehirlere Arnavut yerleştirmemesinin iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi Arnavutların ulaşım açısından, Balkanlara uzak bölgelere yerleştirilmesinin daha az problem çıkaracağı siyaseti takip edilmekteydi. İkincisi ise büyük ihtimalle yeni problemlerin çıkma ihtimalini önleyip büyük şehirlerin güçlüklerine yeni güçlükler eklemek istememesidir.

9 Haziran 1914 tarihli Muhacirin Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen bir başka belgede ise; karayoluyla gelen muhacirlerden Arnavut olmayanların alıkonulması ve kalanının İstanbul'a sevk edilerek ayrılmaları isteniyordu⁵⁰. Netice olarak devletin Arnavut muhacirlere karşı çok ihtiyatlı davrandığı ve özel bir siyaset takip ettiği ortaya çıkmaktadır.

Devlet muhacir olarak gelen Arnavutlar'ın yerleştirildikleri yerlerde kısa zamanda kolay uyum sağlamaları için dağıtılarak yerleştirme politikası uyguluyordu. Konya'da misafir olarak bulundurulmuş Arnavut muhacirlerin yerleştirilmesi için Diyarbakir, Mamuretülaziz ve Sivas Vilayetleri'ne sevk edilmesi ve "*lisân ve âdât-ı milliyeleri az bir zamanda izâle edecek surette müteferrikan iskânları*" 28 Mayıs 1915 tarihinde Muhacirin Müdüriyeti'nce istenmiştir⁵¹. Bundan sonra Konya Vilayeti'ne bağlı Ereğli, Karaağaç, Ilgın, Akşehir, Saidili, Karaman kazalarında misafir olarak bulundurulmuş 64 hane Arnavut muhacirin Sivas ve Diyarbakir vilayetleri'nde boşalan köylere vilayetlerle haberleşerek sevk edilmeleri ve yerleştirilmeleri uygun görülmüştür⁵². 1915 tarihini değerlendirdiğimizde bu boşalan köylerin muhtemelen Ermeni köyleri olduğunu akla getirmektedir. Bu da Sivas ve Diyarbakir vilayetleri'nin Müslüman nüfus kesafetinin daha da arttırılmasının planlandığını düşündürmektedir.

⁴⁸ BOA., DH.SNM. 33/111, Dâhiliye Nezareti Muhacirin İdaresi'nden Sicil-i Nüfus Müdüriyeti'ne 13 Nisan 1330 (26 Nisan 1914) tarihinde gönderilen mahrem tamamen tebliğ nüshası.

⁴⁹ BOA., DH.ŞFR. 42/222, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 24 Haziran 1330 (7 Temmuz 1914) tarihli şifreli telgraf.

⁵⁰ BOA., DH.ŞFR. 46/261, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 27 Teşrinievvel 1330 (9 Kasım 1914) tarihli şifreli telgraf.

⁵¹ BOA., DH.ŞFR. 54/216, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen 15 Mayıs 1331 (28 Mayıs 1915) tarihli şifreli telgraf.

⁵² BOA., DH.ŞFR. 54/246, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen 17 Haziran 1331 (30 Haziran 1915) tarihli şifreli telgraf.

Değişik vilayetlerde dağınık halde bulunan ve henüz iskân edilmemiş bulunan Arnavut muhacirlerin acilen Diyarbekir Vilayeti'ne sevk edileceği ve dağıtılarak yerleştirilmeleri meselesi yine yukarıda zikrettiğimiz Muhacirin müdüriyetince takip edilen siyaset gereği Diyarbekir Vilayeti'ne haber verilmiştir⁵³. Yine Muhacirin Müdüriyetince Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta Sivas'a yerleştirilmek üzere Ankara'ya gönderilmeleri gereken Arnavutlar'dan kalanların Ankara'ya sevk edilmesi bildirilmiştir⁵⁴.

Değişik yerlerden Ankara'ya gönderilen Arnavut ve Boşnakların ne şekilde iskân edileceğinin sorulması üzerine Talat Paşa 1 Ekim 1915 tarihinde gönderdiği cevabî telgrafında

“...Arnavud ve Boşnakların yüzde on nisbetinde Türk unsuru arasına tevzii ve taksim edilmek suretiyle...” iskânını emrediyordu⁵⁵.

1914 senesinde Maraş'a Arnavut muhacirler yerleştirilmiştir. Bunu Maraş'a bağlı Göksun Kazası Andırın Nahiyesi Özicek mevkiine yerleştirilen Priştineli Arnavut muhacirlerin Osmanlı vatandaşlığını kabul ettiklerine dair verdikleri 39 adet beyannameden anlamaktayız⁵⁶.

Arnavut muhacirler Çanakkale'ye bağlı Kumkale yakınlarında bulunan Yerkesiği çiftliğindeki bataklık kurutuluncaya kadar misafir olarak ahalisi sadece Rum olan Yenişar Köyü'ne yerleştirilmiş, fakat Rumların Arnavutlardan korkup Erikköy Nahiyesi'ne hicret etmeleri üzerine Çanakkale Rus konsolosuna olaya dâhil olmuştur. Konsolos İstanbul'daki Sefaretinden aldığı emir üzerine, Rumları korumaya mecbur olduğunu beyan ederek ya Arnavutların oradan çıkarılmaları ya da istihkâmlar dolayısıyla hükümetçe bir mahzur görülüyor ise yakınlardaki bir başka köydeki Müslüman ahaliyle Arnavutlar'ın değiştirilmesi teklifini sunmuştur. Neticede Erikköy'deki yerleşik Müslüman ahali ile Yenişar'daki

⁵³ BOA., DH.ŞFR. 54/402, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Diyarbekir Vilayeti'ne çekilen 28 Haziran 1331 (11 Temmuz 1915) tarihli şifreli telgraf.

⁵⁴ BOA., DH.ŞFR. 54-A/357, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'ne çekilen 28 Temmuz 1331 (10 Ağustos 1915) tarihli şifreli telgraf.

⁵⁵ BOA., DH.ŞFR. 56/290, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Ankara Vilayeti'ne çekilen 17 Eylül 1331 (1 Ekim 1915) tarihli cevabî telgrafi.

⁵⁶ BOA., DH.SN.THR. 61/59, Maraş Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti Sicil-i Nufus Tahrirat Müdüriyeti'ne gönderilen 20 Mart 1331 (2 Nisan 1915) tarihli tezkire.

Arnavutlar değiştirilmiş ve Rumların böylece yerlerine dönmesi uygun görülmüştür⁵⁷. Neticede Hükümet özellikle Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmlar çevresine Müslümanları iskân politikasına ulaşmak için Arnavutlar sayesinde Türkleri rahatça yerleştirmiş olmaktadır.

Arnavutların iskânı hakkında 1917'de yayınlanan *Arnavut Muhacirlerin Suret-i Celp ve İskânı Hakkında Talimatname*'de İttihad ve Terakki'nin iskân politikasını aydınlatmada önemli ipuçları vermektedir. Bu talimatnameye göre; Arnavutluk'un bağımsızlığını ilanı öncesinde ve sonrasında Osmanlı'ya isyan etmiş Arnavutların memlekete sokulmayacağı belirtiliyordu (md. 1). Gayrimüslim Arnavutlar'ın Osmanlı Memleketi'ne girmeleri yasaktı (md. 2). İstanbul, Aydın, Edirne, Hüdavendigâr vilayetleri ile, Çatalca, Kala-i Sultaniye, İzmit, Gelibolu Livaları Arnavutlar için *Menatik-ı Memnuadan* (yasak bölge) addedilmiş ve burada iskanlarına izin verilmemiştir (md. 3)⁵⁸.

Arnavut muhacirler Ankara ve Konya'da biraraya getirildikten sonra Adana, Ankara, Bafra, Bursa, Diyarbakir, Ereğli, Konya, Maraş, Sivas gibi yerlere gönderilmişlerdi. Kocaeli yasak bölge olmasına rağmen buraya gönderilen az sayıda Arnavut muhacire Hükümet tarafından göz yumulmuştu. Bunun dışında yasak bölgede fert fert iskân ise ancak daha önceden o bölgede bir akrabaları varsa mümkün olmuştu⁵⁹.

III- Boşnak Unsurun İskânı

Boşnak muhacirlerin yerleştirilmelerinde Arnavut muhacirlere tatbik edilen iskân siyaseti kısmen uygulanmıştır. Ancak devlet Boşnak muhacirleri iskân ederken Arnavutlar'da olduğu gibi çok ihtiyatlı davranmamış bazı illeri yasaklamamış, sadece Arnavutlara uygulandığı gibi kısa zamanda lisan ve adetlere uyum göstermelerini ön planda tutmuştur.

1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra az da olsa Bursa ve civarına Boşnak göçmenleri gelmiştir. Bunlar Samanlı Dağlarında, Karamürsel-Orhangazi arasında iskân edilmişlerdir⁶⁰.

⁵⁷ BOA., DH.KMS. 19/53, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığından Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne gönderilen 19 Mayıs 1330 (1 Haziran 1914) tarihli şifre telgrafi.

⁵⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Arşivi 272, 14 , 74, 9, 15'ten nakleden F. Dündar, *a.g.e.*, s. 112-113.

⁵⁹ F. Dündar, *a.g.e.*, s. 112-123.

⁶⁰ R. Kaplanoğlu, *a.g.e.*, s. 37-38. Not: Samanlı dağlarında kurulan bu Boşnak köyleri Kurtuluş Savaşı sonunda ortadan kalkarak köylüler, Yeniköy, Keramet, gibi Ermeni köyleri ile Cihanköy'e yerleştirilmişlerdir. Ayrıca İnegöl-Bursa arasında Turan ve bazı köylerde Boşnaklar yaşamaktadır.

Orhangazi'nin Beşpınar, Vefa ve Cihanköy; Bursa'nın Turan, İnegöl'ün Lütfiye, İclaliye, İneyet gibi köyleri Boşnaklar tarafından kurulmuş köylerdendir⁶¹.

Birinci Dünya Harbi öncesinde göç etmek üzere olan 250 hane kadar Boşnak muhacirin yerleştirilmesi ve mümkün ise sahil yerlerden iskân yeri bulunması için İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti çeşitli vilayetler ile yazışmıştır⁶². Neticede Bari Limanı'ndan hareket eden 250 hanede 2.000 kadar Boşnak muhacirin⁶³ uygun yer bulunması üzerine Karesi'ye yerleştirilmeleri uygun görülmüştür⁶⁴.

Arnavutlar gibi Konya'ya bağlı kazalarda misafir edilen 181 hane⁶⁵ Boşnak muhacire, kısa zamanda lisan ve milli adetleri Türkiye'ye uyum göstermeleri gayesiyle Diyarbakir ve Sivas vilayetlerinde dağıtılarak iskân edilme politikası uygulanmıştır⁶⁶.

Yine değişik yerlerden Ankara'ya gönderilen Arnavut ve Boşnaklar'ın ne şekilde iskân edileceğinin sorulması üzerine Talat Paşa, 1 Ekim 1915 tarihinde gönderdiği cevabî telgrafında yoruma ihtiyaç bırakmayacak bir şekilde, Hükümet'in uyguladığı siyaseti ortaya koymaktadır.

"...Arnavud ve Boşnakların yüzde on nisbetinde Türk unsuru arasına tevzii ve taksim edilmek suretiyle muhâcirin-i mezkurenin dâhil-i vilayetde tahliye edilen kura-yı malumede" iskânını emrediyordu⁶⁷.

1878'den sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden göçlerin neticesi olarak şu anda da Türkiye'nin 30'ı aşkın vilayetinde Boşnak asıllı vatandaşlarımız yaşamaktadır. Gerek Balkan harpleri gerekse İstiklal Harbi'nden sonra ve hatta günümüzde dahi devletin Arnavut

⁶¹ İsmail Selimoğlu, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'ya Mübadele Sonrası Göçler", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Bursa 2008, s. 197.

⁶² BOA., DH.ŞFR. 41/95 İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Kastamonu, Bolu ve Sinop'a gönderilen 2 Recep 1332 (27 Mayıs 1914) tarihli telgraflar.

⁶³ BOA., DH.ŞFR. 43/16 İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Aydın ve Karesi'ye gönderilen 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914) tarihli acil telgraf.

⁶⁴ BOA., DH.ŞFR. 43/75 İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Karesi Mutasarrıflığı'na gönderilen 9 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914) tarihli cevabî telgraf.

⁶⁵ BOA., DH.ŞFR. 54/246, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen 17 Haziran 1331 (30 Haziran 1915) tarihli şifreli telgraf.

⁶⁶ BOA., DH.ŞFR. 54/216, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne çekilen 15 Mayıs 1331 (28 Mayıs 1915) tarihli şifreli telgraf.

⁶⁷ BOA., DH.ŞFR. 56/290, İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti'nden Ankara Vilayeti'ne çekilen 17 Eylül 1331 (1 Ekim 1915) tarihli cevabî telgrafi.

ve Boşnakların Türkiye'ye yerleştirilmesinde çok seçici davranmadığı ve bu unsurları kabul ettiğini görmekteyiz. Özellikle Birinci Dünya Harbi esnası ve İstiklal Harbi sonrasında, devletin ihtiyaç hissettiği potansiyel insan gücünün sağlanmasında, dağıtılarak yerleştirilen ve bu sayede Türkiye şartlarına kolaylıkla uyum gösteren bu Balkan göçmeni insanların önemli bir katkısı olduğunu söyleyebiliriz. Göç eden Arnavut ve Boşnak unsurlar da Osmanlı zamanından beri devam eden alışkanlık ve kız alıp verme gibi akrabalık ilişkileri sayesinde kendilerini Türk kabul edip, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en sadık bağlıları arasında yer almışlar ve herhangi bir bölücü ve ayrılıkçı hareketin içinde yer almamışlardır.

IV- Diğer Unsurların İskânı

İttihad ve Terakki Hükümetleri'nin Türk, Arnavut ve Boşnak unsurlara uyguladığı iskân siyasetinin yanında Rumeli'den gelen diğer Müslüman gruplar arasında yer alan Çingeneler'in kabulünde ve iskânında da dönem dönem değişen politikalar uyguladığı görülmektedir. Balkanlar'dan sürülen Çingeneler arasında Müslüman olanlar kabul edilmiş, Gayrîmüslim olanlarının ise sınırdan geçişine izin verilmemişti. Kavala ve Drama gibi yerlerden yoğun bir Çingene nüfus geliyordu. İlk başlarda buna göz yuman hükümet 1917'e gelindiğinde Çingene sevkîyatının durdurulmasını isteyecekti. Bu yüzden Sırbistan'dan gönderilen muhacirler içinden Türklerin kabul edilip, Çingene sevkînin durdurulması ve evvelce gelenlerin iadesi Edirne Vilayeti'nden istenmekteydi. Yine 18 Aralık 1917 tarihinde Bulgaristan'dan gelmiş olan 38 vagon muhacirden 34'ünün kabulü, kalanın ise iadesi yine aynı vilayetten istenmişti⁶⁸.

Bunların yanında Rumeli'den gelenlerin dışında, İttihad ve Terakki'nin Arap, Gürcü, Laz, Çerkez, Kürt, Müslüman Esirler ve Müslüman Ermeni gruplarına da ayrı ayrı iskân siyasetleri uyguladığı bilinmektedir.

Bu konuda yapılmış olan bir çalışmada Osmanlı Arşiv Belgeleri'ne dayanılarak, 1913-1918 yılları arasında İttihad ve Terakki'nin gerçekleştirdiği sevk ve iskânların, Anadolu'nun bugünkü etnik ve dinî dağılım ve karışımının ana etkenlerinde biri olduğu belirtilmektedir. Yaşayan tüm etnik gruplar dikkate alındığında bu tarihler arasında genel bir hesaplama, 17,5 milyonluk Osmanlı nüfusunun üçte birinin yer değiştirdiği neticesine varılmaktadır⁶⁹.

⁶⁸ F. Dünder, *a.g.e.*, s. 127-128.

⁶⁹ F. Dünder, *a.g.e.*, s. 250-251.

Netice

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında gelen göçmenleri, Devlet belli bir siyaset dâhilinde Makedonya ve Batı Trakya bölgelerine ve Edirne ile Batı Anadolu'ya yerleştirdi. Böylece, özellikle buradaki Türk oranı, savaşlar öncesindeki orana göre, ezici bir çoğunluk gösterdi. Devletin göçmenlere muhtelif yardımlarda bulunarak belirli muafiyetler tanınması sayesinde dinamik olan bu insanlar daha sonraki savaşlarda devletin asker potansiyelini karşılamada önemli bir kaynak oluşturdular.

Balkan Harbi'nden sonra da yaşananlar aşağı yukarı aynıdır. 1911 yılında Osmanlı'nın Rumeli'deki Müslüman nüfusu 2.315.000 idi. Savaş neticesinde ise yaklaşık 600.000 kişi katledilmiş ya da soğuk, hastalık ve açlıktan göç yollarında can vermişti. Balkan Harbi'nden I. Dünya Savaşı'nın başına kadar 300.000-400.000 kadar muhacir Anadolu'ya göç ederek iskân edilmişti.

Bu arada Balkan Savaşları'ndan sonra başa geçen İttihad ve Terakki önderlerinin içinde bulunduğu Osmanlı hükümetleri Türk ve Müslüman unsuru belli bölgelerde iskân siyasetini sürdürdü. Özellikle gelen muhacirlerin üçte ikisi Edirne ve Aydın vilayetlerine iskân edildi. Kalan miktar ise Hüdavendigâr, Karesi, Sivas, Ankara, Adana Konya, Biga, Canik gibi Anadolu'nun muhtelif vilayet ve sancaklarına iskân edildiler. Trakya'daki Rum ve Bulgar nüfusun bir kısmı ise stratejik sebeplerle göç etmek zorunda bırakıldı.

Gerek boşalan Gayrimüslim köylerine, gerek yeni kurulan muhacir köylerine ve diğer yerleşik Müslümanlar yanına iskân edilen bu Türk ve Müslüman nüfus, Anadolu'nun Türk nüfus oranını daha da arttırdı ve İstiklal Harbi'ne giden süreçte milli bir Türk devletinin temellerinin atılmasına katkıda bulundu. Ekonomik ve askerî açıdan gerekli olan potansiyel insan gücü açısından yıllardır savaşlarla azalan Anadolu nüfusu güçlenmiş oldu. Yeni oluşan milli Türk devletinin mimarları, Avrupa'nın 1897'den 1923'e kadar süren kesintisiz saldırılarına karşı koyan gücü bu topluluklardan sağladılar. Sonuçta göç modern Türkiye'nin ortaya çıkmasına sebep olan en önemli vesilelerden oldu.

Üç yüz yıllık göç tarihi incelendiğinde Rumeli'den Anadolu'ya iskân edilen ve kendi imkânlarıyla yerleşen insanlar ve onlardan neşet edilen nesiller hesap edildiğinde Türkiye'nin 1/5'i kadar nüfusunun Rumeli kökenli olduğu varsayımımızı ileri sürebiliriz. Kuşkusuz köy,

kasaba ve şehirlerde yapılacak bir demografi araştırması bu sayıyı daha kesin oranda neticelendirebilir. Ancak neredeyse tüm Trakya bölgesi, büyük ölçüde Marmara ve Ege Bölgeleri, kısmen Akdeniz ve İç Anadolu, Doğu Karadeniz bölgeleri ve çok az da olsa Batı Karadeniz ile Doğu Anadolu bölgelerinde göçmen köyleri vardır. Bu durumda sayımızın gerçeğe yaklaşma ihtimali epey fazladır.

Bu arada göçmenlerin yerleştirildikleri bölgelerde, toplu olarak kalabilmişler ise kültürlerini devam ettirdiklerini, serpiştirme usulünde iskân edilmişler ise kısa bir müddet sonra yerli halkla karıştıkları görülmektedir. Ayrıca zaman geçtikçe göçmenlik kültürel kimlik olarak ortadan kalkabilmektedir. Mesela 1878 göçmenleri, 1924 mübadele göçmenlerini mukayese ederken kendilerini yerli, gelenleri ise muhacir olarak görmekteydiler. Şehirlerde yaşayanların örf, adet ve cemaat bilinçleri ise en çok üçüncü nesilde gitgide kaybolmakta ve sadece göçmen olduklarını söyleyebilmekte, ancak dedelerinin hangi şehir ve köyden geldiklerini çoğunlukla unutabilmektedirler.

İttihad ve Terakki'nin Gayrimüslim unsurları göç ettirme ve mübadele siyasetinin, Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türk-Yunan mübadelesiyle devam ettiğini ve milli devlete uzanan yolda İttihad ve Terakki'den Türkiye Cumhuriyeti'ne, bu konudaki ana siyasetin değişmediği görüşünü taşımaktayız. Yani imparatorluk bakiyesi çokuluslu devlet modelinden, ulus devlet modeline bir geçiş süreci yaşanmıştır. Bununla birlikte savaşlar neticesinde azalan Türk nüfusu eski imparatorluk hinterlandından gelen Arnavut, Boşnak, Pomak gibi Rumeli kavimleriyle Çerkez, Çeçen, Abaza gibi Kafkasya orijinli kavimlerin milli potamız içinde kabul edilip Türkleştirildiklerini görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'nin tarihi mirası üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, birçok meselede olduğu gibi göç meselesini de Osmanlı'dan devralmak zorunda kalmıştı. Hatta bunu nüfus yoğunluğunu arttırmada bir politik yöntem olarak teşvik dahi etti. Balkanlarda terk edilmek zorunda kalınan yerlerdeki oldukça büyük sayıdaki Türk'ün ülke vatandaşlığına tekrar girmesi için her türlü gayret gösterildi. Hatta bu durum bir İngiliz elçilik raporunda, *“Osmanlılık reddedildiğinden ve Hilafet yıkıldığından beri, Türkiye'nin siyaseti Türk olmak ve Türk kazanmaktır* şeklinde geçmektedir.

Rumeli'den gelen muhacirler yerleştirildikleri yerlerde Anadolu'nun Müslüman nüfusunu oransal olarak arttırmışlardır. Bu durum cumhuriyet döneminde inşasına çalışılan ulus oluşumunu kolaylaştırmıştır. Anadolu'yu terk eden/ettirilen gayrimüslimlerin toprakları iskân olunan muhacirlere dağıtılarak, yeni rejim kendisine siyasi destek ve kadrolar sağlamış ve ulusalcı temelde bir cumhuriyetin kurulabilmesi için nesnel ve öznel koşullar yaratılmıştır. Muhacirler gerek Osmanlı döneminde devlete bağlı bireyler olmaları ve gerekse cumhuriyet döneminde yürütülen çağdaşlaşma çalışmalarına en iyi uyum sağlayan unsurlar olmuşlar ve devletin iskân çalışmalarıyla hizmet etmek istediği amaca hizmet etmişlerdir⁷⁰.

⁷⁰ H. Yıldırım Ağanoğlu, *a.g.e.*, s. 407-416.

Kaynakça

- Ağanoğlu, H. Yıldırım, "Adakale'nin Nüfusu, Demografik Özellikleri ve Göçler (1878-1913)", *Köprüler Kurduk Balkanlara, Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2008.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, 9. Baskı. İstanbul 2017.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Tuna Nehrinde Bir Yitik Vatan ADAKALE*, İstanbul 2013.
- Andonyan, Aram, *Balkan Harbi Tarihi*, (Çev: Zaven Biberyan), İstanbul 1975.
- Arslan, İsmail, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)*, İstanbul 2010.
- Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*. Ankara 1992.
- Çelik, Gülfettin, "Osmanlı Türkiyesi'ne 19. Yüzyıl Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımından Tahlili", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildiriler*, İstanbul 1996.
- Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul 200.
- Eraslan, Cezmi, "I. Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Karşılaştığı Siyasî ve Sosyal Problemler" *Kafkas Araştırmaları Dergisi*, Sayı II, İstanbul 1996.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1992.
- Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul 1966.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994.
- Kaplanoğlu, Raif, *Bursa Yer Adları Ansiklopedisi*, İstanbul 1996.
- Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara 1983.
- Osmanlı Belgelerinde Batı Trakya*, (Yay. Haz: H. Yıldırım Ağanoğlu, Sebahattin Bayram, Mümin Yıldıztaş), İstanbul 2009.
- Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul 1988.

Selimoğlu, İsmail, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'ya Mübadele Sonrası Göçler", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed. Z. Dörtok Abacı, Bursa 2008.

Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu Jöntürk İhtilali'nin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul 1996;

Troçki, Leon, *Balkan Savaşları*, İstanbul 1995.

Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük II*, İstanbul 1999.

Kırım Savaşı Sonrası Rusya'ya Bulgar Göçü

Ahmet İlker BAŞ*

Özet

Kırım Savaşı sırasında ve sonrasındaki göç ile ilgili çalışmaların yoğunlaştığı Kırım Tatarları ve Kafkas halklarının büyük göçleri arasında Osmanlıların ilk tebaalarından biri olan Bulgarların Rusya'ya göçü akademik literatürde tarihsel bir olay olarak bilinmesine rağmen, birkaç eser dışında, detaylı bir tarihsel çalışmaya konu olmamıştır. Bu nedenle tarihsel bir olay, milliyetçi tarih anlatımının aracı olarak Osmanlı yönetiminin azınlıklar üzerindeki dayanılmaz baskısının bir tezahürü olarak nitelendirilmiştir.

Göç olgusu her şeyden önce sosyolojinin bir konusu olması nedeniyle bu mesele de göç sosyolojisinin prensipleriyle ele alınması gereklidir. Bir göç olayında biri *göç alan*, diğeri *göç veren* toplum olmak üzere iki unsur bulunmaktadır. *İten sebepler* ve *çeken sebepler* olarak nitelendirilebilen motivasyonlar da göçün yönünü belirlemektedir. Ekonomik refah ve toplumsal huzur *çekici faktörler* olarak akla gelirken *itici etkenlere* de – bu yıllar göz önünde bulundurulduğunda – savaşlar, yolsuzluk ve ağır vergiler örnek olarak verilebilir. Diğer önemli bir husus ise göçün sağlayacağı avantajlar hangi toplumsal grubu cezbetmektedir. Yapılan araştırmalar en azından göçün ilk başlarında göçün masraflarını ve risklerini karşılayabilen alt orta sınıfın daha faal olduklarını göstermektedir. Devlet gibi üst bir organizasyonun göç masraflarını üstlendiği durumlarda – ki bu durum özellikle konumuz açısından önemlidir – gelir seviyesi daha aşağı grupları da içine alacak şekilde genişlemektedir.

Sosyolojik bir alt yapı ile Osmanlı arşivlerinin sağladığı pek çok belgenin ve buna ek olarak konuya daha önce değinmiş bulunan İngilizce, Rusça ve Bulgarca literatürün ışığında ve Rusya'nın tarihsel nüfus politikaları da göz önünde bulundurulduğunda milliyetçi söylemin ileri sürdüğünden çok daha başka bir durum ortaya çıkmaktadır. Kırım Savaşı sırasında ve akabinde yaşanan Bulgar göçlerinin büyük bir kısmının toprak ve mülkiyetle ilgili problemlerden kaynaklanmış olan 1850 Vidin isyanının yaşandığı bölgeden gerçekleşmesi ve bunların da tamamına yakınının topraklarına geri dönmesi bir tarihsel olayın nasıl ideolojik tarihçiliğin malzemesi olduğunu göstermesi açısından ilginçtir.

* Gazi Üniversitesi, Ankara

Sosyolojik Bir Yaklaşım

Göç çalışmaları hem sosyoloji hem de tarih alanındaki araştırmacılar arasında gittikçe popülerleşmektedir. Ne var ki, tarihçilerin kaleme aldığı göçle ilgili çalışmaların en önemli eksikliği, olayın sosyolojik prensiplerinin göz ardı edilerek salt tarihsel bir anlatı olarak ele alınmasıdır. Nihayetinde göç, sosyolojik bir olgu olması hasebiyle 19. yüzyıldaki Bulgar göçlerinin de sosyolojik bir yaklaşımla ele alınıp bu prensiplere göre değerlendirilmesi büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Bu bağlamda temel bazı tabirlerin açıklanıp basit bir şablonun ortaya konulması konunun sistematik bir şekilde ele alınmasına katkıda bulunacaktır.¹

Öncelikle bir göç hadisesinde biri *göç-alan* diğeri *göç-veren* olmak üzere iki grup unsur bulunmaktadır. Bu iki topluluk arasındaki hareketin yönünü birinin *çeken faktörleri* ve/veya diğerrinin *iten faktörleri*; diğerr bir deyişle, avantaj ve/veya dezavantajları göçün doğrultusunu belirler. Makalenin konusu bağlamında bir diğerr önemli husus göçün hangi tür sosyal sınıfları cezbedtiğidir. Göçün masraflı ve riskli bir girişim olması en azından ilk göç edenlerin göçün maliyetini ve tehlikelerini karşılayabilecek aşağı orta sınıfla sınırlı kalmasına neden olurken zenginler için ise yeterli dürtü yoktur.² Fakat göç alan toplumun çeken faktörleri, yabancı göçünü teşvik eden bir devlet tarafından desteklendiğinde daha alt sınıflara doğru genişleme eğilimi gösterir. Bu durum, Bulgarların Rusya'ya göçleri konusunda özellikle büyük bir önem arz eder.

Çeken faktörlere örnek olarak ilk akla gelen ekonomik refah ve yüksek gelir seviyesidir. Gelecek vaat eden ekonomik imkânlar gelir düzeyi daha düşük bölgelerdeki insanları göç için teşvik eder. Ne var ki ekonomik şartlara yapılan aşırı vurgu yanlış yönlendirici olabilmektedir. Çalışma ücretleri bağlamında *göç-alan* ile *göç-veren* toplum arasında belirgin bir fark yokken, hatta ikincisinin ilkinden daha yüksek olduğu bazı durumlarda, belirsizlik ve güvensizlik gibi nedenlerle daha gelişmiş olan topluma doğru göç yaşanabilmektedir.³ Bu da bir diğerr *çekici* aynı zamanda da diğerrinin *itici faktörüne* işaret etmektedir: istikrar ve güvenlik. 18. yüzyıl sonu

¹ Göç sosyolojisinin teorisiyle ilgili yapılan çalışmalar daha çok Latin Amerika'dan Birleşik Devletlere veya daha geri ülkelerden daha gelişmiş ülkelere doğru yapılan göçleri konu edinip daha modern dönemdeki örnekler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu nedenle, burada anlatılan teorik kısım bu tarz çalışmaların başında belirtilen yöntem temel alınarak hazırlanmıştır.

² Massey, Douglas S. ve diğerrleri: "Continuities in Transnational Migration: An Analysis of Nineteen Mexican Communities". *American Journal of Sociology* 99, (Chicago 1994), s. 1497.

³ Stark, Oded; David E. Bloom: "The New Economics of Labor Migration". *The American Economic Review* 75, (1985), s. 173-178; Douglas S. Massey ve diğerrleri: "Theories of International Migration: A Review and Appraisal". *Population and Development Review* 19, (New York 1993), s. 436.

19. yüzyıl başlarında merkezî otoritenin Rumeli'deki etkisinin zayıflayıp Kırcalı eşkıyaları ile Pazvandoğlu'nun faaliyetlerinin baskın hale gelmesi, bu yüzyıllarda bilhassa sıklaşan Osmanlı-Rus savaşlarının Bulgar toprakları üzerinde yaşanmasının getirdiği ağır koşullar Bulgar göçlerinin erken dönemlerinde iten faktörlerin daha baskın olduğu görülebilmektedir. Fakat sonraki Bulgar göçlerinde bu faktörün etkilerinin azalıp bahsi geçen ilk etken ile birlikte Rusya'nın teşviklerinin ağırlığının arttığı aşağıda açıklanacak bilgiler ışında öne sürülebilir.

Rusya'nın Nüfus Politikası

Büyük Petro ile birlikte hızlı bir genişleme sürecine giren Çarlık Rusya'nın en önemli problemlerinden birini, sınırları genişleyen imparatorluğun ihtiyaç duyduğu iş gücü açığı oluşturmaktaydı. Özellikle Rusya güneye doğru ilerledikçe geniş step topraklarında sınırlarını göçebe Tatarlara karşı korumak kaygısıyla uç bölgelerde askeri bir bölge oluşturmak istedi. Bu nedenle, bölgedeki Rus komutanları İmparatoriçe Elizabeth Petrovna adına Hristiyanları bu topraklara yerleşmeye teşvik için bildiriler yayınladılar.⁴ Bununla ilintili olarak, 24 Aralık 1751 tarihinde yayınladığı bir fermanla Elizabeth Osmanlı Devletine sınır bölgelere ücretli askeri birlikler şeklinde yerleşecek olan Sırlara uygun topraklar verilmesini ve maaşlarını belirleyen bir düzenleme getirdi.⁵

II. Katerina zamanında askeri gerekçelere dayanan nüfus arayışı Rusya'nın gücü arttıkça yerini bu ele geçirilen toprakların ekonomik kullanıma açılması gerekliliğine evirildi. Zira Rusya'nın daha iç bölgelerinde yaşanan endüstriyel gelişim ve buna bağlı olarak şehirlerdeki nüfus artışı buğday üretiminin giderek daha güney bölgelere kaymasına neden oldu.⁶ Rusya'nın doğal nüfus artışı bu talebi karşılayamadığı gibi serflik nedeniyle nüfusun fazla olduğu kuzeyden, toprağın fazla fakat iş gücünün az olduğu güneye yönlendirmek mümkün değildi. Serfliğin yol açtığı toprak ve nüfus arasındaki dengesizlik Çarlık Rusya'nın en kronik problemlerden birini oluşturmaktaydı.⁷ Bu da Rus idarecilerini yabancı koloniciler bulmaya sevk etti.⁸ Rusya'nın bu amacını gerçekleştirmesini kolaylaştıracak en mühim etkenlerden biri

⁴ Semenova, I.V.: "Участие Болгар в Русско-Турецких Войнах XVIII в.". *Balkanskiy Istoricheskiy Sbornik* 2, (1970), s. 324.

⁵ Narochnitskiy, Aleksey Leont'yevich; Nikola Petrović: *Политические и Культурные Отношения России с Югославянскими Землями в XVIII в.: Документы*, Moskova: Nauka, 1984, s. 149-151.

⁶ Shishmarev, Vladimir Fedorovich: *Романские Поселения на Юге России: Научное Наследие*, (Leningrad: Nauka, 1975), s. 29-30.

⁷ Willard Sunderland: "Catherine's Dilemma: Resettlement and Power in Russia, 1500s-1914". *Globalizing the Migration History: The Eurasian Experience (16th-21st centuries)*. Yayına Hazırlayanlar: Jan Lucassen, Leo Lucassen, (Leiden: Brill, 2014), s. 55.

⁸ Shishmarev 1975 s. 30.

Avrupa’da yatay hareketliliğin giderek artmasıydı.⁹ Bütün bu şartlar altında 4 Aralık 1762 tarihinde sadece askerler değil her türlü yabancı kolonicinin kabul edileceği ilan edildiyse de pek bir karşılık bulamadı.¹⁰ Her ne kadar beklenen akın gerçekleşmese de Rus idaresi göç konusunda kurumsallaşmasını devam ettirerek 22 Temmuz 1763 tarihinde ilan edilen bir ferman ile Yabancı Kolonicileri Destekleme Dairesi kuruldu.¹¹ Rusya’ya yerleşecek olan yabancı kolonicilerin istedikleri yerlere yerleşmelerine izin veren ve ayrıcalıklarını düzenleyen bu fermana göre boş topraklara yerleşenlere 30 yıl, taşradaki şehirleri tercih edenlere 10 yıl ve Moskova, Petersburg ve batıdaki bölgelere gelenlere ise 5 yıl vergi muafiyeti hakkı tanınmıştı.¹² Buradan da anlaşıldığı üzere 18. yüzyılın ortası gibi erken bir tarihte göç konusunda kurumsallaşmaya başlayan Rusya, asıl olarak güneydeki boş geniş steplerin iskânı ile ilgilenmekteydi. Çok geçmeden Novorossiya (Yeni Rusya) adını alan bölge Rusya’nın nüfus ve kolonizasyon politikalarının başlıca laboratuvarı haline geldi.¹³

1762 ve 1763 tarihli fermanlar Hollanda, Danimarka, İngiltere, Alman prenslikleri, İsveç ve Avusturya gibi önemli Avrupa devletlerinde bildiri şeklinde alenen yayınlanarak bu bölgelerdeki insanlar Rusya’ya göç etmeleri yönünde teşvik edilmeye çalışıldı.¹⁴ Fakat bu yüzyıllarda Avrupa devletlerinin yurtdışına göç konusunda sıkı kuralları olduğundan Rus diplomatlarının propagandaları Batılı devletlerin yöneticilerini rahatsız etti. Avrupa’da açık bir şekilde yürütülen yabancı göçmen devşirme işlemi Osmanlı topraklarında gizli bir şekilde yürütüldü. İstanbul’daki bir Rus temsilcisi olan A. M. Obreskov, Bâb-ı Âli ile herhangi bir çatışmaya düşmemek için 1762 tarihli fermanı açıktan propaganda yapmaması fakat mümkün olduğunca gizli bir şekilde bu konuda insanları bilgilendirmesi emredilmişti.¹⁵

1787-92 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Rusya’nın Kırım’ı ilhakından sonra bölgedeki nüfus dengesini kendi lehlerine değiştirmek isteyen Rus idaresi bir yandan Müslüman Tatar nüfusunu bölgeden çıkarmaya çalışırken diğer yandan yabancı Hristiyan kolonicilerine hiç olmadığı kadar daha fazla ihtiyaç duymaya başladı. 1768-74 savaşı sırasında Besarabya’nın

⁹ Lucassen, Jan; Leo Lucassen: “The mobility transition revisited, 1500-1900: What the case of Europe can offer to global history”. *The Journal of Global History* 4, (2009), s. 370

¹⁰ Belova, E. V.: *Миграционная Политика на Юге Российской Империи и Переселение Болгар в Новороссийский Край и Бессарабию: 1751-1871 гг.* (Moskova: Rossiyskiy Gosudarstvennyy Otkrytyy Tekhnicheskiiy Universitet Putey Soobshcheniya Ministerstva Putey Soobshcheniya, 2004), s. 57.

¹¹ Pinson, Mark: “Demographic Warfare: An Aspect of Ottoman and Russian Policy 1854-1866”. Basılmamış Doktora Tezi, Harvard University, 1970, s. 6; Ofisin orijinal adı *Контора опекунов иностранных поселенцев*.

¹² Belova 2004 s. 58.

¹³ Sunderland 2014 s. 66

¹⁴ Belova 2004 s. 58-59.

¹⁵ Belova 2004 s. 60.

güneyindeki Bucak'ı ele geçiren Rus orduları birkaç bin Nogay Tatarını daha doğuya kaydırıldı. Rus karargâhı muhtemelen potansiyel olarak tehdit gördükleri bu grubu kendilerine zarar veremeyeceği savaş sahasından uzak yerlere göndermeyi tercih etmişlerdi.¹⁶ Her ne kadar göçün bölgede emek açığına neden olacağı aşikârsa da boşalan toprakların ithal göçmenlerle kolonizasyonuna karşı muhtemel direniş de o denli azalmış olacaktı. Özellikle 18. yüzyılın sonundan itibaren hızla endüstrileşen ve şehirleşen Batı Avrupa'nın tarım ürünlerine olan talebinin artması Rus yöneticilerini, buğdaya elverişli güneydeki geniş toprakların ekonomik verimliliğinin arttırılması için bir takım çalışmalar yapmaya sevk etti. Doğu Avrupa'nın yükselen gücü Rusya, topraklarını genişlettiği ölçüde nüfus ve ekonomisini de güçlendirmek zorundaydı. Bu bağlamda, güneye yapılacak olan iskân faaliyetlerinin daha etkili ve organize yapılabilmesi için Novorossiysk'te 1797 yılında Yabancı Kolonici İşleri Dairesi¹⁷ kuruldu.¹⁸

İlk başta Rusya kendi sınırlarından uzaktaki Balkan milletlerinden çok, şarap üretimi, sulu tarım ve bahçecilikte becerikli olduklarını bildikleri Almanlar ile daha fazla ilgileniyorlardı. Hatta 19. yüzyıl öncesinde küçük gruplar halinde Rusya'ya göç eden Bulgarlara güvenmediklerinden sınırlara uzak yerlere yerleştirirlerken Almanlara ürünlerini daha kolay satabilecekleri liman ve şehirlere yakın bölgeleri veriyorlardı.¹⁹ Ne var ki Alman kolonicilerin iskânının diğerlerine göre maliyetli olması Rus hazinesi için bir dezavantaj oluşturuyordu. Örneğin, Herson bölgesine²⁰ bir Alman ailesi yerleştirmenin maliyeti 1.100 ruble iken bir Bulgar ailesininki 440 rubleydi.²¹ Bu nedenle zamanla devlet, özellikle de hazinenin zor durumda olduğu dönemlerde, yabancı kolonizatörleri teşvik politikasını daha ucuz olan lehine değiştirmeye başladı. Buna ek olarak, 20 Şubat 1804'te yayınlanan ve yabancı kolonicilerin kabulü ve yerleştirilmelerine dair kuralları belirleyen fermanla 1763 kararıyla devletin hiçbir fayda sağlayamadığı pek çok fakir ve kötü kimselerin geldiği belirtildi. Bu gerekçeyle, bundan sonra bağcılık ve dut ağacı konusunda yetkin kişilerin kabul edilip kendilerine 60 *desyatin*²² toprak ve 10 yıl vergi muafiyeti hakkı tanındı.²³ Ayrıca, 10 Şubat 1810 tarihli bir fermanla sadece masraflarını kendi karşılayanların yerleşmesine izin verildi.²⁴ Görüldüğü üzere Rus

¹⁶ Pinson 1970 s. 5.

¹⁷ Orijinal adı: Kontora opekunstva novorossiiskikh inostrannykh poselentsev.

¹⁸ Pinson 1970 s. 7.

¹⁹ Belova 2004 s. 81.

²⁰ Herson (Kherson) bölgesi Dnyeper ile Dnyester nehirleri arasında Kırım'ın kuzeyindeki bölgenin adıdır.

²¹ Belova 2004 s. 92.

²² Desyatin (десятин) yaklaşık olarak 1.1 hektara denk gelen bir Rus toprak ölçü birimidir. Dolayısıyla, 60 *desyatin* 66 hektara denktir.

²³ Belova 2004 s. 80.

²⁴ Belova 2004 s. 92.

hükümetinin iskân politikası gittikçe daha da uzmanlaşmış ve gereksinimleri doğrultusunda daha seçici olmaya başlamıştı.

Her ne kadar 1810 fermanı devlet destekli muhacir iskânı politikasının askıya alındığını ifade etse de Napolyon Savaşları sırasında Osmanlı'ya karşı savaşan Moldova'daki Rus ordularının komutanı olan M. I. Kutuzov Tuna'nın öte tarafındaki bütün Hristiyanları "Osmanlı boyunduruğundan" kurtarmak amacıyla nehrin diğer yakasına davet etmiş ve gelenlere istedikleri yerde ücretsiz toprak ve 3 yıllık vergi muafiyeti vaat etmişti.²⁵ Anlaşılan o ki, her ne kadar Rus yönetimi 1810 fermanı ile yabancı kolonicilerin iskânı için devlet tarafından desteklenmeyeceği ilan etse de uygun fırsat bulunduğu değerlendirilmeye çalışmıştır.

Vidin İsyanı 1850

Tanzimat Fermanının ilanından sonra Rumeli'de meydana gelen 1841 Niş ve 1850 Vidin isyanlarından ikincisi bu makalenin konusunu oluşturan Kırım Savaşı sonrası Bulgar göçlerinin arka planının anlaşılması için mühim bir yer işgal etmektedir. Zira savaş sırasında ve sonrasında Rumeli'den göç eden Bulgarların büyük bir kısmı bu bölgeden çıkmıştı ki bu durum pek de tesadüfi bir netice değildi.

Sınırdaki bulunması hasebiyle stratejik gerekçelerle eskiden beri Vidin kalesi civarındaki köylerin gelirleri kaledeki muhafızlara tahsis edilirdi. Zamanla bu bölgedeki mukataaları satın alan Müslüman ağaların gayrimüslim reayadan eskiden kalma angarya ve ek vergi talepleri kendileri toprağın mülkiyetine sahipmiş gibi hareket etmelerine, tahakkümleri altındaki reayanın da sıradan kiracı konumuna düşmelerine yol açmıştı. *Gospodarlık* olarak anılagelen bu rejimin doğurduğu toprak meselesi Vidin İsyanının en temel sosyo-ekonomik gerekçesini oluşturur.²⁶ Köylüler devlete ödemeleri gereken vergilerin yanında *de facto* toprak sahiplerine bir araba odun, *hırizma zahiresi*, *budarlık* gibi diğer bir takım vergilerin yanında toprak kirası olarak yılda iki ay angarya hizmetinde bulunması gerekiyordu.²⁷

²⁵ Ivanov, Iurii Grigorevich: *История Молдавии: Документы и Материалы* c. 2, (Kişinev: Akademiya nauk Moldavskoi SSR, 1957), s. 1.

²⁶ İnalçık, Halil: *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren, 1992, s. 90-92; Şentürk, Hüda: *Osmanlı Devlet'inde Bulgar Meselesi 1850-1875*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 91-96.

²⁷ İnalçık, Halil: "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri". *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Seyyitdanlıoğlu, Halil İnalçık, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 194.

13 Mayıs 1850 tarihinde bazı ağa ve subaşların öldürülmesiyle başlayan isyan merkezi hükümetin görevlendirdiği ordu yetişmeden ağaların organize ettiği başıbozuklar tarafından istenmeyen bir şekilde bastırıldı. İsyanı sebep olan temel sorunun toprak meselesinden kaynaklandığını idrak eden hükümet, bir an önce gospodarlığın kaldırılması için bir komisyon kurdu. Toplanan komisyonda iki görüş ortaya kondu:²⁸ Bunlardan ilki, önceden de olduğu gibi devlet toprakların tümünü kendi eline alıp, ağalara ödenen gayri resmî vergiler kaldırılarak köylülerin toprağı özgürce tasarruf etmeleri, bu topraklardan elde edilen gelirin yarısı zararlarının tazmini için ağalara verilirken diğer yarısı da hazineye bırakılması şeklindeydi. Diğeriyse, tıpkı 10 yıl sonra Rusya'da olduğu gibi, köylüler toprakları tapu karşılığı ağalardan belli bir ücret karşılığında satın almalarıydı. Bu iki çözümden ilki tercih edildi.

Merkezde konu ile ilgili çözümler üretilirken bölgeye müfettiş olarak gönderilen Nail Bey, Bulgarların komisyonun toprağı kendilerine vereceğine dair büyük bir beklenti içinde olduklarını görünce toprak konusunun Bulgarlar lehine çözümlenmemesi halinde tekrar bir isyan dalgasının başlayacağından endişe duyduğunu İstanbul'a ilettili.²⁹ Durumun ciddiyetini anlayan hükümet ikinci seçeneğı kabul ederek Ocak 1851'de ağaların topraklarının köylülere satışına izin verdi.

Ne var ki çözüm ne Bulgar reayayı ne de ağaları memnun etmişti. Bulgarlar yüzyıllardır işledikleri toprakları Sultan'ın kendilerine ücretsiz bağışlayacağını beklemişlerdi. Vidin valisi olarak atanan Zarif Mustafa Paşa'nın da çözüm taraftarı olmayıp gospodarlık rejimini devam ettirmek istemesi, ağaların ayrıcalıklarını kaybetmek istememesi çözümün önündeki en önemli engeller olarak kaldılar. Sonuç olarak, çözüm probleme taraf olan hiç kimsenin üzerinde uzlaşabileceğı bir netice doğurmamıştı. İki yıl sonra Kırım Savaşı patlak verince durumdan hoşnut olmayan Vidin Bulgarları Rusya'dan yardım istedi. Fakat öncekilerinin aksine Avrupalı devletlerin Osmanlı saflarında yer almasıyla Rusya mağlup olunca Vidinliler çareyi Rusya'ya göç etmekte aradı.

Kırım Savaşı Sonrası Nüfus Trafığı

Rusya Rumeli'de Osmanlı'ya karşı yürüttüğü seferler sırasında bölgedeki Ortodokslardan fazlasıyla yardım görmüştü. Fakat bu defa kendi topraklarında düşmanlarının beşinci kolu addettikleri Tatarları, dindaşları Osmanlılara yardım etmekle itham ettiler. İhanet töhmeti altında kalan Tatarlar savaş sırasında Müttefik donanmalarıyla Osmanlı topraklarına göç

²⁸ İnalçık 1992 s. 102-4.

²⁹ İnalçık 1992 s. 104.

etmeye başladılarsa da büyük Tatar göçlerini henüz tetiklemedi. 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Barış Antlaşmasının 5. maddesi her iki tarafın da savaş sırasında bir şekilde düşmana yardımda bulunmuş bütün tebaaları için genel af ilan edilmesi kabul edilmiş olsa da Müttefiklerin Kırım'dan çekilmelerinden sonra bu maddenin uygulanabilirliğine güvenmeyen Tatarlar Osmanlı idaresinden Dobruca'ya yerleşmek için izin istediler.³⁰ Fakat Tatarları göçe tahrik etmek istemeyen İstanbul bu durumun yayılmasından uzak durmaya çalıştı. Göçün organize edilmiş bir hareket olmadığı izlenimi vermek için Kırım'dan ayrılan Müttefik gemilerinin üçte ikisi mültecilere ayrılırken kalanı askerlere tahsis edildi.³¹

Tatarların bu kısmî göçlerinden İmparator I. Aleksandr haberdar edildiğinde vermiş olduğu tepki Rus yönetiminin en tepesinde Tatarlara karşı beslenen duyguları ifade etmesi açısından ilginçtir. İmparator “bu zararlı topluluğun” gönüllü olarak gitmesini bir avantaj olarak değerlendirmişti.³² Gerçek şu ki her ne kadar Tatarlar, Kırım Rusların eline geçtiğinden beri göç ediyor olsa da yenilginin günah keçisi ilan edilen Tatarların bu hareketi bu defa resmî otoriteler tarafından kışkırtılıyordu. Dahası geri dönmek isteyenlere karşı takınılan tutum ve konulan kriterler Rus yönetiminin her ne pahasına olursa olsun Tatarları bölgede istemediklerinin göstergesiydi.

Tatarların asıl büyük göç dalgası 1860 yılında, Rusya'nın Kafkasya'daki operasyonlarını sıklaştırmasının ardından Kuban Nogaylarının Osmanlı Devletine gönderilmek üzere Kırım limanlarına sevk edilmeleriyle başladı. Savaşın bitmesinden sonra mevcut durumdan zaten rahatsız olan Tatarlar, Nogayların yerlerinden edildiğine kendi gözleriyle şahit olunca sıranın kendilerine de geleceği endişesiyle Osmanlı topraklarına göç etmeyi tercih ettiler. Böylece başlayan büyük Tatar göçü devlet otoritelerinin de desteğiyle kısa zamanda geniş bir kitleye yayıldı. Hareket bölgede iş gücü açığı yaratacak boyutlara ulaşınca tedirgin olan yerel yöneticiler 1860 yazında yaptıkları toplantıda göçün durdurulması için değil de bu boşluğun yoğun bir iskân politikası uygulanması gerektiği yönünde aldıkları kararı Petersburg'a gönderdiler.³³ Serfliğin hala yürürlükte olması daha kalabalık iç bölgelerden nüfusun buraya

³⁰ Kırımlı, Hakan: “Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War”. *Middle Eastern Studies* 44, (Londra 2008), s. 758.

³¹ Karpas, Kemal: “Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856-1878”. *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*. Boston: Brill, 2002, s. 211; Kırımlı 2008 s. 759.

³² Kozelsky, Mara: “Casualties of Conflict: Crimean Tatars during the Crimean War”. *Slavic Review* 67, (Urbana 2008), s. 885; Kırımlı 2008 s. 759; Pinson 1970 s. 32.

³³ Pinson 1970 s. 39.

kaydırılmasını mümkün kılmadığından geriye yabancı koloniciler en makul seçenek olarak kalıyordu ki bu durum söz konusu Bulgar göçleri açısından mühimdir.

Devlet otoriteleri durumun vahametini anlayıp kalanların gitmesini engellemeye teşebbüs ettiğinde çoktan geç kalınmıştı. Her ne kadar idarecilerin tutumu pragmatist gerekçelerle değişmiş olsa da geri dönenleri kabul etmekte gösterdiği sert tutumdan taviz vermedi.³⁴ Karşılaştıkları problemler nedeniyle Rusya'ya geri dönmek isteyenlerin toplam göç edenlerin çok küçük bir kısmını oluşturması, yukarıda bahsedilen maruz kaldıkları tavır da göz önüne alındığında, Kırım Tatarlarının göçünde *itici faktörlerin* daha etkili olduğu görülmektedir. 1861 başlarına gelindiğinde göç etkisini kaybederken Kırım'daki Tatar nüfusunun yarısı yurtlarını terk etmişti. Kırım Yarımadasından 200.000-250.000 arasında değişen rakamlardaki nüfus kaybı sonraki yirmi yıl boyunca devam edecek iş gücü açığına sebebiyet verecekti.³⁵

Osmanlı açısından Tatar göçü istenen bir durumdu. Zira 9 Mart 1857'de yayınlanan bir fermanla Bâb-ı Âli din özgürlüğü, ücretsiz ekilebilir arazi ve Rumeli'ye yerleşenlere 6, Anadolu'ya yerleşenlere 12 yıl vergi muafiyeti vaatleriyle devletin kanunlarına uymayı kabul eden bütün yabancıları ülkeye davet etmişti.³⁶ Osmanlı İmparatorluğunun bu dönemki en önemli demografik problemlerinden birini Balkanlar'daki nüfus kıtlığı oluşturmaktaydı. Özellikle Dobruca'nın düz ve az nüfuslu yapısı Rus ordularının Besarabya'dan İstanbul'a kadar kolaylıkla ilerlemesindeki en önemli faktörlerden biriydi. Dolayısıyla, hükümet hem tahıl üretimine uygun bu bölgenin ekonomik verimliliğini arttırmayı hem de bir savaş durumunda Bulgarlar gibi Ruslara yardım etmeyecek unsurlarla bölgenin iskân edilmesini amaçlamıştı. Bu bağlamda, Kırım Tatarlarının göçü Osmanlı yönetimi için memnuniyetle karşılanacak bir gelişmeydi.

Kırım Tatarlarının hemen akabinde Rusya'dan fakat bu defa başka bir coğrafyadan ilkinden çok daha geniş çağlı bir göç dalgası Osmanlı otoritelerini zor durumda bıraktı. Kırım Savaşından sonra operasyonların yoğunlaştığı Kafkasya'daki Çerkez direnişinin lideri Şeyh Şamil'in yakalanmasından sonra Rus yöneticileri bu yerli halkın ne yapılacağı sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Dmitry Milyutin savaşçı tabiata sahip olan kimselerin daha iç bölgelere

³⁴ Rus hükümeti, Balkanlar'daki konsoloslara sadece Kırım'da bir toprak sahibinin toprağında çalışmak isteyenlere veya Kırım'da kalan aileleri tarafından çağırılanlara pasaport verilmesini emretmişti (Pinson, Mark: "Russian Policy and the Migration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire, 1854-1862". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 1, (İstanbul 1972), s. 103).

³⁵ Williams, Brian Glyn: "Hijra and Forced Migration from Nineteenth-century Russia to the Ottoman Empire: A Critical Analysis of the Great Tatar Emigration of 1860-1861". *Cahiers du monde russe* 41, (2000), s. 79; Pinson 1972 s. 109; Pinson 1970 s. 56; Kozelsky 2008 s. 866.

³⁶ Karpas 2002, s. 205-206.

yerleştirilmelerini teklif ettiyse de İskân Komisyonu maddî külfeti nedeniyle bunu reddetti. Diğer taraftan, Kafkasya valisi Prens Baryantinsky ise bunların Osmanlı topraklarına göç ettirilmesini önerdi. Böylelikle, 1858’de başlayıp 1862’de zirvesine ulaşan yaklaşık on altı yıl devam edecek olan Kafkas milletlerinin büyük göçüne karar verilmiş oldu.³⁷

Yaklaşık yarım milyona ulaşan bu hareket Osmanlı idarecilerini büyük bir krizin içerisine soktu. Osmanlı Devleti ne ekonomik ne de kurumsal olarak bu kadar geniş çaplı bir nüfus akını ile başa çıkabilecek olgunluğa sahip değildi. Çağdaşı Rusya’nın nüfus politikası çok daha erken dönemlerde şekillenmeye ve kurumsallaşmaya başlamışken Osmanlı’nın Muhacirîn Komisyonu çok yeni kurulmuştu ve daha ziyade geçici bir karakter sergiliyordu.³⁸ Özellikle, Osmanlı Devletinin ilk dış borcunu Kırım Savaşı sonrasında almış olduğu da göz önünde bulundurulursa ekonomik sınırlılıklar Osmanlı idaresini göç dalgası büyüdükçe gittikçe daha fazla yerel halkın yardımlarına başvurmak zorunda bıraktı. Muhacirlerin nakli sırasında araba tahsisi, ilk mahsullerini alıncaya kadar iâşelerinin ve evleri yapılıncaya kadar barınmalarının sağlanması gibi yardım talepleri yerel halk arasında huzursuzluğa sebep oldu.³⁹

Özellikle Tatarlar gibi uysal ve tarım hayatına alışık olmayan Çerkezlerin Balkanlara yerleştirilmesi Osmanlı idaresine bir başka problemler silsilesini beraberinde getirdi. Muhtemelen savaşçı karakterlerinin bir neticesi olarak Rus akınlarına karşı kullanılmak üzere Balkanlara yerleştirilen Çerkezlerin bu özellikleri ilk olarak yerel halk ile olan ilişkilerinde görülmeye başlandı.⁴⁰ Bir yandan muhacirlerin nakil, barınma ve iâşeleri gibi konularda yardım talepleri altında ezilen yerel halkın diğer yandan göç eden bazı grupların göstermiş olduğu uyum problemlerine de maruz kalması Rumeli bölgesinde genel bir hoşnutsuzluk ve toplumsal gerilim yaratmış olsa da Rusya’ya göç etme fırsatı doğduğunda bu kadar büyük çaplı bir hareket olmamıştı. Dolayısıyla, Kırım Savaşından sonra meydana gelen Bulgar göçleri üzerinde onları zor durumda bırakan Tatar ve Kafkas muhacirlerinin o denli etkili olmadığı anlaşılmaktadır.

³⁷ Dobрева, Margarita: “Circassian Colonization in the Danube Vilayet and Social Integration (Preliminary Notes)”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 33, (2013), s. 4-5.

³⁸ Pinson 1970 s. 83-84.

³⁹ Bununla beraber bazı yardımların gönüllü olarak yapıldığı da görülmektedir. Tırnovalılar Tatar muhacirleri için 1100 ev yaptıklarını hükümete bildirmişlerdi (Şentürk 1992 s. 99). Bir diğer örnek, Sevlievo, Etropol ve Loveç Bulgarları misafirperverliklerinin bir göstergesi olarak geldikleri Kasım ayından Ağustos sonuna kadar 3395 muhacirin iâşesini üstleneceklerini yetkililere haber vermişlerdi (Pinson 1970 s. 80).

⁴⁰ Pinson 1970 s. 137.

Kırım Savaşı sonrası Bulgar Göçleri

Rusya'nın Balkanlarda siyasi bir aktör olarak ortaya çıkmasıyla Bulgarların Rusya'ya göçü aynı zamanlara tekabül etmektedir. Her Osmanlı-Rus savaşından sonra belli çapta bir Bulgar göçünün yaşanması da bu durumu destekleyen bir başka olgudur. Kırım Savaşı bunun bir istisnası olmamakla beraber diğerlerinden tek bir farkla ayrılır: Bu defa savaş Osmanlı topraklarında değil çoğunlukla Rus toprakları üzerinde gerçekleşmiş ve Rusya yenilen tarafta yer almıştı.

Savaşın başlarında Rus karargâhı 3.000 civarında Bulgar gönüllüsünü silahaltına aldı. Müttefiklerin müdahalesiyle Silistre kuşatmasını kaldırarak geri çekilen Rus ordusuna bu gönüllülerin ailelerinden oluşan 6.600 kişilik bir muhacir güruhu eşlik ederek Besarabya'ya göç etti.⁴¹ Bu kimselere boş toprakların yetersizliği nedeniyle herhangi bir dağıtım yapılmayıp mesele savaş sonrasına ertelendi. Bu nedenledir ki 1856'da Sultan'ın ilan ettiği aftan sonra bunların çok büyük bir kısmı, %5-10'nu haricinde, Osmanlı topraklarına geri döndüler.⁴² II. Aleksandr'ın geriye kalanların gerektiği gibi yerleştirilmesi emrini verdiği Devlet Arazileri Bakanı⁴³ P. D. Kisilev'in vermiş olduğu cevap bir hayli ilginçtir: "Bu kimselerin düzgün ve uysal köylüler olabileceklerine" dair şüphelerini ifade etmişti.⁴⁴ 1854 yılında göç etmiş olan 4.626 kişinin 4.030'u Osmanlı hükümetinin genel af ilan etmesinden sonra 6-25 Eylül 1856 tarihinde yurtlarına geri döndü.⁴⁵

Bu Bulgarların yurtlarına geri dönmelerindeki faktörlerin başında devrimci karaktere sahip bu kimselerin yeni yerlerinde sakin ve uysal bir hayat tarzı yaşayabileceklerine dair Rus idarecilerinin duyduğu güvensizlikti. Ayrıca, bu sıralardaki Kırım Tatarlarının göçü de bölgede ciddi derecede iş gücü açığı meydana getirmediği için bunların kalması yönünde Rusları motive eden bir etken mevcut değildi.

Savaş sırası ve hemen sonrasında gerçekleşen bu göç haricinde anlaşmadan sonra Osmanlı topraklarından Rus topraklarına gerçekleşen Bulgar göçleri birbirinden bağımsız iki kısma ayrılır: Bunlardan ilki Paris Barış Antlaşmasıyla Osmanlı tabiiyetine verilen Besarabya'dan, diğeri de Osmanlı Bulgaristan'ından Rusya'ya yapılan göçlerdir.

⁴¹ Belova 2004 s. 127; Pinson 1970 s. 20-21.

⁴² Pinson 1970 s. 20-21.

⁴³ Министерство государственных имуществ genellikle devlete ait olan bütün mülk ve topraklar ile buralarda çalışan devlet serfleriyle ilgilenen bir bakanlıktı.

⁴⁴ Belova 2004 s. 131.

⁴⁵ Belova 2004 s. 133.

Besarabya Bölgesinden Rusya'ya Bulgar Göçleri

Öncelikle, geçmişte Bulgarların yoğun olarak yaşamadığı Besarabya bölgesine ne zaman ve nasıl geldiklerine açıklık getirmek gerekir. Rusya'nın yabancı kolonizatör politikası Osmanlı İmparatorluğunun özellikle de Balkan bölgesinin karışıklık ve istikrarsızlık içinde olduğu bir döneme rastladı. 18. yüzyılın ortalarında başlayan Rus hükümetinin teşvik ve propagandaları Bulgarlar arasında pek bir karşılık bulamadıysa da⁴⁶ küçük gruplar halindeki ilk göçlerde bu durumun izlerini görmek mümkündür. Özellikle eşkiya faaliyetleri ve başına buyruk ayanların birbirleriyle mücadeleleri itici etkenlerle göç eden Bulgarların yurtlarına yakın yerlere, Tuna'nın öte yakasına ve Dobruca'nın kuzeyindeki Besarabya bölgesine, göç etmelerine sebebiyet vermişti.

Besarabya'ya Bulgar iskânı bağlamında 1806-12 Osmanlı-Rus Savaşı ve Bükreş Antlaşması bir dönüm noktasıdır. Zira bu antlaşma ile Rusya Besarabya bölgesini ele geçirdi. Eski yurtlarına yakınlığı nedeniyle Bulgar yerleşimciler için Novorossisk'e göre daha çok gelecek vaat eden bu bölge, Bucak merkez olmak üzere gittikçe bir Bulgar merkezi olmaya başladı. Bölgede yaşıyan Bulgar sayısı 1809'da 4.000'den, 1812'de 25.000'e fırlamış ve büyük bir kısmı Bucak'ı mesken tutmuştu.⁴⁷ Bu nedenledir ki bölge resmî olarak *Yeni Bulgaristan* adıyla anılır oldu.⁴⁸ Ne var ki, savaşın hengâmesi içerisinde gelen bu iş gücünü kendi amaçları uğruna kullanmak isteyen boyarların faaliyetlerinden memnun olmayan Bulgarların şikâyetleri Rus idarecilerini bu mültecilerin hak ve statülerini belirlemeye sevk etti. 1818'de ilk olarak devletin doğrudan idaresine alınan Bulgarlara daha sonra Novorossisk'e yerleşenlerle aynı haklar tanındı.⁴⁹ 1820'de ise her bir aileye 66 hektar toprak verildi.⁵⁰

Yine bir başka Osmanlı-Rus savaşı, 1828-29, akabinde gerçekleşen Bulgar göçü diğerleri arasındaki en geniş çaplı olanıdır. Edirne Antlaşmasının 13. maddesi gereğince antlaşmanın imzalanmasını takip eden 18 ay içerisinde isteyen herkes aileleriyle birlikte diğer devlete göç edebilecekti. Böylelikle, Eylül 1829 ile Temmuz 1830 yılları arasında 86.700 kişiye Tuna'nın

⁴⁶ Bernstein, Samuel Borisovich: "Основные Этапы Переселения Болгар в России в XVIII-XIX веках". *Sovetskoye Slavyanovedeniye* 1, (Moskova 1980), s. 46-47.

⁴⁷ Meshcheryuk, I. I.: *Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар Бессарабии в 1812 - 1820 гг.* Kışinev: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Moldavii, 1957, s. 57.

⁴⁸ Bernstein 1980 s. 53.

⁴⁹ Bernstein 1980 s. 51.

⁵⁰ Meshcheryuk, I. I.: *Социально-Экономическое Развитие Болгарских и Гагаузских Сел в Южной Бессарабии, 1808-1856 гг.* Kışinev: Redaktsionno-Izdatel'skiy Otdel Akademii Nauk Moldavskoy SSR, 1970, s. 32.

öte yakasına geçiş izni verildi. Buna kayıt dışı tahminî rakamlar da eklenince yaklaşık 100.000 civarında Bulgar mültecinin Rusya'ya iltica ettiği ileri sürülebilir.⁵¹ Bu 86.700 kişinin 61.580'i Besarabya'ya gitmek için izin almıştı. Rus hazinesinin yaptığı yardımları gösteren bir belgeye göre de Besarabya'da 51.000 civarında mültecinin olduğu anlaşılmaktadır.⁵²

Bölgedeki kullanılabilir toprak miktarının bu kadar geniş mülteci kitlesine yeterli olmaması ve kendilerine kalan yerlerin beklediklerini karşılamaması nedeniyle 1833-34 yıllarında geri dönüş hareketi başladı. Besarabya'ya giden Bulgarların yaklaşık yarısı, %47'si, ya Eflak'a göç etmiş ya da Rumeli'deki eski yurtlarına geri dönmüşlerdi.⁵³ Sonuçta, konu itibariyle, Besarabya'daki Bulgar nüfusu Kırım Savaşı öncesinde gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşlarının neticesinde Rus iskân politikasının güdümünde gerçekleşmişti.

Kırım Savaşı sonrasında Besarabya'dan Rusya'ya gerçekleşen Bulgar göçlerinin temeli Paris Barış Antlaşmasının 21. maddesiyle atılmıştı. Buna göre, bölge Osmanlı hâkimiyeti altında Moldova Prenslğine bırakılmıştı. Fakat yeni yönetim bölge sakinlerinin daha öncesinde edindikleri hak ve özgürlükleri tanıyıp koruyacak ve 3 yıl içerisinde arzu edenler mallarını özgürce satarak başka bir yere göç edebileceklerdi.⁵⁴ Rusya, Tatarların terk etmeye başladığı Kırım topraklarına Bulgarları çekmek için bu fırsatı kullanmak istediye de Moldova hükümetinin ayrıcalıklarına saygı duyacağını garanti etmesi nedeniyle akim kaldı. Fakat 1860'a doğru, 3 yıllık sürenin dolmasıyla beraber, Başbakan Mihail Kogalniceanu liderliğindeki Moldova hükümeti Bulgarlara karşı tutumunu değiştirerek imtiyazlarını görmezden gelmeye başladı. Nisan 1861'de ise hükümet yerel yönetim konusunda bazı önemli reformlar yapılacağını fakat Bulgarların anlaşma ile garanti altına alınan haklarına da saygı gösterileceğini ilan etti. Diğer yandan Bulgarların isterlerse başka bir yere göç edebileceklerine dair müsaadesi Rusya'ya göçün yolunu açtı.⁵⁵

Sayıları 21.000 ile 30.000 arasında değişen miktardaki Bulgar kolonicileri Tatarların terk etmeye başladığı yerlere yerleştiler.⁵⁶ Bu kişilerden kimse Osmanlı topraklarına dönmedi. Daha yarım asır bile olmadan yerlerini yeniden terk etmek durumunda kalan Besarabya Bulgarları, aşağıda açıklanacağı üzere, Rumeli'den göç eden Bulgarlara göre Kırım'daki yeni şartlara daha

⁵¹ Meshcheryuk, I. I.: *Переселение Болгар в Южную Бессарабию 1828-1834 гг.*, Kişinev: Kartya Moldovenyaske, 1965, s. 94-95.

⁵² Meshcheryuk 1965 s. 127.

⁵³ Meshcheryuk 1965 s. 199.

⁵⁴ Oakes, Sir Augustus; R. B. Mowat: *The Great European Treaties on the Nineteenth Century*, Oxford: Clarendon Press, 1918, s. 181.

⁵⁵ Pinson 1970 s. 152-154.

⁵⁶ Pinson 1970 s. 154.

çabuk uyum sağladılar. Zira daha önce bir göç tecrübesi edinmiş ve yerleşmiş oldukları step coğrafyasına adapte olmuş olduklarından Kırım onlara çok yabancı bir ortam değildi. Ayrıca, Tuna'dan Kırım'a yapılan hareket, Besarabya'dan Kırım'a yapılandan çok daha zahmetli ve çetin olması ikincisinin ilkinin nazaran daha başarılı olmasının sebeplerindendir.⁵⁷ Son olarak, Besarabya Bulgarlarının göçlerinde etkili olan *itici faktörlerin* ağırlığı Rumeli Bulgarlarının göçlerinde etkili olanlardan çok fazla olması hasebiyle geri dönüşleri çok mümkün olmamıştır.

Rumeli'den Rusya'ya Bulgar Göçleri

Kırım Savaşı sonrası Rumeli'den Bulgar göçleri, barıştan 4 yıl gibi uzun bir süre sonra gerçekleşmesi itibariyle önceki göçlerden ayrılır. Her ne kadar bir önceki göç kadar geniş çaplı olmasa da büyük Tatar göçüyle aynı zamana denk gelmesi sebepleri üzerinde pek çok spekülasyon yapılmıştır. Bununla ilintili olarak, iki devlet arasında Bulgarlarla Tatarların mübadele edilmesi yönünde yazılı olmayan bir antlaşmanın olduğuna yönünde bazı iddialar ortaya atılmıştır.

Kırım Savaşı bittikten birkaç sene sonra gerçekleşen Kırım Tatarları göçünün bölgede bariz bir iş gücü açığı yaratmış olması Rus idarecilerini potansiyel nüfus kaynağı olarak dikkatlerini Osmanlı Balkanlarına vermeye sevk etmişti.⁵⁸ Böylelikle, bu harekette de Rus propaganda faaliyetlerinin önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Rus hükümeti Bulgarların zor durumlarından kendi çıkarları için fayda sağladığına dair fırsatçılık suçlamalarını reddetmişti. Asya Dairesi Müdürü E. P. Kovalevsky Balkanlardaki konsolosluklara gönderdiği genelgede Bulgarların Rusya'ya göçleri ile ilgili yanlış bir intiba uyandığından şikâyet ediyordu. 1858'de Tatar ve Nogayların Bulgar köylerine yerleştirildiği günden itibaren Bulgarların göç için yalvardıklarını, bu durumda Rusya'nın yapmış olduğu şeyin yeni bir yurt arayan dindaşlarına sığınak sunmaktan başka bir şey olmadığını iddia ediyordu. Rusya'nın Tatarları kovup step topraklarına çalışkan Bulgarları yerleştirerek Balkanlardaki Slav nüfusunun altını oyduğuna dair suçlamaları ise asılsız bulmaktaydı.⁵⁹

⁵⁷ Belova 2004 s. 224.

⁵⁸ Shcherban', Nikolay Vasil'yevich: "Переселение Крымских Татаръ [The Resettlement of Crimean Tatars]". *Russkiy Vestnik* 12, (1860), s. 219. Bu tespiti yapan Shcherban'ın kendisi de Kırım'da yaşayan bir toprak sahibiydi. Daha önce de bahsedildiği gibi, Tatar göçünün yaratmış olduğu iş gücü açığının yabancı kolonizatörler tarafından giderilmesi için Kırımlı toprak sahipleri hükümete dilekçe göndermişlerdi.

⁵⁹ Belova 2004 s. 186-87.

Rusya malum gerekçelerle göç propagandasına başladığında çağrıya cevap vermekte en istekli olanlar, toprak konusunda hükümetin sunduğu tekliften memnun kalmayan Vidinlilerdi. Özel Kalemi G. Yoshev ile propaganda faaliyetlerine başlayan Vidin Konsolosu M. A. Baikov bazı Bulgar tüccarlarının ve çevredeki kaza papazlarının yardımlarıyla Bulgarları Rusya'ya göç yönünde teşvik etmeye başladı. Göç edecek olanlara yeterince toprak, bir miktar nakit para ve geride bıraktıkları malların karşılığının ödeneceği vaat edilmişti.⁶⁰

Bulgar göçlerinin arkasındaki yegâne gerekçe Rusya'nın propaganda faaliyetlerine bağlanamaz. Zira göç konusunda yeterli motivasyonlar yokken Bulgarların sadece sözlü ifadelerle bilmedikleri diyarlara göç etmeleri beklenemezdi. Rus konsoloslarının bütün Balkanlarda faaliyet yürüttükleri halde göç edenlerin çok büyük bir kısmının Vidin bölgesinden olması, göçün arkasındaki temel gerekçenin toprak temelli olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, Tanzimat reformları toprak problemini ortadan kaldıramamıştı, en azından Bulgaristan'ın Vidin bölgesi için. Tanzimat'ın henüz başarılı olamadığı bir başka husus ise kamu güvenliği ve istikrardır. Arnavut başıbozuklarının reayaya yaptığı tacizler, Vidin bölgesindeki Bulgarların daha güvenli buldukları Sırbistan'a kaçmalarına sebebiyet vermişti.

Ruslar, Bulgar göçlerinin celbini meşrulaştırmak için en çok Tatar ve Çerkezlerin yerel halkın can ve mallarına tecavüz ettikleri argümanını kullanmışlardı. Rusya'da iken sakin ve uysal görünen Tatarların Rumeli'ye yerleşince agresif bir tutum sergiledikleri, savaşçı bir millet olan Çerkezlerin ise dilleri ve dinleri kendilerini vatanlarından koparan Ruslara çok benzeyen Bulgarlardan intikam aldıkları genellikle kabul edilegelmiştir. Bu yönde şikâyet ve vakaların arşiv vesikalarına yansıdığı da bilinmektedir. Fakat Milen Petrov'un 1865-68 tarihleri arasında Tuna vilayetinde işlenen suçlar üzerine yapmış olduğu çalışmasında toplam suçların %67'si gibi büyük bir oranın aynı gruplar içerisinde işlendiğini ortaya koymuştur.⁶¹ Gruplar arası ilişkilerin vahameti her ne dereceyse de yerel unsurlarla o gruplara sonradan eklenen muhacir unsurlar arasında hissedilir bir gerginliğin ve her göç olayında olduğu gibi muhacirlerin yeni sosyal yapıya uyum sağlamada problemler yaşadığı aşîkârdır.

Tatar ve Çerkez muhacirler bağlamında, bazı Bulgar tarihçilerinin bu muhacirlerin yaptıkları cinayet ve gaspı abartarak göçü meşrulaştırmaya çalışmaları ikincil el literatürde takip edilebilmektedir. Örneğin, Mitev'in, Hristo Georgiev'in Georgi Rakovski'ye yazmış olduğu mektupta herhangi bir zulümden bahsedilmediği halde ona atfen Osmanlı baskısını ifade etmek

⁶⁰ Şentürk 1992 s. 153.

⁶¹ Petrov, Milen V.: "Tanzimat for the Countryside: Midhat Paşa and the Vilayet of Danube, 1864-1868". Basılmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2006, s. 382.

için Bulgarların eşlerini ve çocuklarını geride bırakarak apar topar göç ettiklerine dair iddiası ise kendi içerisinde dahi makul olmaktan uzaktır.⁶²

Bunlar haricinde Bulgarların kendi ifadelerinde yer bulan muhacirlerle ilgili en büyük sorun, onlarla doğrudan ilişkilerinde değil devletin muhacirlerin nakil ve yaşelerinin sağlanması konusunda halktan talep ettiği yardımlardır. Bulgarların muhacirlere kış geçip kendi hasatlarını yapıncaya kadar vermekle yükümlü oldukları erzak ve barınak ile bunların nakilleri için araba tahsisi konuları Osmanlı belgelerine yansıyan en belirgin şikâyet konularıdır.⁶³

Ne araba ve erzak talebi ne de istikrarsızlık ve asayiş bozukluğu, özelinde de Vidin Bulgarlarının, yurtlarını terk edip bilmedikleri yerlere göç etmelerinde belirleyici olmuştur. Yaptıkları propaganda faaliyetleri sonucunda Tırnova, Vidin, Pravadi, Varna konsolosları bütün Balkanlardan Rusya'ya göç edecek Bulgar miktarının yarım milyona ulaşacağını tahmin ederlerken⁶⁴ göç edenlerin sayısı Osmanlı kayıtlarına göre 12.000 civarındaydı.⁶⁵ Bu kişilerin çok büyük bir kısmı Vidin'e tâbi Lom, Sahra (bugünkü Kula), Belgradçık kazalarından yapıldığı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla göçün iç motivasyonlarının başında Vidin İsyanı sonrasında Bulgarların beklediği şekilde sonuçlanmayan toprak meselesinin olduğu aşikârdır. Diğer taraftan, her ne kadar muhacirlerin büyük bir kısmı Tuna sevâhiline yerleştirilmiş olsa da bunların Balkanların değişik yerlerine iskân edildiği halde asıl göç eden kitlenin Vidin bölgesinden olması belirtilen görüşü destekler niteliktedir. Buna ek olarak, görüleceği üzere göç edenlerin neredeyse tamamının Osmanlı topraklarına geri dönmekten çekinmemeleri, göç etmeden önce yurtlarındaki durumun Rusların iddia ettikleri kadar vahim olmadığına göstergesidir.

Göçün sebeplerinden biri olarak araştırmacılar arasında spekülasyona sebebiyet veren en önemli tartışmaların başında Rus ve Osmanlı imparatorlukları arasında Tatar ve Bulgarların mübadelesine dair bir anlaşma yapıldığıdır. Önceki antlaşmalarda Rusya galip taraf olarak göçe imkân veren bir madde koydurabiliyordu ve göçler sulh akdinin hemen akabinde gerçekleşiyordu. Fakat Kırım Savaşının akıbeti kendi aleyhine sonuçlanması ve barış antlaşmasının imzalanmasından 4 yıl sonra göçün Tatar hareketiyle çakışması bazı tarihçileri iki devlet arasında bu konuda en azından sözlü bir antlaşma olduğu düşüncesine sevk etmiştir. Rusya İstanbul Büyükelçisi Aleksey Lobanov-Rostovsky 1861'de Ocak ayının sonu veya

⁶² Mitev, I.: "Раковски и емигрирането на българи в Русия през 1861 г.". *Voенно-istoricheski Sbornik* 39, (Moskova 1970), s. 10.

⁶³ BOA. A.} MKT. UM. Dosya 514, Gömlek 20 tarih yok.

⁶⁴ Belova 2004 s. 195.

⁶⁵ BOA. A.} MKT. UM. Dosya 513, Gömlek 91, 11 Rebiülahir 1278 (16 Ekim 1861).

Şubat'ın başında Dışişleri Bakanı Âli Paşa'ya Bulgar tebaasının göçüne dair bir memorandum sunarak göç etmek isteyenlere devletin engel olmayıp işlemlerin kolaylaştırmasını rica etmişti.⁶⁶ Teklifi Meclis-i Vükela'ya sunan Âli Paşa, onay aldıktan sonra verdiği cevapta her vatandaşın istediği yerde yaşama hakkı olduğunu ve gitmek isteyenlere devlet tarafından bir engel konulmayacağını belirtti. Bu bağlamda, Nisan 1861'de Vidin'e gönderilen bir yazıda Rusya'ya göç etmek isteyen reayaya engel olunmaması fakat bunun alenen ilan edilmemesi istendi.⁶⁷ Bu görüşme ve akabinde gerçekleşen bu yazışmalar Bâb-ı Âli'nin Tatarlar ile Bulgarların mübadelesi için Rusya ile anlaşmaya varıldığı çıkarımına sebebiyet vermiştir.

Böyle bir antlaşmanın Rusya tarafındaki gerekçeleri anlaşılabilir. Osmanlının, varsa dahi, bu antlaşmayı kabul etmesindeki sebepler biraz niyet okumak üzerinde kurulmuştur. Pinson, Niş ve Vidin isyanlarında şahit olduğu üzere ihtilalci hareketlerin artmaya başlaması Osmanlı idaresini endişelendirdiğini dolayısıyla Bâb-ı Âli'nin bu tarz hareketleri önlemek için bölgedeki Bulgar nüfusunun seyreltip yerine Müslüman unsurları koymayı amaçladığını ileri sürmektedir.⁶⁸ Her ne kadar, bu teori reel-politikanın gereklilikleri çerçevesinde makul gibi görünse de Osmanlı hükümetinin takınmış olduğu tutum bunun çok da geçerli olmadığını göstermektedir. Her şeyden önce mübadele konusuyla ilgili herhangi bir arşiv belgesine henüz rastlanmamıştır. Ayrıca, Osmanlı hükümeti göç konusunda tahrik edici değil liberal bir tutum sergilemiştir ki bu da Tanzimat prensipleriyle uyumlu bir politikadır. Diğer taraftan, göç etmek niyetinde olan Bulgarlar, kendilerinin Tatarlar ile ilgili mübadele edileceğine dair dedikoduları dile getirdiklerinde Osmanlı otoriteleri kesin bir dille reddetmiştir.⁶⁹ Örneğin, Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa, Filibe valisine göndermiş olduğu yazıda iki devlet arasında bir antlaşma olmadığı ve Tatarların kendi arzularıyla, Rus hükümetinin izni ile geldiklerini belirtmişti.⁷⁰ Bu dedikoduları çıkaranların başında göçü teşvik eden Rus konsolosları yer almaktaydı. Bir diğeri

⁶⁶ Pinson 1970 s. 155. Bu görüşmeye dair arşivlerde herhangi bir belgeye rastlanmamıştır, Pinson tezinde buna herhangi bir atıf da vermemiştir. Fakat böyle bir görüşmenin yapıldığına dair bilgiler hem Pinson'da hem de Belova'da yer almaktadır. Belova'da ise gelmesi beklenen kolonicilerin iskânı için Devlet Arazileri Bakanlığıyla işbirliği yapması için gönderilen Dışişlerinin Asya Departmanında yüksek bir memur olan P. N Stremoukhov'un Vidin konsolosu Baikov'a gönderdiği bir sirkülere referans vererek dolaylı olarak bahsetmişti. Ocak sonunda Osmanlı hükümetinden göç edenlere engel olunmayacağına dair Lobanov-Rostovsky'nin almış olduğu izin ile Baikov'a daha rahat faaliyette bulunabileceğini yazmıştı. Dipnotta verilen belgeyi henüz göremedim. Архива внешней политики Российской империи (АВПРИ) [Rus İmparatorluğu Dışişleri Arşivi] Ф. Славянский стол. Оп. 495. 1861. Д. 8599. Л. 135.

⁶⁷ BOA. A.} MKT.UM. Dosya: 468, Gömlek: 89, 19 Şevval 1277 (30 Nisan 1861). Bu belgede ilginç olan nokta, Rusya'ya göç etmek isteyenlerin gitmesine izin verilirken Sırbistan'a gitmek isteyenlere izin verilmemesidir. Kanımızca, Rusya gibi büyük bir devlete karşı Sırbistan gibi daha yeni Osmanlıdan ayrılmış devlete kendi reayasının göç etmesi devlet prestijini sarsacağı endişesi bu kararın alınmasında etken olmuş olabilir.

⁶⁸ Pinson 1970 s. 158.

⁶⁹ BOA. A.} MKT. UM. Dosya 513, Gömlek 88, 5 Kasım 1861; BOA. A.} MKT. UM. Dosya 571, Gömlek 86 bu belgede de tarih bulunmamaktadır.

⁷⁰ BOA. A.} MKT. UM. Dosya 513, Gömlek 88.

ise Rusya'dan gelen Tatar ve Çerkezlerin bu dedikoduları yaydığı belgelerden anlaşılmaktadır.⁷¹ Son olarak, Osmanlı hükümeti gidenleri zor kullanarak engelleme yolunu değil, ikna ve göçe sebep olan problemlere çözüm üreterek göçten vazgeçirme usulünü benimsemiştir. Dahası, Bulgarlar gittikleri Kırım'ın şartlarını beğenmeyip geri dönmek istediklerinde Bâb-ı Âli bunları kabul etmekten imtina etmemiştir. Dolayısıyla, Pinson'un iki devlet arasında yapıldığını iddia ettiği antlaşmanın Osmanlı tarafı için önce sürdüğü tezler bu şartlar altında akla çok yatkın gelmemektedir.

Pinson'un ileri sürdüğü bir başka tez ise Osmanlı hükümetinin göçlere karşı ilk başlarda, Nisan ve Mayıs aylarında, gönülsüz ve kararsız davrandığıdır.⁷² Âli Paşa ile Rostovsky arasındaki görüşmenin Ocak sonunda olduğu ve Osmanlı yöneticilerinin mübadele ile ilgili dedikoduların çıkıp Bulgarların ileri gelenlerini çağırıp bunların asılsızlığı konusundaki tedbirlerin Mart ortasında alındığı göz önünde bulundurulduğunda bunun da çok geçerli bir görüş olmadığı anlaşılır.⁷³ Kaldı ki kış ortasında varılan bir anlaşmanın hemen akabinde hiç kimsenin göçe kalkışacağı düşünülmendiğinden hükümetin geç ve gönülsüz davrandığına dair bir izlenim de alınamamıştır.

Osmanlı hükümetinin bu göç hareketine karşı ne gibi önlemler aldığına değinmek konunun bütünlüğü açısından büyük bir önem arz etmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Devlet-i Aliyye, devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan hiçbir Bulgar reayasından vazgeçmeyeceğini fakat gitmek isteyenleri de zorla tutmayacağını, yine de gidenlerin aldatılarak yurtlarını terk ettikleri düşünüldüğünden önlenmesi için her şeyin yapılacağını bildirmişti.⁷⁴ Bu bağlamda özellikle de en başından itibaren mübadele dedikodularının önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁷⁵

14 Ekim 1861'de Varna valisi Aşir Bey, hükümetten gelen mektubu Bulgar ileri gelenlerine okumuştur: Göç etmek isteyenlerin gitmekte serbest olduğu ve hiçbir engelleme ve tacize maruz kalmayacakları, eğer göç durmayıp yayılırsa, o zaman en alt memurdan en tepedeki valiye kadar bütün memurların görevlerini kötüye kullandıkları ve tebaanın kaçmasına neden oldukları suçlamasıyla mahkemede yargılanacakları bildirilmişti. Yazının okunmasının akabinde Aşir Bey, Bulgarları temin edip, eğer şikâyetçi oldukları herhangi bir memur var ise

⁷¹ BOA. A.}MKT. UM. Dosya: 465, Gömlek: 92, 14 Ramazan 1277 (16 Mart 1861).

⁷² Pinson 1970 s. 159-60.

⁷³ BOA. A.}MKT. UM. Dosya: 465, Gömlek: 92.

⁷⁴ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 522, Gömlek: 48/1, Hükümetin Bulgarları göçten vazgeçirmek için yazıp Bulgarcaya çevirttiği tebliğ olduğu anlaşılan müsveddenin de tarihi bulunmamaktadır. Katalogdaki tarihi de güvenilemediğinden buraya konmamıştır. BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 528, Gömlek: 13/1 müsvedde olan bu belgede de herhangi bir tarih bulunmamaktadır. BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 571, Gömlek: 86 tarih yok.

⁷⁵ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 465, Gömlek: 92, 14 Ramazan 1277 (16 Mart 1861); BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 474, Gömlek: 35, 3 Zilkade 1277 (13 Mayıs 1861).

bildirmelerini ve eğer Tatarların mübadele ile ilgili bir dedikodu yayacak olurlarsa onları dinlemeyip ihbar etmelerini istemişti.⁷⁶

Bâb-1 Âli'nin göçleri durdurmak için yaptığı çabalar mübadele ile ilgili herhangi bir antlaşmanın olmadığını ilan etmekle sınırlı kalmadı. Reayanın göç etmesine sebep olan problemlerin de çözümü için çalışmaktaydı. Örneğin, Tulca'nın Babadağ kazasında Rusya'ya gitmeye niyetlenen Bulgarlar arasında yapılan soruşturmada tapu nizamının sıkı bir şekilde uygulanması, bölgeye fazla miktarda muhacirin iskânı, bunların için zahire ektirilmesi ve taşınmaları için sık sık araba talep edilmesi, bazı muhacirlerin mübadele ile ilgili sözler sarf etmesi ve Tophane-i Âmire'nin bazı seneler fazla kereste talep etmeleri göçe sebep olarak gösterilmiştir. Bunun üzerine hükümet muhacirler yerleştirilinceye kadar tapu nizamının bir iki sene askıya alınmasını, muhacirler için talep edilen yardımların mümkün mertebe azaltılmasına, muhacirlerin çıkardıkları dedikodulara itibar edilmemesi için bir Bulgarca bir metin hazırlanıp duyurulmasına⁷⁷ ve Tophane'ye gönderilmesi gereken kerestenin de mevsimi geçtiğinden kolaylık sağlanmasına karar verilmiştir.⁷⁸ Yine bir başka şikâyet konusu vergilerin usulüne uygun toplanmamasıdır. Bu sebeple, reayanın gönüllerini alınması için 1861 yılının Mart ayında alınması gereken vergileri affedilmiştir.⁷⁹

İlginç ekonomik ilişkilerin Bulgar göçüne sebebiyet verdiği de görülmektedir. Rahova (Oryahovo) müdürü Genç Ağa ve kendisine uydurduğu birkaç Müslüman tüccar, kendilerinin yapacağı ticareti onların yaptığından kârlarının azaldığı gerekçesiyle Rahova ve Aruş'taki Hristiyanları yerlerinden kovmuşlardı. Anlaşıldığı kadarıyla bölgede destekçisinin çok olduğundan merkezden gizli bir müfettişin gönderilmesi talep edilmişti.⁸⁰

Hükümetin göçü önlemek için yaptığı faaliyetlerden bir diğeri ise göç etmek için mal ve mülklerini satan kimselerin problemleri dinlenip çözüm sunulduktan sonra göçten vazgeçmeleri durumunda sattıklarının geri verilmesidir.⁸¹ Örneğin, Edirne'ye tâbi bazı köy ahalileri devlet görevlilerin ikna çabalarına rağmen bazıları mallarını satmış olduklarından göçte ısrarcı olmuşlardı. Fakat Rus konsolosu kışın yaklaşması nedeniyle onların naklinin sonraki baharda

⁷⁶ Belova 2004 s. 212.

⁷⁷ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 522, Gömlek: 48/1. Üzerinde tarih bulunmayan Bulgarcaya çevrilmiş olan buyruldu suretinin Türkçesini ihtiva etmektedir.

⁷⁸ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 514, Gömlek: 20/1, tarih yok.

⁷⁹ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 525, Gömlek: 26/1, belgede tarih yok.

⁸⁰ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 474, Gömlek: 82, 19 Zilkade 1277 (29 Mayıs 1861).

⁸¹ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 571, Gömlek: 86, tarih yok.

yapılacağını söylemesi üzerine Kürdzade Şerif Bey'in aracılığıyla kocabaşlar ve diğer ileri gelenler toplanarak sattıklarının geri verileceği teminatı ile vazgeçirilmişti.⁸²

Bütün bu ikna çabalarına rağmen büyük çoğunluğu Vidin bölgesinden olmak üzere, en azından Ekim 1861 tarihine kadar, 3.961'i Belgradçık'tan, 6.644'ü Lom ve 1.432'si de Sahra kazasından olmak üzere 12.037 Bulgar Rusya'ya göç etti.⁸³ Fakat araştırmacılar 12.000 ile 16.400 arasında değişen rakamlar vermektedirler⁸⁴ ki Vidin haricindeki vilayetlerden de gidenlerin olduğu muhtemel olduğu halde, belgelerde takibi yapılamadığından 12.000'den fazla olması daha makuldür.

Rus yöneticileri gelecek olan muhacirler için her bir aileye 40 desyatın ayırmayı planlamıştı. Toprak konusunda sıkıntı olmasa bile Kırım Savaşını yenilgiyle sonuçlandığı ve barış sonrası önemli fakat bir o kadar da pahalı reformlara girildiği göz önüne alındığında asıl problem, hükümetin muhacirlerin iskânı için ayırmış olduğu fonun az olmasıydı.⁸⁵ Zamanla Rus hazinesi gelen mültecilerle baş edemeyince 30 Aralık 1861'de Hazine Bakanı, Dışişleri Bakanı Gorchakov'a Bulgar muhacirlerin hazine için ağır bir yük oluşturduğu ve bir an önce göçlerin durdurulması gerektiğine dair bir bilgi verdi. Bu bağlamda, 4 Ocak 1862'de hükümet Balkanlardaki bütün konsoloslarına göçleri durdurmaları için emir gönderdi.⁸⁶ Fakat 1862'de gelenleri de kabul etmekten imtina etmedi. İlginç olan şu ki, merkezden göçün durdurulmasına dair emir gelmesine rağmen bazı konsoloslar faaliyetlerine devam etmişlerdir ki bu aktiviteleri, P. N Stremoukhov gibi bazı Rus bürokratların protestolarına sebep olmuştur.⁸⁷

Kırım'a gitmeyi başaran Bulgarların karşılaştıkları manzara beklediklerinin çok daha altındaydı. Feodosia'ya yerleştirilen muhacirler bu uçsuz bucaksız, ağaçsız dümdüz araziye gördüklerinde burada kalmak istemeyip yurtlarında alışkın oldukları dağlık ve ormanlık yerlere yerleştirilmek istedilerse de karşılık bulamadılar. Zannediyorlardı ki böyle yerler var fakat Ruslar o iyi yerleri Bulgarlara vermek istemiyorlardı.⁸⁸ Bir de üstüne üstlük Rus memurlarından görmüş oldukları ilgisiz tavır, Bulgarları Ruslar hakkında besledikleri duyguları yeniden düşünmeye ve eski yurtlarına geri dönmeye sevk etti. Bu nedenledir ki başından beri bu göçe sıcak bakmayan Bulgar asıllı Filibe Rus konsolosu olan Nayden Gerov, böyle gergin bir

⁸² BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 511, Gömlek: 20/3, 4 Rebiülahir 1278 (9 Ekim 1861).

⁸³ BOA. A.}MKT.UM. Dosya 513, Gömlek 91, 11 Rebiülahir 1278 (16 Ekim 1861).

⁸⁴ Saydam, Abdullah: *Kırım ve Kafkas Göçleri, 1856-1876*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s. 80; Pinson 1970 s. 164; Belova 2004 s. 216.

⁸⁵ Belova 2004 s. 207.

⁸⁶ Belova 2004 s. 213.

⁸⁷ Belova 2004 s. 208.

⁸⁸ Belova 2004 s. 202-205.

ortamda Rus memurlarının herhangi bir iyi niyet taşımaksızın Bulgarlar için yaptıkları her teşebbüsün Bulgarları Ruslara karşı çevirmekten başka bir işe yaramayacağını yazmıştı.⁸⁹ Aralık 1861'de Vidin'den gelen en son 200 kişilik bir Bulgar kafilesi de karaya çıkar çıkmaz geri dönmek istediler.⁹⁰ Kışın ortasında step soğuğu karşısında Rus otoritelerinin vazgeçirme çabaları olumlu bir sonuç vermedi. Yine Gerov'un Kasım 1861'de Rostovky'e yazdığı gibi Bulgarlar topraklarını terk etmeyi problemlerinin hızlı ve mucizevî bir çözüm olacağını düşünüyorlardı.⁹¹

Kırım'a varan Bulgarlar arasındaki rahatsızlık, Odesa'daki Bulgar entelektüelleri, tüccar ve gazetecileri tarafından Osmanlı makamlarına haber verildi. Bu kimseler bir taraftan muhacirlerin yurtlarına geri kabul edilmesi için Osmanlı Devletinin Odesa konsolosu Refail Hava Bey'e dilekçe gönderirken diğer taraftan dönüşlerini kolaylaştırmak için Rus bürokrasisi içerisinde bazı faaliyetler yürütüyorlardı.⁹² Bu nedenledir ki, Asya Dairesi Müdürü Kovalevsky Bulgar iskânının başarısız olmasının arkasında yatan temel etkenin tüccar ve Georgi Rakovski⁹³ gibi gazetecilerin propaganda faaliyetleri olduğunu ileri sürmüştü.⁹⁴

Yurtlarına geri dönmek isteyen Bulgarları 1861 Kasım'ının sonlarına doğru Osmanlı hükümeti nezdindeki girişimlere başladılar.⁹⁵ Küçük gruplar halinde Odesa üzerinden geri dönen Bulgarlara gerekli yardımların yapılması, evlerini satmamışlarsa evlerine, satmışlarsa diğer Bulgar köylerine birer ikişer misafir olarak dağıtılması sağlanmıştır.⁹⁶ Dönmek isteyenlerin bazılarından Rus otoriteleri kendileri için yapılan masraflar ödenmedikçe gitmelerine izin verilmeyeceği⁹⁷ bilgisi Osmanlı hükümetine ulaştığında, Kırım'a giden Bulgarları Osmanlı Devleti kovmadığından, şimdi gelmek isteyenleri ise davet etmediğinden devletin masrafları tazmin gibi bir zorunluluğu olmadığı bildirilmişti. Yine de istenen

⁸⁹ Pinson 1970 s. 166.

⁹⁰ Belova 2004 s. 210.

⁹¹ Pinson 1970 s. 166.

⁹² Pinson 1970 s. 161-62.

⁹³ Bulgar milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden biri olan Georgi Rakovski bu göçlere karşı olanların en başında gelmektedir. Dunavski Lebed gazetesinde göçe aleyhte yazılar yazdığı gibi "Rusya'ya Göç yahut Rusların Bulgarlara karşı Ölümcül Politikası [*Преселение в Русия, или руската убийствена политика за българите*]" adında kısa bir broşür dahi hazırlamışsa da kısa süre içerisinde Rusofiller tarafından toplatılmıştı. Rakovski'nin başını çektiği Bulgar milliyetçilerinin göçe karşı olmalarının temel sebebi, Rusya'nın bölgedeki Bulgar nüfusunu kendi "bencil" çıkarları uğruna seyreterek Bulgar bağımsızlık hareketinin altını oyduğuna inanmalarıydı.

⁹⁴ Belova 2004 s. 210-11.

⁹⁵ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 521, Gömlek: 69/1, 28 Cemaziyülevvel 1278 (1 Aralık 1861) Vidin Valisi Süleyman Paşa'nın 28 Kasım'da yazmış olduğu yazıda 12 hanelik bir Bulgar grubunun Hocabey'den (Odesa) geldiğini belirtmiştir.

⁹⁶ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 521, Gömlek: 69/1, 28 Cemaziyülevvel 1278 (1 Aralık 1861).

⁹⁷ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 522, Gömlek: 47/1, 27 Cemaziyülevvel 1278 (30 Kasım 1861).

masrafları ödemeye gücü yetmeyen kimselere lütufkâr davranılacağı beyan edilmişti.⁹⁸ Bu bağlamda, Rusya’da kendilerine 10.000 kuruş masraf çıkartıldığı ailelerinin salıverilmediğinden şikâyet eden kimselerin borçlarının ödenmesi için Maliye Nezaretine emir verilmişti.⁹⁹

Bâb-ı Âli Bulgarların topraklarına geri gönderilmelerini sağlaması için Refail Hava Bey’e yetki verdi. Hava Bey dönüş yolculuğunun organizasyonu konusunda çaba sarf edip Bulgarları evlerine döndüklerinde güvende olacaklarının garantisini vererek çekimse kalanları da ikna etmeye çalıştı. İlginçtir ki Bulgar evlerine döndüklerinde zarar göreceklelerinden endişelendikleri Türk yetkililer değil kendi türlerinden, kocabaşılardan, çekiniyorlardı.¹⁰⁰ Geri dönenlerin ucuzdan sattıkları malların geri alınması için komisyon kurulmuştu fakat mallarını Rusya’ya vardıklarında ödenmek üzere çek karşılığı sattıkları Rus vatandaşı bir tüccar olan Zaharof’un Eflak tarafına gittiği halde izinin bulunamadığından Rus hükümeti nezdin girişimde bulunulması kararlaştırılmıştı.¹⁰¹

Geri dönüş yolculuğunun organizasyonu ise başlı başına ayrı bir problemli. Tuna Kumpanyasının Bulgarları Odesa’dan alıp Vidin’e taşımak için istediği ücret fazla bulunduğundan bunların Odesa’dan Sünne’ye (Sulina) oradan 10.000-15.000 kuruş masrafla Tulca’ya, oradan da reayanın yardımlarıyla, tıpkı göç etmelerine sebep olan Tatar muhacirlerinin taşınması gibi, arabalarla memleketlerine taşınmasına karar verilmiş. Ayrıca bu yolculukları sırasında bunları görüp acıyan halkın yardımda bulunacağından kendileri için daha iyi olacağı düşünülmüştü. Bu şekilde gruplar halinde bir kısım Bulgar muhacirleri Tulca’dan Babadağ, Harşova ve Silistre yoluyla sevk edildiyse de göç etmelerinde aktif rol oynayan papazların tahrikiyle geride kalan Bulgarlar vapur gelmedikçe Tulca’dan ayrılmayacaklarını söylemişlerdi. Zira papazlar kendilerinin Vidin’e değil eşkıyası nedeniyle ahalisi dağılan Deliorman’a yerleştirilmek üzere gönderildiklerini, kendilerinden önce gidenlerin ya eşkıyanın saldırılarıyla ya da susuzluktan öldükleri yolunda çıkardıkları dedikodular bir kez daha Bulgarları etkilemişti.¹⁰² Bulgarlar yapılan telkinlere rağmen fikirlerinde ısrarcı olmuşlar hatta

⁹⁸ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 522, Gömlek: 30, tarih bulunmayan bu belgenin Vidin Valisi Süleyman Paşa’nın 30 Kasım’da gönderdiği telgrafa cevap olarak kaleme alındığı göz önünde bulundurulduğunda kuvvetle muhtemel Aralık başında böyle bir kararın alındığı ileri sürülebilir.

⁹⁹ BOA. A.}MKT.NZD. Dosya: 383, Gömlek: 95 10 Şevval 1278 (10 Nisan 1862). Fakat bilinmeyen bürokratik aksaklıklar nedeniyle ödenmediği anlaşılan paranın ödenmesi için daha sonra tekrar emir gönderilmiş (BOA. A.}MKT.NZD. Dosya: 400, Gömlek: 61).

¹⁰⁰ Aydın, Mahir: “Vidin Bulgarlarının Rusya’ya Göç Ettirilmeleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 53, (1988), s. 76.

¹⁰¹ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 528, Gömlek: 30/1, 26 Cemaziyülahır 1278 (29 Aralık 1861); Şentürk 1992 s. 160.

¹⁰² BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 574, Gömlek: 86, 24 Zilkade 1278 (23 Mayıs 1862).

yabancı konsoloslardan yardım dahi istemişlerdi. Bu bağlamda, kendisinden yardım istenmediği halde Avusturya konsolosu Viskoviç, Tulca Mutasarrıfına 2.500 Macar altını karşılığında 6.000 Bulgar'ı Vidin'e göndermeyi teklif edip bunların şimdiki halde halkın yardımlarıyla taşınmasının halka da büyük bir yük olacağını dile getirmişti. Cevabında Mutasarrıf Osmanlı tebaasının misafirperver olduğunu ve yardımlarını hemşerilerinden sakınmayacaklarını, ayrıca bunların dağlık ve havadar yerde yetişmiş olduklarından yolculuğun onlara zor gelmeyeceğini belirtmişti.¹⁰³

Bir şekilde eski yurtlarına sevk edilen Bulgarlar için sonraki problemi bunların yerleştirilmeleri idi. Zira Bulgarlar gitmeden önce kendilerine ait ev, dükkân ve mağazalarını satmışlar fakat toprak ise devlete kalmıştı.¹⁰⁴ Bir kısmı boşalan Bulgar köylerine Tatarların yerleştirilmeleri geride kalan Bulgarlara sıkıntı yaratabileceği düşünüldüğünden Tatarlar tamamen boşalan köylere yerleştirilmeye çalışılmıştı.¹⁰⁵ Evlerini satmış olanlar için bir sorun yokken satanlar geçici olarak diğer Bulgarlar tarafından misafir edilmesi planlanmıştı.¹⁰⁶ Bu göç sırasında da hükümet reyanın yardımlarına başvurmak zorunda kaldı. Sadece Bulgarlar değil Müslümanlar da geri dönen Bulgarların misafir edilmesinde gönüllü oldular. Örneğin, Vidin Müftüsü Hâfız Süleyman Efendi ve bazı Müslüman ileri gelenler Vidin valisine geri dönen Bulgarları misafir edebileceklerini bildirmişlerdi.¹⁰⁷ Bulgarlar gittikten sonra geride bıraktıkları yerlerin Tatarları verilmesine rağmen geri döndüklerinde hükümetin izlediği politikanın belli bir istikrarı yoktur. Bazı durumlarda Tatar muhacirleri eski sahipleri gelince kendileri başka uygun yerlere yerleştirilirken,¹⁰⁸ bazılarındaysa eğer topraklara Tatarlar yerleştirildiyse Bulgarlara başka yerler gösterildi.¹⁰⁹ Ayrıca, gittiklerinde geride bıraktıkları topraklar yerli mütegalibeler tarafından zapt edilmişse aldıkları eski sahiplerine iade edilmiştir.¹¹⁰ Sonrasında da bu kadar kısa süre içerisinde iki defa göç etmiş olan Bulgarların iskân edilmesi ve durumlarının düzeltilmesi için hükümet yerel idarecilere hibe ve kredi şeklinde yardımda bulunmaya devam etmiştir.¹¹¹

¹⁰³ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 574, Gömlek: 86.

¹⁰⁴ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 474, Gömlek: 12.

¹⁰⁵ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 502, Gömlek: 83, 3 Rebiülevvel 1278 (8 Eylül 1861). Belgede bu yönde emirlerin kaza müdürlerine gönderilmiş olduğu yazılsa da Tatar, Çerkez, Bulgar göçleri arasında çok da riayet edilemediği düşünülebilir.

¹⁰⁶ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 521, Gömlek: 69/1, 28 Cemaziyülevvel 1278 (1 Aralık 1861).

¹⁰⁷ Aydın, "Vidin Bulgarlarının Rusya'ya Göç Ettirilmeleri", 72.

¹⁰⁸ BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 522, Gömlek: 47/3, 28 Cemaziyülevvel 1278 (1 Aralık 1861).

¹⁰⁹ BOA. İ. MVL. Dosya 492, Gömlek 22288.

¹¹⁰ BOA. İ. MVL. Dosya 492, Gömlek 22288. Örneğin, İbrahim adındaki bir şahıs ve Vidin Meclis Üyesi Hurşit Efendi'nin el koydukları araziler eski sahiplerine geri verilmiştir.

¹¹¹ BOA. İ..DH.. Dosya 383, Gömlek 25324; BOA. İ. MVL. Dosya 492, Gömlek 22288.

Sonuç

Kırım Savaşı sonrası yaşanan Rumeli'den Kırım'a Bulgar göçleri sosyolojik bir bakış açısıyla tarihsel olarak Rusya'nın iskân politikası düzleminde değerlendirildiğinde hareketin *iten sebeplerden çok çeken sebepler* tarafından şekillendiği ileri sürülebilir. Her ne kadar Rusya muhacir iskânı temelinde *iten faktörler* üzerine vurgu yapsa da göçün hitap ettiği insanların büyük bir çoğunluğunun Vidin bölgesinden olması ve savaş sonrası gerçekleşen Kırım Tatarları ve Kafkas milletlerinin sadece Vidin coğrafyasına yerleştirilmemesi *iten etkenlerin* birincil derecede etkili olmadığını göstermektedir. Bunun yanında, savaştan hemen önce patlak veren Vidin İsyanının sebebinin toprak meselesi olduğu arşiv belgeleri ışığında tespit edildiğinden ve akabinde hükümetin sunmuş olduğu çözüm Vidinlileri tatmin etmediği için Tatar göçü sonrası ortaya çıkan iş gücü açığını gidermek isteyen Rusya'nın Balkanlardaki göç çağrılarına sadece Vidinliler karşılık vermişti. Dolayısıyla, Osmanlı Devletinde istedikleri toprakları alamayan Vidin Bulgarları, bunların vaat edildiği Rusya'ya göç etmişler ve umduklarını bulamadıkları zaman eski yurtlarına geri dönmekten de imtina etmemişlerdi. Böylelikle, en azından Rumeli'den Rusya'ya yapılan Bulgar göçlerinde, *çeken faktörlerin* daha belirleyici olduğu ileri sürülebilir.

Besarabya bölgesinden yapılan göçler de ise tam tersi bir tablo ortaya çıkmaktadır. Rus idaresi altında daha öncesinde kazanmış oldukları hak ve ayrıcalıklarının yeni Moldova hükümeti tarafından yok sayılması Bucak Bulgarlarının Rusya'ya göç etmelerinde yeterli bir *itici faktör* olmuştur. Nitekim bu kimselerden kayıtlara geçmiş geri dönenlerin olmadığı da bunu destekler niteliktedir.

Dönemin kayıtlarında ifadesini bulan Rusya'nın Osmanlı hakkındaki baskıcı, zorba ithamları, Osmanlının Rusya'yı tahrikçi ve aldatıcı olmakla yaptığı suçlamalar arasına sıkıştırmak Bulgar göçleri ile ilgili tartışmayı kısırlaştırmaktan öteye gitmemektedir. Göç veren ve göç alan toplum arasında kendi ihtiras ve ümitleriyle böyle bir maceraya kalkışan Bulgarları bu denklemin içerisine oturtmak bu göçlerin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

Eserler

Aydın, Mahir: “Vidin Bulgarlarının Rusya’ya Göç Ettirilmeleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 53, (1988), s. 67-79.

Belova, E. V: *Миграционная Политика на Юге Российской Империи и Переселение Болгар в Новороссийский Край и Бессарабию: 1751-1871 гг.* Moskova: Rossiyskiy Gosudarstvennyy Otkrytyy Tekhnicheskiiy Universitet Putey Soobshcheniya Ministerstva Putey Soobshcheniya, 2004.

Bernstein, Samuel Borisovich: “Основные Этапы Переселения Болгар в России в XVIII-XIX веках”. *Sovetskoye Slavyanovedeniye* 1, (Moskova 1980), s. 46-52.

Dobrev, Margarita: “Circassian Colonization in the Danube Vilayet and Social Integration (Preliminary Notes)”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 33, (Ankara 2013), s. 1-30.

Ivanov, Iurii Grigorevich: *История Молдавии: Документы и Материалы*, с. 2, Kişinev: Akademiya nauk Moldavskoi SSR, 1957.

İnalcık, Halil: *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren, 1992.

İnalcık, Halil: “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”. *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Yayına Hazırlayan: Mehmet Seyyitdanlıoğlu, Halil İnalcık. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 187-191.

Karpat, Kemal: “Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856-1878”. *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Boston: Brill, 2002, s. 202-235.

Kırımlı, Hakan: “Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War”. *Middle Eastern Studies* 44, (Londra 2008), s. 751-773.

Kozelsky, Mara: “Casualties of Conflict: Crimean Tatars during the Crimean War”. *Slavic Review* 67, (Urbana 2008), s. 866-891.

Lucassen, Jan; Leo Lucassen: “The mobility transition revisited, 1500-1900: What the Case of Europe can Offer to Global History”. *The Journal of Global History* 4, (Cambridge 2009), s. 347-77.

Massey, Douglas S. ve diğerleri: "Continuities in Transnational Migration: An Analysis of Nineteen Mexican Communities". *American Journal of Sociology* 99, (Chicago 1994), s. 1492-1533.

Massey, Douglas S. ve diğerleri: "Theories of International Migration: A Review and Appraisal". *Population and Development Review* 19, (New York 1993), s. 431-466.

Meshcheryuk, I. I.: *Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар Бессарабии в 1812 - 1820 гг.* Kişinev: Gosudarstvennoye Izdatel'stvo Moldavii, 1957.

Meshcheryuk, I. I.: *Переселение Болгар в Южную Бессарабию 1828-1834 гг.* Kişinev: Kartya Moldovenyaske, 1965.

Meshcheryuk, I. I.: *Социально-Экономическое Развитие Болгарских и Гагаузских Сел в Южной Бессарабии, 1808-1856 гг.* Kişinev: Redaktsionno-Izdatel'skiy Otdel Akademii Nauk Moldavskoy SSR, 1970.

Mitev, I.: "Раковски и емигрирането на българи в Русия през 1861 г.", *Военно-istoricheskiy Sbornik* 39, (Moskova 1970), s. 3-23.

Narochnitskiy, Aleksey Leont'yevich; Nikola Petrović: *Политические и Культурные Отношения России с Югославянскими Землями в XVIII в: Документы*, Moskova: Nauka, 1984.

Oakes, Sir Augustus; R. B. Mowat: *The Great European Treaties on the Nineteenth Century*, Oxford: Clarendon Press, 1918.

Petrov, Milen V.: "Tanzimat for the Countryside: Midhat Paşa and the Vilayet of Danube, 1864-1868". Basılmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2006.

Pinson, Mark: "Demographic Warfare: An Aspect of Ottoman and Russian Policy 1854-1866". Basılmamış Doktora Tezi, Harvard University, 1970.

Pinson, Mark: "Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire, 1854-1862". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 1, (İstanbul: 1972), s. 101-114.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri, 1856-1876*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Semenova, I.V.: “Участие Болгар в Русско-Турецких Войнах XVIII в.”. *Balkanskiy Istoricheskiy Sbornik* 2, (Kishinev 1970), s. 319-351.

Shcherban', Nikolay Vasil'yevich: “Переселение Крымских Татаръ”, *Russkiy Vestnik* 12, (1860), 211-29.

Shishmarev, Vladimir Fedorovich: *Романские Поселения на Юге России: Научное Наследие*, Leningrad: Nauka, 1975.

Stark, Oded; David E. Bloom: “The New Economics of Labor Migration”. *The American Economic Review* 75, (1985), s. 173-178.

Sunderland, Willard: “Catherine’s Dilemma: Resettlement and Power in Russia, 1500s-1914”. *Globalizing the Migration History: The Eurasian Experience (16th-21st centuries)*, Yayına Hazırlayan: Jan Lucassen, Leo Lucassen. Leiden: Brill, 2014, s. 55-71.

Şentürk, Hüdai: *Osmanlı Devlet’inde Bulgar Meselesi 1850-1875*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

Williams, Brian Glyn: “Hijra and Forced Migration from Nineteenth-century Russia to the Ottoman Empire: A Critical Analysis of the Great Tatar Emigration of 1860-1861”, *Cahiers du monde russe* 41, (2000), s. 79-108.

Arşiv Belgeleri

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) İ.DH. (İrade Dâhiliye) Dosya 383, Gömlek 25324.

BOA. A.}MKT.NZD. (Sadâret Mektûbî Kalemî, Nezâret ve Devâir) Dosya: 383, Gömlek: 95.

BOA. A.}MKT.NZD. Dosya: 400, Gömlek: 61.

BOA. A.}MKT.UM. (Sadâret Mektûbî Kalemî, Umum Vilâyet) Dosya: 465, Gömlek: 92.

BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 468, Gömlek: 89.

BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 474, Gömlek: 12.

BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 474, Gömlek: 35.

BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 474, Gömlek: 82.

BOA. İ. MVL. (İrade Meclis-i Vâlâ) Dosya 492, Gömlek 22288.

- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 502, Gömlek: 83.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 511, Gömlek: 20/3.
- BOA. A.} MKT. UM. Dosya 513, Gömlek 88.
- BOA. A.} MKT. UM. Dosya 513, Gömlek 91.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 514, Gömlek: 20/1.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 521, Gömlek: 69/1.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 522, Gömlek: 30.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 522, Gömlek: 47/1.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 522, Gömlek: 47/3.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 522, Gömlek: 48/1.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 525, Gömlek: 26/1.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 528, Gömlek: 13/1.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 528, Gömlek: 30/1.
- BOA. A.} MKT. UM. Dosya 571, Gömlek 86.
- BOA. A.}MKT.UM. Dosya: 574, Gömlek: 86.

Toplumsal Hafızada 1864 Göçü Algısı

Melike BATGIRAY*

Özet

Bu çalışmada 19. Yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya'sının baskıları sonucunda kitleler halinde bir harekete dönüşen Çerkes göçü, pek çok yönüyle araştırılmakla beraber, göç hakkında toplumun algısı üzerinde durulmamıştır. Bu makale, göçün ne olduğundan ziyade, bugün göçmenlerin torunlarının göçü nasıl algıladığı, hangi kısımlarına odaklandığı ve onların fikirlerini sözlü tarih metodu kullanılarak yürütülen saha çalışmaları neticesinde anlamayı hedeflemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada 19. yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan zorunlu göçün tarihsel gerçekliği değil, göçmen torunlarının bugün göçü nasıl anladıklarını anlatılacaktır. Bu sebeple göçmen torunlarının “göç” algılarının anlaşılması için saha araştırması yapılarak, sözlü tarihe başvurulmuştur. Göçün kayıplarından ziyade, bugün ne ifade ettiğini anlamak için yapılmış olan bu çalışma Ankara, Çanakkale ve Bandırma'da iskân olunan göçmenlerin torunlarıyla görüşmeler neticesinde yapılmıştır.

Çalışmanın asıl amacı bahsi geçen yerleşim birimlerinde yoğun olarak 1864 yılı sonrasında göçmenler için yerleşime açılan topraklarda yaşayan halkın bugün nelere vurgu yaptığını anlamak ve elbette elde edilen verileri Osmanlı arşiv belgeleri ile karşılaştırarak bir göç haritası elde etmektir.

Bu saha çalışmasında da görülecektir ki 19. yüzyıl Osmanlı'sında arşiv belgelerine yansımamış; ancak bugün hala göçmen torunları tarafından anlatılan göç tarihine ışık tutacak olaylar vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri de “kayıp köyler” sorunudur. Devlet-i Aliyye'nin yerleşime uygun gördüğü alanlar yerine göçmenler kendilerine yeni alanlar açmış yahut civar köylere dağılmışlardır. Arşiv belgelerinin ışığında her ne kadar bu köylerin kuruluşunu ve bir zamanlar iskâna açıldığını öğrenebiliyorsak da, bölgede saha çalışması yapmadan bahsedilen köyün neden varlığını sürdüremediğini anlamak imkânsızdır. Göç çalışmalarında belgelere aktarılamamış olayların sözlü tarih çerçevesinde saha çalışması yapılarak ortaya çıkacağına inandığımdan ve köylerin her birinin kuruluş yılını ve kurulduğundaki nüfusu saha çalışması olmadan bilemeyeceğimizden dolayı bu metodu seçtim. Bu sayede üçüncü ve dördüncü kuşak göçmenlerle konuşarak dilden dile anlatılıp bugüne ulaşan kuruluş hikâyelerini ve henüz ortaya çıkmamış göç yolculuğu anılarını dinleme fırsatı buldum. Çalışmamda saha araştırması yaptığım köylere dair ilginç ve kayda değer bulduğum bilgiler henüz yolun başında bir tarihinin gözünden aktarılacaktır...

* Bilkent Üniversitesi, Ankara

Bu çalışma aynı zamanda belgede yer almayan sıradan göçmene de ışık tutmayı, onu hak ettiği yere koymayı amaçlamaktadır... Zira göç bireysel endişeler taşıyan bir hadisedir. Bu noktada tarihinin belgenin yanında sıradan insanın öznel bakış açısına da ihtiyaç duyması kaçınılmazdır.

Sonuç olarak bu çalışmanın iki amacı vardır: birincisi 1856 yılında başlayan ve 1864 yılında ivme kazanarak devam eden Osmanlı topraklarına göç eden toplumun torunlarının bugün göç algısını anlamak, ikincisi ise, daha metodolojik olarak, sözlü tarihin göç çalışmaları konusunda tarihçiye ne kadar faydalı olacağını gözler önüne sermektir.

1850’li yıllarda başlayan zorunlu göç, Kırım Savaşı sonrasında ve özellikle 1864 yılında kitlesel bir hareket halini aldı.¹ Transkafkasya olarak adlandırılan bölgede, Adige (Şapsığ, Abzekh, Hatukhay, Beleney, Kabardey vs.)-Abhaz-Ubıh, Çeçen-İnguş grupları ve Dağıstan bölgesinde yaşayan (Andi, Avar, Lak, Lezgi vb. kabileler) tarihi otokton halklar ile bölgeye sonradan gelip yerleşen halklar olan Turani kökenli Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Kumuklar ile İndo-germen kökenli bir halk olan Osetler yaşamakta idi.²

Göçün arka planına bakıldığında, aslında Kuzey Kafkasya halklarının Ruslar’a karşı verdiği mücadelenin Çar IV. İvan dönemine 1567 yılına dayandığı ve bu noktadan sonra otokton Kuzey Kafkasya halkının çarlığa verdiği tepkiyle 1864 yılında yaşanan kitlesel göçe dek süren dönemin Kafkas-Rus Savaşları olarak adlandırıldığı görülecektir. Çar İvan’ın Kabardey prensi Temiroka’nın kızıyla evlenmesinin ardından durulan ilişkiler, çarın ölümünün ardından yeniden gerilmiş ve Rusya tarihsel emellerine ulaşabilmek için Gürcistan, Anadolu ve İran’a doğru bir koridor açabilmek için önce Dağıstan ve Çeçenistan bölgesine ağırlık vermeye başlamıştır.³ Uzun bir hazırlık süresinin ardından 1711 yılında Çarlık’ın Derbend’i ele geçirmesiyle ilişkiler tekrar gerildi ancak Rusya Derbend’i 1735 yılına kadar elinde tutabilecekti. 1739 yılında Devlet-i Aliyye ile imzalanan Belgrad antlaşmasına rağmen Rusya antlaşmayı ihlal edip Kuzey Kafkasya içlerine doğru ilerleyerek bu bölgelere Kazaklar ve Rus köylülerini yerleştirmeye başladı.⁴

Kırım Hanlığı, Çerkes toprakları ile Rusya arasında tampon bölge konumundaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti de her ne kadar Kuzey Kafkasya üzerinde doğrudan etkili olamadıysa da, Kırım Hanlığı’nın Çerkes boylarıyla olan ilişkileri üzerinden iletişim sağlıyordu.⁵ Kırım hâkimiyetinin 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya lehine sonuçlanması, bu sebeple hem Osmanlı Devleti için, hem de Kuzey Kafkasya halkları için büyük bir tehdit altına girmek demektir. II. Katerina döneminde Kafkasya ilerlemesi bir Rus milli politikası haline

¹ Karpas, K. 2010: *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 165.

² 1864 Göçü diye adlandırmakta olduğum Kırım Savaşı sonrası artarak devam eden Kuzey Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne yapılan bu göçle ilgili bazı adlandırma sorunları mevcuttur. Öncelikle göç, zorunlu göç, jenosit gibi farklı kavramlar kullanılsa da, göç kavramının dahi içinde bir zorunluluk, bir yetersizlik barındırması sebebiyle kavramlar arasında bir kargaşa yaşanmaması için öncelikle bunun anlaşılması önemli olacaktır. Ayrıca Kuzey Kafkasya toplumlarının hepsini temsilen *Çerkes* kelimesi kullanılacaktır ve bunun sebebi, göç sonrası Osmanlı Devleti’nin de tüm toplumu karşılamak için yine *Çerkes* yahut *Çerakis* kelimesini kullanmış olmasıdır. Bk. Arslan, Cahit: “Bir Soykırımın Adı: Büyük Çerkes Sürgünü”. *ASAM Yayınları, Uluslararası Suçlar ve Tarih 1* (2006) , s. 1-33.

³ Grigorantz, A. 2000: *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*. Çeviren: Doğan Yurdakul. İstanbul: Sabah Kitapları, s. 16.

⁴ Berzeg, N. 2010: *Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri*, Ankara: Takav Matbaacılık, s. 28-29.

⁵ Kaya, Ayhan: “Türkiye’de Çerkesler”. *Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, Hazırlayan: Murat Erdoğan v. d. . (İstanbul 2015), s. 139.

gelmişti.⁶ Osmanlı Devleti bu ilerlemeyi durdurmak ve Asya'daki topraklarını savunmak adına Müslümanlığı yer yer kabul etmiş Kuzey Kafkasya'yı tamamen Müslüman bir bölge yapmak için Ferah Ali Paşa ve beraberinde bir heyeti bölgeye gönderdi.⁷ Ahmed Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin bölge ile ilişkisini daha sonra şöyle anlatacaktı:

“Kırım Hanlığı istiklal suretiyle Devlet-i Aliyye'den munfasıl oldukda led'el-icab tevaif-i Çerakise'den asker celb ve istihdam etmek üzere Devlet-i Aliyye nazar-ı ihtimamını Çerkesistan'a ihale etmeğe mecbur olduğundan ahalisine din-i İslam telkin olunup refte refte bu tarafların kâffe-i ahalisi putperestlikten geçerek kavi Müslüman olmuşlardır.”⁸

Ferah Ali Paşa'nın Soğucak'ta başlayan hareketi kısa süre içinde Kuzey Kafkasya'da *Müridizm* adıyla anılan ve Kafkas halklarının imamlar önderliğinde Rus Çarlığı'na karşı başlattığı direniş hareketine dönüştü.⁹ 1801 yılına gelindiğinde Rusya'nın Gürcistan'ı ilhakıyla Kafkasya'nın güneyi Rus işgaline açık hale geldi.¹⁰ 1810 yılında Rusya'nın Abhazya'yı işgaliyle Batı Kafkasya'daki direniş artsa da, 1816 yılında Kafkasya'daki Rus Orduları Komutanlığı'na Napolyon Savaşları komutanlarından General Aleksey Petroviç Yermolov'un getirilmesiyle direnişe karşı daha katı bir yöntem uygulanmaya başladı ve Rusya'ya Kafkasya'yı kesin olarak işgal etme kapıları açıldı. Yermolov'un başkomutanlık yaptığı on bir sene daha sonra *Yermolov Dönemi* olarak adlandırılacaktı. 1822 yılında Kabardey ve Osetya bölgelerini ele geçiren Yermolov, Çeçenistan ve Dağıstan arasında adeta bir haber hattı olan Daryal Geçidi'ni de aldığında bu haberleşme hattını keserek iki Kafkas halkın birbirleri ile haberleşerek ve koordine olarak hareket etmelerinin de yolunu kesmiş oldu. Müridizm hareketi altında birleşmiş olan Kuzey Kafkasya bağımsızlık ve direniş hareketi Daryal Geçidi'nin Rusya'nın eline geçmesiyle artık halkların birbirinden bağımsız direnişi haline dönüştü.¹¹ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Karadeniz kıyılarındaki Anapa, Poti ve Ahıska Kaleleri Rusya egemenliğine verildi ve böylece Rusya, Kafkasların büyük bir kısmında egemenlik sağlamış oldu.¹² Aynı yıl İmam Gazi Muhammed tüm Dağıstanlıları savaşa çağırarak cihat altında tüm Müslümanları çağırarak İkinci Müridizm

⁶ Saydam, A. 2010: *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 35.

⁷ Saydam 2010 s. 36.

⁸ Ahmed Cevdet Paşa. 1986: *Tezahir*, I. Cilt, Yayına Hazırlayan: Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu. s. 95.

⁹ Tavkul, Ufuk: “İslamiyet'in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılanma Tesirleri”. *Kırım Dergisi* 7 (1998), s.43-46.

¹⁰ Tavkul. Ufuk: “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya Muhacirlerinin Balkanlar'dan Anadolu'ya ve Orta Doğu'ya Sürgünleri” *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3(8), (Kosova 2008), s. 1-20.

¹¹ Arslan 2006 s.2.

¹² Akyüz, Jülide. 2008: “Göç Yollarında: Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri” *Bilgi* 46, s.37-56.

Hareketi'ni başlatsa da, Ruslar tarafından ele geçirilip idam ettirildi ve hareketin öncülüğü İmam Şamil'e geçmiş oldu. Edirne Antlaşması'na göre Çerkesya'nın Rus toprağı sayılmasına ve Ruslar'ın Soçi ve Tuapse ırmaklarına kadar gelip kıyılara kaleler kurarak Krasnodar'ın batısına uzanan bir hat kurup Çerkesya'nın içeriden ikiye bölünmüş olmasına rağmen İmam Şamil otuz sene Rus işgaline direnen grubun liderliğini yaptı. Ruslara karşı yaklaşık otuz yıl direnen İmam Şamil'in 1859 yılında teslim olmasıyla Rusya, Doğu Kafkasya'daki işgalini tamamlamış oldu ve sonraki beş sene tüm gücünü Batı Kafkasya işgaline yöneltti.¹³

Batı Kafkasya'da bulunan İmam Şamil'in naiplerinden Muhammed Emin, müridizmi kısa sürede Adigeler arasına yaymış olmasına rağmen tüm Rus ordusuyla baş edemeyen Batı Kafkasya da 1864 yılında teslim olmak zorunda kalmıştır.¹⁴

Ruslarla girilen sıcak çarpışmaların yanı sıra Çerkesler aynı zamanda diplomasiye de başvuruyordu. Bu amaçla 1861 yılında Adigeler, Vubıhlar ve Abazalar tarafından Soçi'de *Çerkes Ulusal Meclisi* kurulmuştu. Bu meclisin her bölgeden eşit sayıda seçilen toplamda on beş üyesi bulunuyordu. Meclis kendi içinde bir yürütme organı çıkarıp ülkeyi on iki yönetim birimine bölerek yöneticiler atayıp yasalar çıkarmaya başladı. Ayrıca her 100 ailenin 5 askeri donatması esasına dayalı bir vergi sistemi kurarak düzenli bir ordu kurulması planlandı. Yönetim şekli İmam Şamil'in daha önce belirlediği Şer'i yönetimin aksine *demokrasi* olarak belirlendi. Öncelikli amaçları ise Osmanlı Devleti ve batılı devletlere heyetler gönderilerek yardım talep edilmesiydi.

Ağustos 1861'de İngiltere'nin Sohum konsolosluğuna Adigeler'in politik durumu ve isteklerini açıklayan bir bildirge sunup Çerkesya Devleti'nin tanınmasını ve kendilerine yardım edilmesini talep ettiler. Ayrıca Devlet-i Aliyye payitahtına bir heyet gönderildi. Bu heyeti Çerkesler'e olan yakınlığıyla bilinen İskoç diplomat David Urquhart karşıladı. Ancak Osmanlı Devleti'nde önemli görevlerde bulunan pek çok devlet adamı olmasına rağmen bu heyet, bir hafta kadar İstanbul'da kaldıktan sonra görüşmeler ayarlanamayınca Paris'e geçtiler. Heyetin Fransa'ya geçmesinin sebebi III. Napolyon'un Kafkas-Rus Savaşları esnasında Kafkasya'ya silah ve cephanelik yardımı göndermiş olmasıydı. Bahsi geçen cephanelik Rus kontrolüne takılıp hiçbir zaman Çerkesler'in eline geçemediyse de Fransa'nın dostane tutumu Çerkesler için bir umut olmuştu. Paris'te bir hafta kalan heyet, yine imparatorla görüşemeyince rotasını Kraliçe Victoria ve Lord Palmerston ile görüşmek üzere İngiltere'ye çevirdi. Çerkesler aynı

¹³ Tavkul 2008 s.4.

¹⁴ Özbay, Ö. 1995: *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara: KAFDER Yayınları, s.32.

zamanda Londra’da mitingler düzenleyip halktan da yardım istedi ve bu istekleri basında büyük bir ilgi buldu. Ancak tüm bu çabalara rağmen İngiltere Kraliçesi’nin cevabı Kont John Russel aracılığı ile heyete şöyle iletildi:

“Baylar, ayın yirmi altısında kraliçeye hitaben vermiş olduğunuz ve Ruslar’ın Çerkesistan üzerindeki muamelelerinden şikâyetçi olduğunuz dilekçeniz konusunda Kont Bay Russel tarafından size bildirmem istendi ki, kraliçenin hükümeti dilekçenizde belirtmiş olduğunuz konulara karışmak istememektedir.”

Bu red cevabı ile artık savaşıma da gücü kalmayan Çerkesler’in önünde iki seçenek kalmıştı: ya Rus baskısı altında Ruslar’ın öngördüğü bataklıklarda yaşayacaklar, ya da Rus Hükümeti’nin bölgeyi Çerkesler’den arındırmak için seçtiği yönteme uyarak kendileri gibi Müslüman olan Osmanlı Devleti’ne sürgün edileceklerdi. Ancak Rus askerlerinin teslim olan Çerkeslere yaptıkları işkenceler ve katliamlar gösteriyordu ki, bataklıklarda dahi yaşamaları mümkün olmayacaktı. 1860 yılında sürülen Çerkesler’in sayısı artarken, Rus Çarı’nın en büyük korkularından biri Osmanlı Devleti Sultanı’nın göçmenlerin sayısını gördüğünde kararından vazgeçme ihtimaliydi. Bu sebeple Rus kaynaklarına göre sürgüne tabii tutulan insan sayısı 40.000 ile 50.000 arasında olacaktı.¹⁵ Ancak 1859-1879 yılları arasında yaklaşık iki milyon Çerkes’in anavatanını terk etmek üzere yola çıktığı ve bunlardan yalnızca 1.500.000’inin hayatta kalmış olarak Osmanlı Devleti toraklarına gelebildiği kaydedilmişti.¹⁶ Osmanlı topraklarına varabilen Çerkesler’in bir kısmı ise açlık ve salgın hastalık gibi sebeplerden hayatlarını kaybetmişlerdir. 1863 yılının yaz ayında Trabzon’a varabilenler arasından her gün 20 ile 30 arasında Çerkes çiçek, tifüs ve iskorbüt sebebiyle hayatını kaybediyordu.¹⁷ Devlet-i Aliyye’ye ulaşabilen Çerkesler’in yarısı Suriye, Tulça, Babadağ, Boğazköy, Dobruca, Varna, Rusçuk, Nicopolis, Vidin, Silistre, Şumnu, Niş, Sofya, Selanik, Serez, Larissa, Diyarbakır, Mardin, Halep, Şam, Erzurum, Sivas, Çorum, Çankırı, Adapazarı, Bursa, Eskişehir gibi bölgelere yerleştirildiler.¹⁸ Ancak büyük bir kısmı kendileri için uygun görülen bölgeleri Kafkasya’da yaşadıkları bölgeden çok farklı olması sebebiyle reddedip doğalarına daha uygun civar köylere göç ettiler yahut kendileri daha dağlık bölgelerde yeni köyler kurdular.

Göç sonrasında iskân hakkında da konuşulacak çok konu olmasına rağmen, asıl konum olan 1864 Göç Algısı konuma dönmek bu noktadan sonra daha faydalı olacaktır. Ancak sözlü tarih

¹⁵ Karpat, K. 2010: *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları, s.165-166.

¹⁶ Karpat 2010 s. 170.

¹⁷ F.O. 97-424, Stevens’dan Russel’a, Trabzon, 19 Mayıs 1864.

¹⁸ Karpat 2010 s. 171.

çalışmaları çerçevesinde bu makalede aktarılabilecek olan göçmenlerin hafızalarında ve anılarında 1864'ün ne ifade ettiğini daha iyi anlamak için direniş ve göçün ne olduğunu görmek elbette ki son derece önemlidir. Okumakta olduğunuz makalede sözlü tarih çalışmaları kapsamında mülakat yapılan göçmen torunları çoğunlukla Ankara, Biga ve Bandırma bölgelerinde yaşamakta olup, bir kısmı da bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli bölgelerinde iskân olunan Çerkesler'den oluşmaktadır. Bugün göçmenlerin üçüncü ve dördüncü kuşak torunu olan ve mülakata dâhil olan Çerkesler'in toplumsal hafızasında göçün ne anlama geldiği ve neler hissettiklerinin yanı sıra aynı zamanda sözlü tarihe bu alanda ne için ihtiyaç duyulduğu da etraflıca konuşulacaktır. Aynı zamanda belgede yer almayan sıradan göçmene de ışık tutmak amaçlanmaktadır. Zira göç bireysel endişeler taşıyan bir hadisedir. Bu noktada tarihçinin belgenin yanında sıradan insanın öznel bakış açısına da ihtiyaç duyması kaçınılmazdır.

Öncelikle söylemek gerekir ki Osmanlı Devlet arşivlerinde konuyla ilgili çeşitli belgelerin mevcut olmasının yanında tarihçinin sözlü tarih çalışması yapmadan bilmesi mümkün olmayan bilgiler de mevcuttur. Bunlardan en önemlisi kendi deyimimle kayıp *köyler sorunu* olarak adlandırdığım problemdir. Çerkes göçmenlerin Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gelerek kurduğu veya var olan bir yerleşim birimine katıldığı köylere gidildiğinde, aslında bölgede daha fazla köy kurulduğu, ancak bir kısmının çeşitli nedenlerle dağıldığı veya yok olduğu anlatılmaktadır. Bunlara bir örnek olarak bugün Çanakkale ili sınırları içinde bulunan Biga ilçesindeki Karapınar köyü örnek olarak gösterilebilir. Karapınar Köyü Kafkasya'nın Kabartey Bölgesi'nden 1900lü yılların başında gelen göçmenler tarafından kurulan ve salgın hastalık neticesinde, muhtemelen kolera, yok olmuş bir köydür.¹⁹ Biga İlçe Nüfus Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre köyün varlığı ile ilgili kayıtlı bir bilgi olmamasına rağmen, civar köylerde yaşayan göçmen torunları dedelerinin bu köye akraba ziyaretlerine gittiğini hatırlamaktadır. Ayrıca bahsedilen arazi bugün herhangi bir yerleşim birimi olarak kullanılmamakta ve tek bir bina kalıntısı bulunmaktadır. Aynı köyün Osmanlı dönemindeki kuruluş ismi yahut devletin verdiği isim bilinmemektedir. Zira Çerkesler köyleri kurulduktan sonra uzun bir süre köylerine Kafkasya'daki köylerinin isimlerini vermişler ve birçoğu hala kendi aralarında bu isimleri kullanmaktadırlar. Yine kayıtlarda Çerkes göçü aldığı yazılı olarak beyan edilmeyen Ankara ilinde bulunan Dumlupınar köyüne 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Rus baskısından gelen göçmenlerin bir kısmı Düzce üzerinden gelerek bugünkü Dumlupınar köyü arazisinden daha aşağıda bir bölgeye iskan edilmişse de bölgeyi su basması üzerine göçmenlerin bir kısmı Düzce'ye dönmüş, bir kısmı Gökçehöyük Köyü'ne gitmiş ve

¹⁹ Batgıray, M. 2011: *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Biga Yöresi'ne Yerleşimler*, Ankara: Tübitak, s. 31.

kalan 15 hanelik bir grup ise Dumlupınar Köyü'nü Tuğrayoğlu Musa Beğ önderliğinde kurmuştur. Bu bölgeye yapılan iskân, devlet izni dışında yapıldığından ve kısa süre içerisinde köy içerisindeki göçmenlerin civar köylere dağıldığından dolayı tespiti yapılamamıştır.

Saha çalışmalarında görülmektedir ki pek çok göçmen kendilerine gösterilen yerleri yaşamaya uygun bulmayıp haberli veya bazı zamanlarda da habersiz olarak yerlerini değiştirmektedirler. Bunun en önemli sebebi, göçmenlerin Kafkasya'yı andıran dağlık yerlerde yaşamak istemesi, anavatanlarına benzeyen köyler kurmak istemeleridir. Bugün Ankara ilinin Gökçe höyük (eski adıyla Çerkesh höyük) köyünde yaşayan Besleney ailelerden edinilen bilgilere göre, kendilerine önce Cebeci Çayırı mevki gösterilmişse de “Biz bu bölgede atlarımızı koşturamayız” diyerek bu bölgeye yerleşmeyi reddetmiştir.²⁰ Uzun süren yer arayışının sonucunda Ankara vilayeti merkezine o günün koşullarıyla eşekle altı saat uzaklıkta bulunan bugünkü bölgelerine gelmişler fakat burada “Şemistan Beğ Çiftliği” adı ile bilinen özel bir kişiye ait mülk olduğunu görünce iskânlarıyla görevli memura burayı beğendiklerini fakat bölgenin ilerisinde bir çiftlik olduğunu söylemişlerdir. İskân memuru birkaç memuru bölgeye göndermiş ve çiftliğin, at arabası ile köyün kurulması talep edilen yere en az bir saat uzaklıkta bulunması durumunda köyü kurabileceklerini iletmiştir. Bölgeyi çok beğenen Çerkesler o gece memurlara içirmek üzere baksıma²¹ hazırlayıp ertesi gün gelen heyete bol bol baksıma içirmişler ve daha sonra çıkılan tespit gezisinde at arabacısının da ikna edilmesiyle aslında yarım saatten az olan yolu bir buçuk saat gibi göstererek bölgeye iskân olunmalarını sağlamışlardır. Bu konuda göçmen torunlarının unutmadığı ve hala kullandıkları bir deyim de mevcuttur. Anlatılan anıya göre, yine Ankara ilinin Samut (Bozca) Köyü'nden önce devletin uygun bulduğu bölgenin göçmenler tarafından beğenilmemesinin sebebi, Çerkesler'in *keklik öten yerde* yaşamak istemeleridir. Genellikle sarp arazilerde ve kayalık yerlerde bulunan keklik, Çerkesler'in dağlık alanlarda yaşamaları hatta halk arasında *dağlılar* olarak bilinmesiyle bağdaştırılıyor. Kafkasya'da yaşadıkları bölgelerin benzerlerini iskân olundukları yerlerde de kurmaya çalışan Çerkesler'in oradaki komşu köylerinin yakınına yerleşmeye çabaladıkları da görülmektedir.

Göçmen torunlarının büyük bir kısmının hatırladığı bir diğer önemli anı ise köylerin kuruluşuna dair hikâyelerdir. Getirildikleri bölgeler genellikle civardaki Türk köylerinin meraları olarak kullanıldığından istisnalar dışında çoğunlukla sınıf kavgaları yaşandığı açıkça

²⁰ Batgıray, M: 2014, *19. Yüzyıl Anadolu'sunda Kafkas Rüzgârı: Ankara Vilayeti İskânları*, Ankara: Tübitak, s. 66.

²¹ Geleneksel bir Çerkes içkisi. Boza kıvamındadır ve alkol etkisi gösterir.

görülmektedir. Bunlara bir örnek olarak Biga ilçesine on beş kilometre uzaklıkta bulunan Dereköy (Şinciy/Tahtamikoey) köyüne iskân edilen Adigeler'in komşu köyleri olan Danişment köyüyle yaşadığı sınır tartışmalarına dair anlatılan *yanık değirmen* hikâyesidir. Göçmen torunlarının anlattığına göre, ataları Dereköy'e yani eski ismiyle Şevketiye'ye ilk geldiklerinde kendilerine verilen arazi yetersiz olduğundan, tarım arazilerini genişletmek istemişlerse de komşu köy olan Danişment köyü halkı buna bölgenin kendilerinin merası olduğu gerekçesiyle karşı çıkmış ve iki köy arasında problemler yaşanmaya başlamıştır. Bunun üzerine kaymakam çağırılması kararlaştırılmış ve sınırın *yanık değirmen* olacağı iki köy arasında konuşulmuştur. Bahsi geçen yanık değirmen bölgesi Çerkesler için uygun olmasa da, köyün Kafkasya'dan gelirken başında bulunan kişi köylüyü ikna etmiş ve kabul etmelerini söylemiştir. Kaymakamın geleceği günün öncesindeki gece köyün yetkilileri toplanıp yanık değirmen bölgesini yeniden inşa etmeye ve böylece sınırlarını kendilerinin belirlemelerine karar vermişlerdir. Çerkesler'in uygun bulduğu daha geniş bir bölüme o gece değirmen taşları dizilip yakılmış ve ertesi gün kaymakam geldiğinde bu bölgeye götürülmüştür. Danişment köyü muhtarı her ne kadar bölgenin burası olmadığını iddia ettiyse de kaymakam inanmamış ve sınırı Çerkesler'in sonradan inşa ettikleri yanık değirmen olarak belirlemiştir.

Göçün ardından Çerkesler'in yaşamış olduğu açlık ve kıtlık da *yedi sene poyraz ekmeği yedik* cümlesiyle bugün bile göçmenlerin hafızasında yer almaktadır. Atlara bağıllığıyla ya biniciliğe olan yetenekleriyle bilinen Çerkesler, atalarının Kuzey Kafkasya'dan gelirken atlarıyla vedalaştığını ve atlarını bırakmanın kardeşlerini bırakma acısı yaşattığını da anlatmaktadırlar. Bu noktadan sonra da *at hırsızı* terimi hemen hemen her köyde açıklanmaktadır. Kuzey Kafkasya'da Ruslardan at çalmak için nehir geçip bir Rus askerinin atını çalmanın Çerkesler için büyük bir onur ve başarı olduğunu anlatan göçmen torunları, bugün bu ifadenin yanlış yorumlandığını da vurgulamaktadırlar. Kıtlığın yaşattığı çaresizliği anlatan başka bir anıya göre göçün ardından ilk bir kaç sene içinde yiyecek ekmek dahi bulamayan Hacımuratlı Köyü kurucuları ve halkının hayatta kalmak için bugün Topraklık Mahallesi adı ile bilinen Topraklık Köyü'ne gidip koyun ve kuzu çaldıkları anlatılmaktadır. Nesillerden anlatılarak günümüze ulaşan bir olaya göre yine Topraklık Köyü'ne gidip bir adet alaca ve bir adet de siyah inek çalan iki göçmen, sahiplerinin kendilerini görmesi üzerine jandarmaya şikâyet edilmiştir. Çalınan hayvanların etleri tam köy meydanında halk için pişirilecekken tepelerden birine yerleştirdikleri bekçi gelip jandarmanın Hacımuratlı'ya geldiğini söyleyince başka çaresi olmayan köy lideri alaca ineğin başını siyah ineğe; siyah ineğin başını ise alaca ineğe diker. Jandarmayla beraber köye gelen hayvanların asıl sahibi manzara karşısında jandarmanın kendisine yönelttiği

“çalınan inekler bunlar mı?” sorusuna “Ala inek benim desem, başı ala değil; siyah inek benim desem, başı siyah değil. Bunlar benim çalınan ineklerim değildir” der ve gider. Bugün hala bu anılar anlatılırken pek çok göçmen torunu bu hikâyenin altında yatan zorlukların ve yaşanan acıların bilincini taşımaktadır. Olayın aktarımında kullanılan cümleler göçmenlerin bugün hislerini anlamak açısından çok önemlidir. Çünkü Çerkes geleneklerine göre çalmanın kesinlikle yasak olması, fakat hayvancılıkla geçimlerini sağlayan göçmenlerin yanlarına hiçbir şey alamadan alışık olmadıkları bu bölgelerde karınlarını doyuramadıkları için mecbur kaldıkları vurgulanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra dahi pek çok göçmen torununun ilkokula gidene kadar Türkçe bilmediği ve öğretmenlerinin Çerkesçe konuştukları için onları cezalandırdığını, ancak öğretmene bilmediklerini söyleyecek kadar dahi Türkçe konuşmadıklarını da halen hayatta olan göçmenlerden dinlemekteyiz. Çerkes göçmenlerinin dil ve kültürlerine olan bu bağlılıkları, köylerdeki mezar taşlarında da açıkça görülmektedir. Birinci kuşak göçmenlere ait olan mezar taşlarında sülale armalarının/damgalarının da isimlerinin üstüne işaretlendiği görülmektedir.

Bunun yanında göç yolundaki kayıplara dair unutulmayan ve halen pek çok köyde anlatılmakta olan bir diğer anı ise, göçün toplum hafızasında yarattığı imajı ortaya koymaktadır. Rus Çarlığı yanlarında eşyalarını götürmelerini istemediği için göç yolunu deniz yolu olarak belirlemişti ve Taman, Anapa, Novorossiysk, Gelencik, Tuapse, Soçi, Kosta, Adler, Gagra, Sohum limanlarından yola çıkan göçmenlerin Karadeniz üzerinden Osmanlı İmparatorluğu’na ulaşmaları hedeflenmişti. Ancak salgın hastalıklar, açlık ve ulaşım araçlarının yetersizliği sebebiyle pek çok göçmen henüz Karadeniz yolculuğunda iken vefat ediyor ve cansız bedenleri hastalık yayılmaması için Karadeniz sularına atılıyordu. Göçmenler Osmanlı Devleti’ne ayak bastıkları günden itibaren bu olayları unutmamış, bu sebeple hamsi balığı başta olmak üzere atalarının ölü bedenleriyle beslendiklerine inandıkları tüm deniz ürünlerini yemeyi reddetmişlerdir. Bugün üçüncü ve dördüncü kuşak göçmen torunları da balık yemeyi tercih etmediklerini, bunun sebebinin ise dedelerinin kendilerine anlattığı hikâyeler olduğunu söylemektedirler.

Sonuç olarak, göçün kendisinden ziyade bugün göçmen torunlarının toplumsal hafızalarında göçün ne anlama geldiği, anlatılan ve hala unutulmayan bu anılardan açıkça anlaşılmakta ve nesilden nesile aktarılmaya devam ederken sözlü olarak günümüze ışık tutmayı başarmaktadır. Kendilerinin de belirttiği gibi, pek çok hikâye, pek çok anı dinlemelerine rağmen yalnızca bir

kısmını ve özellikle kendilerini en derinden etkileyen kısmını hatırlamakta ve bu çerçevede göç olgusunu zihinlerinde canlı tutmaktadırlar. Yalnızca sözlü tarih ve saha araştırmaları aracılığıyla aktarılabilecek ve kayıtlara geçebilecek olan bu anılar, göç tarihi çalışmalarına metodolojik olarak yeni bir boyut getirmekle beraber, belgenin dışına çıkıldığında karanlıkta kalmış olan göçmenin, birey olarak toplumunu nasıl anladığını ve yansıttığını gözler önüne sererek aynı zamanda belgenin içermediği insancıl bakışı da bizlere sunarak göç çalışmalarına yeni bir boyut getirecektir. Sözlü tarih ışığında yapılan saha çalışmaları da belgelerin daha doğru anlaşılması ve yorumlanmasında tarihçiye önemli bir yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. 1986: *Tezakir*, I. Cilt, Yayına Hazırlayan: Cavid Baysun. Ankara.
- AKYÜZ, Jülide. 2008: “Göç Yollarında: Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri” *Bilig* 46.
- ARSLAN, Cahit: “Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü” *Uluslararası Suçlar ve Tarih 1*, (2006).
- BATGIRAY, M. 2011: *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve Biga Yöresi’ne Yerleşimler*, Ankara.
- BATGIRAY, M: 2014, *19. Yüzyıl Anadolu’sunda Kafkas Rüzgarı: Ankara Vilayeti İskanları*, Ankara.
- BERZEG, N. 2010: *Çerkes Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri*, Ankara.
- F.O. 97-424, Stevens’den Russel’a, Trabzon, 19 Mayıs 1864.
- GRIGORANTZ, A. 2000: *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*. Çeviren: Doğan Yurdakul. İstanbul.
- KARPAT, K. 2010: *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul.
- KAYA, Ayhan: “Türkiye’de Çerkesler”. *Türkiye’nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, Hazırlayan: Murat Erdoğan v. d. . (İstanbul 2015).
- ÖZBAY, Ö. 1995: *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara.
- SAYDAM, A. 2010: *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara.
- TAVKUL, Ufuk: “İslamiyet’in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılanma Tesirleri”. *Kırım Dergisi* 7 (1998).
- TAVKUL, Ufuk: “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Kafkasya Muhacirlerinin Balkanlar’dan Anadolu’ya ve Orta Doğu’ya Sürgünleri” *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3(8), (Kosova 2008).

Sosyoekonomik Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Göç ve Kültürel Etkileşim: Edirne Vilayeti Örneği (1856-1914)

Kaya GÖKTEPE*

Özet

Osmanlı Devleti'nde nüfus ve iskân politikaları, Osmanlı Klasik Dönemi boyunca önemli bir aksaklığa sebebiyet vermeden yüzyıllar boyunca eksiksiz şekilde işlevlerini yerine getirmiştir. Nüfus ve iskân politikalarının bu eksiksiz görünümüne rağmen XIX. yüzyılda artan toprak kayıpları, nüfus ve iskân meselesinin yeniden yapılandırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım Savaşının kaybedilmesiyle giderek artan zorunlu göçler, Osmanlı Devleti'nin yeni bir yerleşim politikası belirlemesine yol açmıştır. Bu politika da göçle gelen Müslüman nüfusun tarıma elverişli boş topraklara yerleştirilmesidir. Osmanlı Devleti'nde Müslüman nüfusun bir plan dâhilinde yerleştirildiği önemli bölgeler bulunmaktadır ve bu bölgelerden birisi de verimli topraklara sahip olan Edirne Vilayeti sınırlarıdır. Vilayet dâhilindeki boş topraklara özellikle Balkanlar başta olmak üzere Kırım ve diğer yerlerden zorunlu göçle gelen insanların yerleştirilmesiyle birlikte ekilen toprak alanı genişlemiş ve bölgenin zirai üretimi artış kaydetmiştir. Ayrıca göçmen kitlelerin Trakya civarına yerleştirilmesinden sonra bölgenin gayrimüslim ağırlıklı demografik yapısı da değişime uğramıştır. Bu yerleştirme girişimi sonrasında göçmenler ile yerli halk arasında ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşim ortaya çıkmış ve bu da günümüz Trakya'sının sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısına temel teşkil etmiştir.

* Adalet Bakanlığı Bakırköy Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, İstanbul

Giriş

Göç meselesi ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları olan bir olgu olarak devletlerin tarihsel süreç içerisinde ehemmiyet verdiği önemli işler arasında yer almıştır. Göç meselesine diğer büyük devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de gerekli hassasiyet gösterilmiş, ilgili kurumlar vasıtasıyla bir düzen ve plan çerçevesinde organize edilmiştir.

Göç ve iskân politikaları, Osmanlı Devleti'nin var olduğu tüm dönemlerde ekonomik ve sosyal amaçlara uygun şekilde hizmet etmeye çalışmıştır. Bunda şüphesiz devletin kontrol mekanizmalarının önemli etkisi bulunmuştur. Osmanlı'da Klasik Dönem boyunca yüzyıllarca önemli bir aksaklık yaşanmadan devam eden bu politikalar, XIX. yüzyılda toprak kayıpları sonrası ortaya çıkan göç dalgasıyla yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Zorunlu göçlerle ortaya çıkan bu süreç, göç politikalarının yeniden yapılandırıldığı ve nüfusun daha sistematik yerleşime tabi tutulduğu bir dönem olarak dikkati çekmiştir.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandığı iskân politikaları sayesinde, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra, topraklarında göç etmek zorunda kalan Müslüman nüfusun bir plan dâhilinde yerleştirildiği önemli bölgeler bulunmuştur. Bunlardan birisini de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Trakya topraklarını içine alan Edirne Vilayeti sınırları oluşturmuştur.

Zorunlu göçlerle Edirne Vilayeti'nin özellikle günümüz Türkiye Trakya'sı olarak zikredilen bölgesindeki tarıma elverişli kırsal alanlara önemli miktarda Müslüman nüfus yerleştirilmiştir. Bunun sonucunda tarımsal sektöre yönelmiş Müslüman nüfus sayısında kısa bir süre içerisinde ciddi artış yaşanmıştır. Böylece Edirne Vilayeti'nde göçmenlerin tarım sektörüne yapmış olduğu katkılarla ekilen toprak alanı genişlemiş, bilhassa zirai üretim artış kaydetmiştir. Nitekim göçmen kitlelerin bölgeye yerleştirilmesinden önceki sosyoekonomik yapı ile yerleştirme işleminden sonraki yapı da zamanla farklılık göstermeye başlamış ve gayrimüslim ağırlıklı demografik yapı da değişime uğramıştır. Diğer taraftan göçmenlerin bölgeye yerleştirilmesiyle de göçmenlerle yerli halk arasında ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşim ortaya çıkmış, bu da günümüz Trakya'sının sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısının oluşumuna zemin hazırlamıştır.

1. Osmanlı Devleti'nde Göç Meselesi ve Kültürel Etkileşim

Osmanlı Devleti, ilk kurulduğu dönemden itibaren sistemli bir şekilde nüfusun yerleştirilmesine ehemmiyet vermiş, bir Türk ve İslam İmparatorluğu olarak özellikle Anadolu'dan Rumeli'ye bir kısım haneleri geçirmek suretiyle bir iskân ve kolonizasyon faaliyeti yürütmüştü.¹

Osmanlı iskân faaliyetlerinin esası Anadolu'dan Müslüman nüfusun getirilip Rumeli'nin Türkleşip İslamlaştırılmasıydı. Burada Anadolu birliğine katılan beyliklerin topraklarında yaşayan halk başlıca tercih sebebi olmuş ve iskân faaliyetleriyle de Rumeli, kültürel ve sosyal açıdan Türkleşmişti.² Bu süreçte devlet, iskân edilen reayayı kendi talihi ile baş başa bırakmamış, kendisi ve dolayısıyla devleti temsil edenler için en verimli çalışabileceği yerlere, genellikle yeni açılan boş ve mümbit topraklar üzerine göçmenleri nakil ve iskân etmiştir. Ayrıca bunların oralarda tutunup çoğalabilmesi için her türlü tedbiri almaya gayret etmiştir.³

Osmanlı Devleti bilhassa Klasik Dönemde zaruri bir durum olmadıkça nüfusun bir yerden başka bir yere kendi iradesiyle hareketine müsaade etmemiştir. Çünkü devletin bilgisi olmadan yapılan bir göç, en başta ekonomik açıdan vergi kaybına, askeri açıdan da savaş ve olağanüstü durumlar için insan gücü kaybına neden olma endişesi taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin göç ve iskân meselesinde önceden beri devam eden geleneksel bakış açısına rağmen XVIII. yüzyılda devletin içine düştüğü güç durum, devletin yeni bir yerleşim politikası belirlemesine yol açmıştır. "*dışarıdan göçler*" tabiri olarak da kullanılan bundan sonraki süreç, 1774 Küçük Kaynarca anlaşması ile başlayan ve devletin yıkılışına kadarki dönemde Osmanlı topraklarına yapılan göçleri ifade etmektedir.⁴ Bu çerçevede Anadolu ve Rumeli'ye yerleştirilen göçmenleri üç grupta değerlendirmek mümkündür. İlk Kırım'dan Rumeli ve Anadolu'ya göçler 1780'lerde başlamış ve özellikle 1850'lerde, 1860'larda büyük miktarlara ulaşmıştı. İkinci olarak Kafkasya'dan Rumeli ve Anadolu'ya göç eden Çerkezler de en yoğun olarak 1850'lerde ve 1860'larda gelmişlerdir. Nihayet

¹ Barkan, Ö. Lütfi: "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt XIII. Sayı 1-4. (İstanbul 1951-1952), s. 62.

² Tabakoğlu, A. 2003: *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 154.

³ Barkan 1951-1952, s. 56.

⁴ Çelik, Gülfettin: "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası". *Divan* 1999/1. S. 6. (İstanbul 1999), s. 98.

Balkanlar'dan ve Makedonya'dan Anadolu'ya gelen nüfus ise 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ile 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında göç etmiştir.⁵

Osmanlı Devleti'nde “*dışarıdan göçler dönemi*” olarak ifade edilen ve imparatorluğun yıkılışına kadar devam eden süreçte 1854-56 Kırım Savaşı, Türklerin Avrupa ve Kafkaslardaki geleceğini belirleme açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. Savaş sonrasında yaşanan kitle halindeki göçler, devletin göç olayına bakış açısını değiştirmiş, kapsamlı ve kalıcı tedbirler almasına neden olmuştur.⁶

Aslında Osmanlı'da Tanzimat'ın ilanına kadar olan göçmenlerin yerleştirilmesi ya doğrudan doğruya Bab-ı Âli'nin eyaletlere göçmenler geldikçe gönderdiği fermanlar uyarınca yapılıyor veya göçmenlerin başvuruları üzerine kendilerine para ve malzeme yardımı şeklinde yapılıyordu.⁷ Ancak Kırım Savaşı sonrasında kitle halinde Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Türklerinin durumu, devleti bu hususta bir takım acil kararlar almaya mecbur etmiş ve hemen 1856 yılında bir talimatname hazırlanmıştı.⁸ Talimatnamede göçmenlerin tarım sektörüne yönlendirilmesi açıkça belirtilmekteydi. Hatta tarım işleriyle uğraşanlara toprak verilmesi, bedava konutlar yapılması, gerekli malzeme ve ahşabın taşınmasında halkın yardımının sağlanması, tohumluk, öküz, araba ve diğer tarımsal araçların dağıtılması için gerekli paranın devletçe ödenebilmesi için masraf listelerinin çıkarılıp gönderilmesi ve daha önceden zanaat ve başka mesleklerle uğraşanlara da kolaylıkların sağlanması istenmekteydi.⁹

Osmanlı'da iskân ve göçmenlere ilişkin işler 1859 yılına kadar Şehremaneti tarafından yürütülmekte iken ortaya çıkan göç dalgası bu işin daha teşkilatlı bir şekilde yürütülmesi zarureti ortaya koymuştu. Bu amaçla 1860 yılında “*İskân-ı Muhacirin Komisyonu*” kuruldu. Önce merkezde kurulan bu teşkilat daha sonra tüm vilayetlerde müdürlük şeklinde oluşturularak devletin son yıllarına kadar varlık gösterdi.¹⁰ Ayrıca bu komisyon vilayet yapılanması altında sancaklarda ve kazalarda da kurulmuştu ve bu komisyonun başında reis unvanı ile “*sancak mutasarrıfı*” bulunmaktaydı.¹¹ Nitekim komisyonun en aktif çalıştığı

⁵ Pamuk, Ş. 2005: *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*. 3. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 102-103.

⁶ Çelik 1999, s. 99; Karpat K. H. 2010: *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. Çeviren: Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 50.

⁷ Aktüre, S. 1981: *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*. 2. Baskı. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, s. 102.

⁸ Orhonlu, C. 1987: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayınları, s. 119.

⁹ Aktüre 1981, s. 103.

¹⁰ Orhonlu 1987, s. 119.

¹¹ Salname-i Vilayet-i Edirne 1301, Salname-i Vilayet-i Edirne 1309, Salname-i Vilayet-i Edirne 1316.

yerlerden birisi de bu dönemde önemli miktarda nüfus iskân edilen Edirne sınırlarıydı ve vilayet içerisinde birimlerde komisyona oranın en üst idari amiri başkanlık etmekteydi. Vilayet yapılanmasının hayata geçirilmesinden sonra oranın en üst idari amirinin başkanlık ettiği başka bir devlet kurumuna da pek rastlanmamaktaydı. Bu da özellikle bölgede devletin göç ve iskân meselesine gösterdiği öneme işaret etmekteydi.

XIX. Yüzyılda zorunlu göçlerle birlikte Anadolu ve Trakya'ya yerleştirilen kitleler, pek çok becerilerini de başka coğrafyalara aktararak oralarda yeni mesleklerin, yeni üretim biçimlerinin ve tekniklerin tanıtılmasında rol oynadılar. Sürekli göç alan yerler, başka coğrafyalardan taşınan kültürel özelliklerin ve etkilerin bileşiminde yeni bir kültür kaynaşmasına ve çeşitlenmesine tanıklık etti.¹² Bu kaynaşma dışarıdan göçlerle birlikte nüfusu artan Trakya topraklarında kendini açıkça göstermiş ve Müslüman nüfus artışıyla birlikte bilhassa Edirne Vilayeti bu kültürel etkileşimden en fazla etkilenen yerlerden birisi olarak dikkati çekmiştir.

2. Osmanlı İdari Yapısı İçerisinde Edirne Vilayeti

Osmanlı Devleti'nde idari teşkilat merkez ve taşra teşkilatı şeklinde tesis edilmiş ve tesis edilen bu yapı, devlet ile reaya arasında sağlıklı işleyen bir mekanizmanın temelini oluşturmuştur. Genel itibarıyla tüm tebaayı içine alan bu yapılanmada, merkez teşkilatın farklı bir yeri olmasına rağmen oldukça geniş bir coğrafyaya hükmedilmesinde taşra teşkilatına da önemli görevler düşmüştür.

Osmanlı merkez teşkilatına bağlı taşra yapılanması ise eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köyden meydana gelen hiyerarşik sırasına uygun olarak hareket etmiş ve bu yapılanmada toprakların yönetimi en üst görev olarak eyaletlere düşmüştür. Osmanlı Devleti'nde taşra idaresinde toprakların eyaletlere ayrılmasında güdülen amaç, bunların iktisadi yönden kendilerini yönetmesi idi. Her eyalet devletin savunması için gerekli olan ve gelirine göre hissesine düşen askeri de yetiştirmekle görevli idi.¹³

¹² Arı, Kemal: "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler". *On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri I (XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi)*. Genel Kurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları. (Ankara 2014), s. 298.

¹³ Özkaya, Y. 1985: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı 1000 Temel Eser Dizisi. No. 600, s. 19.

Osmanlı idari teşkilatında bütün sancakları bünyelerinde bulunduran eyaletlerin başında beylerbeyi bulunurdu. Anadolu ve Rumeli’de 18. yüzyıldaki mevcut eyaletlerin sayısı yirmi sekize yükselmiş olup, vezir rütbesine sahip beylerbeyinin sayıları çok, görev yerleri ise yeterli olmamıştır.¹⁴ Ayrıca eyalet denilen ve birkaç sancağın oluşturduğu birimin yöneticileri önceleri beylerbeyi daha sonra da vali* diye adlandırılmıştır. Beylerbeyi ya da vali o bölgenin en yüksek askeri-idari ve mali amiri olarak kalmıştır. Tanzimat’a kadar bu durum hemen hemen aynen devam etmiştir.¹⁵

Osmanlı Devleti’nde taşra idaresinde en geniş idari birim olan vilayet yapılanmasına geçilmeden önce 1850’li yılların başında Osmanlı Devleti’nin 36 eyalete bölündüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eyaletlerin her birinin siyasal ve idari konumu farklılık gösteriyordu. Eyaletler 440 liva ya da sancağa ve onlar da kazalara ve nahiyelere bölünmüştü.¹⁶

Eyalet eksenli idari yapılanmanın Osmanlı Devleti’nde 1864 yılındaki Vilayet Nizamnamesine kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. 1864 yılındaki Nizamname ile eski bölünme sistemi (eyalet, liva/sancak, kaza ve nahiye) temelde korunarak yeniden düzenlendi. Eyalet, merkezi yönetimin atadığı vali tarafından yönetilen vilayet olarak değiştirildi.¹⁷

Osmanlı Devleti’nin taşra idari yapılanmasının genel durumuna uygun olarak Edirne, zaman içinde değişiklikler geçirmiş bir yerleşim birimiydi. Osmanlı Devleti’nin Rumeli’ye geçmesinden sonra Osmanlı toprağı haline gelen Edirne, Osmanlı kayıtlarında 1362’de Rumeli Eyaleti’ni teşkil eden yirmi dört sancaktan biri olan Çirmen Sancağı’na bağlı bir kaza olarak geçmektedir.¹⁸ Daha sonra 1365 yılından İstanbul’un fethine kadar Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmıştır. İstanbul’un fethinden sonra başkentliğini kaybetse de önemini kaybetmemiş ve Tanzimat Dönemi’ne kadar Rumeli Eyaleti’nin eyalet merkezi bir sancak olarak işlevini devam ettirmiştir. Bundan sonraki süreçte eyalet haline gelerek bir taraftan

¹⁴ Özkaya 1985, s. 19.

¹⁵ Çadircı, M. 2007: *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Derleyen: Tülay Ercoşkun. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, s. 107.

* Osmanlı Devleti’nde eyaletin en üst yöneticisi olan valiler, “paşa” unvanının da sahibi konumundadır. Eyaletin başında bulunan “paşanın” eyalet merkezinde oturmasından dolayı merkez sancağına “Paşa Sancağı” denilmektedir. Bu kapsamda Edirne eyalet merkezine “Paşa Sancağı” denilmesi bu durumu doğrulamaktadır.

¹⁶ Karpas 2010, s. 39-40.

¹⁷ Karpas 2010, s. 41.

¹⁸ Gökbilgin, M. Tayyib: “Edirne” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*. Cilt 10. 1994, s. 430.

sınırları Batı Trakya¹⁹ diğer taraftan Gelibolu²⁰ ve Tekirdağ Sancağı sınırlarına ulaşarak Trakya topraklarını içine alan oldukça geniş bir alanı kapsamıştır.²¹

Edirne Eyaleti, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinin yürürlüğe girmesinden sonra artık bir vilayet olarak valilik merkezi konumuna dönüşmüştür.²² Vilayet Nizamnamesi'ne göre Edirne Vilayeti'nin Merkez, Gelibolu, Tekfurdağı, Filibe ve İslimiye olmak üzere toplam 5 sancağı bulunmaktadır. 1880'de Edirne Merkez (Paşa) Sancağı, Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu, Kırkkilise (Kırklareli), Dimetoka ve Gümölcine'den oluşan Edirne Vilayeti'nin sancak sayısı ise 6'ya çıkmış ve 1885 yılında da bu idari taksimatın devam ettiği görülmektedir. Bundan sonraki yıllarda özellikle Balkan Savaşlarından sonra Batı Trakya kaybedildiğinden Edirne Vilayeti günümüz Türkiye Trakya'sı olarak ifade edilen Edirne Merkez (Paşa), Tekfurdağı (Tekirdağ), Gelibolu, Kırkkilise (Kırklareli) sancakları ile sınırlı kalmış ve Edirne'nin bu durumu Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam ettirmiştir.²³ Nihayetinde XIX. yüzyılın ortalarından itibaren önce eyalet, sonra da vilayet haline dönüştürülen Edirne'ye göçmen iskânı meselesinde devlet tarafından özel önem atfedilmiş, bilhassa göçün organizasyonu meselesinde buradaki idareciler önemli görevler ifa etmişlerdir.

3. Edirne Vilayeti'ne Göçmen Nüfus İskânı

Göç meselesi, bir ülkenin yapısal dönüşümünün en önemli belirleyicilerinden birisi olduğundan, Osmanlı'da da hem imparatorluk içine hem de İmparatorluk dışına yönelen göçler, demografik değişimin en çarpıcı özelliğini meydana getirmiştir.²⁴

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde XIX. yüzyıl ortalarına kadar önemli boyutlara varan nüfus hareketleri yaşanmadığı için demografik yapının kısmen durağan bir halde olduğu ve bu durumun XIX. yüzyılın başlarında da geçerli olduğu varsayılmaktadır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen siyasi, sosyal ve diğer bazı hadiseler Osmanlı

¹⁹ Sezen T. 2006: *Osmanlı Yer Adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara. s. 161; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013: *Osmanlı Yer Adları I: Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, Hazırlayan: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve Abdullah Sivridağ, Ankara, s. 43,

²⁰ Emecen, Feridun: "Gelibolu". *TDVİA*. Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 5.

²¹ BOA, *Nüfus Defteri (NFS.d)*, nr. 4013, 29/12/1254; BOA, *NFS.d*, nr. 4015, 29/12/1254; BOA, *NFS.d*, nr. 3971, 29/12/1255; BOA, *Cevdet Adliye (C.ADL)*, nr. 64/3866, 29/Z/1255; BOA, *Cevdet Dâhiliye (C.DH)*, nr. 168/8398, 29/Z/1255.

²² Gökbilgin 1994, s. 430,

²³ Salname-i Vilayet-i Edirne 1301, ss. 112-114.

²⁴ Karpat 2010, s. 14.

Devleti sınırlarında nüfus hareketliliklerine yol açmıştır. Toprak kayıpları Müslümanların toplam nüfustaki oranını artırmıştır. Eyaletler devlet sınırlarından ayrıldıkça oralarda yaşayan Müslüman halk ikamet ettikleri yerleri terk etmek zorunda kalmış ve böylelikle çeşitli vilayetlerde dinî grup dağılımı da çeşitli şekillerde değişikliğe uğramıştır.²⁵

Osmanlı Devleti'nin 1850'li yıllardan sonra artan toprak kayıpları neticesinde özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra kaybedilen topraklarda yaşanan göçle birlikte bazı kentler durağanlaşırken bazı kentlerin 1860'lı yıllardan itibaren görünümünde yavaş yavaş göç ve sosyal hareketlilikle demografik yapı değişmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren göçe bağlı nüfus hareketlerinin yoğun yaşandığı yerlerin birisi de Edirne'dir. Edirne'nin XIX. yüzyılda demografik durumunda göçlerin etkisiyle nüfus artışı yaşanmaya başladığı 1831 tarihli sayım ile 1881/1882-1893 tarihli sayım sonuçlarının karşılaştırılmasıyla görülebilir.

Buna göre 1831 nüfus sayımında Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak ve bu sancağa bağlı birçok kazadan oluşan Edirne'nin en önemli kazasını Edirne Merkez (Nefs-i Edirne) Kazası oluşturmaktadır. Sayım sonuçlarına göre Nefs-i Edirne; 10.174 Müslüman, 10.042 gayrimüslim, 750 de Kıpti olmak üzere toplamda 20.966 erkek nüfusuyla bölgenin en önemli Müslüman ağırlıklı yerleşim merkezi olarak dikkati çekmektedir.²⁶ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zorunlu göçe bağlı nüfus hareketlerinin de etkisiyle Edirne Vilayeti'nde nüfus artışı yaşanmaya başladığı 1881/1882-1893 tarihli nüfus sayımlarından anlaşılmaktadır. Bu sayımda erkekler yanında kadınlar da sayıma ilk defa tabi tutulmuş ve ayrıca nüfusun etnik dağılımı da ayrıntılı verilmiştir. Edirne Vilayeti genel nüfusu ve vilayete bağlı sancaklara ait nüfus durumu aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

²⁵ Quataert, D. 2004: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yayınları, s. 906-907.

²⁶ Karal, E. Z: *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. II. Baskı. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s. 195-225.

Tablo: 1

Edirne Vilayeti Nüfusunun Miktarı ve Etnik Dağılımı (1881/1882-1893)

Etnik Dağılım	Sayım Bölgesindeki Sancakların Toplam Nüfusu							
	Edirne Merkez (Paşa)	Gelibolu	Kırklareli	Tekirdağ	Dedeoğlu	Gümüllüce	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı
Müslüman	117.208	25.605	36.327	41.729	28.532	182.062	431.463	12.587.137
Rum	77.830	59.153	53.663	35.569	23.827	13.854	263.896	2.332.197
Ermeni	3.841	1.080	108	10.391	287	322	16.029	1.001.465
Yahudi	8.918	1.604	900	1.378	35	604	13.439	184.006
Bulgar	30.921	1.674	33.999	3.430	12.449	19.427	101.900	817.801
Kıpti	-	-	-	69	-	-	69	3.153
Katolik	309	-	84	525	70	-	988	149.786
Protestan	42	-	57	181	-	-	280	36.238
Diğer	4	113	191	-	-	240	548	276.821
Toplam	239.073	89.229	125.329	93.272	65.200	216.509	828.612	17.388.604

Kaynak: Salname-i Vilayet-i Edirne 1309; Salname-i Vilayet-i Edirne 1310. Osmanlı genel nüfusu hakkında bkz. Karpat 2010, s. 260-262, 310-314. (Edirne vilayeti toplam nüfusu, Karpat tarafından derlenen verilere göre 836.041 kişidir. Tablodaki verilerde ise 828.612 kişidir. Bu farklılık Tekirdağ'dan kaynaklanmaktadır. Nitekim 1309 tarihli Edirne Vilayet Salnamesine göre Tekirdağ Sancağı nüfusu 93.272 iken Karpat tarafından derlenen Osmanlı genel nüfus sayım verilerinde 100.701 olarak geçmektedir. Bu çalışma Edirne'yi kapsadığından vilayet nüfusu hakkında daha ayrıntılı veriler sunan Edirne Vilayet Salnamesi verileri dikkate alınmıştır).

Tablo 1'e göre Edirne Vilayeti'ni oluşturan sancakların demografik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bunlar içerisinde vilayet merkezini de bünyesinde barındıran ve eyalet döneminde kalan bir gelenek olan "*paşa*" unvanına sahip eyalet yöneticisinin burada ikamet etmesinden dolayı "*Paşa Sancağı*" olarak da anılan Edirne Merkez Sancağı'nın, vilayetin en kalabalık kenti olduğu dikkati çekmektedir. 1831 sayımlarındaki Edirne'nin idari durumu ile 1881/1882-1893 sayımlarındaki durumu değişmiş olsa da 1831 sayımlarındaki Edirne Merkez Kazası (Nefs-i Edirne) ile mukayese edildiğinde, Müslümanların gayrimüslim ayrımına dayalı demografik dağılım oranlarının zaman içinde fazla bir değişikliğe uğramadığı görülmüştür. Buna karşın gerek Müslüman gerekse de gayrimüslim nüfus miktarında belli ölçülerde artış yaşandığı anlaşılmıştır.

Tablo 1'de yer alan verilerden hareketle, bu dönemde vilayet olunmasıyla sınırları genişleyen Edirne'nin; Merkez (Paşa), Gelibolu, Kırklareli, Tekirdağ, Dedeoğlu ve Gümüllüce gibi Doğu

ve Batı Trakya topraklarını içine alan oldukça geniş topraklara ve nüfus yoğunluğuna sahip bir vilayet durumuna geldiği görülmüştür. Demografik açıdan vilayetin durumuna bakıldığında Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirine yakın oranlarda (%52 Müslüman, %48 gayrimüslim) oldukları dikkati çekmektedir. Özellikle sancaklar içerisinde Gümülcine, Edirne Merkez ve Dedeoğlu sancaklarında Müslümanların oranları daha yüksek boyutlara ulaşmaktadır. Buna karşın daha doğuda yer alan Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ sancaklarında gayrimüslimlerin belirgin ağırlıkları görülmektedir. Nitekim bu oranlar Doğu Trakya'da 1831 verilerine göre göçlerin kısmen Müslümanlar lehine gelişme kaydettiğini gösterse de bunun henüz gayrimüslimlerin ağırlıklarını değiştirecek boyutlara ulaşmadığı anlaşılmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trakya bölgesine belli miktarda bir göç yaşansa da bu göçlerin artmaya başladığı dönemin yüzyılın son çeyreğinde görülmeye başlamıştır. Bu dönemde bölgeye göçlerde Osmanlı Rus Savaşı'nın da etkisinin olduğunu düşünmek gerekmektedir. Çünkü 1877-1878 savaşıdan sonra göç dalgası artık kitleler halinde yaşanmaya başlamış ve bundan en fazla etkilenen yerlerden birisi de toprakları İstanbul'a kadar uzanan Edirne Vilayeti olmuştur. Göç meselesinin önemini kavrayan devlet idaresi de bölgede her bir kazada ve sancakta kurulu olan Muhacirin Komisyonlarını etkili şekilde devreye sokmuştur. Nitekim bölgede muhacir nüfus iskânı işinde önce Muhacirin Komisyonu'nca gerekli fizibilite çalışmaları yapıp merkez idareye bildirilmekte, buradan da gerekli izin sağlandıktan sonra bir plan dâhilinde yerleştirme yapılmaktaydı.²⁷ Bu yerleştirme işlemi kalıcı yerleşim şeklinde olabileceği gibi geçici süreliğine de yapılmaktaydı. Hatta Balkanlar üzerinden geçerek Anadolu'ya yerleştirilecek olanların yerleri tespit edilene kadar veya hava koşullarının düzelmesinin beklenmesi gibi sebeplerle geçici süreliğine Trakya dâhiline yerleştirilmelerine de sık rastlanmaktaydı.²⁸

Göçmenlerin (muhacirlerin) büyük kitleler hâlinde gelişinin yavaşladığı dönemde devlet, bunu daha dikkatli yönlendirmeye çalışmıştır. 1304 yılındaki bir iradeye göre Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin Edirne ile İstanbul arasında iskânları istenmiştir.²⁹ Devletin almış olduğu bu karar sonrası Edirne Vilayetine bağlı bu bölgedeki Gelibolu, Kırklareli ve Tekirdağ sancaklarında Müslüman nüfusta artışı daha belirgin olmaya başlamıştır. Özellikle Müslüman

²⁷ BOA, Dahili Mektûbat (DH. MKT), nr, 1863/86, 24/M/1309.

²⁸ BOA, Sadaret Mektûbi Umumi (A. MKT. UM), nr, 400/50, 22/Ş/1276.

²⁹ Çelik 1999, s. 102.

nüfusun artışında yaşanan bu durum, yüzyıllardan beri devam eden gayrimüslim ağırlıklı demografik yapının artık değişmeye başladığına işaret etmektedir.³⁰

Aşağıdaki tablo Edirne Vilayeti ve Osmanlı Devleti genelinde tarihsel süreç içerisinde göçe bağlı demografik değişiklikleri göstermektedir.

Tablo: 2

Edirne Vilayeti ve Osmanlı Nüfusunun Miktarı ve Etnik Dağılımı (1893-1914)

Etnik Dağılım	(1881/1882-1893)		1906/1907		1914	
	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı	Edirne Vilayeti Toplamı*	Osmanlı Genel Toplamı
Müslüman	431.463	12.587.137	618.604	15.508.753	360.417	15.044.846
Rum	263.896	2.332.197	340.908	2.823.063	224.459	1.729.738
Ermeni	16.029	1.001.465	26.144	1.031.708	19.725	1.161.169
Yahudi	13.439	184.006	23.839	253.435	22.515	187.073
Bulgar	101.900	817.801	119.476	761.530	2.502	14.908
Kıpti	69	3.153	3.386	16.470	1.092	11.169
Katolik	988	149.786	670	118.789	269	130.306
Protestan	280	36.238	203	52.485	115	65.844
Diğer	548	276.821	566	318.397	-	174.963
Toplam	828.612	17.388.604	1.133.796	20.884.630	631.094	18.520.016

Kaynak: Karpas 2010, s. 346-401; Salname-i Vilayet-i Edirne 1309.

* Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında Dedeoğlu ve Gümüşine'yi kaybettiğinden 1914 Sayımlarında bu iki sancak sayımlara dâhil edilmemiştir.

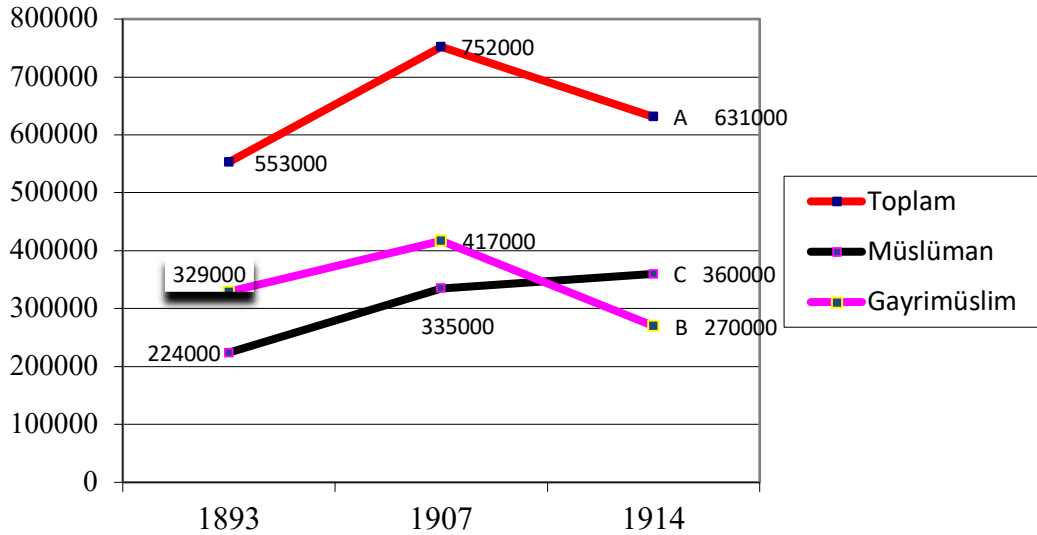
³⁰ Göktepe, Kaya: "Türkiye Trakya'sında Nüfus ve İskân Politikaları". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16. Sayı 2. (Edirne Aralık 2014), s. 108.

Tablo 2 Edirne Vilayeti sınırlarına yaşanan göçü tarihsel olarak ortaya koymaktadır. Buna göre başka bölgelerden özellikle XX. yüzyılın başlarında Edirne Vilayeti dâhiline belirgin bir göç yaşanmıştır. Özellikle Müslüman nüfusun artışında yaşanan durum, yüzyıllardan beri devam eden gayrimüslim ağırlıklı demografik yapının artık değişmeye başladığına işaret etmektedir. Nitekim tabloda da görüldüğü gibi 1893-1906 arasındaki kısa süre zarfında Edirne Vilayeti'nin nüfusunda genel olarak %25'lik bir artış söz konusu olmuştur.

1914 yılına gelindiğinde Edirne Vilayeti'nin nüfusu önceki sayımlara göre düşme eğilimi gösterse de bu düşüşte Osmanlı Devleti'nin 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşlarıyla Gümülcine ve Dedeağaç sancaklarını kaybetmesinin önemli etkisi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra içinde bulunulan savaş koşullarında erkek nüfusun askere alınması da belli bir etkiye sahiptir. Ayrıca geçici süreliğine Edirne Vilayeti sınırlarına yerleştirilen Müslüman nüfusun Anadolu tarafına kalıcı olarak yerleştirilmesinin de Edirne Vilayeti'nin 1914 yılı genel nüfus düşüşünde kısmi de olsa etkiye sahip olduğu söylenebilmektedir.

Aşağıdaki grafik de 1893-1914 yılları arasında Edirne Vilayeti'nin Müslüman ve gayrimüslim nüfus değişimini göstermektedir.

Grafik: Edirne Vilayeti'nin 1893-1914 Yılları Arasındaki Nüfus Değişimi

Bu dönemdeki özellikle idari sınırlardaki değişiklikten dolayı 1914 sayımında Gümülcine ve Dedeağaç'ın kapsam dışı tutulması nedeniyle tarihsel süreç içerisinde kesinti olmaması amacıyla grafikte 1893-1914 arasında Edirne Vilayeti içerisinde yer alan Edirne Merkez (Paşa), Gelibolu, Tekirdağ ve Kırklareli sancaklarının nüfusu dâhil edilmiştir.

Grafikte görüldüğü gibi XIX. yüzyılın sonlarına doğru giderek artan göçlerin, Edirne Vilayeti'nin bugün Türkiye tarafında kalan Trakya kısmında önemli demografik değişiklikler ortaya çıkardığı görülmektedir. Nitekim 1893-1914 arasında Edirne Vilayeti'nin Trakya'nın bugün Türkiye tarafında kalan kısmında genel olarak bir nüfus artışı yaşanmıştır. Nüfusun dini durumuna bakıldığında ise 1893 yılına göre gayrimüslim nüfusun 1907 sayımlarında bir miktar artmış olduğu, bundan sonraki savaş ortamında ise düşme eğilimine geçtiği görülmektedir. Gayrimüslim nüfus süreç olarak incelendiğinde ise Edirne'nin Türkiye Trakya'sındaki kısmında 1893-1914 arasında genel anlamda nüfus artışına rağmen gayrimüslim nüfus miktarında (1893-1914 arasında) yaklaşık %20 düşüş görülmüştür. Buna karşın 1893-1914 arasında Müslüman nüfus yaklaşık %40 dolaylarında artış göstermiş olup bu artış süreklilik arz etmiştir. Nitekim Müslüman nüfustaki artışın başlıca sebebi kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman halkın bu bölgeye yerleştirilmesidir.

Osmanlı son döneminde aslında Balkanlardaki Müslümanların savaş öncesi dönemdeki ekonomik ve sosyal konumları muhacereti gerektirecek durumda değildi. Zira bölge Osmanlı Devleti'nin iktisadi yönden en gelişmiş bölgesi durumundaydı ve Müslümanların ekonomik durumları iyiydi. Ancak Balkan Harpleri'nin olumsuz şekilde gelişmesi, ordunun bölgeyi terk etmeye başlaması zaten daha önce göç hazırlıklarına başlamış olan ancak buna izin verilmeyen halkla birlikte devletin de göçü gerekli görmesine neden olmuştur. Nitekim bölgede yaşayan Müslümanlara yapılan çok ağır baskılar nedeni ile bu insanların buralarda kalamayacakları anlaşıldığından yetkili organlarının göç için gerekli tedbirleri almalarını istemiş, bu yöndeki politika değiştirilmiştir.³¹

Edirne Vilayeti dâhiline bir taraftan Müslüman göçü yaşanırken diğer taraftan da burada yaşayan gayrimüslim nüfus, ülke sınırları dışına göç etmiştir. Göçler doğal olarak bölgenin demografik yapısını değiştirmiş ve bölgede boş topraklara yerleştirilen Müslümanlar, bölgenin sosyoekonomik yapısına katkı sağlamışlardır.

4. Göçlerin Edirne Vilayeti'nin Sosyoekonomik Yapısına Katkıları

Osmanlı'ya yapılan göçler ile devlet, göçmenleri kentlere yerleştirmekten ziyade tarıma elverişli kırsal bölgelere sevk etmiştir. Başka bölgelerden gelen milyonlarca göçmen, muazzam

³¹ Çelik 1999, s. 100-102.

miktarda işlenmemiş toprağı üretime açmıştır. Göçmenlerin bir kısmı, genellikle gerginliklere yol açan bir süreçle meskûn bölgelere yerleştirilirken çok sayıda göçmen de görece boş bölgelere giderek buraların yüzyıllardan beri işlenmemiş topraklarını ilk kez işleyerek şenlendirmişlerdir.³² Göçle gelen bu nüfusun tarıma yönlendirilmesi de Osmanlı'da kırsal ve tarımsal nüfusun artmasına neden olmuştur.

Rumeli, Kırım ve Balkanlardan zorunlu göç yoluyla gelenler daha önceden de ziraat yaptıkları için bölgeye uyum sağlamada ciddi bir sıkıntı yaşamamışlardı. Göçmenlerin uyum sağlamasında devletin de sağladığı kolaylıklar önemli etkenler arasındadır. Nitekim 1857 yılında çıkarılan bir kararname ile göçle gelen nüfusa devlet mülkiyetinde topraklar verildiği gibi Rumeli'de yerleşip tarımla uğraşmaya başlayan göçmenlere altı yıl, Anadolu'da tarımsal üretime başlayanlar için ise on iki yıl süreyle vergi muafiyeti sağlanmıştı.³³ Devlet kıtlık, afet gibi özel durumlar ortaya çıktığında da bu muafiyet sürelerini uzatmaktaydı. Herhangi bir sorun olmadığı müddetçe sürenin bitiminde planlanmış olduğu vergileri almaktaydı ancak bu kitlelere yine de başka zamanlarda çeşitli şekillerde devlet tarafından kolaylıklar sağlanmaktaydı.³⁴

Göçmenlerin devlet tarafından korunmasına Trakya bölgesinde de sık rastlanmaktaydı. Özellikle ziraat yapmak için yerleştirilenlere uygun alanlar tahsis edilmesi, belirli bir düzen oluşturana kadar tohumluk ve iâşe için zahire yardımının sağlanması, evlerinin inşaa masraflarının devlet tarafından karşılanması sık karşılaşılan yardım türleri arasında yer almaktaydı.³⁵

İşlenmemiş toprakların üretime açılması ve devlet tarafından göçmenlere teşvikler sağlanması, Osmanlı genelinde olduğu gibi Edirne Vilayeti'nde de tarımsal nüfus ve gelirlerin artması şeklinde kendini göstermiştir. Böylece XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

³² Quataert. D. 2002: *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çeviren: Ayşe Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 198.

³³ Pamuk 2005, s. 103.

³⁴ Istranca Vakıf Ormanları dâhilinde ziraatla uğraşan ve Anadolu'ya nakillerine karar verilen muhacirlerin mahsullerinden, kanunda belirtilen muafiyet sürelerinin dolmasından dolayı öşür bedelleri alınmaya başlanmıştı bkz. BOA, *DH. MKT*, nr, 1756/83, 16/M/1308.

³⁵ “*Tekfurdağı Sancağı'na gönderilen muhâcirinin cümlesi fukarâ ve acezeden olduğu cihetle umûmuna ta'yînât i'tâ olunmakda olduğına dâir livâ-i mezkûr meclisinden vürûd iden mazbata leffen sû-yı vâlâlarına irsâl kılınmış olmağla siyâk-ı iş'âra ve hükm-i ta'limâta nazaran icâbının icrâ ve ifâdesi*” bkz. BOA, *Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT. MHM.)*, nr, 311/18, 06/R/1281; BOA, *A.MKT. MHM*, nr, 528/4, 27/Ş/1323; BOA, *DH. MKT*, nr, 2810/90, 22/R/1327; BOA, *A.MKT. MHM.*, nr, 226/49, 09/M/1278; BOA, *A.MKT. MHM*, nr, 313/93, 03/Ca/1281.

kaybedilen topraklardan özellikle Trakya'ya yerleştirilen insanlarla tarımda çalışanların sayısı artmış ve boş topraklar işletmeye açılmıştır.³⁶

Toprakların üretime açılmasının yanı sıra göçebe yaşayanların yerleşik hâle getirilerek ekonomik hayata katkılarının sağlanması da bu dönemin belirgin politikaları arasında yer almaktadır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti de tarımsal üretimi ve vergi gelirlerini artırmak için iskân işine hassasiyet göstermekte ve tarımsal ekonomiye yeterince katkı sağlamayan göçebelerin denetim altına alınması ve göçle gelen kitlelerin kayıt dışı veya göçebe olarak yaşamaması devlet için oldukça önemli bir politikaydı.³⁷

Edirne ve civarına göçle gelenleri de devlet, bu hassasiyetler çerçevesinde takip ederek onları sosyoekonomik hayata dâhil etmek için çeşitli tedbirler almıştı. Bu tedbirler çerçevesinde bazen boş arazilere ahali yerleştirilirken bazen de devlet tarafından tapulu arazisi olanların bu yerlerinin devlet tarafından istimlak edilerek arazileri karşılığında onlara diğer bölgelerde arazi verilmek ve bedelinin ödenerek suretiyle satın alınmış olan bu arazilere göçmen iskân edildiği görülmektedir.³⁸ Böylelikle devlet, arazi vererek halkın tarım yapmasını ve üretime katılmasını teşvik ederek kırsal nüfusun artmasıyla vergi geliri elde etmekteydi. Nitekim bu dönemde Edirne Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Tekirdağ'da tarımsal üretim artışı rahatlıkla görülmektedir. Bu kapsamda Tekirdağ Sancağı idari anlamda 1891 ile 1907 arasında bir değişiklik yaşamamasına rağmen çift koşum hayvanı (öküz) miktarında 1891 yılına kıyasla yaklaşık olarak %100 oranında artış kaydedilmiştir. Çift koşum hayvanı sayısındaki bu artış, Tekirdağ'da göçmen iskânı sonucu önemli miktarda toprağın tarıma açıldığını göstermektedir.³⁹

Edirne Vilayeti'nin bilhassa Türkiye Trakya'sı sınırları içerisindeki kısmında iskân politikalarında dikkati çeken bir diğer husus da çiftlik arazilerine göçmen nüfus iskân edilmesidir.⁴⁰ Bölgedeki çiftlik sayısı ve bu çiftliklerin arazi genişliğinin Osmanlı genel

³⁶ Quataert 2004, s. 901.

³⁷ Arıcalı, Tosun: "19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. Editör: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak. 2. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (İstanbul 2009), s. 136.

³⁸ BOA, *DH. MKT*, nr, 1636/46, 12/Za/1306.

³⁹ Göktepe, K. 2012: *Tekirdağ Sancağı'nda Tarımsal Yapı 1840-1914*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 319-321.

⁴⁰ BOA, *Mühimme Kalemi Evrakı*, nr, 263/68, 28/Za/1279; BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT. NZD)*, nr, 406/16, 7/N/1278; "Edirne Vilâyetinin Timurköyi kazâsı dâhilinde ve Bulgar hududı civârında kâin olup Firârî Begos Lumar uhdesinde bulunan yigirmi sekiz bin iki yüz yetmiş bir dönüm arâziyi hâvî Aya Pavlos çiftliği ile Tekfurdağı sancağının Hasunlu karyesinde kâin ve Rusya tebe'asından Pağçeviç veresi ile dâmâdına âid iki bin üç yüz seksen dört dönüm arâzînin muhâcirin

ortalamasının üzerinde olduğu göz önüne alındığında geniş arazilere sahip bu çiftliklerin emek açığı ve verimli işletilememesi gibi sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca çiftliklerin kırsal kesimdeki yerleşim merkezlerinin dışında olduğu göz önüne alındığında bu bereketli toprakların daha etkili şekilde kullanılması düşüncesi, devletin iskân kararlarında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Göçmenlerin kırsal kesimde yerleşik hayata geçmesiyle birlikte yeni toprakların işlendiğine ve üretimin arttığına kuşku yoktur. Ayrıca göçmenlerin önemli bir bölümü, refah düzeyi yüksek topluluklara (toprak sahipleri, yüksek düzey memurlar ve ulema) mensup olduğu için göçle beraber sermaye ve beceriler de aktarılmıştı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki demografik dönüşümüne, siyasal hareketliliğin yanı sıra ekonomik büyümenin ve toplumsal değişimin de eşlik ettiği söylenebilir.⁴¹

Osmanlı genelinde olduğu gibi Edirne Vilayeti'nde de nüfusun kırsal alana yerleştirilmesiyle daha önceden gayrimüslimlerin yoğun olduğu idari bölgelerde artık Müslüman nüfusu artış göstermişti. Müslüman nüfusun ziraat yapmaya eğilimli hâli özellikle tahıl üretim miktarlarında da belirli bir artış yaşanmasını sağlamıştı. Böylelikle bir devlet politikası olarak yaşanan göç, Müslüman ve kırsal ağırlıklı bir sosyal yapının da oluşmasına yol açmıştır.

5. Göçlerin Edirne Vilayeti'nin Sosyokültürel Yapısındaki Etkileri

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan zorunlu göçler, Osmanlı ekonomik yapısında olduğu gibi sosyal yapısında da önemli gelişmelere sahne olmuştur. Göçler, özellikle gayrimüslim ağırlıklı bölgelerde Müslüman kırsal nüfus artışına sebebiyet vermiş ve Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Edirne Vilayeti'nin de sosyokültürel yapısında bazı etkiler ortaya çıkarmıştır.

Devlet, kırsal alana göçmenleri iskân ederken onların sosyal hayatlarına müdahale etmemiş, yaşam biçimlerini korumalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca yerli halk ile göçmenlerin herhangi bir çatışmaya girmemesini de arzu etmemiştir. Ancak arşiv belgelerinden elde edilen bazı bilgilere göre göçle gelen bu kişilerin yerleşik ahali ile çeşitli sınır anlaşmazlıkları ve yerli halkın bazı psikolojik baskılarına maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.⁴² Ayrıca devletin açık

iskânına elvirişli olduğu iş'âr-ı mahalliden anlaşıldığından istimplâki lüzûmuna dâir... BOA, İradeler Meclis-i Valâ (İ. MVL), nr, 211/166, 25/C/1336; BOA, DH. MKT, nr, 2815/90, 27/R/1327.

⁴¹ Karpat 2010, s. 162.

⁴² Göçmenlerin Malkara'da yerleştirildikleri araziye, civar köyler ahalisinin müdahalesinden şikâyetleri hakkında BOA, DH. MKT, nr, 1782/13, 04/R/1308; Diğer bir belgede Bulgaristan'da göç ederek gelen ve Hayrabolu Ercanlı

hükümlerine rağmen taşrada görevli bazı memurlardan da göçmenlerin barınma ve iâşesi gibi ihtiyaçlarını karşılamada zorluklar çıkardıkları anlaşılmaktaydı.⁴³ Bu tür şikâyetler olsa da genel anlamıyla devletin bakış açısı, göçmenlere ekonomik ve sosyal anlamda yardımcı olmaktı. Nitekim daha sonraları gerek göçmenler gerekse de yerli halk arasında bu tür problemler yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Bilhassa göçmenlerin tarım sektörüne üretim açısından yapmış olduğu katkılar ile mesleki becerileri ve dini durumları sosyal bünyeye çabuk sayılabilecek sürede kabul edilmelerinde önemli etkenler olmuştur.

Edirne ve civarında ağırlıklı olarak göçmenler kırsal kesime yerleştirilmiş olmakla birlikte kırsal kesimde göçle gelen sosyal hareketlilik ve değişim kendini zamanla diğer taşra kentlerinde de hissettirmiştir. Bunun kent hayatındaki yansıması “göçmen mahalleleri”dir. Göçmen sorununun gündeme geldiği XIX. yüzyılın ortalarında mali bunalım içinde yer alan Osmanlı Devleti yine de göçmenler için büyük harcamalar yaparak, yerleşmeleri için önlemler aldı. Ancak göçmenlerin büyük bir çoğunluğu kent ve ticaret yaşamının içinden geldikleri için daha önce gösterilen iskân edilmemiş topraklara yerleşmekte güçlük çektiler. Bir süre sonra kentlerde yerleşmeleri de sağlandı. Bu da doğal olarak kentlerde sosyal değişimleri beraberinde getirdi.⁴⁴

Edirne Vilayeti'nin sosyokültürel yapısını ilgilendiren bir diğer nokta ise Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ilişkilerdir. Bu çerçevede Osmanlı'da Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında ilişkilerin iyi sayılabilecek düzeyde devam etmesi devlet tarafından arzu edilen bir durumdu. Bazı münferit hadiselerin ortaya çıkması halinde ise bir devlet politikası olarak merkez teşkilatı, doğrudan olaylara müdahil olarak sorunları çözmeye çalışmaktaydı.⁴⁵

Bölgede gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında ortak toplumsal yaşamın temin edilmesinde devletin büyük katkısı bulunmaktadır. Bunda devlet organları içerisinde

çiftliğine devlet tarafından ücreti ödenmek suretiyle yerleştirilen muhacir halka yerli halkın baskı yapması üzerine devlet müdahaleye karşı göçmenleri korur bir tarz sergilemekteydi bkz. BOA, *DH. MKT*, nr, 1054/90, 08/M/1324.

⁴³ “*Bulgaristan'dan hicretle Tekfurdağı'nda Çakıllı ve Arazlı çiftliklerinin rub' hissesini bi'l-iştirâ mu'âmele-i ferâgiyyesi icrâ idildiği hâlde gönderilen me'mûrlar tarafından hisse-i mezkûrenin ifrâzına mûmâna'at olduğundan ve bu sebeble birçok kişinin hayvânâtıyla berâber açıkda ve perişân bir halde bulunduğundan bahisle muktezâ-yı mu'âmelenin ifâsı Hasan ve rûfekâsı imzâsıyla Tekfurdağı merkezinden çekilen telgrafnâmede istid'â kılınmağla bu bâbda yeni ma'lûmât ve mütâla'anın serî'an inbâsı...*” BOA, *A.MKT.MHM*, nr, 520/19, 09/B/1320.

⁴⁴ Aktüre, Sevgi: “Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. C. IV. İletişim Yayınları. (İstanbul 1985), s. 902.

⁴⁵ BOA, *DH. MKT*, nr, 2896/65,23/B /1327; BOA, *DH.MKT*, nr, 2905/70, 03/Ş/1327; BOA, *DH. MKT*, nr, 2213/114, 12/S/1317.

gayrimüslimlere de yer verilmesinin payının olduğu görülmektedir. Nitekim taşrada önemli bir kurum olan kadılık müessesesi bünyesinde, terekelerin şer'îyye sicillerine kaydedilmesi işlemiyle görevli heyet içerisinde, ayrıca önemli karar organları olan kaza ve sancak idare meclislerinde Rum, Ermeni ve Yahudi cemaat liderleri daimi üye olarak aktif şekilde temsil edilmekteydiler.⁴⁶ Ayrıca zorunlu göçlerle bölgede Müslüman nüfus oranlarında önemli bir artış yaşanmasına rağmen Osmanlı son dönemlerinde dahi gayrimüslimlerin eskiden beri yaşadıkları bazı yerlerde kaza kaymakamları gayrimüslim kökenli kişilerden oluştuğu görülmekteydi.⁴⁷ Bütün bu örnekler bize bölgede Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında sağlıklı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan zorunlu göçler, Trakya sosyal yapısında daha önce Müslüman ve gayrimüslim yerlilerden oluşan sosyal gruplara bir de göçmen sosyal grupların eklenmesiyle yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. Doğal olarak bu durum, ilk başta bölgenin sosyal bünyesinde bazı uyum sorunlarına yol açmıştır. Ancak daha sonra devletin göçmenleri destekleyici bakış açısı ve yerli halkın da bir müddet sonra göçmenleri daha yakından tanımaları, sürecin büyük sosyal problemlere neden olmadan atlatılmasında önemli rol oynamıştır.

Sonuç

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı sosyoekonomik yapısında meydana gelen en önemli gelişmelerden birini zorunlu göç meselesi oluşturmuştur. Osmanlı topraklarının kaybedilmesi nedeniyle zorunlu olarak Trakya ve Anadolu'ya göç etmek durumunda kalan Müslümanları bir plan dâhilinde yerleştirmek, devlet açısından oldukça önemsenen bir politika olarak görülmüştür.

Osmanlı'da dış göçlerle ortaya çıkan süreç, nüfus ve iskân meselesinde devleti yeniden yapılanma sürecine sokmuştur. Bu kapsamda merkezde oluşturulan teşkilat yanında taşrada da yeni bir kurum olarak “*Muhacirin Komisyonları*” tesis edilmiştir. Bu komisyonlar merkez

⁴⁶ BOA, *Yıldız Hususi Maruzat*, nr, 262/30, 08/Z/1309; Salname-i Vilayet-i Edirne 1317, s. 241–245; Salname-i Vilayet-i Edirne 1310, s. 219–220.

⁴⁷ Keşan kazası kaymakamı Vartan Efendi hakkında bkz. BOA, *DH. MKT*, nr, 1877/111, 09/Ra/1309; Mürefte kazası kaymakamı Agop Efendi hakkında bkz. BOA, *DH. MKT*, nr, 1795/40, 13/Ca/1308; Malkara kazası kaymakamı Yorgi Efendi hakkında bkz. BOA, *İ.DH*, nr, 1480/1328/Ra-43, 23/Ra/1328.

teşkilatıyla koordineli çalışarak elverişli bölgelere bir plan dâhilinde göçmen nüfus yerleştirmişlerdir.

Bu dönemde “*Muhacirin Komisyonları*” vasıtasıyla nüfusun bir plan dâhilinde yerleştirildiği bazı bölgeler dikkati çekmiştir. Bunlardan birisi de Edirne Vilayeti topraklarıdır. Komisyonlar, Trakya'nın tarıma elverişli iç bölgelerdeki kırsal alanlarına önemli miktarda Müslüman nüfus yerleştirmiştir. Bunun sonucunda tarım sektörüne yapmış olduğu katkılarla tarımsal sektöre yönelmiş Müslüman nüfus sayısında kısa bir süre içerisinde ciddi artış yaşanmıştır. Böylece göçmenlerle ekilen toprak alanı genişlemiş, tarımsal üretim artış kaydetmiştir.

Edirne Vilayeti'ne göçmen nüfus yerleştirilmesi bölgenin ekonomik yapısının yanı sıra demografik, sosyal ve kültürel yapısına da etki yapmıştır. Bu çerçevede göçmen kitlelerin bölgeye yerleştirilmesinden önceki demografik yapı ile yerleştirme işleminden sonraki yapının tamamen değiştiği görülmüştür. Özellikle XX. yüzyılın başlarında bölgeye Müslüman nüfus iskânının yanında, gayrimüslimlerin ülke dışına göç etmesiyle de Edirne Vilayeti, artık Müslüman ve kırsal ağırlıklı bir demografik görünüme sahip olmuştur.

Dışarıdan gelen zorunlu göçler, ayrıca bölgenin sosyal ve kültürel yapısında da etkiler meydana getirmiştir. Özellikle Müslüman göçmenlerle yerli halk arasında her ne kadar başlangıçta bazı anlaşmazlıklar yaşanmış olsa da daha sonra bunlar giderilerek toplumlar arasında kültür aktarımları ve etkileşimleri ortaya çıkmış, geline süreç günümüz Trakya'sının sosyokültürel dokusunun oluşumuna katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları ve Salnameler

BOA, *Dâhili Mektûbat (DH. MKT)*, nr. 1863/86, 1756/83, 2810/90, 1636/46, 2815/90. 1782/13, 1054/90, 2896/65, 2905/70, 2213/114, 1877/111, 1795/40.

BOA, *Cevdet Adliye (C.ADL)*, nr. 64/3866.

BOA, *Cevdet Dâhiliye (C.DH)*, nr. 168/8398.

BOA, *İrade Dâhiliye (İ. DH)*, nr. 1480/1328/Ra-43.

BOA, *İrade Meclis-i Valâ (İ. MVL)*, nr. 211/166.

BOA, *Mektûbi Umumi (A. MKT. UM)*, nr. 400/50.

BOA, *Nüfus Defteri (NFS.d)*, nr. 3971, 4013, 4015.

BOA, *Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, (A.MKT. MHM)*, nr. 226/49, 263/68, 311/18, 313/93, 528/4, 520/19.

BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT. NZD)*, nr. 406/16.

BOA, *Yıldız Hususi Maruzat (YA. HUS)*, nr. 262/30.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1301.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1309.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1310.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1316.

Kitaplar ve Tezler

Aktüre, Sevgi. 1981: *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*. 2. Baskı. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013: *Osmanlı Yer Adları I: Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, Hazırlayan: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve Abdullah Sivridağ, Ankara.

Çadırcı, Musa. 2007: *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Derleyen: Tülay Ercoşkun. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Göktepe, Kaya. 2012: *Tekirdağ Sancağı'nda Tarımsal Yapı 1840-1914*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karal, Enver. Ziya: *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. II. Baskı. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Karpat, Kemal H. 2010: *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. Çeviren: Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları.

Orhonlu, Cengiz. 1987: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayınları

Özkaya, Yücel. 1985: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı 1000 Temel Eser Dizisi. No. 600.

Pamuk, Şevket. 2005: *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*. 3. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Quataert, Donald. 2002: *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çeviren: Ayşe Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları.

Quataert, Donald. 2004: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yayınları.

Sezen Tahir. 2006: *Osmanlı Yer Adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara.

Tabakoğlu, Ahmet. 2003: *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Süreli Yayınlar

Aktüre, Sevgi: “Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. C. IV. İletişim Yayınları. (İstanbul 1985).

Barkan, Ö. Lütfi: “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt XIII. Sayı 1-4. (İstanbul 1951-1952)

Çelik, Gülfettin. “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”. *Divan 1999/1 Sayı 6*. (İstanbul 1999).

Arı, Kemal: “XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler”. *On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri I (XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi)*. Genel Kurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları. (Ankara 2014)

Gökbilgin, M. Tayyib: “Edirne” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*. Cilt 10. 1994.

Emecen, Feridun: “Gelibolu”. *TDVİA*. Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Arıcalı, Tosun: “19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. Editör: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak. 2. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (İstanbul 2009)

Kafkas Göçlerinin Anadolu'daki Kültürel Etkileşime Katkısı

Doç. Dr. Turan AKKOYUN*

Özet

Göç bireyleri, toplulukları ve toplumları iktisadi, sosyal, hukuksal daha başka açılardan doğrudan etkileyen bir unsur olduğu gibi bireyler, topluluklar ve toplumlar arasında etkileşimi de belirleyen bir husustur. Göçle hiç bir şekilde muhatap olmayan her hangi bir coğrafya, kişi ya da toplum bulunmamaktadır. Anadolu, Türk ve de İslam Dünyası göçle başlayan tarihi yürüyüşünü, gündeminden hiç düşürmeden sürdürmektedir.

Kültür, göç vasıtasıyla mevcut coğrafyasından başka yurtlara hareket ederken bir çoğalma göstermekte, mesafe alırken ve menzile ulaştığında getirdikleri ile örtüşen hususiyetleri benimsemekte, bir kısmını bırakmakta buna karşılık bir kısım unsurları da ulaştığı coğrafyalara hediye etmektedir.

Çarlık Rusya'sının yayılmacı, yıkıcı saldırıları üzerine Osmanlı ülkesine göç eden Kafkasyalı göçmenler, yurdun çeşitli mıntıkalarına dağılmışlar, Balkanlara yerleşenler çok geçmeden meydana gelen gelişmelerle oradan da çekilmek zorunda kalmış, kardeşlerinin yanına, Türklüğün ikinci anavatanında çekildiklerinde bir takım problemler çıkartmışlar ama büyük bir kültürel etkileşim içine girmişlerdir. Konya, Çankırı, Bursa, Sakarya, Düzce, Kocaeli, Sinop, Kayseri, Balıkesir, Manisa, İzmir, Denizli, Karahisar-ı Sahib, Adana başta olmak üzere pek çok vilayete kültürel zenginlik kazandırmışlardır. Göç esnasında ve sonrasında yaşananlarla insan ve insan toplulukları, beraberlerinde yaşam tarzlarını yani kültürlerini de getirmişlerdir.

Yurtlarını terk edenler ve onlara kucak açanlar açısından başlangıçta "toplumsal felaket" değerlendirilecek ilk hadiselerin cereyanı sonrasında kültürel etkileşim avantajları ortaya çıkmıştır. Eğlence, beslenme, dil, sanat dalları açısından kültürel etkileşim sürat kazandırmıştır. Ayrıca bataklıkların ıslahı, arazinin üretime açılması gibi hedeflerle iskânları sağlanmış, boş, metruk, miri araziler ile evkaf-ı hümayun çiftliklerine yerleştirilmişlerdir. Üretime dâhil edilmeleriyle, önceden beridir yetiştirdikleri tarım ürünleri ile at yetiştiriciliğine önem vermişlerdir.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, takkoyun@aku.edu.tr

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında tesis edilen *Muhacir Komisyonu* yeterli olamayınca göçmenlerin yönetiminden sorumlu *İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu* kurularak devlet yönetimi samimi bir şekilde çözüme yönelmişse de vakitsiz, sayısız muhacirin iskânına plânsız ve hazırlıksız yakalanılmıştır. Ancak hiçbir zaman mülteci olarak görülmemiş, onlar da her zaman bu vatanın evlatları olduklarını göstermişlerdir. Mücadeleci kişilikleriyle vatani hizmetlerde etkili olmuşlardır.

Giriş

Hareketli yaşam tarzı Türklere, diğer milletlerde görülmeyen ikinci bir anavatan kazandırmıştır. İlk andan itibaren varlığını kabul ettirme ve geliştirme mücadelesine girişmiştir. Gündeminden düşmeyen alışkanlığından, bilhassa zarurettten göçe mecbur kalan/ bırakılanlara karşı aşırı muhabbetle yaklaşmış, dönemin hukuki, iktisadi, sosyal, devletlerarası ve kendi içerisinde yer aldığı şartları hesaba katmaksızın ülkesinde, yer açmakta hiçbir tereddüt göstermemiştir.

*"İnsan, ma'sheri bir varlık olmak sıfatiyle, devlet ve cemiyet içinde ferdler, küçük ve büyük gruplar, milletler ve sınıflar olmak sıfatiyle bu ma'sheri hayata tesir ediyor, onu yaratıyor, siyaset yapıyor, kültür yaratıyor; halbuki insan diğer bakımdan tamamıyla kendi hayat mahsullerinin eseridir."*¹ İnsanın ya da mensubu olduğu toplumun ürünlerini de, sebepleri farklılıklar arz eden, beşeriyet "tarihiyle yaşıyor"² göçler ve onların doğal sonucu kabul edilen kültürel etkileşim belirlemektedir.

Yaşam tarzı olan olgu, toplumun kaçınılmaz bir unsuru olarak görülür, ritüel şeklinde hazırlıklar ve neşe içinde gerçekleştirilir: *"Göç var! sesleri etrafı inletir. Şen çocuklar cıvıldaşır, genç kızlar yeni, yahut az giyilmiş urbalarını meydana çıkarır, delikanlılar silahlarını siler, çobanlar davarı eksilmiş çanlarını derler, oba ağasının atları tımar edilir, hâsılı o günlerde obalarda büyük bir kaynaşma, bir sevinç hüküm sürer, o zamana kadar her işi ağır tutan obalılar, birden bire makine gibi çalışmaya koyulur, ağa obada iş bölümü yapar, artık oba şenlik içindedir."*³ Zarurete dayanan nüfus hareketlerinde ise hazırlık yapmak, sonuçlarını önceden tahmin etmek mümkün değildir.

Coğrafi konumundan dolayı Doğu, Batı, Anadolu, Ortadoğu, Akdeniz, Kafkasya, İslam kültür ve medeniyetlerinin merkezinde yer alan Türkiye; Göbeklitepe, Çatalhöyük, Çayönü, Hacılar, Alishar, Truva, Alacahöyük, Tilkitepe, Beycesultan gibi en eski yerleşim yerlerinin sahibi olarak, tarihi birikimiyle mukayesesiz mümkün olmayan kültürel bir servetin sahibi olmuş, göçlerin ülkeye eklediği unsurlar ile zenginliği çok daha ileriye götürmüş, nesilden nesle aktarmıştır.

¹ A.Z.V. Togan 1983: *Tarihte Usûl*, 3.b, İstanbul: Enderun Kitabevi Yay., s. 110.

² Ayla Tuzcu ve Ayşegül Ilgaz, *"Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri"*, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, VII/1, 2015, s. 56.

³ Ali Rıza, *"Bulgar Dağında Göç"*, *Halk Bilgisi Haberleri*, III/35, 15 Nisan 1934, s. 305.

Memleketin her yöresinde giyim, kuşam, anane, yemek, eğlence, müzik ve sanat farklı alanlarındaki çeşitlilik kendini göstererek, *"Anadolu'yu kültür mozaığı haline getirmiştir."*⁴ Bahsi geçen kültür mozaığının ortaya çıkışı, kabulü ve yükselişinde *"kimi zaman yoğunlaşan, kimi zaman da durulan göç dalgalarının"*⁵ rolü hemen bütün araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bireyin ya da toplumun felaketi şeklinde algılanan dalgalanmayla dıştan gelen kültürel öğeler ilk önce kendi kültür ve görenekleri ile uyumlu hale gelmiş, toplumun bünyesinde, zaman ve mekân problemini ortadan kaldırmıştır.

Gelişmiş ülkeler göçmenliği çoğu zaman tehdit, sosyal ve toplumsal bir felaket olarak algılamış ise de onlar beraberinde getirdikleri somut olmayan değerler ile iktisadi, siyasi, hukuki, sosyo-kültürel argümanlar ortaya çıkarmayı başarmışlardır.⁶

Hedef ülke temsil ettiği güvenli ortamla insan hareketliliğinde çekici rol üstlenmekte, siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal etkiler⁷ kültürel etkileşimi zaruri hale getirmekte, kültürlerarasında iletişimi bünyesinde barındırmaktadır.⁸

1. Göçe Dair Hususiyetler

"Hicret eden" olarak medeniyet tarihimizde yer bulan *"kişinin geri dönmek üzere, bulunduğu ülkeden ayrılarak, yerleşmek niyeti ile başka bir ülkeye girmesi"*⁹ şeklinde kısaca hukuken tanımlanan göçmenlik, araştırma konumuzda daha çok *"Çarlık Rusya'sının göç ettirme politikası"*¹⁰ uygulanması, ısrarla sürdürülmesi neticesinde Türkiye'yi hedef ülke seçen Kafkas topluluklarının kültürel etkileşimdeki örnekleri olarak ele alınmıştır.

Uzun vadeli planların sonucunda ortaya çıkan savaş, işgal, zulüm, baskı, kısıtlama, kuraklık, kıtlık, doğal afetler, terör eylemleri gibi sebepler dış göçü kaçınılmaz kılmakta, tekrarlar herkesi

⁴ Ahmet Mutlu Terzioğlu, *"Müzik Sanatında Kültürel Etkileşim ve Gelenek (Erzurum İli Örneği)"*, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, II/1, Haziran 2016, s. 110.

⁵ İsmail Çiftçi, *"Orta-Asya'da İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)"*, *Bilig*, 44, Kış 2008, s. 146.

⁶ M. İnanç Özekmekçi, *"Tehdit Sınırını Geçemeyen Göçmen"*, *Hayat Sağlık*, 2, Temmuz 2010, s. 44.

⁷ Taşkın Deniz, *"Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye"*, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, XVIII/1, Nisan 2014, s. 184.

⁸ Diler Aydın vd., *"Göç Olayının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri"*, *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, VII/1, 2007, s. 9.

⁹ E. Yılmaz 1985: *Hukuk Sözlüğü*, 3. b., Ankara: Seçkin Kitabevi Yay., s. 491.

¹⁰ Hacı Nuroğlu Hesenov, *"Kuzey Azerbaycan'da Çarlık Rusyası'nın Göç Ettirme Politikası ve 1830'lu Yıllarda Demografik Durum"*, *Yeni Türkiye*, 74, Temmuz Aralık 2015, ss. 414-417.

tedirgin etmektedir. Kafkasyalıların¹¹ yurtlarını terke zorlayan projelerin sahibi Rusları, hala "özellikle Güney Kafkaslarda 1800'lü yılların statüsünün tekrar geri gelme ihtimali ürkütmektedir."¹²

Kafkas göçleri kaynaklara yansiyacak, hafızalara kazınacak mühim zorluklar içinde gerçekleştirilebilmiştir.¹³ Göçmen topluluklar arasında "Malakanlar" örneğinde olduğu gibi kimlik ve inanç temelli tavır farkları da görülmüştür.¹⁴ Toplumun güven duygusuna dair olumlu ya da olumsuz gelişmeler, aynı istikamette asli unsurları harekete geçirmiştir.

Doğrudan araştırmaya konu kabul edilmese de "zeybeklik" göçün kültürel etkileşime en güzel örneklerindendir. Doğu Türkistan Aksu Vilayetine bağlı Kuça şehrinde, Afganistan'da Bedahşan vilayetine bağlı Pamir Kazasında birer Zeybek isimli köy, Kars'ta "Zeybek", Sivas, Erzurum'da *Sarı Zeybek* adlı bir geleneksel halk dansı, Bitlis'te "tiyatral bir zeybek dansı", Malatya'da "Üç Ayak Zeybeği", "Arapgir Zeybeği", Kastamonu'da zeybek ezgileri bulunmaktadır.¹⁵ Adalar Denizi'nden Çin Seddi'ne uzanan coğrafyadaki bu bütünlük, göçün sonucunda ortaya çıkan kültürel etkileşimin bir örneği kabul edilmelidir. Aynı hususiyetler "kültürel zenginliğin göstergesi"¹⁶ Türk dili için de mevcudiyetini sürdürmektedir.

Göç sonrasında gerek yurtlarında kalanlar, gerekse hedef ülkelere gidenler arasında aile, barınma, karakter, dil, lehçe, inanç, yemek, giyim kuşam, kullanılan eşyalar, isimler, gelir kaynakları, toprağı işleme, hayvancılık, ticaret, bina, inşaat, yetersiz beslenme, güvensiz ortam, bölgeye ve beslenme yetersizliğine bağlı hastalıklar kolera, karahumma, tifüs, çiçek, kabile kuralları, gasp, yağma, hırsızlık, siyasi, hukuki, iktisadi, sosyal ve toplumsal yapı gibi farklı alanlarda ister istemez zaruri değişiklikler yaşanmıştır.

¹¹ Ülkemizde Kafkasya üzerine yapılan çalışmaların kısa bir değerlendirmesi şurada yapılmıştır. M. Furkan Çelik, "Türkiye'de Kafkasya ile ilgili Yapılan Dil ve Kültür Konulu Çalışmalar Üzerinde Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye*, 71, Temmuz Aralık 2015, ss. 319-323.

¹² Hasan Oktay, "Türkiye'nin Doğu'ya Açılan Kapısı Kafkasya'ya Stratejik Bakış", *Yeni Türkiye*, 56, Ocak Şubat 2014, s. 443.

¹³ Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkasya'dan Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Yaşadıkları Zorluklar", *Yeni Türkiye*, 74, Temmuz Aralık 2015, ss. 700-718.

¹⁴ "Orduya katılıp askerlik yapmayı reddettikleri için yıllar boyu hapis ve sürgüne mahkum edilmiş, eziyet görmüşlerdir. Pasifist, savaşa karşı, barışçıl inançlarının sonucunda Malakanlar, Çar III. Alezandr'ın 1887-1889 yıllarında zorunlu kıldığı silah altına alınmaya direndiler ve Çar hükümetinin baskalarına boyun eğmektense, 1904-1911 yıllarında yoğun olarak Rusya sınırları dışına, özellikle de Amerika kıtasına göç etmeye başladılar. Sürekli kazanılan göçleri sonunda Amerika'ya yerleşen Malakanlar burada da tutumlarını sürdürerek I. ve II. Dünya Savaşlarına katılmadılar." Ludmila Denisenko, "Rus Emperyalizmi Kafkasya'nın Ruslaştırılması ve Malakanlar", *Toplumsal Tarih*, 187, Temmuz 2009, s. 60.

¹⁵ O. Akdoğru 2004: *Bir Başkaldırı Öyküsü Zeybekler Tarihi-Ezgileri-Dansları*, I, İzmir: Sade Matbaacılık, s. 76.

¹⁶ Mukaddes Güneri, "Küreselleşme Türk Dünyası ve Türkçe", <http://konferans.yeniturkiye.com/bildiriler/default.asp>

Toplumsal fırtına ve felaket anlamında son bir buçuk asırdan beridir devam eden, evrensel gelişmelerin yansmasıyla yeniden yapılanmanın yaşanmakta olduğu Kafkasya *"artan ekonomik, sosyal, kültürel küreleşme olgusu nedeniyle entelektüel bir yaklaşımı hak etmektedir."*¹⁷

*"Kafkasya ve Türkoloji ile ilgili"*¹⁸ göçmenlerin hedef ülkeye ayak basmasından evvel yapılan *"hazırlığın karakteristik yönü önce ilmî (yani göçmenlerin çiftçi veya zanaatkar olmalarının öğrenilmesi ve teknik) cihetleri göz önüne"*¹⁹ alınsa da, meselelerin çözümü için yeterli olmadığı, arşiv belgelerinden izlenebilmektedir.

Kitleler üzerinde müspet ve menfi yönde farklı etkileri olmasına, siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal açıdan pek hoş karşılanabilecek bir hadise olmamasına rağmen, beşeriyetin, büyük medeniyetlerin ve büyük başarıların temelinde göç hadisesi yattığı, benimsenen bilimsel bir realitedir. *"Göç eden fert ve toplulukların yeni çevreye karşı kendini ispatlama, fiziki ve tabii şartlara hakim olma, sosyal çevreye kendisini kabul ettirme gayretleri, neticesinde gizli kabiliyetlerini ve doğal yeteneklerini, faaliyete geçirebilme kudretini açığa vurma ile meydana gelen iktisadi, sosyal, fikri, kültürel, ahlaki ve insani değerlerin toplu görünümü ve tezahürü ile ya var olan medeniyet ve uygarlık ortamına katkıda bulunma ya da daha ileriye doğru yönlendirme şeklinde bir manzara"*²⁰ ile karşılaşıldığı kabul edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin siyasi bir güç olarak kendisini kabul ettirmesiyle birlikte *"din ve ırk ayrımı yapılmaksızın gelenlere hoşgörüyle"* yaklaşılmış²¹ imkanlar dahilinde çözüm üretilmiştir. *"Devleti ortaya çıkaran, güçlendiren ve zayıflatan bir unsur"* olan göç ile *"varlığı boyunca hep bir etkileşim içinde"*²² olunmuştur. XIX. Yüzyılın ortalarında gerçekleşen Kafkas göçleri *"dünya tarihinde yaşanan en büyük felaketlerden biridir. Kafkas insanının hafızasından silinemediği gibi, derin izler de bırakmıştır."*²³

¹⁷ Mesut Çetintaş, *"Değerlendirmeler: Kafkasya'da Kültürel Etkileşim"*, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 28, 2009, ss. 73-79.

¹⁸ Hüseyin Yıldız, *"Kafkasya'da Kültürel Etkileşim..."*, *Dil Araştırmaları*, 6, Bahar 2010, s. 226.

¹⁹ Ahmet Halil, *"Göç Sosyolojisi: Türkistan Göçmenleri"*, *Türk Yurdu*, IV/318, Aralık 1965, s. 16.

²⁰ H. Aslan 2001: *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskanlar Sürgünler*, İstanbul: Kaknûs Yay., s. 163-164.

²¹ Tarihi boyunca Osmanlı Devleti'ne *"kitleli sığınma hareketleri"* şurada sıralanmıştır: *"Türkiye ve Göç"*, *Göç* t.y: Ankara: İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Müdürlüğü Yay., s. 9-10.

²² Cihat Uslucan, *"XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla İstanbul'dan Ev Göçü"*, *Geçmişten Günümüze Göç*, (Ed. Osman Köse), II, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2017, s. 1037.

²³ Mahmut Bi, *"XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri"*, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu 2014 Bildirileri*, III, (Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmit 2015, s. 1313.

Tarihi bağlardan dolayı Kafkasyalı göçmenlerin tercihlerinin başında gelen Türkiye'de, Kafkaslar ve güç verdikleri kültürel etkileşim hususunda bilinenler çoğunlukla sathi, çalışmalar zayıf kalmaktadır.²⁴ Türkiye ve Türk Dünyası ile çok yakın akrabalık dolayısıyla kültürel ilişki halinde bulunan Kafkasya hakkındaki bu yetersizlik, muhtemel olumlu projeleri, düşünceleri, gelişmeleri ve yaklaşımları da engellemektedir.

Göçe mecbur kalanlar, kendilerinden önce yeni yurda gelenlerin iskan edildiği köye dahil olduklarında, öncekilerle kültürel etkileşim sonrasında asimile olabilmişlerdir. Örneğin Çorum Cemilbey (Çorak), Yeşilyayla (Kuduzlar) köyleri ile Kayseri Pınarbaşı Karakuyu, Malak, Sacayağı köylerinde Adigelerin arasına yerleşen aileler Nogaylıklarını unutarak öncekilere dâhil oldukları tespit edilmiştir.²⁵ Daha başka benzer örnekler de bulunmaktadır.

Bulunduğu stratejik konumundan dolayı Türkistan, Avrupa, Orta Doğu, Ön Asya, İskandinav ülkeleri başta olmak üzere dünyanın birçok yeriyle kültürel etkileşim içinde bulunan²⁶ Kafkas göçmenleri, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde²⁷ meydana gelen doğal etkileşimle kültürel renkliliğin ve zenginliğin temsilcileri arasında yer almıştır. Yurtlarından çıkış yolunun Karadeniz üzerinden gelmesinden, önceleri Balkanlara iskân edilen bir kısım Kafkasyalı göçmenler²⁸ çok geçmeden, "*evlad-ı fatihan*" diyarından da benzer sebepler ile göç etmek, Türklüğün ikinci anavatanına gelmek zorunda kalmışlardır.

1860 yılında konu ile alakadar olmak üzere *Muhacir Komisyonu* kurulmuştur.²⁹ Birçok problem yaşayan göçmenler ise "*iskân edilecek arazileri beğenmeyerek daha evvel Osmanlı topraklarına gelerek yerleşen akrabalarının yanına gitmek isteyerek*" Osmanlı Devleti'nin uzun müddet uğraşmak zorunda kalacağı bir meselenin³⁰ de ortaya çıkışını tetiklemişlerdir. *Göç Yönetimi*³¹ konusunda çoğu zaman zorlansa da devlet, kendisine sığınanları asla yüz üstü bırakmamış, onlara sırtını dönmemiştir.

²⁴ U. Tavkul 2009: *Kafkasya'da Kültürel Etkileşim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., s. 7.

²⁵ Hakan Benli, "*Türkiye'de Yaşayan Nogay Türkleri*", *Yeni Türkiye*, 54, Eylül-Ekim 2013, s. 2765.

²⁶ M. Bi 2007: *Kafkas Tarihi*, I, İstanbul Selenge Yay., s. 9.

²⁷ Galip Çağ, "*XIX. Yüzyılda Çerkez ve Nogay Göçmenlerinin Anadolu'da İskanı ve Çankırı Örneği*", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, III/2, Güz 2013, s. 141.

²⁸ Ömer Karataş, "*XIX. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskanı*", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2, Kış 2012, ss. 355-388.

²⁹ Faaliyetleri hakkında bk. A. C. Eren 1966: *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul: Nurgök Matbaası, ss. 54-62.

³⁰ Çağ, a.g.m., s. 140.

³¹ "*Hem devlet sınırları içerisinde yabancıların girişi ve mevcudiyetini hem mültecilere ve korunma ihtiyacı bulunan diğer kişilere sağlanan korumayı yönetmek üzere, sınır ötesi göçleri düzenli ve insani bir şekilde yönetmek için ulusal sistem içindeki çeşitli devlet kurumlarından oluşan yönetimi tanımlayan terimdir.*" *Göç*, s. 43.

Göçler silsile halinde, pek çok topluluğu da içine alarak, çoğunlukla karmakarışık bir halde sürmüştür. Kadim bir Türk kolu olarak Karapapaklar, Borçalı bölgesinden Osmanlı ülkesine *"sürgün ve kovma şeklinde göçler"* ile daha çok XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde sürülmüşlerdir. Göçlerinden dördü Osmanlı-Rus savaşlarında, birisi Ermeni zulmünde, birisi Güney Kafkasya'da bağımsız cumhuriyetler döneminde, birisi de Sovyetlerin istilas zamanında gerçekleşmiştir. Karapapaklar *"günümüzde edebiyat, sanat, gelenek ve görenekleriyle öz vatanları Borçalı ile Türkiye'deki yeni vatanları arasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Bu köprü, dünden bugüne, bugünden yarına uzanan ve Türkler arasında dil ve kültürel etkileşimi sağlayan, yabancılaşmayı önleyen sağlam bir köprüdür."*³²

Aynı şekilde 1578 yılından itibaren iki yüz elli yıl Osmanlı içinde yaşayan³³ Ahıska Türkleri³⁴ 1828-1929 Osmanlı-Rus Savaşı ile Rusya'ya terk edilmiştir. Sonrasında³⁵ Çarlık yönetimi ve onu yıkan rejim dönemlerinde sürgünlere maruz bırakılmışlardır.³⁶ *"Ahıska Bölgesinde, Ahıska, Adigön, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka gibi önemli yerleşim birimleri ve çok sayıda köy bulunmaktadır. Ahıska şehri, bu yerleşmelerin merkezi durumundadır."*³⁷

2. Kafkas Göçlerinin Anadolu'daki Kültürel Etkileşim Örnekleri

Zorunlu Kafkas göçleri; Anadolu ile Kafkasya arasında binlerce yılla ifade edilmesinde her hangi bir mahzur olmayan gönül bağınu kuvvetlendirmiş, kültürel etkileşim ve iletişim köprüsü halinde, devam etmiştir. Çarlık ya da demir perde köprüyü ortadan kaldırma bir yana, tutkulu bir hasrete dönüştürmüştür.

Rusların çarlık devrinde siyasi, askeri ve iktisadi baskısı sonucunda Kafkas toplulukları deniz yoluyla Osmanlı ülkesine yöneldiğinde öncelikle Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna gibi kıyı şehirlerine gelmişlerdir. Göçün sürekliliği, zaten sınırlı durumdaki kıyı şehirlerin

³² Şüreddin Memmedli ve Gülnara Goca-Memmedova, *"Gürcistan'dan Türk Göçleri"*, *Bizim Ahıska*, 15, 2009, s. 14, 17.

³³ T. Atmaca 2009: *Sömürülen Topraklarda Sürgünler ve Soykırımlar*, Ankara: Grafiker Yay., s. 22-23.

³⁴ Y. Zeyrek 2001: *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Pozitif Matbaacılık.

³⁵ Necla Günay, *"Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskanı"*, *Bilig*, 61, 2012, ss. 121-142.

³⁶ İrade Yüzbey, *"Ahıskalı Türkler ve Kültürleri"*, *Turkish Studies*, III/3, 2008, ss. 67-95.

³⁷ Ali Yılmaz, Rüstem Mustafa, *"1992 Sonrası Türkiye'ye Göçen Ahıska Türklerinin Göç, İskân ve Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma: Bursa Örneği"*, *Studies of the Ottoman Domain*, IV/6, Şubat 2014, s. 3.

kapasitesini zorlamıştır. Son derece kısıtlı arazi ve imkânlar, alınan tedbirler, başvuru önlemler meselenin kısa zamanda halli için yeterli olmamıştır.³⁸

Rusların uyguladığı zulüm, şiddet, baskı, toplulukları yerlerinden oynatma politikası neticesinde yurtlarından ayrılmak zorunda kalan Kafkasyalı bireyler ile topluluklar Anadolu'nun birçok mıntikasına sistemli devlet politikası ile ya da kendiliğinden yerleşmişlerdir. İlgili yerlerde ifade edildiği üzere insanlar acılı bedenleriyle birlikte dillerinden kıyafetlerine, eğlencelerinden yemeklerine, müzik aletlerinden danslarına kadar yüzyıllar öncesinden süzülüp gelen yaşam tarzlarını da beraberinde getirmişlerdir.

Yaşayan tarih anlayışının bilim camiasındaki karşılığı kabul edilen yerel tarih araştırmaları gelişip, gün yüzüne çıktıkça konular sağlam bir kültür köprüsüyle Anadolu'ya bağlanan Kafkasya'ya uzanmakta gecikmemiştir.³⁹ Sebebi ne olursa olsun yurtlarını terk edenler, ulaşmaya muvaffak oldukları yeni toplumların içinde fonksiyonlarını yerine getirmek, kimliklerini muhafaza etmek, potansiyellerini geliştirmek yolunda giriştiği etkinlikler ile kültürel etkileşimin kapısını aralamışlardır. Ana coğrafyalarının soğukluğuna rağmen, gönül coğrafyasıyla karşılıklı bütünleşme yeteneğini barındırdıklarından kardeşleriyle "*sıcak bir kucaklaşma*" sonrası adapte olmakta zorlanmamışlardır. Gönüllülük temeline dayanan nüfus hareketlerinde kültürel iletişim⁴⁰ çok daha kolay bir şekilde gerçekleşmiştir. Hedef ülkenin insanlarınca her türlü sıkıntıya rağmen, hiç bir zaman dışlanmamışlardır.

Yerel araştırmalarda tarihçilik insanı ve insanın faaliyet ve tavırlarını ele alırken göç, göçmen ve kültürel etkinlikleriyle karşılaşmaktadır. Sözelimi Afyonkarahisar'ın Değirmendere Köyünden Ahıska'ya, Göl, Büyük, Orta ve Küçük Karabağ köylerinden Azerbaycan'a, Doğlat'tan Karaçay'a, Belkavak, Yapağılı, Armutlu köylerinden Nogaylara uzanılmakta,

³⁸ Tolga Akay, "XIX. Yüzyılda Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Yönelik Göç Hareketlerinde Sinop'un Yeri", *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi, 6-9 Ekim 2011 Bildiri Kitabı*, Karabük Üniversitesi Yay., Karabük 2013, s. 3.

³⁹ "Mazlum, mağdur fakat vakûr ve şerefli Türk milletinin tarihinin yazılmasını, eşsiz kültür ve medeniyetinin tanıtılmasını" şiar edinen *Yeni Türkiye Dergisi* Temmuz-Aralık 2015 tarihli 71.-81. sayılarını Kafkaslar başlıklı özel sayısıyla "dikkat çeken bir çalışma daha eklendi. ... hacim olarak Türkiye'de şimdiye kadar yapılmış Kafkasya konulu en büyük çalışma özelliğini taşıyor. '1.5 milyonu Anadolu'ya olmak üzere Osmanlı topraklarına 2 milyon kişinin sürgün edildiği, 2 milyondan fazla Kafkas Müslümanın şehid edildiği' önsözde belirtiliyor." Murat Topçu (Papşu), "Kitap Eleştirisi: Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı", *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, Mart 2016, ss. 191-195. *Kafkaslar Özel Sayısı* bazı tekrarları kaçınılmaz kılssa da, bir takım yayınları tekrarlar mahiyette olsa da dünya konjonktüründe değişen ve gelişen Türkiye'nin çok yoğun ilişkilerinin bulunduğu bir bölgeye dair akademik ve kültürel alandaki boşluğu dolduracak nitelikte bir yayın olarak ilgililer ile araştırmacılar için büyük bir kolaylık sağlamıştır.

⁴⁰ Zeynep Aksoy, "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V/20, 2012, s. 294.

Kafkasların çeşitli mntıkalarından gelen bu insan ve toplulukları da, yeni topraklarda kültürel etkileşime katkıda bulunmaktadır.

Afyonkarahisar örneğinde olduğu gibi Anadolu'da tasnifi, gruplandırılması imkansız bir şekilde Hısn-ı Mansur, Malatya, Harput, Adilcevaz, Ahlat, Diyarbekir, Sivas, Erzurum, Erzincan, Kars, Tokat, Amasya, Konya, Akşehir, Iğın, Niğde, Burdur, Yozgat, Kırşehir, Samsun, Merzifon, Muş, Varto, Bulanık, Harput, Ergani, Mardin, Bitlis, İzmir, Ödemiş, Denizli, Tekirdağ, Saray, Ankara, Edirne, Trabzon, Ordu, Kastamonu, Bolu, Düzce, Kandıra, Akyazı, Hendek, İnegöl, Polatlı, Şereflikoçhisar, Kulu, Osmaniye, Adana, Çorum, Eskişehir, Bursa, Kütahya, Gaziantep, Antalya, Tarsus, Ereğli, Senirkent, Sivrihisar, Seyidgazi, Gelibolu, Bafra, Çatalca, Balıkesir, Çanakkale, Lapseki, Biga, Urfa, İskenderun, Yalova, Bergama, Kınık, Bolvadin, Emirdağ, Dinar gibi daha birçok vilayet, kaza ve köylerde iskan edilmişlerdir.

Göçe dayalı toplumsal hareketliliğe dayanan kültürel etkileşimin farklı mntıkalarındaki hususiyetleri, farklı bilim dallarına mensup araştırmacıların dikkatinden kaçmamıştır. Bu anlamda araştırmamız içerisinde zikredilmemiş, her hangi bir sınıflama yapılmaksızın sıralanabilecek, şu bilimsel değerlendirmeler ortaya çıkmıştır:

Ahmet Gündüz, *"XIX. Yüzyılda Kırşehir'e Yerleştirilen Nogay Muhacirleri (1861-1863)"*,
Mustafa Karazeybek, *"Karahisâr-ı Sahib Sancağı'na Kafkas ve Balkan Muhacirlerinin İskanı"*,

Muzaffer Tepekaya, *"XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler"*,

Ahmet Fahri Çanak, *Kafkaslardan Uzunyaylaya*,

Yusuf Çam, *Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskanlar*,

Hilmi Bayraktar, *"Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskanlar (1869-1907)"*,

Abdullah Temizkan, *"Kafkasya Muhacirlerinin Denizli'de İskanı"*,

Yahya Kanpolat, *Reyhanlı İlçesinde Türkmen Aşiretlerinin Durumu ve Kuzey Kafkasya Göçmenleri*,

Mehmet Eser, *Uzunyayla Bölgesinde Yaşayan Çerkes Köylerinde Sosyo-kültürel Değişme*,

- Tülay Sarar Kuzu, *"Türkiye Adagideleri ve Sosyo-Kültürel Özellikleri"*,
- Dijin Çurey Ali, *"Türkiye'de Çerkes Diasporasında Etno-Müzik Geleneği"*,
- Mira Khcemizova, *"Çeraşe Tombot'un Penceresinden Düzce Adagidelerine Bakış"*,
- Hamit Yüksel, *"Uzunyayla Çerkeslerine Sosyolojik, Linguistik, Ekonomik ve Politik Yaklaşım"*,
- Havva Selçuk, *"Kayseri'ye (Aziziye-Pınarbaşı) İskân Edilen Kafkas Göçmenleri ve 1927 Tarihli Nüfus İstatistiğine Göre Kayseri'de Çerkesler"*,
- Esra Gündoğan, *"Kayseri Pınarbaşı İlçesi'nde 'Muhacirîn-i Çerakis'in İmar Faaliyetleri (Camiler)"*,
- Turan Akkoyun, *"Kopuş-Birleşme Çizgisinde Kültürel Zenginlik ve Renklilik: Kafkasya-Afyonkarahisar"*,
- Nahide Şimşir, *"Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Kafkasya'dan Balıkesir ve Çevresine Göçen Nüfus"*,
- Ferhat Berber, *"Manisa Kazası'nda Kafkas Yerleşimleri"*,
- Necat Çetin, Melih Tinal, *"Kafkas Sürgünü Sonrası Çerkeslerin İskân Edildiği Ödemiş Ertuğrul (İhsaniye) Köyü 1321 (1905) Yılı Son Osmanlı Nüfus Tahriri (Sayım- Yazım)"*,
- Ülkü Çevik Şavk, *"Kafkasya'dan Anadolu'ya Nogaylar ve Nogayca"*,
- Seyfettin Erşahin, *"Kafkasya ile Türkiye Arasında Kültür Bağı Olarak Mevlid Geleneği"*,
- Ayşe Pul, *"Trabzon ve Samsun Limanlarına Gelen Kafkasya Muhacirlerinin Durumları ve Alınan Tedbirler"*,
- Fethi Güngör, *"Çerkeslerin Uzunyayla'da İskânı - Kaynar Mahallesi Örneği"*,
- İbrahim Bozbıyık, *"Kafkasya'dan Düzce Havalisine Gelen Muhacirlerin İskânı ve Kafkas Muhacirleri ile Yerli Halkın İlişkileri"*,
- İlhan Satış, *"Kafkasya'dan Anadolu'ya Çerkes Göçü ve Doğu- Güneydoğu Anadolu'da İskânlar"*,
- Engin Kırılı, *XIX. ve XX. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler*,

Nebahat Oran Arslan, *"Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu"*,

Özel Uğurlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Çerkes Göçü*,

Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*,

Ahmet Fahri Canak, *Kafkaslardan Uzunyayla'ya*,

Jülide Akyüz, *"XIX. Yüzyılda Rusya'dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış Çevresinde Yaşanan Muhacir Hareketleri"*,

Georgi Çoçiyev, Bekir Koç, *"Kuzey Kafkasyalıların Doğu Anadolu'ya İskan Edilmesi ve Adaptasyon Problemleriyle İlgili Bazı Bilgiler (XIX. Yüzyıl İkinci Yarısı - XX. Yüzyıl Başlangıcı)"*,

Ahmet Yüksel, *"Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskanları"*,

Merve Karaçay Türkdal, Rıdvan Palancı, *"Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Karaçay-Malkar Göçleri: Tokat-Arpacı / Karaçay Örneği"*,

Zeynel Özlü, *"XIX. Yüzyılda Besbi (Adıyaman) Kazasına Yapılan Göçler"*,

Zeynel Özlü, *"XIX. Yüzyılda Düzce Kazası'na Göçler"*,

3. Kültürel Etkileşim Hususları

1878 yılında Batum'dan gelen göçmenler Trabzon ve Kastamonu vilayetlerine iskân edilme⁴¹ örneğinde olduğu gibi *"Muhacirlerin yurtlarından ayrılış biçimi sebebiyle muhtaç durumda olmaları, bu sürecin her safhasında yardıma ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. Bu bakımdan, gerek Osmanlı Devleti gerekse yerli halk, muhacirlerin durumunu göz önünde bulundurarak, olabildiğince yardımda bulunduğu gibi muhacirlerin yardım isteklerini geri çevirmemiştir."*⁴² Göç hareketlerinde sıkça rastlanan, bulaşıcı hastalıklara karşı da gerekli

⁴¹ Derya Derin Paşaoğlu, *"Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrasında Muhacir İskanı"*, *History Studies*, V/ 2, March 2013, s. 358-359.

⁴² Akay, a.g.b., s. 9.

tedbirleri almıştır. 1907 yılında kolera hastalığı tespit edildiğinden Sinop ve Anadolu Kavağı'nda karantina⁴³ uygulanmıştır.

Kafkasya'nın bir toplumu halinde diğerleriyle iç-içe yaşamalarına rağmen Rus ve Avrupa emperyalizminin çizgisinde hatta emrinde hareket edenlerin neden olduğu *"saldırıları, salgın hastalıklar ve açlık gibi sebepler yüzünden bir kısım ebeveynler öldü, göç kervanları dağıldı, çocuklar ve kadınlar sahipsiz ve kimsesiz kaldı."*⁴⁴ Dağılan aileleri ve bireyleri toplamının mümkün olamadığı bir zaman diliminde, hiç kimse her hangi bir sebepten dolayı kesinlikle dışlanmamıştır.

*"Kültürel coğrafya: Mekanın sosyal özgüllüğüyle yaşanan temas, etkileşime girilen sosyal dokunun taşıdığı kültürel kodlarla, bellek izleriyle ilişkilendirilmesini de beraberinde getirdi."*⁴⁵ Gönüllü ya da zorunlu göçe iştirak edenler; güçlüklerle, sosyal meselelere rağmen, sosyal dokunun sağlamlığı sayesinde kültürel renkliliğini ve zenginliğini sürdürdü. Anadolu'da zuhur eden kültürel etkileşim, toplumsal birlikteliği hiçbir zaman bozmadı, tehdit dahi etmedi, bilakis kuvvetlendirdi.

Göçlerle yoğrulmuş, zorluklarını bilen, hedef ülke olduğunda talepleri karşılama konusunda yükü taşımakta zorlanan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı içinde toplumsal birlikteliği emperyalizm adına tehdit eden unsura karşı, tarihi bir uygulamayı da yürürlüğe koydu. *"Tarihin hiçbir döneminde, hiçbir topluluk için kolay kabullenilir olmayan zorunlu göç kararı, Osmanlı yönetimi için başka seçeneği olmayan bir yoldu. Zorunlu göçün uygulaması da kolay ve sorunsuz olmadı. Savaş, iç güvenlik, iklim ve coğrafi şartlardan dolayı, çeşitli ve beklenmeyen sorunlarla karşılaşıldı. ... Bazı sorunlara ve özellikle kabilelerin saldırılara maruz kalmasına bütünüyle engel olunamadı."*⁴⁶

*"Toplumsallaşma süreci"*⁴⁷ gelenekselin dışına taşıyan müdahale eden göçü isimlendirme genellemelere, kavramların birbirlerine karışmasına neden olmuştur. Örnek olarak; *"Türkçede Çerkes olarak bilinen halkın kendine verdiği isim 'Adıge'dir. Türkçe kaleme alınmış metinlerde Çerkes yerine Adıge (Adige), bazen de ayrı halklar sanılmasına yol açacak biçimde ikisi birden*

⁴³ Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, I, (Haz. Kemal Gurulkan vd.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., İstanbul 2012, s. 248.

⁴⁴ İbrahim Ethem Atnur, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Ermeni Çocuk ve Kadınları Sorunu", *Ermeni Sorununa Disiplinler Arası Bakış: Tarih -Siyaset -Hukuk*, (Ed. H. Celal Güzel vd.), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2017, s. 407.

⁴⁵ Erden Kosova, *"Kulvarlar Arasında"*, *Toplum ve Bilim*, 125, 2012, s. 26.

⁴⁶ Nejdet Bilgi, *"Atatürk ve Ermeni Zorunlu Göçü"*, *Atatürk Araştırmaları*, I, Ege Üniversitesi Yay., İzmir 2011, s. 57.

⁴⁷ Ali Rıza Balaban, *"Geleneksel Yaşamda Kültürlenme (Toplumsallaşma) Süreci"*, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 1981, ss. 169-176.

*kullanılıyor. Çerkeslerin bir alt grubu olan ve ayrı idari yapıları olduğu için makalelerde adı sık geçen Kabardeyler bazen 'Adigeler ve Kabardeyler' 'Adigece ve Kabardeyce' gibi olmayacak birlikteliklerle karşımıza çıkıyor. Deutsch Almanları demekle aynı şey olan 'Adige Çerkezleri' ...*⁴⁸

Çarlık Rusyası'nın sürgünü sonrası Anadolu'ya yerleşen⁴⁹ Çeçenler de *"dünyaca bilinen, kendine özgü figürlerle insanın kanını kaynatan Kafkas dansı hayatın ayrılmaz bir parçası. İbadette hatta savaşta bile dansı terk"*⁵⁰etmeyerek Anadolu'nun kültürel etkileşimi sağlayan hareketli unsurları arasında yer almışlardır.

Toplumların kendilerine has yaşam tarzlarını inceleyen folklor, toplulukların meydana getirdiği maddi kültürleri tasvir eden etnografya çalışmaları⁵¹ etkileşimi de araştırarak ortaya koymaktadır. İnsanların en temel ihtiyacı yeme-içme, yaşamı etkileyen ve yaşamdan doğrudan etkilenen vazgeçilemez faaliyetlerdendir. Kültürün de belirleyici unsurlarından birisini mutfak oluşturmaktadır. Yaşanılan coğrafya, iklim, hayat tarzı, inanç, gelenek ve göreneklerden etkilenen mutfak kültürü, göçlerle başka coğrafyalara nakl olarak kültürel etkileşimin en belirgin özelliğini ve gündelik manzarasını oluşturmaktadır. Kafkasya'dan göç edenlerin gelenek, görenek ve kültürel zenginlikleri arasında Anadolu'ya getirdikleri dikkat çekmektedir. Bir topluluktan ziyade *"kültür"* kabul edilen Çerkes⁵² kelimesi birçok kültürel öğeye isim olmuştur. Çerkes peyniri, Acuka, hamur iş, haluj, şıpsı, Çerkes tavuğu, çaf, sızbal gibi yemek çeşitleri onlar sayesinde Anadolu'ya taşınmış, kültürel etkileşimin ölçüsü olarak yerlerini almıştır.⁵³

Göç, seyahat anlamında her çağın toplumunda var olan merak ve iletişim ile bir etkileşime dönüş hususudur. Sürekli hareket halindeki bir toplumda bu durum kaçınılmazdır. Destanlara kadar uzanan mitolojik hususiyetler içeren göç, Türk kültürü araştırmalarında sürekli dikkate alınmaktadır. Çoğu zaman göç, bir tören halinde gerçekleştirilmiştir. Türklerin göçe dayalı yaşam tarzı kendisine has bir hukuk nizamı oluşturmuş, Oğuz Töresi kapsamında Hun, Göktürk

⁴⁸ Topçu (Papşu), *a.g.m.*, s. 194-195.

⁴⁹ *Osmanlı Belgelerinde*, I, s. 302.

⁵⁰ Atila Doğan, *"Çeçenistan Yaralarını Sarıyor"*, *Yeni Türkiye*, 54, Eylül-Ekim 2013, s. 2774.

⁵¹ M. Şakir Ülkütaşır, *"Kültür Bahisleri: Folklor ve Etnografyanın Konuları üzerine"*, *Türk Kültürü*, 53, Mart 1967, ss. 367-371.

⁵² A. Namıtok, 2004: *Çerkeslerin Kökeni*, (Trc. Özalp Güneralp), I, İstanbul: Yeni Hayat Yay., s. 87.

⁵³ Bahsi geçen hususların Eskişehir örneği şurada ele alınmıştır: Sibel Güler, *"Eskişehir'in Yerel Mutfak Kültürünün Zenginleştirilmesine Yönelik Bir Çalışma: Çerkez Mutfacı"*, *I. International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability-2017*, s. 1.

anlayışı, Karahanlı, Selçuklu, Akkoyunlu, Osmanlı idarelerinde sürdürülerek yurtlar ve zaman ötesine taşınmıştır.

Başlangıçta arazi tahsisi⁵⁴, "*barınma, ziraat aletleri, yiyecek masrafları*"⁵⁵, üreticiliğin teşviki⁵⁶, vergi muafiyeti⁵⁷, vergi borçlarının silinmesi⁵⁸ ile destek verilen "*ardı arkası kesilmeyen*"⁵⁹ "*Kafkas göçmenleri, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin birlik ve beraberliğine her zaman katkıda bulunmuşlardır.*"⁶⁰

"*Beraberinde hayvan ve eşyalarıyla*"⁶¹ kitleler halindeki göçler ekonomik ve sosyal meselelere ve sosyal travmalara yol açtı. XIX. yüzyılda Rusların Türk Dünyası⁶² ile Osmanlı ülkesinde ilerlemesinde, toprak kayıpları anlık olmadı. Bilhassa 1877-1878 harbi sonrasında yüz binleri aşan insan kitleleri, mağdur halk yıldırma yoluyla yok edilmeye devam edince, asırların maddi ve manevi birikimini geride bırakıp canlarını kurtarmak için Türkiye'ye doğru akın halinde göç etmeye başladı.

Arkalarında evleri, yurtları, malları, mülkleri kalmışken kültürlerini hafızalarında tutarak durağı belli olmayan kervana katıldılar. Arkalarında bıraktıkları çok geçmeden çeşitli sanatlar aracılığıyla dile geldi. Âşıklar "*Güzeller, yiğitler, dervişler, enbiya, bezirgan, kalyoncu, balıkçı, derici, ağa, bey, vali, kaymakam, şoför, müftü, esnaf, aşçı, köprüler, çeşmeler, fıskiye, şadırvan, kent kapısı, yalı, kale, camii, köşk, han, türbe, kilise, hamam, kaplıca, havuz, kahvehane, lokanta, harman yeri, fırın, bakkal, yol, taş, toprak, dere, dağ, çınar, yaprak, ova, semtler, meyve, çayır, yayla, çimen, bağ, bahçe, yazı, hava, kar, sis, bülbül, şahan yavrusu, kurbanlık, akarsu, pınar, göl, kuyu, akıntı, gül, nergis, karanfil, eğlence, oynamak, meyve, börek, kaymak,*

⁵⁴ Büyük Sıkıntılar ile gerçekleşen iskanı izleyen günlerde göçmenlere zirai üretim yapabilmeleri için alet, tohumluk verilmiş, masrafları Osmanlı Devleti üstlenmiştir. Bk. Oktay Kızılkaya, Tolga Akay, "*Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar*", *Turkish Studies*, VIII/2, Winter 2013, s. 150.

⁵⁵ *Osmanlı Belgelerinde* ..., I, s. 58.

⁵⁶ "*ziraata girişmiş bulunan akvâmın mahsulatından aynen öşr istifa olunarak bundan hasıl olacak zahirenin ebna-yı cinslerinden muahharan gelen ve henüz iskân olunamayan muhtacîn-i muhâcirin nân-ı aziz ve tohumluğuna karşılık itti haz kılınması ...*", *Osmanlı Belgelerinde* ..., I, s. 75.

⁵⁷ İ. Tekeli 2010: *Göç ve Ötesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., s. 47.

⁵⁸ *Osmanlı Belgelerinde* ..., I, s. 88.

⁵⁹ Murathan Keba, "*1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu*", *EKEV Akademi Dergisi*, XVII/57, Güz 2013, s. 98.

⁶⁰ Bi, a.g.b., s. 1345.

⁶¹ *Osmanlı Belgelerinde* ..., I, s. 171.

⁶² Ahmet Gündüz, "*Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması ve Osmanlı Devleti'ne Göçler*", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 161, Mart-Nisan 2006, ss. 171-182.

hüşmerim, yumurta, kahve, çay, şiş köfte, kuş başı et, kilit, sabun, taşıt" gibi motifleri nesilden nesle aktarıp, büyük bir hasretle yaşattılar.⁶³

"Yemekte çeşitlilikte ziyade gıdai bir meziyet ve gösterişten fazla bir lezzet ararlar. Az ve kuvvetli yemek adetleri olduğundan yemekler daha çok et, süt ve yoğurttan oluşur. Mideyi şişiren sebze pek itibar etmezlerdi. Çerkes kültürünün vazgeçilmez öğelerinden olup Uzuntarla ve Ketenciler köyünde Çerkes evlerinde yapılan bazı Çerkes yemekleri şunlardır: Çerkes tavuğu (mısır unlu-cevizli-Abhaz usulü), Şıpsı (mısır unlu-sade), Şelame (yağda kızartılmış mayalı hamur), Pasta-Kaçamak (mısır unu ile yapılır. Eskiden ufak darı son zamanlarda kavrulmuş mısır unundan pişirilmektedir.) Haluj (iki türlüdür; bir çeşidinin içine peynir veya şekerli ceviz konup yağda pişirilir. İkinci çeşidi ise içine tuzsuz peynir veya patates konup suda pişirilir. Bazı yörelerde Psıhaluve yani mantı diye yâd edilir), Cenciğin (Baklagillerden kuru fasulye ve barbunya ile yapılan yemeğe "fasulye ezmesi"ne bazı kabileler Geşpit-Geşıpsı Abazalar Akudurşışı demektedir). Abaza peyniri; 1 kg. elde etmek için yaklaşık 10 litre süt kullanılmaktadır. Piyasada Çerkes peyniri olarak bilinmektedir. Çerkesler tarafından Metekoy diye tabir edilen ise, bu peynirin kurutulmuş şeklidir. Bu peynirin ocakta / şöminede kurutulmuş bir cinsine de isli peynir denilmektedir."⁶⁴

"Zaman zaman 'Zexes' adı altında düzenlenen etkinliklerde otantik müzikler, danslar ve Çerkes yemekleri sunulmak suretiyle bu kültür geleneği"⁶⁵ bir çok yerleşim yerinde fark edilmektedir. Mevcudiyeti tespit edilen etkileşim, karşılıklıdır.

İki kültür dünyası arasına işgalci ve kalıcı olarak giren Ruslara karşı geliştirilen, sanata dayalı mukavemet unsurları bulunmaktadır. Takriben kırk yıl "Moskof" işgali yaşayan "Kars'ta Anadolu ile Azerbaycan arasında ortak bir âşıklık ve hikayecilik geleneğine sahip kılan âşıkların başında Çıldır'lı Âşık Şenlik gelir." Anadolu, Gürcistan ve Azerbaycan başta olmak üzere Kafkasya'da bir âşıklık geleneği oluşturan Karakalpak Boyundan Çıldır'lı Âşık Şenlik (1850-1913) yaşadığı dönem itibariyle kültürel mevcudiyetin ve etkileşimin simge isimlerinden birisidir. Memleketinden çıkıp Ahılkelek'in Lebis Köyünden Âşık Nuri'den saz sanatında mesafe alıp, Kars, Ahıska, Borçalı, Tiflis, Gücü ve Revan'ı dolaşıp âşıklık yapan bir çok kişi ile tanışıp kendisini geliştirip Çıldır'a bölgenin⁶⁶ bildiği ve temsilcisi bir usta olarak dönmüş,

⁶³ Nebi Özdemir, "Âşıklık Geleneği Seyahat/Göç", *Uluslararası Âşık Şenlik Sempozyumu (25-27 Mart 2012 Kars) Bildiri Metinleri*, Kafkas Üniversitesi Türk Halkbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Kars 2012, s. 30.

⁶⁴ Bi, a.g.b., s. 1340.

⁶⁵ ay. yer.

⁶⁶ Hüzünlü, hazine ve acı olayların yaşandığı bu bölge, parçalanmışlıkta ilginç örneklerden bir tanesidir. İşgal sonrası Birinci Dünya Savaşının son çeyreğinde, Rusya'da Bolşevik İhtilalinin çıkmasıyla birlikte durumu

kendisinin tasnif ettiği "*Latif Şah hikayesi Azerbaycan sahasında da tanınmış, yayımlanmış ve sevilmiştir.*"⁶⁷ Çarlık sonrasındaki demir perde döneminde bağlantı kopmuş, koparılmıştır.

Sonuç

Tarih ile kültür arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Aileden devlete kadar birçok teşekkülde cereyan eden hadiseler, geride farkındalık ihtiva eden belirli bir kültür birikimi bırakmaktadır. Kültürel birikim, tasvip görmese de doğal ve kaçınılmaz kabul edilen göçlerle beslenmekte, şekillenmekte, ciddi anlamda farklı etkileşim oranlarıyla kendisini güncellemektedir.

Coğrafi konumundan dolayı Doğu, Batı, Anadolu, Ortadoğu, Akdeniz, İslam kültür ve medeniyetlerinin merkezinde yer alan Türkiye; Göbeklitepe, Çatalhöyük, Çayönü, Hacılar, Alishar, Truva, Alacahöyük, Tilkitepe, Beycesultan gibi en eski yerleşim yerlerinin sahibi olarak tarihi birikimiyle, mukayesesi mümkün olmayan kültürel zenginliğin sahibi olmuş, göçlerin ülkeye eklendiği yeni unsurlarla zenginliğini çok daha ileriye götürmüştür.

Memleketin her yöresinde giyim, kuşam, anane, yemek, eğlence ve sanat gibi farklı alanlarındaki çeşitliliğin kendisini göstermesi, kültür mozaığının ortaya çıkması ve yükselişinde başrolü göç üstlenmiştir.

Göçte hedef ülke Türkiye, insan hareketliliğinde çekici rol üstlenmekte, siyasi, hukuki, ekonomik, sosyal etkiler kültürel etkileşimi zaruri hale getirmekte, kültürlerarasında birçok iletişimi de bünyesinde barındırmaktadır.

Çarlık dönemindeki uygulanmaların, uzun vadeli plânların sonucunda ortaya çıkan savaş, işgal, zulüm, baskı, kuraklık, kıtlık, doğal afetler, terör gibi sebepler Türkiye'yi, Kafkasyalı birçok topluluk nazarında hedef ülke haline getirmiştir.

Göç sonrasında gerek yurtlarında kalanlar, gerekse hedef ülkelere gidenler arasında zaruri bir halde; aile, barınma, karakter, dil, lehçe, inanç, yemek, giyim kuşam, kullanılan eşyalar,

değerlendiren Osmanlı Ordusu bölgeyi düşmandan temizlemiş, Bakü'ye kadar ulaşmışsa da 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile her türlü siyasi manevraya rağmen mıntıka Türkiye'den koparılmıştır. Çizilen sınırlar mıntıkeyi Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan arasında bölmüştür. Ermenistan buralarda yeni yerleşimlerle, Gürcistan ise sürgünlerle demografik ve kültürel dokuyu tamamen değiştirmişler, hasretleri kâbusa çevirmişlerdir.

⁶⁷ Ali Duymaz, "Âşık Şenlik'in Hikayeleri Çerçevesinde Halk Hikayelerinin Tasnifi Meselesine Dair Bir Değerlendirme", *Uluslararası Âşık Şenlik Sempozyumu (25-27 Mart 2012 Kars) Bildiri Metinleri*, Kars 2012, s. 5.

isimler, gelir kaynakları, toprağı işleme, hayvancılık, ticaret, bina, inşaat, yetersiz beslenme, güvensiz ortam, bölgeye ve beslenme yetersizliğine bağılı hastalıklar kolera, karahumma, tifüs, çiçek, kabile kuralları, gasp, yağma, hırsızlık, hukuki, siyasi, sosyal problemler, toplumsal yapı gibi farklı alanlarda değışiklikler yaşanmıştır.

Kitleler üzerinde müspet ve menfi yönde farklı etkileri görülmesine, sosyo-ekonomik açıdan pek hoş karşılanabilecek bir olay olmamasına rağmen, beşeriyetin, büyük medeniyetlerin ve büyük başarıların temelinde göç hadisesi yattığı kabul gören bilimsel bir realitedir. Göçmenler kendisini kabul ettirebilmek için hukuki, sosyal, iktisadi, fikri, ahlaki, beşeri kısacası bütün kültürel değerlerini ortaya koyma durumundadırlar.

Osmanlı Devleti tarihi boyunca hiçbir ayırım yapılmaksızın hedef ülke olarak kendisine yönelen göçmenlere büyük bir teveccühle yaklaşmıştır. Böylesine esaslı bir devlet politikası, kültürel etkileşimi daimi, kaçınılmaz ve kalıcı hale getirmiştir.

Dünya tarihinde yaşanan en büyük felaketlerden sayılan, XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşen Kafkas göçleri içtimai bağlardan dolayı Osmanlı Devleti topraklarına yönelmiş, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerine dağılmış, uzun müddet idarenin uğraşmak zorunda kaldığı meselelere sebep olmuş olsalar da, kültürel renklilik ile zenginliğin asli unsurları haline gelmişlerdir. *Göç Yönetimi* konusunda çoğu zaman zorlanılsa da sığınanlar asla yüz üstü bırakılmamış, onlara sırt dönülmemiştir. Göçler silsile halinde, pek çok toplulukları da içine alarak, çoğunlukla karmakarışık bir halde sürmüştür.

Adigeler, Kabardeyler, Nogaylar, Karapapaklar, Ahıskalılar, Çeçenler, Gürcüler, Azeriler, tasnifi, gruplandırılması imkânsız bir şekilde Anadolu'nun hemen her kazasına iskân edilmişlerdir. Daha önceki akrabalarını isteyenler de kendiliğinden farklı mntıkaların sosyal dokusunu pekiştirmişlerdir.

Yurtlarını terk edenler, ulaşmaya muvaffak oldukları yeni toplumların içinde fonksiyonlarını yerine getirmek, milli kimliklerini muhafaza etmek, potansiyellerini geliştirmek yolunda gerçekleştirdiği etkinlikler ile kültürel etkileşimin kapısını aralamışlardır. Ana coğrafyalarının soğukluğuna rağmen, gönül coğrafyasıyla bütünleşme yeteneğini barındırdıklarından kardeşleriyle "*sıcak bir kucaklaşma*" sonrası adapte olmakta zorlanmamışlardır. Geleneklerini korumaya devam etmişlerdir.

Gönüllü ya da zorunlu göç zorluklara rağmen beşeri hassasiyetin, sosyal dokunun sağlamlığı ile barındırdığı kültürel renkliliğini ve zenginliğini sürdürmüştür. Anadolu'nun toplumsal birlikteliği hiçbir zaman bozulmamıştır.

Yaşanılan coğrafya, iklim, hayat tarzı, inanç, gelenek ve göreneklerden etkilenen mutfak kültürü, göçlerle başka coğrafyalara nakl olarak kültürel etkileşimin en belirgin özelliğini oluşturmaktadır. Kafkasya'dan göç edenler gelenek, görenek ve kültürel zenginliklerini Anadolu'ya getirmesi ile dikkat çekmektedir.

Bir topluluktan ziyade "*kültür*" kabul edilen Çerkes kelimesi birçok kültürel öğeye isim olmuştur. Çerkes peyniri, acuka, hamur işi, haluj, şıpsı, Çerkes tavuğu, çaf, sızbal, şelame, kaçamak, cencığın, akudurşışı, psıhaluve gibi yemek ve pasta çeşitleri Anadolu'ya taşınmış, kültürel etkileşimin örnekleri arasındaki yerlerini almıştır. Abaza peyniri, Çerkes peyniri de Anadolu'nun hemen tamamında çok yaygın olarak bilinmektedir. Metekoy, isli peynir yani kurutulmuş peynir yine kültürel etkileşimin topluma kazandırdığı türlerdendir.

Otantik müzikler, danslar, yemekler, akordeon, mızıka, doli göçlerin Anadolu kültürüne hediyeleridir. Arkalarında evleri, yurtları, malları, mülkleri kalmışken kültürlerini de hafızalarında tutarak kervana katıldılar.

Kaskasya'dan Anadolu'ya gelen göçmenler, beraberlerinde getirdiği kültürel renklilik ve zenginliklerini Anadolu topraklarında yaşatarak, Türk Kültürünü beslemişler, karşılıklı kültürel etkileşim içinde olmuşlardır.

Kaynakça

Ahmet Halil, "Göç Sosyolojisi: Türkistan Göçmenler", *Türk Yurdu* IV/318 (Aralık 1965) s. 15-16.

Akay, Tolga, "XIX. Yüzyılda Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Yönelik Göç Hareketlerinde Sinop'un Yeri", *I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi, 6-9 Ekim 2011 Bildiri Kitabı*, Karabük 2013, ss. 3-14.

Akdoğu, O. 2004: *Bir Başkaldırı Öyküsü Zeybekler Tarihi-Ezgileri-Dansları*, I, İzmir.

Akkoyun, Turan, "Kopuş-Birleşme Çizgisinde Kültürel Zenginlik ve Renklilik: Kafkasya-Afyonkarahisar", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015), ss. 85-99.

Aksoy, Zeynep, "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* V/20 (2012) ss. 292-303.

Akyüz, Jülide, "XIX. Yüzyılda Rusya'dan Yapılan Göçler ve Kars-Sarıkamış Çevresinde Yaşanan Muhacir Hareketleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 154 (Ocak-Şubat 2005) ss. 179-195.

Ali Rıza, "Bulgar Dağında Göç", *Halk Bilgisi Haberleri* III/ 35 (15 Nisan 1934) ss. 305-308.

Arslan, Nebahat Oran, "Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Gelen Muhacir ve Mültecilerin Durumu (1921-1945)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 35 (2007) ss. 341-359.

Aslan, H. 2001: *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskanlar Sürgünler*, İstanbul.

Atmaca, T. 2009: *Sömürülen Topraklarda Sürgünler ve Soykırımlar*, Ankara.

Atnur, İbrahim Ethem, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Ermeni Çocuk ve Kadınları Sorunu", *Ermeni Sorununa Disiplinler Arası Bakış: Tarih -Siyaset -Hukuk*, (Ed. Hasan Celal Güzel vd.), Ankara 2017, ss. 405-416.

Aydın, Diler, vd., "Göç Olayının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri", *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi* VII/1 (2007) ss. 8-14.

Balaban, A.Rıza, "Geleneksel Yaşamda Kültürlenme (Toplumsallaşma) Süreci", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 2 (1981) ss. 169-176.

Bayraktar, Hilmi, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskanlar (1869-1907)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (2007), ss. 405-434.

Benli, Hakan, "Türkiye'de Yaşayan Nogay Türkleri", *Yeni Türkiye* 54 (Eylül-Ekim 2013) ss. 2755-2772.

Berber, Ferhat, "Manisa Kazası'nda Kafkas Yerleşimleri", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015) ss. 117-122.

Bi, M. 2007: *Kafkas Tarihi*, I, İstanbul.

Bi, Mahmut, "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu 2014 Bildirileri*, III, (Ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik), İzmit 2015, ss. 1313-1359.

Bilgi, Nejdet, "Atatürk ve Ermeni Zorunlu Göçü", *Atatürk Araştırmaları*, I, İzmir 2011, ss. 55-82.

Bozbuylık, İbrahim, "Kafkasya'dan Düzce Havalisine Gelen Muhacirlerin İskânı ve Kafkas Muhacirleri ile Yerli Halkın İlişkileri", *Yeni Türkiye* 74 (Temmuz Aralık 2015) ss. 741-750.

Çağ, Galip, "XIX. Yüzyılda Çerkez ve Nogay Göçmenlerin Anadolu'da İskanı ve Çankırı Örneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi* III/2 (Güz 2013) ss. 132-142.

Çam, Y. 2004, *Kafkasya’dan Türkiye’ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskanlar*, Kocaeli Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmit.

Çanak, A.F. 1969, *Kafkaslardan Uzunyaylaya*, Ankara.

Çelik, M.Furkan, "Türkiye'de Kafkasya ile ilgili Yapılan Dil ve Kültür Konulu Çalışmalar Üzerinde Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye* 71 (Temmuz Aralık 2015) ss. 319-323.

Çetin, Necat, Tinal, Melih, "Kafkas Sürgünü Sonrası Çerkeslerin İskân Edildiği Ödemiş Ertuğrul (İhsaniye) Köyü 1321 (1905) Yılı Son Osmanlı Nüfus Tahriri (Sayım- Yazım)", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015) ss. 140-145.

Çetintaş, Mesut, "Değerlendirmeler: Kafkasya'da Kültürel Etkileşim", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 28 (2009) ss. 73-79.

Çiftçioğlu, İsmail, "Orta-Asya'da İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)", *Bilig* 44 (Kış 2008) ss. 143-170.

Çoçiyev, Georgi ve Bekir Koç, "Kuzey Kafkasyalıların Doğu Anadolu'ya İskan Edilmesi ve Adaptasyon Problemleriyle İlgili Bazı Bilgiler (XIX. Yüzyıl İkinci Yarısı - XX. Yüzyıl Başlangıcı)", *Journal of Asian History* 4011, 2006, pp. 80-103.

D. Çurey Ali, "Türkiye'de Çerkes Diasporasında Etno-Müzik Geleneği", *Yeni Türkiye* 80, (Temmuz Aralık 2015), ss. 22-36.

Demirtaş, Mehmet, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kafkasya'dan Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Yaşadıkları Zorluklar", *Yeni Türkiye* 74 (Temmuz Aralık 2015) ss. 700-718.

Denisenko, Ludmila, "Rus Emperyalizmi Kafkasya'nın Ruslaştırılması ve Malakanlar", *Toplumsal Tarih* 187 (Temmuz 2009) ss. 60-65.

Deniz, Taşkın, "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* XVIII/ 1 (Nisan 2014) ss. 175-204.

Doğan, Atila, "Çeçenistan Yaralarını Sarıyor", *Yeni Türkiye* 54 (Eylül-Ekim 2013) s. 2773-2774.

Duymaz, Ali, "Âşık Şenlik'in Hikayeleri Çerçevesinde Halk Hikayelerinin Tasnifi Meselesine Dair Bir Değerlendirme", *Uluslararası Âşık Şenlik Sempozyumu (25-27 Mart 2012 Kars) Bildiri Metinleri*, Kars 2012, ss. 5-15.

Eren, A.C. 1966: *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri , İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul.

Erşahin, Seyfettin, "Kafkasya ile Türkiye Arasında Kültür Bağı Olarak Mevlid Geleneği", *Yeni Türkiye* 71 (Temmuz Aralık 2015), ss. 483-497.

Eser, M. 1993, *Uzunyayla Bölgesinde Yaşayan Çerkes Köylerinde Sosyo-kültürel Değişme*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Göç, t.y., ş.y.

Güler, Sibel, "Eskişehir'in Yerel Mutfak Kültürünün Zenginleştirilmesine Yönelik Bir Çalışma: Çerkez Mutfağı", *I. International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability-2017*, ss. 1-11.

Günay, Necla, "Osmanlı'nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu'ya Göç ve İskanı", *Bilig* 61, (2012) ss. 121-142.

Gündoğan, Esra, "Kayseri Pınarbaşı İlçesi'nde 'Muhacirîn-i Çerakis'in İmar Faaliyetleri (Camiler)", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015) ss. 68-84.

Gündüz, Ahmet, "Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması ve Osmanlı Devleti'ne Göçler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 161 (Mart-Nisan 2006) ss. 171-182.

Gündüz, Ahmet, "XIX. Yüzyılda Kırşehir'e Yerleştirilen Nogay Muhacirleri (1861-1863)", *Turkish Studies* VII/1 (2012), ss. 1217-1229.

Güneri, Mukaddes, "Küreselleşme Türk Dünyası ve Türkçe", <http://konferans.yeniturkiye.com/bildiriler/default.asp>

Güngör, Fethi, "Çerkeslerin Uzunyayla'da İskânı - Kaynar Mahallesi Örneği", *Yeni Türkiye* 74 (Temmuz Aralık 2015) ss. 735-740.

Habiçoğlu, B. 1993, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul.

Hesenov, H. Nuroğlu, "Kuzey Azerbaycan'da Çarlık Rusyası'nın Göç Ettirme Politikası ve 1830'lu Yıllarda Demografik Durum", *Yeni Türkiye* 74 (Temmuz Aralık 2015) ss. 414-417.

Kanpolat, Y. 1989, *Reyhanlı İlçesinde Türkmen Aşiretlerinin Durumu ve Kuzey Kafkasya Göçmenleri*, Ankara.

Karakaş, Ömer, "XIX. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskânı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XII/2 (Kış 2012) ss. 355-388.

Karazeybek, Mustafa, "Karahisâr-ı Sahib Sancağı'na Kafkas ve Balkan Muhacirlerinin İskanı", *Türkoloji Üzerine Araştırmalar* 14 (Eylül 2017) ss. 78-91.

Keha, Murathan, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", *EKEV Akademi Dergisi* XVII/57 (Güz 2013) ss. 91-106.

Khchemizova, Mira, "Çeraşe Tombot'un Penceresinden Düzce Adagidelerine Bakış", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015) ss. 37-41.

Kırlı, E. 2009, *XIX. ve XX. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler*, Osmangazi Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Kızılkaya, Oktay ve Tolga Akay, "Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar", *Turkish Studies* VIII/2 (Winter 2013) ss. 137-152.

Kosova, Erden, "Kulvarlar Arasında", *Toplum ve Bilim* 125 (2012) ss. 23-40.

Kuzu, Tülay Sarar, "Türkiye Adagideleri ve Sosyo-Kültürel Özellikleri", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015) ss. 5-12.

Memmedli, Şureddin ve Gülnara Goca-Memmedova, "Gürcistan'dan Türk Göçleri", *Bizim Ahıska* 15 (2009) ss. 12-17.

Namıtok, A. 2004: *Çerkeslerin Kökeni*, (Trc. Özalp Güneralp), I, İstanbul.

Oktay, Hasan, "Türkiye'nin Doğu'ya Açılan Kapısı Kafkasya'ya Stratejik Bakış", *Yeni Türkiye* 56 (Ocak Şubat 2014) ss. 435-444.

Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, 2012: I, (Haz. Kemal Gurulkan vd.), İstanbul.

Özdemir, Nebi, "Âşıklık Geleneği Seyahat/Göç", *Uluslararası Âşık Şenlik Sempozyumu (25-27 Mart 2012 Kars) Bildiri Metinleri*, Kars 2012, ss. 16-34.

Özekmekçi, M. İnanç, "Tehdit Sınırını Geçemeyen Göçmen", *Hayat Sağlık* 2 (Temmuz 2010) ss. 44-48.

Özlu, Zeynel, "XIX. Yüzyılda Besbi (Adıyaman) Kazasına Yapılan Göçler", *Geçmişten Günümüze Göç*, I, (Ed. Osman Köse), Samsun 2017, ss. 457-464.

Özlu, Zeynel, "XIX. Yüzyılda Düzce Kazası'na Göçler", *Bilig* 61 (Bahar 2012) ss. 201-222.

Paşaoğlu, D. Derin, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrasında Muhacir İskanı", *History Studies* V/ 2 (March 2013) ss. 347-386.

Pul, Ayşe, "Trabzon ve Samsun Limanlarına Gelen Kafkasya Muhacirlerinin Durumları ve Alınan Tedbirler", *Yeni Türkiye* 74 (Temmuz Aralık 2015) ss. 719-734.

Satış, İlhan, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Çerkes Göçü ve Doğu- Güneydoğu Anadolu'da İskânlar", *Yeni Türkiye* 74 (Temmuz Aralık 2015) ss. 751-761.

Selçuk, Havva, "Kayseri'ye (Aziziye-Pınarbaşı) İskân Edilen Kafkas Göçmenleri ve 1927 Tarihli Nüfus İstatistiğine Göre Kayseri'de Çerkesler", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015) ss. 62-67.

Şavk, Ülkü Çevik, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Nogaylar ve Nogayca", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015) ss. 369-376.

Şimşir, Nahide, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Kafkasya'dan Balıkesir ve Çevresine Göçen Nüfus", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015) ss. 100-116.

Tavkul, U. 2009: *Kafkasya'da Kültürel Etkileşim*, Ankara.

Tekeli, İ. 2010: *Göç ve Ötesi*, İstanbul.

Temizkan, Abdullah, "Kafkasya Muhacirlerinin Denizli'de İskanı", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Pamukkale Üniversitesi Yay., Denizli 2007, ss. 285-289.

Tepekaya, Muzaffer, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* VI/ 2 (2006), ss. 463-480.

Terzioğlu, A. Mutlu, "Müzik Sanatında Kültürel Etkileşim ve Gelenek (Erzurum İli Örneği)", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* II/1, (Haziran 2016) ss. 108-118.

Togan, A. Z. V. 1983: *Tarihte Usûl*, 3.b, İstanbul.

Topçu (Papşu), Murat, "Kitap Eleştirisi: *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi* I/2 (Mart 2016) ss. 191-195.

Tuzcu, Ayla, Ilgaz, Ayşegül, "Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* VII/1 (2015) ss. 56- 67

Türkdal, Merve Karaçay ve Rıdvan Palancı, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Karaçay-Malkar Göçleri: Tokat-Arpacı / Karaçay Örneği", *Geçmişten Günümüze Göç*, I, (Ed. Osman Köse), Samsun 2017, ss. 443-456.

Uğurlu, Ö. 2007: *Kafkasya'dan Anadolu'ya Çerkes Göçü*, Kavim Yay., İstanbul.

Uslucan, Cihat, "XVIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla İstanbul'dan Ev Göçü", *Geçmişten Günümüze Göç*, (Ed. Osman Köse), II, Samsun 2017, ss. 1031-1039.

Ülkütaşır, M. Şakir, "Kültür Bahisleri: Folklor ve Etnografyanın Konuları üzerine", *Türk Kültürü* 53 (Mart 1967) ss. 367-371.

Yıldız, Hüseyin, "Kafkasya'da Kültürel Etkileşim...", *Dil Araştırmaları* 6 (Bahar 2010) ss. 219-226.

Yılmaz, Ali ve Rüstem Mustafa, "1992 Sonrası Türkiye'ye Göçen Ahıska Türklerinin Göç, İskân ve Uyum Sorunlarına İlişkin Bir Araştırma: Bursa Örneği", *Studies of the Ottoman Domain* IV/6 (Şubat 2014) ss. 1-19.

Yılmaz, E. 1985: *Hukuk Sözlüğü*, 3. b., Ankara 1985.

Yüksel, Ahmet, "Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskanları", *Geçmişten Günümüze Göç*, I, (Ed. Osman Köse), Samsun 2017, ss. 405-418.

Yüksel, Hamit, "Uzunyayla Çerkeslerine Sosyolojik, Linguistik, Ekonomik ve Politik Yaklaşım", *Yeni Türkiye* 80 (Temmuz Aralık 2015) ss. 42-61.

Yüzbey, İrade, "Ahıskalı Türkler ve Kültürleri", *Turkish Studies* III/3 (2008) ss. 67-95.

Zeyrek, Y. 2001: *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) ve Sonucunda Pomakların Anadolu'ya Göçleri

Dilara AVCI*

Özet

1877-1878 yılları arasında çıkan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan savaş kitleleri etkilemiştir. (Hicri takvime göre yılın 1293 olmasından dolayı, bu savaş 93 Harbi olarak da adlandırılmaktadır.) Bu savaş 2 cephede yaşanmıştır, bu cepheler, Balkan ve de Kafkasya cepheleridir. Bu savaşın sonunda adeta Balkanların çehresi değişmiştir. Ayrıca, Balkan yarımadasında yaşayan Türkler ve de Pomaklar'da zor bir sürece girmişlerdir. Pomaklar Bulgarcanın bir lehçesini konuşan Müslüman bir topluluktur ve de çoğunlukla Balkan yarımadasında yaşamaktadırlar. Savaş başlar başlamaz, karşılaştıkları kötü koşullardan ve de insanlık dışı yaklaşımlardan dolayı Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Anadolu'ya yapılan göçlerle beraber, Anadolu'nun da görüntüsü ve de kimliği değişmeye başlamıştır. Göç yollarında ve de göç esnasında karşılaştıkları zorluklar neticesinde çoğu Pomak göçü bitiremeden, yollarda ölmüştür. Göçü tamamlayabilenler ise, yerleştikleri yerlerin düzenine alışmaya çalışmışlardır.

* Bilkent Üniversitesi, Ankara

Pomaklar Kimdir?

*Pomaklar Bulgarcanın bir lehçesi ile konuşan Müslüman bir halktır.*¹ Kesinlikle altını çizerek belirtmek gerekir ki, Pomakların etnik kökenleri ve de Pomak tabirinin menşei hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Birbirinden farklı görüşler ve de tezler mevcuttur. Birçok Balkan tarihçisi de birbirinden farklı görüşler belirtmektedir. Fakat kesin olarak emin olduğumuz durum ise, Pomaklar Osmanlı egemenliği altında yaşamış bir topluluktur. *Pomaklar, Meriç düzlüklerini Ege kıyılarından ayıran Arda, Karasu (Mesta) nehirlerinin geçtiği yeşil vadili Rodoplar ile Pirin ve Vardar Makedonyası bölgelerinde ikamet etmektedirler.*² Pomakların yaşadıkları yerlerden kolaylıkla anlaşılabilir ki, Pomaklar her zaman Bulgarların göz hapsinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkan (93 Harbi) harp bir nevi, Bulgarlar için, Pomakları hedef almaları konusunda yardımcı görevi görmüştür.

93 Harbinin Başlaması

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, Balkanların adeta çehresini tamamıyla değiştirmiştir. Bu durumun yanı sıra ise, Balkanların nüfus yoğunluğu da değişmiştir. Bu durumun sebebi ise savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'ndan kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti savaşta ağır bir yenilgi almıştır ve de imzalanan antlaşmaya göre de büyük bir Bulgaristan inşa edilmiştir. (Ege Denizi'nden Adriyatik'e kadar).

Savaş başlar başlamaz, Rus orduları, Bulgar çetelerinin de desteğini alarak adeta Müslüman nüfusa (içlerinde Pomaklar da var) karşı önlenemez bir nefretle kıyıma başlamışlardı. Bu önlenemez nefret sonucunda da, savaştan ve de düşmandan kurtulabilmek için Pomaklar göç etmek durumunda kalmışlardır. Bazı göçler ise, Pomakların yaşadıkları bölgelerden onların varlıklarını silebilmek için bilinçli olarak Pomaklar göçte zorlanmışlardır. Bu durumun temel sebeplerinden biri ise, yakın zamana kadar Bulgar tarih yazımının temel taşlarından biri olan Pomakların zorla Müslümanlaştırıldığından kaynaklanan, temelsiz iddialardır. Birçok Bulgar tarihçiye

¹ Koyuncu, Aşkın: “ Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)”. *OTAM* 33 (Ankara,2013),s. 139-196.

² Memişoğlu, H. 1999: *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s.11.

göre, Pomaklar Bulgarcanın bir lehçesini konuştuklarından dolayı, Bulgar asıllı olarak kabul edilmekteydiler. Onların Müslüman olmaları ise, Osmanlının kılıç zoruyla uyguladığı Müslümanlaştırma politikalarından kaynaklanmaktaydı. Bu tezin doğruluğunun kanıtlanamaması ise, Osmanlının hiçbir zaman Müslüman olmayan toplulukları zorla Müslümanlaştırmaya çalışmamasından kaynaklanmaktadır. Eğer Osmanlının zorla Müslümanlaştırma gibi bir gayesi olsaydı, direkt olarak Gagavuz Türkleri Müslümanlaştırmaya çalışmaları gerekirdi.³

93 Harbi'nin başlaması Bulgarlara, zorla Müslümanlaştırıldıklarını iddia ettikleri Pomakları gerçek dinlerine döndürmek için bir fırsat vermişti. Ayrıca, savaş ile beraber, katliamlarda başlamış oldu. Hasat için kalmış olan yaşlılar bile acımasızca öldürülmeye başlanmıştı. Ruslar ve de Bulgarlar tarafından işgal edilen Türk ve de Pomak köyleri, kasabaları ve de şehirleri tahrip edilmişti. Ruslar tarafından silahlandırılan Bulgarlar ise acımasızca, silahsız olan Pomakların ve de Türklerin üzerine saldırmışlardı. Süratle silahlandırılan Bulgarlar, Don Kazakları ile beraber, Pomakların ve de Türklerin üzerine saldırıp, katliam yapmaya başlamışlardır.⁴

İlk aşamada, Bulgar çetecilerinden ve Rus ordusundan kurtulabilmek için Pomaklar göç etmeye başlamışlardır. Öncelikle, neredeyse bütün Pomak nüfusu Tuna tarafından Makedonya bölgesine göç etmeye başlamışlardır.⁵ Pomaklar yerleştikleri yeni bölgelerde Türk adlarını taşıyan yeni köyler inşa ederek yaşamaya başlamışlardır.⁶ Çoğu Pomak 1880 yılında kendi memleketlerine geri dönmelerine rağmen, yeni kurulan Bulgar hükümetinin yoğun baskılarından dolayı, anavatana geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁷

³ Turan, Ömer: “ Pomaks, their past and present” . *Journal of Muslim Minority Affairs* 19 (1999), s.69-83.

⁴ Memişoğlu 1999 s.39.

⁵ Turan 1999 s. 73.

⁶ Memişoğlu 1999 s.77.

⁷ Turan 1999 s. 73.

Anadolu'ya Yapılan Göç

Can kaybı ve de kitlesel olarak çekilen çileler düşünüldüğü zaman 93 Harbi neticesinde yapılan göç, tarih boyunca görülebilecek en dehşet verici olanlarından biri olarak görülmektedir. Bu durumun temel sebepleri ise; göçün kış aylarında başlamış olması, Pomaklara ve de Türklere, Bulgarlar ve de Ruslar tarafından yapılan insanlık dışı muameleler ve de Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu imkânların sığınmacılar için yeterli olmamalarından kaynaklanmaktaydı.⁸

Çoğu insan tren istasyonlarında Anadolu'ya göç edebilmek için beklemeye başladılar. Hasköy(Edirne'nin kuzeybatısı)'de Ocak ayında, 8.000'den fazla sığınmacı göç edebilmek için beklemeye başladılar. Trenlerin gelmesini beklerken de savunmasız ve de açıkta beklemeye başladılar. Filibe istasyonunda 15.000, Çorlu'da da 20.000 kişi göç edebilmek için beklemeye başladılar.⁹ Kış mevsiminin giderek artan olumsuz koşulları neticesinde ve de kırsal yörelerin güvensiz olmasından kaynaklanan durumdan ötürü, sığınmacılar yaya olarak ilerlemeye başladılar. Birçoğu daha yürürken donarak yaşamını kaybetti. Trenler geldiği zamanda, hayvan taşıma vagonlarının içine dolmuşlardır. Tek düşündükleri zulümden ve de katliamdan kurtulup, sağ salim bir şekilde anavatana ulaşmaktı. Özellikle kadınlar ve de çocuklar vagonlardaki yerlerini kaybetmemek için yerlerinden asla ayrılmamışlardır. 1 Şubat 1878 yılında Blunt'tan Layard'a (İngiliz büyükelçi) yazılan yazı da, vagonlarda dolayısıyla insanların yerlerinden ayrılmadıkları için, vagonlarda dışkıladıklarını anlatmaktadır. Bu sebepten ötürü de birçok hastalık ortaya çıkmış de buna bağlı olarak da hastalıklara dayalı birçok ölümler ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁰

Hastalıklara dayalı ölümler ve de kış mevsiminin getirdiği sert hava koşullarına dayalı ölümlerin yanı sıra, bu sığınmacılar, arkalarından ilerleyen Rus orduları tarafından çokça yakalanmışlardır. Buna ek olarak da yollarda Bulgarlar ve de

⁸ McCarthy, J. 1998: *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul: İnkılab Kitabevi, s.88.

⁹ Bilal Şimşir'in Rumeli'den Türk Göçleri (I. Cilt) adlı kitabında No.140'da aktarılan (13 Ocak 1878) Ethem Paşa'dan Süleyman Paşa'ya yazılan yazıda olan durumdan, rakamlarla beraber bahsedilmiştir. McCarthy Ölüm ve Sürgün adlı kitabının 88. sayfasında da bu belgeden yararlanmıştır.

¹⁰ McCarthy 1998 s. 89.

Kazaklar¹¹ göçmenlere saldırılarda bulunmuşlardır. ¹²

Konsolosların Göçmenler Hakkında Verdikleri Bilgiler

Başta İngiliz büyükelçisi Layard olmak üzere birçok Avrupalı konsolos 93 Harbi sebebiyle göç etmek zorunda kalan Pomak ve de Türk nüfusunun yaşadıklarına yakından şahit olmuşlardır. O dönemde İngiliz büyükelçisi olan Layard birçok yazısında (İngiliz Dış İşleri Bakanı'na yazdığı yazılarda) ve de raporunda göçmenlerin çok kötü koşullarda yaşamaya çalıştıklarını ve de birçoğunun içinde bulundukları kötü koşullar sebebiyle hastalığa yakalandığına dair durumlardan çokça bahsetmiştir. Layard'ın yanı sıra birçok Avrupalı gazete de durumdan haberdar olmasına rağmen Avrupa'da bu insanlara karşı özel bir hassasiyet oluşmamıştır. Katliama uğradıkları ve de yerlerinden edildikleri bilinmesine rağmen bu durum Avrupa toplumunda çok ses getirecek bir konu haline gelememiştir. Örneğin, İngiliz temsilcisi işlevinde görev yapan Cullen, bu insanların hangi koşullarda yaşam mücadelesi vermeye çalıştıklarına yakından şahit olmuştur. Çoğu göçmen ya dizanteriye yakalanmıştı ya da tifo ateşinde yanarak ölmek üzere durumundaydılar. Binlercesi, Gümülcine'de sefalet ve de hastalıklar arasında yaşama tutunmaya çalışmaktaydılar.¹³

Bu durumlara ek olarak, Pomak ve de Türk göçmenlerin, psikolojik durumları hakkında da Avrupalı görevliler raporlarında ve yazılarında bilgi vermişlerdir. Üzerlerindeki giysilerin bile gasp edildiğini ve yollarda çırılçıplak kalan çok göçmen gördüklerinin altını çizmişlerdir.¹⁴ Bilal Şimşir'in savaş sırasında ve savaş sonrasında olan belgeleri yayınlaması dolayısıyla kolaylıkla ulaşabiliyoruz ki, savaş sonrasında yaşayan Müslüman dul kadınların oranı çok fazlaydı.

¹¹ Don Kazakları, Rus ordularının önemli bir parçası halindedirler. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da Pomak ve de Türk nüfusa karşı katliamda ve de saldırıda bulunmuşlardır. Girdikleri köyleri ve kasabaları tarumar etmişlerdir. Toplu halde insan kıyımı yapmışlardır. Bu savaşta Rusların öncü birlikleri olarak hareket etmişlerdir. Sivil, savunmasız halka karşı çok acımasızca davranmışlardır.

¹² McCarthy 1998 s.89.

¹³ McCarthy 1998 s.90.

¹⁴ McCarthy 1998 s.91.

Ortaya Çıkan Hastalıklar

Hastalıklara yakalanıp ölen Pomak sayısı, Rus ve Bulgarlar tarafından öldürülen Pomak sayısından daha fazladır.¹⁵ Hastalık sorunsalı hem Balkanlarda hem de Anadolu'ya yapılan göç esnasında ve de yeni yerleşilen yerlerde büyük problemlere yol açmıştır. Birçok hastalık sığınmacıları etkilemiştir. Yeni yerleştikleri bölgede de onlarda var olan salgın hastalıklar bölge halkına da yayılmaya başlamıştır. Pomak ve Türklerin yakalandıkları salgın hastalıklar, tifo, tifüs ve çiçek hastalığı olmuştur. Edirne'de ki 45.000 göçmen nüfusun 16.000'i tifüs hastalığına yakalanmışlardı.¹⁶ Ayrıca belirtmek gerekir ki Edirne göçmenlerin sığındığı ana merkez haline gelmişti. Edirne'nin yanı sıra, İstanbul'a gelen birçok Pomak ve Türk göçmende yakalandıkları bu hastalıklar sebebiyle çok kötü bir hayat sürdürmeye başlamışlardı.

Bu duruma ek olarak ortaya çıkan bu salgın hastalıklar önlenemez bir hale gelmekteydi. Anadolu'da iskân edildikleri bölgelerde de yerel halkın arasında da bu hastalıklar görülmeye başlanmıştı. Pomakların bu hastalıklarını önleyebilmek için, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu hekim sayısı ve de ilaçlar yeterli gelmemekteydi.¹⁷

Irklar ve Yok Etme Savaşı Söylemi

Bulgaristan Mülki İdare Teşkilatı'nın Başkanı Prens Vladamir Çerkaski (1824-1878), sağlam bir Bulgar Devleti kurabilmek için Balkanlarda yaşayan Müslüman nüfusun yok edilmesi gerektiğine inanıyordu. Çerkaski'nin ifadesiyle Türk halkına karşı *Irklar ve Yok Etme Savaşı* (Une guerre de races et d'extermination) yapılmıştır.¹⁸ Çok sayıda Pomak ve Türk nüfus soykırıma tabi tutulmuşlardır. Savaşın bedelini savunmasız, sivil halk canıyla ödemiştir.¹⁹

¹⁵ McCarthy 1998 s.92.

¹⁶ McCarthy 1998 s. 92 (McCarthy, Ölüm ve Sürgün adlı kitabında, bu bilgiyi, Bilal Şimşir'in neşrettiği Rumeli'den Türk Göçleri adlı kitabından almıştır. Bu rakamlardan ise, Edirne'de ki Fransız konsolosu bahsetmiştir(15 Nisan 1878 gününde yazdığı yazısıdır.)

¹⁷ McCarthy 1998 s. 92.

¹⁸ Şimşir, B. 2017: *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar-Kıyımlar-Göçler 1821-1913*, Ankara: Bilgi Yayınevi, s.57.

¹⁹ Özcan, S. 2013: *Pomak Kimliği*, Edirne: Ceren Yayıncılık, s.62.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen bir savaş olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgi almasından kaynaklı olarak, Müslüman nüfus da hem Bulgar hem de Rus kuvvetleri tarafından katliama uğramışlardır. Pomaklarda 93 Harbi'nde bu iki kuvvet tarafından sistematik bir şekilde baskı görmüşler, göçe zorlanmışlar, yerlerinden edilmişler ve de canlarından olmuşlardır. Hem göç öncesinde hem de göç yollarında düşman kuvvetleri tarafından katliama uğramışlardır. 93 Harbi'nin başlamasıyla beraber Pomaklar ilk büyük göçlerini Anadolu'ya doğru yapmışlardır. İkinci büyük Pomak göçü ise, Balkan Harpleri neticesinde olmuştur.

93 Harbi'nde Pomakların yanında diğer Müslüman unsurlar da savaştan dolayı kötü muameleye maruz kalmışlar ve de kasıtlı olarak göçe zorlanmışlardır. Pomakların bir kısmını oluşturduğu Müslüman nüfusun ölüm sebepleri dört gruba ayrılabilir.²⁰ Öncelikle, muharebenin sebep olduğu ölümler, Bulgarların ve de Rus kuvvetlerinin Müslüman nüfusa canice saldırımları, yaşam koşullarının giderek kötüleşmesine bağlı olarak açlık ve de salgın hastalıklara yakalanıp ölenler ve mülteci olan Müslüman nüfusun uğradığı can kayıpları olarak gruplandırılabilir.²¹

93 Harbi sırasında ve sonrasında 250.000 ya da 300.000 Müslüman nüfus Rus ve Bulgar kuvvetleri tarafından katliama uğramışlardır. Bu duruma ek olarak, 1,5 milyon insan da Balkan Yarımadası'ndan Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmışlardır.²²

²⁰ McCarthy, Ölüm ve Sürgün adlı kitabında bu 4 grubu detaylı bir şekilde açıklamaktadır.

²¹ Şimşir 2017 s.59.

²² Karpat, K. 2013: *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timraş Yayınları, s.184.

Kaynakça

- Karpat, Kemal 2013: *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul.
- Koyuncu, Aşkın. “Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)”, *OTAM*, Vol.33, 2013, p.139-196.
- Mccarthy, Justin 1998: *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul.
- Memişoğlu, Hüseyin 1999: *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul.
- Özcan, Seren. 2013: *Pomak Kimliği*, Edirne.
- Şimşir, Bilal 2017: *Balkan Savaşları Sırasında Rumeli Türkleri Kırımlar-Kıyımlar-Göçler*, Ankara.
- Şimşir, Bilal 1989: *Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler-Documents I.*, Ankara.
- Turan, Ömer: “Pomaks: Their Past and Present”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 19, No. 1, 1999, p. 69-83.

Türkiye Yugoslavya Arası Serbest Göç Mutabakatı ve Sonuçları

Ali ERKEN*

Özet

Bu sunum Türkiye ile Yugoslavya arasındaki Serbest Göç mutabakatını inceler. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında iki ülke arasında yaşanan yakınlık sürecinde Yugoslavya'da yaşayan Müslümanlardan dileyenlerin Türkiye'ye göç edebilmesi konusunda mutabakata varılır. Ancak bu planın detaylı bir çerçevesi çizilmez. 1953 senesinde başlayan göç süreci 1960ların sonuna kadar devam eder. Bu süreç esnasında Yugoslavya Müslüman toplumunun sosyal ve kültürel karakteri ciddi değişime uğrar. Türkiye'ye gelen göçmenler için ise yeni bir adaptasyon ve dönüşüm başlamış olur. Bu durumun her iki ülkenin siyasi yönetimleri açısından sonuçları olur.

* Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul

Giriş

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin yönetici kadrosu I. Dünya Savaşı sonrası çizili sınırlara sadık kalacağını açıkça ortaya koymuştu.¹ Bu tavır, Osmanlı'dan koptuktan sonra kurulmuş olan Balkan devletleri açısından güven vericiydi. Yeni kurulan Balkan devletlerinden Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı bünyesinde resmi rakamlara göre 1.5 milyona yakın Müslüman yaşıyordu ve bu nüfusun arasında hatırı sayılır bir kısım Türkçe konuşabiliyordu.² Türkiye hükümeti Krallık yönetimi ile iyi ilişkiler kurmuştu ve iç işlerine karışmaktan uzak duruyordu.

Ancak 1930'dan sonra Yugoslav krallığında meydana gelen bazı gelişmeler ve Türkiye'nin göç tutumundaki tavrı neticesinde 1938 senesinde iki ülke arasında bir görüşme yapılır. Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Arasın sürdürdüğü görüşmeler neticesinde yaklaşık 200.000 Müslüman'ın Yugoslavya'dan Türkiye'ye gönderilmesi için anlaşmaya varılır. Bu süreçte yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin insan gücüne ihtiyaç duyması ve Yugoslavya Krallığı'nın nüfusu homojenleştirme kaygısı etkili olur. Ancak 1938'de imzalanan "Göçmen Anlaşması" Atatürk'ün vefatı ve ardından başlayan II. Dünya Savaşı sebebiyle uygulanamaz.³

II. Dünya Savaşı savaşı Almanya'nın mağlubiyeti ile sonuçlandıktan sonra Tito'nun Partizan milisleri Yugoslavya topraklarında hâkimiyeti ele geçirir.⁴ Ancak 1947-48 senesinden sonra Tito ile Stalin arasındaki anlaşmazlık baş gösterir ve Yugoslavya Komintern üyeliğinden atılır. Yugoslavya ile Sovyetler Birliği arasında artan gerginlik Yugoslav hükümetini Batı bloğu ve özellikle Amerika'ya doğru yaklaştırır. Yugoslavya'yı Sovyet etkisinden koparmak isteyen ABD yönetimi de bazı destek paketlerini ve askeri yardımları Tito'ya sunarlar.⁵ Sovyetler Birliği'ne karşı benzer güvenlik kaygısı yaşayan Türkiye Yugoslavya'dan daha önce Batı Bloğu içinde yer almayı tercih etmiş ve ABD ile askeri-ekonomik angajmanlara girmiştir. Yugoslavya'nın Sovyet bloğundan kopuşundan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler daha yakınlaşmaya başlar.

¹ Oral Sander, *Balkan gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, 1969, 9.

² Christian Axobe Nielsen, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, Toronto: University of Toronto Press, 2014; 8-10.

³ Thomas Shed, "From Muslims into Turks? Consensual Demographic Engineering between Interwar Yugoslavia and Turkey", *Journal of Genocide Research*, Volume 18, 2016, Issue: Ethnic Homogenizing in Southern Europe, 437-440.

⁴ John Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, 233.

⁵ Lorraine Lees, *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War* (Pennsylvania: Penn State University Press, 2005), 80-83; Ivo Banac, *With Stalin Against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, (Cornell:Ithaca, 1988), 23-26, 131-132.

Serbest Göç Mutabakatı

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında Türkiye ve Yugoslavya ittifak arayışına yönelir. Amerika Birleşik Devletleri yönetimi de bu yakınlaşmayı teşvik eder.⁶ 1951 ve 1952 senelerinde yürütülen görüşmeler süresince askeri ve ekonomik iş birlikleri üzerinde durulur. Netice olarak 1953 senesi Şubat ayında Yunanistan'ın da dâhil olmasıyla Türkiye ve Yugoslavya arasında Dostluk ve İşbirliği antlaşması imzalanır.⁷ Türkiye-Yugoslavya görüşmeleri devam ederken 1938 senesinde yapılan anlaşma yine gündeme gelmiştir. Her iki yönetim konuya olumlu yaklaşınca Yugoslavya'da yaşayan Müslümanların Türkiye'ye göçüne dair bir mutabakata varılır. Ancak burada yazılı bir anlaşma söz konusu olmaz. Nitekim daha sonra yapılan çalışmalarda da göç anlaşmasının kayıtlı bir belgeye dayanmadığı, ancak iki ülke yetkililerinin zımni bir mutabakata vardıkları ifade edilmektedir. Konu ile ilgili Yugoslav kaynaklarında göç meselesinin “Centilmenlik” anlaşmasının bir parçası olarak değerlendirildiği yer almaktadır, ancak burada da yazılı bir belge yoktur. Yani 1953 anlaşması içeriği ve uygulanışı açısından muğlak noktalar barındırmaktadır.⁸

1953 senesinden itibaren Türk dilini bildikleri veya Türkiye'de akrabaları olduğunu kanıtlayabilenlere Türkiye'nin Yugoslavya'daki temsilciliklerinden vesika verilmeye başlanır.⁹ 1938 anlaşmasında göçmenlerin “Türklük” kültür ve aidiyetini benimsemiş olması şartı koşulmuş, göçün de Güney Yugoslavya bölgesinden yapılacağını üzerinde durulmuştur.¹⁰ 1953 mutabakatı esnasında aynı meseleler gündeme gelmiştir. Ancak göç süreci başladıktan sonra Makedonya ve Kosova'daki Arnavutlar ile ve Sancak bölgesinde yaşayan Boşnaklar Türkçe bilmedikleri halde göç etme talebinde bulunurlar. Göç edenlerin sayısı özellikle 1956 senesinden sonra ciddi olarak artar ve 200.000'e yaklaşır.¹¹ Bu süreç esnasında Türk makamlarının 1960'a kadar esnek davrandıkları anlaşılmaktadır. Sözlü kaynaklara göre izin konusunda bir sıkıntı ile karşılaşılmamıştır. Diğer taraftan, Demokrat Parti yönetiminin göç dalgasının bu kadar hızlanmasını tahmin etmediğini söylemek mümkündür. Artan göç iskan ve istihdam açısından sorun oluşturmaya başlamıştır (Gelen göçmenlerin birçoğu Ege ve

⁶ *Türk Dış Politikası 1919-1980: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*: Cilt I: 1919-1980) Ed. Baskın Oran Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 588.

⁷ Oral Sander, *Balkanlar Gelişmeleri*, 99.

⁸ Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Dış politika ve göç*, 490-495.

⁹ Sabina Pacariz, *The Migration of Bosniaks to Turkey From 1945 to 1974: The Case of Sandzak*, Sarajevo: CNS, 2016, 155.

¹⁰ Halim Çavuşoğlu, “Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri”, *Bilig, Bahar*/ 2007, sayı 41, 132, 139; Thomas Shed, “From Muslims into Turks?”, 436-440.

¹¹ Sabina Pacariz, *The Migration of Bosniaks*, 154; Safet Bandzovic, *Iselvanje Bosnjaka*, 536-538.

Marmara bölgelerinde yaşayan akrabalarının yanlarına gider). 1960 sonrasında işlemlerin zorlaşması ve göçün yavaşlamasının bir sebebi de bu olmuştur.¹² Coğrafi açıdan göçlerin çoğu Makedonya'daki İştıp, Ustrumca, Struga, Gostivar, Üsküp, Kalkandelen, Ohri, Köprülü şehirlerinden, Kosova'da Priştina ve Prizren ile Sırbitan'ın Sancak bölgesinden gerçekleşir.¹³ 1953-1970 arasında Türkiye'ye gelen toplam aile ve insan sayısında farklı rakamlar bulunmaktadır. Resmi rakamlara göre 200.000'e yakın insan Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç eder. Bu rakam gayr-i resmi rakamlara göre 400.000'e yaklaşmıştır.¹⁴ Rakamı tespit etmekteki önemli bir zorluk göçün uzun süreye yayılmış olmasıdır.

Tito yönetimi göçmenlere karşı "Serbest Göçmen" tanımı kullansa da özellikle Arnavut, Türk ve Sancaklı Boşnak nüfusu göçe zorlayıcı hamleler yapmıştır.¹⁵ Aslında Tito Yugoslav Müslüman toplumuna belirli haklar tanımış olsa da tarihsel hafıza ve rejimin güvenlik uygulamaları Yugoslavya'daki Müslüman toplumu tedirgin etmiştir. Sırp milliyetçisi Aleksandar Rankovic Tito'nun ikinci adamıydı ve Müslüman azınlıklara karşı baskıcı siyaset takip ediyordu.¹⁶ Konu üzerine yazıları bulunan ve aynı zamanda Tito yönetiminde görev yapan Vasa Cubrulovic de bölgedeki Müslümanların ve özellikle Arnavutların göç ettirilmesinin kaçınılmaz bir çözüm olduğunu savunmuştu.¹⁷ Nitekim, 1953 göç mutabakatı bazı Arnavut elitler tarafından eleştirilmiştir. Buna göre Türkiye nüfusu politikası yüzünden bölgeden Anadolu'ya yapılan göçe izin vererek Kosova ve Makedonya'nın boşalmasına sebep oluyordu. Bir diğer Arnavut milliyetçi tezi Makedonya ve Kosova'daki Türklerin, Türkleşen Arnavutlar olduklarıydı.¹⁸ Ancak göçmenlerin Arnavut veya Türk kökenli olup olmadıklarını tespit etmek çok zordur. Bu bölgede çoğunlukla Türk ile Arnavut nüfus iç içe geçmişti ve yerel halk iki dili de konuşabiliyordu.¹⁹ Makedonya'daki 1953 nüfus sayımında 203.000 Türk,

¹² Bu mutabakatı onaylayana dönemin dış işleri bakanı Fuat Köprülüydü. Köprülü ailesinin kökenlerinin dayandığı iddia edilen Köprülü şehri en çok göç veren yerlerden biri olmuştur. Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri", 33-35 Safet Bandzovic, *İselvanje Bosnjaka*, 635-650. Nitekim Türkiye 1961'den sonra Avrupa'ya işçi göndermeye başlayacaktır.

¹³ Safet Bandzovic, *İselvanje Bosnjaka*, 547-570; Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Dış politika ve göç*, 359.

¹⁴ Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Dış politika ve göç*, 409; Safet Bandzovic, *İselvanje Bosnjaka*, 537, 554.

¹⁵ Sabina Pacariz, *The Migration of Bosniaks*, 150-152; Burhanettin Zaim, *İştıp ve Köprülü Hatıraları* İstanbul. Şehir, 2005; 64-71; 146-148; Taner Zorbay, "1950'ler Türk Dış Politikasında Göç Meselesi", 324-326;

¹⁶ Sabina Pacariz, *The Migration of Bosniaks*, 143-146; Barbara Jelavich, *History of the Balkans, Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 394-398.

¹⁷ Vasa Cubrilović, "Expulsion of Albanians" (Translated by Robert Elsie), *Gathering Clouds: The Roots of Ethnic Cleansing in Kosovo and Macedonia*, 49-51.

¹⁸ Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Dış politika ve göç*, 400-402; Halim Çavuşoğlu, "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler", 140-141.

¹⁹ Şule Kut Balkanlarda kimlikler arasındaki değişkenliğe dikkat çeker. Şule Kut, Balkanlarda kimlik ve egemenlik. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, 228-229.

162.000 Arnavut varken 1961 sayımında 183.000 Arnavut, 131.000 Türk çıkmıştı.²⁰ Bu durum Türklere göre göç edenlerin çoğunun Türk olduğunu gösterse de Arnavutlar'a göre Arnavutların kendilerini Türk gibi tanıtmışlardı.²¹ Ancak diğer taraftan, Priştina ve Prizren'deki Türkçe konuşan nüfus da 1950 ile 1970 arasında azalma gösterirken Arnavutça konuşanların oranı artmıştı. Boşnaklar arasında ise Bosna-Hersek bölgesinden göç gerçekleşmezken Sancak'tan 50.000'e yakın Boşnak Türkiye'ye gelmişti.²²

Sonuç

Türkiye-Yugoslavya ilişkilerinde I. Demokrat Parti dönemi yaşanan yakınlaşma “Göç Mutabakatını” mümkün kılmıştır. Göçün meydana gelişi iki yönetim arasında Soğuk Savaş döneminin getirdiği kaygılarla oluşsa da, Yugoslav Müslüman toplumunun göç etme kararı alışı süreçlerinde vatandaşların tarihsel hafızası da rol oynamıştır. Tito rejiminin bazı uygulamaları Müslüman nüfustaki tedirginliği tetikleyici olmuştur. Özellikle Türkiye’de yakınları bulunanlar göç kararı alabilmişlerdir. Türk-Yugoslav ilişkilerinin seyrinin bu süreci fazla etkilemediğini söylemek mümkündür. Ancak hukuki açıdan her iki ülke yetkililerin de göç etmek isteyen vatandaşların karşısına fazla engel çıkarmadıkları anlaşılmaktadır.

1950’li yıllarda Yugoslavya’nın nüfusu 16 milyon, Müslümanların da 2 milyona yakın oldukları düşünülürse toplam Müslüman nüfusun yaklaşık yüzde 20’si Yugoslavya’dan göç etmiştir. Sancak bölgesi ve Makedonya’daki Müslüman nüfus ciddi olarak gerilemiş, bazı şehirlerdeki Müslüman çoğunluk tamamen sona ermiştir. Makedonya’daki Türk ve Müslüman varlığı ciddi olarak azalmış, Müslümanlar arasında Arnavutlar çoğunluk olmuştur. Özellikle şehirli Türk nüfusun göç etmesi Makedonya ve Kosova bölgelerinde yükselen Arnavut milliyetçiliğine de kapı aralamıştır. Özellikle bu kesimde yaşayan Sırp nüfus Sırbistan’a göç etmeye başlamıştır. Tito yönetimi açısından bu durum beklenenin aksine güney bölgelerdeki siyasi istikrarsızlığı arttırmıştır. Yugoslavya’nın parçalanmasından sonra Kosova ve Makedonya’daki milliyetçi ayrışma daha belirgin bir hal almıştır. Sancak bölgesinde ise yaşanan göçlerden sonra Bosna-Hersek ile komşu olunan hatta Müslümanlar azınlığa düşmüş, kimi beldeleri tamamen terk etmişlerdir. Netice olarak Sancak bölgesinin Bosna-Hersek ile bağlantısı zayıflamıştır. Sancak’ta yaşayan Müslüman Boşnak toplum izolasyon ile mücadele

²⁰ Giray Saynur Bozkurt, “Tito Sonrası Dönemde Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2010, X/2, Kış, 60-62.

²¹ Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Dış politika ve göç*, 400-401, 493

²² Safet Bandzovic, *Iselvanje Bosnjaka*, 566-568; Sabina Pacariz, *The Migration of Bosniaks*, 159.

etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçten kısa zaman sonra iç göçler de hızlanmış, Yeni Pazar, Üsküp ve Priştina'ya çevre köy ve kasabalardan yoğun bir göç akımı gerçekleşmiş ve şehir nüfusları artmıştır. Özetle, Yugoslavya özelinde Müslümanların demografik ve kültürel yapısı ciddi değişime uğramıştır.

Türkiye'ye gelen göçmenlerin ise hemen hemen tamamı Marmara ve Ege bölgesine yerleşmiş ve şehirli yaşama entegre olmuşlardır. Ancak bu göçmenler, 20.yüzyılın başındaki göçlerin aksine belirli ilçe ve mahallelere yerleşmiş ve Boşnakça/Arnavutçalarını korumuşlardır. Yerleşim süreçleri esnasında devlet kurumlarından ziyade akrabalık ilişkileri sayesinde ev ve iş imkanı bulduklarını söylemek mümkündür. Yugoslav ve Türk vatandaşlığına beraber aynı anda sahip olmalarına izin verilmemiş, Türk vatandaşı olabilmeleri için Yugoslav vatandaşlığından feragat etmeleri şart koşulmuştur. Demokrat Parti yönetimi ve 1960 darbesi sonrası iktidara gelen hükümetler göçmen nüfusa istihdam sağlama noktasında zorluk yaşamıştır. Yurtdışına göç vermeye başlayan Türkiye'nin 200.000'in üzerinde yeni göçmen alması bu açıdan sıkıntı oluşturmuştur. Ancak göçmen nüfusun çoğunlukla milliyetçi ve resmi ideolojiye bağlı olmaları hükümetler ve bürokrasi açısından önemli bir avantaj oluşturur. Türkiye'deki farklı göçmen toplulukları arasında 1953 sonrası gelen Yugoslav göçmenleri gerek coğrafi kökenleri gerek de geldikleri zaman dilimi itibariyle ayrı bir kategoride incelenmeye ihtiyaç duyar. Mesela 1951-1952 Bulgar göçleri ve Bulgaristan göçmenleri ile mukayeseleri ilgi çekicidir. 1953 sonrası Yugoslavya göçmenlerinin Türkiye'ye adaptasyonu ve zaman içindeki sosyal dönüşümleri kayda değer bir araştırma konusudur.

Kaynakça

- Baklacioğlu, Nurcan Özgür. *Dış politika ve göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*. Derin. İstanbul. 2010.
- Banac, Ivo, *With Stalin Against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Cornell: Ithaca. 1988.
- Bozkurt, Giray Saynur. "Tito Sonrası Dönemde Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2010, X/2, Kış.
- Bandzovic, Safet. *Bosnjaci I Turska*. Amos. Sarajevo. 2014.
- Bandzovic, Safet. *Iselvanje Bosnjaka u Tursku*, Sarajevo, 2006.
- Čubrilović, Vasa. "Expulsion of Albanians" (Translated by Robert Elsie)
- Campbell, John. *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*. Cambridge University Press. Cambridge. 2000.
- Çavuşoğlu, Halim "Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri", *Bilig, Bahar/* 2007, sayı 41.
- Geray, Cevat. "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme. İdaresi Dergisi*, C. I, Sayı 1-4, Aralık 1970.
- Jelavich, Barbara. *History of the Balkans, Twentieth Century*. Cambridge University Press. Cambridge. 1999.
- Karcic, Fikret. *The Other European Muslims: A Bosnian Experience*. CNS. Sarajevo. 2015.
- Kut, Şule. *Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik*. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul. 2005..
- Lees, Lorraine, *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War* (Pennsylvania: Penn State University Press, 2005)
- Minahan, James. *Miniature Empires: A Historical Dictionary of the Newly Independent States*(Connecticut, Greenwood, 1998)
- Myers, Paul. Arthur A. Campbell, *The Population of Yugoslavia*, Washington: International Population Statistics Records, 1954.
- Nielsen, Christian Axobe. *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, Toronto: University of Toronto Press, 2014.
- Pacariz, Sabina. *The Migration of Bosniaks to Turkey From 1945 to 1974: The Case of Sandzak*, Sarajevo: CNS, 2016.
- Sander Oral, *Balkan gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, 1969.

Shed, Thomas. “From Muslims into Turks? Consensual Demographic Engineering between Interwar Yugoslavia and Turkey”, *Journal of Genocide Research*, Volume 18, 2016.

Sönmezoğlu, Faruk. *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye Dış Politikası*. Der, İstanbul. 2006.

Tomasevich, Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia: 1941 – 1945: Occupation and Collaboration*. Stanford University Press. California. 2001.

Zaim, Burhanettin. *İştîp ve Köprülü Hatıralar* (İstanbul: Şehir, 2005)

Zorbay, Taner. “1950’ler Türk Dış Politikasında Göç Meselesi Yugoslavya’dan Türkiye’ye Serbest Göç ve Köprülü/Titoveles İlçesi Örneği”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017-1.

<http://www.keyfiyetmahfili.com/2014/03/bir-gocun-hikayesi/> erişim 11.01.2018

Chapter 2:
Caucuses, Balkans and Germany:
Migration and Literature
Kafkaslar, Balkanlar ve Almanlar:
Göç ve Edebiyat

Elveda Balkanlar: Unutulan Vatan Romanına Psikososyal Bir Bakış

Esra AKSÖYEK*

Özet

İnsanlığın var olduğu günden günümüze kadar geçen süre zarfında milletlerin, toplumların çeşitli nedenlerden dolayı ait oldukları topraklardan isteyerek ayrıldıkları ya da bu topraklardan zorla çıkartıldıkları olmuştur. Tarihe bakıldığında adına göç denilen bu hadiseyle birçok milletin karşı karşıya kaldığı görülür. Nitekim Balkan göçmenleri de bu milletlerdendir. Geçmişinde çokça savaş yaşamış ve bu savaşların sonucunda da mübadelelere tanık olan Türk ulusunun yaşadığı savaşlar ve sonucunda yaşanan mübadeleler içerisinde belki de en kanlı ve hüznün verici olanı Balkan Savaşları sonucu evlerinden, topraklarından ve kültürlerinden uzak düşen Rumeli Türklerinin canlarını kurtarabilme umuduyla Anadolu'ya yaptıkları göçlerdir. Öyle ki Balkan Savaşları ve sonucunda yaşanan göç hareketi bir milletin devamlılığını sağlayan, kimliğinin oluşmasına yardımcı bir sanat dalı olan edebiyata da aksetmiştir. Edebiyatımızda bu konuyu işleyen çok sayıda roman ve öykü kaleme alınmıştır. İsmail Bilgin'in (1964) *Elveda Balkanlar Unutulan Vatan* (2007) adlı romanı da bu konunun başarılı bir şekilde işlendiği eserler arasındadır. Bilgin, bu eserinde savaş ve göçün insan üzerindeki yıkıcı etkisine ayna tutmuştur. Romanda savaş öncesi ve sonrası durum birlikte verilir. Bu şekilde, Bilgin savaş öncesinde, o zamanlar Osmanlı toprağı olan Balkanlarda, milletlerin birlik, beraberlik ve huzur içinde yaşadığına savaşın patlak vermesi ve nifak tohumlarının ekilmesi sonucunda Bulgar çetelerinin buradaki Müslüman Türklere zulmettiğine dikkat çeker. Yaşanılan savaşla birlikte bu coğrafyada artık huzur değil korku, karmaşa, endişe ve belirsizlik hâkimdir. Bu duygular roman kişileri üzerinde etkili olmakla birlikte, romanın genel atmosferine de zuhur etmiştir. Nitekim romanda gece, karanlık, yağmur ve keder kelimeleri sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca göçün sonbaharda yaşanması romanın genel atmosferini desteklemektedir.

Bu bildiride; savaşın, göçün sosyal yapıya ve buna bağlı olarak da birey psikolojisine etkisi irdelenecektir.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, esraaksoyek@gmail.co

Giriş

Bireylerin ya da grupların sembolik ya da siyasal sınırların ötesine, yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketi olarak ifade edilen göç¹, insanlık tarihi kadar eski olmanın yanında insanların ve toplumların bilincinde derin izler bırakan toplumsal bir hadisedir. Dönemsel bir şekilde değişen çevresel ve toplumsal faktörlerin etkisiyle yaşam koşullarındaki farklılaşmalara bağlı olarak çeşitli göçler meydana gelmiştir². Göçler çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenler arasında ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, askeri ve çevresel koşullardaki değişimler gösterilebilir. Aynı zamanda göçleri nedenlerine göre gönüllü göçler ve zorunlu göçler şeklinde de sınıflandırmak mümkündür. Gönüllü göçler insanların daha iyi yaşam standardına, iş imkânlarına, eğitim veya sağlık hizmetlerine sahip olmak istemeleri amacıyla kendi iradeleri ile karar verdikleri göçtür³. Zorunlu göçlerde ise insanların kendi kanaatleri dışında hareket ettikleri görülür. *"İnsanlar ya zoraki olarak yerlerinden koparılmakta veya kopmak zorunda bırakılmaktadır"*⁴. Bu nedenle *"[z]orunlu göç, tarih boyunca insan oğlunun yüzleştiği en önemli toplumsal sorunlardan birisi olmuştur. Savaşlar, iç çatışmalar, siyasal baskılar, yoksulluk, kıtlık ve kuraklık gibi etmenler zorunlu göçün temel sebebi olarak görülmektedir"*⁵.

Bir milletin devamlılığını sağlayarak kimliğini oluşturmaya yardımcı olan, istiklal ve hürriyetini pekiştiren sanat dallarından biri olan edebiyata da toplumun hayatını tehdit eden bunalımların, yıkıntıya ve yok oluşa sebep olan savaşların, göçlerin sıklıkla yansıdığı görülür.⁶ Nitekim edebiyatın sanatsallığının yanında toplumsallık ve ilgi edinme işlevleri de söz konusudur. Bu nedenle göç eski zamanlardan beri konu bakımından edebiyata kaynaklık etmiştir. İslamiyet öncesi Türk destanlarından türkülere kadar birçok halk kültürü ürününde göç, bir konu olarak işlenmiştir. Yine Klasik Türk edebiyatında *hicret* hadisesine çeşitli söyleyiş kalıplarıyla göndermeler yapılarak göç bir metafor olarak ele alınmıştır. Yakın dönem Türk Edebiyatı ürünlerinde ise özellikle roman türünde göçü temel alan eserler dikkat çekmektedir⁷. Modern zamanlara gelindiğinde ise göç-edebiyat ilişkisinin tematik düzlemde sınırlanarak

¹ Göker, G. 2015: *Göç, Kimlik, Aidiyet*, Konya: Literatürk Acedemia, s. 35.

² Deniz, O. 2009: *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*, İstanbul: Çantay Kitap, Kırtasiye ve Fotokopi, s.1.

³ Kahraman, Cahit, İlhan Güneş: "Tuna Dergisinde Göç Şiirleri: '1989 Göçü' ". *Göç Dergisi* 2 (Londra 2016), s.240.

⁴ Deniz 2009 s.13.

⁵ Deniz 2009 s. yok.

⁶ Ercilasun, Bilge: "Romanda Birinci Dünya Savaşı". *Akademik Bakış* 14 (Kırgızistan 2014), s.247.

⁷ Akgün, Atıf: "Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme". *Göç Dergisi* 1 (Londra 2015), s.82.

Göçmen Edebiyatları adı altında kendisine bağımsız bir alan oluşturduğu görülmektedir⁸. Göçmen Edebiyatı "yaşanan siyasi, etnik, sosyal ve etkin sorunlar yüzünden doğup büyüdüğü ülkeyi zoraki ve gönüllü olarak terk eden insanların yarattığı edebiyattır"⁹. Bu bağlamda Bulgaristan ve Rumeli Türk Edebiyatları, Göçmen Edebiyatını alt kolları arasında yer alırlar. "Bulgaristan Türk Edebiyatı, Rumeli Türk Edebiyatının devamı olup, Osmanlı - Rus Savaşı (1877 -1878) sonrası Bulgaristan'da kurulan Bulgaristan Devleti sınırları içinde kalan Türklerin edebiyatıdır. Bu edebiyat, bir azınlık konumuna düşen Türklerin edebiyatı olup yaşanıla zor şartlar nedeniyle düzenli bir gelişme gösterememiştir"¹⁰.

Türk Tarihi başka uluslarınkıyla karşılaştırıldığında göçler açısından zengin olması yönüyle dikkat çeker¹¹. Nitekim Cumhuriyetin ilanından önce Osmanlı Devleti'nde yaşanan 93 Harbi ve sonrası göçler ve Balkan Harbi sonrası Rumeli'den Anadolu'ya doğru yapılan kitlesel göç hareketleri bu duruma örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Bilindiği üzere Osmanlı Devlet'i 14. yüzyılda Rumeli'ye adım atarak fetihlerle sürekli olarak sınırlarını genişletmiştir. Fetih sonrasında Anadolu'daki Türk nüfusunun önemli bir kısmını da Balkanlar'a yerleştirmiştir¹². Beş yüz yılı aşkın bir zaman dilimi boyunca Balkanlar'da hüküm sürmüştür. Bu süre zarfında Balkan toprakları cami, türbe, çeşme, çarşı, han, hamam, medrese, tarla, bağ ve bostanlarla süslenerek; şehir, kasaba ve köylere Osmanlı kendi mührünü vurmuştur. "Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca çok uluslu bir coğrafyada kimsenin dinine, diline, örfüne karışmadan, temel hak ve hürriyetleri ihlal etmeden sulh ve sükûnu hâkim kılmayı başarmıştır. Fakat Osmanlıyı bölmeye çalışan büyük güçler Fransız İhtilâli'nden sonra geniş yayılma zemini bulabilen 'milliyetçilik cereyanları' ile 'temel insan hakları ve hürriyetleri' gibi fıkri oluşumları kullanarak bir ayrıştırma politikası izlerler. Osmanlı Devleti ise hâkim unsur olmanın verdiği bir güven ve rehabet duygusu içinde olduğundan; vaktinde ve yerinde tedbirler almak konusunda kusurlu ve ihmalkâr davranır"¹³. Osmanlının bu tavrını fırsat bilen dış güçler ise onun yabancılara karşı iyi niyetli ve toleranslı olma özelliğinden faydalanır Tüm bunlar neticesinde Sırp ve Bulgarlar birleşerek Balkanlar'daki Türklere karşı çeşitli işkence ve

⁸ Akgün 2015 s. 82.

⁹ Coşar, Mevhibe: "Bir Kıyamet Provası: Göçe Sürgün Hayatlar". *Göç Dergisi* 2 (Londra 2016), s.168.

¹⁰ Buttanrı, Müzeyyen: "Bulgaristan Türk Edebiyatı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Eskişehir 2005), s.43.

¹¹ Arı, Kemal : " XIX'uncu Yüzyıldan XX'inci Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler ". *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi (On Dördüncü Askerî Kongresi Bildirileri-I)*, Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Öğ. Alb. Levent Kuşoğlu v.d. Ankara 2014, s. 285.

¹² Arslan, Sezer: "Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devletinde İskânları", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2008, s.134.

¹³ Gürsoy, Belkis: "Türk Romanında Rumeli'nden Türk Göçleri". *TYB Akademi* 6 (Ankara 2012), s.136.

katliamlara girişirler. Bunun akabinde 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi) sunucunda baskı ve zulüm gören Türkler ait oldukları topraklardan koparak güvenli mıntikalara doğru yollara düşerler. Yine 1912 yılında Karadağ, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın Osmanlı'ya karşı ayaklanması üzerine Balkan Savaşı yaşanır ve bu savaş Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanır. Bunu neticesinde Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içerisinde yaşayan Türkler, bu ülkenin hükümetleri ve halkları tarafından çeşitli eziyet ve işkencelere maruz bırakılarak göçe zorlanırlar ¹⁴. Yaşanılan bu göç sırasında göçmenler pek çok tehlikeyle karşı karşıya kalmışlardır. Nitekim savaş ortamından istifade eden çeteler göçmenlere saldırarak onların can ve mal güvenliklerini tehdit etmişlerdir ¹⁵. Göç sırasında göçmenlerin soyuldukları, tecavüze uğradıkları, katledildikleri; açlık, yorgunluk, bakımsızlık nedeniyle hastalıklara yakalandıkları görülmüştür ¹⁶.

Edebiyatımızda bu *Rumeli Muhacereti* konusunu işleyen romanlar sınırlı olmakla birlikte özellikle 2000'li yıllardan sonra bu konuyu farklı boyutlarda ele alan roman sayısında artış gözlenmiştir. Türk edebiyatında Balkan Türklerini ve Rumeli göçlerini işleyen romanlar arasında M. Yalçın Tuna'nın *Akın Yolcuları* (1936), Behçet Perim'in *Balkan Çiçekleri* (1938), *Göçmen Ahmet* (1939), Hüsnüye Balkanlı'nın *Güzel Hatice* (1958), Emine Işınsu'nun *Azap Toprakları* (1969), Sevinç Çokum'un *Bizim Diyar* (1953), Emine Işınsu'nun *Çiçekler Büyür* (1979), Ziya Yamaç'ın *Mehmet* (1979), Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar* (1991), Mim Kemal Öke'nin *Günbatımı* (1991)¹⁷, Samiha Ayverdi'nin *Mesih Paşa İmamı* (1948), Faik Baysal'ın *Drinada Son Gün* (1972), Yaşar Kemal'in *Karınca'nın Su İçtiği Yer* (2003) gösterilebilir¹⁸.

Rumeli göçleriyle ilgili edebi türleri kaleme alan yazarların genellikle Balkan kökenli olmaları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu yazarların eserlerinde şahsi geçmişleri, aile tarihleri, yaşanmış veya nakledilmiş savaş ve göç hikâyeleri önemli bir rol oynar. Nitekim 1964 yılında Gelibolu'nun Evreşe bucağında doğan İsmail Bilgin'de de böyle bir durum göze çarpmaktadır. İstanbul Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği bölümünden mezun olan Bilgin'in Balkan Türkleri ve göçleri, Çanakkale muharebeleri, Kurtuluş Savaşı ile ilgili eserleri bulunmaktadır. Bu eserler *Sarıkamış-Beyaz Hüzün*, *Çanakkale Destanı-Gerçek Efsanelerin Öyküsü*, *Medine Müdafası -Çöl Kaplanı Fahrettin Paşa*, *Elveda Balkanlar-Unutulan Vatan*,

¹⁴ Gürsoy 2012 s.137-145.

¹⁵ Bilecen, Tuncay: "Balkan Savaşları Sonrasında Ortaya Çıkan Göç Hareketleri ve Muhacirlere Yapılan Sosyo-Ekonomik Yardımlar". *TYB Akademi* 6 (Ankara 2012), s.89.

¹⁶ Gürsoy 2012 s.151.

¹⁷ Nalbantlar, Dilek: "Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Türkleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005, s. 24-65.

¹⁸ Gürsoy 2012 s.136-170.

Çanakkale'nin Kadın Kahramanı: Safiye Hüseyin, Çanakkale Savaşı Günlüğü, 57. Alay Galicya'da, 57. Alay Çanakkale, 57. Alay Filistin, Kurtuluşun Kahramanları (10 kitap) şeklinde sıralanabilir. Bu bağlamda Bilgin'in eserlerinde tarihi konulara eğilim gösterdiği görülür. Tarihsel konular içerisinde de özellikle de tarihimizde derin izler bırakan savaflara eserlerinde yer vermiş olması dikkat çeker. Bilgin, *Elveda Balkanlar- Unutulan Vatan* adlı beş bölümünden oluşan romanında Bulgar çetelerinin Balkan Türklerine yaptıkları zulümlere, onları göçe mecbur etmelerine ve Balkan Harbi sırasında yaşanan askeri mücadelelere yer vermiştir. Romanın genel atmosferine baktığımızda acının, hüznün, çaresizliğin, belirsizliğin, korkunu ve karmaşanın egemen olduğu görülür. Bu durumu destekler nitelikte romanda gece, karanlık, yağmur, ölüm ve keder kelimeleri sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca göçün sonbaharda başlaması romanın genelinde ve kişiler üzerinde etkili olan havayı yansıtmaya bakımından önemlidir. Bu şekilde Bilgin, eserinde savaş ve göçün insan üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekmiştir.

1. Sosyal Ortam

Osmanlıda Meşrutiyet ilan edilerek herkese -özellikle gayrimüslimlere- eşit haklar tanınması amaçlanmıştır. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin genel gerekçelerinden biri ise herkes için hürriyetin sağlanarak gayrimüslimler tarafından kurulan çeteleşmenin önüne geçmektir. Ancak hürriyetle hedeflenen barış ortamı hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Bunu fırsat bilen Bulgar çeteleri hürriyet bahanesiyle daha da güçlenmişlerdir. Bu durum romanda Bulgar çetelerinin izini sürmek üzere Balkanlar'a gönderilen Yüzbaşı Cemal aracılığıyla şu şekilde aktarılır: " (...) Hürriyete rağmen gene de sevilmiyoruz. Çetecilerin silah bırakmasını umduk. Ama onlar bana mısın demedi. Nasıl bir hürriyet ilan ettiyse... "¹⁹. Aynı zamanda bu cümleler Meşrutiyet ile birlikte bazı milletlerin hürriyetlerinin arttırılırken kendi milletinin hürriyetinin tehlikeye girdiğini vurgulama bakımından dikkate değerdir. Nitekim bu durum Balkan Türklerini göçe sürükleyen faktörler arasındadır.

Osmanlı'nın Balkanlardaki egemenliğini yitirmeye başladığı ve kendisine karşı kurulan Balkan ittifakına yenik düştüğü bu dönemde Osmanlı askeri de tıpkı Balkan muhacirleri gibi kıtlık içindedir. Bu nedenle de savaflarda başarılı olunamayarak geri çekilmeler yaşanmaktadır: "Artık askerin tek düşüncesi kaçmaktı. Kendi canlarını kurtarmaktan başka hiç bir şey düşünmüyorlardı. Topçular toplarını, levazımcılar malzemelerini olduğu yere bırakıyorlardı. Küçük bir erzak alabilmek için tüfeklerini veriyorlardı. Hatta açlık o kadar vahim bir dereceye

¹⁹ Bilgin, İ. 2012: *Elveda Balkanlar-Unutulan Vatan*, İstanbul: Timaş Yayınları, s.49.

ulaşmıştı ki kendi atlarını bile kesiyorlardı."²⁰. Bu paragraftan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti özellikle Balkanlardaki sınır bölgelerinde savaşın ve göçlerin etkisiyle maddi açıdan büyük sıkıntılar çekmektedir. Gıda malzemeleri gittikçe azalmış bunun neticesinde salgın hastalıklar baş göstermiş, yerli halk ve muhacirler bir dilim ekmeğe muhtaç hale gelmişlerdir. Böyle bir ortamda da bir bilinmezlik, belirsizlik havası hâkimdir. Hükümet, askerler ve muhacirler sonlarının nasıl olacağını bilemeyerek hep bir kuşku içindedirler. Romanda Yüzbaşı Cemal bu durumu *"Karıncanın yuvası gibi kimi geliyor kimi gidiyor kimi de burada kalıyor. Sonra? Sonrasını bilmiyoruz kimse bilmiyor? (...) Bir bilinmezlik, bir belirsizlik her şeyin üstünü örttüğü gibi dimağımızın da üstünü örttü, kapladı"*²¹ sözleriyle açıklar.

Yaşanılan savaşların ve göçlerin etkisiyle romanın geneline korku, karanlık, şaşkınlık ve belirsizlik sirayet etmiş durumdadır. Nitekim roman geceyle başlar: *"Kökarnarların âdeti gizlendiği küçük bir köyün bacalarından yükselen dumanlar, gamsız bir şekilde geceye karışırken, sert esen rüzgârın uğultusu camları sarsıyor, tahta kapıları gıcırdatıyordu. Uzakta havlayan köpekler, çöken bu kasvetli havayı dağıtmak istercesine gecenin gizemini ısıırıyordu"*²². Bu durumun yaşanılmasında şüphesiz ki altı asır boyunca hüküm sürmüş koca bir imparatorluğun artık gücünü kaybederek yavaş yavaş yitirmesi ve kendisinden koparak bağımsızlığını ilan eden küçük devletlere dahi savaşlarda yenilmesi etkili olmuştur. Romanda geçen *"Sadece her yerde kol gezen bir korku ve aslı astarı olmayan söylentiler var"*²³ cümlesi, Balkan Türkleri arasında yaşanan korkuyu, kaosu, bilinmezliği özetler niteliktedir. Bu hava Balkan Türklerinin psikolojilerine öylesine etki etmiştir ki romanda Balkan Türklerinden olan Yusuf yeni doğmuş bebeğine Hicran ismini koyar²⁴. Dolayısıyla bu durum yaşanan coğrafyada egemen olan havanın birey psikolojisine önemini vurgulama açısından önemlidir.

Osmanlı ordusu Balkanlardaki savaşları kaybetmeye başlayınca burada bulunan Türk halkı Bulgar çetelerince ve bazı Bulgar komşularınca korkutularak göçe zorlanır²⁵. Romanda dikkati çeken bir diğer husus ise göçün sonbaharda ve gece yarısı başlamasıdır. Nitekim göçün etkisiyle romanda hâkim olan karamsarlığı, hüznü çağrıştıran "sonbahar" ve korkuyu çağrıştıran "gece yarısı" ifadeleri desteklemektedir. Romanda geçen *"Hazan Osmanlı'nın bütün ümit yapraklarını sarartmıştı"*²⁶, cümlesiyle sonbahar ile dağılma sürecine giren Osmanlı arasında

²⁰ Bilgin 2012 s. 93.

²¹ Bilgin 2012 s.94.

²² Bilgin 2012 s.10.

²³ Bilgin 2012 s. 14.

²⁴ Bilgin 2012 s. 20.

²⁵ Bilgin 2012 s. 20.

²⁶ Bilgin 2012 s. 37.

ilgi kurularak aynı zamanda göçün etkisiyle romanın genel atmosferine hâkim olan hüznün umutsuzluk ve acı vurgulanmıştır. Yine *"Kaderin yüreklerde doğurduğu karanlığa bir de gecenin karanlığı eklenmişti"*²⁷ cümlesiyle Balkan Türklerinin yaşadığı olumsuz olaylar karşısında iç dünyalarında meydana gelen buhranlar vurgulanmıştır. Aynı zamanda Osmanlı'nın Balkanlardan çekilişi, bir denizin çekilmesine benzetilir. Nitekim Türk milleti her ne kadar Balkanlardan geri çekilmek zorunda kalsa da tortusunu bu topraklarda bırakmıştır. Bu durum roman şu şekilde anlatılır: *"Deli dalgalar misali ilerleyen, coşan deniz daha sonra durulmuş, sakileşmiş bir halde çekiliyordu. Bu çekilişte Balkanlar'a bırakılan tuz her yerde, her kayada, her dağda, her derede, her köyde çökeliş kalmıştı. Bu tuz Türk'ün Balkanlar' da kalan tortusuydu. Bu tortu hanlar, hamamlar, kervansaraylar, köprüler, çeşmeler, camiler, mescitler ile bu diyarlarda hep yer etmiş mühürlenmişti"*²⁸.

Romanda bir Balkan Türkü olan Kibar Ana aracılığıyla savaş öncesinde Balkan milletleri arasındaki sevgi ve hoşgörü şu şekilde anlatılır: *"Komşuluk çok önemlidir. Kendi dinimizden, kendi milletimizden olmasa da komşularımızın bizler üzerinde hakkı vardır. (...) Her kandilde yaptığı helvadan komşularına birer tabak gönderirdi. Onlar da tabağı geri verirken yaptıkları pekmezden bulgurdan tabağın içine koyarlardı. Komşuya verilen tabak boş getirilmezdi. Tabağı boş getiren komşunun 'gönlü de boş' denirdi o zamanlar. Hele Komşunu tavuğuna kışt, köpeğine hoş asla denmezdi. Eğer inekleri yol ortasında yatıyorsa, rahatsız edilmez, etrafından geçilirdi"*²⁹. Yine romanda bir Balkan Türkü olan Yusuf'un eşi Belkıs'a söylediği şu sözler savaş öncesinde Osmanlı'nın egemenliği altındaki Balkan topraklarında tüm milletlerce özgürlük ve hürriyetin egemen olduğuna dikkat çekerek sosyolojik yapıyı yansıtmaktadır: *"Alın terimizle toprağı ektik, ürünümüzü biçtik. İyi ürünler aldık. Köyde sevdik seviştik. Hır gücümüz olmadı pek. Muthuyduk. Bu ormanlarda bu dağlarda niceleriyle beraber yaşadık. Ne kurdu kıskandık ne de kuşu... Ancak ne olduysa oldu. Aramıza nifak tohumları ekildi. Sonra dediler ki 'Her yerde hürriyet var. Serbestlik oldu. Herkesin dini kendine.' Sanki eskiden de öyle değil miydi?"*³⁰. Bu cümleler Balkan ulusları arasına nifak tohumları ekilmeden önce saygı ve hoşgörünün egemen olduğu bu coğrafya da yaşanan güzel şeylere dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Ancak savaşın patlak vermesiyle bu coğrafyanın artık Türkler için korkunun ve hüznün mekânı olduğu görülür. Balkan Türklerinde görülen belki de en travmatik durumlardan biri de kendilerine ihanet eden, köylerini yakıp yıkan, onları göçe mecbur bırakan Bulgarlara

²⁷ Bilgin 2012 s. 37.

²⁸ Bilgin 2012 s. 40.

²⁹ Bilgin 2012 s. 41.

³⁰ Bilgin 2012 s. 13.

canlarını kurtarabilme pahasına yıllarca emek verip kazandıkları, ekip biçtikleri, kıymet verdikleri eşyalarını, tarlalarını, evlerini hiç pahasına satmak zorunda kalmalarıdır³¹.

Balkan muhacirlerinin yeni bir yaşama başlamayı amaçladıkları Edirne ise dar sokakları çamurlar içinde olan ve evleri yıkık, eskimiş olan bakımsız bir yer olarak karşımıza çıkar: *"Dar iç içe geçmiş düzensiz sokaklar ile çamurlu su birikintilerinin olduğu caddeler vardı. Bazı eski evler zamana direnemeyip kendiliğinden yıkılmıştı"*³². Burada zamana direnemeyerek yıkılan eski evler zamana ayak uyduramayarak parçalanmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğunu ve her şeylerini satarak yurtlarından zorla koparılan Balkan Türklerini çağrıştırmaktadır.

Balkan muhacirlerinin Edirne'ye ulaşmış olmaları sıkıntılarını biraz olsun azaltsa da tüm sıkıntılara çare olamaz. Çünkü Balkan uluslarının birleşip Osmanlı'ya savaş açması neticesinde Osmanlı'da özellikle de Edirne'de bir karmaşa durumu söz konusudur. Edirne'ye İstanbul'dan gönderilen askeri birliklerin sayısının günden güne artmasına karşın bu birlikler düzene sokulamamaktadır. Buna ek olarak şehre Balkan muhacirlerinin de sığınmasıyla ve sayılarının günden güne artmasıyla şehirde gıda ürünleri hızla tükenmektedir. Dolayısıyla şehir de yaşanan kıtlık nedeniyle muhacirlerin barınma sorunlarına yeme-içme, hastalık gibi yeni sorunlar da eklenir. Yaşanılan ağır göç şartlarından muhacirlere göç sırasında yardımcı olan binek hayvanlar da nasibini alır. Nitekim Edirne'nin dört bir yanının Bulgar askerlerince çevrilmesi sonucu hükümet buraya gıda ve tıbbi yardımda bulunamaz. Eldeki kaynakların günden güne tükenmesi üzerine ekmek yapmak için artık un bulunmadığından hayvanlar için ayrılan yulaf, çavdar gibi tahıllar kullanılmaya başlanır. Böyle bir durum karşısında hayvanlar kışın başlamasının da etkisiyle yiyecek kuru ot dahi bulamayarak vücutlarındaki yaralarla ayakta duramaz hale gelmişlerdir³³. Dolayısıyla romanda muhacirler arasında başlayarak tüm bir şehre yayılacak olan bir salgından korkulmaktadır. Savaş sürüp giderken gerek Balkan mültecileri gerekse Balkanlarda Bulgarlarla çarpışan Osmanlı askerleri arasında kolera salgını baş gösterir. Bu hastalık daha sonra mülteciler ve yaralı askerler vasıtasıyla İstanbul'a da yayılarak birçok kişinin ölümüne sebep olur³⁴. Bu durum savaşın ve göçün yıkıcı boyutlarına dikkat çekmesi yönüyle önemlidir.

2. Psikolojik Boyut

³¹ Bilgin 2012 s. 14.

³² Bilgin 2012 s. 43.

³³ Bilgin 2012 s. 152.

³⁴ Bilgin 2012 s. 145-146.

Bireyin maddi ihtiyaçlarını karşıladığı ve ruhsal gelişimini şekillendirdiği çevresinden zorunlu kopuşu, çoğu zaman telafisi pek mümkün olmayan olumsuz sonuçların doğmasına neden olur³⁵. Nitekim savaşların zorunlu sonuçları arasında göç ve sürgünün, savaşın tarafları arasında sivillerin yaşamını olumsuz etkileyen ve yaralarını derinleştiren unsurlar olarak birey psikolojisini yakından etkilediği görülür³⁶.

2.1. Korku

Eserde savaşın neden olduğu korku hali o coğrafyanın insanının yanında taşından ağacına, toprağına kadar her bir unsuruna aksetmiş gibidir. Bu nedenle de gece Balkanlar'da diğer yerlere göre daha karanlıktır: *"Korku bu dağlarda bütün heybetiyle gezer bir zirveden diğer bir zirveye atlayarak daima büyür. İnsanların yüreğine zehirli yılan misali çöreklenir ve artarak insanı esir alır. Korku burada her ıssız taşın altında dikenli çam yapraklarına, derin uçurumlara siner. (...) Gün dağların ve nice korkunu üzerine buralarda hep telaşla doğar. Gece Balkanlar' da daha karanlıktır. Zulme isyan edercesine başını kaldırmış zirvelerin üzerine bir perde misali iner. Dağların eteklerine yayılır, derelere çöker. Korku karanlıkla daha da büyür."*³⁷.

Romanda geçen şu cümleler Rumeli'deki küçük bir Türk köyünde savaş ve can korkusu nedeniyle köylüler arasında yaşanan heyecan ve endişeyi hissettirme açısından önemlidir. *"Köylüler kapılarına sürgü üstüne sürgü vurmuş, kepenkleri sıkıca kapatmış yüreklerindeki heyecan ve endişe her dem giderek büyümüştü. Yastık altındaki altıpatlar, piştovlar yağlanmıştı. Duvarlarda asılı tüfeklerin bakımı yapılmış, iğneleri gözden geçirilmiş, fişekler doldurulmuş ve hepsi her an kullanıma hazır hale getirilmişti"*³⁸. Bu korku ve endişe köy halkını harekete geçirerek her an gerçekleşebilecek olası bir saldırıya karşı etkin konuma getirmiştir. Yine bu korku ve endişenin köy halkında üst safhalara ulaşması sonucunda dışarıdan evlerin içlerine doğru giren her bir küçük sesin, gürültünün onları korkutmaya yettiği görülmektedir. Türk köylüleri içlerinde yer eden endişe ve korkudan kurtulamamaktadırlar. *"Dışarıda bırakılan bazı eşyalar rüzgârla bitlikte kâh taş avlulara kâh ahşap evlerin duvarlarına çarpıyor, bu gürültüden dolayı köylülerin yürekleri ağızlarına geliyordu. (...) Ancak içlerinde yer eden endişe bir türlü yakalarını bırakmıyordu"*³⁹.

³⁵ Deniz 2009 s. 1.

³⁶ Coşar 2016 s. 167.

³⁷ Bilgin 2012 s. 9.

³⁸ Bilgin 2012 s. 10.

³⁹ Bilgin 2012 s. 10.

Yaşanılan bu karanlık hava içerisinde Türk Köylüleri bir yandan savaşı Osmanlı'nın kazanacağına inanarak güven duysalar da diğer yandan Bulgar askerlerinin sınırı geçip köylerine ulaşması korkusuyla karşı karşıyadırlar⁴⁰. Yaşanılan bu korkulara Bulgar çetelerinin yerli halk üzerindeki baskılarını günden güne arttırmadı da eklenince köylüler artık ormana gereksinim duydukları gıdaları toplamaya dahi gidememiş ve kendilerine ait olan bu topraklardan kaçabilmek için ellerindeki avuçlarındaki her şeyi Bulgar komşularına ucuz bir şekilde satmaya başlamışlardır. Romanda savaşın sosyal yapıya olumsuz bir etkisi olarak bu durum şu şekilde anlatılır: *"Zamanla çetelerin artan baskınları karşısında büyük bir korku duymuşlar, çok sevdikleri ormana ne odun kesmeye ne de mantar toplamaya gidebilmişlerdi. (...) Köyün ileri gelenlerinden bazıları, yıllardır beraber yaşadıkları Bulgar komşularına mallarını ucuz, pahalı demeden satıyor ve köyü terk etmek için hazırlık yapıyorlardı. Türklerin tarlalarını ve evlerini çok ucuza alan Bulgarlar ise bin bir şaya çıkararak Türkleri korkutuyor mallarını daha ucuza almanın hesabını yapıyorlardı"*⁴¹.

Türk köylüleri köylerinin yakınında bulunan Kanlı Dere'nin kıyısında Bulgar çeteleri tarafından şehit edilmiş Osmanlı askerlerini görünce Osmanlı ordusunun Balkanlar'da kurulan ittifaka karşı yenik düştüğünü anlar. Bu durum köy halkını derinden etkileyerek onlarda büyük bir endişeye neden olur ve göç hazırlıklarına hız verilir⁴². Balkan muhacirlerinin ulaşmayı amaçladıkları Edirne'ye az bir mesafe kalmasıyla birlikte içlerinde umut tohumları yeşermeye başarsa da aslında yeni bir hayata başlayacak olmanın yarattığı korku, tedirginlik roman kişisi Belkıs üzerinden *"İçi karma karıştı. Çözülmesi gereken yüzlerce kör düğüm vardı sanki. Yeni bir hayata başlayacaktı"*⁴³, cümleleriyle verilir.

Balkan Türkleri göç esnasında çeşitli zorluklar çekerek Edirne'ye ulaşmalarına rağmen ilk başlarda Edirne kalesinin kapıları kendilerine açılmaz ve arkalarından her an Bulgar çetelerinin gelebileceği korkusuyla gerek Balkan Topraklarında gerekse göç sırasında yaşadıkları korkulu anlar devam eder⁴⁴. *"Yurtlarından koparılıklarını acısı dinmeden kale önünde kendi askeri tarafından hak etmedikleri bir muameleye maruz kalmaları acılarını daha da "*⁴⁵ artırır. Roman da bu durum *"Balkanlardan gelen yağmur koca Osmanlı'nın haline, muhacirlerle birlikte gözyaşı döküyordu sanki"*⁴⁶ ifadesiyle desteklenerek Balkan muhacirlerinin yaşadıkları

⁴⁰ Bilgin 2012 s. 10.

⁴¹ Bilgin 2012 s. 10-11.

⁴² Bilgin 2012 s. 26.

⁴³ Bilgin 2012 s. 42.

⁴⁴ Bilgin 2012 s. 42.

⁴⁵ Bilgin 2012 s. 45.

⁴⁶ Bilgin 2012 s. 45.

korku ve hüznü hissettirilmeye çalışılmıştır. Balkan göçmenlerinin Edirne içlerine doğru alınmaya başlamasıyla ümitleri, hayalleri dahi yorgun olan bu insanların yaşadıkları korku dolu günlerden bir an olsun sıyrılarak rahatladıkları gözlenir⁴⁷. Ancak bu rahatlama fazla uzun sürmez. Bulgarların Kırklareli'ni ele geçirerek Edirne'ye yaklaşması Edirne halkı üzerine ve özellikle buraya göç eden Balkan muhacirleri üzerinde vatan toprağından bir kez daha koparılabilecek olmanın yol açtığı bir korkuya sebep olur: *"Kırklareli, Edirne'ye çok uzak değildi. 'Ya şimdi Bulgarlar hiç vakit kaybetmeden buraya gelirlirse?' diye endişeleniyor, ne yapacaklarını bilemiyorlardı"*⁴⁸.

Kırklareli'ndeki savunma hattının Bulgarlar tarafından kırılması üzerine buralardan kaçan Osmanlı askerleri Edirne'ye gelerek olup biteni buradaki halka olduğu gibi anlatmıştır. Bu durum önceleri Osmanlı'nın savaşı kazanacağına tüm kalpleriyle inanan Edirne halkında ve buraya göç eden muhacirlerde ümitsizliğe yol açarak onların endişelenmesine neden olmuştur⁴⁹. Bulgar askerinin her gün Edirne'ye biraz daha yaklaşması üzerine top tüfek seslerinin Edirne'den dahi duyuluyor olması burada yaşayan kişilerde gittikçe artan bir tedirginliğe sebep olur. Daha önceden trenle İstanbul'a göç etmeyerek Edirne'de kalmayı tercih eden bazı kişilerin Bulgarların Edirne dolaylarına hızla yaklaştıklarını anlamaları üzerine içlerindeki korkuya ek olarak bir de pişmanlık eklenir⁵⁰. Bulgarların Edirne'ye iyice yaklaşmasıyla birlikte ikinci bir göçle karşı karşıya kalan muhacirlerin ve yıllardır yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalan Edirne halkının canlarını kurtarma uğruna verdikleri mücadele ve bu durumun neden olduğu karmaşa romana şu şekilde yansır: *"[D]ışarıda büyük bir kargaşa başlamıştı. Edirne'den ayrılmayı düşünen muhacirler ve yerli halk, akın akın Karaağaç tarafındaki istasyona doğru koşuyorlardı. Bu kez arabalarını, ineklerini, atlarını bırakanlar bir başına sadece canını kurtarma telâşları içindeydiler. (...) Herkesin aklında hızlı bir şekilde Karaağaç istasyonuna gitmek vardı. Arada sırada çıkan kavgalarla bu telaş daha da büyüyordu..."*⁵¹. Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere savaş ve beraberinde gelen açlık, kıtlık kişilerdeki korkuyu tetikleyerek bir kaosun yaşanmasına sebep olmuştur.

Muhacirlerin can güvenlikleri nedeniyle Osmanlı askerleri tarafından Edirne kalesinden çıkarılarak ikinci bir göçle tabi tutulmak istendikleri sırada Bulgarlardan kaçarak Edirne'ye

⁴⁷ Bilgin 2012 s. 71.

⁴⁸ Bilgin 2012 s. 83.

⁴⁹ Bilgin 2012 s. 99.

⁵⁰ Bilgin 2012 s. 100.

⁵¹ Bilgin 2012 s. 101.

gelen yaralı Osmanlı askerlerinin *"Kaçın!"*⁵² çağrısı muhacirlerdeki korkuyu daha da artırır ve yine korkunun sebep olduğu bir karmaşaya ortam hazırlar⁵³.

Edirne'nin Bulgar askerlerince kuşatılması üzerine burada bulunan Balkan muhacirlerinden olan Belkıs, Halil ve Kibar Ana İstanbul'a doğru göç ederler. Ancak İstanbul'a yaklaştıklarında savaş, açlık, kıtlık gibi sıkıntılara yolda salgın hastalıklara yakalanma korkusu da eklenir. Nitekim İstanbul yakınlarında mevzilene Osmanlı askeri olumsuz savaş koşulları nedeniyle dizanteriden ve koleradan kırılyordur. Bununla beraber İstanbul halkı arasında da kolera ve dizanteri günden güne yayılmaya başlamıştır⁵⁴. Roman kişisi Halil'in ağzından nakledilen *"Ve biz muhacirler... Kaçan, daima tedirgin endişe içinde olan yersiz yurtsuzlar... Saman çöpü gibi rüzgâr nerden eserse, oraya sürüklenen bizler... Ümitlerimiz, hayallerimiz öyle uzun soluklu olmuyor ne yazık ki. Daima 'Ne olacak?' diye endişe ediyoruz"*⁵⁵, şeklindeki sözler muhacirlerin yaşadıkları korkulara, endişelere, topraklarından kopartılarak aidiyetsizleştirilmelerine ve yaşadıkları büyük hayal kırıklıklarına dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

2.2. Kırgınlık / Hayal Kırıklığı / Hüzün

Eserin genelinde etkili olan duygulardan biri de kırgınlık ve hüzündür. Nitekim Balkanlar'da yaşanan trajedilerin etkisiyle hüzün, bu coğrafyaya ve insanına zuhur etmiş gibidir: *"Dağların bir kuşak boyunca çarpışıp yükselmesiyle oluşan o müthiş kırılma her yerde kendini kolayca belli eder. Bu kırılma insanlarda da gözle görülür"*⁵⁶.

Romanın geneline bakıldığında ait oldukları topraklardan istemeyerek göç etmek zorunda kalan köylülerde bir kırgınlık durumunun yaşandığı göze çarpar. Bu kırgınlık duygusunu derinden yaşayanlardan biri romanın ana kişilerinden biri olan Belkıs'tır. Belkıs, yıllardır emek verdiği bu toprakları istemeyerek terk etme durumunun yaşattığı kırgınlığı şu sözlerle dile getirir: *"Bu toprakları kolay kolay nasıl bırakırız? Tırnağımızla kazdık, terimizle ıslattık, sevdamızla yeşerttik. Havasını soluduk, suyunu içtik. (...) Buraları gözden çıkartamayız ki..."*⁵⁷. Roman kişilerinden Yusuf ise Bulgar çetelerinin saldırılarından ailesini korumak için istemeyerek de olsa göç etme kararı alır. Ancak vatanından ayrılrsa dahi bir yanının hep burada kalacağını düşünür ve bundan duyduğu hüznü şu şekilde dile getirir: *"Ey Balkanlar, bu ayrılık yürekten*

⁵² Bilgin 2012 s. 132.

⁵³ Bilgin 2012 s. 132.

⁵⁴ Bilgin 2012 s. 208.

⁵⁵ Bilgin 2012 s. 188.

⁵⁶ Bilgin 2012 s. 9.

⁵⁷ Bilgin 2012 s. 14.

midir? Nasıl gideceğiz? Neyle gideceğiz? Biz gitsek yüreğimiz burada kalacak. Mezarda ölülerimiz, ambarda buğdayımız, ahırda hayvanımız kalacak. (...) En önemlisi buralar bizsiz, buralar öksüz kalacak. (...) -Hey gidi koca Osmanlı. Buralar sensiz kalacak. Aysız, yıldızsız kalacak. Kura'sız, mescitsiz, camisiz kalacak. En önemlisi hey Koca Osmanlı, Balkanlar duasız kalacak. Bir yanımız hep eksik olacak..."⁵⁸. Ayrıca Yusuf'un, karısı Belkıs'a söylediği "Buralar ölü soluyan diyarlar oldu artık. (...) Hâlbuki buralar daha düne kadar bizim diyarlardı"⁵⁹ sözleri yurdundan istemeyerek göç etmek zorunda kalan bir kişinin yaşadığı travmatik duruma dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

Romanda Balkanlardaki topraklarından ayrılmak zorunda kalarak Edirne'ye göç etme kararı alan Türkler her ne kadar bu coğrafyada kendilerine dayatılan zulümlerden, baskılardan ve huzursuzluklardan kurtulacakları umuduyla göç etmeye karar vermişlerse de yurtlarından, evlerinden uzak düşmenin sebep olduğu acıyı, burukluğu en derinden yaşarlar⁶⁰. Bu bağlamda Balkan Türklerinin Rumeli'den ayrılmadan önceki elem ve hüznü dolu son geceleri şu şekilde verilir: "Gece yarısı olduğunda köyde derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Evlerinde son geceyi geçirecek olan kadınlar için için gözyaşları döküyor, erkekler ise cigara üstüne cigara sarıyor, yanlarında götüremeyecekleri hayvanların ahırdan sesleri yükseldikçe, çocuklar gözyaşlarını tutamıyorlardı. Sabah olduğunda kabile köyden ayrılırken çığlıklar, hıçkırıklar, feryatlar birbirine karıştı"⁶¹.

Köylerinden ayrılan Balkan Türkleri göç sırasında Bulgar çetelerinin tuzağına düşerek saldırıya uğrarlar ve Yusuf hür yaşamak uğruna verdiği bu mücadelede Bulgarlara yenik düşerek hayatını kaybeder⁶². Dolayısıyla bu göç, Yusuf'un eşi Belkıs için sadece vatanından ayrı düşmenin değil aynı zamanda kocası Yusuf'u, hayattaki tek sığınağını da göremeyecek olmanın bir simgesi haline gelir. Belkıs'ın evinden, yurdundan ve göç yolunda Bulgar çetelerince şehit edilen kocası Yusuf'tan ayrı düşüşünün verdiği acı eserde "Kocasını kaybetmesinin acısı kezzap gibi yüreğini yakıyor, ayağına batan dikenlerin acısını hissetmiyordu bile. Yürüdüğü sürede gözlerinden yaşlar süzülüp duruyordu"⁶³, şeklinde aktarılır.

⁵⁸ Bilgin 2012 s. 19-19.

⁵⁹ Bilgin 2012 s. 13.

⁶⁰ Bilgin 2012 s. 27.

⁶¹ Bilgin 2012 s. 27.

⁶² Bilgin 2012 s. 30.

⁶³ Bilgin 2012 s. 32.

Balkan muhacirlerinin umut bağladıkları Edirne ise romanda, caddeleri çamur içinde kalmış, evleri harap halde olan bakımsız bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Edirne'ye giden İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup iki müfettiş karşılaştıkları bu manzara karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşadıklarını şu sözlerle ifade ederler:

"- (...) Ben ki Edirne'yi bir başka türlü tahayyül ederdim. Ancak itiraf etmeliyim, büyük hayal kırıklığına uğradım ve çok üzüldüm.

-Al benden de o kadar... Tarihi şehri ne halde bulduk. Âdeta çamurdan boğulacak gibi"⁶⁴.

Dolayısıyla Balkan göçmenlerinin bin bir zahmetle ulaşmaya çalıştıkları Edirne de tıpkı kendileri gibi hüznün ve yıpranmışlık içerisinde. Muhacirler göç ettikleri Edirne'de açlık susuzluk ve kıtlık nedeniyle yurtlarından bu coğrafyaya kadar getirebildikleri ellerindeki son şey olan hayvanlarını çok ucuz fiyata kasaplara satmak zorunda kalmışlardır. Tüm bu yaşananlar Edirne'ye göç ettiklerinde her şeyin yoluna gireceğine inanan bu insanlara büyük bir hüsrana yaşatmıştır⁶⁵.

Bulgar çetelerinin Kırklareli'ni ele geçirmesi üzerine burada yaşayan yerli halk ve Bulgarlara karşı koyamayan Osmanlı askerleri Edirne'ye doğru göç ederler. Böyle bir durumda ise şehir de zaten var olan kıtlığın daha da artmasından çekinen Osmanlı güçleri Edirne'de yaşayan yerli halkın ve özellikle de buraya henüz göç etmiş olan Balkan muhacirlerinin başka şehirlere göç etmesi gerektiği çağrısında bulunur. Bu karar ise bin bir güçlükte günlerce aç, susuz bir şekilde hastalıklarla mücadele edip birçok çile çekerek Edirne'ye ulaşmayı başaran Balkan muhacirlerini büyük bir hayal kırıklığına uğrattır ⁶⁶. Düşmanın Edirne dolaylarına iyice yaklaşması üzerine Edirne'ye sığınan Balkan muhacirleri gerek burada yaşanan kıtlık nedeniyle gerekse can güvenliği nedeniyle Edirne'den de göç etmeye zorlanır. Bu haberle muhacirler tekrardan büyük bir hüznü kapılır. Zira yaşanan kıtlık, olumsuz hava koşulları muhacirleri hem fiziksel hem de psikolojik anlamda yormuş ve yeni bir göçün önündeki en büyük engeller olmuşlardır: *" [M]uhtarlar mahalleleri tek tek dolaşarak, kalede ne kadar göçmen var ise en kısa sürede hazır olmalarını istiyordu. (...) Bu haber camilerde medreselerde bulunan muhacirleri bir kez daha yaraladı. Kabuk bağlayan nice yaralarını tekrar kanattı. Şimdi de Edirne'den çıkarılmak isteniyorlardı"⁶⁷. Muhacirlerin kendi askerleri tarafından göçe tabi*

⁶⁴ Bilgin 2012 s. 44.

⁶⁵ Bilgin 2012 s. 163.

⁶⁶ Bilgin 2012 s. 90.

⁶⁷ Bilgin 2012 s. 127.

tutulmak istenmeleri onları derinden yaralamış ve içlerindeki aidiyetsizlik duygusunu acı bir şekilde hissetmelerine neden olmuştur⁶⁸.

Romadaki Balkan muhacirlerinden olan Halil, Belkıs'ın göç sırasında hastalanan bebeği Hicran için günlerdir yaralı askerlere İstanbul'dan ilaç getirecek olan treni bekler. Ancak gelen trende sadece askerlere yetecek kadar az sayıda ilaç olduğundan amacına ulaşamamıştır. Bu durum günlerce her gün umutla tren istasyonuna uğrayan Halil'i hayal kırıklığına uğrattır⁶⁹.

17 Aralık 1912 tarihinde ateşkes için Londra'da düzenlenen Konferans boyunca savaşılmaması gerektiği kararı alınır. Bu durum Balkan muhacirlerinde büyük bir coşkuya sebep olmuştur. Zira onlara göre bu sayede İstanbul'dan Edirne'ye trenlerle çok sayıda yiyecek, ilaç, asker ve silah gönderilecek ve böylece çekilen sıkıntılar sona erecektir⁷⁰. Dolayısıyla "çare, ilaç, ümit hatta zafer"⁷¹ dahi gelecek olan trenlere bağlanmıştır. Bu durum romanda şu şekilde anlatılır: *"Ovaları tarlaları bir bıçak gibi yarıp geçen tren rayları insanların gönlündeki dertleri gamları da bir neşter misali kesip atmıştı. Kara trenler, ak haberler, ak çareler ve dermanlar getirecekti. Şehirde bulunan herkes buna inanmıştı; başta muhacirler olmak üzere Edirneliler ve askerler..."*⁷². Ancak durum beklenildiği gibi olmaz on gün boyunca devam eden bekleyiş yerini trenlerin gelmemesiyle hayal kırıklığına ve ümitsizliğe bırakır.

Romanda Edirne'nin kuşatılacağı haberini alan Halil, Kibar Ana, Belkıs ve hasta bebeği Hicran İstanbul'a doğru ikinci bir göç yaşarlar. İstanbul' a yetişmelerine az bir zaman kala Hicran bebek olumsuz kış şartlarına, soğuğa daha fazla dayanamayarak hayatını kaybeder⁷³. İstanbul' a varınca bu durumun farkına varan Belkıs ise ölmüş kocasının kendisine emanet ettiği bebeğini koruyamadığı için kahrolur. Bu olaydan bir kaç gün sonra ise Halil koleradan dolayı ölür. Hicran ve Halil'in ölmesi evlatlarını kaybeden Belkıs ve Kibar Ana' da büyük bir acıya sebep olur. Dolayısıyla birçok zorluğu aşarak umutlu bir şekilde göç ettikleri İstanbul' da gerek evlatlarını kaybetmeleri gerekse uzun bir süre barınma, beslenmeye zorluğu çekmeleri neticesinde bu göçmenlerin büyük acılar, hüznler yaşadığı görülür. Bu bağlamda Kibar Ana'nın oğlu Halil'e söylediği *"Muhacirlik demek çile demek, imtihan demek oğul..."*⁷⁴ sözleri muhacirlerin çektiği sıkıntıları ve yaşadıkları hüznü vurgulaması bakımından önemlidir.

⁶⁸ Bilgin 2012 s. 129.

⁶⁹ Bilgin 2012 s. 126.

⁷⁰ Bilgin 2012 s. 171.

⁷¹ Bilgin 2012 s. 176.

⁷² Bilgin 2012 s. 176.

⁷³ Bilgin 2012 s. 222.

⁷⁴ Bilgin 2012 s. 136.

2.3. Hürriyet

Eserde hürriyet göçü tetikleyen bir unsur olarak karımıza çıkmaktadır.

Romanda Balkan Türklerinden olan Yusuf kendi yurdunda Bulgar çetelerince çektikleri baskılar, zulümler etkisiyle hür yaşamaya olan özlemini ve sırf bu yüzden evinden yurdundan vazgeçebileceğini *"Malda mülkte gözüm yok bundan sonra aç kalalım ama hür yaşayalım"*⁷⁵ sözleriyle dile getirir. Nitekim romanın ilerleyen sayfalarında Yusuf'un bu uğurda canını feda ettiği görülür. Yine romanda Yusuf'un eşi Belkıs'ın *"Huzuru başka diyarlarda mı arayacağız?"*⁷⁶ sorusuna karşı verdiği *"Hür bir şekilde nefes alacağımız her yer, hür bir şekilde korkusuzca karnımızı doyurup yaşayabileceğimiz her yer artık bizim için diyardır. Yardır. Vatandır"*⁷⁷, sözleri hür yaşamak uğruna gerektiğinde vatanını terk edip başka toprakları kendine yurt edinerek göç hadisesine ortam hazırlaması ve bir millet için hürriyetin ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Bu şekilde romanda hür bir yaşam sürebilmek uğruna Balkanlar'dan Edirne'ye doğru bir göç hareketi başlar. Ancak gerek göç yolunda Bulgar çetelerinin saldırılarına uğranması gerekse sonbaharın etkisiyle olumsuz hava şartları nedeniyle birçok Balkan muhaciri Edirne'ye ulaşmadan göç yolunda can verir.

Romandaki Balkan göçmenlerinden olan Halil, Kibar Ana ve Belkıs göç ettikleri Edirne'nin de düşman tarafından kuşatılması nedeniyle esir düşmektense hür yaşamayı tercih ederek göç yolunda yaşayabilecekleri birçok olumsuzluğu sıkıntıyı göze alıp ikinci bir göç gerçekleştirmek üzere İstanbul'a doğru yola koyulmuşlardır. Bu durum özellikle yurtlarından koparılan muhacirler için hürriyetin ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu göç sırasında Halil'in yolda rastladığı bir Fransız gazeteciyle diyalogunda geçen şu cümleler salgın hastalıklara ve göç yolundaki tehlikelere aldırmaaksızın tek amacı hür bir şekilde yaşamak olan muhacirlerin ölümü dahi göze alarak verdikleri mücadeleye dikkat çekmesi bakımından önemlidir:

"- Ancak şunu da bilin ki Hadımköy istihkâmlarındaki askeriniz koleradan kırılıyor. İstanbul'da öyle...

- İstanbul'a varalım da isterse koleradan ölelim. Bari orada ölelim...

- Ah siz Türkler, ölmeyi ne kadar kanıksamışsınız.

⁷⁵ Bilgin 2012 s. 14.

⁷⁶ Bilgin 2012 s. 20.

⁷⁷ Bilgin 2012 s. 20.

- Bizler yersiz yurtsuz insanlarız mösyö. Muhaciriz. Ama başkentte öleceksek bu bize bahtiyarlık verir"⁷⁸.

Sonuç

Göç insanlık tarihi kadar eski bir hadisedir. Bireylerin ya da toplumların zihninde derin izler bırakabilmektedir. Göçü hazırlayan nedenler arasında sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve çevresel koşullardaki değişimler gösterilir. Birkaç farklı şekilde sınıflanabilen göçlerin gönüllü ve zorunlu göçler şeklinde de sınıflandırılması mümkündür. Zorunlu göç ile gönüllü göç arasındaki en temel fark ise kişinin iradesini kullanıp kullanamama durumudur. Eğer kişinin kendi iradesi söz konusuysa buna gönüllü, kendi iradesinin dışında ise zorunlu göç adını alır. Nitekim savaşların, siyasal baskıların iç çatışmaların zorunlu göçe ortam hazırladığı görülür.

Ulusların tarih boyunca birçok göç hadisesiyle karşı karşıya kalmış olmaları, içinde yaşadığı toplumdan bağımsız olarak düşünilemeyen edebiyata da yansımıştır. Nitekim Türk edebiyatında destanlardan başlayarak günümüz romanına kadar süren bir göç konusu ağı dikkat çekmektedir. Bu şekilde İslamiyet öncesi Türk destanlarından günümüz romanına kadar göçün farklı boyutlarıyla ele alındığı görülmüştür. Edebiyatımızda göç bağlamında dikkat çeken konulardan biri Balkan Savaşları ile birlikte birçok zulme, baskıya maruz kalarak yurtlarını, evlerini, kültürlerini terk etmek zorunda kalan Balkan Türklerinin canlarını kurtarma uğruna Anadolu'ya doğru yapmış oldukları göçlerdir. Bu konu edebiyatımızda özellikle son yıllarda birçok yazar tarafından işlenmiştir. 1964 yılında Gelibolu'nun Evreş'e bucağında doğan İsmail Bilgin de bu yazarlar arasındadır. Eserlerinin genelinde tarihi konulara yer verdiği görülen Bilgin'in *Elveda Balkanlar* (2007) adlı romanında Balkan Harbi sırasında yaşanan askeri mücadeleleri, Bulgar çetelerinin Balkan Türklerine yaptıkları zulümleri ve onları göçe mecbur etmelerini konu edinmiştir. Yaşanılan olayların etkisiyle acının, hüznün, korkunun, belirsizliğin ve karmaşanın egemen olduğu bu romanda tüm bu olumsuz havanın birey psikolojisine etkisini görmek mümkündür.

Sonuç olarak, İsmail Bilgin'in 2007 yılında yayımladığı *Elveda Balkanlar* romanında savaşın etkisiyle yaşanan sosyal ortamın birey psikolojisine yansımalarını ele alınarak savaş ve göçün birey üzerindeki olumsuz etkisi gözler önüne serilmiştir.

⁷⁸ Bilgin 2012 s. 208.

Kaynakça

Akgün, Atıf: "Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme". *Göç Dergisi 1* (Londra 2015), s.69-83.

Arı, Kemal : " XIX'uncu Yüzyıldan XX'inci Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler ". *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi (On Dördüncü Askerî Kongresi Bildirileri-I)*, Yayına Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Öğ. Alb. Levent Kuşoğlu v.d. Ankara 2014, s. 285-299.

Arslan, Sezer: "Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devletinde İskânları", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2008.

Bilecen, Tuncay: "Balkan Savaşları Sonrasında Ortaya Çıkan Göç Hareketleri ve Muhacirlere Yapılan Sosyo-Ekonomik Yardımlar". *TYB Akademi 6* (Ankara 2012), s. 85-97.

Bilgin, İ. 2012: *Elveda Balkanlar-Unutulan Vatan*, İstanbul.

Buttanrı, Müzeyyen: "Bulgaristan Türk Edebiyatı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2* (Eskişehir 2005), s.27-45.

Coşar, Mevhibe: "Bir Kıyamet Provası: Göçe Sürgün Hayatlar". *Göç Dergisi 2* (Londra 2016), s.166-174.

Deniz, O. 2009: *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*, İstanbul.

Ercilasun, Bilge: "Romanda Birinci Dünya Savaşı". *Akademik Bakış 14* (Kırgızistan 2014), s.247-262.

Göker, G. 2015: *Göç, Kimlik, Aidiyet*, Konya.

Gürsoy, Belkıs: "Türk Romanında Rumeli'nden Türk Göçleri". *TYB Akademi 6* (Ankara 2012), s.133-174.

Kahraman, Cahit, Güneş İlhan: "Tuna Dergisinde Göç Şiirleri: '1989 Göçü' ". *Göç Dergisi 2* (Londra 2016), s.239-259.

Nalbantlar, Dilek: "Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Türkleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2005.

Makedonya 1900’de Toplumsal Trajedi

Hacire AKTAŞ*

Özet

Necati Cumalı (1921-2001), bugün Yunanistan sınırları içindeki Florina’da doğar. 10 Ocak 2001’de İstanbul’da yaşamını yitirir. 1941’de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirir. 1945-1984 arasında Ankara’da Milli Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü’nde çalışır. 1950-1957 yılları arasında İzmir ve Urla’da avukatlık yapar. Yaşamının ilerleyen dönemlerinde farklı görevlerde bulunur. 1939’da ilk şiirleri yayımlanır. Garip Akımı ve o dönemdeki 1940 kuşağının dışında lirik ve açık şiirler yazar. 1955’ te şiirin yanı sıra, öykü, roman ve tiyatro türlerine yönelir. Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında birçok türde eser veren üretken yazarlardandır.

1976’da yayınladığı *Makedonya 1900*’deki öyküleri, doğduğu yer olan Balkanlardan göçün ardında kalan anıları, özlemleri anlatır. Kendisi belli bir zamana kadar bu anıları öyküleştirmeye hazır olmadığı için ancak 1976’da kaleme aldığını belirtir. Öykülerin dokusuna egemen olan anılar, Makedonya’dan Türkiye’ye göç eden ailelerin yaşadığı yer yer trajiğe varan dramlarını da anlatır. Balkanlar’dan Anadolu’ya göçün, ayrı kişilere yansıyan insan ilişkileri, gerisinde bir yanı acı, sızı, bir yanıyla da dostluk olan bir tortu ve birçok etnisitenin bir arada yaşadığı, bazı etnisitelerin birbiriyle yardımlaşması görülürken, diğer etnisitelerin bağımsızlık uğruna birbirine düşman oluşu, Cumalı’ nın bu eserini şekillendirir.

Makedonya 1900’deki öykülerin aile çevresinden olan kişilerin yaşamından alınmış olması, eseri bir aile anlatısına dönüştürür. Ancak bu ailenin maruz kaldığı sorunlar, 1900’de Balkanlar’daki Türklerin maruz kaldığı dini ve etnik temelli ayrımcılığın, baskının anlatımını da üstlenir. Hikâyeler, Selanik ile Manastır arasında gerilen bir hattaki mekânlarda yaşanır. Korku, zulüm, işkence, ölüm cezası, göç ve savaş gibi hayatın trajik yönlerinin yanı sıra, bir de aşk, aile ve komşuluk ilişkileri gibi hayatın olumlu yönleri de eserlere yansır. Bu bildiride, Cumalının anılan eserine yansıyan Balkan Türklerinin maruz kaldığı trajedi incelenmektedir.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van

Giriş

Balkan Yarımadası, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bosna ve Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Romanya ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa kesimini içine alan bir bölgedir. Yusuf Hamzaoglu'na göre: [Bu Ada doğal zenginlikleri, siyasi ve stratejik konumundan dolayı tarih boyunca devletlerarasında önemli bir sorun oluşturmuştur. Türklerin bu bölgeye yerleşme tarihi olarak, 378 yılından itibaren Hun Türkleri, Türk Boyları, Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin yerleştiğini belirtir. 14.yüzyılda Osmanlı Türklerinin bölgeye yerleşmeleriyle dengeler değişir. Anadolu'dan göç ederek gelen Türkler yoluyla Türk kültürünün etkileri Balkanlı halkların üzerinde derin bir şekilde hissedilir.]¹

19. Yüzyılın başında Avrupa devletleri ve Rusya'nın kışkırtmasıyla Balkanlar bir savaş alanına dönüşür. Buradaki azınlık halkların hepsi kendi bağımsızlıkları için mücadeleye girer. Bunların sonucunda [1875-1878 Büyük Doğu Bunalımı, 1912-1913 Balkan, 1914-1918 Birinci, 1939-1945 İkinci Dünya, 1991-1995 Hırvatistan, 1992-1995 Bosna ve 1999 Kosova Savaşları ortaya çıkar. Tarihte Büyük Doğu Bunalımı olarak nitelendirilen bu sorun içerisinde birçok sorun meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi de Makedonya sorunudur. Makedonya tarih boyunca birçok halkı barındıran çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Osmanlı Türkleri'nin bu bölgeye kesin yerleşme tarihleri XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür. Bunların dışında 1492'de İspanya ve Hristiyanların zulmünden kaçan Yahudiler, Osmanlı devleti tarafından kabul edilince çoğu Makedonya'ya yerleştirilmiştir.]²

14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Makedonya'da yer edinen Osmanlı Türkleri, 19. yüzyılın başından itibaren Batılı devletler ve Makedonya'ya komşu olan devletlerin bu topraklar üzerine hak iddia etmeleriyle, iç çatışmalar ve birçok savaş yaşanmıştır. Makedonya bu dönemden itibaren şiddetli çatışmaların yaşandığı bir bölge haline gelir. [1870'lerden itibaren yoğunlaşan bu çatışmaların nedeni Ayastefanos Antlaşmasıyla Bulgaristan'a verilen bu toprakların Berlin Antlaşmasıyla tekrar Osmanlı Devleti'ne iade edilmesinden dolayıdır.]³Bu antlaşmadan memnun kalmayan Bulgaristan yardım cemiyetleri adı altında birçok örgüt kurar. Daha sonra bunlar çeteler şeklinde görülür. Bunların yanı sıra Yunan ve Sırp çeteleri de oluşur. Bu çeteler bölge halkına karşı şiddet uygulayarak, asimile etmeye çalışır. Buradaki halkın çoğunu da

¹ Hamzaoglu, Y. 2000: *Balkan Türklüğü, Araştırmalar, İncelemeler(Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan)*, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, s.14.

² Hamza, M. 1998: *Makedon Dram Eserlerinde Türk İzleri ve Türkler*, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, s.3.

³ Karal, Enver Z. 1988, *Osmanlı Tarihi VIII, I. Meşrutiyet ve Islahat Devirleri(1876-1907)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi: s.149-150.

zorunlu göçe mecbur bırakır. Balkanlar uzun bir süre birçok kavmin bağımsızlığı için savaştığı bir alana dönüşür. Tarihte birçok soruna neden olan bu topraklar 1923'lerde Yunanistan-Türkiye arasında nüfus mübadelesiyle çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Birçok antlaşma ve savaşa rağmen Balkan sorunları günümüzde de etkisini sürdür. Belli dönemlerde Makedonya'da yer alan Türklerin 19. Yüzyılın başında bozulan asayişten dolayı bu bölgede zulüm görmeleri ve birçok savaş sonrasında zorunlu göçe tabi tutulmaları, onları sosyo-kültürel anlamda derin bir şekilde etkilemiştir.

Göç, nedenleri ve sonuçları bakımından “*şehir ve bölge planlamacılar, sosyologlar, antropologlar, tarihçilere, iktisatçılara, coğrafyacılar ve siyaset bilimcilerine kadar çok geniş bir alanın uzmanları tarafından ele alınır*”⁴ Bu anlamda göç birçok disiplinin ortak çalışma konusunu oluşturur. Bu disiplinlerden biri de edebiyattır. Edebiyatın bir alt dalı olan Göçmen edebiyatı tarihte yaşanan olaylara duyarsız kalmamıştır. Edebiyatçılar, toplumsal bir sorumluluk olarak tarihte, toplumun ve bireyin üzerinde iz bırakan olayları edebi türlere aktarmışlardır.

Dünya edebiyatında, diğer bir hareket ise Arap göçmen edebiyatı (Mehcer Edebiyatı) dır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu kökenli Arap aydınlarının Amerika'da meydan getirdikleri göçmen edebiyatı da bu bağlamda önemlidir. Dünyada oluşan göçlerden dolayı, birçok ülkede Göçmen edebiyatı adı altında yazan yazarlar göçle ilgili farklı sorunları eserlerinde işlerler. Türk göçmen edebiyatını adı altında birçok yazar görülür. Bunlardan dikkat çeken isimlerden biri, *Dünyada Türkçe ve Türk Edebiyatları* adlı eseriyle Feyyaz Sağlam'dır. Bu eserde Avrupa devletlerinde yaşayan Türklerin oluşturduğu edebiyat ele alınır. Türk edebiyatında göç ve edebiyat ilişkisi, destanlar dönemine kadar dayanır. Göç destanı bu örneklerden biridir. Bunun yanı sıra sözlü edebiyata yerinden yurdundan göç eden göçmenler yaşadıkları yerlere özlem duygularıyla gurbet türküleri yakarlar. Edebiyatçıların kimi zaman göçü edebi eserlere taşıdığı ve ondan yararlandığı, kimi zamanda göçün göçmen kökenli temsilciler aracılığıyla kendisine bağımsız bir edebiyat ortamı oluşturduğu görülmektedir.]⁵Bu edebiyat kapsamında iç göçleri ele alan yerli ve göçmen edebiyatçıları da bulunur. [Birçok yazar, öykülerinde bu temaları kullanır. Bunlardan biri de N. Cumalıdır. *Makedonya 1900* başlıklı öykü kitabında göç ve göçmenlerle ilgili temalar işlemiştir.]⁶

⁴ Deniz, O. 2009, *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması*, İstanbul, Çantay Kitapevi: s.5.

⁵ Akgün, Atif: “Edebiyatımızda göç ve göçmen edebiyatları üzerine bir değerlendirme” . *Göç Dergisi* 1 (2015), s.69-84.

⁶ Aytaç, Gürsel: “Göç Olgusu ve Edebiyat”. *Göç, Kimlik ve Edebiyat*. Metin Turan: Ankara 2012, s.17-23.

Necati Cumalı (1921-2001), Türk edebiyatında birçok türde eser yazmıştır. Bunların içerisinde şiir, roman, hikâye, tiyatro vb. türler bulunur. Cumalı, eserlerinde ölüm, barış, aşk ve özlem gibi temalara sıklıkla yer verir. Toplumsal duyarlılığı olan yazar, eserlerinde birey üzerinden topluma açılır. Bu eserlerden biri de 1976'da yazdığı *Makedonya 1900'dür*. Otobiyografik özellikler gösteren bu eser yazarın ailesinin anlattığı anılara dayanır. Yazar 1921'de bugün Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Florina'da doğar. Songül Taş ile yaptığı görüşmede doğum yerini şöyle belirtir: “*Makedonya'nın yeni baskısında vardır. Kapağına onu (evin resmini) koyduk. O benim doğum evimdir. Resmi, evi alan bana gönderdi.*”⁷ 1924'te ise nüfus mübadelesiyle ailesiyle birlikte İzmir/Urla'ya yerleşir.

19. yüzyılın başında birçok çatışmanın yaşandığı Balkanlar'da yaşayan bu aile o dönemdeki toplumsal olaylara bizzat şahit olur. Zorunlu göçe tabi tutulan yazarın ailesi yaşadığı yere özlem duyarak, yazara oradaki anılarını sık sık anlatır. Yazar bu anıların etkisiyle o dönemdeki sıkıntıları ve ailesinin yaşadığı göçü unutmadığını şöyle belirtir. “*Sanıyorum ki çocukluğumun ilk yıllarının çizgilerini hala koruyorum. O göçü yaşamış olmak, o sıkıntıları... Sonra Urla'nın güzelliği... Orada büyüdüm...*”⁸ Cumalı, bu anıları toplumsal bir duyarlılıkla öyküleştirebilir. Yazar bu süreci anılarında şöyle anlatır: “*Makedonya 1900'de topladığım öyküler, çocuk yaşımdan başlayarak annemden, babamdan dinlediğim olaylardan doğuyor. Uzun yıllar yazmak istediğim konulardı... Sanatımda olgunlaşmayı bekledim...*”⁹ Yazarın öyküleştirdiği bu anılar, Makedonya'daki toplumsal sorunların hat safhaya geldiği dönemlere denk gelir.

Bu açıdan dönemin sosyal bir panoramasını verir. Eser toplam on bir öyküden oluşur. *Bu öyküler; “Evimiz”, “Babam”, “Dila Hanım”, “Zole Kaptan'ın Ölümü”, “Kurt Kanı”, “Arif Kaptan ile Oğlu”, “Mavi Tencere”, “Uçak”, “Korku”, “Bazen Bir Savcı”* adlı öykülerden oluşur. Cumalı, ailesinden dinlediği bu anıları öyküleştirme aşamasında Balkanlara giderek orayı yeniden gözlemler. Öykülerde 1900-1920 yılları arasında yaşanan toplumsal olaylara değinir. Öykülerin temel konusu Balkanlar'da yaşayan Türkleri sıkıntıları ve onlara karşı beslenen öç duygusunu oluşturur. Öykülerin hepsinde Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşları, Meşrutiyet'in ilanı, Lozan Antlaşması vb. gibi olayların etkileri, öykü kişilerini etkiler. Bu kişiler Osmanlı devletinin Balkan'da hâkimiyetini kaybetmesiyle zulme ve baskıya maruz kalır. Buradaki Türkler, Bulgar, Sırp vb. etnik grupların kurduğu örgütlerin baskı ve asimilasyonuna maruz kalır. Bu baskılardan dolayı yüzlerce Türk öldürülür. Birçoğu da zorunlu

⁷ Taş, S. 2001, *Necati Cumalı ve Oyunları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri: s.326.

⁸ Cumalı, Necati: “Kuşuşmalar”. *Türk Dili 612* (Ankara 1992), s. 38-42.

⁹ Cumalı, N. 1990, *Yeşil Bir At Sirtında*, İstanbul, Can Yayınları: s.243.

göçe tabi tutulur. Cumalı, ailesi üzerinden duyduğu bu anıları öyküleştirek, Balkan Türkleri'nin o dönemde yaşadığı trajediyi gözler önüne serer.

1.Göçün Boyutları

İnsanlık tarihiyle beraber topluluklar, barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için belli coğrafyalara göç ederler. Bunun dışında insanların savaş, sürgün, belli afetler, siyasi ve sosyal anlamda mecbur kaldığı zorunlu göçler mevcuttur. Göç, insanların belli nedenlerle; ekonomik, güvenlik, siyasi veya toplumsal olgulardan dolayı bireysel veya toplu olarak bir ülkeden başka bir ülkeye veya bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine sürekli ya da süreksiz olarak gerçekleştirdiği gitme eylemidir. Abdurrahman Yılmaz, göçü nedenlerini şöyle tanımlar: “*Savaş, tabi afet, sürgün gibi nedenlerle insanların yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kalmaları zorunlu, kendisi istekleriyle yerleşmelerine ise gönüllü.*”¹⁰ Göç denilir. Göçlerin ekonomik, sosyal ve siyasi boyutları birçok disiplin aracılığıyla ele alınır. Bu disiplinler göç olgusunu somut verilerle ele alırken edebiyat, göçün bu nedenlerinin bireyler üzerinde bıraktığı etkiyle ilgilenir.

Türk edebiyatında “Göçmen edebiyatı” bağlamında birçok yazar katkı sunmuştur. Göçmen, sığındığı ülkede yeni bir umutla destek arar. Ancak dıştan gelen hep içerdeki tarafından ötekileştirilir. Bu öteki olarak görünen insanlar, dilini, kültürünü bilmediği bir dünyada var olmaya çalışırlar. Baskılara rağmen, burada yaşam haklarının olduğunu savunurlar. Göçmenler yeni ve eski yerleri arasında kalıp ikili bir kimlik yaşarlar. Göçmen yaşadığı ülkede kendini anlatabilmenin bir yolu olarak edebiyatını da oluşturur. Edebiyat yoluyla nereye ait olduğunu, asıl kimliğini tanıtmaya çalışır. Başta kendisi gibi edebiyatı da kabul görmemiştir. Göçmen edebiyatı Türk edebiyatında destanlardan itibaren görülse de tam anlamıyla 1960’larda Almanya’da işçi göçü sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu edebiyatın başlıca yazarları *Fakir Baykurt, Necati Tosuner, Dursun Akçam...*¹¹ Gibi yazarlar görünür. Almanya’daki Türk göçmenlerin oluşturduğu edebiyat, onların orada yaşadığı sorunlarla ilişkilidir. Eserlerinden aldıkları bu sorunlar maruz kaldıkları baskılar ve taleplerini oluşturmaktadır.

Türk edebiyatı eserlerinde, yoğunlukla işlenen iç göç konulardan biri 14.-20.yüzyıla kadar Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Makedonya’dır. Makedonya’dan göç etmiş bir ailenin çocuğu olarak Necati Cumalı tarafından iç göç bağlamında *Makedonya 1900* öykü kitabı ele alınmıştır.

¹⁰ Yılmaz, Abdurrahman “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri,” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2 (Ankara 2014), p.1686-1705.

¹¹ Cengiz, Semra “Göç, Kimlik ve Edebiyat,” *ZfWT* Vol.2, No.3 (2010), s.185-193.

Göç kavramı demografik bir değişim hareketi olsa da beraberinde sosyal, siyasal, kültürel psikolojik boyutları olan bir değişim olgusu olarak da ele alınabilir. Eserde Balkanlardaki baskılar, savaşlar, göçler ve buradan göç eden insanların psikolojisine değinilmiştir. Eserden yola çıkarak göçün arka planında yer alan politik ve sosyal nedenlere, bu nedenlerin yarattığı psikolojik durumlara değineceğiz.

1.1.Bireysel Boyutu

Toplumsal, siyasi ve ekonomik boyutu olan göçün bireysel boyutu edebiyat disiplinin bir alt dalı olan Göçmen-edebiyatı içerisinde yer alır. Bu anlamda göçün bireysel etkilerini bir tema olarak edebi eserlerde görmek mümkündür. Necati Cumalı'nın *Makedonya 1900* eserinde bulunan öykülerin bir kısmı göç öncesi ve sonrası bireysel duyguların dile getirilmesidir.

“Evimiz öyküsü”, Necati Cumalı'nın anılarında belirttiği gibi babası Mustafa Bey'in dilinden anlatır. Mustafa, 7-8 yaşlarındaki çocukluğunu, göç öncesi anıları anlatarak, Florina'daki evlerini geniş şekilde betimler. Bu öykü göç sonrasında insanların yaşadığı bireysel duygu yoğunluğunu gösterir. Bu duygular, göç öncesi yaşadıkları mutlu eve karşı duyulan özlem ve hasretin dile getirilmesidir. Mustafa Florina'daki evlerini şöyle betimler: “*Evimiz dere boyundaydı. Kış ayları, baharlarda, evin içinde, avluda dolaşırken dışarıda akan derenin sesini duyardık... Evimiz, çarşıdan gelirken Rum mahallesinin sonunda Müslüman mahallesinin girişinde kalırdı.*”¹² Anlatıcı evi ve evin çevresinde bulunan mahalleri anlatırken oradaki etnik grupların varlığını da dile getirerek eski sosyal yaşamını özlemle anar.

Cumalı, bu anıları ailesinden dinlemesine rağmen öyküleri yazma aşamasında Balkanlar'a bir gezi düzenler. Doğup büyüdüğü toprakları birebir yaşamak ister. Yazar bu duyguları şöyle belirtir: “*Giderek konuların özünde yatan trajik çatışmaları görmeye başladım. Balkan halkları hakkında gezilerimle, okuduklarımla, bilgilerim arttıkça bu halkların birleşik yönlerini, insancıl bir açıdan ilişkilerinde ilerlemiş denilebilecek yakınlıkları gördüm.*”¹³ Öykülerde vurgulanan diğer bir nokta ise orada yaşayan etnik kökenli çoğu insanın bir arada yaşamaktan duyduğu memnuniyettir.

“Babam” öyküsünde, anlatıcı Mustafa'nın dilinden Florina'daki aile yaşamlarını ve babasıyla olan ilişkisini görürüz.. Mustafa, göçün ardından Rumeli'ye ait anılarını anlatırken ailesini ve aile çevresindeki ilişkileri anlatır. Bu dönemde bireysel olarak babasının Florinaya

¹² Cumalı, N. 2016. *Makedonya 1900*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları: 9-10.

¹³ Özer, K. 1977, “Sait Faik Armağanı'nı Cumalı Aldı, Makedonya 1900” *Cumhuriyet*, s.14.

olan bağıllığını anlatan Mustafa devrin siyasi ve sosyal atmosferini de yansıtır. [Mustafa, babasının otuzlu yaşlarda amcasıyla kavga ettiğini ve bunun üzerine Anadolu'ya geçtiğini belirtir. Bir yıl kadar Havran'da yaşayan İbrahim Efendi, Florina'nın özlemine dayamayıp tekrar geri döner.]¹⁴ Daha sonra burada evlenip 90 yaşına kadar yaşamını sürdürür. O dönemde Mustafa'nın babası İbrahim Efendi belli ülkülere sahiptir. Bunlar; İslam dini ve Osmanlı tarihidir. Bunlarının yanı sıra Namık Kemal'de manifatura dükkânında arkadaşları arasında konuştuğu konulardandır.

Öyküde vurgulanan diğer bir nokta ise Lozan Antlaşmasıyla Batı Trakya Türkleri ile Anadolu'daki Rumların yer değiştirmesiyle oluşan zorunlu göçtür. Bu anlaşmaya göre: *"350.000 Müslüman Türk ve 200.000 Hıristiyan Rum zorunlu göçe tabi"*¹⁵ tutulmasını İbrahim efendi bir türlü kabullenmez. Öyküde bu durum şöyle anlatılır: *"olmaz öyle şey... Ben Florina'dan ayrılmam... bre baba bre İbrahim Efendi, yapma, etme, geçti o günler, unuttun mu üç yıldır çektiklerimizi, Yunanlılar Anadolu'dayken? Ordumuz nerede, hükümetimiz nerede, biz orada, bize o yakışır..."*¹⁶ Bütün çabalara rağmen İbrahim Efendi ikna olmaz. Florina'da ölmek ister. Oturduğu koltuğu üç kişi yardımıyla havalandırarak onu vapura bindirirler. Ayaklarına felç iner. Göçmen olarak Urla'ya yerleşirler. İbrahim Efendi'nin dilinde üç yıl boyunca ağıt şeklinde Florina yer alır. Bu hasret ve özlemle üç yıl sonra vefat eder. Zorunlu politiklardan göç eden ailenin bireysel ıstırapları derin bir şekilde öyküde işlenir.

"Dayım" öyküsü de Cumalı'nın babası olan Mustafa'nın dilinden anlatılır. Öyküde Mustafa'nın göç öncesi Florina'da yaşadığı çocukluk yılları, aile çevresinde gelişen mutlu anılardır. Mustafa, babasının çok katı, ciddi bir adam olmasına karşı dayısının neşeli bir adam olduğunu anlatır. Kardeşi Huriye ile günlerce dayılarının Selanik treniyle Florina'ya gelmesini beklediklerini anlatır. *Dayım* öyküsünde Mustafa göç öncesi mutlu anılarını belirtse de o anda da iç karışıklıkların olduğuna değinilir. Mustafa'nın dilinden şöyle anlatılır: *"Bizimle oynamaktan aksayan konuşmaları ondan sonra sıraya girerdi babamla. Arnavutların, Bulgar komitacılarının saldırıları, otlak kavgaları, pusular, vurulan adamlarla uzardı konuşmaları..."*¹⁷ O dönemde yaşayan Balkan Türkleri'nin çetelere karşı besledikleri ölüm korkusu ve endişeler öykünün satır aralarında verilir.

¹⁴ Cumalı 2016, S.20.

¹⁵ Kayam H. C. Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM' Görüşülmesi" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IX, 27 (Ankara 1993) s. 581-608.

¹⁶ Cumalı 2016, S.30.

¹⁷ Cumalı 2016, S.38.

“Dila Hanım” öyküsünde, 3. tekil anlatıcı görülürken diğer öykülerin çoğunda anlatıcı Cumalı’nın babası Mustafa’nın dilinden anlatılır. Bu doğrultuda öykü, Cumalı’nın ailesinin çevresinden duyduğu bir anıdır. Bu anı göç öncesi Makedonya topraklarında yaşadıkları yıllara aittir. Dolayısıyla göç sonrası yaşadıkları topraklara, sosyal hayatta ve farklı kavimlerle olan olumlu ilişkilerine karşı duyulan bir özlemi barındırır. Öykünün ana konusu aşk olsa da burada yaşayan farklı etnik grupların sosyal hayatı hakkında birçok bilgiye yer verilir. Öyküde [Arnavutların Bogradiç’te yaşayan beyi ile Goriçkalı Rıza arasında otlak yüzünden çatışma çıkar. Çatışmada öldürülen Arnavut Bey’in karısı Dila Hanım, eşinin intikamını almaya ant içer. Ancak tesadüfen handa rastladığı kanlısı Rıza’ya âşık olur. Yörede öldürülenin intikamı, ölünün akrabaları tarafından alınırdı. Aşkı ile töresi arasında kalan Dila öykünün sonunda kendisini öldürür.]¹⁸ Bu anlamda öykü Makedonya yaşamından kalan bir aşk hikâyesi olarak öykü kitabında yerini alır.

1.2. Toplumsal Boyutu

Göç insanın var olmasıyla beraber ortaya çıkmış bir olgudur. Göç, bireyin bir yerden bir yere yerleşmesi olarak belirtilir. Birey çoğu zaman gereksinimlerini daha iyi karşılamak için göç etmiş olsa da belli felaketler, savaşlar, depremler, siyasi ve sosyal zorunluluklardan dolayı zorunlu göçlere bireysel veya topluluk şeklinde maruz kalmıştır. Bu anlamda göçün birçok gerekçesi vardır. Karaca, bu gerekçeleri şöyle sıralar: “*Doğa koşulları ve savaşlar yüzünden anayurtları Orta Asya’yı terk eden Türk boylarının, zengin olmak için Amerika Kıtası’na akın eden Batılıların, 20.yüzyılın ikinci yarısından sonra çalışmak için Almanya’ya yerleşen Türklerin öyküleri göçlerin gerekçeleri ve süreleriyle ilgili genel bir fikir vermelidir.*”¹⁹ Göçlerle beraber toplumsal hayat; din, dil, gelenek-görenek, ekonomik ve kültürel anlamda çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlilik edebi eserlerde de tema olarak işlenir.

Çoğu zaman göçün toplumsal anlamda olumsuz sonuçları da görülmüştür. Göçmen olarak bir yere yerleşen kişi her zaman diğeri tarafından ötekileştirilip birçok boyunduruğa maruz bırakılmıştır. Bu toplumsal sorunlar çoğu zaman göç edebiyatı adı altında göçmenlerin göç öncesi ve sonrası yaşadıkları trajediyi tema olarak edebi eserlerde görmek mümkündür. Necati Cumalı da *Makedonya 1900* adlı eserinde Makedonya’da yaşayan Türklerin toplumsal yapısını edebi anlamda ele almıştır.

¹⁸Cumalı 2016, s.41-80.

¹⁹ Karaca, Birsen: “Göç Olgusu ve Edebiyat,” *Göç, Kimlik ve Edebiyat*. Metin Turan: Ankara 2012, s.23-30.

“*Mavi Tencere*” öyküsünde Necati Cumalı’nın babası Mustafa’nın dilinden Florina’ya ait bir anıyı dinlerken, devrin siyasi ve sosyal ilişkilerini de gözlemleyebiliriz. Öyküde siyasi ortam Birinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı 1916 senesidir. Necati Cumalı’nın dedesi İbrahim Efendi o dönemde Osmanlı devleti savunucularından olduğu için öyküde Florina’yı çetelere karşı terk etmek zorunda kalır. İbrahim Efendi ailesiyle birlikte Florina’dan Goriçya’ya akrabalarının yanına göç etmek zorunda kalır. Öyküde vurgulanan diğer bir nokta ise Türklerle diğer etnik grupların sosyal ilişkileridir. [Öyküde Mustafa’nın annesi altın ve elmaslarını çetecilerin yolu kesme ihtimaline karşı evde mavi bir tencereye koyarak bahçedeki gübrelerin içine saklar. Yağmur yağdıktan sonra gübrenin üzerine çıkan tencere komşuları Fırıncı Vasil ile Tatlıcı Panayor Margariti tarafından bir ay boyunca gözlemlenir. Bir ay sonra eve dönen İbrahim Efendi’ye tencerede ne olduğunu merakla sorarlar.]²⁰ Öyküde etnik kökenli grupların sosyal anlamda iyi ilişkiler kurduğu görülür. İbrahim Efendi’nin ailesinden yola çıkarak Balkanlar’daki Türklerin siyasi ortamdan dolayı sosyal hayatlarında sıkıntılar yaşadığını zaman zaman etnik kimliklerinden dolayı oluşan çetelerden kaçtığı görülür.

“*Uçak*” öyküsü de Necati Cumalı’nın babası Mustafa’nın dilinden anlatılır. Bu öyküde vurgulanan nokta Balkanlar’daki Müslümanların eğitim durumu ve teknolojiye karşı yabancı olmalarıdır. Öyküde anlatılan sosyal ilişkilerde vurgulanan nokta ailelerin eğitime karşı önyargılarıdır. Öyküde bu durum şöyle yer alır: “*Florina Müslümanları babamın kararını hiç de iyi karşılamadılar. Onlara kalırsa, kızlara hocaya giderek Kuran’ı hatmedecek, erkeklere kasabadaki rüştiyeyi bitirecek kadar öğrenim yeterdi*”²¹ Bunun nedeni çocuklarını İstanbul’a göndermek istemeleridir. Onların düşüncesine göre aile farklı yerlere dağılırsa toprakları Rumlara ve Bulgarlara kalırdı. Mustafa, babası tarafından İstanbul’a okumaya gönderildikten sonra Florina’ya geri döner. İstanbul’da uçak gördüğünü söyleyen Mustafa’ya Florinalılar inanmaz. Öyküde vurgulanan diğer bir nokta ise Türk toplumun uçaklara olan yabancılığıdır. Uçakları ilk savaş esnasında görürler: “*Balkan Savaşı çıktı. Kasım ayında iki Yunan uçağı görüldü Florina’nın üstünde...*”²² Balkan Savaşları’nın başarısızlığının önemli nedenlerinden biri de toplum olarak uçak ve pilot eksikliği olarak görülebilir. M.Ali Nüzhet, savaş uçakları için şu açıklamayı yapar: “*Balkan hükümetleri bunun önemini kavrayabilmiş değildi. Çünkü*

²⁰ Cumalı 2016, 163-169.

²¹ Cumalı 2016, s.171.

²² Cumalı 2016, s.176.

savaştan önce havacılığa gerek önem verilmemiş ve bu iş için ihtiyaç duyulan para daha başka şeylere yatırılmıştır.”²³1912’lerde toplum olarak uçak gücünün farkında olmadığı vurgulanır.

“*Korku*” öyküsünde, savaş sonrası Balkanlar’daki halkın hala ölüm korkusu yaşadığı görülür. Öyküde Necati Cumalı’nın babası Mustafa aşar vergisi toplamak için Florina’dan Soroviç’e yardımcısı Yasin ile birlikte yola çıkar. Mola verdikleri yerde Yunan jandarmalarını görünce ölüm korkusu yaşarlar. Bu öyküyle Balkanlar’daki ölüm korkusunun sürekli devam ettiği görülür: “*Benimse korku düşmüştü içime. Onlar Hristiyan, biz Müslüman, onlar Yunanlı, biz Türk’tük...*”²⁴ Balkanlar’da sürekli yaşanan savaşlardan dolayı orada yaşayan halk sürekli ölüm ve evini kaybetme korkusu yaşar. Savaşlar fiili olarak bitse de iç çatışmalar ve dağdaki komitacılar varlığını sürdürür. Öyküde anlatılan anı göç öncesinde Florina’da en rahat dönemlerini bile korkuyla yaşayan Türkleri anlatır.

“*Bazen Bir Savcı*” öyküsü, Mustafa’nın dilinden 1919 yıllarında Balkanlar’da yaşayan Türkler’in yaşadığı zorlu koşullara değinilir. Öykünün girişinde de Yunanistan’ın Batı Anadolu ve Trakya’yı almak için İzmir’i işgal ettiğine değinilir. Bundan dolayı Makedonya’daki çoğu çete ve yandaşları Türklere saldırır. Öyküde Mustafa’nın dilinden yaşanan olayın korkusu şöyle anlatılır. [Saldırı akşamını arkadaşı Arseino’dan öğrenen Mustafa, iki kız kardeşi, eşi iki çocuğu ve doksan yaşlarındaki babasıyla bu saldırıya karşı evinde tedbirler alır. Saldırı akşamı kardeşi Huriye ile sokağı gözleyen Mustafa, eve girdikleri takdirde bütün ailesini öldürdükten sonra kendisini de vuracağını kararlaştırır. Bu arada komşuları Panayot Margariti kapılarını tıklatarak rahat etmelerini söyler. Margariti’nin anlattığına göre yeni gelen Rum savcı bu çapulcuların hepsini dağıtarak Makedonya’nın savaş alanı olmadığını söyler.]²⁵ Öyküden anlaşılacağı gibi savaş dönemlerinde Balkan Türkleri hep ölüm ve göç korkusu yaşamaktadırlar.

1.3. Politik Boyutu

Göç ve göçmen hareketlerine neden olan diğer bir faktörse askeri ve siyasi ihtilallerdir. Necati Cumalı öykü kitabında yer alan bazı öykülerinde ise göç öncesi ve sonrası, süren savaşlar, ya da hazırlığı yapılan savaş ve ihtilallara değinilir. Genellikle öykülerde yer alan savaşlar; 93 Harbi, I. Balkan, II. Balkan, 1. Dünya ve Kurtuluş Savaşı ve ortak devletlerin aldığı bazı anlaşmalardır. Bu anlamda bu sebeplerden dolayı Makedonya’da kalan veya zorunlu göçe tabi tutulan insanların yaşam mücadelesini ele alır.

²³Nüzhet, M. A. 1987: *1912 Balkan Harbi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.2.

²⁴ Cumalı 2016, s.189.

²⁵ Cumalı 2016, s.195-221.

“*Zole Kaptan*”ı öyküsünde devrin siyasi ve politik panoramasını, insanların üzerinde bıraktığı etkiyi görmek mümkündür. Öykünün girişinde hürriyetin ilanı, halka arasında davul ve zurnalarla karşılanır. Bu kararın dayandığı temel nokta ise 1878 yılında Berlin Antlaşmasında Osmanlı devletinin Makedonya için ıslahat yapma zorunluluğudur. Devrin politikacıları bu kararla Makedonya’daki diğer etnik grupların haklarını gözetir. Bu dönemde Bulgar komitacıları, Türkleri ve Rumların sayılarını azaltmak için onlara şiddet uygulamışlardır. Rum ve Müslüman Mahalleleri yağmalayıp birçoğunu da öldürmüşlerdir. Bu baskılardan dolayı birçok insan Anadolu’ya geçmek zorunda kalmıştır. Öyküde de bu durum açık bir şekilde verilir: “*Bulgar komitacıları, Türkleri, Rumları köyden kaçtırmak için sık sık baskınlar verirdi.*”²⁶ Öyküde, 19.yüzyılın başında Türkler ve Rumların Bulgar komitacıları tarafından maruz kaldığı acılar anlatılır.

Öykünün ismini alan Zole Kaptan’ı o döneme ait *Santralist*²⁷ bir Bulgar komitacıdır. [1908’de Meşrutiyet’in ilanı ile çetesiyle beraber kasabaya iner. O dönemde dağdaki çetelerin hepsi silah bırakma şartıyla affedilir. Zole kaptanı ve çetesi silahlarıyla kasabanın içinde dolanır. Burada yaşayan Türk ve Rumlar, onlara daha önce büyük zulümler eden, yerlerinden yurtlarından eden bu adamın aralarında gezinmesini kabullenemezler. Florina’da yaşayan Sadettin’in babası Zole kaptanı tarafından üç yıl önce kemikleri kırılarak öldürülmüştür. Sadettin, Zole’nin kasabaya inişini kabullenemez ve onu öldürür.]²⁸ Öykü de farklı kökenli yapılarda çoğu kişinin hürriyetin ilanına karşı gösterdikleri sevincin tek amacı, normal şartlarda bir hayat sürdürme isteğidir.

“*Kurt Kanı*” öyküsü de “*Zole Kaptanı*” öyküsünün devamıdır. Bu öyküde de 1908’de ilan edilen Meşrutiyet’in Balkanlar’da yarattığı ortam ele alınmıştır. Hürriyetin ilanı etnik grupların arasındaki kargaşayı sonlandırmak için olsa da burada yaşanan daha önceki olaylar buna imkân sağlamaz. [Öykünün kahramanı Sadettin, Bulgar komitacı Zole Kaptan’ını öldürünce Türk köyü Poteska’ya yerleşir. Sadettin dağa çıkıp bir komitacı olmak zorunda kalır. Bu olaydan sonra Türkler ve Bulgarlar arasında gerilim hat safhaya gelir. Bulgarlar iki Türk oduncuyu ormanda başını keserek öldürür. Bunun üzerine Sadettin Bulgar köyü Soroviç’i basarak kiliseden yedi adam seçerek öldürür.]²⁹ Öyküde dikkati çeken diğer bir nokta ise o dönemde

²⁶ Cumalı 2016, s.87.

²⁷ Santralist: Bulgar komitacıları ikiye ayrılır. Verhovistler ve Santralistler olarak, Santralistler: Makedonya’da bağımsız bir Bulgar devleti kurmak isterken, Verhovistler Makedonya’yı Bulgaristan topraklarına katmak için karışıklık çıkarır. Cumalı 2016, s.94.

²⁸ Cumalı 2016, s.81-106.

²⁹ Cumalı 2016, s.107-136.

yaşayan din adamı ve eğitimcilerin Bulgar komitacılara yardım etmesidir. Öyküde bu durum şöyle anlatılır: “*Son Osmanlı Rus Savaşı’ndan sonra Makedonya’yı saran ulusçuluk akımları, gezici papazlar, genç öğretmenlerle Soroviç’e girdi*”³⁰ Soroviç o dönemde Bulgarların yoğunlukta olduğu bir köydür. Asayişin olmadığı bu dönemde çetelerin birbirilerine karşı öç mücadelesi görülür. Bu dönemde Osmanlı-Rus, Balkan Savaşları ve iç karışıklıklar nedeniyle çoğu Türk Balkanlar’dan Anadolu’ya yerleşir.

“*Arif Kaptan*” ile *Oğlu* öyküsünde 1912 Balkan Savaşları ile 1919 Kurtuluş Savaşı’na kadarki dönem anlatılır. Öyküde Yunanlıların Türklere karşı uyguladığı baskılar anlatılır. [1912’deki savaşta Yunanlılar tarafından Kaylar ve Kozana’da yaklaşık üç bin insan öldürülerek evleri yıkılır. Bunlardan biriside Arif Kaptan’dır. Eşi ve kızını bu saldırıda kaybeder. Oğlu İsmail’le köyden kaçtığında sekiz kişilik bir Yunan birliğine rast gelirler. Arif Kaptan bir çavuş ve bir eri öldürür. Bundan sonra oğluyla dört yıl boyunca dağlarda kaçak gezerler. 1916’da başa tekrar gelen Venizelos orada yaşayan Türklere baskı uygular. O dönemde yakalanan Arif Kaptan ile oğlu, Selanik Askeri Mahkemesi’nde idama mahkûm edilir. Darağacına giderken kaçmayı başaran baba-oğul Arnavutluğa geçip İtalya üzerinden İzmir’e geçerler. Kurtuluş Savaşı’ çıktığında Fahrettin Paşa’nın ordusuna ilk katılanlardandır.]³¹ Öyküde Osmanlı-Rus, Balkan, 1.Dünya ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde Balkanlar’da yaşayan Türklerin hem yasal hem de yasadışı şekilde öldürüldükleri görülür.

Sonuç

Tarih boyunca Balkan toprakları birçok farklı kökenli kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu toprakların siyasi ve stratejik konumundan dolayı tarih boyunca birçok savaş, göç, acı ve sorun meydana gelmiştir. Tarihte Büyük Doğu Bunalımı içerisine yer alan Makedonya sorunu da bunlardan biridir. 14.yüzyıl ile 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar Makedonya bölgesi Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu bölgede yaşanan savaşlar, etnik mücadeleler ve iç karışıklıklardan dolayı birçok sorun oluşmuştur. Burada yaşayan halklar; bu mücadeleler, iç karışıklıklar ve antlaşmalardan dolayı göç, ölüm, sürgün vb. durumlara maruz kalmıştır. Balkanlarda yer edinmek isteyen halkaların temel mücadelesi toprak olduğu için, bölgede yaşayanların başlıca karşılaştığı sorun göç olarak görülür. Göçler;

³⁰ Cumalı 2016, s.122.

³¹ Cumalı 2016, s.137-159.

siyasi, sosyal, ekonomik vb. nedenlerden dolayı ortaya çıkar. Göçmenler ise göç ettikleri yeni yerde eski toprak sahipleri tarafından her zaman dıştaki ve öteki olarak nitelendirilmiştir. Bu anlamda göçmen koptuğu eski topraklar ve geldiği yeni topraklar arasında kalarak kültürel, siyasi ve sosyal sorunlar yaşar.

Bu anlamda göç, nedenleri ve sonuçlarından dolayı birçok farklı disiplinin önemli bir konusu olarak yerini alır. Bu bilimsel disiplinler; Şehir ve Bölge Planlama, Sosyoloji, Antropoloji, Tarih, İktisat, coğrafya ve Siyaset Bilimi vb. olarak görülür. Göçün farklı boyutlarıyla ilgilenen bu disiplinleri yanı sıra Edebiyat da göç olgusuna farklı bir şekilde yaklaşır. Toplumun iç sancılarına duyarsız kalmayan edebiyatçılar, göçün neden olduğu toplumsal ve bireysel temaları edebi eserlerinde işlerler. Dünyada edebiyatın bir alt dalı olarak yer alan Göçmen Edebiyatı bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatında da göç ve edebiyat ilişkisi eski destanlara kadar dayanır. Bu edebiyat kapsamında iç göçleri ele alan yerli ve göçmen edebiyatçılar bulunur. Bu yazarların eserlerinde kahramanlar Rumeli göçmeni, mekân ise Rumeli topraklarıdır. Göç edebiyatı kapsamında eser yazan sanatçılardan biri de Cumhuriyet dönemi yazarlarından Necati Cumalı'dır. Makedonyalı göçmen bir ailenin oğlu olan Necati Cumalı, *Makedonya 1900* adlı öykü kitabını annesi ve babasından duyduğu anılardan oluşturur. Yazar, ailesinden duyduğu bu anılar öykülere aktarıldığında otobiyografik özellikler taşır. Bu öykülerde başlıca işlenen tema Balkan Türkleri'nin göç öncesi ve sonrası yaşadığı travmalardır. Kitap toplam on bir öyküden oluşur.

Çalışmamızın ana konusu, göçe neden olan siyasi, sosyal sebeplerin bireyler üzerinde bıraktığı etkidir. Cumalı, tarihsel ve sosyal olayları gerçekliğe bağlı kalarak, kendi ailesi üzerinden öykülere aktarır. Bu bağlamda öyküler bize devrin sosyal ve politik atmosferini bireyler üzerinden yansıtır. Cumalı'nın diğer edebi eserlerinde de işlediği temalarda genellikle birey üzerinden topluma açıldığı görülür. Çalışmamızın ana konusu "Göçün Boyutları"nı oluştururken, alt başlıkları buna bağlı olarak "Bireysel Boyutu", "Sosyal Boyutu" ve "Politik Boyutu" olarak şekillenir. Ana başlığımızda bu boyutları tanımlarken, alt başlıklarda öykülerden yola çıkarak devrin atmosferini Cumalı'nın öykülere yansıttığı kadarıyla ele almaya çalıştık. Çalışmamızın birinci alt başlığını oluşturan "Bireysel Boyut"ta "Evimiz", "Babam", "Dayım " ve "Dila Hanım" öykülerinden yola çıkarak Balkan Türkleri'nin diğer disiplinlere konu olmayan duygusal yönüne değindik. Bu dönemde göç eden insanlar devrin siyasi ve sosyal yaşamından geniş bir şekilde etkilenmiştir

İkinci alt başlığımız “Toplumsal Boyut”ta ise “*Mavi Tencere*”, “*Uçak*”, “*Korku*” ve “*Bazen Bir Savcı*” öykülerden yola çıkarak devrin sosyolojik ilişkilerine bakmaya çalıştık. Bu öykülerde Balkanlar’dan göç edenlerin eski yaşadıkları yere ait özlemleri, duyguları ve anıları yoğun şekilde görülür. Bunun yanı sıra o dönemde yaşayan etnik kökenli insanların bir arada yaşayarak kurdukları sosyolojik bağlar dikkati çeker. Öykülerde Balkan Türkleri’nin yaşam tarzlarına, dini inancına, eğitim, gelenek ve göreneklerine kadar değinilir.

Son alt başlığımız “Politik Boyut”ta ise “*Zole Kaptanı*”, “*Kurt Kanı*” ve “*Arif Kaptan ile Oğlu*” öyküleri yer alır. Bu öykülerde Balkanlarda yaşayan Türklerin acıları, ölümleri, göçleri ve maruz kaldığı baskılar işlenir. Öykülerde devrin siyasi nedenlerden dolayı ortaya çıkan; savaşlar, ihtilaller ve antlaşmaların meydana getirdiği insanlık trajedileri sahnelenir. Bunlar; 93 Harbi, I. Balkan, II. Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları’nın yaşandığı uzun bir dönemi yansıtır. Bu savaşlar Balkanlar’da yaşayan insanların göç öncesi ve sonrası hayatlarında derin izler bırakır. Bunun yanı sıra etnik kökenli gruplarla Türklerin yaşadığı sosyolojik ilişkilere derin bir şekilde yer verilir. Ayrıca burada yaşayan Türklerin, gelenekleri, görenekleri, dilleri, dinleri, vatanperverlikleri, eğitimleri ve yaşam tarzlarına değinilir. Bu politik kararlardan dolayı buradaki insanların sosyal hayatının kısıtlandığı görülür. Göçmen bir ailenin çocuğu olan Necati Cumalı, bir edebiyatçı olarak tarihte yaşanan bu acıları toplumsal duyarlılıkla eserinde ele alır. Bu anlamda yazarın edebiyat ve göç ilişkisini başarılı bir şekilde ele aldığı görülür.

Kaynaklar

- Akgün, Atıf: “Edebiyatımızda göç ve göçmen edebiyatları üzerine bir değerlendirme,” *Göç Dergisi* 1 (2015), s.69-84.
- Aytaç, Gürsel: “Göç Olgusu ve Edebiyat,” *Göç, Kimlik ve Edebiyat*. Metin Turan: Ankara 2012, s.17-23.
- Cengiz, Semra “Göç, Kimlik ve Edebiyat” *ZfWT* Vol.2, No.3 (2010), s.185-193.
- Cumalı, N. 1990, *Yeşil Bir At Sirtında*, İstanbul: s.243.
- Cumalı, N. 2016. *Makedonya 1900*, İstanbul: 9-10.
- Cumalı, Necati: “Konuşmalar”. *Türk Dili* 612 (Ankara 1992), s. 38-42.
- Deniz, O. 2009, *Uluslararası Göçler ve Türkiye’ye Yansıması*, İstanbul.
- Hamza, M. 1998: *Makedon Dram Eserlerinde Türk İzleri ve Türkler*, Ankara.
- Hamzaoglu, Y. 2000: *Balkan Türklüğü, Araştırmalar, İncelemeler (Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan)*, Ankara.
- Karal, Enver Z. 1988, *Osmanlı Tarihi VIII, I. Meşrutiyet ve Islahat Devirleri (1876-1907)* Ankara.
- Kayam H. C. “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:IX, 27 (Ankara 1993) s. 581-608.
- Nüzhet, M. A. 1987, *1912 Balkan Harbi*, Ankara.
- Özer, K. 1977, “Sait Faik Armağanı’nı Cumalı Aldı, Makedonya 1900” *Cumhuriyet*.
- Taş, S. 2001, *Necati Cumalı ve Oyunları*, Ankara.
- Yılmaz, Abdurrahman, “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/2 (Ankara 2014), p.1686-1705.

Giritli Mübadillerin İki Dillilik Hadisesinin Türk Romanı Üzerindeki Sosyokültürel Etkileri

Ayhan AYPAK*

Özet

İlgili çalışma 30 Ocak 1923'te Lozan Anlaşması'na bağlı olarak imzalanan Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol gereğince Yunanistan-Türkiye arasındaki karşılıklı nüfus değişiminde Yunanistan ve Türkiye'nin birçok yerinden göç eden Mübadillerden bir zümre olan Giritli Müslüman Mübadillerin ve bahsedilen mübadeleden yirmi-otuz yıl geriye dönük Girit'ten Anadolu'ya kendileri göçen Giritli Müslümanların göç öncesi ve sonrasında yaşadıkları iki dillilik problemlerini Türk romanında bir tür haline gelen mübadele romanlarından araştırma niteliği taşımaktadır. İlgili romanlarda yaşanan dil ile ilgili problemler ve sosyokültürel sonuçları farklı romanlar üzerinden çalışılarak bir araya getirilmiştir.

* Celal Bayar Üniversitesi, Manisa - ayhanaypak@hotmail.com

Giriş

İnsanlık var olduğundan bu yana çeşitli sebeplerden sürekli göç eden yahut göçe maruz kalan toplumlar bu göç dalgalanmalarının sonunda ister istemez sosyal, siyasal, ekonomik kırılmalar yaşamışlardır.

Yakın tarihteki göçlerden biri de 30 Ocak 1923'te Lozan Anlaşması'na bağlı olarak imzalanan Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol gereğince Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş İslam dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine (exchange obligatoire) girişilmiştir.¹ 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'na kadar İstanbul'da yerleşik olarak bulunan Rumlar ve Batı Trakya'da da Mondros Ateşkesi'ne kadar yerleşik olarak yaşayanlar Mübadele dışı tutulmuştur ve bu durum *Etabli Sorunu* adıyla Lozan Anlaşması'nda yer almıştır.

Mübadele gereğince Yunanistan'ın Yanya, Selanik, Kavala, Drama, Serez, Midilli, Sakız, Girit başta olmak üzere birtakım yerleşim yerlerinden birçok Müslüman Türk daha önce hiç yaşamadıkları, hatta görmedikleri Anadolu'nun İstanbul, Çanakkale, İzmir, Edirne, Tekirdağ, Bursa, Samsun, Manisa, Ayvalık, Bodrum, Antalya, ve Adana başta olmak üzere birçok şehrine göç ettirilmiş, Anadolu'da adı geçen şehirlerdeki Rumlar da Yunanistan'da Türklerden boşalan şehirlere göç ettirilmiş ve yerleştirilmişlerdir.

Mübadele süreci 1923-1926 arası tamamlanıp 1930 Ankara Anlaşması ile kesinlik kazansa da Mübadele sonucunda yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik ve hepsinin toplamında yaşanan sosyokültürel kırılmaların etkileri, her iki millet için de uzun yıllar devam etmiş hatta ikinci ve üçüncü kuşak mübadiller üzerindeki etkileri farklı nostaljik duygularla halen devam etmektedir.

Mübadele üzerine uzun yıllardır Türkiye'de ve Yunanistan'da tarih, sosyoloji, ekonomi ve daha birçok bilim alanında incelemeler, araştırmalar, akademik çalışmalar yapılırken Mübadele ve mübadil hayatlar, hayatın yansımaları olan edebiyatta dolayısıyla edebiyat tarihinde de yerini almıştır.

Mübadele'nin Türk edebiyatına nazaran Yunan edebiyatında hayli erken yer aldığı görülmektedir. Yunan edebiyatında Mübadele, göç gerçekleştikten hemen sonra 1930'larda Yunan romanına girerken Türk edebiyatında birkaç eserde bahsedilmesinin dışında ana konu

¹ Yücel Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", TSA / YIL: 18 ÖZEL SAYI S: 3, Ocak/January 2014, 9-32 - <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/200497> erişim: 9 Kasım 2018.

olarak Mübadele ancak 1990’larda Türk romanına girebilmiştir. Bu durumunun sebebinin Yunanistan’ın 1830’larda ulus devlet olarak kurulumunu tamamlamasının ardından Yunan romanının aynı yıllarda gelişim gösterirken Türk edebiyatında roman türünün ancak Tanzimat Dönemi’yle 1872’de Şemsettin Sami’nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* romanı ile ilk örneğinin verilmesinin ve Türk edebiyatının romanla geç tanışmasının sonucu olduğu düşünülse de bu edebiyat tarihi açısından çıkarılabilecek bir sonuç olabilir. Oysa Türk edebiyatında Mübadelenin geç işlenmesinin sebeplerini araştırmak için siyasi tarih ve sonuçlarına bakmak gerekmektedir. Mübadeleden sonra Yunanistan’ın nüfusunun zaten az olması ve gelen göçmenlerin sayıca fazla olması ülkenin demografik ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Yunanistan’a giden iki üç aileye bir ev düşmüş, türlü ekonomik sıkıntılar yaşanmış bunun sonucunda Yunanistan’dan Avrupa ve Amerika’ya yeni göç hareketleri ortaya çıkmıştır. Tüm bu olumsuzluklar sonucunda Yunanistan mübadele meselesinin olumsuz etkilerini bir ulusal sorun haline getirmeyi başarmıştır. Türklerin *Mübadele* diye nitelendirdiği göçü Yunanlar *Felaket* olarak nitelendirmişler ve bu konuda pek çok sanatsal ve akademik çalışmanın ortaya çıkmasına katkıda bulunmuşlardır. Yunan yazar Dido Satiriyu’nun 1962’de yayınladığı *Matomena Homata* romanı Türkçe *Kanlı Topraklar Üzerinde* anlamına gelirken Türkçe çevirisinin adı *Benden Selam Söyle Anadolu’ya* olmuştur. Olumsuzluklardan ötürü Yunanistan mübadeleyi hatırlamayı tercih ederken Türkiye unutmayı tercih edip ilerleyen yıllarda mübadeleye daha duygusal ve nostaljik bakmayı tercih etmiştir. Bu durum da Türkiye’de bu konudaki çalışmaların sınırlı ve kısır kalmasına yol açmıştır.² Sonuç olarak iki toplum arasındaki mübadele algısı 1990’lara gelene dek Türk edebiyatında mübadele temalı edebi eserlere fazla rastlanmamasının sebebini açıklamaktadır.

Türk edebiyatında mübadele tema olarak 1990’larda karşımıza çıksa da kavram olarak ilk kez 1937’de Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf* romanında Giritli mübadillerle karşımıza çıkmaktadır. Yine Sabahattin Ali’nin 1947’de yayınlanan *Çirkince* hikayesinde Giritli mübadiller konu alınmıştır. 1990’lara gelene dek Türkiye’de yaşanan birçok sosyal ve siyasal kırılma Türk romanına girerken mübadele, Feride Çiçekoglu’nun 1992’de yayınlanan *Suyun Öte Yanı* romanına dek tema olarak ele alınmamıştır. Onu takip eden yıllarda Ahmet Yorulmaz’ın *Savaşın Çocukları/Girit’ten Sonra Ayvalık* (1997) ve onu takip eden nehir roman serisi *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı* (1999) ve *Girit’ten Cunda’ya* ya da *Aşk’ın Anatomisi*

² Bo Yücel Bozdağlıoğlu, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, TSA / YIL: 18 ÖZEL SAYI S: 3, Ocak/January 2014, 9-32 - <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/200497> erişim: 9 Kasım 2018.

(2002); Yaşar Kemal'in dört ciltten oluşan *Bir Ada Hikayesi* roman serisi farklı etnik kökenlere sahip bireylerin bir arada yaşamını anlatırken mübadeleyi dört romanda da vurgulamasıyla mübadele kavramı Türk romanında yerini almıştır. Bahsedilen romanların açtığı yolda mübadele tema olarak birçok romanda karşılaşılan bir tema haline gelmiş hatta popüler bir roman türü haline gelmiştir.

Mübadele temalı romanlar incelendiğinde bu romanların çoğunun genelde mübadil yakınları yani ikinci ve üçüncü kuşak mübadiller tarafından yazıldığı görülmektedir. Bahsi geçen yazarların nostaljik bir geçmiş arayışından yazma gereksinimleri duymalarından dolayı bazı eserlerde tür kaygısı ortaya çıkmaktadır. Bazı anlatılar anı türüne daha yakın olsa da gerek popüler bir tür oluşundan gerekse anı ve romanın *olay* ele almasından dolayı pek çok esere *roman* denilmiştir. Bahsi geçen eserlerin bir kısmında tür kaygısının yanı sıra anlatım hataları, anlatım bozuklukları da göze çarpmaktadır.

Mübadele romanlarının aslında mübadelenin beraberinde birçok yan temayı barındırdığı hatta bazı romanlarda aşk temasıyla eş değer olduğu görülmüştür.

Yunanistan-Türkiye Nüfus Mübadelesi'nin aslında Yunanistan ve Türkiye'nin çok farklı coğrafyalarından göç eden insanları kapsayan bir göç olayı olmasına rağmen Girit Mübadillerini anlatan romanların hayli fazla oluşu dikkat çekmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda Giritli Mübadilleri anlatan romanlar incelenmiş ve romanlarda diğer göç ve mübadele romanlarında da karşılaşılabilecek olan yarım kalan aşklar, vatan özlemi, ekonomik sorunlar gibi göç temasını besleyen yan unsurlar bir tarafa bırakılarak Giritli Mübadilleri spesifik olarak etkileyen dil sorunu üzerinde durulmuştur.

Giritli Mübadilleri anlatan romanlar incelendiğinde, romanların bir kısmı Giritliler henüz mübadil olmadan Girit'te yaşadıkları dönemde geçmekte iken bir kısmı mübadeleden önce Girit'teki iç karmaşıklıklardan, Balkan Savaşı'ndan sonra Girit'in Yunanistan'a bırakılmasından dolayı Anadolu'ya göçen ve daha sonra 1923 Mübadele Sözleşmesi ile Mübadil sayılacak Giritlileri anlattığı, bir kısmının ise mübadeleden sonra Anadolu'ya yani yeni vatanlarına uyum sağlamaya çalışan Giritlileri ve gerek yaşadıkları gerekse anlatılan anılardan dolayı nostaljik duygular besleyen iki ve üçüncü kuşak mübadillerin anlatıldığı sonucuna varılmıştır.

Farklı dönem ve kuşakları anlatan ve başrollerinde Giritli Mübadiller olan romanlarda doğrudan insanı ve beraberinde göç eden insanı etkileyecek birçok yan tema ve konu ile

karşılaşılsa da daha önce de bahsedildiği üzere Giritli Mübadillerin bahsedilen birçok kavramı daha da etkileyen dil hadisesinin önemli bir husus olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamızda Giritliler diye de bahsedilen Giritli Türkler ya da Giritli Müslümanların gerek Girit'in kozmopolit yapısı gerekse tarihsel süreçte Girit'in Minos Uygarlığı ile başlayan tarihi sürecinin Arap istilası, tekrar başlayan Bizans dönemi daha sonra Ceneviz ve Venediklilere bırakılması, ardından Osmanlı hâkimiyetine geçerek çok farklı dini ve ırki farklıların harmanlanması sonucunda karşılaştıkları ve henüz o dönemde belki farkında bile olmadıkları ancak göç sonucunda Anadolu'ya geldiklerinde yaşadıkları dil sorunu ele alınmıştır.

Tarihi gerçekliklerin yanı sıra çalışmamızda baz alınan Giritli Mübadilleri içeren romanlar incelendiğinde Giritliler kendilerini Türk ve Müslüman olarak tanımlasalar da romanların pek çoğunda Giritli Müslümanların bildikleri Türkçe kelime sayısının aslında çok az olduğu (bazı romanlarda 50 kelimeyi geçmediği) görülmekle beraber kendilerinin Yunancanın bir şive ya da ağzı olarak tanımlanabilecek Girit Yunancası ya da *Giritçe* adı verilen dili konuştukları tespit edilmiştir. Kendilerinin bahsedilen dili kullanmaları ada içerisinde yaşadıkları pratik yaşamda yadırganacak bir unsur olmasa da zaman zaman bazı roman kahramanlarının kendilerini Türk ve Müslüman olarak tanımlamalarına rağmen hiç Türkçe bilmemelerinin ya da çok az Türkçe bilmelerinin, namazlarında dahi Giritçe dua etmelerinin bazen şaşırılacak bazense hayıflanılacak bir unsur olarak nitelendirmesinin yanı sıra Giritlilerin Anadolu'ya yerleştikten sonra Türkçe bilmeyip Giritçe konuşmalarının bazen kendilerinin farkında olarak bazen farkında olmadan çok farklı sosyokültürel sonuçlara yol açtığı romanlarda açıkça görülmekle birlikte romanlarda Girit'te yaşayan Türklerin, Türk ve Müslüman kimliğine sahip olup da Türkçe bilmemeleri farklı görüşlerle ifade edilmiştir.

Giritçenin Giritli Müslümanlar Tarafından Kullanılmasının Gerekçeleri ve Giritçenin Dil-Kültür İlişkisi Açısından Meydana Getirdiği Sosyokültürel Farklılıklar

Giritli Mübadilleri konu alan romanlar incelenirken Yunancanın bir şivesi ya da ağzı olarak nitelendirilebilen *Giritçe* diye de tabir edilen dil ve bunun beraberinde dil-kültür ilişkisi bağlamında meydana getirdiği sosyokültürel sonuçlar ve bazen de sorunlar sık karşılaşılan bir hadise olarak kayıtlara alınmıştır.

Bu bölümde incelenen romanlardan daha çok Giritli Mübadiller göç etmeden ya da göç ettirilmeden önceki dönemde, henüz Girit'te yaşarken geçen hayatlarında kendilerinin varoluşlarını sorgularken karşılaştıkları dil açmazı ve bunun sonuçları ortaya koyulmuştur.

Romanlarda, Giritli Müslümanların Giritçe konuşmalarının sebepleri bazen yazarın araştırma ya da yorumlarıyla bazen yazarın ilahi bakış açısı ile anlatımıyla bazen ise roman kahramanlarının diyaloglarıyla ifade edilmiştir.

Girit'ten Cunda'ya ya da *Aşkın Anatomisi* romanında Giritlilerin henüz Girit'te yaşadığı yıllardan Mübadele öncesinde kimlikleriyle tezatlık gösteren dil algıları ve zamanla asimile olarak değişen yaşam ritüelleri, Müslüman ve Hristiyanların birlikte yaşamları şu şekilde ifade edilmektedir:

“Oysa birlikte mis gibi de geçinip gidiyorlardı. Hatta öyle ki bir avuç kalburüstü Türk hariç bu insanların çok büyük kesimi dillerini bile unutmuşlar: “Türküm, elhamdülillah Müslümanım!” biçimindeki kalıplaşmış cümlelerin bile yarısını Türkçe yarısını Rumca söylüyorlardı. Halkın çoğunun Türkçe sözcük haznesi, yirmi-otuz sözcüktü. Namazlarını, belleyegeldikleri Kur'an sureleriyle kılıyorlar, dualarını Rumca yapıyorlardı. Bir yaştan sonra kadınları, Anadolu'dan süregelmiş rengarenk giysilerini bir yana atıp Rum kadınları gibi karalar giyiyorlardı.”³

Romandan alınan kısımda Türklerin dillerini unuttukları, zamanla kendilerini Türk ve Müslüman olarak tanımladıkları kelimelerin bile Türkçeden uzaklaştığını anlatmakla beraber Giritçenin yani Yunancanın İslam dinine uygun ibadet edilse de inanç sistemlerine girdiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda kadınların giyimlerinin Anadolu'dan geldiklerindeki gibi renkli kıyafetler yerine Yunan kadınlarının giydiği siyah kıyafetlerle değiştiği ifade edilmiştir. Giritli Türklerde dille başlayan değişimin inanç sistemleri ve giyimlerini örnekleyen alıntı aslında dille gelen asimilasyonun günlük yaşamda basit gibi görülen ve zamanla alışlagelip normalleşen birçok yaşam stilini nasıl değiştirdiğini gözler önüne sermektedir.

Yine *Girit'ten Cunda'ya* ya da *Aşkın Anatomisi* romanında Giritli Türklerin dil hadisesine bu kez iki farklı dinden karşılıklı olarak yapılan evlilikler kaynak gösterilerek değinilmiştir:

“Bazı Türk erkekleri, cilveli Rum kadınıyla evleniyor, doğan çocuklar Rum annenin aşıladığı görenek ve terbiyeyle yetişiyordu. Fakat kadın, kocasının ve çocuğunun dinsel inançlarına karışmıyor, karışamıyordu çünkü aile yapıları ataerkildi yani erkek egemendi ailede. Türk

³ Yorulmaz, A. 2007: *Girit'ten Cunda'ya* ya da *Aşkın Anatomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 33

toplumundaki katı kurallardan bunalmış ergenlik çağındaki kızların da Rum erkeğine aşık olmalarının yolları açıldı; böyleleri de kilisede evlenerek Rumlaşıyordu.”⁴

*Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi'*nden alınan kesitte birlikte yaşayan iki toplumun birçok konuda birbirlerini etkilemelerinin kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Kadın-erkek ilişkilerinde de birbirlerinden etkilenip aile kurumunu nasıl kurduklarını ve iki farklı milletten ortaya çıkan melez aile yapısının nasıl oluştuğu hakkında genel bir bilgi verilmiştir ancak her ne kadar kurulan ailelerin ataerkil düzene sahip oldukları vurgulansa da evlenen Hristiyan kadın evlilik sırasında din değiştirsin ya da değiştirmesin aile kurumuna beraberinde getirdiği dili bir çırpıda değiştirememiştir. Girit'te bulunduğu çevrede Türkçenin az bilinmesinden Yunanca konuşma alışkanlığını kolayca değiştiremeyeceği gibi pratik yaşam alışkanlıklarını da çok kolay değiştiremeyeceğinden değiştirse de geçmiş yaşamından izler kalacağından Giritli ailelerde kaçınılmaz bir karma kültür meydana gelmiştir. Kültürü oluşturan en önemli unsurun dil olduğu da göz önünde bulundurulursa bu karma kültürde yine iki dillilik ya da Türkçeye uyum sorunları ile karşılaşmaktadır.

Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı romanında da romanın başkahramanı Aynakis Hasan tarafından Girit'te yaşadıkları dönem Türkçe bilmemelerine rağmen Türkçeyi ana dilleri gibi kabul etmeleri ve bunu bilmedikleri için zaman zaman hayıflandıkları, köyün imamının dahi duayı Rumca yapması gibi şeklen tezat görülen durumlar şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Biz dilimizi bile bilmiyorduk mülazımım. Güler misin ağlar mısın... Köyün imamı bile dil bilmiyordu! Sayılı kelimler bilmek iş değildir ki... Arapça olarak ezberlediği Kuran'ı okur, okutur, Kuran'dan okuduklarıyla namaz kıldırır, ayetler okur, duayı ise Rumca yapardı! Anam anamdı ama hepten babamdan da cahildi! Babam Anadolu'dan gelen Osmanlı askerinin oğludur, kökü Konya olur, Amasyalı olur, Muğlalı olur, Arnavut olur, Rumelili olur... Hasılı Osmanlı tebaasından bir Türk'tür o fakat anam için böyle bir şey söylemek zor. Namaz kılan, oruç tutan, kocasına saygılı, çocuk yetiştiren, kadere inanan bir kadın... Ama kökü? Bilmiyoruz... Tıpkı Osmanlı padişahlarının anaları gibi Kuzey Afrikalı bir Berberi mi, Venedik artıklarından mı, yoksa Bizans kalıntılarından mıydı? Tanrı bilir.”⁵

Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı romanından alınan kesitte Türkçe kelimelerin sınırlı olarak bilinmesinin hayıflanılacak bir unsur ve buna bağlı olarak camilerde Arapça namaz kılındıktan sonra duaların Rumca yapılmasının tezat bir durum olduğu ifade edilirken Aynakis Hasan

⁴ Yorulmaz 2007: *Girit'ten Cunda'ya ya da Aşkın Anatomisi*, s. 33-34

⁵ Yorulmaz, A. 2006: *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 52

annesinden yola çıkarak yine Girit'in tarihten o zamana dek süregelen kozmopolit yapısı, buna bağlı oluşan insan prototipini ve iki farklı dinden yapılan evlilikler sonucu kadınların zamanla Müslüman olarak görülmesine rağmen aslında kökeninin bilinemediği ifade edilmiştir. Daha önce de bahsedilen gibi ritüelleri etkileyen dil unsurunun bir temelini de iki toplum arasında yapılan evliliklerle ilişkilendirildiği incelenen romanlardan elde edilen bir sonuçtur.

Savaşın Çocukları ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık* romanında, Giritli Müslümanların sosyal yaşamlarında, din algılarında ve dini vecibelerini yerine getirmedeki farklılıkların, Türk olduklarını savunup Türkçeyi ana dilleri olarak nitelendirilmelerine rağmen Yunanca konuşmaları daha önce de bahsettiğimiz nedenlerden biri olan etnik köken sorunsalıyla ilişkilendirilmesi romandan alınan bir kesitte romanın baş kahramanı Aynakis Hasan tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

"En önemlisi eklemeyi unuttum: Din duygumuz. Biz Girit Türklerinin, tek tek ya da toplu biçimde işlenen cinayetlerden yılmamızı önleyen, bu din duygusu olmuştur. Köylerimizin kuşatılması, ırktaşlarımızın öldürülmesi, papazlarla ve okullarla yapılan Rumlaştırma girişimleri, temelde hep boşa çıkmıştır. Gerçi, yaslarımızda onlara bakarak karalar giydik; Rumca'yı anadilimiz yerine koyduk ama dinimizle Türklüğü hiçbir zaman unutmadık. O denli ki, Girit Türkü'ne, hem de Rumca olarak. 'Türk müsün Mehmet?' yanıtı hem Rumcadır hem de hazindir: 'Meryem adına yemin ederim ki Türk'üm.' Bu iki şeye sarıldık hep. Siz dilediğiniz kadar bir ulus, ulus yapan niteliklerin ilki dil birliğidir, deyin. Genel olarak elbette ki böyledir. Ama biz Giritliler, bu kuralın -olumlu anlamda- dışında kalmış bir topluluktuk. "Biz Türk'üz!" diyor da başka bir şey demiyorduk. Öteki Türk topluluklarını küçümsemek için değil de din ve ulus inançlarımızın ne denli güçlü duygular olduğunu belirtmek amacıyla söylüyorum bunları... Giritlinin kendini tamamen Türk hissetmesinin nedenleri hakkında bir örnek vereceğim: 1645'te adaya çıkan Türk askeri, yanında kadın taşımamız olamazdı; sonradan Anadolu'dan, Rumeli'den Türk kadını gelmiştir, getirilmiştir; fakat kadından yana topumuzun kökeni, Anadolu ve Rumeli kadını değildi herhalde. Padişah III. Ahmet'in annesi bile Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan, Giritlidir. Girit'in alınması 1669'da tamamlanır, III. Ahmet'in doğumu ise 1673'tür. Bu, şu demektir: Sonradan Valide Sultan olacak kadın, Girit'in zaptı tamamlanmadan çok önce saraya gönderilmiş bir savaş ganimetidir; Venedik, Bizans ya da Kuzey Avrupa kökenlidir.

Adaya çıkan Osmanlı Türkü'nün soyundan gelmiştir; demek ki ataerkildir Girit Türkü. İşte bu ataerkillikti bizi ayakta tutan, kadına egemen olan, çocuğunu Türklük-Müslümanlık duyularıyla yetiştirmesini sağlayan.”⁶

Savaşın Çocukları ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık* romanından alınan kesitte de görüldüğü üzere dil unsuru, kendilerine göre algıladıkları İslam algısı ve bu durumun beraberinde getirdikleri farklı ya da tezat diye nitelendirebileceğimiz durumlardan yola çıkılarak tarihi kökene ait birtakım çıkarımlar yapılmış ve sonucunda o dönemde Girit'te var olan düzenin ataerkil bir düzen olduğu ifade edilerek Giritlilerin Türk ve Müslüman kimlikleri adeta müdafaa edilmiştir.

Giritli Müslümanların Ana Dil Karmaşasını Bir Sorun Olarak Algılamaları

Giritli Mübadilleri konu alan romanlar incelendiğinde pek çok romanda Giritli Müslümanlar yaşamlarının her alanında Giritçe yani Girit Yunancası konuştukları görülmektedir. Pratik yaşamda insanın konuştuğu dili sorgulamaması gerekirken Giritli Müslüman Türklerin dinler ve milliyetleriyle konuştukları dil ve dil-kültür ilişkisi beraber değerlendirildiğinde ortaya çıkan sosyokültürel farklılıklar zaman zaman roman kahramanları tarafından hayıflanılacak bir unsur olarak nitelendirilmiş. Türk olduklarını ifade etmelerine rağmen Türkçe konuşmamanın ayıp hatta utanç kaynağı olduğuna kadar giden ifadelere rastlanılmıştır.

Ahmet Yorulmaz'a ait *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık*, *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı*, *Girit'ten Cunda'ya* ya da *Aşkın Anatomisi* nehir romanlarının kiminde başkahraman kiminde ikinci dereceli kahraman olarak geçen ve daha önce de yaptığımız alıntılarda adı geçen Aynakis Hasan Giritli Müslümanların Türkçe bilmemelerinden adeta yakınmakta, utanç duymaktadır.

Savaşın Çocukları ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık* romanında Aynakis Hasan kendisi gibi diğer Giritli Müslümanların Türkçe bilmemeleri hakkında şu cümleleri kurmuştur:

“Dil konusunda geveleyip duruyorum, en kabadayımızın elli kadar Türkçe sözcük bildiğini söylersem, sakın ayıplamayın beni. Hele okuryazar olanlarımız o kadar azdı ki iki elin parmaklarını geçmezdi sayıları.”⁷

⁶ Yorulmaz, A. 2006: *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 15-16

⁷ Yorulmaz 2006: *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık*, s. 14

Yine *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık'ta* Girit'te esir düşen Üsteğmen Kemalettin Bey ile Aynakis Hasan arasında Hasan'ın Türkçe bilmemesi üzerine şu muhavere geçer:

"Hasan" dedi. "Türkçen yok gibi bir şey. Olmaz bu. Ayıp şey!"

"Ne yapayım Kemalettin Bey?" dedim. "Köyde kentte bu kadarını öğrenebildim."

"Otuz kırk sözcükle Türkçeyi biliyor sayılmazsın. Bunu ilerletmemiz gerekiyor."⁸

Aynı olay Ahmet Yorulmaz'a ait *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı* romanı, *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık* romanıyla nehir roman olarak devam ettiğinden Aynakis Hasan'ın Türkçe bilmemesinden duyduğu hayıflanma ve Üsteğmen Kemalettin Bey ile bu konuda aralarında geçen ifade romandan alınan kesitle şu şekilde aktarılabilir:

"... Arkadaşlık ettik. Bu arkadaşlıktan büyük yararlar sağladım. Ondan hayatı öğrendim, mantık ve en önemlisi dilimizi öğrendim. O da nasıl oldu bak ... Kendisini ikinci, üçüncü ziyaretimdeydi, Türkçemin ne denli az, yetersiz ve gülünç olduğunu, zabitliğiyle hemen kavradı. 'Hasanaki' dedi bana, arada hemen belirtiyim, Girit'te bana öyle sesleniyorlardı; neyse efendim, 'Bildiğin on beş yirmi kelime Türkçeyle bir yere varamazsın; hem Türk olup da dilini bilmemek ayıbın ayıbidir.' Dedi. 'Bir daha gelişinde defter kalem getir; patronundan da dilini öğreneceğini söyleyerek izin al! Haftada iki gün sana birer-ikişer saat izin verirse, çok güzel çözeriz bu problemi.'"⁹

Bunun üzerine Üsteğmen Kemalettin Bey, Aynakis Hasan'a Türkçe dersleri vermeye başlamıştır. Girit'te yaşayan bir Türk'ün Türkçe bilmemesi o kadar ileri derecededir ki Aynakis Hasan Anadolu'dan gelen bir askerden adeta birer bir ders alarak Türkçe öğrenmiş, Arap harfleri ile Türkçe yazmayı ve okumayı öğrenmiştir.

Kuşaklar ya da *Ayvalık Yaşantısı*'nda Aynakis Hasan, Kemalettin Bey'e kendisine Türkçe öğretmesinden dolayı teşekkür ederken annesinin Türkçe bilmeyip namaz kıldıktan sonra onun için dualarını Yunanca yaptığını şu şekilde ifade der:

"Ulusçuluk bilincimi pekiştiren, bana dilimi öğreten sensin! Biliyor musun, ayetleri Arapçasından okuyarak namazını kıldıktan sonra, duasını Rumca sözcüklerle yapan rahmetli

⁸ Yorulmaz 2006: *Savaşın Çocukları* ya da *Girit'ten Sonra Ayvalık*, s. 79

⁹ Yorulmaz 2006: *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı*, s. 55-56

anam bile seni dualarından eksik etmiyordu.: ‘Yarabbi, Türk askerini kafirlerin elinden kurtar, hayırlısıyla evlerine dönsünler.’ derdi.”¹⁰

Girit Türklerinin Giritçe konuşmaları kendi içlerinde bir sorun meydana getirmese de sonraki bölümlerde de bahsedilecek olan *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni* romanında da günlüklerle geriye dönerek 1800’lerin sonunda Girit’te yaşamış Cemal’in yeni tanıştığı arkadaşıyla yaşadığı diyalogda Türkçe bilmemesini Yorulmaz’ın nehir romanlarında da karşılaşıldığı gibi utanç olarak nitelendirmesi romanda şu şekilde geçmektedir:

“ ‘Arkadaşım Cemal Türk’tür’ diyerek tanıttı beni tanıtırken Moris.

‘Çok memnun oldum seninle tanıştığıma. Ben de Türkiye’den geldim. Türkçeyi Rumcadan daha iyi konuşuyorum’ demişti büyük bir samimiyetle.

‘Türkiye’deki Museviler Türkçe mi konuşuyorlar?’ diye hayretle sormuştum.

‘Aramızda Ladino konuşurduk lakin Türkiye’de yaşadığımız için günlük hayatta hep Türkçe konuşmak zorunda kalıyorduk tabii ki. İstiyorsan seninle bundan sonra Türkçe konuşabiliriz bana Rumcadan daha kolay geliyor.’

Utanarak ‘Ama ben Türkçeyi iyi konuşamıyorum, Girit Rumcası konuşuyorum’ diye cevap vermiştim.

‘Sen ne biçim Türk’sün? Türkçe konuşmayan Türk olur mu?’

‘Burada yaşayan Rumlar da tam Elenika konuşamıyor. Biz burada içinde çok az Türkçei çokça da Rumca olan Girit Rumcası konuşuyoruz.’

‘Ben sana Türkçe öğreteyim, sen de bana Girit Rumcası öğret olur mu?’ dediğinde çok memnun olmuşum.”¹¹

Alınan kesitte görüldüğü gibi Girit’te yaşayan Cemal, İzmir’den Girit’e taşınan Musevi bir arkadaşıyla dil meselesinde ikileme düşmüş ve Girit’e gelen bir Musevi Girit’te Türk kimliğiyle yaşayan bir Müslüman’ın Türkçe bilmemesine hayretle bakmış ve bu durum karşısında Cemal utanmıştır. Yaşanan durum, daha önce de çalışmada bahsedilen Yorulmaz’ın nehir roman serisinde Üsteğmen Kemalettin Bey ve Ayankis Hasan’ın yaşadığı diyalogla oldukça benzerlik

¹⁰ Yorulmaz 2006: *Kuşaklar* ya da *Ayvalık Yaşantısı*, s. 60

¹¹ Bozoklar Ardalı F. 2014: *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni*: Anakara: Kanguru Yayınlar, s. 136-137

göstermektedir ki sonucu da benzer olur aynı Kemalettin Bey'in Aynakis Hasan'a Türkçe öğretmesi gibi, İzmir'den gelen çocuk da Cemal'e Türkçe öğretecektir.

Hüseyin Adıgüzel'in *Elveda Girit* romanı tamamen Girit'te geçmekte olup diğer Mübadele romanlarına göre farklı olarak Girit'e, Giritlilere, Giritli Türk ve Müslümanlara Anadolu'dan Girit'e taşınan ve Girit'te Türklük ve Müslümanlığın savunuculuğunu üstlendiği iddia edilen Bektaşî Tekkesi çerçevesinden bakmaktadır. Romanda; Bektaşî Tekkesinin ulusal bilince, dile ve İslam'a sahip çıkması, yaygın olarak kullanılan Giritçenin Türk ve Müslüman sahip kişilerce kullanılmasının üstü örtülü bir şekilde doğru olmadığını anlatması, romandan alınan kesitlerde şu şekilde ifade edilmektedir:

“Baba Erenler bir an düşündü; bu tekke, ada Türklerinin neredeyse tümünün, Sünnisi ve Alevi-Bektaşîsi ile tek ümit kaynağı idi. Türkçenin gittikçe kullanımdan düşürülmeye çalışıldığını ilk fark eden ve her yerde Türkçe konuşulmasını isteyen ilk ocaktı. Rum isyanlarında ilk sığınılan yerd. Bir bakıma adada Türklüğün kalesi tekkelerdi.”¹²

“Zaten yıllar boyu, adada Türklüğün ve Türkçenin tek savunucusu olan tekkeler, bugün de görevlerini hakkıyla yerine getiriyordu.”¹³

Giritli Müslümanların Mübadele Sonrasında Anadolu'da Konuştıkları Dil, Konuşulan Dilin Özellikleri ve Mübadillerin Yeni Vatana Uyum Süreçlerine Sosyokültürel Açından Etkileri

Giritli Müslümanlar her ne kadar Anadolu'ya göçlerini anavatana bir gidiş olarak nitelendirmeye çalışsalar da incelenen romanlarda bu çabanın psikolojilerini rahatlatmak istemekten öteye gitmediği görülmektedir. Öyle ki romanlarda mübadeleden önce ya da sonra Giritliler asıl vatanlarının hiç görmedikleri, yalnızca dinledikleri Anadolu değil Girit olduğunun bilincindedirler. Bu durum romanlarda açıkça gözler önüne serilmektedir. Giritli Mübadiller yeni vatanlarına uyum sağlamaya çalışsalar da bu durum sadece unutamadıkları nostaljik duygulardan kaynaklanmayıp Türkçe bilmeyip kendi aralarında Giritçe konuşmalarından, buna bağlı olarak tarihsel süreçten bu yana karma bir kültüre sahip olmaları yeni vatana

¹² Adıgüzel, H. 2014: *Elveda Girit*: İstanbul: İleri Yayınları s. 25-26

¹³ Adıgüzel 2014 s.245

adaptasyonlarında ve diğer vatandaşlarla uyumlarındaki güçlükler romanlarda bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı romanında Girit'ten Ayvalık'a yerleşen Kavas Ahmet'in lisanındaki kırıklıklardan yola çıkarak Girit'ten Ayvalık'a hatta Anadolu'ya gelen tüm Giritlilerin çok az (30-40sözcük) Türkçe bildiklerinden Giritçe konuşmalarının ve bazı yaşam alışkanlıklarının farklı olduğundan dışlanıp *Yarım Gavur* olarak nitelendirildiklerini ve bu sebeple içe dönük bir kültür yaşadıklarını, içe dönük kültürün tabii sonucu olarak da Türkçeyi tam anlamıyla öğrenemedikleri, Giritçe etkisiyle aksanlı konuştukları Türkçeye ait birkaç kelimenin özellikleri romandan alınan kesitte şu şekilde anlatılmıştır:

“Kavas ’ın yarım yamalak Türkçesinin kulağa hoş gelen yerleri de vardı. Bazı sözcükleri yarım söylemesindendi bu hoşluk... Ama yerine ‘ma’ gel yerine ‘cel’ diyordu. Acayip bir ‘Yok yahu!...’ deyişi vardı. Keskin ve gür bir sesle ‘Yok yahu!’ derken aynı anda başını öne arkaya sallıyor, gözlerini açıyordu. Girit mübadillerinin çoğu böyle konuşurdu. Giritliler yıllar yılı kuşatma altında yaşamışlar, İstanbul hükümetinin koruma ve desteğinden uzak kalmışlar, dinleriyle milliyetleri dışında her şeylerini yitirmişlerdi. Yirmi-otuz Türkçe sözcükle anavatana ayak basmışlarsa, bu sayı geçen zaman içinde en fazla altmış yetmişe çıkmıştı. Çünkü Girit’teki yaşamları burada da uzun yıllar aynı şekilde sürmüştü. Oradaki Hristiyan’ın ‘Turkos, Muhammetyanos, Musulmanos’ diye küçümsediği Giritlilerle buradakiler de aynı ırktan, aynı dinden olanlar alay ettiler... Dilleriyle alay ettiler, alışkanlıklarıyla alay ettiler... Bu dışlama, Giritlinin içedönük yaşamını daha da pekiştirdi. Mahalle kahvesinde Giritli Giritliyle oturmaya özen gösterdi sohbetini hemşerisiyle yaptı, sorunlarını onunla halletmeye çalıştı. Anayurda geldikleri halde böyle itilip kakılmaları yüzünden gurbette gibiydiler.”¹⁴

Yine *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* romanında Giritli Müslümanların Mübadele sonrasında dil bilmedikleri için toplumun yanı sıra devlet kurumlarında dahi hak ettikleri malları istemek ya da elde etmek şöyle dursun devlet kurumları tarafından ötekileştirilmeleri, *Yarım Gavur* olarak nitelendirilmeleri romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilmektedir:

“...Yani büyük zeytinliklerin, fabrika vesaire gibi büyük işyerlerinin, görkemli evlerin tahsisleri ve bunlar için gerekli kombinezonlar, büyüklerin işiydi. Dedikodular dalga dalga yayılıyordu ama halk çaresizdi, mübadil olmanın ezikliği ve korkaklığı içindeydi. Giritli, Türkçeyi bilmemenin ezikliği içinde, devletle baş edilemeyeceğini düşünerek suskundu.”

¹⁴ Yorulmaz 2006: *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, s. 29-30

“... Ama fakir halk, bu umursamazlığa tepki göstermeyi gavur olmakla eşanlamli sayıyor, ‘Huçumete karışılmaz!’¹⁵ deyip köşeye siniyordu.”

“1944 zelzelesinde evi yıkılan Giritli, Kızılay’dan yardım malzemesi alabilmek için birilerine bir dilekçe yazdırıp Kaymakam’a götürdüğünde, sorulan bir-iki soruya yanıt veremeyince, ne ‘yarım gavur’luğu kalmıştı ne de sütü bozukluğu! ‘Vah benim ırkdaşım, dindaşım! Osmanlı ne kadar ihmal etmiş seni! Ne hallere düşmüşsün! Kim bilir ne eziyetler çektin?...’ diye bağırmasına basacağına, kapılardan kovalanmıştı.”¹⁶

Yine *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* romanında Ayankis Hasan’ın ablası Nazire kardeşinin yaptığı işler, yaşamdaki başarılarıyla övünürken kardeşinin Türkçe bilmesi de kendisi için bir kıvanç kaynağıdır:

“Nazire, Hasan’ın Hanya’da içine girdiği ve kısmen de kendisinin yarattığı dünyayla iftihar ediyordu. ‘Kardeşim ne kadar da güzel şeyler öğrenmiş! Ne güzel Türkçe konuşuyor!’ diyerek hep alkışlamıştı onu ama o Türkçe değil, Rumca söylerdi bunları.”¹⁷

Girit’ten Cunda’ya ya da Aşkın Anatomisi romanında *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*’ndan yapılan alıntı da bahsedilen aynı zamanda *Savaşın Çocukları ya da Girit’ten Sonra Ayvalık* romanında da Aynakis Hasan’ın ablası Nazire Ayvalık’a yerleştikten sonra Türkçe öğrenemeyişini Aynakis Hasan’ın sevgilisi Marigo’dan olan ve daha sonra babasının izinden giderek Ayvalık’a yerleşen oğlu Haralambos ile yani yeğeniyle yaptığı bir konuşmada romandan alınan kesitte şu şekilde ifade etmektedir:

“Yeni geldin oğlum. İnsan tanımazsın, yol yordam bilmezsin. Türkçeyi iyi öğrenip geliştirene dek çok zaman geçer. Bak ben geleli yirmi beş yıl oldu ama dili tam öğrenebilmiş değilim hâlâ...”¹⁸

Yine *Girit’ten Cunda’ya ya da Aşkın Anatomisi* romanında Ayvalık’ta yaşayan bazı Giritlilerin konuştukları dillerin isimlendirilmesi, günlük hayatta Giritçenin yaygın bir dil olduğu ve Giritçenin Türkçe aksanda etkilediği bazı kelimler alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

¹⁵ Hükümete karışılmaz.

¹⁶ Yorulmaz 2006: *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, s. 41-42

¹⁷ Yorulmaz 2006: *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, s. 175

¹⁸ Yorulmaz 2007: *Girit’ten Cunda’ya ya da Aşkın Anatomisi*, s. 203

“Kahvecisi de garsonu da Rumca konuşuyorlardı. Giritliler bu dile ‘Kritika’ (Giritçe), Midilliler ise Rumca diyorlardı. Ocaktaki kahveci Giritli, garsonuysa Midilliliydi.”

“Dikkatini çeken, merak ettiği bu adamı, üşenmedi, kalktı gitti, Giritli ocakçıdan sordu.

Komşu... Eyisin... Suçur Allahima ben de eyiyim... Celdi, citti¹⁹ şeklinde, Türkçeyi Girit Türkleri ağızıyla konuşan, Yusuf adında bir balıkçıydı; Hanya’nın Kumkapı semtinden, Libya kökenli bir Müslüman olduğunu öğrendi.”²⁰

Romandan alınan kesitte görüldüğü üzere mübadelenin üzerinden yirmi beş-otuz yıl gibi bir süre geçse de Ayvalık’ta yaşayan Giritliler Türkçeyi öğrenememiş ya da öğrendikleri Türkçede kaçınılmaz bir Giritçe ya da Yunanca aksanı olduğu görülmektedir. Aynı romandan alınan başka bir kesitte ise Giritlilerin aksanlı Türkçesi ve Midilli Mübadillerinin de kendilerine has aksanlı Türkçeleri şu şekilde incelenebilir:

“Yine Haralambos, grupların yanlarından geçerken ya da Ali Efendi’nin kahvesinde oturanlardan kimileyin Midilli ağızıyla:

‘Kimdir kız, Aşşe’nin kızı Hanife’nin yanındaki oğlancık?... Nişanlıdırılar yoksam?...’ tarzında bir dedikodu ya da Orfanoz’un Kahvehanesi önünden geçerken Girit şivesiyle:

‘Ksanikse, Huseyin Kaptan ceçiyor! Çağır ona!’²¹ denilerek çağırılmak istendiğini duyacaktı.”²²

Ahmet Yorulmaz’a ait *Ulya* romanı, başından birkaç evlilik geçen ve en son Hüseyin adlı bir Türk’le evlilik yapan Yunan asıllı Ulya’nın Yunan tebaasında olmasına rağmen bir şekilde Mübadele gemisine binerek İstanbul’a gelen ve daha sonra Ayvalık’a iskân ettirilen Ulya’nın hikâyesini konu edinmektedir. Ulya Anadolu’ya ayak bastığında kendisi Türkçe bilmediği gibi Türk olmasına rağmen eşi ve diğer gelenler de Türkçe bilmemektedirler. Bu nedenle iskan işlemlerinde iletişim kurmakta güçlük çekmektedirler. Romandan yapılan alıntılarda Türkçe bilmemelerinin iskân ettirilmelerinde ve iskandan sonraki yaşantılarında ne gibi sonuçlara yol açtığı şu şekilde ifade edilmektedir:

“Görevlilerin önüne sırayla gelen mübadiller, örneğin ‘Kahvecis Ali, tu Reşit’i yos’²³ diyerek işlerinin biteceğini sanıyorlardı. Memurlar bu kadarını anlıyorlardı anlamasına, ‘Reşit oğlu kahveci Ali’yi, bu söyleme biçimiyle anlıyorlardı ama ötesi yoktu! Türkçeyi tam bilmeyişlerinin

¹⁹ İyisin... Şükür Allahıma ben de iyiyim... Geldi, gittii...

²⁰ Yorulmaz 2007: *Girit’ten Cunda’ya ya da Aşkın Anatomisi*, s. 163

²¹ Bak, Hüseyin Kaptan geçiyor, çağır onu.

²² Yorulmaz 2007: *Girit’ten Cunda’ya ya da Aşkın Anatomisi*, s. 198

²³ Reşit’in oğlu Kahveci Ali.

sıkıntısını çekiyorlardı. Bu nedenle, Mübadele Komisyonu'nun Tuzla'daki memurları, sınır içindeydiler. Türkçeyi doğru dürüst bilmeyen, Türk soyundan geldikleri söylenen bu Müslümanlarla nasıl baş edeceklerdi? Karısı vardı, çocukları vardı, iki karış toprağı, evi-barkı vardı. Bunları nasıl anlayacaklar, önlerindeki listeyle nasıl bir uygunluk kurabileceklerdi... ”²⁴

Ulya'da Tuzla'da Ulya ve ailesini Girit'ten mübadeleden önce kaçarak gelen Vafi Efendi'nin Ulya ve ailesine yardım ederken Türkçe konuşacak olmasından mütereddit oluşu şu şekilde ifade edilmiştir:

“Türkçeyi tam bileceklerinden şüpheliydi, Giritçe konuştu: ‘Efendi hoş geldin!... Hanım hoş geldin!... Hanım, bu efendi beni tanımaz, çok yıl oldu ama sen herhalde hatırlarsın diyorum... ’”²⁵

“Kendisinde Türkçe diye, kapısını çalacaklarla konuşabileceğı fazla bir şey yoktu. Bildiğı, üç aşağı beş yukarı bu kadardı. Günlerce ezberlemeye çalışmıştı. ”²⁶

Yine Ulya romanında Giritlilere Türkçe bilmeyişleriyle ilgili olarak daha önceki bölümlerde de söz edildiğı gibi Hıristiyan kökenli oldukları atfedilmesi şu şekilde aktarılmaktadır:

“Bu memurların bazıları Giritlilere, Türkçeyi tam bilmeyişleriyle nedeniyle kızdıklarından, olayların tarihsel gelişim çizgisine ters, kasıtlı hikayeler uyduruyorlardı. Örneğın onlara göre Giritliler, aslında Hıristiyan olup sonradan Müslümanlaştırılmışlardı. ”²⁷

Mübadele işlemleri sırasında bir başka ötekileştirme olayı da Sinesaf romanında karşımıza çıkmaktadır. Bu ötekileştirmenin de çıkış noktası büyük oranla dil sorunudur. Mübadiller kendilerine Türkçe söylenenleri anlayamadıkları için hakarete varan söylemlerle karşılaşmışlardır. İlgili durum romandan alının şu kesitle ifade edilmiştir:

“Kadınlar sağ kapının, erkekler sol kapının önünde sıraya girsinler. Sıranız gelince içeriye girip üstünüzdekileri çıkaracaksınız orada bulunan dönen dolaba bırakacaksınız.

Herkesin içeride soyunacağını duyan Hatice, ağlamaya başladı yine. Ali Efendi, ağlayan Hatice'nin elini tutup yanına çekti:

“Sen , erkekler tarafına gideceksin, bırak küçük kızın elini, ” diye gürlledi adam.

Bu insanların dilini anlamamak en acısıydı onlar için.

²⁴ Yorulmaz, A. 2010: Ulya: İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, s. 110

²⁵ Yorulmaz 2010: Ulya, s. 15

²⁶ Yorulmaz 2010: Ulya, s. 16

²⁷ Yorulmaz 2010: Ulya, s. 29

Çoğu, Türkçe bilmedikleri için, söylenenleri anlamıyor, birbirlerinin yüzüne bön bön bakıyordu.

Arkadan, onları seyretmeye gelen çarşafli bir kadın “Ayol bu gâvurlar aptal da aynı zamanda. Giritliler bunlarmış demek. Tüh tüh! Vay memleketin haline, bunlarla dolduruyorlar vatani. Bu Giritliler başımıza dert olacak ileride,” dedi.

Görevliler,

“Gâvurlar, buraya gelin,” diye bağıryorlardı.

Sinesaf da Hatice gibi ağlamaya başladı.

“Hani biz Türk’tük anne! Onun için gelmedik mi buraya? Bunlar bize gâvur diyorlar. Bizi aşağılıyorlar. Orada mı kalsaydık. En azından doğduğumuz yerde ölürdük.

...

Görevliler onların Rumca konuştuğunu duyunca daha da sinirleniyorlardı.

Atike Hanım, çocuklarının halini gördükçe buraya geldiğine isyan ediyor, çaresizlikten dudaklarını kanatırcasına ısıırıyordu.

Bu aşağılanmalar, hepsinde derin yaralar açmıştı.

Yıllarca konuşmamaya, geçmişlerini saklamaya yemin ettiler sanki”²⁸

Giritlilerin mübadele sonucunda Anadolu’ya ilk ayak bastıkları andan itibaren birçok farklı noktadan ve dil konusundan ötekileşmeye maruz kalmaları yine *Sinesaf* ya da *Düşlerde Kalan Mübadele* romanında alınan kesitte şu şekilde ifade edilmiştir:

“Çanakaleliler gelenleri merak ediyor, sahile iniyorlardı. Üç gün yıkanmamış, tıraş olmamış insanları görünce; garip yaratıklarmış gibi süzüp seyrediyorlardı onları. Günlerdir yıkanmamaktan, yazın kavurucu sıcağından tenleri esmere dönmüştü. Güvertede yatmak zorunda kalanlar ise güneşten daha fazla kararmıştı.

Hassas tenlilerin ciltleri, dağlanmış yara olmuştu.

Oranın yerlileri, Giritlileri ilk gördüğünde, onları siyahi zannettiler.

Kalabalıktan sesler yükseliyordu

“Aaa ne pislermiş!”

“Ne kadar da kara suratlılar!”

“Bunlar gâvurca konuşuyor, Türkçe de bilmiyorlar.”

“Hem gâvur hem de pisler.”

“Desene buradaki gâvurlar gitti öbür gâvurlar geldi.”

²⁸ Bozoklar Ardalı F. 2014: *Sinesaf* ya da *Düşlerde Kalan Mübadele*: Ankara: Kanguru Yayınlar, s. 143-144

Sinesaf, Fula'dan öğrendiği yarım Türkçesiyle söylenenlerin bazılarını anlıyor, kendini aşağılanmış duyumsuyordu.

Hanya'da titizliğiyle ünlü Atike Hanı'la kızları, her zaman şık, temiz, akça pakça kızlardı.

Hayatlarında böyle bir muameleye Girit'te düşmanlarının yanında bile maruz kalmayan mübadiller, geldiklerine geleceklerine pişman olmuşlardı."²⁹

Saba Altınsay'ın *Kritimu* ya da *Giritim Benim* romanı Girit'te doğup büyüyen, Kuyumculukla uğraşan Yarmakamis İbrahim Bey ve ailesinin Girit'teki hayatlarını ve Mübadele süreçlerini anlatmaktadır. Romanda Giritli Müslümanların Girit Yunanistan'a bırakıldıktan sonra adadaki huzursuz ortamda tedirginlik içerisinde düzenlenen ve Türkçe okunan mevlidi hiç anlamamalarına rağmen inançları doğrultusunda kutsal saydıklarından dinleme arzuları romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilmektedir:

"Cami hıncahınçtı. Uzun zamandır dinlemedikleri mevlidi şimdi, anlamadıkları dilde bile olsa birlikte, camide dinlemek için gelmişlerdi. Sadece onlara ait şeyi, kendilerinden olanlarla bir arada dinlemek huzur veriyordu içlerine. Dışarıdakiler, yabancılar duymasınlar diye sıkı sıkı kapatıyorlardı kapıları. Yan yana, dip dibe oturdukları, birbirlerinin nefesini soludukları o yeri koruyor, esirgiyorlardı. Taştan duvarların ardında yalnızlıklarını azaltıyor ve arttırıyorlardı."³⁰

Yine *Kritimu* romanında Girit'te okuma-yazma bilen çok kişi olmamasına rağmen okuma-yazma bilenlerin de Arap harfleriyle Yunanca yazmaları şu şekilde ifade edilmektedir:

"Ragıp Bey'in el yazısına baktı. Temiz, muntazam bir yazısı vardı. Hatta süslüydü biraz. 'Kef'lerin yukarıya doğru uzanan kuyruklarını abartıyor, 'Mim'leri pek güzel, pek zarif yuvarlıyordu. Arap harfleriyle Rumca yazıyordu. Gözleri yazıya daldı."³¹

Yine aynı romanda Giritlilerin Mübadele karşısında duydukları endişenin birçok kaynağı olmasına rağmen Türkçe bilmemelerinin temel korku sebeplerinden biri olması romandan alınan kesitte gözler önüne serilmektedir:

"Bundan sonrası zorlukları düşünmekti ki ona kimselerin verecek cevabı yoktu. Mallarının bu zamanda para etmeyeceği, buradakinin oradakini tutup tutmayacağı, yolculuk, hastalar,

²⁹ Bozoklar Ardalı 2014: *Sinesaf*, s.142

³⁰ Altınsay, S. 2011: *Kritimu* ya da *Giritim Benim*: İstanbul: Can Yayınları, s. 224

³¹ Altınsay 2011 s. 252

yaşlılar, tek kelime Türkçe bilmeyişleri, 'oraların' havasının suyunun yabancılığı, hepsinin omuzlarına devasa bir yük gibi biniyor, eziyordu."³²

İskan işlemlerinde sırasında Türkçe bilmemelerinden dolayı Giritli Mübadillerle ilgilenen memurların Yunanca konuşmaları ama Giritçede ve Elenika denilen Yunancada bazı sözcüklerin anlamlarının farklı olması sonucunda Giritlilerin mağduriyetleri *Kritimu* romanında şu şekilde ifade edilmektedir:

*"İçlerinde iyi Rumca konuşanlar vardı ama anlamak zor oluyordu bazen. Giritlilerin 'tarla' dediğine onlar 'arazi' diyor, 'çift' dediğini 'zeytinlik' diye yazıyorlardı. İhtiyar heyetlerine çok iş düşüyordu böyle zamanlarda."*³³

Yine *Kritimu* romanında Giritlilerin İskan Heyeti'ndeki memurlarla memurların Yunanca bilmesine rağmen Giritçenin bazı telaffuz özelliklerinin Elenika denilen Yunancadan farklı olmasından dolayı bazı anekdotlar şu şekilde verilir:

*"Komisyondaki adam başkasına dert anlatıyordu. Rumcası temizdi temizliğine ama Giritlilerin kimi kelimelerde 'ç' diye çıkardıkları sesi bu peltek bir 't' ile söylüyor, iyiden iyiye anlaşılmas oluyordu."*³⁴

Kritimu romanından alınan kesitlerde görüldüğü gibi Türkçe bilmeyen Giritlilere Yunanca yardımcı olunmak istense de Giritçenin farklı bir aksan olmasından bu çabalar da çok olumlu sonuçlar vermemiştir.

Ferda Bozoklar Ardalı'nın *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni* romanında Girit'ten İzmir'e Mübadele öncesinde kaçan bir ailenin yolculukları ve maceraları anlatılırken ailenin İzmir'deki yaşantılarından da bahsedilmekte olup roman aileden üçüncü kuşak Mübadil olan Fatma'nın kahraman bakış açısıyla anlatılmaktadır. Romanda aynı zamanda kahraman anlatıcı Girit'e ailesinin izlerini bulmaya gitmektedir. Romanda kahraman anlatıcının babaannesiyile Mübadele ve Girit üzerine yaptığı konuşmada Giritçe ve konuşulan aksanlı Türkçe şu şekilde ifade edilmektedir:

"... 'Çok zor günlerdi onlar kızım, hatırlamak bile istemiyorum.' Derdi her defasında, değiştiremediği Giritli aksanıyla. Bir türlü düzeltememişti şivesini: 'ı'lara 'i', 'a'lara 'â'

³² Altınsay 2011 s. 266-267

³³ Altınsay 2011 s. 270

³⁴ Altınsay 2011 s. 271

demeye devam ederek. Yarı Türkçe, yarı Rumca konuşarak doğduğu yerlere bir daha gidemedi tüketti ömrünü."³⁵

Alınan kesitte üçüncü kuşak bir mübadil torununun babaannesine Girit'le ve mübadele ile ilgili bir soru yöneltmesiyle, Giritçenin Türkçe aksana etkileri, göç eden bir insanın Türk ve Müslüman kimliği taşıyıp anavatanına göç ettikleri savunulsa da farklı ülke sınırları içinde kalan doğduğu topraklara özlem duyması dışı vurulmuştur.

Yine *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni* romanında roman kahramanı Fatma atalarının izini sürmeye Girit'e giderken yaşadığı bir monolog şu şekilde romana yansımıştır:

*" 'Evet, atalarım bir adalıydı, Girit Adası' ndandı, hatta Türkçe bilmeyen Müslümanlardı. ' Diye geçiriyorum içimden. "*³⁶

Düşlerde Kalan Girit ya da *Eleni*'de Fatma, dedesinin günlüğünü okurken 1892'de Resmo'da yazılan bir notu okurken Giritlilerin gazete okuma kültürlerinin de Yunanca olduğu ile ilgili bir nota rastlamaktadır:

"...O gün de sabırsızlıkla gidip 1867'den beri hem Türkçe hem Rumca yayınlanan 'Girit Gazetesi'ni aldım.

*Çoğu Giritli gibi biz de Rumcayı Türkçeden daha iyi okuyup anlayabildiğimizden, gazetenin Rumca bölümünü açtım. Gazetede yazılanlar hâlâ bugünkü gibi aklımda. "*³⁷

Aynı romanda Fatma babaannesinin annesi ve babaannesinin Mübadele sonrasında İzmir'de dil temelli yaşadıkları sıkıntılar ve beraberinde getirdiklerinden şu şekilde bahsetmektedir:

"Babaannemin annesini hatırlıyorum. Gözlerinde hep bir hüznün vardı. Dalar dalar giderdi. Bir tek kelime Türkçe bilmediği için torunuyla bile anlaşılamazdı. Ben dizinin dibine otururdum, beni okşayarak, Rumca masallar anlatmaya çalışırdı.

Ben Rumca bilmediğimden masaldan hiçbir şey anlamazdım. Buna karşın onun şefkatli okşayışlarına bırakırdım kendimi. Neden onun hiç gülmediğini, gözünde akmaya hazır damlaların neden daima durduğunu anlamazdım bir türlü. O insanlar, geldikleri yerin kültürüyle yoğrulduklarından gittikleri yerde yabancılik çektiler, uyum sağlayamadılar.

³⁵ Bozoklar Ardalı 2014: *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni*, s. 7

³⁶ Bozoklar Ardalı 2014: *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni*, s.19

³⁷ Bozoklar Ardalı 2014: *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni*, s. 35

Babaanneme, Türkçeyi çok aksanlı konuştuğu için her alışverişe gittiğinde gâvur diyorlardı. Babaannem çok üzülüyordu, alışverişe çıkmaktan nefret ediyordu."³⁸

Düşlerde Kalan Girit ya da *Eleni* 'den alınan kesitte mübadillerin Türkiye'ye geldikten sonra torunlarıyla dahi iletişim kuramamalarının trajedisi, gâvur diye nitelendirilmemek için alışverişe çıkmaktan bile imtina ettikleri ve bu sebeplerin de Giritlileri kapalı bir kültür yaşamaya ittiği görülmektedir.

Aynı romanda Giritçe bazı kalıplara da yer verilmiştir:

"Babaannemden duyduğum gibi Girit dilinde veda etmek istiyorum.

'Eşeteya, naşis tin iyasu'"³⁹ "⁴⁰

Ferda Bozoklar Ardalı'nın babaannesinin yaşam öyküsünden yola çıkarak yazdığı *Sinesaf* ya da *Düşlerde Kalan Mübadele* kitabında Mübadele süreci ve daha sonra ailenin İzmir'e uyum sağlamaları, yaşadıkları sosyokültürel çatışmalar konu edinmektedir. Romanda Girit'ten İzmir'e yeni yerleşen Atike Hanım'ın Giritli olmayan bir komşusuyla tanışması ve iletişime geçmesi romanda şu şekilde aktarılmaktadır:

"Atike Hanım, sanki evine daha önceden tanıdığı bir misafir gelmiş gibi bozuntuya vermeden 'Hoş geldiniz,' demişti. Yeni gelen kadın, çok az Rumca biliyordu.

Atike Hanım 'Girit'te, Girit Rumcası konuşuluyor ama anneannem Türkçe konuşmayı bilirdi. Ondan birkaç Türkçe kelime öğrenmiştim,' diye açıkladı.

'Annem de komşuda biraz sonra o da gelir, benden daha iyi Türkçe konuşur, onunla daha iyi anlşırsınız' diye ilave etti konuşmasına.

Atike Hanım, anneannesinden öğrendiği kısıtlı lisaniyla, kendi ailesini tanıtmaya koyuldu."⁴¹

Yine *Sinesaf*'ta mübadillerin Anadolu'ya geldikten sonra ötekileşmeye maruz kalmaları, dil bilmemelerini gizlemeleri, kapalı bir kültür yaşamaları romandan alınan şu kesitle ifade edilmiştir:

"Yıllarca konuşmamaya, geçmişlerini saklamaya yemin ettiler sanki.

Giritli oldukları bilinmesin istiyorlardı ama aksanlı konuşmaları onları ele veriyordu.

³⁸ Bozoklar Ardalı 2014: *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni*, s. 148

³⁹ Allahısmarladık, sağlık sizinle olsun.

⁴⁰ Bozoklar Ardalı 2014: *Düşlerde Kalan Girit* ya da *Eleni*, s. 156

⁴¹ Bozoklar Ardalı F. 2014: *Sinesaf* ya da *Düşlerde Kalan Mübadele*: Ankara: Kanguru Yayınlar, s. 72-73

Türkiye’de doğan, burada okula giden çocukları, Giritli ebeveynlerinden utandı. Evde, rumca konuşulsun istemiyorlardı ama Atike Hanım, alı Efendi gibi yaşları geçkin olarak gelenler, bir türlü Türkçe öğrenemediler. Birbirleriyle Rumca konuşmaya devam ettiler. Başkaları tarafından ayıplanmasınlar diye eşlerini, dostlarını hep kendi çevrelerinden seçtiler.”⁴²

Feride Çiçekoglu’nun *Suyun Öte Yanı* romanı aynı adlı filmle de ölümsüzleşmiştir. Roman 1992’de çıkmış olup Mübadele ve Giritlilere dikkat çekip işleyen ilk romanlar arasında sayılabilir. Roman 1980’lerde Cunda Adası’nda geçmekte olup Nihal ve Ertan çifti Cunda’da Giritli Sıdika Hanım’ın evinde işlettiği pansiyonda konaklamalarıyla başlar. Ertan siyasi bir kaçaktır. Romanda Sıdika Hanım ve Cunda’da yaşayan diğer Giritliler çerçevesinde Mübadele işlenirken 6-7 Eylül Olayları, Türkiye’deki devrimci hareketi gibi Türkiye’nin siyasi ve sosyal kırılmalarıyla Yunanistan’dan özgürlüğü için Cunda’ya kaçan bir Yunan avukatın hikayesini de anlatır.

Romanda Sıdika Hanım’ın Yunan aksanlı Türkçesi ve araya karıştırdığı Yunanca kelimeler, Nihal ve siyasi suçlu olan eşi Ertan’ın pansiyonda geçirdikleri süre zarfında dikkatlerini çeker ve yazar anlatıcı Sıdika Hanım’ın konuşmasıyla ilgili şöyle der:

“ ‘I’ harfî yok, Sıdika Hanım’ın dilinde, cümleler biraz devrik ve ancak karşısındaki anlamıyorsa arınmış Rumcadan.”⁴³

“Buraya getirirken kirildi mermeri”⁴⁴

Sıdika Hanım Girit’ten geleli yaklaşık 70-80 yıl olmasına rağmen konuşmasındaki aksanı atamamış, romandan alınan kesitte görüldüğü gibi “ı” harfini “i” olarak telaffuz eder.

Aynı romanda Sıdika Hanım, Nihal’in ailesinin Karaferya’dan geldiğini öğrenince Giritçenin, Yunanistan’ın diğer bölgelerinde konuşulan Yunancadan farklı olduğunu ifade etmek için:

“Onların dili farklıdır bizden. Elenika⁴⁵ derler. Siz bilir misiniz?”⁴⁶

Sıdika Hanım Mübadele ile ayrıldığı ilk aşkı Arap Mustafa’ya ithafen *Arap* adını taktığı kedisine, Giritçe seslenir:

⁴² Bozoklar Ardalı 2014: *Sinesaf*, s.144

⁴³ Çiçekoglu, F. 2013: *Suyun Öte Yanı*, İstanbul, Can Yayınları, s. 17

⁴⁴ Çiçekoglu 2013 s. 23

⁴⁵ Çağdaş Yunanca

⁴⁶ Çiçekoglu 2013 s. 22

“Arapaçiim, ela ela Arapopulo, Arapopulo...”⁴⁷”⁴⁸

“Ela do, Arapopulo, ela do!”⁴⁹”⁵⁰

...

“Arapopula, pedakimu...”⁵¹”⁵²

Sıdika Hanım, yıllardır konuşmadığı ve Cunda’da yaşayan ilk aşkı Arap Mustafa’ya siyasi kaçak olan Ertan’ı Midilli’ye kaçırmayı için yıllar sonra gittiğinde aralarında aşklarını Girit’e yaşadıkları dönemdeki gibi Giritçe konuşurlar:

“İnce, narin bir el, taş bir evin kapısını çalıyor usulca.

‘Mustafa... İrtha...’⁵³

...

Ahşap kapının aralığı. İşlemeli örtünün çevrelediği bu yüz...

‘Matyamu...’⁵⁴

Mustafa’nın iki gözü Sıdika’sı...

‘Kalos irthes... hrisomu...’⁵⁵”⁵⁶

Ulya romanında Giritlilerin Ayvalık’a geldikten sonra Türkçe öğrenmede güçlük çekmeleri, Türkçe kelimeleri Giritçeye göre uyarlamaları her alanda olduğu gibi dilde de kuşatılma yaşadıkları şeklinde ifade edilmiştir:

“Türkler, her konuda olduğu gibi dilde de öylesine bir kuşatılmışlıkta yaşıyorlardı ki kırıks mahalle anlamına gelen varoş adı bile ağızlarından, Rumların söylediği gibi ‘varusi’ şeklinde çıkıyordu. O evlerin öteki müdavimleri bir-iki kez Hüseyin’e rastlayınca, adını ‘yinekas’a çıkarmışlardı.”⁵⁷

⁴⁷ Gel Arapçığım...

⁴⁸ Çiçekoğlu 2013 s. 15

⁴⁹ Gel buraya Arap çocuğu, gel buraya...

⁵⁰ Çiçekoğlu 2013 s. 16

⁵¹ Arap çocuğu, oğulcuğum...

⁵² Çiçekoğlu 2013 s. 16

⁵³ Mustafa, Geldim...

⁵⁴ Gözlerim...

⁵⁵ Hoş geldin, Altınım.

⁵⁶ Çiçekoğlu 2013 s. 94-95

⁵⁷ Ahmet Yorulmaz, *Ulya*, s.69

Kuşaklar romanında, Giritli mübadillerin Türkçe ve Yunancayı birlikte kullanmaları romandan alınan kesitte şu şekilde örneklendirilmiştir:

“Şekip, yaşamının kalan kısmını geçireceği Ayvalık’a geldiğinin ilk gecesinde, rakısını bitirene kadar, Kavas’ın meyhanesindekiler birer-ikişer çekip gitmişlerdi. Kayzervari bıyıkları, gür sesiyle dikkatini çeken, kulağına çalınan konuşmalardan adının Osman Çavuş olduğunu öğrendiği, uzun boylu, iriyarı, yeleşinde köstekli saat bulunan, kasketli, külot pantolonlu Girit mübadili, masasının önünden geçerken güleç bir yüzle hem Türkçe, hem Rumca selamlamıştı onu:

‘İyi geceler Doktor Bey... Kalinihta!’

Adamın Türkçesi de Rumcası da ötekilere göre daha iyiydi; bu ilgisini çekti.”⁵⁸

Yaşar Kemal’in *Bir Ada Hikayesi* dörtlemesinin üçüncü romanı olan *Tanyeri Horozları*’nda da Girit mübadili Musa Kazım Efendi’nin Anadolu’ya iskan edildikten sonra Rumca konuşması şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Musa Kazım laf arası macerasını anlatmaya başladı. Rumca konuşuyor, Sait Rahmi de birçok İstanbul yerlisi gibi Rumca biliyordu. Musa Kazım macerasını, at çiftliğini, sürgün vapurunun macerasını, ardından da Anadolu’da çektiklerini, bundan önce anlattıklarından daha kapsamlı, en küçük ayrıntısına kadar her şeyi anlattı. Konuşması bir saatten fazla sürdü. Sefir de Sair Rahmi de çok duygulandılar...”⁵⁹

Güler Göfer’in yayınladığı *Girit Toprağından Tarsus’a* ya da *Çilek Kokulu Üzüm* kitabı yazarın Girit’ten Tarsus’a göç hikayesini anlatmakla beraber roman özellikleri gösterse de anı türüne daha yakın bir eser özelliği teşkil edebilmektedir. Eser içerisinde Girit’ten Tarsus’a yerleşen Giritlilerin *Giritlice* diye de tabir ettikleri Giritçe konuşmaları bazen anne-babaların çocukların anlamaması gereken konularda konuştukları gizli bir dil bazense Girit’e duyulan özlemi dile getirmek adına kullanılan bir dil olarak lanse edilmiştir.

Yazar anne-babasından bahsederken:

“Birbirleriyle Türkçe konuşurken bazen bir bakardık Giritlice konuşmaya başlamışlar, anlardık ki yine bizim duymamızı istemedikleri şeyleri paylaşıyorlar.”⁶⁰

⁵⁸ Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar*, s. 34

⁵⁹ Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları*, s. 57

⁶⁰ Göfer, G. 2015: *Girit Toprağından Tarsus’a* ya da *Çilek Kokulu Üzüm*: İstanbul: İkinci Adam Yayınları, s. 142

“Bir araya geldiklerinde Giritlice konuşurlarken hızla akan sözcükler... Hasretlerdi sanki o kelimeleri kullanmaya... Bizimle daima Türkçe konuştular. Ben hâlâ kendime kızarım niye Giritlice öğrenmedim diye... Çok sevdiğim nidaları var. Şaşırdıkları zaman, ‘aaa’ yerine ne diyorlar biliyor musunuz?

‘İiiii...’ evet çünkü bu dilde ‘i’ harfi baskın. Bir dil bilimci, yıllar sonra bana siz Girit göçmeni aileden geliyorsunuz ‘i’ harfi baskınızdan anladım dediğinde çok şaşırmıştım.”⁶¹

Aynı eserde Giritlilerin Türkçe bilmemeleri ya da aksanlı Türkçe konuşmaları yüzünden ötekileştirilmeleri şu şekilde ifade edilmektedir:

“Yalnız Tarsus halkının onları kabul edişi hiç bekledikleri gibi olmamıştı. Tarsuslular; beyaz tenli, mavi ya da ela gözlü bu insanlara alışamamışlardı. Dillerini anlamıyorlardı. Rumca konuşuyorlardı. Türkçe bilenlerin ise kırık Türkçe ile konuşmaları, şiveleri onları kendilerinden görmelerine engel oluyordu. Rum kırmaları diye anıyorlardı kendi aralarında... Duyuyor ama inanmıyordu Ali Bey ‘Rum Kırmaları!’ lafına. Bu kadar mücadeleden sonra gelinen vatan toprağında bunları duymak kanına dokunuyordu. Dayılarla birlikte oğullarına söz verdirtmişti, bu laflara hiçbir şekilde karşılık vermeyeceklerdi.”⁶²

Ertuğrul Erol Ergir’in *Giritli Mustafa* romanı, aslen Girit Mübadili bir aileye mensup olan yazarın gerçek anılarıyla harmanlanmış bir roman niteliğindedir. Roman Girit’in Resmo şehrinden Karşıyaka’ya ve Cunda Adası’na yerleşen mübadillerin yaşadıkları uyum problemlerini anlatırken dil meselesine ve yarattığı sonuçlara da değinmektedir.

Romanda Mübadele öncesindeki adadaki huzursuz ortamdan Anadolu’ya kaçmak isteyip de kaçamayan kişilerin orada kalma sebeplerinden birinin de Türkçe bilmeyişleri olarak ifade edilmektedir:

“Evini barkını paraya çevirebilen Türkler, Resmo’yu terk etmekte tereddüt etmiyorlardı. Yalnızca, malı mülkü çok olanlar veya hiçbir geliri olmayan, Türkçe bilemeyen kişiler adada kalıyordu.”⁶³

Aynı eserde Cunda Adası anlatılırken adanın demografik ve filolojik yapısı baz alınarak 1940-1950’li yıllarda sosyokültürel çerçeveden değerlendirilirken şunlar söylenmektedir:

⁶¹ Göfer 2015 s. 180

⁶² Göfer 2015 s. 206-207

⁶³ Ergir, E, 2000: *Giritli Mustafa*: İzmir, Tükelmat A.Ş., s. 50

“Sanki burası Türkiye Cumhuriyeti değil de Yunanistan’mış gibi, Girit Rumcasıyla laflayıp duruyorlardı. Başımı çevirip kendilerini tanıyıp tanımayacağımı araştırdığımı görünce de çekinmişlerdi ve Rum şivesiyle zoraki Türkçe konuşmaya başlamışlardı.”⁶⁴

“Cundalılar, Türkçe bilmiyorlardı. Resmolu haricinde kimseyi de görmediklerinden, Türkçe öğrenmek ihtiyacı da duymuyorlardı.”⁶⁵

Giritli Mustafa’da Giritlilerin Türkçe bilmemeleriyle ilgili olarak iskan işlemleri sırasında haksızlığa uğramaları diğer romanlardan kesitlerle verildiği gibi bahsi geçen romandan alınan kesitte şu şekilde ifade edilir:

“Mübadele komisyonu Resmolulara adil davranmamıştı. Doğru dürüst Türkçe konuşamamaları da onların hak aramalarını önlemişti. Kaderci olup çıkmışlardı.”

Giritli Mustafa romanında da Giritlilerin Türkçe bilmemelerinden ötekileştirilmeleri işlenmiştir:

“Halbuki Çanakkale, Edremit, Burhaniye gibi yerlere yerleştirilenler belki daha çabuk Türkçe öğreniyorlardı ama yerli halkın kendilerine ‘Yarım Gâvur!’ diye hitap etmelerini önleyemiyorlardı.”⁶⁶

Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı Devletinin son yıllarında Girit’teki baskılardan ya da Cumhuriyet Dönemi’nde 1923 Zorunlu Nüfus Mübadelesi ile Girit’ten Anadolu’nun çeşitli yerlerine göç edip *Giritli Türkler*, *Giritli Müslümanlar* ya da kısaca ve yaygın olarak *Giritliler* olarak tabir edilen toplumu anlatan on roman kaynak alınarak *Giritli Mübadillerin İki Dillilik Hadisesinin Türk Romanı Üzerindeki Sosyokültürel Etkileri* ana başlığı altında üç farklı konu başlığıyla incelenmiştir.

Giriş bölümünde Giritli Mübadilleri anlatan ve bu romanları değerlendirilirken bahsedilen romanlardan önce Mübadele ya da Giritli kavramının geçtiği kaynaklar araştırılmış, yine girişte Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf* (1937) ve *Çirkince* (1947) eserlerinde Mübadele ve Giritli kavramlarının geçtiği ifade edilmiştir ancak Giritliler üzerine yoğunlaşıldığında Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı’nda Ahmet Mithat Efendi’nin *Taaffüf* romanında Giritlilerin adab-ı muaşeretinden, daha o dönemlerde bile dikkat çeken farklı Türkçelerinden bahsedilmektedir.

⁶⁴ Ergir 2000 s. 96

⁶⁵ Ergir 2000 s. 98

⁶⁶ Ergir 2000 s. 99

Romanın kahramanlarından Saniha Hanım'ın babası Daniş Bey Giritlidir. Romanda Giritli Müslümanların Türkçelerinin diğer Müslümanlardan farklı olduğu vurgulanmıştır:

*“Lâkin Paşaköylüler ile Girit ahâli-i müslimesi arasında hîn-i mukayesede azîm bir fark vardır. Tabîat-ı mevkiyye Girit ahalisi üzerinde pek büyük bir tesir göstermiştir. Cezire ahalisinin mine'l-kadîm muttasıf oldukları fetanet ve zekavet üzerine ahali-i İslamiyye'nin mütehallik oldukları mehâsin-i tabiatı da zammetmiştir. Türkçe tekellümlerindeki şîve-i lâtif akvam-ı saire-i İslamiyye'den hiçbirisine benzemez. Yine cezirenin ahali-i kadimesindeki şiveye benzer.”*⁶⁷

Görüldüğü üzere roman Osmanlı döneminde İstanbul'un bir köyünde Giritli Müslümanlar olarak adlandırılan topluluğun orada yaşayan diğer Müslümanlardan farklılık gösterdikleri ve özellikle dillerinin farklı olduğu vurgulanmıştır. Bu durum da göstermektedir ki çalışmada 1990'dan sonraki mübadele temalı romanlardan yaklaşık 120-130 yıl önce, henüz Tanzimat edebiyatında geçen bir romanda dahi Giritli Müslümanların yaşam tarzları ve dilleri dikkat çekmektedir.

Yine Giritli Mübadilleri anlatan romanlar araştırılmadan önce Mübadele yıllarında İzmir'de Mübadillere yardım toplamak için sergilenen *Giritli Muhacir Kızı*⁶⁸ adlı bir piyesle Giritli kavramı ile karşılaşmıştır.

Giriş kısmında mübadele ve mübadelenin Türk romanına kavram ve tema olarak girişinden bahsedilmiş olup incelenen romanların yazar, dil ve üslup, tür kaygısı gibi hususiyetleri verilmiştir.

Giritli Mübadilleri anlatan romanlarda aşk, gibi genel geçer kavramların yanında göç romanlarında ortaya çıkan vatan özlemi, doğulan topraklara özlem, geride bırakılan ata kabirleri gibi kavramlarla karşılaşılırken Giritli Mübadillerin tarih boyu çok farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir ada olan Girit'ten gelmelerinden ve daha birçok farklı etkenden barındırdıkları sosyokültürel farklılıklar neticesinde Girit'teki yaşantılarında farklı sorunlarla karşılaştıkları gibi Anadolu'ya geldikten sonra da yeni vatana uyum süreçlerinde ötekileşme, yabancılaşma gibi kavramlarla karşı karşıya kalmışlardır. Romanlar incelendiğinde barındırılan sosyokültürel farklılıkların ve bu sosyokültürel farklılıkların bir sonucu olarak ortaya çıkan

⁶⁷ Ahmet Midhat Efendi: *Taaffüf: Cinlihan-Taaffüf-Gönüllü*: Yayına Hazırlayan: Necati Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen: Ankara: TDK: 2000, s. 91

⁶⁸ Arı, K. 2014: *Büyük Mübadele*: İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 102

yabancılaşma ve ötekileşme kavramlarının temelinde *dil* ya da *iki dillilik* sorunsalının olduğu tespit edilmiştir.

Giritlilerin Girit'te Türkçe bilmedikleri ya da çok az ve aksanlı bir Türkçe konuştukları romanlardan alınan kesitlerde belirtilmiş olup *Yunanca, Rumca, Girit Rumcası, Giritlice*, ve yaygın olarak *Giritçe* adı verilen Çağdaş Yunanca (Elenika)'dan farklı Yunanca bir şive ya da ağız da denilebilecek bir dili konuştukları saptanmıştır. Romanlarda Giritçe konuşmaları tarihsel süreçte farklı topluluklardan gelmelerine ya da Girit'in fethinden sonra adaya yerleştirilen Türklerin Yunanlarla yaptıkları evlilikler sonucu zamanla dillerini unutmasına bağlanmış olup bu konuda net bir çıkarım yapılmamıştır.

Farklı romanlardan alınan bölümlerde ortak olarak Giritliler, Girit'te yaşarken Giritçeyi ana dilleri yerine koydukları için ya da hep ana dilleri olduğundan taşıdıkları Türk ve Müslüman kimlikleriyle bu dili bağdaştıramadıklarından zaman zaman bunun nedenini araştırmışlar zaman zaman ise Türkçe bilmemeyi ayıp ya da utanç kaynağı olarak saymışlardır. Bazı romanlarda Giritliler Türkçeyi adeta yeni bir dil öğrenircesine öğrenmeye çaba göstermişlerse de Anadolu'ya geldiklerinde bir çırpıda Türkçe öğrenemeyeceklerinden Giritçe konuşmaya devam etmişler ve bu kez de yerli halk ya da başka yerlerden göç sonucu Anadolu'ya yerleşen toplumlar tarafından *Gâvur, Yarım Gâvur, Yunan Tohumu, Yunan Kırmısı* gibi ithamlarla karşılaşarak ötekileştirilmişler, bunun doğurduğu bir sonuç olarak da içe dönük, kapalı bir kültür yaşayıp kahvehanelerini ayırmışlar, evlilikleri kendi içlerinden yapmışlar ve çoğu zaman kendi aralarında komşuluk ilişkileri kurmuşlardır.

Çalışma Giritli Mübadilleri anlatan romanlar üzerinden yapılsa da Giritli Mübadiller ve alt soylarıyla yapılan mülakatlar ve sonucunda yapılan canlı tanıklıklarda herhangi *dil* ya da *iki dillilik* sorunsalına rastlanıp rastlanmadığını ortaya koymak adına Tekirdağ Uluslararası Mübadele Sempozyumu'nda *Giritli Mübadillerden Gerçek Bir Kesit*⁶⁹ başlığıyla sunulan ve daha sonra Tekirdağ Uluslararası Mübadele Sempozyumu bildiri kitabında yayımlanan bildiriye başvurulmuş ve bildiride *Yeni Bir Vatan Yeni Bir Dil* başlığında, Giritli Mübadillerin alt soylarıyla yapılan bazı mülakatlar sonucunda Anadolu'ya geldikten sonra Türkçe bilmemelerinden ötekileştirdiklerinin, kendilerinin Türkiye'de doğup Girit'i hiç görmemelerine rağmen ailelerinden Giritçe öğrendiklerinin ve pek çoğunun Türkçeyi ilkokulda

⁶⁹ Aypak, A. "Giritli Mübadillerden Gerçek Bir Kesit": *Uluslararası Mübadele Sempozyumu Kitabı*: Tekirdağ: Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, 2017, s. 667-686

öğrendiklerinin, halen Giritçelerinin yani Yunancalarının işler olduğu bilgisine ulaşılmış olup romanlarda dil konusu ile ilgili geçen hadiselerle örtüştürülmüştür.

Bu çalışmayla Türk edebiyatında mübadele konu romanlardan özellikle Giritli Mübadilleri konu alan romanlar incelenmiş Giritli Mübadillerin Girit'te ve mübadeleden sonra Anadolu'da Türkçe yerine Yunancanın bir ağzı sayılabilecek Giritçe konuşmaları ve bu durumun sosyokültürel etkileri araştırılmış, örneklerle ortaya koyulmuştur. Mübadele konulu romanlar incelendiğinde dil hadisesinin yanı sıra Giritli Mübadillerle ilgili daha birçok tema ve kavram gerekli araştırmalarla ortaya koyulabileceği gibi genel olarak mübadelenin sonuçlarının yol açtığı sosyokültürel etkiler incelenebilecektir.

Kaynakça

Adıgüzel, H. 2014: *Elveda Girit*: İstanbul

Ahmet Midhat Efendi: *Taaffüf: Cinlihan-Taaffüf-Gönüllü*: Yayına Hazırlayan: Necati Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen: Ankara: 2000

Altınsay, S. 2011: *Kritimu ya da Giritim Benim*: İstanbul

Arı, K. 2014: *Büyük Mübadele*: İstanbul

Aypak, A. “Giritli Mübadillerden Gerçek Bir Kesit”: *Uluslararası Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı*

Bozdağlıoğlu, Yücel “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, TSA / YIL: 18 ÖZEL SAYI S: 3, Ocak/January 2014, 9-32 - <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/200497> erişim: 9 Kasım 2018.

Bozoklar Ardalı F. 2014: *Düşlerde Kalan Girit ya da Eleni*: Anakara

Bozoklar Ardalı F. 2014: *Sinesaf ya da Düşlerde Kalan Mübadele*: Anakara

Çiçekoğlu, F. 2013: *Suyun Öte Yanı*, İstanbul

Ergir, E, 2000: *Giritli Mustafa*: İzmir

Göfer, G. 2015: *Girit Toprağından Tarsus’a ya da Çilek Kokulu Üzüm*: İstanbul

Yorulmaz, A. 2006: *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı*, İstanbul

Yorulmaz, A. 2006: *Savaşın Çocukları ya da Girit’ten Sonra Ayvalık*, İstanbul

Yorulmaz, A. 2007: *Girit’ten Cunda’ya ya da Aşkın Anatomisi*, İstanbul

Yorulmaz, A. 2010: *Ulya*: İstanbul

Türkler Almanya’da: Göçle Gelen Kültürel Kimlik Sorunu

Pınar ALÇİÇEK*

Türkiye ile Almanya arasında 30 Ekim 1961 tarihinde, “İşgücü Alımı Anlaşması” imzalanır. Yapılan bu anlaşma doğrultusunda Türk işçiler, çalışmak üzere Almanya’ya göç etmeye başlar. Daha çok ekonomik nedenlerle yapılan bu göç, Türkler üzerinde derinlikli değişimlere yol açarken hızlı bir kültürel kimlik krizine de neden olur. Bu döneme tanıklık eden sanatçılar duruma kayıtsız kalmayarak göç ve göçün sonuçları üzerine pek çok eser yazarlar. Daha çok toplumcu gerçekçi çizgide yazın hayatını devam ettiren sanatçılar, bu konulara eğilmiştir. Bekir Yıldız (1933-1998), söz edilen yazarlar arasında bulunur.

Almanya’ya gidenlerden biri olan Bekir Yıldız, dört yıl boyunca yaşadığı deneyimlerini eserlerinde yansıtır. Almanya’ya göç eden kuşağın karşılaştığı sorunları dile getirdiği *Türkler Almanya’da* (1966) yazarın ilk eseridir. Büyük umutlarla gidip, büyük düş kırıklıklarıyla karşılaşan Türk işçilerin sancıları, eserin odak noktasını oluşturur. Yurt özlemi, kimlik karmaşası, yeni değer yargılarının neden olduğu sıkıntılar, Doğu ve Batı kültürleri arasında bölünmüşlük gibi temel izlekler yazarın gözlemleri doğrultusunda anlatılır.

Romanda vatana duydukları hasretle beraber kimlik karmaşası yaşayan, birçok noktada ikilemde kalan; ancak içinde bulundukları kapitalist çarkın dışına çıkamayıp bir anlamda döngüye teslim olan kişiler karşımıza çıkar. Almanya’da tutunma çabası içinde olan aileler, psikolojik bir savaş vermektedir. Aileler, çocuklarını Batı kültüründen korumanın mümkün olmadığını bilincindedir. Doğu-Batı farkı, kültürel ayrımlar, kadın, dinî ayrılıklar, dil ve eğitim sorunu gibi pek çok çelişki ve çatışma etrafında örülen roman, bize Almanya’da yaşayan Türklerin sıkıntılarının boyutu hakkında bilgi verir.

Gurbet olgusu; kişilerde yalnızlık, yabancılık, kimsesizlik, güçsüzlük, aidiyetsizlik duygularına neden olur. Kimi zaman bunalımlı hallerde karşımıza çıkan kahramanlar, yurda dönmeyi diler. Göçmenler; millî ve kültürel kimliğini koruma, ahlâkî duruşunu kaybetmeme asimilasyona karşı direnme düşüncesinde birleşir.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Göç Çalışmaları Programı, Doktora Öğrencisi.
pnralcicek@gmail.com

Bu bildiride, *Türkler Almanya'da* romanında Almanya'ya yapılan dış göçte roman kahramanlarının sorunları, yeni hayata tutunma çabaları, karşılaştıkları zorluklar, göçün bireye ve aileye yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Giriş

Göç hareketlerinin insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinen bir gerçektir. Devletlerin, milletlerin varlığında ve kültürel boyutunda dikkate değer bir olgu olan göç, birçok bilimsel alanın kavşak noktasıdır. Göç, tek bir düzlem üzerinde sınırlandırılmaz bir etki alanına sahip olduğu için bünyesinde barındırdığı nedenler ve sonuçlar farklı disiplinler tarafından farklı bakış açılarıyla değerlendirilir.

Ekonomik, sosyal, toplumsal ya da siyasal sebeplere bağlı olan göç hareketleri, aynı devlet içinde yer değiştirme de olabilir; uluslararası bir sınırı geçmek biçiminde de olabilir; “gönüllü/zorunlu, geçici/sürekli, iç/dış, bireysel/kitlesel vb.” biçimlerinde de gerçekleşebilir. Göç, bireylerin sadece mekân değiştirmeleri olarak düşünülemez. Birey, göçle beraber hem mekân değiştirerek yeni bir mekâna geçer hem de yeni bir ilişki ağı kurar. Çünkü göçmenler, göç ederken hayat tecrübelerini, yaşam biçimlerini, dillerini, kültürlerini, anılarını, hayallerini de gittikleri yere götürürler.¹ Böylece göçmenler ile göç edilen yerdeki halk arasında zamanla kültürel bir etkileşim söz konusu olur.

Göçmen; maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek, kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini gerçekleştirebilmek amacıyla başka bir yere hareket eden kişiler için kullanılan bir terimdir ² ve göç olayının ana kahramanıdır. Göçmenlerin göç ettikleri yerde karşılaştıkları sorunlar, deneyimler, bunlara bağlı olarak gelişen duygu dünyaları gibi, gittikleri yerde halkın göçmenlere olan bakışı ve tavrı da birtakım benzerlikler gösterir. Göç edilen yerdeki toplum tarafından kabullenilme ya da dışlanma, ötekileştirilme durumları kimi zaman ortak bir kader olarak göçmenleri etkiler. Bu durumları göçü konu alan edebî ürünlerde görmek de mümkündür.

Almanya'ya İşçi Göçü

II. Dünya Savaşı devletlerin ekonomik bunalım yaşamasına sebep olur. Bu bunalımdan sonra Almanya, ekonomisini düzeltme uğraşına girer ve 1950'lerde ekonomik kalkınma hız kazanır. Almanya'daki ekonomik ilerleme, yeni bir iş gücü ihtiyacı doğurur. Almanya, bu açığı kapatmak için Portekiz, İtalya, Yunanistan ve Türkiye'den işçi almaya başlar. Göçmen işçiler,

¹ Adıgüzel, Y. 2018: *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik, s. 3.

² Adıgüzel 2018 s. 5.

iş gücü açığını kapatmak için kitleler halinde Almanya'ya gider. Göç hareketi 1960'ların başında yoğunlaşır.³

Türkiye'den Avrupa'ya yapılan göçler, belli dönemlerde yoğunluk kazanır. Yusuf Adıgüzel, Avrupa'ya olan göç hareketlerini genel olarak beş grupta toplar: 1960'larda sanayileşen Avrupa devletlerinin iş gücü açığını kapatmak için gerçekleştirilen “iş gücü göçü”, 1970'lerde aile birleşmeleriyle “sosyal göç”, 1980'lerde 12 Eylül darbesiyle “siyasal göç”, 1990'larda terör nedeniyle “etnik göç”, 2000'li yılların ortalarından itibaren de sınırlı olan “tersine göç”.⁴

Türkiye'de 1960 darbesinden sonra hazırlanan anayasa ile kısmi bir özgürlük ortamı oluşturulur ve yurt dışına çıkışlar kolaylaştırılır. 30 Ekim 1961'de Türkiye ile Almanya arasında göç anlaşması imzalanır; anlaşmaya göre, Almanya'ya gidecek olan Türk işçilerin çalışma ve oturma izinleri iki yıl ile sınırlandırılır; ancak bu maddeye uyulmaz ve daha sonra madde iptal edilir.⁵ İşçi olarak Almanya'ya giden Türkler, önceleri fazla dikkat çekmez; çünkü onlar, “Konuk İşçi” (Gastarbeiter) olarak adlandırılır. Federal Almanya, Türkiye'nin göndereceği işçilerin bekâr olmalarını ve bir yıl⁶ sonra dönmelerini ister. Türk işçiler, zamanla ailelerini de Almanya'ya götürür ve bu tarih itibarıyla İslam, Almanya'da doğan çocukların eğitimi, din görevlilerinden hangi ülkenin sorumlu olacağı, ibadet yerlerinin açılması, dil öğrenme zorunluluğu gibi konular Almanlar tarafından tartışılmaya başlanır.⁷ Bu da Almanların Türkleri orada kabullendiklerini, onların sorunlarını fark edip dikkate aldıklarını ve bunlar için çözüm arayışına girdiklerini ispatlar.

Almanya'ya giden ilk işçi kuşağının çoğu, kırsal kesimden gelir ve eğitim seviyeleri düşüktür. Buna bağlı olarak da Alman toplumuyla karşılaştıklarında bir kültür şoku yaşarlar. Almanlar da Türkleri, kendilerinden toplumsal-kültürel açıdan daha aşağı bir seviyede görür. Almanya'ya geçici olarak gitme fikri, Türklerin kendilerini toplumdan soyutlamalarına; bu nedenle “öteki” olarak nitelendirilmelerine yol açar. 1973'te işçi alımları durunca Türkler, ailelerini yanlarına alır. Bir “kırılma noktası” olan bu tarihten sonra işçiler, hayatlarını Almanya'ya taşımaya başlar. İlk kuşak hem yaşadıkları kültürel şokla hem Almanların kendilerini kabullenmemeleriyle bir bocalama içindedirler.⁸ Nitekim ağırlıklı olarak göçmenler

³ Zengin, Erkan: “Türk-Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 12*, (Ankara 2010), s. 329-350.

⁴ Adıgüzel 2018 s. 64.

⁵ Adıgüzel 2018 s. 63-64.

⁶ Türk işçilerin Almanya'da kalabilme süreleri bazı kaynaklarda bir, bazı kaynaklarda iki yıl olarak geçer.

⁷ Abadan-Unat, N. 2017: *Bitmeyen Göç, Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 32.

⁸ Asutay, H. 2017: *Türk-Alman Göçmen Edebiyatı, Yazarlar Sözlüğü*. Edirne: Ceren Yayıncılık, s. 21.

arasından yetişen ve göç edebiyatının oluşumuna hayat veren yazar ve şairler, eserlerini bu izlekler etrafında vücuda getirir.

Almanya'ya Göçün Türk Edebiyatına Yansıması

Göç; sosyolojik temelli bir olgu olarak edebiyat, sinema, resim, müzik gibi birçok sanat dalında yer bulan; farklı anlamlandırmalarla sanatsal ürünlerde şekillendirilen ve evrensel bir kültürün oluşumuna da hizmet eden bir kavramdır. Ekonomik, sosyal, siyasal nedenlere bağlı olarak gerçekleştirilen göç; bireylerin ve toplumların kaderini de tayin eden önemli bir konu olarak sanatçıların farklı perspektiflerden dillendirdiği bir izlektir. Ülkemizde yaşanan Almanya'ya göç hareketleri; şiir, roman, öykü, tiyatro, mektup gibi edebî türlerde yansımasını bulur.

Göçmen, zorlu yaşantısını edebiyat aracılığıyla ifade eder. Başlangıçta kabul edilmeyen göçmenin, verdiği edebî ürünleri de görmezden gelinir. Zamanla varlığını duyuran göç edebiyatına sahip çıkılır. Semran Cengiz, Fransa'da yaşayan Lübnan asıllı Amin Maalouf'u ve Almanya'da yaşayan Romanya göçmeni Herta Miller'i örnek verir ve onların giderek dünyada tanınan yazarlar olmayı başardığını ifade eder. Cengiz'in tanımıyla *göçmen edebiyatı*, “... dünyanın karşısında durmuş bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin ifade şekli olan edebiyat da başlangıçta, kendisini var eden yerel değerlerin bir ifadesiyken, zamanla bu kimliği kabuk değiştirmiş ve ikili bir çehreye bürünmüştür. Bunun en iyi örneği, Almanya'da 1960'lı yıllardan itibaren oluşan, bugün yarım asra yaklaşan, Türk göçmenlerin oluşturduğu edebiyattır.”⁹ Cengiz'in ifadesiyle *ikili çehre*, ikinci ve daha çok üçüncü kuşak yazarların eserlerinde ortaya çıkar.

Türk göçmenler arasındaki yazarlar, gittikleri yerde birçok eser kaleme alarak bir göç edebiyatı oluştururlar. Çalışmamızın temelini teşkil eden Almanya göçü de Türk edebiyatında sıklıkla ele alınır. Narlı'nın ifadesiyle *Türk-Alman yazınında* ele alınan sorunlar, roman ve hikâyelerde şu başlıklar altında işlenir:

“1. İletişim yokluğu ve bunun doğurduğu korku ve güvensizlik,

2. Gelenek, göreneklerin yaşanamayışı ve içe kapanma,

⁹ Cengiz, Semran: “Göç, Kimlik ve Edebiyat”. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, Vol. 2, No. 3, (2010), s. 185-193.

3. İnsan ilişkilerinin çok maddi oluşunun verdiği rahatsızlık,
4. Çocuklara ve gençlere kültürel kıymetler açısından hâkim olamamak,
5. Türkçe eğitim yapan okulların olmayışı,
6. İşlerin zorluğu ve işverenlerin baskısı,
7. Almanların hemen her konuda işçileri horlamaları,
8. Para yüzünden yabancıya bağlı olma duygusunun acısı,
9. Yabancı düşmanlığına maruz kalmak,
10. Gurbetçilerin aldıkları yeni kültürü memlekete getirmeleri; bunun hoş karşılanmayışı, geleneklerin, göreneklerin zedelenişi,
11. Türkiye'dekilerin geri dönenlerden etkilenip değişmeye başlamaları.”¹⁰

Narlı'nın özetlediği bu göçmen sorunlarını dile getiren yazarlar, başlangıçta bir edebiyat oluşturma amacı taşımaz; yazarlar, sadece yabancı bir ülkede yaşadıklarını anlatma ihtiyacı hisseder. Bu aktarmalar, gitgide büyüüp gelişerek bir edebiyat halini alır. Hikmet Asutay'ın tanımıyla *Türk-Alman Göçmen Yazını*, genel olarak birinci kuşak, ikinci kuşak ve üçüncü kuşak olmak üzere üç evreden meydana gelir. 1960'ların sonlarına doğru ilk eserlerini vermeye başlayan birinci kuşak yazarlar arasında Yüksel Pazarkaya, Nevzat Üstün, Bekir Yıldız, Fakir Baykurt, Aras Ören, Habib Bektaş, Şinasi Dikmen, Fethi Savaşçı, Güney Dal gibi isimler vardır.¹¹

Göç edebiyatında sanatçılar; kültür çatışması, yabancılaştırma, kimlik sorunları, uyum problemleri, yabancı düşmanlığı gibi konular çerçevesinde kendi iç dünyalarını ve düşüncelerini anlatır. Renan Demirkan, Alev Tekinay, Selim Özdoğan, Feridun Zaimoğlu gibi üçüncü kuşak yazarlar, *Türk-Alman edebiyatının* öncülüğünü yapar. Bugün Almanya'da en çok satanlar listesinde yer alan romancılarımız, aynı zamanda Almanya'nın önemli edebiyat ödülleri de alır.¹² Böylece göçmen yazarlar, verdikleri eserlerle beraber varlıklarını kanıtlar ve saygınlık kazanır. Yazarların bu başarısı, uzun süre yaşadıkları Almanya'da Almancayı inceliklerine kadar öğrenme imkânı bulmalarıyla da ilgilidir. Bu sayede kendileriyle birlikte

¹⁰ Narlı, M. 2012: *Roman Ne Anlatır? Cumhuriyet Dönemi 1920-2000*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 131.

¹¹ Asutay, Hikmet; Çarıkçı, Tuğba: “Göçün Ellinci Yılında Almanya'da Yükselen Değer: Türk-Alman Göçmen Yazını”. *Humanitas* 5 (Tekirdağ 2015), s. 17-33.

¹² Cengiz 2010 s. 190.

göçmenlerin sorunlarını da Almanlara ulaştırabilirler. Göçmenlerle Almanlar arasında kurulacak iletişimde aracı olurlar.

Bir Göç Romanı: *Türkler Almanya'da*

Göç edebiyatının ilk temsilcilerinden olan Bekir Yıldız, 1960'lı yıllarda ortaya çıkan adlardan biridir. Bekir Yıldız, 1955'te İstanbul Matbaacılık Okulu'nun dizgi bölümünü bitirir; 1962'de Almanya'ya gider ve Heidelberg yakınındaki Leimen kasabasında bir matbaada çalışır. Yıldız, 1966'da biriktirdiği parayla bir dizgi makinesi alır ve İstanbul'a döner. "Asya" dizgi matbaasını kurar, öykü ve romanlar yazar.¹³

Bekir Yıldız, Almanya'da kaldığı dört yıl süresince gözlem ve deneyimlerini *Türkler Almanya'da* (1966) romanında, *Alman Ekmeği* (1974) ve *Demir Bebek* (1977) öykü kitaplarında verir. Yazar, göç edebiyatının öncüleri arasında kabul edilir. *Türkler Almanya'da* romanının kahramanı Yüce, yazarın kendisidir. "Bir ilk roman olmanın kurgu ve anlatım eksiklerini, aksaklıklarını da içeren, ayrıca Alman insanına ideolojik ön yargıyla çarpık bir bakış sergileyen yapıt, Almanya 'göç yazınının' ilk romanı; ilk yaşantıların, ilk gözlem ve deneyimlerin yansımasıdır."¹⁴ Göç edebiyatının ilk romanı olarak kabul edilen *Türkler Almanya'da*, ilk göçmen kuşağımıza ve ilk kültürel temaslara ışık tutması yönüyle de incelenmeye değer bir eserdir.

Bekir Yıldız'ın ilk romanı olan *Türkler Almanya'da*, 1966'da yayımlanır. Altı bölümden oluşan roman, otobiyografik özellikler taşıyan anı roman tarzında bir eserdir. Bekir Yıldız, romanın çok satacağını, üst üste baskı yapacağını düşünür; fakat kitap ilgi görmez ve yazar, hayal kırıklığı yaşar. Roman, "yazarın amatörce, acemice heyecanlarla yazdığı, henüz edebiliğin sırlarını keşfedemediği ve sınırlarını zorlayamadığı için başarılı olamadığı"¹⁵ yorumlarını alır.

Romanda göç eden Türklerin yaşadıkları sorunlar farklı boyutlarda ele alınıp irdelenir. Türkçeden başka dil bilmeyen Türkler, yabancı oldukları topraklarda adeta dilsizleşir. Bu da Almanlarla aralarında bir iletişimsizliğe neden olur. Böylece toplumsal hayata karışmakta

¹³ Pazarkaya, Yüksel: "Göç Süreciyle Yurt Dışında Oluşan Türk Edebiyatı". *Türk Edebiyatı Tarihi 4*. Editörler: Talat Sait Halman vd. İstanbul 2006, s. 627-640.

¹⁴ Pazarkaya 2006 s. 629.

¹⁵ Durukoğlu, Salim: "Bekir Yıldız'ın Eserlerinde İzlek ve Yapı". Yayımlanmış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Elazığ 2012) s. 11.

zorluk çeker, yalnızlık hissiyle kuşatılırlar. Dil eksikliği, Türklerin kendi aralarında dayanışma kurmasına da ortam hazırlar. Kendi üzerine kapanan, dışarıyla iletişimi sınırlı kalan göçmen işçi grubu, akıp giden yaşam karşısında önemli ölçüde seyirci konumuna düşerler.

Romanın girişinde, kendisi de göçmen olan kahraman-anlatıcı Yüce; göç olgusunu ve Almanya'ya göçün nedenlerini anlatır: Göç, insanın ya da toplumun hayatını devam ettirebilmek için yaşam kaynakları olan su ve toprak bulmak adına gerçekleştirilen bir eylemdir. Yaşamsal gerekliliklerin peşinden koşmak, olağan bir durumdur; bu, doğanın hâkimiyetini işaret eder. Toprağa ve suya bağımlı bir yaşam için yapılan göçün, Almanya'ya yapılan göçten ayrı bir noktada olduğunu düşünen kahraman-anlatıcıya göre; bu göç, vatandan kaçışa benzer. Kahraman-anlatıcı, bir eziklik duygusu yaşar; bunu tarihsel arka planla bağdaştırır. Osmanlı İmparatorluğu, büyük topraklarda hâkimiyet kurmuş; hatta Avrupa içlerine kadar gitmiştir. Fetih politikaları, gücün simgesi iken işçi göçü, aslında muhtaçlığın ve minnetin göstergesidir. Devlet, bir zamanlar tarihte en güçlüler arasında iken bugün kudretini kaybetmiş ve fakirleşmiştir. Ekonomik zorlukların verdiği çaresizlik nedeniyle gurbete gitmek, toplumun alt kademelerini temsil etmek, Batı'nın üstünlüğünün de kanıtlarıdır. Bu düşüncelerle hareket eden kahraman-anlatıcıda, aşâğılık duyguları uyanır.

Türk işçilerin Almanya macerası, trene bindikleri an itibarıyla kahraman-anlatıcının bakışından verilir. Kahraman-anlatıcı, gözlem yeteneği gelişmiş; az çok objektif bir tutumla kıyaslama yapan yönleriyle trendeki birçok kişiden ayrılır. İşçilerin tipolojisini çizebilecek bir yetiye sahiptir. Trende gümrük memuruyla diyalogu verilen bir işçi örneğinde Türk işçisinin kültürel kimliği aydınlatılmak istenir:

“Gümrükçünün hitap ettiği pos bıyıklı, hırpani kılıklı bir köylüydü. Ayağında kara postallar vardı... Parfüm kokularını bozan, kara postallar...

Adamcağız, rengi soluk, bir yanı iple bağlı tahta bavulunu yukarıdan indirdi. Açtı. Gümrükçü, bavulun içindekileri harmanlayıp, didikledikten sonra, ‘Kapat,’ dedi. ‘Üzerinde iki yüz liradan fazla olmayacak, sonra alaşağı olursun. Kaç paran var?’

‘Otuz kâğıt Türk, on beş de Alaman parası.’

‘On beş Mark’la Almanya’ya gidiyorsun. Ya orada seni kimse karşılamaz, ortada kalırsan?..’

*'Hökümet düşünmüştür memur beg, elin gurbetine gidiyoruz. Hökümet bize sahip çıkar herhal...'*¹⁶

Anadolu insanının yoksulluğu, saflığı, sahiplenme umudu ve Almanya'ya olan yabancılığının yanı sıra, devletten beklentisi de bu parçada ortaya konur. Kahraman-anlatıcı; kendi insanıyla beraber Almanların kişilik yapısını, Almanya'daki hayat düzenini, Almanya toplumunun sosyokültürel dokusunu da vermeye çalışır. Bu kültürel ve toplumsal dokuya tümüyle yabancı olan Türk işçilerin, yegâne sermayesi olan dilleri, Türkiye'deki yaşam deneyimleri, Almanya'da geçersiz hale gelir. Bu durum da hayat karşısında eziklik duygusu yaşamalarına neden olur. Almanya'da geçerli yasalara ve yaşam düzenine yabancılığını atamayan işçiler, ileride detaylarıyla verileceği üzere, hayatın sert yüzüne çarpar ve bunun ağır bedellerini de öderler.

Romanın temel kodları; dil, din, eğitim, yabancılaşıma, vatan özlemi, değerlerin kaybı, kadın, kültürel şok, disiplin ve düzen anlayışı, gelenek ve Batı medeniyeti tezatlığı, Doğu-Batı arasında sıkışan ilk kuşağın açmazları gibi başlıklar altında somutlaştırılır.

Bekir Yıldız, sol eğilimli bir yazar olarak kapitalizm karşıtıdır. Almanya'daki düzenli yaşam gibi olumlu durumun yanında paranın insani değerlerin üstüne çıkmasından kapitalizmi sorumlu tutar. Irkçılık ve kapital sisteme eleştiri, romanın bel kemiğini oluşturur.

1.Makine Dişlileri Arasından Ekmek Çıkarmak

Romanda kapitalizmin dünyaya hükmetmesinden duyulan rahatsızlık hissedilir. Kapitalizm, insani değerlerin, ahlâkın, dayanışmanın, paylaşmanın yok olmasına neden olan bir sistem olarak görülür. Devletleri ve milletleri esir alan bu sistem, kendinden olmayanı yok edebilecek derecede tehlikeli bulunur. Dünyaya gittikçe hâkim olmaya başlayan kapitalist sistem, toprağa bağımlı diğer milletleri daha da yoksullaştırmakta ve insanların emeğini sömürme hakkını kendinde görmektedir. Kahraman-anlatıcı gibi diğer işçiler de para düzeninde ayakta kalabilmek adına ailelerinden ayrılmaya boyun eğerler.

Adale ve emeklerini satmak pahasına gerçekleştirilen göç, anlatıcıda yer yer Marksist söylemle de bütünleşir. Yoksul insanların ağırlıklı olduğu ilk kuşak işçiler, belli bir birikim elde edip ülkelerine dönme ve daha iyi şartlarda yaşama inancıyla gurbete tahammül eder. Her

¹⁶ Yıldız, B. 2012: *Türkler Almanya'da*. İstanbul: Everest Yayınları, s. 5-6.

halükârda Almanya, işçi göçünden en büyük kazancı sağlar. İşçi göçü sayesinde hızla sanayileşme, daha çok makine, daha çok üretim Almanya'yı kapitalizmin merkezlerinden biri haline getirir.

Almanya'nın sermaye birikimini katlamak için dışarıdan ucuza iş gücü aldığını, göçmen işçiler aracılığıyla onların geldiği ülkelere ürettiği ürünleri ihraç ettiğini; böylece zenginliğini arttırdığını şu sözlerde görebiliriz: “[D]iş piyasadan insan gücü ithal eden Almanya, bu ham güçle yapmakta olduğu makine sayılarını artırıyor ve ham gücün meydana getirdiği fazla makineleri, insan gücü ithal ettiği memleketlere ihraç etmekle, milli gelirini artırıyordu. Ayrıca, her yabancı işçi, Alman malını dış piyasalara kolayca sızmasını sağlayan, birer taşıyıcı ajan oluyordu. Böylece gümrük duvarları kolayca aşıyor, milletlerarası piyasa rekabeti otomatikman ortadan kalkıyordu...” (s. 77).

Türk işçiler, fabrikada çalıştırılacağı için, bilek güçlerine göre önem arz etmektedirler. Anlatıcı, iki diploma sahibi olmasına rağmen fabrikada “makine parçalarının istif edildiği ambarda” çalıştırılacak olmaktan yakındır; bunu gururuna yediremez. Konuyu açtığı tercüman, “Almanya’da iş beğenmemek, ibadet etmek için cami beğenmemeye benzer.” (s. 25) sözleriyle işçilerin verilen işleri kabul etmeye mecbur olduğunu söyler. Bu sözler, işçilere, insani bir gözle bakılmadığını, bilek güçlerine göre kendilerine anlam atfedildiğini ortaya koyar. Almanlar, Türkiye’de belli bir alanda iş tecrübesi olan işçileri kendi ülkelerinde yeterli görmez. Anlatıcının tanıştığı bir Türk işçi, on senelik tornacı ustası olmasına rağmen fabrikada başka bir alana yönlendirilir; çünkü Almanlara göre “Türkiye’de iyi bir tornacı, burada ancak vida sıkabilir”. (s. 39). Buradan, Almanların, Türklerin yaptıkları işe pek de itimat etmedikleri, bunun farkında olan Türk işçilerin de bu onur kırıcı duruma katlandıkları söylenebilir. Almanlar, iş disiplini konusunda kendi yetiştirdikleri işçilere güvenir; ancak dışarıdan gelenlere karşı aynı güveni duymaz.

Zamanla Almanların disiplinli iş anlayışını kavrayıp düzene ayak uydurmaya çalışan işçiler, yeni bir hayat tarzını benimsemek durumunda kalır. İş kaybetme, para kazanamama, gurbet elde yalnız kalma tedirginliği onları kurallara uymaya mecbur eder:

“Almanya’da üçüncü ayımıza yaklaşırken, yavaş yavaş memleketimizde alıştığımız itiyatları terk etmeye başlamıştık.

İşe gitmek için, sabahları erken kalkmak gerektiğinden, tıraşımızı akşamdan oluyor, kahvaltı için yiyeceklerimizi gene akşamdan hazırlıyorduk. Artık herkes yavaş yavaş işine alışmış, en

mühimi, yorulmadan para kazanmanın imkânsız olduğunu kavramıştı. Akşamları en büyük akıllılığı, yatağa erken giren yapıyordu...” (s. 37)

Türkler, Almanya'nın iş disiplinine riayet ederken kapitalizmin etkisinden kurtulamadıklarının farkında değillerdir. Bin bir zahmetle emek verdikleri fabrikalarda kazandıkları paraları Alman kapitalizmine yatırarak ikinci bir sömürüye maruz kalırlar. Bunun bilincinde olan kahraman-anlatıcı, yurttaşlarına içten içe kızar. *“Onların Almanya'ya geliş amaçlarını unutmalarını, yıllarca ezilmiş olan egolarını tatmin için gece gündüz çok zor şartlarda kazandıkları paraları Türkiye'de onların hiç işine yaramayacak otomobil, teyp gibi araçlar olarak Alman kapitalizminin tuzağına düşmelerini üzüler ve öfkeyle karışık acıma duygularıyla açıkça eleştirir. Çünkü buraya gelen işçiler bilinçsiz ve bu tuzaklardan habersizdirler. Roman kahramanına göre Almanlar sonuna kadar kaba kuvvetini sömürdükleri, en ağır şartlarda çalıştırdıkları Türk işçilerinden paraları yine otomobil, naylon gömlek ve teyp gibi araçları satarak alıyorlar. Böylece her durumdan Almanlar kazançlı çıkarken, zararlı çıkan hep Türkler olur. Buradaki işçilerimiz kazandıkları paraları Türkiye'ye döviz olarak ya da Türk ekonomisine geri dönüşüm sağlayacak olan herhangi bir makine almak yerine yine Alman kapitalizminin kucağına atıyorlar.”¹⁷*

Kapital sistemin egemen olduğu Almanya'da, baş döndüren lüks araçların başında araba gelir. Arabanın güç ve para simgesi olması, baş döndürücü cazibesi zaman geçtikçe kimi işçileri esir alır. İşçiler, Almanya'ya gidiş amacını unutup gösteriş yapacak heveslere kapılırlar; güzel bir araba ile memlekete dönmek onlara itibar kazandıracak, etrafta saygı uyandıracak ve onları yüceltecektir. Araba tutkusu, kapitalizmin birey üzerindeki etkisini göstermesi açısından romanda önemlidir.

“Araba; bir “fetiş nesnesi”, “durdurulamayan gücün bir simgesi”, bireyciliği “simgeleyen bir ideolojinin tipik örneği” olarak, “ev sahibi olmak gibi kişinin özel mülkiyet hissini doyurur.”¹⁸ Fetiş nesnesi olan araba, kapital sistemin bir dayatmasına dönüşerek bireyin bilincine el koyar.

Anadolu'nun bir köyünden gelen Garip Recep, üvey baba elinde büyür ve onun himayesinde eşi ve çocuklarıyla yaşar. Ona muhtaç olduğu için bütün eziyetlerine katlanmak durumunda kalır. Üvey babasının karısına olan kaba tutumlarına dayanamayarak önce İstanbul'a sonra

¹⁷ Ürkek Yakut, Gülizar: “Bekir Yıldız'ın Hayatı ve Romanları”. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Çanakkale 2006), s. 49.

¹⁸ Peter Freund ve George Martin'den Aktaran Uğurlu, Seyit Battal: “Otomobil ve Benlik: Türk Edebiyatında Araba Olgusu”. *Turkish Studies* 4 /1 (2009),s. 1429.

Almanya'ya çalışmaya gider. Almanya'ya ilk gittiği dönemlerde eşine ve çocuklarına duyduğu hasret, onun kendi içine kapanmasına yol açar. Bir süre sonra Almanya'nın özgür, rahat yaşantısından büyük keyif alır ve bu, önüne geçilmez bir hale gelir. Garip Recep, zevk âlemine karşı koyamaz ve Almanya'ya asıl gidiş nedenini unuttur. Yaşlı bir Alman kadınla ilişkisi olur ve araba sevdasına tutulur. Arabaya tutkuyla bağlanır ve bütün birikimini arabaya yatırmak ister. Bunun altında üvey babasına duyduğu öfke ve ondan intikam alma arzusu ağırlıklıdır. Araba, ona göre güç ve para sembolüdür. “Binmek, -ister at, ister otomobil söz konusu olsun- “yerde kalana karşı kazanılmış bir üstünlüğü” imleyen bir güç gösterisi”¹⁹ olduğu için Garip Recep, kendini araba ile var etme ve kabullendirme hırsına karşı koyamaz ve saygı görmek onun için bir onur meselesine dönüşür:

“Garip Recep gözlerini arabaya dikerek:

‘Emme köy meydanına bunlan bir sefer gittin mi, düşünüyom da kalbim yerinden oynuyo...! dedi.’ (s. 87)

“ ‘Bir iştir oldu. Emme içim rahatladı. Ha bugün, ha yarın dedim, durdum. Buna dayanamadım. Aldım onu işte... Köy yerine ok gibi fırlayacam... Üvey bubam görsün de zulmünden utansın. Emme bu arabayla gördü mü beni, köpek gibi yalvarır vallah...’ ” (s. 161) Garip Recep, aldığı açık mavi Opel marka arabasını alır; ancak köyüne varamadan Almanya'da kaza yaparak ölür. Doyurmak istediği egosuna kurban olur.

2. Yeni Değerler Sistemi İçinde Bocalamak

İşçileri Almanya'ya götüren tren Avrupa'ya girdiği vakit, devleti temsil eden görevlilerin tavır ve tutumları değişmeye başlar. Bu, Doğu ile Batı'nın devlet politikaları arasındaki ayrımı ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Usulsüz girişlere müsamaha göstermeyen Avrupa polisi yasaları uygular, adam kayırmaz ya da kimseye merhamet göstermez. Bu da disiplin anlayışlarının bir kanıtıdır.

Doğu ve Batı insanı iş disiplini konusunda farklı anlayışlara sahiptir. Disiplin farkı, dışarıdan gözlemlenebilen bir düzeyde gündelik yaşama sirayet eder. Anlatıcı, trendeyken dışarıyı seyrederek ve Avrupa'da insanların güne çok erken bir saatte başladığını görerek kendi insanı ile

¹⁹ Mehmet Ergüven'den Aktaran Uğurlu, Seyit Battal: “Otomobil ve Benlik: Türk Edebiyatında Araba Olgusu”. *Turkish Studies* 4 /1 (2009),s. 1430.

karşılaştırma yapar. Bizde insanların işlerine nereden başlayacağını bilememesi güne geç başlamalarını getirir. Avrupa'da sistematik işleyen bir hayat tarzı bizde yoktur. Onlar çalışkan iken bizde genellikle miskin bir hal vardır. Almanya'da fabrikada saat yedide iş başı yapılırken ülkemizde saat sekizde işler başlar.

Almanlar da iki toplum arasındaki ayrımın farkındadır. Türkiye'ye birkaç kez seyahat eden Alman Henning, gözlemleri doğrultusunda Türklerin Almanya'ya iş için gitmelerini anlayamaz:

“Sizler Almanya'ya gelip çalışacağınıza Anadolu'ya gidip, bakımsızlıktan çölleşen arazilerde buğday yetiştirseniz olmaz mı? İki yüz bine yakın insan gücünün Almanya'ya 'işsizlik var' diye gönderilmesine, Anadolu'yu gezdikten sonra inanmıyorum artık. Türkiye'de yapılması gereken o kadar çok iş var ki, muhakkak Avrupa'ya işçi ihraç etmek, en son yapılacak iş sizin için” (s. 142).

Anlatıcı, bu sözlere karşılık olarak ülkede makine açığı olduğunu, gelişim için makinenin şart olduğunu belirtir. Ayrıca bizim ülkede çalışanlar, emeklerinin karşılığını alamaz:

“Türkiye'de ne kadar çok bilgili olursan ol, ne kadar çok çalışırsan çalış, eğer omurga kemiğin öne eğilmek için yumuşak değilse, her şey başkalarının yanında çalışmaktan öteye gitmeyecektir. Ve bir kanun: 'Türkiye'de emek ucuz, mal pahalıdır.' ” (s. 145).

Kimi Türkler, Almanya'ya uyum sürecine çabucak adapte olur ve Almanlar gibi yaşama hevesine kapılır. Kıvılcım'ın on üç yaşında bir Alman kızla olan ilişkisi, Türk işçileri şaşkına çevirir. Bekâret meselesi, Almanya'da bir sorun olarak düşünülmez; erken yaşlarda yaşanan cinsel deneyimler, Türklere garip gelir. Bunlar, Türk işçilerin yaşadığı ilk şoklardır. Türklerle Almanların namus anlayışları birbirine benzemez. Türklerde namus, bir kızın bekâretini koruyarak evlenene kadar temiz kalması anlamına gelirken Almanlarda böyle bir namus kavramı söz konusu değildir. Burada da yine iki toplumun gelenek ve kültür bağlamında birbirlerine ne denli uzak oldukları görülür. Almanlar bazen çocuk sahibi olduktan sonra evlenirler, bazen çocuğa rağmen evlenmezler. Çocuk, evlilik için bağlayıcı değildir. Evlilikler, çocuk temelli kurulmaz. Aile olma kavramı bizdeki gibi değildir. Türk işçiler, Alman sevgililerinin hayatın içinde kendileri kadar bulunmasından, eşitlik anlayışlarından, sınırsız özgürlüklerinden, bağımsız bireyler olmalarından hoşnut değildir. Türk kadınının, eşine, yuvasına bağlılığı ve sonsuz itaati aşına oldukları ilişki örgüsüdür. Kadının bağımsız ve erkekle

eşit olma fikri onlara yabancıdır. Doğu ile Batı'nın kadına olan bakışındaki tezatlık romanda anlatılır.

Fabrika işçisi Nihat, kadınlara özlem duyar. Bir kadının yokluğu, onu çepeçevre kuşatarak ruhsal durumunu etkilemeye başlar. Cinsel isteklerine karşı koyamaz ve bu, hastalıklı bir hal aldığı için Alman bir kadını taciz eder. Alman yasaları bir kadına yapılan bu saldırıyı bağışlamaz ve Nihat'ı sınır dışı eder. Nihat'ın bu olayından sonra Almanlar, Türklere ev vermek istemez. Bu da Türklerle Almanlar arasında kurulabilecek olan yakın ilişkileri baltalayan kritik bir meseleye dönüşür.

Almanlarda akıl, her şeyin üstündedir. İyi bir yaşam için yarını düşünerek doğru kararlar alıp uygularlar. Kahraman-anlatıcı, Türkiye'de yağmur için dua edildiğini ve dualardan medet umulduğunu; buna karşın Almanya'da yağmur yağması için ağaç dikildiğini ve akılcı bir tutumla doğadan karşılık beklendiğini anlatır. Batı'daki rasyonalist düşünce Doğu'da yerini hurafelerin aldığı pasif bir duruşa bırakır.

Almanlar, paraya önem verir; bireysel bir yaşam sürerler ve bencil bir anlayışa sahiptirler; arkadaşlık veya dostluk değerlerine yabancılardır. Bir Alman'ın, *“Bizde yardımı şahıslar yapmaz. Çünkü kimsenin yardıma ihtiyacı yoktur. Yardım yapmayan değil, yardıma muhtaç olan utanmalı.”* (s. 59) sözleri onların kültürel değerlerinin, sosyal hayattaki ilişkilerinin ipuçlarıdır. Yoksulluk, düzenin değil yoksul insanın hatası olarak kabul edilir. Doğu toplumlarında ise muhtaç durumdaki insanlara yardım etmek, öncelikli bir görev gibidir.

Almanya'da Türk işçilerin yoğunluğu, Henning'i tercümanlığa yöneltir. Henning, Türkiye'ye birkaç kez seyahat ederek Türkleri yakından tanımayı hedefler. Türklerin Almanlara göre çok farklı bir yaşam ve düşünce dünyası olduğunu gözlemler. Türkler, ona göre kötü ya da zorlu koşullara direnmek yerine boyun eğmeyi ve durumu kabullenip eğlenmeyi tercih eder. Bu, Almanların doğasına aykırı bir duruştur. Toprağa bağlı milletlerin Tanrı'nın bereketine ihtiyaç duyduğunu; oysaki Almanya gibi az toprak ve çok nüfus tezatının var olduğu endüstrileşmiş ülkelerde makine hâkimiyetinin olağan bir sonuç olduğunu düşünür. Makine, insan zekâsının bir ürünü ve bir başarısıdır. Makineleşme, insan gücünün kanıtıdır. Buna bağlı olarak Henning, Almanya'nın sanayileşmede ilerlemesinin Almanlara bir üstünlük kazandırdığına inanır. Kahraman-anlatıcıya göre ise Almanlarda “bant köleliği”, insaniyeti ortadan kaldırır. İnsan eliyle yapılan makine, zamanla insana hükmetmeye başlar. “Makineler insanların değil de, insanlar makinelerin eseriymiş gibi” bir algı söz konusudur.

Türkler, Almanlarla sıcak ilişki kuramasa da Alman malına itimat ederler. Bir makine, Türkiye’de üretilse bile Alman malı tercihleridir:

“Çünkü cihazların üstünde ‘Made in Germany’ yazılı. Bu markaya karşı zaafımız vardır. Tıpkı lortluk unvanı gibi... Yabancı olsun da çamurdan olsun” (s. 108).

Avrupa’dan Asya’ya giderken dışarıda akan yaşam, kahraman-anlatıcının gözlemlerine dayanarak anlatılır. Medeniyet farklılıkları, gelişmişlik düzeyleri tren saatlerinde dahi ortaya çıkar. Avrupa’da değişmeyen tren saatleri Doğu’da yerini istasyon görevlilerinin keyfiyetine bırakırken trendeki su sorunu da önemli bir hal alarak insanları rahatsız eder. Doğu’ya gittikçe dışarıdaki insan tasvirleri de değişir; çalışkan tempolu insanlar, yerini yorgun, dertli insan tiplerine bırakır.

3. Dil

İlk kuşak Türk göçmenlerinin en büyük sorunu dildir. Dil sorunu; iletişimsizlik, yalnızlık, yabancılaşma gibi sıkıntıların temelini de teşkil eder. Romanda kahraman-anlatıcı, tercümanlık yapacak kadar Almanca bilir; dil bilmesi, onun hayatını kolaylaştırır; ancak Almanca bilmesi nedeniyle dil sorunu romanda derinlikli olarak işlenmez. Türk işçiler, dil bilmedikleri için çoğunlukla haklarını arayamaz, kendilerini Almanlara anlatamazlar.

“Arkadaşların yarısından çoğu, öğrendikleri üç-beş kelime Almancayla yaşıyorlardı. Çalışmak, uyumak, ekmek, cıgara, kadın, yorgunum...” (s. 50)

Fabrikaya yakın barakalarda kalan işçiler, kendi aralarında kurdukları diyalogla yetinir. Biraz cesur olan işçiler, Almanya’daki hayata dâhil olabilmeyen dil bilmekten geçtiğini anlayarak dil öğrenmeye karar verir. Bu işçilerden biri de İstanbul’da bir banka memuru olduğu halde macera peşinde koşan ve Almanya’ya bu nedenle giden Kıvılcım’dır. Kıvılcım, Alman kızlarla iletişim kurmak için dil öğrenmeye başlar. Bir kısım işçi de aynı nedenle dile ihtiyaç duyar.

Romanda Almanların da Türkçeye aşina oldukları yer yer görülür. Bir gümrük görevlisi, işçilere “Günaydın” der; basit bir Türkçe ile onlarla iletişim kurar. Bu da Türklerin Almanya hayatına karışmış olduğunun ve kendilerini bir anlamda kabul ettirdiklerinin göstergesidir.

4. İnanç

Türk işçilerin çoğunluğu dinlerine bağlı olarak gittikleri Almanya’da önceleri İslamiyet’in kurallarına uymakta kararlı görünürler. Belli bir süreden sonra pek çoğu bu tutumundan vazgeçer; çünkü yaşam şartları bir Müslümanın dinini yaşayabileceği bir ortam sunmaz. Bazısı ise uyum süreci içinde dini değerlerinden uzaklaşmaya başlar.

Türk işçiler, fabrikadaki ilk günlerinde kendilerine ikram edilen birayı, dinen günah sayıldığı için reddederler; domuz eti ve banka faizi de haram olduğu gerekçesiyle kabul görmez. Almanlar, kendi zihniyetlerine yabancı kalan bu hassasiyeti anlayamaz.

Fabrikalarda ağır işlerde çalıştırılan işçilerden “Baba” lakaplı Osman Bey, fabrikada zehirli gaza maruz kalarak çalışır. Kısa bir süre sonra kalbi dayanamaz ve ölür. Bu ölüm, işçiler üzerinde olumsuz etkiler bırakır ve onlardaki yabancılık, yalnızlık, gurbetlik duygularını perçinleştirir. Cenaze konusunda Türk ile Alman bakış açısının farklılığı ortaya çıkar. Alman yetkililere göre ölü, Almanya’da toprağa verilmeli ve hakkı olan bin yüz Mark ailesine gönderilmelidir; para, önceliklidir. Türkler ise paradan ziyade ölünün ait olduğu topraklarda gömülmesi taraftarıdır. Burada değerler çatışması söz konusudur. Maddi getiriye önceleyen kapitalist anlayış ile Türk hassasiyeti ve gelenekleri çatışma yaratır. Alman kanunlarına göre bir ölü, üçüncü gün toprağa gömülmelidir; bu nedenle Türklerin itirazlarına karşın ölünün Almanya’da gömülmesi kararlaştırılır. Yasalar, her koşulda herkes için aynıdır ve her şeyin üstündedir. İslam dinine göre ölü, güneş batmadan toprağa verilmelidir; Baba’nın cenazesi ise akşam vakti defnedilir. Almanya’nın İslam dininin kaidelerine yer vermeyen yasaları, esnekliği de reddeder. İşçiler, ezilmişlik duygularıyla küçüldüklerini düşünür. Almanların yasal üstünlüğü onların elini kolunu bağlar.

Dinî bayramlarda tatil isteyen Türklerin talepleri yersiz bulunur. Yine de fabrika yetkilileri, günlük ücretleri ödememek koşuluyla öneriyi kabul eder. Bir kısım işçi günlük yevmiye uğruna işe gitmez; bu, onların değerlerini kaybetmeye başladığını gösterir.

5. Eğitim

Kahraman-anlatıcı, çocukların okulda yaşadığı sorunları yoğun bir şekilde irdelemez. Almanya’da eğitim hem çocuklar hem aileler için sıkıntılı bir meseledir. Almanca bilmeyen ve kendilerini ifade edemeyen Türk çocuklar, diğer çocuklar tarafından şiddete maruz kalabilir ve

okullarda yalnızlaşabilirler. Kahraman-anlatıcı, karısı çalışmaya başlayınca çocuklarını kilise himayesinde açılan bir çocuk yuvasına verir. Rahibelerin gözetiminde olan çocuk yuvaları, Türklerin küçük yaştan itibaren asimilasyona uğradıkları kurumlar olarak karşımıza çıkar. Almanca ve Hristiyanlık; çocukların Türk ve Müslüman kimliğini sarsacak, ileride yaşayacakları kimlik karmaşasına sebep olabilecektir.

Kahraman-anlatıcı, Almanya'da çocukların da çok erken yaşlarından itibaren zorlu bir hayat yaşadıklarına dikkat çeker. Anne babaları çalıştığı için sabahın erken saatinde henüz gün doğmamışken uyandırılan çocuklar, ebeveynlerinin koşturmacasına ayak uydurmak mecburiyetinde kalır. Kapitalist sistem, çocukların huzurunu, neşesini kaçıtır; çocuklar, aile ortamının sıcaklığından uzak, anne özlemiyle büyümeye mahkûm edilir.

6. Kadına Bakışta Değersel Sarsılma

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğe farklı kültür ve coğrafyalarda verilen roller ve sorumluluklardır; özel ve kamusal alanda nasıl davranılması gerektiğini belirler; genellikle kadın, özel alana hapsedilir ve erkek kamusal alanda özgürleşir. Ataerkil toplumlarda kadının cinsiyet rollerinin başında annelik görevi gelir, namuslu olması da diğer bir cinsiyet rolüdür. Kadın; ataerkil bir toplumda aile içi şiddet, iş hayatına katılmada zorluk, fırsat eşitsizliği, tek başına ev ve çocuk bakımı sorumluluğu gibi pek çok sorun yaşar. Buna eklenen göçmen karakterle başka sıkıntılarla karşılaşır.²⁰ Romanda farklı kadın karakterlere bakış, ataerkil zihniyetten nasibini alır. Anlatıcı da diğer Türk işçiler gibi ataerkil bir toplumdan gelmenin izlerini silemez. Başlangıçta karısının çalışmasını yadırgarken ekonomik nedenler onu ikna eder; ancak kadının pantolon giymesini, çalışma hayatına katılmasıyla özgürlük söylemlerini, erkekle eşit olma düşüncesini içselleştiremez. Yetiştigi toplumsal değerlerden kendini soyutlayamaz.

Romanda tanıdığımız Sevim Hanım, yaşadığı yerde kendisini kuşatan anne baba baskısı ve toplumsal baskıdan kurtulup özgür bir hayat sürmek amacıyla Almanya'ya göç eder. Sevim Hanım, sınırlandırılmayacağına inandığı özel yaşamın heyecanı ile ülkesine dönmeyi hiç düşünmez. Üstelik Almanya'ya gidişi, ailesinin rızası ile gerçekleşmez; bunu ailesinden saklar ve evden kaçır. Sevim Hanım'daki özgürlük arzusu, aile değerlerine baskın gelir:

²⁰ Şen, Faruk; Tunca, Didem: "Almanya'da Yaşayan Türk Kadınlarının Göç Deneyimi". *50. Yılında Göç*. Editör: Faruk Şen. Ankara 2011, s. 158-166.

“ ‘Benim kocam falan yok. Ben hayatın tadını çıkarmaya bakarım.’

(...)

‘Ben artık, Avrupalı bir kadın gibi yaşayacağım. Orada her kadının evlenmeden evvel, beş-on tane sevgilisi olurmuş. Üstelik, kimse, kimseye kötü gözle bakmamış’ ” (s. 12).

Ayşe Hanım da para kazanmak için Almanya’ya gider, kocasından ayrı kalır, ona dönmek istemez; çünkü dayaktan ve hakaretlerden bıkmıştır. Dönmemesi üzerine kocası onu yurda götürmek üzere Almanya’ya gider. Dönmek için karısını ikna edemeyince onu öldürür. Kahraman-anlatıcı, Türk kadınının trajik durumunu anlatmaya çalışır. Kadın, Sevim gibi, aile ve toplum baskısı altında bunalıp evden kaçmayı kurtuluş olarak görür. Sevim’in, para için sevmediği bir adama verilecek olması kadına yapılan haksızlığın ve kadını hiçleştirmenin bir örneğidir. Erkek egemenliğinin kadını yok saydığı durum, Ayşe Hanım’da da görülür. Kararlarını dikkate almayan, erkeğin sözünden çıkan kadının cezası ölümdür.

Kahraman-anlatıcı, Almanya’da çalışan Türk kadınının özgüven kazanarak değişmesinden, kültürel değerlerini kaybetmesinden şikâyetçidir. Türk kadını, Alman kadınlara özenerek kendisine yakışmayan pantolonu giyer ve özgürlüğünü ilan ederek erkeğin hükmünü reddeder. Anlatıcının bu tek taraflı bakış açısı anlatıcıyı aydın kimliğinden uzaklaştırır.

Alman kadınlar karşısında hayrete kapılan Türk işçiler, kendi kadınlarıyla Alman kadınlar arasında bir karşılaştırmaya gider. Alman kadınlarının güzelliği, köylerinde gördükleri kadınlar gibi değildir. Bu nedenle onlarla yakınlaşmak büyük bir arzuya dönüşür:

“... Şu avratlar aklımı kurcalıyor. Bunlar mı avrat, bizimkiler mi? bunlar avratsa benim Fadimem maymun ola. Demek biz şimdiyecek maymunla yatmışık kardaş...” (s. 51).

Alman kadınların büyüüne kapılan Garip Recep gibi işçiler, aile bağlarını unuttur. Garip Recep de yaşlı bir Alman kadına âşık olur. Burada ahlâkî değerlerini kaybeden işçilere yönelik bir eleştiri vardır. Mekân ve ortam, bireyin bilincini yönlendirebilecek güce sahiptir.

7. Yabancılaşma

Yabancılaşma, Türklerin Almanya’da yaşayacakları muhtemel bir sıkıntıdır. Almanların Türkleri kabullenmemeleri, aşağılamaları ve onlara geçici gözüyle bakmaları iki toplum

arasındaki mesafeyi artırır ve içsel gerilimi tırmandırır. Almanlarla kaynaşamama, iletişimsizlik durumları karşılıklı yabancılaşmayı tetikler.

Türk işçiler, yabancı oldukları topraklarda Almanlarla bir arada yaşamak zorunda bırakıldıklarına inanır. Vatanlarından ayrılmaya mecbur bırakılmalarının verdiği acı ve Almanlar tarafından dışlanmışlık hissi, Türklerde yurt özlemini çoğaltır. Aidiyetsizlik duyguları gelişen işçiler, Almanya'ya ve Almanlara karşı artan bir yabancılaşma içine girer. *“Ölüm bantlarıyla cepten geçen dostluklarıyla paylaşılmış kadınlarıyla bizi istemeyen insanlarıyla başlayan Avrupa... Biz onlara göre güzel bir elbisede istenilmeyen bir yama idik...”* (s. 157) sözlerinde de Almanların Türklere olan bakışını bulmak mümkündür. İki toplumun karşılıklı yabancılaşması romanda söz konusudur:

Romanda bireyin kendisine olan yabancılaşması da bir izlek olarak karşımıza çıkar. Garip Recep, memleketinde yoksul bir zavallı olması sebebiyle bütün zulmüne karşın karısı ve çocuklarıyla üvey babasının kahrını çeker. Kendisini ve ailesini üvey babasının elinden kurtarmak amacıyla Almanya'ya giden Recep, para kazanınca her şeyi unutarak arabanın, araba tutkusunun kölesi haline gelir ve orada bulunma nedenini önemsemez.

Almanya'ya *hayatın tadını çıkarmak* amacıyla giden Sevim, orada bir erkekle beraber olur ve bekâretini kaybeder. Almanya'nın özgür ortamı, Sevim'e ahlâkî değerlerini unutturmuştur. Sevim, yetiştiği toplumun namus anlayışına, geleneklerine yabancılaşır. Bekâretini kaybetmesi, ülkesine dönmesini engeller ve o da bunu dert etmeyecek bir Alman bulup evlenir.

Almanların yaşamlarından etkilenen kimi Türklerde kültürüne yabancılaşma giderek kendini göstermeye başlar. Kültürel kimlik, üzerinde çokça konuşulan önemli bir kavramdır. Kimlik, farklı tanımlamalarla birçok alanda tartışılan çok boyutlu bir olgudur:

*“... Avrupa/Almanya'da yaşayan birinci kuşak Türkiye kökenliler, sosyalleşme ve kültürlenme süreçlerinin önemli bir bölümünü Türkiye'de tamamlayarak, yurt dışına gitmiştir. Bu kuşağın kolektif belleği, günlük yaşamı biçimlendirme tarzı ve beğenileri büyük ölçüde Türkiye kültür ortamında oluşmuştur”*²¹

Türkler Almanya'da romanının kahramanları, Türk kültür ve gelenekleriyle şekillenmiş kimliklere sahip olarak Almanya'ya gider. Dil, din, örf ve adetler onlar için vazgeçilmez kimlik unsurlarıdır. Türklerin, Türkiye'de kazandıkları kültürel kimliğe ilk etapta bağlı kalma amaçları

²¹ Kula, Onur Bilge: “İş Göçü ve Kültürel Kimlik”. *50. Yılında Göç*. Editör: Faruk Şen. Ankara 2011, s. 20-40.

da geleneksel tutumlarından kaynaklanır; ancak Alman kültürünün hâkimiyeti karşısında hepsi direniş gösteremez. Yine de kültürel kimlik değişimleri derinlikli olmaktan uzaktır. Çoğunluğun yaşam tarzı ve anlayışlarının zamanla değişeceği muhakkaktır. Bu, uzun bir süreci gerektirecektir.

*“Kültür, bir bakıma biçimlendirme, yeniden biçimlendirme, yabancı düşünce içeriklerini, deneyimleri, üretimleri alımlayarak öz içerikleri oluşturma sürecidir. Bu yönüyle kültür, ‘eski’ ile ‘yeni’ nin; ‘öz’ ile ‘yabancı’ nın bir bireşimidir.”*²² olması sebebiyle Türkler de Almanya’da geçirdikleri süre boyunca kendi kültürleri ile Alman kültürü arasında farkında olmaksızın yeni bir kültürel oluşumdan geçerler. Her iki kültür arasında sıkışan bireylerin kimlik kaynaşması, onları ne Alman yapar ne de Türk bırakır.

8. Vatan Özlemi

İşçi göçü; ailelerin parçalanmasına, aile bireylerinin dağılmasına yol açar. Geride kalan aile bireyleri de göç edenler gibi sıcak bir yuvanın eksikliğini hissetmeye başlar; araya giren mesafe, ilişkilerin çözülmesine sebep olabilir.

Almanya’ya giden işçi topluluğu trende, gurbet ve yalnızlık duygularını yaşamaya başlar. Kahraman-anlatıcı, trendeyken isyan halindedir. Anne gibi sıcak vatan topraklarından ayrılmak bir işkence halini alır. Almanya’ya gidişleri ekonomik yetersizliğe, ekonomik yetersizlik de devlete bağlanır:

“... Öz vatan çocuklarını nasıl oluyor da, bu topraklardan alıp başkalarına yılışarak teslim ediyordu. Bu halimiz, çocuklarına bir lokma aş getiremeyen ananın, onları başkalarına evlatlık vermesine benziyordu... Halbuki bilinmeliydi ki, yollanan üç-beş aş insanla memleketteki açlık kâbusundan kurtulunamayacaktı...” (s. 156).

Ülkelerine tatil amaçlı giden Türk işçiler, trende zor koşullarda yolculuk yapsalar da bunu dert etmezler; çünkü *Almanya Cehenneminden* bir süreliğine de olsa kurtulmak ve kendi cennetlerine dönmek her şeye bedeldir.

²² Kula 2011 s. 20-40.

Sonuç

Bekir Yıldız, 1961'de imzalanan işçi göçü anlaşması sonrasında Almanya'ya giden ilk kuşak Türk işçileri arasında yer alır. Hem bir işçi olarak bu göçe dâhil olması hem Almanya'daki işçilerin yaşantılarına tanıklık etmesi, yazarın ilk elden deneyim kazanmasını sağlar. Yazar; işçilerin Almanya'daki yaşantılarını, karşılaştıkları güçlükleri, kültür şokunu, yeni deneyimlerini, tutunma mücadelesini, ailelerine ve yurtlarına duydukları özlemlerini, dil engellerini, aidiyetsizlik duygularını, Almanya'nın büyüüne aldanıp orada bulunma amaçlarını unutmalarını, kapıldıkları heveslerini, yenilgilerini ve kaybolan değerlerini *Türkler Almanya'da* adlı romanında anlatır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin ve Almanya'nın iktisadi, sosyal, kültürel hayatını karşılaştırarak vermesi de romanı önemli kılan sebepler arasındadır.

Almanya'nın kapitalist düzenine romanda başkaldıran yazar, Almanları makineye esir olmakla suçlar. Almanlar hakkında genellikle olumsuz bir bakış geliştirir; ancak onların iş disiplinini beğenir. Yine de Almanya'daki yoğun iş temposu; insanların aile ilişkilerini, yaşadıkları aşkları, sosyal hayatlarını sınırlar ve paylaşımlar azalır. Buna bağlı olarak da herkes yalnızlaşıp birbirine yabancılaşır. Kişiler gittikçe makineleşir, zaman ve iş insan iradesine el koyar ve yaşama tutunmak için bunların kölesi olmaya mecbur kalınır. Ayrıca duygularıyla hareket eden Türklere karşı akıl ve mantığa sadık kalan Almanlar, Türkleri anlamakta zorluk çeker; aynı şey Türklerin Almanları anlama noktasında da benzerdir. İki millet arasında ciddi kültürel farklılıklar olması, birbirleriyle kaynaşmalarını engeller.

Bekir Yıldız; Türk kadının toplumdaki yerini, iş hayatındaki önemini, kadına olan bakışı, Türk insanının iş disiplininden ve üretimden uzak yapısını eleştirel gözle anlatır. Türkiye'nin sanayileşmede geri kalmışlığını, kadına bakışta da arar. Ona göre kadın, eve hapsedildiği sürece ekonomik anlamda ailede bir kazanım söz konusu değildir. Kadını, iş hayatına dâhil eden yazar; kadının emeğinden faydalanmayı doğru bulurken bir erkek kadar özgür olmasına taraftar olmadığını hissettirir. Bu da yazarın bir çelişkisi olarak karşımıza çıkar. Yazar, erkek egemenliğini, bir kadınla paylaşmaktan yana değildir. Yazarın kadına bakışı, onu aydın kimliğinden uzaklaştırır.

Yazar, romanda daha çok yaşadıklarını ve düşüncelerini verme telaşındadır; bu nedenle estetik kaygıyı göz ardı etmiştir. Bazı yerlerde ders verme amacıyla didaktik bir üslubun

hâkimiyeti hissedilir ve sanatsal zevke ulaşamayan bir kurulum göze çarpar. Yazarın, önyargılarını kıramadan verdiği sorunları derinlikli olarak analiz ettiğini söylemek de güçtür. Almanların ırkçı eğilimlerini kullandıkları arabalarda bile görür, hiçbir Alman bir Amerikan arabası kullanmaz. Kapitalizmin etkisiyle para ve makineye esir olan Almanlar, kendi ırkları dışındakileri aşağılar.

Romanda anlatılan kişilere bakarak ve onların yaşantılarını göz önüne alarak, ilk kuşak işçilerin kültürel kimlik değişimlerinin hızlı bir şekilde gerçekleştiği söylenemez. Alman kültüründen etkilenip bunu içselleştirmek, uzun bir süreci gerektirdiği için ilk kuşağın sadece Türk ve Alman kültürü arasında bir bocalama yaşadıkları söylenebilir. İki kültür arasında yeni kimlik oluşumu sonraki kuşaklarda belirgin bir hale gelecektir.

Romanın temelini oluşturan kapitalizm etkisi, göçmenlerin yaşadığı dil, inanç, eğitim, iş, yabancılaşma, çatışma, kadın sorunları ve yurt özlemi gibi izlekler, Doğu-Batı karşılaştırmasıyla ele alınır ve göç edebiyatının şekillenmesine hizmet eder.

Kaynakça

Abadan-Unat, N. 2017: *Bitmeyen Göç, Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*.

Adıgüzel, Y. (2018). *Göç Sosyolojisi*. Ankara.

Asutay, H. 2017: *Türk-Alman Göçmen Edebiyatı, Yazarlar Sözlüğü*.

Asutay, Hikmet; Çarıkçı, Tuğba: “Göçün Ellinci Yılında Almanya’da Yükselen Değer: Türk-Alman Göçmen Yazını”. *Humanitas* 5 (Tekirdağ 2015).

Cengiz, Semran: “Göç, Kimlik ve Edebiyat”. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, Vol. 2, No. 3, (2010).

Durukoğlu, Salim: “Bekir Yıldız’ın Eserlerinde İzlek ve Yapı”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Elazığ 2012).

Kula, Onur Bilge. “İş Göçü ve Kültürel Kimlik”, *50. Yılında Göç* (2011).

Narlı, M. 2012: *Roman Ne Anlatır? Cumhuriyet Dönemi 1920-2000*.

Pazarkaya, Yüksel: “Göç Süreciyle Yurt Dışında Oluşan Türk Edebiyatı”. *Türk Edebiyatı Tarihi* 4. Editörler: Talat Sait Halman vd. İstanbul 2006.

Şen, Faruk; Tunca, Didem: “Almanya’da Yaşayan Türk Kadınlarının Göç Deneyimi”. *50. Yılında Göç*. Editör: Faruk Şen. Ankara 2011.

Uğurlu, Seyit Battal: “Otomobil ve Benlik: Türk Edebiyatında Araba Olgusu”. *Turkish Studies* 4 /1 (2009).

Ürkek Yakut, Gülizar: “Bekir Yıldız’ın Hayatı ve Romanları”. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Çanakkale 2006).

Zengin, Erkan: “Türk-Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü* 12 (Ankara 2010).

Yıldız, B. 2012: *Türkler Almanya’da*.

A Critical Book Analysis from Transnational Perspective-The Lowest of Low

Faruk ÇAM*

Abstract

This article aims to make a critical analysis of the book, named *Lowest of the Low*, in the light of methodological nationalism premises. 20th century brings nation-states as main determinants in the political arena. Thus, nation-states are taken into consideration as container of society, and society within the borders is perceived as a solid whole. This perception causes us to fall into territorial trap. In addition to that, social integration presuppositions following economic integration, therefore, have been proposed by academics will be able to be observed. Turkish guest worker-immigration to Germany, at this point, stands in academics' way, those study on migration, as a case that is to be contemplated when current migration policy crises need further endeavor. Transnationalism and globalization necessitates mobility of greater number of people and more complex web of division labor. Hence, society is directly is indirectly influenced and appears as more complex structure, as well. Migration, whether it became reality voluntarily or forcibly, is a phenomenon which has a great share in society's complex structure. This book provides us a unique chance to study these changes and which points methodological nationalism misses even in the time book was published, in 1986. In addition to this, this article aims to facilitate methodological nationalism principles to be explained overtly, so as to enable readers to assess current migration policies and implementations by officials. Disguising himself as Turkish worker and living the life what a Turkish worker would have lived, so as to speak walking in someone's shoes, and recording these moments provide us idiosyncratic information where one can gather almost impossibly.

* Middle East Technical University, Ankara

Introduction

With the beginning of 21st century, characteristics of social science research, especially in sociology, has started to change. We wouldn't be so wrong if we claim that 20th century was a century of nation-states. This assertion has led us to see things through nation-states only. Academics and scientists has long realized their experiments and researches by framing the issue according to nation-states. Methodological nationalism is an approach to social sciences, like methodological individualism. Methodological nationalism subsumes society under nation-state. A society which lives within nation-state's territory is taken as a solid and unified whole according to this approach. The importance of nation-state, therefore, increases. So, the people, individuals, minorities and integral parts of this society are not taken into consideration as focal points anymore. Because from onwards, nation-states have become what really matters. However, methodological nationalism understanding has required to go through a radical change in the late of 20st century.

The tips of this radical change was ignited with vicissitudes in market economy by 1980s. Enlargement and empowerment of transnational companies when encountered with massive transnational demands have led to resilience in nation-state's absolute sovereignty claim within nation-state borders. The presupposition of uniformity of people in a certain nation-state, and endeavors to make sociological studies with respect to given presupposition will cause us to fall into trap. Territorial trap (Agnew, 1994) refers to points that social scientists will miss as long as they take this presupposition for granted whilst they study territory, authority and rights (Sassen, 2006) , and the interrelation between them and nation-state. Although, emergence of problems induced by methodological approaches and puzzles that can't be explained by this approach has already started before 1980s. Increased efficiency of transnational companies might have given a dramatic rise to deterritorialization and denationalization, however, fractures of uniformity was observable in social life even in 1970s. "*Lowest of the Low*"¹ provides an unprecedented information and experience concerning aforementioned fracture. Book was written by an undercover, investigative journalist, Günter Wallraff. He disguised himself as a typical Turkish

¹ (Wallraff, 1986)

guest worker, and applied jobs with the same appearance. Wallraff hid his identity from his friends, chiefs and everybody else. During two years period, Wallraff made video and voice recordings and took notes of what he had witnessed in the worksites. Narratives in the book helps us to understand how badly we will fail if we take society as uniform for granted, and approach social issues from methodological nationalism perspective. Book, itself, can be considered as true events that were went through by Turkish workers, since Wallraff was so successful at hiding his identity.

Lastly, this article tries to make a critical analysis of the book called *Lowest of the Low* in the light of given theoretical perspectives. This analysis will be conducted by explicating narratives which enables us to achieve implications of the fallacy of methodological nationalism. These fallacies will be determined according to premises of methodological nationalism, e.g. isomorphism between people and society.

Theoretical Background: Methodological Nationalism and Territorial Trap

As Schiller and Wimmer defines, methodological nationalism is understood as the assumption that the nation/state/society is the natural and political form of the modern world (Nina Glick Schiller, 2002). As a result of that, social scientists start to see the world divided into nation-states as discrete and autonomous parties. For this reason, any one or any social element doesn't follow order, therefore breaks so-called uniformity in the society, will not be appreciated. In order to see this, migratory events and issues concerning migration gives us plenty of "worksites" where we can observe this endeavor. Sharp rise in the refugee and migration flows that have been encountered in last two decades, gave us convenient examples in examining methodological nationalism. Methodological nationalism, to operationalize, can be utilized in three modes. To briefly explain, methodological nationalism, first, ignores whatever –cultural, religious, ethnic- is excluded from its dominant modus. Thus, it creates a viable background for implementation of methodological nationalism. Secondly, methodological nationalism contends for adaptation and creation of "others" to "unified" social texture via empirical sciences. Lastly, territorial limitation serves methodological nationalism by establishing tangible borders for nation-states and territorial limitation of the study of nationalism and state building, as well (Nina Glick Schiller, 2002, pp. 302-308). As for observing implications of methodological nationalism on migration studies, we need to take a closer look at nationalist thinking and container model of society. Society and individuals mean to nation-states as people who exercise democracy, citizens, pieces of solidarity

group and homogenous parts of whole within national borders. Migration phenomenon challenges all the features of nation-state that were stated above. As a result, migrants are seen as a threat to well-being of nation-state.

Methodological nationalism, in its essence, relies on the premise and principle of requiring a uniformity of whatever the nation-state or dominant modus within a political border. Hence, deliberately or not, it is indirectly- or, again, not- a sovereignty issue comes to foreground. Yet it is very clear in the minds of readers of political literature, nation-state and modernity are the concepts that goes hand in hand along the literature. Although it is not as equally uttered, sovereignty is another concept in the literature that is directly bonded with those two concepts. Here one has to make a critical thinking of sovereignty and methodological nationalism. One vital question at this point is that how one would be enabled to reconcile methodological nationalism and sovereignty, that is to say –indirectly- with nation-state and modernity? The answer is pressure. If methodological nationalism prerequisites uniformity or isomorphism among its components, in order to create this uniformity it is inevitable for some factions of society will be smoothed.

In order to explicate this interrelation among aforementioned concepts and give a better link for the coherency of the paper, I would like to remind premises of Chantal Mouffe about democracy. Mouffe basically denies antagonistic model of democracy and instead of that, she recommends agonistic model of democracy. The reason why she propones this distinction is that because antagonistic model of democracy leads some factions of society to be smoothed and lose their some part of identity along the way of surviving in the society. Therefore, very essential values of democracy are being by-passed via itself. Agonistic model of democracy takes a chance on survive. To come back to the methodological nationalism and sovereignty, there is a closeness between antagonistic model of democracy and methodological nationalism. As methodological nationalism presupposes isomorphism among the people, methodological nationalism doesn't give people chance to survive in the society. Yet, this presupposition is vague, abstract and unsubstantial. Because the very base of isomorphism idea has to be built on creation of "the other". That is to say, even though there is a presupposition of isomorphism, it's not essentially true and substantial.

Territorial trap is a concept when one takes for granted this presupposition. It is a trap, for sure, that deceives social scientists when it is to embrace migration. However much isomorphism in a

territory is stipulated parallel to methodological nationalism, it is most certainly not the case when it comes to deal the issue that is at hand.

Concerning nationalistic claims, migration, firstly, destroy the isomorphism between people, sovereign and citizenry. Because transnational migrants are presumed to loyal to another state whose citizens they are, as long as they are not naturalized. Secondly, immigrants destroy the isomorphism between people and nation. . In this approach, the endeavor of “erasing the spots on the pure colors of fabric” seen as the main duty of nation-state. Thirdly, immigrants destroy the isomorphism between people and solidarity group. By solidarity group, we mean a group of people where they created a solidarity which allows people -who are “same” and integral part of the society- to benefit from solidarity group’s concessions, e.g. welfare funds, welfare state benefits. Lastly, in the eyes of nationalists and methodological nationalist, every move is seen as an exception to rule of sedentariness of nation-state (Nina Glick Schiller, 2002, pp. 308-311)

Disclosing Secrets of Germany’s Industrial Leadership Myth: *Lowest of the Low*

Federal republic of Germany (*hereupon FRG*) and Turkey signed an agreement which facilitates Turkish workers to go FRG as guest workers. Turkish presence in FRG increased dramatically since then, with 22.000 people in 1963; 133.000 people in 1966; 272.000 in 1970; and 528.000 in 1973². Turkish migrants were employed both legally and illegally. As birth rates and active population decreased after WW II, FRG accepted guest workers from not only Turkey, but also other countries like Italy, Yugoslavia. Thus, population became more complex within the borders of nation-state. The book narrates what has happened to so-called Turkish worker *Ali*, in illegal market. Narratives let us observe methodological nationalism approach will fail if we look at German population. Postulating German population as whole within the borders of FRG will be rebutted in the light of narratives. Methodological nationalism presupposes isomorphism between people and solidarity group; people and nation; and people, sovereign and citizenry. In order to implement these presuppositions first, difference or otherness is ignored; later is tried to be naturalized then finally methodological nationalism places a territorial lens for every phenomenon.

The book clearly shows that Turks are not accepted -are ignored- to the society, even though the book was written in 1986 and Turkish presence in FRG has turned 25 years since the agreement.

² (Abadan-Unat, 1976, p. 387)

One day, Ali wanted to convert to Christianity, so he went to a church in the neighborhood. At first, when priests notice that he is a Turkish judging by his appearance, knocking doors remained unanswered. Then Ali tried another churches trying not to be seen in advance. When he managed to meet priests he was refused and stipulated with long list of provisos, i.e time limitation, and education of religion. Despite the fact that Ali proved he had enough knowledge about Christianity, he wasn't allowed in to congregation. With the desire for conversion Ali visited so many churches and he was refused by them all, but one. The one church was in a suburban area whose priest was once immigrant from Poland. Thanks to a Polish priest, despite refusals from Germans, he finally could have converted to Christianity.³

Although some Turkish workers obtained German citizenship, they are still not perceived naturalized to society, and thus, establishment an isomorphism between people and sovereign became impossible. In most confrontations, they are seen as usual suspects and dishonest citizens.

“... One of the police officer makes a suggestion to his chief: “Better we should take him to the bank office and make a confrontation.” Ali leaps eagerly: “That’s great! Let’s do it, now!” Then Ali makes a move towards police car with his overall whose original color cannot be seen because of grease and dirt. Police chief holds Ali by his arm, and shouts: “Hey, Stop! You will mess seats up!” By the way, lots of people gathered around us. A housewife with his fully packed grocery packet yells at me: “He tried to attack to a German girl!”⁴

This narrative is very practical for staging the sorrowful results of encounters in the public. However, the truth is so otherwise. Ali and one of his worker friend from Thyssen (an iron-steel industry) were waiting for their chief in a pub, in order to discuss about the money that they couldn't get from him. They were spending very valuable time of theirs, which could be spent by resting instead of waiting for their chief, in a pub. However, their chief didn't show up in the pub. In the meantime, police entered to pub and asked for a guy who was around 40 and 1.70 meter tall. Policemen asked customers in the pub about described bank robber. Then they left the bar. Later, three policemen also entered the pub and this time they also asked questions about robbery and

³ (Wallraff, 1986, pp. 55-77)

⁴ *Ibid.* (p. 130)

robber. It was obvious that that two groups of policemen were unaware of each other, which meant another familiar disorganized German police was in action. This time, however, policemen stared at two workers sitting in front of the counter. Policemen called them to come outside, however Ali, at first, objected because he had nothing in familiar with the robber that was described by policemen. They were moved out of the bar forcefully. Later, Ali was interrogated by policeman about his labor. He was asked about registration and labor-card which was filled out by the factory while starting their shift. On this rare occasion, Ali started to speak Adler (the chief) and Thyssen, about how they were being exploited as a worker. However, police didn't even care. While this conversation was happening outside, an old lady who was a bystander, approached to them and said these words to him, which had nothing to do with Ali or even with the case was happening right there.

Then, a fracture isomorphism presupposition also can be seen in relationship between people and nation. Neither Turks nor Germans embrace each other and give a warm welcome. In times of hardship, therefore, people suffer by themselves.

“ ... He (Osman) finally confesses me that he sometimes sleeps on the banks at parks. He might be deported to Turkey unless he finds a proper place of residence and registers himself. Because he benefitted social aid from municipality for a few times. (...) His German is better than his Turkish, however he speaks both of them as a foreign language. He doesn't know where his home is. Feels like someone has taken his soul away, he say so.”⁵

Endeavor for creating “them” can be sometimes very unjust. Event though, a society shares a quite good amount of time together and a has ample memories shared, dominant group may look for a scape goat, not just for blaming but for bullying. In this narrative, Osman is a colleague of Günter Wallraff, known as Ali in the book, who was born in Turkey and left there when he was one or two years old. Later, his family settled down in Germany. Then he went to his “parents homeland” (it is stated in the book deliberately) to visit for couple times. So, we can say he has spent almost all his life in Germany. However, he could find almost worst jobs in Germany. As it was stated in the narrative, now he is homeless. Thus, Ali offered him to host in his apartment in

⁵ (Wallraff, 1986, p. 155)

DieselStrasse in which is very close to the factory where they have been working. However, Osman refuses this offer because he prefers sleeping on the benches at the park than staying at a place where is around the factory, so that he could escape from poisonous factory. Because he is already psychologically devastated and his state of health going worse every day because of the dust they are inhaling due to the work in the factory. Sometimes, Osman says, he thinks of committing of suicide. When they are at the top of blast furnace for cleaning around, where the metal is melted, he thinks jumping into the furnace. Osman says, it will just sound like “tss” then that’s it. Everything finishes. Later, Osman tells Ali that he is probably going to leave his current work and then move to his uncle in other German city, Ulm. He, at first, doesn’t want to talk about the job he will take there. Later, he told Ali that he will be a human cavy, he will take tests in a medical clinic where mostly uses Turkish, Pakistani, Indonesian and Latin American people.

For a human being, being volunteered for cavy in order to earn money is most inhumane situation of human exploitation at every level. Exclusion from a society, even though you have been born to it, is among the reasons that are stemmed from methodological nationalism and isomorphism principle accordingly.

Lastly, distribution of welfare within nation-state emerges as big problem here. Because letting people, who are seen as other, to benefit from state creates disagreement in society. Since it can't be *ignored* anymore, nationalistic approach tries to *naturalize* these people by giving extra orders. In this position, we can't refer to isomorphism between solidarity group and people.

“... he is showing a brochure which was taken by a Turkish friend from Lünen. It is paper concerning the instructions of a youth center connected to the municipality. These are written in the section of “Rules to Be Obeyed for Guests in Germany”:

- If German people are present, at least you are you are talking about German people, you need to speak German.
- If we, the Germans, eat garlic, we don’t go out in public. We are expecting the same from foreign guests, as well.

- Foreign youngsters take for granted benefiting from the youth centers, since their parents are working and paying taxes; they should know that this is valid only if they adjust to the public.”⁶

To conclude, Turkish guest workers are seen as stains in a fabric. They are discriminated and not accepted to society. Therefore, we can't claim that methodological nationalism and its premises facilitate us a useful guidance in understanding social phenomenon. Because if we take methodological nationalism for granted, we fall into territorial trap causing us to suppose all Turkish people as garlic eaters and rapists, German people as all the people living in the Germany's borders and leaving us with the frustration of presumption of “nasty” Turkish worker, while he is a “pure” German investigative journalist.

Conclusion

The main aim of this paper is to demonstrate that methodological nationalism approach in social sciences will fall short of explaining social phenomenon at certain degree. Presupposition of society within borders as holistic, will lead us to fall into territorial trap. Because from late 1980s to these days, developed web of transnational relations required nation states to be reconfigured rather than demolished. Even now, it is a debated issue that migration studies require more anthropologic-ethnographic approach. (Benezer & Zetter, 2014) Therefore, *Lowest of the Low* has an idiosyncratic nature which enables us to examine disputed areas and shortcomings which are resulted from the approach of methodological nationalism.

Indeed, *Lowest of the Low* is a remarkable book that required excessive sacrifice for its writer. Thanks to these efforts and sacrifices, scholars can observe how methodological nationalism fell short even in 1986. It is important to note that the phrase *even* is very determinant at this point, because current migration policies and migrants are facing more or less the same problems and shortages. Today, Turkey is undertaking a massive Syrian refugee influx through its borders. Discourses are increasingly getting similar with those witnessed towards Turkish guestworkers in the book. Turkish approach towards Syrian refugees are problematic at this point and this approach is evidently overlapping with methodological nationalism premises. Because Syrian people are seen as the stains in the fabric, now. Even though their presence in Turkey exceeded 6

⁶ (Wallraff, 1986, pp. 99-100)

years since then, still, dire situations can be encountered. Accusations that are comprised of criminals, welfare consumers, rapists, Easterns, uncivilized people, incompatible with Turkish society, are explicit examples of Turkish methodological nationalism at this point.

Yet there are shortcomings, though. Turkish nation is far more multicultural society than presupposing its uniformity and isomorphism. Therefore, converse approaches can be performed even the reaction is against the same incident. Policy makers, therefore, should be very well aware of the fact that they can no longer implement policies that are compatible with methodological nationalism. Educational, cultural, religious, housing, criminal and any other regulations are to be made not for adapting these people but for directing Syrian people's course of flow in Turkey. Migratory movements are to be conceived as the movement between two fixed points, rather it should be explicated as never ending process of moving. One can't divide movement. Movement can't be immobilized. Even though policies are not made to adopt these people, Syrian population will already adopt concurrent society around them. Harmonization is a process that is to be avoided from notice.

To portray a comprehensive social and political construct, shortcomings of methodological nationalism shouldn't be overlooked and there is needed a change in the perception of nation-state and society.

Since movement cannot be divided between points, it is very unnatural to divide people between borders and nations which are inherently determined by the territory. If this unnatural process of disintegration are to be taken for granted, a domestic and foreign polarity is inevitable. As a result of this, states are started to be seen as the containers of the society. Nevertheless, just as a bottle fully filled with water can stay still. But when it is so cold or hot, it starts expanding and explodes the bottle. Because, the nature of water doesn't accept boundaries. Just as people and society cannot be imprisoned within nation-state border and mindset.

Bibliography

- Abadan-Unat, N. (1976). *Turkish Workers in Europe 1960-1975: A Socio Economic Reappraisal*. Netherlands: Brill.
- Agnew, J. (1994). The Territorial Trap: The Geographical assumptions of international Relations Theory. *Review Of International Political Economy*.
- Beck, U. (2007). The Cosmopolitan Condition: Why Methodological Nationalism Fails. *Theory, Culture & Society*, 24(7-8), 286-290.
- Benezer, G., & Zetter, R. (2014). Researching Directions: Conceptual and Methodological Challenges and Reserching Refugee Journeys. *Journal of Refugee Studies*, 28(3), s. 297-317.
- Biswas, S. (2010). W(h)ither the Nation-state? National and StateNational and State Identity in the Face of Fragmentation and Globalisation. *Global Society*, 175-198.
- Chernilo, D. (2006). Social Theory's Methodological Nationalism. *European Journal of Social Theory*.
- Chernilo, D. (2007). *A Social Theory of the Nation-State: The political forms of modernity beyond*. New York: Routledge.
- Cox, R. W. (1971). Labor and Transnational Relations. *International Organization*.
- Joseph S. Nye, J. a. (1971). Transnational Relations and World Politics: An Introduction. *International Organization*.
- Kaya, A. (2017). İstanbul, Mülteciler için Cennet mi Cehennem mi? Suriyeli Mültecilerin Kentsel Alandaki Halleri. *Toplum ve Bilim*(140), pp. 42-68.
- Malkki, L. (1992, February). National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology*.
- Nina Glick Schiller, A. W. (2002). Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks*, 301-334.
- Sassen, S. (2006). Chapter 9: Conclusion. In S. Sassen, *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages* (pp. 401-423). New Jersey: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2006). *Territory, authority, rights: From medieval to global assemblages*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schiller, N. G. (1994). Chapter One: Transnational Projects: A New Perspective. In N. G. Linda Basch, *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. London: Gordon and Breach Science Publishers.
- Wallraff, G. (1986). *En Altakiler* (8th ed.). (O. Okkan, Trans.) İstanbul: Milliyet Yayın A.Ş.

Osmanlı Dönemi Yazılı Kaynaklarında Geçen Bulgarca Alıntılar

Meryem SALİM*

Özet

Her toplum tarihi gelişiminin dönemlerinde komşu veya komşu olmayan devlet ve toplumlarla çeşitli ilişkilerde bulunmaktadır. Bu ilişkiler sonucu din ve medeniyet alanındaki değişimler bağlamında dile ve kültüre zaman ve mekâna göre farklılıklar gösteren bir takım yabancı unsurlar girmektedir. Bir dilin yalnızca söz varlığının incelenmesiyle, o dili konuşan ulusun yaşayışı, o toplumdaki kültür hareketleri ve başka uluslarla ilişkileri hakkında büyük ölçüde bilgi edinilebileceği dilbilimcilerin ortak görüşüdür.

Türkçenin Osmanlı dönemi, XIII. yüzyılın sonunda kurulan Osmanlı devletinin sınırları içerisinde başlı başına bir dil olarak gelişme ve biçimlenme dönemidir. Osmanlılar uzun tarihi geçmişi boyunca Bulgar halkıyla karşılıklı ilişkilerde bulunmuşlardır. Bu iki toplumun akraba olmayan dilleri arasında da karşılıklı alış veriş sonucu bir dilden ötekine çeşitli dil unsurları geçmeye başlamıştır. Osmanlı döneminde Bulgar topraklarında hazırlanan çeşitli karakterdeki belgelerde (XV-XX yy. arası yazılı kaynaklarda) birçok Bulgarca alıntılara rastlanılmaktadır. Bu tespitler, karşılıklı dil etkileşimin en güzel ispatı sayılmakta, ciddi bilimsel leksik araştırmalarına zemin hazırlamaktadır. Osmanlı belgelerinde Bulgarca alıntılar Türkçe tümcelerde, Türkçe sözcüklerle beraber kullanılmış ve bu leksik unsurları hem iki dil arasında süregelen ilişkiler açısından, hem iki dilin tarihi gelişmesi açısından bir hayli ilginç sayılmıştır. Bu bakımdan Osmanlı belgeleri Türk dili ve Bulgar dili tarihinin incelemesinde önemli kaynak oluşturmaktadır. Bildiride Osmanlı yazılı kaynaklarında geçen Bulgarca leksik unsurları tematik olarak gösterilip, bazı ses bilgisi ve biçim özellikleri açıklanmaktadır.

* Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi, Bulgaristan

Giriş

Yüzyıllar boyu dilin insan yaşamındaki yeri çok değerli olup toplumun en temel yapılarından ve kültürün en önemli öğelerinden biri sayılmıştır. Bir toplumun kültürünü korumak, güçlendirmek ve yaymaktan bahsedildiğinde, dil de bu yapının içinde önemli bir öge olarak dikkate alınmalıdır.

Bilindiği üzere, dil durgun (statik) bir yapıya sahip değildir. Ayrıca, dil ile sosyal yapı arasında sıkı bir bağlantı vardır. Sosyal yapıda ve kültürde kendini gösteren bütün değişme ve gelişmeler bu bağlantı dolayısıyla doğal olarak dile de yansır. Bu bakımdan dil, kendisini biçimlendiren temel dayanaklar açısından sosyal yapının ve kültürün sadık bir aynası durumundadır.¹

Dil, bir büyük sistemdir ve her yönüyle bir bütün olarak incelenmelidir. Dilin yazılı ve sözel olma özelliği, kültürel birikimler için yeni imkânlar sunmakta ve bir toplumun hızlı değişim ve gelişimi için gerekli koşulları temin etmektedir.

Yüzyıllar boyu birlikte ve birbirlerinin yanında yaşayan Türkler ve Bulgarlar, kültürel ve sosyal açıdan birbirleriyle yakın ve kaçınılmaz etkileşimde bulunmuşlardır. Bu iki milletin kültür, gelenek ve görenek, terimler, atasözleri, deyimler ve sözcükleri birbirinden etkilenmektedir. Şüphesiz, Türkçe ve Bulgarca yazılan tarihi kitaplara, ansiklopedilere ve sözlüklere, her türlü edebi eserlere bakıldığında, bu iki kültür ve dilin birbirinden etkilendiği dikkat çekmektedir.

Türkçenin Osmanlı dönemi, XIII. yüzyılın sonunda kurulan Osmanlı devletinin sınırları içerisinde başlı başına bir dil olarak gelişme ve biçimlenme dönemidir. Osmanlı Türkleri adı verilen bu devletin uyrukluları uzun tarihi geçmişleri boyunca Slav halklarıyla karşılıklı ilişkilerde bulunmuşlardır. Kafkaslar'dan Ruslar ve Ukraynalılarla, Balkan Yarımadası'ndan Güney Slav halklarıyla, bir dereceye kadar da Batı Slav halklarıyla ilişkileri olmuştur. Osmanlı Türklerinin uzun süreli ve direkt ilişkileri Güney Slav halklarıyla olmuştur. Bu, XIV. yüzyılda Osmanlıların Balkan Yarımadası'na hâkimiyeti ve Bulgarların, Sırpların, Slovenlerin v.b. Slav halklarının topraklarını ele geçirilmesi sonucu, Türklerin pek uzun süren ve direkt

¹ Korkmaz, Z., "Balkan Türkçesi Ağızları ile Türkiye Türkçesi Ağızları Arasında Sosyo-Lengüistik Açından Kısa Bir Karşılaştırma," *Belleten*, II, 2010, s. 105.

ilişkileri sayılmaktadır. Balkanlar ele geçirildikten sonra buralara Anadolu'dan Türkler yerleştirilmiştir. Böylelikle Türkçe ile Balkan Slav halkları ve dilleri arasında daha sıkı ilişkilerin başlamasına olanak sağlanmıştır.²

Osmanlı (Türk) kültürü geniş hoşgörüsü sayesinde hâkim olduğu topraklarda kabul görmüştür. Bulgaristan toprakları, Osmanlı kültür coğrafyasında önemli yer tutar. Bu konuda kültür ve edebiyatın merkezi haline gelmiş şehirlerden ve burada doğup yetişen şairlerin divan edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlamış olduklarından söz etmek yeterlidir.³

Slav-Türk ile Türk-Slav dil araştırmalarının tarihi geçen yüzyılda başlayarak çeşitli evrelerden geçmiş olduğu bilinmektedir. Başlangıçta bu dillerin öğrenilmesi ve incelenmesinde pratik amaçlar güdülmüş, daha sonra yavaş yavaş bilimsel raylara oturtularak ilginç sonuçlar elde edilmiştir⁴. Bu bilim yolunda yerli ve yabancı bilginlerin çalışmaları birçok değerli eseri meydana getirmiştir.

Türk-Slav dil ilişkileri konusu çerçevesinde Türk-Bulgar dil ilişkileri çok önemlidir. Elde edilen araştırma ve tespitler hem Türk dili tarihi, hem de Bulgarca açısından büyük önem taşımaktadır. Bulgarcanın bazı diller üzerindeki etkisinin tespit etmek, Bulgar dilcilik bilimi açısından özel bir değer taşımaktadır. Bu konu, yabancı dilciler tarafından kısmen ele alınmış, son yıllarda da Bulgar dilcilerinin araştırma konusu olmaya başlamıştır.⁵ Türkiye'de Türk halk ağızlarıyla ilgili yapılan araştırmalar, 1950'lere kadar yayımlanmış diyalektoloji ve folklor malzemesine ve Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı Türkiye'de Halk Ağızından Söz Derleme Dergisi'ne dayanmaktadır. Ancak altmışlılardan sonra bu yönde çalışmalar daha da yoğunlaşmış, özellikle Anadolu ağızları Türk dilcilerinin esas araştırma konusu olmuş, monografik eserler yazılmıştır.⁶ Bulgaristan'da da bu alanda yapılan araştırmaların bir asrı aşkın tarihi bir geçmişi vardır. Yirminci yüzyılın başında Bulgar dilci B. Tsonev Bulgarcadaki yabancı leksik unsurları araştırmış ve bunların arasında Türkçe alıntılarının sayısının en yüksek olduğunu tespit etmiştir⁷. At. İliev, Bulgaristan'ın her yöresinden yer adlarını toplayıp,

² Yenisoğlu, H., *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri. Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*. TDK Yayınları, Ankara, 1998, s. 16

³ Hasan, V., "Şumnu'da Yetişen Divan Şairleri," *Turkoloji'ni izsledvaniya* 2017, Şumen, 2017, s. 116-132.

⁴ Yenisoğlu, H 1998 s. 8

⁵ Yenisoğlu, H 1998 s. 9

⁶ Bkz. Eren, H. 1948: "Anadolu Ağızlarında Rumca, Slavca ve Arapça Kelimeler," *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. Ankara, VI. 1948, 445-448; Eren, H. 1960: Eren, H., "Anadolu Ağızlarında Rumca, Slavca ve Arapça Kelimeler," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1960.

⁷ Tsonev, B. 1984: *İstoriya na bulgarskiya ezik II*. София, 1894, s.152-177

zengin malzemeye dayanarak inceleme yapmış ve Bulgar yer adlarının Türkçe söyleyiş sorununu ele almıştır. Araştırmacı, Bulgar yer adlarındaki ses değişimlerini doğru bir şekilde gruplandırmış, ancak Türkçenin ses kanunlarını bilmediğinden, bazı yer adlarının ses yapısındaki değişiklikleri yanlış yorumladığı görülmektedir.⁸

Türkler, Balkanlar'a egemen olduktan sonra buradaki halklar Türk kültüründen ve Türk dilinden pek çok şey almış olduklarını belirtmek yerinde olur. Türkçe alıntılar Bulgarcaya direkt olarak girmektedir. Bu, bir yandan yazı dili yoluyla, öte yandan da halk ağızları yoluyla gerçekleşmiştir. B. Tsonev, Bulgarcada Türkçe alıntılarının sayısının bazı bölgelerde 5,000 dolayında olduğu tahmin etmektedir. P. Slaveykov, 1880'lerde Bulgarcada Türkçe alıntılarının sözlüğünü hazırladığı ve bu eserinde yaklaşık 10,000 Türkçe sözcük tespit ettiği bilinmektedir. Günümüzde Bulgar konuşma dilinde ve özellikle halk ağızlarında Türkçe kökenli sözcükler oldukça çoktur.⁹ Türkçe, bugünkü bazı araştırma sonuçlarına göre Bulgarcaya 3,500 kadar sözcük vermiştir. Bulgarcadaki Türkçe sözcükler en eski dönemlerden günümüze kadar eşsiz dilsel malzeme sayılmaktadır. Değişik açılardan ele alındıklarında Osmanlı (Türk) mirasının Bulgar dili ve kültüründe önemini göstermektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlılar uzun tarihi geçmişi boyunca Bulgar halkıyla karşılıklı ilişkilerde bulunmuşlardır. Bu iki toplumun akraba olmayan dilleri arasında da karşılıklı alış veriş sonucu bir dilden ötekine çeşitli dil unsurları geçmeye başlamıştır. Bulgarca köken bakımından Hint-Avrupa dil ailesinin, Slav dilleri alt kolunun, Güney Slav grubunun, Güneydoğu Slav dillerinin bir üyesi durumundadır. Bulgarca Güney Slav grubuna ait olmakla birlikte Balkan Dil Birliği'nin de bir parçasıdır. Bulgar dilinin tarihi gelişimi içinde Balkan yarımadasında Slav dili konuşmayan komşularıyla ilişkileri, dil yapısında diğer Slav dilleri ile mukayese edildiğinde önemli değişimlere sebebiyet vermiştir.

Osmanlı belgelerinin dilindeki Slav ve Bulgarca leksik unsurlarına dair ciddi bilimsel araştırmalar Hayriye Yenisoğlu ile Mariya Mrivkarova tarafından yapılmıştır. Sözü geçen iki dilci, Osmanlı döneminde Bulgar topraklarında hazırlanan çeşitli karakterdeki belgelerde (XV-XX yy. arası yazılı kaynaklarda) birçok Bulgarca alıntılar tespit etmiştir. Bu tespitler,

⁸ İliev, At. 1917: "Turski izgovor na bılgarskite mestni imena," *Spisanie na BAN*, XIV, Sofya, 1917, c. 103-128. 103-128

⁹ Yenisoğlu, H. S. 1998: "Türk-Bulgar Dil İlişkilerine Toplu Bir Bakış," *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 367-384.

karşılıklı dil etkileşimin en güzel ispatı sayılmakta ve bundan sonra yapılacak ciddi bilimsel leksik araştırmalarına zemin hazırlamaktadır.¹⁰

Slav dilsel unsurlarının en erken izleri, X-XV. yüzyıllarından yazılı anıtlarda bulunmaktadır. Örneğin, Slav sözcüğünün ilk kaydı XII. yüzyıldan Selçuk hükümdarı Sancar'ın *Vakayiname*'sinde tespit edilmektedir. Bu eserde XII. yüzyıldan bir takım önemli olaylar ve ünlü Selçuk hükümdarlarının hayatı anlatılmaktadır ki bunlardan biri 1117–1167 yılları arası hükümdarlık etmiş olan Sancar'dır. *Vakayiname*'de Selçukluların İç Asya ve Küçük Asya'daki toprakları hakkında bilgi verilirken, *El Memalik-i Saklab* diye Slav ülkelerinden de söz edilmektedir. Türk ve Bulgar toplumları arasındaki dil etkileşimine vurgu yapan çalışmaların sağladığı veriler önemli hale gelmiştir.¹¹

Osmanlıcada Slav unsuru olarak başlangıçta onomastik alanında sözcükler geçmiştir. Askeri, siyasi amaçla hazırlanan haritalarda birçok yerleşim birimleri, dağ, ırmak gibi yer adları Slav kökenli veya Slav biçimi almış sözcükler yazılmıştır. Bunun yanı sıra, çeşitli belgelerde zamanın geçmesiyle bir hayli Slav kişi adları, hükümdar adları, ünvanlar v.b. unsurlar daha sık görülmeye başlamıştır.¹²

Osmanlı yazılı kaynaklarında Bulgarca sözcükler

Dil tarihi araştırmalarında sicil defterleri, el yazmaları, haritalar, epigrafik anıtlardan yararlanılır. Osmanlı belgeleri de bu kaynaklara dâhil edilmektedir. Osmanlıca-Bulgarca dil ilişkilerinin en güzel ifadesi dil bakımından Osmanlı idari üslubunda hazırlanmış belgeler sayılmaktadır. XV-XX. yüzyıllar arası Bulgar topraklarına ait değişik belgelerde çok sayıda Bulgarca leksik unsurları tespit edilmiştir.

Osmanlı belgelerinde Bulgarca alıntılar Türkçe tümcelerde, Türkçe sözcüklerle beraber kullanılmıştır. Ünlü dilci ve Osmanlı araştırmacısı M. Mrivkarova¹³, Osmanlı yazılı kaynaklarında geçen Bulgarca leksik unsurlarını tematik gruplara ayırmaktadır. Bunları açıklamalı olarak şöyle gösterebiliriz:

¹⁰ Yenisoy, H. 1998; Mrivkarova, M. 2005: *Sledi ot vliyanieto na bulgarskiya ezik vrhu ezika na osmanskite dokumenti* (XV - XIX век). Sofya, 2005.

¹¹ Yenisoy, H. 1998 s. 16; Miyatev, P. 1969: "Slavyanski leksikalni elementi v narodnite govori na tuskiya ezik," *Bulgariki ezik*, No 2, 1969, 176-180.

¹² Yenisoy, H. 1998

¹³ Mrivkarova, M. 2005

1. Etnik gruplar ve topluluk adları:

Bulgar – belgelerde ilk olarak XVIII. yüzyılın sonlarında zikredilmiştir;

Pomak – Rumeli’de yaşayan bir Müslüman topluluğunun adıdır

jena – kadın, dul kadın anlamında kullanılan bir sözcük

prişilets – başka yerden gelme, göçmen

2. Askeri ve idari terminoloji:

bo(l)yar – Asilzadegan ünvanı

voyvoda, voyvodalık – kethüda, önder

gospodar, gospodarlık – hükümdar, hükümdarlık; Osmanlılar zamanında Rumeli’de bazı ağalara verilen ünvanıdır

knez – köy kethüdası (melik, voyvoda)

voynuk (voynik) – asker

baştina – gayr-i müslimler için kullanılan miras anlamında bir sözcüktür

primikür – voynuk teşkilatı içinde çeri-başılardan sonra gelen subaylar

3. Sosyal ilişkiler:

sedyanka – gece imecesi

hora (horo) – el ele tutularak oynanan bir folklor dansı

i(sbor) – toplantı, toplanma

çeta – ufak kuvvetler tarafından yabancı devlet ülkelerine yapılan akın adıdır

4. Akrabalık ilişkileri:

baba – yaşlı kadın (Hristiyan ya da Bulgar kadınları için kullanılmış sözcük)

batko – büyük erkek kardeş

brat – erkek kardeş, birader

bratoş – erkek kardeş anlamında

bratul – erkek kardeş anlamında

bratovçe – erkek kardeş anlamında

5. Lakaplar:

belobrad – ak sakallı

bosyak – yalın ayaklı

gramatik – eğitilmiş, okuma yazma bilen

gırbat - kambur

koşaralı – koyun ağılı olan

sirak - yetim

siromah – fakir, yoksul insan

çujdin - yabancı

6. Meslek ve zanaat adları:

baniçar - börekçi

bıçvar - fiçici

vodeniçar – değirmenci

govedar - sığirtmacı

grınçar - çömlekçi

(i)zlatar - kuyumcu

pilçar - tavukçu

moryak – denizci, bahriyeli

(i)sladkar – tatlıcı, şekerçi

Bu sözcükler, kişi adlarıyla birlikte kullanılmaktadır. Gruptaki meslek, zanaat ve niteliklerini gösteren sözcükler Türkçe, Arapça ya da Farsça kökenli olup kişi adları Bulgarca kullanılmaktadır: *İvan Bakal, Bratoy Bekerin, Velislav Divane, Rayko Temürçi, Kürkçi Bogdan, Radoslav Çarıkçı, Musa Çoban* v.b.¹⁴

Araştırmacı Mrıvkarova, Bulgar meslek adlarının Bulgarları sayarken kullanıldığını, Türkçe karşılıkları ise Türklerin adları ile beraber verildiğini de önemle belirtmektedir.¹⁵

Osmanlı belgeleri, daha XV. yüzyılda Bulgarlar arasında ne gibi zanaatların bilindiği, hangi mesleklere sahip oldukları hakkında da bilgi vermektedir. Daha sonraki yüzyıllarda birçok zanaatın gelişmiş olduğu, ustaları arasında Bulgarların da bulunduğu bir gerçektir.

7. Ev eşyası ve giyim-kuşam adları:

zemlen – yer, zemin

koliba - kulübe

bradva - balta

bıkel – ağaçtan küçük su kabı

bıçva - fiçi

kaçe – ağzı kapalı fiçi

kalpak – deriden şapka

¹⁴ Örnekler: Yenisoy, H. 1998 s. 32-37

¹⁵ Mrıvkarova, M. 2005 s. 222

şevitsa - nakış

prestilka - önlük

kozi (derisi) – keçi derisi

sukno - çuha

8. Tarım aletleri:

karutsa – at arabası

taliga – atla çekilen bir tür araba

korab - gemi

tırnokop - kazma

9. Tabiat, tarım işleri ve mevki adları:

bara – küçük dere, sululuk, su birikintisi

gradina - bahçe

dol – yırım, dere

livada - çayır

padina – vadi

peştera – mağara

potok – akarsu, dere, çay

pıt – yol

piteka - patika

Yazılı kaynaklarda sayısı bir hayli fazla yer ve kişi adları da mevcuttur.

10. **Yer adları:** *Şumnı (Şumlu), İvraca, Vidin, Dolna Maline(a), Dubnice, Karlova, Plevne (Pilevne), Suhindol, Yanboli, Varna, Ivraga, Sofya, Rusçuk*¹⁶

11. **Kişi adları:** *İvan, Stoyan, Petko, Nikola, Ana, Angel, Bayko, Bratoy, Vasilka, Gergi, Izlate, Yuvan, (İ)stoyan*

Her dilin özel adları arasında yabancı kökenliler de vardır. Genellikle böyle yabancı kökenli adlar, dilin kural ve kanunlarına daha tez uyarak adapte olurlar. Bu özellikler Türkçe için de geçerlidir. Türkçenin de özel adlar (tarihi ve çağdaş) listesinde yabancı unsurun payı az değildir ve bunlardan bir bölümü de Slav kökenlidir.¹⁷

Belgelerde kişi adlarına daha çok rastlanır, çünkü soy adları da yalın biçimleriyle, yani kişi adı biçiminde verilmiştir: Stanislav oğlu Prodan, Novak oğlu İvan, Bratoy damadı Radin,

¹⁶ Örnekler: Yenisoy, H. 1998

¹⁷ Yenisoy, H. 1998 s. 15

Todor oğlu Dragoy v.b. gibi. En sık rastlanan özel adlar, İvan, Stoyan, Petko, Dimitir, Radoslav, Nikola, Dobri erkek adlarıdır. Genellikle kadın adlarına seyrek rastlanır, bunlar da *dul* sözcüğü ile beraber kullanılır ve aile reisi sayılan kadınların adlarıdır.

XV. yüzyıldan kalan yazılı kaynaklarda kişi adının ayrılmaz bir unsuru olarak Bulgarca meslek ve zanaat adları yer almaktadır. O dönemde bu sözcüklerin sık sık kullanılmış olması, Türkçenin etkisinin henüz zayıf olduğunu gösteren bir belirtidir. Daha sonraki yüzyıllarda Türkçenin etkisi gittikçe artmış ve Bulgarların meslek, zanaat ve başka nitelikleri daha fazla Türkçe ile Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerle ifade edilmektedir. Bu sözcüklerin birçoğu, daha sonra Bulgarcada soyadı olarak kalmıştır.

M. Mrıvkarova'ya göre iki dil arasındaki sözcük alış verişi yavaş gelişmiştir. Önceleri aynı sözcüğün bir belgede hem Bulgarca, hem de Türkçesi kullanılmaktadır. Bu uygulama meslek adlarında daha da belirgindir. XV. yüzyıl Tahrir Defterlerindeki kayıtlarda *kovaç*, *şapkar*, *katsar*, *svinar*, *tsigular*, *ovçar*, *bırkaç*, *kriçmar* v.b. meslek adlarının Türkçe karşılıkları da verilmektedir: *kürkçi*, *çarıkçı*, *kasap*, *kuşakçı*, *halaç* v.s. gibi.¹⁸ Osmanlı döneminde bu sözcüklerin zaman içinde kullanımları izlenildiğinde bazılarının dilde kalıcı olduğu, *kovaç*, *kriçmar*, *prişilets*, *ovçar*, *belobrad*, *kambanar*, *karutsar* v.b. gibi, bazıları ise Osmanlıcanın dil özelliklerine uyum göstererek zamanla yabancı sözcük konumundan çıkmış sayılırlar: *kalpakçı*, *taligacı*, *voyvodalık* v.b. gibi. Bir üçüncü grup ise yerlerini Türkçe sözcüklere bırakmış olduğu tespit edilmektedir: *barçul*, *korçar*, *krihar*, *kırnar*, *slagur* v.s. XIV-XV. yüzyılda Bulgarcada var olan bu tür sözcükler daha sonraki dönemlerde yavaş yavaş kullanımdan çıkıp dilde kaybolup gitmiştir. Dilci, son dönem Osmanlı kayıtlarında Bulgarca *kriçmar*, *pçelar*, *kamenar*, *grınçar* yerine *meyhaneci*, *kovancı*, *taşçı*, *çömlekçi* gibi sözcükler geçtiğini de vurgulamaktadır. Türkçe karşılıkları olmayan sözcükler grubuna Bulgar terminolojisine ait leksik unsurları girer: *baştina*, *vedre*, *medovina*, *perestoyka*, *voyvoda*, *voyvodalık*, *gospodar*, *gospodarlık*, *jupan*, *primikür*, *voynuk*.¹⁹ Bunların Osmanlıcada kullanım frekansı büyük olduğu bilinmektedir.

Semantik açıdan Bulgarcadan giren bazı alıntı sözcükler Osmanlıcada yeni anlamlara sahip olmuş, ya da anlam kaymalarına uğramıştır. Bu konuda fazla ayrıntıya girmeden burada sadece böyle bir özellik gösteren *kojuh* sözcüğüne değineceğiz. Sofya kadısını 1779 yılı

¹⁸ Bulgaristan Milli Kütüphanesi, Şarkiyat Bölümü Arşiv Koleksiyonu, Belge No OAK 85/20

¹⁹ Mrıvkarova, M 2005 s. 60-61

*sicilinde*²⁰ *kojuk kürk* sözcük grubuna rastlanılmaktadır. Bulgarcada *kojuh*, hayvan postundan, genelde koyun derisinden yapılmış kış giysisi anlamındadır. Türkçede *kürk*, yine bazı hayvanların giyecek yapmak için işlenmiş postu anlamına sahiptir. Bilindiği gibi, Türkçe dilbilgisinde yan yana kullanılmış iki ad bir tamlama oluşturmaktadır. Sözü geçen sözcük grubundaki elemanların yalın durumda bulunmaları, takısız ad tamlamasının bir örneği sayılmaktadır. Tamlamadaki *kürk*, belirtilen, *kojuk* da belirten görevindedir, yani yapılan maddeyi göstermektedir (kürk, koyun kürküdür anlamında). Aynı kaynakta buna benzer *kozi kürk* (keçi kürkü) *samur kürk* (samur kürkü) tamlamalarına da rastlanılmaktadır.²¹

Biçim bilgisi açısından Bulgarca leksik unsurlarını büyük bölümü adlardan oluştuğu söylenebilir. Bulgarcadan giren adların çoğu yapı bakımından basit ve türemiştir, bileşik adların sayısı çok azdır. Türkçe *-cı*, *-lık*, *-lı* yapım ekleri Bulgarca sözcüklere getirilerek sözcük türetildiği görülmektedir. Bu durum Bulgarca alıntıların dildeki canlılığını, yerleşmesini ve kullanımını göstermektedir. Örneğin, *koşaralı*, *kalpaklı*, *taligacı*, *kalpakçı*, *voyvodalık*, *gospodarlık*.²²

Sesbilgisi açısından belgelerde geçen sözcüklerin ve özellikle de adların ses yapısında herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanıldığı açıkça görülmektedir. Ayrıca, bu sözcüklerin büyük bölümü Türkçe hece yapısına uymamış da olsa, yine fonetik değişikliği olmadan yazılmışlardır. Değişiklik, çoğu kez birden fazla ünsüzün yanyana kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Çeşitli karakterdeki Osmanlıca yazılı kaynaklarında geçen Bulgarca sözcüklerde bazı ses ve imla özellikleri dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi, Türkçenin fonetik kanunlarına göre, sözcük başında birden fazla ünsüz bulunamaz. Oysa *prişilets*, *brat*, *bratovçe*, *gramatik*, *grınçar*, *gradina*, *Bratoy* Türkçenin ses bilgisi kurallarına aykırı örneklerdir.

Osmanlıcanın imla özelliklerinden dolayı, Bulgarca özel adların ünlü ve ünsüz benzeşmelerine uyum göstermelerini tespit etmek zordur. Çünkü sözcüklerdeki bazı sesler birkaç harfle ya da bir harfin değişik sesler belirttiğinden ileri gelmektedir.

²⁰ Bulgaristan Milli Kütüphanesi, Şarkiyat Bölümü Arşiv Koleksiyonu, Belge No S 173, 10/15 6, II

²¹ Mrivkarova, M 2005 s. 63

²² Mrivkarova, M 2005 s. 56-57

Bulgarca bazı yer ve kişi adlarının Osmanlıcada (Türkçede) uğramış oldukları ses-bilgisel değişiklikleri kısaca şöyle göstermek mümkündür:

Bulgarca	Türkçe (Osmanlıca)
Sviştov	Ziştova
Provadiya	Pıravadı
Şumen	Şumnu/Şumnı
Nikopol	Nikboli/Niğbolu
Ruse	Urusçuk
Yantra	Yantor nehri

Çizelgede de görüldüğü gibi Bulgarca yer adları Türkçede (Osmanlıcaya) bir takım ses değişimlerine uğramaktadır: *ön ses türemesi* (Urusçuk), *iç ses türemesi* (Pıravadı), *göçüşme* (Yantor) gibi.

- **Ön ses türemesi**

Türk yazı dilinde yabancı kökenli sözcüklerin aslını koruma ve ses yapısını değiştirmeden kullanma çabası görülüyorken, halk ağızlarında ve bir dereceye kadar konuşma dilinde durum böyle değildir. Yabancı sözcüklerdeki heceler Türkçenin hece yapısına tabi tutulur. Örneğin *Slav – Islav, grup – gurup, film – filim* gibi.

Türk halk ağızlarındaki duruma bakarak, zamanında Osmanlıca kaynaklarda da başında birden fazla ünsüzü olan Bulgarca sözcükler Türkçenin hece yapısına uyulduğu anlaşılmaktadır. Başında iki ünsüzü bulunan özel adın söylenişini kolaylaştırmak için, bu sözcüğün başına **ı**, **i** veya **u** dar ünlülerinden biri getirilmiştir.

Yer adlarıVratsa - İvraca²³

Stara reka - İstara reka

Plakovo - İplakova

Slovomir – İslavomir

Kişi adları

Zlate - İzlate

Stanimir - İ/Istanimir

Stanislav - İ/Istanislav

Stiliyan - İstiliyan

Stefan - İstefan

Stoyan - İstoyan

Ön türeme ünlüsü olan bazı adlar, belgelerde Arap alfabesinin *elif* harfiyle yazılıdır ve bazı yerlerde “i” olarak okunmuş, bazılarında ise ünlüler arasındaki incelik-kalınlık benzeşmesini göz önünde bulundurarak “ı” olarak okunmaktadır.

Ön türeme ünlüsü olan adlar bazen iki türlü yazılmaktadır. Bir ad bazı yerlerde *elif* ile belirtilirken, başka yerlerde *elif* ile *vav* harfleriyle de gösterilmektedir ki bu da adlardaki dar yuvarlak ünlüyü işaret etmektedir:

Stoyu – İ/Ustoyuço

Stoyço - Ustoyçu

Stoyan - Ustoyan

Stanço – İstanço

Tsvyatko - İçvetko

Eski yazılarda özel adların yazılışında ön türeme olduğu gibi iç türeme de görülebilir.

- **İç ses türemesi**

Bir adın başında bulunan iki ünsüzü arasına bir dar ünlü (yazıda “y” ve “vav” ile gösterilmektedir) getirilmesi anlamına gelir. Böylece adlardaki hece sayısı artırılarak Türkçe hece yapısına uyulmuş, telaffuz da kolaylaştırılmıştır.

²³ Örnekler: Yenisoy, H. 1998

Yer adlarında:²⁴

Dragijevo - Diragişeve

Glogovo - Gologovo

Provadiya - Pıravadı

Pleven – Pilevne

Kişi adlarında:

Draşko - Di/ı/raşko

Dragno - Di/ı/ragno

Kıstyü - Kırıstyü

Trifon – Tirifon

• **Göçüşme**

Göçüşme, sözcük başında veya içinde ünsüz yığılması, yan yana bulunan ünsüzlerin yerlerini değiştirme olayına denir. Osmanlıcadaki Bulgarca adlarda da bu ses olayı kendini göstermektedir:

Kırvenik - Kırvenik

Gorno Kruşevo - Kurşuva-i bala

Dolno Kruşevo - Kurşuva-i zir

Yantra - Yantor

H. Yenisoy, Türkçe hece yapısına uygun olduğu ve söyleyişte bir zorluk oluşturmadığı halde yine göçüşme görülen örnekler tespit etmektedir: Resen – Resne, Melnik – Menlik.²⁵

Ünsüzlerin özellikleri

Osmanlı kaynaklarında tespit edilen Bulgarca sözcüklerde ses bilgisi açısından ünsüzlerle ilgili dikkat çeken bazı olaylar da mevcuttur. Ünlülerde olduğu gibi, ünsüzlerde de ses değişimleri sezilmektedir. Bunlardan biri, **j > c** değişmesidir. Bilindiği gibi Türkçede **j** sesi bulunan sözcükler, yabancı kökenlidir. Halk ağızlarında bu ünsüz **c** sesine geçer ve sözcükler bu biçimleriyle konuşma dilinde de kullanılır. Belgelerde **j** ünsüzü aynı zamanda **ş** sesine de dönüşmektedir: Jelayzko – Cilyaşko, Dragijevo – Diragişeva, Blajko – Blaşko örneklerinde olduğu gibi.

²⁴ Örnekler: Yenisoy, H. 1998

²⁵ Yenisoy, H. 1998 s. 26

Diğer değişme de Bulgarca **ts** (т) sesinin Türkçede **ç**, **c** ve **s**'ye değişmesi. Türkçede **ts** sesi yoktur, dolayısıyla içinde böyle ses bulunan sözcüklerin hepsi değişikliğe uğrar. Bu değişme aşağıdaki yer ve kişi adlarında açıkça görülmektedir²⁶:

Yer adları

Bojenitsa - Bojenice

Gradnitsa - Gradnice

Debelets - Debelec

Dupnitsa - Dupnice

Vratsa - İvraca

Kişi adları

Tsvyatko - İçvetko

Tsoço - Çoçe

Tsonko - Sonko

Sonuç

Toplumların tarih içinde yaşadıkları gelişmelerin ve değişmelerin kullandıkları dilleri de kültürleri etkilediği bir gerçektir. Türk-Bulgar dil ilişkileri de bunun gerçek bir ispatıdır. Osmanlı Türkçesi döneminde Bulgarca sözcüklerin Türkçeye girmesi Osmanlıca yazılmış eserler, metinler ve belgelerde tespit edilebilir.

Osmanlıcada Bulgarca alıntıların çoğu insanların yaşayış tarzı, meslekler, tarım, hayvan ve kültürüyle ilgilidir. Yazılı kaynaklar Osmanlıca döneminde Bulgarca adların fonetik adaptasyonunu izleme olanağını sağlamaktadır. Alıntı sözcüklerin bir bölümü, özellikle kişi ve yer adları, Türkçenin kurallarına uyarak çoğu kez ses bilgisel ve biçim bilgisel değişmelere uğramışlardır. Fonetik bakımından değişmeler birden fazla ünsüzün yanyana kullanılmasından kaynaklanmıştır.

Bulgarca alıntılar, Türkçe ve Bulgar dili tarihinin incelemesinde önemli kaynak sayılmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı genişletildiğinde, Bulgarca leksik unsurlarıyla ilgili daha farklı özellikler ortaya çıkacağından şüphemiz yoktur.

²⁶ Örnekler: Yenisoy, H. 1998

Kaynakça

- Eren, H. 1948, “Anadolu Ağızlarında Rumca, Slavca ve Arapça Kelimeler,” *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. Ankara, VI. 1948, 445-448
- Eren, H. 1960, “Anadolu Ağızlarında Rumca, Slavca ve Arapça Kelimeler,” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1960.
- Hasan, V. 2017, “Şumnu’da Tetişen Divan Şairleri,” *Turkologični izsledvaniya* 2017, Şumen, 2017, s. 116-132.
- İliev, At. 1917, “Turski izgovor na bılgarskite mestni imena,” *Spisanie na BAN*, XIV, Sofya, 1917, c. 103-128.
- Korkmaz, Z. 2010, “Balkan Türkçesi Ağızları ile Türkiye Türkçesi Ağızları Arasında Sosyo-Lengüistik Açından Kısa Bir Karşılaştırma,” *Belleten*, II, 2010, s.103-118.
- Mihaylova, M. 2005, *M. Sledi ot vliyanieto na bılgarskiya ezik vırhu ezika na osmanskite dokumenti (XV - XIX век)*. Sofya, 2005.
- Miyatev, P. 1969, “Slavyanski leksikalni elementi v narodnite govori na tuskiya ezik,” *Bılgasrki ezik*, No 2, 1969, 176-180.
- Tsonev, B. 1984, *İstoriya na bılgarskiya ezik II*. София, 1894
- Yenisoy, H. 1998, *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri. Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- Yenisoy, H. S. 1998, “Türk-Bulgar Dil İlişkilerine Toplu Bir Bakış,” *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1998, s. 367-384.

Osmanlı Döneminde Bulgarca Yazılan Türkçe Ders Kitapları

Embiye KAZIMOVA*

Özet

Tanzimat döneminden başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar hazırlanmış dil bilgisi kitapları Türkçenin tarihi gelişiminde büyük önem taşımaktadır. Bu eserlerin pek çoğu yeni bir anlayışla ele alınmış, bugünkü gramer geleneğinin temelleri o zamanlarda atılmaya başlanmış olduğu bilinmektedir. Yeni Türkiye Türkçesinin tarihi gelişiminin değerlendirmenin kaynakları arasında şüphesiz Latin ve Kiril harfleriyle hazırlanan dil bilgisi kitapları gelir. Bu konuda dil tarihi araştırmacıları “transkripsiyon metinleri” denilen çoğu Latin harfleriyle yazılmış metinlerden, dil bilgisi ve sözlüklerden yararlanırlar. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk yarısında Bulgarca yazılmış ve yayımlanmış Osmanlıca (Türkçe) dil bilgisi ve ders kitapları mevcuttur. Bulgarların Türkçeyle ciddi olarak ilgilenmeleri, Türkçeyi öğrenme ve öğretme sebeplerinden başta gelenler, şüphesiz ticari imkanlardan faydalanabilmek ve Osmanlı devlet kurumlarında daha çok görevlerde bulunmaktır. Bunun için de Türkçeyi pratik ve kolay öğretecek gramer kitapları ve sözlükler hazırlanmaktadır. Mevcut eserler, tüm seviyelerindeki Türk dilinin tarihi ve gelişiminin kaynağı olup, dil özelliklerini ve eğilimlerini izlemek ve tanımlamakta kaynak sayılırlar. Bildirimizde bu eserlerden istifade edilerek konuşulan Türkçeyi, yani telaffuzu ortaya çıkarma, dilin gramer yapısı ve özellikleri yolunda bir takım hususlara değinilecektir. Bu bağlamda, Arap harfleriyle yazılan Türkçe kelimelerle, Kiril veya Latin harfleriyle imlası belirtilen ve telaffuzları gösterilen kelimeler karşılaştırılıp Türkçenin bu dönem ses sistemi de genel hatlarla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

* Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi, Bulgaristan

Giriş

Bu çalışma 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk yarısında Bulgarca yazılmış ve yayımlanmış Osmanlıca (Türkçe) dil bilgisi ve ders kitaplarını, bunlar üzerine yapılan çalışmaları ve bunların Osmanlı Türkçesi dil araştırmalarındaki yeri ve önemini ele almaktadır.

Bu metinlerin büyük bir çoğunluğu Bulgar yazarların Türkçeyi öğrenmek ve öğretmek amacıyla yazdığı konuşma kılavuzları, sözlükler ve dil bilgisi kitaplarından oluşmaktadır. Bu metinlerde geçen Türkçe kelimeler, yazarlar tarafından kendi dilinin imkanları nispetinde Kiril alfabe sistemi ile yazılmış, böylelikle kalıplaşmış Osmanlı imlasından tespit edilmeyen bazı sözcüklerin telaffuzları duyulduğu şekilde metne aktarılmaya gayret edilmiştir.

Yabancıların Türkçeyle ciddî olarak ilgilenmeleri esas olarak Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıkması ve dünyanın en büyük devletlerinden birisi olmasından sonra başlamıştır. 1388 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altına giren Balkan Yarımadası ve Bulgaristan, beş yüzyıl boyunca Osmanlı kültürü ve dili ile temasta bulunmuştur ve önemli sosyal, ekonomi ve kültürel etkileri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu farklı bir alanda yeni baştan kurulan ve önemli bir askeri, idari, ticari ve kültürel merkezi olma özelliğini göstermiştir. Bulgarlar, XIV. XIX. yüzyıllar arasında günlük hayatlarında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde görev alabilmeleri için Bulgarca ile birlikte Türkçeyi de kullanmak zorunda kalırlar. Osmanlı devletinin sınırları içerisinde yaşayan Türkler ve Bulgarlar birbirleriyle kaynaşarak uzun yıllar yaşamlarını sürdürmüşler. Bu süre içinde birbirlerinin dilini kolayca öğrenebilmeleri için, dil bilgisi ve ders kitapları hazırlanıp basılmıştır.

Bulgar dilcileri ve araştırmacıları farklı alanlarda, devlet dairelerinde, adliyelerde, siyaset ve ticarete Osmanlı Türkçesini iyi bilen Bulgarlara ihtiyaç duyulduğunu anlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin resmî konuşma ve yazı dili olan Türkçeyi öğrenebilme ve öğretebilmenin vasıtalarını bulmaya çalıştılar. Başlangıçta bu dillerin öğrenilmesi ve incelenmesinde pratik amaçlar güdülmüş. Bulgar dilcileri, Türklerle iletişimlerini kolaylaştırmak için Türkçenin teoretik ve pratik unsurlarını birleştirerek dil bilgisi kitapları, uygulamalı ders kitapları, sözlükler ve kılavuzlar meydana getirmiştir. Aynı zamanda Türklerin de Bulgarca öğrenme ihtiyaçlarına cevap vermek üzere 1884 yılında Şumnu' da Halis Eşrefov tarafından hazırlanarak *Bulgar Dili Grameri /Bilgarska Gramatika/* ve daha sonra Türkçe-Bulgarca

Muhtasar Lügat (1913), Türkçe-Bulgarca ve Fransızca-Bulgarca-Türkçe gibi lügatler de basılmıştır.

Osmanlı Devleti'yle bu kadar yakın ilişkileri olan Bulgarların, Osmanlıların içlerine kadar girmek ve Osmanlı ülkelerinin zengin kaynaklarından istifade edebilmek için gerekli olan Türk dilini öğretebilecek yeni kurumlar oluşturmayı düşündüler. XX. yüzyılın ilk yarısında Bulgar bilim adamı P. Sarafov Bulgar okullarında Türkçe okutulması gerektiğini belirtmiş ve örnek olarak Türkiye'den binlerce kilometre uzaklıkta bulunan Batı-Avrupa ülkelerinde siyasi ve ekonomi sebeplerden dolayı Türkçe öğretimi yarım yüzyıldan beri ciddi bir şekilde okutulduğunu belirtmiştir.¹

Bu konuda ilk teşebbüslerden birisini 1906 yılında Sofya Üniversitesinin Tarih-Filoloji Fakültesinde Türk dilinin seçmeli bir ders olarak okutulmasına başlanmıştır. Bulgarlar, Türk dili, kültürü, edebiyatı, tarihi, sanatı, Türk lehçelerine ilgi duydular ve XX. yüzyılın ortalarına doğru Bulgaristan Türkolojisi hızla gelişmeye başladı. Bulgarların Türk kültürü ve bunun temel taşı olan Türk dili ile ilgilenmelerini belli başlı bazı sebepleri vardır:

1. Siyasi Sebepler

Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı siyasi olarak egemenlik altına almasından sonra Bulgarlar bu büyük devletin halkının anadili olan Türkçeyi merak ettiler. Türkçeyi çok iyi bilen gençler yetiştirmeye başladılar. Bunlar, Türkçeyi çok iyi bilerek Osmanlı sarayına yakın oldular, orada ve orduda da görev aldılar. Osmanlı Devleti'nde Müslümanlık kadar devletin işlerinde Türkçe bilmek de ehemmiyetliydi. Osmanlı toplumunda yaşayan Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar vb. gibi değişik milletlerin birleştirici ögesi Türkçeydi. Bulgar aydınlarının çoğu Türkçe'yi iyi bir derecede biliyorlardı. 19. yüzyılda Osmanlıda devlet içinde Bulgarlara daha çok görev verilmeye başlanmasıyla Türkçe daha da yaygınlaştı ve birinci dil hâline geldi. Ayrıca okuma yazma bilmeyen fakat anadil gibi Türkçe konuşan Bulgar insanları da vardı. Bunlar için Bulgarca harfleriyle yazılmış Türkçe kitaplar, gazeteler basıldı. Bulgarların Türkçe öğrenme sebeplerinin en önemlilerinden birisinin beş yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altına kalan Bulgarlar Türklerle kültürel etkileşimde bulunmuşlardır.

¹ Sarafov, P. 1906: Sarafov, P. Osmanska gramatika, Pirvo izdanie, Sofya, 1906, s. 5.

2. Ticari Sebepler

Bulgarların Türkçe öğrenme ve Türkçeyi kendi vatandaşlarına öğretme sebeplerinden en önemlisi herhalde ticarî sebeplerdir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ticarî imkânlardan daha iyi faydalanabilmek için Türkçe bilmenin önemi gün geçtikte artıyordu. Bulgar tüccarları Türkçe öğrenebilmenin yollarını arıyorlardı. Bunun için de Türkçeyi pratik ve kolay öğretecek klavuzlara, sözlüklere ve gramer kitaplarına ihtiyaçları vardı. İlk eserlerden biri *Turski bukvar za bulgarskite yunuşi koito jelayat sıs lesen sposob da poluçat dobro naçalo na Turskiya ezik* 1856'da Tsarihrad, bugünkü İstanbul'da basılmıştır. Osmanlı imparatorluğun hâkimiyeti altında bulunan Bulgar halkı daha iyi ticarî imkânlar elde etmek için ve Türk halkıyla iletişim kurabilmeleri ve günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Türkçeyi öğrenmeleri gerekiyordu.

3. Dini Sebepler

Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Hristiyanlar dinî ihtiyaçlarını karşılama ve gizli olarak Türkleri Hristiyanlaştırma gayesi de güttüler. Bu yüzden Türkleri daha yakından tanımak ve onların zengin ülkelerindeki kaynaklardan yararlanabilmek için Osmanlı Devleti'nin resmî konuşma ve yazı dili olan Osmanlı Türkçesini öğrenebilme ve öğretebilmenin vasıtalarını bulmaya çalıştılar. O dönemde yazılmış olan eserlerle Bulgarlar, XX. yüzyılda kullanılan Osmanlıca'yı yazı ve konuşma dili açısından aydınlatmaktadır.

Eserlerin Biçim ve İçerik Özellikleri:

1871 yılında Rusçuk' ta N. Markov tarafından hazırlanarak *Türk Dili Grameri /Grammatika za turskiy yazıyk/* basılmıştır. Toplam 122 sayfadan oluşan bu eser ikiye ayırmıştır, birinci kısımda üç bölüm var: birinci bölümde basit Türkçedeki sözbölükleri, ikinci bölümde Arapçadaki sözbölükleri ve üçüncü bölümde Farsçadaki sözbölüklerini ele almaktadır. Markov'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan resmi dil Türkçe, Arapça ve Farsça'nın birleşmesiyle oluşan bileşik bir dildir, halkın kullandığı dil ise basit Türkçedir /prostoturski/ ve bu dilin dilbilgisi kurallarını ele almıştır, daha sonra bu dili ünlü Türkolog G. Gılabov² Bulgarca olarak yazdığı *Türk Dili Grameri'nde* Kaba Türkçe olarak adlandırmıştır. 1898 yılında İstanbul (Tsarigrad)'da A. Dimitrov'un *Türk Dili Öğrenme Metodu /Metod za izuçavane na turski ezik/* kitabı basılmıştır. Toplam 115 sayfadan oluşan bu eser iki bölüme ayırmıştır, birincisi birinci dönem olarak adlandırılmıştır, ikinci bölüm ise ikinci dönem

² Gılabov, G. 1949: Gılabov, G. Uçebnik po turski ezik, Sofya, 1949.

olarak. Yazarın sunduğu Türkçe öğrenme metodu, dilbilgisini öğrenmekten konuşmayı öğrenmenin daha önemli olduğunu birinci bölümdeki Kiril harfleriyle yazılmış Küçük Hikayeler olarak adlandırdığı Türkçe metinlerden anlaşılmıştır. Metinden sonra Kiril harfleri ile yazılmış Türkçe kelimeler ve onların Bulgarca karşılığı yazılmıştır. Alıştırmalar ve biçim bilgisi bilgileri de verilmiştir. İkinci bölümde harfler, imla kuralları, alıştırmalar, bazı sayfalar iki sütuna ayrılmış olup sağ tarafta kitap yazısı onun karşısında sol tarafta el yazısı ve pratiği kolaylaştırmak için de konuşma örnekleri verilmiştir. Bu bölümden sonra toplam 13 sayfadan oluşan Bulgarca-Türkçe Sözlük/Bılgarsko-Tursko Reçniçe/ ve Türkçe-Bulgarca Sözlük/Tursko-Bılgarsko Reçniçe/ de yer almıştır. Bulgarca-Türkçe Sözlükte 132 kelime bulunmaktadır. Bulgar alfabesinin ilk harfi olan “A” ile başlayarak ve “III” harfine kadar alfabetik sırayı takip ederek her sözcük üç sütunde incelemiştir – Bulgarca sözcük ve karşısında Kiril alfabesiyle ve Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe sözcük. Türkçe-Bulgarca Sözlükte 458 kelime bulunmaktadır. Arap alfabesinin ilk harfi olan “elif ĩ” ile başlamakta ve son harfi olan “ye ع” ‘ye kadar alfabetik sırayı takip ederek her harften belirli sayıda kelimenin Arap ve Kiril alfabesiyle yazılmış Türkçe sözcük ve Bulgarca karşılığı yer almaktadır³. Sözlükteki Osmanlıca kelimeler, okunuş şekli ve Bulgarca karşılıkları, Bulgarca imla kurallarına uygun olarak Arap harflerinin el verdiği ölçüde fonetik olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bulgarca, Türkçe’de olduğu gibi duyulduğu şekilde yazılan ve okunan bir dildir. Bazı harflerle başlayan kelimeler, lügatte ağırlık kazanmıştır. Özellikle medli elif (ĭ) ve elif (ĭ), harfleriyle başlayan kelimeler ağırlıktadır. Bulgarca kelimelerin yazılışı, dönemin Bulgarcasına ışık tutmakla beraber daha sonra günümüz Bulgarcasında görülen ses değişimlerine de işaret etmektedir. Günümüz Bulgarcasında kullanılmayan bazı harfler görülmektedir – ж, б, в. Şüphesiz lüğatin içeriği gündelik hayata ve bazı durumlarda çözüm üretmeye yöneliktir.

1906’da P. Sarafov tarafından hazırlanarak Sofya’da Osmanlı Türkçesi Grameri /Osmanska Gramatika basılmıştır. Eserin önsözünde yazar, yarım yüzyıl öncesi basılmış olan Y. Gruev’in ve N. Markov’un ders kitaplarından bahseder. Harp Okulu’nda öğretmen olan yazar, gramerin önsözünde bu kitabın gelecekteki Türk Dili uzmanlarına işlenmemiş, fakat zengin ve ciddi bir kaynak olacağını belirtmiştir.⁴ Bu dil bilbilgisi kitabı üç bölüm (üç gramer) içermektedir: Türkçe, Farsça ve Arapça Grameri, birinci bölümde Türkçedeki ses olayları, yazım kuralları, kelime türetme ve sözcük türleri ele alınmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde Arapça ve Farsça

³ Dimitrov, A. 1898 s.

⁴ Sarafov, P. 1906: Sarafov, P. Osmanska gramatika, Pırvo izdanie, Sofya, 1906, s. 5.

alıntı sözcüklere yer vermektedir. Arapça-Farsça harflerinin telaffuzunu Bulgarca ile karşılaştırarak betimsel ve ayrıntılı açıklamıştır. Eserde, örnekler Arapça yazılmıştır sözcüklerin transkripsiyonu Kiril alfabesi kullanılarak yapılmıştır ve parantez içinde Bulgarca tercümesi verilmiştir. P. Sarafov, Türkçenin Ses Bilgisi, Biçim Bilgisi ve Tümce Bilgisi özelliklerini Bulgarca açıklayarak bol örneklerle göstermiştir. Bu dil bilgisi kitabı, XX. Yüzyılın ilk yarısında kullanılan Türkçenin ses yapısına ışık tutmakla beraber daha sonra günümüz Türkçesinde görülen ses değişimlerine de işaret etmektedir.

Bulgar bilginleri Türkçe ders kitaplarında transkripsiyonu Kiril alfabesi kullanılarak yapmışlardır. Yuvarlak *ö* ünlüsünün transkripsiyonu yazıda *ö* harfi ile gösterilmiş, çünkü Bulgarcada *ö* fonemi yoktur ve *ö* harfine değer ve telaffuz açısından denkliğini bulamamışlardır: *о̀гренмек* (öğrenmek), *о̀рдек* (ördek)⁵; *көп* (kör, *сляп*), *өлмек* (ölmek, *умирам*)⁶. A. Dimitrov *ü* ünlüsünün transkripsiyonu yazıda *ÿ* işaretiyle gösterilmiştir: *ÿч* (üç), *ÿзÿм* (üzüm)⁷.

Türkçenin Ses Dizgesi

1.1 Türkçedeki Ünlülerin Ses Özellikleri

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk yarısında Bulgarca yazılmış ve yayımlanmış Osmanlıca (Türkçe) dil bilgisi ve ders kitaplarında sekiz ünlü tespit edilmiştir:

a, e, и, ъ, o, y, ö, ÿ⁸

1. /a/ ünlüsünün imlası:

1.1. Kelime başında /a/ ünlüsünün imlası:

Dimitrov' un dil bilgisi kitabında (1898) /a/ ünlüsü medli elif (آ) ile gösterilir: آ [at, атъ], آل [al, алъ], آچ [aç, ачъ]

Kelime başında /e/ ünlüsünün imlası:

Dimitrov /e/ ünlüsünü elif (إ) ile gösterilir: إ [et], إو [ev], إل [el]

⁵ Dimitrov, A. 1898: Dimitrov, A. Metod za izučavane na turski ezik, Çast pırva, Tsarigrad, 1899, s. 61.

⁶ Sarafov, P. 1906 s. 23, 24

⁷ Dimitrov, A. 1898 s. 61

⁸ Dimitrov, A. 1898 s. 61

Sonuç

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk yarısında Bulgarca yazılmış ve yayımlanmış Osmanlıca (Türkçe) dil bilgisi ve ders kitapları bir çok açıdan önemlidir. Dönemin Osmanlı Türkçesi ve Bulgarca dillerine ilişkin bilgi vermekte; karşılaştırmalı dilbilgisi, dil öğrenimi, sözlük yapımı anlayışına ışık tutmaktadır.

Bulgaristan’ da yayımlanmış Osmanlıca (Türkçe) dil bilgisi eserleri dilbilgisi ve karşılaştırmalı dilbilgisi tarihi açısından incelenmeye değer bir kaynaktır.

Kaynakça

Dimitrov, A. 1898: Dimitrov, A. Metod za izučavane na turski ezik, Çast pırva, Tsarigrad, 1989.

Gılıbov, G. 1949: Gılıbov, G. Uçebnik po turski ezik, Sofya, 1949.

Markov, N. 1971: Markov, N. Gramatika za turskiy yazık. Rusçuk, 1971.

Sarafov, P. 1906: Sarafov, P. Osmanska gramatika, Pırvo izdanie, Sofya, 1906.

Chapter 3 :

Syria: Refugees and their Education

Suriye: Mülteciler ve Eğitim Sorunları

Suriyeli Mültecilerin Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Topraklarından Brezilya'ya Göç Yolculuğu

José Rafael Medeiros COELHO*

Özet

Bu çalışmada Osmanlı'dan günümüze kadar gelen süreçte Suriye ve Lübnan göçmenlerinin Brezilya'daki tarihsel serüveni takip edilerek Brezilya'ya yeni gelen Suriyeli mültecilerin konumu incelenmiştir. Bunlar üç farklı başlıkta bir araya getirilmiştir: 1) Brezilya'nın Kısa Göç Tarihi: Burada Brezilya'nın değişen göçmen politikaları ve sonuçları ele alınmıştır. 2) Osmanlı Topraklarından Brezilya'ya Göç: Bu bölümde Osmanlı - Brezilya arasındaki tarihsel ilişkilere yoğunlaşarak Brezilya'ya gelen Osmanlı göçmenlerine odaklanılmıştır. 3) 21.yüzyıl'da Türkiye'den Brezilya'ya Suriyeli Mülteci Göçü: Bu başlıkta Türkiye'ye gelen Suriyeli mültecilerin Brezilya'ya gitme sebepleri ve Brezilya'daki yaşam koşulları incelenmiştir. Brezilya'daki Suriyeli mültecilerin genel yaşam gerçekleri ve sorunlarına odaklanılmıştır.

* Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul

Giriş:

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) son bilgilerine göre 2011'den beri Suriye'de devam eden iç savaştan dolayı 5,544,673 kişi başka ülkelere kaçmak zorunda kaldı. Yukarıdaki mülteci nüfusu, başta Türkiye, Lübnan, Mısır, Ürdün ve Irak gibi komşu ülkeler olmak üzere farklı ülkelere dağılmıştır. Türkiye ismi geçen ülkeler arasında en çok mülteci barındıran ülkedir. Türkiye hükümetinin UNHCR'ye sunduğu bilgilere göre Türkiye'de yaklaşık olarak 3.4 milyon kayıtlı Suriyeli mülteci yaşamaktadır.¹ Fakat Türkiye bazı Suriyeli mülteciler için sadece bir sığınak değil, aynı zamanda bir ara istasyon olarak da anlam taşımaktadır. Bu nedenle, Türkiye'ye gelen mültecilerin bir kısmı yasal veya yasa dışı yollarla Avrupa'ya gitmeye çalışmaktadır. Yasal yollardan biri UNHCR'nin sağladığı hukuki destekle, barınılacak olan ülkelere mülteci statüsü ile gitmektir. Brezilya hükümeti, UNHCR ile arasındaki iş birliğinin bir sonucu olarak son yıllarda, dünyanın her yerinden mülteci almaya başlamıştır. Bu açıdan Brezilya da Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için sığınılacak bir liman olarak karşımıza çıkmaktadır. Brezilya ve Suriye arasındaki 10 bin kilometrelik devasa mesafeye rağmen, Brezilya hükümeti Suriyeli mültecilerle ilgili olumlu bir politika gütmektedir. Brezilya'nın diğer Batılı ülkelere göre Suriyeli mültecilere daha açık olmasının sebebini, aşağıdaki bölümlerde bahsi geçen Osmanlı İmparatorluğu ile Brezilya arasındaki tarihsel ilişkilere bağlamak gerekir. Suriyeli mültecilerin Brezilya'yı sığınılacak ülkelerden biri olarak görmesinin nedenlerinden biri de Brezilya'da aile ve/veya akrabaların bulunmasıdır. Özellikle yirminci yüzyılın başlarında Brezilya'ya gelen Suriyeli göçmenler nedeniyle günümüzde yaklaşık olarak üç milyon Suriye kökenli Brezilyalı bulunmaktadır.² Resmi olarak şu anda Brezilya'da toplamda 82 farklı ulustan 9.552 mülteci bulunmaktadır. Bunlardan 3.772'sini, 2011'den beri Suriye'den gelen mülteciler oluşturmaktadır.³Yukarıdaki bahse konu edilen Brezilya'ya yeni gelen Suriyeli mültecileri konumu incelemek için aşağıdaki başlıklar bir araya getirilmiştir: Brezilya'nın Kısa Göç Tarihi, Osmanlı Topraklarından Brezilya'ya Göç ve 21.yüzyıl'da Türkiye'den Brezilya'ya Suriyeli Mülteci Göçü. Birinci bölümde Brezilya'nın 19.yüzyılda değişen göçmen politikaları ve sonuçları ele alınmıştır. İkinci bölümde Osmanlı ile Brezilya arasındaki tarihsel ilişkilere dayanarak Brezilya'ya gelen Suriyeli ve Lübnanlı göçmenlere odaklanılmıştır. Türk tarih literatüründe Brezilya-Osmanlı göç ilişkilerini irdeleyen araştırmalar arasında iki çalışmanın önemi söz konusu: Biri Hamdi Genç ve İ.Murat

¹ <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (UNHCR – Syria Regional Refugee Response; 08.02.2018).

² Lacerda, J.M.A.F, Silva, A. A. S. E., Nunes, R. V. G.: "The case of Syrian Refugees in Brazil and the Contemporary International Politics". Revista de Estudos Internacionais 6/2 (João Pessoa 2015) s. 112.

³ <http://www.acnur.org/portugues/recursos/estatisticas/dados-sobre-refugio-no-brasil/> (ACNUR – Relatório do CONARE sobre o Sistema do Refúgio Brasileiro; 08.02.2018).

Bozkurt'un birlikte yazdığı *Osmanlı Devleti'nden Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu - (1850-1915)*⁴ adlı makalesi diğeri de Mehmet Temel tarafından *XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı - Brezilya İlişkileri*⁵ adıyla yazılan makalesidir. Bu çalışmaların sunduğu tarihsel veriler Brezilya-Osmanlı ilişkilerini aydınlatmak için önemli bir dayanak olmuştur. Ancak bu çalışmaların ve okumaların büyük bir kısmının Brezilya dışındaki kaynaklar ışığında yazıldıkları da görülmüştür. Bundan dolayı 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı topraklarından Brezilya'ya yapılan göçlerin nedenlerini anlayabilmek için ilk önce Brezilya'nın 19. yüzyılda geçirdiği toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümlerin ele alınması gerekmektedir. Brezilya'ya doğru yaşanan göç dalgalarını üzerine hem tarihi hem de sosyolojik bir okuma yapılarak Osmanlı'dan giden Suriyeli ve Lübnanlı göçmenlerin Brezilya üzerindeki sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel etkileri ele alınacaktır. Üçüncü başlıkta Türkiye'ye gelen Suriyeli mültecilerin Brezilya'ya gitme sebepleri ve Brezilya'daki yaşam koşulları nitel olarak mülakatların perspektifinde incelenecektir. Brezilya'daki Suriyeli mültecilerin genel yaşam gerçekleri ve sorunlarına odaklanabilmek için bu bölümde bir önceki bölümlerde bahsi edilen bilgiler arasında bağ kurulacaktır.

1. Brezilya'nın Kısa Göç Tarihi

19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı topraklarından Brezilya'ya yapılan göçlerin nedenlerini anlayabilmek için ilk önce Brezilya'nın 19. yüzyılda geçirdiği toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümlerin ele alınması gerekmektedir. Brezilyalı sosyolog Octavio Ianni, Brezilya'nın 19. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılda devam eden göç serüvenini Avrupa'da özellikle de İngiltere'de gelişen modern kapitalizmin küreselleşmesine bağlamaktadır.⁶ 19. yüzyılda etkisini her geçen gün biraz daha arttıran küreselleşmeyle birlikte uluslararası alanda emek göçü de başlamıştır. Bu dönemde emek, modern kapitalist ülkelerin uluslararası pazarda oluşturdukları bir mübadele ürünü haline gelmiştir. Ianni'ye göre 19. yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen bu yapısal, siyasal, ekonomik ve sosyal dönüşümler Brezilya'ya benzer şekilde yansımıştır. Ancak Avrupalı devletler ile Brezilya arasında önemli bir farklılık söz konusudur: Avrupa ülkeleri feodal bir toplumdan endüstriyel üretime geçerken, Brezilya köleliğe dayanan bir toplum

⁴ Genç, Hamdi, Bozkurt, İ.Murat: "Osmanlı Devleti'nden Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu - (1850-1915)". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19/1 (İstanbul 2010), s.73-103.

⁵ Temel, Mehmet: "XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı - Brezilya İlişkileri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (Ankara 2002), s. 167-189.

⁶Ianni, Octavio. 2004: *Raças e Classes Sociais no Brasil*. São Paulo: Editora Brasiliense, s.11-167.

yapısından endüstriyel bir yapıya geçiş yapmıştır. Brezilya'nın modernleşme, kentleşme ve endüstriyelleşme sürecinde 7 Eylül 1822, 13 Mayıs 1888 ve 2 Ekim 1889 tarihleri özel bir yere sahiptir.

7 Eylül 1822'de Brezilya, Portekiz sömürgesinden kurtularak İmparatorluğu'nu ilan etti. Daha önceden gelirlerini Portekiz'e aktarmak zorunda olan Brezilya aristokratları, bağımsızlıkla birlikte ticareti kendi ellerine alarak burjuvaya dönüşmeye başladı. Ancak Brezilya İmparatorluğu tıpkı Portekiz yönetimi gibi İngiltere'nin ekonomik sömürgesi olmaya devam etti. Örneğin Mehmet Temel XIX. ve XX. yüzyılın başlarında *Osmanlı - Brezilya İlişkileri* adlı makalesinde, Portekiz'in, İngiltere ile 1703 yılında yaptığı Methuen antlaşması'yla ve 1810 yılında yaptığı başka bir antlaşmayla Brezilya'nın ticaret tekeli İngiltere'ye devretmiş olduğunu ve bu sebeplerden dolayı İngiltere'nin başta kahve ihracatı olmak üzere, Brezilya'nın dış ticaretini büyük ölçüde elinde bulundurduğunu söylemektedir.⁷ Kahve burada sadece Brezilya'nın yeni sosyo-ekonomik durumunu temsil eden bir ürün değil, aynı zamanda ülkenin İngiltere'ye olan iktisadi bağımlılığının bir simgesidir. Brezilya'nın kuzeydoğusunda yetiştirilen şeker kamışı üretiminde bir gerileme olmasıyla birlikte Brezilya şeker kamışı üreminde dünyada tekel olma vasfını kaybetti. Bunun yanında ülkenin güney bölgesindeki altın kaynakları da tükenmeye başladı. Bu iki olumsuz gelişme Brezilya'nın güney bölgelerinde kahve üretiminin artmasına neden oldu.⁸ Ünlü Fransız antropolog Roger Bastide ve Brezilyalı sosyolog Florestan Fernandes'e göre, kahve endüstrisinin Brezilya'nın güneyine yerleşmesinin sebeplerinden biri kahve bitkisinin üretimi için São Paulo'nun iklimsel ve ekolojik açıdan uygun koşulları sağlamasıdır.⁹ Kahve ekiminin giderek artmasıyla, São Paulo'daki kahve üretimi ve ihracatı 1850'lerden sonra şeker kamışı endüstrisini aşarak Brezilya'nın en büyük gelir kaynağı olmuştur. São Paulo ekonomisinin kahve üretimine dayanması, ülkenin güneyinde önemli sosyal, siyasi ve ekonomik dönüşümlere yol açmıştır. Örneğin, şeker kamışı ekiminin hızlı bir şekilde gerilemesi ve kahve üretiminin yükselişe geçmesi iş gücü eksikliğinin de ortaya çıkmasına neden oldu.¹⁰ 1800'lerin başında İngiltere'nin dünya çapında köle ticaretini yasaklamasının ardından Brezilya da 1850'de köle ticaretini yasaklamak zorunda kaldı. Köle ticaretinin yasaklanmasıyla birlikte köle fiyatları arttı. Köle fiyatlarının artması iş gücü eksikliğinin doğmasına neden oldu. Kahve tarlalarında çalıştıracak

⁷ Temel 2002 s.168.

⁸ İanni 2004 s.19.

⁹ Bastide, R. Fernandes, F. 2008: *Branços e Negros em São Paulo*. São Paulo: Editora Global, s.53.

¹⁰ Bastide, Fernandes 2008 s. 55.

işçi bulamayan kahve üreticileri, işçi bulmak adına özgür emek, işçi ithalatı ve köleliğin kaldırılması gibi konularda hükümete baskı yapmaya başladılar

13 Mayıs 1888'te Brezilya İmparatorluğu'nun köleliği resmi olarak kaldırmasıyla birlikte köle özgür bir emekçiye dönüştü. Brezilya hükümeti, köleliğin kaldırılmasıyla birlikte emek sorununun doğal olarak bir çözüme kavuşacağı kanısındaydı. Ancak São Paulo'daki girişimci çiftçiler, doğal süreci beklemeden göçmen işçilerin acilen ithal edilmesini talep ediyorlardı.¹¹ Affonso de E.Taunay'a göre köleliğin kaldırılmasından hemen sonra São Paulo'ya büyük miktarda göçmen akın etti. 1888'de São Paulo'da hükümet tarafından kurulmuş olan göç evine 58.565 kişi kaydedilmiştir.¹² Hamdi Genç ve İ.Murat Bozkurt'un birlikte yazdığı *Osmanlı Devleti'nden Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu - (1850-1915)* adlı makalelerinde belirtildiği üzere “1888'de Brezilya'da köleliğin resmen kaldırılması, tarımsal alanlarda ve kırsal kesimde önemli ölçüde iş gücü açığının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu açık, yönetimin de teşvik ve müsamahasıyla göç ederek gelen iş gücüyle kapatılmaya çalışıldı”.¹³ Brezilya'nın uluslararası göç gücü ithalatının nedeni yalnızca Genç ve Bozkurt'un gerekçelerine bağlı değildir. Yukarıda da değinildiği üzere Brezilya'da ortaya çıkan iş gücü açığının kaynağı, daha çok küresel kapitalizmin ekonomik dalgalarının ve Brezilya'nın kendi içinde geçirdiği sosyo-ekonomik dönüşümlerin bir sonucudur. Brezilyalı meşhur tarihçi Sérgio Buarque de Holanda'ya göre 1888'de köleliğin yasaklanmasıyla birlikte köle gücüne dayanan sömürgeci-aristokratik toplum modeli de sona ermiştir.¹⁴ Yine Holanda, bu tarihten sonra Brezilya'da yeni burjuva uygarlığının ve modern kapitalizmin yerleşmeye başladığını ileri sürmektedir. Brezilyalı sosyolog Florestan Fernandes'e göre köleliğin kaldırılması, aslında burjuvalar açısından sosyal bir devrimdi.¹⁵ Brezilyalı yeni burjuva sınıfı köleliğe karşı değildi, onlar köleliğin temsil ettiği sosyal, ekonomik ve siyasi değerlere karşı savaşıyorlardı. Onlar kolonyal rejimi yıkan, yeni bir ulus olarak örgütlenmeyi amaçlayan ve piyasa ekonomisini ülkede genişletmeye çalışan yeni bir sosyal sınıftı. Bu bağlamda modern Brezilya toplumunda köleliğin sürdürülmesi mümkün değildi. Brezilya İmparatorluğu'nda yeni ortaya çıkan burjuva hem kendinden önceki aristokrasiden doğmakta hem de bir önceki

¹¹ Bastide, Fernandes 2008 s. 58.

¹² Taunay, A.D.E. 2004: *História da cidade de São Paulo*. Brasília: Senado Federal, Secretaria Especial de Editoração e Publicação, s.302.

¹³ Genç, Bozkurt 2010 s.84.

¹⁴ Holanda, S.B.D. 2014: *Raízes do Brasil*. São Paulo: Companhia das Letras, s.73.

¹⁵ Fernandes, F. 2005: *A Revolução Burguesa no Brasil*. São Paulo: Editora Globo, s.35.

aristokratik yapıya aykırı olarak modern kapitalist sisteminin sözcüsü olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶

1889 Brezilya İmparatorluğu'nun çöküş tarihi olmakla birlikte aynı zamanda cumhuriyetin ilan tarihidir. Brezilya Cumhuriyeti'nin önemli politikalarından birisi kahve tarlalarında çalıştırabileceği vasıflı göçmenleri ülkeye getirtmektir. Ülkeye göçmen işçi getirilmesi için İmparatorluğun son döneminde birtakım girişimlerde bulunulsa da bunun bir devlet politikası haline gelmesi cumhuriyet döneminde olmuştur. Genç ve Bozkurt'a göre toplamda *"Brezilya'ya 1881-1900 yılları arasında 1.654.101, 1901-1914 yılları arasında 1.252.678 ve 1915-1920 yılları arasında da 189.417 kişi göç etmişti."*¹⁷ Ianni'ye göre 1974'e kadar Brezilya'ya yaklaşık 5 milyon göçmen gelmiştir.¹⁸ Brezilyalı antropolog Darcy Ribeiro, *O Povo Brasileiro* adlı eserinde belirttiği üzere 5 milyon göçmenin 1.7 milyonu Portekizlilerden, 1.6 milyonu İtalyanlardan, 700 bini İspanyollardan, 250 bini Almanlardan, 230 bini Japonlardan ve geri kalanları da farklı uluslardan gelen göçmenlerden oluşmaktadır.¹⁹ Ianni'ye göre bu farklı uluslardan gelenlerin büyük bir kısmı Araplardan oluşmaktadır.²⁰

Sonuç olarak Brezilya hükümetinin göçmen politikaları, emek açığının kapatılmasının yanında bazı milli, ekonomik ve sosyal gerekçelere de dayanmaktaydı. Ianni'ye göre Brezilya hükümeti ülkenin güney bölgesine göçmenleri yerleştirerek bölge nüfusunu arttırmayı hedefliyordu. Ayrıca Brezilya, buraya yerleştirdiği nüfus ile hem sınır güvenliğini sağlamayı hem de büyümekte olan iç pazarın ihtiyaçlarını karşılayabilmeyi amaçlıyordu.²¹ Dahası hükümet, farklı alanlarda yetkin kalifiye göçmen işçilerle, zanaatkarlarla ve tüccarlarla ülke ekonomisini kalkındırmayı hedefliyordu.²² E.Taunay'a göre 1856'dan 1889'a kadar ülkede daha önce görülmemiş serbest meslekler ve alışveriş tesisleri ortaya çıkmıştır.²³ Bu artışın sebeplerinden biri ülkeye yeni gelen göçmenlerin bir kısmının kırsal alanlara yönelmektense şehir merkezinde serbest meslek erbabı veya fabrikalarda işçi olarak çalışmalarından kaynaklanmaktadır.

¹⁶ Fernandes, 2005 s.36.

¹⁷ Genç, Bozkurt 2010 s.84.

¹⁸ Ianni 2004 s.140.

¹⁹ Ribeiro, D. 2014: *O Povo Brasileiro*. São Paulo: Companhia das Letras, s.221.

²⁰ Ianni 2004 s.140.

²¹ Ianni 2004 s.139.

²² Ianni 2004 s.139.

²³ Taunay 2004 s.349 - 350.

2. Suriyelilerin ve Lübnanlıların Brezilya'ya göçünün nedenleri ve Osmanlı-Brezilya ilişkileri

Savaş ve işsizlik gibi toplumsal, ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı 1820-1914 yılları arasında Avrupa'dan ve Asya'dan yaklaşık 50 milyon kişi Amerika kıtasına göç etmiştir.²⁴ Benzer bir şekilde, Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte birçok Arap Amerika'ya göç etmiştir. Genel göç trendi içinde Brezilya göç alan ülkeler sıralamasında ABD ve Arjantin'den sonra üçüncü ülke konumundaydı. Osmanlı vatandaşlarının göç ettiği ülkeler açısından da Brezilya, önemli bir seçenektir.²⁵ Truzzi'ye göre Brezilya'ya 1913 yılında on bir bin Arap göçmenin girdiği kaydedildi.²⁶ Osmanlı vatandaşlarının göç ettiği ülkeler açısından da Brezilya'nın aynı konumu korumasının sebebini; Brezilya ve Osmanlı İmparatorlukları'nın arasındaki samimi ilişkiler dayandığını söyleyebiliriz. Osmanlı – Brezilya ilişkilerinin 1858 yılında karşılıklı olarak imzalanan ve ticaret, ikamet gibi meseleleri içeren Seyr-i Sefain Antlaşması ile resmen başladığını ifade etmek mümkündür.²⁷ Bu olumlu ilişkilerinin en önemli örneklerinden biri, Brezilya İmparatoru'nun Ortadoğu'daki gezileridir.

II.Dom Pedro, Güney Amerika'nın Osmanlı Devleti'nin topraklarını gezen ilk imparatorudur. İmparator, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine doğrudan katkıda bulunmak amacıyla 1875 yılında İstanbul, Suriye ve Kudüs'ü ziyaret etmiş, bu ziyaretinde kendisine gösterilen ilgiden memnun kaldığı için 28 Aralık 1876 da ülkesinden bir teşekkür mektubu göndermiştir.²⁸ *II. Dom Pedro'nun Seyahatleri*²⁹ adlı kitapta Lübnan kökenli Brezilyalı tarihçi Roberto Khatlab, Araplar'ın göç etmek için Brezilya'yı tercih etmelerinde, Brezilya İmparatoru'nun Arapça bilmesinin ve Arap halklarına karşı dostane tutumunun önemli bir rolü olduğunu söylemektedir. Hamdi ve Bozkurt'a göre Brezilya'ya gelen Osmanlıların bir çoğu Suriye – Cebel-i Lübnan'den gelmekteydi. Ancak, bu gelenler çeşitli etnik ve mezhep gruplarından gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nden Brezilya'ya göç edenler arasında Ermeniler, Rumlar, Ortodokslar, Katolikler, Maruniler, Müslümanlar ve Yahudiler de bulunmaktaydı. Günümüzde Brezilya'daki Ortodoks ve Müslüman toplulukları bu

²⁴Silva. A.Luciano: "As Imigrações dos Sírios e Libaneses em São Paulo, no Final do Século XIX e Início do Século XX". *Ípsis Libanis Dergisi*, 1/1 (Rio De Janeiro 2016), s.21.

²⁵ Genç, Bozkurt 2010 s.72.

²⁶ Omran, Muna: "Uma das mil histórias do Šahrāzādo Baiano: A descoberta da América pelos Turcos". *Ípsis Libanis Dergisi*, 1/1 (Rio De Janeiro 2016), s.37.

²⁷ Genç, Bozkurt 2010 s.84. Ayrıca Bknz. Temel 2002 s.168.

²⁸ Temel 2002 s.172.

²⁹ Khatlab, R. 2015: *As viagens de D. Pedro II*. São Paulo: Editora Benvirá, s.30.

göçmenlerin torunlarından oluşmaktadır. Brezilya'ya göç eden ilk Osmanlılar etnik ve dini kökenleri ne olursa olsun Osmanlı topraklarından göç etmeleri ve Osmanlı pasaportu taşımalarından dolayı Brezilya'da “*Turco*” olarak adlandırılmaktaydı.³⁰ Osmanlı Devleti'nden Brezilya'ya göç edenler bugün dahi Brezilyalılar tarafından “*Turco*” olarak bilinmektedir. Osmanlı topraklarından gelen Lübnanlıların ve Suriyelilerin ticaret ile uğraşmaları ve para kazanma konusundaki hırslı tutumlarından dolayı Brezilyalılar tarafından paragöz olarak tanınmışlardır. Bundan dolayı Turco ismi olumsuz bir anlam taşımaya başlamıştır.³¹ Hükümet ise Suriye ve Lübnan'dan göç edenleri “*Sírio-Libanês*” yani “*Suriyeli-Lübnanlı*” olarak isimlendirmektedir. Ancak bu algı yeni göçlerle değişmeye başladı. Örneğin, Brezilya'ya “mülteci” konumunda gelen yeni Suriyeliler, “*Turco*” olarak değil, “*Árabe*” (Arap) olarak tanımlanmaktadır.

Hamdi ve Bozkurt'a göre Osmanlı'dan Brezilya'ya göçün nedenlerini şöyle özetleyebiliriz:³²

- 1) Osmanlı Devleti'nde, Cebel-i Lübnan ve diğer bölgelerde yaşayan fakir halkın göç etme nedenlerinin başında ekonomik sorunlar gelmektedir.
- 2) İkinci neden ise bölgede yaşanan asayiş sorunlarıydı. Cebel-i Lübnan ve Suriye'nin bazı bölgelerinde bedevi aşiretlerin ekili arazilere zarar verdikleri sıklıkla görülmekteydi.
- 3) Üçüncü etken olarak, göçü teşvik etmek, kolaylaştırmak ve aracılık yapmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde faaliyet gösteren şirketleri ve şahısları sayabiliriz

Brezilya resmi kaynaklarına göre, 1871 – 1891 yılları arasında ülkeye, tüm Ortadoğu'dan 158 göçmen giriş yapmıştı. Ancak bu rakamlarda sonraki yıllarda büyük bir artış oldu. Nitekim 1891- 1916 yılları arasında Brezilya'ya göç edenlerin sayısı 106.184'e ulaşmıştı. Fransız konsolosluk raporlarına göre ise, 1920 yılı itibarıyla Brezilya'da 191.271 Suriye ve Lübnanlı bulunuyordu.³³ Bu sayının 1920'lerden 1950'lilere kadar artarak devam ettiğini fakat 1950'den sonra hızını kaybettiğini söyleyebiliriz. Brezilya Göç İdaresi, 1889'den itibaren İtalyan, Alman ve Japon göçmenlerin Brezilya'ya gelmeleri için yolculuklarını, çalışacakları kahve tarlalarını

³⁰ Genç, Bozkurt 2010 s.86.

³¹ Omran, 2016 s.38.

³² Genç, Bozkurt 2010 s.76 - 77.

³³ Genç, Bozkurt 2010 s.87.

ve maaşlarını karşılayarak onları Brezilya'ya yerleştirmektedir. Ancak Lübnanlıların ve Suriyelilerin büyük çoğunluğu, tarlalarda çalışmak istemediklerinden dolayı 1918'e kadar diğer göçmenler gibi Brezilya hükümetinin hizmetlerinden faydalanamadılar. Onlar, Brezilya'ya gelmek için ve orada yaşamlarını sürdürmek için kendi başlarının çaresine bakmak zorundaydılar. Bundan dolayı Brezilya'daki Lübnanlı ve Suriyeliler, yaşamak için São Paulo gibi büyük şehirleri seçerek, ticarete yönelmişler.³⁴ 1918-1930 yılları arasında ülkelerindeki sorunlardan dolayı Brezilya'ya göç eden Lübnanlıların ve Suriyelilerin ekonomik şartları elverişli olduğundan Brezilya'da tekstil ve ahşap fabrikaları kurmuşlardır.³⁵ Lübnan ve Suriyeliler tarafından São Paulo'da birçok mahalle ve ticari bölge kuruldu. Bu bölgelerin en önemlisi ise 25 Mart caddesiydi. Buraya yerleşen Lübnanlı ve Suriyeli göçmenler daha sonradan bölgeye gelen diğer Lübnanlı ve Suriyeli göçmenlerin hayatlarını kurlmalarında onlara yardımcı oldular. 1901 yılına gelindiğinde Lübnanlılar ve Suriyeliler bu caddede 500'den fazla dükkâna sahip oldular. Buraya gelen bu göçmenler, kendileriyle beraber ticari teşkilatlarını, yemek kültürlerini, misafirperverliklerini ve kültürlerini São Paulo'ya getirerek São Paulo'nun gelişimine önemli katkılarda bulundular.³⁶ Bu bölgenin Brezilya ekonomisine bulunduğu katkıdan dolayı 2008'den beri tüm Brezilya'da her yılın 25 Mart'ı Arap günü olarak kutlanmaktadır.

Sonuç olarak Brezilya'daki Suriyeliler ve Lübnanlılar ticarete tutunmalarına rağmen, çocuklarının eğitime de yatırım yapmışlardır. Günümüzde Suriye ve Lübnan kökenli Brezilyalıların çocukları Brezilya'da üst sınıfta içinde yer almaktadırlar. Örneğin, Brezilya'nın siyasi tarihinde Lübnan ve Suriye kökenlilerin konumu çok etkileyicidir. Maluf, Haddad, Jereissati, Kassab, Simon, Amin, Feghali, Jatene gibi isimler, São Paulo eyaletinin başkanlığını yapmış olan insanlardır. Bugünkü Brezilya Cumhuriyeti'nin Başkanlığını yapan Michel Temer de Lübnan kökenlidir. Brezilya Başbakanının ailesi Brezilya'daki Ortodoks Lübnan topluluğundan gelmektedir. Brezilya'ya göç eden Lübnanlılar ve Suriyelilerin bir bölümü Brezilyalı kadınlarla evlenerek zamanla kendi kültürlerini unutturken, bir bölümü ise nesiller geçmesine rağmen kendi kültürlerini yaşamaya devam etmektedir.

³⁴ Silva 2016 s.21.

³⁵ Silva 2016 s.28.

³⁶ Silva 2016 s.29.

3. 21. yüzyıl'da Türkiye'den Brezilya'ya Suriyeli mülteci göçü:

Resmi olarak şu anda Brezilya'da toplam olarak 82 farklı ulustan 9.552 mülteci bulunmaktadır. Bunlardan 3.772'sini, 2011'den beri Suriye'den gelen mülteciler oluşturmaktadır.³⁷ Brezilya İstanbul Başkonsolosluğu'nun ve Brezilya Mülteciler Ulusal Komitesi'nin (CONARE) sunduğu bilgilere göre Türkiye'deki Suriyeli mülteciler üç ay süreli "turist vizesi" olarak Brezilya'ya gidebilmektedir.³⁸ Başvurular için belirli şartları sağlamaları ve süreçleri takip etmeleri gerekmektedir: Önce vize başvuruları Beşiktaş semtinde, Süzer Plaza'da bulunan Brezilya İstanbul Başkonsolosluğu'nun makamına yönlendirilmektedir. Türkiye'deki Suriyeli mülteciler başvuruları sırasında Brezilya'da mülteci statüsü için başvurmak istediklerini beyan etmek zorundadırlar. Bu beyandan sonra turist vizesi için gereken banka hesapları, davet mektupları, istihdam kanıtı, ekonomik durumu ve dönüş biletlerini bildirmekten muaf tutulmaktadır. Kabul edilen başvurular için geçici olarak turist vizeleri verilmektedir. Ardından, turist vizesiyle Türkiye'den Brezilya'ya gelen mülteciler São Paulo'daki veya Rio de Janeiro'daki Brezilya Federal Polisinin havalimanındaki şubelerinden, resmi mülteci başvurularını başlatmaları gerekmektedir. Başvuruların onaylanmasının ardından Brezilya'da geçici olarak ikamet etme hakkı kazanılmaktadır. Brezilya yetkililerinin nihai bir karar vermesine kadar geçen süre için, başvuruda bulunan Suriyelilere, yasal bir iş bulmalarını sağlayan belgeleri oluşturma ve Brezilya'da sağlık ve eğitim hizmetlerine erişme imkânı tanıyan bir protokol sunulmaktadır. Yalnız, Brezilya Hükümeti, Türkiye'den Brezilya'ya gidecek olan Suriyelilere hava yolu biletleri, konut, istihdam, mesleki eğitim, ve parasal yardımlar gibi bir dizi yardım sağlamamaktadır. Bu nedenle Brezilya'ya gidebilmeleri için sadece İstanbul Brezilya Konsolosluğu'ndan turist vizesi almaları yeterli değildir, aynı zamanda da kendi biletlerini de kendilerinin alması gerekmektedir. Yine de sığınmacı haklarını destekleyen ülkelerin tümünde olduğu gibi, Brezilya'daki Brezilya Mülteciler Ulusal Komitesi (CONARE) ve UNHCR (ACNUR) bürosuna bağlı sivil toplum örgütleri, kendi aralarında konut, mesleki eğitim ve dil dersleri gibi yardımlar sağlamaktadır. Yukarıdaki bilgileri teyit etmek için 6 senedir Brezilya İstanbul Başkonsolosluğu'nda çalışan ve bu konuda yetkili V.N³⁹

³⁷ <http://www.acnur.org/portugues/recursos/estatisticas/dados-sobre-refugio-no-brasil/> (ACNUR – Relatório do CONARE sobre o Sistema do Refúgio Brasileiro; 08.02.2018).

³⁸ http://istambul.itamaraty.gov.br/en-us/humanitarian_visas.xml (İstanbul Brezilya Konsolosluğu; 08.02.2018).

³⁹ Mülakat yapılan kişinin talebiyle gerçek kimliği gizlenmiştir.

(Brezilyalı, kadın, 32 yaşında, evli) adında bir görevli ile görüştim.⁴⁰ Ona Suriye'deki savaştan beri konsoloslukta meydana gelen değişiklikleri sorduğumda, “2011'den beri Brezilya Başkonsolosluğu'ndaki pek çok işlemin değiştiğini, eskiden sadece Türkiye'de yaşayan Brezilyalı vatandaşların işlemleriyle ilgileniyorken bugün aynı zamanda Suriyeli mültecilerin “humanitarian vize” talepleriyle de ilgilendiklerini” belirtti. V.N, Suriyeli mültecilerin yoğun taleplerinden dolayı Brezilya İstanbul Başkonsolosluğu'nun, mültecilere destek ve bilgi verebilmek için tam zamanlı çalışan bir Suriyeli vatandaşı, Arapça tercümanı olarak işe almak zorunda kaldığını, 2011'den beri Suriyeli mültecilere ayda yaklaşık 100 adet “humanitarian vize”si sağladığını bildirdi. Yukarıda bahsi geçen humanitarian vize, vize işlemlerinin bürokratik sürecini kolaylaştırarak, Brezilya Mülteciler Ulusal Komitesi'nin (CONARE) Türkiye'deki Suriyeli mültecilere başta “turist vizeleri” sağlayarak mültecilerin Brezilya'ya daha hızlı ulaşmalarını sağlamaktadır. Türkiye'den giden Suriyeli mültecilerin, humanitarian vize işlemlerini Brezilya'ya vardıklarında tamamlamalarıyla, ülkeye girmeleri serbest olmaktadır.⁴¹ V.N'ye Suriyeli mültecilerin Brezilya'yı seçme sebeplerini sorduğumda, Brezilya İstanbul Konsolosluğu'na gelen Suriyelilerin dediklerine göre Brezilya'da tanıdıklarının/akrabalarının yanına gitmelerinin yanı sıra, Brezilya'nın onlara hukuki olarak çalışma imkanları sunması, ülkedeki iş fırsatlarının yüksek olması ve ülkedeki Suriyelilere karşı ön yargının düşük olmasının, Brezilya'ya gitmelerinin temel sebepleri olduğunu belirtti. Bu bilgiler ışığında, ilk olarak Türkiye'den Brezilya'ya giden Suriyeli mültecilerin birçoğunun 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Brezilya'ya göç eden Suriye kökenli akrabalarının yanına giderek hayatlarını yeniden kurma peşinde olduklarını görebiliyoruz. İkinci olarak mülteci Suriyelilerin Brezilya'yı tercih etme sebepleri arasında ülkenin sağladığı hukuki hakların, hayatlarını yeniden kurabilmeleri için önemli bir olanak yarattığını da görebiliyoruz. *Booklet for Refugees* adlı kitapçıkta Brezilya Hükümeti'nin Suriyeli mültecilere sağladığı hakları aşağıda şöyle olarak özetleyebiliriz⁴²:

1. **İş hakları:** Suriyeli mültecilerin (14 yaşından büyük olanlar) Brezilya'da resmi olarak çalışma hakları vardır.
2. **Serbest dolaşım hakkı:** Brezilya'daki Suriyeli mülteciler, Brezilya'nın eyaletleri arasında yolculuk yapabilir ve isterlerse çalışabilir.

⁴⁰ Bu çalışmadaki yapılan mülakatlar 2018'de 7 - 14 Ocak günleri arasında yapıldı. Brezilya Mülakatları Skype üzerinde yapıldı.

⁴¹ http://istambul.itamaraty.gov.br/en-us/humanitarian_visas.xml (İstanbul Brezilya Konsolosluğu; 08.02.2018).

⁴² UNHCR. 2014: "Booklet for refugees in Brazil - Rights and duties, documentation, durable solutions and useful contacts. Brezilya: ACNUR, s.4-9.

3. **Sağlık hizmetleri:** Kamu sağlık hizmetlerine erişim hakları vardır.
4. **Eğitim hizmetleri:** Kamu eğitim kurumlardan eğitim alma hakları vardır.
5. **Din hakları:** İstedikleri dinde ibadet etme hakları vardır.
6. **Vatandaşlık:** 4 sene içinde Brezilya vatandaşlığına geçebilme hakları vardır.

Bu kişileri koruyan yasalara ek olarak, Brezilya'daki mülteciler Caritas gibi hem São Paulo'da hem Rio de Janeiro'da BMMYK gibi hükümet dışı kuruluşların da desteğini almaktadır. Bu kuruluşlar yerel entegrasyon süreci boyunca konut (sığınma evleri ve barınaklar), gıda ve koruma ile hukuki danışmanlık konularında yardım sağlamaktadır. Brezilya'da hayata başlamak için gerekli olan tüm bürokratik işlemleri bitiren mülteciler, yasalar tarafından Brezilya vatandaşlarına sağlanan çeşitli yardım fonlarından da faydalanabilmektedir. Örnek olarak, Suriyeli mülteciler 2015'ten itibaren Bolsa Família (Aile Yardımı) gibi programlara başvurabilme hakkına sahiptir. Bolsa Família yardım fonuyla hükümetten her ay belli bir gelir sağlanabilmektedir.⁴³ Brezilya devleti ve BMMYK gibi hükümet dışı kuruluşlar tarafından mülteci Suriyelilere sağlanan destekleri ve hakları teyit etmek ve Suriyelilerin 21. yüzyılda Türkiye'den Brezilya'ya göç serüvenini takip etmek için farklı dönemlerde Brezilya'ya gelen Suriye vatandaşı Adel Bakkour ve Suriye kökenli Brezilya vatandaşı Huda Blum Bakkour adlı iki kardeş ile görüştim.⁴⁴ Bakkour kardeşler Brezilya'da yayın yapan *Futura TV* kanalında, *Adeus à Siria* adlı programda hayat öykülerini paylaşarak, Brezilya'nın geçmişten günümüze kadar Suriye ile olan bağı ve mülteci krizindeki rolünün önemi hakkında farkındalık oluşturmaya çalıştılar.

Halepli Adel Bakkour, 19 yaşındayken, 2012'de Eylül ayında Türkiye üzerinden küçük kardeşiyle Brezilya'ya mülteci olarak giden ilk Suriyelilerden biridir. Adel, 2011'de Suriye'deki hükümete karşı Arap Baharı'nın halk ayaklanmalarına katılanlardan biriydi, ancak hükümet tarafından şiddetli saldırıların artması neticesinde ülkesini terk etmek zorunda kaldığını belirtti. Brezilya'da yaşayan Suriye kökenli üvey ablasının yanına gitmek için Adel ve küçük kardeşi, 2012'de Eylül ayında Türkiye sınırını geçtikten sonra, iki gün içinde Brezilya İstanbul Konsoloslugu'ndan vize alarak Rio de Janeiro'ya uçtular. Adel bu dönem hakkında "Suriye'den Türkiye sınırını geçmenin kolay olduğunu ve sorun yaşamadan pasaportunun damgalandığını" söyledi. Bu durumda, Brezilya'daki akrabalarının yanına giden Suriyeli

⁴³ Lacerda, Silva, Nunes 2015 s.111.

⁴⁴ Gerçek kimliklerini kullanmak için gerekli izinler alınmıştır.

mültecilerin Türkiye'nin açık kapı politikasından faydalandıklarını görebiliyoruz. Adel'e Rio de Janeiro'daki bir mülteci olarak hayatını nasıl geçirdiğini sorduğumda “2015'ten önce Rio de Janeiro'daki yaşam koşullarının çok zor olduğunu, hükümetten ve diğer uluslararası sivil toplum örgütlerinden çok fazla faydalanamadığını ve bu yüzden ilk başta üvey ablasının yanında yaşayarak, aylık masraflarını karşılamak için bir restoranda çalışmak zorunda kaldığını” belirtti. Ancak “2015'ten sonra Rio de Janeiro'daki yaşam koşullarının daha iyi olmaya başladığını ve Brezilya hükümetinin sunduğu eğitim olanaklarından faydalanmaya başladığını” ileri sürdü. Adel 2015'ten beri Brezilya'nın en değerli üniversitelerinden biri olan *Rio de Janeiro Federal Üniversite'sinde* Uluslararası İlişkiler bölümünde okumakta ve aynı zamanda resmi olarak *Abraço Cultural* diye bir sivil toplum örgütünde Arapça öğretmeni olarak çalışmaktadır. Adel gibi Brezilya'ya gelen Suriyeli mültecilerin karşılaştıkları ilk sorunlardan biri dil yetersizliği ve bürokratik işlemlerden kaynaklanmaktadır.⁴⁵ Brezilya hükümetinin Suriyeli mültecilere yönelik olarak açmış olduğu Portekizce kurslarına rağmen Portekizce öğrenme süreci uzun soluklu bir süreçtir. Bu sebeple, dil yetersizliği hayatlarını kısa bir sürede yeniden kurmaları, gündelik sorunlarını halledebilmeleri ve iş bulmaları için bir engel olarak görülmektedir. Buna karşın, Brezilya'daki Güney Amerikalı mülteciler bu anlamda Suriyeli mültecilerden dilsel ve kültürel açıdan daha avantajlıdır. Onlar Portekizce'yi daha çabuk şekilde öğrenebildikleri için ülkedeki sosyalleşme süreçleri Suriyelilere göre daha hızlıdır. Buna rağmen, Adel “Rio de Janeiro Federal Üniversite'sinde Portekizce kursuna gittiğini ve zorluklarına rağmen kısa bir sürede öğrenebildiğini” ileri sürdü. İkinci olarak, bürokrasi de Suriyeli mültecileri için bir engel olarak karşılına çıkmaktadır. Brezilya'da herhangi bir mültecinin resmi olarak bir iş yerinde çalışmak veya bir kurumda okumak için daha önceden icra ettiği mesleği veya aldığı eğitimi kanıtlaması gerekmektedir. Örneğin, Brezilya'ya mülteci olarak gelen Güney Amerikalıların çoğu sığındıkları ülkede belgelerini kanıtlamak için bir sorun yaşamıyorlar. Brezilya'ya mülteci olarak giren Latin Amerikalıların büyük bir kısmı Brezilya'da ücretli olarak çalışabilmekte veya öğrenci olarak eğitim kurumlarında okuyabilmektedirler. Fakat, Brezilya'daki mülteci Suriyeliler Suriye'de devam eden savaştan dolayı bürokratik olarak mesleklerini veya eğitim seviyelerini kanıtlamıyorlar. Suriye'deki çatışmaların artmasının ardında Brezilya Büyükelçiliği 2012'de Şam'dan Beyrut'a taşındı. 2012'den beri Brezilya'nın Suriye Büyükelçiliği Beyrut'ta mülteci statüsü için başvuran Suriyelilere ve Suriyeli kökenli Brezilyalı çift vatandaşlara destek vermektedir. Bu sebeple bahsi geçen şartlardan dolayı Brezilya'da yaşayan Suriyeli

⁴⁵ Lacerda, Silva, Nunes 2015 s.112.

mültecilerin Suriye'den belgelerini getirtme işlemleri zorlaştı. Son senelerde Brezilya hükümeti Suriyeli mültecilerin diplomalarının ve sertifikalarının tanınmasında çektiği bürokratik sorunları azaltmak amacıyla düzey belirleme sınavları oluşturdu. Bu sınavlar farklı kurumların aracılığıyla yapılmaktadır. Örneğin, bazı devlet üniversitelerin eğitim düzey belirleme sınavları söz konusudur.⁴⁶ Örnek olarak, Curitiba'daki Paraná Federal Üniversitesi'nde düzey belirleme sınavlarını geçen Suriyeli mültecilere Brezilya eğitim bakanlığının şartlarına göre diploma verilmektedir. Ek olarak Brezilya'daki milli ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin büyük bir kısmı Suriyeli mültecilere Brezilya hükümetinin desteğiyle Portekizce kursları vermenin yanı sıra, onlara yönelik bürokratik işlemleri için destek, mesleki kalifikasyon ve emek piyasasına girmeleri için danışmanlık gibi projeleri var. Mesela, UNHCR düşük gelirli mültecilere yardım etmekle birlikte, küçük bir işletme kurmak isteyen mültecilere mikro kredi programları sağlamaktadır.⁴⁷ Bu gibi desteklerin sayesinde Brezilya'daki Suriyeli mültecilerin büyük bir kısmı serbest meslek olarak yemekle uğraşmaktadır. Adel “son zamanlarda pek çok Suriyeli'nin sokak satıcısı olarak esfiha (küçük pide) üretimi ve satışı için Rio de Janeiro'ya taşınmaya başladığını” belirtti. Ona göre mültecilerin Rio'ya gelmelerinin ilk sebeplerinden biri “Rio de Janeiro belediyesinin Suriyeli mültecilere caddede çalışabilmeleri için ruhsat sağlamasını, ve onların satışlardan iyi bir para geliri elde etmelerinden kaynaklanmaktadır”. Bu konuda, sonuç olarak Adel “Buradaki insanların yaşam standartları yükseldikçe diğerlerini de çağırmaya başladıklarını” belirtti. Neredeyse yüz yılı aşan Suriyeli-Lübnanlı göç tarihinin Brezilya toplumunda bıraktığı izlerden biri zengin yemek kültürüdür. Esfihas (küçük pide) gibi ürünler Brezilya'nın tüm güney ve güneydoğu bölgesinde bilinen bir arap yemeğidir. Görüldüğü gibi Brezilya'ya gelen Suriyeli diğer mülteciler de benzer bir geleneği üstlenerek bu yemek kültüründen faydalanmaktadırlar.

Adel'e Rio de Janeiro'deki Suriyeli-Lübnanlı topluluklarının oradaki Suriyeli mültecileri destekleyip desteklemediğini sorduğumda bana “5 senedir Rio de Janeiro'de yaşadığını fakat hiçbir Suriyeli-Lübnanlı örgütünden faydalanmadığını” belirtti. Aynı zamanda “Rio de Janeiro'daki Suriyeli-Lübnanlı camileri ve Ortodoks kiliselerinin çok faal olmadıklarını söyledi”. Rio de Janeiro'daki Suriyeli-Lübnanlı toplulukların Suriyeli mültecilere yönelik etkisizliği, önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi, zaman içinde Suriyeli-Lübnanlı toplulukların birçoğunun Rio'ya değil, São Paulo gibi daha güneydeki eyaletlere göç etmelerine bağlıdır. Bu

⁴⁶ Lacerda, Silva, Nunes 2015 s.111.

⁴⁷ Lacerda, Silva, Nunes 2015 s.112.

bağlamda, Rio'da Suriyeli mültecilere destek olan başta Brezilya hükümetiyle diğer sivil toplum örgütleri görülmektedir. Sonuç olarak, Adel “ Brezilya’da-iktisadi ve siyasi sorunları olmasına rağmen mutlu olduğunu, ülkeyi tıpkı kendi ülkesi kadar sevdiğini ve Brezilya’da kendini bir mülteci olarak değil bir Brezilyalı olarak gördüğünü” belirtti. Buna rağmen Adel “hala Suriye'deki savaşın devamın etmesinden dolayı orada bıraktığı babası ve annesinin can güvenliği için endişe ettiğini ve onları Brezilya'ya getirmek istediğini” ileri sürdü. Brezilya’ya gelen Suriyeli mültecilerin birçoğu benzer hayalleri paylaşmaktadırlar. Onlar da Suriye’de kalan akrabalarını getirmek için uğraşıyorlar. Maalesef, Brezilya’ya gelen her Suriyeli mülteci Adel gibi daha gelmeden önce birinci derecede bir akrabasını bulacak kadar şanslı değildir. Onların bir kısmı Brezilya’ya uzak akrabaları veya tanıdıklarının aracılığıyla geldikleri için hayatlarını yeniden kurmakta o kadar destek görmemektedir. Bundan dolayı Brezilya hükümetinin ve diğer sivil toplum kuruluşlarının onlara sağladığı yardımlar ve hizmetler hayatlarını yeniden kurmaları için son derecede önemlidir.

Brezilya hükümetinin Suriyeli mültecilerin bürokratik sorunlarını çözmekteki atılımlarına ek olarak Şam’daki çatışmaların kısmen azalmasıyla birlikte Brezilya Dışişleri Bakanlığının Merkezi’nin emriyle 2016 Temmuz ayından itibaren Suriye Brezilya Büyükelçiliği’ni işlem yapmaya kısmen olarak yeniden başladı. Şam’daki Brezilya Büyükelçiliği’nin kısmen açılmasıyla birlikte Brezilya’daki Suriyeli mültecilerin ve Suriye’deki Suriyeli kökenli Brezilya vatandaşlarının bürokratik işlemlerini daha hızlı hallolmaya başlamıştır. Mamafih, Brezilya Dışişleri Bakanlığının Merkezi’ne göre savaşın öncesinde Şam’da 3000 Suriyeli kökenli Brezilyalı vatandaş yaşıyordu, bugün ise sadece 700 kalmıştır.⁴⁸ Bu bilgilerin ışığında, Savaş’tan dolayı Brezilya’ya kaçan Suriyelilerin bir kısmı Brezilya vatandaşlığına sahip olduğundan dolayı Brezilya’ya mülteci olarak gelen Suriyeliler gibi hükümet tarafından resmi sayılarda hesaba katılmamaktadır. Onlar Brezilya’ya gelen Suriyeli mülteciler gibi benzer sorunları yaşamamalarına rağmen, benzer bir şekilde Suriye’deki savaşın yıkıcılığından ıstırap çeken insanlardır. Brezilya’ya dönmekle birlikte sadece hayatlarını değil oradaki akrabalarının ve arkadaşlarının bir kısmını da geride bıraktılar. İster Brezilya’ya savaştan kaçan ister Brezilya’daki Suriyeli kökenli Brezilyalıları olsun, her ikisi de benzer şekilde Suriye’den akrabalarını ve tanıdıklarını Brezilya’ya geri getirmek için ülkelerinin coğrafyalarına ve

⁴⁸ <http://br.rfi.fr/brasil/20160712-brasil-retoma-atividade-consular-na-siria-apos-quase-quatro-anos-0> (Radio France Internationale; 08.02.2018).

bürokrasilerini meydan okuyan insanlardır. Onlar ayrıca Brezilyalı Suriyeli-Lübnanlı topluluklarının bir parçası olarak yeni gelen Suriyeli mültecilere destek veren insanlardır. Rio de Janeiro’de yaşayan Suriyelilerden biri olarak 1993 başında Suriye’den Brezilya’ya göç eden hem Brezilya hem de Suriye vatandaşlığına sahip Adel’in üvey ablası Huda Blum Bakkour’la görüşme yaptım. Huda, 2012’de hem Adel hem de küçük kardeşini Brezilya’ya getirtti.

Halep doğumlu Huda Blum Bakkour (44 yaşında, antropolog, evli) Brezilya’ya 19 yaşındayken Brezilya kökenli Yahudi annesinin Suriyeli doğumlu babasından ayrılmasıyla birlikte okumak için geri dönmüştür. Huda, Brezilya’ya döndükten sonra 2010 yılına kadar yıllar boyunca her yaz Suriye’ye tatil için gittiğini ve hiçbir zaman Suriye’yle ilişkilerini kesmediğini’ ileri sürdü. Adel ve küçük kardeşi Huda’nın babasının ikinci evliliğinden üvey kardeşleridir. Huda "2012’de Suriye’deki çatışmaların artmasıyla birlikte üvey kardeşlerini Brezilya’ya getirmek için olanakları öğrenmeye çalıştığını" belirtti. Huda’ya göre Brezilya’nın Türkiye Büyükelçiliği’nin verdiği destek kardeşlerinin Türkiye’den Brezilya’ya gelmeleri için temel bir rol oynamıştır. Bu bilgi üzerinden Türkiye’deki İstanbul Brezilya Konsoloslugu Suriyeli mültecilere destek verirken, bir yandan da Brezilya’daki Türkiye Cumhuriyeti Brezilya Büyükelçiliği de Brezilya’daki Suriye kökenli Brezilyalıların ailelerinin de geri getirilmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Huda’nın üvey kardeşlerini Brezilya’ya getirtmek için verdiği manevi, iktisadi ve bürokratik çabası, aynı zamanda pek çok Brezilya kökenli Suriyeli ailenin verdiği çabayı temsil etmektedir. Bu insanlar ailelerini getirtebilmek için Brezilya’nın ve Türkiye’nin coğrafi mesafelerini ve bürokratik işlemlerini aşarak aynı zamanda her iki ülke arasındaki tarihsel bağları sınıyor olmaktadır. Huda bu tarihsel bağlar bağlamında "Brezilya’daki Suriyeli-Lübnanlı Brezilyalıların ve Suriyeli mültecilerin arasındaki dayanışmanın genellikle aile bağlarının bir sonucu olarak gerçekleştiğini" ileri sürdü. Huda ve Adel’in hayat hikâyelerinin ışığında genel bir şekilde Brezilya’ya gelen Suriyeli mültecilerin gelme sebeplerini, Brezilya’nın mülteci politikasını Suriyeli mülteciler üzerinde nasıl uygulandığı ve hayatlarını nasıl etkilediği görülmüştür. Benzer bir şekilde Brezilya ve Türkiye arasındaki göçün tarihsel bağları açısından günümüzdeki yansımaları irdelenmiştir.

Yukarıda daha önceden bahsi edildiği gibi Rio de Janeiro bir şehir olarak Brezilya’daki Suriyeli-Lübnanlı topluluğu tamamıyla temsil etmemektedir. Bu topluluğu temsil eden eyalet São Paulo’dur. São Paulo Eyaleti ülkedeki mülteci sayısının yüzde 26%’sini bulundurmaktadır. Bu sayının çoğu Suriyeli mültecilerden oluşmaktadır. Farklı dönemlerde farklı koşullarda

Brezilya'ya gelmelerine rağmen, ortak coğrafyası, ana dili ve yaşam tarzlarının benzerliği São Paulo'daki Suriyeli-Lübnanlı topluluklarının çok dinli yapısını aşmaktadır. Maruniler, Ortodokslar ve Müslümanların bir kısmı Suriye'den ve Lübnan'dan gelmekle birlikte São Paulo'nun etnik mozağının bir parçasını oluşturmaktadırlar. Bu birlikteliğin bir yansıması olarak kendi içlerinde daha iyi durumdaki Suriyeli-Lübnanlılar bağış kampanyalarıyla São Paulo'daki camilerde ve Kiliselerde Suriyeli mültecilere yönelik barınma, beslenme ve Portekizce kursları gibi hizmetleri karşılamak için yardımcı olmaktadır.⁴⁹ Bu durumu daha iyi irdelemek için São Paulo'nun Suriyeli-Lübnan Sünni Müslüman topluluğundan gelen N.M⁵⁰ adında (erkek, bekâr, 22 yaşında) biriyle görüşme yaptım. N.M São Paulo Eyaleti'nden gelmektedir ve São Bernardo do Campo şehrinde yaşamaktadır. Kendisi ne Lübnan ne de Suriye kökenlidir. Yaklaşık 3 senedir Müslüman ve São Bernardo do Campo'daki Abu Bakr Assidik camisinin bir üyesidir. Mültecilerin durumunu sorduğumda, kendisi camideki Suriye'den gelen mültecilerin bir kısmının Brezilya'daki akrabalarının yanında kaldıklarını ve çalıştıklarını ileri sürdü. Camideki cemaatin onlara nasıl destek olduğunu sorduğumda Y.H cemaatin onlarla iyi geçindiğini ve birbirlerini desteklediğini ileri sürdü. N.M “São Paulo'daki hem sünni hem de şii Müslüman topluluğunun bağlarının güçlü olduğunu” belirtti. N.M São Paulo şehrinin merkezinde, 25 de Março caddesinde, São Bernardo do Campo'daki Abu Bakr Assidik camisinden Suriye kökenli üyelerinden birinin tekstil mağazasında yönetici olarak çalışmaktadır. N.M'e “25 de Março bölgesine yakın Suriyeli ve Lübnan kiliselerin ve camilerin Suriyeli mültecilere barınak, yemek ve Portekizce eğitimi” sunduğunu ileri sürdü. N.M'e göre “Mesquita do Brás” gibi şii bir camide de her hafta düzenli olarak Suriyeli mültecilere yönelik Portekizce dersleri sunulmaktadır”. Sonuç olarak N.M “ Suriye'den São Paulo'ya mülteci olarak gelenlerin büyük bir kısmının Brezilya'daki ailelerinin desteğiyle ya da kendi gelirleriyle geldiklerini” belirtti. Ona göre “onların birçoğu okumuş, kendi işlerini Suriye'de bırakıp Brezilya'ya hayatlarını yeniden kurmak için gelen insanlardır”. N.M'nin sunduğu bilgilerin ışığında São Paulo'daki Suriye-Lübnanlı topluluklarının oradaki Suriyeli mültecilerin entegrasyonunu kolaylaştırdıkları görülmüştür. Benzer olarak São Paulo'da iş imkânları daha yüksektir ve Suriyeli mülteciler aynı zamanda daha önce bahsedilen şehirdeki diğer yardımlaşma vakıflarından da faydalanabilmektedirler.

⁴⁹ Lacerda, Silva, Nunes 2015 s.109.

⁵⁰ Mülakat yapılan kişinin talebiyle gerçek kimliği gizlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Osmanlı'dan günümüze kadar Suriye ve Lübnan göçmenlerinin Brezilya'daki tarihsel serüvenini takip ederek Brezilya'ya yeni gelen Suriyeli mültecilerin konumu incelenmiştir. Mülakatların aracılığıyla geçmişten ziyade daha çok bugünkü Brezilyalı Suriyeli, Lübnanlı ve yeni gelen Suriyeli mültecilerin durumunu anlamaya çalıştım. Gördüğümüz gibi Brezilya ve Türkiye'nin arasındaki ilişkiler 19.yüzyılın ortalarından beri hala devam etmektedir. Suriyeliler geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun pasaportuyla Brezilya'ya göç etmişler, bugün ise Suriyeli mülteciler Türkiye'nin yollarından geçerek Brezilya'ya gitmektedirler. Tarihsel, sosyal, siyasi ve ekonomik koşulları değişse de onları bir arada anlamaya çalıştım. Görüldüğü gibi Brezilya'da Suriyeli mültecilerin büyük bir kısmı başta São Paulo'da ve Rio de Janeiro'de yaşamaktadır. Genel bir anlatımla çoğunlukla Brezilya'nın Güney ve Güneydoğusuna yerleştikleri görülmüştür. Yerleşmelerin dağılımı daha önceden bahsedilen Suriyeli-Lübnanlı topluluklarının geçmişte göç ettikleri ve günümüze dek yaşadıkları bölgelerde olduğu irdelendi. Brezilya'ya gelen Suriyeli mültecilerin büyük bir kısmı aile bağlarının bir uzantısı olarak bu ülkeyi seçmiştir. Bu bağların da Brezilya ve Türkiye arasındaki göç tarihinin bir kalıntısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak Brezilya hükümetinin ve ona bağlı olarak sivil toplum örgütlerinin sunduğu desteğin yanında Suriyeli-Lübnanlı toplulukların Suriyeli mültecilere sosyalleşmesindeki katkıları da görülmüştür. Sonuç olarak, bugünkü mültecilerin Brezilya'ya başlıca göç sebepleri arasında Brezilya'da önceden göç etmiş akraba ve Suriyeli-Lübnanlı toplulukların var oluşu, Brezilya'nın Suriyeli mültecilere yönelik olumlu bir göç politikasına sahip olması ve Brezilya gibi çok-kültürlü bir ülkede sosyalleşmenin ve entegrasyon süreçlerinin daha kolay olması yer almaktadır.

Kaynakça:

Bastide, R. Fernandes, F. 2008: *Branços e Negros em São Paulo*. São Paulo

Fernandes, F. 2005: *A Revolução Burguesa no Brasil*. São Paulo

Genç, Hamdi, Bozkurt, İ.Murat: "Osmanlı Devleti'nden Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu - (1850-1915)". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19/1 (İstanbul 2010), s.73-103.

Holanda, S.B.D. 2014: *Raízes do Brasil*. São Paulo

İanni, Octavio. 2004: *Raças e Classes Sociais no Brasil*. São Paulo

Khatlab, R. 2015: *As viagens de D. Pedro II*. São Paulo

Lacerda, J.M.A.F, Silva, A.A. S. E., Nunes, R. V. G. : "The case of Syrian Refugees in Brazil and the Contemporary International Politics". *Revista de Estudos Internacionais* 6/2 (João Pessoa 2015) s.112.

Omran, Muna: "Uma das mil histórias do Şahrâzâdo Baiano: A descoberta da América pelos Turcos". *İpsis Libanis Dergisi*, 1/1 (Rio De Janeiro 2016), s.33-43.

Ribeiro, D. 2014: *O Povo Brasileiro*. São Paulo.

Silva. A.Luciano: "As İmigrações dos Sıríos e Libaneses em São Paulo, no Final do Século XIX e İnício do Século XX". *İpsis Libanis Dergisi*, 1/1 (Rio De Janeiro 2016), s.19-34

Taunay, A.D.E. 2004: *História da cidade de São Paulo*. Brasília

Temel, Mehmet: "XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı - Brezilya İlişkileri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (Ankara 2002), s.167-189

UNHCR. 2014: "Booklet for refugees in Brazil - Rights and duties, documentation, durable solutions and useful contacts". Brezilya: ACNUR, s.4-9.

İnternet siteleri:

<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (UNHCR – Syria Regional Refugee Response; 08.02.2018).

<http://www.acnur.org/portugues/recursos/estatisticas/dados-sobre-refugio-no-brasil/> (ACNUR – Relatório do CONARE sobre o Sistema do Refúgio Brasileiro; 08.02.2018).

http://istambul.itamaraty.gov.br/en-us/humanitarian_visas.xml

(İstanbul

Brezilya

Konsolosluğu; 08.02.2018).

<http://br.rfi.fr/brasil/20160712-brasil-retoma-atividade-consular-na-siria-apos-quase-quatro-anos-0> (Radio France Internationale; 08.02.2018).

Zorunlu Kitlesele Göçler ve Toplumsal Uyum Süreci (Suriyeli Sığınmacılar Örneği)

Ramazan ÇINAR*

Özet

Göç meselesine ilişkin bilimsel ilginin mazisi oldukça yenidir. Konuyla ilgili araştırmacılar meselenin insani ve toplumsal yönünden çok devletler bazında, makro düzeyde hukuk, politika, milli güvenlik, uluslararası ilişkiler gibi boyutlarına odaklanmaktadır. Oysa toplumsal uyum süreci göç olgusunun incelenmesi gereken en önemli noktalarından birisidir. Entegrasyon göçün neticesinde gerçekleşmesi kaçınılmaz olan bir süreçtir. Hızlı ya da yavaş, sancılı veya sancısız olabilir ancak yıllarca da sürse nihayetinde göçün neticesi olarak toplumlar kaynaşırlar ve dönüşürler. Özellikle savaş gibi insanların en temel hürriyetlerini dahi ellerinden alan; yaşamlarını ve özgürlüklerini tehdit ederek doğup büyüdüğü coğrafyayı terk etmek zorunda bırakan durumlarda oldukça travmatik bir hal alan zorunlu göç ve entegrasyon olgularının göz ardı edilmesi veya bilimsel olmayan taraflı temayüller ile incelenmesi uyumdan ziyade çatışmaların önünü açmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda 2010 yılı sonlarında Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak literatüre geçen Ortadoğu'daki hareketliliğin Suriye'deki yansımalarının sonucunda meydana gelen zorunlu kitlesele göçün hali hazırda ülkemizde meydana getirdiği sosyal hareketliliği Suriyeli sığınmacılar örneği bağlamında ele almaya çalışacağız.

* Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, mramazancinar@gmail.com

“Propagandayla zehirlenmedikleri sürece kitleler asla savaş düşkünü değildirler.” (Albert Einstein)

Giriş

Göç en temel anlamıyla bir kimsenin yaşadığı yerden ayrılıp bir başka yere yerleşmesi, mekân değiştirmesi olarak ifade edilebilir. Elbette göç olgusu tanımlanırken bir takım koşullara göre farklı isimler alabilmektedir. Örneğin süresine göre süreli veya sürekli göç; mecburiyet durumuna göre gönüllü veya zorunlu göç gibi isimler alabilmektedir. Bir tatil için bir ülkeye gitmek gönüllü göç kapsamına girerken, savaş veya doğal afetler gibi yıkıcı sebepler dolayısıyla yaşadıkları bölgeyi terk etmek mecburiyetinde olmak zorunlu göç içerisinde değerlendirilir. İnsanoğlu asırlardır çeşitli sebeplerle yer değiştirmiştir. Göç meselesi insanlık tarihi boyunca var olan, insanı ve toplumları meydana getiren önemli unsurların başında gelmektedir. Göç olgusu insanlık tarihiyle eş zamanlı olmasına rağmen göç araştırmaları henüz başlangıç aşamasında denebilecek kadar yeni sayılır. Yüzyıllardır var olan bu olgunun yol açtığı toplumsal meseleler yeteri kadar ele alınmış değildir. Göç tarihi ve dinamikleri üzerine yapılan çalışmalar azımsanamaz ancak bu çalışmalar genellikle durum tespiti kabilinden çalışmalardır ve göçmenlerin hayatlarını çalışmalara yeteri kadar yansıtamamaktadır. Ülkemizin geçirmekte olduğu bu süreçte Suriyeli sığınmacılar meselesinin bu anlamda dikkatle incelenmesi, yaşanan olayların iç yüzünün anlaşılması ve göçmenlerin tüm yönleriyle incelenip anlaşılması büyük önem arz etmektedir.

2010 yılı sonlarında ilk olarak Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak literatüre geçen hareket kısa sürede yayılarak Ortadoğu'da pek çok ülkede etkisini gösterdi. Diktatörlük olarak ifade edilen rejimler birbiri ardına yıkılırken, Suriye'deki ayaklanma başlangıçta çok sert tedbirler ile bastırılmaya çalışıldı. Zaten Hafız Esad zamanından beri bazı kesimlerin nezdinde var olan ve sert önlemlerle bastırılan rahatsızlıklar tekrar gün yüzüne çıktı. Başlangıçta haksızlıklardan bıkmış olan özellikle gençlerden oluşan siviller rejimden temel hak ve özgürlükler, adalet, seçimlerin adil olması gibi haklı istekler talep ederken, işin rengi değişerek farklı müdahalelerle olay silahlı mücadeleye dönüştü. Bundan sonra da maalesef her zaman olduğu gibi acıyı ve sıkıntıları olaylarda hiçbir dahli olmayan insanlar çekmek zorunda kaldı. Yalnızca kendilerinin ve çocuklarının can güvenlikleri için çok zor şartlarda göç etmek zorunda kaldılar. Herkesin bir sevdiğini kaybettiği bu olayların insanlarda travmalara yol açması gayet normaldir. Bazı zamanlar ciddi tehlikeleri göze alarak hayatlarına yön vermeye çalışmaları,

kaçak olarak başka ülkelere geçmeye çalışırken kendi elleriyle çocuklarını ölüme götürdüklerini görememeleri hep bu travmaların sonucunda alınan kararlardır.

Aslına bakılırsa bu olayları anlamak sanıldığı kadar güç değildir. Çünkü insanlık tarihinde maalesef ki ilk kez yaşanmış meseleler değildir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çok uzak olmayan bir tarihte Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinden sınırları Misak-ı Milli ile belirlenmiş olan Anadolu'ya dedeleri göç ederek gelmiş pek çok vatandaşı bulunmaktadır. Bununla birlikte çeşitli tarihlerde ekonomik sebeplerle de pek çok göç olayı yaşanmıştır. Gerek ülkemizin içinde çeşitli yönleriyle cazibe merkezi olan şehirlere yapılan göçlerin, gerekse Almanya başta olmak üzere çeşitli ülkelere işçi olarak gidilip vatandaş olarak kalınan hayatların hikâyelerini her zaman dinleyebiliriz.

Geçmiş olayları incelemek bile aslında Suriyeli sığınmacıların yaşadığı süreci anlamak adına açıklayıcı olabilir. Ancak bizden olarak kabul ettiğimiz kimselerin geçirdiği bu süreci anlamlandırabilirken ve yaşanan sıkıntıları anlayışla karşılayabilirken, kabul etmek istemediğimiz kişilerin yaşadığı zorluklara bigâne kalabiliyoruz. Bu sebeple kanaatimizce her halükârda yaşanılacak olan bu uyum sürecini en kolay ve sancısız şekilde atlatmak için meseleye tarafsız gözle bakarak, öncelikle geçmişten günümüze göç olgusunu iyi tahlil etmeli, daha sonra da günümüzde yaşamakta olduğumuz bu göç dalgasına özel olarak yoğunlaşmalı ve meseleyi her açıdan anlamaya çalışmalıyız.

Göç konusu hayli geniş bir literatüre sahiptir ve zorunlu kitlesele göçler bu literatür içinde oldukça önemli bir yer tutar. Makalemizin konusu da göç olmakla birlikte amacımız spesifik olarak zorunlu kitlesele göçleri ele almak ve günümüzde ülkemize göç eden Suriyeli sığınmacılar üzerine odaklanmaktır. Bu sebeple göç konusuna, literatürüne, kavramlara, tarihine v.b. hususlara tekrar tekrar değinerek asıl üzerinde durmak istediğimiz hususu atlamaktan kaçınacağız. Göç literatürü ve tarihi hakkında pek çok çalışma bulmak zaten mümkün. Tebliğimizi ilgilendiren zorunlu göç ve ilgili birkaç hususa kısaca değinerek, göç tarihi, kavramları v.b. diğer hususlarla ilgili değerli bulduğumuz kaynaklara atıfta bulunmakla iktifa edeceğiz.¹

Ayrıca özel olarak tebliğimizin konusuyla doğrudan alakalı olması hasebiyle Suriye'de bu süreçte yaşanmış olayları anlamak ve insanların yaşadığı travmatik süreci kavrayabilmenin

¹ Göç kavramları ve kuramları için bkz: Öner, S.G.I.; Öner, N.A.Ş., 2012: *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları; Çağlayan, Savaş: "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Muğla 2006), s.67-91

sığınmacıların davranışlarını analiz etmede çok fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Elbette olayları bu kısa metinde tüm detaylarıyla aktarmamız mümkün olmayacağı için yine kaynak belirtmekle yetineceğiz. Bu konuyla ilgili özellikle sürecin başından beri sahada olması, olayları kendisi görüp birinci ağızlardan dinlemesi sebebiyle gazeteci Fehim Taştekin'in eseri takdire şayandır.² Biz bu sınırlı çalışmamızda daha çok 2011 yılından bu yana ülkemize gelmeye başlayan ve çatışmaların artmasına paralel olarak kısa sürede sayıları artan sığınmacılar hakkında demografik bilgileri vermeye çalışarak, uyum sürecinin imkânını tartışacağız.

Zorunlu Kitlesele Göçler ve İlgili Kavramların Analizi

Göç olgusu daha önce de bahsettiğimiz gibi pek çok kavramı olan geniş bir literatüre sahiptir. En başta zorunlu/gönüllü olarak ikiye ayrılan göç bu ayrıma göre de kavramlarını oluşturmuştur. Gönüllü göçte göç eden kişi en genel adlandırılması ile göçmen olarak nitelenirken, zorunlu göçte göç eden kişi mülteci veya sığınmacı kavramlarıyla ifade edilir. Konumuz itibarıyla biz mülteci ve sığınmacı kavramlarına değineceğiz.

İlk olarak zorunlu göç ile ilgili açık ve anlaşılır bir tanıma yer vermek yerinde olacaktır. *“İnsanların hayatta kalabilme amacıyla çatışma, doğal afet, kıtlık, salgın hastalık, etnik baskılar ile diğer toplumsal, iktisadi ve siyasal nedenlerle topluca yer değiştirmesi anlamına gelen zorunlu göç, mülteci, sığınmacı ve yerinden edilmiş insanları içermektedir.”*³ Bu kavramların içeriği Cenevre Sözleşmesi olarak geçen 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ile 1967 Protokolü'ne göre belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (BMMYK) yürüttüğü bu çalışmalar günümüzde sığınma hakkının oturduğu hukuki zeminin oluşmasında en önemli rolü oynamıştır.

Ülkemiz son olaylar neticesinde yaşanan yoğun göç dalgası ile dünyanın en çok sığınmacı barındıran ülkesi durumuna gelmiştir. Toplam nüfusumuzun % 5'ine yakını ise Suriyeliler oluşturmaktadır. Bu kitlesele olarak günümüze kadar ülkemizin yaşadığı en büyük göç dalgasıdır. Daha önceki göçler daha çok kalıcı olduğu bilinerek kabul edilen, ırkdaşlarımız olarak nitelenen, balkan göçmenleri gibi yerleşmek amacıyla ülkemize gelen göçmenlerdi.

² Geniş bilgi için bkz: Taştekin, F. 2005: *Alacakaranlıkta Ortadoğu-Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!*. İstanbul: İletişim Yayınları

³ Öner, N. Aslı Şirin: “Göç Çalışmalarında Temel Kavramlar”. *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*. Yayına Hazırlayan: S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner. İstanbul 2012, s. 17

Suriyeliler meselesinde ise başlangıçta kısa süre sonra geri dönecekleri öngörölerek gelen sığınmacılar karşılandı ve tüm çalışmalar da bu öngörü üzerinden yapıldı. Ancak her ne kadar “*coğrafi çekince*” hususu kapsamında başından beri “*misafir sığınmacı*” olarak nitelenseler de uluslararası hukuk çerçevesinde mültecilerle aynı haklara sahiptirler. Bu sebeple artık ülkelerine özlem duysalar da geleceklerine dair planlarını Türkiye üzerinden yapan bir kitle meydana gelmiştir. Suriyelilere vatandaşlık verilsin ya da verilmesin artık yerleşik göçmen özelliğine haiz bir topluluk oldukları aşikârdır.

Ülkemizin tamamına yayılmış olan ve sayıları 3.5 milyonu geçmiş bir topluluğun artık ülkemizin bir parçası olduğu yadsınamaz. Ne kadar da savunmacı hislerle bakılırsa bakılsın bu insanlar artık bu toplumun bir parçası olmaya başlamıştır. Geri gitme ihtimalleri olsa dahi ortak yaşamışlıkların ve bu süre zarfında edindikleri yeni değerlerin unutulması mümkün değildir. Mülteci statüsünde olmaları gerekmesine rağmen en başından beri sığınmacı olarak kabul edilmesi ve her fırsatta misafir olarak nitelenmesi sebebiyle bu kitle halkımız nezdinde de misafir olarak kabul görmektedir.⁴ Resmi olarak Suriyelilerle ilgilenen, kayıtlarını tutan ve resmi verileri paylaşan AFAD dahi raporlarında her zaman “*Suriyeli Misafirler*” kavramını kullanmaktadır.⁵ Suriyeli göçmenleri en çok rahatsız eden hususun kendilerine misafir denilmesi olduğu da dile getirilmektedir.⁶ Çünkü uluslararası yasalarla hakları belirlenmiş olan göçmenlerin bu statüde değerlendirilmesi kendilerini güvence altına alınmış olarak hissetmelerine engel teşkil etmektedir.

Bu noktada uyum sürecine etki etmesi açısından ülkemizdeki Suriyelilerin statüsü hakkındaki tartışmalara değinmemiz faydalı olacaktır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde sığınma hakkı “Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır.”(Madde 14) maddesiyle güvence altına alınmıştır. Ayrıca 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol ile uluslararası yasalarla da bu haklar ayrıntılı olarak belirtilerek teyit edilmiştir.

Buna göre en geniş kapsamıyla “*Mülteci; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı*

⁴ Erdoğan, M. Murat, 2015: *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Ankara: Hugo Yayınları, s.26

⁵ AFAD, Türkiye’deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması, 2017-<https://www.afad.gov.tr/upload/Node/24384/xfiles/17a-Turkiye-deki-Suriyelilerin-Demografik-Gorunumu-Yasam-Kosullari-ve-Gelecek-Beklentilerine-Yonelik-Saha-Arastirmasi-2017.pdf> (18.02.2018)

⁶ Erdoğan, 2015, s.11

olduğu ülkenin dışında bulunan ve ilgili ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen, yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her kişi”⁷ olarak tanımlanır. Bu tanım gereği haklı nedenleri olan her göçmen mülteci statüsünde değerlendirilmelidir. Sığınmacı ise “ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişi”⁸ olarak tanımlanır.

Ülkemizde ise mültecilik kavramı *coğrafi sınırlama* şerhi ile birlikte ele alınarak özellikle Suriyeliler ile ilgili süreç mülteciler ile ilgili bahsettiğimiz uluslararası mevzuattan farklı olarak işletilmektedir. Suriyeli mültecilerin statüsü “Geçici Koruma Yönetmeliği” çerçevesinde alınan kararla “28 Nisan 2011 tarihinden itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti’nde meydana gelen olaylar sebebiyle geçici koruma amacıyla Suriye Arap Cumhuriyeti’nden kitlesel veya bireysel olarak Türkiye sınırına gelen veya sınırları geçen Suriye vatandaşları ile vatansızlar ve mülteciler, uluslararası koruma başvurusunda bulunmuş olsalar dahi geçici koruma altına alınacaklar. Geçici korumanın uygulandığı süre içinde, bireysel uluslararası koruma başvuruları işleme konulmaz.”⁹ maddesiyle “geçici koruma altındakiler” olarak düzenlenmiştir.

Coğrafi sınırlama konusunda çeşitli tartışmalar vardır. Bu tartışmalar yalnızca Avrupa’dan gelen sığınmacıların mülteci olarak başvuru yapma hakkının olması, diğer ülkelerden gelenlerin ise bu haktan mahrum olması, yalnızca üçüncü bir ülkeye geçene kadar geçici koruma altındaki sığınmacılar olarak ülkemizde kalabilmesinin insan haklarıyla örtüşmediğine dairdir. Pek çok araştırmacı bu hususun kaldırılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Suriyeliler ile ilgili mevzuat da bu mesele üzerinden yürütülmektedir. Bu sebeple ülkemize gelmiş olan Suriyeliler mülteci statüsünde değerlendirilmeyip, ülkelerine dönene ya da üçüncü bir ülkeye iltica edene kadar geçici olarak sığınmacı statüsünde değerlendirilmektedir.¹⁰ Malesef ki “modern devletin en temel zafiyeti farklılıkları tanıyıp onlara düşünce ve ifade özgürlüğüne dayalı yaşam alanı

⁷ Perruchoud, Richard (Ed.), *Göç Terimleri Sözlüğü*, Çev Ed: Çiçekli, Bülent, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) Yayınları, 2009, s.43. Ayrıca bkz; 1951 Cenevre Sözleşmesi, Genel Hükümler: Madde 1

⁸ Perruchoud, 2009, s.49

⁹ Geçici Koruma Yönetmeliği: Geçici Md. 1, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf> (14.02.2018)

¹⁰ Geniş bilgi için bkz: 1951 Cenevre Sözleşmesi, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10898.pdf> (18.02.2018); “Coğrafi Kısıtlama neden kalkmalı?” <http://www.igamder.org/haberler/cografi-kisiltama-neden-kalkmali/>; Parlak, Bekir; Şahin, Ali Utku: “Türkiye İltica ve Göç Mevzuatının Coğrafi Kısıtlama Uygulaması Yönünden Analizi”. *Tesam Akademi Dergisi*; Cilt 2, Sayı 2 (Bursa 2015), s. 65-79; Erdoğan, M. Murat, 2005:15

*sağlamak yerine, toplum üzerinde mutlak kontrol kurmak adına güvenlikleştirmesinden kaynaklanır.”*¹¹ Bu sebeple genel olarak devletlerin mültecilere karşı tutumu dışlayıcıdır.

Suriyelilerin ülkemizdeki durumları göç hareketi başladığı ilk günden beri geçici olarak öngörülmektedir. Hatta başlangıçta bu sürenin çok kısa olacağı da düşünülmekteydi. Ancak durum düşünüldüğünün aksine daha da olumsuz neticelenerek daha büyük kitlelerin ülkemize göç etmesine sebep olmuştur. Geçici Koruma Yönetmeliğinde geçen ilgili maddede belirtildiği üzere Türkiye’nin Suriyeli göçmenler politikasının hali hazırda geçicilik üzerine bina edildiğini söylemek yanlış olmaz.

Açık kapı politikasıyla tüm göçmenlere kapılarını açan ülkemizin diğer taraftan onların geçici olduklarını her seferinde deklare etmesi göçmenler açısından nasıl karşılanıyor anlamak gerekir. Her ne kadar dünyada eşi az görünen bir sahiplenmeyle, gerek kampların kalitesiyle, gerek şehirlere yerleşen göçmenlere halkın ve devletin desteğiyle tüm samimiyetimizi göstermiş ve imkânlarımızı seferber etmiş olsak da kalıcı olacağı anlaşılan bir kitleye bakışlar baştaki gibi içten olmaya devam edecek mi? Nitekim “misafirliğin kisası makbuldür” ifadesi halkımızın günlük dilde en yaygın kullandığı sözlerden biridir. Misafir olarak bakılana zamanı gelince nezaket ile de olsa gitmesi gerektiği telkin edilir. Misafir olan da zaten bulunduğu yerde hep o düşünceyle hareket eder. Bu durum da sahiplenme ve olumlu bir yol çizmenin önünde engel teşkil eder.

Ülkemizdeki Suriyeliler ile İlgili Demografik Bilgiler

İnsanımız nezdinde genelleyici bir bakış açısı ile genel tabiriyle Suriyeliler olarak nitelenseler de aslında pek çok yönden farklılık arz etmektedirler. Çeşitli ırk, kültür, mezhep ve din farklılıklarına sahiptirler. Ayrıca ülkelerinde iken yaşadıkları şehir ve coğrafyaya göre dahi farklılıklar arz etmektedirler. Bu insanın doğası gereği var olan bir durumdur. Örneğin farklı etnik grupların yaşadığı bir ortamda yaşayanlar ile yalıtılmış bir ortamda yaşayan insanların bir diğer gruba bakışı değişiklik arz edecektir. Ya da farklı bölgelerde yaşayan aynı etnik grubun üyeleri arasında ciddi farklılıklar oluşacaktır. Yine başka ülkelere göç eden kimselerin değişimi ve kendi kültürleri ile aralarında farklılıklar oluşması kaçınılmazdır.

¹¹ Özgür, N: “Modern Türkiye’nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskanlılar, Mübadiller, İslamlar, Soydaşlar, G Grubu, Mülteciler, Tekne Mültecileri”. *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*. Yayına Hazırlayan: S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner. İstanbul 2012, s. 214

Örneğin ülkemizde doğuda ikamet eden ile batı illerimize göç etmiş olan kürt vatandaşlarımız arasında oluşan kültürel farklılık, yine Almanya'ya işçi olarak giden vatandaşlarımızla aramızda oluşan farklılıkların benzeri elbette Suriyeliler için de söz konusudur. Suriyeliler arasında din, mezhep, ırk, kültür farklılıkları olduğu gibi aynı etnik ya da mezhebi gruba dâhil olsalar da Suriye'deyken farklı şehirlerde yaşayanlar arasında dahi ciddi farklılıklar vardır. Aynı geçmişe, pek çok ortak yaşamışlıklara sahip olsalar da verdiğimiz örneklerde olduğu gibi çeşitli sebeplerle farklılıklar meydana gelmektedir. Aynı şekilde ülkesinde kalan Suriyeliler ile ülkemize ve diğer ülkelere göç eden Suriyeliler arasında da bu farklılıklar olacaktır. AFAD'ın topladığı veriler göz önüne alındığında dahi bunlar göze çarpmaktadır ki derinlemesine mülakatlar yapıldığında bu farklar daha net görülecektir.

Etnik Yapı	
Arap	77 – 83 %
Kürt	7 – 8 %
Türkmen	5 – 6 %
Ermeni	2 %
Çerkez	1 %
Diğer	1 %

Dini Yapı	
Müslüman	87 %
Sünni	74 %
Alevi (Nusayri), Şii, İsmaili	13 %
Hristiyan (Ortodoks ve Nasturi)	10 %
Dürzi	3 %

Bu tablolara göre Suriye'de resmi kayıtların sağlıklı bir şekilde alınabildiği 2011 yılı verilerine göre¹² etnik ve dini yapısı hakkında ulaşılan veriler Suriyelilerin arasında var olan çeşitliliği göstermek açısından faydalıdır. Tablolara göre çoğunluğunu Arapların oluşturduğu ülkenin azınlık olarak nitelense de azımsanamayacak kadar çok Kürt, Türkmen, Ermeni ve Çerkez vatandaşı bulunmaktadır. Ayrıca % 87'si Müslüman olan ülkenin % 10'unu Hristiyanlar % 3'ünü ise Dürziler oluşturmaktadır. Toplam nüfusun % 74'ünü Sünniler, % 13'ünü ise Alevi (Nusayri), Şii ve İsmailîler oluşturmaktadır.

¹² AFAD, 2017, s. 11-13

Ülkemizdeki Suriyeli sığınmacı sayısı *AFAD*'ın geçici barınma merkezleri ile ilgili 12.02.2018 tarihinde yayımladığı resmi kayıtlarına göre tam olarak 3.506.532'dir. Bunların ise yalnızca 227.894'ü geçici barınma merkezlerinde kalmaktadır. Görüldüğü üzere Suriyeli sığınmacıların % 90'ından fazlası kamp dışında yerel halk ile bir arada yaşamaktadır. Kamp dışında kalan Suriyeli sığınmacıların illere göre dağılımı aşağıdaki şekildedir.

İllere Göre Kamp Dışı Suriyeli Sayısı¹³

1- İstanbul 483.490	28- Manisa 6.797	55- Tokat 870
2- Şanlıurfa 424.331	29- Nevşehir 6.719	56- Kırıkkale 844
3- Hatay 388.272	30- Isparta 6.594	57- Bitlis 788
4- Gaziantep 331.411	31- Edirne 6.557	58- Düzce 780
5- Adana 159.769	32- Elazığ 6.005	59- Ordu 729
6- Mersin 149.563	33- A.Karahisar 4.771	60- Erzurum 722
7- Kilis 125.668	34- Samsun 4.432	61- Bingöl 714
8- Bursa 110.889	35- Çanakkale 3.829	62- Rize 670
9- İzmir 110.656	36- Niğde 3.685	63- Karaman 589
10- Mardin 94.828	37- Siirt 3.417	64- Bilecik 570
11- K.Maraş 92.178	38- Yozgat 3.370	65- Karabük 501
12- Ankara 76.130	39- Yalova 2.985	66- Antalya 412
13- Konya 75.185	40- Sivas 2.667	67- Çankırı 406
14- Kayseri 60.342	41- Eskişehir 2.574	68- Kütahya 373
15- Osmaniye 45.105	42- Balıkesir 2.480	69- Zonguldak 354
16- Kocaeli 33.375	43- Trabzon 2.336	70- Amasya 282
17- Diyarbakır 30.195	44- Van 2.285	71- Erzincan 185
18- Adıyaman 26.506	45- Kırklareli 2.165	72- Kars 181
19- Malatya 22.272	46- Çorum 1.948	73- Giresun 144
20- Batman 20.010	47- Aksaray 1.588	74- Ardahan 113
21- Şırnak 14.885	48- Uşak 1.527	75- Tunceli 98
22- Muğla 10.022	49- Bolu 1.288	76- Iğdır 84
23- Sakarya 8.467	50- Hakkâri 1.041	77- Sinop 82
24- Denizli 8.246	51- Kastamonu 1.033	78- Gümüşhane 80
25- Aydın 8.234	52- Ağrı 987	79- Artvin 43
26- Burdur 8.099	53- Kırşehir 886	80- Bayburt 42
27- Tekirdağ 6.986	54- Muş 884	81- Bartın 34

Geçici Barınma Merkezleri dışında kalan Suriyelilerin bazı şehirlerde çok az da olsa, ülkemizin tüm illerine dağıldıkları görülmektedir. Kamplarda kalan sığınmacılar sürekli

¹³ AFAD, 2017, s. 19

değişmektedir ve düzenli olarak buralarda verilen hizmetler hakkında *AFAD* tarafından internet sitesinde raporlar yayınlanmaktadır. 12.02.2018 tarihli son güncellenen rapora göre geçici barınma merkezlerindeki Suriyelilerin sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Buna göre on ilimizde toplam 21 adet geçici barınma merkezi bulunmaktadır. Bunlardan Hatay'ın *Güveççi Çadırkenti* hariç diğer bütün merkezlerde Suriyeliler bulunmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi son verilere göre toplamda 227.894 Suriyeli sığınmacı bu merkezlerden yararlanmaktadır. Geçici barınma merkezlerinde barınma hizmetinin yanı sıra ayrıca bu raporlarda kamplarda sunulan eğitim ve sağlık hizmetleri hakkında da istatistiki bilgiler verilmektedir.

Geçici Barınma Merkezlerinde Bulunan Suriyeli Sayısı¹⁴

İL	GEÇİCİ BARINMA MERKEZİ	GBM MEVCUDU	TOPLAM
HATAY	Altınözü Konteynerkenti	8.260	17.589
	Yayladağı Konteynerkenti	4.281	
	Apaydın Konteynerkenti	5.048	
	Güveççi Çadırkenti	0	
GAZİANTEP	Islahiye Çadırkenti	6.080	24.119
	Karkamış Çadırkenti	5.376	
	Nizip 1 Çadırkenti	8.819	
	Nizip 2 Konteynerkenti	3.844	
ŞANLIURFA	Ceylanpınar Çadırkenti	20.263	80.547
	Akçakale Çadırkenti	24.507	
	Harran Konteynerkenti	11.092	
	Suruç Çadırkenti	24.685	
KİLİS	Öncüpınar Konteynerkenti	11.694	25.381
	Elbeyli Beşiriye Konteynerkenti	13.687	
MARDİN	Midyat Çadırkenti	2.728	2.728
KAHRAMANMARAŞ	Merkez Konteynerkenti	17.069	17.069
OSMANİYE	Cevdetiye Konteynerkenti	14.242	14.931
	Düziçi Konteynerkenti	689	
ADİYAMAN	Merkez Çadırkenti	9.053	9.053
ADANA	Sarıçam Konteynerkenti	27.019	27.019
MALATYA	Beydağı Konteynerkenti	9.458	9.458

Ülkemizde bulunan Suriyeli sığınmacıların yaş ve cinsiyetlerine göre dağılımı hakkında da düzenli veriler sağlanmaktadır. 28.12.2017 tarihinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün resmi internet sitesinden yayınlanan istatistiki bilgilere göre Suriyelilerin yaş ve cinsiyet dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹⁴ https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2374/files/12_02_2018_Suriye_GBM_Bilgi_Notu.pdf (14.02.2018)

Biyometrik Verileri Alınarak Kayıt Altına Alınan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı
(28.12.2017)¹⁵

YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
TOPLAM	1.852.563	1.571.674	3.424.237
0-4	267.212	247.904	515.116
5-9	240.131	225.443	465.574
10-14	182.699	166.309	349.008
15-18	162.963	129.929	292.892
19-24	299.045	214.229	513.274
25-29	187.153	138.647	325.800
30-34	152.076	115.754	267.830
35-39	105.976	85.959	191.935
40-44	73.649	68.161	141.810
45-49	56.210	51.773	107.983
50-54	44.988	43.265	88.253
55-59	30.000	29.951	59.951
60-64	20.805	21.257	42.062
65-69	13.691	14.139	27.830
70-74	7.257	8.172	15.429
75-79	4.493	5.401	9.894
80-84	2.360	3.026	5.386
85-89	1.262	1.595	2.857
90+	593	760	1.353

Bu tabloya baktığımızda ülkemize sığınmış Suriyelilerden 1.622.590 kişinin 18 yaş altında olduğunu görmekteyiz. Bunların 853.005'i erkek, 769.585'i kızdır. Bu sayı ülkemizdeki sığınmacıların neredeyse yarısına tekabül etmektedir. Suriye'deki olayların yedi yıldır devam ettiğini göz önüne aldığımızda bu yaş grubu göç edenlere göre ikinci nesil olarak nitelenebilir. Göç çalışmalarında ilk neslin ülkelerine geri dönme konusunda umutları ve istekleri olmasına rağmen ikinci nesilden itibaren bu durumun ortadan kalktığı vurgulanmaktadır. Savaş ortamını dikkate almasak dahi ülkemiz her açıdan yaşanması daha konforlu olan bir ülke olması sebebiyle bu nesil ülkemizde kalma konusunda ilk nesle göre daha istekli olacaktır.

Son olarak *AFAD* raporunda sunulan ve Suriyeliler arasından bir örneklem grubu belirlenerek uygulanan anketten bir tablo vermek istiyorum. Örneklem grubuna ülkelere dönmek isteyip istemediklerine dair çeşitli cevapları olan bir soru yöneltilmiştir. Bu tablo kanaatimizce geri dönme konusunda yeteri kadar isabetli bir sonuç çıkarmamaktadır. Çünkü yalnızca cinsiyete göre ayırım yapmaktadır. Oysa bu hususta asıl belirleyici olan yaş

¹⁵ <http://www.goc.gov.tr/files/files/SURİYE-EXCEL.xlsx> (20.02.2018)

değişkenidir. İkinci kuşağın geri dönme konusunda aynı şekilde hevesli olacağından emin olamayız. Kaldı ki bu tabloda dahi geri dönme konusunda istekli kitle fazla görünse de “Dönmeyi hiçbir zaman düşünmüyorum” cevabını veren % 16,10’luk azımsanamayacak bir kitle mevcuttur. Ayrıca “Fikrim yok” cevabını veren katılımcıların da geri dönmeyi düşünmeme olasılıkları daha yüksek görünmektedir. Belirttiğimiz gibi geri dönme konusunda yaş değişkeni asıl belirleyici unsur olacaktır.

Suriyelilerin Suriye’ye Ne Zaman ve Hangi Koşulda Dönecekleri¹⁶

Ne Zaman Dönülecek? (Örneklem Bazında)	Kamp İçi			Kamp Dışı			Toplam		
	Erkek%	Kadın%	Toplam%	Erkek%	Kadın%	Toplam%	Erkek%	Kadın%	Toplam%
Dönmeyi Hiçbir Zaman Düşünmüyorum	19,60	25,00	21,5	15,60	15,30	15,60	15,90	17,00	16,10
Fikrim Yok	9,10	3,90	7,30	8,30	4,20	7,70	8,40	4,20	7,60
Mümkün Olan En Kısa Sürede Dönmeyi Düşünüyorum	1,40	0,00	0,90	5,30	6,20	5,40	5,00	5,10	5,00
Suriye'deki Karışıklıklar Düzeldiği Zaman Dönmeyi Düşünüyorum	44,80	59,20	49,80	32,90	36,00	33,40	33,80	40,10	34,90
Yaşadığım Şehirdeki Karışıklıklar Düzeldiği Zaman Dönmeyi Düşünüyorum	8,40	2,60	6,40	15,70	24,40	17,00	15,20	20,50	16,10
Yönetim/Rejim Değişikliği Gerçekleştiği Zaman Dönmeyi Düşünüyorum	16,80	9,20	14,20	22,20	13,90	20,90	21,80	13,10	20,30
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Ayrıca aynı raporda geçen diğer sorular konuya daha fazla açıklama getirmektedir. Suriyelilerin geleceğe dair beklentileri arasında sorulan “Suriye’de iç savaş ne zaman biter?” sorusuna % 23,60 “3 - 5 Yıl İçerisinde”, % 37’si “6 Yıl ve Daha Uzun Bir Sürede” ve % 25,30’u “İç savaşın yakın bir gelecekte sona ereceğini düşünmüyorum” cevabını vermiştir. Bir önceki tablo ile kıyaslandığında dolaylı olarak problemler sona erdiğinde geri dönmeyi umut edenlerin çoğunluğunun da yakın gelecekte dönebileceğine dair bir beklentisi olmadığı ortaya çıkmaktadır. “Türkiye’den daha iyi şartlara sahip olduğunu düşündüğünüz üçüncü bir ülkeye gitmek ister misiniz?” sorusuna % 50,60 hayır, % 20,60 kararsızım, % 28,80 evet cevabını

¹⁶ AFAD, 2017, s. 110

vermiştir. Bu kadar büyük bir oranın bunu istememesi artık göç etmekten yoruldukları, batılı devletlerin mülteciler konusundaki isteksizce ve sert tavrı, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması, sığınmacıların ülkemizde akrabalık ilişkilerinin olması v.b. pek çok gerekçe sayılabilir. Her ne gerekçe ile olursa olsun böyle büyük bir oranın diğer gelişmiş ülkeleri dahi ülkemize tercih etmediklerini net bir şekilde görebiliyoruz.¹⁷

Toplumsal Uyum Süreci mi Entegrasyon mu? Birlikte Yaşamın İmkânı...

Öncelikle bu başlığı salt dil hassasiyeti güderek belirlemediğimi belirtmek isterim. Yani Türkçe bir kelime olması düşüncesiyle hareket ederek entegrasyon kelimesi yerine toplumsal uyum sürecini tercih etmekten bahsetmiyorum. Entegrasyon kavramı tek taraflı bir uyumu ifade etmektedir ve kavram olarak uyum sürecini karşılamamaktadır. Uyum karşılıklı etkileşimi ve dönüşümü ifade etmektedir. Elbette azınlık olan taraf çok daha fazla dönüşebilmektedir ancak bu çoğunluğun bir dönüşüme uğramadığını asla göstermez.

Toplumsal uyum süreci sebepleriyle, uyumu ya da çatışmayı körükleyen etkenleriyle, işin içine dâhil olan kurumlarıyla, sonuçlarıyla ve daha dikkate alınması gereken pek çok unsurla birlikte bir bütün içerisinde incelenmesi zorunlu olan bir olgudur. Entegrasyon “*göçmenlerin hem birey hem de grup olarak toplumun bir parçası kabul edildiği süreçtir. Kabul eden toplumların göçmenleri kabul etmeleri için gerekenler ülkelere göre farklılık göstermektedir. Entegrasyon sadece tek bir grubun sorumluluğunda değildir. Hem göçmenlerin kendisi hem de ev sahibi devlet, kurumlar ve toplumlar entegrasyondan sorumludur.*”¹⁸ Tanımdan anlaşılacağı üzere göç sonucu bir topluma dâhil olan azınlık bir grubun o topluma uyumu karşılıklı sorumlulukların hassasiyetle yerine getirilmesini gerektiren bir süreçtir. Kaderine terk edilen veya önemszenmeyen ya da görmezden gelinen ve yok sayılan grupların hak mağduriyeti yaşaması, bunun sonucunda her şeye karşı doğal bir tepki geliştirerek büyüyen nesillerin ve toplumsal çatışmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

“*Sisteme uyum sağlamayan, entegre olmayan, kendi dilini, kültürünü ve dinsel inanışlarını sürdüren, paralel cemaatler üreten göçmen topluluklarının bu halleri, batılı toplumların son yıllarda yaşadıkları bazı sorunların asıl nedeni mi yoksa onların bu halleri önceden var olan*

¹⁷ Geniş bilgi için bkz: AFAD, 2017, s. 109-125

¹⁸ Perruchoud, 2009, s.17

*bazı yapısal sorunların sonucu mu?”*¹⁹ Bu soru sorulurken uyum süreci ve yaşanan sorunlar sebep sonuç ilişkisi bağlamında irdelenmek istenmiştir. Yani göçmenlerden kaynaklanıyormuş gibi görünen sorunların asıl nedeni ötekileştirilmeleri ve dışlanmaları olabilir. Tüm hak mağduriyetlerini yaşayan bir topluluğun sizinle uyum içinde yaşamasını ve her türlü haksızlığa uğramasına rağmen sırf o ülkenin vatandaşı olduğunuz için size saygı duymasını, sizin gibi olmaya çabalamasını beklemek anlamsızdır. Bu sebeple şayet uyum içinde yaşamak amaçlanıyorsa asgari düzeyde dahi olsa insani hak ve özgürlükler temin edilmelidir. Elbette *“din ve mezhep farklarının etnik farklılıklarla örtüştüğü ve bu tür farklılıkları güçlendirdiği pek çok örnek bulunabilir.”*²⁰ Ancak her ne kadar farklı inanç ve kültürlerden dahi olsalar başlangıçta önemslenmeyen ve uyumları konusunda faydalı politikalar üretilmeyen göçmenlerin bir süre sonra problemler yaşaması ve yaşatmasının farklılıklarından ziyade bu önemslenmemenin bir sonucu olduğu kanaatindeyiz.

Yapılan alan araştırmalarında Suriyeliler ile toplumumuzun birbiri hakkındaki görüşleri incelenmektedir. Bunlardan çatışmaya yönelik herhangi bir sonuç çıkmamaktadır. Aksine iki toplumun benzer özelliklere sahip olduğunu ifade edenlerin oranı yüksek çıkmaktadır. Yalnızca siyasi görüşlere paralel olarak büyük oranda insanımızın bakış açısının şekillendiği görülmüştür.²¹ Yalnızca ülkemizde değil batılı ülkelerde de bu durum aynı şekilde cereyan etmektedir. Ülkeyi yönetenlerin görüşü doğrudan halka aktarılabilmektedir. Buna örnek olarak *“Transatlantik Eğilimler 2008 anketi bulgularına göre, göçmenlerin bir güvenlik sorunu olduğunu ve ülkedeki suçları artırdığını düşünenlerin oranı İtalya’da %70, Hollanda’da %64, Polonya’da %64, Almanya’da %59, AB ortalamasında ise %56”*²² çıkmıştır. Ülkemizdeki kamuoyu yoklamalarında ve medyada böyle söylemler görülmektedir ancak resmi veriler bunun kesinlikle doğru olmadığını ispatlamaktadır.

Entegrasyon meselesi küreselleşen dünyada hayati önem arz etmektedir. Çünkü bir dönemin moda olan ulus devlet inşa etme projeleri homojen toplumlarda işe yaramamakla birlikte, yaşanan pek çok acının sebebi olmuştur. Günümüzde hala pek çok devlet kendisini güvene alma adına sıklıkla bu ideolojiyi körüklese de tek tip bir yapıya sahip olmaması, insanların artık dünyadaki olaylardan daha rahat haberdar olması, asimilasyon politikalarının yanlışlığıyla

¹⁹ Kaya, Ayhan: “Göç-Güvenlik ve Korkunun İktidarı”, 8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2006, s.24

²⁰ Aktürk, Ş. 2013: *Türkiye’nin Kimlikleri: Din, Dil, Etnisite, Milliyet, Devlet ve Medeniyet*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, s.144

²¹ Erdoğan, M. Murat, 2015: 24

²² Aktaran: Demir, O.Ö. 2015: *Göç Politikaları, Toplumsal Kaygılar ve Suriyeli Mülteciler*, Ankara: Global Politika ve Strateji Yayınları, s.11

birlikte imkânsızlığının da ispatlanmış olması gibi sebeplerle ulus devlet mantığı ile göç ve mülteciler meselesine bakmak bir kenara bırakılmak zorundadır.

Son olarak üzerinde durmak istediğimiz ve aslında çalışmamızı üzerine bina etmek istediğimiz asıl mesele insanların etkileşiminin ve dönüşümünün doğal bir süreç olduğudur. Yani etkileşim ve dönüşüm doğanın bir kanunudur. Hiç kimse ne kadar karşı koyma eğilimi içinde de olsa tam anlamıyla kendisi olarak kalmaz. Her zaman bir dönüşüm yaşar. Bunu yavaşlatabilir, zorlaştırabilir ancak geçersiz kılamaz. Kendi hayatında bunu uygulayabilir ancak sonraki nesillere bunu aktaramaz. Bu durum doğanın bir kanunu olarak karşımızda tüm gerçekliği ile durmaktadır. Asırlar boyunca insanlar her zaman bu doğal süreci yaşamışlardır. Müslümanlar ile karşılaşan Türkler kendileri pek çok yönden dönüştükleri gibi aynı zamanda İslam'ı da belli yönleriyle dönüştürerek Türk kültürüyle harmanlanmış yorumunu meydana getirmişlerdir. Hatta Anadolu Türklerinin yalnızca kültürel olarak değil fiziksel olarak dahi özellikleri değişmiş ve dönüşmüştür. Hala kendimizi Türk olarak tanımlıyoruz elbette ve bir millet olarak var olmaya devam ediyoruz ancak biz geçirdiğimiz tarihi sürecin toplamıyız. Ne kökenimiz ne de günümüzde olduğumuz kişi bizi tanımlayamaz. Milletler kökenleriyle değil yaşadıkları asırların bütünü göz önüne alınarak tanımlanmalıdır. Tarihin herhangi bir kesiti baz alınarak yapılan tanımlamalar ilmi olmamakla beraber tanımlı yapılan milletin kadim geleneğini tırpanlamaktadır.

Günümüzde de bizim aramıza gelen Suriyeliler zaman içerisinde dönüştürülme sürecinde özellikle belirtmedikleri sürece kendimizden ayırt edemeyeceğimiz bir duruma geleceklerdir. Bizim gibi güzel Türkçe konuşacak, belli ölçüde bizim kültürümüzü benimseyecek, kendi kültürlerinden de katkılar yaparak daha zengin yeni bir kültür meydana getireceklerdir. Uzun vadede geriye sadece nostalji olarak anılan “Aslen Suriyeliymişiz” ya da “Dedemler Suriye’den göçmüşler” gibi cümleler kalacaktır. Bu durum zorla ve baskıyla gerçekleştiği zaman asimilasyondur ve bir kültür her açıdan derinlemesine araştırılmadıkça ve buna göre değişim politikaları üretilmedikçe zorla yapılacak hiçbir değişiklik başarılı olamayacaktır. Baskı ile dönüştürülmeye çalışmak haklı olarak içe kapanmayı ve korumacı bir tavır sergilemeyi beraberinde getirir. Ancak karşı kültüre de saygı göstererek kendi kültürünün güzelliklerini ve dilini öğretmek beraber yaşayan kitleleri benzeştirir. Doğal süreç içerisinde değişimin ve benzeşmenin gerçekleşmesi kaçınılmazdır.

Sonuç

Geçmişte çok kültürlülük hayatının bir parçası olan ancak günümüze kadar peyderpey bu özelliğini büyük ölçüde kaybeden milletimizde farklı dillerin konuşulması adeta garip karşılanan hatta bazı dönemlerde, az da olsa bazı kesimlerce nefret duyulan bir durum oluşmuştur. Osmanlı'da yapılan nüfus sayımlarında aynı şehirde yaşayan insanların anadillerindeki çeşitlilik göz önüne alındığında nüfusumuzun ne denli farklı etnik unsurlardan oluştuğu hemen anlaşılmaktadır. Elbette farklı kültürlerle bir arada yaşamak, her gün o havayı teneffüs etmek farklılıklara karşı alerjik bünyeler oluşmasına engel olmaktadır. Ancak bir dönem ülkemizde yalıtılmış bir şekilde yaşayan ve her türlü farklılığı ayrılıkçı unsur olarak betimleyen bir anlayışın hâkim olması sebebiyle maalesef insanımız zengin toplum yapısını ve anlayışını kaybetmiştir.

Tüm insanlığın hali hazırda yaşamakta olduğu coğrafyaya, mensup olduğu kültüre, millete ve dahi dine bir şekilde göç sonucunda dâhil olduğunun bilincinde olarak göç olgusuna ve göçmenlere bakmasını sağlamak toplumsal uyumun önünü açacak önemli etkenlerden birisi olacaktır. Ayrıca *“kamuoyunda yalnızca mültecileri suçlamak yerine, onların kendi ülkelerinden neden ayrıldıkları, göç süreçlerinde yaşadıkları sorunlar ve ulaştıkları yerlerdeki varolma çabalarını içeren temaların gündemde tutulması daha insancıl bir politika olarak benimsenebilir.”*²³ Bu sayede ülkemize yönelik olan bu göçlerin yeniden toplumsal çeşitliliği sağlayacağı, farklılıkların zenginlik olduğunun anlaşılması hususunda bir fırsat olabileceği ve göçmenlere yönelik farkındalığın ve anlayışın artacağı kanaatindeyiz.

Tabii ki çoğunluğu temsil ettiğimiz için toplumumuza dâhil olan azınlıklara karşı duyarsız olmamız, onları tanıma konusunda isteksiz olmamız da uyum sürecini zedeleyecektir. Onların kültürümüzü öğrendiği gibi bizlerin de onların yaşam tarzlarını, önemsedikleri noktaları, hassas oldukları hususları öğrenip ona göre davranmamız gerekir. Böylesine önemli sosyal bir olgunun tüm dinamikleriyle, özellikle de kültürel boyutu göz ardı edilmeksizin ele alınması meselenin doğru bir şekilde anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Göçmenlere yönelik uygulamak istediğimiz noktalarda da bu husus büyük önem arz etmektedir. Nitekim *“mevcut kültür iyice bilinmeden, öğelerin birbirleriyle ilişkileri, fonksiyonları ve değerler sistemi yeteri kadar öğrenilmeden takdim edilecek yenilik kültür tarafından bünyeye alınmayacaktır. Askeri bir*

²³ Kolukırcık, Suat: “Mülteci ve Sığınmacı Olgusunun Medyadaki Görünümü: Medya Politigi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*; 8-1 (Gaziantep 2009), s.1-20

harekâтта iyi bir haritanın yeri neyse, değışmeyi planlayacak uzmanlar için de kültür aynı şeyi ifade eder.”²⁴

Özetle değinmeye çalıştığımız bu hususlar çerçevesinde bu güne kadar ülkemizin vermiş olduğu emeğin kesinlikle hiçbir şekilde yadsınamayacağı kanaatinde olmakla birlikte, ciddiyetle ve hassasiyetle uygulanması gereken uyum politikasının ihmal edilmesi halinde bugüne kadar bin bir zahmet ile elde ettiğimiz kazanımların kaybedilmesi sanıldığı gibi uzun sürmeyecektir. Bu sebeple geçicilik üzerine bina edilen programların yerini kalıcılığı esas alan projelerin almasının önem arz ettiği kanaatindeyiz.

²⁴ Akkayan, T. 1979: *Göç ve Değışme*, İstanbul: Edebiyat Fakóltesi Basımevi, s.18

Kaynakça

Akkayan, T. 1979: *Göç ve Değişme*, İstanbul

Aktürk, Ş. 2013: *Türkiye'nin Kimlikleri: Din, Dil, Etnisite, Milliyet, Devlet ve Medeniyet*, İstanbul

Çağlayan, Savaş: "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Muğla 2006), s.67-91

Demir, O.Ö. 2015: *Göç Politikaları, Toplumsal Kaygılar ve Suriyeli Mülteciler*, Ankara

Erdoğan, M. Murat, 2015: *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Ankara

Kaya, Ayhan: "Göç-Güvenlik ve Korkunun İktidarı", *8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu*, İstanbul 2006

Kolukırmık, Suat: "Mülteci ve Sığınmacı Olgusunun Medyadaki Görünümü: Medya Politikası Üzerine Bir Değerlendirme", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*; 8-1 (Gaziantep 2009), s.1-20

Öner, N. Aslı Şirin: "Göç Çalışmalarında Temel Kavramlar". *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*. Yayına Hazırlayan: S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner. İstanbul 2012, s.13-28

Öner, S.G.I.; Öner, N.A.Ş., 2012: *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*. İstanbul

Özgür, N: "Modern Türkiye'nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskânlılar, Mübadiller, İslamlar, Soydaşlar, G Grubu, Mülteciler, Tekne Mültecileri". *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*. Yayına Hazırlayan: S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner. İstanbul 2012, s.199-216

Parlak, Bekir; Şahin, Ali Utku: "Türkiye İltica ve Göç Mevzuatının Coğrafi Kısıtlama Uygulaması Yönünden Analizi". *Tesam Akademi Dergisi*; Cilt 2, Sayı 2 (Bursa 2015), s. 65-79;

Perruchoud, Richard (Ed.), *Göç Terimleri Sözlüğü*, Çev Ed: Çiçekli, Bülent, 2009

Taştekin, F. 2005: *Alacakaranlıkta Ortadoğu-Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!*. İstanbul

https://www.afad.gov.tr/upload/Node/24384/xfiles/17a-Turkiye_deki_Suriyelilerin_Demografik_Gorunumu_Yasam_Kosullari_ve_Gelecek_Beklentilerine_Yonelik_Saha_Arastirmasi_2017.pdf (18.02.2018)

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf> (14.02.2018)

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10898.pdf> (18.02.2018)

<http://www.igamder.org/haberler/cografikisiltlama-neden-kalkmali/> (17.02.2018)

https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2374/files/12_02_2018_Suriye_GBM_Bilgi_Notu.pdf (14.02.2018)

<http://www.goc.gov.tr/files/files/SURIYE-EXCEL.xlsx> (20.02.2018)

Türkiye’deki Suriyelilere Yönelik Eğitim Politikalarının Uyum Sürecine Etkileri

Hilâl ÇAKMAK*

Özet

2011 yılından itibaren Türkiye’ye kitlesel olarak göç eden Suriyelilerin başlangıçta kalıcı olacakları düşünülmendiğinden, çocukların eğitimlerine yönelik politika geliştirilmesi de gecikmiştir. Her ne kadar 2012 yılından itibaren birtakım yasal düzenlemeler yapılmış olsa da, ancak 2014 yılı sonunda Suriyeli çocuklar sistematik olarak Türk eğitim sistemine entegre edilmeye başlanmıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün resmi istatistiklerine bakıldığında 2016 yılında Türkiye’de bulunan temel eğitim çağındaki Suriyeli çocukların sayısı 1.028.882’dir. Bunların 411.046’sı ilkokul, 308.862’si ortaokul ve 308.974’ü ise lise çağındadır.¹ Bu çocukların Mart 2017 itibariyle (166.482’si devlet okullarında, 293.039’u GEM’lerde olmak üzere 459.521’i) sadece yüzde 45’i eğitim sistemine dâhil edilebilmiştir.² 0-4 yaş arasında bulunan ve önümüzdeki yıllarda eğitim almaya başlaması beklenen çağ nüfusu ise 321.460’tır.³ Bu sayı Suriyelilerin eğitiminde kısa, orta ve uzun vadeli planların yapılmasının aciliyetini göstermektedir.

Entegrasyon sürecinin başarısı için hem göç eden hem de ev sahibi toplum ve kurumların üstlenmesi gereken sorumluluklar bulunmaktadır. Uyum ve kültürel entegrasyon uzun bir süreç olup eğitim, bu sürecin olmazsa olmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Esasen eğitim, süreç içerisinde entegrasyonun “aracı kurum”larından biri olma işlevini sürdürmekte ve bu anlamda okullar göçmen ve/veya mülteci çocukların kendilerini geleceğe taşıyabilmeleri, varış ülkesindeki toplumla bağ kurabilmeleri için bir köprü görevi görmektedir.

Bu makalede mevcut literatür taranarak, kamu, STK ve özel kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlar ve yayınlar üzerinden, 2011 yılından itibaren Türkiye’nin Suriyelilere yönelik eğitim politikaları incelenecek ve bu politikalarının kültürel etkileşim ve uyum açısından önemi ele alınacaktır. Bu bağlamda var olan eğitim politikalarının entegrasyon sürecine katkıları sorgulanacak, Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) ve devlet okullarındaki müfredat üzerinden

* İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı Göç Çalışmaları Yüksek Lisans

¹ GİGM (2017) 2016 Türkiye Göç Raporu, Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, s.76

² Age, s.81

³ Age, s.76

uygulamada karşılaşılan sorunların neler olduğu ve bu sorunlara ne tür çözüm önerileri getirilebileceği tartışılacaktır.

Giriş: Entegrasyonda Eğitimin Önemi

Göçmenlerin topluma katılma yolları çeşitlidir. Entegrasyon ve asimilasyon, bu yolların iki zıt kutbunu oluşturmaktadır. Zira “asimilasyon” kelimesi doğrudan negatif bir anlamla göçmenin göç ettiği ülkede kendi kimliğini kaybetmesini içermektedir. Bu nedenle makalede “entegrasyon” kelimesinin kullanılması özellikle tercih edilmiştir. Entegrasyon kelimesi, Uluslararası Göç Örgütü tarafından hazırlanmış olan göç terimleri sözlüğünde “*göçmenleri hem birey hem de grup olarak toplumun bir parçası kabul eden süreç olarak*” ifade edilmektedir. Bu bağlamda entegrasyonun yalnızca bireylerin sorumluluğunda olmadığı hem göçmenlerin kendisinin hem de ev sahibi devlet, kurumlar ve toplumların entegrasyondan sorumlu olduğu belirtilebilmektedir.⁴ Sosyolog Friedrich Heckmann’ın ifadesine göre ise entegrasyon; “*yeni bir toplumsal grubun mevcut sosyal yapılar ile topluma kazandırılmaları, ayrıca bu süreçte nasıl ve ne şekilde hazırdaki grubun sosyo-ekonomik, yasal ve kültürel ilişkilerine dahil edileceğini*” ifade etmektedir.⁵

Bu iki ifade şekline de bakıldığında “entegrasyon” kelimesi ile yeni gelenin, yerli halk içine katılması durumunun kastedildiği görülmektedir. Zira bu durum, yeni gelen kişinin -nasıl adlandırırsak adlandıralım- (göçmen, mülteci, şartlı mülteci, sığınmacı, geçici koruma altındaki kişi vs.) toplumsallaştırılmasının göstergesidir ve zamana yayılarak gerçekleşmektedir. “*Göçmenlerin içinde yaşadıkları toplumla bütünleşebilmeleri konusunda yapılan çalışmalarda, önceleri ‘göçmenleri içinde bulundukları topluma uydurmak’ anlamındaki ‘adaptasyon’ kavramı kullanılırken, günümüzde göçmenlerin kendi etnik kültürlerini de koruyarak, ev sahibi toplum ile bütünleşmesini içeren ‘entegrasyon’ kavramı kullanılmaktadır*”.⁶ Türkiye’de ise entegrasyon kelimesi daha negatif bir şekilde algılanmış olup bu bakımdan çoğu zaman asimilasyonla bir tutulmaktadır. Bu nedenle genellikle “entegrasyon” yerine “uyum” kelimesinin kullanımı tercih edilmektedir.⁷

⁴ Haksever, A. 2014: *Federal Almanya’da Göç ve Entegrasyon Politikaları*, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Tezi, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, s. 20-21.

⁵ Haksever, 2014, s. 22.

⁶ Adıgüzel, Yusuf: “Göçmenlerin Kültürel Entegrasyonu”. *Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler*. Yayına Hazırlayanlar: Adem Esen ve Mehmet Duman. İstanbul: WALD, 2016, s. 184.

⁷ Göksel, Gülay Uğur: “Uyum/Entegrasyon Politikaları: Kavramlar ve Terminoloji Üzerine Bir Analiz”. *Entegrasyon ve Sınır Politikaları Çerçevesinde Mültecilerin İçselleştirilmesi ve/ya Dışsallaştırılması Toplantı Notları*, İzmir: MÜLTECİ-DER, 2017, s. 27.

Hartmut Esser'e göre sosyal hayatta iki farklı uyum biçimi ile karşılaşmaktadır. Birincisi, sistem; ikincisi ise sosyal entegrasyondur. Sistem entegrasyonu ona göre toplumun bir bütün olarak bütünleşmesini ele almakta iken sosyal entegrasyon, sisteme giren aktörleri (ya da onlardan oluşan grupları) ele almaktadır.⁸ Sistem uyumu, sosyal uyum olmaksızın da mümkün görülürken; sosyal uyum, sistem uyumu olmaksızın zor görünmektedir. Sosyal uyum daha uzun vadede gerçekleşirken, sistem uyumu ona nazaran çok daha kısa sürede gerçekleşebilmektedir. Her iki uyum türünde de aracı kurumlar bulunmaktadır ki “eğitim” hem sistem uyumunun hem de sosyal uyumun ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Böylelikle esasen “yeniden toplumsallaşma” sürecinde sayılabilecek olan göçmenin topluma uyumu kolaylaşmış olacaktır.

Göç ve Entegrasyon Politika İndeksi'ne (Migrant Integration Policy Index, 2015) bakılacak olursa siyasi uyum, iş uyumu, aile birliği, sağlık, eğitim, kalıcı ev, vatandaşlık hakları ve ayrımcılık olmak üzere 8 başlık altında ülkelerin göç ve entegrasyonu politikalarının incelendiği görülebilmektedir. Her ne kadar ülkemizde bu yoğun göç deneyimi etkili bir şekilde yönetilmeye çalışılsa da, Türkiye bu indekste, 38 ülke arasında entegrasyon politikaları açısından son sırada yer almaktadır.⁹ *“Kanada, Amerika gibi göç konusunda daha deneyimli ülkelere göre nispeten yolun başında olan bir ülke için anlaşılır olsa da, bu bulgunun uyarı mahiyetinde ele alınması gereken bir durum olduğu düşünülmektedir”*.¹⁰

Sözü edilen değerlendirmede görüldüğü gibi ele alınan temel başlıklardan biri de eğitimidir. Kaldı ki eğitim, tüm çocukların en temel hakkı olduğu gibi konumuzun odağında yer alan geçici koruma altındaki Suriyeli çocukların da temel haklarından birini teşkil etmektedir. Bu bağlamda ev sahibi ülke olan Türkiye'ye konuya ilişkin birçok görev ve sorumluluk düşmektedir. Aynı zamanda okullar, *“çocuklar için kültürel uyum sürecinde sosyal değişimin en bariz şekilde yaşandığı”* ortamlardan biridir. Çünkü bu yolla mülteci çocuklar, baskın kültür ile doğrudan karşı karşıya kalmaktadır.¹¹ *“Rousseau ve Guzder'in de altını çizdiği gibi okullar, mülteci çocukların kendilerini geleceğe taşıyabilmeleri ve toplumla bağ kurmaları için bir köprü görevi görmektedir”*.¹²

Bu bağlamda eğitim, yalnızca temel bir hak olarak görülmemelidir. Aynı zamanda bir entegrasyon politikası olarak Türkiye'ye yeni gelenlerin topluma entegrasyonuna katkı

⁸ Haksever, 2014, s. 22.

⁹ Kağnıcı, D. Y. *Suriyeli Mülteci Çocukların Kültürel Uyum Sürecinde Okul Psikolojik Danışmanlarına Düşen Rol ve Sorumluluklar*. (=Elementary Education Online, 16(4)). 2017, s. 1769.

¹⁰ Kağnıcı, 2017, s. 1769.

¹¹ Kağnıcı, 2017, s. 1772.

¹² Kağnıcı, 2017, s. 1772.

sağlaması bakımından da bir araç olarak görülmeli ve özellikle son dönemde Suriye'den gelenler için de politika üretirken buna uygun hareket edilmelidir. Zira “*Suriyeli sığınmacılar ile ilgili yapılan araştırmalar ve hazırlanan raporlar 2011'den beri Türkiye'de bulunan Suriyeli sığınmacıların sayısının gün geçtikçe artması ve Suriye'deki iç savaş ve şiddet ortamının hala sürüyor olması nedeniyle Suriyeli sığınmacıların uzun süre Türkiye'de kalacaklarını göstermektedir*”.¹³ Tabi uzunca bir süre Suriyeli göçünün kalıcı olup olmayacağı tartışılmış ve bu tartışmanın yansımaları eğitim politikalarında da görülmüştür. Zira bu nedenle başlangıçta Suriye'den gelenlerin geçici olacağı varsayılarak buna göre politikalar üretilirken, daha sonraları kalıcı olacakları ve/veya uzunca bir müddet daha burada olacakları anlaşılmış ve üretilen politikalar da buna göre şekil almaya başlamıştır.

Suriyeli Çocuklara Yönelik Uygulanan Eğitim Politikaları

Suriye'den gelenlerin Türkiye'de uzunca bir müddet daha kalacaklarının anlaşılması üzerine eğitim gibi önemli ve hassas davranılması gereken bir alanın düzenlemeleri ancak 2014 yılının sonlarına doğru sistematik bir şekilde gerçekleşmeye başlamıştır. 2012 yılından bu yana aşağıda detayları verilmekte olan yönetmelik ve genelgelerin çıkarılmasıyla birtakım düzenlemeler yapılmaya çalışılsa da 2016 sonuna kadar çok da kapsalı bir çerçevede ele alınabildiği söylenememektedir. Bu anlamda Kasım 2016'da kabul edilen “Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi” –oldukça yavaş bir şekilde uygulanmaya başlansa da- umut verici görünmektedir.

Başlangıçta Suriyeli çocukların eğitimlerine ilişkin izlenen politikaların, geri dönecekleri varsayımı üzerinden geliştirilmeye çalışıldığı belirtilmişti. “*Kısa vadeli bu politikalar sadece kamp içindeki Suriyeli çocuklara yönelik hazırlanmıştır*”.¹⁴ Bu bağlamda 2012 yılında Suriyelilerin geri döndüklerinde herhangi bir sorun yaşamamaları hedefiyle MEB tarafından, Suriyelilere Türkçe öğretmek yerine, Arapça müfredat ile eğitim verilmesi desteklenmiştir.¹⁵

2013 yılına gelindiğinde, Suriye'deki iç savaş ve şiddet azalmamış aksine artarak devam etmiş ve haliyle Türkiye'deki Suriyelilerin sayısı günden güne artmıştır. Dolayısıyla öncelikli hedef acil ihtiyaçların tedarik edilmesi olmuştur.¹⁶ Ancak zaman ilerledikçe artan Suriyeli sayısı,

¹³ Emin, M. N. 2016: *Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Temel Eğitim Politikaları*. İstanbul: SETA, s. 9.

¹⁴ Emin, 2016, s. 12.

¹⁵ Emin, 2016, s. 12-13.

¹⁶ Emin, 2016, s. 13.

bunların birçoğunun okul çağında olmasıyla ve Türkiye’de birçok Suriyeli bebeğin de doğmasıyla başlangıçta çok da gündeme gelmeyen eğitim sorunları, ön plana çıkmaya başlamıştır. Burada daha çok Suriyeli çocuklar arasında “kayıp bir nesil” oluşabileceği endişesi etkili olmuştur. “*Dahası, Suriyeli ailelerin uzun süre eğitimsiz kalan çocukları için ileride öngörülemez sorunların ortaya çıkma riski görülmeye başlamıştır*”.¹⁷

“*Bu çerçevede MEB, 26 Nisan 2013 ve 26 Eylül 2013 tarihlerinde yayımladığı genelgeler ve çeşitli faaliyetlerle Suriyelilerin eğitim sorununa çözüm üretmeye çalışmıştır. “Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler” başlıklı Genelge konu ile ilgili MEB tarafından hazırlanan ilk resmi belge*”¹⁸ olarak görülmektedir. Ancak bu Genelge’nin daha ziyade Suriyeli çocuklara eğitim veren veya verebilecek mekânların tespit ve tedarik edilmesine yönelik hazırlanmış olduğu görülmekte ve bu anlamda kamp dışında yaşayan Suriyeli çocukların eğitimleri için çözüm içerikli bir genelge olmaktan uzak olduğu söylenebilmektedir.¹⁹

Daha sonraları “26 Eylül 2013 tarihinde, “Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri” başlıklı daha kapsamlı bir Genelge çıkarılmıştır (MEB, 2013b)”.²⁰ Bu genelgede; eğitimlerine ara vermek zorunda kalmış kamp içindeki Suriyeli çocukların sene kaybı en aza indirecek bir eğitimin sağlanması, yürütülecek eğitim hizmetlerinin koordinasyonunun MEB’in sorumluluğuna verilmesi, öğretmen ihtiyacının giderilme alternatifleri vs. bulunmaktadır. Ayrıca “*Türkçe öğrenmek isteyen Suriyeliler için*” tesis imkanları doğrultusunda Türkçe ve mesleki eğitim kursları açılması da kararlaştırılmıştır. Eğitimin içeriğinin ise, MEB’in kontrolünde, Suriye Ulusal Koalisyonu Yüksek Eğitim Komisyonu tarafından hazırlanması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte Türk asıllı Suriyelilerin talep etmeleri halinde Türkiye müfredatında da eğitim görebilmesi imkanı da tanınmıştır.²¹ Genelgenin kararlarına bakıldığında, bu dönemde “geçicilik” nosyonunun hala zihinlerde tutularak politika üretildiği fark edilmektedir. Zira, dil eğitiminin önemsenmediği ve müfredat hazırlama işinin Suriyelilerden oluşan bir koalisyona bırakıldığı görülmektedir. Suriyeli çocukların eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasına dair önemli bir adım olan bu genelgede ayrıca “*Kampların dışında kalan Suriyelilerden oturma izni olanların, 16 Ağustos 2010’da yayımlanan 2011/48 sayılı “Yabancı Uyraklı Öğrenciler” konulu genelge kapsamında*

¹⁷ Seydi, 2014’den akt. Emin, 2016, s. 13.

¹⁸ Emin, 2016, s. 13.

¹⁹ Emin, 2016, s. 13.

²⁰ Emin, 2016, s. 13.

²¹ Emin, 2016, s. 13.

kayıtları yapılarak okullaşmalarının sağlanması”²² kararlaştırılmıştır. Ve bu da “çocukların asıl büyük kısmını oluşturan ve kampların dışında kalanlar arasında geçici oturma izni olmayanların eğitimlerinin yerel yönetimlerle, gönüllü ulusal ve uluslararası kuruluşlara bırakıldığı”²³ göstermektedir. Ki zaten ileride söz edilen bazı sorunların membaini bu durum oluşturmaktadır.

Suriyeli nüfusun 2 milyona yaklaştığı 2014 yılında ise, Türkiye’de yaşayan yabancılara yönelik ilk kapsamlı yasal düzenleme olan 6458 sayılı (Nisan 2014) *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)* yürürlüğe girmiştir. “*Bu Kanun kapsamında Suriyelilerin hukuki statüsü ve faydalanabileceği yasal çerçeve ise, Ekim 2014’te yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği*” ile oluşturulmuştur. “*Geçici Koruma Yönetmeliği sayesinde, kamplarda ve kamp dışında yaşayan Suriyeliler sağlık, eğitim ve sosyal yardım hizmetlerine erişim hakkı elde etmişlerdir*”.²⁴

Geçici koruma statüsü ile eğitim hakkı elde eden Suriyelilerin eğitimlerine yönelik MEB, 23 Eylül 2014 tarihinde 2014/21 sayılı “*Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri*” başlıklı yeni bir genelge çıkarmıştır. Böylelikle, “*Suriyeli çocuklara sunulacak eğitim hizmetleri belirli bir standarda bağlanmış ve güvence altına alınmıştır*”.²⁵ Bu genelge çerçevesinde diploma ve öğrenim belgelerine göre denklikleri yapılan birçok öğrenci öğrenim göreceği okula yönlendirilmekte ve böylelikle eğitim-öğretim hizmetinden faydalanabilmektedir. Yabancı öğrencilerden öğrenim belgesi bulunmayanlar ise beyanlarına dayalı olarak mülakat, gerektiğinde yazılı veya sözlü sınav yoluyla denklikleri belirlenerek öğrenim göreceği eğitim öğretim kurumuna yönlendirilmektedir. Ayrıca “Yabancı Öğrenciler için Bilgi İşletim Sistemi” (YÖBİS) kurulmuştur. Yabancı kimlik numarası bulunmayıp yabancı tanıma belgesi bulunan Suriyeli öğrenci ve öğretmenlerin veri girişi buradan yapılmaktadır. Ek olarak bu genelgede gerekli illerde Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) kurulması için tedbirler alınması kararlaştırılmıştır. Bu merkezler, MEB’e bağlı olup Türkçe öğretimi de yapılmaktadır. Bununla birlikte yaygın eğitim kurumları vasıtasıyla mesleki beceri kazandırılmakta, sosyal ve kültürel içerikli kurslar da düzenlenmektedir.²⁶

²² Emin, 2016, s. 13.

²³ Emin, 2016, s. 13.

²⁴ Emin, 2016, s. 14.

²⁵ Emin, 2016, s. 14.

²⁶ Emin, 2016, s. 14.

2014 yılında çıkarılan bu genelge ile birlikte, “Suriyeli çocukların, MEB’e bağlı okullarda ya da Suriyelilere yönelik olarak oluşturulmuş Geçici Eğitim Merkezlerinde eğitim hizmeti alması sağlanmıştır. Dahası Türkiye’deki Suriyeli çocuklar sadece Suriyeli öğrencilerin devam ettiği Geçici Eğitim Merkezlerine değil, bunun yanı sıra Türkiye’deki devlet okullarına yasal olarak kayıt olma hakkı kazanmıştır. Böylece devlet okullarına kayıt yaptırmak isteyen Suriyeli çocuklar için “ikamet izni” değil “yabancı tanıtma belgesi”nin yeterli olduğu karara bağlanmıştır”.²⁷ Alınan bu karar, eğitimin kamp dışında da yaygınlaştırılmasına ilişkin önemli bir karar olarak görülebilmektedir.

“MEB, 8 Eylül 2015’te yayımladığı MEB 2015-2019 Stratejik Planında da Türkiye’deki sığınmacıların eğitimleri hususunu ele almış ve bu kapsamda sığınmacı öğrencilerin eğitim sistemine uyumlarının sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir”.²⁸ Bu kapsamda yabancı öğrencilerin eğitim sistemine entegrasyonunun sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılması ve bu bağlamda uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapılabileceği kararlaştırılmıştır.²⁹

MEB’in Stratejik planına da uygun düşer bir şekilde AB desteğiyle 3 Kasım 2016’da 2 yıl sürmesi planlanan “Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi” (PİCTES) kabul edilmiştir.³⁰ Bu proje Suriyeli çocukların eğitimdeki güncel durumlarına bakıldığında umut vericidir. Proje kapsamında geçici koruma altındaki Suriyelilerin eğitime erişimine katkı yapılması ve onların Türk eğitim sistemine entegre edilmesi amaçlanmıştır.³¹ Bu amaca yönelik Türkçe öğretimi, Arapça dil eğitimi, öğretmen eğitimleri, okul/GEM’lere güvenlik ve temizlik personelinin sağlanması, Suriyeli çocuklara kırtasiye, ders kitabı ve eğitim materyali temini, Suriyeli çocukların okula taşınması, öğretim materyalleri, destekleme kursları, telafi kursları, eğitim ekipmanları, Türkçe dil sınav sistemi, okul rehberlik faaliyetleri, izleme ve değerlendirme, idari ve diğer personeli için eğitimler, farkındalık faaliyetleri vs. yapılması hedeflenmektedir.³²

²⁷ Emin, 2016, s. 14.

²⁸ Emin, 2016, s. 15.

²⁹ Emin, 2016, s. 15.

³⁰ <https://pictes.meb.gov.tr/izleme>, (14.02.2018).

³¹ <https://pictes.meb.gov.tr/izleme/Home/ProjeninAmaci>, (14.02.1018).

³² <https://pictes.meb.gov.tr/izleme/Faaliyetler>, (14.02.1018).

Suriyelilere Yönelik Eğitim Politikalarının Uygulamadaki Yansımaları

8 Şubat 2018 UNHCR verilerine göre Türkiye’de 3.506.532 Suriyeli bulunmaktadır. Bu sayının %13,1’ini 0-4 yaş arası, %24,3’ünü 5-11 yaş arası, %8,2’sini 12-17 yaş arası çocuk oluşturmaktadır.³³ Bu veriler toplamda Türkiye’de yaşamakta olan Suriyeli nüfusun %32,5’inin okul çağında olduğunu göstermektedir. %13,1’lik kesim (0-4 yaş arası) ise potansiyeli oluşturmakta olduğu söylenebilmektedir.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün resmi istatistiklerine bakıldığında ise 2016 yılında Türkiye’de bulunan temel eğitim çağındaki Suriyeli çocukların sayısı 1.028.882’dir. Bunların 411.046’sı ilkokul, 308.862’si ortaokul ve 308.974’ü ise lise çağındadır.³⁴ Bu çocukların Mart 2017 itibariyle sadece yüzde 45’i eğitim sistemine dahil edilebilmiştir.³⁵ 0-4 yaş arasında bulunan ve önümüzdeki yıllarda eğitim almaya başlaması beklenen çağ nüfusu ise 321.460’tır.³⁶ Tüm bu veriler gösteriyor ki Suriyelilerin eğitiminde sözü edilen bu eğitim politikalarına rağmen hala arzu edilen okullaşma oranlarının yakalandığı söylenememektedir. Bu anlamda çok ciddi bir ilerleme kaydedilmediği ve bu nedenle; kısa, orta ve uzun vadeli planların yapılmasının aciliyetli olduğu belirtilmelidir.

Ulaş Sunata’ya göre Suriye’den gelenlerin eğitim düzeyi oldukça düşüktür ki zaten eğitilmiş olanları da toplum içinde pek görülmemektedir. *“15 yaş ve üstü Suriyeli mültecilerin %31,3’ünün şimdiye değin hiçbir formel eğitimi almadığı görülmektedir. Yaklaşık %48’i ilkokul (%26) veya ortaokul (%22) mezunudur. Yükseköğrenim görece daha düşük olmasına karşın Suriyeli mültecilerin %21’inin en az lise mezunu olduğu görülmektedir. Geçici kimlik kartı olanlarda olmayanlara göre formel eğitim almamışların oranı oldukça yüksektir (%79)”*.³⁷ Bu anlamda Türkiye’de doğan potansiyel kitlenin yanında zaten hâlihazırda farklı düzeylerde eğitime ihtiyaç duyar vaziyette Türkiye’ye gelen Suriyelilerin de bulunduğu belirtilebilmektedir.

Suriyeli çocuklara yönelik eğitim hizmetleri kamp içindeki eğitimlerle, kamp dışındaki Geçici Eğitim Merkezleriyle (GEM), devlet okullarıyla ve ayrıca Suriyelilerin açtığı özel okullar aracılığıyla verilmektedir. Geçici Eğitim Merkezleri (GEM), Suriye müfredatına bağlı olarak okul çağındaki Suriyeli çocuklara ve gençlere Arapça eğitim veren ilköğretim ve

³³ <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>, (14.02.2018).

³⁴ GİGM (2017) 2016 Türkiye Göç Raporu, Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, s.76.

³⁵ GİGM, 2017, s.81.

³⁶ GİGM, 2017, s.76.

³⁷ Sunata, U. 2017: *Suriyeli Mülteci Hayatlar Monitörü*, İncev, s. 4.

ortaöğretimi kapsayan eğitim merkezleridir. Bu merkezlerde Suriyeli gönüllü öğretmenler eğitim vermektedir. Bu öğretmenlere UNICEF ve PTT işbirliği ile yürütülen proje kapsamında ödeme yapılmaktadır. “*GEM modelini dünya eğitim literatürüne Türk ve Suriyeli STK’lar dahil etmiştir. Modelin geliştirilmesinde ise başta MEB ve uluslararası kuruluşlar rol almıştır. Benzer modellerin dünyada örneğine rastlanmamaktadır*”.³⁸

Türkiye’deki Suriyeliler için ikinci eğitim alternatifi, Türkiye Cumhuriyeti’ne bağlı devlet okullarıdır. Burada müfredat ve eğitim dili Türkçedir. Ancak GEM’lerdeki öğrenci sayısına nazaran devlet okullarında eğitim gören Suriyelilerin sayısı oldukça azdır.³⁹ Okullarda kayıtlı 459.521 Suriyeli öğrencinin 166.482’si devlet okullarında, 293.039’u GEM’lerde bulunmaktadır.⁴⁰ Bu durumun temel nedenlerinden birinin, Türkiye’ye sığınan Suriyelilerin kısa sürede ülkelerine geri dönecekleri varsayımı ile hareketle Suriyelilerin eğitiminin, devlet okullarından ziyade kendi müfredatları ve öğretmenleri ile eğitim görebildikleri GEM’lere bırakılmasıdır. Ek olarak Suriyeli ailelerin de çoğunlukla GEM’leri tercih etmekte olduğu belirtilmelidir.

Suriyeliler nezdinde eğitim veren devlet okullarına kıyasla GEM’lerin devam durumunun daha iyi görüldüğü belirtilmektedir. “*Bunun nedenleri arasında devlet okullarında dil engeli olması, çocuğun kendi yaş grubu ve kademesinde okuyamaması, Türk vatandaşı akranları tarafından dışlanma, öğretmen ve idareciler ile iletişimsizlik gibi sorunlar*” gösterilmektedir. “*Ayrıca STK’lara ve Suriyeli velilere göre devlet okullarında karma eğitimin olması kız çocukları olan Suriyeli aileler için bir diğer tercih edilmeme sebebidir*”.⁴¹ Tüm bu tercih sebeplerine rağmen son zamanlarda hem müfredatının Arapça olmasından dolayı entegrasyonu geciktirmesi ve/veya zorlaştırması, hem de koşullarının çok iyi olmaması nedeniyle Geçici Eğitim Merkezlerinin kademeli olarak kapatılması konusu gündeme gelmiştir.⁴² Böylelikle eğitimin tek kanalda, devlet okullarında birleştirilmesi hedeflenmiştir. Zira bu şekilde eğitimin denetlenmesi de kolaylaşacaktır.

Suriyeli çocuklar, devlet okulları ve GEM’lerin yanı sıra yine Suriyelilerin açtıkları özel okullara da gidebilmektedir.⁴³ Fakat bu okulların genelde maddi imkansızlıklar nedeniyle pek

³⁸ Coşkun, İ. ve Emin, M. N. 2016: *Türkiye’deki Suriyelilerin Eğitiminde Yol Haritası: Fırsatlar ve Zorluklar*. İstanbul: SETA, s. 17.

³⁹ Coşkun ve Emin, 2016, s. 20.

⁴⁰ GiGM, 2017, s. 81.

⁴¹ Coşkun ve Emin, 2016, s. 30.

⁴² Ayrıca bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/gecici-egitim-merkezlerine-4-yil-sure-40583490>, (14.02.2018).

⁴³ Emin, 2016, s. 17.

de tercih edilmediği belirtilebilmektedir. Ayrıca Suriyeli çocukların akademik eğitimlerinin yanı sıra yetişkinler için de birtakım meslek edindirme, yabancı dil, dikiş nakış, güzel sanatlar gibi kursların; Kur'an-ı Kerim ve hafızlık eğitimi gibi yaygın eğitim kurslarının açıldığı da eklenebilmektedir.⁴⁴

Uygulamada Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Türkiye'de yaşayan Suriyeli çocukların yarısından fazlasının hala okullaşamamış olduğu düşünüldüğünde mevcut eğitim politikalarının uygulamada yetersiz kaldığı söylenebilmektedir. Makalenin bu bölümünde, uygulamadaki sorunlar ve literatür taranarak elde edilen kamu, STK ve özel kuruluşlar tarafından hazırlanan raporlar ve yayınlar üzerinden, bunlara yönelik oluşturulabilecek çözüm önerileri tartışılmaktadır.

*“Türkiye’de temel eğitimde mevcut 18 milyon öğrencinin var olduğu düşünüldüğünde Suriyelilerle birlikte Milli Eğitimin kapasitesinin iki katını aşan bir sorumlulukla karşı karşıya olduğu açıktır”.*⁴⁵ Bu süreçte eğitimde en aktif rolü Türk ve Suriye menşeli STK’lar oynamaktadır. STK’ların yanı sıra devletin de yukarıda bahsedilen eğitim politikalarına rağmen yine de hem GEM’lere hem de devlet okullarına erişim okullaşma oranları ve istenilen düzeyde olmamıştır.

Okullaşmaya engel teşkil eden en büyük sorunlardan biri şüphesiz ki Suriyeli ailelerin yeterli olmayan sosyoekonomik durumlarıdır. Geçici Eğitim Merkezleri’nde bina kirası, öğretmen ve personel maaşları için talep edilen ücretler; devlet okullarında ise ulaşım, yemek ve birtakım eğitim masrafları vs. birçok Suriyeli aile için büyük bir maddi külfet oluşturmaktadır.⁴⁶ Bu durum, çoğu zaman çocukların okullarından koparılmalarına yol açmaktadır. Erkek çocukları vasıfsız ve düşük ücretli işlerde çalıştırılırken, kız çocukları ise erkenden evlendirilebilmektedirler. Kısacası genellikle, okullarından koparılan erkek çocukları işe, kız çocukları ise eşe gönderilme olasılığı ile karşı karşıya kalmaktadır.

Suriyeli çocukların eğitime entegrasyonu sürecinde; devlet okullarında görev alan yönetici ve öğretmenlere oldukça kritik bir rol düşmekte olduğu açıktır. Zira Suriyeli ve Türkiyeli velilerin ve öğrencilerin karşılıklı ilişkilerinin güçlendirilmesi, hoşgörü ve dayanışma içinde

⁴⁴ Emin, 2016, s. 20.

⁴⁵ Coşkun ve Emin, 2016, s. 15.

⁴⁶ Coşkun ve Emin, 2016, s. 46.

birlikte yaşama bilinci kazanmaları için bu önemli görülmektedir. Yönetici ve öğretmenlerin ise maddi ve manevi olarak desteklenmesi, ilişkili pedagojik formasyonu almaları gerekmekte olduğu belirtilebilmektedir.⁴⁷

Suriyeli çocukların eğitime entegre edilme çabalarında ortaya çıkan sorunlar ve bunlara getirilebilecek öneriler aşağıda sıralanmaktadır:

a) Hukuki ve Yasal Düzenlemelerin Belirsizliği

Dile getirilen en önemli sorunlardan biri Suriyeliler için uygulanan hukuki ve yasal düzenlemelerin eksik ve yetersiz olmasıdır. Zira bu nedenle her okul kendine has uygulamalar koyabilmektedir. Bu nedenle çoğu zaman keyfi uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Haliyle bu keyfilik Suriyeli aileler için bir külfet oluşturabilmekte ve çocuklarını okula göndermede engel teşkil edebilmektedir.⁴⁸

Hukuki düzenlemelerin eksikliğinin giderilmesi için “*ortak/standart bir uygulamada mutabık kalınması gerekmektedir. Bunun için Suriyelilerin de içinde bulunduğu istişare mekanizmaları kurulmalıdır*”. Ayrıca GEM’lerin hukuki standartları belirlenmeli ve her türlü hukuki düzenleme ile ilgili hem Türkleri hem de Suriyelileri doğru şekilde bilgilendirebilecek iletişim kanallarının sayısının artırılması gerekmektedir.⁴⁹

b) Dil Eğitimi

Dil engeli, Suriyeli öğrenciler ve velileri için devlet okullarını tercih etmek bakımından çok önemli bir sorundur.⁵⁰ Zira Suriyelilere verilen dil eğitimi çok da yeterli olduğu söylenememektedir. Bu anlamda dil probleminin çözülmesi acil bir ihtiyaç olarak görülmeli ve buna uygun hareket edilmelidir. Dil konusunda ayrıca çözülmesi gereken en kritik hususun ise eğitici, materyal ve metodoloji sorunu olduğu belirtilebilmektedir. Bunun yanı sıra Suriyeli ailelerin de Türkçe öğrenimine tereddütlü bir tutum geliştirmeleri, Türkçe öğrenen çocuklarının

⁴⁷ Coşkun ve Emin, 2016, s. 47.

⁴⁸ Coşkun ve Emin, 2016, s. 25.

⁴⁹ Coşkun ve Emin, 2016, s. 25.

⁵⁰ Coşkun ve Emin, 2016, s. 26.

anadillerini unutacağı düşüncesi; Suriyeli çocukların Türkçe öğrenmesi üzerinde engel teşkil etmektedir.⁵¹

Dil sorununu çözmeye yönelik en temel öneri “Devlet okullarındaki Suriyeli öğrenciler okula başlamadan önce yaz aylarında veya dönem içerisinde 6 ay/1 sene dil eğitimi ve okula hazırlık eğitiminden” geçmeleri ve daha sonra sınıf düzeylerine göre eğitim sürecine dahil edilmeleri gerekliliğidir.⁵² Bunun yanı sıra MEB, dil öğreniminde standartları oluşturmalı ve özellikle ilkokul çağına yönelik Türkçe öğretim materyallerinin sayısı artırılmalıdır.⁵³ Ayrıca “hem resmi dilde hem de anadilde yetkinliği geliştirecek eğitim modellerinin benimsenmesi; bu çerçevede farklı çok dilli eğitim modellerinin de incelenmesi, öğretmenlerin hizmet öncesi eğitimden itibaren çok dillilik ve kültürlerarası pedagoji konusunda eğitim almaları, anadilleri Türkçeden farklı çocuklar için hazırlık/geçiş sınıfları oluşturulması”⁵⁴ da sorunun çözümünde etkili olabilecektir. Tabi bu konuya ilişkin hem devlet hem de STK düzeyinde bir yardımlaşma söz konusu olmalıdır.

c) Bina ve Derslik Yetersizliği

Devlet okullarından daha fazla tercih edilen Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) için çoğu zaman bina veya derslik eksikliği yaşanmaktadır. Bazı GEM’ler öğleden sonra devlet okullarının binalarını kullanmakta, bazıları müstakil bir binaya sahip olmakta, bazıları ise apartman dairelerinde, bodrum katlarında ya da terk edilmiş binalarda bulunabilmektedir. Bu alanlarda yoğunlukla çocuklara ders dışındaki zamanlarını değerlendirebilmeleri için yer kalmamaktadır. Dolayısıyla bu durumun çocuklar için sağlıklı bir eğitim-öğretim ortamı oluşturulamadığı belirtilebilmektedir.⁵⁵ Ayrıca zaman zaman “bina ve derslik yetersizliği GEM’leri Suriyeli öğrencilerden aylık/yıllık katkı payı ücreti almak zorunda bırakmaktadır. Bu da zaten sosyoekonomik durumları oldukça düşük olan aileler için bir külfet oluşturmakta ve çocuklarını okula göndermede engel teşkil etmektedir”.⁵⁶

⁵¹ Coşkun ve Emin, 2016, s. 26.

⁵² Coşkun ve Emin, 2016, s. 27.

⁵³ Coşkun ve Emin, 2016, s. 28.

⁵⁴ Tüzün, I. 2017: Türkiye’de Mülteci Çocukların Eğitim Hakkını ve Karşılıklı Uyumu Destekleyen Yaklaşımlar, Politikalar, elf, s. 22.

⁵⁵ Coşkun ve Emin, 2016, s. 28.

⁵⁶ Coşkun ve Emin, 2016, s. 28.

Bu tür sorunların çözümü için MEB, genel olarak eğitime uygun kapasitesi olmayan GEM’lerin kapatılması ve buradaki öğrencilerin daha uygun GEM veya devlet okullarına geçişinin sağlanmasını öncelemektedir. Bu uygulamanın okullaşmayı olumsuz etkilemeyecek şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bina ve derslik ihtiyacının giderilmesi adına bazı kültür merkezleri ve vakıf binalarının kullanımı da önerilmektedir.⁵⁷

d) Okula Erişim ve Devamsızlık Sorunu

*“Okula erişimin önünde aşılması zor iki büyük engel bulunmaktadır: Birincisi ailelerin düşük sosyoekonomik durumları nedeniyle erkek çocuklarını okutmayıp çalıştırmaları, ikincisi de kız çocuklarını –bilhassa 13 yaş ve üzeri– geleneksel kodlarla okutmamaları, dahası erken yaşta evlendirmeleridir”.*⁵⁸ Görüldüğü üzere burada esas sorun “çocuk işçiliği” ve “erken evlilik”tir. Kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmeleri sorununa ilişkin; *“ailelere kız çocukların eğitime devamlılığını sağlayıcı şartlı ekonomik destek sağlanması, ailelere yönelik çocuk evliliğinin zararlarını belirten farkındalık kampanyaları gerçekleştirilmesi, okullarla işbirliği yapılarak, öğretmenlerin eğitimin gerekliliğini ailelere hane ziyaretleriyle anlatması”*⁵⁹ gibi önlemler alınabilmektedir. Çocuk işçiliği sorununa ilişkin ise; çocuk işçiliğinin azaltılması için işveren ve işletme düzeyinde farkındalık kampanyaları yapılması, ailelere doğrudan şartlı olarak eğitim desteği verilmesi, ayrıca politika düzeyinde Türkiye’ye sığınmış olan çocukların istihdama katılımını engelleyici mevzuatlar oluşturulması önerilebilmektedir.⁶⁰ Bunun dışında okullara ulaşım konusunda ailelere destek sağlanması bakımından belediyeler, Suriyeli öğrencilere ücretsiz veya indirimli ulaşım kartları verebilir.⁶¹

Bunların yanı sıra *“Okula erişim kapsamında, kayıtsız mülteci çocuklar ile 98 ile başlayan ön kayıt belgesine sahip olup henüz 99 ile başlayan geçici koruma kimliklerine sahip olmayan, bu nedenle çeşitli hizmetlerden yararlanamayan çocuklar için ek düzenlemelere ihtiyaç”* duyulmaktadır. Buna ilişkin MEB’in son dönemde başlatmış olduğu, *“çocukları gruplar haline*

⁵⁷ Coşkun ve Emin, 2016, s. 29.

⁵⁸ Coşkun ve Emin, 2016, s. 29-30.

⁵⁹ Kılıç, İ. H. ve Tahmaz, O. 2016: *Şanlıurfa’da Suriyeli Sığınmacılar ve Eğitim Araştırması 2016, Şanlıurfa: GAP Gençlik Derneği*, s. 59-60.

⁶⁰ Kılıç ve Tahmaz, 2016, s. 59.

⁶¹ Coşkun ve Emin, 2016, s. 30.

Göç İdaresi'ne götürerek ailelerinden önce 99'lu kimliklerini almalarını sağlamaları gibi” uygulamaların ilgili bütün illerde yaygınlaştırılması oldukça önemlidir.⁶²

e) Müfredat ve Ders Kitapları

Mevcut saha araştırmalarına bakıldığında GEM’lerde bir müfredat ve ders kitabı sorunu olduğu görülmektedir. Daha önce sözü edildiği üzere GEM’lerde Arapça eğitim verilmekte ve Suriye müfredatı kullanılmaktadır. Ancak bu müfredatın gözden geçirilme ihtiyacı bulunduğu genel kanı olarak ortaya çıkmaktadır. Ek olarak kitap içeriklerinde bazı değişiklikler yapılsa dahi dağıtımı ve ulaşımı konusunda sorunların yaşandığı belirtilmektedir.⁶³

Devlet okullarında ise müfredat ve ders kitabı sorunu, Türkiye’de devlet okullarına giden Suriyelilere yönelik müfredatta özel bir uygulamanın yer almamasından kaynaklanmaktadır. Çoğu araştırmada Türkiye’deki ders kitaplarında bulunan Arap toplumlarını dışlayıcı ifadelerin de temizlenmesi gerektiği belirtilmektedir.⁶⁴

Sorunun çözümüne ilişkin olarak *“GEM’lerde kullanılan mevcut müfredatın standartlaştırılması ve ders kitapları için bir kurul oluşturularak güncelleme ve düzenleme çalışmaları yapılmalıdır”*.⁶⁵ Ayrıca *“Uyum sürecinin sağlıklı olabilmesi amacıyla devlet okullarındaki Suriyeli öğrenciler için melez, harmanlanmış bir müfredat hazırlanabilir”*.⁶⁶

f) Okul Ortamına ve Eğitim Süreçlerine Uyum Sorunları

Yaş grupları kıyaslaması yapıldığında esasında sosyal uyum açısından en az zorluğu çocukların yaşadığı söylenebilmektedir.⁶⁷ Ancak literatüre göre, çocukların özellikle devlet okullarında Suriye’den gelen çocuklar *“rehberlik ve psikolojik danışmanlık ihtiyaçları, binaların fiziksel altyapı-kapasite ve donanım eksiklikleri ve mahallesindeki Türk vatandaşı*

⁶² Tüzün, 2017, s. 25.

⁶³ Coşkun ve Emin, 2016, s. 33.

⁶⁴ Coşkun ve Emin, 2016, s. 33.

⁶⁵ Coşkun ve Emin, 2016, s. 33.

⁶⁶ Coşkun ve Emin, 2016, s. 33.

⁶⁷ Coşkun ve Emin, 2016, s. 39.

*akranları ve yetişkinlerin dışlayıcı tavır ve tutumları nedeniyle uyum sorunları yaşadıklarını ifade etmişlerdir”.*⁶⁸

Devlet okullarında Suriyeli çocukların daha en başta idareciler tarafından kayıt sürecinde isteksizlik şeklinde; sonrasında öğretmen, öğrenci ve veliler tarafından dışlanma, ötekileştirme, akran zorbalığı vb. olumsuz tavır ve davranışlarla karşılaşılmasının uyum sürecini zorlaştırdığı gözlemlenmektedir. Bu durumun en kötü sonuçlarından birinin ise çocukların okul iklimine yabancılaşması ve böylelikle eğitimden uzak kalmaları ve hatta sonrasında da okulu bırakmaları olduğu belirtilebilmektedir.⁶⁹

Ayrıca *“Türk okullarına devam eden Suriyeli çocukların gelişimleri sürecinde yaşadığı bireysel ya da diğer öğrencilerle yaşadıkları sorunların izlenebileceği mekanizmaların olmaması ve eğitim personelinin bu konuda yetersizliği bir sorun olarak belirtilmiştir”.*⁷⁰ Suriye’den gelenlerin yaşadıkları travmatik olaylar düşünüldüğünde bu alanda çalışmaların yürütülmesinin gerekliliği daha iyi anlaşılabacaktır. Burada *“Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR) personelinin okullarda yetersiz olması ve dolayısı ile psiko-sosyal ve rehberlik hizmetlerin eksikliği”* de bir başka sorun olarak belirtilmektedir.⁷¹ Konuya ilişkin, devlet okullarındaki mevcut PDR personelinin eğitilmesi ve bu bağlamda MEB – STK işbirliğinin sağlaması çözüm önerisi olarak belirtilebilmektedir. Bununla birlikte diğer öğretmenlere yönelik de farkındalık çalışmalarının vs. yapılması önem arz etmektedir.⁷²

Sonuca Dair

Özetle ifade etmek gerekirse, Türkiye, uyguladığı açık kapı politikası ile ülkesine kabul ettiği Suriyelilerin her türlü ihtiyaçlarıyla birlikte, eğitim ihtiyacını da büyük oranda karşılamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken eğitim politikalarında dönemsel değişiklikler yaşansa da özellikle 2014 yılı sonrası bir istikrar yakalanmaya başlandığı belirtilebilmektedir. Ancak özellikle kampların dışında yaşayan Suriyeli çocukların eğitime erişimlerinde halen bazı sorunlar olduğu itiraf edilmeli ve bu sorunların üzerine gidilmelidir. Bu sorunların başında “dil edinimi” gelmektedir. Bu, ciddi bir sorundur. Zira toplumsallaşma ve kültür aktarımı en iyi dil

⁶⁸ Coşkun ve Emin, 2016, s. 40.

⁶⁹ Coşkun ve Emin, 2016, s. 40.

⁷⁰ Kılıç ve Tahmaz, 2016, s. 66.

⁷¹ Kılıç ve Tahmaz, 2016, s. 66.

⁷² Kılıç ve Tahmaz, 2016, s. 66.

yoluyla gerçekleşmektedir. Dil ediniminin en iyi yollarından biri de eğitimidir. Bu anlamda entegrasyon için eğitim, önemli bir aracı olmaktadır.

Dil probleminin yanı sıra, okullarda Suriyelilerin yaşamış olduğu birtakım hukuki belirsizlikler, bina ve derslik yetersizlikleri, okula erişim engelleri, okulda müfredata ve ders materyallerine ilişkin eksiklikler, eğitim sürecine uyum sağlayamama gibi sorunlar da bulunmaktadır. Görünen o ki, sorun her ne olursa olsun çözümü hem devlet kurumlarıyla STK'ların; hem de Suriye'den gelenlerle yerel yönetimlerin ortaklaşa uğraşları ile bulunabilmektedir.

Konumuz açısından bakıldığında ülkelerin yabancılara karşı yaklaşımının onları kendi toplumuna entegre ederek, topluma uyumlarını kolaylaştırmaya yönelik politikalar geliştirmesi gerektiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda özellikle eğitim yoluyla Suriyeli çocukların topluma uyum sağlamaları kolaylaştırılabilir. Bu durum, Suriyeli çocukların yaklaşık %25'lik bir diliminin son bir iki yıl içinde okul çağına gelecekleri düşünüldüğünde, onlara yönelik geliştirilecek eğitim politikalarının önemini göstermektedir. Bu nedenle, Suriyeli çocukların eğitim sorunlarının da hafife alınmaması gerekmektedir

Eğitim süreçlerinde entegrasyonun başarılı bir şekilde sağlanabilmesi için *“okuldaki yöneticileri, öğretmenleri, okuldaki yerel öğrencileri, ailelerini, mülteci çocukları ve mülteci çocukların ailelerini kapsayan programlara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda okul psikolojik danışmanı, psikolojik danışmadan, krize müdahaleye, veli görüşmelerinden konsültasyona, izleme çalışmalarına kadar tüm psikolojik danışma hizmetlerini programa dahil etmelidir”*⁷³. Ayrıca akran rehberliğinden de faydalanılarak kültürel farklılıklar konusunda bazı öğrencilere eğitim verilebilir. Bu şekilde okuldaki yabancı öğrencilerin okula uyumları kolaylaştırılabilir. Bunun dışında esasen her ebeveyn, çocuklarına “farklılıklara karşı ön yargılı olmamayı” öğretse entegrasyon hususundaki belli başlı sorunlar da aşılabilecektir. Tabi sonuçta *“göç, istihdam, sosyal koruma vb. diğer politika alanlarında gerekli düzenlemeler yapılmadığı takdirde, sadece eğitim alanında yapılacak düzenlemelerin etkisi sınırlı kalacağı”*⁷⁴ belirtilmelidir.

⁷³ Kağnıcı, 2017, s. 1773.

⁷⁴ Tüzün, 2017, s.14.

Kaynakça

Adıgüzel, Yusuf: “Göçmenlerin Kültürel Entegrasyonu”. *Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler*. Yayına Hazırlayanlar: Adem Esen ve Mehmet Duman. İstanbul, 2016.

Coşkun, İ. ve Emin, M. N. 2016: *Türkiye’deki Suriyelilerin Eğitiminde Yol Haritası: Fırsatlar ve Zorluklar*. İstanbul.

Emin, M. N. 2016: *Türkiye’deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Temel Eğitim Politikaları*. İstanbul.

GİGM (2017), 2016: Türkiye Göç Raporu, Ankara: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü.

Göksel, Gülay Uğur: “Uyum/Entegrasyon Politikaları: Kavramlar ve Terminoloji Üzerine Bir Analiz”. *Entegrasyon ve Sınır Politikaları Çerçevesinde Mültecilerin İçselleştirilmesi ve/ya Dışsallaştırılması Toplantı Notları*, İzmir, 2017.

Haksever, A. 2014: *Federal Almanya’da Göç ve Entegrasyon Politikaları*, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Tezi, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.

Kağnıcı, D. Y. *Suriyeli Mülteci Çocukların Kültürel Uyum Sürecinde Okul Psikolojik Danışmanlarına Düşen Rol ve Sorumluluklar*. (=Elementary Education Online, 16(4)). 2017, s. 1768-1776.

Kılıç, İ. H. ve Tahmaz, O. 2016: *Şanlıurfa’da Suriyeli Sığınmacılar ve Eğitim Araştırması 2016, Şanlıurfa*.

Sunata, U. 2017: *Suriyeli Mülteci Hayatlar Monitörü*.

Tüzün, I. 2017: *Türkiye’de Mülteci Çocukların Eğitim Hakkını ve Karşılıklı Uyumu Destekleyen Yaklaşımlar, Politikalar*.

<https://pictes.meb.gov.tr/izleme>, (14.02.2018).

<https://pictes.meb.gov.tr/izleme/Home/ProjeninAmaci>, (14.02.1018).

<https://pictes.meb.gov.tr/izleme/Faaliyetler>, (14.02.1018).

<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>, (14.02.2018).

Türkiye’de Mültecilerin Yaşadıkları Alanlara Yönelik

Gıda ve Yardım Lojistiği

Sabri ÖZ* & Nazlıcan DİNDARİK*

Özet

Göç yaşamsal ve insani bir olgudur. Geçmişten bu yana insan göçü, sığınmacılık ve mülteci sorunu ile sık sık karşılaşılmaktadır. Geçici yerleşimler olduğu gibi uzun soluklu yerleşimin de söz konusu olduğu görülmektedir. Her koşulda yaşam döngüsünün oluşumu açısından söz konusu oluşturulan yaşamsal alanlarda bir lojistik hizmetinin varlığı şarttır. İhtiyaçlar hiyerarşisinin en alt tabakasında yer alan, beslenme, sağlık, barınma ve korunma faaliyetleri insani yaşam şartlarının oluşmasının temel şartlarındanıdır.

Bu çalışmada Suriye iç savaşı ile ortaya çıkan ve Türkiye’nin güneyinde, ülkelerinden göç ederek mülteci konumuna gelmiş Suriyelilerin yaşamsal şartlarını yerine getirmede en temel faktör olan gıda lojistiği ve toplu yemek konusu ele alınmıştır. Çalışmanın planı, temel ihtiyaçlardan olan beslenmenin, toplu yemek hizmetinin, yerinde ve zamanında karşılanması için, kaynaktan işlem alanına ve oradan son kullanıcıya taşıma, ara süreçlerde depolama gibi faaliyetlerin başlangıç noktasından, ihtiyaç duyulan son noktaya kadar etkin bir şekilde akışının planlanması, uygulanması ve kontrol süreci için bir model arayışı şeklinde olmuştur. Bu bağlamda, çalışmada, amaç fonksiyonu tespit edilmiş, varsayımlar ele alınmış ve sonrasında toplu yemek lojistiğine ilişkin temel parametreler incelenmiştir. Nihai olarak da modelin şartları ortaya konularak çözüm için bir yaklaşım önerilmektedir.

* İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Lojistik, soz@ticaret.edu.tr;

* İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lojistik Yönetimi Yüksek Lisans, nazlican.dindarik@istanbulticaret.edu.tr.

Giriş

Yaşamın her döneminde olduğu gibi şimdi de varlığını devam ettiren göç hareketi, toplumların bulunduğu ve yaşadığı bölgeyi değiştirme ihtiyacından doğmuştur. Bu tabiri güçlendiren sözlerden birisini söyleyen ve göçün ebedi olmasını savunan İlber Ortaylı'ya göre,

“İnsanların topluluk olarak başlıca eylemi göçtür. Ezelden beri göç ediliyor ve ebediyen göç edilecektir. Bir yerde göç sona ermişse, o toplum eriyor demektir. Güçsüz bir coğrafya sayfasında, tarihin son sayfaları yazılıyor demektir”.¹

Göç kavramı insanların isteyerek yaptığı bir eylem olmakla birlikte kimi zaman da zorunlu olabilmektedir. Çalışmamızda esas alacağımız konu zorunlu göç ve zorunlu göçe mecbur bırakılan Suriye mültecileridir. Suriye’de 2011 yılında başlayan iç savaş sonucunda birçok insan mağdur duruma düşmüş, yaşadıkları alanları terk etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye Suriye’de yaşanan insani krizde büyük bir rol oynamış ve en uzun sınır komşusu olduğumuz Suriye’ye kapılarını açmıştır. Her geçen gün daha da artan mülteci sayısı şimdilerde milyonlara ulaşmıştır. Sadece Türkiye’de değil başta komşu ülkeler olmak üzere diğer ülkelere de göç hareketi başlamıştır. Ancak Türkiye’ye yapılan göçlerin diğer ülkelere kıyasla daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda söz konusu olan Suriye mültecilerinin Türkiye’de ve Türkiye’nin dışında hangi bölgelerde yaşadıklarından ve o ülkeleri tercih etme nedenlerinden bahsedilmiştir. Türkiye’nin içinde bulunan barınma merkezleri tespit edilmiş, en fazla hangi bölgede bulunduğu incelenmiş, kamplarda yaşayan insan sayısı, barınma şekli gibi verilere ulaşılmıştır. Bu verilerin ışığında kamplarda yaşayan mültecilere yapılan insani yardımlardan en temeli olan gıda konusu üzerinde durulmuş ve gıda lojistiğinin en iyi şekilde sağlanması için optimum faydayı sağlayacak yerde bir kamp kurulup oradan destek sağlanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

¹ Yazan, Y. 2016: *Avrupa Birliği’nin Yasadışı Göç Politikası Türkiye Örneği Çerçevesinde İnsan Sorunsalı*, İstanbul: Milenyum Yayınları, s. 21.

1. Göç Olgusu

Yüzyıllardan beri var olan ve varlığını sürdürecektir olan göç hareketi 21.yy’da insan trafiğinin en yoğun olduğu dönemlerden birisini yaşamıştır.

Göç başta birey olmak üzere insana dair olan inanç, düşünce, kural ve yapıların değişim ve dönüşüm sağlamasına zemin hazırlamıştır. Göçe neden olan etmenler ile göç sürecinin izlediği seyir, göçün etkileri üzerinde belirleyici olmaktadır.²

Göç sözcüğünün, birey ve toplum yaşamını çok yakından ilgilendiren, ekonomik, politik, ekolojik, sosyo/kültürel nedenlerden kaynaklanan çok sayıda kavramsal anlamı, olgusal düzeyi ve etkileri vardır. Bundan dolayı göç olayı ve olgusu çeşitli disiplinlerce farklı biçimlerde tanımlanıp açıklanmaktadır. Hangi boyutta ve hangi bilimsel yaklaşımla tanımlanırsa tanımlansın, göç, iki mekân arasındaki yer değiştirme, sosyal hareketlilik ve toplumsal değişme sürecidir.³ O zaman göç olayı ve olgusuyla ilgili tüm bu açıklamaların ortak paydası olarak kapsayıcı bir göç tanımı verebiliriz:

*“Kısaca göç; ekonomik, toplumsal, siyasal, çevresel, kültürel ya da bireysel nedenlerle (boş zamanları değerlendirme/ dinlenme, aile parçalanması, çatışma, şiddet, terör, korku ve töre vb.), bir yerden başka bir yere yapılan geçici, kısa ya da uzun süreli yerleşim ve barınma amacı güden, istemli/zorunlu bir yatay hareketlilik ve toplumsal değişme sürecidir”.*⁴

Genel süreçleri inceleyecek olursak; göçler ekonomik nedenler ve güvenlik kaygısı başta olmak üzere; açlık, savaş, şiddet, kıtlık, iklim koşulları, siyasi ve dini sebepler, eğitim, makineleşme, sanayileşme, ekonomik gereksinim vb. nedenlerden dolayı insanların bulundukları mekânları kitleler halinde terk etmelerine neden olmuştur.⁵

Göç olayı, yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı topraklarını, bölgelerini, ülkelerini terk etmek zorunda kalanların yaşadığı bir süreçtir. Tarihsel açıdan da inceleyecek olursak geçmişten bugüne değişmeyen mekansallık kavramı varlığını korumuştur ve insanların yaşadıkları mekanlarda aidiyet hissine sahip oldukları ve çoğunlukla zorunlu göç nedeniyle ülkelerini terk ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

² Ekici, Süleyman ve Tuncel, Gökhan: “Göç ve İnsan”. *Birey ve Toplum* V. Cilt / Sayı 9 (2015), s. 9.

³ Çakır, Sabri: “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”. *Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 24 (Isparta 2011), s. 129.

⁴ A.e., s.130.

⁵ Bulak, Abdülnasır: “Göç Olgusunda Teorik Bir Bakış”. **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi** (Ankara 2015), s.40.

Göçün temel nedenleri arasında insanların yaşadıkları alanlarda toplumsal ve siyasal aidiyet düzeyi, yaşadığı toplumdaki kimliğini kabullenışı önemli bir etken olmuştur. Bunlarla birlikte kendini ait hissettiği topluma olan inancı, vatan millet sevgisi, sosyal ve siyasal birlikteliğe olan inancı, içinde bulunduğu mekânın koşullarına ne derece uyum sağladığı bu tip yapıların hayatta kalma ve gelişim düzeyleri ile doğrudan ilişkilidir.⁶

Göç hareketini iki şekilde görebiliriz. Bunlardan ilki iç göçtür ve herhangi bir ülkenin sınırları içerisinde oluşur. Örneğin; kırsaldan kırsala, kırsaldan kentlere, kentlerden kırsala ya da kentlerden kentlere olan göçlerdir. Bir diğeri ise dış göçtür ve bu da bir ülkeden başka ülkelere olan göçlerdir. Dış göçlerin oluşum nedenlerinden günümüzde en çok görülen ise zorunlu göçlerdir.

Aidiyetini sağladığı toplumda hayatta kalma mücadelesi ile orantılı olan bu süreçte topluluğun zorunlu göçe mecbur bırakılması ve yaşadıkları coğrafyadan ayrılması sonucunda dünyanın pek çok yerinde göçe bağlı olarak gidilen ülkelerin büyük kentlerinde hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu durum Türkiye açısından hayati önem teşkil eden bir noktada durmaktadır. Halen devam eden bu süreç Türkiye'nin varlığı ve geleceği açısından da merkezi bir role sahiptir.

Bu yargıdan anlaşılacağı üzere dünyanın pek çok yerinde gerçekleşen ulusal ve uluslararası düzeydeki göç hareketleri, aynı zamanda Türkiye'de de yaşanmaktadır. Özellikle birçok milletten vatandaş barındırması, farklı kültürlerle ev sahipliği yapması, jeopolitik konumu ve her mevsimin yaşanması mümkün olan coğrafi konumu gibi nedenler de Türkiye'de göç olgusunu hareketlendirmektedir.⁷

Kentlerdeki hızlı nüfus artışı ekonomik alanda olduğu gibi sosyal ve siyasal alanlarda da yeni gerilim ve kutuplaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁸ Bu sorunun ortaya çıkmasının ve göçün büyük bir sorun haline gelmesinin pek çok nedeni olduğu söylenebilir. Ekonomik eşitsizlik, devletlerin vatandaşlarının can güvenliğini sağlayamaması, siyasi çıkarlar ve şiddet eylemleri en önemlileri olarak sıralanabilir. Bu tür sorunlarla karşı karşıya kalan insanlar, daha iyi bir gelecek ve yaşam beklentisiyle ya da en azından hayatını idame ettirebilmek amacıyla göç edebilmektedirler.⁹

⁶ Ekici, Tuncel 2015: a.g.e. s. 12.

⁷ Bulak 2015: a.g.e. s. 41.

⁸ Ekici, Tuncel 2015: a.g.e. s. 12.

⁹ Sever, H. ve Sever, M. (2013). "Avrupa Birliği ve Türkiye Ekseninde Yasadışı Göç ve İltica Paradoksu: Domino Etkisi Sonrası Yaşananlar". *Polis Bilimleri Dergisi*, 15 (2), s. 85-108.

2. Suriye Mültecileri

Bu bölümde evrensel nitelik taşıyan bir konu olan Suriye mültecilerinin Türkiye’de ve Türkiye’nin dışında yaşam şekilleri, yaşayan kişi sayısı, ağırlıklı olarak hangi bölgelerde yaşadıkları, yaşadıkları kampların yerleri ve durumları incelenecek ve bir durum tespiti yapılacaktır.

Mülteci kısaca; başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan ve bu talebi o ülke tarafından “kabul” edilen kişidir. Daha kapsamlı tanımı ise 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi’nde yer almaktadır. Buna göre;

“Menşei ülkesi dışında bulunan, ırkı, dini tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü sebebiyle zulüm görmekten haklı nedenlerle korku duyan ve ülkesinin korunmasından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen veya zulüm korkusu nedeniyle buraya dönmek istemeyen kişi” mülteci olarak tanımlanmaktadır.

Mülteci kavramıyla çoğu zaman karıştırılan, birbirinin yerine hatalı olarak kullanılan bir diğer kavram ise sığınmacıdır. Sığınmacı, uluslararası koruma amaçlayan ve mülteci statüsüne başvuran ancak başvuru sonucu henüz netleşmemiş kişiyi ifade etmektedir.¹⁰

Zorunlu göçlerde mülteci veya sığınmacı olmanın toplumsal dinamikleri ekonomik nedenli göçlerden farklılık göstermektedir. Silahlı çatışma ve şiddet olayları, yaşamlarını ülkelerinde sürdürülemez kıldığı için yurtlarını ya da içinde yaşadıkları toplumları terk etmek zorunda kalan sığınmacıların çoğu ilk sığınma yeri olan komşu ülkelerde kalmayı tercih etmektedirler.¹¹

15 Mart 2011 tarihinde, Suriye’de patlak veren kriz dünyanın en büyük nüfus hareketi ve mülteci krizlerinden birini yaratmış ve dört milyona yakın insanı sığınmacı konumuna düşürmüştür.¹² Ancak Suriye İç Savaşı’na bakarken, Arap Baharının son durağı veya 2011 yılında Suriye Rejiminin otoriter yönetimine karşı gelişen olayları, bu savaşın başlangıcı olarak görmek eksik bir açıklama olacaktır. Çok daha uzun yıllara ve geçmişe dayanan huzursuzluk ortamı sebebiyle Suriye’nin son yüzyılda [hiç ama hiç] huzurlu bir hayat ve adaletli bir yönetim yüzü görmediğini söylemek zor olmayacaktır.¹³

¹⁰ Yazan 2016: A.g.e, s. 61.

¹¹ Zolberg, A.R. ve Benda P.M. 2001: *Global Refugees: Problems and Solutions*, New York: Berghahn Books, s. 408.

¹² Tunç, A. Şebnem: “Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme”. *Tesam Akademi Dergisi* II. cilt / Sayı 2 (2015), s. 30.

¹³ <https://www.stratejikortak.com/2016/04/suriyeli-multecilerin-sayisi.html> (Okan Şahin; 11.12.2017).

Ocak 2011’de emareleri görülen ve sokakları doldurmaya başlayıp protesto eden insanların, Mart 2011’de güney şehri Dera’da isyanları git gide büyüyerek bütün şehri etkisi altına almış ve ilk küçük halk ayaklanmaları, Esad’ın gitmesini isteyenlerin bunu fırsat bilerek isyan etmesiyle geniş çaplı bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Başlangıçta kısa süreceği düşünülse de isyanlar her geçen gün daha fazla artmış, can ve mal güvenliği tehdit edilmeye başlamıştır. Geline son noktada iç savaş devam ederek beşinci yılını doldurmuştur. Savaşın ne zaman sona ereceği hakkında tahmin yürütmek bu koşullar altında oldukça zor görünmektedir.¹⁴

Krizin tam anlamıyla sonlandırmasının 10 yılı bulabileceğine ilişkin tahminler başlangıçta geçici olarak görülen zorunlu göç hareketinin kalıcılığa doğru evrilmesine neden olacak gözükmemektedir.¹⁵

Farklı çözüm önerileri gündeme gelmiş olsa da net bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Çünkü Suriye ve bölgesinin üzerinde farklı çıkar grupları yer almakta ve bu devletlerin izledikleri politikalar neticesinde konu şekillenmektedir. Bunun dışında ortaya çıkan ve bu devletleri temsil eden terör grupları da olduğu sürece daimi bir çözüm bulmak zorlaşmaktadır.

Bu doğrultuda savaşın ortasında kalıp yaşam mücadelesi veren, yaşadıkları ülkenin içerisinde güvenli bir alan bulamayan, huzur ve refah ortamına muhtaç hale gelen Suriyeliler zorunlu göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Zorunlu göç ile yerinden edilen mülteciler ile ilgili, yani Türkiye’deki Suriyelilere ilişkin olarak milli ve uluslararası kuruluşlar tarafından raporlar hazırlanmıştır. Raporlar neticesinde Suriye Krizini, BM sadece büyük bir insani ve yerinden edilme krizi olarak görmemekte aynı zamanda bölge barışı ve güvenliğini tehdit eden en ciddi krizlerden birisi olarak ifade etmektedir. BM tarafından 2015 yılında Suriye’den kaçış ve uluslararası koruma hakkı arayışlarının devam edeceği öngörülmektedir.¹⁶

Suriyeli mültecilerin sayısına ve hala devam etmekte olan göç hareketine bakıldığı zaman kitleler halinde giderek arttığı ve yakın zamanda bu durumun değişmeyeceği gerçeği göz önündedir. Çünkü Suriye’de görünür gelecekte, barış ve huzur ortamının geri gelmeyeceği, yaşam koşullarının eskiye dönmesinin zor olduğu açıkça görülmektedir. Suriye

¹⁴ A.e.

¹⁵ Tunç 2015: a.g.e s. 58.

¹⁶ Tunç 2015: a.g.e. s.32.

nüfusunun 22,5 milyon olduğu dikkate alındığında başta komşu ülkeler olmak üzere diğer bütün ülkeleri uluslararası mülteci krizinin boyutuyla ilgili tedirgin etmektedir.¹⁷

Mülteci sorununu ele alırken BM Yüksek Komiseri, Antonio Guterres, Telegraph¹ gazetesine verdiği bir demeçte; “*Yaklaşık 20 yıl önceki Ruanda Soykırımından bu yana bu kadar korkutucu seviyede artan bir mülteci akımıyla karşılaşmadık.*” diyerek Suriyeli mülteci sorununun vahametini ortaya koymaktadır. “*Ancak Suriyeli sığınmacı sorununun bu tarihi ehemmiyetine ve komşu ülkeler üzerindeki önemli etkisine rağmen, dünya toplumu gerekenin yapılması konusunda yetersiz kalmıştır.*” diyerek de mülteci sorununun önemini ortaya koymuştur.¹⁸

Özellikle Türkiye en çok mülteciye ev sahipliği yapan ve göçün doğası gereği mülteci sayısının daha da artacağı görülen bu durumda Suriye’den gelen mültecilerin ülkelere geri dönme oranlarının çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Dönme ihtimalleri olsa dahi geri dönebilecekleri yerde yaşam koşullarını normale çevirebilmeleri, yıkılan yerleşim yerlerini onarabilmeleri uzun zaman alacaktır.¹⁹

2.1. Türkiye Dışında Suriyeli Mülteciler

Suriye’deki iç savaşın ne zaman sona ereceği bilinmiyor ve 2011 yılında başlayan savaş yedinci yılına giriyor. Ülkelerine geri dönemeyen ve zor koşullar altında yaşamlarını devam ettirmeye çalışan milyonlarca Suriyeli evlerini terk etmek zorunda kalarak, II. Dünya Savaşı’ndan beri görülen en büyük trajediyi yaşamak zorunda kalıyor. Altı buçuk milyon insan evlerinden olurken, bu sayının yaklaşık beş milyon kadarı komşu ülkelerde mülteci statüsünde yaşam savaşı veriyor.²⁰

İç savaştan önceki verilere bakacak olursak Suriye’de en fazla kişinin yaşadığı bölge Halep olarak göze çarpıyor. Halep vilayeti içerisinde Fırat Kalkanı Harekatı ile kontrol sağlanan El Bab, Azez ve Cerablus gibi alanlarda nüfusun arttığı, başkent Şam ve doğusunun da Halep kadar yoğun nüfusa sahip olduğu dikkat çekiyor.²¹

¹⁷ Tunç 2015: a.g.e., s. 58.

¹⁸ Şahin 2016: a.g.e.

¹⁹ Tunç 2015: a.g.e., s. 58.

²⁰ <http://tr.euronews.com/2016/04/28/dunyaya-ornek-olarak-gosterilen-turkiye-deki-multeci-kamplari> (Monica Pinna;13.11.2017).

²¹ <https://www.stratejikortak.com/2017/06/suriyeli-multeci-sayisi-harita.html> (Editör; 14.11.2017).

Suriyeli mültecilerin göç oranlarını dünya genelinde sıralayacak olursak Aralık 2017 itibariyle en başta %54 oranında Türkiye geliyor. Türkiye'yi %18 oranında göç alan Lübnan takip ediyor. %11 Ürdün, %11 AB ülkeleri, %4 Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ve %2 ile Mısır izliyor.²²

Göçlerin yapısını anlamak için gerçekçi bir bakış açısıyla bakıldığında hangi yöne neden gittiğini anlamak kolaylaşacaktır. Bahsi geçen ülkelerin potansiyel durumları, ekonomik ve siyasi bağımsızlıkları, bulunduğu konum ve uyguladığı politikaları sebebiyle göç alma oranları orantılıdır. Bu demek değildir ki bu ülkelerin salt ekonomik durumlarıyla ya da konumları itibariyle orantılı olması gerekir. Buradan çıkarılacak temel sonuç uyguladıkları politikalarla da orantılı olduğudur.

Suriye'nin komşularını incelediğimizde doğusunda Irak yer almaktadır ve Irak tam olarak devlet yapısına sahip değildir, kendi içerisinde hala savaşın kalıntılarını barındıran güçsüz bir ülke olduğundan dolayı, orada da bombalar patlamakta ve güvenli bir ortam sağlamamaktadır. Suriye'nin batısında Lübnan, güneyinde ise Ürdün yer almaktadır ve iki ülkede de karışıklıklar, belirsizlikler had safhadadır. Yine DEAŞ, Hizbullah gibi terör örgütlerinin baskıları altında huzur ve refah ortamından oldukça uzaktır. Mısır ve Libya da Suriye gibi Arap Baharından ekilenmiş ülkeler arasındadır. Mısırdaki bilindiği üzere darbeci ve diktatör bir yönetim yer almaktadır. Libya da ise ikiye bölünmüş parlamento ve bölünmüş halk nedeniyle güven ortamı sağlanmamıştır.²³

Bütün bunlar göz önüne alındığında Suriye mültecilerinin kaçınılmaz olarak Türkiye'yi seçmesi ve insanı koşullarda hazırlanan, daha da iyileştirilip geliştirilmeye çalışılan kamplarda hayatlarını ikame etmeleri olağandır. Bundan dolayı diğer ülkelerde bir seçenek olmasına rağmen ağırlıklı olarak göç edilen yer Türkiye'dir.

2.2. Türkiye'de Suriyeli Mülteciler

Göç olgusunda genel olarak geçmişten günümüze değişmeyen tercihlerden birisi öncelikle komşu ülkelere gitmektir. Suriye örneğinde olduğu gibi gidebilecekleri seçeneklerden öne çıkan ülke Türkiye olmuştur.

²² <https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiye/2017/03/04/istanbuldaki-suriye-5-ilcede-toplandi/> (Hacı Bişkin; 15.11.2017).

²³ Şahin 2016, a.g.e.

Türkiye gelişmişlik düzeyini her geçen gün arttırıp istikrarlı bir yapıya sahip olduğu için aynı zamanda coğrafi konum olarak önemli bir yer teşkil ettiğinden dolayı, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda da farkındalık yaratarak güçlü bir ülke konumunda yer almaktadır. Suriye’nin diğer komşu ülkelerine nazaran Türkiye’nin apaçık bir farka sahip olması ve daha rahat bir yaşam olanağı sunabilmesi mülteci sayısının çok fazla olmasının bariz nedenlerinden biridir. Yalnızca bulunduğu bölgede değil uluslararası anlamda ülkemiz, bilinen ve itibar gören bir ülke olduğundan dolayı mültecilerin seçimlerinde etkili olmuştur.²⁴

Geçmişten bugüne incelediğimizde son gelişmelerde göz önüne alınarak Suriyeli mültecilerin Türkiye’ye gelmesiyle birlikte Türkiye’nin artık bir “göç ülkesi” olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Coğrafi konumu dolayısıyla sıklıkla göç almasına rağmen geçmişte “transit ülke” konumunda olan Türkiye son yıllarda “hedef ülke” durumuna geldi. Bu doğrultuda yürürlüğe giren kanunlardan da anlayacağımız üzere Türkiye artık sadece göç veren bir ülke değil aynı zamanda göç alan bir ülke konumundadır.²⁵

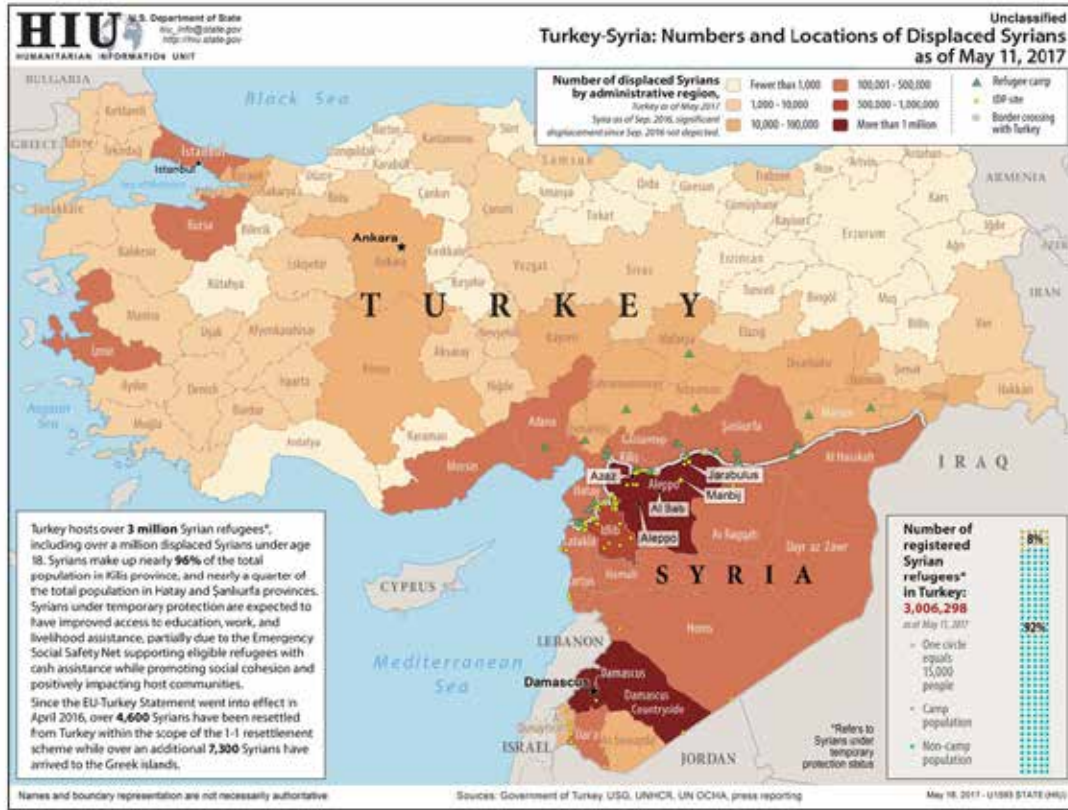
Türkiye’ye ilk Suriye mültecileri 29 Nisan 2011’de kitleler halinde gelmiş ancak sayıları 500’ü geçmemişti. O tarihlerde Türkiye “Açık Kapı Politikası” izleyeceğini ifade etmiştir. Ancak her geçen gün mülteci sayılarında artış gözlenmiş ve ilk etapta umulduğu gibi gelen kişi sayısı kısıtlı olmamıştı. Buradan hareketle gelen mülteci sayısının devam edeceğini fakat geri dönüşlerin nadir olacağını hatta hiç olmayacağı da ifade edilmektedir.²⁶

²⁴ Şahin 2016, a.g.e.

²⁵ Kap, Derya: “Suriyeli Mülteciler: Türkiye’nin Müstakbel Vatandaşları”. *Akademik Perspektif* (İstanbul, 2014), s. 33.

²⁶ Şahin 2016, a.g.e.

Şekil 1 – Mayıs 2017 itibarı ile Suriyelilerin Yerleşim Alanları

Kaynak: HIU

11 Mayıs 2017 tarihli mülteci haritasında Türkiye ve Suriye’de bulunan mülteci kamplarıyla beraber Türkiye’de en fazla mültecinin kaldığı şehirler, Suriye’nin mevcut durumunda Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler gösterilmiştir. Türkiye’de en fazla Suriyeli mültecinin yaşadığı iller İstanbul, Bursa, Şanlıurfa, İzmir, Gaziantep, Hatay, Adana, Mersin olarak gösterilmiştir.²⁷

15 Şubat 2017’de açıklanan resmi verilere göre; Türkiye’deki toplam mülteci sayısı 3 milyon 551 bin 78 kişidir. 79 milyon 814 bin 871 kişi olan Türkiye nüfusunun yüzde 4,61’i mültecilerden oluşuyor. AFAD verilerine göre, Suriyeli mültecileri harcayan para Suriye krizinin başından günümüze toplam 25 milyar dolardır. (kamu kurumu, sivil toplum kuruluşları ve halk tarafından yardımların toplamı) AB ülkelerinin toplam kabul ettiği Suriyeli mülteci sayısı 866 bin 831 kişidir. Türkiye’nin misafir ettiği kişi sayısı ise bunun tam 3,3 katıdır. Türkiye, 2014 yılından itibaren dünyada en fazla mülteci ağırlayan

²⁷ Editör, a.g.e.

ülke konumunda. Bu mültecilerin yüzde 8’i kamplarda kalıyor. Dünyada ve özellikle Avrupa’da 6,5 milyon Türk kökenli kişinin yaşadığı belirtiliyor. Türkiye iç ve dış göç konusunda en aktif ülkelerden bir tanesi. Kendi içerisinde yılda 2,7 milyonun üzerinde vatan-daş göç ediyor.²⁸

Dünya Gıda Programı’nın ülkemizdeki verilerine göre 26 kampta yaşayan mülteci sayısı 272,811, kamplar dışında Türkiye’de yaşayan mülteci oranı %90, Dünya Gıda Programı tarafından yardım gören Suriyeli sayısı 156,222, mülteci kampları dışında Dünya Gıda Programı tarafından yardım gören Suriyeli sayısı 89,746’dır. Bunların dışında diğer ülkelere de beğenilen kamplardan birisi olan Kahramanmaraş’taki 19 bin kişiye düşen çadır sayısı 3,761’dir.²⁹

Türkiye’de geçici koruma altında yaşayan 257 bin 566 Suriyelinin kamplarda, 2 milyon 526 bin 51 Suriyelinin ise kamp dışında yaşadığı aktarılmıştır.³⁰

Türkiye’deki 26 mülteci kampından biri Kahramanmaraş’ta bulunuyor. Buradaki kamp her yönüyle diğerlerine örnek gösteriliyor. 2012 yılında açılan kampta daha çok Suriyeliler kalıyor. Çoğunluğu Suriyelilerden oluşmak üzere toplam 19 bin mülteci yaşıyor. Diğer kamplarda bu rakam 30 bine kadar çıkıyor. Yiyecek madde sıkıntısı yaşanıyor ancak uluslararası ve yerel kuruluşların da destek verdiği ifade edilmektedir. Gıda, sağlık ve tüm diğer koşulların iyileştirilmesi amacıyla yardım kuruluşları ihtiyaçlar doğrultusunda yardımları topluyor ve kamplara gerekli hizmetlerin sunulmasını sağlıyor.³¹

Göç olaylarında toplanan yardımların mültecilere ulaştırılmasında lojistik planlayıcılara büyük bir sorumluluk düşmektedir. Çünkü kamplarda yaşayan kişi sayısı ile doğru orantılı olarak talebin belirlenmesi ve bu talebin karşılanması için planlama, organizasyon, kontrol, taşıma, dağıtım konusunda gerekli bilgilerin alınması, teknolojinin kullanılarak verilerin işlenmesi bu sürecin daha sağlıklı işlenmesini sağlar.

²⁸ Editör, a.g.e.

²⁹ Pinna 2016, a.g.e.

³⁰ Bişkin 2017, a.g.e.

³¹ Pinna 2016, a.g.e.

3. Mülteci Kamplarında Gıda Tedarik Zinciri Proje Yönetimi

3.1. Mevcut Durum Analizi

Türkiye’de, tarihinin de getirdiği kültürel bir haslet olarak, yardımlaşma ve gönül birlikteliğine duyulan hassasiyet, her türlü toplumsal olaylarda yardımlaşmayı ön plana çıkartmaktadır. Bireysel alanda duyulan bu ihtiyacın kurumsal anlamda yerine getirilmesi iki şekilde olmaktadır. Veren el alan elden üstündür düşüncesi ile kurulan sivil toplum kuruluşları (STK) ve Kızılay, AFAD, TİKA gibi kuruluşları ile doğrudan devlet eli. Her iki tip kurum ve kuruluşun yaptıklarını konsolide etme ve sistemik bir yaklaşım oluşturma eksikliği bu çalışmanın ana temalarındandır. Yukarıda ifade edilen iki kurum ve kuruluşların dışında da yardım ellerinin olduğu bir vakadır. Milli eğitime dayalı okullarda gençlerin hatta çocukların kulüpleri, kollukları güzel bir örnektir. Öte yandan, doğrudan iş adamlarının her hangi bir kurum veya kuruluşa ihtiyaç duymadan ilettiği yardımların da olduğu görülmektedir. Ancak çalışmanın kapsamı dahilinde STK’ların ve devlet eli ile yapılan yardımların üzerinde durulacaktır.

İşin hukuki boyutuna bakıldığında, 2860 sayılı Yardım Toplama Kanunu gereği yardımda bulunabilecekler ve yardımda bulunma şekilleri ve toplama biçimleri düzenlenmiş durumdadır³² İlgili kanunu 5. Maddesince toplanan yardımların dağıtılması esasları bir yönetmelik ile belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Yardım toplama esas ve usulleri hakkında yönetmelikte ise dağıtım şekilleri ile ilgili net ibare bulunmamaktadır.³³ Ancak, Afet ve Acil Durum Yönetim Merkezleri yönetmeliğinin 6. Maddesinin b fıkrasınca konu AFAD tarafından takip ve idame edilmektedir.³⁴ Aynı yönetmeliğe göre de iltica ve büyük nüfus hareketlerinde görev alacak bakanlık, kurum ve kuruluşlar aşağıdaki tabloda verilmiştir. İlgili kurumlar nezdinde de gerek gıda taşımacılığında gerekse de soğuk zincir meselesinde ilgili bakanlıkların takip yetkileri görülmektedir.

³²<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.2860&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=yard%C4%B1m%20toplama&Tur=1&Tertip=5&No=2860> (Çevrimiçi; 18.11.2017).

³³<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.12088&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=yard%C4%B1m> (Çevrimiçi; 18.11.2017).

³⁴<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=3.5.20111377&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=afet> (Çevrimiçi; 18.11.2017).

Tablo 1 – Konularına Göre İlgili Bakanlıklar

BAKANLIK, KURUM VE KURULUŞLAR	DOĞAL AFETLER	İLTİCA VE BÜYÜK NÜFUS HAREKETLERİ	BÜYÜK YANGINLAR	TEHLİKELİ VE SALGIN HASTALIKLAR	RADYASYON TEHL. VE HAVA KİRLİLİĞİ GİBİ KİML. VE TEK. OLAYLAR (KBRN)
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI	+	+	+	+	+
ADALET BAKANLIĞI	+	+	-	+	-
MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI	+	+	+	+	+
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI	+	+	+	+	+
DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI	+	+	-	+	+
MALİYE BAKANLIĞI	+	+	+	+	-
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI	+	+	+	+	-
BAYINDIRLIK VE İSKAN BAKANLIĞI	+	+	+	-	-
SAGLIK BAKANLIĞI	+	+	+	+	+
ULAŞTIRMA BAKANLIĞI	+	+	+	+	+
TARIM VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI	+	+	-	+	+
ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI	+	+	-	+	-
SANAYİ VE TİCARET BAKANLIĞI	+	-	+	+	-
ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI	+	+	+	-	+
ÇEVRE VE ORMAN BAKANLIĞI	+	-	+	+	+

Kaynak: Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü

Şu halde, AFAD mülteci kamplarına ulaşan yardımları da koordine eden düzenleyen kurumlardır. Bu bakımdan, mülteci kamplarında her türlü aksaklıklar bağlı bulunulan valilikler aracılığı ile başta AFAD olmak üzere sair yardım kurum ve kuruluşları ile paylaşarak gerçekleştirilmektedir. Mevcut durumu analiz edebilmek için Türkiye’nin güney bölgesindeki mülteci kamplarını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür. Bu tabloda, yerleşke adı ve yerleşkede yaşayanların sayıları ile coğrafi olarak enlem ve boylamları görülmektedir. İleride hesaplama biçimi ifade edileceği gibi, optimal enlem ve boylam yine bu tabloda görülmektedir.

Mevcut durumda, 12 konteyner kent ve 9 çadır kent olmak üzere toplam 21 adet nokta bulunmaktadır. Bu bölgelerde yaşayan toplam 234 bin mülteci çalışmanın kapsamı dâhilindedir. Yine bu bölgelerde 7 bin civarında da Iraklı mülteci olduğunu da ifade etmek gerekir.

Tablo 2 – Suriye ve Iraklı Mülteci Kampları Yerleşim Yerleri, Nüfus ve Lokasyon

İl	İlçe/Bölge	Konteyner	Çadır	Suriyeli	Iraklı	Toplam	Enlem	Boylam
HATAY	Altınözü	2.056		8.288		17.814	36°7'0"	36°15'0"
	Yayladağı	776	32	3.667			35°54'35"	36°03'22"
	Apaydın	1.181		5.048			36.23°	36.36°
	Güveççi		824	811			35°53'34"	36°09'38"
G.ANTEP	İslahiye		1.562	6.220		24.451	37.03°	36.63°
	Karkamış		1.632	5.436			36°52'27"	38°01'27"
	Nizip 1		1.873	8.926			37°04'14"	37°22'56"
	Nizip 2	908		3.869			37°04'14"	37°23'01"
Ş.URFA	Ceylanpınar		5.032	19.754		79.586	36°49'06"	39°55'37"
	Akçakale		6.245	24.337			36°42'43"	38°57'03"
	Harran	2.070		11.383			36°52'18"	39°01'57"
	Suruç		7.094	24.112			36°58'22"	38°25'34"
KİLİS	Öncüpınar	3.253		12.150		26.502	36°28'28"	37°05'12"
	E. Beşiriye	3.592		14.352			36°38'33"	37°22'15"
MARDİN	Midyat		1.335	2.503	1.614	4.117	37°24'42"	41°21'51"
K.MARAŞ	Merkez	5.006		17.243	5.339	22.582	37°26'36"	37°01'10"
OSMANİYE	Cevdetiye	3.358		14.204		15.242	37°08'05"	36°12'09"
	Düziçi	750		1.038			37°14'24"	36°27'12"
ADİYAMAN	Merkez		2.305	8.947		8.947	37°46'64"	38°12'54"
ADANA	Sarıçam	6.136		26.180		26.180	37°06'12"	35°31'21"
MALATYA	Beydağı	1.977		9.479		9.479	38°20'15"	38°18'26"
Toplam	Hane	31.063	27.934			234.900	36°59'10"	37°58'31"
	Kişi	132.240	102.660	227.947	6.953			

Kaynak: AFAD, Son iki sütunda yer alan enlem boylam değerleri çalışmalarımızla elde edilen değerlerdir.

3.2. Amaç ve Kapsam Analizi

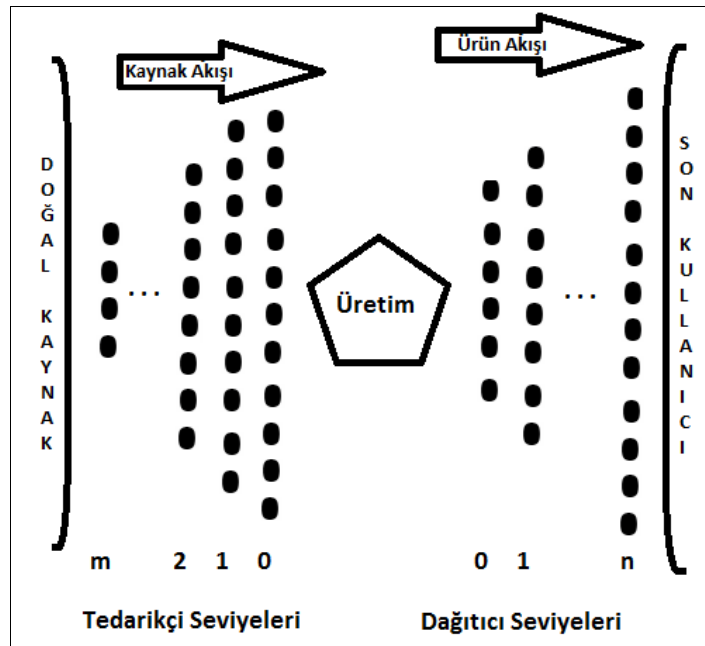
Çalışmanın kapsamı olarak Türkiye'nin güney sınırları dahilinde bulunan mülteci kamplarında yaşayanlar ele alınmıştır. Iraklı ve Suriyeliler birlikte ele alınacaktır. Zira tabloda ifade edildiği gibi, Iraklı mülteciler de Suriyeli Mülteci kamplarında birlikte kalmaktadırlar. Bu kapsama tedarik hizmetinde bulunan devlet ve devletin dışında kurumlara

rın genelde yaptıkları tüm yardım taşıma, özelde ise gıda taşımacılığı hizmetinin bir anlamda optimizasyonunu yapmak çalışmanın amacı olacaktır. Gıda optimizasyonu için de soğuk zincir taşımacılığına ayrı bir bölüm olarak ele alınacaktır. Çalışmada Türkiye’nin farklı bölgelerinden kapsam dahilinde yaşayan mültecilerin ihtiyaçlarını karşılayacak başta gıda ve kuru kullanım malzemelerinin taşınmasındaki etkinlik ele alınacaktır. Tedarik zincirinde kamp içi özellikle soğuk zincir uçları açısından önemli olan depolama ve planlamaya şematik olarak ifade edilmiş şekilde bakılırken, geniş kapsamda Türkiye’nin her yerinden akan yardımların taşımacılığı ve planlaması kapsam dahilinde olacaktır.

3.3. Model Çalışmaları

Literatür taramalarında tedarik zincir planlaması, dört ana unsur olarak ifade edilmektedir. Bu unsurlarda, tedarikçi kesim, üretici kesim, dağıtıcı kesim ve kullanıcı (son müşteri) kesimi olarak nitelendirilmektedir. Çalışmanın kapsamı dahilinde bulunan kesimler üç ve dördüncü aşamalar; yani dağıtım aşaması ve son kullanıcılar tarafıdır. O kadar ki, dağıtım kanalları nezdinde son aşamanın yani n. Dağıtım seviyesinin son kullanıcı tarafında sevki ana problemimizdir. Yardıma gönüllü kurum ve kuruluşların yardımı nasıl topladığından ziyade nasıl son kullanıcıya ilettikleri çalışmanın ana kapsamı içindedir. Bu durumda, n numaralı dağıtıcı seviyesi bu problem için tedarikçi durumundadır.

Şekil 2 – Tedarik Zinciri Temel Bölümleri

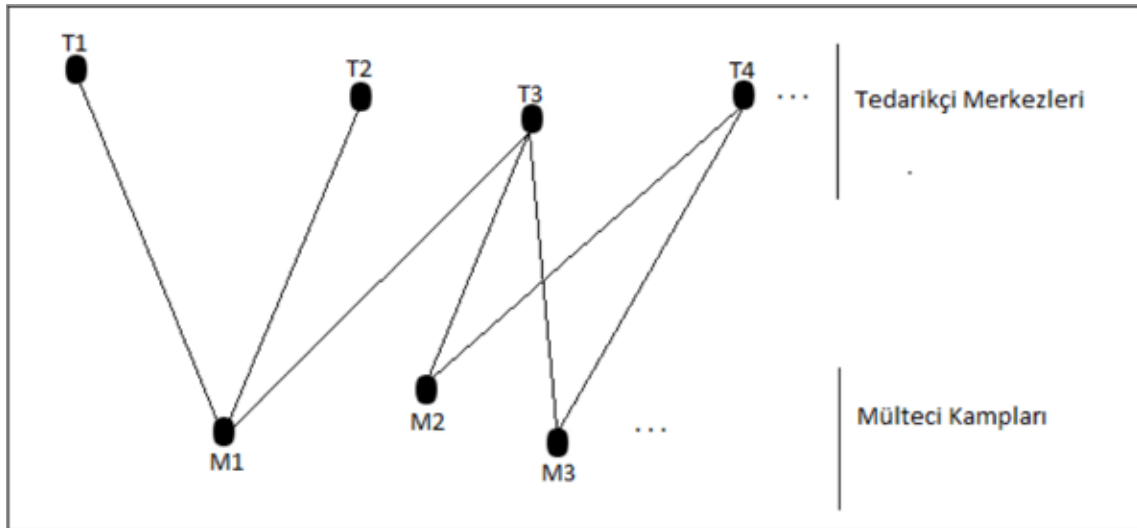

Bu aşamada, tedarikçiler T ile Mülteci kamplarında son kullanıcılar da M ile ifade edilmektedir. Çalışma, kapsama dahil olan ve Türkiye'nin güney sınırında bulunan mülteci kamplarına yardım malzemeleri taşınmasında ihtiyaç duyulan ürünlerin sevkinde hangi bölgeden ne kadar malzeme sevk edilmesi gerektiğine yönelik olacaktır. Çalışmada kurulacak model iki türdür: Kurumların biri birinden bağımsız olarak topladıkları yardımları bağımsız olarak iletip raporlamaları şeklinde olabildiği gibi, ortak bir bölgede kurulacak bir tampon depo vasıtası ile sevkiyatı şeklinde bir yapılanma da mümkün olacaktır. Aşağıda bu iki tip yapılanma ile ilgili model kurgusu çözümlenmektedir.

3.3.1. Kurumlardan Doğrudan Sevkiyat

- Mevcut durumda olduğu gibi arada bir toplanma alanı bulunmadan doğrudan kaynaktan mülteci kamplarına sevkiyat şeklinde gerçekleşen bir modelde optimum eşleşmeler,

Şekil 3 – Tedarikçilerden Mülteci Kamplarına Lojistik

Böyle bir sevkiyat biçiminde her sivil toplum kuruluşu ya da devlet tarafından kurulmuş yardım merkezleri bağımsız olarak kendi sevkiyatlarından sorumlu olacak şekilde bir modellemeye sahiptir. Tedarik zinciri üzerindeki en büyük kısıtlardan birisi bütçedir.³⁵ Önemli amaçlardan birisi maliyet minimizasyonudur. “i” numaralı bir kurum için “j” adet toplama merkezi var olduğu düşünüldüğünde, her bir “i” için bir maliyet minimizasyonu yapılabilse de, sistem dengesi düşünüldüğünde toplam “i” adet optimizasyon sistemin

³⁵ Özgen Doğan, “Tedarik zincirinde çok amaçlı tesis yeri seçimi probleminin olasılıklı lineer programlama ve bulanık ahp yöntemleri kullanılarak optimizasyonu”, **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2008.

bütününde kaynak israfına yol açacaktır. Zira, her bir STK için yapılacak optimizasyon talep edilen kuru eşya ve gıdaların lojistiğin yedi doğrusunu sağlasa da, topyekün sistemde yapılan atamaların verimsiz olduğu görülecektir. Verimsizlik hem arz ve talebin buluşmaması şeklinde olacaktır, hem de karşılanması ucuz olan bir mülteci kampına (mesafe ve yakıt üzerinden gidildiğinde, en yakındaki kampa arz her kurum için maliyet minimizasyonunda en etkin konumda olacağından) yığılma olacaktır. Bu bilgiler aşağıdaki hesaplamalarla teyit edilmiştir:

Her bir STK için başlangıç oluşturması bakımından bir ilk çözüm seti (kümesi) oluşturulabilir. Bunun için, Northwest Corner, Minimum Row and Column, Least Cost ve Vogel Approximation Method (VAM) yaklaşımları kullanılmaktadır.³⁶ Vogel Metodu, başlangıç çözüm setini oluşturmakla kalmaz,³⁷ diğer metotlara oranla daha az iterasyon ister ve hatta bazen doğrudan sonucu dahi verir.³⁸

1 nolu STK ile 81 ilden toplanan yardımlar için simplex algoritma ile linear bir atama problemi düşünülüp, VAM metodu ve atlama taşı ile çözüldüğünde ve bu işlem her STK ya da sair kurum ve kuruluşlar için yapıldığında, tek seferde tüm kurumların 81 ilden yapacakları sevkiyat biçimleri toplam olarak ele alındığında elde edilen minimizasyon değerinden oldukça yüksek bir sonuç elde edilecektir. Bu çalışmada, tüm kurumların bir araya gelerek ihtiyacı olan kamplara müşterek çözüm içinde yapılan atamalara uygun bir dağıtım servisi gerçekleşmesi düşünülmektedir.

X_{ijm} : i numaralı kurum tarafından j bölgesinde toplanarak m mülteci kampına gönderilecek yardım miktarı

Y_{jm} : j bölgesinde tüm kurumlar tarafından toplanarak m mülteci kampına gönderilecek yardım miktarı

C_{jm} : j bölgesinden m mülteci kampına yardım ulaştırma maliyeti

T_{ij} : i numaralı kurum tarafından j bölgesinde toplanan yardım miktarı

Z_i : i numaralı kurum için amaç fonksiyonu

Z_o : Tüm yardımlar tek elden sevkiyat planlandığında ortaya çıkan amaç fonksiyonu

³⁶ Pehlivanoglu Ferit, "Ulaştırma Modelleri İçin Görsel Destekli Yazılım Geliştirme", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2009, s. 2.

³⁷ Özkan, Ş. 2005: *Yöneylem Araştırması: Nicel Karar Teknikleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, s. 33.

³⁸ Kaufmann, A. 1963: *Methods and Models of Operations Research*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., s. 66.

s : Toplam yardım kurumu / kuruluşu sayısı

j değerleri 1..81 (81 ilden yardımlar) ve m değerleri 1..21 (hali hazırda 21 mülteci kampı) olarak kabul edilebilir.

i numaralı kurum için,

Amaç Fonksiyonu

$$Z_i = \sum \sum C_{jm} * X_{ijm}, j = 1..81, m = 1..21$$

$Y_{jm} = \sum T_{ijm}, i = 1..$ (kaç tane kurum var ise). Yani, Y değeri j bölgesinde toplanarak yardım yapılmak üzere gönderilecek yardımların tüm kurumlarca yapılanlarının toplamıdır.

Tablo 3 – VAM Metoduna Hazırlık Aşamasında Mülteci Kampları ve İllerden Sevkiyat için Dengeli Bir Başlangıç Tablosu: $Z_o = \sum C_{jm} * X_{jm}$

Mülteci Kampı	1	2	3		81	Talep Miktarı
M1						83
M2						37
M3						50
M4						8
M5						62
M6						54
M7						89
M8						39
M9						198
M10						243
M11						114
M12						241
M13						122
M14						144
M15						41
M16						236
M17						142
M18						10
M19						89
M20						262
M21						95
Toplam Arz						2357

Not: Tüm kurum/kuruluşlar ile birlikte ele alındığından elde edilecek atama tablosu örneği.

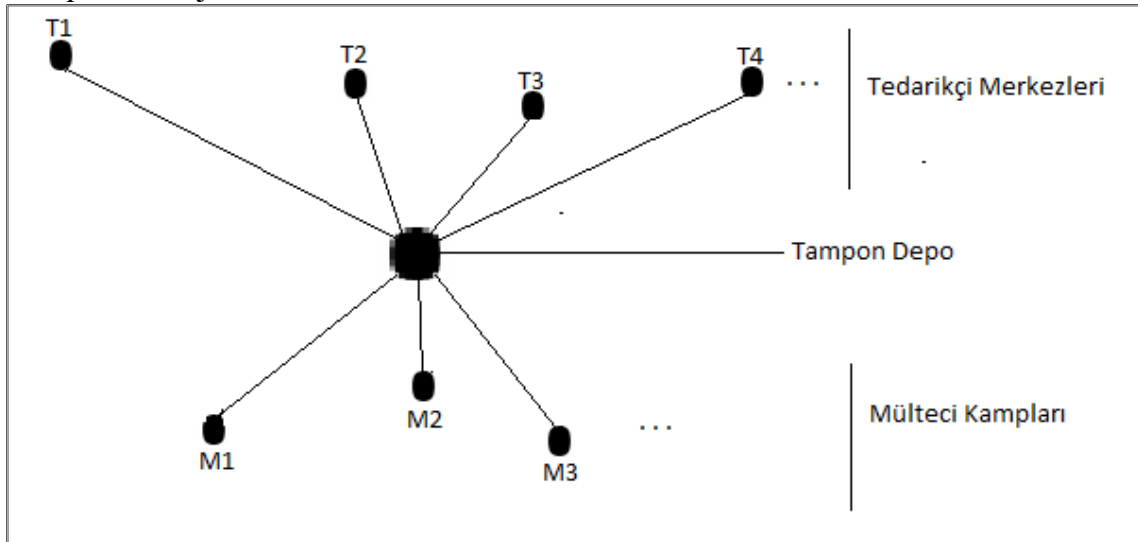
Her i kurumu için yapılacak optimizasyonda sistem toplamda dengede olduğu varsayımı ile bir adet yapay değişkene ihtiyaç olacaktır. Zira yapılan yardımlar toplamı ancak

talebi karşılayacak durumda olduğu varsayımı her bir kurumun tüm ihtiyacı karşılamadığı düşüncesi ile yapay değişkene ihtiyaç olacaktır. Z_i değeri her bir kurum için bulunacak olduğundan burada iddia edilen $Z_o \leq \sum Z_i$ olacaktır. İddianın altında yatan ana sebep, yapılan atamalar bağımsız olarak değerlendirildiğinde, birlikte değerlendirildiğinden daha yüksek maliyeti getireceğidir. Çünkü nihai sistemin dengede olduğu varsayılmıştır. Bu iddia tüm kurumlar için ortak bilgi havuzunun oluşması gerektiğini ve ülke kaynaklarının verimli kullanılması açısından yardım sevkiyatının birlikte planlanması gerektiği sonucunu doğuracaktır.

3.3.2. Kurumlardan Bir Tampon Alana Sevkiyat

Bu tarz bir tasarım için, tüm bölgelere sevkiyatın tek elden çıkacağı bir tampon depo oluşturma ve bu depodan ihtiyaca binaen talebe dayalı ürün sevkiyat şeklinde gerçekleşeceği düşüncesi ile ideal bölge tahmini yapılmıştır. Kampların bulunduğu bölge valilikleri ile talepler doğrultusunda sevkiyat gerçekleşeceği bilgisi ile, sistemin bir “pull” sistem şeklinde işleyeceği ön kabuldür. Bu nedenle, çalışmada, depo oluşumu için sadece talep yönlü ağırlıklar hesaplanmıştır. T1, T2 yardımlarının miktarına bakılmaksızın, M1, M2... M21 ağırlıkları önem kazanmış ve ağırlıklarına (yaşayan kişi sayısına) göre talep noktaları varsayılmıştır.

Şekil 4 – Tampon Depo Oluşturulması Durumunda Tedarikçilerden Mülteci Kamplarına Lojistik

Düzlemde, her bir M noktasının enlem ve boylamları çıkartılmıştır. Bu değerler ile, ağırlıklar hesaba katılarak tampon deponun yerini bulabilmek için

U_m : m numaralı mülteci kampının koordinatları; U_{xm} , U_{ym} şeklinde tanımlanmıştır.

M_m : m numaralı mülteci kampında nüfus ile orantılı yardım talebi miktarı

U_o : İdeal deponun koordinatları; U_{xo} , U_{yo} şeklinde ise;

Amaç öyle bir U_o noktası bulunmalıdır ki bu nokta için tüm erişimlerin toplam maliyeti minimum düzeyde olsun. Yani,

$$\min \left[\sum_{m=1}^{21} M_m * \sqrt{(U_{xm} - U_{xo})^2 + (U_{ym} - U_{yo})^2} \right]$$

Şeklinde olacaktır. Bu çalışmada, lineer olmayan bu minimizasyonda U_o noktası için geometrik yerlerin analitik düzlemde ağırlıklı ortalama metodu düşünülmüştür. Dolayısı ile, talep taraflı tüm ağırlıklar (M_m) ele alınarak koordinatlarına göre ağırlıklı ortalama yapıldığında $36^{\circ}59'$ enlemleri ile $37^{\circ}58'$ boylamları bulunmaktadır. Bu değerler ile en işlek olabilecek konum da Nizip merkez ile Suruç merkez arasında bir yere tekabül etmektedir.

$U_{xo} = (\sum M_m * U_{xm}) / \sum M_m$ ve $U_{yo} = (\sum M_m * U_{ym}) / \sum M_m$, $m = 1..21$ şeklinde bir yaklaşımla elde edilen optimal bölge aşağıdaki grafikte işaretlenmiştir.

Şekil 5 – Tampon Bölge Çalışmasında Enlem ve Boyamlarla Hesaplanan Optimal Depolama Alanı

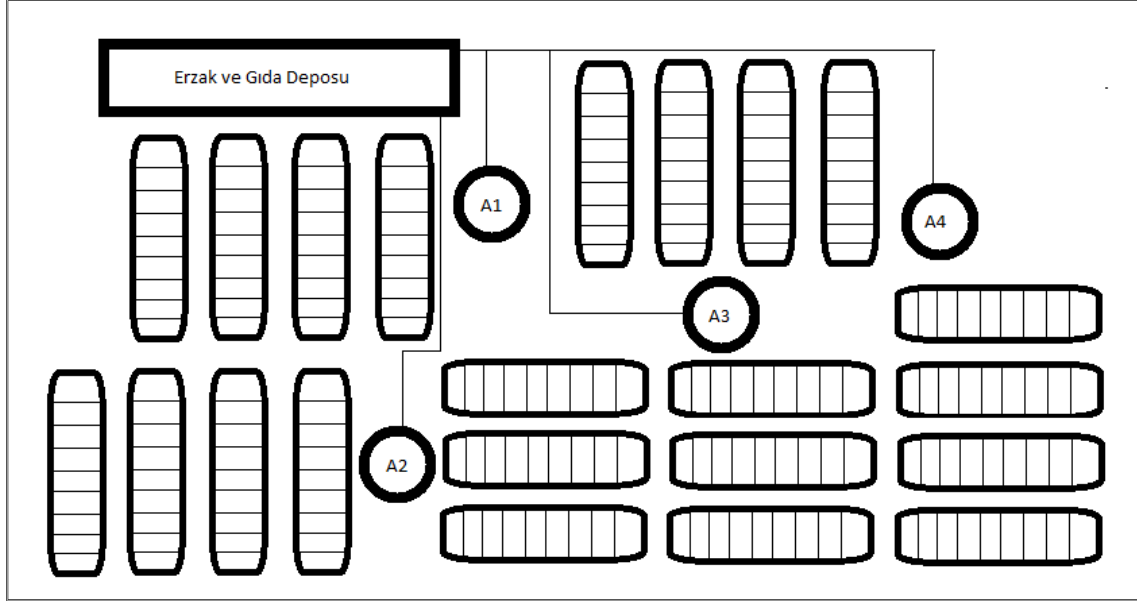
Burada yapılan çalışmada tampon depo kurulum ve işletme maliyetlerine ilişkin bir fizibiliteye yer verilmemiştir.

3.3.3. Mülteci Kampı Dahlinde Bir Kurgu

Şimdiye kadar, çalışmada yardım kuruluşlarından gelen yardımların üzerinde durularak iki farklı tasarım sunulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde toplu yemek faaliyetinin var olduğu varsayımı ile bir tasarım önerisi üzerinde durulacaktır. Mülteci kamplarına gelene kadar kuru yük ve kuru gıda aynı yollardan gelerek yukarıdaki modellerin kapsamında oldular. Ancak soğuk zincir meselesi üzerinde düşünüldüğünde, lojistiğin doğruları üzerinden durumun değerlendirilmesi şarttır. Soğuk zincir meselesinde, taşınacak süreç, kullanılan araç farklılıkları başta olmak üzere pek çok alanda yasal düzenlemeler mevcuttur. Çalışmanın bu bölümünde kapsam sadece kamp içi olduğundan değerlendirme kampın dışında tutulmayacaktır.

Aşağıdaki grafikte $22*9*2 = 396$ hanelik bir kamp (ortalama 1500 mülteciyi barındırabilecek bir kapasite) için Erzak ve Gıda Deposu yer seçimi yapıldıktan sonra alternatif A1, A2, A3 ve A4 bölgelerinde toplu yemekhanelerin açılıp açılmayacağına yönelik bir booleon (0 veya 1, açılmayacak kararına 0, açılacak kararına 1) değişken atayacak şekilde modelleme kurulabilir. A_k değerlerinin ($k = 1..4$) değerleri için farklı değerlendirmeler yapılabilir.

- Maliyet Analizi (0)
- Hizmet Kalitesi (1)
- Soğuk Zincir Performansı (1)
- Ulaşım Süreleri (1)
- Yaşayanların Yaş Ortalaması (1)
- Yeni Doğan Oranları (1)
- Alış veriş kartları gibi alternatif yemek araçlarının dağıtılması (0)
- Alternatif alanlara giden altyapı eksikliği (0)
- Kamp kayıt alımında yaşanan zorluklar ve yemek fişlerine yansımaları (0)

Şekil 6 – Örnek bir Mülteci Kampına Yönelik Yemekhane Çalışması

3.4. Tedarik Zinciri Yönetimi Modelinde Varsayımları

Başından bu yana çalışma içinde tutulan varsayımlar temelde ortak varsayımlardır. En önemli varsayım, kamplarda yaşayan kişi sayısının talep ile bire bir orantılı olacağı düşüncesidir. Yine toplanan yardımların da kişi bazlı ve ürün farklılığı olmadığı varsayımıdır. İlk iki tasarımda, taşımacılar kuru gıda ve yük yardımlarından oluştuğu varsayılmıştır. Yardımların toplandığı yerden kamplara erişim maliyeti farklılıkları göz önüne alınmış, maliyet sadece yol ile orantılı varsayılmıştır. Hesaplama işine girilmediğinden bu değerler listelenmemiştir. Ancak tampon depo oluşumunda enlem ve boylam ile yapılan çalışma da aynı varsayım üzerinedir.

Sistemin sürekli bir çekme (pull) sistemi ile çalıştığı varsayımı ile toplanan yardımın her an bütün kurum ve kuruluşlar kapasitesi ile dengede olduğu varsayılmıştır. Bütün taleplerin de sadece yurt içinden karşılanacağı varsayımı mevcuttur. Kurumların yapmakta oldukları yurt dışı kamplarına yardımlar kapsam dışında tutulmuştur.

Z_{min} çözümüne ilişkin, her ne kadar çözüm yöntemi ve kısıtları ortaya konulmamış olsa da, mevcut nüfus büyüklüğünde bir lojistik talebinin sürekli olduğu varsayılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’de mültecilere yardımların lojistiği görüldüğü ve düşünüldüğü kadar basit çözümlere sahip değildir. Lojistiğin modellenmesi gerektiği, israf ekonomisinin de önemli bir gereğidir. Kaynakların kıtlığı anlayışına inanılmasa da etkin ve verimli kullanmanın önemi büyüktür. Bu minvalde, Türkiye’nin güneyinde son yıllarda ortaya çıkmış olan mülteci kamplarına ilişkin çözümler ortaya konulmalı, yarının Türkiye’sinde böyle bir ihtiyaç hâsıl olmasa da benzeri durumlar için farklı coğrafyalarda önerilecek sistemlerin uygulanması mümkün olacağından yapılan çalışma diğer uygulamalar için de örnek teşkil edebileceği düşünülmüştür.

Türkiye’de 2017 itibarı ile üç buçuk milyon üzerinde Suriyeli vardır ve bunların sadece 228 bini mülteci kamplarında yaşamaktadır. Bu mültecilere 7 bin Iraklı da eklendiğinde kamplardaki mevcut nüfus 235 bin olmaktadır. Çalışma bu nüfusu ve bu nüfusun yaşadığı 21 ayrı kamp bölgesini kapsamaktadır. Bu hali ile, kamplardan gelecek talep merkezli bir düzenlemeye gidildiğinde Nizip Suruç yolu üzerinde bir bölgede tampon depo oluşumu önerilmektedir.

Yine çalışmadan çıkan sonuca göre, talebin arz tarafına bakıldığında mevcut tüm sivil toplum kuruluşlarının ve sair kurumların birlikte hareket etmeleri gerektiği, yöneylem çalışmaları ile ayrı ayrı birbirinden bağımsız hareket edildiğinde kaynakların verimli ve etkin kullanılmadığı ortaya konulmuştur. Ortaya çıkan lineer (doğrusal) problemin simplex algoritmalar ile Atlama taşı ve Vogel yaklaşımları ile ele alındığında, toplamda tüm sistemin gereken talebi karşılama noktasında daha düşük maliyetle çözüme ulaşılabileceği ifade edilmektedir.

Son olarak özellikle soğuk zincir ve toplu yemek merkezlerinin ortaya çıkması hususunda farklı bir yaklaşım ile nitel bir yaklaşım önerilmiş olsa da, meselenin yine doğrusal bir yöneylem problemi şeklinde çözüme kavuşabileceği ifade edilmiştir. Böyle bir yaklaşım için çalışmada ifade edilen her bir (boolean, True-False yaklaşımı) 0-1 değerlerine ilişkin maliyet çalışmaları sahadan veri toplanarak desteklenmelidir.

Kaynakça

Bulak, Abdulnasır: “Göç Olgusunda Teorik Bir Bakış”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara 2015).

Çakır, Sabri: “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24 (Isparta 2011).

Ekici, Süleyman ve Tuncel, Gökhan: “Göç ve İnsan”. *Birey ve Toplum V*. Cilt / Sayı 9 (2015).

<https://www.stratejikortak.com/2016/04/suriyeli-multecilerin-sayisi.html> (Okan Şahin; 11.12.2017).

<http://tr.euronews.com/2016/04/28/dunyaya-ornek-olarak-gosterilen-turkiye-deki-multeci-kamplari> (Monica Pinna; 13.11.2017).

<https://www.stratejikortak.com/2017/06/suriyeli-multeci-sayisi-harita.html> (Editör; 14.11.2017).

<https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiye/2017/03/04/istanbuldaki-suriye-5-ilcede-toplandi/> (Hacı Bişkin; 15.11.2017).

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.2860&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=yard%C4%B1m%20toplama&Tur=1&Ter-tip=5&No=2860> (Çevrimiçi; 18.11.2017).

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.12088&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=yard%C4%B1m> (Çevrimiçi; 18.11.2017).

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=3.5.20111377&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=afet> (Çevrimiçi; 18.11.2017).

Kap, Derya: “Suriyeli Mülteciler: Türkiye’nin Müstakbel Vatandaşları”. *Akademik Perspektif* (İstanbul, 2014).

Kaufmann, A. 1963: *Methods and Models of Operations Research*, s. 66.

Özgen Doğan, “Tedarik zincirinde çok amaçlı tesis yeri seçimi probleminin olasılıklı lineer programlama ve bulanık ahp yöntemleri kullanılarak optimizasyonu”, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

Özkan, Ş. 2005: *Yöneylem Araştırması: Nicel Karar Teknikleri*, Ankara.

Pehlivanoglu Ferit, “Ulaştırma Modelleri İçin Görsel Destekli Yazılım Geliştirme”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

- Sever, H. ve Sever, M. (2013). “Avrupa Birliği ve Türkiye Ekseninde Yasadışı Göç ve İltica Paradoksu: Domino Etkisi Sonrası Yaşananlar”. *Polis Bilimleri Dergisi*, 15 (2).
- Tunç, A. Şebnem: “Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme”. *Tesam Akademi Dergisi* II. cilt / Sayı 2 (2015).
- Yazan, Y. 2016: *Avrupa Birliğinin Yasadışı Göç Politikası Türkiye Örneği Çerçevesinde İnsan Sorunsalı*, İstanbul.
- Zolberg, A.R. ve Benda P.M. 2001: *Global Refugees: Problems and Solutions*, New York.

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e Başarılı Bir Kültürel Kimlik Koruma ve Entegrasyon Örneği Olarak Çerkesler ve Göçleri

Emir Fatih AKBULAT* ve Hüdayi SAYIN**

Özet

Çerkesler, Kafkasya’nın en eski otokton halklarından. Tarihte kurumsal anlamda bir devlet mekanizmasına sahip olmasalar da kurdukları ataerkil toplum düzenleriyle eski çağlardan bu yana varlıklarını sürdürmüşlerdir. On beşinci yüzyılda Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı Devleti egemenliği altına alınan Kırım Hanlığı vasıtasıyla İmparatorluk nüfuz alanına giren Kafkasya, on altıncı yüzyılda Kazan ve Astrahan Hanlıklarını ortadan kaldıran Rus Çarı IV. İvan tarafından Rus yayılmacılığının hedefi oldu. Bu tarihten sonra bölge üzerinde egemenlik kurmak isteyen büyük güçlerin satranç tahtasına dönüşen Kafkasya ve Kafkasya’nın özgür halkları, yaklaşık 400 yıllık savaşlar dizisinin ardından 1864 yılında Kbaa Vadisi’nde yapılan son savaşla birlikte Rus emperyalizminin acımasızlığına yenilerek anavatanları Kafkasya’yı terk etmek zorunda kaldılar.

Çarlık Rusya’sı tarafından anavatanlarından sürgün edilen Çerkesler, ekonomik ve sosyal çöküntü içerisindeki Osmanlı İmparatorluğu’na sığındılar. Farklı tahminlerle 1-1.5 milyon arasındaki Çerkes, Osmanlı İmparatorluğu’nun iskân politikalarının bir neticesi olarak Anadolu başta olmak üzere Balkanlar ve Ortadoğu vilayetlerine iskan edildiler. Çerkesler, iskân edildikleri yeni coğrafyalardaki kültürel ve coğrafi farklılıklara rağmen yeni yerleşim alanlarına hızla adapte oldular. Bugün sayıları 2.5-5 milyon arasında tahmin edilen sayıda Kafkasya muhaciri Çerkesin Türkiye Cumhuriyeti’nde, yaklaşık olarak 100.000 kadar eski Osmanlı bakiyesi Çerkesin de Suriye’de yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu bildiri çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerçekleşen ‘‘Büyük Çerkes Sürgünü’’ sonrasında, Suriye Çerkeslerinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki yeni yerleşim bölgelerindeki kendi kültürlerini koruma çabaları, geldikleri yeni vatanlarındaki uyum süreçleri ve 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı sonrası Çerkeslerin Suriye’yi terk ederek başta Türkiye ve anavatanları Kafkasya olmak üzere yaşadıkları göç süreci tartışılacaktır.

* İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Siyaset Bilim ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

** İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Siyaset Bilim ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Suriye İç Savaşı nedeniyle ortaya çıkmış olan Göç Krizi’nde Suriye Çerkeslerini merkeze alarak ve literatür taraması yöntemiyle hazırlanan bildiride; Suriye Coğrafyasına yapılan Çerkes göçleri ve göç sonrası Çerkeslerin adaptasyon süreçleri tarihi perspektifle araştırıldı. Mart 2011’den bu yana devam eden Suriye İç Savaşı nedeniyle Çerkeslerin Suriye dışına gerçekleşen zorunlu göçleri, Suriye-Rusya-Türkiye ve uluslararası kuruluşlar ekseninde tartışıldı ve çalışmanın sonuç bölümünde Suriye Çerkeslerinin sorunlarına ilişkin çözüm önerileri sunuldu.

Giriş

2010 yılında, başta Arap dünyası olmak üzere, tüm dünyada beklenmedik bir siyasi gelişme yaşandı. 17 Aralık 2010 tarihinde kendisini yakarak intihar girişiminde bulunan Tunuslu seyyar satıcı Tarık El Tayyib Muhammed Buazizi isimli genç, farkında olmadan Arap baharı ismiyle anılacak süreci de başlatmış oldu.¹ Arap Baharı olarak isimlendirilen ayaklanmaları başlatan eylem, bölgesel, toplumsal bir siyasi-silahlı harekete dönüştü. İsyanlar, domino etkisi yaratarak, Tunus, Mısır Libya, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün, Yemen, Moritanya, Suudi Arabistan, Umman, Irak, Lübnan ve Fas olmak üzere diğer Arap ülkelerine yayıldı.²

Arap Baharının oluşturduğu yeni statükodan etkilenen ülkelerden biri de Suriye'dir. Mart 2011'de Suriye'nin Deraa şehrinde yaşları 9 ile 15 yaşlarındaki 15 çocuğun bir okul duvarına yazdıkları slogan sonrası tutuklanmalarıyla başlayan protesto gösterileri, kitlesel bir boyut almış ve ülke çapında Rejim aleyhine bir başkaldırıya dönüşmüştür.³ Şiddet olaylarının artması ve rejimin değişeceğine dair umutların tükenmesi sonucunda, barışçıl gösterilerin yerini rejimin devrilmesi yönünde hareketler almıştır. Büyüyen olaylar Suriye'yi bir iç savaşın içine sürüklemiştir. Rejim güçlerinin gerçekleştirdiği saldırılar sonucu bu güne kadar 400.000 kişinin hayatını kaybettiği, 7 milyon kişinin ülke içinde yer değiştirdiği, 5 milyona yakın kişinin de ülke dışına kaçmak zorunda kaldığı tahmin edilmektedir.⁴

Suriye iç savaşının bir diğer önemli boyutu ise taraflar arasındaki etnik ve mezhepsel ayrılıklardır. Ortaya çıkan kaos ortamında kendisini güvensiz hissedenlerin başında Suriye'nin azınlık halkları gelmektedir. Suriye krizinden etkilenen azınlık gruplardan biri de Suriye Çerkesleridir.⁵ Çarlık Rusya'sı tarafından anavatanları Kafkasya'dan zorunlu sürgüne tabi tutulan bu kadim halk, Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân politikaları neticesinde 1860'lı yılların ortalarından itibaren bugünkü Suriye topraklarına iskân edilmiştir.⁶

¹ <https://global.britannica.com/biography/Mohamed-Bouazizi> (Global Britannica. 2017b: Mohamed Bouazizi. *Global Britannica*; 18.2.2017).

² <https://global.britannica.com/event/Arab-Spring> (Global Britannica. 2017a: Arab Spring. *Global Britannica*; 18.2.2017)

³ <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26116868> (BBC.com, 2016: Syria: The story of the conflict; 03.29.2017)

⁴ <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2017b. *Suriye'nin Siyasi Görünümü*; 18.2.2017)

⁵ <http://www.milliyet.com.tr/Suriye-cherkezlerinin-atesle-imtihani-gundem1686593/> (Milliyet Gazetesi 2013: Suriye Çerkeslerinin Ateşle İmtihani 20.04.2017).

⁶ http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20121226_130turing.pdf (ORSAM. 2012: Suriye Çerkesleri, Orsam Rapor No:130, Kasım 2012; 01.22.2017)

Çerkesler, Kafkasya'nın en eski otokton halklarından. Eski Yunan Mitolojisinde de isimleri geçen bu halk, hiçbir zaman kurumsal anlamda bir devlet mekanizmasına sahip olmasa da kurdukları ataerkil toplum düzenleriyle eski çağlardan bu yana varlıklarını sürdürmüşlerdir. Paganist inanç temelinde yaşayan Kafkas halkları, 6. yüzyılda Hıristiyanlığın, 7. yüzyıldan itibaren ise Müslümanlığın tesiri altına sokulmak istendiler. 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı egemenliği altına alınan Kırım Hanlığı vasıtasıyla Osmanlıların nüfuz alanına giren Kafkasya, 16. yüzyılda Kazan ve Astrahan Hanlıklarını ortadan kaldıran Rus Çarı IV. İvan tarafından Rus yayılcılığının hedefi oldu. Bu tarihten sonra bölge üzerinde egemenlik kurmak isteyen büyük güçlerin satranç tahtasına dönüşen Kafkasya ve Kafkasya'nın özgür halkları, yaklaşık 400 yıllık savaşlar dizisinin ardından 1864 yılında Kbaa Vadisi'nde yapılan son savaşla birlikte Rus emperyalizminin acımasızlığına yenilerek anavatanları Kafkasya'yı terk etmek zorunda kalmışlardır.⁷

Çarlık Rusya tarafından anavatanlarından sürgün edilen Çerkesler, ekonomik ve sosyal çöküntü içerisindeki Osmanlı İmparatorluğu'na sığındılar. Farklı tahminlerle 1-1.5 milyon arasındaki Çerkes, Osmanlı iskân politikalarının bir neticesi olarak imparatorluğun dört bir yanına dağıtıldı. Çarlık Rusya ile yüzyıllarca devam eden savaşlar, sürgünün getirdiği hastalıklar, ölüm ve farklı coğrafyalara iskân sonrası sosyolojik travmalarla mücadele eden bu halk için var olma savaşı günümüzde de devam etmektedir.⁸

Suriye Çerkesleri, ilk olarak; Yirminci Yüzyıl'ın hemen başında tarih sahnesinden çekilen Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarına iskân edildiler. 93 Harbi sonunda Rusya ve diğer Avrupalı devletlerin baskısıyla İmparatorluğun Bilad-ı Şam (Osmanlı İmparatorluğu döneminde günümüz Suriye'sini de kapsayan Coğrafi bölge) eyaletlerine, 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında İsrail işgaline uğrayan, nüfuslarının büyük çoğunluğunun yaşadığı Golan bölgesinden, ABD, Ürdün gibi ülkelere ve Suriye'nin diğer şehirlerine, 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı nedeniyle de başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere çeşitli ülkelere 4. kez zorunlu göçe maruz bırakıldılar.⁹

Savaşın başladığı günlerde çoğunluğu Şam, Halep ve Humus şehirlerinde olmak üzere 50.000-100.000 Çerkesin yaşadığı tahmin edilmektedir. Kafkasya göçünün başladığı 1800'lü yılların ortalarından, 1920'li yıllara değin Suriye topraklarına iskân edilen Çerkesler bugünkü

⁷ Akbulat 2017, s. 200.

⁸ A.e.

⁹ A.e.

Suriye toplumunun önemli bir parçasını oluşturmuşlardır. Suriye’de yaşanan çatışma ortamının oluşturduğu kaygılar nedeniyle birçok Çerkes, Suriye’yi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple Suriye’den göç eden Çerkesler başta Türkiye ve Rusya Federasyonu olmak üzere; Lübnan, Ürdün, ABD, AB Ülkeleri, Birleşik Arap Emirlikleri ve Dubai gibi ülkelere sığınmacı olarak göç etmişlerdir.¹⁰

Suriye İç Savaşı sonrası ortaya çıkmış olan Göç Krizi’nde Suriye Çerkeslerini merkeze alarak hazırlanan ve literatür taraması yöntemiyle oluşturulan bildiride, Suriye Coğrafyasına yapılan Çerkes göçleri ve göç sonrası Çerkeslerin adaptasyon süreçleri tarihi perspektifle araştırıldı. Mart 2011’den bu yana devam eden “Suriye İç Savaşında” taraflardan herhangi birine destek vermeyen ve şiddet olaylarına karışmayan Çerkeslerin, Suriye dışına gerçekleşen zorunlu göçleri, Suriye-Rusya-Türkiye ve uluslararası kuruluşlar ekseninde tartışıldı. Sonuç bölümünde Suriye Çerkeslerinin sorunlarına ilişkin çözüm önerileri sunuldu.

Tarihi Arkaplan: Kafkasya ve Çerkesler

Kafkasya, jeopolitik konumu itibariyle tarihi boyunca birçok farklı devletin hâkimiyet kurmak istediği bir alan olmuştur. Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı arasında Kafkaslar ve Balkanlarda hâkimiyet kurmak için 16. yüzyıldan itibaren onlarca savaş yapılmıştır. Bu savaşlar 18. yüzyıla değin Osmanlı İmparatorluğu’nun üstünlüğüyle sonuçlanırken, gerileyen Osmanlı karşısından gücünü artıran Rusya’nın, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşları’nda Osmanlı’ya karşı üstünlük sağlaması ve Kırım’ı işgal etmesi sonucunda tersi yönde bir seyir izlemeye başlamıştır.¹¹

16. yüzyıldan itibaren Kafkas halkları ile Rus Çarlık orduları arasında 4 asırlık bir savaşlar dizisi meydana gelmiştir. Bu savaşların seyri Rus Çarlığı’nın gücünü arttırmasıyla paralel bir şekilde gelişmiştir. Rusya, 1850’li yıllarda Avrupa’nın en büyük kara ordularından birine sahipti ve Rusya’nın amacı; kara ve deniz birliklerini kullanarak Kafkasya’dan Hindistan’a giden yolda ilerlemektir.¹² Kafkasya’nın yerli halkları ise karşılarındaki büyük güce rağmen

¹⁰ Orsam 2012

¹¹ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). 2008, c. 35. s. 253-265. Osmanlı-Rus Münasebetleri (Kemal Beydilli)

¹² A.e.

vatanlarını savunmak için gerilla taktiklerine benzer düzensiz kuvvetlerle bir savunma stratejisi gerçekleştirmişlerdir.

Rus işgaline karşı mücadele önceleri kendiliğinden gelişen halk direnişleri şeklinde gerçekleşti. 18. yüzyıldan itibaren ise direniş dinsel bir kimlik kazandı. Nakşibendî tarikatı mensupları öncülüğünde başlatılan bu dinî-millî direniş hareketini Rus müellifleri müridizm olarak adlandırmış, hareket Rus ve Batı literatüründe bu isimle yaygınlık kazanmıştır. Kafkasyalı Müslümanlar ise bu mücadeleye gazavât ismini vermişlerdir. Çeçen asıllı İmam Şeyh Mansûr'un 1785'te Çeçenistan'da başlattığı gazavât, Nakşibendîler'in önderliğinde Kâdirîler'in de desteğiyle ve çeşitli aralıklarla 1920'li yıllara kadar devam etmiştir. Doğu Kafkasya'da sırayla İmam Mansur, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat Bek ve İmam Şamil gibi şeyhlerin liderliğinde sürdürülen bağımsızlık mücadelesi, dini argümanlara dayanan askeri bir savaşa dönüşmüştür.¹³

Kafkasya'nın batısında ise kısmen seküler bir yapıda devam ettirilen bir mücadele söz konusuydu. Adige Khase olarak isimlendirilen ve bir milli meclis etrafında organize olan Batı Kafkaslılar, doğudaki Kafkaslılarla da dayanışma içerisinde vatanlarını savunmuşlardır. Rusya, 1859 yılında Dağıstan'ın Büyük savaşı ve Tarikat Teşkilatı'nın son şeyhi İmam Şamil'i ele geçirerek Kafkasya'nın doğusunu işgal etti. Batı Kafkasya'daki direniş ise 21 Mayıs 1864'te Kbaa Vadisi'nde bulunan dört farklı Çarlık Ordusu tarafından kırıldı ve Kafkasya'nın tamamı Rus hâkimiyetine girdi.¹⁴

Kafkas-Rus savaşları boyunca Rusya İmparatorluğu tahtına 5 farklı Çar oturdu. Aynı dönemde Rus Çarları, Avrupa'da Napolyon, kuzeyde Baltık ülkeleriyle savaşp, Polonya'yı ve Kırım Hanlığı'nı istila etti. İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nu birçok savaşta yenmeyi başardılar. Rus Çarlığı Kafkasya işgali esnasında İmparatorluk gelirinin 1/6'sını harcadı fakat Kafkasya'yı tam olarak kontrol edemedi. Rusya, askeri kontrolü sağlayamadığı Kafkasya'da yaşayan yerli halkları sürgün ederek, coğrafyaya hâkim olma stratejisi izledi ve yerli toplulukları yaşam alanlarından uzaklaştıran bir insanlık dramına neden oldu. Rusya'nın işlediği bu insanlık suçuna bölgede egemenlik kazanmak isteyen dönemin güçleri müdahale

¹³ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). 2008. c. 32, s. 50-52. Müridizm (Süleyman Uludağ)

¹⁴ Aslan, Cahit. 2011: 1864 Trajedisi, Sürgün/Exile 21 MAYIS / MAY 21 1864. Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, s.105, 106.

etmemiş, Kafkas halkları Rusya'nın işgali ve arındırma faaliyetlerine karşı yalnız bırakılmıştır.¹⁵

Kafkasya'nın Rus İşgali, Çerkeslerin Sürgünü ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İskânı

Rusya, Kafkasya'nın işgali sonrası bölgede yaşayan halkları Kafkasya dışına sürgün etmiştir. Sürgün edilenlerin tamamı Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmiş ve imparatorluğun o dönemki topraklarına iskân edilmiştir. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar, Anadolu ve Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyaya hükmetmekteydi ve iskânlar bu geniş coğrafyada gerçekleştirildi.

Çarlık Rusya'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Çerkes Sürgünü ile ilgili istatistiki verileri büyük farklılıklar göstermektedir. Rus resmi rakamları bu sayının 500 bin ile 1 milyon kişi olduğunu iddia etmektedir. Türkiye kaynaklı verilerde ise bu rakam 1-2 milyon kişi aralığındadır ve 1 milyon Kafkasyalının savaş ve göç esnasında hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.¹⁶

Kafkasya'dan ilk kitlesel göç dalgası, Şeyh Şamil'in liderliğindeki Müridizm mensuplarının Ruslara karşı direnişinin 1859 yılında bastırılmasından sonra başladı ve 1862 yılından sonra göç hareketleri hızlandı. Kafkasya'dan yayılan göçlerin çoğu Çerkes göçü olarak tabir edilse de aslında göç edenler arasında etnik ve dilsel açıdan birbiriyle ilgisiz çok çeşitli topluluklar mevcuttu.¹⁷

Osmanlı Devleti'nin, imparatorluk topraklarına Çerkes göçmenlerini kabul etmesinin birçok nedeni vardı; Osmanlı Sultanı'nın tüm dünya Müslümanlarının hamisi olması, İslam inancında muhacirlerin kabul edilmesinin bir zorunluluk olarak görülmesi, göç etmeyi reddedenlerin Ruslarca katledileceğinin bilinmesi, gelen göçmenler sayesinde Hristiyanların lehine bozulmuş olan demografinin Müslümanlar lehine arttırılacak olması, Kafkasya'da Ruslarla uzun yıllardır savaşıyan Çerkeslerin iyi birer savaşçı olarak Osmanlı Ordusuna katılmalarından umulan faydalar ve henüz tarıma açılmamış toprakların gelen Çerkesler sayesinde işlenmesi gibi nedenler gösterilebilmekteydi.¹⁸

¹⁵ Akbulat, E.F. 2017: Uluslararası Göç Ağları ve Dayanışma Türkiye ve Suriye Çerkesleri Buluşması: İstanbul ve Balıkesir Orhanlı ve Atköy Yerleşim Birimleri Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.37,38.

¹⁶ Aslan 2011 s. 108-110

¹⁷ Karpat, K. 2013: *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 331

¹⁸ Karpat, K. 2001: *Çerkeslerin sürgünü, Avrupalı egemenliğinde Müslümanların konumu Çerkeslerin sürgünü ve Suriye'deki iskânı*. Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, s. 84

Çerkeslerin Osmanlı coğrafyasına iskânı, Batı Trakya, Batı Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Şark vilayetleri olmak üzere temel olarak 5 ana bölgede gerçekleştirildi.¹⁹ Osmanlı, Çerkes muhacirlerin iskânını, jeopolitik bir savunma stratejisi çerçevesinde planlamıştır. İskânlar, Hristiyan tebaanın yoğun yaşadığı bölgeler, Rus sınır bölgeleri, liman kentlerinin yakınları ve ana ulaşım yolları üzerine askeri hatlar oluşturacak bir plan doğrultusunda düzenlenmiş, Rumeli topraklarından başlayarak Güney eyaletlerine uzanan bir hat üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çerkes muhacirlerin büyük bir kısmı (300.000'den fazla insan) İmparatorluğun Avrupa bölgelerine iskân edilmiştir. Günümüzde Bulgaristan, Sırbistan, Bosna Hersek, Romanya, Yunanistan ve Kosova olarak adlandırılan ülkelere Çerkes muhacirler yerleştirilmiştir. İskânların sonrasında Çerkesler ve bölgelerin yerel halkları arasında çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Anlaşmazlıkların ana nedeni toprak meselesidir. Sultan tarafından kendilerine tahsis edilen toprakların yerel halk tarafından sahiplenilmiş olması, Çerkesleri istenmeyen bir zümre durumuna düşürmüştür.²⁰

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara iskân ettiği Çerkesler, uzun yıllar Ortodoks-Hristiyan olan Ruslarla Kafkasya'da savaşmışlar ve anavatanlarından sürgün edilmişlerdi. Çerkesler Ruslar tarafından desteklenen ve tıpkı Ruslar gibi Ortodoks Hristiyan olan Bulgar komşularıyla Balkanlara iskân edildikleri ilk andan itibaren büyük anlaşmazlıklar yaşamışlardı. 1876 Nisan-Mayıs tarihleri arasında Rusların Bulgarları kışkırtmasıyla Panslavist idealler doğrultusunda büyük bir Bulgar ayaklanması başladı. Ayaklanmanın Osmanlı İmparatorluğu'na bastırılması esnasında Çerkesler de Osmanlı askeri birlikleriyle beraber hareket etti. Fakat Avrupa kamuoyu meydana gelen olaylara büyük tepki gösterdi. Bulgar Ayaklanması'nın Osmanlı güçlerince bastırılmasından kısa bir süre sonra Rusya Osmanlı Devletine savaş açtı ve savaş Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlandı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrası gerçekleştirilen Berlin Konferansı'nda Avrupalı devletlerin baskısıyla Çerkeslerin tamamının Balkanlardan tahliye edilmesi antlaşma maddeleri arasında şart koşuldu.²¹

Berlin Konferansı sonrası Mart 1878'de Balkanlardan tahliye edilen çoğunluğu Çerkes olmak üzere, 180.000 Müslüman muhacir, iskân bölgelerine gönderilmek üzere İstanbul'a getirilmiş ve 50.000 göçmen İstanbul'dan yeni iskân bölgelerine sevk edilmişti. 16 Nisan

¹⁹ Karpat 2013 s. 171

²⁰ Кушхабиев, Анзор Викторович. 2013: Черкесы возвращаются на Родину: история, политика, социальная практика. Нальчик: Научный центр Кабардино-Балкарии Российской академии наук, s. 82-96.

²¹ Akbulat 2017 s. 73-75.

1878'e kadar Rumeli topraklarından Bilad Eş-Şam'a sevk edilen muhacirlerin çoğu Çerkes olmak üzere 25.000 kişiden fazlaydı.²² 1878 yılının Şubat ve Eylül ayları arasında, Bilad Eş-Şam'ın çeşitli limanlarına ulaşan Çerkes muhacirlerle ilgili tespit edilebilen rakamlar şöyledir:

Tablo1: 1878 Yılıının Şubat ve Eylül Ayları Arasında Bilad Eş-Şam'ın Çeşitli Limanlarına Ulaşan Çerkes Muhacirlerle İlgili Tespit Edilebilen Rakamlar.²³

28 Şubat 1878	Beyrut	1.000	Şam'a gönderildiler
28 Şubat 1878	Akka	1.500	Nablus'a gönderildiler
28 Şubat 1878	Trablusşam	2.000	
3 Mart 1878	Lazkiye	2.500	
4 Mart 1878	Hama/Humus	10.000	
8 Mart 1878	Lazkiye	2.500	
31 Mart 1878	Trablus	5.000	Bir kısmı Antakya'ya sevk edildi
11 Temmuz 1878	Hayfa	482	Yanan Sfinsk gemisinden kurtulanlar
17 Temmuz 1878	Akka	1.200	
31 Ağustos 1878	Beyrut	1.200	Hama ve Humus'a gönderildiler
Toplam:		26.182	

1878-1880 yıllarında Balkanlardan tahliye edilerek Suriye'ye iskân olunan Çerkeslerin tam sayısını tespit etmek zordur. Osmanlı makamları tarafından nüfus kayıtları tutulamamıştır.

²² Berzeg, N. 2006: *Çerkesler Kafkas sürgünü: vatansız bırakılan bir halk*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, s. 245,246

²³ A.e.

Nüfusun büyük bir kısmı da sürgün sırasında ve yerleştikten sonra hayatını kaybetmiştir. Rusya konsolosluk raporları verilerine göre; bu dönemde 45.000'den fazla Çerkes muhacir Suriye'ye iskân edilmiştir. 1878 öncesi dönemde gelenlerle birlikte Suriye'deki Çerkeslerin sayısı 70 bine kadar çıkmıştır.²⁴

Osmanlı İmparatorluğu tarafından bölgeye iskân edilen Çerkesler, bölgenin kaotik atmosferinden fazlasıyla etkilenmişlerdir. İskânların başladığı ilk günden itibaren bölgenin yerel halklarıyla, Balkanlarda yaşananlara benzer şekilde, miri araziler üzerine bir dizi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Osmanlı Sultanının şahsi mülkü olarak Çerkeslere tahsis edilen arazilerin uzun yıllardır bölgenin Arap ve Dürzi kabilelerince sahiplenilmiş olması, Çerkesleri yerel halk nazarında işgalci durumuna düşürmüştür. Bölgede Osmanlı İmparatorluğu aleyhine başlayan bağımsızlık ayaklanmaları da Çerkeslerin içine düştükleri bir diğer büyük sorun olmuştur. Sultanın koruması altında bölgeye iskân edilen Çerkesler, Sultan'ın doğal askeri birlikleri olarak Osmanlı askeri erkânıyla birlikte ayaklanmaların bastırılmasında aktif rol almışlardır.²⁵

Sykes-Picot Antlaşması, I. Dünya Savaşı, Sevr Antlaşması ve Lozan Antlaşması Sonrasında Bölge ve Çerkesler

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki topraklarını Fransa-İngiltere arasında paylaştıran Sykes-Picot Antlaşmasına göre (Mayıs 1916); bölge Suriye, Irak, Lübnan ve Filistin olarak bölündü ve günümüz Suriye'si anlaşma uyarınca sınırları çizilerek Fransa egemenliğine bırakıldı. Fransız Askeri güçleri 25 Temmuz 1920'de resmen Suriye'yi işgal etti.²⁶

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı askeri birliklerinin içerisinde görev yapan Çerkesler, Suriye'deki ulaşım yollarının ve üslerin güvenliğini sağladılar. Savaşın sonuna değin Osmanlı ordusunun askerleri olarak Batılı güçlerle ve yerel Arap isyancılarla savaştılar. 1916 yılında Şerif Hüseyin ve Oğlu Faysal'ın İngiltere'nin desteğiyle başlattığı Arap İsyanı, Çerkesleri siyasi anlamda zora soktu. Zira Çerkesler, Osmanlı'nın tabii askerleri olarak görülüyordu ve bu

²⁴ Orsam 2012

²⁵ Akbulat 2017 s. 80,81.

²⁶ <https://global.britannica.com/event/Sykes-Picot-Agreement> (Global Britannica. 2017c: Sykes Picot Agreement. *Global Britannica*; 18.2.2017)

durum Çerkesleri, Arapların düşmanca tavırlarının hedefi haline getirdi.²⁷ Savaşın kaybedilmesiyle Çerkesler, İngiltere ve Fransa mandasındaki Arap hükümetlerine destek verdiler. Fransız ve İngiliz manda idarelerinin politikaları, Çerkes cemaatini Arap ideolojik birliğiyle ortaklığa sevketti. Bu politik ortaklık, bağımsızlık için savaşı Suriyeli yurttaşları inşa sürecinin ilk adımlarını oluşturuyordu. Bu durum Çerkeslerin, 1919 Paris Barış Konferansı sonrası imzalanan Versay Antlaşması'yla ortaya çıkan yeni manda devletlere entegrasyonlarında önemli bir adım oldu. Mensubu bulundukları devletlerin diğer halklarıyla aynı yaşam şartları altında yaşamalarına rağmen Suriyeli Çerkesler, 1926 yılında Fransa Manda Yönetimine karşı başlayan Büyük Suriye Ayaklanmasına genel olarak destek vermediler. Özellikle Golan bölgesinde yaşayan Çerkesler ve Havran Çerkesleri, Dürzi'lerle çatışmaya devam etmelerine rağmen Fransız manda hükümetiyle ilişkileri iyi seviyede tutmaktaydılar.²⁸

Fransız Manda Yönetimi Döneminde Çerkeslerin Konumu

Osmanlı İmparatorluğu sonrası Suriye'de kurulan Fransız Manda Yönetimi Çerkeslerin bir kısmı tarafından desteklendi. Geçmişte Osmanlı Hükümetine hizmet eden birçok Çerkes, Fransız Ordusu'na katıldı. 1920'de Fransız birliklerinin bir parçası olarak 100-150 kişiden oluşan, 8 Çerkes Süvari Alayı kuruldu. Resmi olarak Çerkes alaylarını Fransız subayı Philippert Collet yönetmesine rağmen, Kabardey asıllı Osman Abyei, Çerkes birliklerinin başındaki asıl isimdi. Bu alaylar Fransız Ordusuna bağlı süvari birlikleri olarak Suriye ve Lübnan'da birçok operasyona aktif olarak katıldı.²⁹ I. Dünya Savaşı sonrası Fransız Manda Yönetimi Suriye'de Özel Kuvvetler adı altında 8 Çerkes, 6 Dürzi ve 3 Kürt birliği oluşturdu. Özel kuvvetlerin en seçkin askerleri olan disiplinli ve harekât kabiliyeti yüksek Çerkes birlikleri, sıklıkla zorlu operasyonları yürütmekle görevlendirildiler.³⁰

1927, 1929 ve 1933 yıllarında Amin Samgugom başkanlığında Çerkesler Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Suriye Çerkeslerinin azınlık statüsünde tanınmasını ve Kuneytsky bölgesinde özerk bir Çerkes bölgesinin kurulmasını talep ettiler fakat talep reddedildi. 1938'de, Hama ve Humus bölgelerinde yaşayan Çerkesler tarafından tekrarlanan istek, Milletler

²⁷ Orsam 2012

²⁸ Chatty, Dawn. 2015: *Sürgünde Direniş: Modern Orta Doğu'da Çerkes Kimliği ve Aidiyet, Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkesler*. Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, s. 225

²⁹ Кушабиев 2013 s. 137-149

³⁰ <http://www.adygvoice.ru/newsview.php?uid=9059> (Хотко, Самир. 2012: *Черкесы в Сирии в османскую эпоху и в XX веке*; 02.18.2017)

Cemiyeti'nce tekrar reddedildi, fakat eğitim ve kültür konularıyla ilgili gereksinimlerin bazı kısımları onay aldı.³¹

Osmanlı yönetimi ve sonrasında Suriye'deki Çerkes nüfusun ana kitlesi askerler ve toprak sahiplerinden oluşmaktaydı.³² Fransız Manda yönetiminde Çerkesler, iç güvenlik birimlerinde kolluk kuvveti olarak görev yaptılar. Bu dönemde Çerkes aydınları, Emin Semguğ liderliğinde Çerkes kültürünü muhafaza edecek adımlar attılar. Kuneytra bölgesinde 40'a yakın okul açıldı ve 1928'de Çerkesçe haftalık "Marc" gazetesi yayınlanmaya başladı. Fakat 1936 yılında Fransız Manda yönetiminin son bulması Çerkesler için kötü sonuçlar doğurdu. Yönetime gelen milliyetçi Arap politikacılar, okulları, gazeteyi ve açılan yardımlaşma derneğini kapattı. Arap milliyetçileri Çerkesleri Fransız işgalcilerle işbirliği yapmakla suçlayarak Çerkes karşıtı bir tutum sergilediler. Fransız birliklerinde görev yapan askerler ve kültür adamları Suriye'yi terk etmek zorunda kaldı.³³ Genel olarak, Fransız yönetimi sırasında Suriye'deki Çerkes toplumu yüksek toplumsal statüsünü korudu. Çerkeslerin büyük bir kısmı Fransız yetkilileri desteklemişlerdi. Ancak 1930'lu yılların ikinci yarısında Çerkesler arasında Arap Kurtuluş Hareketi'nin destekçilerinin sayısı arttı. Bunun nedeni, bölgedeki Fransa politikalarından kaynaklanan sorunlardı. Fransız makamlarının Suriye'de Çerkes özerkliğinin kurulmasına yardım etmemeleri Çerkeslerin hoşnutsuzluğuna ve Arap Kurtuluş Hareketine katılmalarına neden olmuştu.³⁴

İmparatorluktan Ulus Devletlere Çerkesler

Çerkes Diasporası içinde anavatana dönüşe yönelik ilk girişim, Fransa yönetimi'nin 1920'de kurulmasından sonra Suriye Çerkesleri tarafından yapıldı. 1922'de Suriye Çerkeslerini temsilen bir heyet Moskova'yı ziyaret etti. Sovyet liderliğinden Suriye Çerkeslerinin anavatana dönmeleri için izin istendi. Ancak talepleri reddedildi. Fakat aynı dönemde Sovyet liderliği Suriye'den gelen 3.000 Ermeni'ye Kafkasya'ya göç etme hakkı tanımıştı.³⁵

II. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye ve Arap ülkelerinde yaşayan Çerkes diasporasının temsilcileri, yalnızca anavatana dönüşte değil, aynı zamanda tarihi vatanların Kafkasya'yı

³¹ Кушхабиев 2013 s. 137-149

³² Кушхабиев 2013 s. 137-149

³³ Orsam 2012

³⁴ Кушхабиев 2013 s. 137-149

³⁵ Кушхабиев 2013 s. 71

ziyaret etmekte de zorluk çekiyordu. Çünkü SSCB döneminde ülkeye giriş-çıkış rejimi sıkı denetimlere tabiydi. O dönem Kuzey Kafkasya'da ve tüm ülkede, diasporadaki Çerkeslere Rusya İç Savaşı (1918-1922) sırasında vatanlarını terk eden hainler oldukları yönünde bazı suçlamalar yöneltiliyordu. 20. Yüzyılda Sovyet vatandaşlarının yurt dışındaki Kuzey Kafkasyalı göçmenlerle olan temasları, ideolojik nedenlerle yasaklandı.³⁶

Anavatana dönüş fikri, 1980'lere kadar Çerkes diasporasının en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Çerkeslerin yaşadığı ülkelerde yükselen milliyetçilik ve asimilasyon siyasetlerinin artması anavatana dönüş fikrini körükleyen unsurlar oldu. 1990'lardan sonra anavatanlarına dönmek isteyen Çerkeslerin hakları, Kuzey Kafkas Cumhuriyetlerin ulusal hareketleri tarafından aktif olarak savunulmaya başladı. Adigey, Kabardey-Balkarya ve Karaçay-Çerkesya'daki Çerkes sivil toplum örgütleri ("АдыгэХасэ" Adige Khasa vd.), diaspora Çerkeslerin ana vatanlarına dönüş problemini Çerkesler için en önemli sorunlardan biri olarak ilan etti ve geri dönüşü destekleyen çalışmalar yaptılar.³⁷

II. Dünya Savaşı Sonrası Bölgede Çerkesler

Suriye, bağımsızlığını ilan ettiği 1946 yılından 1970 yılına değin darbeler dönemi olarak adlandırılan siyasi krizlerin yaşandığı istikrarsız bir dönem geçirdi. 1963 yılında Arap Sosyalist Baas Partisi, yaptığı darbeyle ülke yönetimini ele geçirdi. 1966-1970 yılları arasında parti içi darbeler yaşadı. 1970 yılında Savunma Bakanı Hafız Esad yaptığı darbeyle kendini Başbakan ilan etti. Ardından tek aday olarak katıldığı 1971 referandumuyla Cumhurbaşkanı oldu ve 10 Haziran 2000 tarihine kadar ülkeyi tek adam olarak yönetti.³⁸ Fransız manda yönetimiyle kısmen iyi ilişkiler geliştiren Çerkesler, Suriye'nin bağımsız olmasıyla birlikte Arap milliyetçi akımının hedefi haline geldiler. Suriye'de kurulan Arap milliyetçisi Baas iktidarları döneminde, diğer azınlıklar gibi milli kültürlerini ve dilleri kaybetme riskiyle karşı karşıya kaldılar.³⁹

³⁶ Кушхабиев, Анзор Викторович. 2007: Зарубежная черкесская диаспора: история и современность. Учебное пособие. Нальчик: Научный центр Кабардино-Балкарии Российской академии наук, с.174-176.

³⁷ Кушхабиев 2013 s. 77

³⁸ <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2017b. *Suriye'nin Siyasi Görünümü*; 02.02.2017)

³⁹ Orsam 2012

Kasım 1947’de Filistin iki devlete bölününce Suriye ve İsrail birlikleri arasında çatışmalar başladı. Çerkesler, gönüllü birlikler oluşturarak Filistin’de savaşa katıldılar. 1948-1949 Arap-İsrail savaşında Çerkeslerin Arapların tarafında savaşa katılmaları, Araplar ile Çerkesler arasındaki ilişkilerin düzelmesini sağladı. 1948-1949 Savaşından sonra Suriye’de art arda meydana gelen askeri darbelerde, savaş yeteneği ve disiplini yüksek Çerkes birlikleri etkin rol oynadılar.⁴⁰

Haziran 1967’de başlayan Arap-İsrail Savaşı Suriye Çerkes toplumunun sosyal, ekonomik ve siyasi konumunda büyük değişiklikler yarattı. İsrail Suriye’ye ait olan ve Çerkeslerin çoğunun yaşadığı Golan Tepeleri’ni işgal etti. O dönemde Kuneytra Suriyeli Çerkeslerin kültürel merkezi konumundaydı. İsrail birlikleri karşısında büyük kayıplar veren Suriye ordusu geri çekilirken, Çerkesler direniş gösterdi. İsrail birlikleri 9 Haziran 1967’de Kuneytra’yı işgal ederek şehri ve Çerkes köylerini tamamen yaktılar. Çerkesler Golan’ı terk etmek zorunda kaldı. Bu dönemde Çerkeslerinin nüfusu 38.000’e düşmüştü ve Çerkesler Kuzey Kafkasya’ya dönmek için SSCB Elçiliği’ne 3.000 kişi adına başvuruda bulundu. Fakat Sovyetler Birliği talebi reddetti. Golan’dan sürülen Çerkeslerin durumu ABD makamlarınca dikkate alındı ve Golan’daki topraklarından vazgeçmeleri karşılığında New Jersey eyaletinde bulunan Paterson Şehri’ne yerleşebilecekleri bildirildi. İlk etapta 1.000 kişilik bir grup ABD’ye yerleşti. Bu dönemde diğer mültecilerde Ürdün başta olmak üzere bazı Arap ülkelerine ve Batı Avrupa ülkelerine göç ettiler.⁴¹ 1967 yılında Golan bölgesini işgal eden İsrail yaklaşık 25.000 Çerkes’i sürgün etti. Çerkeslerin büyük bir çoğunluğu da Şam’a yerleşti.⁴²

1990 sonlarında Suriye'deki Çerkeslerin sayısının yaklaşık 100.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bunların yarısından fazlası Şam ve banliyölerinde yaşıyordu. Halep, Minbedzh, Humus, Hama ve diğer şehirlerde yaşayan Çerkeslerde vardı. Suriye'deki Çerkesler genel olarak Abzehler, Bjeduglar ve Kabardeyler şeklinde üç ana alt-etnik gruptan oluşmaktaydı. Kafkasya kökenli diğer etnik grupların oranı ise daha küçüktür. Suriye'de az sayıda Dağıstanlı, Çeçen, Abhazlar, Osetyalılar ve Balkar yaşamaktadır.⁴³

⁴⁰ A.e.

⁴¹ A.e.

⁴² Chatty 2015 s. 220

⁴³ Кушхабиев 2013 s. 53

2011 yılına gelindiğinde Çerkesler, Suriye'nin silahlı kuvvetlerinde dâhil rejimin hiç bir üst düzey temsilciliklerinde yer alamadılar. Suriye siyasal hayatından dışlanan Çerkeslerin bir kısmı askerlik ve bürokrasi dışındaki mesleklere yönelirken, büyük bir kesimi de ABD, Kanada, Batı Avrupa, Birleşik Arap Emirlikleri vd. ülkelere göç etmeyi tercih etti.⁴⁴

Suriye İç Savaşı ve Suriye Çerkesleri

2011 yılında Kuzey Afrika'da başlayan halk ayaklanmalarının Suriye'ye yansıyan akisleri olarak Daraa'da başlayan rejim karşıtı gösteriler, 16 Mart 2011 tarihinden itibaren ülke geneline yayıldı. Suriye güvenlik güçlerinin ve mezhep odaklı paramiliter Şebbiha güçlerinin halka uyguladığı şiddet ülkeyi bir şiddet sarmalının içine aldı. İhtilafın çözümü için bölgesel ve uluslararası alanda ortaya atılan öneriler Suriye rejimince reddedildi. Muhalif gruplar “ülkenin barış ve istikrarını bozmayı amaçlayan teröristler” olarak nitelendirildi ve muhaliflerin talepleri şiddet kullanılarak bastırılmaya çalışıldı. Rejim karşıtı gösterilere katılan insanların üzerine ateş açıldı ve muhalif grupların yaşadığı yerleşim bölgeleri ordu güçleri kullanılarak bombalandı. Suriye rejim güçlerinin 21 Ağustos 2013 tarihinde Şam'ın kırsal bölgelerine kimyasal silah kullanarak düzenlediği saldırıda 1.400'ün üzerinde insan hayatını kaybetti, 5.000'in üzerinde insan yaralandı. 2012 yılında başlayan olaylar neticesinde 400.000'den fazla Suriyelinin hayatını kaybettiği, 7 milyondan fazla insanın ülke içinde evlerini terk ettiği ve 5 milyona yakın insanında diğer ülkelere sığındığı tahmin edilmektedir.⁴⁵

Suriye İç Savaşı, ülkedeki tüm dini ve etnik grupların konumunu değiştirdi. Suriye Çerkesleri de savaşın getirdiği olumsuzluklardan fazlasıyla etkilendi. Suriye Çerkesleri Yardımlaşma Derneği (CCS) birim başkanlarının ülkedeki tüm Çerkes diasporasının Beşar Esad'ı desteklediğini açıklamasına rağmen Suriye Çerkesleri iç savaşın başladığı günden bu yana tarafsız kalarak şiddet olaylarına karışmadılar.⁴⁶

Çerkeslerin tarafsızlık politikası, hem rejim güçlerinde hem de muhalefette hoşnutsuzluk yarattı. Özgür Suriye Ordusu'ndan bazı guruplar, iktidara geldiklerinde Çerkeslerin Suriye sınırlarında yaşamaya devam edemeyecekleri tehdidinde bulundu. Bazı muhalif grupların Çerkes yerleşim bölgelerine kendilerini desteklemedikleri iddiasıyla tacizlerde bulunması,

⁴⁴ A.e.

⁴⁵ <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2017b. *Suriye'nin Siyasi Görünümü*; 02.02.2017)

⁴⁶ Кушабиев 2013 s. 16,17.

Çerkeslerin yaşadıkları evlere işaretler koyması, Çerkesleri kendi savunma birimlerini kurmaya zorladı. Çerkeslerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler savaş alanına dönüştü. Onlarca Çerkes, çatışmalarda hayatını kaybetti.⁴⁷ Başlayan şiddet Çerkesleri başta Kafkasya ve ikinci anavatan olarak kabul gören Türkiye’de yeni yaşam alanları aramaya yönlendirdi.

Suriye Çerkeslerinin, anavatanlarına dönüş ve Türkiye’ye göç niyetlerinin öğrenilmesi sonrası, Suriye’de rejim ve muhalif taraflar Çerkesleri rahatsız etmeye başladı. Rejim destekçileri Çerkeslere Suriye vatandaşı olduklarını ve meşru otoriteyi korumak için savaşmaları gerektiğini dayattılar. Çerkesler, ülkeyi terk etmeleri halinde ise hain olarak nitelendirilecekleri tehdidiyle karşı karşıya kaldılar. Muhalif taraflar ise Suriyeli Çerkeslerin ülkeye olan borçlarını muhalifler tarafında savaşarak ödemeleri şartı ile anavatanlarına dönmelerine izin verileceğini beyan ettiler.⁴⁸

Suriye Çerkesleri, başta Şam, Halep ve Humus olmak üzere Suriye'deki mevcut sorunlardan ciddi olarak etkilenen bölgelerde yaşıyorlardı. Suriye'deki siyasi belirsizlik, Çerkeslerin başka bir ülkeye sığınmaları durumunda arkalarında bıraktıkları mallarını geri alamama ve gittikleri ülkelerde hiç bir maddi birikimlerini yanlarında götürememenin zorluklarıyla karşı karşıya kalmalarına neden oldu.⁴⁹ 2016 yılında 5 Çerkes köyü harabeye döndü ve 150 Çerkes hayatını kaybetti. Binlerce Çerkes de gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışında sığınmacı durumuna düştü. 2016 yılı Suriye’de çatışmaların en yoğun şekilde yaşandığı yıl oldu. Bu nedenle Suriye’den ayrılmak isteyen Çerkeslerin de aynı yıl içinde sayısı üst seviyelere yükseldi.⁵⁰

Suriye'de kalan Suriyeli Çerkeslerin sayısı tam olarak bilinmemektedir. Ancak Çerkeslerin çoğunluğunun hala Suriye'de olduğu, Şam ve hükümet güçleri tarafından kontrol edilen diğer alanlarda yoğun olarak yaşadıkları tahmin edilmektedir. Ülkeyi terk eden Çerkeslerin büyük bir çoğunluğu, sınırlarına en kısa sürede erişilen Türkiye ve Ürdün’de yaşamlarını sürdürmektedir. Bu ülkelerdeki Suriye Çerkeslerinin sayılarının 10.000 kişiye ulaştığı tahmin edilmektedir.⁵¹

⁴⁷ A.e.

⁴⁸ Кушхабиев 2013 s. 159-164.

⁴⁹ <http://www.eurasiareview.com/19032012-syrian-unrest-and-the-dilemmaof-circassian-repatriation-analysis/> (Eurasia Review. 2012: Syrian Unrest and The Dilemma of Circassian Repatriation Analysis; 01.01.2017)

⁵⁰ <http://onkavkaz.com/news/1456-krovavyi-2016-godpoltory-sotni-pogibshih-cherkesov-5-razrushennyh-aulov-desjatki-tysjachbezhe.html> (On Kavkaz, 2016a: Kan, 150 Ölü, Çerkes Köylerinin Tahrip Olması, Onbinlerce Mülteci; 03.10.2017)

⁵¹ <http://onkavkaz.com/posts/125-pochemu-siriiskiecherkesy-s-kavkaza-uezzhayut-v-evropu.html> (On Kavkaz, 2016b: Suriye’den Kafkasya’ya Gelen Çerkesler Neden Avrupaya Gidiyorlar 03.10.2017)

Rusya-Suriye İlişkileri Ekseninde Suriye Çerkesleri: Sürgün ve Diaspora

Suriye-Rusya ilişkileri Sovyetler Birliği döneminde başlatılan çizgide devam etmektedir. Suriye bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra Baas'çı iktidarlar tarafından yönetilmeye başlanmış ve II. Dünya Savaşı sonrası, Soğuk Savaş döneminde özellikle İsrail-ABD ilişkilerinin niteliği dolayısı ile Baas iktidarları iki kutuplu siyasi konjonktürde Sovyetler'e yakın politikalar geliştirmişlerdir. Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında da Suriye ile olan yakın siyasi-askeri ilişkilerini devam ettirmiştir. Rusya, Suriye Krizi'nin ilk anlarından itibaren sürece müdahil olan önemli bir aktör olarak ağırlığını koymuştur. Çerkeslerin Suriye içerisindeki konumu ve anavatanları Kafkasya'ya dönüş istekleri, Rusya ve Kafkasya politikalarının tarihi göz önüne alınarak değerlendirilmek zorundadır.

Suriye Çerkesleri Rus hükümetinden ilk olarak 2011 yılının Temmuz ayında Suriye'deki duruma müdahale etmesi çağrısında bulundu. Gelişen ekonomik, siyasal istikrarsızlıktan etkilenen Suriye'de yaşayan 115 Çerkes, 25 Aralık'ta dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev'e yardım çağrısında bulundu. Üç gün sonra bir başka 57 Suriyeli Çerkes, Kuzey Kafkasya'nın tarihsel olarak Çerkes bölgeleri olan Kabardey-Balkarya, Adige ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetlerine yerleşim için özel istekle Rus Federal ve bölgesel liderlerine seslendiler. 2012 yılının başında Suriye'deki çatışmaların tırmanması üzerine, Rusya ve Avrupa'daki Çerkes sivil toplum örgütleri bir araya gelerek, Suriye Çerkeslerinin anavatanları Kafkasya'ya geri dönebilmeleri için Rus Federal Hükümeti'nin desteğinin sağlanması yönünde büyük çaba sarf ettiler.⁵² Fakat girişimlerin tamamı Rus makamları nezdinde değerlendirmeye alınmadı. Suriye Çerkeslerinin anavatanlarına geri dönüş istekleri, Rusya'da mevcut olan yabancı vatandaşların kabulünde uygulanan kota sistemi gerekçe gösterilerek geri çevrildi^{53 54}

Suriye konusunda izlediği politikaya bağlı olarak Rusya Federasyonu, Çerkeslerin Kafkasya'ya dönüşünü resmi olarak desteklememekte; bu konuda 'suskunluk' politikası izleyerek, Kuzeybatı Kafkasya'da bulunan Çerkes Cumhuriyetlerine gelen Suriyeli Çerkeslerin sorunları resmi düzeyde ele almamaktadır.⁵⁵ 1999 yılında Rus Parlamentosu'nda kabul edilen

⁵² <http://www.eurasiareview.com/19032012-syrian-unrest-and-the-dilemmaof-circassian-repatriation-analysis/> (Eurasia Review. 2012: Syrian Unrest and The Dilemma of Circassian Repatriation Analysis; 01.01.2017)

⁵³ Rusya, çoğunluğu Çin, Vietnamlılardan oluşan her yıl belirli sayıda yabancıların ülkesine yerleşmesine izin vermekte, bu konuda bir kontenjan kısıtlaması sistemi uygulamaktadır.

⁵⁴ Кушхабиев 2013 s. 159-164

⁵⁵ Orsam 2012

“Ülkedaşlar Yasası”, yüzbinlerce Çerkesin anavatanlarına dönmesine olanak sağlayacak hukuki altyapıyı oluşturmaya rağmen, Çerkeslerin Rusya'ya doğrudan dönüşü Rus makamlarınca engellenmektedir.⁵⁶

Türkiye-Suriye İlişkileri Ekseninde Suriye Çerkesleri: Diaspora ve Etnik Dayanışma

Osmanlı İmparatorluğu sonrası iki ayrı devlete dönüşen Türkiye ve Suriye ilişkileri daima farklı nedenlerle gergin olmuştur. 1939 yılında çözüme kavuşan Hatay Sorunu, her iki ülke arasında ana sorunlardan birisi olma durumunu korumaktadır. II. Dünya savaşı sonrası iki kutuplu dünya siyasi düzeninde Türkiye ABD, Suriye ise SSCB bloğunda yer almış ve ilişkiler gerginliğini sürdürmüştür. Soğuk Savaş dönemini sonlandıran SSCB'nin dağılması sonrasında, Türkiye-Suriye ilişkilerinin ana teması Fırat, Dicle, Asi Nehirleri çerçevesinde Su Sorunu olmuştur. Suriye'nin her üç nehirden ülkesine gelen su miktarının artırılması isteği, Türkiye'nin bu talebe olumlu yaklaşmaması ilişkileri gerginleştirmiştir.⁵⁷ Bu gerginlikte, Suriye'nin önce Ermeni terör örgütü ASALA, sonra ayrılıkçı terör örgütü PKK'ya destek vermesi her iki ülke arasında ilişkileri çatışmacı bir ortama sürüklemiştir. 20 Ekim 1998'de iki ülke arasında varılan Adana Mütabakatı olarak isimlendirilen antlaşmayla ilişkiler kısmi bir normalleşmeye varmıştır. 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü sonrası oğlu Beşar Esad Suriye Devlet Başkanı olmuştur. Türkiye-Suriye ilişkileri 2002 yılında iktidara gelen Recep Tayyip Erdoğan ile birlikte ivme yakalamıştır. İki ülke devlet bakanları ortak kabine toplantıları yapacak seviyede yakınlaşmış ve hatta 2010 yılında “Türkiye Cumhuriyeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Terör ve Terör Örgütlerine Karşı Ortak İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır.⁵⁸

Suriye'deki krizin başlangıcından çok önce, gerekli reformları zamanlıca gerçekleştirerek siyasi dönüşüm sürecini sağlıklı şekilde tamamlayabilmesi amacıyla Suriye yönetimine Türk yetkililerce telkinlerde bulunulmuştur. Ancak, Esad rejimi, halkının meşru taleplerini silah zoruyla bastırmaya çalışarak, ülkeyi gün geçtikçe daha da derinleşen bir bunalıma sürüklemiştir. Türk hükümetinin muhalif grupların demokratik taleplerine kulak verilmesi

⁵⁶ <http://www.hurriyetdailynews.com/syrias-circassians-wait-for-trip-back-to-Russia.aspx?pageID=238&nid=40925> (Hürriyet Daily News. 2013: Syrian Circassians Wait for Trip Back to Russia. *Hürriyet Daily News*; 18.2.2017)

⁵⁷ <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/WATER-ISSUES-BETWEEN-TURKEY-SYRIA-AND-IRAQ.pdf> 2012; (Water Issues Between Turkey, Syria And Iraq; 13.02.2018)

⁵⁸ <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-1009.pdf> (Türkiye Cumhuriyeti Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü; 13.02.2018)

yönündeki telkinleri ve bu telkinlere Suriye yönetimince gösterilen olumsuz tepki, iki ülkenin ilişkilerini kopma noktasına getirmiş ve Türkiye-Suriye ilişkileri askıya alınmıştır.⁵⁹

Suriye-Türkiye ilişkilerinde önemli bir sorun da, her iki ülke coğrafyasında yaşayan Kürt nüfustur. 1980'lerden beri devam eden ayrılıkçı terör hareketleri bağlamında Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde dış desteklerle oluşturulmaya çalışılan bir Kürt yapısının varlığını ülkesel bütünlüğü için tehdit olarak görmesi, Türkiye-Suriye ilişkilerinin sadece mülteci sorunuyla sınırlı olmadığını göstermektedir.

Türkiye açısından, sınırları içinde barındırdığı 3 milyonun üzerinde Suriyeli ülke ekonomisine büyük bir yük getirmektedir. Aynı zamanda Türk iç siyasetinde de özellikle muhalif partilerce Suriyeli sığınmacıların ülkelerine geri gönderilmesi yönünde ki propaganda, krizin ilk günlerinden bu yana devam etmektedir. Zorluklara rağmen Türk hükümeti Suriye kökenli göçmenlere “açık kapı” politikasını sürdürmektedir.

Dünyanın en büyük Çerkes nüfusunu barındıran Türkiye (farklı tahminlerle 2.5-5 milyon kişi), Suriye'den göç etmek zorunda kalanlara açık kapı politikası uygulamaktadır. 2017 yılı itibariyle Türkiye Cumhuriyeti resmi makamlarının yasal anlamda “Geçici Koruma Kapsamındaki Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşı” olarak kabul ettiği ve Türkiye Kafkas Diaspora temsilcilerinin tahminleriyle 6.000-6.500 Suriyeli Çerkes, başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde yaşamaktadır.⁶⁰

Türkiye Çerkes Diasporası ve sivil toplum örgütleri Suriye Krizi'nin başladığı ilk günlerden itibaren Suriye Çerkesleri ile irtibata geçerek bir dizi çalışma yürütmüştür. Yürütülen çalışmalar kurumsal ve bireysel anlamda tam manasıyla bir etnik dayanışma örneğidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında anavatanlarından sürgün edilen ve ardından farklı coğrafyalara yayılan Çerkesler için Suriye Krizi yeniden birlikteliğin sağlanması için bir fırsata dönüştü ve düzenlenen organizasyonlarda toplanan yardımlar Suriye Çerkeslerine ulaştırıldı. Türkiye sınırlarından geçerek Türkiye Çerkes diasporası sivil toplum örgütlerine müracaat eden Suriye Çerkeslerine barınma, iş temini, Türkiye'de ikamet için gerekli olan resmi evrakların edinilmesi, eğitim çağındaki çocukların okullara kaydettirilmesi vb. birçok husus da yardım ve rehberlik faaliyetleri düzenlendi. Türkiyeli Çerkesler, göç eden Suriyeli Çerkeslere yaşadıkları il

⁵⁹ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri-Türkiye'nin Suriye İhtilafına Yaklaşımı; 13.02.2017)

⁶⁰ Akbulat 2017 s. 201.

merkezlerinde ve köylerde evler tahsis ederek barınma ihtiyaçlarını büyük oranda karşıladı. Türk hükümeti resmi makamlarının yaptıkları yardımların dışında Suriye kökenli Çerkesler, Türkiyeli soydaşlarının desteklerinden yararlanmıştır. Suriye Çerkeslerine yönelik çalışmaların tamamına yakını öncü göçmenler olarak kabul edilebilecek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Çerkesler ve Kafkas-Çerkes Sivil Toplum Örgütleri tarafından organize edilmektedir. Yapılan yardımlar ülkeye sığınan Suriyeli Çerkesler için acil bir önlem olması adına önemlidir, fakat sığınmacıların geleceği ile ilgili kalıcı çözüm üretebilecek potansiyelde değildir. Suriye Çerkesleri için işsizlik ve barınma olmak üzere bir dizi yaşamsal zorlukları halen söz konusudur. Türkiye'ye sığınan ve sayıları 3 milyondan fazla olan Suriyeli mültecilerin çözülmesi gereken sorunlarına Türk hükümetinin kalıcı çözümler getirmesi şu an için zor bir durum olarak görünmektedir.⁶¹

Suriyeli Çerkes Göçmenler ve Olası Göç Hareketlerine Dair Öngörüler

Suriye Krizinin ilk aşamasından itibaren uluslararası toplum kuruluşları gerekli müdahaleleri yapamamıştır. Başta BM, Arap Birliği ve İslam İşbirliği Teşkilatı benzeri kurumlar gerekli adımları atamamıştır. Suriye ve diğer Ortadoğu ülkelerinden yönelen göç dalgasına karşı, sadece sınırlı sayıda göçmeni kabul ederek krizin etkisini hafifletmeye çalışan AB ülkeleri, ortak bir karar alamamış ve kriz yönetiminde başarısız olmuştur.

Suriye krizi sonrası göç akınından en çok etkilenenler Türkiye, Ürdün ve Avrupa Birliği ülkeleridir. Avrupa Birliği-Türkiye arasında göçmenlerin kabulünü ilgilendiren Antlaşma,⁶² Türk-AB ilişkilerinde yeni bir kriz yaratmıştır. Antlaşmanın içeriğini oluşturan göçle ilgili hususlar göz önünde bulundurulmayarak, Türkiye'nin terörle mücadele yöntemleri, insan hakları uygulamaları vb. konularda bir dizi istek, AB tarafından yaptırıma dönüşmüş ve Türk yetkililerce uygulamaya konulamamıştır. Antlaşmanın uygulanamaması yasadışı göçü özendirilmiş, bu yola başvuran çok sayıda göçmen yaşamını yitirmiştir. Bu süreçte 1.000-2.000 kadar oldukları tahmin edilen Suriye kökenli Çerkesin Avrupa'ya kaçak yollardan girdiği

⁶¹ Akbulat 2017; Akbulat, E. F. Sayın, H. 2017: Göçmen etnik kimlik dayanışması Balıkesir Orhanlı ve Atköy yerleşim birimleri örneği. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi. Kriz, kimlik ve ötesi: kimlik siyaseti ve siyasetin kimliksizleşmesi, İstanbul: Ulusal Akademik Konferans.

⁶² <http://www.mfa.gov.tr/implementation-of-turkey-eu-agreement-of-18-march-2016.en.mfa> (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı 2017a. Türkiye-AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar;05.04.2017)

tahmin edilmekle beraber,⁶³ İsveç, Norveç ve Almanya tarafından yasal yollarla kabul edilen Suriyeli Çerkeslerin olduğu da bilinmektedir.⁶⁴ Buna karşın, Avrupa Birliği ülkeleri genel olarak Suriyeli göçmenlerin Avrupa birliği sınırlarına girişlerine yönelik engelleyici politikalar uygulamaktadır.

1967 Arap-İsrail çatışmasının bir sonucu olarak Golan Tepelerini terk eden Çerkesler Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmişlerdi. ABD'de akrabaları olan Suriye Çerkeslerinin bir kısmı bu ülkeye krizin ilk döneminde giriş yaptı. Ancak, ABD hükümeti 2015 yılı itibarıyla ülkeye girişi neredeyse tamamen kapattı.⁶⁵ Suriyeli Çerkeslerin bir kısmı da krizin ilk döneminde Kanada tarafından kabul edildi, fakat sonrasında Kanada Hükümeti de sınırlarını yeni mültecilere kapattı.⁶⁶

Sonuç

Yaklaşık 3.5 milyon Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapan Türkiye, Suriye Krizine birinci dereceden müdahil olan aktörler arasındadır ve Suriye İç Savaşı ile meydana gelen göç sorununu uluslararası arenada çözmek üzere girişimlerde bulunmaktadır. Suriye'de otorite sorunu, egemenlik alanında hâkimiyetin tesis edilememesi, bu coğrafi alandan etnik ayrılıkçı şiddetin ülkesel tehdit boyutuna erişmesi krizin sadece göç temelinde ele alınmasına engel olmaktadır. Bu güvenlik tehdidi yanında, ülkesine yerleşen göçmen popülasyonunun 3.5 milyon gibi bir sayıya ulaşması, Türkiye'nin bölgedeki istikrarsızlıktan kaynaklanan göç krizini tek başına çözebilmesini imkansız hale getirmektedir. Sorunun çözümü ancak uluslararası aktörlerin katkısıyla gerçekleşebilir.

Suriye Çerkesleri, 2011 yılından bu yana devam eden iç savaşın bir neticesi olarak hem ülke içinde, hem de ülke dışına zorunlu göçler yapmak zorunda kaldılar. Yaşanılan kaotik ve kitlesel göç nedeniyle Suriye Çerkeslerinin aktüel yaşadıkları bölgelerin ve nüfus sayılarının tam olarak tespit edilmesi zordur. Öte yandan, yaklaşık 100.000 kişilik bir Çerkes nüfusunun Suriye'de yaşadığı yönündeki iddialı rakamlar resmi bir veriye dayanmamaktadır.

⁶³ Akbulat 2017 s. 136

⁶⁴ <http://kavpolit.com/articles/repatriate-19694/> (Кавполит. 2015: Прибытию беженцев из Сирии в РФ препятствует целая система мер; 03.02.2017)

⁶⁵ A.e.

⁶⁶ <http://www.trthaber.com/haber/dunya/kanada-suriyeli-multeci-alimini-gecici-olarak-durdurdu-231058.html> (TRT HABER. 2016: Kanada Suriyeli mülteci alımını geçici olarak durdurdu; 12.10.2017)

Rusya, Suriye krizine birinci dereceden müdahil olan bir aktördür ve 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kafkasya'dan sürgün edilen Çerkesler ile Rusya, Suriye krizinde bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdir. Suriye Çerkesleri, krizin ilk günlerinden itibaren anavatanları Kafkasya'ya dönüş isteğinde bulunmuştur. Federal Rus Hükümeti Kafkasya'nın nüfus dengesini Kafkasyalı Müslümanlar lehine değişmesini engellemek, Suriye rejimini uluslararası bir tepkiyle karşı karşıya bırakmamak vb. nedenlerle Çerkeslerin Kafkasya'ya dönmesini engelleyici politikalar uygulamaktadır.

Türkiye'deki Çerkes Diasporası temsilcilerinin tahminlerine göre, 6.000-6.500 kadar Suriyeli Çerkes, Türkiye Cumhuriyeti'ne göç etmiştir.⁶⁷ Suriye Çerkeslerine yönelik çalışmaların tamamına yakını Türkiye vatandaşı Çerkesler tarafından organize edilmektedir. Yapılan yardımlar ülkeye sığınan Suriyeli Çerkesler için acil bir önlem olması adına önemlidir, fakat sığınmacıların geleceği ile ilgili kalıcı çözüm üretebilecek potansiyelde değildir. Suriye Çerkesleri başta barınma olmak üzere işsizlik ve diğer sorunlarla mücadele etmektedirler.

Bugün farklı tahminlerle sayıları 10.000-15.000 kişiyi bulan Suriye Çerkesi, çatışma ortamından kaçarak Suriye'yi terk etmiş ve tıpkı 19. yüzyılın ikinci yarısında olduğu gibi vatansız kalmışlardır. Şu an Suriye'ye geri dönememektedirler zira dönmeleri durumunda rejim ve muhalif güçlerce ülkelerini terk eden hainler olarak nitelendirileceklerdir. Anavatanları Kafkasya'ya dönüşleri ise Federal Rus makamları tarafından engellenmektedir. Bu sebeplerden dolayı başta Türkiye olmak üzere dünyanın farklı ülkelerine göç etmişlerdir ve barınma, işsizlik vb. "klasik" göçmen sorunları ile mücadele etmektedirler.

Osmanlı bakiyesi bir coğrafyada yaşanan, içinde Çerkeslerin yaklaşık 200 yıllık sürgünlerini katmerleştiren mağduriyetlerinin de yer aldığı kriz, Cumhuriyet Türkiye'sinin müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Fakat bu müdahale kitlesel ve plansız gelişimi nedeniyle yeterli etkiyi yaratamamaktadır. Krizin çözümünde, kontrol mekanizmalarını tesis etmek isteyen hegemonya fraksiyonlarının çatışmalarının bitmesini beklemek lüksü kalmamıştır. Büyük insanlık ailesi, -uluslararası toplum-, bir an önce krizi sonlandırmak görevini üstlenmelidir. Göç krizinin ortaya çıkış sebebi unutulmamalıdır ki Suriye İç Savaşı'dır. Suriye İç Savaşı'nın sona erdirilmesi adına uluslararası toplum zaman kaybetmeden üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeli ve Suriye'nin istikrara kavuşmasını sağlamalıdır.

⁶⁷ Akbulat 2017 s. 202.

Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi ve siyasi mirasını sahiplenen Türkiye Cumhuriyet'i kurulduğu 1923 yılından bu yana eski Osmanlı bakiyesi azınlıkları karşılaştıkları her kriz sonrası insani ve tarihi bir vazife olarak Türkiye sınırlarına kabul etmiş ve bu insanlar için maddi manevi fedakârlıklar göstermekten hiçbir zaman geri durmamıştır. Cumhuriyet sonrası Türkiye'ye 1922-1938 arasında Yunanistan'dan, 1923-1949 arasında Romanya'dan, 1924-1953 arasında Yugoslavya'dan, 1925-1989 arasında Bulgaristan'dan, 1950'de Doğu Türkistan'ın Çin İşgali sonrası Doğu Türkistan'dan, 1979'da yaşanan İran İslam Devrimi sonrasında İran'dan, 1980'lerin başında Sovyet işgali sonrası Afganistan'dan, ferdi kaçışların dışında, 1945, 1951, 1953 ve 1967 yıllarında Suriye'den, 1988'de Kuzey Irak'ta yaşanan Halepçe Katliamı ve 1991'deki Körfez Savaşı sonrasında yine Irak'tan, 1992-1998 arasında Bosna'dan, 1999'da Kosova'da meydana gelen olaylar sonrasında Kosova'dan ve 2001'de Makedonya'dan Türkiye'ye toplu göçler gerçekleşmiştir. Geçmişte kendisine sığınan mazlum halklara ırk ve din ayrımı yapmaksızın yardım elini uzatan Türkiye Cumhuriyeti bu gün bir mazlum halka daha el uzatma sorumluluğuyla karşı karşıyadır.

Kaynakça

Akbulat, E. F. Sayın, H. 2017: *Göçmen etnik kimlik dayanışması Balıkesir Orhanlı ve Atköy yerleşim birimleri örneği*. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi. Kriz, kimlik ve ötesi: kimlik siyaseti ve siyasetin kimliksizleşmesi, İstanbul: Ulusal Akademik Konferans.

Akbulat, E.F. 2017: *Uluslararası Göç Ağları ve Dayanışma Türkiye ve Suriye Çerkesleri Buluşması: İstanbul ve Balıkesir Orhanlı ve Atköy Yerleşim Birimleri Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Aslan, Cahit. 2011: 1864 Trajedisi, Sürgün/Exile 21 MAYIS / MAY 21 1864. Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı.

BBC.com, 2016: Syria: The story of the conflict, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26116868> 03.29.2017.

Berzeg, N. 2006: *Çerkesler Kafkas sürgünü: vatansız bırakılan bir halk*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.

Beydilli, Kemal. 2008: *Tarih, Osmanlı-Rus Münasebetleri* . Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 2008. c. 35. s. 253-265 Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA).

Chatty, Dawn. 2015: *Sürgünde Direniş: Modern Orta Doğu'da Çerkes Kimliği ve Aidiyet, Anavatanlarından Sürülüşlerinin 150. Yılında Çerkesler*. Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı.

Circassia Times English, 2015: *Syrian Circassians Refugees Rights*, <http://circassiatimesenglish.blogspot.com/2015/10/syrian-circassian-refugees-right-to.html> 04.01.2017.

Eurasia Review, 2012: *Syrian Unrest and The Dilemma of Circassian Repatriation Analysis*, <http://www.eurasiareview.com/19032012-syrian-unrest-and-the-dilemmaof-circassian-repatriation-analysis/> 01.01.2017

Global Britannica. 2017a: *Arab Spring*. <https://global.britannica.com/event/Arab-Spring> 18.2.2017

Global Britannica. 2017b: *Mohamed Bouazizi*. <https://global.britannica.com/biography/Mohamed-Bouazizi> 18.2.2017

Global Britannica. 2017c: *Sykes Picot Agreement*. <https://global.britannica.com/event/Sykes-Picot-Agreement> 18.2.2017

Hürriyet Daily News, 2013: *Syrian Circassians Wait for Trip Back to Russia* <http://www.hurriyetaailynews.com/syrias-circassians-wait-for-trip-back-to-Russia.aspx?pageID=238&nid=40925> 18.2.2017

Karpat, Kemal. 2001: *Çerkeslerin sürgünü, Avrupalı egemenliğinde Müslümanların konumu Çerkeslerin sürgünü ve Suriye'deki iskânı*. 1. Baskı. Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı.

Karpat, Kemal. 2013: *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Milliyet Gazetesi. 2013: Suriye Çerkeslerinin Ateşle İmtihanı <http://www.milliyet.com.tr/Suriye-cerkezlerinin-atesle-imtihani-gundem1686593/> 20.04.2017.

On Kavkaz, 2016a: *Kan, 150 Ölü, Çerkes Köylerinin Tahrip Olması, Onbinlerce Mülteci*, <http://onkavkaz.com/news/1456-krovavyi-2016-godpoltory-sotni-pogibshih-cherkesov-5-razrushennyh-aulov-desjatki-tysjachbezhe.html> 03.10.2017.

On Kavkaz, 2016b: *Suriye'den Kafkasya'ya Gelen Çerkesler Neden Avrupaya Gidiyorlar* <http://onkavkaz.com/posts/125-pochemu-siriiskiecherkesy-s-kavkaza-uezzhayut-v-evropu.html> 03.10.2017.

ORSAM. 2012: *Suriye Çerkesleri, Orsam Rapor No:130*, http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20121226_130turing.pdf 01.22.2017.

SAM (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Center for Stratejik Research) 2012; *Water Issues Between Turkey, Syria And Iraq* <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/WATER-ISSUES-BETWEEN-TURKEY-SYRIA-AND-IRAQ.pdf> 13.02.2018.

TRT HABER. 2016: *Kanada Suriyeli mülteci alımını geçici olarak durdurdu*. <http://www.trthaber.com/haber/dunya/kanada-suriyeli-multeci-alimini-gecici-olarak-durdurdu-231058.html> 12.10.2017

Türkiye Büyük Millet Meclisi (Türkiye Cumhuriyeti Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü) 2011; *Türkiye Cumhuriyeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Terör ve Terör Örgütlerine Karşı Ortak İşbirliği Anlaşması* <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-1009.pdf> 13.02.2018)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı 2017a. *Türkiye-AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar* http://www.mfa.gov.tr/implementation-of-turkey_eu-agreement-of-18-march-2016.en.mfa. 02.10.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2017b: *Suriye'nin Siyasi Görünümü* <http://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa> 02.10.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2017c. *Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri Türkiye'nin Suriye İhtilafına Yaklaşımı* <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> 13.02.2017

Uludağ, Süleyman. 2008: Müridizm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 2008. c. 32, s. 51.

Кавполит. 2015: *Прибытию беженцев из Сирии в РФ препятствует целая система мер.* <http://kavpolit.com/articles/repatriate-19694/> 03.02.2017.

Кушхабиев, Анзор Викторович. 2007: *Зарубежная черкесская диаспора: история и современность*. Учебное пособие. Нальчик: Научный центр Кабардино-Балкарии Российской академии наук.

Кушхабиев, Анзор Викторович. 2013: *Черкесы возвращаются на Родину: история, политика, социальная практика*. Нальчик: Научный центр Кабардино-Балкарии Российской академии наук.

Хотко, Самир. 2012: *Черкесы в Сирии в османскую эпоху и в XX веке.* <http://www.adygvoice.ru/newsview.php?uid=9059> 02.18.2017.

İnsan Hakları ve Eşitlik İlkeleri Temelinde Türkiye'nin Güncel Göç Politikası: Karşılıklı Uyum

Bekir GÜZEL*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti jeopolitik konumu nedeniyle geçmişten günümüze sürekli olarak farklı göç hareketlerinin içinde yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik özellikle imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde ve sonrasında yoğun kitlesel göç hareketleri gerçekleşmiştir. Bu hareketlilikler karşılıklı nüfus mübadeleleri, ülkeler arası işgücü transferleri, düzensiz göçler veya transit göçler gibi çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir. Günümüzde küreselleşme başta olmak üzere savaşlar, doğal afetler, ekonomik krizler ve benzeri pek çok gelişmenin de etkisiyle yaşanan olaylar; göç hareketlerinin farklılaşmasına, hızlanmasına, yoğunlaşmasına ve hacim olarak büyümesine yol açmaktadır. Bu durum ülkelerin göç politikalarıyla ilgili olarak yeni düzenlemeler yapma gerekliliğini de gündeme getirmektedir. Örneğin, 2011 yılından itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti'nde yaşanan olaylar nedeniyle milyonlarca insanın Türkiye sınırına gelip sığınma talebinde bulunması, Türkiye Cumhuriyeti özelinde mevcut göç politikalarının ciddi bir şekilde sorgulanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda 2013 yılında çıkarılan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) Türkiye'nin değişen göç politikalarının somut bir göstergesidir.

Bu kanun ile birlikte Türkiye'nin uzun yıllar boyunca İskân Kanunu (1934) temelinde soydaşlık bağı üzerinden şekillenmiş olan çok parçalı, bürokratik ve evrensel insan hakları değerlerinden uzak göç politikası büyük bir değişime uğramıştır. 2013 yılında uygulamaya konulan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile birlikte bireyin onuru, saygınlığı ve yüksek yararı korunmaya çalışılarak evrensel insan hakları ve eşitlik ilkeleri temelinde bir göç politikası oluşturulmaya çalışılmaktadır. Kanunda sosyal risk bağlamında gündeme gelen uyum, 4. Kısımda yer alan 96. Maddede ele alınmaktadır. Bu maddede yer alan uyum konusunun entegrasyon gibi hiyerarşik bir anlamın ötesinde, "karşılıklı uyum" olarak ele alınması evrensel insan hakları ve eşitlik ilkeleri açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Bu çalışmada, söz konusu bu ilkelerinden hareketle karşılıklı uyum kavramı üzerinden Türkiye'nin güncel göç politikası ele alınıp değerlendirilecektir.

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti¹ toprakları hem jeopolitik konumu nedeniyle hem de eski bir imparatorluğun merkezi olması sebebiyle kuruluşundan itibaren sürekli olarak göç hareketlerinin merkezinde yer almıştır. Bu göç hareketleri incelendiğinde Türkiye'nin bazı dönemlerde yoğun olarak göç alan, bazı dönemlerde ise yoğun olarak göç veren bir ülke konumunda olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmanın devamında Türkiye, göç alan bir ülke olarak ele alınacaktır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) 'nın tahminlerine göre son iki yüzyıl içinde yaklaşık 6 milyon göçmen, bugünkü Türkiye sınırları içine yerleşmiştir (GİGM, 2018). Bu yerleşim Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecine girmesiyle başlayarak 21. Yüzyılın ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye'ye yönelik gerçekleşen göçleri ele alan farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda söz konusu göç hareketleri çeşitli dönemler altında ele alınmaktadır. Örneğin Danış'a göre (2016:9) ilk dönem yeni kurulan ulus-devletin nüfusunu millileştirmeyi hedefleyen ve soydaşların kabulünü esas alan *milli dönem*dir. Bu dönemi 1990'lardaki küreselleşme ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi nedeniyle bölgedeki siyasî ve ekonomik dengelerin altüst olması sonucunda ortaya çıkan *küresel dönem* takip etmektedir. Son olarak da *Arap Baharı* olarak adlandırılan halk hareketleri sonucunda Türkiye'ye gelen Suriyeliler ile başlayan ve Osmanlıcı ya da Müslüman-muhafazakâr ifadelerle tanımlanan *post-milliyetçi neo-Osmanlı dönemi* yer almaktadır (Danış, 2016:9).

Türkiye'ye yönelik en yoğun göç hareketliliği millileştirme dönemi olarak da tanımlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından hemen sonraki süreçte yaşanmıştır. Buna göre, ilk kitlesel hareketlilik 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Konferansı sürerken imzalanan *Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme* ile Türk-Yunan mübadelesi olarak gerçekleşmiştir. Bu göç hareketi, Cumhuriyet döneminin ilk ve en önemli göç hareketi olarak kabul edilmektedir. 1923 yılında başlayan bu mübadeleden sonra; 1924 yılında Makedonya'da yaşayan Türkler, 1925 yılında ise Bulgaristan'daki Türkler Anadolu topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Bu hareketler Balkanlardaki çeşitli ülkelerden gerçekleşen göçlerle birlikte 1990'lı yıllara kadar aralıklarla devam etmiştir. Bu süreçte Türkiye, Yunanistan örneğinde olduğu gibi göçmen gönderen ülkelerle çeşitli anlaşmalar yaparak bu göç sürecini yasal bir zeminde gerçekleştirme politikası benimsemiştir. Bulgaristan ile 1925 yılında imzalanan *Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi* ile 1968 yılında imzalanan *Türkiye-Bulgaristan Yakın Akraba Göçü*

¹ Bu çalışmanın devamında "Türkiye Cumhuriyeti" ifadesi "Türkiye" olarak kısaltılarak kullanılacaktır.

Anlaşması, Yugoslavya ile 1953 yılında imzalanan *Serbest Göç Anlaşması* bu ikili anlaşmalara örnektir (GİGM, 2018). Ancak Türkiye'ye yönelik gerçekleşen göç hareketleri her zaman ülkeler arası ikili anlaşmalar çerçevesinde gerçekleşmemiştir. Özellikle günümüzde düzensiz göç hareketleri başlığı altında ele alınan göç hareketleri incelendiğinde, Türkiye'nin farklı dönemlerde bireysel ya da kitlesel olarak çeşitli göç hareketlerine maruz kaldığı görülmektedir. Bu dönemlerle ilgili sınıflandırmalarda 1979-1987 yılları arasında gerçekleşen göç hareketleri *fertilizasyon dönemi*; 1988-1993 yılları arasında gerçekleşen göçler *olgunlaşma dönemi*; 1994-2000 yılları arasında gerçekleşen göç hareketleri *doğgunluk dönemi*; ve 2001 yılından sonra gerçekleşen göç hareketleri ise *dejenerasyon dönemi* olarak sınıflandırılmaktadır (İçduygu & Aksel, 2012: 12). Bu göç hareketlerinin, yapılan sınıflandırmalara ve adlandırmalara paralel olarak her geçen gün artarak devam ettiği istatistiki bilgilerle de doğrulanmaktadır. 2001 yılı ve sonrasında Müslümanların yoğun olarak yaşadığı (Ortadoğu, Orta Asya, Güney Doğu Asya ve Kuzey Afrika gibi) coğrafyalarda yaşanan olaylar sonucunda başta Suriye olmak üzere Irak, İran, Afganistan ve Somali gibi ülkelere Türkiye'ye yoğun sığınma ve uluslararası koruma talepleri olmuştur. Özellikle 2011 yılında Arap Baharı ile başlayan olaylar neticesinde Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşı milyonlarca kişi komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bu ülkenin kuzey komşusu olması, Türkiye'yi bu göç hareketlerinin hedef ülkelerinden biri haline getirmiştir. GİGM'nin 2017 yılı sonu verilerine göre geçici koruma statüsü kapsamında Türkiye'de kayıtlı bulunan 3.424.237 Suriye vatandaşı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra GİGM'nin 2015 yılı göç raporuna göre 2005 yılından 2015 yılı sonuna kadar 216.351 kişi de uluslararası koruma statüsü başvurusu yapmıştır. Rapor incelendiğinde bu başvuru sayısının her geçen yıl artarak devam ettiği görülmektedir. 2005 yılında 2.935 uluslararası koruma başvurusu yapılmışken; 2006 yılında 3.550; 2010 yılında 8.932; 2014 yılında 34.112 uluslararası koruma başvurusu yapılmıştır. 2015 yılında ise uluslararası koruma başvuru sayısı 2014 yılına göre % 64'lük bir artış ile 64.232'ye yükselmiştir. Bu sayı 2016 yılında 66.167 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlarla Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ve EFTA ülkeleri sıralamasında geçici koruma başvurularında ilk sırada yer alırken; uluslararası koruma başvurularında ise Almanya, İtalya ve Fransa'nın ardından 4. sırada yer almaktadır (GİGM, 2018). Tüm bu veriler son dönemlerde Türkiye'ye yönelik artarak devam eden göç hareketlerini ortaya koymaktadır. Bu niceliksel artış, ülkede gerekli tedbirlerin alınması ve çeşitli politika belgelerinin hazırlanması gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Özellikle 2011 yılından itibaren Suriye sınırında gerçekleşen kitlesel göç hareketleri Türkiye'nin mevcut göç politikalarında önemli düzenlemelerin ve değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur. Bu

çalışmada Türkiye'nin mevcut göç politikası insan hakları ve eşitlik ilkelerinden hareketle ele alınıp incelenecektir.

2. Kavram Olarak İnsan Hakları ve Eşitlik

Kavramsal olarak Antik dönem Stoacılarına kadar uzanan, terimsel olarak da ilk defa Fransızcada² kullanılan insan hakları, 1789 yılında başlayan ve devam etmekte olan Yakın Çağ içinde en çok gündeme gelen ve tartışılan kavramlardan biridir. Bu tarihsellik açısından ele alındığında insan haklarının, insanlığın geçmişten günümüze biriktirdiği sosyal, kültürel ve felsefi değerlerin bir birikimi olduğu ifade edilebilir. Bu yüzden Küçükkaraca'nın (2013:87) da ifade ettiği üzere insan hakları doğası gereği evrensel olanla ve tüm insanlıkla ilgilidir. En genel anlamıyla insanların doğuştan sahip oldukları haklar olarak ifade edilen bu kavramla ilgili olarak farklı bilimsel yaklaşımların farklı tanımlamaları olabilmektedir. Örneğin, pozitivist paradigma insan haklarını, hukuksal temelde korunması ve garanti altına alınması gereken bireysel çıkarlar (Karan, 2006:6) olarak ifade ederken; yorumsamacı paradigma insan haklarını bireyin kendisine tanıdığı ve sınırlarını çizdiği hareket alanı olarak ifade edebilmektedir. İnsan hakları tarihsel açıdan gelişim dönemlerine göre ana hatlarıyla üç kuşak altında sınıflandırılmaktadır. Birinci kuşak insan hakları olarak sınıflandırılan haklar vatandaşlık ve politik haklardır. İkinci kuşak haklar daha geniş bir alanda ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kapsamaktadır. 1970'li yıllardan itibaren yaşanan gelişmelere bağlı olarak tanımlanan üçüncü kuşak insan hakları da topluluk ya da dayanışma hakları olarak ifade edilmektedir (Küçükkaraca, 2013:88).

İnsan hakları temelde *hak* kavramı ile anlam kazanmaktadır. Öte yandan hak kavramı ile eşitlik kavramı arasında oldukça yakın bir ilişki bulunmaktadır. İnsanlara tanınan haklar hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm insanlara eşit olarak tanınmıştır. Bu durumda insan hakları ile eşitlik kavramları arasındaki ilişki daha net ortaya çıkmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 1. maddesinde “*Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.*” denilerek hak ile eşitlik arasındaki ilişkiye vurgu yapılmaktadır. Eşitlik kavramının enformel yapılar içinde zaman zaman *benzerlik*, *eşlik* veya *aynılık* gibi farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Oysaki hukuki ve bilimsel bağlamda eşitlik herhangi bir şeyin bireyler veya paydaşlar arasında dengeli biçimde bölüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır

² *Droit de l'homme* (Bu kelime aslında ilk zamanlarda insan (kadın&erkek) yerine “erkek hakları” olarak kullanılmıştır.)

(Urhan, 2016:109). Eşitlik kavramıyla ilgili olarak bireylerin veya paydaşların arasında dengeli bir şekilde bölüştürülmesi öngörülen nosyonun yapısına bağlı olarak birbirinden farklı eşitlik kavramlarından söz etmek mümkündür. Urhan (2016:103) eşitlik kavramının en yaygın olarak kullanılan üç şeklini *kurumsal eşitlik*, *biçimsel eşitlik* ve *fırsat eşitliği* olarak sınıflandırmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin güncel göç politikası *karşılıklı uyum* çerçevesinde ele alınırken *insanların eşit doğdukları* fikrini içeren kurumsal eşitlik temelinden hareket edilecektir. Kurumsal eşitlik fikrinin temelinde yer alan bu düşünce yapısı insan haklarının temelinde yer alan düşünce yapısına da paralellik göstermektedir.

3. Geçmişten Günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nin Göç Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren uygulanan göç politikalarına baktığımızda Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma izleri görmemiz mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısı içinde, özellikle son dönemlerde toprak kayıplarına bağlı olarak giderek artan göçmen nüfusu kontrol altında tutmak ve yönetmek için gerekli tedbirlerin alınması öncelikli bir iç politika meselesiydi. Ayrıca imparatorluğun dışa göç hareketleri nedeniyle azalan nüfusunun yeniden arttırılması ve ortaya çıkması muhtemelen sosyolojik, ekonomik, politik ve kültürel sorunların önüne geçilmesi de amaçlanmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde liberal bir göç ve iskân politikası benimsemiştir (Kale, 2015: 155). Bu politik anlayışın ulus-devlet tezahürüyle kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti tarafından da nüfusun millileştirilmesi amacıyla uygulanmaya devam edildiği görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de göçün serbest olmadığı; aksine denetimli ve zorunlu olduğu ve düzenin yeniden kurulması için iskân kurumunun kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde karşımıza çıkan en önemli fark, yeni kurulan ülkenin ulusal sınırlarının belirlenmesi ve bir iç - dış göç ayrımının yapılmaya başlanmasıdır (İçduygu, Erder & Gençkaya, 2014:100). Bu bağlamda ilk olarak 1934 tarihli *2510 sayılı İskân Kanunu* kabul edilip uygulamaya koyulmuştur. Bu kanunda yer alan 1. Fesıl'da kimlerin muhacir (göçmen) kimlerin mülteci olarak kabul edileceği açık bir şekilde tanımlanmaktadır.

Madde 3 — *Türkiye'de yerleşmek maksadı ile dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emrile kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti karar ile tesbit olunur.* (Resmi Gazete, 1934)

Bu maddede yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye Cumhuriyeti tarafından muhacir olarak kabul edilebilme şartı Türk soyuna sahip olmaya bağlanmıştır. Bu durum bir sonraki maddede *Türk kültürü* olarak daha kapsamlı bir şekilde ifade edilmektedir.

Madde 4 — *A : Türk kültürüne bağlı olmayanlar,*

B : Anarşistler,

C : Casuslar,

Ç : Göçebe çingeneler,

D : Memleket dışına çıkarılmış olanlar, Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar. (Resmi Gazete, 1934)

Bu maddenin A bendindeki *Türk kültürüne bağlı olmayanlar* ifadesiyle aslında muhacir olma şartı Türk kültürüne sahip olma özelliğine bağlanmıştır. Görüldüğü üzere bunun dışında kalan pek çok kesim de kapsam dışında tutulmuştur. Bu ifade ve sınırlama açık bir şekilde yeni kurulan ulus-devlet anlayışının temel felsefesini yansıtmaktadır. Kanunun 6. Maddesinin B bendinde muhacir olarak ülkeye alınanların İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla hemen vatandaşlığa alınacağı ve devletten iskân isteyip istememe durumuna göre istedikleri yere yerleşebilecekleri ifade edilmektedir³. Ancak Türk soyundan olmayan ve mülteciler olarak tanımlanan kişiler ya da gruplar için durum biraz farklıdır. Bu kişiler ya da gruplar devletten iskân yardımı istemeseler bile devletin kendilerine göstereceği yere yerleşmek zorundadırlar. Bu uygulamalarda görüldüğü üzere 2510 sayılı kanunda, Türk soyundan olanlara yönelik hem vatandaşlık hem de iskân kolaylığı sağlanmaktadır. Bu uygulama evrensel insan hakları ve eşitlik ilkeleri bağlamında ele alındığında, söz konusu değerlerden oldukça uzak olduğu görülmektedir. Ancak dönemin iktisadi, idari, siyasi, ekonomik ve benzeri şartları göz önüne alındığında söz konusu ilkelerin aslında pek çok ülkedeki benzer uygulamalarda da gündeme gelmediği görülmektedir.

Nüfusun millileştirilmesi anlayışına dayanan bu uygulama uzun yıllar devam etse de küreselleşme ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreçte bu uygulamanın esnekleştirildiği görülmektedir. Zaman içinde Türkiye'ye yönelik mevcut göç hareketlerini kontrol etmek, düzenlemek ve yönetmek için farklı yasal mevzuatlar oluşturulmuştur. 5682

³ Madde 7 — *A: Türk ırkından olup Hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeğe serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler Hükümetin göstereceği yerlere gitmeğe mecburdurlar. (Resmi Gazete, 1934)*

sayılı Pasaport Kanunu (1950), *5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun* (1950), *403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu* (1964) ile *4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun* (1964) göç politikalarının uygulamasında kullanılan yasal mevzuatlardan bazılarıdır. Üst bölümde bahsi geçen bu yasal mevzuatlar içinde bulunan dönemin şartları ve ihtiyaçları doğrultusunda zaman zaman güncellenmekte ve/veya değiştirilmektedir. Son dönemde Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, neo-liberal dönüşüm, küreselleşme, küresel terörizm ve Arap Baharı gibi uluslararası etkileri olan gelişmeler neticesinde Türkiye'nin göç politikasında çok köklü bir değişim gerçekleşmiştir. Bu değişim esas itibariyle 2013 yılında kabul edilen *6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* (YUKK) ile gerçekleşmiştir. Bu kanunla birlikte bütünsellikten uzak, çok parçalı ve genellikle koordinasyon sorunlarının yaşandığı bir mevzuat yapısı ortadan kaldırılmıştır. Böylece Türkiye'nin göç politikalarında insan hakları ve eşitlik ilkelerini temel alan ve bu yaklaşımı karşılıklı uyum anlayışıyla somutlaştıran yeni bir dönem başlamıştır.

4. Yeni Bir Bakış Açısı: Karşılıklı Uyum

2000'li yıllardan itibaren tüm dünyada hızla artan göçmen, sığınmacı ve mülteci hareketlerine bağlı olarak Türkiye'de yeni, modern ve evrensel değerlere uygun bir yasal mevzuatın oluşturulması gerekliliği tartışılmaktaydı. Zira bu dönemde yürürlükte olan yasal mevzuat içinde evrensel insan hakları ve eşitlik değerlerine uygun olmayan bazı kullanımlar ve ifadeler yer almaktaydı. Örneğin, *Pasaport Kanunu*'nun 8. maddesinde, Türkiye'ye girmesi yasak olan kişiler “*serseriler ve dilenciler*”, “*delilikle veya bulaşık hastalıkla mâlûl olanlar*”, “*beyaz kadın ticareti yapanlar*” ve benzeri olarak tanımlanmıştır. Benzer bir şekilde *Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki Kanun*'un 21. maddesinde, “*tâbiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan Çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmıyan yabancı göçebelerin*” sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı'nın yetkili olduğu belirtilmiştir (Erten, 2015:7). Ancak günümüzde bu ifadeler bireyleri küçük düşürücü, aşağılayıcı, dışlayıcı veya onlara hakaret edici anlamlar içerdiği gerekçesiyle kabul edilmemektedir. Bu yüzden pek çok uluslararası belge güncellenerek benzer ifadelerden arındırılmıştır. Öte yandan 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye aday ülke statüsüne taşınması pek çok alanda kamusal reformları ve düzenlemeleri de gerekli kılmaktadır. Böyle bir ortamda yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanan YUKK, 04.04.2013 tarihinde kabul edilerek 11.04.2013 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bu yeni kanun çerçevesinde niceliksel ve niteliksel olarak değişen göç hareketlerine cevap vermede yetersiz kalan *Yabancıların Türkiye'de İkamet*

ve Seyahatleri Hakkında Kanun, Pasaport Kanunu ve Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun gibi yasal mevzuat belgeleri de yürürlükten kaldırılmıştır.

6458 sayılı bu kanunun temel amacı 1. maddede “*yabancıların Türkiye’ye girişleri, Türkiye’de kalışları ve Türkiye’den çıkışları ile Türkiye’den koruma talep eden yabancılara sağlanacak korumanın kapsamı ve uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemek ve İçişleri Bakanlığı’na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarını düzenlemektir.*” şeklinde ifade edilmektedir. Kanunun kapsamı ise bir sonraki maddede “*yabancılarla ilgili iş ve işlemleri; sınırlarda, sınır kapılarında ya da Türkiye içinde yabancıların münferit koruma talepleri üzerine sağlanacak uluslararası korumayı, ayrılmaya zorlandıkları ülkeye geri dönemeyen ve kitlesel olarak Türkiye’ye gelen yabancılara acil olarak sağlanacak geçici korumayı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün kuruluş, görev, yetki ve sorumluluklarını kapsar.*” ifadeleriyle belirtilmektedir. Kanunun kapsamı incelendiğinde Türkiye’deki göç mevzuatına ilk defa dâhil olan bazı hususların ve alanların olduğu görülmektedir. İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü⁴ adı altında yeni bir idari kurumun oluşturulacak olması YUKK içindeki en önemli yeniliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

YUKK’un kapsamı içinde en dikkat çekici iki nokta *uluslararası koruma* ve *geçici koruma* kapsamlarıdır. Uluslararası koruma kapsamı içinde yer alan *şartlı mülteci* ve *ikincil koruma* statüsü ile *geçici koruma* statüsü Türkiye’nin yasal göç mevzuatları içinde ilk defa kullanılan kavramlardır. Bu açıdan bakıldığında YUKK oldukça yenilikçi bir kanun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu koruma türleri kapsamında değerlendirilen kişilerin geldikleri ülkeye geri gönderilmemeleri kanunun 2. Kısımında güvence altına alınmaktadır. Buna göre YUKK “*kapsamındaki hiç kimse, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemez.*” denilmektedir (madde 4). Kanunda yer alan bu maddede herhangi bir ülke, din, dil, ırk vb. özellik ya da şart belirtilmeden herkesin bu kapsama dâhil ediliyor olması evrensel insan hakları ve eşitlik ilkeleri açısından oldukça önemli bir ifadedir. Özellikle son yıllarda AB ülkelerinde göçmen, sığınmacı ve mülteci bireylerin izinsiz girişlerinin önlenmesi, izinsiz girişlerin tespiti halinde koşulsuz sınır dışı edilmeleri veya geri kabul anlaşmaları ve benzeri uygulamalarla geri

⁴ Bu yasanın hazırlanma sürecinde göç alanında çalışan bürokratlar, uzmanlar ve akademisyenler arasında yeni oluşturulacak göç politikalarının yönetimi ve sürdürülebilirliği için bir Göç Bakanlığı’nın kurulması gerektiği yönünde ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Ancak nihayetinde göç politikaları ile ilgili olarak bir genel müdürlüğünün kurulmasına karar verilmiştir.

göndermeme ilkesi ruhuna ters uygulamaların yaygınlaşmasına karşın Türkiye'nin benimsediği bu bakış açısı ve politika oldukça önemlidir. Kanunda uluslararası korumanın kapsamı içinde *mülteciler, şartlı mülteciler ve ikincil koruma* altındakiler yer almaktadır (Kısım 3/ Bölüm 1). Geçici koruma kapsamı da 91. maddede “*ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılar*” olarak ifade edilmektedir (Kısım 3/ Bölüm 4). Bugün geçici koruma statüsü kapsamında 2011 yılında Suriye’de yaşanan olaylardan sonra Türkiye’nin güney sınırına gelerek kitlesel olarak sığınma talebinde bulunan Suriyeli vatandaşlar ele alınmaktadır. Ancak bu kanun sadece Suriyeli vatandaşlara özgü bir geçici koruma statüsü öngörmemektedir. YUKK ilerleyen yıllarda Türkiye’nin farklı sınırlarında yaşanabilecek benzer kitlesel sığınma taleplerinde de uygulamaya girecek bir çerçeve sunmaktadır. Üstelik Türkiye’nin jeopolitik, ekonomik, kültürel ve sosyolojik konumuyla uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamında yer alan veya alabilecek kişiler göz önüne alındığında kanunun kapsayıcılığının oldukça geniş olduğu görülmektedir.

YUKK ile Türkiye’nin göç mevzuatında ilk defa yer alan ve ülkenin göç politikalarının evrensel insan hakları ve eşitlik ilkeleri içinde değerlendirilmesine büyük katkı sağlayan bir diğer konu uyumdur. Kanun kapsamında koruma altına alınan veya alınması öngörülen kişilerin toplumsal yaşama katılımı ve sosyal uyumlarının sağlanması amacıyla ele alınan *uyum* konusu 96. maddede yer almaktadır. Uyum konusu bugün hâlâ pek çok ülkenin göç mevzuatlarında entegrasyon başlığı altında ele alınmaktadır. Ne var ki bu konu, YUKK içinde uyum başlığı altında ele alınmaktadır.

Madde 96 – (1) *Genel Müdürlük, ülkenin ekonomik ve mali imkânları ölçüsünde, yabancı ile başvuru sahibinin veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ülkemizde toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve ülkemizde, yeniden yerleştirildikleri ülkede veya geri döndüklerinde ülkelerinde sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir.*

Yukarıda da görüldüğü üzere 96. madde uluslararası koruma ya da geçici koruma statüsü altında olan bireylerin toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve üçüncü kişilerin yardımına ya da aracılığına ihtiyaç duymadan bağımsız olarak hareket edebilmelerini sağlamak amacıyla çeşitli çalışmaların yürütülmesini öngörmektedir. Bu kanunda entegrasyon kavramı

içinde yer alan tahakküm ve hiyerarşi gibi insan hakları ve eşitlik ilkelerinden uzak bir anlayışın yerine toplumsal bütünleşmeyi ve katılımı öngören karşılıklı uyum anlayışının benimsendiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu anlayış içinde hem yerleşik toplum hem de yeni gelen kişi, grup ya da topluluk tamamen eşit bir çerçeve içinde kurgulanmaktadır. Burada toplumsal yaşama katılım ve sosyal uyum sadece yeni gelenden beklenen bir süreç değil; yerleşik olarak bölgede bulunanların da çaba sarf ettiği, kolaylaştırıcı ve uzlaştırıcı olduğu bir süreçtir. Bu noktada eğitim, sağlık, istihdam, dil, tarih, kamusal alan, kültürel yapı ve benzeri pek çok alanda karşılıklı bilgi, beceri ve değer kazanılması söz konusu olmaktadır. Bu alanlar içindeki birleştirici ve temel alan şüphesiz ki eğitimidir. Eğitim temelinde karşılıklı olarak tüm bireylerin bilgilendirilerek uyumlaştırılması hedeflenmektedir. Kanunda da bu amaç doğrultusunda 96. maddenin 2. ve 3. bendinde GİGM tarafından çeşitli eğitimlerin düzenlenmesi öngörülmektedir.

Madde 96 – (2) Yabancılar, ülkenin siyasi yapısı, dili, hukuki sistemi, kültürü ve tarihi ile hak ve yükümlülüklerinin temel düzeyde anlatıldığı kurslara katılabilir.

(3) Kamusal ve özel mal ve hizmetlerden yararlanma, eğitime ve ekonomik faaliyetlere erişim, sosyal ve kültürel iletişim, temel sağlık hizmeti alma gibi konularda kurslar, uzaktan eğitim ve benzeri sistemlerle tanıtım ve bilgilendirme etkinlikleri Genel Müdürlükçe kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarıyla da iş birliği yapılarak yaygınlaştırılır.

Yukarıda da görüldüğü üzere YUKK ile uyumlaştırma çalışmaları kapsamındaki eğitim faaliyetleri çeşitli kurslar ya da bilgilendirilme etkinlikleri adı ile ifade edilmektedir. Burada pek çok alanda kamu ve üçüncü sektör (sivil toplum kuruluşları) paydaşlarının işbirliğiyle farklı eğitim teknikleri kullanılarak kapsayıcı çalışmaların yürütülmesi ve yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Kamunun yanında üçüncü sektör ile işbirliğine gidilmesi verilecek olan eğitimlerin sivilleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. 96. maddenin 3. bendinde ifade edilen bu husus gerçekleştirilmesi planlanan uyum çalışmalarının entegrasyon ve kısmen de asimilasyon anlayışından uzak bir çerçevede ele alındığının ortaya konulması açısından ayrıca önemlidir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Göçün günümüzde temel bir insan hakkı olduğu anlayışından hareketle hazırlanan bu çalışmada, ülkelerin öncelikli olarak denetim, *güvenlikleştirme*⁵ ve yönetim temelinde ele aldığı

⁵ Kopenhag Ekolü tarafından literatüre kazandırılan bir kavramdır. (Detaylı bilgi için bkz. Buzan Barry, Ole Waever, Jaap de Wilde (1998), Security: A New Framework For Analysis. Boulder: Lynne Rienner.)

göç politikaları; Türkiye örneğinde insan hakları ve eşitlik ilkeleri bağlamında ele alınmıştır. Buradaki temel amaç giderek yoğunlaşan göç hareketleri sonucunda gündeme gelen toplumsal bütünlüğü sağlamak amacıyla yeni gelen ile yerleşik olan arasında birleştirici unsurların saygılı ve eşit bir ilişki içerisinde oluşturulmasıdır. Oysaki 21. yüzyılda pek çok ülkenin *güvenlikleştirme* ekseninde ele aldığı ve yansıttığı göç söyleminde X ve Y toplumu olarak iki karşıt kutup oluşturulmaktadır. Bu kurgu içinde X toplumu Y toplumunun akınlarıyla istila edilmekte veya zayıflatılmaktadır. Dolayısıyla yerleşik olan X toplumu olduğu şekliyle kalamayacaktır; çünkü yeni gelenler, X toplumunu pek çok açıdan yeniden şekillendireceklerdir. X toplumunun kimliği, nüfus içinde meydana gelen değişim ile farklılaşacaktır. Bu söylem şekline bakıldığında *istila*, *diğerleri* ve *kimlik* gibi öğelerin güncel göç karşıtı söylem içerisinde sıkça kullanıldığı görülebilmektedir (Mandacı ve Özerim, 2013:108). Toplumsal alanda üretilen ve yaygınlaştırılan bu söylem zamanla psikolojik, ekonomik, kültürel ve hukuki alanda da karşılık bulmaktadır. Buna karşın Türk hukukunda yabancıların temel hak ve özgürlükleri konusunda benimsenen sistem *eşitlik* ve *genellik* üzerine kurulmuştur. 1982 Anayasası'nın 10. Maddesinde belirtildiği üzere herkesin, dil, din, ırk, renk, cinsiyet, felsefî inanç, siyasî düşünce, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu hükme bağlanmış ve teminat altına alınmıştır. Bireylere sağlanan temel hak ve özgürlükler de genel kural olarak, yabancı-vatandaş ayırımı yapılmaksızın güvence altına alınmıştır (Erten, 2015:5).

Ancak Türkiye'de 1982 Anayasası'nın kabulünden sonra çıkarılan ya da yürürlükte olan göç mevzuatı incelendiğinde, düzenlemelerin yabancılar söz konusu olduğunda *eşitlik* ve *genellik* ilkelerine pek uygun olmadığı ve bu uygunsuzluğun uygulamada çeşitli hak kayıplarına neden olduğu bilinmektedir. Bu durumun ve uygunsuzluğun ortadan kaldırılması amacıyla 2013 yılında yürürlüğe giren YUKK oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada kanunda yer alan uyum konusu evrensel insan hakları ve eşitlik ilkeleri temelinde karşılıklı uyum çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak bu konu dışında YUKK içinde yer alan geri gönderme yasağı, uluslararası koruma ve geçici koruma gibi söz konusu ilkelere örnek teşkil edebilecek çok sayıda başlık yer almaktadır. Bu başlıkların hepsinde temel amaç hiçbir dini, siyasi, etnik, mezhepsel, inançsal, dilsel ve benzeri ayırım gözetmeksizin zor durumda olan, zulme uğrayan, korku yaşayan veya hayati tehlikesi bulunan ya da bu tür durumlar içinde bulunma ihtimali olan herkese sığınma hakkı tanımaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin güncel göç politikası içinde yer alan bu anlayışın ve uygulamaların temelinde yer alan düşünce evrensel insan hakları ve eşitlik ilkeleridir. Bu

açından ele alındığında, her ne kadar uygulamada bir takım eksiklikler ve sorunlar yaşanıyor olsa da, Türkiye'nin oldukça evrensel ve modern bir göç politikasına sahip olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Danış, D. (2016). Türk Göç Politikasında Yeni Bir Devir: Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Suriyeli Mülteciler, *Saha Dergisi*.
- Erten, R. (2015). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hakkında Genel Bir Değerlendirme, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 1.
- İçduygu, A. & Aksel, D. B. (2012). *Türkiye’de Düzensiz Göç*, Ankara: Uluslararası Göç Örgütü Türkiye.
- İçduygu, A., Erder, S. & Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*, İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi Proje Raporları 1/2014
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2013). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK), sayfa 1, T. C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 3, Ankara.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). Kitlesel Akınlar http://www.goc.gov.tr/icerik3/kitlesel-akinlar_409_558_559 [Erişim Tarihi: 21.01.2018]
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). Uluslararası Koruma http://www.goc.gov.tr/icerik6/uluslararasi-koruma_363_378_4712_icerik [Erişim Tarihi: 21.01.2018]
- Kale, B. (2015). Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri, (içinde) *Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler* (Derleyen: M. Murat Erdoğan & Ayhan Kaya), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Karan, U. (2006). Türkiye’de Sosyal Hakların Mahkemeler Önünde İleri Sürülebilirliği Ve Yüksek Yargı Organlarının Sosyal Haklara Yaklaşımı, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı (İnsan Hakları Hukuku).
- Küçükkaraca, N. (2013). İnsan Hakları, Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmet, (içinde) *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları* (Yayına Hazırlayanlar: Hakan Acar, Nilüfer Negiz, Elvettin Akman), Ankara: Maya Akademi Yayın Dağıtım Eğitim Danışmanlık.

Mandacı, N. & Özerim, G. (2013). Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa’da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 39 (Güz 2013), s. 105-130

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, <http://www.danistay.gov.tr/upload/insanhaklarievrenselbeyannamesi.pdf> [Erişim Tarihi: 21.01.2018]

T.C. Resmi Gazete (1934). İskân Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf> [Erişim Tarihi: 22.01.2018]

Urhan, V. (2016). Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük, Kaygı, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 26, ISSN: 1303-4251

Chapter 4:
Migration and Cultural Interaction
Göç ve Kültürel Etkileşim

Osmanlı Zorunlu Göç Tarihi Üzerine Bir Kavramsal Tartışma: Doğu Avrupa Yahudileri Örneği

Ayşe Hümeysra TÜYSÜZ*

Özet

Günlük dilde ve birçok akademik çalışmada *muhacir* ve *göçmen* kavramları eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Benzer şekilde, göç etmeye zorlanan ve yerlerinden edilenler için de *mülteci* ve *muhacir* kavramları eş anlamlı olarak kullanılır. Ancak bu kavramlar, arşiv belgelerinde farklı bağlamlarda, farklı insan gruplarını tarif etmek için kullanılmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı zorunlu göç tarihi araştırmalarında karşılaşılan bu kavram karmaşasına ve bununla alakalı teorik tartışmalara, göç ve mültecilik çalışmaları perspektifinden cevap aranacaktır.

İlk olarak, *muhacir*, *göçmen* ve *mülteci* kavramlarının sözlük anlamları karşılaştırılacaktır. Bu kavramlar arasındaki fark, literatürde ve arşiv belgelerinde kullanıldıkları bağlamlar ve örnekler üzerinden irdelenecektir. Literatürdeki muhacir kavramı ve kapsamıyla alakalı tartışmalar üzerinde durulacaktır. Ayrıca, spesifik olarak, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Osmanlı topraklarına gelen doğu Avrupa ve Rusya Yahudileri için hangi kavramların tercih edildiğine yer verilecektir. Muhacirliğin dinden ziyade göç edenlerin tabiiyetiyle bağlantılı olduğu arşivden örneklerle gösterilecektir. Göç ve mültecilik çalışmaları disiplinlerinin Osmanlı göç tarihi alanına terminolojik ve metodolojik açıdan muhtemel katkısı tartışılacaktır.

* İstanbul Üniversitesi

Göç kelimesi en genel haliyle bireylerin ya da toplumsal kümelerin yerleşmek üzere bir yerden başka bir yere gitmeleri şeklinde tanımlanır¹. Göçmen ise göç fiilinin öznesi olan, yaşadığı yerden ayrılarak başka yere yerleşmek üzere gidenleri ifade etmek için kullanılır. Göç rejimleri ve göçmenler sosyoloji ve göç araştırmaları alanında çeşitli kategorilerde incelenmiş ve birçok araştırmaya konu olmuştur. Oluşturulan kategoriler büyük ölçüde göçmenleri göç etmeye sevk eden sebeplere ve göç edenlerin niyetlerine dayanır. Bu alandaki en temel ayrım gönüllü ve zorunlu göç ile ekonomik göçmen ve mülteci arasındadır.

Osmanlı'da göç alanında oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Bu çalışmalarda ve arşiv belgelerinde, herhangi bir şekilde (zorunlu veya gönüllü) göç eden kişi ve grupları ifade etmek için kullanılan birden fazla kavram mevcuttur. Göçmen, muhacir, mülteci en yaygın kullanılan kavramlardır. Bu kavramlar bazı durumlarda eşanlamlı olarak kullanılırken, farklı bağlamlarda farklı grupları ifade etmek için de kullanılıyor. Bu tebliğde, göçmen, muhacir, mülteci kavramlarının Osmanlı göç tarihi alanındaki çalışmalarda ve Osmanlı belgelerindeki kullanımı üzerinde durulacaktır.

Göç çalışmaları alanında yapılan çalışmalar daha çok İngilizce olduğu için göç ile alakalı birkaç İngilizce kavramı açıklamak yerinde olacaktır. İngilizce'de genel anlamda bir yerden bir yere göç edenler için *migrant*, kendi ülkesinden ayrılanlar için *emigrant* (nüfus azaltıcı), başka bir ülkeye yerleşenler için de *immigrant* (nüfus artırıcı) kavramları kullanılmaktadır. *Immigrant* genel olarak daha iyi hayat şartları için, çoğunlukla ekonomik sebeplerle göç edenleri ifade eder. Mülteci anlamına gelen *refugee* (Fransızca'da *réfugié*) kelimesi ilk kez 1685 yılında, Fransa'da Protestanlığın yasaklanmasıyla, Protestanların Fransa'yı terk ederek İngiltere'ye sığınmaları sırasında kullanılmıştır. *Immigrant* kelimesi genel olarak kendi rızalarıyla ve çoğunlukla ekonomik sebeplerle göç edenler için kullanılırken, *refugee* çeşitli sebeplerle göç etmeye zorlananlar için kullanılmaktadır.

Osmanlı'daki göçler üzerine yapılmış İngilizce çalışmalarda göç eden insan ve gruplar için *immigrant*, *emigrant* ve *refugee* tabirleri kullanılmaktadır. Osmanlı göç

¹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a82f05e8bc8b3.21995652

tarihi alanında uzun zamandır çalışan ve en çok eser veren tarihçilerden olan Kemal Karpat, çoğunlukla muhacir'in literal çevirisi olan *emigrant* ve nadiren de *immigrant* tabirlerini kullanır². Karpat'ın talebesi ve izleyicisi olan tarihçiler de benzer şekilde bu tabirleri tercih etmiştir³. Günümüzde yapılan daha güncel çalışmalarda ise göç edenler için *refugee* tabiri daha çok kullanılmaya başlanmıştır⁴. *Refugee* tabirinin yaygınlaşması Mültecilik ve Zorunlu Göç Araştırmaları alanının yeni bir akademik disiplin olarak kabul görmesiyle alakalıdır⁵.

Osmanlı arşiv belgelerinde göç edenleri ifade etmek için *muhacir* tabiri yaygın olarak kullanılırken, Osmanlı göç tarihi alanında yapılan Türkçe çalışmalarda ise genellikle Arapça kökenli *muhacir* kelimesinin tam Türkçe karşılığı olarak *göçmen* tabiri tercih ediliyor. Her iki tabir de genel anlamlarıyla, kapsayıcı ve nötr birer terim olarak kullanılmaktadır. Bu alanda karşılaştığımız üçüncü tabir ise *mülteci*dir. Çalışma

² Kemal Karpat, "The Hijra from Russia and the Balkans: The Process of Self-Definition in the Late Ottoman State," *Muslim Travellers*, eds. Dale F. Eickelman & James Piscatori. (London: Routledge, 1990).

³ Alan W. Fisher, "Emigration of Muslims from the Russian Empire in the Years After the Crimean War" *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, Bd. 35, H. 3 (1987), pp. 356-371; Hakan Kırımli (2008): Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War, *Middle Eastern Studies*, 44:5, 751-773; James Meyer, "Immigration, Return, and the Politics of Citizenship: Russian Muslims in the Ottoman Empire, 1860-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 39, (2007), pp. 15-32; Oktay Özel (2010): Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878-1908), *Middle Eastern Studies*, 46:4, 477-496; Marc Pinson, "Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire, 1854-1862," *Güney Doğu Avrupa Arastirmalari Dergisi*, (Istanbul University, I, 1972; II, 1973-74); Seteney Shami (1994). "Displacement Historical Memory and Identity: The Circassians in Jordan" Center for Migration Studies special issues, (Special Issue: Population Displacement and Resettlement: Development and Conflict in the Middle East), 11 (4), pp. 189-201; İlhan Tekeli (1994). "Involuntary Displacement and the Problem of Resettlement in Turkey from the Ottoman Empire to the Present", Center for Migration Studies special issues, (Special Issue: Population Displacement and Resettlement: Development and Conflict in the Middle East), 11 (4), pp. 202-226.]

⁴ Ahmet Akgündüz (1998), Migrations to and from Turkey, 1783-1960: types, numbers and ethno-religious dimensions, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24(1): 97-120; Isa Blumi, *Ottoman Refugees: Migration in a Post-imperial World*, (Bloomsbury Academic: London, 2013); Dawn Chatty, *Displacement and Dispossession in the Modern Middle East*, Cambridge University Press: Cambridge, 2010; Reşat Kasaba, *A Moveable Empire*, (University of Washington Press: Seattle, 2009); Berna Pekesen (2011), Expulsion and Emigration of the Muslims from the Balkans, in: European History Online (EGO), published by the Leibniz Institute of European History (IEG), Mainz 2012-03-07. URL: <http://www.ieg-ego.eu/pekesenb-2011-en> [2017-12-10]; Erik-Jan Zürcher "Greek and Turkish refugees and deportees 1912-1924" (https://web.archive.org/web/20070716155929/http://tulp.leidenuniv.nl/content_docs/wap/ejz18.pdf).

NL: Universiteit Leiden.

⁵ Dawn Chatty & Philip Marfleet, "Conceptual Problems in Forced Migration" *Refugee Survey Quarterly*, 32 (2), pp. 1-13.

kapsamında, bu üç tabirin sözlük anlamları karşılaştırılacak, literatürdeki ve arşiv belgelerindeki kullanımından örnek verilecektir.

Muhacir kelimesinin sözlük anlamına 19. yüzyılda yazılan sözlüklerden bakacak olursak:

*Ailece yerleşmek üzere diyarı ahara giden adem*⁶.

*Nakl ve hicret etmiş*⁷.

*Muhaceret edici, eden, hane ve ıyaliyle diğer iklime göçen*⁸.

*Hicret edimci, eden; memleketini terk edip ıyal ve evladiyla beraber diğer memlekete göçüp giden*⁹.

*Bir arzdan diğer bir arza intikal edici olan kimesne*¹⁰.

Lügat-i Naci'de, muhacir tanımının yanına "Diğer milletten olan muhacire 'mülteci' denir" şeklinde bir açıklama ilave edilmiştir. Bir diğer sözlükte ise "mülteci başkadır" şeklinde bir not düşülmüştür¹¹.

Mülteci kelimesinin sözlük anlamı ise:

*İltica eden bir yere veya bir adama kaçıp himaye talep eden*¹².

*İltica eden, sığınan. Memalik-i ecnebiyyeden iltica eden, zir-i himayeye gelen*¹³.

Mülteci ise güncel sözlüklerde sığınmacı anlamına gelir¹⁴. Birleşmiş Milletler'in 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesine göre ise mülteci, "ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönmeyen veya dönmek istemeyen kişi" olarak tanımlanmaktadır¹⁵.

⁶ Kamus-ı Türki: (H 1317) (sayfa 1437, sıra 20)

⁷ Lehçe-i Osmani: (sayfa 1410, sıra 4)

⁸ Muallim Naci. 1894: Lügat-i Naci, s. 867. (<http://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-15940.html>)

⁹ Kamus-ı Osmani: (cilt 4, sayfa 554, sıra 9)

¹⁰ Lügat-i Remzi: (cilt 2, sayfa 769 , sıra: 9)

¹¹ Faik Reşad, Mükemmel Osmanlı Lügati xxx

¹² Kamus-ı Türki: (H 1317) (sayfa 1402, sıra 8)

¹³ Lügati Naci: (sayfa 831, sıra 3)

¹⁴ TDK, Büyük Türkçe Sözlük (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts)

¹⁵ UNHCR (<http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html>)

Muhacir kelimesi arşivde göçe zorlanan ve Osmanlı topraklarına sığınan insan gruplarını, yani aslında yukarıdaki BM tanımına göre teknik olarak mülteci olanları, ifade etmek için kullanılmaktadır. Arşiv belgelerinde kullanılan ‘mülteci’ kelimesi ise daha spesifik grupları işaret ediyor ve bu belgelere konu olan mülteciler uluslararası hukukun alanına giriyor. Örneğin, Osmanlı Devleti’nin Kırım ve Kafkasya’da yaşayan tebaasının bölgedeki toprak kayıplarından sonra Balkanlardaki Osmanlı topraklarına göç etmesi günümüzdeki teknik anlamıyla bir mültecilik örneğidir. Ancak, bu gruplardan arşiv belgelerinde kesinlikle mülteci olarak bahsedilmez, bilakis muhacir olarak adlandırılırlar. Ancak, aynı dönemde İran’dan kaçarak Osmanlı Devleti’ne sığınanlardan ise mülteci olarak bahsedilir. Yine, eski Osmanlı topraklarından Müslümanlarla beraber göç eden Yahudiler de genellikle muhacir olarak kabul edilmiştir. Buna karşın, Polonya ve Macaristan’daki 1848 olaylarından sonra ülkelerini terk edip Osmanlı’ya sığınan siyasi ve askeri elit ise mülteci statüsündedir.

Peki, Osmanlı Devleti’nde mülteci ve muhacir statüsü arasında nasıl bir fark vardı? Hangi gruplara mülteci, hangilerine muhacir deniyordu? Bu farklılıkların kaynağı nedir?

Muhacir kavramının kullanımıyla ve kimlere muhacir denileceği ile alakalı literatürde çeşitli görüşler mevcuttur. Bu konudaki birinci görüşe göç eden kişi yada grubun bir şekilde göç etmeye zorlanmış olması gerekmektedir. Vatanındaki yaşam şartlarının zorlaşması, çeşitli siyasi, kültürel, toplumsal baskılar sonucu göç edenler muhacir olarak kabul edilirler¹⁶. Bu konudaki ikinci ve en yaygın görüşe göre, ise muhacir, göç etmek durumunda kalan Müslüman göçmenler için kullanılır. Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicretine de referans verilerek yalnızca daru’l-harbden daru’l-islama göç eden Müslümanları ifade eder. Osmanlı devletinin ve halkın gelen muhacirlere verdiği desteği ve yaptığı yardımları da İslami bakış açısıyla değerlendirilir¹⁷. Muhacirlik ile alakalı üçüncü görüşe göre göçmenlerin geldikleri yere

¹⁶ Dawn Chatty, “Refugees, Exiles, and Other Forced Migrants in the Late Ottoman Empire”, *Refugee Survey Quarterly*, (2013) pp. 1–18.

¹⁷ Williams, B. (2000). *Hijra and forced migration from 19th century Russia to the Ottoman Empire: A critical analysis of the Great Crimean Tatar emigration of 1860-1861*. *Cahiers du Monde Russe*, 41(1), 79–108. Abu-Sahlieh, Sami A. Aldeeb: “The Islamic Conception of Migration Past Present Future”. <http://www.sami-aldeeb.com/articles/view.php?id=206>

yani anavatanlarına göre muhacir olup olmadıkları belirlenir. Bu görüşe göre, daha önceden Osmanlı toprağı olan yerlerden göç edenler ve Osmanlı tebaası olanlar muhacir olarak kabul edilir¹⁸. Bu konudaki dördüncü görüş ise, göç edenlerin yerleşme niyetiyle kalıcı olarak gelip gelmedikleriyle alakalıdır. Bu doğrultuda Osmanlı topraklarına kalıcı olarak yerleşip, Osmanlı tebaasını kabul edenler muhacir olarak kabul edilir¹⁹.

Karpat'ın “aslında Hicret bir kaçıştı (flight) ve muhacirler (migrants) aslında müşriklerin zulmünden kaçan bir nevi mültecilerdi (refugees)²⁰” cümlesi, bu konudaki birinci görüşü özetlemektedir. Muhacirlik, göçe zorlanmanın sonucunda ortaya çıkar.

Williams, 19. yüzyılda Rusya'dan Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Tatarlarını ele aldığı makalesinde göçlerin dini boyutunu vurgular. Rus baskısından kaçan Müslüman muhacirlerin gözünde Osmanlı devleti ‘hayali bir vatan’, İslam ümmeti ise ‘hayali bir cemaat’ tir²¹.

Karpat, Osmanlı'nın son dönemlerindeki toplumsal kimlik dönüşümünü incelediği “Rusya ve Balkanlar'dan Hicret: Geç Osmanlı Devleti'nde Kendini Tanımlama Süreci” başlıklı makalesinde hicreti “Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarından Asya'daki vilayetlerine yapılan göç” olarak tanımlar²². Göç edenlerin Müslüman kimliği ve Osmanlı tebaasından olmaları Karpat'ın toplumsal dönüşüm ile alakalı görüşlerinin temelini oluşturmaktadır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında, Rusya'da ve Balkanlarda savaş ve toprak kayıpları sonrası çeşitli baskılara maruz kalan Müslümanlar merkezdeki Osmanlı topraklarına doğru göç etmiştir. Muhacirler, eski Osmanlı topraklarından, yani imparatorluğun çevresinden, imparatorluğun merkezine doğru göç ederek, hem Hristiyan dünyadan uzaklaşarak kültürel benliklerini korumayı,

¹⁸ Kemal Karpat, "The Hijra from Russia and the Balkans: The Process of Self-Definition in the Late Ottoman State," *Muslim Travellers*, eds. Dale F. Eickelman & James Piscatori. (London: Routledge, 1990).

¹⁹ Fratantuono, Ella: “State Fears and Immigrant Tiers: Historical Analysis as a Method in Evaluating Migration Categories”. *Middle East Journal of Refugee Studies* 2(1), (2017) ss. 97-115.

²⁰ “In fact the hijra was a flight and the migrants were actually refugees fleeing the violence of their adversaries, the unbelievers” Karpat, K.H.: “Muslim Migration: Response to Aldeeb Abu-Sahlieh”, *International Migration Review*, Vol.30, No.1 (1996), reprinted in K.H. Karpat, ‘Muslim Migration’, in *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays* (Leiden: Brill, 2002), s. 312.

²¹ Williams, s. 104.

²² Karpat, Hijra, s. 689.

hem de Sünni İslam'ın merkezine yaklaşmayı amaçlamışlardır²³. Bu göçlerde, tarihi ve siyasi sebeplerle beraber, İslam tarihindeki hicret geleneği ve Müslümanların zihinlerindeki 'hicret' düşüncesi de önemli rol oynamıştır²⁴. Bahsi geçen dönemde halifelüğün yerinden canlandırılması ve sembolik gücünün artması da bu durumda etkili olmuştur. Bununla beraber, Rusya'dan ve Balkanlar'dan Göç edenler eğer eski Osmanlı tebaası ise, yani vakti zamanında Osmanlı himayesinde olan topraklardan göç ediyorlarsa, Doğu Avrupa Yahudileri örneğinde olduğu gibi, dinlerinden bağımsız olarak "muhacir" kabul edilmiştir.

Fratantuono ise muhacirliğin bir başka yönünü vurgular. Ona göre 'muhacirlik', göç edenin dini ve tabiiyeti ile bir dereceye kadar alakalı olsa dahi, göç edenin Osmanlı topraklarına yerleşme ve daimi kalma niyetiyle ile daha çok alakalıdır. Yani gelen göçmenler eğer Osmanlı devletinin tebaası/vatandaşı olmak üzere kalıcı olarak Osmanlı topraklarına gelmiş ise, bu kişiler "muhacir" olarak adlandırılmaktadır²⁵. Osmanlı devleti muhacir tabirini, göç edenlerin mensup olduğu dinden bağımsız olarak, oldukça esnek bir şekilde kullanmıştır. Muhacir teriminin kullanımındaki bu esneklik, terimin tanımında bir belirsizliğe de sebep olmuştur. Fratantuono makalesinde, günümüzde mültecilik çalışmaları alanında devam eden kavramsal tartışmalara değinerek, bu tartışmaların bir benzerini muhacir kavramı üzerinden yapıyor²⁶. Mültecilik Çalışmaları alanında çalışan birçok araştırmacı 'mülteci (refugee)' kavramının politika odaklı olduğunu, göç edenlerin tecrübelerini yansıtmadığını iddia ederek eleştirmektedir. Yani zorunlu olarak göç edenleri, göç etme sebepleri gibi farklılıklarına bakmadan mülteci olarak tanımlayan devlettir. Fratantuono da, Osmanlı Devleti örneğinde göç eden herkesin muhacir olarak kabul edilmesinin, bu gruplar arasındaki farklılıkları görmemizi engellediğini savunuyor. Bu noktadan yola çıkarak Muhacirin Komisyonu'nun kuruluş tarihini inceliyor. Muhacirin Komisyonu aracılığıyla muhacirlere sağlanan yardımlar ve iskân siyasetindeki farklılıklara bakarak geniş "Müslüman muhacir" kategorisi içinde yeni sınıflandırmalara (örneğin, göç etme nedenlerine göre vb.) gitmeyi öneriyor²⁷.

²³ Williams, s. 105.

²⁴ Karpas Hicra, s. 691.

²⁵ Fratantuono, Ella: 2018. "Migrants in the Late Ottoman Empire", *Ottoman History Podcast*. (<http://www.ottomanhistoriespodcast.com/2017/09/muhacir.html>)

²⁶ Fratantuono, s. 100.

²⁷ Fratantuono, s. 101.

Osmanlı arşivlerine gelecek olursak, muhacir ve mülteci tabirlerine 19. yüzyıla kadar oldukça nadir rastlanmaktadır. Zira o döneme kadar Osmanlı topraklarına doğru olan göç ve iltica hareketleri çok görülmemiştir. 19. yüzyılın başından 1881 yılına kadar geçen dönemde, Macaristan, Lehistan, Nemçe, İran, Karadağ ve Sırbistan'dan gelen siyasi mültecilerden arşiv belgelerinde yer yer bahsedilmektedir. Özellikle Lehistan ve Macaristan mültecilerinin Osmanlı devleti için siyasi önemi büyüktür. Osmanlı Devleti'nin bu mültecileri iade etmeyi reddetmesi, çeşitli Anadolu şehirlerine yerleştirmesi, ihtida edenleri Osmanlı tebaasına kabul etmesi ve memur olarak bürokrasiye dâhil etmesi üzerine yazılmış birçok belge mevcuttur.

Aynı dönemde, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma sürecinde yurtlarından olan Mora muhacirleri, Kırım Savaşı sonrasında memleketlerini terk eden Kırım muhacirleri ve 1864 yılındaki büyük Çerkez sürgünüyle yerlerinden edilen Kafkasya muhacirleri Osmanlı belgelerinde önemli yer tutar. 1881 sonrasında Doksanüç Harbi muhacirleri ve Rusya'daki pogromlardan kaçan Yahudi muhacirleri de arşiv belgelerinde yer almaya başlamıştır. Osmanlı topraklarına gelen muhacirler hem geldikleri yere nispetle hem de ait oldukları etnik gruba nispetle tanımlanmaktadır. Örneğin Mora, Ahıska, Cezayir, Kırım, Eğriboz, Kafkasya, Batum, Bulgaristan, Bosna ve Hersek muhacirleri ile Çerkez, Nogay, Tatar muhacirleri gibi. Bazı durumlarda ise mülteci muhacirlerin tabiiyeti özellikle vurgulanmaktadır. “Osmanlı tebaasından Rusya muhacirleri”, “Osmanlı tebaasından Bulgaristan muhacirleri” yada “Yunan tebaasından mülteci”, “Rus tebaasından” gibi.

Doğu Avrupa ve Rusya Rusya'dan gelen Yahudiler için arşiv belgelerinde çoğunlukla muhacir tabiri kullanılmaktadır. Öyle ki, çalışılan dönem (1881-1914) içerisinde kaleme alınan belgelerde, muhacir tabirine alternatif olan mülteci tabiri oldukça nadir kullanılmıştır. Bu durum, muhacirliğin göç edenin dini ile her zaman doğrudan bağlantılı olmadığına işaret etmektedir. Yine aynı dönemde Osmanlı topraklarına sığınan İranlı Müslümanlar için “muhacir” yerine “mülteci” ifadesinin kullanılması da bu tezi doğrular niteliktedir.

Yahudilerin mülteci değil de muhacir olarak kabul edilmesi daha önceden Osmanlı tebaasından olmalarıyla ve sürekli kalmak üzere Osmanlı topraklarına göç etme niyetleriyle alakalıdır. Osmanlı devleti, eski Osmanlı topraklarında kalan Yahudileri

kendi tebaasından kabul etmiş ve onlara kapılarını açmıştır²⁸. Karpat'a göre 1869 yılında kabul edilen Osmanlı Tabiiyet Kanunu'yla Avrupa tarzı bir vatandaşlık anlayışı benimsenmiş ve eski Müslüman tebaa ile eski gayrimüslim tebaaya eşit muamelede bulunulmuştur. 1890 senesine kadar Osmanlı devletine göç etmek isteyen Osmanlı tebaasından olan Yahudiler için bir sınırlama getirilmemiştir. 1890 yılından sonra ise, yalnızca Filistin bölgesi dışına yerleşmelerine müsaade edilmiştir. Osmanlı tebaasından olmayan ancak Osmanlı tabiiyetine girmeyi kabul eden Rusya Yahudilerinin 1882 yılına kadar Filistin bölgesi dışındaki topraklara yerleşmelerine müsaade edilmiş, 1890 yılından itibaren ise Osmanlı tebaasından olmayanların göçleri tamamen yasaklanmıştır. 1892 yılında Odesa ve Besarabya'dan İstanbul'a gelen Yahudilerden yalnızca Besarabya'dan gelen ve Osmanlı tebaasından olanların kabul edilmiş, yolculuk ve iskân masrafları karşılanarak çeşitli Osmanlı şehirlerine yerleştirilmiştir. Odesa'dan gelenler ise Rus pasaportu taşıdıkları ve Osmanlı tebaasından olmadıkları gerekçesiyle muhacir olarak kabul edilmemiş ve geldikleri yere geri gönderilmiştir²⁹.

Osmanlı devletinin Yahudileri tabiiyetlerine göre kabul ettiğinin bir diğer örneği de 1887 yılında Dobruca'dan Osmanlı topraklarına göç eden 400 Yahudi aile olabilir. Aslen Akkirmanlı olan eski Osmanlı tebaası bu muhacir grup, ilk önce Akkirman'dan Dobruca'ya göç etmiş ve orada Osmanlı tebaası olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Dobruca elden çıkınca, Romanya devletinin Yahudi karşıtı icraatlarından bunalarak 1887'de Osmanlı topraklarına yerleşmek için tekrar başvurup ve Bursa'da iskân edilmişlerdir³⁰.

Osmanlı Devleti'ne Yahudilerden mülteci olarak kabul edilenler ise yok denecek kadar azdır. Muhacir olarak kabul edilmiyorsa, Osmanlı topraklarına mülteci olarak yerleşmesine de müsaade edilmemiştir. Yukarıdaki örneklerden ve mevcut birçok örnekten de görüleceği üzere, Osmanlı Devleti'nde muhacir ve mülteci ayrımı net bir şekilde yapılmış, hangi grupların muhacir, hangi grupların mülteci olarak ve hangi şartlarda kabul edileceği bellidir. Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen kişi ve gruplara da bu doğrultuda muamele edilmiştir. Muhacirler daha önceden Osmanlı

²⁸ Karpat, K. "Jewish Population Movements in the Ottoman Empire, 1862-1914", in Karpat (ed.), *Studies on Ottoman Social and Political History*, s. 152.

²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Y. MTV. 64/12.

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, YA. RES. 38/30.

tabiiyeti taşıyan yada Osmanlı tabiiyetine girmeyi kabul eden, Osmanlı topraklarına kalıcı olarak gelen kişilerden oluşurken, mülteciler başka bir devletin tabiiyeti altındayken, Osmanlı topraklarına geçici olarak gelen ve geldiği devletle Osmanlı devleti arasındaki siyasi ve hukuki ilişkilere konu olan kişilerden oluşmaktadır. Muhacirler sayıca mültecilerden çoktur. Muhacirler topluca yerlerinden edilmiş ve genelde kalabalık kitleler halinde göç etmişlerdir. Mülteciler ise bireysel yada daha küçük gruplar halinde gelmişlerdir.

Günümüzde, Arapça kökenli muhacir kelimesi yerine birebir Türkçe çevirisi olan göçmen kelimesi daha çok tercih edilmektedir. Göç Araştırmaları alanında kendi rızalarıyla ve genellikle ekonomik sebeplerle göç edenler için de *göçmen* tabiri kullanılmaktadır. Genellikle göç etmeye zorlandıkları için Osmanlı topraklarına gelenleri ifade eden *muhacir* kelimesinin *göçmen* şeklinde tercüme edilmesi zorunlu ve gönüllü göç arasındaki farkı görmemizi zorlaştırmaktadır. Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere, Osmanlı belgelerinde bahsi geçen muhacirler ekonomik sebeplerden ziyade kültürel, dini, siyasi sebeplerle, yurtlarında yaşadıkları baskılardan kurtulma niyetiyle Osmanlı topraklarına sığınmışlardır. Bu grupları ekonomik göçmenlerle aynı kategoride değerlendirmek hatalı olacaktır. Bu sebeple, muhacir kelimesinin olduğu gibi kullanılmasının yerinde olacağını ve bu şekilde kavramsal karmaşanın önüne geçilebileceğini düşünüyoruz. Hz. Muhammed dönemindeki ilk muhacirlerin de bir nevi zorunlu göç sonucu Medine'ye yerleştikleri de göz önünde bulundurulursa, muhacir tabirinin yalnızca zorunlu göçleri nitelemek için kullanılmasının, göçmen tabirinin ise gönüllü ve ekonomik göçleri nitelemek için kullanılması daha isabetli olacaktır.

Uluslararası göç alanında birçok çalışma yapan Castles & Miller'in Göçler Çağı kitabında dile getirdikleri gibi, göçler hayatın her alanını etkilediğinden doğası gereği disiplinler arası çalışmalarda ele alınmalıdır³¹. Benzer bir öneriyi zorunlu göçler ve mülteciler alanında çalışan Marfleet de dile getirmiştir. Göç araştırmalarında tarihin göz ardı edilmesi, tarih alanında ise mültecilerin yeterince çalışılmamasından yakınan Marfleet, zorunlu göç ve mültecilik gibi konulara bütüncül yaklaşmanın günümüzde

³¹ Castles Stephen & Miller M. James: 2003, *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, s. 21.

yaşanan veya yaşanacak zorunlu göç problemlerine çözüm üretilmesine yardımcı olabileceğini düşünmektedir ³² . Osmanlı'daki zorunlu göçler tarihi incelenirken sosyoloji, göç ve mültecilik araştırmaları gibi alanlarda yapılan tartışmalardan ve yazılanlardan faydalanılması, perspektifimizi genişletecek ve yapılacak çalışmaları zenginleştirecektir. Ayrıca, Marfleet'in vurguladığı gibi bu alanda yapılacak disiplinler arası çalışmalar, günümüzde yaşanan zorunlu göç ve yerinden edilmelere bağlı problemlere çözüm önerileri getirmekte daha başarılı olabilir.

³² Marfleet, Philip: "Refugees and History: Why We Must Address the Past". *Refugee Survey Quarterly*, 26 (3), ss. 136-148.

Kaynakça

Abu-Sahlieh, Sami A. Aldeeb: "The Islamic Conception of Migration Past Present Future". <http://www.sami-aldeeb.com/articles/view.php?id=206>

Ahmet Akgündüz (1998), Migrations to and from Turkey, 1783-1960: types, numbers and ethno-religious dimensions, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24(1): 97-120.

Isa Blumi, *Ottoman Refugees: Migration in a Post-imperial World*, (Bloomsbury Academic: London, 2013); Dawn Chatty, *Displacement and Dispossession in the Modern Middle East*, Cambridge University Press: Cambridge, 2010.

Castles Stephen & Miller M. James: 2003, *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*.

Dawn Chatty & Philip Marfleet, "Conceptual Problems in Forced Migration" *Refugee Survey Quarterly*, 32 (2), (2013) pp. 1-13.

Ayşe Hümeýra TÛYSÛZ, Dawn Chatty, "Refugees, Exiles, and Other Forced Migrants in the Late Ottoman Empire", *Refugee Survey Quarterly*, (2013) pp. 1-18.

Alan W. Fisher, "Emigration of Muslims from the Russian Empire in the Years After the Crimean War" *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, Bd. 35, H. 3 (1987), pp. 356-371.

Fratantuono, E: "State Fears and Immigrant Tiers: Historical Analysis as a Method in Evaluating Migration Categories". *Middle East Journal of Refugee Studies* 2(1), (2017) ss. 97-115.

Fratantuono, Ella: 2018. "Migrants in the Late Ottoman Empire", *Ottoman History Podcast*. (<http://www.ottomanhistorypodcast.com/2017/09/muhacir.html>)

Reşat Kasaba, *A Moveable Empire*, (University of Washington Press: Seattle, 2009).

Karpat, Kemal: "The Hijra from Russia and the Balkans: The Process of Self-Definition in the Late Ottoman State," *Muslim Travellers*, eds. Dale F. Eickelman & James Piscatori. (London: Routledge, 1990).

Karpat, Kemal: "Jewish Population Movements in the Ottoman Empire, 1862-1914", in Karpat (ed.), *Studies on Ottoman Social and Political History*.

Karpat, Kemal. H.: "Muslim Migration: Response to Aldeeb Abu-Sahlieh", *International Migration Review*, Vol.30, No.1 (1996), reprinted in K.H. Karpat, 'Muslim Migration', in *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays* (Leiden: Brill, 2002).

Hakan Kirimli (2008): Emigrations from the Crimea to the Ottoman Empire during the Crimean War, *Middle Eastern Studies*, 44:5, 751-773.

Marfleet, Philip: "Refugees and History: Why We Must Address the Past". *Refugee Survey Quarterly*, 26 (3), ss. 136-148.

James Meyer, "Immigration, Return, and the Politics of Citizenship: Russian Muslims in the Ottoman Empire, 1860–1914", *International Journal of Middle East Studies*, 39, (2007), pp. 15–32.

Oktay Özel (2010): Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908), *Middle Eastern Studies*, 46:4, 477-496.

Berna Pekesen (2011), Expulsion and Emigration of the Muslims from the Balkans, in: European History Online (EGO), published by the Leibniz Institute of European History (IEG), Mainz 2012-03-07. URL: <http://www.ieg-ego.eu/pekesenb-2011-en> [2017-12-10].

Marc Pinson, "Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire, 1854-1862," *Güney Doğu Avrupa Arastirmalari Dergisi*, (Istanbul University, I, 1972; II, 1973-74).

Seteney Shami (1994). "Displacement Historical Memory and Identity: The Circassians in Jordan" Center for Migration Studies special issues, (Special Issue: Population Displacement and Resettlement: Development and Conflict in the Middle East), 11 (4), pp. 189–201.

Ilhan Tekeli (1994). "Involuntary Displacement and the Problem of Resettlement in Turkey from the Ottoman Empire to the Present", Center for Migration Studies special issues, (Special Issue: Population Displacement and Resettlement: Development and Conflict in the Middle East), 11 (4), pp. 202—226.

Williams, Brian. (2000). Hijra and forced migration from 19th century Russia to the Ottoman Empire: A critical analysis of the Great Crimean Tatar emigration of 1860-1861. *Cahiers du Monde Russe*, 41(1), 79–108.

Erik-Jan Zürcher "Greek and Turkish refugees and deportees 1912–1924" (https://web.archive.org/web/20070716155929/http://tulp.leidenuniv.nl/content_docs/wap/ejz18.pdf). NL: Universiteit Leiden.

Türk Vatandaşlarıyla Evlenen Gagauzların Yaşadıkları Kültürel Etkileşim ve Farklılaşmalar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma

Nesibe Ayşe SAĞLAM*

Özet

Gruplar arası evlilik gerçekleştiren bireyler, farklı etnik-dini-kültürel yapı ile yakın ve sürekli temasları, etkileşimleri sonucu bazı farklılaşmalar yaşamaktadırlar. Bu çalışmanın amacı; Gagauz-Türk evlilikleri özelinde Gagauz kadınların dilsel, dinsel, kültürel anlamdaki etkileşim ve farklılaşmalarını anlamaktır. Çalışma grubumuzu, önce Türkiye’ye çalışma amaçlı gelmiş, süreç içerisinde Türk vatandaşlarıyla tanışıp evlenmiş ve şu anda İstanbul’da yaşayan Gagauz kadınlar oluşturmaktadır. Türk vatandaşları ile evlenen altı Gagauz kadına kartopu tekniğiyle ulaşılarak onlarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Verilerimiz, derinlemesine görüşmelerden edindiğimiz bilgiler ve gözlemlerimiz çerçevesinde oluşmuştur. Gagauz kadınların Türklerle evlilikleri; Türkçe, Müslümanlık ve Türk-Müslüman kültürüyle daha yakın temas ve etkileşimi beraberinde getirmiştir. Bu durum, onların yaşamlarında bazı değişimlere neden olmuştur.

* İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Kavramsal Çerçeve: Gruplar Arası Kültürel Etkileşim ve Farklılaşma

Her toplumun/topluluğun kendine özgü bir kültürü; dil ve dini ve bu çerçevede oluşan gelenekleri, inançları, eserleri ve belli bir yaşam tarzı bulunmaktadır. *Tylor, Malinowski ve diğerleri farklı vurgulara rağmen kültür ve kültürel görüngüler incelemesi konusunda şu fikirler ekseninde hem fikirdirler: “bir grup ya da toplumun kültürü, kişilerin, grubun ya da toplumun üyeleri olmakla edindikleri inançlar, gelenekler, fikirler ve değerlerin yanı sıra eserler, nesneler ve gereçler yelpazesidir.”*¹ Günümüzde bu her farklı etnik-dini-kültürel toplumlar/toplulukların karşılaşması, bir arada olma imkânı, birbirleriyle etkileşimleri ve farklılaşmaları daha yoğun bir şekilde görülebilmektedir. Bu durumun oluşmasında iş-egitim-yeni yaşam fırsatları-savaşlar vb. nedenlerle yapılan yoğun göçlerin, insan hareketliliğinin ve teknolojik gelişmelerin etkisi dikkate değerdir. Dolayısıyla çeşitli nedenlerle kültürler karşılaşmakta ve birbirleriyle etkileşimde bulunmaktadır. Mümtaz Turhan bu etkileşimi “kültüre ait değişimler” adı altında şöyle değerlendirir; “birbirinden farklı iki kültürü temsil eden ilk grupların karşılaşmasıyla başlamış olan bugüne kadar her devirde, her yerde vukua gelmiş, fakat hiçbir vakit bugünkü kesafeti şiddeti, vüsatı bulmamıştır.”² Güvenç’e göre; bu karşılaşmalar sonrasında, insanın başka toplumlardan öğrendikleri veya bir toplumun diğerinden aldığı, edindiği öğeler ve farklı toplumların karşılıklı olarak birbirinden etkilenmesine kültürleşme denir.³ Kültürel ve etnik gruplar, “birbirinden yalıtık bir biçimde yaşamaz; tersine birbirleriyle giderek artan bir temas içerisindeyler.”⁴ Redfield, Linton ve Herskovits (1936, 149)’da belirtildiğine göre; kültürleşme farklı kültürlerden gelen bireylerden oluşan gruplar, gruplardan birinin ya da her ikisinin öz kültürel örüntülerinde değişime yol açan, sürekli bir temasa geçmesi sonucu oluşur.⁵ Sonuç olarak “iki ya da daha çok kültür, karşılıklı etkileşim sonucu değişime uğrar ve yeni sentezler, dinamik bileşkeler yaratırlar. Bu anlamda kültürleşme, toplumun kendi içinde gerçekleşen dış dünyaya, yabancı dil ve kültürlerle açılmasıdır.”⁶ Kartarı ise, bu ilişkiyi “kültürler arasılık” kavramıyla açıklar. Ona göre kültürlerarası iletişim, bir arada bulunan kültürler arasındaki anlam aktarımı

¹ Thompson, B. J. 2013: *İdeoloji ve Modern Kültür, Kitle İletişimi Çağında Eleştirel Toplum Kuramı*. Çeviren: İdil Çetin. Ankara: Dipnot yayınları, s.155.

² Turhan, M. 1987: *Kültür Değişimleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s.15

³ Güvenç, B. 1994: *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s.126

⁴ Hogg, A. M., Vaughan, M. G., 2007: *Sosyal Psikoloji*. Çeviren: İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Ankara: Ütopya Yayınları, s. 672

⁵ Kağıtçıbaşı, Ç. 2010: *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s.371

⁶ Güvenç, B. 1997: *Kültürün ABC’si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.87

süreçlerini ifade eder.⁷ Kùltürler arasılık, üyeleri karşılıklı etkileşimde bulunan kùltürler arasındaki karmaşık bağlantıya atıfta bulunur. Eğer etkileşimde bulunanlar arasında kùltürel farklılık varsa, işin içine kùltürel ben ve kùltürel öteki girer. Kùltürel ben, sosyal iletişimin bir ürünüdür. Her “ben” kendi kùltürünün sözcüsü rolünü üstlenir ve dünyayı kendi kùltürünün penceresinden görür. Ancak farklı kùltürlerin birbirleriyle etkileşimi sonucunda gerçekleşen alışveriş bu kùltürlerin değişmesi sonucunu doğurmuştur.⁸ “Kùltürler arası iletişim sürecinde ve başkalarıyla etkileşim durumlarında insanlar kendi kùltürel kimliklerini karşılaştırır, yargılar, tartışır, tasdik eder ve yeniden oluşturur. Çünkü kùltürel kimlik dinamiktir. Bununla birlikte nesilden nesle ya da kùltür grubunun üyeleri tarafından yeni katılanlara aktarılır.”⁹

Kùltürleşme ve kùltürler arası etkileşim sürecinde karşılaşan iki etnik-dini-kùltürel grubun her ikisinin birbirlerine karşı toplumsal, siyasi, ekonomik konumları ve statüleri etkileşimin, değişimin sürecini ve biçimini farklılaştırabilir. Söz konusu kùltürel değişimin boyutları bu duruma göre şekillenebilir. Örneğin iki farklı (dominant/ev sahibi/çoğunluk ve dominant olmayan/göçmen/azınlık) grup arasındaki kùltürlerarası ilişkilerde bu ilişki biçimini tanımlayan dört kùltürleşme stratejisi bulunmaktadır. Bunlar; asimilasyon, ayrılma, marjinalleşme ve entegrasyon stratejileridir.

Egemen konumunda olmayan/göçmen etno-kùltürel gruplardaki bireyler kùltürel kimliklerini korumak istemeyip ve diğer kùltürlerle günlük etkileşimde bulunmak istiyorlarsa bu durum asimilasyon stratejisi içinde tanımlanır.¹⁰ “Göçmenlerle yerli toplumun birlikteliğinde ve bir arada yaşamasında uyumu sağlamanın ilk çözüm önerisi benzeştirmedir(asimilasyon); eğitim sisteminde birlik, bütünleştiricilik ve kitle tüketimi bunu kolaylaştırmıştır”¹¹ “Benzeştirme ancak, kùltürel bakımdan yakın ülkelerden gelenlerin göçmen olduğu ülkelerde yaygınlaşan bir çözümdür.”¹² Buna karşın, bireyler orijinal kùltürüne tutunmaya değer verip ancak diğer kùltürlerle etkileşimden kaçınırsa bu durum ayrılma stratejisi içinde tanımlanır.¹³ “Bu durum göçmen nüfusun toplumdan ayrı bir konumda yaşamasını sağlamak ya da belli bir bölgede türdeş ve kendi kendini denetleyen topluluklar

⁷ Kartarı, A. 2016: *Kùltür, Farklılık ve İletişim (Kùltürlerarası İletişimin Kavramsal Dayanakları)*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.39

⁸ Kartarı 2016 s.34.

⁹ Kartarı 2016 s.137.

¹⁰ J Berry, W.J, Poortinga, H. Y., Segall, H.M, Dasen, R. P. 2002: *Cross-Cultural Psychology Research and Applications*. New York: Cambridge University Press, s.354

¹¹ Touraine, A. 2017: *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*. Çeviren: Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.241

¹² Touraine 2017 s.242.

¹³ Berry, Poortinga, Segall, Dasen 2002 s.354.

içinde örgütlenmelerine izin vermektir.”¹⁴ “Bu kültürleşme stratejilerinin ya da çözümlerin ikisi de çokkültürlü topluma uymaz. İlki özel kültürleri, evrensel kültürle özdeşleştirilen ulusal bir kültürün birliği içinde eritmek ister; ikincisi toplulukların çoğulluğuna saygı duyar ama topluluklar arasında iletişim kurulmasını sağlayamaz.”¹⁵ Hem kendi kültürünü sürdürme ihtimalinin hem de diğer kültürlerle ilişkilerinin az olması ise marjinalleşme stratejisi olarak tanımlanır.

Her iki kültürün de orijinalini korumaya ilgisi varsa hem kendi öz kültürünü koruyup hem diğer gruplarla günlük etkileşimde bulunabiliyorsa entegrasyon stratejisi olarak tanımlanır.¹⁶ Yani farklılıklarımızla yaşayalım ama birlikte yaşayalım düşüncesi çerçevesinde bütünleşme ile denge sağlanabilir ve çokkültürlü bir toplum olunabilir.¹⁷

Kartarı ise, *“çokkültürlülük ile kültürlerarası iletişimi birbirinden ayırmaktadır. Ona göre çokkültürlülük, kültürlerin bir arada bulunması durumunu kapsayan bir kavramdır. Kültürlerarası iletişim ise, bir arada bulunan kültürler arasındaki anlam aktarımı süreçlerini ifade eder.”*¹⁸ Farklı etnik-dini-kültürel gruplar arası evliliklerde de kültürlerarası etkileşim ve farklılaşma kültürleşme stratejilerinden asimilasyon, ayrılma, marjinalleşme ve entegrasyon stratejisi ekseninde değerlendirilebilir.

Yöntem

Türk vatandaşlarıyla evli olan Gagauz kadınların, evlilikleri aracılığıyla ne gibi kültürel etkileşim ve farklılaşmalar yaşadıklarının sorgulandığı bu alan araştırması, nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme ve yarı yapılandırılmış sorular çerçevesinde yapılmıştır. Çalışma grubumuzu 1990 sonrası Gagauzya’dan Türkiye’ye genellikle çalışmak için gelmiş sonrasında Türk vatandaşlarıyla evlenmiş ve şuan İstanbul’da yaşayan Gagauz kadınlar oluşturmaktadır. Görüşmecilerimize daha önceden tanışmış olduğumuz Gagauzlar aracılığıyla kartopu örnekleme tekniğiyle ulaştık. Görüşmeler kadınların istedikleri yer ve zamanlarda 30 dk- 2.5 saat aralığında değişen sürelerde 4’ü yüzyüze görüşme ve 2’si internet aracılığıyla kameralı görüşme ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerimizin izinleri dâhilinde görüşmeler ses kaydına alınmış ve ses kayıtlarının deşifre edilmesi sonucu veriler

¹⁴ Touraine 2017 s.242.

¹⁵ Touraine 2017 s.243.

¹⁶ Berry, Poortinga, Segall, Dasen 2002 s.355.

¹⁷ Touraine 2017 s.244,245.

¹⁸ Kartarı 2016 s.39.

düzenlenmiştir. Ayrıca gözlemlerimiz ve görüşmecilerimize bizi yönlendiren araçlardan da edindiğimiz bilgiler verilere dâhil edilmiştir.

Görüşmecilerimizin 2'si hariç, diğerleri çok yoğun çalışmaktadır. Buna rağmen bizimle görüşmeyi kabul etmeleri ve zaman ayırmaları onların eğitim durumları, açık görüşlü olmaları ve eşlerinin de bilinçli ve hoşgörülü olmalarıyla yakından ilişkilidir. Türkiye'de sayısını tam olarak bilemediğimiz ancak pek çok Türk vatandaşıyla evli olan Gagauz kadın olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bizim görüşme teklifinde bulunduğumuz ama red cevabı aldığımız kimse olmamıştır. Zira bunda aracı olan Gagauz arkadaşların görüşmeyi kabul etme ihtimali yüksek kişilere teklif etmesinin de etkisi olmuştur.

Verilerin analizi sonucunda değerlendirmeleri birbirine çok yakın olan örneklemlerden bir kısmının ifadeleri çalışmaya direk alınmış, bazı ifadeler ise genellenmiştir. Neticede bu çalışmayla, bahsi geçen evliliklere dair kaynaklarda olmayan yeni bulgular elde edilerek farklı gruplar arası evlilik kaynaklarına bilimsel katkıda bulunulmuştur.

Ayrıca bu çalışmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, nitel bir çalışma olması sebebiyle çalışmanın genellenebilirlik özelliği yoktur. Bu sebeple, bulguların bütün evreni temsil edecek şekilde genellenmesi mümkün değildir. Örneklem sayısı bu çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Nitel çalışmalarda araştırmacıların az sayıda örneklemle çalışmaları genel bir durumdur ve bu durum, veri analizi için de bir sınırlamaya sebep olmaktadır. Bunlara ek olarak çalışmaya dâhil olmayan Gagauz-Türk vatandaşlarıyla evli olan çiftlerin aile ve evlilik yapılarının farklı olması mümkündür. Zira görüştüğümüz kadınlardan da edindiğimiz bilgilere göre bizimle hiç görüşemeyecek, buna eşinin izin vermeyeceği hatta Gagauzlarla bile görüştürülmeyen pek çok Türk vatandaşıyla evli Gagauz kadın bulunmaktadır.

Bulgular

Tablo 1. Görüşmecilerin Demografik Özellikleri ve Kendilerine Dair Bazı Bilgiler

Cinsiyet	Yaş	Doğum Yeri	Eğitim Durumu	Eşinin Eğitim Durumu	Eşinin Memleketi	Eşinin mesleği	Türkiye'ye kaç yılında niçin geldiği?	Kaçıncı Evliliği	Kaç yıldır evli olduğu?	Çalışma Durumu ve Çalıştığı İş Alanı	Çocuk Sayısı
Kadın	61	Komrat	Yüksekokul	Üniversite	Adıyaman	Gazetede yazı işlerinde çalışmış	1994'de gezmek için geldim, 1996'da evlendim burada kaldım.	Her ikisinin de 2. evliliği	22	Kargo şirketindeyim (Laleli'de)	yok
Kadın	45	Kongaz	Yüksekokul	Yüksekokul	İskenderun	Bilgisayar Mühendisi	1998 gezi 2008 yerleşmeye	Kadın 2. Eşinin 1. Evliliği	20	İnşaat Sektöründe Santralde çalışıyor.	4
Kadın	43	Kongaz	Meslekokulu	İlkokul	Hatay	Ayakkabıcı	2000 yılında çalışmak için geldim.	Kadın 2. Eşinin 1. evliliği	10	Çalışmıyor	1
Kadın	38	Çeşme Küyü	Lise	Yüksekokul	Bingöl	Emlakçı	1999'da çalışmak için geldim	Kadın 2. Evliliği eşinin 1. evliliği	2	Kargo'da çalışıyorum.	yok
Kadın	37	Komrat	Üniversite	Lise	Malatya	Müziyen /Emlakçı	2004 gezi için geldim ama 1,5 yıl çalıştım. sonra 6 yıl Moldova'da çalıştım, 2011'de tekrar çalışmak için geldim	Her ikisinin de 1. evliliği	5	Pazarlama Sorumlusu(Laleli'de)	1
Kadın	29	Baurçi	Lise	Lise	Rize	Tekstilde çalışıyor	2003'de çalışmak için geldim	Her ikisinin de 1. evliliği	7	Çalışmıyor	1

Tablo: 1 incelendiğinde araştırmaya katılan görüşmecilerimizin hepsinin kadın, doğum yerlerinin Gagauzya’nın çeşitli köy ve kasabaları olduğu, eğitim durumlarının Lise(2), Yüksekokul(3) ve Üniversite(1) olduğu görülmektedir. Eşlerinin ise, İlkokul(1), Lise(2),Yüksekokul(2) ve Üniversite(1) mezunu olduğu görülmektedir. Görüşmecilerimizin eşleri Türkiye’nin farklı bölgelerine ait illerindedir. Ancak uzun yıllardır burada olan bir görüşmecimizin söylediği şu ifade de konuyla ilgili olarak dikkat çekicidir. *“burada evlenen ve kocalarının eşlerine Gagauzlarla konuşmasına izin vermediği, Gagauzya’ya göndermediği Gagauz kadınlar da çok var. Sizin onlara ulaşmanız çok zor, eşleri onları görüştürmez, kimisi çarşafa bile girdi, elçiliğe gitseniz belki orda 1-2 tane görürsünüz. Eşleri, gözleri açılmasın diye kimseyle görüştürmüyor, bazısının kimlikleri bile yok, hala burada kaçak yaşayan, resmi nikahı olmayan ama çocukları olanlar var, bunların eşlerinin çoğu kürt.”*¹⁹

Görüşmecilerimizin 3’ü Türkiye’ye ilk gezme amacıyla gelmiş, 3’ü de direkt çalışmak için gelmiştir. Ama sonuç olarak 5 görüşmecimiz burada çalışmak için kalmış, süreç içerisinde eşiyle tanışmış ve evlenerek Türkiye’ye yerleşmişlerdir. Görüşmecilerimizin tümü Türkiye vatandaşı olmuştur, bir kısmı evlenmeden önce Türkiye vatandaşlığını almış bir kısmı da evlendikten 3 yıl sonra yasa gereği vatandaş olabilmek için yararlanmıştır. Şu anda eşleri ve kendileri çeşitli işlerde çalışmaktadır, genel olarak sosyo-ekonomik durumu iyi ailelerdir. Dikkat çekici bir başka husus 4 görüşmecimizin 2. evliliği olmasıdır. Kocalarının ise 2’sinin 2. evliliği 4’nün ilk evliliğidir. 2 görüşmecimizin çocuğu yok, diğer 3’nün 1’er ve 1 kişinin de 4 çocuğu vardır.

1. Kimliğin Tanımlanması ve Aidiyetler

Öncelikle görüşmecilerin kendilerine ve eşlerine ait kimlik algılarının ne olduğu, kendilerini ve eşlerini hangi etnik, dini, kültürel boyut üzerinden konumlandıkları ve kimliklerini nasıl tanımladıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmecilerimizin 2’si kendisini Moldovyalı-Gagauz-Hristiyan olarak tanımlamış, 2’si Müslüman olmasına rağmen 1’i kendini Müslüman olarak tanımlamadığını zaten pek de yaşamadığını kendisini sadece Gagauz olarak tanımladığını ifade etmiş, diğeri kendisini Gagauz-Türk-Müslüman olarak tanımlamış, bir başkası kendisini Gagauz-Hristiyan, bir başkası da kendisini Gagauz-Türk-Hristiyan olarak tanımlamıştır. Görüşmecilerimizin tümü kendisini tanımlarken muhakkak “Gagauz”luğunu vurgulamış, bunun yanı sıra bazıları kendisini din ya da siyasi aidiyetlerine göre tanımlarken bazıları ise tanımlamamıştır. Görüşmecilerimiz eşlerini ise şöyle tanımlamıştır; 3’ü eşini Türk

¹⁹ Vana,61.

milliyetçisi, 2'si eşini Müslüman-Türk olarak tanımlamış ve bir kişi de eşim her dine her millete yani müslümana, hristiyana, Türk'e ya da farklı milletlere hoşgörülü birisi eşimi böyle tanımlıyorum demiştir. Görüşmecilerimiz kendilerine ve eşlerine dair kimlik algıları ve tanımlamaları aracılığıyla eşleriyle olan etnik-dini farklılıklarını ortaya koymuşlardır. Aslında insanlar kendi sosyal grubunun içinden evlenmeye ya da statülerine yakın kişilerle evlenmeye eğilimlidirler.²⁰ Yani kendi etnik, dini, dilsel ve kültürel gruplarının içinden kişilerle evlenmeye ya da etnik, dini, dilsel ve kültürel mesafenin az olduğu ya da benzerlik taşıdıkları gruplarla evlenmeye özen gösterirler. Ancak günümüzde pek çok farklı etnik-dini- kültürel gruptan insanların birbirleriyle evlenebildiklerini görmek mümkündür. Bunda farklı etnik-dini-kültürel gruptan insanların; göçler, iş alanları, ortamları, eğitim vb. etkenler nedeniyle gündelik yaşamlarında karşılaşmalarının daha olanaklı olmasının etkisi vardır. Bunlara bağlı olarak da bireylerin evlilik tercihleri üzerinde de farklılaşmalar yaşanmaktadır. Sosyolojik araştırmalarda evlilik tercihleri üzerine modern toplumda nasıl farklılaşmalar olduğuna dair birçok görüş ortaya konulmuştur. Genel olarak, günümüzde grup üyeliği temelli evliliğe daha az önem atfedilirken özellikle eğitime dayalı grup üyeliğine geçilmesi dikkat çekicidir. Bu verili grupların şimdi özgürce karıştığı anlamına gelmez. Etnik, dini ve özellikle ırk sınırları hâlâ var, ancak eskiden olduğundan zayıftırlar.²¹

2.Gagauz Kadınların Türk Vatandaşları ile Evliliği Sonucu Yaşadıkları Kültürel Etkileşim ve Farklılaşmanın Boyutları

2.1. Kültürel Etkileşimin Dil Üzerinden Değerlendirilmesi

Gagauzya'nın resmi dilleri; Gagauzca, Rusça ve Moldovanca'dır. Gagauzya'da 1989 yılındaki nüfus sayımına göre eski Sovyetler Birliğinde yaşayan Gagauzların % 80'i iki dillidir. Gagauzlar, Gagauzca'nın yanı sıra ikinci dil olarak Rusça konuşmaktadırlar. Moldova Cumhuriyeti'nde çoğunluğu oluşturan etnik grubun dili olan Romence, Gagauzların ancak % 4'ü tarafından konuşulmaktadır.²² Şu anda da Gagauzya'daki durum benzer şekilde devam etmektedir, her geçen gün de Rusça'nın etkinliği özellikle gençler arasında artmaktadır. Gagauzca, Türkçe'ye çok yakın bir dildir. Doerfer'e ve başka Türkologlara göre "Gagauzca"

²⁰ <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.24.1.395>, (Matthijs Kalmijn; 7.02.2018: 23:28 s. 395).

²¹ <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.24.1.395>, (Matthijs Kalmijn; 7.02.2018: 23:28 s. 417).

²² <http://www.dergi.tehlikedekidiller.com/index.php/TDD/article/view/73/38>, (Astrid Menz; 08.02.2018:15:00, s.151).

Türkçenin Rumeli diyalektlerinden biridir.²³ Türkiye’ye iş ve eğitim amacıyla gelen Gagauzlar, burada dil açısından pek zorlanmamakta yaklaşık 1-2 ay içinde Türkçe’ye uyum sağlayabilmektedir. Dolayısıyla Türk vatandaşlarıyla evlenen Gagauzlar eşleri ile iletişim konusunda herhangi bir dil bariyeriyle karşılaşmamış, dil sorunu yaşamamıştır.

Görüşmecilerimizin bazıları iş yerlerinde Rusça konuştuklarını, bazıları Türkçe konuştuğunu tümü ise evlerinde Türkçe konuştuklarını ifade etmişlerdir. Onlarla konuşurken arada Gagauzca kelimeler kullandıkları ve üsluplarında Gagauzca’nın etkisi net bir şekilde fark edilmiştir. Görüşmecilerimize Türkiye’de ve aile içinde hangi dilde konuşuyorsunuz? Gagauzca’yı konuşma imkânınız oluyor mu? sorularını yönelttiğimizde, geneli Gagauzca-Türkçe birbirine çok yakın zaten diye cevap vermiştir.

Görüşmecilerimizden biri *“Şimdi Türkiye’de yaşadığımız için Türkçe konuşuyoruz ama Gagauzca Türkçe aynı çok yakın zaten bir şivesi gibi.”*²⁴

Bir başka görüşmecimiz; *“Evde Gagauzca-Türkçe konuşuluyor Gagauzca’yı eşim de kızım da anlıyor, Gagauzya’ya da sürekli gidip geliyoruz anlıyorlar o yüzden. Diller yakın zaten.”*²⁵ şeklinde cevap vermişlerdir.

Her ne kadar Gagauzca ve Türkçe birbirine yakın diller olsa da Gagauzca çok sınırlı bir dildir, görüşmecilerimiz Türkçe’den pek çok farklı kelime öğrenmiş dilsel bir kültürel etkileşim yaşamışlardır. Görüşmecilerimiz ilk Türkiye’ye çalışmak amacıyla geldikleri için evliliklerinden önce Türkçe ile karşılaşmış ve bir dilsel etkileşim yaşamışlardır. Ancak Türk vatandaşlarıyla evlilikleri sonucu bazı dilsel incelikleri daha derinden kavramışlardır. Ancak yine de söz konusu dil yakınlığı nedeniyle Türkiye’de kendi dillerinin tamamını olmasa da bir kısmını kullanabilmeleriyle Gagauzca’dan tamamen uzaklaşmamış olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de hem Türkçe ile hem kendi dillerini de kullanarak gündelik yaşamlarında her türlü iletişim ve etkileşimi sağlayabilmektedirler.

Astrid Menz’in bir tespitine göre; *“Gagauzlardan “farklı kökenler arasındaki karma evliliklerde, Gagauz olmayan eşler genellikle Gagauzca iletişim kurabilmekte hatta bazen bir ana dili konuşuru özgüvenine sahip olabilmektedir. Dolayısıyla karma evliliklerde Bulgaristan örneğindeki gibi sosyal bakımdan baskın olan dile geçiş yaygın değildir.”*²⁶ Bizim

²³ Tekin, T., Ölmez, M. 2003: Türk Dilleri Giriş. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 2, s.160

²⁴ Vana, 61.

²⁵ Alya, 29.

²⁶ <http://www.dergi.tehlikedekidiller.com/index.php/TDD/article/view/73/38>, (Astrid Menz; 08.02.2018:15:00, s.153).

görüşmecilerimizin de çoğunun eşi, Türkçe'ye yakın olduğu için Gagauzca'yı anlamakta, eşlerinin aileleri ve sosyal çevreleriyle rahatça iletişim kurabilmektedirler.

Görüşmecilerimiz bunu şöyle ifade etmektedir;

*"Eşim de Gagauzcayı falan iyi anlıyor."*²⁷

*"Eşim Gagauzca'yı anlıyor oohh oraya gidince hemen konuşuyor, sık sık gidiyoruz biz zaten oraya."*²⁸

*"Eşim Gagauzya'da da bir süre yaşadı tabii anlıyor biliyor Gagauzca'yı."*²⁹

Görüşmecilerimizin Türk eşlerinin Gagauzca'yı anlaması, eşinin akraba ve tanıdıklarıyla iletişime geçebilmesi kültürel etkileşim açısından çok önemlidir. Ancak görüşmecilerimizde gözlemlediğimiz, Türkiye'de baskın dil olan Türkçe'ye geçmediklerini iddia etmekten ziyade onların Gagauzca olan ama Türkçe'ye yakın ya da benzer olan kelimeleri aynen kullandıkları ama yakın olmayan, burada anlaşılmayan ya da Gagauzca'da olmayan kelimeleri ise Türkçe ile tamamladıklarıdır. Bu durum da yeni bir biçimin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü onlar artık ne tamamen Gagauzca ne de tamamen Türkçe konuşmaktadır, hem Türkçe hem Gagauzca'dan kelimelerle kurulan cümlelerle yeni bir konuşma formu kullanmaktadırlar.

Görüşmecilerimizin çocukları açısından ise durum, çocuklar Türkiye'de yetiştiği için Türkçe onların anadilleri gibidir. Evde, okulda, sokakta vb. Türkçe kullanmaktadırlar. Ancak annelerinin kullandığı bazı kelimelerle, telefonda aile, akraba ve arkadaşlarıyla konuşmalarıyla, Gagauz aile ziyaretleriyle, tatillerde Gagauzya'ya gitmeleriyle vb. yakın da olsa başka bir dil olan Gagauzca'nın varlığından haberdar olmakta konuşulanları anlamakta hatta bazıları Gagauzca'yı konuşabilmektedir. Bu durum, çocukların anneanne, dede, teyze, kuzenler vb. anne tarafı ile kültürel iletişimin ve etkileşimin oluşması açısından önem arz etmektedir.

Gagauzca'yı anlayan ve konuşan çocuğu olan görüşmecilerimiz bunu şöyle anlatmaktadır.

"Ailem Gagauzya'da herkes orda bi ben burada yabancıylan evliyim geri kalan 2 kız kardeşim bi de kardeşim orda evli 1 tanesi de bekar, gidip geliyoruz, ben çocukları iki sene üst üste

²⁷ Svetla, 38.

²⁸ Alya, 29.

²⁹ Vana, 61.

gönderdim, 2'şer ay kaldılar orada. Ve orda inan ki özelliklen bir oğlum, çok güzel Gagauzca konuşuyorlar.”³⁰

“Kızım da nasıl anlıyor Gagauzca'yı ama Türkçe cevap veriyor.”³¹

“Gagauzca zaten Türkçe'ye benzediği için o farkı göremiyo çocuk algılamıyo, Gagauzca hani ben yapıyorum, Gagauzca ben yaparım gibi farklar var ama kızım yapıyorum diyo. Annem Türkçe konuşsa da Türkçeyi anlar Gagauzca zaten aynı Türkçeylen.”³² Görüldüğü gibi çocuklar her ne kadar Gagauzca'yı anlasa, bazıları konuşabilse de onlardaki baskın dil Türkçe'dir.

2.2. Kültürel Etkileşimin Din Üzerinden Değerlendirilmesi

Gagauzlar Ortodoks Hristiyanlığa bağlıdır.³³ Görüşmecilerimizin 4'ü Ortodoks Hristiyan, 2'si ise Müslüman olduğunu ifade etmiştir. Müslüman olan görüşmecilerimize eşinizle tanıştıktan ya da evlendikten sonra mı Müslüman oldunuz? sorusunu sordüğümüzda bir görüşmecimiz hayır, evlenmeden önce bir rüya gördüm ve bunun üzerinden bir süre geçtikten sonra Müslüman oldum demiştir. Diğeri ise, eşiyle evlendikten sonra Müslüman olduğunu ancak eşinin onun Müslüman olmasında hiçbir etkisinin olmadığını hatta eşine Müslüman olmak istediğini söylediğinde eşinin şaşırdığını şöyle anlatmıştır; *“Bir gün eşime müslüman olmak istiyorum dedim o da şaşırdı, sen bilirsin ben karışmıyorum dedi, hatta bak yarın bir tartışma olur şey olur sen beni Müslüman yaptın dersin, ben karışmıyorum, sonra ben kendim Müslüman oldum.”³⁴*

Görüşmecilerimizin tümü eşlerinin kendilerine Müslüman olmalarına dair bir talepte ya da ısrarda bulunmadıklarını söylemiştir. Bir görüşmecimiz bunu şöyle açıklamıştır; *“Eşimin öyle bir talebi olmadı zaten şöyle ben kendimi Müslümanlara yakın gördüğüm için. Ben hristiyanım ama ben Müslüman bir ülkede yaşamaya karar verdiğimde sonuçta burada mutlu mu huzursuz mu olacağını hissedebiliyorsun. Tabi ki her insan ister aynı dinden, kültürden çocuk yetiştirme açısından kolaylıktır, farklı dinler olduğu zaman her şey olabilir, anne-baba, sosyal çevre, her şey çok etkiliyor. Benim çocuğum büyüyecek 15 yaşında diyelim liseye gidiyo, annesi hristiyan olduğu için diyelim ki, derslerinde arkadaşlarıyla sohbet ederken bir konu açılabilir olumlu*

³⁰ Lila, 45.

³¹ Alya, 29.

³² Lusia, 37.

³³ Karpat, H.K. 2012: *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. Çeviren: Recep Boztemur. İstanbul: Timaş Yayınları, s.315

³⁴ Vana, 61.

*olumsuz bir şey olabilir çok önemli. Ama kesinlikle şu yok, ben bunu istiyorum ya da olman gerekiyor gibi.”*³⁵

Bir başka görüşmecimiz ise, “*Eşimin böyle bir talebi olmadı, bu konuda birbirimize anlayış gösteririz*”³⁶ demiştir.

Görüldüğü üzere Türk eşler Gagauz eşlerinin farklı dinden olmasına karşı hoşgörülüdür. Din farklılığı herhangi bir tartışmaya neden oluyor mu? sorusuna görüşmecilerimizden biri hemen kalkıp evlerinin girişindeki hem Müslüman hem Hristiyan simgesi olan iki taraflı bir nazar süsünü göstermiş ve “*Bakın size durumu bununla anlatayım evimizin girişindeki kapımızın oradaki hem Müslüman hem hristiyan simgesi taşıyan nazar süsünü gördünüz mü? Biz de böyle, eşim ikisine de çok saygılıdır. Beni de böyle kabul etti. Benim de her dine, Allah’a saygım sonsuzdur.*”³⁷

Bir başka görüşmecimiz; “*Eşimle dini anlamda bir problem yaşamıyoruz, %100- 200 ben ona saygı gösteriyorum o da bana saygı gösterir, buradayken ben ramazan bayramı olsun kurban bayramı olsun sorumluluk gereği neyse yerine getiriyorum, eşim yılbaşı olsun, paskalya olsun farklı dini bayramlarımız olduğu zaman annemi, babamı, anneannemi arar, benim için önemli insanları kutlar ben de onunkileri kutluyorum.*”³⁸

Görüşmecilerimiz, eşlerinin dinlerine saygılı ve hoşgörülü olduğunu ifade etmelerine rağmen çalıştıkları iş yerlerinde, Türk arkadaş ortamlarında hemen Müslüman mısın? Neden hala Müslüman değilsin? sorularının kendilerine yöneltildiğinden yakınmışlardır. Bir görüşmecimiz, isim farklılığının bile bu din farklılığı nedeniyle dikkat çektiğini düşündüğünü şöyle anlatıyor; “*isim farklılığı bile insanlarda önyargı oluşturuyor. Bu farklılık İslam ve hristiyanlık arasındaki ayrımcılıktan dolayı da olabilir. Niye Müslüman değilsin neden olmadın sorularıyla çok karşılaşıyorum. Ben diyorum ki İsa peygamberi biliyormusun evet ee o da Allahın gönderdiği peygamber, Muhammed peygamberi biliyormusun evet onu da Allah göndermiş, sizin de Allahınız bizim de Allahımız. Hristiyan ya da alevi diye ortalık karışıyor sonuçta insanın dinine sahip çıkması gerektiği kadar diline de sahip çıkması gerekiyor.*”³⁹Hristiyan olan görüşmecilerimizin çoğu bu görüşmecimizin de dediği gibi “Allah’ımız ortak” diyerek aradaki dinsel farklılığın mesafesini azaltan ifadeler kullanmışlardır. Ayrıca normalde

³⁵ Lusia, 37.

³⁶ Maria, 43.

³⁷ Svetla 38.

³⁸ Lusia, 37.

³⁹ Svetla, 38.

de Tanrı değil Müslümanlar gibi “Gagauzlar yaygın bir şekilde Allah terimini muhafaza etmektedirler. Gagauzların Allah anlayışı, İslam anlayışına yakındır.”⁴⁰

Ayrıca görüşmecilerimizin çoğu Kur'an'ı okuduğunu ve iki din arasında benzerliklerin olduğuna dikkat çekmişlerdir. Görüşmecilerimizden biri “*ben okudum Kuran'ın mealinin Rusçasını aldım, onu okudum, Türkçesini de zaten okuyorum. Benim hristiyanlıktan bildiklerimle çakışıyorlar, uyuşan şeyler de çok.*”⁴¹

Bir başkası da yine “*ben Kuran'ı Fransızca okumuştum, Hristiyanlara göre Ortodoks ve Müslümanlar arasında benzer özellikler vardır, farklı özellikler de var. Fakat Türkiye'ye gelmem de burada bi hayal kurma, bi aile kurma, ne bileyim insan kendini konforlu hissetmediği hiçbir yerde kalamaz, ben Müslümanlığı gerçekten çok seviyorum taa o zamanlardan beri çünkü okumuştum ben Kurani ve Kuran'ın içinde bulduğum özellikler bana çok yakın geldiği için belki de Türk bir vatandaşla evlenme kararı almışımıdır.*”⁴² Görüldüğü gibi müslüman olmayan görüşmecilerimizin de eşlerinin dinini, islamı tanımaya ve anlamaya yönelik Kuran'ı okudukları, iki din arasında karşılaştırmalar, benzeştirmeler vb. yaptıkları görülmüştür. Bu da dinsel anlamda da görüşmecilerimizin bir temas, etkileşim içinde olduklarının göstergesidir.

Görüşmecilerimiz, eşlerinin genellikle çocuklarının Müslüman olmasına ve Müslüman olarak yetişmesine özen gösterdiğini anlatmışlardır. 4 görüşmecimizin çocukları vardır ve 4 görüşmecimiz de çocuklarının Müslüman olduğunu söylemiştir.

Çocuklarının Müslüman olduğunu bir görüşmecimiz şöyle anlatıyor; “*çocuklar Müslüman. Tercihlerimi yoksa? Lila: Nasıl tercihleri Türkiye'ye ben onları kaç yaşında getirdim, 6 yaşında Türkiye'ye getirdim, okula başladılar, din dersleri görmeye başladılar, yazın Kur'an'a gittiler. Seçme hakları da yoktu, bi de çocuklar zaten doğduklarında eşim çok dinine düşkün bir insan onun için çocukların isimlerini kulaklarına okumaları falan hepsini dini olarak yaptı yani. Hani şöyle söyleyeyim, çocukların farklı bir din seçme şansı bile yoktu.*”⁴³

Bir başka görüşmecimiz bu konu üzerinde pek konuşmadan “*Çocuğumuz Müslüman geleneğine göre yetişiyor.*”⁴⁴ demiştir.

⁴⁰ Karpat 2012 s.315.

⁴¹ Lila, 45.

⁴² Lusia, 37.

⁴³ Lila,45.

⁴⁴ Maria, 43.

Bir başka görüşmecimiz; *“Kızım burada doğduğu için Müslüman ama din açısından burası ya da orası demiyoruz, çocuk büyücek şimdi kendisini hangisine daha yakın hissedecekse, zaten Müslüman veya Ortodoks din çerçevesi dışında onu yetiştirmemeye gayret ediyoruz, hem burada hem orda önemli olan iyi bir insan yetişmesi bizim de zaten amacımız o. O konuda şu an tartışılmıyor, görüşülüyor.”*⁴⁵ daha ilerde çocuklarının seçimine göre belirlenecek demıştır.

Bazı görüşmecilerimizde çocuğun babanın dininde olması daha doğrudur gibi bir anlayış söz konusudur. Örneğin bir görüşmecimizin ifadesi bunu özetlemektedir; *“benim oğlumun babasının dinine göre devam etmesi daha doğru ama sonrasında kendisi bilcek.”*⁴⁶

Görüşmecilerimize çocuklarının isimlerinin Türk mü Gagauz ismi mi? sorusunu yönelttiğimizde ise, görüşmecilerimizin geneli hem Gagauzya’ya hem Türkiye’ye uyumlu olan isimleri tercih ettiklerini söylemişlerdir. Bir görüşmecimiz, *“Mira ismi; hem Türk hem Gagauz ismi olarak kullanılıyor, bunu düşünerek bu şekilde koyduk zaten. Bizde, Ortodokslarda da bu isim var. Ortak bir karardı hem buradaki kültüre, dine hem ordaki durumlara da uysun istedik.”*⁴⁷

Bir başka görüşmecimiz de *“İsim seçerken şunu göz önünde bulunduruyordum hem orada rahat etsinler hem burada rahat etsinler. Darya/Elif(Derya diyoruz burada)evde Daşa diyoruz, Timur, Mert, Deniz; Timur biliyosun ortak, Deniz uluslar arası bir isim, Mert’i de ben çok seviyorum.”*⁴⁸

Diğer görüşmecilerimiz çocuklarının isimlerinin Türk ismi olduğunu ifade ederek çocuklarının isimlerinin Asya ve Mert olduğunu söylemişlerdir. Tüm isimlere bakıldığında Gagauzlarda söylemesi kolay olsa da isimlerin çoğunluğunun Gagauzlarda görülen isimlerden ziyade, Türk ismi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çocuklar isimleri, dinleri, dilleri ve kültürleri açısından genellikle babalarının etnik-dini- kültürel aidiyetine Türk kültürüne göre yetişmektedir. Görüşmecilerimiz de farkında olarak ya da olmayarak çocukları aracılığıyla da eşlerinin etnik-dini-kültürel aidiyetlerine daha yakından temas etmektedir.

⁴⁵ Lusia, 37.

⁴⁶ Svetla, 38.

⁴⁷ Lusia, 37.

⁴⁸ Lila,45.

2.2.1. Kültürel Etkileşimin Kutlanan Özel Gün ve Bayramlar Üzerinden Değerlendirilmesi

*“Birçok kültürde şenlikler, kendilerine bağlanmış olan ve belli bir tarihsel günde ya da mitolojik bir geçmişte yer almış bir olayın anımsanmasını sağlayan anma gününü temsil ederler; yeni yıl ve doğum günleri gibi, yılın döngüsüyle ilgili törenler vardır; Hristiyan ermişlerinin yortuları, yılın belirli günlerinde yapılır.”*⁴⁹ Her toplumun, dinlerin kendine özgü özel günleri ve bayramları vardır. Hristiyanlık ve Müslümanlığın da özel günleri ve bayramları birbirinden farklıdır. Ayrıca Hristiyanlıkta müslümanlıktan daha fazla özel günler bulunmaktadır. Görüşmecilerimiz de kendi dinlerindeki özel gün ve bayramların farklılığından ve fazlalığından bahsetmişlerdir. Görüşmecilerimizden biri bunu şöyle anlatıyor; *“Biz de günler yortular çok fazla. Noel, paskalya, yılbaşı, doğum günleri de önemli bizim için.”*⁵⁰

Bir başka görüşmecimiz ise; Bizde *“Doğum günleri çok önemlidir. Paskalya kutlanır, bir nevi dini bayram olduğu için, Paskalya’da önceden kurban kesiyorduk ama şimdi pek bir şey kalmadı, rahmetli dedem, ananem, babanannem anlatıyorlardı. Hep paskalya’da kurban kesilirdi. Allah’a şükür ediliyordu gene ilkbahara onları kavuşturduğu için, öyle anlatılıyordu. Yılbaşı kutlanır, bizde nasıl yılbaşı kutlanır biliyor musun Rus salatasını bilirsin, güzel yemekler yapılır, sofraya donatılır ki bütün yıl o sofraya öyle olsun anlamında yapılır. Biz küçükken yılbaşını dört gözle beklerdik çünkü annem yılbaşında bize mandalina alıyordu, portakal alıyordu, her zaman da olmuyordu onlar. Noel ise yılbaşından farklı olarak kutlanan hristiyanların bayramı 6 Ocak’ta başlıyor. Sonra 14-15 Ocakta da bir tane daha var böyle üst üste kutlanıyor”*⁵¹

Görüşmecilerimizin ifade ettikleri gibi Müslümanlıkta hristiyanlıktaki kadar özel gün ve bayramlar yoktur. *“Yahudilikte ve Hristiyanlıkta bulunan ve tarihsel göndermeler içeren bir törenin gerçekleştirilmesini özendiriciler İslam’da bulunmamaktadır.”*⁵² İslam’da tarihsel göndermeleri olan sadece ramazan ve kurban bayramları vardır.⁵³

Görüşmecilerimizin bazıları hem Türkiye’de her zaman ortamlarının olmaması hem yoğun çalışma koşulları nedeniyle kendilerine ait bu özel gün ve bayramların çoğunu

⁴⁹ Connerton, P. 2014: *Toplamlar Nasıl Anımsar?*. Çeviren: Alaeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.78

⁵⁰ Lusia, 37.

⁵¹ Alya, 29.

⁵² Connerton 2014 s. 82.

⁵³ Connerton 2014 s. 83.

kutlayamadıklarını söylemişlerdir. Görüşmecilerimizden biri bu eksikliği şöyle anlatıyor: *“Gagauzya’da yaşasaydım evet kiliyse giderdim, yılbaşını biliyorsun bizde eski yılbaşı kutlanıyor, noel kutlanıyor, herkes birbirine geziyo, çocuklar geziyo, şeker topluyolar, şey yapıyolar hani orda yaşasaydım tabii ki ben şeker de alırdım şey de yapardım, ona göre yaşardık ama burada öyle bişey yok ama ben çok istiyorum çocukları böyle o zamanda götürüp çocukları böyle onları da bir görsünler ordaki o heyecanı o geziyi şeyi. Ama tam o zamanda okulda son yazılıları oluyor çocukların.”*⁵⁴

Görüşmecilerimizin çoğunluğu Türkiye’de sadece yılbaşı, doğum günleri ve daha çok eşleri dolayısıyla Müslüman bayramları olan ramazan ve kurban bayramlarını kutladıklarını ifade etmişlerdir.

*“Yılbaşı, doğum günleri, Kurban ve ramazan bayramı kutlarız. Noel ve yılbaşı da farklı şeyler bunu hep karıştırıyorlar.”*⁵⁵

*“Noel değil de yılbaşında 31’nde yılbaşı gecesi ailecek kutluyoruz, kurban, şeker bayramı kutluyoruz.”*⁵⁶

*“Ramazan, kurban bayramı, doğum günleri, yılbaşı kutlarız. Yılbaşı da noel değildir yani ben de bunu anlamıyorum, yılbaşı Hristiyanların bayramı değildir yani, hristiyanların bayramı noel 6 Ocak’ta başlıyor. Sonra 14-15 ocak’ta da bir tane daha var böyle üst üste. Yani noel’in yılbaşı olduğunu kim çıkardı nasıl çıkardı bilmiyorum ama oku bi araştır yani.”*⁵⁷

Görüşmecilerimiz genellikle kutladıkları özel gün ve bayramları anlatırken yılbaşı ve noel’in farklılığı üzerinde durmuşlardır. Noel’in Hristiyanların bayramı olduğunu yılbaşının ise o yılın başlangıcı olarak girilen yılın güzel geçmesi dilekleri ile kutlanan bir gece olduğunu ifade etmişlerdir. Görüşmecilerimizin Türkiye’de yaşamaları, Türk vatandaşlarla evli olmaları ve yoğun çalışmaları (zaman ayırabilseler İstanbul’da Gagauzların gittiği kiliseler var ve oralarda paskalya, noel, belli yortular kutlanmaktadır) onların kendi özel gün ve bayramlarının bazılarını kutlayamamalarına neden olmuştur. Dolayısıyla özel gün ve bayram kutlamaları

⁵⁴ Lila, 45.

⁵⁵ Vana, 61.

⁵⁶ Svetla, 38.

⁵⁷ Alya, 29.

farklılaştırmıştır. Ancak edindiğimiz izlenime göre görüşmecilerimiz bu durumu pek yadırgamamaktadır. Bunun görüşmecilerimizin çoğunun eşiyle evlenmeden önce Türkiye’de uzun bir süre yaşamış ve Müslümanlığın, Türk kültürünün bu özel gün ve bayram kutlamalarına alışmış olmalarıyla da ilgili olabileceğini düşünmekteyiz.

Sonuç

Günümüzde grup içi evlilikler kadar, karma ya da gruplar arası evliliklerde ailenin oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, genel olarak gruplar arası evlilikler, özel olarak ise Türk – Gagauz evliliklerinin yaygınlığı tahminimizden fazladır. Bu iki grup arasındaki evlilikler, Gagauz kadınlar üzerinde birtakım kültürel etkileşim ve farklılaşmaları beraberinde getirmektedir. Gagauz kadınlar; Türkçe, Müslümanlık ve Türk-Müslüman kültürüyle sürekli bir temas ve etkileşimleri sonucunda bazı farklılaşmalar yaşamışlardır. Gagauzca ve Türkçe birbirine yakın diller olsa da Gagauzca’nın sınırlı bir dil olması, Türkçe ile pek çok farklı kelimesinin olması, bazı şeylerin karşılığının Gagauzca’da olmaması gibi nedenlerle Türkçe’den pek çok farklı kelime öğrenmiş dilsel bir kültürel etkileşim yaşamışlardır. Görüşmecilerimiz ilk Türkiye’ye çalışmak amacıyla geldikleri için evliliklerinden önce Türkçe ile karşılaşmış ve dilsel bir etkileşim yaşamış olmalarına rağmen Türk vatandaşlarıyla evlilikleri sonucu bazı dilsel incelikleri daha derinden kavramışlardır. Ayrıca görüşmecilerimiz çocuklarıyla da bazı Gagauzca kelimeler kullansalar da genellikle Türkçe konuşmaktadırlar. Çocukların okulda, sokakta vb. öğrendiği Türkçe annelerine de yansımakta ve çocukları aracılığıyla da dilsel etkileşimleri daha da artmaktadır. Bu etkileşim sonucunda onlar artık ne tamamen Gagauzca ne de tamamen Türkçe konuşmaktadır, hem Türkçe hem Gagauzca’dan kelimelerle kurulan cümlelerle yeni bir konuşma tarzı oluşmaktadır.

İki grup arasındaki temel farklılık olan “din” ayrı bir değerlendirme konusudur. Altı görüşmecimizden ikisi Müslüman olmuş ancak biri evlenmeden önce diğeri evlendikten sonra Müslüman olduğunu ifade etmiştir. Evlendikten sonra Müslüman olan görüşmecimiz de eşinin bunda hiçbir etkisinin olmadığını ifade etmiştir. Müslüman olan görüşmecilerimiz, iki grup arasındaki önemli bir farklılık olan din sınırını aşmış ve bu konuda tamamen bir farklılaşma yaşamışlardır. Müslüman olmayan görüşmecilerimiz ise, eşlerinin dinini, tanımaya ve anlamaya yönelik Kuran’ı okumakta, sürekli belli dini bayramları kutlamakta, eşleri ve çocukları aracılığıyla Müslümanlığın dini ritüellerine şahit olmakta vb. etkinliklerle bazı şeyler

öğrenmekte, kendi dinleriyle karşılaştırmalar, benzeştirmeler vb. yapmakta ve ister istemez bir etkileşim yaşamaktadırlar.

Gagauzların Türkiye’de yaşamaları, Türk vatandaşlarla evli olmaları ve yoğun çalışma saatleri nedeniyle özel gün ve bayram kutlamaları sınırlanmış ve farklılaştırmıştır. Görüşmecilerimizin çoğu, kendi kültürlerinde olan ama eşleri tarafından da yadırganmayacak olan “yılbaşı ve doğum günleri” ni kutlamakta bunun yanı sıra çeşitli nedenlerle kendi dinlerinin özel gün ve bayramlarını kutlayamamakta, Müslüman bayramları olan ramazan ve kurban bayramını kutlamaktadırlar.

Kaynakça

- Berry, W.J, Poortinga, H. Y., Segall, H.M, Dasen, R. P. 2002: *Cross-Cultural Psychology Research and Applications*. New York: Cambridge University Press.
- Connerton, P. 2014: *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. Çeviren: Alaeddin Şenel, İstanbul: 2. Basım, Ayrıntı Yayınları.
- Güngör, H., Argunşah, M. 1998: *Gagauzlar (Gagauz Türklerinin Etnik Yapısı, Nüfusu, Dili, Dini, Folkloru Hakkında Bir Araştırma)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güvenç, B. 1994: *İnsan ve Kültür*. İstanbul: 6. Basım, Remzi Kitabevi.
- Güvenç, B. 1997: *Kültürün ABC'si*. İstanbul: 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları.
- Hogg, A. M., Vaughan, M. G., 2007: *Sosyal Psikoloji*. Çeviren: İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Ankara: 1. Baskı, Ütopya Yayınları.
- <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.24.1.395>, (Matthijs Kalmijn; erişim tarihi: 7.02.2018: 23: 28).
- <http://www.dergi.tehlikedekidiller.com/index.php/TDD/article/view/73/38>, (Astrid Menz; 08.02.2018:15:00).
- Kağıtçıbaşı, Ç. 2010: *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Karpat, H.K. 2012: *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. Çeviren: Recep Boztemur. İstanbul: 2. Baskı, Timaş Yayınları.
- Kartarı, A. 2016: *Kültür, Farklılık ve İletişim (Kültürlerarası İletişimin Kavramsal Dayanakları)*. İstanbul: 2.Baskı, İletişim Yayınları.
- Manov, A. 2001: *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*. Çeviren: M. Türker Acaroğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tekin,T., Ölmez, M. 2003: *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: 2. Baskı, Yıldız Dil ve Edebiyat 2.
- Thompson, B. J. 2013: *İdeoloji ve Modern Kültür, Kitle İletişimi Çağında Eleştirel Toplum Kuramı*. Çeviren: İdil Çetin. Ankara: 1. Baskı, Dipnot yayınları.

Touraine, A. 2017: *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*. Çeviren: Olcay Kunal. İstanbul: 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları.

Turhan, M. 1987: *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Tarihi Sürecinde Göç ve Kültürel Etkileşim ile Birlikte Değişen Yaşam Alanları

Gözde PIRLANTA*

Özet

Tarihi süreç boyunca Kıbrıs Adası, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ada'daki yaşam alanları bu medeniyetlerin göç şekillerine ve kültürlerine göre değişim göstermiştir. Ada'ya süregelen göç; ekonomik, politik ve siyasi nedenlere göre değişiklik gösterebilir; esas amaç göç eden kişinin kendisine veya ailesine daha iyi yaşam olanakları sağlamak istemesidir. Göç ile birlikte değişen yaşam standartları ve yaşam alanları da kişilere göre değişiklik göstermektedir. Yerli halk ile farklı ülkelerden Kıbrıs'a göç eden halkın, kültürel etkileşimi başlarda adaptasyon sorununu gösterse de zaman içerisinde bu olgu gelişmiştir. Bununla birlikte, farklı kültürlerin adaya kazandırdığı kültürel kimlik ise ada'nın mimarisine yansıyor, halkın yaşam alanlarını ve yaşam tarzlarını şekillendirmiştir. 1 Ağustos 1571'de Osmanlı İmparatorluğu'nun adayı fethetmesinden sonra, adanın elverişli iklimi ve yaşam standartlarıyla birlikte adaya göç artmış ve bu bağlamda yaşam alanları ve de iç mekan çözümleri değişen popülasyon artışına göre kurgulanmıştır. Bunun yanında, ada'da yaşayan ve fetihden sonra kalmayı tercih eden farklı din ve kültüre bağlı kesimlere sağlanan olanaklar, ada'da uygulanan kültürel etkileşimleri de beraberinde getirmiştir. Anadolu'dan göç eden halk ile yerli kesim arasındaki kültürel etkileşim, farklı toplumların zaman içerisinde karşılıklı adaptasyonun sağlanabileceğinin bir göstergesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra farklı kültürlerle ev sahipliği yapan ada, çeşitli göç dinamikleri ile gelişmiş ve değişmiştir. Özellikle 1970'ler ve 1990'lar sonrasında ada'nın Kuzey tarafına Türkiye Cumhuriyeti'nden ve farklı ülkelerden yapılan göçler ile birlikte popülasyon artışı kültürel etkileşimi de güçlendirmiştir. Adaya 2000'ler sonrası yapılan göç artış göstermiş, yaşam alanları çoğalmış ve iç mekânlar kullanıcıların ihtiyaçlarına göre tasarlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde ada'nın Kuzey'ine yapılan göçlerle birlikte kültürel etkileşimleri incelemek ve yaşam alanlarının gelişimleri ile iç mekânların kullanıcı ihtiyaçlarına göre gösterdiği değişimi incelemektir. Nitel

* Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs, Mersin 10, Türkiye

araştırma yöntemi çalışmanın metodu olarak kullanılmış; literatür taraması, görsel örnekler ve bireysel yorumlar ile desteklenmiştir.

1. Giriş

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Kıbrıs Ada'sının tarihi sürecinde göç ve kültürel etkileşim ile birlikte değişen yaşam alanları çalışmanın konusu olarak seçilmiştir. Bu süreçte, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne yapılan göçlerin, konutların ve de iç mekânların kullanıcı ihtiyacına göre değişimi incelenmiştir. Literatür taraması, görsel örnekler ve bireysel yorumlar çalışmanın araştırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Göçlerle birlikte ada'nın Kuzey'inde gelişen konutlaşmanın olumlu ve olumsuz etkileri; farklı ülkelerden gelen göçmenlerin arasındaki kültürel etkileşimin ne yönde geliştiği; kültürel etkileşim ve göçmenlerin, konut ve iç mekân gelişimindeki önemi gibi konular çalışmanın amacını belirtmiştir. Bu bağlamda, kültür, kimlik ve kültürel etkileşim tanımları ilk önce yapılmış, daha sonrasında ise Kıbrıs Ada'sı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki göç ve konut gelişimi incelenmiştir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre kültür (culture) kelimesi Fransızca'dan gelmekte ve günümüzde hemen hemen tüm yaşantımızda kullanılmaktadır. Birden fazla açıklaması olan kültür sözcüğü, genel olarak, toplumsal ve tarihsel gelişme sürecinde toplum veya toplumların manevi ve / veya maddi değerlerini yansıtmakta. Bu değerlerin bir sonraki nesillere aktarımında kullanılan kültür, toplumsal ve bireysel egemenliği gösteren olguların tümü olarak tanımlanabilir (TDK, 2018). Kısacası kültür, toplumun ve bireyin kimliğini belirtmekte ve her toplumun ve de bireyin değişkenlik gösteren hayat tarzlarını yansıtmaktadır. Kültür her topluma göre farklılık göstermekte ve yaşam tarzlarına göre şekillenmektedir. Yani her toplumun ve bireyin kendilerine özgü maddi ve manevi kültürel öğeleri vardır. Kültür anlayışı her döneme göre değişmekle birlikte tarihsel bir olgudur ve geçmiş ile geleceğimiz arasında güçlü bir bağa sahiptir.

Öte yandan kimlik, farklı toplum, bireyler ve bölgelerde değişiklik gösterebilir, amacı ve önemi aynı görüş üzerinde kurulmuştur. Kültür gibi kimlik de birey ve toplumun hayat tarzını yansıtan olguları açıklamak için kullanılır. Yani kimlik bir toplumun veya bireyin tanımlayıcı karakteridir (Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, 1983:1474). Yazar Lynch (1971:131) ise kimliği şöyle tanımlamıştır: bireyin veya toplumun yaşam alanını bir başka toplumdan ayırt edici özelliği ile tanımlanmasına kimlik denir. Bireysel hatıralar, duygular ve değerler de toplumun yaşam alanlarının tanımlanmasında önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte, kültürel, algısal, fiziksel

etkileşimler ise mekanlar ve iç mekanlar ile birey ve toplum arasındaki ilişkiyi tanımlar (Oktay, 1996:75).

Farklı kültürlerin göç etmesiyle birlikte ev sahibi ülkedeki kimlik ve kültür yapısı değişmekte ve bunlar toplumlar tarafından zaman içerisinde kabul edilmektedir. Toplumlar arası kültürel etkileşim de göç ile değişim ve kendi içerisinde değişiklik göstermektedir. Genellikle göçmenler göç ettikleri yerde kendi kültürüne yakın popülasyon ile yaşamak istemekte ve kültürleşme olgusu da bu doğrultuda gelişmektedir. Buna ek olarak, göçmenler sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yönden de kültürleşme içerisinde olmakla birlikte, ev sahibi ülkenin maddi ve de manevi değerlerinin değişimine sebep olmaktadır. Öte yandan, birçok göçmen ev sahibi ülkenin kültürüne adapte olmakta ve farklı kültüre sahip popülasyon ile yaşamını sürdürmektedir. Bu bağlamda, kültürel etkileşim farklı toplumları ortak bir paydada toplayarak, bir arada yaşamalarına olanak sağlamaktadır.

2. Kıbrıs Ada'sının Tarihi, Çok Kültürlü Yapısı ve Göç

Yüzyıllar boyunca Kıbrıs Ada'sı stratejik konumu ile Akdeniz üzerindeki ticaret yolunda önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte, ada yönetilen her toplumun farklı karakteristik özelliklerini yansıtarak dünya mirası için önem taşımaktadır. Öte yandan ada, Doğu Akdeniz ticaretindeki gücü temsil etmektedir. Bu nedenle ada birden fazla uygarlık tarafından fethedilerek bu güç elde edilmiştir. Ada birden fazla etnik kimliğe ve dini kimliğe sahiptir. Ada'da ilk olarak Neolitik ve Bronz çağlarında Suriye ve Anadolu kıyılarından gelen insanlar yaşamış, daha sonra ise Hitit, Fenike, Asur, Mısır, Pers, Makedon, Romalı, Bizans, Müslüman Araplar, Haçlılar, İngilizler (Arslan Yürekli Richard), Lüzinyanlar, Cenevizler, Venedikliler, Osmanlı İmparatorluğu ve İngilizler yaşamıştır. Sırasıyla tüm uluslar adada kendi toplumlarına has kültürel kimliklerini bırakmıştır. İngiliz döneminden sonra ise ada'da Kıbrıslı Türk ve Kıbrıslı Rum toplulukları yaşamakta ve her iki toplum kendi kültürünü devam ettirmektedir (Pırlanta, 2014:1-9).

Adadaki göç, fetih, istila, savaş, sömürgecilik, kuraklık, açlık, salgın hastalık ve siyasi toplu nüfus hareketleri gibi olgular ile tanımlanabilir (Gökdere, 1978:10). Yazar Keser (2006:104) göçü, en genel şekliyle tanımlamıştır: göç, bireylerin veya toplumun yaşadıkları (anavatan)

topraklarını bırakarak, ev sahibi ülkeye kalıcı veya geçici olarak yaşamak üzere gitmeleri ve bu bağlamda yer değiştirmeleridir. Toplumun veya bireyin göç hareketi yer değişimi olarak tanımlansada hem anavatanın hemde ev sahibi ülkenin kültürel, sosyal, siyasi ekonomik ve demografik sürecini olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Göçmenlerin adaya göç esnasında ve sonrasında yaşamış oldukları en büyük problem ekonomik açıdan sıkıntı çekmeleridir. Diğer bir önemli etken ise demografik gelişimdir. Bu bağlamda göçmenler ile yerli halk arasında kültürel etkileşim gelişmekte ve iki tür gelişim yaşanmaktadır. Bunlar “*Karışan Nüfus*” ile “*Yayılan Nüfus*” kavramlarıdır (Keser, 2006:104). “*Bütün bu göç faaliyetleri isteğe bağlı olarak yapılan göçler olmadığından karşılaşılan bir başka problem de olayın psikolojik yıkım, farklı kültürlere, geleneklere, siyasi anlayışlara sahip insanların karıştığı yeni ve heterojen bir kimlik ortaya çıkartır*” (Keser, 2006:104). Göçmenler özellikle kasaba, köy ve mahallelerde yerli halkın arasına yerleştirilmiş ve bu şekilde farklı toplumların etkileşim halinde olması sağlanmıştır. Başta problemler yaşanmış olsa da zamanla kız isteme, kız verme, düğün, nişan, sünnet gibi özel günlerde göçmenlerin birbirlerine karşılıklı yardımda bulunması farklı toplumların birbirleriyle olan komşuluk ilişkilerini de güçlendirmiştir (Keser, 2006:105).

2.1 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi’ndeki Fetih, Göç ve Yapılaşma

2.1.1 Fetih ve Göç Dönemi

Kıbrıs Ada’sının Osmanlı tarafından fethi 1570 yılında başlar ve 1 Ağustos 1571 de Mağusa’yı ele geçirmeleri ile bu süreç tamamlanır. Venedik hakimiyeti ada’da sona ererek, Kıbrıs Ada’sı Osmanlı İmparatorluğu topraklarına dâhil edilir (Given, 2013:210-212). Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kıbrıs Ada’sındaki yönetim şekli adada yaşayan Müslümanları ve Hristiyanları kapsamaktaydı. 1571’de Venedik İmparatorluğu’unun yenilgisinden sonra, adadaki Osmanlı yönetimi sırasında Hristiyan otoritesi tarafından tanınan Doğu Ortodoks Kilise’si rahiplerine yetki verilerek farklı dinlere sahip toplumlara duyulan saygı belli edilmiştir (Clarke and Varnava, 2013:296). Adadaki yönetim şekli demokratik bir yapıya sahip olmakla birlikte, İngiliz yönetici Hepworth Dixon adaya gelerek yönetim şeklinin ABD ve İsviçre hariç diğer ülkelerden daha demokratik oluşundan bahsetmiştir (Beratlı, 1993-1995:218). Öte yandan İngiliz döneminin ilk valisi Sir Wolseley ise adadaki demokratik yapıyı şöyle ifade etmiştir: “*Ben dahil*

olmak üzere, hepimiz ilk fikirlerimizi değiştirdik. Bu Türk yasalarının adilliği ve insalcılığı karşısında, hayrete düştük,' diye yazmaktan, kendisini alıkoyamaz" (Beratlı, 1993-1995:218). Bu demokratik yönetim şekli *millet* sistemi olarak tanımlanarak Müslüman ve Gayrimüslim arasındaki eşitliği vurgulamıştır. Bu sistemle birlikte Ortodoks kilisesi rahibine ve tercümanına bireysel güç ile mali ve idari haklar tanınmış böylelikle Gayrimüslim popülasyonunun kontrolleri onlara verilmiştir (Given, 2013:212; Clarke and Varnava, 2013:296). Burada da görüldüğü üzere Osmanlı döneminde Kıbrıs Ada'sındaki farklı toplumların kültürel etkileşimine önem verilmiş ve demokratik yapıya sahip bir ada düzeni kurulmuştur.

Adayı feth ettikten sonra Osmanlı İmparatorluğu, adanın mevcut durumunu, eksikleri ve ihtiyaçları belirlemek için inceleme yapmıştır. Yapılan araştırmaya sonucunda adayı şenlendirmek, nüfusu arttırmak ve kaldırmak için sürgün yöntemi ile çeşitli gelir düzeyine sahip toplulukları adaya getirmiştir. Böylelikle adadaki Müslüman sayısı Gayrimüslimlere göre artarak adadaki nüfus sayısı dengeye ulaşacaktır (Özkul, 2016:22). 21 Eylül 1571'de Sultan II. Selim adadaki incelemelerden sonra Sürgün Fermanı yayımlamış ve bu ferman türünün ilk ve son örneği olarak tarihe geçmiştir (Gürkan, 1986-1996:39-41). Fermandaki diğer bir önemli konu ise adaya sürülen insanların yaşadıkları yörelerdir. Fermanda adaya göç edilen topluluğun büyük bir bölümünün "*Anadolu, İçel, Karaman, Rum (bugünkü Sivas ilinin o zamanki adıdır), Dulkadiye (bugünkü Kahraman Maraş'tan başlayarak, Suriye içlerine doğru uzanan bölge), Bozok (bugünkü Yozgat ili), Teke (Antalya), Kadirli ve Uşak*" illerinden sürüldüğü belirtilmektedir (Gürkan, 1986-1996:38; Beratlı, 1993-1995:128).

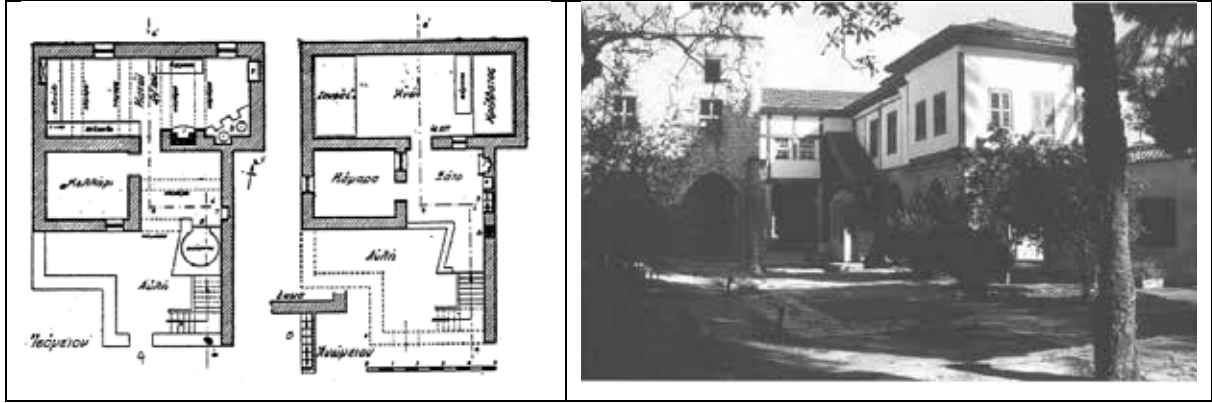
Diğer ülkeler gibi ada da tarihi boyunca süregelen göçlere maruz kalmış, bu göçler ada içi olduğu kadar ada dışından göçlere ve de ada dışına göçler olarak devam etmiştir. Bu göçler adanın 1571 de Osmanlı tarafından fethedilmesiyle önemli bir ivmeye neden olur (Keser, 2006:105). Böylelikle adada daha sosyal ve çok kültürlü bir yapı demografisi oluşur. Ilıman bir iklime, bereketli bir toprağa ve her tür tarım olanağına sahip olan Kıbrıs Ada'sı, 1571 yılından başlayarak Anadolu'nun bir çok yeriden gelen göçler ile karşılaşmıştır. Özellikle adaya göç eden Türk nüfusdan iki yıla yakın vergi alınmayacağı (Erdoğan, 1991:47) duyurulmuş, böylelikle ada nüfusu artışı ivme kazanmıştır (Keser, 2006:105). Sürgün Fermanından bir yıl sonra 1572'de yapılan araştırma ve nüfus sayımlarına göre adaya Beyşehir'den 262, Develihisar'dan 197, Aksaray'dan 225, Niğde'den 172, Seydişehir'den 202, Akşehir'den 130, Andıç'dan 145,

İlgın'dan 48, Koçhisar'dan 88, Ürgüp'den 64, İshaklı'dan 87 ve Bor'dan 69 aile olmak üzere toplam 1.689 ailenin geldiği görülmüştür (Sarıay, 2000:54). Anadolu'dan adaya göç eden Müslümanlar, gruplar halinde kırsal alanlara ve kentlere yerleştirilmiştir. Kırsal alanlarda yaşayan Türkler genelde tarım ile uğraşanlar, kentlerde yaşamlarını devam ettirenler ise el zanaatları ile uğraşan popülasyon olmuştur (Hill 1952: 18-20; Gürkan 1982: 42-43; Tamçelik, 2012:228).

Hoşgörü politikası geleneksel olarak Osmanlı tarafından fethettiği yerlerde uygulanmış, Kıbrıs da bu politika ile yönetilen bir ada olmuştur. Osmanlılar Venediklilerin aksine adayı ticari ve askeri üs olarak benimsememiş ve adayı vatan toprağı olarak kabul edip kalkındırmaya çalışmışlardır. Belirlenen ihtiyaçları karşılamak adına Osmanlı ada da iskân ve imar politikaları kullanmıştır. Bu nedenle adaya daha çok zanaatkâr ve esnaf popülasyonu getirilmiştir (Çevikel, 2006:123). Osmanlı'nın feth ettiği bölgelerde uyguladığı iskân ve imar politikaları yanı sıra vakıf anlayışı da adada oluşturulmuş ve böylelikle adada inşa edilen birçok önemli mimari eser bugüne kadar ulaşmıştır (Bağışkan, 2005:6). İnşası yapılan tüm mimari eserler adadaki kültürel yapının gelişmesine, farklı kültürler arası etkileşime ve tarihsel sürecindeki gelişimine olumlu yönde katkı sağlamıştır (Özsezer ve Kaşot, 2016:537).

2.1.2 Yapılaşma Süreci

Farklı etnik yapıya sahip bölgelerin fethiyle birlikte, o bölgenin kültürel yapısını ve mimari üsluplarının benimsenmesi ve de Osmanlı mimarisi ile kullanılması Osmanlı İmparatorluğu'nu tarihteki en farklı imparatorluk haline getirmiştir (Schriwer, 2002:197). Yazarlar Cerasi (1998, 116) ve Schriwer'a (2002, 204) göre Osmanlı mimarisi özellikle Osmanlı evleri kendilerine özgü kimlikli bir karaktere sahiptir. Bu mimari karakter diğer kültürlerde bulunmayıp Osmanlı İmparatorluğu'nu diğer kültürlerden ayırıcı özelliğe sahiptir. Osmanlı evlerini diğer mimari karakterlerden ayıran ve Osmanlı'yı Osmanlı yapan mimari özellikler üç başlık altında kategorize edilebilir: planlama ve oturma düzeni; oda anlayışı / kavramı ve ahşap yapı; çatı kaplaması ve yapının temeli (Şekil 1).

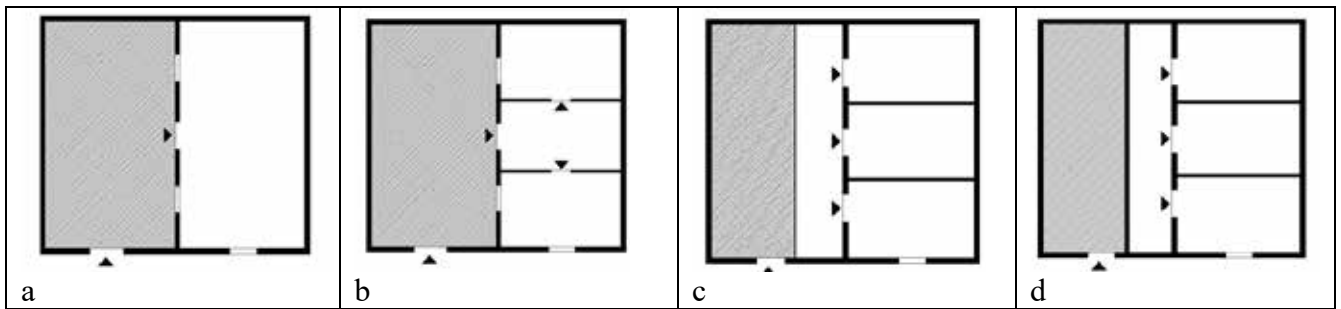
Şekil 1. Osmanlı Evlerinin Planlaması, İç Mekan ve Dış Cephe Çözümlerleri (©Cerasi, 1998:125; Schriwer, 2002:208).

Anadolu’da olduğu kadar Kıbrıs Ada’sının Kuzey’inde de özellikle Lefkoşa ve Gazimağusa gibi iki büyük şehrin Surlar İçi bölgelerinde Osmanlı mimarisine rastlanmaktadır. Başkent Lefkoşa’da tarihi dokuya yön veren Osmanlı mimarisi geleneksel Türk Evleri’nin mimari karakteristiğini yansıtmaktadır. Genellikle evler cumbalı, geniş saçaklı, kiremit kaplı çatı ve geniş avluları ile inşa edilmiştir (Turkan 2010:279-280; Dağlı 1999:60). On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru dış sofalı yapılar yerlerini karniyarık şeklinde adlandırılan iç sofalı plan yapıları bırakarak iki katlı inşa edilmiştir. Plan çözümlerinde genellikle depo ve mutfak gibi servis alanları / mekânları alt katlara, ikamet için ise odalar üst katlara konumlandırılmıştır. Çok amaçlı olarak tasarlanan odalar genellikle ortak alan olarak adlandırılan sofaya açılmıştır. Osmanlı mimarisinde çok kullanılan Başoda ise misafir odası olarak tasarlanmış ve misafire verilen değer burada gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Başodaların döşemeleri, konumu, tavanı ve süslemeleri Osmanlı evlerinin en gösterişli odaları olarak düzenlenmiş ve tasarlanmıştır. Öte yandan dış sofalı Osmanlı evlerinde ise sofa, taş sütunlu yada sivri kemerli revaklar ile avluya açılmaktadır. Bu plan çözümlemesi hane haklının kullandığı iç ve dış yaşam alanlarını buluşturmuştur. Cepheler genellikle yığma sistem, yalın cephe, kerpiç veya ahşap yapı malzemeleri ile tasarlanmıştır. Çatı strüktürü ahşap olan evler eğimli çatı karakterine sahiptir (Şekil 2) (Gürkan 2006:107; Turkan 2008:125; Dağlı 1999:61; Turkan, 2016:485).

Şekil 2. Kemerli Revaklar, Cumba, Kiremit Kaplı Çatılı ve Geniş Saçaklı Evler (©Schriwer, 2002:212; Turkan, 2016:486).

Kuzey Kıbrıs'ın ikinci büyük şehri Gazimağusa da ise Osmanlı evleri genellikle o dönemde basit ve tek katlı yapılar olarak inşa edilmiştir. Bu tür yapıların plan çözümlemelerinde ise evlere giriş avludan yapılmakta ve avlunun büyüklüğü ile konutun büyüklüğü benzer ölçülerde inşa edilmiştir (Şekil 3/a) (Uluca, 2006:148). Öte yandan yine tek kat inşa edilen konutlarda göze çarpan diğer bir plan şeması ise yine ana girişi avludan yapılan fakat iç mekânlarında orta sofanın yer aldığı üç mekâna ayrılmalarıdır (Şekil 3/b). Yani avludan orta sofaya girilip, oradanda sofanın iki tarafından yer alan mekânlara geçiş sağlanmaktaydı. Ek olarak bu tip plan çözümlemelerinde servis mekânları avluya konumlandırılmıştır (Uluca, 2006:149). Tek katlı konutların yanı sıra Gazimağusa'da Osmanlı mimarisine ait iki katlı konutlarda inşa edilmiş, bunların birçoğu Kıbrıs iklimine uygun olarak genellikle açık sofalı (Şekil 3/c) ve birkaçı ise kapalı dış sofa (Şekil 3/d) şeklinde tasarlanmıştır. Açık sofalı konutların geniş cepheleri konutun avlusuna dönük planlanmış, alt ve üst katlar ise tek mekân olarak tasarlanmıştır. Buna ek olarak, dış sofalı Osmanlı konutları avlulu ve iki katlıdır. Avluya dönük kapalı sofalar üst katta konumlandırılmış ve üst katta yer alan mekânlara sofadan erişim sağlanmıştır (Uluca, 2006:149).

Şekil 3. Gazimağusa'da İnşa Edilen Osmanlı Konut Plan Şemaları (©Uluca, 2006:395-400).

2.2 Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'ndeki Göç ve Yapılaşma

2.2.1 Göç Dönemi

Osmanlı Dönemi'nden sonra 1878 yılında ada İngiliz sömürgesi altına girmiştir. Ada'ya egemen olan her uygarlık gibi İngiliz Dönemi'nde de ada içi ve ada dışı göçler yaşanmıştır. 1960 yılında ada İngiliz kurallarından bağımsızlığını ilan eder ve Kıbrıslı Rum ile Kıbrıslı Türk toplumları arasında üç yıl boyunca siyasi uzlaşma sağlanır. Hemen akabinde ise 1963 ve 1964 yıllarında iki-toplumlu çatışmalar ortaya çıkar ve bazı Kıbrıslı Türkler yaşadıkları alanları terk etmek zorunda kalarak daha güvenli bölgelere göç ederler (Loizides, 2011:393). Yaşanılan bu durum karşısında yaklaşık altmış bin Kıbrıslı Türk adanın Güney'inden Kuzey'ine göç eder ve bu süreç 1970'lerde de devam eder (Gürel and Özersay 2006:3-5; Teerling and King, 2011:18-19).

Ada'da yaşanan 1974 olaylarından sonra ise iç ve dış göçler adada görülmeye başladı ve çoğunluğu Türkiye'ye olmak üzere, İngiltere ve Amerika'ya; bununla birlikte adanın Güney'inden Kuzey'ine ve Kuzey'inden Güney'ine göçler yapılmıştır. Bu süreçte de Türkiye Cumhuriyeti'nden adaya da göçler yapılmıştır (Keser, 2006:103). 1974'ten sonra adanın ikiye bölünmesiyle, Kıbrıslı Türk nüfusunun azınlığı dikkat çekmiş ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından Anadolu'da yaşayan sayısız aile toplulukları yerleşmesi için ada'nın Kuzey'ine gönderilmiştir. Gönderilen bu ailelere yaşam alanları ve tarımsal alanlar verileceği sözü verilir ve böylelikle göç akımı özellikle Akdeniz Bölgesi'nden, Karadeniz Bölgesi'nden ve Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesi'nden görülmektedir (Akçalı, 2007:70).

1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve ada'nın Kuzey'inde artan iş fırsatları 1980'lerde Türkiye'deki birçok göçmene cazip gelmiş ve ikinci göç dalgası Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde ise üniversitelerin ada da kurulması çoğunluğu öğrenci olmak üzere Türkiye'den birden fazla göçmeni adaya getirmiştir. 1990'larda ise artan üniversite sayısı öğrencilerin yanı sıra yatırımcıları, eğitim düzeyi yüksek popülasyonu ve girişimcilerin ilgisini çekerek Türkiye'den Kuzey Kıbrıs'a olan üçüncü göç akımını yaratmıştır. Bu gelişmelere ek olarak, 1990'ların sonlarına doğru Kuzey Kıbrıs'ta

yaşanan inşaat artışı ve mülklerin gelişimi Kuzey'e yapılan göç demografisini artırmıştır. Özellikle inşaat sektörlerinde çalışmak üzere gelir düzeyi düşük aile toplulukları Kuzey Kıbrıs'ı seçerek, dönemsel, geçici ve kalıcı süreler ile ikamet etmişlerdir (Teerling and King, 2011:19).

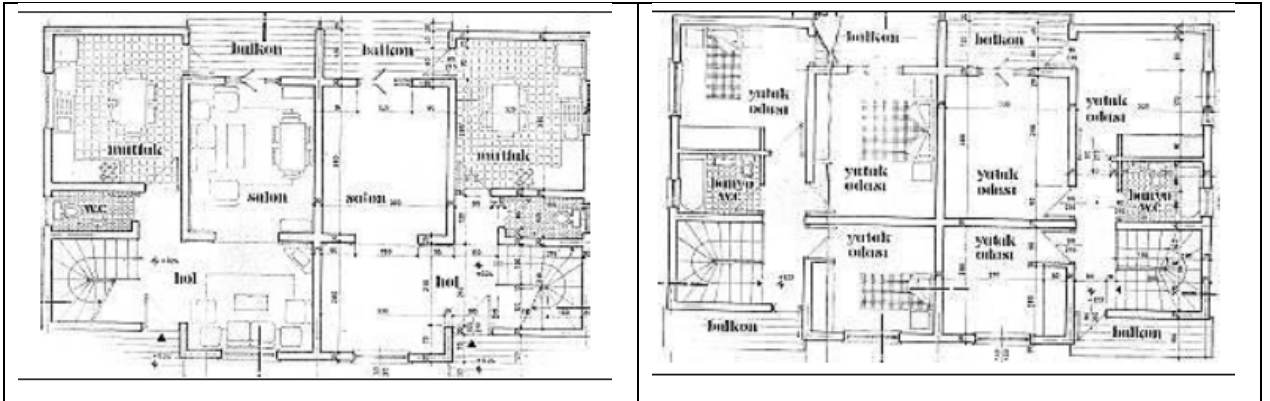
Yıllar içerisinde Kuzey Kıbrıs'a Türkiye'den göç daha küçük ölçekli olarak devam etmiş ve buraya gelen göçmenler aradıkları daha iyi bir geleceğe sahip olma beklentilerini bulduklarına karar verdikleri için kalıp yerleşmeyi tercih etmiş; bir takım göçmen ise göç ettikleri anavatanına geri dönmüştür. Devlet Politikası kullanılarak yapılan ilk göçmen dalgasının amacı Kuzey Kıbrıs'taki Türk nüfusunun artması, ikinci ve üçüncü göçmen dalgasının amacı ise ekonomik gücün ve iş olanaklarının artması olarak tanımlanabilir (Hatay, 2007:3). Kuzey Kıbrıs'ın ekonomisini güçlendirmekle birlikte Türkiye'den gelen birçok akademisyene ise iş olanakları sağlamaktadır. Öğrenciler ve akademisyenler Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne göç eden geçici göçmenlerin büyük bir kısmını oluşturmakta ve Kuzey Kıbrıs'ın popülasyonunu her yıl değiştirmektedir. Öğrenciler genellikle üniversitelerin yurtlarında kalmakta ya da bazıları kentlerde veya kırsal alanlarda yapılan konutları kiralarak yaşamlarını sürdürmektedir. Öte yandan akademisyenler ise öğrenciler gibi kentler de veya kırsal alanlarda yapılan konutları kiralarak yada satın alarak yaşamlarını sürdürmektedir (Hatay, 2005:10). Bu da gösteriyor ki, adanın artan popülasyonuna göre konut ihtiyacı çoğalmakta; kentsel ve kırsal alanlarda kullanıcıların ihtiyaçlarına göre konut projeleri yapılmaktadır.

2.2.2 Yapılaşma Süreci

Kuzey Kıbrıs'ta farklı politik, siyasi, teknolojik ve toplumsal değişimler adadaki yerleşim düzenini etkilediği gibi konut fikrinde değiştirdi. Adaya göç eden ve ada içi göç eden toplulukların büyük şehirlerde yaşamak için göç etmesi, sayısız evin ve de sayısız toplu konutun yapımını zorunlu hale getirmiş; göç eden toplulukların barınma sorunları çözümlenmiştir (Pulhan, Orçunoğlu, 2005). Özellikle son otuz yıla bakıldığında Kuzey Kıbrıs'taki demografik büyümeye neden olan adaya iş olanakları için gelen işçi sayısıdır. Bu da gösteriyor ki, Kuzey Kıbrıs'da konut inşaat sektörü gelişmekte ve gelişen popülasyona göre şekillenmektedir. Yapılan sayımlara ve yayımlanan resmi kayıtlara göre 2000'ler de iş için göç eden göçmen sayısı kırk beş binlere, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde açılan üniversitelere okumaya gelen yabancı öğrenci profili otuz binlere yaklaşmıştır. Ada'nın Kuzey'i özellikle 1980'lerden sonra

kentleşmeye başlamakta ve konut projelerinin artışı görülmektedir. Son on yıl içerisinde ise adaya gelen yabancı uyruklu göçmenlerin burada ikinci bir eve sahip olmak için yapmış oldukları yatırımlarla özellikle kentsel bölgelerdeki konut yapımında artış görülmektedir (Akçalı, 2007:70). Bunun yanı sıra, kentin gürültüsünden ve kalabalığından uzaklaşmak isteyen göçmenler ise kentlerdeki evlerini kiralarak veya satarak kırsal alanlardaki konutlara yerleşmişlerdir.

1980’lerde ise gerek Kooperatif’ler gerekse Devlet tarafından göçmenler için çeşitli Sosyal Konut projeleri yapılmış ve konutlar göçmenlerin minimum isteklerine göre tasarlanmıştır. Özellikle Kooperatif’lerin yapmış olduğu konutlar Lefkoşa’da görülmektedir. İki yüz doksan adet ünitenin yapıldığı konutlar barınma sorunu olan göçmenler için inşa edilmiştir (Social Housing in North Cyprus, 2018). Kooperatifler tarafından yapılan konutların plan taslağında, evler iki katlı sıra evler olup, sofa, yemek odası, mutfak ve depolama, tuvalet ve açık alanlar zemin katta çözümlenmiş; üst katta ise banyo, iki veya üç adet yatak odası tasarlanmıştır (Şekil 4) (Esentepe, 2013:76).

Şekil 4. Kooperatifler Tarafından Yapılan Konut Planları Örneği (©Esentepe, 2013:79).

Devlet tarafından yapılan Sosyal Konutların plan taslağında ise konutların önü kocaman açık alan olarak tanımlanmış, araba park yerleri ise hemen evin yan cephesine konumlandırılarak diğer konut ile ayırıcı özellik görevi üstlenmektedir. İç mekan tasarımlarında ise, giriş holünden sofaya geçiş sağlanmakta, ayrıca giriş holünden mutfaka, alt kattaki tuvalete ve üst kattaki yatak odalarına erişim için merdivene ulaşılmakta; üst katlarda üç adet yatak odası ve banyo bulunmaktadır. Konutlar genellikle iki katlı sıra evler, apartman tipi ve ikiz evler olarak tasarlanmıştır (Şekil 5) (N.C.P.O., 2002:85-86; Özay, 2004:846). İki katlı Sosyal Konut

Projelerine ek olarak apartman şeklinde tasarlanan konutlar ise, dört katlı olup, bir kısmının zemin katında dükkân projeleri ve garaj yerleri tasarlanmıştır. Apartmandaki her bir birime, giriş holüyle giriş yapılmakta hemen yan tarafında ise oturma odası bulunmaktadır. Oturma odasının bitişiğinde ise yemek odası konumlandırılmıştır. Holden koridora geçiş olup, koridorun bir cephesine mutfak ve yatak odası, diğer cephesine ise tuvalet, banyo ve yatak odası, koridorun sonuna ise ebeveyn yatak odası konumlandırılmıştır (Şekil 6). 1999 yılına kadar Sosyal Konutlar'ın yapımı sürmüştü ve projeler devlet tarafından açılan Sosyal Konut Birimi ile kontrol edilmiştir (Özderen, 2001:53; Özey, 2004:846).

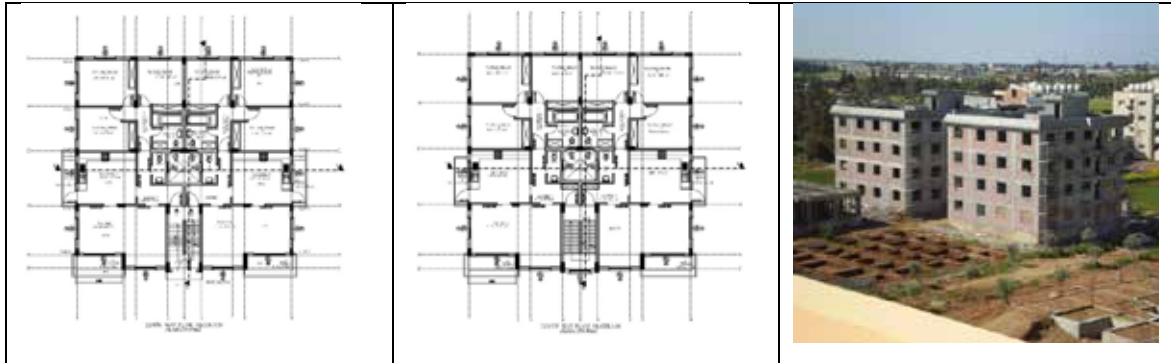

Şekil 5. Gazimağusa'da İnşa Edilen İki Katlı Sosyal Konut Projeleri (©Anarjani, 2013:58; ©Pırlanta, 2016).

Şekil 6. Gazimağusa'da İnşa Edilen Apartman Tipi Sosyal Konut Projeleri (©Oktay, 2002:1009; ©Pirlanta, 2016).

Özellikle 1990'lardan sonra ve 2000'li yıllarda ve de günümüzde adaya gelen göç nüfusunun artmasıyla şehir bölgelerinde barınma sorunu ortaya çıkmış ve konut projelerinin yapım hızı ivme kazanmıştır. Bu bağlamda, apartman tarzında konut birimleri inşa edilmeye başlanmış, birçoğu ise kullanıcı isteklerinin dışında tasarlanmıştır. Şehir merkezlerinde tasarlanan her bir birim hemen hemen aynı boyutta ve benzer fonksiyonel mekânlara sahip olarak tasarlanmıştır. Günümüzde şehir merkezlerindeki konutlar genellikle göçmenlerin iş yerlerine, okullarına ve de merkeze yakın olarak tasarlanarak şehirlerin silüetlerini bozar nitelikte olmaktadır. Stüdyo, 2+1, 3+1 ve penthouse olarak tasarlanan konutların daha önceki konut gelişimlerine göre metre kareleri küçülmüştür (Şekil 7). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde sayıları hızla artan üniversitelerin kuruluşu, iş olanakları sağlamakta, bu bağlamda adaya göç artmakta ve konut ihtiyacı çoğalmaktadır.

Şekil 7. Gazimağusa'da İnşa Edilen Apartman Tipi Konut Projeleri (©Noyanlar Companies Construction Firm, 2009; ©Pirlanta, 2016).

3. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Tarihi Sürecinde Göç ve Kültürel Etkileşim ile Birlikte Değişen Yaşam Alanlarının Değerlendirilmesi

Değerlendirmenin ilk aşaması, ele alınan dönemlerde yapılan literatür taraması ve görsel örneklerle göre bireysel yorumları içeren ve tarihi süreçte yaşanan göç ile birlikte kültürel etkileşim ve de yaşam alanlarının değişimini incelemiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacını belirtmek için ada'nın Kuzey'inde gelişen konutlaşmanın olumlu ve olumsuz etkileri; farklı ülkelerden gelen göçmenlerin arasındaki kültürel etkileşim ve gelişimi; kültürel etkileşim ve göçmenlerin, konut ve iç mekân gelişimindeki önemi bu aşamada cevaplanmıştır. Öte yandan değerlendirmenin ikinci aşamasında ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki iki önemli dönem arasındaki benzerlik ve farklılıklar anlatılmış ve tablolar ile desteklenmiştir.

1571 de ada'nın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesiyle Kıbrıs Osmanlı'ya bağlanmış ve ada'da bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Osmanlı ada'da var olan tarihi eserlere saygı duymuş bazılarını dönüştürerek kendi örf ve adetlerine uygun hale getirmiştir. Böylelikle ada'da birden fazla mimari özelliği tek bir yapı da görmemiz mümkün olmaktadır. Özellikle ada'ya Anadolu'dan getirtilen veya gelen ailelerin barınmaları ile ilgili konut çözümlemesine gidilmiş ve tek veya iki katlı çözümlemeler ada mimarisinde yerini almıştır. İlk dönemlerinde kerpiç veya ahşaptan yapılan tek katlı evlerde mahremiyet hususu çerçevesinde yaşam alanları tasarlanmış ve iç mekân düzenlemeleri o dönem kullanıcıların ihtiyaçlarına göre inşa edilmiştir. İlerleyen dönemlerde ise yine kendine özgü mimarisi ile Osmanlı konutları iki katlı inşa edilmiş, cumbalı, ahşap yapılar, geniş saçaklı, kiremit kaplı çatılı evler de yine mahremiyet ön planda tutularak inşa edilmiş, özellikle başoda diye adlandırılan misafir odasına vurgu yapılmıştır. Mahremiyet ve gizlilik hususunda yapılan evlerde giriş avludan sağlanmış, böylelikle hane halkına duyulan saygı gösterilmiştir. Özellikle daha özel yaşam alanları gibi adlandırılan yatak odalarının üst katta ve mutfak sofa gibi mekânların alt katta oluşu iç mekân tasarımındaki umumi ve özel kavramını belirtmiştir. Bu dönemde inşa edilen konutlar tamamıyla daha önceki uygarlık dönemlerinde yapılan mimari eserlere saygı duyarak yükseklik konusunda yarışacak tasarımda olmamakla birlikte, tamamıyla kendine özgü tasarımlarıyla dikkat çekmektedir. Özellikle Lefkoşa'daki Selimiye Cami ve Gazimağusa'daki Lala Mustafa Paşa Cami'ye duyulan saygı nedeniyle konut çözümlemeleri iki kattan fazla olmayıp, şehrin silüetinde bozmayarak olumlu

yönde gelişmiştir. O dönemde konutlaşmanın diğer bir olumlu yönü ise her hanenin kendine ait mahremiyeti olmasıdır.

İlk başlarda adaya göç eden topluluk Gayrimüslimler ile adaptasyon sorunu çeksede zaman içerisinde her iki toplumda kaynaşmış, düğün, dernek, söz, kız isteme gibi etkinliklerde beraber hareket etmiştir. Bu da zaman içerisinde toplumların kaynaşmasını ve aralarındaki kültürel etkileşimin gelişimini göstermektedir. Öte yandan aile büyüklerinin de zaman zaman bahsettiği üzere Müslüman erkekler Gayrimüslim dinine mensup olan genç kızları beğenmiş, kızlar din değiştirerek Müslüman olmuş ve evlenmişlerdir. Bu önemli olay ada'da var olan kültürel etkileşimin en güçlü sebebi olsa gerek ki, ada sakinlerinin uyumu ve komşuluk ilişkilerinin bu olay ile sağlamlılığı görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelmesiyle birlikte ivme kazanan kültürel etkileşim adanın her yerinde olduğu gibi Kuzey'inde de görülmüş ve Osmanlı mimarisi uygulanmaya başlamıştır. Müslüman veya Gayrimüslim olarak ayırmaksızın yerli ve göç eden halk Osmanlı mimarisi ile tasarlanmış konutlarda yaşamış, mahremiyet kavramını benimsemiş ve ada koşullarına adapte olmuştur. Her hane halkının yaşam alanlarının organizasyon şeması farklılık göstermemiş, sadece Osmanlı mimarisine uygun organizasyon şeması kullanılmıştır.

Ada'da özellikle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşanan ikinci önemli gelişme ise Türkiye Cumhuriyeti'nden ada'nın Kuzey'ine yapılan göçlerin Devlet Politikası yöntemi ile yapılması ve Kuzey tarafında yaşayan Türk popülasyonu çoğaltma girişimidir. Bu süreçten önce ada mimarisi İngiliz Dönemi'nde gelişmiş, kentleşme özelliği baz alınarak modern mimari örnekler inşa edilmiştir. İngiliz Dönemi'nin ortalarında tek ve iki katlı konutlar İngiliz mimari karakteri ile inşa edilmiş ve son döneminde ise çok katlı konut çözümleri görülmüştür. 1974'den sonra adadaki Türk nüfusunu çoğaltmak amacı ile Osmanlı Dönemi'nde kullanılan politika baz alınmış ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden göçmen getirtilmiştir. Özellikle çiftçi, ticaret ile uğraşan kişiler, aileler ve işçi grupları Kuzey'e göç etmiştir. Zaman içerisinde turizmin gelişimiyle birlikte Kuzey'de var olan otel sayıları ve işçi gruplarının göç yüzdeliği artmıştır. Bununla birlikte ortaya çıkan barınma sorunu çok katlı konut sistemi ile çözülmüş ve şehir silüetleri değişim göstermiştir. Turizmin gelişimine ek olarak ise Kuzey'de artan üniversite sayısı göç yüzdeliğini değiştirmiş, göçmenlerin çoğunluğu öğrenciler ile akademisyenler olmuştur. Buna ek olarak, açılan iş olanakları ise farklı gelir grubu göçmenlerinde adaya gelmesine sebep

olmuş ve çok katlı konutlar inşa edilmiştir. Özellikle şehir merkezlerinde inşa edilen konutların kat yükseklikleri farklı olup şehrin dokusuna zarar vermekte ve silüetini de bozmaktadır. Şehir merkezinde yaşamlarını sürdürmeyi istemeyen topluluk ise kırsal alanları tercih etmekte ve bu bölgelerdeki konutlar bölgenin dokusunu bozmaktadır. Bazı kırsal alanların ise kurulan üniversitelere yakın oluşu da dokunun bozulmasına neden olmakta ve çok katlı konut yapılaşmaları öğrenciler veya akademisyenlerin yaşamlarını sürdürmeleri için inşa edilmektedir.

1970'lerde başlayan göç ile birlikte Anadolu'dan gelen göçmenlerin ada halkıyla adaptasyonu zaman almış, başta iki toplumun birbirine uyum göstermekteki zorlukları görülmüştür. Zaman içerisinde aynı dili konuşmaları, aynı dine mensup olmaları yaşanan kültürel etkileşimi hızlandırmış ve adaptasyon sorunu çözülmüştür. Diğer taraftan adaya gelen yabancı göçmenlerle olan kültürel etkileşim yine zaman içerisinde sağlanmış. Özellikle turizm ve üniversite ortamlarında farklı uyruklara sahip bireylerle ada halkı uyum sağlamıştır. Farklı kültürler arasındaki komşuluk ilişkileride iyi yönde gelişmiş, ada halkı yabancı göçmenler sayesinde birden fazla yabancı dile yeteri kadar hâkim olmasada anlayabilir ve kendisini ifade edebilir hale gelmiştir.

Zaman içerisinde ada da artan popülasyon ve gelişen kültürel etkileşim, konutların organizasyon şemalarında değişikliğe neden olmuştur. İlk başlarda sadece ailelere yönelik yapılan üç yatak odalı, mutfaklı, yemek ve oturma odalı, banyolu birimler zaman içerisinde değişim göstermiş ve çoğunluğu öğrenciler için olan stüdyo tarzı, 1+1 veya 2+1 birimler tasarlanmıştır. Modern mimari özelliklere göre inşa edilen konutlarda mahremiyet konusu vurgulanmış ve her kullanıcının ihtiyaçlarına uygun iç mekânlar tasarlanmıştır. Ada yaşayan farklı kültürlere sahip bireyler kendilerine uygun konutu seçmekte ve yaşamlarını sürdürmektedir.

Değerlendirmenin ikinci aşamasında ise Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde ada da ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki göç, kültürel gelişim ve konut çözümlerindeki benzerlikler farklılıklar tablolar ile gösterilmiştir. Tablolarda adaya ve Kuzey Kıbrıs'a Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde gelişen göç, göç nedeni, göçmen tipleri ve kültürel etkileşimler incelenmiştir. Her iki dönemde de göç edilen yer benzerlik gösterebilir Türkiye Cumhuriyeti döneminde Avrupadan gelen göçler de görülmektedir. Göç nedeni ve göçmen bölümlerinde ise yine Türkiye Cumhuriyeti'nde ek olarak bazı tanımlar

belirtilmiş ve farklılıkları anlaşılmıştır. Öte yandan her iki dönemde de kültürel etkileşim aynı topluluklar arasında gerçekleşmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Ada ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Göç Dönemi ve Kültürel Etkileşim

	Yıl	Göç	Göç Nedeni	Göçmen	Kültürel Etkileşim
Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	1571-1878	Anadolu	Sürgün, Tarım, Ticaret	Çiftçi, Yatırımcı, Aile	Müslüman ve Gayrimüslim
Türkiye Cumhuriyeti Dönemi	1970 -	Anadolu ve Avrupa	Tarım, Ticaret, Yatırım, İş, Eğitim	Çiftçi, Yatırımcı, Aile, Öğrenci	Müslüman ve Gayrimüslim
Sonuç	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde her iki döneminde süreçlerinde benzerlik bulunmuş, Türkiye Cumhuriyeti döneminde farklı olgular eklenmiştir.				

Yapılan diğer tabloda ise ada ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ndeki yapılaşma süreci konut, plan şeması ve iç mekân, kullanılan malzeme, komşuluk ilişkisi ve gelişim olguları incelenmiştir. Her iki süreçte farklılıklar görülmüş ama esas olarak mahremiyet ve komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu saptanmıştır. Her iki dönemde de konut, plan şeması buna bağlı olarak iç mekân çözümlmeleri ve gelişimi değişiklik göstermiş, o dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Kullanılan malzeme farklılıkları da teknolojinin gelişimini ve konut yapımının zaman içerisinde daha hızlı yapılabileceğini vurgulamaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Ada ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Yapılaşma Süreci

	Konut	Plan Şeması ve İç Mekân	Kullanılan Malzeme	Komşuluk İlişkisi	Gelişim
Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	Tek Katlı veya İki Katlı	Avlu, Sofa, Mutfak, Tek veya Çift Yatak Odalı, Misafir Yatak Odası	Kerpiç, Ahşap, Kiremit	Güçlü	Kendine Özgü Mimari Özellik, Gizlilik,
Türkiye Cumhuriyeti Dönemi	Tek Katlı, İki Katlı, Sıra Evler, Çok Katlı Rezidans, Toplu Konut	Hol, Oturma ve Yemek Odası, Mutfak, İki veya Üç Yatak Odası, Stüdyo Tipi, 2+1, 3+1, Penthouse	Betonarme Karkas Sistemi, Çelik Karkas Sistemi, Tuğla, Taş	Güçlü	Kentselleşme, Strüktür Değişimi, Gizlilik, Modern Yaklaşım
Sonuç	Her iki süreçte de benzerlik ve farklılıklar olsada plan çözümlemelerinde gizlilik ön planda tutulmuş ve farklı toplumlar arasındaki komşuluk ilişkisi (kültürel etkileşim) olumlu yönde gelişmiştir.				

4. Sonuç

Kıbrıs Ada'sının genelinde ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde her iki döneminde izleri, gelişimi, kültürel etkileşimi ve yapılaşması incelenmiştir. Her iki dönem Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin konutlaşmasında ve de iç mekânların kullanıcı ihtiyaçlarına göre değişiminde önemli bir role; ada'nın Kuzey'inin gelişiminde ise büyük bir katkıya sahiptir. Günümüzde artan göç ve göçmen nüfusu ile değişen kültürel etkileşim ve iç mekân çözümlemeleri, ileriki yıllarda da değişim gösterecektir. Bu bağlamda ada'nın konumu, Kuzey Kıbrıs'ın gerek turizmi ve

eğitimsel gelişimi gerekse toprağının verimliliği ve iş olanakları Kuzey’e olan göçün artmasına neden olacak ve bununla birlikte konut projelerinde artış ve iç mekân organizasyonlarında değişimler görülecektir.

Kaynakça

- Akçalı, Emel: “The Other Cypriots and Their Cyprus Questions”. *The Cyprus Review*, Sayı 19:2 (Nicosia 2007), s. 57-82.
- Anarjani, A. O. 2013: *Personalization at Social Housing District in Sakarya, Famagusta*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazimağusa s. 58.
- Bağışkan, T. 2005: *Kıbrıs'ta Osmanlı Eserleri*. Lefkoşa, s. 6.
- Beratlı, N. 1993-1995: *Kıbrıslı Türklerin Tarihi – I. Kitap*. Lefkoşa, s. 218.
- Cerasi, Maurice: “The Formation of Ottoman House Types: A Comparative Study in Interaction with Neighboring Cultures”. *Muqarnas: An Annual of the visual culture of the Islamic World*. Sayı 15. (Leiden 1998). s. 116-156.
- Clarke, Peter; Varnava, Andrekos: “Accounting in Cyprus during the Last Four Decades of British Rule: Post-World War I to Independence (1918–1960)”. *Accounting History*, Sayı 18(3), (UK 2013), s. 293-315.
- Çevikel, N. 2006: *Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası*. İstanbul, s. 123.
- Dağlı, U., U. 1999: *Kıbrıs Sokaklarında Mimariye Yaşama ve Çevreye Dair*. Lefkoşa, s. 60-61.
- Erdoğan, M. Akif: “Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü”. *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Ankara 1991), s. 1991.
- Esentepe, M., B. 2013: *Space Transformation and Change in Mass Housing in Nicosia, North Cyprus*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazimağusa s. 76-79.
- Given, Michael: “Agriculture, Settlement and Landscape in Ottoman Cyprus”. *The Journal of the Council for British Research in the Levant*, Sayı 32:1, (UK 2013), s. 209-230.
- Gökdere, Y., A. 1989: *Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı*. İstanbul, s. 10.

Gürel, Ayla; Özersay, Kudret: “The Politics of Property in Cyprus: Conflicting Appeals to 'Bizonality' and 'Human Rights' by the Two Cypriot Communities”. *PRIO Report*, (Lefkoşa 2006), s. 3-5.

Gürkan, H. 1986-1996: *Bir Zamanlar Kıbrıs'ta*. Lefkoşa, s. 39-41.

Gürkan, H., M. 1982: *Kıbrıs Tarihinden Sayfalar*. Lefkoşa, s. 42-43.

Gürkan, H., M. 2006: *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa*. Lefkoşa, s. 107.

Hatay, Mete: “Beyond Numbers: An Inquiry into the Political Integration of the Turkish ‘Settlers’ in Northern Cyprus”. *PRIO Report 4/2005*, (Nicosia 2007), s. 10.

Hatay, Mete: “Is the Turkish Cypriot Population Shrinking? An Overview of the Ethno-Demography of Cyprus in the Light of the Preliminary Results of the 2006 Turkish-Cypriot Census”. *PRIO Report 2/2007*, (Nicosia 2007), s. 3.

Hill, George: *A History of Cyprus. I. Cilt*. Cambridge, London, 1952, s. 18-20.

Keser, Ulvi: “Kıbrıs'ta Göç Hareketleri ve 1974 Sonrasında Yaşananlar”. *ÇTTAD*, Sayı 12, (İzmir 2006), s. 103-128.

Loizides, Neophytos: “Contested Migration and Settler Politics in Cyprus”. *Political Geography*, Sayı 30, (UK 2011), s. 391-401.

Lynch, K. 1971: *A Theory of Good City Form*. Cambridge, s. 131.

N.C.P.O. 2002: *Building Construction and Parcel Statistics*. Lefkosa, s. 85-86.

Oktay, D. 1996: *Notes on Urban Design. Supplementary Textbook for Courses on Urban Design*. Famagusta, s. 75.

Oktay, Derya: “Design with the Climate in Housing Environments: An Analysis in Northern Cyprus”. *Building and Environment*, Sayı, 37, (UK 2002) s. 1003-1012.

Özay, Nazife: “A Comparative Study of Climatically Responsive House Design at Various Periods of Northern Cyprus Architecture”. *Building and Environment*, Sayı, 40, (UK 2004) s. 841-852.

Özderen O. 2001: *Transformation and change in social housing in Northern Cyprus*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazimağusa s. 53.

Özkul, E. Ali: “Osmanlı Devleti’nin Kıbrıs Adasına Yaptığı Sürgünler ve Sonuçları”. *Osmanlı Döneminde Kıbrıs: Uluslararası Sempozyum. The Ottoman Period in Cyprus: International Symposium*. Yayına Hazırlayan: Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı. İstanbul 2016, s. 22-98.

Özsezer, Mete; Kaşot, Nazım: 2016: “Kuzey Kıbrıs Ortaöğretim Kıbrıs (Türk) Tarihi Ders Kitaplarında Osmanlı Dönemi Eserlerinin Ele Alınış Biçiminin Araştırılması”. *Osmanlı Döneminde Kıbrıs: Uluslararası Sempozyum. The Ottoman Period in Cyprus: International Symposium*. Yayına Hazırlayan: Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı. İstanbul 2016, s. 537-553.

Pırlanta, G. 2014: *Hellenistic, Byzantine and Gothic Influences in Orthodox Churches Located in North Cyprus*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazimağusa, s. 1-9.

Pulhan Hıfisiye.; Orçunoğlu, Halide: “Designing Houses for Change: Understanding of Changes in Mass Housing Developments in the City of Girne (North Cyprus)”. *XXXIII IAHS, World Congress on Housing, Transforming Housing Environments through Design*. (South Africa, 2005).

Sarınay, Y. 2000: *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs. (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*. Devlet Arşivi, KKTC, s. 54.

Schriwer, Charlotte: “Cultural and Ethnic Identity in the Ottoman Period Architecture of Cyprus, Jordan and Lebanon”. *The Journal of the Council for British Research in the Levant*, Sayı 34:1. (UK 2002), s. 197-218.

Tamçelik, Soyalp: “Kıbrıs’ta İç Göç Hareketleri ve Olası Bir Anlaşmada Etkileri”. *Bilig*, Sayı 63, (Ankara 2012), s. 227-252.

Teerling, Janine; King, Russell: “Cyprus as a Multi-Diasporic Space. Sussex Culture for Migration Research”. Working Paper, Sayı 67 (UK 2011), s. 18-19.

Turkan, Zihni: “Kıbrıs’ta İki Müze-Ev: Derviş Paşa Konağı ve Saçaklı Ev”. *Mimarlık Dergisi*, Sayı 213, (İstanbul 2008). s. 124-127.

Turkan, Zihni: “Kıbrıs’ta Osmanlı Dönemi’nden Günümüze Türk Mimarisi Eserleri”. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, Sayı 6/4, (İstanbul 2016), s. 479-487.

Turkan, Zihni: “Kıbrıs’ta Türk Mimarisi: Lefkoşa’da 19. Yüzyıl Evleri ve Tarihi Sokak Dokusu”. *Türk Dünyası MimarlıkveŞehircilik Kurultayı*. (Ankara 2010), s. 279-286.

Uluca, E. 2006. *Gazimağusa Kaleiçi’nin Tarihsel Süreç İçindeki Kentsel Gelişimi ve Değişimi*. Doktora Tezi: İstanbul, s. 88-400.

Webster, Merriam: “Identity”. *Webster’s Ninth New Collegiate Dictionary*. (U.S.A 1983), s. 1474.

<http://www.cypnet.co.uk/ncyprus/economy/econ10.htm> (Social Housing in North Cyprus; 26.01.2018).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a673cccd31157.66490210 (Türk Dil Kurumu; 23.01.2018).

XVI. Yüzyılda Ermeni Göçlerine Dair Bir Değerlendirme

Seyran AKTAŞ*

Özet

Tarihin bütün dönemlerinde görülen göç, siyasi, iktisadi ve sosyal sebeplerden kaynaklanan bir olgudur. Bu olgu, tarihte uzun mesafeler kat edilerek yapıldığı gibi aynı coğrafyada bir yerden başka bir yere hareket edilerek de gerçekleştirilmiştir. Nitekim 16. Yüzyılda Anadolu coğrafyasında halkın uzun ve kısa mesafelerde yer değiştirdikleri görülmektedir. Bu yer değiştirme kimi zaman devletin politikası olan iskân hareketleri ile yapılırken kimi zamanda halkın kendisi tarafından yapılmıştır. 16. Yüzyılda Anadolu’da gerçekleşen nüfus ve göç hareketleri tahrir defterlerinden tespit edilmektedir. Bu defterlerden Ermenilerin göç hareketlerini tespit etmek de mümkündür.

Tahrir defterlerinde, bir sancağa Ermeniler hane ya da cemaat olarak dışarıdan gelmişse, o bölgeye hangi sancak ve köyden geldiklerine dair bilgiler kaydedilirdi. Ermeniler şehir merkezine gelip yerleşmişlerse mahalle isimlerinin yanına geldikleri yer belirtilirdi. Nitekim 1500 yılından sonra Kayseri’ye Sis ve Şarktan gelen Ermeniler, *Cema’at-ı Ermeniyân-ı Şarkıyân*, *Cema’at-ı Ermeniyân-ı Sisiyân* şeklinde kaydedilmişlerdir. Öte yandan Ermenilerin dışardan geldiklerini belirtmek için isimlerin altına ‘*an Bitlis*, ‘*an Muş* veya *Malatyalı*, *Gergerlu*, *Çermikli* şeklinde kayıtlar düşülürdü. Düşülen bu kayıtlar, o hânenin sadece yerel köklerine değil aynı zaman vergi muhasebesini bulmaya da yardım ederdi. Hatta bazı kayıtlarda sadece dışarıdan anlamında *Biruni*, *Cema’at-ı Biruni-i Ermeniyan* şeklinde kaydedildikleri olurdu. Öyle ki 1530 yılından sonra Divriği kaza merkezine dışardan gelen Ermeniler, yerleşik olan Ermenilerden ayırt edilerek *Cema’at-ı gureba-i Ermeniyan* şeklinde kaydedilmişlerdi. Bu husus sadece Ermenilerde görülen bir takip sistemi değildi. Örneğin, Anadolu’da sürekli hareket halinde olan konar-göçerler ana kütleden koptuklarında ya da muhasebe dairelerinin dışına çıktıklarında derhal geldikleri kaynak yazılırdı. Bu husus imparatorluk ahalisinin hareket serbestliğinden kaynaklanmaktaydı.

* Gazi Üniversitesi, Ankara

Bu çalışmada, 16. Yüzyılda Anadolu coğrafyasında Ermenilerin göç ve nüfus hareketleri incelenecektir. Bu çerçevede Ermenileri göçe iten sebeplerin yanı sıra Ermenilerin gittikleri yerlerde demografik ve sosyal açıdan nasıl bir değişim yaşandığı da ele alınacaktır.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde nüfus, arazi ve gelir kaynaklarının tespiti tahrir adı verilen sayım işlemleri ile yapılırdı. Bu sayım sonucunda elde edilen veriler belli düzene göre defterlere kaydedilirdi. Tahrir defterleri olarak adlandırılan bu defterler aynı zamanda şehrin sosyo-ekonomik yapısını da yansıtmaktaydı. Nitekim defterlerde sadece vergi mükellefleri ve arazi kayıtları mevcut değildi. Aynı zamanda vergiden muaf olanlar, nüfusun yapısı (evli, bekâr, yaşlı, sakat), meslek grupları, sancakla ilgili sıkıntılar da defterlerde mevcuttu. Bununla birlikte 16. yüzyılda göç hareketlerinin tespiti tahrir defterlerinden yapılabilmektedir. Defterlerde göç edenlerin kayıtları belirli yöntemlerde tutulmuştur. Göç edenlerin büyük bir kısmı '*an Ergani* (Ergani'den), '*an Divriği* (Divriği'den) şeklinde diğer kısmı ise *Mardinî*, *Erzincanî*, Kulplu, Arabgırlu biçiminde yazılmıştı. Bununla birlikte *Avanis veled-i Şarkî Kirakos veled-i Kemahî*, *Murad veled-i Biruni* gibi baba adları ile de dışardan geldikleri belirtilmiştir. Öte yandan eğer toplu bir göç söz konusu ise o zaman cemaat olarak geldikleri yerin ismi ile yazılmışlardır. Öyle ki, İstanbul, Amid, Sivas ve Kayseri büyük sancaklara göç edenler genelde bu usulle kaydedilmişlerdir. Bunların dışında en sık kullanılan kayıt şekli *biruni* ve *şarkî* idi. Ancak, diğer kayıt yöntemlerinde insanların nereden nereye göç ettikleri kolaylıkla tespit edilmesine karşın bu ifade ile göç yerlerinin tespiti zorlaşmaktadır. Çünkü dışardan gelen insanları ifade etmek için kullanılan bu ibare bu insanların nereden geldikleri konusunda bir belirsizlik yaratmaktadır. Aynı şekilde *şarkî* tabiri de insanların Şark'tan geldiklerini ifade etmesine rağmen hangi bölge ya da şehirden geldiklerine dair bir ipucu vermemektedir. Diğer taraftan, bu ifadeler göç alan sancağın ne kadar göç aldığı, bu göçün demografik ve sosyal yapıyı ne kadar etkilediği konusunda bilgi vermektedir.

Bu tespitlerle birlikte, defterlerdeki veriler doğrultusunda Ermenilerin Anadolu coğrafyasındaki göç hareketleri takip edilmeye çalışılacaktır. Önce sancaklardaki göç hareketleri incelenecek, sonra sancaklar arasında bir mukayese yapılacaktır. Değerlendirme ise bu göç hareketleri sonucunda nasıl bir değişim yaşandığı ve bu değişimin etkileri üzerinde olacaktır.

Amid Sancağına Yapılan Ermeni Göçleri

16.yüzyılda Ermenilerin en çok tercih ettikleri sancaklardan biri Amid idi. 1518 yılı tahrir kayıtlarına göre Amid şehir merkezine toplam 363 nefer gayrimüslim dışardan gelmişti.¹ Defterde gayrimüslimlerin hepsi *Eramine* başlığı altında yazıldığı için dışardan gelen bu göçmenlerin ne kadarının Ermeni olduğu belli değildir. Bununla birlikte göçmenlerin geldiği yerler incelendiğinde en fazla göçün Atak, Hasankeyf, Dağ, Hani, Muş, Sason, Ergani, Eğil, Mardin, Hazro, Çermik ve Amid'in kendi köylerinden yapıldığı görülür. Bu yerlerden Atak, Muş, Sason, Eğil, Ergani ve Çermik'in Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerler olduğu dikkate alındığında göçle gelen gayrimüslim nüfus içerisinde Ermenilerin sayıca fazla oldukları aşikârdır. Keza, 1540 yılı tahrir kayıtlarında bu durum biraz daha netlik kazanır.

1540 yılı tahrir kayıtlarında gayrimüslim unsurlar önceki tahrirden farklı olarak cemaat olarak bağlı oldukları kiliselere göre kayıt altına alınmışlardır. Aynı şekilde şehre dışardan gelen göçmenler de geldikleri yerin adı ile kiliselere bağlanmışlardır. *Cema 'at-ı Eğillü tabi'-i Kenisa-i Küçük* gibi. Şehirdeki Ermenilerin büyük bir kısmı Küçük ve Hızır İlyas kiliselerine bağlıdır. Bu iki kilise dışında Ermenilerin bağlı olduğu Nakkaş isimli bir kilise daha vardır. Ancak, Nakkaş Kilisesine Ermenilerle birlikte diğer gayrimüslimlerin de bağlı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu kilisenin hangi cemaate ait olduğu belli değildir. Öte yandan Hazro, Genç, Sason, Atak, İncelü/İncirli?, Cıska, Haçık, Süleymani'den gelenler Nakkaş Kilisesine bağlanmışlardır. Bu kiliseye bağlanan göçmenlerin isimleri incelendiğinde ağırlıklı olarak Ermenice isimler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Mesih, Süleyman, Şems, Mübarek, Şem'un, Atavellah gibi isimlerin bulunması Ermeni göçmenlerle beraber diğer gayrimüslimlerin göç ettiklerini akla getirmektedir. Muhtemelen kitle halinde gelen gruplar ayrılmadan geldikleri grupla beraber kayıt altına alınmışlardır. Diğer ihtimal ise çok yaygın olmamakla beraber Ermenilerin bu isimleri kullanıyor olmalarıdır. Nitekim Amid'in yerli halkından olup, Hızır İlyas Kilisesi mensup olan Ermeniler arasında *Abdülkerim Sergis*, *Mesih birader-i o*, *Abdullah Sergis*, *Abdülkadir Yakob*, *Murad Abdülkadir*² isimle kayıtlı şahıslar vardır.

¹ BOA. Td. nr. 64, 13-21

² BOA. Td. nr. 200, 40-41

Tablo 1. 1540 Yılında Amid Sancağında Kayıtlı Göçmen Nüfusu

YIL	GELDİĞİ YER																				Genel Toplam
	Muş	Atak	Sason	Süleymani	Hani	Genç	Cıska	Hazro	İncelü/İncirli?	Eğil	Hertekliü?	Haçık	Berdemicelü?	Ergani	Hısn-ı Keyfa	Dağ	Erzincan	Acem	Kasımı	Kemah	
1540	140	126	112	64	61	60	58	56	48	23	20	17	13	10	6	4	2	1	1	1	823

Tablo 1’de görüldüğü üzere 1540 yılından önce Amid şehir merkezine dışardan 823 nefer gelip yerleşmişti. Bu tarihte şehre dışardan gelen göçmenlerin çoğunluğunu Muş’tan gelenler oluşturmaktaydı. Hani, Cıska, Hazro, Haçık’ın Amid’e bağlı olduğu; Atak, Genç, Eğil ve Ergani’nin Amid’e yakın sancaklar olduğu göz önüne alındığında şehrin civar bölgelerden de nüfus çektiği anlaşılmaktadır. Buradan göçlerin % 50’sinin Diyarbekr eyaleti içerisinde yapıldığı tespit edilmektedir. Diğer taraftan dışardan gelen nüfus açısından Muş’tan sonra ikinci sırayı Sason almaktadır. 1540 yılında Sason, Bitlis Sancağı’nın Tatik Nahiyesine bağlı bir köydür. Bu tarihte köyde sadece 18 nefer kayıtlıdır.³ Köyün göç verdiği konusunda defterde bilgi mevcut değildir. Öte yandan şehre 64 nefer Süleymani’den gelir. Süleymanlu veya Süleymani denilen yerin neresi olduğu belli değildir. Alpaslan Demir, buranın Irak’ın kuzeyindeki Süleymaniye kenti olabileceğini söylemektedir.⁴ Bunların dışında yerini tespit edemediğimiz İncelü/İncirli?, Herteklü?, Berdemlice?’den 81 (48+20+13) nefer gelmiştir.

XVI. yüzyılın başlarında şehirde İran ile yapılan savaşlar neticesinde nüfus kayıpları yaşanmış olsa da ticaret ve sanayi merkezi olmasından ötürü şehir hızla toparlanma sürecine girmiştir. Nitekim savaşın bitimi ile beraber şehir dışardan göç almaya başlamıştır. Göçmenlerin çoğunluğunun gayrimüslim olması şehirdeki demografik yapıyı da değiştirmiştir. Öyle ki, 1518 yılı tahrir kayıtların göre şehirdeki nüfusun %52’i Müslüman, %48’i gayrimüslim idi. Ancak bölgeye yapılan göçlerin devam etmesi ile 1540 yılında Müslüman oranı %40’a gerilemiş, buna mukabil gayrimüslim oranı %60’a çıkmıştır. Ermeni ve diğer gayrimüslimlerin

³ BOA. Td. nr. 413, 49

⁴ Demir, Alpaslan: “16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi”, *Bilgi(Ankara 2009)*, 27

şehri tercih etmelerindeki en büyük etken şehirdeki ekonomik canlılıktı. Şehirde kırıhâne, darphâne, boyahâne, macunhâne, tabakhâne, bozahâne ve başhâne⁵ gibi işletmeler mevcuttu. Bu işletmelerin yanında 15 civarında çarşı vardı.⁶ Üstelik şehirde yer alan hanların sayıca çokluğu da şehrin taşra ile bağlantısını ortaya koyması bakımından önemliydi. 1612 yılında Hasan Paşa hanında kalan Polonyalı Simeon, Hasanpaşa Hanı'nın yanında bulunan Kuyumcu Hanı'nda yalnız İstanbul'da bulunan kuyumcular, zernişancılar, bıçakçılar, pabuççular ve diğer zanaat erbabının bulunduğunu bildirmekteydi. Buna ilaveten Simeon, şehirde darbhâne, gümrük, hancılık işlerinin Ermenilerin elinde olmasının yanı sıra aşçılar, kebabçılar, ekmekçiler, bakkallar ve kassabların da Ermeni olduğundan bahsetmektedir.⁷ 1518 ve 1540 yılı tahrir kayıtlarında Ermeni ve diğer göçmenlerin hangi yerlerden göç ettiklerine dair bilgi olmasına rağmen meslek grupları ile ilgili fazla bilgi kayıtlı değildi. Bununla birlikte 1564 yılını ihtiva eden tahrir kayıtlarında Ermeni isimlerinin çoğunun altında meslek gruplarının yer alması göçmenlerin zanaat sahibi olduğu göstermektedir. 1564 yılında şehir merkezinde kassâr (yıkayıcı), kasap, değirmenci, keşşger (ayakkabıcı), neccâr (marangoz), kemenger, attâr, bakkal, hayyât (terzi), balahor, hammâl, bıçakçı, cüllâh (culhacı), ırgâd, tabakçı, şikâr, taşçı, zerger, dellâl, çerçi, bardakçı, abacı, haddâd (demirci), hallac, dellâk, helvacı, bostani, yüncü, tacir, sıvacı, hizmetgâr gibi farklı meslek gruplarından Ermeniler vardı. Şehir dışardan gelen göçmenlere mesleklerini icra etme imkânı sunuyordu. Öyle ki, şehir merkezinde 1518 yılında 73, 1540 yılında ise 40 civarında⁸ meslek çeşidinin olması iktisadi gelişmişlik açısından önemliydi.

Şehir merkezinin yanında sancağa gelen Ermeniler arasında taşraya yerleşenlerin de olduğu tespit edilmektedir. Nitekim 1518 yılından az önce Ermenilerin yaşadığı Satı Kendi köyüne Derik'ten 10, Muş'tan 4, Ergani ve Dağ'dan⁹ 2'şer, Tercil ve Hısn-ı Keyfa'dan 1'er olmak üzere toplam 20 aile gelip yerleşmiştir.¹⁰ Köy sonraki yıllarda göç almaya devam etmiştir. Keza, 1564 yılından önce köye Dağ'dan 20, Ahlat'tan 5, Sason'dan 4, Maraş, Ergani ve Harput'tan 3'er, Mardin'den 1, şehir merkezinden ise 1 olmak üzere toplam 40 hane gelip köye yerleşmiştir. Bu yerleşmeler ile birlikte nüfus 1518 yılında 121, 1540 yılında 263, 1564 yılında ise 468 nefer

⁵ BOA. Td. nr. 64, 5

⁶ İlhan, M. Mehdi; "XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara 1992), c. 16, sayı: 27, 50

⁷ *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1612*, çev.Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Baha Matbaası, 1964, 98-99

⁸ İlhan 1992, 47

⁹ Kayıtlarda Dağ ibaresi sıklıkla geçmektedir. Muhtemelen bu Dağlı tabiri, yakın dağlardaki yerleşmeleri ifade ediyordu. Demir 2009, 27

¹⁰ BOA. Td. nr. 64, 38-39

olur.¹¹ Bu hali ile Satı Kendi sancağın en kalabalık köyüdür. Alınan vergilerden köy halkının tarımla geçindikleri anlaşılmaktadır. Bunun yanında köyün hâsılının 1540 yılında 65,016, 1564 yılında ise 79,996 olduğu göz önüne alındığında zengin bir köy olduğu söylenebilir. Göçmenlerin köyü tercih etmesinde köyün gelişmişliği ve güvenlik kaygısının etkili olduğu söylenebilir. Satı kendi köyünün yanında 1518 yılında Hani nahiyesine bağlı Anbar/Abbar köyüne Genç, Atak, Tercil ve Ergani'den 4 aile gelip yerleşmiştir.¹² Aynı tarihte Kasımı köyüne Muş'tan 1 hane göç eder.¹³ 1564 yılından az önce ise köye Ahlat ve Erzincan'dan 2 aile gelir. Bunların yanında köyde 1 hane de *biruni* olarak kayıtlıdır.¹⁴

Sivas Sancağına Yapılan Ermeni Göçleri

Sivas, Ermenilerin eski dönemlerden beri yerleştikleri bir bölgedir. Nitekim 7. Yüzyılın ikinci yarısında Arap tehdidi ile karşılaşan Bizans İmparatorları Ermenileri, bu vilayette kurulan askeri themalara yerleşmeye teşvik etmişlerdir.¹⁵ 1021 yılında Bizans İmparatoru Basileios ise, Van bölgesini ele geçirince buradaki Ermenilere yurt tutmaları için Sivas'ı vermiş ve Vaspurakan Kralı Senekerim bölgede hâkimiyet kurmuştur.¹⁶ Bölgeye Ermeni göçleri Osmanlı hâkimiyetinde de devam etmiştir. 1454 ve 1485 yıllarında yapılan iki tahrir kaydından göçlerin 15. yüzyılda yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.¹⁷ Bununla birlikte 16. yüzyılda göçler artmaya başlamıştır. Sivas'a en yoğun Ermeni göçü 1519 yılından önce yapılmıştır. 1519 yılı tahrir kayıtlarında Sivas'a göç eden Ermeni sayısı 381 neferdir.¹⁸ Göç eden Ermenilerin 121'i şehir merkezine 260'i ise taşraya yerleşmiştir. Bu tarihte en çok göç Divriği'den (105 nefer) yapılmıştır. Divriği'yi Erzincan (84 nefer) ve Kemah (84 nefer) izlemektedir. Bunlardan sonra 36 nefer *biruni* olarak kaydedilmiştir. Ancak, dışardan geldikleri bilinen bu 36 neferin geldikleri yer belli değildir. Bunların dışında göçler Çemişgezek (28 nefer), Şark (14 nefer), Darende (10 nefer), Karahisar (6 nefer), Akşehir (3 nefer), Malatya (2 nefer), Erzurum (2 nefer), Bayburd (2 nefer) ve Trabzon (1 nefer) yapılmıştır. 1519 yılında bölgeye yapılan göçlerin neredeyse tamamı dışardan yapılmıştır. Sancak içerisinde yapılan iç göç 3 haneyi geçmemektedir.

¹¹ BOA. Td. nr. 64, 38-39; BOA. TD. nr. 200, 123-125; TKKA. TD. nr. 58(eski defter no.183/155), 162b-165a

¹² BOA. Td. nr. 64, 175

¹³ BOA. Td. nr. 64, 58

¹⁴ TKKA. Td. nr. 58(eski defter no.183/155), 144b-146a

¹⁵ Kevorkian, R.H.; Paboudjian, P.B. 2013:1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler, İstanbul:Aras Yayıncılık, 235

¹⁶ Demirel, Ö.: "Sivas", DİA 2009, c.37, İstanbul, 278

¹⁷ BOA. Td. nr.2 , BOA. Td. nr.19

¹⁸ BOA. Td. nr. 79, 513-640

1553 yılında sancağa 161 nefer gelmiştir.¹⁹ Gelen göçmenlerin 51'i şehir merkezine, 110'u ise taşraya yerleşmiştir. Bu tarihte sancağa en yoğun göç Şark'tan (53 nefer) yapılmıştır. Ancak göçmenlerin Şark'ın neresinden geldikleri belli değildir. Şark'tan sonra sırayı Kemahlılar (34 nefer) ve *biruniler* (34 nefer) almaktadır. Sonraki sıra ise Divriği (14 nefer), Erzincan (14 nefer), Çemişgezek (4 nefer), Tercan (3 nefer), Karaman (2 nefer), Akşehir (2 nefer) ve Bağdat (1 nefer) olarak devam etmektedir.

1573 yılında sancakta kayıtlı göçmen sayısı 300 neferdir.²⁰ Bu tarihte ilk sırayı *biruni* (193 nefer) şeklinde kaydolan grup almaktadır. Sonraki sıra Kemah (43 nefer), Şark (41 nefer), Erzincan (9 nefer), Akşehir (6 nefer), Divriği (3 nefer), Karahisar (1 nefer), Tercan (1 nefer), Arapgir (1 nefer), Yarhisar (1 nefer), Tuzhisar (1 nefer) şeklinde devam etmektedir. Yarhisar ve Tuzhisar, Sivas'ın iki köyüdür. Buradan 2 Ermeni ailesi şehir merkezine yerleşmiştir.

16. yüzyılın geneline bakıldığında göç edenler arasında ilk sırayı yine *biruni* olarak kaydolanlar almaktadır. Bundan sonra sancağa en çok göç Kemah, Divriği, Şark, Erzincan ve Çemişgezek'ten yapılmıştır. Sivas'a gelen göçmenleri geldikleri yerler dikkate alındığında en çok göçün doğu bölgelerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Keza göçlerin yaklaşık %67'si doğudan yapılmıştır. *Biruniler* hariç tutulduğunda ise doğudan yapılan göçlerin oranı yaklaşık %97'dir. Buradan *biruni* olarak kaydolan grubun içerisinde doğudan gelenlerin sayıca fazla olduğu ihtimali de ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Akşehir ve Karaman dışında Orta Anadolu'dan bölgeye yapılan göç yoktur.

15. Yüzyıldan itibaren bölgeye yapılan Ermeni göçleri ile Sivas sancağının demografik ve sosyal yapısında önemli değişimler meydana gelmiştir. Sancağa gelmeye devam eden nüfusla beraber Ermeni mahalleleri gittikçe daha da kalabalıklaşmıştır. Bunun neticesi olarak Ermeniler Müslüman mahallerine yerleşmeye başlamışlardır. Nitekim Yüzyılın sonlarına doğru Hamur Kesen, Ali Baba Mescidi, Mescid-i Ahmed Subaşı²¹ mahalleri iki unsurun beraber yaşadığı mahalleler olmuştur. Aynı durum kırsal kesim için de geçerliydi. Ermeni köyleri daha kalabalık ve büyük köylerdi. Bölgeye Ermenilerin gelmeye devam etmeleri ile bu köyler yetersiz kalmıştır. Bunun sonucunda yeni yerler iskân edilmeye başlanmıştır. Önceleri Müslümanların

¹⁹ BOA. Td. nr. 287, 325-447

²⁰ TKKA. Td. nr.177(eski defter no.312/14), 14b-297a

²¹ TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 17a, 19a, 20a

yaşadığı Tutmaç²², Saru Hacı²³, Ağva²⁴, Cancik?,²⁵ Böke,²⁶ Alakilise²⁷ köyleri ve Feraşad, Gelinoğlu mezraları²⁸ daha sonra Ermeniler tarafından iskân edilmiştir. Aynı şekilde Borazid,²⁹ Sulu viran nd. Balahor, Tahtut-ı Ulya³⁰, Kısa Sungur³¹, Kavak³², Korkudan³³ önceleri boş olan mezra ve köyler olup, sonradan buralara Ermeniler yerleşmişlerdir.

Tablo 2. 16. yy'da Sivas Sancağında Kayıtlı Göçmen Nüfusu

GELDİĞİ YER	Yerleştiği bölge		Genel Toplam
	Şehir merkezi	Taşra	
Biruni	119	144	263
Kemah	39	122	161
Divriği	41	81	122
Şark	1	107	108
Erzincan	63	44	107
Çemişgezek	8	24	32
Akşehir	5	6	11
Darende	1	9	10
Karahisar	5	2	7
Tercan	1	3	4
Karaman	2	1	3
Erzurum	1	1	2
Tuzhisar	2		2
Bayburd	1	1	2
Malatya	1	1	2
Trabzon	1		1
Yarhisar	1		1
Bağdat	1		1
Cancin		1	1
Arapgir		1	1
Şehir		1	1
Genel Toplam	293	549	842

²² BOA. Td. nr. 79, 582; BOA. Td. nr. 287, 373; TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 41a

²³ BOA.Td.nr.79, 603 BOA. Td. nr. 287, 427; TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 98a

²⁴ BOA.Td.nr.79, 571-572 BOA. Td. nr.19, 430; BOA. Td. nr. 287, 41; TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 100a

²⁵ BOA.Td.nr.79, 622;BOA. Td. nr. 287, 419; TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 63b

²⁶ BOA. Td. nr. 287, 422; TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 65a

²⁷ BOA. Td. nr.19, 425; BOA. Td. nr. 79, 524;TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 92b

²⁸ BOA. Td. nr. 79, 527; BOA. Td. nr. 287, 421 ; TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 64a-b;BOA. Td. nr. 79, 637; BOA. Td. nr. 287, 21 ; TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 78b-79a

²⁹ BOA. Td. nr. 287, 376; TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 42b

³⁰ TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 61a

³¹ TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 91b

³² BOA. Td. nr. 79, 557;TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 106b

³³ BOA. Td. nr. 79, 553;TKKA. Td. nr.177 (eski defter no.312/14), 122a

İstanbul'a Yapılan Ermeni Göçleri

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Ermenilerin İstanbul'a yerleşmeleri Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet, fetihten sonra harap olan şehri yeniden ihya etmek için imar ve iskân faaliyetlerine başlamıştır. İmparatorluğunun değişik yerlerinden Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi kolonilerinin zorunlu iskânı yoluyla şehir şenlenmeye başlamıştır. Bu iskânlar sırasında Ermeni Patriğini de İstanbul'da ikamete davet etmiştir.³⁴ 1459-75 yılları arasında Orta Anadolu ile Eski ve Yeni Foça'dan ve Kefe'den Ermeniler İstanbul'a getirilmiştir.³⁵ Sonraki yıllarda da Ermenilerin İstanbul'a yerleşmeleri devam etmiştir.

16. yüzyılda İstanbul'a göç eden Ermeniler, H.947 (1540) ve 952 (1545) tarihli İstanbul Vakıfları tahrir defterlerindeki kayıtlardan tespit edilmektedir.³⁶ Bu defterlere göre İstanbul'a göç edenler şu şekildedir;

Tablo 3. 16. Yüzyılda İstanbul'da Kayıtlı Göçmen Nüfusu

	Geldiği Sancak													
YIL	Larende	Bursa	Ankara	Belirsiz	Niğde	Karaman	Tokat	Trabzon	Canik	Konya	Sivas	Akşehir	Amasya	Genel Toplam
1540	402	102	78	40	31	29	26	18	11	8	7	6	2	760
1545	394	98	67	37	36	25	25	16	10	9	6	5	2	730

Tabloda 16. yüzyılda İstanbul'a göç edenlerin çoğunluğunu Larende Sancağı'ndan gelenler oluşturmaktadır. 1540 yılında 402 neferin, 1545 yılında ise 394 neferin Larende Sancağı'ndan geldikleri kayıtlıdır. Göçler sancağın çeşitli yerlerinden yapılmıştır. Larende merkez, Davgandos, Ilısıra, Masara, Gödereğözü, Mazanşehir köyleri göçmenlerin geldikleri yerlerdir. Larende Sancağı'na ait tahrir defterleri incelendiğinde İstanbul'a göç veren bölgelerde nüfusun azaldığı ve kimi yerlerde ise Ermeni nüfusu kalmadığı tespit edilmektedir. Bu kayıtlar İstanbul'a yapılan göçleri doğrular niteliktedir.

³⁴ İnalçık, H.1997: Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, cilt 1: 1300-1600, İstanbul: Eren Yayıncılık, 54

³⁵ İnalçık, H.1997, 69

³⁶ BOA. Td. nr.210, BOA. Td. nr.240

Tablo 4. Larende Merkez, Davgandos, Ilısıra, Masara, Gödereğümü ve Mazanşehir Vergi Nüfusu

Köy/Kaza ³⁷	YIL			
	1500	1518	1540	1584
Larende Merkez	13	18	28	32
Davgandos	90	75	30	0
Ilısıra	6	0	0	0
Masara	0	4	2	0
Göderegümü	9	4	0	0
Mazanşehir	82	93	118	105
TOPLAM	200	194	178	137

Bursa şehir merkezindeki Ermeniler Subaşı/Sedbaşı mahallesinde yaşamaktaydılar.³⁸ 1530 yılı Bursa tahrir defterinde Subaşı mahallesinde 13 hane, 8 mücerred, 14 kiracı kayıtlıdır.³⁹ Bunun birlikte mahalle diğer tahrirlerde yer almamaktadır.⁴⁰ Mahallenin kayıtlarda yer almaması toplu bir göçten mi yoksa tahrir işlemleri ile ilgili olduğu belli değildir. Ancak, ilk tahrirde nüfusun az olması göç yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Trabzon Sancağı şehir merkezinde 1530 yılında 197 nefer kayıtlıdır. 1540 yılında şehirdeki Ermeni nüfusu 156 nefere, 1584 yılında ise 123 nefere geriler.⁴¹ Buradan 1530 yılından sonra Ermenilerin İstanbul'a göç ettikleri anlaşılmaktadır.

1485 yılında Samsun kaza merkezinde 84 nefer Ermeni kayıtlıdır. 1520 yılında kayıtlı olan Ermeni sayısı 28 nefere geriler.⁴² 1575 yılına gelindiğinde ise kaza merkezinde 22 nefer kalır. Bu kayıtlardan kazadaki Ermeni nüfusunu giderek azaldığı anlaşılmaktadır. Nüfustaki bu gerileme İstanbul'a gidenler dikkate alındığında göç ile açıklanabilir.

Tablodan İstanbul'a yapılan göçlerin % 83'ünün Orta Anadolu'dan yapıldığı tespit edilmektedir.

³⁷ Osman Gümüşçü XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus adlı çalışmasında sancakta buluna gayrimüslimler için bu şekilde bir tablo hazırlamıştır. Kendi sayımları ile müellifin sayımları birebir aynıdır. Sadece müellif Gödereğümü köyünde 1518 yılında 6 hane tespit ederken tarafıma bu sayı 4 olarak tespit edilmiştir.

³⁸ Ergenç, Ö. 2006:XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, Ankara: TTK,115-116

³⁹ BOA. Td. nr.166, 2

⁴⁰ Ergenç, Ö. 2006, 266

⁴¹ BOA. Td. nr. 387, 716; BOA. Td. nr. 288, 10-11; TTKA. Td. nr.194 (eski defter no.20/29), 16b-17a

⁴² BOA. Td. nr. 37, 476-477; BOA. Td. nr. 54, 429; TTKA. TD. nr. 46 (eski defter no.101/33),3b

Kayseri Sancağına Yapılan Ermeni Göçleri

Ermenilerin Kayseri'ye göçleri Sivas'a yapılan göçlerle aynı döneme denk gelmektedir. Keza, doğuda Arapların fetihleri sırasında, Bizans askeri themalarını güçlendirmek için Ermenileri Kayseri, Sivas bölgelerine yerleştirmeye başlamıştır.⁴³ 11. Yüzyılda Selçuklu akınları birlikte Bizans buradaki küçük Ermeni krallıklarını kaldırıp Ermeni nüfusunu Sivas, Kayseri ve Fırat bölgelerine sevk etmiştir. Bölgeye gelen Türkmen göçleri Ermeni nüfusunun Fırat kıyılarında, Toroslarda, Kilikya'da, Malatya, Maraş ve Urfa bölgelerinde yoğunluk kazanmasına sebep olmuştur.⁴⁴ 11. Yüzyılın sonlarında ise Kayseri'de başpiskoposluk kurulmuştur.⁴⁵

16. yüzyılda Kayseri'ye Ermenilerin göçleri 1500 yılında sonra yapılmıştır. Kayseri'ye gelen göçmenler *Cemâ'at-ı Ermeniyân-ı Şarkiyân*, *Cemâ'at-ı Ermeniyân-ı Sisiyân* şeklinde iki ayrı grupta kategorize edilmiştir. Bu tarihte şehir merkezinde Sis'ten 150, Şark'tan ise 245 nefer gelmiştir.⁴⁶ Sonraki yıllarda bölgeye Ermenilerin göçleri devam etmiştir. Nitekim 1584 yılında *Cemâ'at-ı Ermeniyân Sisân der Enderûn ve Birûn* başlığının altında kaydolan Sisli göçmenlerin sayısı 369 neferdir.⁴⁷ Bununla birlikte şehir Şark'tan da göç almaya devam etmiştir. Hatta Şark'tan gelen nüfusun fazlalaşması ile birlikte yeni mahalleler teşkil edilmiştir. Öyle ki, *Cema'at-ı Şarkıyan Zimmi* başlığı altında yer alan Selman, Şehre-Küstü, Bektaş, Oduncu, Tatur, Tavukçu, Sayeci, Kara-Keçilü, İçerü Şehir ve Harput mahalleleri Şark'tan gelen göçmenlerin yaşadıkları mahallelerdi. 1584 yılında bu mahallelerde kayıtlı olan vergi nüfusu 883 neferdi.⁴⁸ Bununla birlikte Şark'tan gelip *zimmi* başlığı altında kayıt altına alınan bu göçmenlerin hepsinin Ermeni olduğu belli değildir. Önceki tahrir kaydında net bir ayırım söz konusu iken bu tahrir kaydında belirsizlik söz konusudur. Hatta aynı defter içerisinde Sis'ten gelenler önceki tahrir kaydında olduğu şekliyle yazılıp, Ermeni oldukları belirtilmelerine rağmen, aynı durum Şark'tan gelenler için geçerli olmamıştır. Muhtemelen 1570 yılından sonra Şark'tan Ermenilerle birlikte diğer gayrimüslimlerde gelmiş, vergi takip sistemi açısından gelenlerin hepsi aynı kategoride kayıt altına alınmıştır. Şark'tan gelenlerinin yaşadığı mahalle

⁴³ Kevorkian, R.H.; Paboudjian, P.B. 2013, 221

⁴⁴ Turan, O. 2002:Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 68

⁴⁵ Kevorkian, R.H.; Paboudjian, P.B. 2013, 221

⁴⁶ BOA. Td. nr. 976, 21-23

⁴⁷ TKKA. Td. nr. 108 (eski defter no.295/136), 35b-37a

⁴⁸ TKKA. Td. nr. 108 (eski defter no.295/136), 37a-40b

isimlerine bakıldığında *Mahalle-i Harput* kaydından bu mahallede Harput'tan gelenlerin ikamet ettiği anlaşılmaktadır. 1584 yılında bu mahalle altında kayıtlı nefer sayısı 63'dür.⁴⁹

Bitlis Sancağına Yapılan Ermeni Göçleri

XVI. yüzyılda Bitlis Sancağı, günümüz Bitlis ilinin sınırlarından daha geniş bir alanı sahipti. Sancak sınırları, Adilcevaz ilçesi dışında Bitlis'in tamamı, Muş'un merkez ilçe ve köyleri ile Bulanık ilçe sınırlarını, Van ilinin ise Gevaş ilçesini kapsıyordu.

Bitlis Sancağına ait biri Başbakanlık Osmanlı Arşivinde (Td. nr 413 numaralı), diğeri Kuyud-ı Kadime Arşivinde (Td. nr. 109 numaralı) bulunan iki mufassal tahrir defteri vardır. İlk tahrir Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılmıştır. İkinci tahririn ne zaman yapıldığı belli değildir. Ancak, bu tahriri ihtiva eden defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Td.nr. 413 numaralı defterle birebir aynıdır. Bu durumdan sonraki tahririn mahallinde yapılmayıp, İstanbul kopya nüshası olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle her iki defterdeki veriler aynı olduğu için Bitlis'e 1540 yılından sonra yapılan göçler tespit edilememektedir. 1540 yılından önce Bitlis'e yapılan göçler şu şekildedir;

Tablo 5. 1540 Yılında Bitlis Sancağında Kayıtlı Göçmen Nüfusu

YERLEŞTİĞİ BÖLGE	GELDİĞİ YER														Genel Toplam
	Biruni	Genç	Van	Ahlat	Kulp	Sason	Adilcevaz	Palu	Vastan	Erzincan	Kemah	Muş	Pasin	Dağ	
Şehir Merkezi	30		13	6		1	3		3			1		1	58
Taşra	198	17	1	4	6	4	1	3		2	2		1		239
Genel Toplam	228	17	14	10	6	5	4	3	3	2	2	1	1	1	297

1540 yılından önce Bitlis'e toplamda 297 nefer gelmiştir.⁵⁰ Bunların 58'i şehir merkezine, 239'u ise kırsal kesime yerleşmiştir. Sancağa yapılan göçlerde ilk sırayı *biruniler* almaktadır. *Biruniler* sancağa gelen nüfusun yaklaşık % 77'sini oluşturuyorlardı. Geldikleri yer tespit edilebilen göçmenlerin oranı ise yaklaşık olarak % 23 idi. *Birunilerin* dışında sancağa en çok göç Genç (17 nefer) ve Van'dan (14 nefer) yapılmıştır. Ahlat, Sason, Muş ve Vastan'ın sancak dahilinde olduğu dikkate alındığında iç göçün söz konusu olduğu söylenebilir.

⁴⁹ 49 TKKA. Td. nr. 108(eski defter no.295/136), 40b

⁵⁰BOA. Td. nr. 314,2-200

16. yüzyılda Bitlis Sancağına yapılan göçlerin yaklaşık % 80'i kırsal kesime yapılmıştır. Kırsal kesimde ise en fazla göçü Uçgan (112), Muş (77) ve Ahlat (35) nahiyeleri almıştır.

Her ne kadar Bitlis Sancağı göç almış olsa da aynı zamanda göç veren bir sancaktır. 1540 yılından önce Bitlis'ten Amid sancağına 271 nefer göç etmiştir. Bitlis'in göç verdiği diğer sancaklar ise Ergani (7 nefer) ve Erzincan (4 nefer)'dir.

Erzincan Sancağına Yapılan Ermeni Göçleri

16. yüzyılda Erzincan'a toplamda 211 nefer göç etmiştir.⁵¹ Göç edenlerden 108'i *biruni* olarak yazıldığı için geldikleri yer belli değildir. Sonrasında en çok göç Kiğı'den (44 nefer) yapılmıştır. Kiğı'dan gelenler şehir merkezinde *Mahalle-i Kiğılu* adıyla bir mahalle kurmuşlardır.⁵² Kiğı'dan sonra en fazla göç Kemah'tan (24 nefer) yapılmıştır. Kemah'tan sonra göçler Kürdistan (11 nefer), Bayburd (7 nefer), Muş (4 nefer), Tercan (2 nefer), Erzurum (2 nefer), İspir (1 nefer) ve Harput'tan (1 nefer) gerçekleşmiştir.

Erzincan'a gelen göçmenlerin 47'si şehir merkezine, 164'ü ise kırsal kesime yerleşmiştir. Sancağa gelen göçmenlerin geldikleri yerler incelendiğinde göçlerin etraftaki bölgelerden yapıldığı anlaşılmaktadır. Dışardan alınan göçlerle birlikte sancakta Ermeni nüfusu giderek artmaya başlamıştır. Nüfus artış oranlarına bakıldığında tespit edilenden daha fazla nüfusun geldiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü şehir merkezindeki Ermeni nüfusu 1530 yılında 1591 yılında kadar %100'lük, kır nüfusu ise %369'luk bir artış göstermiştir. Bu oranlar bölgeye daha fazla Ermeni göçü yapıldığı ortaya çıkarmaktadır.

Erzincan Sancağı göç alan bir sancak olarak görünmektedir. Ancak, aynı zamanda göç veren bir sancaktır. 16. Yüzyılda sancaktan en fazla göç Sivas'a (107 nefer) yapılmıştır.

⁵¹ BOA. TD. nr. 60, 6-62; BOA. TD. nr.168, 135-215; TKKA.TD. nr. 68(eski defter no:120/40), 6b-107a

⁵² BOA. Td. nr.168, 141; TKKA.Td. nr. 68(eski defter no:120/40), 12a

Tablo 6. 16.Yüzyılda Erzincan Sancağında Kayıtlı Göçmen Nüfusu

	Geldiği Sancak												
YIL	Biruni	Kığı	Kemah	Kürdistan	Bayburd	Muş	Belirsiz	Erzincan	Tercan	Erzurum	İspir	Harput	Genel Toplam
1516		35	21	11	7	4	4	2	2		1	1	88
1530	19	9	1							2			31
1591	89		2					1					92
Genel Toplam	108	44	24	11	7	4	4	3	2	2	1	1	211

Çemişgezek Sancağına Yapılan Ermeni Göçleri

Yüzölçümü bakımından büyük bir sancak olan Çemişgezek, bugün Tunceli ilinin tamamı ile Erzincan, Elazığ ve Malatya ilinin bir kısım topraklarını kapsıyordu. Yüzölçümü bakımından büyük olmasına rağmen yüksek dağlarla çevrili engebeli bir araziye sahip olan sancakta tarımsal üretim sınırlıydı. Bölge, aynı zamanda ana ticaret yollarına uzak olduğu için ticari ve sınaî faaliyetlerde gelişmemişti. Bu nedenle Çemişgezek, göçmenlerin tercih ettiği bir sancak değildi. Nitekim 16. Yüzyıl boyunca sancağa 76 nefer gelmişti.⁵³ Bu neferlerden 20'si ise sancak içerisinde yapılan iç göçü ifade ediyordu. Sancak dışından gelenlere bakıldığında ise Kığı'dan gelenler ilk sırada yer almaktadır. Sonrasında sıra Harput (6 nefer), Karahisar (5 nefer), Erzincan (5 nefer), Palu (4 nefer), Orta Anadolu (3 nefer), Hani (2 nefer), Kemah, Divriği, Mardin, Arabgir, Bayburd, Ergani ve Çermik (1'er nefer) şeklinde devam etmektedir. Bu bilgilerden yoğun olmamakla birlikte değişik sancaklardan Çemişgezek'e Ermenilerin geldikleri görülmektedir.

⁵³ BOA. Td. nr. 64, 758-861; TKKA. TD. nr. 52 (Eski defter no.202/164), 3b-137a

Tablo 7. 16.Yüzyılda Çemişgezek Sancağında Kayıtlı Göçmen Nüfusu

Geldiği Sancak	YIL		Genel Toplam
	1518	1541	
Çemişgezek	1	19	20
Kığı	7	8	15
Belirsiz		9	9
Harput	1	5	6
Karahisar		5	5
Erzincan	2	3	5
Palu	1	3	4
Orta Anadolu	2	1	3
Hani	2		2
Kemah		1	1
Divriği	1		1
Mardin		1	1
Arabgir		1	1
Bayburd	1		1
Ergani	1		1
Çermik		1	1
Genel Toplam	19	57	76

Harput Sancağına Yapılan Ermeni Göçleri

16. yüzyılda Harput şehri, savunma amacıyla sarp kayalıklar üzerine inşa edilen bir iç kale özelliği taşıyordu. Bu özelliği de rağmen şehir Ermeni ve diğer gayrimüslim nüfusun tercih ettiği bir yerdi. 1518 yılında şehir merkezindeki Ermeni ve diğer gayrimüslim nüfus 367 nefer iken 1,566 yılında bu sayı 1,120'e çıkmıştır. 48 yıllık süreçte Ermeni ve diğer gayrimüslim nüfusta %201,18'lik bir artış meydana gelmiştir. Bu artış oranına dayanarak şehrin göç aldığı söylenebilir. Ancak, kayıtlarda sadece 11 neferin dışardan şehre geldiği bellidir.⁵⁴ Muhtemelen tahrir esnasında bu hanelerin nereden geldikleri yazılmamıştır.

Şehir merkezinin aksine kırsal kesim yerleşime daha müsaitti. Uluova, Kuzova gibi verimli ovalar nüfusu kendi etrafına çekiyordu. Köyler genellikle ovalar etrafında toplanmıştı. Ermeni köyleri de çoğunlukla bu ovaların çevresinde yer alıyordu. Sancağın ağırlıklı olarak geçim

⁵⁴ BOA. Td. nr.64, 618-620; TKKA. TD. nr. 51 (eski defter no. 201/106), 75b-80a

kaynağı tarım olduğu için nüfus ağırlıklı olarak kırsal kesimde toplanmıştı. 1518-1566 yılları arasında kırsal kesime 63 nefer yerleşmiştir.⁵⁵ Ancak, şehirde olduğu gibi nüfus artış oranına (%404,95) göre bu sayı daha fazla olması gerekmektedir.

Tablo 7. 16. yüzyılda Harput Sancağında Kayıtlı Göçmen Nüfusu

Geldiği Sancak	YIL		Genel Toplam
	1518	1566	
Kürdistan		24	24
Harput	6	7	13
Mardin		7	7
Hani	5		5
Erzincan	2	2	4
Palu	4		4
Amid	4		4
Karahisar		3	3
Çemişgezek	2		2
Bağın?	2		2
Ergani	2		2
Tercan	1		1
Silvan		1	1
Kemah		1	1
Kiğı	1		1
Genel Toplam	29	45	74

Diğer Sancaklara Yapılan Ermeni Göçleri

Trabzon Sancağına 1554 ve 1583 yıllarında Erzincan ve Bayburt'tan 6'şar, Karahisar'dan 2 hane gelmiştir. Bunun yanında 2 hane de *biruni* olarak kayıt altına alınmıştır. 16. yüzyıl boyunca Trabzon'a 16 neferin dışardan geldiği tespit edilmektedir. 16 neferden 5'i Canca köyüne gelip yerleşmiştir. Canca, bugün Gümüşhane'nin merkezi olup⁵⁶, altın, gümüş ve bakırın çıkarıldığı bir madene sahipti. 1554 yılında köyde Ermeni nüfusu mevcut değildir. Ancak, 1583 yılında köyde kayıtlı nüfus 116 neferdir.⁵⁷ Köye gelen bu neferlerden sadece 2

⁵⁵ BOA. Td. nr.64,605-660; TKKA. TD. nr. 51 (eski defter no. 201/106), 82a-285a

⁵⁶ Bostan, H.(2002): *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara; TTK, 232

⁵⁷ TTKA. Td. nr.194(eski defter no.20/29), 176 b-177a

neferin Erzincan, 2 neferin ise Karahisar'dan geldiği bellidir. Halk için önemli bir iş sahası olan madene Ermenilerin nereden geldikleri konusunda defterlerde bilgi yoktur. Muhtemelen Canca'ya Ermeniler yakın yerlerden gelmişlerdir. Öte yandan, İstanbul'a yapılan göçler bölümünde anlatıldığı üzere Trabzon'dan İstanbul'a 18 aile gitmiş ve şehir merkezindeki nüfus azalmıştır.

1518 yılında önce Ergani Sancağına Muş'tan 7, Kiğı'dan 3, Eğil'den 2, Atak ve Hani'den 1'er olmak üzere toplam 14 nefer gelmiştir.⁵⁸ Bununla birlikte Ergani 16. yüzyılda diğer sancaklara göç veren bir sancaktır. Yüzyıl boyunca Ergani'den Ruha (Urfa), Amid, Ayntab, Harput, Malatya, Siverek, Çemişgezek ve Çermik sancaklarına 44 nefer gitmiştir.

16. yüzyılda Hınıs, Pasin, Adilcevaz, Kiğı, Erciş, Divriği, Erzurum, Bargiri, Kemah, Bayezid, Arabgir, Amasya ve Kars sancaklarına gelen göçmenlerin neredeyse tamamı *biruni* olarak kayıt altına alınmışlardır. Bu nedenle bu sancakların nerelerden göç aldığı tahrir kayıtlarından tespit edilememektedir. Bu sancaklardan Hınıs, Pasin, Erzurum, Kemah, Bayezid, Kars sancakları Osmanlı-Safevi mücadelelerinden en çok etkilenen sancaklardır. Savaşlar nedeniyle buradaki nüfus başka bölgelere gitmiş, çoğu köy harap hale gelmiştir. Savaşlar bittikten sonra Osmanlı Devleti bölgede hızlı bir şekilde imar ve iskân faaliyetlerine başlamıştır. Savaşlarda harap duruma gelen Erzurum'a nüfus çekmek için bir takım vergi muafiyetleri ve vergi indirimleri sağlanmıştı. Bölgeye sipahizade, nökerzade, zaviyedarzadeler gelmiş ve bölge yeniden şenlenmeye başlamıştır. Bu sırada Erzurum ve diğer sancaklara yoğun bir Ermeni yerleşimi gerçekleşmiştir. Sipahizadeler tarafından şenlenen köylere de daha sonra hızlı bir şekilde Ermeniler yerleşmiştir. Ancak, bu sancaklara Ermenilerin nereden geldiği tespit edilememektedir.

Sonuç

Tahrir kayıtlarına göre 16. Yüzyılda Ermeniler en çok Amid Sancağına (890 nefer) göç etmişlerdir. İktisadi yönden gelişmiş bir sancak olan Amid, Ermeniler tarafından tercih edilmiştir. Ermenilerin en az göç ettikleri sancak Ankara'dır (1 nefer).

16. yüzyılda en çok göç veren sancak Larendeli'dir. Larendeli Ermenilerin çoğunluğu İstanbul'a göç etmiştir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u iskân etmek için Larendeli bölgesinden Ermenileri getirip yerleştirmiştir. Muhtemelen giden bu ilk gruptan sonra akrabalık ilişkileri ile

⁵⁸ BOA. Td. nr.64, 537-597

göçler devam etmiştir. Nitekim Larende tahrir kayıtları göçlerin peyderpey yapıldığını göstermektedir.

Larende'den sonra en çok göç Şark'tan yapılmıştır. Ancak, Şark'tan yapılan bu göçlerin hangi bölgelerden yapıldığı belli değildir. Şark'tan gelenler en çok Kayseri, Sivas, Adana'ya yerleşmişlerdir. Bununla birlikte Şark'tan Bozok Sancağına Ermeniler istimalet (gönüllü) yolu ile getirilmiştir.⁵⁹ Bozok Sancağına Şark'tan gelenler dâhil edildiğinde Şark'tan gelenlerinin oranı yükselecektir. Ancak, Bozok Sancağına gelen Ermenilerin hangi tarihte geldikleri belli olmadığı için sayıya dâhil edilmemiştir. Öte yandan en çok göç veren sancaklardan bir diğeri Bitlis'tir. Bitlisli Ermeniler en çok Amid Sancağı'na gitmişlerdir.

16. yüzyılda göç eden Ermenilerin (4809 nefer) % 40'ının nereden geldikleri belli değildir. Geldikleri yerler belirsiz olan 1932 neferin 1,522'si *biruni* 410 neferi ise şarkî olarak kayıtlıdır. Ancak 410 neferin geldiği sancak belli olmasa da Şark'tan geldikleri nettir.

Göç eden Ermenilerin % 57 şehir merkezlerine (2738 nefer), % 43'ü (2071 nefer) ise taşraya yerleşmişti. Şehir merkezine en çok göçü Amid (823), İstanbul (760), Kayseri (395), Sivas (293) sancakları almıştır. Taşraya en çok göç ise Sivas (549), Bitlis (239), Hınıs (204), Pasin (166), Erzincan (164) sancaklarında yapılmıştır.

Ermenilerin göç ettikleri yerler incelendiğinde daha çok iktisadi olarak gelişmişlik gösteren yerler olduğu anlaşılmaktadır. Sanayi ve ticaretin geliştiği bu yerlerde Ermeniler mesleklerini icra edecek alanlar bulmuşlardır. Kırsal kesimde ise tarım ve hayvancılık ile meşgul olan Ermeniler genellikle büyük ve kalabalık köylere yerleşmişlerdir. Bununla birlikte doğu bölgelerinde savaşların devam etmesi Ermenileri kendilerine daha güvenli yerler aramaya sevk etmiştir. Siyasi olarak istikrarın sağlandığı yerler Ermenilerin tercih ettikleri yerler olmuştur. Akrabalık ilişkileri, hemşehricilik, çağrılı gelme ve iş alanlarının çokluğu Ermenileri göçe sevk etmiştir. Bununla birlikte Ermeniler arasında fazla olmamakla beraber bu yerleşmelerin devlet eliyle yapıldığı da görülmektedir. İstanbul'a Ermeni yerleşmeleri ilk olarak devletin iskân politikası ile gerçekleşmiştir. Öte yandan, Bozok Sancağına Ermeniler gönüllü olarak devlet tarafından getirilmiştir. Yapılan bu göçler sonucunda bazı bölgelerde Ermeni nüfusunda yığılmalar meydana gelmiştir. Günümüzde olduğu gibi göçler doğudan batıya doğru gerçekleşmiştir.

⁵⁹ BOA. TD. nr.315, 310-311, 340-342; TKKA. TD. nr. 45(eski defter no.16/30),47a-b, 60b-61a

Çalışmamızda tahrir kayıtlarındaki bilgiler esas alınarak Ermenilerin göç hareketleri incelenmiştir. Ermenilerin diğer gayrimüslimlerle beraber yaşadıkları yerlerde etnik açıdan bir ayırım yapılamadığı için bu yerler dışarda bırakılmıştır. Etnik açıdan ayırım yapılabilirse 16. Yüzyılda tespit edilenden daha fazla göç yapıldığı ortaya çıkacaktır.

Tablo 8. 16.Yüzyılda Sancaklarda Kayıtlı Göçmen Nüfusu

Yerleştiği Sancak	16.yüzyıl				Genel Toplam
	16.yy 1.çeyrek	16.yy 2.çeyrek	16.yy 3.çeyrek	16.yy 4.çeyrek	
Amid	24	823	43		890
Sivas	381		461		842
İstanbul		760			760
Kayseri	3		395		398
Bitlis		297			297
Erzincan	88	31		92	211
Hınıs			54	150	204
Pasin			64	102	166
Adilcevaz			109		109
Ruha	74		31		105
Kığı	2		90		92
Erçiş			91		91
Divriği		65	11		76
Çemişgezek	19	57			76
Harput	29		45		74
Erzurum		54		8	62
Bargiri			45		45
Kemah	2	15	15	10	42
Arapkir	4		30		34
Bayezid				30	30
Adana	13	11			24
Hısn-ı Mansur	19	5			24
Amasya				24	24
Trabzon			9	7	16
Birecik		16			16
Kars				15	15
Ergani	14				14
Ayntab		14			14
Siverek	5		7		12
Malatya		5	5		10
Tarsus		3	6		9
Bozok			9		9
Tokat	3		5		8
Çermik	2		1		3
Canik				2	2
Beriyyecik		2			2
Sis		2			2
Ankara	1				1

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri

TD. nr. 2	TD. nr. 110	TD. nr. 294
TD. nr. 19	TD. nr. 117	TD. nr. 297
TD. nr. 25	TD. nr. 166	TD. nr. 315
TD. nr. 40	TD. nr. 168	TD. nr. 408
TD. nr. 54	TD. nr. 184	TD. nr. 413
TD. nr. 60	TD. nr. 186	TD. nr. 415
TD. nr. 63	TD. nr. 200	TD. nr. 540
TD. nr. 64	TD. nr. 205	TD. nr. 644
TD. nr. 71	TD. nr. 287	TD. nr. 669
TD. nr. 79	TD. nr. 288	TD. nr. 976

2-Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (KKA)

TD. nr. 21 (eski defter no.197/127)	TD. nr. 57 (eski defter no.208/153)
TD. nr. 33 (eski defter no.36/199)	TD. nr. 58 (eski defter no.183/155)
TD. nr. 46 (eski defter no.101/33)	TD. nr. 60 (eski defter no. 184/97)
TD. nr. 51 (eski defter no. 201/106)	TD. nr. 66 (eski defter no.61/198)
TD. nr. 52 (eski defter no.202/164)	TD. nr. 67 (eski defter no.119/41)

TD. nr. 68 (eski defter no.120/40)

TD. nr. 155 (eski defter no.105/9)

TD. nr. 84 (eski defter no.114/70)

TD. nr. 160 (eski defter no.148/151)

TD. nr. 103 (eski defter no.111/175)

TD. nr. 176 (eski nr. 164/150)

TD. nr. 108 (eski defter no.295/136)

TD. nr. 177 (eski defter no.312/14)

TD. nr. 117 (eski defter no. 46/126)

TD. nr. 186 (eski nr. 137/134)

TD. nr. 136 (eski defter no.172/142)

TD. nr. 194 (eski defter no.20/29)

Kaynak ve Araştırma Eserler

Bostan H.(2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara

Demirel Ö. “Sivas” DİA 2009 c.37, İstanbul

Demir Alpaslan. “16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi”
Bilgi (Ankara 2009) sayı. 50, 15-30

Ergenç Ö. 2006. *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara

Gümüşçü O. 2001. *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara

İlhan M. Mehdi. “XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları. 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden Notlar” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* (Ankara 1992) c. 16 sayı. 27, 45-112

İnalcık H. 1997. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* cilt 1. 1300-1600, İstanbul

Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1612 çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul

Kevorkian R. H. Paboudjian P. B. 2013. *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, İstanbul

Turan O. 2002. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul

Göç Olgusunun Weberyan Analizi:

1. Dünya Savaşı Doğu Vilayetleri Örneği

Sait YILDIRIM*

Birinci dünya savaşı sırasında Rus ve Ermenilerin baskılarından dolayı Doğu Anadolu bölgesindeki Osmanlı halkının büyük bir bölümü daha güvenilir bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Ruslar, Osmanlı topraklarında ikamet eden Ermeni birliklerini kışkırtarak Müslüman halkı işkence ve yıldırma politikaları ile kendi topraklarından uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Bu sebeple Osmanlı hâkimiyetinden çıkan bölgelerde çoğunlukla Müslüman Türkler göçe maruz kalmıştır. Göç eden halk, iş, mülk ve toplumsal düzenlerinden ayrılarak yeni bir yaşam biçimi ve şartlarına uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Yerleşilen bölgelerde sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda uyumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Devletin sorunları çözme çabaları yetersiz kalmıştır. Bu sıkıntılı sürecin dönüşü de yeni toplumsal sorunları ortaya çıkarmıştır. Göç eden halkın birkaç yıl içerisinde kendi yaşam alanlarına dönme uğraşı toplumsal düzeni alt üst etmiştir. Bu anlamda göç olgusu öncesi ve sonrası için toplumsal uyum ve eylem problemleri ortaya çıkarmıştır. Göç süresince devletin halk üzerindeki kontrolü zayıflamış denetim mekanizmaları yetersiz kalmıştır. Bahsedilen toplumsal hareketliliği ortaya çıkaran tarihsel koşullar ve iktidar ilişkileri dikkate alındığında, nedensellik ilkesine bağımlı sosyolojik bir analize ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada olduğu gibi çoğunlukla tarihsel ve kültürel araştırmalarda değerlerden bağımsız bir şekilde toplumsal eylemlerin neden, sonuç ve etkilerini anlamacı bir biçimde ortaya koyan Max Weber'in metodolojik perspektifine sıklıkla ihtiyaç duyulmaktadır. Weber'in sosyoloji geleneği "anlama" ve "nedensellik" boyutuna dikkat çekerek kültür kavramına odaklanan bir tarihsel yapıya dayanmaktadır. Weber toplumsal eylem ve olguların gerçekleşmesini tek bir nedene bağlayan kuramsal önermeleri reddetmektedir. Bu kapsamda nedensellik aracılığı ile göç olgusunun toplumsal yapıdaki etki ve dönüşümleri daha belirgin kılacağı görülmektedir. Bahsi geçen göçlerin başlangıcı ve dönüş sürecinin toplumsal boyutunu tarihsel koşulları da dikkate alarak çok yönlü bir şekilde dikkate almak gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı 1. Dünya savaşı sürecinde doğu şehirlerindeki göç hareketliliğinin etkilerini tüm yönleri ile sosyolojik boyutunu Weberyan metodoloji ve kavramsallaştırmalar ile ele almaktır.

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bilim Dalı Genel Sosyoloji Ve Metodoloji Anabilim Dalı Doktora Programı, Erzurum.

Giriş

Göç sosyal, siyasal ve ekonomik sebeplerle isteyerek veya zorunlu olarak gerçekleşen toplumsal bir eylem olarak görülmektedir. Göç mevcut toplumun niteliklerine göre biçimlenmektedir. Göç, mesafe ve yaşam alanı olarak ülke içerisinde veya ulus aşırı bir biçimde gerçekleşmektedir. Göç bilimsel anlamda çeşitli teori ve kavramsallaştırmalar ile ele alınmaktadır. Bu kapsamda göç eylemleri çeşitli tipolojilere indirgenerek anlaşılır kılınmaktadır. Göç ile yeni bir yerleşim alanına dâhil olmak çeşitli sorun ve riskleri de beraberinde getirmektedir.¹ Bu sebeple göçün nedenlerinden sonuçlarına kadar genel çerçevede bir bütün olarak ele alınması gerekli görülmektedir. Toplumsal hareketliliğin göç edilen ve terk edilen bölge için olumlu ve olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Ekonomik temelli göçlerde, iş imkânı yaygın olan kentlere göç eylemi işsizliği azaltmakla birlikte iş ve eleman ihtiyacını karşılayarak üretime katkı sağlamaktadır. Bu sürecin yaşanması ile yoksulluk ve işsizlikle ortaya çıkan kargaşa önlenmiş olacaktır. Ancak bu olumlu niteliklerin yanında göç ile birlikte dengesiz bir nüfus hareketliliğinden bahsetmek gerekmektedir. Kentlere yığılan nüfus ile suçluluk oranlarında bir artışı getirmektedir. Aynı zamanda göçmenler ile yerleşim alanındaki halk arasında oluşan problemler ileri dönemlerde toplumsal bir probleme dönüşmektedir. Kent yaşamı ile bütünleşmenin sağlanamadığı süreçte göç eylemi güvenlik açısından zararlı bir hale dönüşmektedir.²

Toplumsal hareketlilik, ilkel topluluklarda yaşam mücadelesi ve verimli alanların tercih edilmesi amacıyla tarihsel olarak ilkel göç başlığında kategorize edilmiştir. Savaş ve zorunlu durumlarda devletlerin iktidarlarını korumak amaçlı toplulukların zorla göç ettirildiği durumlarda görülmektedir. Bunun yanında yaşam kalitesini arttırmak amaçlı kişisel ve toplumsal karara dayalı göç hareketi yaşanmaktadır.³ Kitlesele göç hareketleri öncelikle yaşanan alandaki tehlikelerden ortaya çıkmaktadır. Savaş ve ekonomik sorunların eşliğinde göç zorunlu bir eyleme dönüşmektedir. Göçün sosyal ilişkiler bağlamında birey ve ailelerin daha iyi yaşam standartları için gelişmiş yaşam alanlarını tercih etmeleri ile de gerçekleşmektedir.⁴ Bu tercihin yanında göç olgusu, göçmenler üzerinde sosyal ve kültürel açıdan değişiklikler ortaya çıkarmaktadır. Özellikle zorunlu göçler ve savaş dönemlerinde

¹ Adıgüzel, Yusuf. 2016: *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 3-6.

² Akkayan, Taylan. 1979: Göç ve Değişme. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 20-22.

³ Yalçın, Cemal. 2004: *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık, s. 33-35.

⁴ Aguirre, Benigno: "Evacuation as Population Mobility". *International Journal of Mass Emergencies as Disasters* (Texas 1983), s. 425-426.

gerçekleşen göç hareketliliği hem göç edenler hem de göç edilen bölgelerdeki topluluklar için toplumsal çatışmalara yol açmaktadır. Göç ile birlikte öncelikle uyum sorunu ortaya çıkmaktadır. Göçün ülke içinde yaşanmış olması da toplumsal ve kültürel çatışmanın oluşması için yeterli olmaktadır. Savaş halinde gerçekleşen göçlerde belirtilen soyut çatışmalara ek olarak ekonomik ve sağlık sorunları da öne çıkmaktadır.⁵ Özellikle savaş dönemi ve çatışma ortamında ekonomik sorunlar göç ile daha karmaşık bir ortam oluşturmaktadır. Bu çalışmada devlet yönetimi tarafından kendi halkının güvenliği için zorunlu kıldığı göç eylemi ele alınmaktadır. Göç kapsamında doğu vilayetlerinde ermeni ve Rus baskılarından kurtulma amaçlı göç eden halk Osmanlı resmi yazışmalarında *şark mültecisi* olarak tanımlanmıştır. Bu kavramsallaştırma ile diğer göç hareketliklerinden farklı bir konumda değerlendirilmiştir. Bu sebeple çalışma kapsamında da aynı kavram kullanılmıştır.⁶ Şark mültecileri Osmanlı'nın kendi sınırları içinde göç etmek durumunda kalan vatandaşlarından oluşmaktadır.

Araştırmanın amacı toplumsal bir eylem olarak göç kavramının üzerinden etki ve sonuçlarını Weber'in sosyolojisini aracı kılarak tarihsel ve kültürel olarak anlamlandırmaktır. Araştırma sürecinde belli göç kuramları ve tipolojilere değinilmektedir. Çoğunlukla savaş ve bu kapsamda gelişen zorunlu göç hareketleri üzerinde durulmaktadır. Göçün tarihsel ve kültürel anlamda toplumsal etkileri Max Weber'in sosyolojik yönelimine uygun biçimde çözümleye gayret edilmektedir. Toplumsal eylemin nedenselliği ve olguların çok yönlü ilişkileri göç hareketi çerçevesinde ele alınmaktadır. Weber, sosyolojik olarak olay ve olguları açıklamada tarihselliğe dayanarak nedensellik ilkesi etrafında şekillenen bir metodoloji benimsemektedir. Tarihsel sürecin kapitalizmi geliştirmesini din ve kültür bağlamında açıklamaktadır. Toplumsal ilişkilerin ekonomik ve siyasal çıkarlar çerçevesinde güçlendiğini ifade etmektedir. Ekonomi teorilerinde özellikle Ortadoğu coğrafyasında düşman olmasına rağmen işbirliği yapan devletlerin pragmatik tutumlarını ortaya çıkarmaktadır.⁷ Benzer şekilde ittifak halinde olan topluluklar ekonomik çıkarlar üzerine düşman olmaktadır. Osmanlı güçlerine karşı doğuda ermeni ve Rusların ittifakı Weber'in ifade ettiği işbirliğinin önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

⁵ Balcıoğlu, İbrahim. 2007: *Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç*. İstanbul: Elit Kültür Yayınları, s. 84-86.

⁶ İpek, Nedim: "Kaynakların Dilinde Göç Kavramı". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 9/17 (Trabzon 2014), s. 9-20.

⁷ Weber, Max. 2012: *Ekonomi ve Toplum*. Çeviren: Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayınları, s. 22-23.

1. Kavram olarak göç

Göç kavramı, Uluslar Arası Göç Örgütü tarafından tanımı evrensel nitelik taşımaktadır: *[Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dâhildir.]*⁸ Göç olgusu bireylerin bulundukları yerleşim yerinde yaşama imkânının ortadan kalkması veya kaldırılması sonucu kendi istekleriyle veya zorunlu olarak mekân değişikliğiyle gerçekleşmektedir. Yaşam şartları ekonomik, sosyal veya siyasal nedenler ile göçe zorlanmaktadır.⁹ Göç her ne sebeple olursa olsun yaşam alanının değişmesi ile gerçekleşen bir eylemdir. Göç ekonomik sosyal ve siyasal anlamda daha iyi ve güvenli bir yaşam biçimi elde etmek için tercih edilmektedir. Sanayi devrimi ile fabrika ve seri üretim bölgelerine kitlesel göçler yaşanmıştır. Avrupa ülkelerinde kırsal alanlardan kent bölgelerine göçler nüfus dalgalanmalarına yol açmıştır.¹⁰ Ancak zorunlu göçler daha çok güvenlik amaçlı gerçekleşmektedir. Çalışma kapsamında Türkiye’de birinci dünya savaşı zamanında doğu vilayetlerinde gerçekleşen göç hareketleri ele alınmaktadır. Bu süreçte gerçekleşen göç hareketleri zorunlu olarak ve güvenlik amaçlı gerçekleşmektedir. Araştırma çerçevesinde göçün kuramsal olarak nedensel ve çok yönlü toplumsal ilişkilerini ortaya koyan Everell S. Lee’nin temellendirmesi toplumsal ilişkileri anlamlandırması açısından önem kazanmaktadır. Lee, *itme-çekme teorisini* anlatırken göçün çok yönlü biçimde nedenselliğinin açıklanmasını gerekli görmektedir. Bu kapsamda:

[1. Yaşanan yer ile ilgili faktörler,

2. Gidilmesi düşünülen yer ile ilgili faktörler,

3. Araya giren engeller,

*4. Kişisel faktörler.]*¹¹ Göç başlangıç ve bitişine kadar toplumu sosyal siyasal ve ekonomik yönü ile etkilemektedir. Göçü ortaya çıkaran faktörler mevcut yaşam alanındaki olumsuzluklardan oluşmaktadır. Bununla birlikte meydana gelen göç hareketinde yaşam alanının terk ediş süreci; araştırma kapsamında ele alınacak olursa göç eden halkın yaşam biçimini etkilemektedir. Göç edilen bölgedeki toplumsal ilişkiler göç eden halkın mücadele edeceği birçok sorunu ortaya çıkarmaktadır.

⁸ Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2009, 18, 21-23 m.b. Göç(migration).

⁹ Ekici, Süleyman., Tuncel Gökhan: “Göç ve İnsan”. *Birey ve Toplum*5/9,(Malatya 2015), s. 13-14.

¹⁰ George, P: Types of Migration of the Population According to The Professional and Social Composition of Migrants. *Readings in the Sociology of Migration*. Yayına Hazırlayan: Clifford J. Jansen. (Oxford vd. 1970), s. 45-47.

¹¹ Lee, Everet S.: “A Theory of Migration”. *Demography* 3/1(Pennsylvania 1966), s. 50.

2. I. Dünya savaşı ve Türkiye’de Göç

I. dünya savaşı, savaş teknolojilerinin geliştiği ve hemen tüm ülkelerin müdahil olduğu uzun yıllar süren bir savaştır. Savaş süresinde sadece cephelerde değil sivil halk da savaştan etkilenmiştir. Savaşlarda hak ve hukuk ihlalleri, toplu kıyımlar ve göçler evrensel savaş sorunları arasındadır. I. dünya savaşında bahsedilen problemlerin hepsi Osmanlı sınırlarında misliyle yaşanmıştır. Osmanlı halkının özellikle doğu ve güney vilayetlerde Rus ve Ermeniler tarafından haksız yere yaşam alanlarını gasp edilmiştir.¹² Bunun yanında Ermeniler tarafından Müslüman halk katliamlara uğramıştır. Yerlerinden edilen Müslüman halkın malları ve yaşam alanları Ermeniler tarafından gasp edilmiştir. Rusya tarafından her fırsatta Anadolu topraklarına Ermeniler yerleştirilerek bölgenin güvenliğini tehdit edilmiştir. Osmanlı devleti ise kendi halkının can ve mal güvenliği için bölge halkının yaşam alanlarını değiştirmek zorunda kalmıştır.¹³ Doğu vilayetlerinde Sarıkamış harekâtının başarısızlığının ardından göç hareketliliği artmıştır. Rus birliklerinin işgalci politikaları bölge halkını göçe mecbur bırakmıştır. Osmanlı hükümeti ülke bütünlüğünü korumak ve çatışmaları önlemek için Müslüman halkı güvenli bölgelere yerleştirmiştir. Bunun yanında iç savaş planlarını bozmak için Ermeniler de zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Ermeniler, çeteler kurarak doğu vilayetlerinde Rusların desteği ile bölgede terör estirmiştir.¹⁴ Osmanlı hükümeti kendi halkının güvenliğini, ülke içindeki iç tehditleri ortadan kaldırmak ve sınırlarını korumak için gerek Müslüman halkı gerekse Ermenileri zorunlu olarak göç ettirdiği görülmektedir.

Toplumsal hareketin zorunlu hali, savaş döneminde güvenlik kaygıları ve baskılardan meydana gelmektedir. Bireyler ve topluluklar yaşamlarını sürdürmek için göç etmek zorunda kalmıştır. Göç ile ortaya çıkan yıkımın giderilmesi için etkin sosyal politikalara gerek duyulmuştur. Ancak savaş dönemlerinde hak ve ihlallerin yaygınlaşması ile göç sosyal ve sosyolojik bir probleme dönüşmektedir.¹⁵ Doğu vilayetlerinde göç olayı, Osmanlı kuvvetlerinin Rus birliklerini durduramamasından kaynaklanmıştır. Doğu bölgelerindeki kayıplar halkın

¹² Tekir, Süleyman: “Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16/32 (İzmir 2016), s. 44-47.

¹³ Kırzioğlu, Fahrettin: “<< Armenya/ Yukarı-Eller>>de 2700 yıllık Türk Varlığı; <<Ermeniler>>in Rus İstilasına Alet Olması ve Mezalimi”. *XX. Yıl Armağanı Ermeniler Hakkında <<Makaleler - Derlemeler>> II*(Erzurum 1978), s. 62-65.

¹⁴ Tekelioğlu, İlhan. 2008: *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları, s. 157-159.

¹⁵ Petersen, William: *A General Typology of Migration. Readings in the Sociology of Migration*. Yayına Hazırlayan: Clifford J. Jansen. Headington Hill Hall, Oxford 1970, s. 57-60.

güvenliğini tehdit altına sokmuştur. Bu kapsamda yerli halk belli süreliğine zorunlu olarak daha güvenli bölgelere göç ettirilmiştir. Göç eden halk kendi yaşam alanlarını istemeyerek terk etseler de can güvenliği için mecbur kalmışlardır. Çünkü Rus ve ermeni birlikleri savaş ortamının vermiş olduğu psikoloji ile baskı ve insanlık dışı eylemlerde bulunarak Müslüman halkı yıldırma ve bölgeden uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Halk ise can ve namusunu koruma amaçlı yurtlarını terk etmiştir.¹⁶ Ermeniler doğu vilayetlerinde karışıklık çıkarmak için büyük devletler tarafından kullanılmıştır. Bölgede Osmanlı otoritesini zayıflatmak ve idareyi ele geçirmek için Rus ve Ermeniler sürekli bir uğraş vermiştir. Ermeniler ise bağımsız bir ermeni devleti kurma hayali ile özellikle Rusya tarafından bölgede güçlendirilmiştir.¹⁷ Ermeniler tarihsel olarak Osmanlı ile uzun asırlar boyunca dostane ilişkilerini sürdürmüştür. Ancak toplumsal çıkarlar tarihsel ilişkileri baltalamıştır. Ermenilerin Osmanlı devletine olan ani düşmanlığı ve tutum değişikliğini anlaşılır kılmak için Weber'in önermesi dikkat çekicidir: *[Sosyal bir ilişkinin öznel anlamı değişebilir, dolayısıyla bir zamanlar dayanışma içindeki politik bir ilişki çıkarların çatışmasına dönüşebilir. Bu durumda yeni bir ilişkinin ortaya çıktığını ya da eskisinin devam ettiğini fakat yeni bir anlam kazandığını söyleyip söyleyemememiz terminolojik bir uygunluk ve değişimin sürekliliğinin derecesi meselesidir. Anlamın kısmen sürekli kısmen değişken olması da mümkündür.].*¹⁸ Rusların kendi çıkarları için millet-i sadıka olarak tanımlanmış Ermenileri isyana yönlendirdiği görülmüştür. Osmanlı'nın başlangıçta doğu vilayetlerinde güç kaybetmesi Ermenilerin bağımsızlık kazanacağı fikrini güçlendirdiği söylenebilir. Ancak ilerleyen dönemlerde Osmanlı devleti sınırlarını koruyarak harici güçleri defederek bağımsızlığını sürdürmüştür.

2.1. Göç nedenleri

Toplumsal hareketlilik kuşkusuz belirli nedenler ve amaçlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Toplumsal eylemin tarihsel ve kültürel anlamda temelleri bulunmaktadır. Toplumsal eylem birey ve toplulukların etkileşiminden güçlenerek çıkar ilişkisine dönüşebilmektedir.¹⁹ Savaş süresince rakip devletlerin mücadelesi de birtakım toplumsal eyleme yol açmıştır. Göç hareketi Rus ve Ermenilerin sosyal eylem bağlamında geleneksel olarak bölgedeki vaat edilmiş hayalleri için sarf edilmiş çabalardan oluşmaktadır. Rus ve

¹⁶ Okur, Mehmet., Gökteş, Serdar: "Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt'un İşgali ve Göç". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 21,(Trabzon 2016), s. 177-180.

¹⁷ Paşa, Talat. 1998: *Talat Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, s. 43-45.

¹⁸ Weber, 2012 s. 136.

¹⁹ Weber, 2012 s. 133-134.

Ermenilerin belirlenen eylem politikalarına karşılık rasyonel ve zorunlu olarak bölge halkı göç etmek zorunda kalmıştır. I. dünya savaşında özellikle Kafkas cephesinde Rus birliklerinin Erzurum sınırlarına kadar istila etmesi Osmanlı ordusunu zora sokmuştur. Sarıkamış'ta verilen kaybın da etkisi ile güçlenen Ruslar ermeni birliklerinin desteği ile Van ve Bitlis'ten doğu Karadeniz'in kıyılarına kadar ilerlemiştir. Bu süreçte Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler, bağımsız devlet kurma hayallerini gerçekleştirmek için Rusların yanında yer almıştır. Ermeniler amaçlarını gerçekleştirmek için gönüllü birlik ve komiteler kurmuştur. Ermeniler, Osmanlı topraklarında Kendi iktidarları için yerli halkı zorbalıkla göçe zorlamıştır. Savaş ortamı ve Rusların bölgedeki gücün kullanan Ermeniler, yerel çeteler ile işbirliği halinde Osmanlı toprak bütünlüğünü tehdide uğratmıştır.²⁰ Savaş sürecinde Osmanlı devletinin seferberlik ilanına uymayan Ermeniler Rusların boyunduruğuna girmek istemişlerdir. Ruslar ise Osmanlı iç güvenliğini sarsmak için Ermenilere para ve silah yardımıyla bulunmuştur.²¹ Doğu vilayetlerinde örgütlü olarak isyan hazırlığında olan ermeni birlikleri bölge halkına zulüm etmiştir. Bölge halkı seferberlik olduğu için silahlarını devlete verdiğinden savunmasız kalmıştır. Doğuda sınır bölgelerinde Rusların ve Ermenilerin baskıları bölge halkının iç Anadolu vilayetlerine yönelmesine yol açmıştır. Karadeniz bölgesi de Rus birlikleri tarafından işgal amaçlı baskı ve yıldırımlara sahne olmuştur. Doğuda Erzurum'un işgali ve Sarıkamış harekâtındaki askeri kayıplar doğu Karadeniz bölgesini tehlikeye sokmuştur.²² Doğu vilayetlerinde Rusya'nın çıkarları doğrultusunda Ermeniler göçe teşvik edilmiştir. Bu durum hem bölgenin güvenliğini tehdit etmekte hem de Rus nüfuzunu etkinleştirme amacıyla gerçekleşmiştir. Doğu vilayetlerindeki göç hareketliliği Osmanlı devleti tarafından kendi halkının güvenliğini sağlamak için farklı vilayetlere yönlendirmiştir.²³

Osmanlı devletinin doğu vilayetlerinde iç sorunlar bağlamında Ermenilerin yanında aşiret yapıları ile de mücadele etmesi gerekmektedir. Doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde aşiret yapısı güçlü bir teşkilatlanma yöntemi olarak görülmektedir. Yerel anlamda iktidar ve gücü aşiretler temsil etmiştir. Bu kapsamda savaş sürecinde bölge üzerinde hedeflenen planlar aşiret

²⁰ Ögün Tuncay. 2004: *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkıye Mültecileri (1915-1923)*. Ankara: Babil Yayıncılık, s. 14-19.

²¹ Saray, M. 2005: *ERMENİSTAN ve TÜRK – ERMENİ İLİŞKİLERİ*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, s. 55-58.

²² Coşar, M: "Trabzon'da Muhacirlik Anlatıları", İşgal, Göç ve Muhacirlik, Editör: Ahmet Köksal, Trabzon 2016, s. 118-122.

²³ Şihaliyev, Emin Arif: "Ermenilerin Kimliği ve Büyük Ermenistan Efsanesi (Rus ve Ermeni Kaynaklarına Göre)". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 17/17* (Ankara 2005), s. 5-6.

yapılarını dikkate alarak gerçekleşmiştir. Rus devleti bölgedeki gücü ele almak için aşiretleri kendi hâkimiyetinde barındırmak istemiştir. Doğu eve özellikle güneydoğu vilayetlerinde aşiret yapılanması güçlü iktidar anlamında güçlü bir otoriteye sahiptir. Geleneksel olarak iktidar: *[Çok eski zamanlardan beri süregelen geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna olan yerleşik inanca dayalıdır (geleneksel otorite)].*²⁴ Bu sebeple bölgede devlete karşı direniş gösteren Rus ve ermeni birlikleri geleneksel iktidar ilişkilerini kendi lehlerinde kullanmak için aşiretleri kışkırtmaya çalışmıştır.²⁵ Doğu ve güneydoğu Anadolu bölgeleri Osmanlı devletinin son yüzyılında sıklıkla sorunların yaşandığı stratejik bir öneme sahiptir. Özellikle aşiretlerin yoğunlukla bölgedeki hâkimiyeti, devletin yerel anlamda hâkimiyetine engel olmuştur. Bölgedeki farklı azınlık grupların bulunması sürekli bir iç savaşı ve tehdidi tetiklemektedir. Rusya'nın bölgedeki Ermenileri kışkırtarak sürekli bir isyanı tetiklemiştir. Ermeni çetelerin sorunları ile birlikte aşiretlerde kimi zaman dış devletlerin teşviki kimi zaman bölgesel çıkarlardan dolayı iç güvenliği tehdit edici eylemlere imza atmıştır.²⁶ Özellikle doğu vilayetlerinde aşiret ve kabile yapıları yönetim üzerinde söz sahibi olmuştur. Bu sebeple başkaldırı eylemleri sıklıkla aşiretler üzerinden planlanmıştır. Ruslar ermeni birliklerinin yanında aşiret yapılarını Osmanlı devletine karşı başkaldırıya teşvik etmiştir.²⁷ Bölgede Rusların politikaları üç aşamada ilerlediği görülmektedir. Rus orduları Osmanlı sınırlarını zorlayarak toprakları işgal etmeye çalışmaktadır. İkinci olarak ermeni çetelerini organize ederek çatışma çıkarmaya çalışmaktadır. Son olarak bölgede güçlü olan aşiret yapılarını kullanarak Osmanlı güçlerine karşı direniş planlamaktadır.

2.2. Göç Süreci

Göç süresinde göçmenlerin güvenli bir şekilde yerleşim bölgelerini değiştirmesi devlet kontrolünde gerçekleşmektedir. Devlet yönetimi göç eylemini profesyonel biçimde organize etmesi gerekmektedir. *[Göç yönetimi: Özellikle hem devlet sınırları içerisinde yabancıların girişi ve mevcudiyetini hem de mültecilere ve korunma ihtiyacı bulunan diğer kişilere sağlanan korumayı yönetmek üzere, sınır ötesi göçleri düzenli ve insani bir şekilde yönetmek için çeşitli*

²⁴ Weber, Max. 2005: *Bürokrasi ve Otorite*. Çeviren: H. Bahadır Akın. Ankara: Adres Yayınları, s. 40.

²⁵ Türkdoğan, Orhan. 2005: *Doğu ve Güneydoğu Kabile – Aşiret Yapısı*. İstanbul IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 247-250.

²⁶ Çadircı, Musa: “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 13/24(Ankara 1980), s. 50-53.

²⁷ Duman, Önder: “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Doğu Anadolu’dan Samsun’a Zorunlu Göç ve İskân”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 21,(Trabzon 2016), s. 216-220.

*devlet kurumları ile ulusal bir sistemden oluşan yönetimi tanımlayan terim.*²⁸ Göç süreci bireyler üzerinde psikolojik ve ekonomik anlamda etki bırakmaktadır. Göç ile yaşam alanından çıkış bir travma yaratmaktadır. Bunun yanında göç sürecinde maddi sıkıntılar ve hak ihlalleri göçmenlerin devlete karşı güvensizlik oluşturmaya yol açmıştır.²⁹ Bu sebeple Osmanlı devletinde göç hareketliliği yaşanırken şark mültecilerinin güvensizlik problemini ortadan kaldırmak için bir takım önlemler alınmıştır. Kontrollü bir göç hareketi sağlamak için yetkililer aşevleri ve istirahat haneler inşa etmesine rağmen yeterli olmamıştır. Savaş sebebi ile ekonomik zorluklar çeken halk, göç üzerine hayvanlarını geride bırakmak zorunda kalmıştır. Ekonomik geliri olmayan göç süresince kıtlıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Halkın kendi yaşam alanları üzerindeki Rus tehdidi dolayı halkın tedirginliğine yol açarak göçü zorunlu kılmıştır. Bu süreçte Rusların emellerini gerçekleştirmeye yönelik ermeni çeteler ellerinden geleni yapmıştır. Bölgede bağımsız bir devlet kurmak isteyen Ermeniler, Rusların taleplerini yerine getirmiştir. Bu durum bölgeyi sürekli Rus ve ermeni tehdidi altında yaşamaya zorlamıştır.³⁰ Göçe mecbur bırakılan Osmanlı halkı Ermeniler tarafından göç sürecinde de saldırılara maruz kalmıştır. Göçmenler, köylerinde mal ve erzaklarını bırakmak zorunda kalmıştır. Şark mültecileri, ermeni birlikleri tarafından; erkekler ve yaşlılar kapalı odalarda yakılarak öldürülürken kadınlar taciz ve tecavüzler ile karşı karşıya kalmıştır. Sadece Ermenilerin baskıları değil açlık ve sağlıksız şartların gelişmesi de can kaybına yol açmıştır.³¹ Doğu vilayetlerinde göçler ile birlikte ortaya çıkan önemli bir problem ise bulaşıcı hastalıklardır. Sağlıksız ortamlarda kitlesel hareketler hastalıkları da beraberinde getirmiştir. Savaş döneminde devletin yetersiz sağlık alt yapısı, tifo ve verem gibi bulaşıcı hastalıkların hızla yayılmasına yol açmıştır.³² Sağlık ve ekonomik problemlerin baş göstermesi göç eden halkın uyum ve motivasyon sorununu ortaya çıkarmıştır. Göç eden halk yeni yerleşim alanında kültürel ve sosyal anlamda zorluklarla başa çıkmak zorunda kalmıştır.³³ Doğu vilayetlerinde göç hareketliliğinin savaş ortamında gerçekleşmesi sosyal ekonomik ve sağlık açısından problemler oluşturmaktadır. Göçün zorunlu olduğu süreçte göç eden halkın göç ettikleri bölge

²⁸ Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2009, s. 21-23.

²⁹ Aker, A. Tamer: “Ruhsal Süreçler Açısından Zorunlu Göç Ve Yerinden Edilme”. *“Zorunlu Göç” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*. Yayına Hazırlayanlar: Elif Kalaycıoğlu, Elif Ege. İstanbul 2008, s. 65-67.

³⁰ Tekir, Süleyman: “Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 16/32 (İzmir 2016), s. 52-54.

³¹ Ögün 2004 s. 33-36.

³² Çalık, Ramazan., Muzaffer, Tepekaya: “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (Konya 2006), s. 221-222.

³³ Taştan, A. Vahap: “Göç, Sosyal Değişme ve Din: Kuşaklar Açısından Bir Değerlendirme”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11, (Kayseri 2001), s. 77-78.

ile sosyal ve kültürel uyumu sağlaması iç çatışmaların ortadan kalkması için gerekli görülmektedir. Göçmenler mülk ve varlıklarını geride bıraktıkları için kısa zamanda kendi yaşam alanlarına dönmek istemektedir.

2.3. Geri ye dönüş Süreci

Göç gerçekleştikten sonra, göçü gerekli kılan sorunların giderilmesi ile geriye dönüş süreci başlamaktadır. *[Dönüş: Geniş anlamıyla, geri dönme fiilini ifade etmektedir. Bu dönüş, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin durumunda olduğu gibi bir ülkenin sınırları içinde olabileceği gibi, mülteci, sığınmacı ve kalifiye vatandaşların durumunda olduğu gibi ev sahibi ülkeden (transit veya hedef ülke) menşei ülkeye dönüşü ifade edebilir. Dönüşün ne şekilde gerçekleştiğini tanımlayan alt kategoriler bulunmaktadır: örneğin, gönüllü, zorla, destekli veya kendiliğinden dönüş].*³⁴ Göç ile birlikte yaşam alanlarını terk eden veya ettirilen topluluklar geriye dönüşü de farklı bir toplumsal eylem olarak değerlendirilmektedir. Zorunlu göç hareketlerinde kendi yaşadığı bölgede mal varlığını bırakan göçmenler bir an önce kendi yaşam alanlarına dönmek istemektedir.

Göçmenler ülke içerisinde toplumsal hareketlilik yaşasa da güvensizlik ve yabancılaşma söz konusu olmuştur. Tanıdık, akraba veya aynı paydadan bireyler birbirleri ile iletişim ve güven içinde yaşamaktadır.³⁵ Göç hareketinin savaş ortamında gerçekleşmesi güvensizliği arttırmıştır. Göç ile birlikte savaş şartlarının ağırlığı ve güvensiz bir toplum yapısı göçmenleri zor durumda bırakmıştır. Göç gerçekleştikten sonra oluşan toplumsal ilişki yeni bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. *[Toplumsal "ilişki" sözcüğüyle anlatmak istediğimiz şey birden çok bireyin davranışı olup, bunların anlamsal içerikleri [Sinngehalt] bakımından karşılıklı olarak birbirlerine uyarlandıkları [aufeinander gegenseitig eingestellt] ve buna göre yönlendirildikleridir. Demek oluyor ki toplumsal ilişki, asıl olarak ve bütünüyle, (anlamı) gösterilebilir bir toplumsal etkinlikte bulunma olasılığının varlığını anlatır; bu olasılığın neye dayandığını baştan belirtmek ise zorunlu değildir.].*³⁶ Weber toplumsal ilişki ile göçün kolektif yönünü vurgulamaktadır. Göç edilen bölgelerde daha zor şartlarda yaşamak zorunda kalan şark mültecileri güven içinde kendi yaşam alanlarına dönüş yapmaya çalışmışlardır. Doğru

³⁴ Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2009, s. 12-14.

³⁵ Tönnies, Ferdinand: "Gemeinschaft ve Gesellschaft". *Şehir ve Cemiyet*. Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan. İstanbul 2000, s. 188-189.

³⁶ Weber, Max. 2014: *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Çeviren: Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınevi, s. 50.

vilayetlerinin Rus ve ermeni birliklerinden temizlenmesi ile dönüş için hazırlıklar başlamıştır. Yerlerinden edilen halkın yurtlarına dönüşü Osmanlı için de önemli ve gerekli görülmüştür. Bölgenin boşa kalması ekonomik ve politik olarak zararlara yol açmıştır. Boşa kalan bölgeler göç süresince ermeni birlikleri tarafından yağmalanmıştır. Göçmenlerin dönüşü ile bölgede Osmanlı hâkimiyetinin güçlenmesi planlanmıştır.³⁷ Göç dönüşünde şark mültecileri kendi memleketlerinde mal ve mülklerine kavuşmak istemektedir. Ancak Rusların çekilmesi ile Ermeni birlikleri ev ve ambarları boşaltarak yerleşim alanlarını yağmalamışlardır. Aynı zamanda yerleşim bölgelerinde cami, türbe ve mezarlık gibi kutsal mekânlar zarara uğratılmıştır.³⁸ Rus ve ermeni birlikleri kültürel anlamda Osmanlı devletini zayıflatmayı amaçlamaktadır. Ancak Osmanlı birliklerinin kısa zamanda ülke güvenliğini sağlaması ile bölge kontrolü Osmanlı hükümetinin eline geçtiği görülmüştür.

Rusya'nın bölgedeki başarısızlıklarının sonucunda Osmanlı hâkimiyeti tekrar sağlamıştır. Savaş galibiyetinin etkisinin yanın da sosyolojik anlamda dikkate değer toplumsal ilişkiler Rus ve ermeni birliklerinin planlarını bozmuştur. Bölgede tutunma çabası bakımından Osmanlı halkı sıkı ilişki ve devlete bağlılığı toprak bütünlüğünün sağlanmasına katkı sağlamıştır. Bu kapsamda Weber'in toplumsal birliklerin ilişki analizi dikkate değer bulunmaktadır:*[Bu çalışmanın amaçları açısından ve kavramlaştırması ölçüsünde tüm bireylerin gönüllü kişisel ittifakıyla oluşturulmayan her kural "zorla benimsetilmiş" sayılır. O halde, "zorla benimsetme", dayatma kavramı, azınlığın uyması gereken "çoğunluğun kuralı" manasına gelir. Bu sebeple, çoğunluk kararının hiç tanınmaması ya da şüpheyle karşılanması gerçeği uzun dönemler boyunca süregelmiştir. Ortaçağ devletlerinde ve yakın zamanlara kadar Rusya için de bu geçerlidir.]*³⁹ Rusya'nın sıcak denizlere inme hayalleri I. dünya savaşı sürecinde de Osmanlı devleti tarafından alt edildiği söylenebilir. Toplumsal kazanımlar ve bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti dış ülkelerin iktidar ilişkilerini sarstığını göstermektedir. Bu süreçte Osmanlı Rus ilişkisini *anlama* kavramı çerçevesinde ele almak yerinde olacaktır. *Anlama* kavramı ile somut veya soyut eylemlerin kuramsal bir çerçeveye taşınması ile anlam kazanmaktadır. Anlama bir açıklama ve anlamlandırma yöntemidir. Weber anlama ile olay ve olguların tarihsel boyutunu dikkate alarak ideal tipini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Anlama süreci tarihsel açıdan olaylar arası ilişkiler kurarak nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmasında önemli rol

³⁷ Ögün 2004 s. 55-60.

³⁸ İpek, Nedim: "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler". *Omü Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/1 (Samsun 1999), s. 206-209.

³⁹ Weber, Max. 2005: *Bürokrasi ve Otorite*. Çeviren: H. Bahadır Akın. Ankara: Adres Yayınları, s. 25.

oynamaktadır.⁴⁰ Anlama kavramı toplumların, eylem pratiğini açıklamak ve anlaşılır kılmak için önem kazanmaktadır. Weber'in anlama kavramını tarihsel açıklamayla olan vurgusu nedensellik ile açıklanabilir. Toplumsal ve tarihsel anlam nedenselliğin biçimlendirdiği bir süreçle gelişmektedir. Weber tarihsellik ve anlamacı anlayış ile bir kültür felsefesi kurgulamaktadır. Olay ve olguların tarihsel süreçte anlamacı bir bakış açısı ile çözümlemeyi önermektedir.⁴¹ Göç eylemi ile anlaşılır kılmaya çalışılan süreçte Türk ve Rus devletlerinin tarihsel rekabetleri dikkatleri çekmektedir. Bu rekabette Ermenilerin payının önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Ermenilerin tarihsel anlamda Osmanlı ile yakın ilişkileri bulunmaktadır. Ancak savaş süreci ve çatışmayı kullanarak bağımsız devlet kurma amacı Ermenilerin pragmatik davranmalarına yol açtığı söylenebilir.

Sonuç

Toplumsal bir eylem olarak göçün etki ve sonuçları çok yönlü biçimde ele alınması gerekmektedir. Weber'in toplumsal eylem açıklaması çalışma kapsamında ele alınan göç olayını açıklamada önem kazanmaktadır. Weber, sosyolojiyi eylemleri çözümlemek için önemli bir araç olarak görmektedir. Weber bireysel ve toplumsal olarak tutum ve davranışları çözümlemek için nedensel açıklamalara yönelmektedir. İnsanların eylemlerini ve karar mekanizmalarını yönlendiren toplumsal gerçeklikler mevcuttur. Bu nedenler ekonomik, sosyal ve siyasal temelde bireyleri ve toplumları isteyerek veya zorunlu olarak yönlendirmektedir. Nedensellik ise daha çok birbirini etkileyerek gelişen olay ve olgular arasındaki ilişkiler ile açıklanmaktadır. Bu ilişkilerden yola çıkarak toplumsal olay ve olguların gerçekleşmesi nedensellik çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Weber nedensellik ile olguları açıklarken tek birden çok olguyu referans almaktadır.⁴² Göç olayının sonuçlarına bakıldığında göç veren bölgelerde yerli halkın nüfusunun azalması ile ekonomik ve sosyal üretimler zarara uğradığı görülmüştür. Bu durum bölgenin geleceği açısından tehdit oluşturmuştur. Bahsi geçen göç hareketleri neden sonuç bağlamında bireyler ve devlet arasında bir kopuşa yol açmıştır.⁴³ Göç ile birlikte göç edilen bölgede yerleşme ve yaşamaya ilişkin problemler ortaya çıkmaktadır. Göç olayı, ülke sınırları içerisinde olsa da bir kimlik ve güvenlik konusunu gündeme

⁴⁰ Hira, İsmail: "Max Weber'in Yöntem Anlayışı" *Bilgi 2/1* (Sinop 2000), s. 54-55.

⁴¹ Weber, Max. 1949: *The Methodology of the Social Sciences*. Çeviren: Edward A. Shils Ve Henry A. Finch. Illinois: The Free Press, s. 150-153.

⁴² Demirel, Demokaan: "Max Weber'in Sosyoloji Kuramı". *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkish Volume 8/12* (Ankara 2013), s. 365-367.

⁴³ Çakır, Sabri: "Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 24*(Isparta 2011), s. 139-141.

getirmektedir. Göç edilen yerleşim yerinin ekonomik ve sosyal yapısı göçmenlerin başa çıkması gereken temel sorunlardandır.⁴⁴ Göç hareketliliğinin yaşandığı bölgelerde nüfus dağılımı orantısız biçimde gerçekleşmektedir. Doğu vilayetlerinde I. dünya savaşı sırasında göç verilmesi ile sıklıkla nüfus dalgalanması olmuştur. Bunun yanında savaş sebebi ile eli silah tutan herkesin askere çağrıldığı bir süreç yaşanmıştır. Üretim ve tarımsal faaliyetleri, savaş sebebi ile durma noktasına gelmiştir.⁴⁵ İşgücünün önemli bir niceliği askerlik yaptığı için ekonomik anlamda çıkmazlar yaşanmıştır. Askerliğin yanı sıra göç edilen bölgeler, tarım ve hayvancılık açısından önemli alanlardan oluşmaktadır. Üretim sağlayarak devlet ekonomisine katkı sağlayan nüfus artık devlete külfet olmuştur.⁴⁶ Sonuç olarak Anadolu'nun doğu vilayetlerinde yaşayan halk göç olayı üzerinden sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Göç olayı aynı ülke içerisinde gerçekleşse bile eylemin sonucunda kültürel çatışmalar yaşanmıştır. Ülke içinde gerçekleşen göç hareketlilikleri uyum problemini ortaya çıkarmıştır. Göç edilen bölgelerdeki sakinlerin göçmenler ile olan ilişkisi toplumun işlevsel yapısına zarar vermiştir.

⁴⁴ Cengiz, Semran: "Göç, Kimlik ve Edebiyat". Zeitschrift für die Welt der Türken (Türk Dünyası Dergisi 2/3,(2010), s. 187-188.

⁴⁵ İpek 1999 s. 216-219

⁴⁶ Akıncı Buket., Nergiz, Ahmet., Gedik, Ercan: "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul". *Göç Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), s. 67-69.

Kaynakça

Adıgüzel, Yusuf. 2016: *Göç Sosyolojisi*. Ankara.

Aguirre, Benigno: “Evacuation as Population Mobility”. *International Journal of Mass Emergencies as Disasters* (Texas 1983), s. 415-437.

Aker, A. Tamer: “Ruhsal Süreçler Açısından Zorunlu Göç Ve Yerinden Edilme”. “*Zorunlu Göç*” İle Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası. Yayına Hazırlayanlar: Elif Kalaycıoğlu, Elif Ege. İstanbul 2008, s. 64-69.

Akıncı Buket., Nergiz, Ahmet., Gedik, Ercan: “Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul”. *Göç Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), s. 58-83.

Akkayan, Taylan. 1979: Göç ve Değişme. İstanbul.

Balcıoğlu, İbrahim. 2007: *Sosyal ve Psikolojik Açından Göç*. İstanbul.

Cengiz, Semran: “Göç, Kimlik ve Edebiyat”. *Zeitschrift für die Welt der Türken* (Türk Dünyası Dergisi 2/3,(2010), s. 185-193.

Coşar, M: “Trabzon’da Muhacirlik Anlatıları”, İşgal, Göç ve Muhacirlik, Editör: Ahmet Köksal, Trabzon 2016, s. 117-131.

Çadircı, Musa: “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 13/24(Ankara 1980), s. 45-58.

Çakır, Sabri: “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24(Isparta 2011), s. 129-142.

Çalık, Ramazan., Muzaffer, Tepekaya: “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (Konya 2006), s. 204-228.

Demirel, Demokaan: “Max Weber’in Sosyoloji Kuramı”. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkish* Volume 8/12 (Ankara 2013), s. 361-369.

Duman, Önder: “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Doğu Anadolu’dan Samsun’a Zorunlu Göç ve İskân”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 21,(Trabzon 2016), s. 215-224.

Ekici, Süleyman., Tuncel Gökhan: “Göç ve İnsan”. *Birey ve Toplum* 5/9,(Malatya 2015), s. 9-21.

George, P: Types of Migration of the Population According to The Professional and Social Composition of Migrants. *Readings in the Sociology of Migration*. Yayına Hazırlayan: Clifford J. Jansen. (Oxford vd. 1970), s. 39-49.

Hira, İsmail: “Max Weber’in Yöntem Anlayışı” *Bilgi 2/1* (Sinop 2000), s. 45-58.

İpek, Nedim: “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler”. *Omü Eğitim Fakültesi Dergisi 12/1* (Samsun 1999), s. 161-224.

İpek, Nedim: “Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi 9/17* (Trabzon 2014), s. 9-20.

Kırzioğlu, Fahrettin: “<< Armenya/ Yukarı-Eller>>de 2700 yıllık Türk Varlığı; <<Ermeniler>>in Rus İstilasına Alet Olması ve Mezalimi”. *XX. Yıl Armağanı Ermeniler Hakkında <<Makaleler - Derlemeler>> II*(Erzurum 1978), s. 45-65.

Lee, Everet S.: “A Theory of Migration”. *Demography 3/1*(Pennsylvania 1966), s. 47-57.

Okur, Mehmet., Göktaş, Serdar: “Birinci Dünya Savaşı’nda Bayburt’un İşgali ve Göç”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi 21*,(Trabzon 2016), s. 173-184.

Öğün Tuncay. 2004: *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*.Ankara.

Paşa, Talat. 1998: *Talat Paşa’nın Hatıraları*, İstanbul.

Petersen, William: A General Typology of Migration. *Readings in the Sociology of Migration*. Yayına Hazırlayan: Clifford J. Jansen. Headington Hill Hall, Oxford 1970, s. 49-69.

Saray, M. 2005: *ERMENİSTAN ve TÜRK – ERMENİ İLİŞKİLERİ*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Şihaliyev, Emin Arif: “Ermenilerin Kimliği ve Büyük Ermenistan Efsanesi (Rus ve Ermeni Kaynaklarına Göre)”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 17/17* (Ankara 2005), s. 1-13.

Taştan, A. Vahap: “Göç, Sosyal Değişme ve Din: Kuşaklar Açısından Bir Değerlendirme”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11*,(Kayseri 2001), s. 76-84.

Tekelioğlu, İlhan. 2008: *Göç ve Ötesi*. İstanbul.

Tekir, Süleyman: “Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 16/32* (İzmir 2016), s. 43-65.

Tönnies, Ferdinand: “Gemeinschaft ve Gesellschaft”. *Şehir ve Cemiyet*. Yayına Hazırlayan: Ahmet Aydoğan. İstanbul 2000, s. 185-218.

Tümtaş, Mim Sertaç., Ergun, Cem: “Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/4 (Isparta 2016), s. 1347-1359.

Türkdoğan, Orhan. 2005: *Doğu ve Güneydoğu Kabile – Aşiret Yapısı*. İstanbul.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2009, 18.

Weber, Max. 1949: *The Methodology of the Social Sciences*. Çeviren: Edward A. Shils Ve Henry A. Finch. Illinois.

Weber, Max. 2005: *Bürokrasi ve Otorite*. Çeviren: H. Bahadır Akın. Ankara.

Weber, Max. 2012: *Ekonomi ve Toplum*. Çeviren: Latif Boyacı. İstanbul.

Weber, Max. 2014: *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Çeviren: Özer Ozankaya. İstanbul.

Yalçın, Cemal. 2004: *Göç Sosyolojisi*. Ankara.

Chapter 5:
Theories of Migration and Multiculturalism
Göç Teorileri ve Çokkültürlülük

Farklı Kimliklerin Bir Arada Yaşama Sorununa Çözüm Arayışları

Abdullah Sait ÖZCAN*

Özet

Batı tecrübesi 20. asrın sonlarına gelene kadar öteki ile sağlıklı bir ilişki geliştirememiş ve öteki ile bir arada yaşayabilmeyi ötekinin kendisine benzemesi koşuluna bağlamıştır. Bu anlayış asimilasyonu gerektirmiş, asimile olmayanlar ise dışlanmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında ise iletişim ve ulaşım teknolojisinin gelişmesi ve buna bağlı olarak uluslararası göç hareketlerinin hızlı bir şekilde artması gibi nedenlerden ötürü asimilasyon politikasının artık işe yaramadığı anlaşılmıştır. Bunun neticesinde farklı kimliklere sahip insanlarla nasıl bir arada yaşanır sorusuna cevap arayışları başlamış ve bu arayışlar neticesinde farklı teoriler ortaya atılmıştır. Bu çalışmada 1970 sonrasında ortaya atılan bu teoriler genel hatları ile incelenmiş ve birbirleriyle kıyaslanmıştır.

* Sakarya Üniversitesi, Sakarya

Giriş

Avrupa toplumları gerek kilise iktidarı döneminde gerek modernde öteki ile sağlıklı bir şekilde yaşama tecrübesi ortaya koyamamıştır. Kilise iktidarı herkesi Hristiyan görmek isterken modern zihniyet herkesi modern görmek istemiştir. Homojen bir yapı görmek isteyen Batı zihniyeti kendisinden farklı olana yaşama imkânını ancak kendisine benzemesi koşuluyla vermiştir.¹

Kilise iktidarı döneminde Hristiyanlar, Yahudileri tanrı katili olarak görmüş ve onlara karşı büyük bir kin beslemişlerdir.² Hristiyanların ilk büyük konsili olan İznik Konsili'nde Hz. İsa'yı asmakla suçlanan Yahudiler lanetlenmiş, bunun sonucu olarak Yahudiler getto olarak adlandırılan etrafi duvarlarla çevrili bölgelerde yaşamaya zorlanmıştır.³

İslam ise Hristiyanlar tarafından hakikati bile bile çarpıtan bir din olarak anlaşılmıştır. Hz. Muhammed, şeytanın bir temsilcisi olarak görülmüştür.⁴ Bu anlayış Müslümanlar ile sağlıklı bir ilişki kurulması engellemiş ve Endülüs'te olduğu gibi Hristiyanlar güç elde ettiklerinde Müslümanlara karşı tahammülsüz davranmışlardır.

Kilise iktidarı kendi içindeki farklılıklara da tahammül göstermemiştir. Örneğin Katolik inancı dışına çıkanlara karşı bir yaptırım uygulamak üzere 12. yüzyılda engizisyon uygulamasını ortaya çıkarmıştır. Engizisyon mahkemeleri aforoz etmeden yakmaya kadar sapkınları cezalandırabiliyordu. Günahlarının ve cezalarının tolere edilmesini isteyen suçlular ise kilise otoritesine ödediği belirli bedeller karşılığında endüljans belgesi alabiliyorlardı.⁵

Endüljans uygulaması 16. yüzyılda Avrupa'da kilise iktidarına karşı reform hareketlerinin başlamasına neden olmuştur. Bu hareketin liderlerinden biri olan Martin Luther endüljansın İncil'e aykırı olduğunu ve İncil'in papaya dünyevi iktidar yetkisi vermediğini savunmuştur. Bu görüşlerinden dönmemesi neticesinde de 1521 yılında aforoz edilmiştir.⁶ Fakat papalıktan ayrılan Alman prensleri Luther'e sahip çıkmıştır. Bu prensler 1529 yılında ilan ettikleri bir

¹ Arslan, A. 2017: *Yeni Politik Kültürün Dünyasında*. Hazırlayan: Asım Öz. İstanbul: Beyan Yayınları, s. 15-33.

² Adam, Baki: "Katolik Kilisesi'nin Kurtuluş Öğretisi Açısından Yahudiğe ve İslam'a Bakışı." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (Ankara, 2000): 195-224, s. 200.

³ Ortaylı, İ. 2011: *Son İmparatorluk Osmanlı: Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek-2*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 83.

⁴ akt. Adam, 2000, s. 216.

⁵ Erbaş, A. 2007: *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*. İstanbul: İnsan Yayınları, s. 20-24.

⁶ Erbaş, 2007, s. 41-50.

belgeyle Protestan adı verilen yerel kiliselerini kurmaları üzerine Avrupa ülkeleri kendi Hristiyanlık anlayışlarını seçmeye başlamıştır.⁷

Protestanlık, Katolik Kilisesi'nin baskılarına meydan okuyarak ortaya çıkmış olmasına rağmen o da kendisinden farklı düşünenlere karşı tahammülsüzdü. Luther kendisiyle aynı görüşte olmayanları zehirleyici, habis ve şeytan olarak nitelendiriyordu. Papayı ise deccal olarak nitelemiş ve kara bir şeytan olarak nitelediği İslam'dan bile daha tehlikeli görmüştür.⁸ Mezhepleşme dönemi olarak isimlendirilen bu dönemde Protestanlığı seçen prensler, hükmettiği topraklarında yaşayanları Protestan olmaya zorlamıştır. Bu dönemde Katolikler Protestanları, Protestanlar ise hem Katolikleri hem de başka Protestan mezheplerinden olanları hapse atıp idam etmişlerdir. Farklı olanlar şeytanla işbirliği yapmış kabul ediliyor ve toplum ve din düzenini bozma suçundan idam ediliyorlardı.⁹

Tek tip dini egemen kılma mücadelesi 16. ve 17. yüzyıllarda, yüzyıldan fazla süren din savaşlarına neden olmuştur. Bu savaşlar neticesinde 1555 yılındaki Augsburg Barışı ile Katolikler Lutherileri tanımak zorunda kalmıştır.¹⁰ Tüm Avrupa'yı etkisi altına alan Otuz Yıl Savaşları sonundaki 1648'deki Westphalia Barışı ile de kabul edilebilir mezheplere Kalvencilik eklenmiştir.¹¹ Farklılıklarla birlikte yaşama tecrübesine sahip olmayan Avrupa toplumları Otuz Yıl Savaşları neticesinde farklı olana karşı tolerans-tahammül göstermek zorunda kalmışlardır.¹²

Westphalia Barışı ile dinin toplum üzerindeki birleştirici gücü etkisini yitirmiş ve hükümler devletin çıkarları hiçbir ilkeye dayanmadan savunulmaya başlanmıştı. Kilise iktidarı sonlanmıştı fakat hanedanlık düzeni işlemeye devam etmekteydi. Feodal beylikleri zayıflatmayı başaran ve kendi ulusal kiliselerini kurarak topraklarında papanın yerini alan monarkların, toprakları üzerindeki egemenlikleri arttı.¹³ Hükümler devletlerin ortaya çıkmasıyla hanedanın dili ülkede konuşulan diğer dillerin önüne geçirildi ve ülkenin dili

⁷ Wiesner-Hanks, M. E. 2009: *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*. Çeviren Hamit Çalışkan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 227-29.

⁸ Erbaş, 2007, s. 177.

⁹ Wiesner-Hanks, 2009, s. 227-29.

¹⁰ Wiesner-Hanks, 2009, s. 251-55.

¹¹ Wiesner-Hanks, 2009, s. 440.

¹² Ortaylı, İ. 2004: *Osmanlı Barışı*. Hazırlayan: Mustafa Armağan. İstanbul: Ufuk Kitap, s. 51.

¹³ Roberts, J. M. 2010: *Avrupa Tarihi*. Çeviren: Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 349-354.

konumuna getirildi.¹⁴ Böylece milli devletler oluşmaya başladı. Yeni düzende her devlet kendi kendine yeterli hale gelmeye çalışmaktaydı. Bunun neticesinde milli ekonomiler ortaya çıktı ve merkantilist politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalar neticesinde artan servet milli devletlerin rekabete girmesine neden olmuş ve bu da vatanseverliği beslemiştir.¹⁵

Artan vatanseverlik duygusu Fransız Devrimi sonrasında ulus-devleti ortaya çıkarmıştır. Ulus-devlet, milliyetçiliğin demokratik bir biçimde doğuşunu da ifade etmekteydi. Bu gelişmenin kökeninde ise aydınlanma düşüncesi yatmaktadır. Aydınlanma, Hristiyanlığın dini taassubuna karşı bir tepkiyi ve dine karşı bir şüpheciliği ifade etmektedir. Bu dönemde laik ve milli devlet yüceltilmiştir. Modern dönemin ilk siyasal projesi olan liberalizm kilise düzenine itiraz etmiş ve insanlar arasındaki hiyerarşik ilişki yerine eşitliği savunmuştur.¹⁶

Liberalizm her ne kadar eşitliği ve özgürlüğü savunsa da modern dönemin devleti olan ulus-devlet farklılıklara karşı tahammülsüzlüğü sürdürmüştür. Fransız devriminde ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi insanların eşit ve özgür doğduğunu ve özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, güvenlik hakkı ve baskıya karşı direnme hakkı gibi dokunulmaz haklara sahip olduğunu dile getirmiştir. Fakat 1791 Fransa Anayasası bu beyannameye iman edilmesini emretmiştir. Bu beyanname üzerine yemin etmeyenler ise aforoz edilerek cemaatten atılmıştır.¹⁷ Baskıya karşı direnme hakkını veren beyannameyi onaylamayanlar baskıya maruz kalmışlar. Avrupa'da kilise iktidarı dönemindeki farklı olana karşı tahammülsüzlük ulus-devlet döneminde de form değiştirerek varlığını sürdürmüştür.

Aydınlanma düşüncesinin ürünü olan ulus-devlet, sadece ülke içinde farklılıkları kendisine benzetmekle yetinmemiş ülke dışındaki farklılıkları da modernleştirme misyonunu üstlenmiştir. 1870'lere gelindiğinde ise sanayileşmenin de etkisiyle milli emperyalizm patlaması yaşanmıştır. Avrupalı devletler sömürge yarışına başlamış ve dünya Avrupalılaşmaya mahkûm edilmiştir. Emperyalist devletler sömürü faaliyetlerin amacını geri kalmış halkları modernleştirmek, onların maddi ilerlemesini sağlamak olarak açıklamıştır.¹⁸

¹⁴ Hayes, C. J. H. 2010: *Milliyetçilik, Bir Din: Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalcılık" Tasavvuru*. Çeviren: Murat Çiftkaya. İstanbul: İz Yayıncılık, s. 49.

¹⁵ Hayes, 2010, s. 50.

¹⁶ Hayes, 2010, s. 59-65.

¹⁷ Hayes, 2010, s. 70.

¹⁸ Hayes, 2010, s. 113-120.

Ulus-devletlerin diğerleri karşısında güçlü olması gerektiği inancı, ulusu zayıflatabilecek görüşlere ve hareketlere karşı hoşgörüsüz bir tutum geliştirmiştir. Hâkim milliyetin inançlarına herkesin uyması gerekiyor, uymayanlara şüpheyle bakılıyordu. Dini, ırki ve etnik azınlıklara karşı ulus-devletin politikası asimilasyon ya da sürgün olmuştur. Bu politikalardan en çok nasibini alan dini azınlık grubu milliyetçiliğe karşı olan Katolik cemaatler olmuştur. Irki azınlıklardan en fazla baskı gören grup ise Yahudiler olmuştur. Fakat bu dönemin en büyük sorunu Fransız Devrimi'nden sonra kurulmuş olan ulus-devletlerin hiç birisinin tek bir milliyetten oluşmuyor olmasıydı. Bu hedefe ulaşılması için ülkelerdeki etnik azınlıkların asimile edilmesi gerekiyordu. Bu politikalar azınlıkların kimlik kaygılarını ortaya çıkarmış ve çoğunluk grubuna karşı direnmesine neden olmuştur.¹⁹

Modern ulus anlayışının ortaya çıkmasında etkili olan akım liberal ideolojidir. Aydınlanma düşüncesinin liberalizmi, eşitliği ancak ulus-devlet formu içerisinde mümkün kılıyordu. Liberalizm içinde farklı akımlar olsa da uygulamada Mill'in liberalizmi baskın olmuştur. "Liberal düşüncenin bu akımına göre, özgür devletin ulus devlet olması gerektiğinden, ulusal azınlıklarla baş etmenin yolu azınlık hakları değil, baskı yoluyla asimilasyon ya da sınırların yeniden çizilmesidir".²⁰ Liberal demokrasilerin özgürlük sloganına rağmen asimilasyona başvurma sebebi ülke içinde istikrar sağlanmasına verdiği önceliktir. Mill ulusal birliğin sağlanması için ilkel kalmış küçük grupların medeni olan büyük gruplara dâhil olması gerektiğini iddia etmiştir.²¹ Liberal yaklaşıma göre azınlıklar hukuken eşittirler fakat fiilen çoğunluğun baskısı altındadırlar. Anayasalar eşitliği kabul etse de baskın grubun kültürel değerleriyle yazılır.²²

Liberal ideoloji ülke istikrarını bozacak farklılıklara tahammülsüz olduğu kadar liberal yaşam tarzı haricindeki yaşam tarzlarına da tahammülsüzdür. Mill'in yaklaşımında bireycilik evrensel olarak görülmekte ve liberal rejimlere diğerlerinden üstünlük atfedilmektedir.²³ Bu

¹⁹ Hayes, 2010, s. 122-134.

²⁰ Kymlicka, W. 2015: *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. Çeviren: A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 105.

²¹ Kymlicka, 2015, s. 45, 106, 127.

²² Habermas, J. 2005: *'Öteki' Olmak, 'Öteki'yle Yaşamak: Siyaset Kuramı Yazıları*. Çeviren: İ. Aka. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 50.

²³ Gray, J. 2004: *Post-Liberalizm: Siyasal Düşünce İncelemeleri*. Çeviren: M. Günay. Ankara: Dost Yayınları, s. 309-324.

anlayış ilkel kalmış toplumların medenileştirilmesi söylemini ve sömürgecilik faaliyetlerini de meşrulaştırmıştır.²⁴

Kilise iktidarı döneminde diğer dinleri ve Hristiyanlığın kendisi haricindeki mezheplerini ötekileştiren ve şeytanlaştıran Batı anlayışı modern dönemde de kendisinden farklı olanlara karşı aynı politikayı uygulamaya devam etmiştir. Yayılmaya başlayan ulus-devletlerin hiç birisi homojen değildi. Ulusal kültür, iktidarı elinde tutan grup tarafından tanımlanmış, bu da azınlıkların asimile edilmesi sonucunu getirmiştir. Ulus devlet içindeki farklılıklara karşı asimile politikası uygularken dıştaki farklılıklara karşı üstünlük iddiası taşımıştır.²⁵

Bir Arada Yaşam Sorununa Çözüm Arayışları

1960'lardan itibaren Batı'nın liberal demokrasilerinin homojenleştirme çabalarının olumlu sonuç vermediği anlaşılmaya başlanmıştır. Bu tarihlerde ABD ve Batı Avrupa'da asimilasyon karşıtı hareketler yükselişe geçmiştir. Ülkenin baskın grubundan farklı kimliklere sahip olan grupların siyasi talepleri artmaya başlamıştır. Bu talepler neticesinde Batı dünyasında farklı kimliklerin bir arada nasıl yaşayacağı sorununa yeni çözümler sunulmuştur.

Bir Adalet Teorisi

John Rawls 1971'de yayımladığı eseriyle bu soruna Kantçı perspektiften kurguladığı bir adalet teorisiyle cevap vermiştir. Rawls sayıca azınlıkta olan grupları memnun etmeyen şeyin ne olduğunu sorgulamış ve cevabı liberalizmin faydacılık ilkesinin yanlış yorumlanmasında bulmuştur. Mill'in formüle ettiği bu faydacılık ilkesine göre genelin faydası bireylerin faydaları ile doğru orantılıdır. Fakat klasik yaklaşımın genel faydanın bireylerin faydaları ile doğru orantılı olduğu tezi pratikte işlememiştir. Genel faydayı artıran bir eylem genellikle herkesin yararına olmamaktadır ve toplumdaki bazılarının faydasıyla çatışmaktadır. Genelin faydası herkesin faydası değil çoğunluğun faydası olarak işlemiştir.²⁶

²⁴ Kymlicka, 2015, s. 106.

²⁵ Karpat, K. H. 2009: *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji*. Hazırlayan ve Çeviren: Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 96-98.

²⁶ Kymlicka, W. 2006: *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. Çeviren: E. Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 48-50.

Rawls genel faydayı sağlamak için eşitliği değil adil paylaşımı gerekli görmektedir. Ona göre amaç faydayı en üst düzeye çıkarmaktır ve eşitlik bu yolda bir araçtır. Rawls, çalışanın kazanmasını öngören fırsat eşitliği anlayışını yetersiz bulur çünkü herkes eşit olarak doğmamaktadır ve yetenekler eşit değildir. Doğuştan gelen ve şansa bağlı olan koşullarından ötürü yetenekliler diğerleri üzerinden geçinmemelidir. Bunu sağlamak için de toplumsal düzenin daha az şanslı olanın lehine işleyecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.²⁷ Fakat Rawls'ın teorisi daha çok ekonomik temellidir. Kültürel hak konusunda liberalizmin tarafsız devlet ilkesine bağlı kalmakta ve grupların hak istemlerine olumsuz bakmaktadır.²⁸

Adalet Teorisi'nin Kant'tan etkilendiği diğer bir yön ise evrenselci olmasıdır. Kant'a göre her insan kendi haz ve mutluluklarının peşinden gitmeye meyillidir ve buna izin verilirse toplumda çatışma ortaya çıkar. Bu çatışma durumunu ortadan kaldırmak için bireylerin eylemleri özel istekleri tarafından değil akıl tarafından belirlenmelidir. Barış, ancak bu şekilde akılsal bir etkinlikle ortaya çıkan bir yasa/toplumsal sözleşme ile sağlanabilecektir. Herkesin üzerinde mutabık kaldığı bir toplumsal bir sözleşme ile kurulduğu için de evrensel bir yasadır. Doğuştan gelen tek hak olan özgürlüğün garanti altına alınmasının ve çatışmanın çözümünün tek yolu budur. Bu toplumda herkes aynı adalet ilkelerini benimsemiştir.²⁹

Rawls da kendi teorisini temellendirmek için bir toplumsal sözleşme modeli geliştirir ve cehalet perdesi metaforuna başvurur. Buna göre başlangıç durumunda bireyler cehalet peçesi ardındaydılar. Buna göre bir sözleşme sonucunda kurulacak olan toplumsal düzende kimse avantajlarını ya da dezavantajlarını önceden bilememektedir. Bir seçim yapıyorlar ve hiç kimse hangi konumda olduğunu bilmiyor. Seçilen toplum düzeninde herkesin dezavantajlı olma ihtimali vardır. Kendilerinin bu konuma düşme ihtimaline karşılık herkes dezavantajlıların alacaklarını maksimum yapma peşinde olacaktır. Adalet düzeninin zor durumdakiler lehine işlemesini öngören teorisini bu şekilde akılcı bir çözüme kavuşturmaya çalışır.³⁰ Kant'ın sözleşmesinde olduğu gibi bu modelde de herkes sözleşmeye akılcı bir şekilde katılır ve ortaya çıkarılan yasalar evrenselidir.

²⁷ Kymlicka, 2006, s. 81-82.

²⁸ Doytcheva, M. 2009: *Çokkültürlülük*. Çeviren: T. A. Onmuş. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 45-46.

²⁹ Cevizci, A. 2000: *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, s. 750; Satıcı, Murat: "Moral Öznenin Yurttaş: Kant'ın Pratik Felsefesinde Öznenin Evrimi". *İnsan ve İnsan*, 5 (İstanbul, 2015): 70-81, s. 72.

³⁰ Kymlicka, 2006, s. 92.

Rawls'ın liberal teorisine Sandel, Walzer, McIntyre ve Taylor'ın başını çektiği cemaatçiler tarafından ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Cemaatçilerin liberalizme başlıca eleştirileri bireycilik ve evrenselcilik üzerinde odaklanmıştır. Onlara göre liberalizmin varsaydığı gibi birey her zaman rasyonel seçimlerde bulunmaz. Kimliğimiz ve hayattaki tercihlerimiz kültürel ve sosyal bağlarımızla yakından ilişkilidir. Aynı zamanda bu bireyin evrensel değerleri de yoktur. Birey soyut ve tarafsız bir varlık değildir.³¹

Cemaatçilere göre bireycilik ve evrenselcilik pratikte de toplumsal zararları olan öğretilerdir. Liberalizmin bireyciliği toplumsal bağların yıkılması karşısında sessiz kalmaktadır.³² Çeşitlilik görmezden geliniyor ya da bastırılıyordu. Heteroseksüel beyaz erkek normal yurttaşlık için temel alınıyordu. “Bu normallik modelinden sapan herkes, dışlanmaya, marjinalleştirilmeye, susturulmaya ya da asimilasyona uğruyordu”.³³

Siyasal Liberalizm

Cemaatçilerin eleştirileri neticesinde Rawls evrenselci görüşlerini sınırlayarak siyasal liberalizm teorisi ortaya attı. Toplumda liberal olmayan değerlere göre yaşamak isteyen bireyler de vardı. Bu gruplara liberal değerleri dayatmak liberalizmin hoşgörü anlayışına ters düşüyordu. Rawls'a göre liberal olmak istemeyenlerin hayatlarına karışmak kapsamlı liberalizmin bir sonucuydu. Kapsamlı liberalizm hayatın her yönünde liberal değerleri öne çıkaran Kant'ın ve Mill'in liberalizmi. Bu kuram bireylerin özel hayatında da özerk olarak yaşamaları gerektiğini iddia eder. Rawls daha önceki kuramının da kapsamlı bir liberal kuram olduğunu söyler. 1993'te ortaya attığı siyasal liberalizm teorisi liberalizmi siyasal alanla sınırlama çabasının bir ürünüdür. Bu görüşe göre özerklik siyasal yani kamusal alanla sınırlıdır, özel hayatta ise isteyen cemaatçi olabilir.³⁴ Fakat bu görüş siyasal alan ile özel alanı birbirinden ayıran çizgilerin net olmaması ile eleştirilmiştir. Bu muğlâklık siyasal liberalizmin de özel alana her an müdahale edebilmesi tehlikesini barındırmaktadır.³⁵

³¹ Yılmaz, A. 2003: *Çağdaş Siyasal Akımlar*. Ankara: Vadi Yayınları, s. 267-269.

³² Yılmaz, 2003, s. 262.

³³ Kymlicka, 2006, s. 453.

³⁴ Çelik, Raşit: “Kapsamlı Liberalizmden Siyasal Liberalizme: Adaletin Siyasal Alan İçerisinde Gerekçelendirilmesi”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)*, 22 (Ankara, 2016):83-98, s. 84-88.

³⁵ Kymlicka, 2006, s. 324-332.

Müzakereci Demokrasi

Rawls'ın siyasal liberalizm teorisinin ikna edici bir cevap verememesi üzerine bir arada yaşama sorununa yönelik farklı teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorilerden birisi müzakereci demokrasi kuramıdır. Müzakereci demokrasi bir toplumda toplumu ilgilendiren kolektif kararların, katılımcıların birbirlerini ikna etmeye çalışarak bir müzakere sonucunda alınma sürecini ifade eder. Bu sayede farklı kesimlerden oluşan toplumun üyelerinin yasa yapım sürecinde kendi sesini duyurabilmesine imkân sağlanmış olur.³⁶ Habermas, haklar kuramının uygun bir şekilde anlaşılması durumunda kültürel farklılıklara açık bir yapıda olduğunu söyler. Çünkü demokratik bir anayasal devlette vatandaşlar aynı zamanda yasanın yapıcılarıdır.³⁷ Müzakereci demokrasi kuramının temelinde Habermas'ın “İletişimsel Eylem” teorisi yatmaktadır.³⁸ Habermas'a göre sorun anayasanın baskın grubun kültürel değerleriyle yazılmış olmasıdır. Cemaatçilerin sorunu çözmek için devlet yetkisini yerele dağıtma-federalleşme önerisi ise toplumun parçalanması tehlikesini içerir. Ayrıca federalleşme modeli ayrı cemaatlerin ayrı coğrafyalarda yaşadığı durumlarda geçerli olabilir ki günümüzün çokkültürlü toplumları böyle değildir. Cemaate özerklik vermek cemaatin içindeki azınlıklar sorununu ortaya çıkaracaktır. Bundan dolayı çözümün başka yerde aranması gerektiğini savunur. Çokkültürlü bir toplumu bir arada tutabilmek için ortak bir siyasi kültürün olması gerekir. Bunun için de baskın grubun kendilerini diğerleriyle eşit görmesi ve yasa koymaya tüm vatandaşların eşit şekilde katılması gerekir. Ortak bir siyasi kültür ise kamuoyunun iletişim örgüsüyle gerçekleşebilir.³⁹

Müzakereci demokrasi farklılıkların olduğu bir toplumda ortak adalet ilkelerinin belirlenemeyeceğini, bu yüzden sorunların müzakere ile çözülmesi gerektiğini söyler. Böyle bir toplumun var olabilmesi için de yurttaşların kamusal müzakerelere katılmak ve farklılıklara saygı göstermek gibi erdemlerinin olması gerekmektedir. Bu yöntem sayı çokluğuna dayanan demokrasilerde ortaya çıkan azınlıkların sesini duyurabilmesi sorununa bir çözüm olarak görülür.⁴⁰

³⁶ Erdoğan, Mustafa: “Müzakereci Demokrasi ve Sınırları”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11.22 (İstanbul, 2012):25-43, s. 27.

³⁷ Habermas, 2005, s. 130.

³⁸ Erdoğan, 2012, s. 28.

³⁹ Habermas, 2005, s. 47-62.

⁴⁰ Kymlicka, 2006, s. 402-405; Erdoğan, 2012, s. 31.

Fakat bu teorinin de bazı açmazları vardır. Yurttaşların müzakere erdeminin nasıl geliştirileceği öncelikli sorundur. Burada devlet görmek istediği gibi bir vatandaş yetiştirmekle sorumlu olmakta ve bunu istemeyenlere karşı devletin nasıl davranacağı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.⁴¹ Kamusal tartışmalara katılamayacak kadar çok grubun olması ve müzakere sonunda ortak bir görüşe ulaşılabilmesi ise pek mümkün görülmemektedir.⁴²

Müzakereci demokrasi rasyonel bir müzakere ortamı sağlanarak evrensel doğrulara ulaşılabileceğini öngörmektedir. Bu ortam kültürel ve etnik azınlıkların sesini duyurabilmesine olanak tanımaktadır. Fakat çatışan değerlerin bir meselede ortak söz söyleyebilmesi için hakikat olduğuna inandıkları değerlerden taviz vermeleri gerekmektedir. Böyle bir sonuç farklılıkların bir arada yaşamasını değil bir pota içinde erimesine yol açacaktır.

Radikal Demokrasi

Chantal Mouffe, müzakereci demokrasinin farklılıkların eritilmesi görüşüne karşı çıkmış ve radikal demokrasi kuramıyla farklılıkların tanınması gerektiğini ortaya atmıştır. Mouffe liberal demokrasiyi farklılıkları tanımadığı için, müzakereci demokrasiyi de antagonizmayı tanımadığı için siyasetin doğasını anlayamamakla suçlamaktadır.⁴³

Mouffe klasik Marksizm'in toplumun ilerleyişini sınıf çatışmasına dayandıran görüşünün günümüzde geçerli olmadığını savunmuş ve çatışma alanlarını sınıflardan toplumun geneline yaymıştır. Bu görüşe göre toplumun her kesiminde toplumsal hareketlerin mücadelesi vardır. Demokratik bir yönetimin toplumun her kesimini kapsamaması gerekmektedir. Radikal demokrasi herkes için eşitlik ve özgürlük istemektedir.⁴⁴

Mouffe'a göre liberalizm meşruiyet krizine girmiştir ve bunun iki sebebi vardır. İlk sebep, bireyi merkezine alan liberalizmin tarihi süreç içerisinde çoğunluğu merkezine alan demokrasi ile eklemlenmesidir. Diğer sebep ise liberalizmin tarafsızlık ilkesi gereği kamusal alan-özel alan ayrımı yapıyor olması ve kamusal alanda farklılıkları tanımıyor olmasıdır. Bu ayrım aslında siyasetin bir parçası olan özel alanı siyasetin dışına atmaktadır. Ona göre liberalizmin

⁴¹ Kymlicka, 2006, s 426-36.

⁴² Erdoğan, 2012, s. 35.

⁴³ Kanatlı, Mehmet: "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Tesam Akademi Dergisi*, 1.2 (Bursa, 2014): 115-15, s. 117.

⁴⁴ Batı, Uğur: "Liberal Demokrasinin Dönüşümü ya da Post-Marksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi". *Akademik Bakış Dergisi*, 22 (Calal-Abad, 2010), s. 4-10.

özel alana ait olarak gördüğü farklı dini, etnik, felsefi görüşler kamusal alanın bir parçasıdır. Eğer bu farklılıklar tanınmazsa bu kimliklerin marjinalleşme ihtimali doğmaktadır.⁴⁵

Radikal demokrasi farklılıkları uzlaştırmayı değil tanımayı merkezine almaktadır. Mouffe’a göre biz-onlar ayrımının yapıldığı tüm insan ilişkileri siyasalın içerisinde. Yapılması gereken ise bu geniş siyasal alan içindeki çatışmaları uzlaştırmak ve farklılıkları ortadan kaldırmak değil, bu çatışmaların varlığını mümkün kılmaktır. “Mouffe’a göre siyasetin amacı siyasal alanda vuku bulan antagonizmaları agonizme dönüştürmektir. Demokrasinin ise böyle bir ortamda tek amacı; var olan keskin çatışmaları aynılaştırmadan farklılık ilkesi ekseninde agonizme çevirmektir”.⁴⁶ Fakat radikal demokrasi çatışan toplumsal hareketlerin tüm değerleriyle birlikte nasıl bir arada bulunabileceğine sorusuna cevap verememektedir.

Cemaatçi Çokkültürlülük: Tanınma Politikası

Taylor bir arada yaşama sorununa cemaatçi perspektiften bir çokkültürlülük teorisi ile cevap vermiştir. “*Tanınma Politikası*” olarak adlandırdığı kuramında tek bir cemaate destek veren ve o cemaatin iyi yaşam biçimini destekleyen cemaatçi devletin yerine tüm cemaatleri eşit derecede saygın olarak tanıyan çok-kültürlü devlet modelini önerir. Taylor cemaatlerin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini ve hepsinin eşit derecede saygın olduğunu ifade etmiştir. Bauman’a göre Taylor kültürel kimliğin diyalojik doğasına uygun bir politika önerisi ortaya koyamamıştır. Hâlbuki “çok-kültürlü toplum üç beş sabit kültürel kimlikten oluşan yamalı kumaş değil, birbirini kesen ve her zaman durumsal olan karşılıklı kimliklendirmelerin oluşturduğu esnek bir ağdır”.⁴⁷ Kymlicka’ya göre ise hiçbir devlet kültürel kimliklere kayıtsız kalamaz. Tüm devletlerde hükümet kurumlarının işlemesi için bir ya da birkaç resmi dil gerekmektedir ve bu bir ya da birkaç kültüre öncelik tanımadır. Çünkü dil kültürün bir parçasıdır.⁴⁸

⁴⁵ Kanatlı, 2014, s. 118-120.

⁴⁶ Kanatlı, 2014, s. 123-124.

⁴⁷ Baumann, G. 2006: *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*. Çeviren: İ. Demirakın. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, s. 118-119.

⁴⁸ Kymlicka, 2006, s. 480-82).

Liberal Çokkültürcülük: Çokkültürlü Yurttaşlık

Farklı kimliklerin bir arada nasıl yaşayacağı sorunu üzerindeki hararetli tartışmalar Will Kymlicka tarafından 1995'te yayımlanan “*Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*” kitabı ile durulmaya başlamıştır. Kymlicka'nın liberal çokkültürlülük teorisi gerek kapsamıyla gerek uygulanabilir olmasıyla çokkültürlülük tartışmalarında zirve eser olarak yerini almıştır.⁴⁹ Kymlicka'nın eserini kaleme aldığı 90'lı yıllarda liberaller-cemaatçiler tartışması hız kaybetti ve kültürel özgüllüklerin tanınabileceği kabul edildi. Bundan sonraki tartışmalar sınırın ne olduğuna yönelik olacaktı.⁵⁰ Kymlicka'nın kendi ifadesiyle de çokkültürlülüğe adalet adına itiraz etmek artık geçerli değildir. Eleştiriler daha çok toplumsal birlik ve siyasi istikrar konularında gelecektir. Fakat bu kaygıları destekleyecek kanıtlar yeterli değildir. Aksine Kanada ve Avustralya gibi çokkültürlülüğü benimseyen ülkeler göçmenlerin bütünleşmesinde diğer ülkelere göre daha başarılıdır.⁵¹

Kymlicka'ya göre liberal ilkelere karşı olan az sayıda azınlık bulunmaktadır. Göçmen grupların ve azınlıkların çoğunun talebi liberal bir toplumda kültürel yaşantılarını koruyarak eşit katılım elde etmektir. Bu şartlar altında Kymlicka azınlık grupların kültürel taleplerinin karşılanmasının liberal ilkelere aykırı olmadığını savunur. Üyelerine baskı uygulayan az sayıdaki etno-kültürel grubun taleplerine ise kısıtlama getirmeyi savunur. Bu gruplara liberal olma zorunluluğu dayatılmaz. Kısıtlama üyelerine gruptan ayrılma hakkı tanımadığı ve görüşlerini dış dünyaya dayatmaya çalıştıkları zamanlarda geçerli olur. Bu grupların sorununu “içte kısıtlama dışta koruma” olarak adlandırdığı formül ile çözer.⁵² Bu formüle göre bir grubun üyelerine karşı baskıcı tutumu kısıtlanabilecekken gruba yönelik dış müdahaleler de önlenecektir.

Bu teoriyle Kymlicka'nın yaptığı şey aslında liberalizmin yanlış uygulamalarını ortadan kaldırmaktır. Liberalizm tarihsel süreç içerisinde hoşgörüyü önceleyen teorisinin aksine baskıcı bir hale bürünmüştü. Evrensel değerler adı altında baskın grubun değerleri topluma dayatılmıştı. Böylece farklılığa izin verilmemişti. Liberal demokrasilerin uygulamada asimilasyon politikalarını tercih etmelerinin sebebini Kymlicka istikrar sağlama çabası olarak

⁴⁹ Modood, T. 2014: *Çokkültürcülük: Bir Yurttaşlık Tasarımı*. Çeviren: İ. Yılmaz. Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 41.

⁵⁰ Doytcheva, 2009, s. 51.

⁵¹ Kymlicka, 2006, s. 512.

⁵² Kymlicka, 2006, s. 469-74.

gösterir. Bu uygulamanın temelinde ise Mill'in görüşleri yatmaktadır. Mill'in görüşlerinin liberalizmi temsil ettiğini söylemek Kymlicka'ya göre hatalıdır. Çünkü liberal gelenek içerisinde birbirine aykırı görüşte olan düşünürler vardır. Örneğin Alfred Zimmern ve Lord Acton, Mill'in istikrar görüşüne karşı çıkmıştır. Sonuç olarak grup haklarını kabul etmemenin sorumlusu liberal gelenek değil istikrar adına pratikteki uygulamadır.⁵³

Kymlicka teorisinin evrensel geçerlilikte olmadığını, Kanada ve ABD için gereçli olduğunu savunur. Ona göre Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye gibi ülkelerde ABD ve Kanada'dan farklı olarak azınlık sorunlarının uluslararası boyutları ve komşu devletleri ilgilendiren yanları vardır. Bundan dolayı bu ülkeler için farklı bir teori geliştirilmesi gerekmektedir.⁵⁴

Kymlicka, siyasi ve kültürel hak talebinde bulunan grupları ulusal azınlıklar, göçmen gruplar, tecrit edici etno-dinsel gruplar, metikler ve Afrikalı-Amerikalılar olarak beş başlık altında toplamış ve her bir grup için ayrı hukuki düzenlemeler önermiştir.⁵⁵ Liberal demokrasilerin özerklik talebinde bulunan azınlıklara karşı yanıtı bu talepleri bastırmak olmuş fakat bu politikanın olumlu sonuç vermediği anlaşılmıştır. Kymlicka liberal demokrasilerin bu grupların özerklik talebine olumlu yaklaşması gerektiğini önermektedir.⁵⁶

Ulusal azınlıklar ile “daha geniş bir devletin bir parçası olmadan önce tarihsel anavatanlarında tam ve işleyen toplumlar oluşturmuş gruplar” kastedilmektedir.⁵⁷ Ulusal azınlıklar “devletin ulus oluşturma sürecine direnmiş ve kendi kültürlerinin içinde yaşayıp çalışabilmek için kendi dillerinde işleyen öz yönetim kurumlarını korumaya ya da yeniden kazanmaya çalışmışlardır”.⁵⁸

Kymlicka göçmenleri yurttaş olabilme hakkına sahip olanlar olarak tanımlamaktadır. Kymlicka'ya göre göçmenler ülkenin diline ve siyasi kurumlarına uyum sağladığı durumda vatandaşlık hakkına sahip olabilmelidir. Bu gruplar küçük ve dağınık halde yaşadıkları için ulus oluşturma dertleri yoktur. Zaten göçmenler entegre olmayı kabul ederek göç etmişlerdir. Resmi

⁵³ Kymlicka, 2015, s. 45, 106, 127.

⁵⁴ Kymlicka, 2015, s. 20.

⁵⁵ Kymlicka, 2006, s. 485.

⁵⁶ Kymlicka, 2006, s. 490.

⁵⁷ Kymlicka, 2006, s. 485.

⁵⁸ Kymlicka, 2006, s. 487.

dil öğrenmeye karşı çıkmazlar. Talepleri bütünleşme sürecinde kültürlerine saygılı olunmasıdır.⁵⁹

Tecrit edici etno-dinsel gruplar gönüllü olarak kendilerini toplumdan tecrit eden, siyasete ve sivil topluma katılmaktan kaçınan gruplardır. Genelde dini karakterlidir ve dünyevi işlere karışmamak isterler. Talepleri ise kendilerini dünyevi işlere karşı sorumlu tutan yasalardan muaf olmaktır. Askerlik ve zorunlu eğitim gibi. Bu gruplar kendi iç işleyişlerinde liberal özgürlüklere bağlı değildir. Bu gruplara kendileri dışındakilere zarar vermediği sürece ve üyelerinin gruptan ayrılmasını yasaklamadığı sürece hoşgörüyle bakılmalı ve talepleri yerine getirilmelidir.⁶⁰

Kymlicka, metikler ve Afrikalı-Amerikalıları diğer grupların aksine toplumla bütünleşmeleri istenmeyen gruplar olarak sınıflandırır.⁶¹ Metikler, kaçak göçmenler, konuk işçiler, mülteciler gibi yurttaş olabilme hakkına sahip olmayanlar gruplardır. Ülkelerin genel politikaları bunları sınır dışı etmek iken onlar yurttaşlık statüsüne kavuşmayı talep etmektedir. Metiklerin geri döneceğine ilişkin beklentiler boşa çıkmış durumdadır. Örneğin Almanya’da Türkler geri dönmemiştir. Kymlicka, metikler büyük oranda ülkede kalıcı olacakları için onları da göçmenler gibi düşünmek gerektiğini ve göçmenlere tanınan kültürel hakların onlara da tanınması gerektiğini savunur.⁶²

Afrikalı-Amerikalılar 17. ve 19. yüzyıllarda Amerika’ya gerilmiş Afrikalı kölelerin torunlarıdır. 1860’lara kadar insan bile kabul edilmeyen bu siyahîler 1960’lara kadar da ırkçılığın muhatabı olmuşlardır. Günümüzde ayrımcılık yasal olarak yoksa da gayri resmi olarak devam etmektedir. Geri dönecek ülkeleri olmadığı gibi ortak bir dilleri de yoktur. Bu grupların Amerikan ulusuyla bütünleşmesi teşvik edilmelidir. Bunun için özel yardım, siyasi temsil garantisi, siyahîlerin kendi örgütlenmelerine destek verilmesi gibi önlemler sayılabilir.⁶³

Modood’a göre Kymlicka dini gruplar ile etnik ve kültürel grupları birbirinden ayırmaktadır. Devletin dile ve kültüre tarafsız bir tavır alamayacağını ifade etmekten dine karşı bir tarafsızlığın mümkün olduğunu dile getirmektedir. Buradan yola çıkarak da kültürel gruplara hak tanıırken dinsel gruplara muafiyet tanımaktadır. Modood ise devletin belli etnik kültürel

⁵⁹ Kymlicka, 2006, s. 491-4.

⁶⁰ Kymlicka, 2006, s. 495-97.

⁶¹ Kymlicka, 2006, s. 497.

⁶² Kymlicka, 2006, s. 500.

⁶³ Kymlicka, 2006, s. 501-503.

grupları teşvik ettiği gibi dini grupları da teşvik edebileceğini öne sürer. Devlet birden fazla dini tanıyabilir ve her dinin çıkarlarına göre düzenlemeler yapabilir. Ona göre Kymlicka'nın modeli Müslümanları dışarıda bırakmaktadır. Çünkü Müslümanlar muafiyet değil dini haklar istemektedir.⁶⁴

Dini gruplara haklarını tanıyan bir sistem olarak karşımıza Osmanlı millet sistemi çıkmaktadır. Osmanlı millet sistemi dini grupları bazı kamusal uygulamalardan muaf etmekle yetinmeyerek onlara dini haklarını da vermiştir. Kymlicka Osmanlı millet sistemini liberal olmayan fakat din özgürlüğüne dayanan bir sistem olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu sistem dinler arası hoşgörülü iken din içi baskıcıdır. Bireylerin vicdan özgürlüğünü hesaba katmaz. Liberal çokkültürlülük ise grup içi muhalefete izin vermektedir. Gruplara giriş çıkışlar serbest olmalıdır.⁶⁵

Sonuç

Farklılıklarla bir arada yaşama tecrübesine sahip olmayan Batı toplumlarında 1960'lerden itibaren sayıları artan farklı kimlikteki grupların kültürel ve siyasi hak talepleri de artmıştır. Asimilasyon modelinin artık işlemediğini gören Batılı düşünürler farklılıklarla nasıl bir arada yaşanır sorusuna cevap aramışlardır. Bu arayışlar neticesinde siyasal liberalizm, müzakereci demokrasi, radikal demokrasi ve çokkültürlülük gibi kuramlar ortaya atılmıştır. 90'ların ortalarına kadar yapılan tartışmalar adaletin ne olduğuna yönelik iken W. Kymlicka'nın liberal çokkültürlülük teorisi ile grup hakları kabul edilmiş ve tartışmaların seyri grup haklarının sınırının ne olacağına kaymıştır.

Bu teoriler arasında en kapsamlı ve uygulanabilir olanını Kymlicka'nın "*Çokkültürlü Yurttaşlık*" teorisi sunmuştur. Kymlicka'nın modeli çeşitli grupların etnik ve kültürel grupların siyasi ve kültürel taleplerine hoşgörüyle bakmaktadır. Fakat etnik ve kültürel gruplar dini gruplarda olduğu gibi iç hukuki yapılanmalara sahip değildir. Kymlicka'nın modeli hâkim grup tarafından azınlıklara verilmesi uygun görülen bazı hak ve muafiyetlerden oluşmaktadır. Bu haklar ve muafiyetler ise liberal çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu durum dini grupların dinlerini

⁶⁴ Modood, 2009, s. 45-53.

⁶⁵ Kymlicka, 2015, s. 264; Modood, 2009, s. 53.

bir bütün olarak yaşamalarına engel teşkil etmektedir. Çokkültürlü bir kuramın adaleti sağlayabilmesi için çok hukuklu bir düzenlemeye ihtiyacı vardır.

Liberal çokkültürlülük kuramı diğer kuramlara göre daha elverişli olsa da pratikte de tam olarak uygulanmamaktadır. Özellikle Kymlicka'nın ulusal azınlıklara yönelik özerklik sağlanması önerisi pratikte bir karşılık bulmamıştır. Liberal demokrasiler kaçak göçmenler, mülteciler gibi Kymlicka'nın metikler sınıfına koyduğu kesimlerin de ülkede kalıcı olmasını istememektedirler. Göçmenlere yönelik tavırlar ise konjonktüre bağlı olarak değişmektedir. Örneğin 11 Eylül saldırıları çokkültürcülüğün kültürel ayrılıkçılığı doğurduğuna yönelik eleştirileri artırdı.⁶⁶ Amerika'daki son başkanlık seçimleri de farklı kimliklerin toplumsal bir kabul görmediğini ortaya koymuştur. Avrupa ülkeleri ise Suriyeli sığınmacılara verdikleri tepkide görüldüğü gibi kendilerine yabancı göçmenlerin ülkelerinin güvenliğine zarar vereceğini düşünmektedirler.

Türkiye ise Suriyeli sığınmacılara sahip çıkmış ve geçici koruma statüsü vererek Türkiye'de çalışma hakkı ile ücretsiz eğitim ve sağlık imkânları sağlamıştır. Özellikle eğitim alanında Suriyeli öğrencilerin dezavantajlı konumunu göz önünde bulundurmuş ve kapsayıcı eğitim modeli geliştirmiştir. Önümüzdeki süreçte de müfredata seçmeli Arapça ve kültür dersleri koymayı planlamaktadır. Bu durum Suriyeli öğrencilerin kültürel taleplerine duyarsız kalınmadığını ortaya koymaktadır. Suriyeli sığınmacılar bağlamında düşünecek olursak Türkiye göçmenlere yönelik çokkültürlü bir model ortaya koymaktadır.

⁶⁶ Modood, 2009, s. 18.

Kaynakça

- Arslan, A. 2017: *Yeni Politik Kültürün Dünyasında*. Hazırlayan: Asım Öz.
- Batı, Uğur: “Liberal Demokrasinin Dönüşümü ya da Post-Marksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi”. *Akademik Bakış Dergisi*, 22 (Calal-Abad, 2010), s. 4-10.
- Baumann, G. 2006: *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*. Çeviren: İ. Demirakın.
- Cevizci, A. 2000: *Felsefe Tarihi*.
- Çelik, Raşit: “Kapsamlı Liberalizmden Siyasal Liberalizme: Adaletin Siyasal Alan İçerisinde Gerekçelendirilmesi”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)*, 22.
- Doytcheva, M. 2009: *Çokkültürlülük*. Çeviren: T. A. Onmuş.
- Erbaş, A. 2007: *Hristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi*.
- Erdoğan, Mustafa: “Müzakereci Demokrasi ve Sınırları”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11.22.
- Gray, J. 2004: *Post-Liberalizm: Siyasal Düşünce İncelemeleri*. Çeviren: M. Günay. Habermas, J. 2005: ‘Öteki’ Olmak, ‘Öteki’yle Yaşamak: *Siyaset Kuramı Yazıları*. Çeviren: İ. Aka.
- Hayes, C. J. H. 2010: *Milliyetçilik, Bir Din: Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalçılık" Tasavvuru*. Çeviren: Mura Çiftkaya.
- Kanatlı, Mehmet: “Chantal Mouffe’un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Tesam Akademi Dergisi*, 1-2.
- Karpat, K. H. 2009: *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji*. Hazırlayan ve Çeviren: Güneş Ayas.
- Kymlicka, W. 2006: *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. Çeviren: E. Kılıç.
- Kymlicka, W. 2015: *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. Çeviren: A. Yılmaz.
- Modood, T. 2014: *Çokkültürcülük: Bir Yurttaşlık Tasarımı*. Çeviren: İ. Yılmaz.
- Ortaylı, İ. 2004: *Osmanlı Barışı*. Hazırlayan: Mustafa Armağan.
- Ortaylı, İ. 2011: *Son İmparatorluk Osmanlı: Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek-2*.
- Roberts, J. M. 2010: *Avrupa Tarihi*. Çeviren: Fethi Aytuna.

Satıcı, Murat: “Moral Özneden Yurttaş: Kant’ın Pratik Felsefesinde Öznenin Evrimi”. *İnsan ve İnsan*, 5.

Wiesner-Hanks, M. E. 2009: *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*. Çeviren Hamit Çalışkan.

Yılmaz, A. 2003: *Çağdaş Siyasal Akımlar*.

İngiliz Okulu Kapsamında Göçün Uluslararası Barış ve İstikrar ile İlişkisi

Elif ÖZTÜRK*

Özet

Küreselleşme ile birlikte gelen yenedünya düzeni kimi kolaylıkları bizlere sunarken zorlukları ve karışıklık ortamını da beraberinde getirmiştir. Gücü elinde tutan bazı büyük devletler zayıf toplulukları yerinden edip bunun sonucunda göç etmeye zorlarken, bazı topluluklar da kendi isteğiyle göç etmiştir. Göçün oluşturduğu etkiler ve politikalar devletlere göre değişim göstermektedir. Bu çalışmada göç olgusu ve sonuçları Uluslararası İlişkilerin, İngiliz Okulu Teorisine göre düşünülmüş, uluslararası barış ve istikrar sağlama açısından ele alınmıştır.

* Düzce Üniversitesi, Düzce

Giriş

Küreselleşme bizlere birçok fırsat sunarken tehditleri de beraberinde getirmiş bir olgudur. Küreselleşme ile birlikte artık insanlar daha iyi hayat talep etmekte ve bu vesile ile bir yerden başka bir yere göç etmektedirler. Küreselleşme ve artan nüfus, devletleri yeni politikalar üretmeye, yenedünya düzeninin, ‘yeni sömürge anlayışına’ itmiştir. Ve böylece gücü elinde tutan büyük devletler zayıf toplulukları yerinden etmiş, onlara göç etmekten başka bir çare bırakmamıştır. Adalet, eşitlik, millet egemenliği gibi kavramlar düzensiz toplumlarda altı boş bir kelime gibi algılanmaya başlamıştır. Göç sadece, göç alan bölgeyi değil, göç veren bölgeyi de derinden etkilemektedir. Bu kimi zaman olumlu kimi zaman da olumsuz yönde olabilmektedir.

Uluslararası ilişkilerin İngiliz Okulu teorisi uluslararası toplumu merkezine alan egemenlik, eşitlik, adalet gibi ilkelere önem veren bir yaklaşımdır. Aslında İngiliz Okulu ne realist yaklaşım gibi kötü tutumludur ne de idealizm ve realizm gibi aşırı iyimser bir teoridir. Her yaklaşıma eşit mesafede bulunması ve eklektik bir yapıya sahip olması nedeni ile önemlidir.

Göçün toplumlarda gerçekleşmesi açısından, İngiliz Okulu kapsamında düşünülmesi mümkündür. Araştırmanın ilk kısmında İngiliz Okulu’nun tanımı ve toplum özelliklerinden bahsedilmiş daha sonra göç ile alakalı önemli tanım ve kavramlara yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise İngiliz Okulu kapsamında göçün uluslararası barış ve istikrar ile ilişkisi ele alınmıştır.

Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Teorisi: Temsilcileri ve Tanımı

İngiliz Okulu, ‘uluslararası toplum’ düşüncesini temel inceleme alanı olarak tanımlayan, ağırlıklı olarak Britanyalı veya Britanyalılarından ilham alan bir grup yazarı tanımlamak için 1970’lerde kullanıma sokulan bir terimdir (Linklater,2014:123). İngiliz Okulu’nun doğuşu esasen 1930’lu yıllara dayanmaktadır. Realizm-liberalizm tartışmaları o dönemlerde ortaya çıktığından dolayı İngiliz Okulu teorisi varlığını hissettirememiştir (Ünal,2014:157). İngiliz Okulunun ilk temsilcilerinin kimler olduğu hala bir tartışma konusudur. Fakat Wight, Butterfield, Watson ve Bull’un bu okulun kurucu düşünürlerinin oldukları yaygın bir şekilde kabul edilmektedir (Ağkaya, 2016:1060). Aynı zamanda okulun I. kuşağı olarak kabul edilmiştirler. 1980 ve sonrası Okul ile alakalı çalışmalara devam eden akademisyenler II. kuşak temsilciler olarak kabul edilmektedirler (Ağkaya, 2013:7).

İngiliz Okulu, uluslararası siyasetin bir ‘anarşi’¹ ortamı olduğunu kabul etmekle birlikte, aynı zamanda da devletlerarasında bir ‘düzen’ de sunduğuna inanmaktadır. Bu uluslararası düzeni ‘uluslararası toplum’ kavramı ile açıklan rasyonalist bir uluslararası ilişkiler kuramıdır (Jorgensen,2014:175).

Uluslararası Sistem, Uluslararası Toplum ve Dünya Toplumu Kavramları

İngiliz Okulu’nun mantığına göre, uluslararası politikada üç ayrı alan vardır ve bu alanlar daima aynı anda çalışmaktadır. Bu alanlar sırasıyla, uluslararası sitem, uluslararası toplum ve dünya toplumdur (Murray, 2013:8).

Kurucu düşünürler, uluslararası siyasette temel aktörlerin devletler olduğunu savunmuşlardır. Bir uluslararası sistem, birden fazla devlet arasında, yeteri kadar etkileşim ve birbirlerinin üzerinde yeteri kadar etkiye sahip olduğunda ortaya çıkmaktadır. Bu devletlerarasında birbirleriyle doğrudan veya dolaylı olarak etkileşimi olan, kararlarının bir diğer devleti doğrudan veyahut dolaylı bir biçimde etkilediği ve her devletin bir organizmanın parçası gibi davranarak diğerini hesaba katmak durumunda olduğu bu sistemlerde çatışma ve iş birliği gibi eylemler gerçekleşebilmektedir (Ağkaya, 2016:1072). Heeren, uluslararası sistemi etkileşim ve temasla sınırlandırmamıştır. O uluslararası sistemi “*devletlerin birbirlerine karşı tutumları, din ve toplumsal ilerleme derecesi yönünden benzeyen sınırdaş birkaç devletin, karşılıklı çıkar üstüne oluşturduğu birlik*” olarak tanımlamaktadır. Yani ortak çıkar ve değerlere sahip olan devletler sistemi üyeleri ortak bir medeniyet ve kültür üzerine şekillenmektedir. Ayrıca devletler sisteminin üyelerinin egemenliğinin tehlikeye girmesi durumunda ya da yok olması durumunda, sistem yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir, hatta yok olabilir denmiştir (Bull,1995:13, akt:Ağkaya,2016:1073).

Bull’un uluslararası toplumla alakalı artık klasikleşmiş tanımı şu şekildedir (Bull, 1995:13 akt:Dunne,1998:10) ;

“Devletler toplumu (ya da uluslararası toplum), ortak çıkarlar ve değerlerinin bilincinde olan bir grup devletin, bir bakıma, birbirleriyle ilişkilerinde ortak bir kurallar dizisine bağlı

¹ TDK’ya göre kargaşa anlamı taşır. Uluslararası ilişkilerde bu kavram “merkezi bir otoritenin yokluğu halinde, birçok egemen devletin sistem içinde aktör olarak bulunmasıdır” (Arıkanoglu, 2016:167).

olduklarının farkına vardıkları ve ortak kurumların çalışmasını paylaştıkları bir toplum oluşturdıkları zaman ortaya çıkar.”

Bull'un bu tanımında en göze çarpan kısım şudur, uluslararası toplumu oluşturan devletlerin ortak bir çıkar algısına sahip olmaları gerektiğinin belirtilmesidir. Ortak çıkar hem uluslararası toplumun, uluslararası devlet sisteminden ayrılan temel yönüdür hem de uluslararası ilişkilerde düzenin kurucusudur. Fakat bu kavramda akla devletlerin sadece verili durumlarda ulusal çıkarlarının ortaklaştığı gelmemelidir. Başka bir deyimle, devletler birbirinden farklı siyasal hedeflere sahip olabilirler ve çatışabilirler de fakat uluslararası toplumun devam etmesi söz konusu olduğunda birleştikleri bir ortak çıkar algısının bulunması gereklidir. Bull bu algının sebebinin egemenliklerinin ve bağımsızlıklarının tehlikeye girmesi, sınırsız şiddet ya da anlaşmaların istikrarsızlığa girmesi gibi bir takım korkulardan kaynaklanabileceğini belirtmiştir (Şeyşane, 2013:21).

Dünya toplumu, bireyleri, devlet olmayan örgütler de dâhil içerisinde barındırarak daha küresel bir nüfusun ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Öztoprak,2015:52).

Kısaca özetlemek gerekirse: İngiliz Okulu, uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu arasında üçlü bir ayrıma dayanmaktadır. İngiliz Okulu söyleminde bunlar bazen Hobbes (veya bazen Machiavelli), Grotius ve Kant olarak kodlanmıştır (yanıltıcı da olabilir). Onlar, Wight'ın uluslararası ilişkiler teorisinin üç geleneği olan Realizm, Rasyonalizm ve Devrimcilik ile paraleldirler (Buzan,2001:474). Bunlar özetle;

1. Uluslararası Sistem (Hobbes/Machiavelli): Devletlerarasındaki güç politikasıyla ilgilidir. Realizm gibi, uluslararası ilişkiler teorisinin merkezine uluslararası anarşi sürecini ve yapısını koyar. Bu durum genel olarak realizm ve yapısal realizmin ana görüşüne paraleldir ve bu yüzden iyi geliştirilmiş ve net şekilde anlaşılmıştır (Murray, 2013:8).

2. Uluslararası Toplum (Grotius): Devletlerarasında paylaşılan çıkar ve kimliğin kurumsallaştırılması ve akılcılık gibi, paylaşılan normların, kuralların ve kurumların oluşturulması ve korunmasını uluslararası ilişkilerin merkezine koyar. Bu durum rejim teorisine paraleldir fakat çok daha derindir. Uluslararası toplum İngiliz Okulu'nun ana odağı olmuştur ve kavram oldukça iyi gelişmiştir (Murray, 2013:8).

3. Dünya Toplumu (Kant): Bireyleri, devlet dışı organizasyonları ve son olarak küresel nüfusu bir bütün olarak küresel toplumsal kimliklerin ve düzenlemeleri bir odak olarak alır.

Devrimcilik gibi, uluslararası ilişkilerin merkezine devletin üstünlüğünü koyar. Devrimcilik, çoğunlukla evrenselci kozmopolitizmin şekli hakkındadır. Komünizmi içerebilir fakat Wæver'in de belirttiği gibi bugünlerde genellikle liberalizm anlamına gelmektedir. Bu durum ulus ötesi düşmanlığa paraleldir ancak normatif politik teori ile çok daha temel bir bağlantı taşımaktadır (Murray, 2013:8).

Toplumsal Özellikleri, Adalet ve Düzen Tartışması, Plüralist ve Solidarist Yaklaşım

İngiliz Okulunun başlıca iddiası, egemen devletler bir toplum oluşturmuştur, fakat bu toplum anarşik bir toplumdur çünkü devletler, kendilerini küresel kurallara uymaya zorlayabilecek daha yüksek bir güç tekelini istememektedirler. Küresel siyasetin en ilgi çekici boyutlarından birisi, devletlerin egemen eşitlerden toplum yaratmadaki başarısıdır. İleri düzeyde bir düzenin var olması ve üst bir zorlayıcı otorite olmamasına rağmen devletlerarası şiddetin şaşırtıcı şekilde az olduğu iddia edilmektedir. Egemen otoritenin çökmesi durumunda istikrarlı toplumların dahi iç işlerinde ortaya çıkabilecek olası şiddet, korku, güvensizlik ve itimatsızlık üzerinde düşünmelerine davet edilir (Linklater,1998:123-124).

Bull düzen arayışının insanoğlunun toplumda yaşamasının başlıca sebebi olduğunu iddia etmektedir. O aynı zamanda toplum içinde yaşamının üç temel nedeni olduğundan bahsetmiştir. 1) can güvenliği 2) vaat edilen sözün yerine getirilmesinin garanti altına alınması 3) mal güvenliğinin sağlanmasıdır. Uluslararası ilişkilerin aktörleri olan devletlerin de temel amacı “düzen”dir. Buna göre uluslararası toplumun temel amacının evrensel unsurların, uluslararası toplumun kendi varlığını ve üye devletlerin varlıklarını, egemenliklerini ve bağımsızlıklarını korumaktır. Uluslararası devletlerin ise anormal bir durum olmadığı sürece (savaş halinin olmaması ve genel şartların ihlal edilmemesi) barış ve şiddetin olmamasıdır (Ağkaya,2013:25).

İngiliz Okulu'nun uluslararası toplumla alakalı belki de en çok tartıştığı konuların başında toplumsal düzen/adalet gelmektedir. Bu tartışmanın temelinde toplumda düzen sağlamak mı yoksa adaleti yerine getirmek mi önceliktir konusu vardır. Bu tartışmaya aynı zamanda plüralist(çoğulcu)/solidarist(dayanışmacı) tartışması denmektedir. (Tepeciklioğlu, 2009:73). Plüralist ve solidarist tartışmaları uluslararası hukuk alanından kaynaklanmaktadır. 1940'larda Konius N. Wihelmhauff ve Hortum Lauterpacht temel plüralist argümanlarını kurmuşlardır. Tartışmayı uluslararası hukukun, başlangıç noktası ile başlatmışlardır: Bir ulus, dünyadaki temel aktördür ve bir dünyanın istikrarını garanti eden şey, egemenliğin temel ilkesi olan milli

egemenliktir. Böylece egemenlik kutsaldır ve insani müdahalenin mazereti ile ihlal edilemez. Plüralist ve solidarist yaklaşım arasındaki ayrım, doğal hukuk ile öznel kanun arasındaki klasik tutarsızlıktır. Tartışmanın merkezinde yer alan sorular, tek bir insanın veya ulusların uluslararası hukukun konusu olup olmayacağı ve daha yüksek bir ayrıcalığa sahip olup olmayacağıdır (Ren, 2012:58).

Plüralist anlayışa göre dünya etik temellidir. Her ulus birbirinden farklıdır ve dışarıdan saygı gösterilmelidir (Ren, 2012:59) ve her devletin iyi yaşam ve adalet kuralları vardır sonuç olarak bu farklı anlayışları ortak bir temelde buluşturmak güçtür. Ancak anarşi durumu devamlı bir çatışmaya dönüşürse, toplumlar iyi hayatla ilgili dileklerini (hayat, mülkiyet ve gerçeklik) gerçekleştiremezler. Bundan dolayıdır ki devletlerarasında karşılıklı olarak birbirlerinin varlığını tanımaya dayalı bir sistem oluşmaktadır. Bu devletlerde gereken şey iç işlerine karışılmaması ve egemenliklerinin tanınmasıdır. Plüralist bir sistemde iç işlerine müdahale etmeme ve devlet egemenliği devlet çıkarlarını bir araya getiren en önemli normdur. Solidarist anlayış ise birbirine benzemeyen toplumların standartlar ve temel ahlaki ilke üzerine anlaşabileceklerini iddia eder. Bull'a göre solidarist bir uluslararası toplum devletlerin "uluslararası hukuku geliştirmek ve zorlamak konusunda belli bir dayanışma sergiledikleri" toplumdur (Yalvaç, 2011:80). Sosyal solidarizm ise tek bir insanın önemini vurgulamaktadır ve İngiliz Okulundaki solidarizm argümanının kökü olan adaletin altını çizer (Ren, 2012:59).

İnsan haklarının I. kuşak İngiliz Okulunun dünya toplumu anlayışının merkezinde yer aldığı inkâr edilmemektedir. Gelişmekte olan bir dünya toplumunun bir göstergesi, uluslararası insancıl hukukun ortaya çıkmasıdır. Birleşmiş Milletler Şartı bu evrimin önemli bir aşamasını temsil etmektedir ve böylece devletlerarası ve dünya toplumları arasındaki dinamik etkileşimi ortaya koymaktadır. Tüzükte adalet, haklar, temel özgürlükler ön plana çıkmaktadır ve daha sonra evrensel ırk eşitliği normları, işkence yasağı ve gelişme hakkı eklenmiştir. Uluslararası ceza hukukundaki çeşitli değişiklikler, devlet liderlerinin görevdeki insancıl suçlardan muafiyet talep edebileceği koşulları önemli ölçüde kısıtlamıştır. Bir bütün olarak ele alındığında, İngiliz Okulu'nun temsilcileri "uluslararası bir toplumdan, dünya toplumuna bariz bir kayma gerçekleşmiştir" diye bahsetmektedirler. Dünya toplumu, sadece liberal hak ve adalet kavramlarına dayanan ulus ötesi değerlerin artan önemi ile ilgili değildir. Ulus üstü kimlikler, nefret ve hoşgörüsüzlük fikirlerine de dayanabilmektedir (Goodin, 2013:13).

Özetle, İngiliz Okulunun temel argümanları şunlardır (Jorgensen,2014:177).

- 1) Uluslararası ilişkilerde sadece güç, çatışma ve rekabet değil; hukuk, adalet ve ahlak gibi kavramlara da yer vardır.
- 2) Disiplinin zenginliği gelenekler arasındaki diyalogdan gelmektedir.
- 3) Uluslararası ilişkiler akıl, ahlak ve tarih süzgeci ile anlaşılabilir “beşeri” bir bilimdir.
- 4) Uluslararası siyasetin ana aktörü devletlerdir.
- 5) “*Dünya devleti*” kavramı hayaldir, devletler birleşemez.
- 6) Uluslararası siyaset hem “*düzen*” hem “*anarşi*” ortamıdır.
- 7) “*Devletlerin, ortak kurumların ve değerlerin etrafında asgari müşterekte bulunduğu ama egemenliklerini koruduğu uluslararası siyaset düzenine uluslararası toplum denir.*”

Göç ve Göç Çeşitleri

“*Göç: Genellikle yerleşmek amacıyla bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine, bir ülkeden başka bir ülkeye gitme eylemi*” şeklinde tanımlandığı zaman sadece fiziki bir hareketlilik olarak algılanmaktadır. Göç olgusu göç çeşitleri açısından ele alındığı zaman ise sadece fiziki bir hareketlilik değil; sosyal yapının değişmesinin de bir göstergesi olduğu ortaya çıkacaktır (Sarı, 2008:2). İnsanların doğdukları ortamdan ayrılıp yeni yerlere göç etmesi için birçok sebep vardır. Göç genelde ekonomik problemler, nüfus problemleri, eğitim şartlarındaki yetersizlikler, çevre şartlarındaki bozulmalar, savaşlar ve siyasi problemler gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenlerden, ekonomik ve siyasi nedenler en önemlileri olarak ifade edilmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler, yoksulluk ve işsizlik gibi ekonomik nedenlerle insanların sürekli yaşadığı yeri terk ettiği görülmektedir. Aynı zamanda siyasi nedenler de insanların göç etmesinde önemli bir etkidir. Çevre şartlarındaki bozulmalar, erozyon, deprem, su baskınları ve volkanik patlamalar gibi doğal olaylar da insanların göç etmesine neden olan önemli olaylardır (Kaştan, 2015:217).

Göç, farklı açılardan sınıflandırılmaktadır. Tarihe bakıldığında zaman kitlesel göç olaylarının çoğu zorunluluktan kaynaklanmıştır. En büyük kitlesel göç Kavimler Göçü’dür. Kavimler Göçü; 4. yüzyıl ortalarında, Hunlar Çin Devleti’nin egemenliğinden kurtulmak için batıya doğru hareket etmesiyle başlar ve bunun sonucunda Karadeniz’in kuzeyine yerleşirler. Buradan kaçan Germen kavimlerinin yıllar boyunca Avrupa Kıtasını istila etmesi ile sonuçlanır ve

bugünkü Avrupa Devletlerinin temelini atılmasına neden olur (Bayraktar, 2013:112). Bu araştırma açısından sadece gönüllü göç ve zorunlu göçün incelenmesi uygun görülmüştür.

Gönüllü Göç: Kişiler bazen göç olayını isteğe bağlı olarak gerçekleştirmektedirler. Daha iyi yaşama kavuşma beklentisi ve kentsel imkânlar bu ifadeyi belki de genel olarak karşılamaya yetmektedir. Bunun sonucunda gönüllü göçte ekonomik faktör temel etken olarak düşünülebilir. Fakat bunun dışında etkili olan faktörleri şöyle sıralayabiliriz; daha iyi eğitim olanakları, ırk ayrımından kaçmak, dinini özgürce yaşayabilmek vb. ‘dir (Aktaş, 2016:84).

Zorunlu Göç: Zorunlu göç ya da diğer bir deyimle yerinden edilme, bireylerin kendi istekleri dışında, yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kaldıkları durumu ifade etmektedir. Birleşmiş milletler zorunlu göçe ya da “yerinden edilmeye” maruz kalmış kişileri “*zorla ya da mecbur kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların etkilerinden, genel olarak şiddet içeren durumlardan, insan hakları ihlallerinden veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerden korunmak için, uluslararası kabul görmüş devlet sınırlarını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişi veya bu tip kişilerden oluşan gruplar*” şeklinde tanımlamaktadır (Tekin, 2011:93). “Zorunlu göçmenlik ve mültecilik günümüzde önemli bir insan hakları sorunu olarak da öne çıkmaktadır. Zorunlu göç isteyerek yapılan göç ile kıyaslandığında, insanın sosyal uyum, hayat beklentileri, kişinin dünya üzerine olan temel varsayımları gibi yaşamsal kavramlarını çok daha derinden etkiler. Bir diğer deyişle, zorunlu göç hem sebepleri, hem de sonuçları açısından isteyerek yapılan göçten ve siyasi mülteci olmaktan çok farklıdır. Bunun sebepleri arasında göçe zorlanan kişilerin daha az sosyal ve politik destek görmelerinin var olan sorunları artırması sayılabilir” (Aker vd., 2002:98-99).

Uluslararası Göç Sorununda Öne Çıkan Temel Kavramlar

“Yasal olarak bulunduğu ülkeyi -çoğunlukla- ekonomik nedenlerden dolayı isteği doğrultusunda terk ederek diğer ülkeye yasal yollardan (yetkililerin izniyle) giriş yapıp yasalar çerçevesinde o ülkede yaşayan bireye göçmen (migrant, immigrant) adı verilir. Bireyin (göçmenin) yasal olarak bulunduğu ülkeyi terk ederek diğer ülkeye yasa dışı yollardan girmesi ya da yasal yollardan girmesine karşın süresi içerisinde girdiği ülkeyi terk etmeyerek o ülkede yaşamaya / çalışmaya devam etmesi yasa dışı göç (illegal immigration) şeklinde ifade edilebilir. Yasa dışı göçü gerçekleştiren kişiye ise yasa dışı göçmen (illegal immigrant) adı verilir. Maddi çıkarlar karşılığında yasa dışı göçmenlerin ülkeye giriş ya da çıkışlarının sağlanması ise göçmen kaçakçılığı (migrant smuggling) olarak ifade edilmektedir. Herhangi bir

nedenen dolayı zulme uğrayacağı ya da ölebileceğinden korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ülkesine dönmek istemeyen kişiler mülteci (refugee) olarak kabul edilmektedir. Ülkesini terk ederek, mülteci olduğu iddiasıyla bir başka ülkeye sığınan fakat henüz mülteci olup olmadığı hakkında yetkili merciler tarafından karar verilmemiş kimseler ise sığınmacı (asylum seeker, defector) şeklinde ifade edilmektedir. Bir mülteci ya da sığınmacının ülkesi dışında başka ülkeye yasal ya da yasa dışı yollar ile gitmesi fiili ise iltica (sığınma, asylum) olarak isimlendirilir. Yasa dışı göçmen için gittiği ülkede kendisi için koruma tedbiri alınmazken; mülteci ve sığınmacılar için gittikleri ülkede kendileri için koruma tedbirleri alınır. Aynı zamanda yasa dışı göçmen hakkında idari açıdan sadece geri gönderilme işlemi yapılırken; mülteciler ve sığınmacılar için ise geri gönderilme, toplumsal uyumun sağlanması ya da üçüncü ülkeye yerleştirme gibi idari işlemlerden biri uygulanır. Bireyin zorlama, baskı, şiddet ya da tehdit yoluyla rızası dışında alıkonulması, bir yerden bir yere götürülmesi, her konuda her türlü çalıştırılması insan ticareti (trafficking in human), bunu yapan kişi ya da şebekeler ise insan taciri (human trafficker) olarak kabul edilmektedir. Türkiye'nin göçmen kaçakçılığında transit ülke buna karşın özellikle Orta Asya Türk devletlerinden, Rusya, Ukrayna, Moldova ve Belarus'dan getirilen bireyler nedeniyle insan ticaretinde ise hedef ülke konumunda olduğu bilinen bir gerçektir” (Deniz, 2014:177-178).

Uluslararası Göç

Uluslararası göç, “insanların daha iyi koşullarda yaşamak düşüncesiyle vatandaşı oldukları ve yaşadıkları ülkeden ayrılıp başka ülkeye yerleşmesi süreci” olarak tanımlanabilmektedir (Tunç, t.y.).

Uluslararası göçler hem göç veren hem de göç alan toplumlar açısından önemli sonuçlara yol açmaktadır. Göç süreci hukuki, uluslararası ve ekonomik boyutları ile ele alınabilir. Fakat hem göç veren hem de göç alan toplumlar açısından en çarpıcı ve zor olan boyut “sosyal” boyuttur. Sosyal boyut, göçmenlerin gittikleri yere uyum sağlaması ve o toplumda kendilerine bir gelecek düşlemeleri açısından çok geniş bir çerçeveye sahiptir. Karşılaşılan farklı toplumsal yapılar birbirini etkilemekte, bu etkileşim kendisini zaman zaman ‘kültürlerin bozulması’ biçiminde değerlendirilerek bir tepkiye sebep olabilmektedir. Yoğun bir şekilde göç alan toplumlarda birlikte barış ve huzur içinde yaşamak çözülmesi gereken önemli bir problemi teşkil etmektedir. Fisher’in Almanya’daki işçi göçmeleri için “işçi istedik, insanlar geldi” kullandığı sözü göçmenlerin bir araç değil, toplumsal yapıyı şekillendiren önemli bir unsur olarak görülmesi

gerektiğinin altını bir kez daha çizmektedir (Adıgüzel, 2016:171-172). Aynı zamanda günümüzde uluslararası göç literatüründe kendine bir yer bulan “Çiçeklerle karşılanan işçilerden, istenmeyen yabancılara dönüşmek” sloganı, hem göçmen ailelere gösterilen negatif tutum sergilemeleri hem de ülkelerin göç prosedür ve yasalarını daha katı hazırlamaları son zamanlarda sık sık karşılaştığımız bir durum haline gelmektedir (Akıncı vd., 2015:68).

Uluslararası göç, farklı kültürlerde toplumların, bireylerin ve örgütlerin, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel olarak yoğun ve hızlı bir biçimde etkileşim içinde olmalarına neden olmaktadır (Aksoy, 2012:298).

Günümüzde yasa dışı göç ve sığınmacılık kavramları adeta iç içe geçmiştir. Başını Avrupa ülkelerinin çektiği birçok zengin ülke kendilerine daha iyi bir yaşam arayan yoksullara sınırlarını kapatmak için yeni düzenlemeler uygulamaktadır. Üçüncü Dünya’nın ekonomik ve siyasi olarak istikrarsızlaşmış ülkelerinden gelenler için yasa dışı göç ya da sığınmacılığı ve transit göçü bir nevi zorunlu kılmaktadır (Danış,2004:2). Fakat yasa dışı göç günümüzde, göçmen kaçakçılığı, terörizm, insan ticareti gibi suçlarla bağlantılı olmakta ve ilişkilendirilmektedir. Bu durum da hedef ülkelere bir tehdit olarak kabul edilmektedir ve bu ülkelerin ciddi güvenlik önlemi almasını gerektirmektedir (Akçadağ, 2012:1).

Sonuç

Bu çalışmanın amacı öncelikle eskiden beri var olan ve halen dinamik bir şekilde devam etmekte olan göç olgusuna, teorinin merkezine uluslararası toplumu koyan İngiliz Okulu’nun görüşleriyle farklı bir açıdan bakabilmek ve barış ve istikrar durumu ile ilişkilendirmektir.

Zorunlu göç ve gönüllü göçlerin sebepleri olan savaş durumu, ekonomik yetersizlik, insan haklarının ihlali İngiliz Okulu bakımından “anarşi” ile paraleldir. Çünkü anarşi ortamı yönetenin yokluğu ve aynı zamanda da devletler arasında düzen olması demektir, yönetenin yokluğunda anarşi ortamı sürekli bir çatışmaya dönüştüğü zaman istikrarlı toplumların dahi iç işlerinde karışıklık çıkabilmektedir, bunun sonucunda düzen ortamı olmadığından uluslararası toplum oluşmamaktadır. Ve belki de göçler anarşik bir ortamından kaynaklanabilmektedir. Uluslararası toplum oluşmadığından göçmenlerin entegre olması zorlaşmakta ve hatta hiç mümkün olmamaktadır.

Yaşadığımız dünya, devletlerden oluşmaktadır. Birbiri ile sınırdış birçok devlet vardır. Kendi halkının egemenliğine ve düzen ortamına kasteden devletlerde göç yoğun şekilde

yaşanmaktadır. İngiliz Okulu bakımından bu durum, uluslararası toplumun amacının bağımsızlık, can güvenliği ve egemenlik üzerine kurulu olması ve düzen arayışının toplumda yaşamanın temel amacı olması ile açıklanabilir. Aynı zamanda dünyanın istikrarını garanti eden şey de egemenliktir. Düzendan yoksun ve can güvenliği tehlikede olan toplumlarda bireyler yaşayamaz ve göç eder ve eğer bir devletin bağımsızlığı tehdit altında olursa, aslında tablo daha vahim bir hal alarak uluslararası devletler sistemi yok olmakla karşı karşıya kalabilir, bunun sonucunda da uluslararası barış ve istikrar durumu bir hayal ürünü olmaktan öteye geçemez.

Göç eden bireyler gittikleri yerde farklı bir kültürle karşı karşıya kalabilmektedirler. İngiliz Okuluna göre uluslararası toplumun oluşması için ortak bir değer ve kültürde buluşmak gerekmektedir. Bu durumda göçmenlerin asimile olmaktan başka bir çaresi yok gibi görünmektedir. Fakat karşıt olarak da plüralist anlayış farklılıklara saygı gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu durumda da barış ve düzen ortamı için göç alan ülke halkına büyük görev düşmektedir.

Zaman geçtikçe göç sayısı bir önceki yıla göre artmaktadır. Bazı devletler hukuk kurallarını katılaştırarak göçmen almak istememektedir. İngiliz Okulu bakımından solidarist anlayışta adalet ve tek insan önemli midir konuları yer almaktadır. İngiliz Okulu gözünden bakarsak ülkeler uluslararası hukuku “insancıl” olarak geliştirmelidirler. Çünkü biliyoruz ki zorunlu göçlerin çoğu savaş durumundan kaynaklanmaktadır. Bireyler isteyerek göç gerçekleştirmemektedirler.

Sonuç olarak göç durumunda İngiliz Okuluna göre uluslararası barış ve istikrar ortamı için;

- Anarşik yapının ortadan kalkması gerekmektedir (belki de göç sorunsalı ortadan otomatik kalkar).
- Devletlerin ne olursa olsun ‘ortak bir çıkar algısına’ sahip olması gerekmektedir.
- Egemenlik ve farklılıklara saygı göstermek gerekmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Yusuf: “Göçmenlerin Kültürel Entegrasyonu”. *Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler*. Yayına Hazırlayan: Adem Esen, Mehmet Duman. İstanbul, 2016, 171-194.
- Ağkaya, Onur: “İngiliz Okulun Perspektifinden 1919-1929 Arası Dönemde Uluslararası Sistemin Yapısının Analizi”. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi* (İstanbul, 2013).
- Ağkaya, Onur: “İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 71/4 (Ankara,2016), s.1059-1089.
- Akçadağ, Emine: “Yasa Dışı Göç ve Türkiye”. *BİLGESAM Raporu* 42 (İstanbul, 2012).
- Aker, T. , Ayata, B. , Özeren, M. , Buran, B. , Bay, A. : “Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları”. *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 3/2 (2002), s.97-103.
- Akıncı, B., Nergiz A., Gedik, E.: “Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul”. *Göç Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), s.58-83.
- Aksoy, Zeynep: “Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/20 (2012), s.292-303.
- Aktaş, Ahmet: “Göç ve Modernleşme Bağlamında Siirt’te Değişen Kent Kimliği”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Siirt, 2016), s.79-100.
- Arıkanoglu, Numan: “Anarşik Düzendeki Uluslararası Topluma Doğru Yol Alan Dünya’da Birleşmiş Milletlerin Rolü”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/1 (Ağrı 2016), s. 165-183.
- Bayraktar, Rasim: “Zorunlu Göçten Ulus- Ötesi Yurttaşlığa”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (Çorum, 2013), s.109-126.
- Bull, Hedley (1995), *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press).
- Buzan, Barry: “The English School: An Underexploited Resource in IR”. *Review of International Studies* 27/3 (Cambridge,2001), s.471-488.
- Danış, Aslı Didem: “Yeni Göç Hareketleri ve Türkiye”. *Birikim Dergisi* (2004), s.216-224.

Deniz, Taşkın: “Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 181/181 (2014), s.175-204.

Dunne, T. 1998: *Inventing International Society, a History of English School*, U.S.A: Macmillan Press LTD, s.10.

Goodin, R. E. 2009: *The Oxford Handbook of Political Science*. 11. cilt: Oxford Handbooks Online. Oxford University Press, s.12-13.

http://

https://www.academia.edu/5875580/Uluslararası%C4%B1_G%C3%B6%C3%A7_ve_T%C3%BCkiyede_Uluslararası%C4%B1_G%C3%B6%C3%A7e_%C4%B0li%C5%99Fkin_Uygulamalar (Ayşenur Tunç ; 9.02.2018).

Jorgensen, F. Aslı Ergül: “İngiliz Okulu”. *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Yayına Hazırlayan: Şaban Kardaş, Ali Balcı. İstanbul 2014, s. 175-191.

Kaştan, Yüksel: “Türkiye’de Göç Yaşamış Çocukların Eğitim Sürecinde Karşılaşılan Problemler”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 2/4 (2015), s.216-229.

Linklater, Andrew: “İngiliz Okulu” (çeviren: Muhammed Ağcan, Ali Aslan). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Yayına Hazırlayan: Keith Povey. İstanbul 2014, s.123-153.

Murray, Robert W. : “Introduction”. *System, Society & the World*. Yayına Hazırlayan: Robert W. Murray. Bristol,UK 2013, s.8-15.

Öztoprak, Pelin: “İngiliz Okulu ve İnşacılık Çerçevesinde Egemenliğin Dönüşümü ve Uluslararası Toplumun Genişlemesi”. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi* (Kayseri 2015).

Ren, Lin: “Introduction into the English School and the Current Reality Relate Research Topics”. *SCS Journal* 1/1 (Berlin, 2012), 50-63

Sarı, Aysun: “Türkiye’de İç Göç: Fiziksel, Sosyal ve Ekonomik Sonuçları”. *Sosyoloji Konferansları* 37 (2008), s.1-18.

Şeyşane, Volkan: “İki Savaş Arası Dönemde Uluslararası Toplum ve Çatışma: İngiliz Okulu Perspektifinden Mançurya Krizini Anlamak”. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 1/1 (Yalova, 2013), s.16-31.

Tekin, Ferhat: “Kültürel Travma Olarak Zorunlu Göç”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* sayı 25 (2016), s.91-100.

Tepeciklioğlu, Ali Onur: İngiliz Okulunun Uluslararası Topluma Bakışı”. *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi* (İzmir,2009).

Ünal, Serhan: “İngiliz Okulu”. *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*. Yayına Hazırlayan: Mehmet Şahin, Osman Şen. Ankara 2014, 157-170.

Yalvaç, Faruk, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 29 (Bahar 2011), s. 71-99.

Chapter 6:
America and Far East:
Migration and Cultural Interaction
Amerika ve Uzak Doğu:
Göç ve Kültürel Etkileşim

Latin Amerika’da Osmanlı İzleri: El Turko

İsrafil KURALAY*

*Geldim, gitmelere bekle diyerek.
Attım valize birkaç kırgınlık,
Bir iki vefasızlık.
Bir kaç acı söz,
Benim hatırladıklarım.
Bir kaç iyi söz,
Senin unuttukların.
Geride kalan ne varsa;
Boğazın sularına serdim.
Geldim, korkma aç kapıyı,
Sende kalmaya değil;
beni almaya geldim.¹*

Halil Cibran (1883-1931)

Lübnan’dan ABD’ye göç eden şair,
yazar.

Özet

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin özellikle Suriye (Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün,) Vilayeti’nden, daha geniş manada Ortadoğu bölgesinden Amerika kıtasına kitleler halinde göçler olmuştur. Bugün bütün kıtaya yayılmış özellikle Güney Amerika Kıtası’nda ‘‘El Turko’’ kimliğiyle anılan 20 milyon civarında Osmanlı vatandaşlarının torunları yaşamaktadır.

* İstanbul Ticaret Üniversitesi

¹<https://www.antoloji.com/geldim-180-siiri/> (Halil Cibran -1883-1931)

Bu çalışmada Beyrut Limanı'ndan başlayarak Arjantin, Şili, Brezilya ve Meksika'ya uzanan göçün sebeplerini ve gidilen ülkelerdeki zorlu mücadelelere vurgu yapılacaktır. Bu ülkelerde yaşayan göçmenlerden başarı hikâyelerine yer verilecektir.

Makaleye 2013 yılında bir yıl boyunca Türkiye, Lübnan, Arjantin, Şili, Brezilya, Uruguay, Meksika, Birleşik Amerika Devletleri'nde çekilen, 2014 yılında 13 bölüm halinde TRT Türk'te yayınlanan El Turko Belgeseli nedeniyle gerçekleştirilen röportajlara yer verilecektir. Osmanlı arşivleri olmak üzere Arjantin ve Şili Devlet arşivlerinden edinilen belgeler, konu üzerine çalışan uzman ve akademisyenlerle yapılan görüşmeler kaynaklık edecektir.

Giriş

Günümüzde “Orta Doğu” olarak adlandırılan ve 19. yüzyıl başından itibaren dünya siyasetinde önem kazanmaya başlayan geniş coğrafya, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte yabancı müdahalelerine daha açık hale gelmişti. Emperyal güçlerin kışkırtmalarıyla başlayan etnik çatışmalar ve karmaşa devam ederken mevcut Osmanlı otoritesinin zayıflamasıyla ortaya çıkan belirsizlik ortamı, bölgede baş gösteren sosyo-ekonomik problemleri içinden çıkılmaz bir hale dönüştürüyordu.

Bölgedeki kargaşa ve yoksulluk karşısında çareler arayan yerel halkın yaşamlarını idame ettirmek ve makûs kaderlerini değiştirebilmek için buldukları çarelerin başında, doğdukları topraklardan göç etmek geliyordu. Yeni bir hayat kurmak için seçtikleri yerlerin başında gelen Amerika kıtasının sosyo-ekonomik canlılığı, çaresizlik içindeki bölge insanları için yeni bir hayat ümidi olarak ortaya çıkıyordu. Amerika’ya sadece Suriye ve Lübnan’dan değil, Anadolu’dan, Balkanlardan, Ürdün, Irak, Mısır ve Fas’tan da göçmenler gelmekteydiler. İlk Arap göçmenler New York’a yerleştiler, burada onlar *Asya Türkleri* olarak bilinmekteydiler.²

Güney Amerika’nın Latin kökenli ev sahipleri, yeni gelen bu gruplara Osmanlı İmparatorluğu pasaportu taşıdıkları için etnik ayırım yapmaksızın “El-Turko” adını vermiş, 1880 yılında başlayan bu göç dalgası, Ortadoğu’daki çalkantıların bir türlü durulmayışının da etkisiyle 1950’li yıllara kadar sürmüştü.

Etnik ve dini kimlikleri ayırt edilmeksizin ‘El Turko’ olarak anılan göçmenler, sahip oldukları etnik köken ve geldikleri coğrafi bölgeye göre ‘Suriyeli’, ‘Arap’ veya ‘Türk’ olarak tanınıyorlardı. Ama Osmanlı idaresi altındaki bölgelerden geldikleri için Brezilya, Arjantin ve bütün Güney Amerika’da yaygın olarak “Turko” diye adlandırılmışlardı. Güney Amerika’nın toplumsal hayatına ikinci sınıf vatandaş olarak dâhil olan El Turkoların kuşaktan kuşağa aktardıkları göç hikâyeleri, sınıf atlamak ve toplumsal saygınlık kazanmak için verdikleri mücadeleler de günümüze kadar hak ettiği ilgiyi görmemişti.

²İmanquliyeva, A., (2007) *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemeleri*, Ç: Reşad İlyasov ve Kıyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 34.

Özellikle yoksulluk nedeniyle Cebeli Lübnan'dan kitleler halinde yenedünyada iş bularak çalışıp para kazanıp tekrar yurtlarına dönmek için giden binlerce kişiden çok az kısmı geri dönmüştür. Amerika rüyası görenlerin büyük çoğunluğu için oraya gitmek Beyrut'a gidip dönmek gibi bir şeydi. Gidenlerin büyük çoğunluğu ABD'ye gittiklerini sanıyorlardı ancak kendilerini Meksika'da, Arjantin'de, Brezilya'da buluyorlardı.

Sadece Brezilya'daki nüfuslarının bile 12 milyona ulaştığı düşünüldüğünde Güney Amerika'nın sosyo-ekonomik hayatının önemli bir unsuru haline geldikleri tartışmasız olan El Turkoların anlatıldığı El Turko Belgeseli ile 1880 yılındaki ilk göç dalgasından itibaren tanıklıkların kılavuzluğunda, fotoğraflara, el yazmalarına, belgelere ve kıtaları aşan zengin hatıralara ulaşıldı. Başta Brezilya olmak üzere Arjantin, Meksika, Şili ve Uruguay gibi Latin ülkelerine yerleşen El Turkoların göçü ve Yeni Dünya'daki varoluş serüvenleri ilk defa derli toplu bir şekilde ele alındı.

Birinci ve ikinci kuşaklarlar geliş nedenlerinin büyük oranda ekonomik olduğunun bilincindeydiler. Sosyal ve siyasal sebepler tetikleyici olsa da bölgenin zeytin ve pamuğa dayalı ekonomisindeki daralma ana neden olarak öne çıkıyordu. Birinci dünya savaşından sonra ortaya Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve etnik yapılanmanın öne çıkması nedeniyle sosyal ve siyasal baskılara öncelik veren söylemler öne çıkarılmaya çalışılsa da yeni nesiller konunun daha çok ekonomik nedenlere dayalı olduğunun bilincindedir. Ata yurtlarını, akrabalarını ve kültürlerini araştırmak için şahsi ve kurumsal faaliyetler içerisindedir.

Yeni nesiller içerisinde başarılı olan işadamı, sanatçı, sporcu ve siyaset adamlarına çok sık rastlanmaktadır. 1989-1999 yılları arasında Arjantin Devlet Başkanlığı yapan Carlos Menem El Turko lakabıyla anılan Suriye asıllı bir Osmanlı ailesinden gelmektedir. Yine dünyanın en zengin işadamlarından Meksikalı Carlos Selim Suriye asıllıdır. Yine kıtanın birçok ülkesinde Lübnan Kültür Merkezi, Arap İşadamları Derneği, Suriye-Lübnan Hastanesi gibi kurumlar vardır. Şili'nin başkenti Santiago'da Filistin Spor Kulübü'nün futbol takımı Şili Birinci Ligi'nde oynamaktadır. Şili'de yaşayan Filistinlilerin sayısının 350.000 bin civarında olduğu ifade edilmektedir.

Konuyla ilgili ülke bazı çalışmalar yapılmış ancak bütüne dair kapsamlı, geniş araştırmaya ihtiyaç vardır.

1. Osmanlı Topraklarından Göçün Sebepleri

19. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı hâkimiyeti altında olan ve günümüzdeki Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Filistin topraklarını içine alan geniş coğrafyadan özellikle ekonomik sebeplerden dolayı başta Arjantin olmak üzere Amerika'nın çeşitli yerlerine göç eden Osmanlı vatandaşlarının sayısı 1898 yılına ait Osmanlı Arşiv belgelerine göre 20 bine ulaşmıştı. 1914 tarihinde Amerika kıtasındaki Osmanlı vatandaşlarının sayısını 1 milyon 200 bin olarak veren araştırmalara göre bu nüfusun 600.000'i Suriye ve Cebel-i Lübnan'dan göç eden vatandaşlardan oluşuyordu. Bunların yaklaşık 150.000'i de Müslüman'dı.³Dönemin ulaşım ve iletişim şartları da düşünüldüğünde oldukça yüksek bir nüfusun anavatanını terk ederek Amerika'ya göç etmesinin tek başlık altında toplanamayacak kadar farklı boyutları ve çeşitli sebepleri vardı.

1.1. Göçün Ekonomik Sebepleri

.Zeytin ve pamuk üretimindeki düşüş

.Arazi yetersizliği

.Bankaların ipotekleri

.Yeni kıta Amerika'da iş imkânları

.Reklam kampanyaları

.Teknolojik gelişmeler

1.2. Göçün Sosyal ve Siyasal Sebepleri

.Nüfusun çeşitliliği ve sosyal huzursuzluk

.Globalleşme

.Geri dönenlerin gösterişli hayatları

.Askerlik meselesi

.Azınlık okulları

.Brezilya Kralı II. Dom Pedro'nun bölgeyi ziyareti

³Karpat, H.K., (2013) Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Ç: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 373.

Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan göç eden Müslümanların gelişyle demografik yapısı da değişen Anavatanı terk etmeyi kaçınılmaz hale getiren sebeplerin başında, dar bir tarımsal alandaki tarımsal faaliyetlerle geçinen yerli halkın kayalık ve çorak arazilerden yeterli verimi alamaması ve bölgedeki ekonomik durgunluk geliyordu.⁴ 19. yüzyılın başına kadar önemli bir ihraç ürünü olan Suriye ipeğinin İngiltere, Almanya ve Japonya'nın piyasaya sürdüğü suni ipekle rekabet edemez duruma gelmesi ekonomiye yeni bir darbe vurmuştu. Ekonomik sıkıntıların had safhaya ulaştığı sıralarda bazı bedevi aşiretler sınırlı sayıdaki verimli toprakları cebirle ele geçirir hale gelmiş, hasat zamanı basılan köylerde yaşayan yerli halka ait mahsul ve hayvan sürülerinin çalınmasının normalleştiği bir anarşi dönemi başlamıştı.

Bu zeminde yoksulluk ve gelecek kaygısı içinde yaşayan yerli halk, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde faaliyet gösteren Avrupalı şirket ve şahıslar aracılığıyla "Yeni Dünya'dan haberdar olmuştu. Göçü teşvik etmek için gazetelere abartılı ve gerçek dışı ilanlar veren araçlar, Yeni Dünya'yı Osmanlı vatandaşlarının gözünde cazip bir hale getirmiş, bir şekilde Yeni Dünya'ya giderek geri dönenlerin göçü özendirici başarı hikâyeleri daha çok insanın yenedünya hayalleri kurmasına neden olmuştu. Göç etmeye karar verenler, legal ya da illegal her türlü yola başvurmaktaydılar. Lübnan ve Suriye'de göçü teşvik etmek, kolaylaştırmak ve aracılık yapmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde faaliyet gösteren şirketler yoğun bir reklam kampanyası yürüttüler.⁵ Amerika'ya sefer yapan gemi kumpanyalarının biletlerini satan bayiler, yüksek faizle borç veren tefeciler, ucuz iş gücü elde etmek isteyen işçi simsarları tek kelimeyle göçmenleri istismar etmek isteyen herkes, göçü artırmak amacıyla Amerika'nın sunduğu *fırsatlar manzumesini* abartarak anlatmaktaydı.⁶

Amaçları sadece para kazanmak olan bu kesimin, gazetelere verdikleri abartılı ve gerçek dışı ilanlar, Osmanlı vatandaşları gözünde göçü cazip bir hale getirmekteydi.

Bu çerçevede faaliyet gösteren şirketlerden biri olan ve Galata'da Gümrük Sokağında faaliyet gösteren *Amerika Seyahat Kumpanyası* adlı şirket, "2000 kişiye ihtiyaç var, cebinde para ve adresi olmadığı halde hem para kazanmak hem de sanat öğrenmek isteyenler bu şayan-ı hayret fırsattan istifade etmelidirler. Amerika'da, Kanada'da, Sidney'de kain bir kumpanya yevmiye 10 franktan 25 franka kadar ücret getirecek işler taahhüt ediyor" diyerek kampanyalar yapıyorlardı.⁷

⁴Yazıcı, H. (2002), *Göç Edebiyatı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, s. 45.

⁵Baycar, K. (2016/1) *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul.

⁶Bali N. R., (2011) *Anadolu'dan Yeni Dünyaya*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 25.

⁷El Turko Belgeseli, 2. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

Yaptıkları işin karşılığında kişi başına yüksek miktarlarda para almaktaydılar. Beyrut'ta Sarraf adı altında bu işi organize eden bir simsar, Ekim 1911 yılında Amerika'ya götürmeyi vaat ettiği 1200 Suriyeli'den kişi başına 250'şer frank almıştı.

Ortadoğu'daki bu olumsuzluklar devam ederken ABD, Brezilya ve Arjantin gibi ülkeler, ihtiyaç duydukları işgücü açığını karşılamaya yönelik yasaları ardı ardına yürürlüğe koymuştu. Aslında Avrupalı göçmenler için düşünülen yasaların başka ülkelere gelenlerin başvurusuna da açık olması, El Turkoların ekili arazilerini dahi terk ederek göç etmesine ortam hazırlayacaktı.

El Turkoların göçü, Osmanlı devleti açısından işgücü ve emek kaybı demektir. Üstelik asker kaybı anlamına da geliyordu. Özellikle imparatorluk sınırlarındaki genç vatandaş sayısındaki hızlı azalma üzerine göçün sebeplerini yerinde tespit etmek ve önlemek üzere bölgeye teftiş heyeti gönderilmişti. Teftiş heyetinin hazırladığı rapor doğrultusunda; yasal olarak yurtdışına çıkışlarına engel bir durumu olmayanlardan, yurtdışında oldukları süre zarfında devlete karşı olan yükümlülüklerini yerine getireceklerine ve vatandaşlıklarını değiştirmeyeceklerine dair kefalet ve teminat alındıktan sonra, gidişlerine izin verilmişti. Yine aynı rapor doğrultusunda ülke dâhilinde başka bir yere gideceği beyanıyla *mürur tezkiresi* alıp, yabancı vapurlara binerek firar edenlere yönelik tedbirler de alınıyordu.⁸ Bu çerçevede, *mürur tezkiresi* talep edenlerden, öncelikle ülke dışına çıkmayacaklarına dair kefaletname alınıyordu. Buna rağmen, yurt dışına çıkma engeli olan Osmanlı vatandaşlarının özellikle Fransız vapur şirketlerini kullanarak firar etmelerinin önüne geçilemeyecek, hem yasal hem de firar yoluyla gerçekleşen göçler her geçen gün artarak devam edecekti.

Söz konusu göçler sırasında Güney Amerika'nın çeşitli yerlerine yerleşen Osmanlı vatandaşlarının en çok tercih ettiği ülkelerin başında Brezilya geliyordu. Dünyadaki askeri ve sosyo-ekonomik dengelerin yavaş yavaş değişmeye başladığı sıralarda Ortadoğu topraklarındaki vatandaşlarının göçlerine engel olamayan Osmanlı devletinin yoğun göç verdiği Brezilya'yla ilişkileri, 1858 tarihli bir ticaret anlaşmasıyla başlamıştı.⁹ On yıl süreli olmasına rağmen elli yıldan fazla bir süre yürürlükte kalan bu anlaşma Brezilya'da yaşayan Osmanlı vatandaşlarının hukukunu koruyamaz hale geldiği için Osmanlı devleti tarafından 1912 yılında tek taraflı olarak fesih edilecekti.

⁸El Turko Belgeseli, 2. Bölüm, (2014).

⁹Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MHD, 157.

Güney Amerika'da kurulan devletler kurumsal yapılarını tamamladıktan sonra köleliğin kaldırılması ile birlikte çalışacak iş gücüne ihtiyaç ortaya çıktı. Amerika'nın geniş arazilerinde, tarım sektöründe kölelerin yerine ikame edilecek insanlara ihtiyaç ortaya çıktı. Çalışacak işçi ihtiyacını karşılamak üzere Brezilya Kralı II. Dom Pedro Sultan Abdulhamit'ı 1876 yılında ziyaret etti. Suriye, Filistin, Lübnan'ı da ziyaret ederek bölge halkını ülkesine davet etti.

El Turkoların yoğun olarak göç ettiği bir diğer güney Amerika ülkesi olan Arjantin ile, Osmanlı devleti arasındaki ilişkiler, Arjantin'in 1869 yılında Osmanlı topraklarının bir kısmında konsolosluk açma talebiyle başlamıştı. Bu süreçte Osmanlı devletinden izin alamayan göçmenlerin, Uruguay üzerinden illegal yollarla girdikleri Arjantin'e yapılan göçler 1896 yılından sonra kontrollü olarak serbest bırakılmıştı. Arjantin'deki Osmanlı vatandaşlarının artık bir realiteye dönüşmüş olması üzerine buraya göç eden vatandaşlarının haklarını korumak için çeşitli tedbirler almaya başlayan Osmanlı devleti, Arapça, Türkçe ve Fransızca ilanlar hazırlatarak, göçmenlerin görebilecekleri vapur ve acente gibi yerlere astırarak aldatılmalarına engel olmaya çalışmıştı. Osmanlı devletiyle Arjantin arasında gelişen görüşmeler sırasında Beyrut, Halep ve Cebel-i Lübnan'dan göç edenlerin, memleketlerine geri dönmelerinin sağlanması ve yeni göçlerin durdurulması için komisyon kurulması gündeme gelecekti.

2.Akdeniz Güzergâhı ile Atlas Okyanus'undan Yeni Kıtaya Yolculuk

Devletin almış olduğu önleyici tedbirlere rağmen firar hızla devam etti. Osmanlı vatandaşları Mürur Teskiresi alarak yabancı vapurlara biniyorlar, bindikleri vapurlardan inmeyerek, yurtdışına çıkıyorlardı. Bir şehirden diğer bir şehre mürur teskeresi yani geçiş izni alınarak geçiliyordu.¹⁰

İskenderiye, Kıbrıs, Kudüs, Yafa, Beyrut, Mersin, İskenderun ve Laskiye iskeleleri bu şekilde firarın en çok görüldüğü yerlerdi.

Çeşitli yollarla bu limanlara ulaşanlar yanlarına aldıkları çok az bir azıkla yola çıkıyorlardı. Heybelerinde giyecek, giyecek olarak çokaz birşeyler alabiliyorlardı. Bu yiyeceklerden birisi de kurutulmuş yoğurttu. Yorucu ve uzun bir yolculuktan sonra okyanusa dayanıklı gemilere binmek üzere Marsilya'da bekliyorlardı.

Marsilya limanı Amerika kıtasına gideceklerin son durağıydı. Okyanusa açılan büyük limanda uzun yola gidecek gemiler yolcularını bekliyordu. Okyanusu aşmak küçük gemilerin işi değildi. Yeni kıtaya yolcu trafiği Marsilya ekonomisinin can damarı olmuştu. Beyrut'tan

¹⁰Yazıcı, H., *El Turko Belgeseli*, 3. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

yola çıkan gemiler önce İskenderiye'ye uğruyor oradan yolcularını aldıktan sonra istikamet Marsilya oluyordu. Marsilya'da yeni gemilere binmek için bir kaç gün bekleniyordu. Büyük ve geniş Marsilya Limanı'na devasa gemiler yanaşıyor, biletine göre birinci, ikinci ve üçüncü sınıf yolcular kompartımanlarına yerleştiriliyordu.¹¹

2.1. Titanik'te El Turkolar

Dönemin en büyük gemilerinde Titanik, 10 Nisan 1912 günü Southampton'dan New York'a ilk seferini yapmak üzere yola çıktı. Titanik, 269 metre uzunluğunda dönemin in iyi teknolojisiyle yapılmış bir transatlantikti. İngiltere'den sonra Marsilya'dan yolcular alındı. Titanik'te üç sınıf yolcu bulunuyordu; birinci sınıf, ikinci sınıf ve üçüncü sınıf. Osmanlı vatandaşları El Turkolar üçüncü sınıf yolcular olarak gemiye bindiler. Gemi 15 Nisan 1912'de Atlas Okyanus'unda batınca 1002den fazla El Turko'da hayatını kaybetti.¹²Titanik Gemisi'nin batışının 100. yılı nedeniyle Amerika'da yaşayanlar bir gemi maketiyle beraber 100 kişinin isminin olduğu bir tabloyu Lübnan Göç Araştırma Merkezi'nin Müzesi'ne hediye ettiler .*"Nisan 1912 de Titanik trajedisi sırasında, gemide birçok arap göçmenin bulunuyor olması ilginç bir konudur. Bunların adları kayıtlarda geçmektedir. Günümüzde bile bu yolcuların adlarına rastlamak mümkündür."*¹³

Titanik Gemisi'nde bugün Bingöl'ün Kığı ilçesinden yola çıkan 5 Ermeni vardı.Kanada'da kendilerine yeni bir hayat kurmak için Anadolu'dan ayrılan 20'li yaşlarındaki Neshan Krekorian, Orsen Sirayanian, Ortin Zakarian, David Vartunian ve Mapriededer Zakarian önce Bingöl'den Marsilya'ya gitti.¹⁴

14 Nisan 1912 saat 23.30 de Atlas Okyanus'unda buz dağlarına çarparak batmaya başlayan gemide bulunan 2223 yolcudan 705 kişi sağ kurtulurken 1517 kişi öldü. Bu ölenler arasında 100 isim Lübnan Göç Araştırma Merkezi'nde, 3 isimde Anadolu'dan gidenler olarak 103 kişinin hayatını kaybettiği biliniyor.

Sinema tarihinin en önemli isimlerinden Charlie Chaplin'in 1917 yılında çektiği *The Immigrant* (Göçmen) filminin hikâyesi bu dönemde Akdeniz yoluyla Amerika'ya göç edenleri anlatıyor.

¹¹Akarlı, D. Engin, *El Turko Belgeseli*, 3. Bölüm, (2014).

¹²Hourani,G.,*El Turko Belgeseli*, 3. Bölüm, (2014).

¹³Elia, R.H.,*El Turko Belgeseli*, 3. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

¹⁴<http://www.milliyet.com.tr/titanik-ten-kurtulan-sansli-bingollu-yolcular-gundem-1528497/>

Filmde ABD'ye göçmen taşıyan bu gemide yalnız başına yolculuk eden fakir *Charlie* pek farkında olmasa da ortalama 40 gün süren bu zorlu maceradaki yoldaşlarının bir kısmı El Turkolardan oluşuyordu.¹⁵

3.El Turko Kimliğinin Oluşması

El Turkolar, başlangıçta yerliler ve siyahlara uygulanan bir kategorilendirmeye tabi tutulmamış ama “beyaz” olarak da kabul edilmemişlerdi. ‘El Turko’ kelimesi zamanla ‘Ortadoğulu’ veya sadece ‘Arap’ terimlerinin ifade edemediği daha geniş bir tarihsel ve kültürel kimliğe işaret etmesi ve tüm azınlıkları içermesi bakımından, Ortadoğu kökenli Güney Amerika vatandaşlarının ortak ismi haline gelecekti. “*Bounes Aries Limanı belge talep edilen bir sınır noktasıydı. Burda gösterilen doküman yani pasaport Türk pasaportuydu. Türklerin bulunduğu gemilerden inenler, ister Suriyeli, ister Lübnan’lı, Rum veya Ermenistan’lı olsun, hepsi Türk pasaportuyla gelmekteydiler.*”¹⁶

Politik anlamda nispeten güçlü oldukları günümüzde bile istenmeyen bir azınlık olarak görülmeye devam eden El Turkolar, Güney Amerika’nın yerli sakinleri tarafından ‘istenmeyen yabancı’ anlamına gelen ‘*extanjero*’ ve ‘ziyankâr’ anlamına gelen ‘*pernicioso*’ olarak adlandırılmışlardı. Modern Güney Amerika toplumundaki mevcut imajları bir zamanlar Musevilerin Avrupa’daki ‘işini bilen, cimri, paragöz’ tiplemesinedenk düşen El Turko’ların Güney Amerika topraklarına gidişlerinin üzerinden bir asrı aşkın süre geçtikten sonra bile bu imaj çok değişmemiştir. Güney Amerika’daki sosyoekonomik hayatta kendilerini kültürel benliklerinden soyutlayarak tutunabilen El Turkolar, günümüzde köklerinden kopuk bir şekilde yaşamaktadır. Farklı etnik gruplar arası evliliklerin yaygınlaşması nedeniyle ebeveynlerinin ikisi birden Arap asıllı olan Osmanlı kökenli nüfus hızla asimile olmaktadır. Bu duruma bağlı olarak bir kaç gündelik kelime dışında anadilini bilen insan sayısı oldukça azalmış, anadilini bilmeyen genç kuşakların geçmişle bağlantısı neredeyse ortadan kalkmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen ülkedeki “El Turko” tabiri bir zamanlar Osmanlı pasaportu taşıyan yüz binlerce Osmanlı vatandaşının torunlarını ve yerli halkı asırlar öncesine giden çağrışımlarla yüzleştirmeye devam etmektedir.

¹⁵Chaplin C.,*The Immigrant*,1917, ABD

¹⁶Verlini, M., *ElTurko Belgeseli*, 4. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

4.Yeni Dünya'nın Vatandaşı El Turkolar

4.1. Yolculuk Nereye?

Osmanlı'nın Ortadoğu bölgesinden yeni kıta Amerika'ya gidenler gittikleri yer hakkında fazla bilgi sahibi değildiler. Bildikleri, ilan şirketlerinin tanıtımları ve gidip geri dönenlerin abartılı anlattıklarından ibarettir. Büyük çoğunluğu İskenderiye, Kıbrıs, Kudüs, Yafa, Beyrut, Mersin, İskenderun ve Laskiye iskelelerinden yola çıkanlar, uzaklığını, büyüklüğünü tahmin edemedikleri bir Amerika'ya gidiyorlardı. Yolculuğun sonunda, kuzeyde Kanada, Amerika Birleşik Devletleri; güneyde Meksika, Brezilya, Arjantin, Şili dahil olmak üzere, okyanusa kıyısı olan ülkelerden kıtaya girerek bütün coğrafyaya yayılıyorlardı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin New York şehri yakınlarında bulunan Ellis Adası bu ülkeye girişin ilk kapısıdır. Bugün Ellis adasında göçmenlere dair eşyaların ve filmlerin bulunduğu bir müze mevcuttur. Bir dönem, ABD Osmanlı vatandaşlarının ülkeye girişine izin vermedive bu ülkeye gelenler kıtanın diğer limanlarına bırakıldılar. ABD'nin New Orleans kenti de güneyde yoğun göç alan merkezlerin başında gelmektedir.

Güney Amerika'nın hemen hemen bütün ülkelerinde El Turkolarla karşılaşmak mümkündür. 1982 yılında Nobel ödülü alan Kolombiyalı yazar Gabriel Garc a M rquez'in Kırmızı Pazartesi adlı romanının baş kahramanı Santiago Nasar bir El Turkodur. Kitapta daha çok Arap olarak çağrılan, Türk olarak seslenilen insanlar Osmanlı Devleti'nden göç eden vatandaşlardır.

*"Araplar, yüzyılın başlarında en ücra, en yoksul Karayip köylerine yerleşmiş barışçı göçmenlerden oluşan bir topluluktu, hayatlarını oralarda kalıp panayırlarda renk renk kumaşlarla incik boncuk satarak sürdürmüşlerdi. Birbirlerine bağlıydılar, çalışkandılar, Katolik olmuşlardı. Kendi aralarında evleniyorlardı, buğdaylarını dışarıdan getiriyor, avlularında koyun besliyorlar, mercanköşk ve patlıcan yetiştiriyorlardı, en büyük tutkuları kâğıt oyunlarıydı. Yaşlılar ülkelerinden getirdikleri taşra Arapçası konuşmayı sürdürmüşler, bu dili aile içinde ikinci kuşağa kadar hiç değiştirmeden korumuşlardı, ancak Santiago Nasar'ın dışında üçüncü kuşaktan olanların hepsi ana babalarının Arapça söylediklerini anlar, ama onlara İspanyolca karşılık verirdi... Dediklerine göre balkonlardan birinden birisi bağırırmıştı, "Hey Türk, o taraftan değil, eski liman yolundan!" diye. Santiago Nasar sesin ne taraftan geldiğine bakırmıştı."*¹⁷

¹⁷ Garc a M rquez, G. (2006) *Kırmızı Pazartesi*,  eviren: İnci Kut, Can Yayınları, İstanbul, s. 43-61.

4.1.1.Brezilya

*“Lübnan'da bıraktım bütün ümit gülümü
Söyleyin Brezilya'ya var mı benim için çaresi?
Sadece gözyaşı onun bana verdikleri
Söyleyin! Akmasın artık Amazon nehri.”¹⁸
Reşit Selim El Huri*

Brezilya 200 milyon nüfusuyla Güney Amerika kıtasının en kalabalık, 8 milyon 500 metre kare toprağıyla en büyük ülkesidir. Brezilya, 1500 yılında tıpkı *İmam Abdurrahman Efendi*'nin gemisi gibi Hindistan'a gidecekken yolunu şaşırarak Brezilya'ya gelen Portekizli *Pedro Alvares Kabral* tarafından Portekiz kralı adına zapt edilir.¹⁹

Brezilya'nın geniş arazilerinde çalıştırılmak üzere Afrika'dan çok sayıda köle getirilir. Zaman içinde siyahîlerin nüfusu Avrupalıların üç katı yerlilerin iki katı bir sayıya ulaşır.

Piri Reis'in Portekizlilerce tutulan Müslüman diyarlara, özellikle Batı Afrika'ya yaptığı gezilerinden söz edebiliriz. Portekizliler Müslüman olan Batı Afrikalı birçok siyahîyi Brezilya'ya götürmüşlerdi. Bu Müslümanlar Bahia olarak adlandırılan San Salvador'a yerleşmişlerdi.²⁰

Köleliğe dayanamayan siyahî Müslümanlar iki defa büyük isyan teşebbüsünde bulunurlar. Bu isyanlar kanlı bir şekilde bastırılır. Çok sayıda Müslüman öldürülür. Müslümanlık tamamen yasaklanır. *“1835'de burada bir köle isyanı çıkmıştır. Birçoğu Bahia'dan ayrılıp Rio'ya gitmiştir. Yani, 19. yüzyılda Rio'de, Resife'de, Bahia'da ve Salvador'da Müslüman topluluklar yaşamaktaydı. Bunlar dinlerini hem topluluk içersinde hem de kendi içlerinde yaşamaktaydılar. Camii yoktu; dini merkezler yoktu...”²¹*

Prof. Dr. Gabriel Pinto, Ortodoks bir aileden geliyor. El Turkoların Brezilya'daki yeni kimlik arayışları üzerine araştırmalar yapıyor. Dedeleri 1927 yılında Suriye'den göç etmiş. Göçün Osmanlı devleti yıkıldıktan sonra bölgedeki belirsizlikler ve ekonomik zorluklar yüzünden yaşandığını söylüyor. *“Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesi ve Fransız mandası altına*

¹⁸El Huri, R., *El Turko Belgeseli*, 9. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

¹⁹https://tr.wikipedia.org/wiki/Pedro_Álvares_Cabral (02.03.2018)

²⁰Elia, R.H., *El Turko Belgeseli*, 3. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

²¹Hilu Pinto, P.G., *Turko Belgeseli*, 8. Bölüm, (2014).

girmeleri yüzünden ekonomik durumları bozuldu. Büyükanneimin ağabeyleri Brezilya'ya göç ettiler ve büyük büyük annem ve babam da çocuklarından uzakta ölmek istemediklerini söyleyerek, onlar da Brezilya'ya geldiler.”²²

Yemek yeme alışkanlıkları bir takım duygusal bağlardan beslenmekteydi. Yani büyük annelerin hazırladıkları ve etnik özellikler taşıyan yiyecekler bağlı bulundukları kültürü daima anımsatmaktaydılar. Bayram ve benzeri zamanlarda çeşitli fırsatlarda aile bir araya geldiğinde büyükler bazı hikâyeler, özellikle göçün hikâyesini anlatırlardı.

Birçok aile çocuklarının Arapça öğrenmemesi için Arapça konuşmayı reddetmişlerdi. Kendi ebeveynlerinin geçirmiş oldukları önyargı ve ayrımcılık etaplarından geçmemeleri için... Dolayısıyla, ikinci kuşak Arapçayı ya kötü konuşur ya da hiç konuşmazdı. Üçüncü ve sonraki kuşaklar hiç Arapça konuşmaz. Günümüzde ise, yeni nesiller kimliklerinin bir parçası olan Arapçayı öğrenmeye çalışarak farklı bir biçimde yaşamak istedikleri gerçek kimliklerini yeniden kazanmaya çalışıyorlar.

Netice olarak, Orta-Doğu'dan gelmiş tüm göçmenlerin ortak kimliğini oluşturacak bu Suriye-Lübnan ortak kimliği, Brezilya toplumunun bu göçmenlere genel olarak yakıştırdığı tüm olumsuz kimliklerin karşısında alternatif bir kimlik özelliğini taşımaktaydı. Çünkü Arap kimliği yaratıldığında, Brezilyalılar Türk kimliğinin tüm negatif algısını Arap kimliğine yansıtmışlardı. Böylece Brezilyalı için Türk ve Arap aynı anlama gelmekteydi.

Gabriel Pinto tarafından yapılan araştırmalara göre, Brezilya'ya ilk defa Müslümanlar Endülüs'ün düşüşünden sonra gelmişler. Ancak ne yazık ki İspanya'da engizisyonla kaçmayı başaranlar burada da asimilasyona tabii tutulurlar. *Moriskolar'a engizisyonla ilgili belgelerde rastlayabiliriz. Engizisyona tabi olmuşlardır. Ancak, hiçbir zaman bir cemaat oluşturamadılar. 18. yüzyıldan sonra Moriskoların izine hiç rastlanmaz. İspanya'da baskın olan Katolik mezhebi yüzünden yok olup gittiler.*²³ 18. yüzyılda yok olan Moriskoların yerine bu defa Afrika'dan siyahî Müslümanlar köle olarak getirilirler. Bu Müslümanların izine de 1920'lerden sonra pek rastlanmaz. 1888'de köleliğin sona ermesiyle, bu kişilerin Afrika ile olan bağlantıları da kopar. Böylece Müslümanlıkla olan bağları zayıflayarak Katolikliğe geçiş yaparlar ya da Afro-Brezilyalı dinleri seçerler.

²²Hilu Pinto, P.G., *ElTurko Belgeseli*, 8. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

²³ Hilu Pinto, (2014), 8. Bölüm

Brezilya, 1822 yılında Portekiz'den bağımsızlığını ilan eder ve burada yeni bir krallık ortaya çıkmış olur. 1834 yılında II. Dom Pedro kral oluyor ve 49 yıl görevde kalıyor. Ülkenin ekonomik alanında gelişmesi için büyük çaba harcıyor. Kral Pedro aralarında Arapça ve Türkçenin de olduğu birkaç dil bilen entelektüel bir liderdi.

İstanbul'u ziyaret ediyor ve Sultan II. Abdülhamit'le görüşüyor. Daha sonra Suriye, Lübnan ve Mısır'ı ziyaret ediyor. Halkla Arapça ve Türkçe konuşuyor, onları Brezilya'ya davet ediyor.

Böylelikle, din kavgaları ve çekişmeleri nedeniyle buralardan göç etmek isteyen insanlara, işgücüne ihtiyaç duyan Brezilya'nın kapılarını açmış oldu. Brezilya'da kölelik sona ermek üzereydi ve çalışacak insanlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Birçok Lübnanlı, Suriyeli, Filistinli ve Mısırlı Arap, Brezilya'ya göç etmek istediler. Bu nedenle, İmparator II. Dom Pedro, Brezilya ile Arap dünyası arasında bir elçi sayılır.

Amerika Birleşik devletlerine gitmek üzere yola çıkan El Turkolar bu ülkeye kabul edilmeyince Brezilya'nın Rio de Jenario ve Santoz Limanlarına bırakılırlar. Oradan Brezilya'nın içlerine dağılarak; Bahia bölgesine, Amazonlara, Sao Paulo'ya kadar geniş bir bölgeye yerleşirler.

Buraya gelenlerin büyük çoğunluğu toplumun diğer kesimleriyle kaynaşır, dillerini ve kültürlerini unuturlar. Bu göçmenler arasında Amazon bölgesinde yerlilerle evlenenler bile olur. *“Öyle bir zaman oldu ki, Lübnanlılar yerlilerle evlendiler. Buralarda yerliler tarafından öldürülmek üzere tutsak alınan ormanda kaybolmuş yeni bir Lübnanlı göçmen son duasını Arapça yaptığında, yerlilerle birlikte yaşayan bir Lübnanlı Arapça duyar duymaz şaşkınlıkla bağırır ve onu kurtarır.”*²⁴

Brezilya'ya göç Kral II. Dom Pedro'nun bölgeyi ziyaretinden sonra hızlanır. Buraya gelenlerin büyük çoğunluğu da Arjantin'e gidenler gibi seyyar satıcılık yaparlar. Brezilya'da seyyar satıcılara *maskaçi* deniyor. Başlangıçta sırtlarında taşıdıkları eşyaları daha sonraları at ve eşeklerle, zamanla da kamyonlarla taşıyarak işlerini büyütürler. Vadeli satış sisteminin başlangıcı olan veresiye ve takas sistemini Brezilya'ya El Turkoların getirdiği kabul ediliyor.

“Arap göçmenler ülkeye gelir gelmez seyyar satıcılık yapmaya başladıklarından, ülkenin her yanına kolayca gidebilme özgürlüğüne sahiptiler. Oysa aynı dönemde buraya göç eden İtalyan

²⁴Khatlab, R. *ElTurko Belgeseli*, 8. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

ve İspanyollar için aynı özgürlük söz konusu değildi. Çünkü bu göçmenler kendi vatanlarıyla Brezilya arasındaki karşılıklı göçmen anlaşmalarına istinaden gelmekte ve kendilerine tahsis edilen yerlere yerleşebilmekteydiler. Kapalı ve belirli kurallarla sınırlandırılmış yerleşim hakları bulunmaktaydı.”²⁵

Arkalarında ağırlı acı zamanları ve on binlerce kilometre yolu bırakarak Güney Amerika'ya göç eden El Turkolar Brezilya'ya geldiklerinde genellikle kahve üretimi yapılan büyük çiftliklerin bulunduğu São Paulo, Rio de Janeiro, Santos ve Porto Alegre gibi yerlere yerleşmişlerdi. Osmanlı vatandaşı olan göçmenler tarımsal faaliyetlerin yanı sıra seyyar satıcılık da yapıyordu. Kalabalık ve çoğunlukla başka göçmen grupların yerleştiği yerlerde katır sırtında satış yapan bu seyyar satıcılar belirli bir miktar sermaye elde ettikten sonra yaşadıkları şehirlerde bulunan sabit semt pazarlarından, pazar tezgâhı kiralayarak ticari hayatlarına devam ediyorlardı. Brezilya'nın iktisadi ve ticari hayatında 1900'lerden itibaren önemli rol oynamaya başlayan El Turkolar, özellikle tekstil ve kuru gıda sektöründe 1920'lerin başında Brezilya'nın önde gelen tüccarları haline gelmiş, zamanla hazır giyim, manifaturacılık, bakkal ve emlakçılık gibi alanlarda çalışmaya başlamışlar, ticari faaliyetleriyle vergi listelerinde üst sıralara yerleşmişlerdi.

Brezilya'nın en büyük kenti Sao Paulo'da 25Mart Caddesi ve etrafında çok sayıda El Turko esnaf ticari hayata katkı vermektedir. 25 Mart Caddesi yoğunluğu, dar sokakları itibariyle İstanbul'daki Mahmutpaşa Semtine benzemektedir.

4.1.1.2. Yıl 1865. İmam Abdurrahman Efendi Rio De Jenario'da

Bursa ve İzmir adlı iki Osmanlı savaş gemisi 12 Eylül 1865 yılında keşif amacıyla Basra Körfezi'ne gitmek üzere yola çıkar. Gemiler Atlas Okyanusu'nda fırtınaya yakalanır. Zorlu geçen yolculuk sonunda Brezilya'nın Rio de Jenario Limanı'na varırlar. . 1865 yılında İstanbul'dan hareket eden Bursa Kruvazörü de bugünkü Senegal Batı Afrika açıklarında fırtınaya kapılarak Brezilya'ya geliyor. O günkü gemilerde imam bulunuyor.²⁶Bu gemilerden birinin imamı Bağdatlı Abdurrahman Efendi'dir. Osmanlıları yamyam olarak bilen halk merakla gemiyi ve yolcularını görmek üzere limanda toplanır. Cübbeli ve sarıklı imam Abdurrahman Efendi daha çok ilgi çeker. . “*Gemi imamı Abdurrahman Efendi aslen Bağdatlı*

²⁵Khatlab, (2014), 8. Bölüm

²⁶ Kavas, A., *ElTurko Belgeseli*, 8. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

olup; daha sonra Ateş Mehmet Paşa tarafından Osmanlı donanmasına alınıyorlar. Sonra da bu gemi ile görevli olarak Basra'ya giden gemiye imam olarak tayin ediliyor.”²⁷

Teknik bakım için bir süreliğine Rio limanına demirleyen bu Osmanlı gemilerini çok sayıda siyahî ziyaret etmeye başlar. Gemidekiler Portekizce bilmediği için bu duruma bir anlam veremezler. Abdurrahman efendi gemide namaz kıldırırken ziyarete gelen siyahîlerde cemaate katılır. Gemi personeli ve Abdurrahman Efendi burada yaşayanların bir kısmının Müslüman olduğunu anlarlar. Onlara tercümanlar yardımıyla İslami anlatıyor. Afrikalı Zenci Müslümanlar Abdurrahman Efendi'den kendileri ile kalması için çok ricada bulunuyorlar. Abdurrahman Efendi gemiden ayrılarak irşat faaliyetlerine devam eder. Portekizce bilmediği için faslı Ahmet isimli biri ona rehberlik eder. Bir müddet sonra Faslı Ahmet'in Yahudi olduğunu ve bilgileri kasıtlı çarpıttığını anlayan Abdurrahman Efendi Portekizce öğrenir.²⁸ Abdurrahman Efendi; siyahîlerin köleleştirilerek, esir edilerek oralara getirildiklerini; gerçekte onların Müslüman olduğunu ama devletin Müslümanlıklarını yaşamalarına izin vermediğini onlardan öğreniyor.

29

Abdurrahman Efendi Brezilya'da üç yıl kalır. 20 binden fazla Müslüman'ın doğru bilgileri öğrenmelerine vesile olur. Abdurrahman efendi Lizbon, Kurtuba, Mısır, Mekke, Medine, Şam güzergâhını takip ederek Dersaadete döner. Yolculuk sırasında hac vazifesini de yerine getirir.³⁰

Osmanlı topraklarına dönüşünde bir seyahat defteri yazar; bu eser çok az bilinen, ancak anlatmaya değer bir eserdir. Abdurrahman Efendi yaşadıklarını *Tesliyetü-l Garib* adlı bir kitapta toplar. Bu hatırat, *Brezilya'da İlk Müslümanlar Brezilya Seyahatnamesi* adıyla günümüz Türkçesiyle yayınlanmıştır. *Müslümanların toplumun içerisinde ve kendilerine tahsis edilen mekânlarda nasıl yaşadıklarını, kendi kulübelerini nasıl inşa ettiklerini ve kendi ölümlerini Katolik adetlerine göre nasıl gömdüklerini anlatmaktaydı. Bir köle için Hristiyan Katolik diniyle İslam birbirine karışmış durumdaydı.*³¹ Gemilerden birinde mühendis olan Faik Bey de

²⁷Bostan, İ., *ElTurko Belgeseli*, 8. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

²⁸ Abdurrahman Efendi, B., (2006) *Brezilya'da İlk Müslümanlar*, Ç.: Antepli Mehmet Şerif, İstanbul, Kitabevi Yayınları, s. 37.

²⁹ Bostan (2014), 8. Bölüm.

³⁰ Abdurrahman Efendi (2006), s. 72.

³¹Pinto (2014), 8. Bölüm.

hatıralarını *Seyahatname-i Bahri Muhit*³² adıyla kayıt altına almıştır. Bu çalışmada Ahmet Özalp'ın düzenlemesiyle günümüz Türkçesiyle yayınlanmıştır.

5.Arjantin

Güney Amerika'daki bir diğer El Turko çekim merkezi olan Arjantin, göçmenler arasında hukuki bir ayırım yapılmadığı, Marsilya ve Cenova üzerinden Atlas Okyanusu'nu geçmek için gereken ulaşım masrafı düşük olduğu ve sınır noktalarında diğer ülkelere girmeyi zorlaştıran sıkı sağlık kontrollerinin olmaması nedeniyle tercih ediliyordu. 1853 yılında yazılan Arjantin Anayasası, Arjantin'in burada yaşamak isteyen bütün halklara açık olduğunu belirtiliyordu.

*“Arjantin cumhuriyetinin halen yürürlükte olan anayasasında madde vardır: ‘bu ülke, göçmen gelişini destekler ve anayasal olarak teminat altına alınmıştır.’ kişilerin Arjantin'e gelip, yerleşip, çalışma hakları, der. Hani bazı bölgelerde tam tersi var ya; gelemesin çalışamazsın, yatırım yapamazsın, yeni bir ümit kendine ve ailene kuramazsın! işte ben buna izin vermem, kısıtlarım diye, Arjantin'de tam tersidir bu durum. Gelinmesi, yerleşilmesi, yatırım yapılması ve orada çalışılması anayasal haktır.”*³³

İktisadi ve sosyal dönüşümünü Avrupa'dan yapılan göçlere bağlayan Arjantin, artan işgücü ihtiyacını öncelikle Kuzey Avrupalı göçmenlerden sağlamanın peşindeydi. Bu planın dışında kalan göçmen grubu içinde yer alan Ortadoğulular, Museviler ve Doğu Avrupalılar, kültür, dil, örf ve adet bakımından Arjantin toplumuna oldukça yabancıydı. Mevcut göçmen yasaları Arjantin'deki göçmenler arasında ayırım yapmıyorsa da pratikteki uygulamalarla göçmenler arasında ayırım yapılıyordu. Bu doğrultuda göçmenlerin bedava kalması için hazırlanan otel ve diğer hizmetlerden faydalanamayan El Turkolar, sadece tarımsal alanlarda işçi olarak çalışabiliyorlardı.

Arjantin'de maruz kaldıkları gayri resmi ayrımcılığa rağmen, seyyar satıcılık yaparak tarım işçiliği dışında işler yapmaya başlayan El Turkolar, sattıkları malları sırtlarında taşıyarak başladıkları seyyar satıcılık konusunda kısa sürede ilerleyeceklerdi. At ve katırlarla taşımaya başladıkları malları uzak mesafelere kadar ulaştırarak kırsal bölgelerde büyük kazançlar elde ettikleri için zamanla Arjantin'deki ticari hayatta etkili olacaklardı.

³² Mühendis Faik, (2011) Türk Denizcilerin *İlk Amerika Seferi (Seyahatname-i Bahri Muhit)*, Ç: N. Ahmet Özalp, İstanbul, Kitabevi Yayınları

³³Kutlu, M.,*ElTurko Belgeseli*, 4. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

1911 yılında Arjantin'in Başkenti Bounes Aries Limanı'na göçmenlerin ilk günlerini geçirecekleri Göçmen Oteli yapılır. Arjantin İçişleri Bakanlığı Göçmen Dairesi Basın Danışmanı Hugo Moyan: "1911'den itibaren göçmenler ülkeye vardıklarında buradan geçip işte buraya, göçmen otele yerleşirlerdi. Gemilerden indiklerinde buraya gelirler, kendilerine ilk önce kahve, süt, tereyağı ve ekmekten oluşan bir kahvaltı verilirdi. Dokümanlarına bakılır ve sağlık kontrolüne tabi tutulurlardı. Ardından, belgelerinin onaylanması, burdaki yaşamlarını kolaylaştıracak bazı bilgilerin ve öncelikle gastronomi koşullarının öğretilmesi gerçekleşirdi."³⁴

Arjantin İçişleri Bakanlığı Göçmen Dairesi Müdürü Alberto Yesus Robio'nun kendisi de bir El Turcodur. Ailesi Suriye'den göç edenlerden ve Müslüman olan adı ise; İsa Aşgar.

"Babamın babası Suriyeliydi. Annesi ise, Lübnan'da oturan Suriye kökenli bir aileden geliyordu. Büyükbabam erkek kardeşleriyle birlikte gelmiş ve kısa sürede ticaretle uğraşmaya başlamışlar. Büyükkannemle büyükbabam beşik kertmesi usulüyle evlendirilmişlerdi.

Ve büyükkannem 18 yaşını tamamladığında kendisini buraya getirmek üzere Lübnan'a almaya gittiler. Büyükkannem Nereye gideceğini bilmeden bu topraklara geldiğinde Buenos Aires'in 200 km güneyindeki Mar del Plata adındaki şehre yerleşir. 11 tane çocukları olur. Bu hikaye bilinmeyen bir yerlerde yaşama zorunluluğunun ama aynı zamanda da bu topraklara çabucak entegre olabilmenin ve 11 çocuğun ailelerinin de bu uyumu devam ettirmesinin öyküsüdür.

Bunun yanı sıra, tüm aile ait olduğu toprakların özelliklerini de taşımaktaydılar. Ailem gelmiş oldukları yerlerin gastronomisinin aksine, lisanı pek muhafaza edememiş. Bunu Arjantin'in geleneklerine hızlı bir biçimde entegre olmasına bağlayabiliriz."³⁵

2013 tarihi itibarıyla müze çalışmaları bütün hızıyla sürerken diğer taraftan da arşivde tasnif devam ediyordu. Arşivde El Turkolarla ilgili çok sayıda belge var. Listeler, fotoğraflar, pasaportlar. Parça parça tutulan listelerde Osmanlı'dan gelenlerin karşısında *Turkos* yazıyor. Resmi kayıtlara göre 1920 yılına kadar Arjantin'e Osmanlı Devletinden 103.732 kişi gelmiş. Bu rakamlara bakıldığında Osmanlı vatandaşları İspanyol, İtalyan ve Ruslardan sonra dördüncü sırada yer alıyor. Bu rakam resmi girişleri gösteriyor. Çok sayıda göçmenin de kayıt dışı giriş yaptığı biliniyor. Kayıt dışı giriş yapanlardan biri de Ali El Curdi idi. "Ali El curdi dediğimiz önmeli bir şahsiyet buda arjantine gitmek istiyor fakat bu Santos limanına indiriyolar bir otele götürüyorlar. Fakat polis otele baskın düzenliyor ve yakalanıyor. Bu çok iyi bir yüüzcü fırsatı

³⁴Moyan, H., *El Turko Belgeseli*, 4. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

³⁵Yesus Robio, A., *El Turko Belgeseli*, 4. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

kollayarak deniz kenarından bir noktadan denize atlıyor. Hızlı hızlı uzaklaşıyor poliste şimdi bunun için denize atlamıyor tabi tamam bırak nereye giderse gitsin diyor. Sonra uzak bi noktadan yüzerek tekrar karaya çıkıyor. Bir parkta geçiriyor gecesini o da oranın ileride büyük zenginlerinden olacaktır.“³⁶

5.1.Osmanlı Devleti’nin ilk Arjantin Başkonsolosu Emin Arslan

Arjantin’de sayıları her geçen gün artan Osmanlı vatandaşlarının hukukunu korumak ve iki devlet arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla Buenos Aires’te 1910 yılında bir Osmanlı elçiliği açılmış, Osmanlı başkonsolosu olarak Arjantin’e gönderilen Emir Emin Arslan Bey, I. Dünya Savaşı’nın başladığı 1914 yılına kadar bu görevde kalmıştır.

5.1.1.Emir Emin Arslan

Beyrut'ta iki büyük Dürzi ailesi rekabet halindedir. Bu ailelerden biri Arslan, diğeri ise Canbolat ailesidir. İki aile Lübnan'ın yönetiminde her zaman etkin oldular. Emin Arslan, Arslan kabilesine mensuptur. Amcası Mustafa Arslan kabilenin lideridir. Mustafa Arslan oğlunu kardeşi Halil'in kızı Necla ile beşik kertmesi olarak nişanlıyor. Fakat Necla diğerk amcağlu Emin Arslan'a âşık oluyor. Ancak kabilenin lideri Mustafa Arslan, Emin ile Necla'nın aşkına karşıdır. Necla'yı bu işten vazgeçirmek için baskı yaparlar. Necla evden kaçarak okuduğu misyoner okuluna sığınır. Baba Halil ise kızını misyonerlerin yoldan çıkardığını düşünerek onları suçlar. Necla'yı ev hapsine alırlar. Hatta Emin'i öldürdük diyerek kanlı mendil getirirler. Necla'nın psikolojisi bozulur, mendili getirenlere saldırır. Amca Mustafa Arslan, Emin Arslan'ın Lübnan'ı terk etmesini ister. Emin Lübnan'ı terk edip İstanbul'a gider. Arapça ve Fransızca'yı iyi bildiği için bir akrabasının yardımıyla dışişleri bakanlığına memur olarak girer.

Tüm müdahalelere rağmen Necla'yı bu sevdadan vazgeçirmek mümkün olmaz. Necla'nın psikolojik durumu kötüleşir, mektup yazarak durumu padişaha şikâyet eder. Padişah Sultan II. Abdülhamit işe müdahale eder ve Necla'yı tedavi edilmek üzere İstanbul'a getirtir. Necla İstanbul'da Haseki ve Topbaşı Bimarhanelerinde bir süre tedavi görür. Babası bu duruma dayanamayarak evlenmelerine izin verir. Ancak Kadı, Necla'nın akıl sağlığının yerinde

³⁶Yazıcı, H.,*El Turko Belgeseli*, 4. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

olmadığını ve bu durumda evlenmesine icazet vermez. Bunun üzerine Necla Lübnan'a döner. Hiç evlenmez. 1936 yılında Lübnan'ın Şuf Kasabasında hayatını kaybeder.³⁷

Emin Arslan, bu arada Paris Büyükelçiliğine memur olarak atanır. Amerika'ya göç hareketinin hızlanması üzerine Marsilya konsolosu olur. Kendini Marsilya'da sıkıntıya düşen göçmenlere yardımcı olmaya adar. Güney Amerika'ya göç hızlanınca Osmanlı devleti Emin Arslan'ı Buenos Aries'e Şehbender yani Konsolos olarak atar. *“Burada söz edilmesi gereken en önemli nokta, Lübnan kökenli Emir Emin Arslan'ın 1910 yılında Buenos Aires Limanı'na ayak basan ilk ve tek Osmanlı Devleti elçisi olduğudur. Emin Arslan iyi yetişmiş, kültürlü ve birçok lisan konuşabilen bir kişiydi. Avrupa'da, Fransa ve Belçika gibi ülkelerde elçilik görevinde bulunmuştu. Görevi nedeniyle farklı kültürlerden bu topraklara gelen kişilerle iletişim kurabilme yeteneğine sahipti. Burada yaşayan farklı Türk gruplarıyla kolaylıkla iletişim kuracak ve buna çok önem verecekti.”*³⁸

Buenos Aries'e gelen Emin Arslan, burada yaşayan El Turkolar tarafından büyük bir coşkuyla karşılanır. Arap ve Musevi göçmenler orkestra ve bandolarıyla gelip kendisini hep birlikte karşılamak üzere limanda toplanmışlardı. Emin Bey, Osmanlı'dan gelenlerin birleştirici unsuru olmuştur.

Emin Arslan göçmenlerin bütün meseleleriyle yakından ilgilenir. Önerilerini İstanbul'a da bildirerek destek ister. *“Osmanlı tebaasının, sesini duyurmak için çıkardığı Esselam dergisi oldukça kritik bir durum oynuyordu. Ve bu derginin yöneticileri Vadi ve İskender Şem'un Arjantin'deki Osmanlıların seslerinin duyurulması konusunda oldukça kritik bir rol oynuyorlardı. Ve Emin Arslan geldikten sonra bu dergi ve bu dergi etrafına toplanan Osmanlı vatandaşları Emin Arslan ile bir iş birliği içerisine girdiler. Ve Osmanlı tebaasının Arjantin'deki sıkıntılarının üstesinden gelme adına birlikte çalıştılar.”*³⁹

El Turkoların geçimlerini kolaylaştırmak için çeşitli projeler geliştirir. Onları farklı işler yapmaya teşvik eder. Hatta 1913 yılında Arjantin kıyılarında yeni keşfedilen bir adada Emin Arslan Osmanlı kolonisi kurmak gibi bir proje oluşturdu. Ve bu projeyi Arjantin hükümetine bildirdi. Yani yeni keşfedilmiş bu adaya Osmanlı cemaatinin tümü taşınacak ve orada bir Osmanlı kolonisi oluşturulacaktı.

³⁷Akarlı, Engin Deniz: *Babalar ve Kızları; Bir Dolmabahçe Anısının II. Abdulhamid'de Bıraktığı İzler (1894-1897)*, Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi, Sayı: 9/2012 (İstanbul), s. 117-129.

³⁸Elia, R.H., *El Turko Belgeseli*, 5. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

³⁹Baycar, K., *El Turko Belgeseli*, 5. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

İngiliz gazetelerinde, *İttihat ve Terakki* yönetiminin uyguladığı politikaları eleştiren makaleler yazar. Bunun üzerine *İttihat ve Terakki* yönetimi kendisini görevden alır. “*Arjantin’de görev başındayken hükümetin politikasını eleştirmeye başlıyor. London Times’de hükümeti eleştiren bir yazısı ortaya çıkıyor.*”⁴⁰

Bir daha ne İstanbul’a ne de Beyrut’a döner. Ömrünü göçmenlerin sorunlarını çözümüne adar, Onlara danışmanlık yapar, çok sayıda makale ve kitap yazar. Aynı zamanda *Mehcer* ve Arjantin edebiyatının önemli isimlerinden biridir. “*Daha gençken, hikâyeler yazıyor. Özellikle iki temayı vurguluyor: hikâye ve hikâyemsi tarih. Tarihte halk yok hep paşalar, krallar filan... Olmaz halk da olsun diye biraz da halk hikâyeleri kullanarak tarihin halk boyutunu en azından şehirler düzeyinde koyacak yerli yerine, hikâyemsi tarihler yazıyor.*”⁴¹

Emin Arslan roman, hikâye, hukuk, hatırat gibi çok çeşitli alanlarda eserler ortaya çıkarır. Emin Arslan 1916’dan 1921’e dek Fransız dergilerinin bir benzeri olan *La Nota* adında bir kültürel magazin dergisi yayınlamaya başlar. Leopoldo Lugones, Joaquin Rosales ve Alfonsina Storni gibi Arjantin’in en önemli entelektüellerinin yazıları bu dergide yer alır.

Emin Arslan zamanının bir kısmını Uruguay’ da geçirir. Bugün hala Uruguay’da büyük bir plajın ismi onun adıyla anılır: El Emir Plajı. “*Punta del Est ününü Emin Arslan’a borçludur. Kendisi buraya tatil yapmak için sık sık gelirdi. Günümüzde Punta del Est’de El Emir adında bir plaj bulunmaktadır. Bir zamanlar oldukça sık geldiği bu yörelere Emir’in adı verilmiştir.*”⁴²

Emin Arslan’ın Cebeli Lübnan’ da başlayan, Arjantin’de devam eden hayat hikâyesi 1943 yılında, Buones Aires’in Çakarikas Kabristanı’nda son bulur. Mezarlık yöneticileri ve şehir yetkilileri nezdinde çok çaba sarf etmemize rağmen Emin Arslan’ın mezarını tespit edemedik. Türk tarihinin Güney Amerika’daki bu önemli şahsiyetinin eserlerinin ve kabrinin yeni nesillere ulaştırılması Türkiye’nin vefa borcudur.

6.Şili: El Turkoların “Dünyanın Sonuna” Yolculuğu

Şili kelimesi *Dünyanın Sonu* anlamına geliyor. Şili *Ant Dağları* ile *Büyük Okyanus* arasına sıkışmış okyanusa 4000 km kıyısı olan 180 km genişliğinde bir ülkedir. Bu ülkede yaşayan El Turkoların büyük çoğunluğunu Filistinliler oluşturmaktadır. El Turkoların sayısının 500.000

⁴⁰ Akarlı, D. E., *El Turko Belgeseli*, 5. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

⁴¹ Akarlı (2014), 5. Bölüm.

⁴² Elia, R.H., *El Turko Belgeseli*, 5. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

olduğu tahmin ediliyor. Bu nüfusun 350.000 kadarının Filistinli olduğu düşünülüyor. “*Filistin’den geldiklerinde Türk pasaportu ile gelmişler. Onlara El Turco demelerinin sebebi de bu. Hem Suriye hem Lübnan kökenliler ama özellikle Filistinliler. Dünyada Filistin’den sonra Filistin halkının en çok olduğu ülke Şili. 350 bin civarı Filistinli yaşıyor burada.*”⁴³Şili’deki Filistinliler 1920 yılında Filistin Kulübü’nü kuruyorlar. Filistin Kulübü’nün Futbol takımı *Şili Birinci Ligi*’nde oynuyor. Filistin kulübünün çok geniş sosyal tesisleri ve kendi stadyumu da var.⁴⁴

Şili’ye ilk olarak 1890 yılında *Bedjallah* şehrinden iki Filistinli aile geliyor. Daha sonra Osmanlı’nın farklı bölgelerinden dinleri ve mezhepleri ayrı olan aileler buraya göç ediyor. Şili Devlet Arşivi’nde Uzman Karin Pereira’nın gösterdiği belgelerde ilk El Turko göç tarihi 1897 olarak görünüyor.⁴⁵

6.1.Şili Devlet Arşivlerinde El Turko Belgeleri

Arşivdeki Türkiye defterinde daha çok 1950’li yıllara ait belgelerde Şili Gübrelerinin afişleriyle karşılaşırız. Arşivde birçok ülkeye ait defterler var. Arşivin Tarihçisi Pablo Munoz Akosta, Arap kökenli, ancak nereli olduğunu bilmiyor. “*2000 yılına kadar Şili’deki en önemli koloni” Los Turkos” olarak adlandırılan topluluktur. Suudi Arabistan, Suriye, Filistin, İsrail, Ürdün, Mısır ve hatta Türkiye’den gelen kişiler El Turko olarak çağrılmaktaydı.*”⁴⁶

Diğer ülkelerde olduğu gibi Şili’ye gelenlerde çerçilikle işe başlıyorlar. El Turkolar valizlere doldurdukları ürünlerinin parasını peşin almaz, bir sonraki seferde daha önce satılan ürünlerin parası alınır, müşterilere yeni ürünler verilirdi.

Devlet Arşivi iki binadan oluşuyor. Merkez Arşiv uzmanı Karin Pereira, Suriye Humus asıllı. Belgeleri tasnif ederken kendi ailesinin belgelerini de bulmuş. Karin Pereira: “*Suriyeden göç etmiş olan dedelerimle ilgili olarak güzel bir anım var. Onlara burada milli arşivde rastladım. Ve bu belgelere dayanarak aile ağacımızı yeniden yapılandırabildim. Benim gibi daha birçok kimse milli arşive başvurarak ailelerine ait belgelerin arayışına girmektedirler.*”⁴⁷

Gösterdiği belgeler arasında Şili vatandaşlığına geçiş için gerekli evrakları içeren dosyalarda çok sayıda yazışma bulunuyor. *Şili Polis İstihbarat Teşkilatı* tarafından talep edilen belgeler:

⁴³Devlen, A., *El Turko Belgeseli*, 11. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

⁴⁴https://en.wikipedia.org/.../Palestinian_community_in_Chile (03.03.2018)

⁴⁵Pereira, K., *El Turko Belgeseli*, 11. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

⁴⁶Munoz Acosta, P., *El Turko Belgeseli*, 11. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

⁴⁷Pereira, K., *El Turko Belgeseli*, 11. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

Temiz kâğıdı, ilgili kişinin hiç suç işlemediği ve topluma zararlı davranışları bulunmadığına dair belge, gelir belgesi, sağlık raporu gibi belgeler...

Şili Devleti vatandaşlık için çok sayıda belgenin tamamlanmasını şart koşuyormuş. 1924 yılında ve 1953 yılında Türkiye'den göç etmiş iki Türkün vatandaşlığa geçiş belgeleri birçok ayrıntıyı barındırıyor.

6.2.Şili Üniversitesi'nde Filistinli Bir El Turko: Prof. Dr. Kemal Cumsile

Prof. Kemal Cumsile, Şili Devlet Üniversitesi Ortadoğu araştırmaları Merkezi'nde Filistin asıllı bir akademisyen. Baba tarafı Filistin'in Bet Sahur Kenti'nden anne tarafı ise Betlehem'den. Osmanlı döneminde bölgede herkesin barış içinde yaşadığını ifade ediyor. Müzik konusunda da uzman olan Cumsile, Türk müziği ustalarından Tamburi Cemil Bey, Tatyos Efendi'nin yanı sıra İbrahim Tatlıses'i de beğenerek dinlediğini anlatıyor. *"Arapların kültürel bağlarla, Türk kültürüne, örf ve adetlerine bağlı olduğunu görüyoruz. Örneğin müzikle ilgili hususlarda bağları güçlü... Ben de bir müzik adamıyım ve burada profesörlük yapıyorum. Bizler Türk müziği dinliyoruz. Çünkü bu müzik, Arap ve Türk kültürünün ortak bir unsurudur. Türk – Osmanlı klasik müziği ile Arap klasik müziği aynıdır. Örneğin, Ud çalmak her iki müziğin repertuarında yer almaktadır."*⁴⁸

Osmanlı torunlarının Türk Kültürünün özelliklerini her alanda yaşadıklarını ve Şili'ye gelen Arapların ilk kurdukları örgütten; Osmanlı Birliği'nden anlaşılmaktadır.

6.3. Sultan II.Abdulhamit'in Şili'deki Operasyonu

Devlet-i Ali Osmani, dünyaya yayılmış diğer vatandaşlarına karşı kayıtsız kalmadığı gibi, Şili'deki vatandaşlarını da sahipsiz bırakmadı. Devlet arşivlerinden çıkan bir belge, Osmanlı Devleti'nin on binlerce kilometre uzakta zor durumda kalan vatandaşını nasıl sahiplendiğine dair güzel bir örnek teşkil ediyor. Belgeye göre Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit, Güney Amerika'da sokaklara düşmüş bir Osmanlı kadını ülkeye getirmek için operasyon düzenletti. *"Lazatorona isimli bir dolandırıcı İstanbul'a geliyor ve İstanbul'da bir kısım kirliliğe bulaşılıyor. Daha sonra Edirne'ye geçerek, İsmail bey isminde bir şahsa misafir oluyor. Bu İsmail Bey denen şahsın yanında hizmetçilikle uğraşan bir Müslüman, bir Bulgar, iki de Ermeni kıza; bir kısım güzel vaatlerde bulunarak kendilerini Şili'ye götürmek istediğini söylüyor. Ve bu 4 kızı kandırarak Şili'nin liman kenti olan Valparaiso kentine götürüyor. Ve*

⁴⁸Cumsile, K., *El Turko Belgeseli*, 11. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

bu kente bu kızları kötü işlerle uğraştırarak, bir kısım gelir elde ediyor.”⁴⁹ Abdülhamit Han, dönemin sekizinci maliye dairesi müfettişi Lofçalı Mehmet Efendi’nin oğlu Mehmet Reşit’ten bir mektup alır. Mehmet Reşit Efendi, Güney Amerika’da Şili Cumhuriyeti’nin Valparaiso şehrinde yaşadığını ve tüccarlık yaptığını belirtir. Mektubunda padişaha, Osmanlı tebaasından bir kadının kötü yola düşerek frengiye yakalandığından bahseder. Mehmet Reşit, kendisinin de ilgilendiği kadın için padişah’tan yardım ister.

“El Turcolardan bir tanesi orada yerleşik, bir Osmanlı vatandaşı bir mektup yazıyor o zamanki dışişleri bakanlığına, İstanbul’a.. Burada diyor bir Osmanlı vatandaşı var, adı şudur, kendisi maalesef kötü bir hayatın içine düşmüştür, hastadır, yardıma muhtaçtır bunu bilgi vermek istedim gereğinin yapılması için diye.”⁵⁰

Bunun üzerine Sultan Abdülhamit Han *Bahsedilen Müslüman kadının yabancı bir memlekette sefalet içerisinde bırakılması İslam’a aykırı bir iş olacağından bahisle kadının derhal İstanbul’a getirilmesi için Mehmet Raşit Efendi ile haberleş ilerek, bahsi geçen Lazatorona hakkında dahi gerekli tahkikatın yapılması şeklinde talimatını verir.*

Padişah’ın özel olarak ilgilendiği olayda kimsesiz kadının nasıl İstanbul’a getirileceği ise belgede: *“Müslüman kadının İstanbul’a getirilmesi işine gelince, Amerika Sefareti marifetiyle bu olayın tahkik ettirilmesi; yol masraflarının Amerika Sefareti marifetiyle tesviye ettirilerek İstanbul’a getirilmesi amacıyla Hariciye Nâzırlığı’na gerekli emrin verilmesinin münasip bulunduğu...”* ifade edilmektedir.

7. Meksika

Osmanlı vatandaşlarının Güney Amerika göçleri sırasında yoğun olarak tercih ettiği bir diğer ülke olan Meksika’daki Lübnan, Suriye, Filistin ve Irak asıllı göçmenlerin sayısı 20. yüzyılın başında 100 bine ulaşmış durumdaydı. Başkent Mexico City başta olmak üzere nispeten daha küçük Meksika şehirlerine yerleşen Osmanlı vatandaşları gittikleri yerlerde farklı sektörlerde çalışarak tutunmaya çalışmışlar, bölgedeki Ortadoğuluların sayısı özellikle I. Dünya Savaşı’yla birlikte giderek artmaya başlamıştı.

Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü topraklarda Sultan II. Abdülhamit saat kuleleri yaptırır. Osmanlı toprağı olmadığı halde Meksika’da da bu saat kulelerinden birisi bulunmaktadır. Meksika’da yaşayan El Turko’lar Meksika Devletinin 100. Kuruluş yılı nedeniyle Meksiko

⁴⁹ Baycar, K., *El Turko Belgeseli*, 11. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

⁵⁰ Kutlu, M.N., *El Turko Belgeseli*, 11. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

City'nin merkezinde yaptıkları saat kulesini hediye ederler. Saat kulesinin kitabesinde "Osmanlı Cemaatinden Meksika' ya" notunun yanına Eylül 1910 tarihi de kayıt düşülmüştür. Kulenin açılışı 22 Eylül 1910 tarihinde, Meksika Cumhurbaşkanı Guillermo de Landa ve Osmanlı yüzüncü yıl komitesi başkanı Antonio Letayf tarafından yapılmıştır. Çinilerle bezeli saat kulesi 2009 yılında Meksika'yı ziyaret eden Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın talimatlarıyla restore edilerek 2010 yılı Eylül ayında, Meksika'nın bağımsızlığının 200.yıl dönümünde yenilendi.

Osmanlı Arşivlerindeki belgelere göre Meksika Devleti ile Osmanlı Devleti arasında 6 Mayıs 1866 yılında Ticaret ve Dostluk Anlaşması imzalanıyor. 148 yıl önce ticaret anlaşması imzalanmasına rağmen Meksika ile Türkiye arasında ticaret hacmi hala oldukça düşük seviyededir.⁵¹

El Turkoların kuzey Amerika'dan sonra ikinci durağı Meksika Limanlarıdır. Kuzey Amerika'ya kabul edilmeyen göçmenler gemilerle Meksika limanlarına getirilirler. Bu ülkeye girme başarısını gösterenler ülkenin iç bölgelerine dağılırlar. Ülkeye kabul edilmeyenler için ise yepyeni bir macera başlar. Onlar Brezilya, Arjantin, Şili istikametinde yolculuğa devam ederler. Bugün Meksika, 120 milyon nüfusu 2 milyon metre kare toprağıyla dünyanın en büyük ülkelerinden birisi. Yaklaşık 2 milyon El Turkonun bu topraklarda yaşadığı biliniyor.

*“Meksiko City’deki Lübnan topluluğu çok kalabalık bir cemaatten oluşmuyor. Ülke nüfusu içerisinde yaklaşık 800 bin kişi kadar olduğumuzu söyleyebilirim. Meksika’da çok önemli kişiler yetişmiştir. Ünlü çağdaş şair Hayme Sabines gibi. Kendisi Meksika edebiyatının en önemli direğiydi. Bazı sinema adamlarımız bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Maria Felix’in ilk filmini yönetir. Ayrıca, Pedro Almendaris’in de ilk filmini yönetir ve dünya çapında ünlenen Sarita Montiel’i lanse eder.”*⁵²

Dünya sinemasının çok meşhur yıldızlarından Salma Hayek ve yine dünyanın en büyük işadamlarından Karlos Selim gibi ünlüler Osmanlı topraklarından yoksulluk nedeniyle göç eden insanların torunlarıdır.

⁵¹Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), 6 Mayıs 1866, MHD, 236.

⁵²Trabulse Kaim, A., *El Turko Belgeseli*, 12. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

7.1.Meksiko City'de Lübnan Kolonisi

Lübnan Derneği büyük bir bina kompleksinden oluşuyor. İçerisinde çok sayıda tesis var. Bahçedeki yüzme havuzunun kenarında bulunan göçmen heykelinin bir benzeri Meksiko City caddelerinde yanında ki geçenlere büyük göçü hatırlatıyor.

Burada yaşayan El Turkolar Lübnan'ın Beyrut şehrinde liman yakınlarında bulunan göçmen heykelini de hediye etmişler. Lübnan bayrağının yanı sıra Meksika bayrağı da meydanı süslüyor. *“Meksika ile ilgili yazılı net kayıtlar bulunmamakla birlikte, rivayete göre ilk Lübnanlı göçmenler 1874 de gelmişlerdir. İlk gelen kişi Pedro Raful isimli din adamı olmuştur. Bundan sonra zincirleme olarak gelmeye devam ederek buraya yerleşmişlerdir. İlk zamanlar, ülke lisanını bilmemeleri, ekonomik koşullar ve eğitim eksikliği yüzünden çok zorluklar yaşamışlardır.”*⁵³

Antonio Trabluse Kaim, Lübnan Kültür Merkezi Başkanı, ailesi Lübnan'dan göç etmiştir. Aile ayakkabıcılık yapmış daha sonra tenis ayakkabısı üzerine fabrika kurmuşlardır. Antonio Lübnan'ı ziyaret ederek atalarının yaşadığı yerleri görme imkânı bulmuştur. *“Biz herhangi bir şarta bağlı kalmaksızın Meksikalıyız. Çünkü babalarımız bizlerin burada doğmasını ve burayı kendi vatanımız olarak kabullenmemizi istediler. Babalarımız asla geri dönmeyi düşünmediler. Buraya vardıklarında, burada kalmak ve yeni bir yaşam kurmak için gemileri yaktılar. Dolayısıyla, bizlere vatanımızın, geleceğimizin, sevgimizin hep Meksika'yla olacağını aşıladılar. Aynı zamanda bizlere, asla arkada bıraktığımız memleketi de unutmamayı öğrettiler. Çünkü bu kökleri daima yüzümüzde ve ismimizde taşıyacağız.”*⁵⁴

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ortalarına kadar dünyada büyük göç göçlerin yaşandığı dönemdir. Göçlerin büyük çoğunluğu Amerika'ya yönelik olmakla beraber zayıflayan Osmanlı Devleti'nin Balkan ve Kafkas bölgelerinden Anadolu'ya doğru yoğun göç hareketleri yaşandı.

Amerika'da köleliğin kaldırılması ve yükselen ekonomi işçiye ihtiyaç duyunca dünyanın ekonomik ve sosyal anlamda daralan bölgelerinden kıtaya yoğun göç oldu. Bu göçlerden bir kısmı Osmanlı'nın Ortadoğu bölgesinden özellikle Suriye Vilayeti'nden yeni kıtaya

⁵³Trabluse Kaim, A.,*El Turko Belgeseli*, 13. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

⁵⁴Trabluse Kaim, A.,*El Turko Belgeseli*, 13. Bölüm, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

yöneldi. Farklı sosyal ve siyasal sebepler göçün nedenleri arasında yer alsa da en önemli etkenin daralan ekonomi, yetersiz arazi, tarım hasatındaki azalma bölge halkı başta ABD olmak üzere Güney Amerika'da bütün kıtaya yayıldı. Bölgeye yönelik göçle ilgili ülke bazında çalışmalar yapılmıştır ancak daha kapsamlı, kıta ölçekli araştırmalar yapılmalıdır.

İskenderun, Lazkiye, Biblos, Beyrut, İskenderiye Limanlarından Akdeniz'e açılan gemilerle Marsilya Limanı'nda Okyanusa açılan gemilerle büyük zorluklar içerisinde kıtaya vardılar. Osmanlı'dan gidenlerin büyük çoğunluğunu Gayri Müslimler oluştururken az sayıda da olsa Müslümanlardan da gidenler oldu. Hristiyanlar için din bakımından çok zorluk olmamasına karşın Müslümanlar için zorluklar daha fazla idi. Örneğin Bounes Aries Limanı'nda memurlar gelenlere yeni İspanyolca isimler koyuyorlardı. Din farklılığı nedeniyle Müslümanlar daha hızlı asimile oldular.

Amerika kıtasına haritadan bakıldığında New York'tan başlayarak aşağı doğru Meksika, Brezilya, Arjantin, Uruguay, Şili gibi okyanusa kıyısı olan ülkelerin şehirlerinden girerek bütün kıtaya dağıldılar. Bu ülkelerin liman şehirlerinde göçmenleri kabul eden teşkilatlar kuruldu. ABD'nin New York şehri açıklarında Ellis Adası göçmenlerin ilk geldikleri ve sağlık ve benzeri kontrollerden geçtikleri yerd. Arjantin'nin Bounes Aries Limanı'nda 1911 yılında göçmenlerin ilk günlerini geçirmek üzere büyük bir "Göçmen Oteli" yapıldı. Resmi girişlerin yanı sıra evrakları olmayan çok sayıda göçmen ise ülkelere illegal yollardan giriyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nden daha kolay şartlar ileri sürdükleri için Güney Amerika ülkelerine yoğun göçler oldu.

Gittikleri ülkelerde Osmanlı vatandaşı belgeleri bulundurdukları için Hristiyan, Yahudi, Müslüman olduklarına ya da ırk olarak Ermeni, Arap ya da Türk olduklarına bakılmaksızın El Turko kimliğiyle anıldılar. Bu günde kıtada yaşayan 20 milyondan fazla Osmanlı vatandaşı torunu El Turko olarak çağrılmaktadır. İlk zamanlar negatif bir çağrışım içerse de bu gün yaşayan nesiller için olumlu bütünleştirici bir kimlik olarak El Turko kavramı kullanılmaktadır.

El Turkolar, dilini, kültürünü bilmedikleri bir coğrafya da tarımda çalışmak yerine fazla iletişim gerektirmeyen ve kolay para kazandıran çerçiciliği tercih ettiler. Güney Amerika'ya takas ve veresiye yöntemini göturdüler. Birinci ve ikinci kuşak büyük zorluklar yaşadılar. Gelenlerin bir kısmı ülkelere geri döndü ve 3. 4. Nesil ülkelere adapta oldular ve kendi geçmişlerini merak ederek araştırmaya başladılar. Ekonomik ve sosyal olarak daha iyi konumda toplumun bir parçası oldular. Güney Amerika'da birçok ülkede üst düzey yöneticiler, sporcular,

sanatçılar, işadamları Osmanlı topraklarından göç eden El Turkoların torunları olarak bu kıtada var olmaya devam ediyorlar.

Türkiye uzun yıllar Güney Amerika ile elçilikler dışında fazla ilişki kurmamıştır. Burada yaşayan insanlar ortak tarihi mirası paylaşmak açısından sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkiler açısından önemli potansiyel arz etmektedir.

Belgesel nedeniyle dolaştığımız 5 ülkede de başarılı insanların atalarının doğdukları yerin yanı sıra büyük bir kimliğin ‘‘El Turko’’ parçası olmaktan mutluluk duyduklarına şahit olduk. Yeni nesiller arasında bu ilişkileri sürdürülmesi kıta ve Türkiye arasındaki ekonomik, siyasi ilişkileri de güçlendirecektir.

Bu göç olayına politik bakmak isteyen çevrelere fırsat vermemek açısından bir taraftan devlet kurumlarının diğer taraftan ticari kuruluşların ve gönüllü kuruluşların yakın çalışma zemini için iyi bir ortamın varlığı büyük bir fırsattır.

Türkiye kendi tarihine sahip çıkmak için Osmanlı döneminde göç eden ve beraber yaşadığı topluluklarla bir Osmanlı Milletler Topluluğu oluşturmalıdır.

Kaynakça

İmanquliyeva, A., (2007) *Modern Arap Edebiyatının Usta Kalemleri*, Ç: Reşad İlyasov ve Kıyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul

Karpat, H.K., (2013) *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Ç: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul

Abdurrahman Efendi, B., (2006) *Brezilya'da İlk Müslümanlar*, Ç.: Antepli Mehmet Şerif, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Yazıcı, H. (2002), *Göç Edebiyatı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul

Bali N. R., (2011) *Anadolu'dan Yeni Dünyaya*, İletişim Yayınları, İstanbul

García Márquez, G. (2006) *Kırmızı Pazartesi*, Çeviren: İnci Kut, Can Yayınları, İstanbul.

Mühendis Faik, (2011) *Türk Denizcilerin İlk Amerika Seferi (Seyahatname-i Bahri Muhit)*, Ç: N. Ahmet Özalp, İstanbul, Kitabevi Yayınları

Baycar, K. (2016/1) *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul

Akarlı, Engin Deniz: *Babalar ve Kızları; Bir Dolmabahçe Anısının II. Abdulhamid'de Bıraktığı İzler (1894-1897)*, Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi, Sayı: 9/2012 (İstanbul), s. 117-129.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MHD, 157.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), 6 Mayıs 1866, MHD, 236.

Chaplin C., *The Immigrant*, 1917, ABD

El Turko Belgeseli, (2014), Yedirenk Film Yapım, İstanbul.

<http://www.milliyet.com.tr/titanik-ten-kurtulan-sansli-bingollu-yolcular-gundem-1528497/>
(02.03.2018)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Pedro_Álvares_Cabral (02.03.2018)

https://en.wikipedia.org/.../Palestinian_community_in_Chile (03.03.2018)

<https://www.antoloji.com/geldim-180-siiri/> (Halil Cibran -1883-1931)

<https://www.youtube.com/watch?v=g-tGDxPJUfE>

Ekler

Ek-1: Röportaj Yapılan İsimler

1. Prof. Dr. Ahmet Kavas (Çad Büyükelçisi, Tarihçi)
2. Prof. Dr. Engin Deniz Akarlı (Şehir Üniversitesi Öğretim Üyesi)
3. Doç. Dr. Hamdi Genç (İstanbul Medeniyet Üniversitesi Öğretim Üyesi)
4. Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi)
5. Dr. Guita Hourani (Lübnan Göç Araştırma Merkezi Başkanı, Beyrut/Lübnan)
6. Prof. Dr. Abdulrahim Ebu Hüseyin (Beyrut Amerikan Üniversitesi Tarih Bölüm Bşk.)
7. Doç. Dr. John Tofik Karam (DePaul Öğretim Üyesi, Beyrut/Lübnan)
8. Dr. Malik Sharif (Beyrut Amerikan Üniversitesi Tarih Bölümü)
9. Prof. Dr. Mehmet N. Kutlu (Ankara Üni. Lat. Amerika Çlş. Arş. ve Uyg. Mer. Müd.)
10. Prof. Dr. Jeffrey Lesser (Emory Üni. Tarih Böl. Bşk. Maryland/ABD)
11. Dr. Kazım Baycar (Oxford Üni. Linacre Koleji İktisat Tarihi Bölümü)
12. Prof. Dr. Ricardo H. Elia (Buenos Aires Üni. İslam Kültürü Böl. Bşk. Arjantin)
13. Martin Verlini (Arjantin İç İşleri Bak. Göçmen Dairesi Tarihçisi)
14. Hugo Muojan (Arjantin İçişleri Bak. Göçmen Dairesi Basın Danışmanı)
15. Alberto Jesus Rubio (Arjantin Bak. Göçmen Dairesi Müdürü)
16. Prof. Dr. İdris Bostan (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)
17. Prof. Dr. P. Gabriel Hilu Pinto (Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Direktörü/Brezilya)
18. Roberto Khatlab (Lat. Amerika Kültür Arş. Direktörü, Saint-Esprit Üni. / Lübnan)
19. Pablo Munoz Acosta (Şili Devlet Arşivi Tarihçisi)
20. Prof. Dr. Kemal Cumsile (Şili Üniversitesi Öğretim Üyesi)
21. Antonio Trabulse Kaim (Lübnan Kültür Merkezi Başkanı, Mexico City)

Ek -2 El Turko Belgeseli Yapım-Yönetim Ekibi

Yönetmen: İsmail Kuralay. Genel Koordinatör: İsmihan Yılmaz. Yapımcı: Bilal Arıoğlu, Kemal Çiftçi Görüntü Yönetmeni: Kamil Çatak. Koordinatör: Ömer Tepekıran. Yönetmen Yardımcısı: Merve Gönen. Kurgu: Hakkı Hüseyin Çağlar. Kurgu Asistanı: Sevda Genç Kameraman: Sefa İlbaş, Fikri Bayram Kamera Asistanı: Ahmet Bilal Özcan. Seslendirme: Bora Sivri, Ferda Akbal, Ferda Oğuz, Halit Sarayoglu, Hande Nur Özdemir, Kağan Beşoğlu, Nebahat Kurtali. Arşiv: Yedimage, Gaumont Pathe Archives, Arşiv Sorumlusu: Serdar Balcıoğlu, Şanver Tosun. Danışman: Arş. Gör. Kazım Baycar, Dr. Guita Hourani, Heloisa Abreu Dib Julie. Grafik Animasyon: Ömer Bektaş, Muhammed Şegelih. Metin Yazarı: İsmail Kuralay. Set Amiri: Fatih Cantürk, Merve Başar. Müzik: Gökhan Tamir. Çizimler: Demirhan Kadioğlu. Çeviriler: Kemal Çiftçi, Şeyla Telvi, Melis Olaş, Dilek Karagöz. Mali İşler: Telli Ezik. Catering: Ayşe Bıyıklı. Ekipman Sorumlusu: Sadık Aydın. Arjantin Koordinatörü: Aslı Pelit. Brezilya Koordinatörü: Aslı Pelit, Sebastian Tajan. Şili Koordinatörü: Recep Gani. Lübnan Koordinatörü: Ali Daou. Meksika Koordinatörü: Ali Karakuş

Teşekkürler

Prof. Dr. Abdürrahim Ebu Hüseyin, Heloisa Abreu Dib Julie, Aydın Erbay, Nur Erbay Aydın, Mücahit Oktay, Ali Daou, Oğuz Turan Yayla, İhsan Aktaş, Genar - Araştırma Danışmanlık Eğitim, Golden Vision – Beyrut, Lebanese Emigration Research Center, Arjantin Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivleri, Şili Devlet Arşivleri, Brezilya - Arap Kültür Enstitüsü, Arjantin İslam Merkezi, Lübnan Halil Cibran Müzesi, TC Arjantin Büyükelçiliği, TC Brezilya Büyükelçiliği, TC Meksika Büyükelçiliği, TC Şili Büyükelçiliği, TİKA TRT TÜRK tarafından Yedirenk İletişim Ltd. Şti.'ne yaptırılmıştır.

Migration Poverty and Slavery of Human Being Study in Psychology Perspective

Reza FAHMI* & Prima ASWIRNA*

Abstract

The research aims: (1) Describing a migration of poverty from Indonesian people. (2) Describing a slave of human being. (3) The correlation between migrations of poverty and slavery of human being. The research used mixing methods as an approach. The population of the study was about 128 people. But only 97 people involved in this research. The simple random sampling was using as a technique of sampling. The data collected with psychological scale, data documentation, depth interviewed and Focus Group Discussion. The research found that: firstly, the average of the mean and percentage of migration poverty were categories high. It means that most of Indonesian people who migrate as a worker are coming from lower class society. Secondly, the average mean and percentage of slavery of human being high. It means that most of Indonesia people could not have bargaining power for doing their job. Then, there are correlation between migrant poverty and slavery of human being involved Indonesian worker.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Göç Çalışmaları Programı, Doktora Öğrencisi. pnralcicek@gmail.com

* Senior Lecturer, Universitas Islam Negeri Imam Bonjol Padang West Sumatra – Indonesia
primaaswirna@uinib.ac.id

Introduction

Global labor migration has increased exponentially over the past twenty years. Currently, approximately 90 million migrant workers have provided essential services in domestic work, maintenance, construction, agriculture, engineering, manufacturing and services [1]. Some of these migrant workers leave through official government channels, some of them depart without immigration requirements and work permits (e.g. illegal channels) [2], and some go through status changes due to changing employment conditions or visas. Around the world, private commercial institutions, private intermediaries, and business actors in countries of origin and destination countries do most of the recruitment and deployment of low-paid migrant workers.

Based on 2014 data [3], the number of registered Indonesian migrant workers leaving abroad is 380,688 people. Of these, 83% were women. More than 90% of women migrant workers work in the informal sector as domestic servants, the rest work in plantation and industrial sectors as manual laborers, carers, shopkeepers and restaurants. Then the data of 1997-2004 shows the pattern of migration of Indonesian workers in describe as follows:

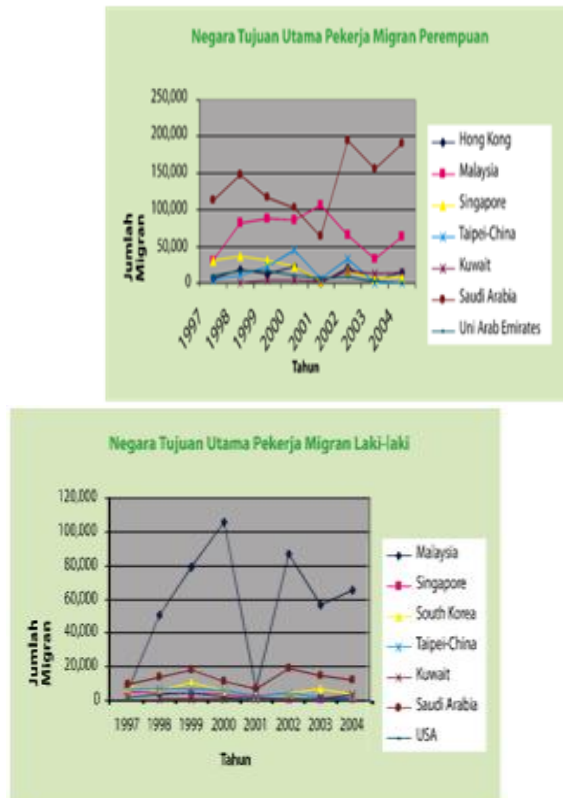

Figure 1.1 : Description of the Spread Pattern of Indonesian Workers by Destination Country

Based on the data in the graph above, it is found that in Malaysia, the number of female migrant workers is less than the number of male migrant workers, while in Saudi Arabia it is the opposite. In 2004, the number of female migrant workers in Malaysia was 49%, and in Saudi Arabia 94% of the total Indonesian migrant workers were recorded. Malaysia is the destination country most selected by illegal migrant workers. Specifically Taiwan's destination country, labor shipments had been stopped by the Taiwan Government in 2003 due to high wage cuts by agents in Taiwan who are partners of PJTKI (Indonesian Workers Services), the high number of female migrants who fled from employers and the rampant use of false data on TKI. (Indonesian Migrant Workers) Shipping to Taiwan reopened in April 2005. While the Middle East destination country was

closed by the Government of Indonesia in March 2004 for 3 months to anticipate the Gulf War, and in March - June 2005 for revamping the placement system.

The data above also shows that Malaysia is a destination country of Indonesian Labor since the 1990s. The selection of Malaysia as a place to migrate, among others: (1) Malaysia and Indonesia have the same emotional integrity based on ethnic (Tribe of the Malay). (2) Likewise in the language aspect, in which Malay is generally used as a social language every day. So the migrant workers feel no difficulty in speaking. (3) Geographical location adjacent.

Literature Review

A migrant worker is still more a highly vulnerable groups and is caught in the vortex of problems that created and continues as a result of poverty, illegal practices related to labor, the dynamics of globalization, and the inability of the government to take action or the presence of corruption in his own country or country of destination, "As well as raising fraudulent practices in the placement process in their home country, including overcharging costs and misleading and misleading information) [4].

Other facts of migrant workers problems from Indonesia in Asian countries (Hong Kong) are as follows:

“When migrant domestic workers arrive in Hong Kong, they continue to be exposed to harassment risks, because local placement agencies (contracted by Indonesian recruitment agencies), and employers also seize documents and restrict their freedom of movement. For example, *Amnesty International* has documented the majority of women who diwawancar i find their documents were taken by the employer or placement agent in Hong Kong and about a third of respondents were not allowed to leave the house. Migrant domestic workers are generally told they will get their documents back after their debts are fully paid. The fees charged by recruitment agencies are generally higher than the

maximum allowed under Indonesian and Hong Kong regulations [5] .

Furthermore, if migrant domestic workers leave their jobs or their contracts are terminated, they generally have to pay recruitment fees from scratch again. As is known that the discourses about Power *Psychological-Social* Indonesia's work will be linked to unequal relations. In the construction of a poor or developing country (Developing Country) and a rich country or a developed country, for example, a strong migration flow from migrant workers from poor countries to rich countries. Where Indonesian Labor is often confronted with unfavorable conditions [6] .

Migration of Indonesian worker generally underpaid. Then, Indonesia has raised concerns over human rights and labor rights are complex, including the treatment of those who are not citizens; equal treatment and without discrimination based on race, ethnicity and gender; the right to work and an adequate standard of living; as well as corporate responsibility for human rights.

These low-wage migrants always face threats such as unpaid wages, unsafe working conditions, inadequate rest periods, inhuman housing conditions, or confiscation of their identity documents by employers [7] . Various cases of violence in the nuances of human bondage have been carried out by the employer from the "rich countries" was against Indonesian migrant workers. The Indonesian Workers are at the crossroads of submitting to cultural agreements to survive with poverty suffered in life in the country or against the current to work abroad in neighboring countries to become; domestic workers, factory workers, laborers in plantations or other harsh labor.

Furthermore, since the global economic restructuring in 1970, we have witnessed a change in the working system of multinational corporations. The multinational companies are moving their production processes to developing countries to get more and cheaper labor. This is where Indonesian Workers become the preferred choice to be employed because of their fingers (nimble fingers), more compliant, small possibility to follow union and low

paid. In addition, at the same time, developing countries which are the objectives of multinational companies as production sites still experience deficits in balance of payments, high inflation, and low economic growth. This underlies these countries ask for financial support from the institution international monetary IMF (International Monetary Fund). The *structural adjustment* program that became a condition of the IMF for the borrowing countries led to an increasingly severe downturn in the 1990s. Even poverty according to Jacqui True [8] it is this poverty that encourages women to take part in earning a living by becoming migrant laborers such as domestic servants.

Along with the development of the era, the profession becomes migrant workers increasingly in demand because of a larger salary compared to working in factories in their own country. In ASEAN Asians, the *Mutual Recognition Agreement* (MRA), the *ASEAN Framework Agreement on Services* (AFAS) and the *ASEAN Agreement on the Movement of Natural Persons* (MNP) only regulate the transfer of skilled labor where migrant workers do not into it. Therefore, this paper will then see more: "Migration of Poverty and Slavery in Religious Behavior of Indonesian Helper in ASEAN Countries " [9] .

The above data provide a clear picture of that, there is a serious problems related to Indonesian migrant workers, especially who are in the ASEAN countries and ASIA as well as other countries around the world. Migrant workers are seen as foolish and helpless slaves and even considered "slave girls". Until they can be overexploited without being able to defend themselves, because of their educational , social and economic backwardness and the difficulty of access to justice from the arbitrary behavior of their employers.

Methodology

This research uses mixing methods approach between quantitative approach and qualitative approach. The first step is to conduct a quantitative study to obtain an overview of the respondents' existence and to obtain information on min or

average deployment. Then test the hypothesis to ensure a relationship between the variables studied.

The next step is to conduct a qualitative study. Where fieldwork took place between January and December 2016. The discussion was followed by in-depth interviews and focus group discussions (FGDs) with 97 returned male and female migrant workers and their families. Nine experts and stakeholders were also interviewed about the structure, operation and effectiveness of specific mechanisms for obtaining justice. Those involved include national and regional government officials, migrant workers, and representatives of civil society organizations from advocacy organizations at the national level to small groups at the local level providing "case handling" assistance to workers. FGD participants (focus group discussions) are: (1) Former migrant workers who have problems during the migration process (or when applying for migration) to the Middle East for work - including before, during or after work abroad - and who have returned since 2009; or (2) Family members of migrant workers who meet the above criteria or who are still abroad at the time of the FGD. (3) Local civil society organizations (CSOs) in district capitals play a central role, including in helping identify appropriate participants and invite them to engage in FGDs. With recommendations from this organization, focus group discussions or FGDs also include family members of migrant workers; in many cases, members of the family have used various mechanisms in Indonesia on behalf of migrant workers overseas, or who have provided assistance to migrant workers after the migrant workers return home.

Results and Discussion

The results of the research include two stages conducted by researchers: (1) Perform Quantitative Analysis. (2) Conducting Qualitative Analysis. Where the full explanation is described below:

Quantitative Analysis

Table 1 Characteristics of Respondents

	The Categories	Frequency	Percentage
	<i>Thee Education level</i>		
1	Junior High School	65	67.01
2	Senior High School	32	32.99
	Sum	97	100
	<i>Ages</i>		
1	13 - 16 years old	49	50.52
2	17 - 21 years old	48	49.48
	Sum	97	100
	<i>Gender</i>		
1	Male	35	36.08
2	Female	62	63.92
	Sum	97	100

Source s: The research reports 2016

Based on the data above obtained the picture that, education owned by respondents generally is Junior High School, i.e. as many as 65 people or equivalent (67.01 %). While respondents who educated High School as many as 32 people or (32.99 %). While the age aspect of respondents are generally still very young, i.e. aged between 13 to 16 years, i.e. as many as 49 people or equivalent (50.52%). When the respondents aged between 17 to 21 years as many as 48 people or equivalent (49.48 %). The next respondent is generally female, which is 62 o rang or equal to (63.92 %). Then the male respondents as many as 35 people or equivalent (36.08%).

Table 2 Min and Average Distribution Category of Socio-Economic Class of Indonesian Workers

The Categories	Frequency	Percentages
Low	70	72.16
High	27	27.84
Sum	97	100

Sources: The research reports, 201 6

Based on the data above obtained the picture that, generally the respondents came from the lower social class as for their number as much as 70 people or equivalent (72.16 %). While respondents who come from high social class as many as 27 people or equivalent (27.84 %). This supports previous studies conducted by various International institutions (Amnesty International) which states that the majority of Indonesian Workers come from low socioeconomic class. With this poverty is still again become one of the important causes of migration behavior conducted by Indonesian migrant workers. However, there are migrant workers who come from high social class. They are a group of skilled or educated workers working in industrial sectors. Where most of them are factory workers from reputable companies from Japan and Korea. They are an educated workforce hoping to make a profit bigger than the salary they might receive, if they fill the labor market in Indonesia. For example: the exchange rate of RM (Malaysian Ringgit) is greater than three times the value (Rp) Indonesian Rupiah.

Table 2 Category Min Distribution and Average from Worker Gained Treatment as Slave or Slave Servant

The Categories	Frequency	Percentages
High	81	83.51
Low	16	16.49
Sum	97	100

Sources: The research reports, 2016

The data above shows that, many Indonesian migrant workers get bad treatment from employers. Where they number as many as 81 people or equivalent (83.51 %). While a small or 16 people or equivalent (16.49 %). Not getting treated as a slave or a slave. Commonly mistreated treatments include: (1) Unpaid salary for months or even years. (2) Physical torture, ranging from beating with bare

hands, blunt objects or even sharp objects. (3) Not getting enough rest time, because generally they work more than 12 hours per day. (4) Not get a chance to worship according to their religion (Islam). There are even some who are forced to worship the statue owned by the employer. (5) They work in the service sector (domestic servants) and female. This is done because of their compulsion. This is also evidence of "Human rights colonization". That is the right to practice religion according to the religion they profess.

Table 3 Poverty Relation and Treatment as Slave or Slave Servant

		Poverty	Treatment as a Slave (Servant of Light)
Poverty	Pearson Correlation	1	.731 ***
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	97	97
Treatment as a Slave (Slave)	Pearson Correlation	.731	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	97	97

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Based on the data above, it is found that there is a positive and significant correlation between poverty owned by Indonesian migrant workers with acceptance of treatment as slave (slave) received by them. It means that poverty has brought them to the misery of living in the overseas or the destination country. Therefore, the role of the Indonesian government as a "migrant labor exporter" country is very important in defending the rights owned by its citizens. Even so the diplomacy that runs generally goes unbalanced. Where Indonesia has not yet had a strong bargaining to fight for the rights of migrant workers. This is more the case for a number of reasons: (1) Indonesian Workers have gained fierce competition from Labor from Bangladesh and India. (2) Indonesian workers are generally not skilled or highly educated. (3) Malaysia wants cheap labor as a state policy to maintain the country's economic

stability. (4) Strict protection of employers from workers, this is due to the status of citizens held by employers. Based on the above facts, migrant worker problems become more complex than not as simple as imagined.

Qualitative Analysis

Indonesian migrant workers have legal rights that come from k Brazilian Constitution, laws, regulations and private commercial agreements with employment agencies and employers, as well as under international law. Rights including special rights to work abroad, treated equally with other employed candidates, are paid at the appropriate standard wage, receive copies of employment contracts, and are not persecuted or exploited. Migrant workers also have the right to receive training and information appropriate to the type of work they will undertake.

In practice, the legal rights of migrant workers provide little protection because most of the rights are difficult (if not impossible) to uphold, rarely identify those responsible for the fulfillment of certain rights, and do not clearly define the obligations of government agencies and labor agencies. These legal rights also do not establish enforcement mechanisms.

For example, Law no. 39 of 2004 does not specify a method that allows a worker to make a complaint if not treated equally, or not receive a prescribed wage, or not receive a copy of the contract. Nor does it provide a mechanism for filing a complaint or obtaining a solution if a government official does not perform the required checks, or if the placement agreement does not include the necessary labor rights.

The rights set forth in the employment agreement include the right to a particular wage, to certain types of work, to holiday leave, and other details of the relationship with employers. The rights set forth in the placement agreement include pledge of placement if the fee has been paid (or the money is refunded), and compensation by the employment agency if the employer does not pay the agreed wage or incompatible with other terms of the placement agreement and the employment agreement. Similarly, placement agreements (which are rarely

accepted by workers to the Middle East, regardless of circumstances) do not include mechanisms to obtain compensation to be paid by employment agencies if the employment agreement is not met. The employment agreement is difficult, if not impossible, to be enforced after migrant workers return to Indonesia.

These migrant workers mostly have only verbal agreements with intermediaries and employment agencies, and various sources of legal rights require responsible actors and effective enforcement mechanisms. The following sections will discuss the current problem-solving mechanisms in Indonesia and the extent to which they are conducted, or the possibility of providing space for the enforcement of those rights.

The above facts show that the importance of legal assistance for migrant workers in all negotiation and mediation processes. There are still few private lawyers or CSO (CSO) attorneys who have been trained in this field, and those interviewed say that it is very difficult for migrant workers to involve private lawyers because rarely among those who can afford legal fees, and the claims they will make are relatively small. In legal aid organizations, such as LBH Jakarta, lawyers may have specialized in labor law or criminal law, but experts say that nothing specifically focuses on migrant labor law. Some respondents expect that new legislation on legal aid, which recognizes the right to access justice, and provides a framework for funding and supervision of legal aid, will help migrant workers

Legal expertise is also a challenge abroad. Embassy staff are reported to have no capacity to take seriously all the cases brought before them - both in terms of time and expertise required. For example, if migrant workers want to take their case outside of informal mediation into the legal process of the country, it is necessary to understand the language, laws and legal culture of the destination country. According to civil society representatives at SATGAS TKI (Task Force of Indonesian Migrant Workers), "the real problem is that the Indonesian embassy has no lawyers who understand labor laws in Malaysia and Singapore and other destination countries for migrants.

In addition, migrant workers often find it difficult to obtain the necessary information and assistance as embassy officials are unfamiliar with Indonesia's main labor migration laws, such as the laws governing migrant workers' insurance. The fact is that letter given the embassy to migrant workers as evidence to file an insurance claim is often inadequate and rejected by the insurance company. In some cases, embassy security officers unfairly exclude undocumented migrant workers despite the fact that the lack of documents owned by migrant workers is the result of persecution, and often these migrant workers most in need of legal assistance. Finally, the role of lawyers is still minimal in obtaining information and training provided to them about relevant legislation in key destination countries, which makes them incapable of providing advice and assistance requested by the families of migrant workers when a migrant worker has problems in overseas.

Conclusion

For the majority of Indonesian migrant workers who berket e rampilan low to Malaysia or other destination countries, access to justice still elusive both abroad and in the country itself. In some areas, migrant workers have rights under Indonesian law and less privileged private contracts, while in other areas more regulation is required. At all stages of the Indonesian labor migration system, greater transparency is necessary. Furthermore , increasing access to justice for Indonesian migrant workers requires a fundamental change in the way that migrant workers see as the rightful holder to file claims under contractual or statutory provisions, not as a case of passive charitable activities or as children who screwed up. All parts of the labor migration system should be involved in this change, starting with the Ministry of Labor and the private sector.

The Government of Indonesia can activate this change by systematically enforcing the law and regulating PPTKIS (Indonesian Government Regulations on Indonesian Workers), insurance parties, intermediaries and other parties who benefit from better labor migration. The Indonesian parliament also needs to reform labor migration legislation by providing stronger protection for migrant

workers. Reforms can also be initiated by providing special rights to migrant workers to access compensation, including those that clearly define the obligations of governments and the private sector to ensure and provide compensation to migrant workers.

Academics can support change by enhancing careful research on the diverse dynamics of Indonesian migrant workers, whether psychologically, socially or legally. Donors can support all of these efforts by supporting civil society advocacy programs, legal aid and litigation on behalf of migrant workers. Donors can also support training for students, lawyers and paralegals, including further research and analysis, and support the development of better information resources for migrant workers about the material and enforcement of their rights and the protection of migrant workers from all forms of violence, the behavior of slavery it receives as a result of poverty in the country of origin.

References

- Amnesty International. 2013. Summary Report on Indonesian Labor Migrant. Great Britain: Amnesty International Publications. www.amnesty.org
- Anich Rudolf, Crush Jonath, Melde Susane, Oucho o John. 2014. *A New Perspective on Human Mobility in the South*. New York London: Springer.
- ASEAN Secretariat. 2003. Declaration of ASEAN Concord II (Bali Concord II). (Online), ([http:// www.asean.org/news](http://www.asean.org/news) accessed January 20, 2018)
- Bassina Farbenblum, Eleanor Taylor-Nicholson, Sarah Paoletti. 2013. Access of Migrant Workers Against Justice in the Country of Origin: A Case Study of Indonesia. New York: Open Society Foundation.
- Chitrawati Buchori and Mia Amalia. 2014. Migrasi, Remittance and Pekerja Migran Perempuan. New York: World Bank.
- Desintha Dwi Asriani and Ezka Amalia. 2014. Traces of Women Migrant Workers in the ASEAN Community 2015. Journal of Social Sciences and Political Science Volume 18, Number 2, November 2014 (147-159) ISSN 1410-4946

[1] Bassina Farbenblum, Eleanor Taylor-Nicholson, Sarah Paoletti. 2013. Access of Migrant Workers to Justice in the Country of Origin: A Case Study of Indonesia. New York: Open Society Foundation.

[2] Approximately 400,000 Indonesians have migrated legally to other countries each year since 1998. It is estimated that the actual numbers are much larger because many migrate illegally and thus are not recorded. (Chitrawati Buchori and Mia Amalia, 2014)

[3] Chitrawati Buchori and Mia Amalia. 2014. Migration, Remittances and Female Migrant Workers. New York: World Bank.

[4] See also, *Amnesty International*. 2011. False Promises: Exploitation of Forced Labor of Nepalese Migrant Workers [False Promise: Forced Labor Exploitation of Nepalese Migrant Workers]. London: Amnesty International; and Human Rights Watch. 2010. Slow Reform: Protection of Migrant Domestic Workers in Asia and the Middle East [Slow Reform: Protection of Domestic Helper in Asia and the Middle East]. New York: *Human Rights Watch*

[5] Amnesty International. 2013. Summary Report on Indonesian Labor Migrant. Great Britain: Amnesty International Publications. www.amnesty.org

[6] The common reasons for migration by Indonesian workers abroad are: (1) Finding better income because income in the village is not fixed and can not meet the needs of life (2) Finding alternative jobs outside the village due to the number and the types of jobs offered abroad are more and more promising. (3) Following in the footsteps of relatives or relatives who have migrated first. (4) Interested by the invitation of mediators (sponsors / brokers) whose major role in the recruitment process. (5) Gain higher prestige if working abroad.

[7] See Auwal, MA "Ending the Exploitation of Migrant Workers in the Gulf", *Fletcher Forum of World Affairs* 34 (Summer): 87-108, at 87-88 .In many cases, migrant workers not only lose the money spent on getting their jobs but also lose their health and dignity as human beings, and in some cases even end up with the loss of

their lives. Often they are unpaid, forced to work, left to live in terrible conditions, deprived of their liberty to move or to change work, and to be physically and sexually abused. "

[8] Desintha Dwi Asriani and Ezka Amalia. 2014. Traces of Female Migrant Workers in ASEAN Societies 2015. Journal of Social Science and Political Science Volume 18, Number 2, November 2014 (147-159) ISSN 1410-4946

[9] ASEAN Secretariat. 2003. Declaration of ASEAN Concord II (Bali Concord II). (Online), ([http: // www.asean.org/news](http://www.asean.org/news) accessed January 20, 2018)

Avustralya’da Türkler ve Türkçe Öğretimi

Mehmet Mehdi İLHAN*

Özet

Türklerin Avustralya’ya ilk göçleri 1901 yılında başlar ve 1967’ye kadar çok az bir artış gösterir. 1966 yılı istatistiklerine göre 2,476’ya ulaşan Türkiye doğumlu kişilerin büyük bir çoğunluğunun Ermenistan, Bulgaristan, Kıbrıs, Mısır, Yunanistan, Irak ve Suriye’den gelen göçmenler olup Avustralya istatistiklerinde Osmanlı topraklarından gelen Türkler olarak kaydedilmişlerdir. Avustralya ile Türkiye arasında 1967’de imzalanan göç antlaşmasını müteakip 1968 ve 1974 yılları arasında Türklerin Avustralya’ya göçleri hızlanır. 1980 yılında da Avustralya’ya Türk öğrenciler de gelmeye başlarlar.

Avustralya’ya göç eden Türklerin buraya yerleşmeye niyetleri yoktur. Yeterince para kazanamadıklarından dolayı da Türkiye’ye dönemeyen ailelerin çocukları Avustralya’da büyür, evlenir ve hayata atılırlar. Bu ilk kuşak ve hatta ilk kuşağın evlatları sıra özlemi çekmenin ötesinde ekonomik, sosyal ve sağlık problemleri ile karşı karşıya kalırlar. Bu durum Avustralya hükümetinin dikkatini çeker. Dil ve kültür farklılığının bilincine varan Avustralya hükümeti 1980 yılında Türk ve Avustralyalı gençlerin kaynaşmalarının yollarını araştırmaları için birkaç kişiyi görevlendirip Türkiye’ye gönderir. Ancak Türk aileler çocuklarının Avustralya’lı gençlerle kaynaşmalarından ve onların terbiyelerini kapmalarından son derece tedirgindirler. Çocukların İngilizce öğrenmeleri kendileri ile çocukları arasında kültür ve dil açısından bir kuşak farkı yaratmaktadır. Bu durum Türkleri birbirilerine kenetlemeye ve belli mahallelerde yoğunlaşmalarına yol açar. Sydney’de Auburn ve Melbourne’de Broadmeadows semptleri bunun en bariz örneklerindendir.

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Australian National University

Bu arada Avustralya’da Türk okullarının açılması ve akabinde Avustralya’nın başkenti Canberra Büyük Elçiliğimizin girişimi ile Avustralya Ulusal Üniversitesi (*Australian National University*) Arap ve İslam Araştırmaları Merkezinin (CAIS) bir birimi olarak Türk Dili ve Kültürü Araştırmaları Bölümünün 2003 yılında faaliyetine başlaması Türk Dili, Kültürü ve Türk Tarihi’ne olan ilgiyi ön plana çıkarmanın yanı sıra bu ailelerin tedirginliklerinin giderilmesine yönelik bir girişimdir.

Avrupa ve Amerika üniversitelerinde Türkoloji bölümlerinin kurulmaları ve gelişmeleri Türklere ve Türk Tarihine olan ilginin bir neticesidir. Avustralya'da ise Türkoloji'den ziyade Türkçe'ye verilen önem bu ülkede yaşayan Türklerin problemlerine çare aramanın bir neticesi olup Türklere ve Türk Tarihine olan ilgi ikinci plana itilmiştir. Ancak Avustralya Ulusal Üniversitesi (ANU, Australian National University) bünyesinde başlatılan Türk Dili, Kültürü ve Tarihi Araştırmaları, Türkoloji ve Türk Tarihi'ne olan ilgiyi zaman içinde ön plana çıkarmaya yöneliktir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 75. yılında Türkoloji kongresinin onuncusu İstanbul'da yapıldı. Bu kongrede Tarih Profesörü Halil İnalcık ve Sanat Tarihi Profesörü Oktay Aslanapa'ya plaketler verildi. Dolayısıyla Türkolojinin sınırını çizmek zordur. Görülen şu ki Türk Dili, Kültürü ve Tarihi ve bunlara müteallik her konu Türkolojinin kapsamına girer. Türkoloji Dünya'nın ileri gelen birçok üniversitelerinde "Oriental" denilen Şarkiyat Araştırmalarının bir ünitesidir. Maalesef bu çerçevede Türkoloji bir birim olmanın ötesine gidememiştir.

Osmanlı Devleti'nin hemen hemen beş yüz yıl Orta Doğuya hâkim olmasına rağmen ilgi odağı Türkçe değil Arapça olmuştur. Bunun ilk sebebi İslamı cephe alan ama aslında arka planda ekonomik nedenler yatan Haçlı seferleri, ikinci nedeni Orta Doğunun doğal kaynakları olmuştur. Bir diğer neden de Arapça'nın Yunan Kültürünü tercüme yoluyla Avrupa'ya aktarmış olmasıdır. Aslında bu iki nedenin ve kısmen de olsa üçüncü nedenin Türkçe'nin de arkasında yatmış olmasına rağmen gerek Avrupa'da gerekse Amerika'da Türkçe'ye olan rağbet gecikmeli olmuştur. Asya ülkelerinde ise gerek Arapça'ya gerekse Türkçe'ye olan rağbet bu ülkelerin Avrupa ve Amerika ile ekonomik ve politik bir rakabete girmelerinin akabinden gelmiştir. Fakat maalesef bu ülkelerde de Türkoloji bir veya iki üniversitenin haricinde Şarkiyat Araştırmalarının bir birimi olmanın ötesine gidememiştir.

İngiltere'de Londra (London School of Oriental and African Studies), Oxford, Cambridge ve Manchester; Avrupa'da Sorbonne ve Leiden; Amerikada'da Chicago, California ve Florida uluslararası üne sahip Türkoloji birimlerini barındıran üniversitelerdir. Ayrıca dünyanın birçok ülkelerinde en azından bir üniversitede Türkçe dersleri okutulmaktadır. 2003 yılında 60. yaşına giren Moskova Üniversitesi, Asya ve Afrika araştırmalarının bir bölümü olan Turkik Filolojisi yarım asırdan fazla

bir zamandan beri bilhassa Türk lehçelerine katkısı olan ilim adamları yetiştirerek büyük bir açığı doldurmuştur. Mamafih Moskova Üniversitesi Türkoloji Bölümü 1970 ve 1980’lerde bir gerileme kaydetmiş, ancak daha sonra Rusya’nın Balkan ülkeleri ve Türkiye cumhuriyetleri ile olan sıkı ilişkisinden dolayı hem Türkçe’ye hem de Türk lehçelerine yeniden önem vermeye başlamıştır.

Avrupa, Amerika ve Avustralya’ya Türklerin göç etmeleri, Türkiye cumhuriyetlerinin Rusya’dan ayrılıp bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve dolayısıyla bu cumhuriyetlere Türkiye’nin ve diğer ülkelerin ilgilerini arttırmaları dünyada ve bilhassa Asya ülkelerinde Türkoloji ve Türk araştırmalarına olan ilgiyi de son zamanlarda arttırmıştır. Bu bağlamda Tayvan’da (Taiwan, Republic of China) Ulusal (National) Chengchi Üniversitesinde Türkoloji birimi Şarkiyat Dil ve Kùltürleri içinde Ağustos 2000 yılında faaliyetine başlamıştır. Avustralya’da ise Türkoloji birimi çok daha yenidir. Her ne kadar Melbourne Üniversitesinde daha önce Türkçe dersleri seçmeli bir ders olarak okutulmuşsa da bir birim olma niteliğini kazanamadan kısa bir zaman sonra kapatılmıştır.

Avustralya’nın başkenti Canberra Büyük Elçiliğimizizin girişimiyle Avustralya Ulusal Üniversitesinin (*Australian National University*) daha önce adı Orta Doğu ve Orta Asya olan Arap ve İslam Araştırmaları Merkezinin bir birimi olarak Türk Dili ve Kùltürü şubat sonu 2003 yılında faaliyetine başlamıştır. Bu birim içinde şimdiye kadar İlk “A” ve “B”, Orta “A” ve “B” dört döneme yayılmış Türkçe dersleri, Türk Tarihi: Osmanlı Devletinden Modern Türkiye’ye ve Modern Türkiye: Tarih, Kùltür ve Bölgesel İlişkiler adlı birer dönemlik iki de tarih derslerinin programları hazırlanmış ve Fakülte kurulundan geçmiştir. Gerekli kaynaklar bir araya getirilerek İleri Türkçe “A” ve “B” dersleri de hazırlanarak iki yıl aralıksız okutulmuştur.. Talep olduğu takdirde Osmanlıca derslerinin de hazırlanıp müfredat programının içine alınması mümkündür. Türk Dili, Kùltürü ve Tarihi sadece lisans öğrencilerine değil aynı zamanda diploma, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine de açıktır. Merkezin son girişimlerinden biri de İktisat ve Ticaret Fakültesi (*Faculty of Economics and Commerce*) iş birliği ile Uluslararası İşletmecilik-Orta Doğu (*Bachelor of International Business*) adı altında yeni bir lisans programını 2006 yılında başlatmak üzere karar almak olmuştur. Bu program çerçevesinde Arapça ve Farsça’nın yanı sıra adı geçen Türkçe ve Tarih dersleri de okutulmuştur.

Maalesef Şarkiyat Araştırmaları Avustralya'da son derece zayıftır. Avustralya Ulusal Üniversitesinin haricinde Arapça ve İslam Tarihi dersleri sadece Melbourne ve Sydney üniversitelerinde okutulmaktadır. Ancak Queensland Üniversitesi Tarih ve Dinler Tarihi hocalarından ikisinin ihtisas alanları İslam Tarihi ve Orta Doğu Araştırmaları üzerinedir. Diğer taraftan La Trobe (Melbourne) Üniversitesinde sadece bir öğretim üyesi Emperyal Rusya ve Osmanlı Tarihi dersi çerçevesinde Osmanlı Tarihine ilgi duymaktadır. Dolayısıyla Şarkiyat Araştırmaları konusundaki açığı Türkoloji Araştırmalarına Türklerin çoğunluğunun yaşadığı Melbourne ve Sydney'den öğrenci celp etmek suretiyle gidermek mümkündür. Bunun ilk hedefi Melbourne ve Sydney'de birer üniversiteyle anlaşılıp Türkçe derslerini “görsel-ileti” kanalıyla vermek olabilir. Bu doğrultuda girişimde bulunulmuş ancak bir netice alınamamıştır.

Türkçe'ye talebin nereden ve ne zaman geleceğini kestirmek bu aşamada oldukça zordur. Ancak Türklerin Avustralya'ya göçleri, göçü müteakib ortaya çıkan sorunlar ve bu sorunların giderilmesi için gerek Avustralya Hükümetinin gerekse Türk topluluklarının girişimleri gözden geçirildiğinde bir varsayımda bulunmak mümkün olabilir. Bunun için de Türk toplumunu Avustralya'nın göç politikası çerçevesinde tanımak ve bilmek gerekir. Avustralya'nın göç politikası tarihi gözden geçirildiğinde Türklerin göç programı içine alınan en son milletlerden biri olduğu göze çarpar.

İngilizlerin 1778 yılında Avustralya'ya ayak basmadan önce kıtada sadece 300,000 civarında Aborijinelerin yaşadığı tahmin edilmekte veya söylenmektedir. 1778 yılından bu yana göçmen akınına uğrayan Avustralya'nın nüfusu 1988 yılı sayımına göre 16,000,000 civarında idi (İçduygu, s. 53). Avustralya'nın nüfusu bu gün 25 milyon civarındadır.

Avustralya'ya göç ve yerleşimi dört safhaya ayırabiliriz: 1) 1778'den 1850'ye kadar suçluların hapisaneye konulma yerine Avustralya'ya sürgün edilmeleriyle oluşan mahkum çiftliklerinden müstemleke toplumuna (*society*) geçiş dönemi; 2) 1850'lerde altın madenlerine akın ve hemen akbinden yurtdışı-doğumlu bir toplumdan çoğunluğu mahalli doğumlu bir topluma geçiş dönemi; 3) 1890'dan 1945'e kadar Beyaz Avustralya politikasını gerçekleştirmek için kontrollü beyaz

göçmen alımı; ve 4) İkinci Dünya Savaşını müteakıb etnik çeşitliliğe ve asimilasyondan hali çok kültürlülüğe dayalı bir topluma geçiş dönemi.

Avustralya'nın tarih süreci içerisinde, göç politikasını anlamak bu ülkeye göç eden Türklerin konumunu kavramak açısından da önemlidir. Zira bir topluma entegre olmak, o toplumun geçmişten gelen kültür değerlerine de entegre olmak manasına gelir. Hapishane mahkumlarının sürgün edildikleri Avustralya'da geçirdikleri evreler ile Türklerin göç etmelerinin geçirdiği safhaların örtüşüp örtüşemeyeceği düşünülmeye değer bir konudur.

Türklerin Avustralya'ya göçleri 1901 yılına kadar (200 kişi civarında) gerilere gider. 1901'den 1967'ye kadar Türklerin Avustralya'ya göçlerinde çok az bir miktarda artış olur. Avustralya ile Türkiye arasında 5 Ekim 1967'de imzalanan göç antlaşmasını müteakip 1968 ve 1974 yılları arasında Türklerin Avustralya'ya göçleri hızlanır. 1974 yılından sonra bu göç dalgası yavaşlar ve yerini ailelerin birleşmesine (*family reunion*) bırakır. 1980 yılında da Avustralya'ya Türk öğrenciler gelmeye başlarlar.

Tablo 1: Avustralya'da Türk Nüfusu (1901-1991)

(Kaynak: C. Inglis, v.d. *Making Something of Myself*, Canberra 1992, s. 1; C. Young, *The Turkish and Yugoslav Press*, Canberra 1985, s. 27)

Yıl	Nüfus
1901	200
1911	322
1921	185
1933	281
1947	252
1954	1036
1961	1544
1966	2476

1971	11589
1976	19355
1981	24315
1986	24529
1991	38001*

1960'lı ve 1970'li yıllarda Avustralya'ya göç edenlerin buraya yerleşmeye pek niyetleri yoktur. Ancak zaman içinde yeterince para kazanamadıklarından dolayı Türkiye'ye dönemeyen ailelerin çocukları büyür, evlenir ve hayata atılırlar. Aile bağları geriye dönmek istemeyen evlatların ebeveynlerini ister istemez Avustralya'da yerleşmeye zorlar (İçduygu 1990, s. vi-vii). Dolayısıyla Avustralya'ya gelen ilk kuşak bir geçiş devresi yaşar (*transitional period*). Daha doğrusu sosyal, ekonomik ve kültürel şoka uğramanın ötesinde gelişen toplumdan gelişmiş topluma geçiş evresi yaşarlar.

İlk kuşak ve hatta ilk kuşağın evlatları olan ikinci kuşak 1980'lere kadar sıla özlemi çekmenin ötesinde ekonomik, sosyal ve sağlık problemleri ile karşı karşıyadırlar. 1975 yılında Türkler üzerine yapılan birkaç araştırma [D. Cox, "Turks in Australia", *Commission of Inquiry into Poverty, Welfare of Migrants*, AGPS: Canberra 1975, s. 70-77; M. Refet, "Turkey", *Clearing House on Migration Issues Reprints, No. 11*, Richmond: Victoria tarihsiz; EMC (Ecumenical Migration Center), *Turkish Community Development Project 1974-75*, Richmond: Victoria (mimerograph) 1975] ancak 1980 yılında gerçek anlamda Avustralya hükümetinin dikkatini çeker. Dil ve kültür farklılığının bilincine varan Avustralya hükümeti 1980 yılında konuyu araştırmak üzere bir veya birkaç kişiyi görevlendirip Türkiye'ye gönderir. Avustralya hükümetinin peşinde olduğu Türk ve Avustralyalı gençlerin kaynaşmasıdır.

* Bu 1991 yılı rakamı 5 yaşının üzerinde olan Türkleri kapsamaktadır. Bunların 21,234'ü Victoria (Melbourne) eyaletinde, 15,032'si New South Wales eyaletinde (Sydney) ve geri kalanlar da diğer eyaletlerde yaşıyorlardı. Türk nüfusu en az olan yerlerden biri, halen olduğu gibi, 93 kişi ile Avustralya'nın başkenti Canberra idi. Bk. Başarın & Başarın 1993, s. 6.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1967 öncesi Avustralya'ya kabul edilen Türklerin sayıları yok denecek kadar az olmanın yanı sıra Türkiye doğumlu olan bu göçmenlerin çoğu Türkçe konuşan ama etnik kökeni Ermeni, Asuri, Rum ve Yahudilerden oluşmaktadır. 1966 yılı istatistiklerine göre 2,476'ya ulaşan Türkiye doğumlu kişilerin büyük bir çoğunluğunun gayri Müslim olmaları bunun en iyi delilidir (İçduygu, s. 73). Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun bir parçasını oluşturan Ermenistan, Bulgaristan, Kıbrıs, Mısır, Yunanistan, Irak, Suriye ve Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin sehven Türk kabul edilmeleri 1966 yılı ve öncesi istatistiklere yansımış olabilir (İçduygu 1990, s. 77).

Tablo 2 : Türkiye doğumluların dinlerine göre Avustralya'da ki nüfus dağılımları

(1986 istatistikleri. İçduygu 1990, s. 77'den naklen Avustralya İstatistik Bürosu 1986 mikrofisi)

Din	Nüfus	%
Hıristiyan	4,029	16.4
Yahudi	81	0.3
Müslüman	18,706	76.3
Diğer	843	3.4
Belirtmeyen	870	3.5
TOPLAM	24,529	99.9

Tablo 3: Türkiye doğumluların etnik kökenlerine göre Avustralya'da ki nüfus dağılımları

(1986 istatistikleri. İçduygu 1990, s. 80'den naklen Avustralya İstatistik Bürosu 1986 mikrofışı)

Etnik köken	Nüfus	%
Ermeni	1,402	5.7
Asuri	214	0.9
Avustralyalı	30	0.1
Rum	1,492	6.1
Kürt	118	0.5
Türk	19,914	81.2
Diğer	1,359	5.5
TOPLAM	24.529	100.0

Değişik dini ve etnik gruplardan oluşan ve Avustralyalılar ile iç içe yaşayan bu Türk nüfusu aynı zamanda sosyal problemlerle de karşı karşıya kalmaktadırlar. Türk aileler çocuklarının Avustralyalı gençlerle kaynaşmalarından ve onların terbiyelerini kapmalarından son derece tedirgin durumdadır (İçduygu 1990, s. 276). Bilhassa son zamanlarda Türkiye'de ki dini ve milliyetçi akımlara paralel olarak Avustralya'da yaşayan Türklerin de bu konuda hassasiyet kesbetmeleri bu endişeyi daha da arttırmıştır. Bu konuda bilhassa kız çocukları üzerinde son derece titiz davranmaktadırlar. Çocukların hızlı bir şekilde İngilizce öğrenmeleri kendileri ile çocukları arasında kültür ve dil açısından bir kuşak farkı yaratmaktadır (İçduygu 1990, s. 281-284). Bu durum Türkleri birbirilerine kenetlemeye ve zaman içinde belli mahallelerde yoğunlaşmalarına yol açmıştır. Sydney'de Auburn ve Melbourne'de Broadmeadows semptleri bunun en bariz örneklerindendir (bk. Tablo 4).

Tablo 4: NSW (Sydney) ve Victoria (Melbourne)’da Türk nüfusunun en yüksek olduğu yerler (1986 sayımı)

(Kaynak: C. Inglis, v.d. *Making Something of Myself*, Canberra 1992, s. 26-27)

NSW	Türk Nüfusu	Toplam Bölge Nüfusunun %	Toplam Türk Nüfusunun %
Auburn	2260	% 4.8	% 21.4
Fairfield	817	% 0.5	% 7.8
Marrickville	769	% 0.9	% 7.3
Blacktown	750	% 0.4	% 7.1
Wollongong	718	% 0.4	% 6.8
Botany	558	% 1.6	% 5.3
Paramatta	525	% 0.4	% 5.0

Victoria	Türk Nüfusu	Toplam Bölge Nüfusunun %	Toplam Türk Nüfusunun %
Broadmeadows	2855	% 2.8	% 22.9
Coburg	934	% 1.8	% 7.5
Brunswick	933	% 2.3	% 7.5
Melbourne	884	% 1.5	% 7.1
Springvale	586	% 0.7	% 4.7
Moorabin	570	% 0.6	% 4.6
Whittlesea	515	% 0.7	% 4.1

Diğer taraftan Avustralya’da yaşayan Türklerin ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmaları aileleri sosyal açıdan etkilemenin yanı sıra çocukları ile bağlarının

kopmasına da sebep olmaktadır. Avustralya'ya ulaştıkları günden itibaren ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalan Türklerin bu sıkıntısı hala birçoğu için devam etmektedir. Ekonomik sıkıntı içinde olan ailelerin çocukları aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla istemedikleri işlerde çalışmaktadırlar. Çocukların bir kısmı da ailelerine yük olmamak için Sosyal Yardım kuruluşundan işsizlik parası alıp ayrı yaşamakta veya aileden uzak bir yerde iş bulup aileleri ile olan bağlarını koparmaktadırlar. Bu durum Avustralya nüfus istatistiklerine Türk ailelerinin ekonomik açıdan olduğundan daha çok daha iyi bir konumda olmaları şeklinde yansımaktadır. Nitekim 1986 yılı istatistiklerine göre Avustralya dışında doğan Türk ailelerinin gelirleri Avustralya stadardının altında olduğu halde Avustralya'da doğan Türk ailelerinin gelirleri ortalama Türk aileleri standardının çok daha üstündedir (Inglis 1992, s. 32). Şüphesiz bunda eğitim düzeyinin de rolü büyüktür.

Avustralya'ya göç eden Türklerin eğitim düzeyi sadece Avustralya standartlarının değil aynı zamanda Türkiye standardının da çok daha altındadır. 1986 istatistiklerine göre Türk annelerinin üçte ikisi (%66) ve babalarının yarısı (%49) ilk okul ötesinde hiç eğitim görmedikleri gibi, bunların arassında hiç okula gitmeyenler de vardır. Türk annelerinin %27'si ve babalarının %31'i ortaokulu ve keza annelerinin %4'ü ve babalarının %11'i üniversite eğitimi görmüşlerdir (Inglis 1992, s. 37).

Bu düşük eğitim düzeyi Türklerin sosyal hayatına ve Avustralya toplumuna adapte olamalarına menfi yönden yansımaktadır. Eğitim düzeyleri standartların çok altında olan ve kırsal kesimden gelen Türk göçmenlerin çoğu Avustralya'da kendilerine tanınan imkanlardan ya tamamen habersiz veya nasıl yararlanacaklarını bilmemektedirler. İlk kuşak kendilerine tanınan imkanlardan bazılarını on veya onbeş yıl sonra ancak öğrenebilmişlerdir. Devletin bu problemin üstesinden gelebilmek için iki dil bilen görevlilere ve işçilere ihtiyacı vardır. Dolayısıyla devlet daireleri ve bazı özel kuruluşlar İngilizce bimeyen Türk ve diğer göçmen çalışanlarına ve hizmet verdiklerine yardımcı olmak üzere iki dil bilen personel çalıştırmaktadırlar (*Information Victoria*, s. 222).

Türklerin eğitim düzeylerinin düşük olması İngilizce öğrenmelerine de yansımaktadır. Diğer milletlere nazarn Türklerin İngilizce dinleme ve anlama oranları maalesef daha düşüktür. Bu oran Türklerde %40 iyi ve %47 çok iyi iken Hırvatlarda

%61 iyi ve %67 çok iyi ve Sırlarda ise %50 iyi ve %62 çok iyidir. Türklerin İngilizce konuşma oranları ise daha da düşüktür. Türklerde %32 iyi ve %34 çok iyi olan İngilizce konuşma oranı Hırvatlarda %58 iyi ve %54 çok iyi ve Sırlarda ise %46 iyi ve %46 çok iyidir. Türklerin İngilizce okuma ve anlama oranı ise en düşük seviyedir, %30 iyi ve %32 çok iyi; bu oran Hırvatlarda %53 iyi ve %63 çok iyi ve Sırlarda %39 iyi ve %45 çok iyidir (Young 1985, s. 81).

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Türklerin ve bazı diğer göçmenlerin sadece eğitim düzeylerinin değil aynı zamanda İngilizce düzeylerinin yetersiz olması Avustralya hükümetinin bunlara yeterince hizmet vermesini engellemektedir. Değişken bir eğitim ve dil düzeyine sahip göçmen toplumuyla karşı karşıya kalan Avustralya hükümeti bu engeli aşmak için broşör, gazete, radyo, televizyon ve benzeri iletişim araçlarından yararlanmak suretiyle İngilizce ve diğer dillerde yayınlar yapmaktadır. Böylece bilenin bilmeyene, okuyanın okumayana, anlayanın anlamayana, iki dil bilen sadece bir dil bilene yardımcı olmasını sağlamaktadır. Son yıllarda Avustralya'ya kabul edilen göçmenlerden İngilizce dil düzeyi yeterli olmayan veya hiç bilmeyenlere 510 saat İngilizce ders alma zorunluluğu getirilmiştir. Türkler ve diğer göçmenler aynı zamanda bu derslerde kendilerine tanınan ve verilen hak ve hizmetler konusunda bilgilendirilmektedirler (*Information Victoria*, s. 227).

Avustralya hükümetinin göçmenler konusunda karşı karşıya kaldığı en büyük problemlerden biri de dil ve kültür mozayikini dengelemektir. Hükümet göçmenlerin İngilizceyi öğrenmelerini ve topluma ayak uydurmalarını arzu ettiği kadar kendi dillerini ve kültürlerini unutmamalarını sağlamak için de gayret sarfetmektedir. Bunun için göçmen çocuklarının dengeli bir şekilde eğitim görmeleri oldukça önemlidir. Diğer taraftan göçmenler de kendi dil ve kültürlerini unutmamak için çaba sarfetmektedirler. Bu doğrultuda Türk göçmenlerin baş vurdukları en etkin yollardan biri gazete, radyo ve televizyon başta olmak üzere medya araçları olmuştur.

Avustralya'da Türklerin çıkardıkları önemli gazeteler arasında Turkish Report, Güneş, Dünya, Yeni Vatan ve Zaman (Avustralya) gibi birkaçını sayabiliriz. Ayrıca birçok Türk kuruluşları ve toplulukları üç veya dört ayda bir ve bazen de yılda bir bültenler yayınlamaktadırlar. Örneğin Batı Trakya Topluluğunun yayınladığı 'Elele' dergisi bu toplumun Avustralya'da ki faaliyetleri hakkında bilgi içermektedir

(*Information Victoria*, s. 218). Sayıları 100'ün üzerinde olan (Şimşir 1997) bu gazete ve dergilerin yeterince büyük bir okuyucu kitlesi mevcuttur.

Yapılan araştırmalara göre 1985 yılı öncesi Avustralya'da çıkan gazetelerden Tercüman'ın %63, Kaynak'ın %33 ve Güneş'in de %36 civarında bir okuyucusu bulunmaktaydı (Young 1985, s. 9). Profesyonel bir kadrosu olan Tercüman, 1985 yılı öncesi, en fazla okunan gazete idi. Ancak Avustralya'da olan bitenlere yeterince yer vermeyen Tercüman'ın eksikliğini Güneş gazetesi gidermekte idi (Young 1985, s. 11). Bugün ise durum eskiye nazaran çok daha ileri düzeydedir. Geniş bir okuyucu kitlesi olan Dünya ve Yeni Vatan gibi gazeteler gerek Türkiye'den gerekse Avustralya'dan kapsamlı haberler vermenin yanı sıra Türkiye'de çıkan gazeteler ile eş değerde bir içeriğe sahiptirler. Türkiye, Avustralya ve Dünyadan haber veren bu gazeteler ekonomi, spor, kültür ve sanat, sağlık, yemek, kadın ve çocuk ve Türkçe bilmeyen veya okumada zorlanan gençler için bilhassa iç ve dış haberleri kapsayan İngilizce sayfeleri içermektedirler. Bu gazetelerde ayrıca birçok köşe yazıları da yer almaktadır.

Radio ve televizyonu Türklerin dil ve kültürlerini idame ettirmeleri için en etkin araçlar arasında sayabiliriz. Avustralya'nın belli başlı mahalli ve ulusal radyolarından haftanın veya günün belli saatlerinde Türkçe yayınlar yapılmaktadır. Sadece Viktorya eyaletinde (Melbourne) onüç istasyon (ZMM, 3AB, 3BM, 3XX, SBS, 3CR, 3ZZZ, 3MDR, 3RIM, 3RPP, 3SER, 3GCR) çeşitli zamanlarda Türkçe yayın yapmaktadır. Uydudan TRT Int izlenebildiği gibi birçok etnik gruplara uydudan 70 civarında televizyon kanallarını ulaştıran TARBS 'Vizyon' adı altında derleme bir kanalın yanı sıra Türk izleyicilerine ayda 63 Avustralya doları karşılığında ATV, TGRT, TRT Int ve Kanal D kanallarını ulaştırmaktadır. Ayrıca gece yarısından sonra SHOW TGRT kanalından ve LIG de 'Vizyon' kanalından yayına girmektedir. Türkler ayrıca sıra hasretini CD, DVD ve Video kasetleriyle gidermektedirler. İnternetin hayatımıza girmesiyle televizyon veya bilgisayar üzerinden hemen hemen Türkiye'de yayın yapan televizyonlarına ulaşmak artık mümkün hale gelmiştir.

Sadece Türklerin değil aynı zamanda diğer göçmenlerin de ana dillerini ve kültürlerini idame ettirmeleri için gazete, radyo ve televizyon gibi yayın organlarını kullanmalarını kolaylaştıran ve teşvik eden Avustralya hükümeti gerek Türk gerekse

diğer göçmenlerin ana dillerini devlet okullarında da pekiştirmelerine olanak sağlamaktadır. 1975 yılında Avustralya’da 67 ilk okulda ortalama 20 Türk öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrencilerden çok azı okullarda Türkçe öğreniyorlardı. Viktorya Eyaleti bunların arasında en iyi olanıydı. Milli Eğitim’in (Department of Education) raporuna göre okullarda Türkçe eğitimi için sadece birkaç ders kitabı bulunabiliyordu. Raporun devamında bir şeyler yapılmadığı takdirde çok yakın zamanda Türklerin kendi dillerini öğrenemeyecekleri endişesi dile getirilmektedir (Australia, Department of Education 1977, s. 33). Ayrıca Türkçe öğretmenlerine ihtiyaç duyulan bu okullarda Türkçe öğretebilen sadece 10 öğretmen bulunduğu ifade edilmektedir. Bu öğretmenlerden 9’u Viktorya eyaletinde (Melbourne ve civarı) 1’i de New South Wales eyaletinde ki (Sydney ve civarı) okullarda görev yapmaktaydılar (Young 1980, s. 43-45).

Türk hükümeti de Türk öğrencilere yardımcı olmak üzere üç ilk okul öğretmeni göndermiştir. Diğer taraftan Türk çocuklarına Türkçeyi öğretmek ve diğer konularda yardımcı olmak üzere 15-20 civarında hafta sonu Türk okulları açılmıştır. Hafta sonu okullarını Türk ebeveynleri veya Türk cemiyetleri sevk ve idare etmektedirler. Amaç çocuklarının Türkçeyi ve Türk kültürünü unutmamaları ve en iyi şekilde öğrenmeleridir (Young 1980, s. 96-97). Bu okullara yardımcı olmak amacıyla Mahalli Eğitim merkezleri koleksiyonları arasında Türkçe öğretmenlerine yönelik yardımcı kitaplar bulundurmaktadırlar (Young 1980, s. 97).

Tahminlere göre Melbourne’de 60,000 ve Sydney’de de 40,000 civarında Türk yaşamaktadır. Bu iki mega-kentde ve Wollongon ile Minjura’da Avustralya Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylı Türklerin açtığı özel okullar bulunmaktadır. Bunların haricinde Melbourne’de ve Sydney’de cumartesi günleri Türkçe eğitim veren Türk cemiyetlerine ait okullar mevcuttur. Hafta içi eğitim yapan Türk okullarında Türkçe yabancı dil statüsünde *Kindergarten*’dan onikinci sınıfa kadar okutulmaktadır. Türkçenin dışında ki dersler ise İngilizce olarak okutulmaktadırlar. Türk Tarihi ve Coğrafyası hakkında bilgiler Türkçe dersi içerisinde işlenmektedirler. Türkçe dersi *Kindergarten*’dan onuncu sınıfa kadar zorunlu onbirinci ve onikinci sınıflarda seçmeli olup Üniversiteye girmede notlarını yükseltmek isteyen her kese açıktır. Türkçe derslerinde gerektiğinde gazete, dergi ve kitaplardan fotokopi yapmak

suretiyle faydalınılmaktadır. Bazı okullar da kendileri öğrencilerine yönelik kitap derlemektedirler.

Türkçe, Viktorya (Melbourne) okullarında okutulan dillerden ilk onu arasında yer almakta ve birçok bölgelerde hafta içi ve hafta sonu okullarda okutulmaktadır. Her yıl 300'ün üzerinde öğrenci üniversiteye girmede puanlarını yükseltebilmek için 11'nci ve 12'nci sınıflarda seçtikleri derslerin arasına Türkçeyi de almaktadırlar. Öğrencilerin karnelerinde ulaşılmış oldukları düzeyler ve dilin hangi bölümlerine (konuşma, dinleme, okuma ve yazma) ulaşılmış oldukları yıllarına göre belirtilmektedir (*Turkish Teachers Association of Victoria*).

Melbourne'de Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde ki okullarda Türk öğrencilerin diğer göçmenlere göre oranlarının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran (1979) istatistiklerine göre ilk okullarda %50'ye yakın veya üzerinde, liselerde (*high school*) %10 ve Teknik okullarda %20 civarındadır (Young 1980, s. 94; bk. Tablo 5).

Tablo 5: 1979 sayımına göre Melbourne'de ki okullarda Türk öğrencilerinin oranı.

(Kaynak: Etnik Eğitim Hizmetleri, Viktorya Eğitim Bölümü)

Okul	Türk öğrencilerinin diğer göçmen öğrencilere oranı (%)	Türk öğrencilerinin sayısı
İLK OKUL		
Ardeer, Sunshine	7.5	33
Brunswick - 1	13.0	80
Kuzey Brunswick	10.8	69
Kuzey-batı Brunswick	5.8	10
Brunswick- 2	7.0	23
Coburg	11.9	47
Collingwood	43.3	23

Collingwood Eğitim Merkezi	40.2	169 d.e. [†]
Debney Meadows (Flemington)	69.5	194 d.e.
Fitzroy	16.8	56
Moreland	21.2	146
Kuzey Melbourne	56.9	86 d.e.
Port Melbourne	12.3	43 d.e.
Batı Richmond	43.2	169 d.e.
Güney Melbourne	27.5	40 d.e.
Sunshine	15.7	21
LİSE		
Braybrook	8.1	18
Doğu Brunswick	9.2	43
Collingwood Eğitim Merkezi	10.0	38 d.e.
Debney Park (Flemington)	10.3	25 d.e.
Footscray Girls	10.3	30
Moreland	7.8	
TEKNİK OKUL		
Brunswick	19.0	46
Collingwood	16.8	31 d.e.
Footscray	8.2	21
Richmond	21.2	34 d.e.
Güney Melbourne	16.6	12

Türk çocuklarının gittiği okullar maalesef sınıflarda öğrenci sayısı kabarık olanlardır. Ayrıca bu okulların çok kültürlülüğün getirdiği problemleri çözüme ulaştıracak öğretmenlerden yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Bu okullarda araç gerecin azlığından yakınan Türk çocuklarının ebeveyn ve velileri okulların akademik standardı yakalayamadıklarını, disiplinin yetersiz olduğunu, yeterince ödev

[†] d.v. (devlet evi) Türk ailelerinin çoğunluğunun devlet evlerinde yaşadıklarını göstermektedir.

verilmediğini, dil engelini, yabancılara yönelik İngilizcenin ve Türkçe derslerinin yetersizliğini vurgulamaktadırlar (Young 1980, s. 96).

Türk ebeveynler bilhassa Türk çocuklarının Avustralya okullarında serbest hareket etmelerinden ve Avustralyalı genç kızların terbiye ve tavırlarını kapmalarından endişe etmektedirler. Bu yüzden okul çağındaki çocuklarını Türkiye'ye okutmak için geri gönderen ailelerin olduğu rapor edilmektedir. Diğer taraftan Türk çocuklarının yoğun olduğu okullara Devletin bazı yardım kaynakları ayırdığı da inkâr edilemez. Avustralya Milli Eğitim'i Türkçe çevirmenleri ve Türk öğretmenleri bu gibi okullara atamaktadır (Young 1980, s. 97).

1974 yılından bu yana Türkiye'den Avustralya'ya gelen gençlerin %85'inin Türkçeyi çok iyi bildikleri, ama bu oranın 1971-1974 arası gelenlerde %73 ve 1971 yılından önce gelenlerde ise %60'a düştüğü anlaşılmaktadır. Diğer ülkelerle karşılaştırdığımızda (örneğin Lübnan için sırasıyla 92; 55 ve 25 oranı) Türklerin dil ve kültürlerini muhafaza etmek için daha fazla çaba sarfettikleri gözükür (Young 1980, s. 142). Bunu ebeveynlerin gayretinde ve hafta sonu okullarında aramak gerekir (Young 1980, s. 143; bk. Tablo 6).

Tablo 6: Avustralya'ya göç ettikleri yıl itibariyle Türklerin (Türkçe) ve Lübnanlıların (Arapça) dil seviyeleri.

Göç yılı	Türkçe veya Arapça (Lübnan) seviyesi (%)			
	İyi	Orta	Zayıf	Toplam
LÜBANALI				
Avustralya'da doğan veya 1971 öncesi göç edenler	25	58	17	100
1971-1974	57	43	-	100
1975-1979	92	8	-	100
TÜRK				
1971 öncesi	60	36	4	100
1971-1974	73	25	2	100
1975-1979	85	15	-	100

Türk gençlerinin % 42'si İngilizce'yi ve Türkçeyi iyi, % 30'u Türkçeyi iyi İngilizceyi zayıf, % 14'ü İngilizceyi iyi Türkçeyi orta ve % 14'ü İngilizceyi ve Türkçeyi orta derecede bilmektedirler. Keza aşağıda ki tabloda rakamlar karşılaştırıldığında Türklerin dil ve kültürlerini daha iyi muhafaza ettikleri ortaya çıkar (Young 1980, s. 148, Tablo 7)

Tablo 7: Türk gençlerin İngilizce ve Türkçe dil seviyeleri.

Dil Seviyesi	Türk (%)	Lübnanlı (%)
İngilizce ve Türkçe/Arapça iyi	42	38
İngilizce iyi, Türkçe/Arapça orta	14	28
İngilizce orta, Türkçe/Arapça iyi	30	31
İngilizce ve Türkçe/Arapça orta	14	3
Toplam	100	100

1976 istatistik verilerine göre Lübnanlı aileler kız çocuklarını muhafazakâr Katolik okullarına gönderirken Müslüman Türklerin böyle bir seçenekten yoksun oldukları ortaya çıkmaktadır. Türklerin 15-19 yaş arası kız çocuklarının %19,3'ü evli, %62,2'si ise okulu terk edip çalışmakta idiler. Bu oran Lübnanlı kızlar için %44,6 ve %45'tir. Evlerini terkedip çalışan Avustralyalı kızların oranı ise %71,8 gibi çok daha yüksek bir orana ulaşmaktadır (Young 1984, s. 171).

1976 istatistikleri Türk gençlerinin Teknik okullarda daha mutlu olduklarını göstermektedir. Buna karşın Lübnanlı gençler kendilerini Katolik okullarında daha mutlu hisetmektedirler (Young 1984, s. 173). Türk ebeveynler çocuklarının okumalarını istemekle birlikte ekonomik nedenlerden dolayı çocuklarını okuldan almaya zorlanmaktadırlar (Young 1984, s. 173; 1976 istatistikleri).

1986 yılı istatistiklerine göre ise New South Wales eyaletinde (Sydney ve civarı) 15-19 yaş arası Türk çocuklarının %3,8'inin yani her 781 öğrenciden 30'unun devlet okullarında değil özel okullarda okuyorlardı. Bu oran Viktorya (Melbourne ve civarı)

okullarında 898 öğrenci üzerine yapılan araştırmada %6,7'dir. 15-19 yaş arası her 20 Türk öğrenciden 1'i Viktorya ve New South Wales'de özel okullara gitmektedirler (Inglis 1992, s. 13).

Tablo 8: 1986 istatistiklerine göre Victoria ve New South Wales'de Türk öğrencilerinin (15-19 yaş grubu) Liselere dağılımı

		VİKTORYA			NEW SOUTH WALES		
		Türk	Anglo	Toplam	Türk	Anglo	Toplam
OKUL NEVİ	Sayı	%	%	%	Sayı	%	%
Lise(Devlet)	837	39.4	28.4..	29.1..	751	44.3..	29.4..
Lise(Özel)	61	2.4	15.8	16.0	30	30	12.1
Lise(Toplam)	898	41.8	44.2	45.0	781	46.1	41.5
Yaş Grubu							
(Toplam)	2126		218911	342428	1697	291477	420002

Yüksek öğretim yapan Türk gençlerinin oranı son derece düşüktür. Avustralya doğumlu Türk erkeklerinin %9,1'i ve kadınlarının da ancak %4,9'u üniversiteyi bitirebilmişlerdir. Bu oran Maltalılar haricinde diğer etnik grupların altında olmasına rağmen Türkiye'de doğup Avustralya'ya göç eden ve üniversite bitiren Türklerin oranının (%3,6 erkek ve %2,5 kadın) çok daha üstündedir (Inglis 1992, s. 84).

Türk gençleri hala maddi durumu iyi olmayan, kısıtlı İngilizce kullanan ve eğitimi yetersiz olan aileler içinde yetişmektedirler. Buna rağmen son zamanlarda gerek erkek gerek kız Türk gençlerinin üniversiteye girme oranları arttırmıştır. Fakat maalesef diğer etnik gruplara nazaran Avustralyalı Türkler tablonun alt kademelerinde yer almaktadırlar. Meslek Yüksekokullarının (TAFE: *Technical and Further Education*) kurslarına rağbet ise Türkler arasında oldukça azdır (Inglis 1992, s. ix).

Avustralya'da yaşayan ve anadili İngilizce olmayan etnik gruplar yukarıda değindiğimiz üzere orta dereceli okullarda kendi dillerini seçmeli bir ders olarak alma hakkına sahiptirler. Bu dersleri alan tüm etnik gruplar bir veya iki sınıfa konur ve bunlar İngilizce'den kendi dillerine ve kendi dillerinden İngilizce'ye tercüme yöntemiyle bazı bilgileri aktarırlar ve belli bir yönde eğitilirler. Çok kültürlülüğü,

Avustralya coğrafyasını, tarihini, kültürünü, idare sistemini ve benzeri konuları içeren kelime, cümlecik, cümle ve kısa paragraflar öğrencilere verilerek bir grup çalışmasına yönlendirilirler. Sınıfta yaptıkları çalışmalarının bir kısmını ve sınav kağıtlarını öğrenciler velilerine veya ebeveynlerine götürürler. Bu kağıtlar üzerinde hatalar belirtilir ve okula geri gönderilir ve dersin hocası kağıtları değerlendirip notu verir. Burada ki amaç tahminime göre öğrencileri ve hatta ebeveynlerini belli konularda eğitmektir. Anadillerinde yüksek not beklentisi içinde olan Türk öğrenciler bu derse son derece rağbet etmektedirler.

Avustralya’da ki okullarda öğrencilere Türkiye üzerine bilgi ANZAC askerlerinin katıldığı Çanakkale savaşları bağlamında Modern Tarih dersleri ve Yunan kültürü bağlamında da Eskiçağ Tarihi derslerinde verilmektedir. Buna rağmen Gelibolu yarımadasını çöl sanan Avustralya’lılara rastlamak hala mümkündür. Tarih dersleri haricinde Avustralya’nın başkenti Canberra’da örneğin sadece Nurrabundah koleji ve Orana okulunda okutulan Siyaset Bilimi dersinde Orta Doğu bağlamında Türkiye hakkında kısa bir bilgi verilmesi ihtimali olabilir. Son zamanlarda Osmanlı tarihi de orte dereceli okullarda okutulmaktadır.

Uzak Doğunun uzağında bulunan Avustralya’da gerek Türkiye’nin gerekse Avustralya’nın politika aracı olarak kullandıkları ANZAC’lar ve ANZAC günü aracılığıyla Türkiye-Avustralya ilişkileri bir nebze olsun pekiştirilmiştir. Bu bağlamda Avustralyalı öğrenciler arasında Türkolojiye yönelik bir hareketlilik gözlenmektedir. Irak savaşı ve son olaylardan dolayı üniversite öğrencileri arasında son derece revaçta olan Orta Doğu politikası derslerinde de Türkiye’ye geniş yer verilmektedir.

Orta Doğuda ki son olaylar Avustralya’da ki Türkler arasında kimlik sorununu gündeme getirmiştir. Bu kimlik sorunu, artan Türk nüfusu ve Türklerin açtıkları özel okulların kalitesi Avustralya’da ki Türk toplumu üzerine yapılan araştırmaların sayısını ve kalitesini arttırmıştır. Bu bağlamda Türkçe’ye ve Türkolojiye olan rağbetin artacağı kanısındayım. Görebildiğim tek engel ise üniversite kütüphanelerinde kitap ve kaynak yetersizliğidir.

Kaynaklar

Akçelik, R. & J. Elley (eds.), *Turkish Community in Australia*, Melbourne: Australian Turkish Friendship Society Publications 1988.

Alakuş, R., *Why Turkish Parents Send Their Children Back to Turkey*, Report to the Executive Committee, Melbourne: Australian-Turkish Cultural Association 1976.

Australia, Department of Education, Research Branch, *The Teaching of Modern Languages in Australian Schools: 1975*, Canberra: Australian Government Publishing Service 1977.

Başarın, Hatice Hürmüz. & Vecihi Başarın, *The Turks in Australia: Celebrating twenty-five years down under*, Hampton, Victoria: Turquoise Publication 1993.

Brookes, A. *Educational Disadvantage of Turkish Girls in Melbourne's Northern Suburbs*, Melbourne: Department of Community Services 1985.

Inglis, Christine, Joy Elley & Lenore Manderson, *Making Something of Myself: Educational Attainment and Social and Economic Mobility of Turkish Australian Young People*, Canberra: Australian Government Publishing Service (AGPS) 1992.

İçduygu, Ahmet, *Migrant as a Transitional Category: Turkish Migrants in Melbourne, Australia*, A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the Australian National University, June 1990, xix + 430 pages.

Manderson, L., "Turks", J. Jupp (ed.), *The Australian People: An Encyclopedia of the Nation, its People and Their Origins*, Sydney: Angus & Robertson 1988.

Özırmak, A., "Muslim Turks in Australia and Their Ethnic Identity", Ata, A. W. (ed.), *Religion and Ethnic Identity*, Melbourne: Spectrum 1989.

Şimşir, Bilal N., *Avustralya Türk Basını*, Ankara: Ümit Yayıncılık & Matbaacılık 1997.

Young, C. M., “Education, Employment and Turkish Community in Australia”, *International Journal of Turkish Studies*, 2/2, 1983, s. 35-57.

Young, C., M. Petty & A. Faulkner, *Education and Employment of Turkish and Lebanese Youth*, Canberra: Commonwealth Department of Education, Australian Government Publishing Service 1980.

Young, C.M., “Turkish Teenage Girls in Australia: Experience, Attitudes and Expectations”, M. E. Poole, R. P. Lacey & B. S. Randhawa (eds.), *Australian in Transition: Culture and Life Possibilities*, Sydney: Harcourt Brace Jonarich Publishers 1985(a), s. 222-232.

Young, Christabel & Janet Taylor, *The Turkish and Yugoslav Press: A survey of content and readership of ethnic newspapers in Melbourne*, Canberra: Australian Government Publishing Service 1985.

Young, Christabel M., “School Work and Unemployment among the Turkish and Lebanese Youth in Australia” in Donald J. Philips & Jim Houston (eds.), *Australian Multicultural Society: Identity, Communication, Decision Making*, Victoria: Drummond 1984, s. 169-176.

Austurk 1977: History, <http://home.vicnet.net.au/~austurk/firstpagee.html> [2004, March 9].

Canberra Grammar School: Resource Centre Catalogue (2001), <http://www.cgs.act.edu.au/home.asp?nav=flash&content=332>, [2004, March 24].

Canberra-Australia Narrabundah College, <http://www.narrabundahc.act.edu.au/frames.html>, [2004, March 24].

Discovery Channel School,
<http://school.discovery.com/lessonplans/programs/ancientgreece/>, [2004, March 22].

Information about Turkey,
<http://alex.edfac.usyd.edu.au/methods/TESOL/studwork/turkey/turkey.htm> [2004, March 24].

Information Victoria for Information on State Government: Turkish: Turkish Focus Group Matrix, http://www.information.vic.gov.au/resources/cald_report.htm, [2004, March 10].

St. Edmunds College Canberra, <http://www.stedmunds.act.edu.au/>, [2004, March 23].

The Canberra College: Handbooks (18 May 2004),
<http://www.canberrac.act.edu.au/handbooks.htm>, [2004, March 24].

The University of Melbourne: Arabic Studies, <http://www.arabic.unimelb.edu.au/>, [2004, March 19].

The University of Queensland: History, Philosophy, Religion and Classics,
<http://www.uq.edu.au/hprc/>, [2004, March 19].

The University of Sydney: Department of Arabic and Islamic Studies (2002),
<http://www.arts.usyd.edu.au/departs/arabic/default.html>, [2004, March 19].

Turkish Teachers Association of Victoria (1999),
<http://home.vicnet.net.au/~ttav/egitim/welcome.htm>, [2004, March 4].

Welcome to Copland College, <http://www.coplandc.act.edu.au/index.htm>, [2004, March 24].

Yeni Türkiye, (2002), <http://www.yeniturkiye.com/symposium.asp>, [2004, February 26].

Chapter 7:
Migration: Cinema, Media and Music
Göç: Sinema, Medya ve Müzik

Türk Sinemasında Türkiye’den Almanya’ya Göçün Göçmen Üzerindeki Kültür ve Kültürleşme Unsurları

Arş. Gör. Fatma Nur ŞENGÜL*

Özet

II. Dünya savaşı sırasında yaşanan büyük nüfus kaybı, Avrupa toplumlarında başlayan yapılanma sürecinde iş gücü ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Avrupa bu ihtiyacı karşılamak adına hem kadınları iş dünyasına teşvik etmiş hem de iş gücü anlaşmalarıyla farklı ülkelerden göçmenler ile bu açığı kapatmaya çalışmıştır. Bu ülkeler arasında Türkiye’de bulunmaktadır. Türkiye’de ise nüfus açısından köylü nüfus oranı şehirli nüfus oranından fazladır ve Türk toplum yapısı üzerinde köylü kültürü hâkimdir. Ancak o dönemde yaşanan gelişme ve değişme isteği, ekonomik değişimleri de beraberinde getirmiştir ve hem iç göç hem de dış göç dalgaları yaşanmıştır. Köyden kente göç oranı arttığı gibi Türkiye’nin Avrupa devletleriyle olan işgücü anlaşmaları neticesinde dış göç hareketleri de yaşanmıştır. 1961 yılından itibaren de Almanya’ya büyük göç hareketleri gerçekleşmiştir. Bu göç hareketleri ise pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Bunların başında da kültürleşme gelmektedir. Kültür bir toplumun din, ahlak, örf, adet, gelenek, görenek, gibi unsurlarını barındıran geniş bir kavramdır. Her toplumun kendine özgü kültürü vardır ve bu kültürler toplumların etkileşimi sonucunda, toplumdan topluma aktarılır. Bu etkileşimi sağlayan öğelerin başında da göç gelmektedir. Göç eden göçmenler, kendi kültürlerini göç ettikleri bölgelere taşıdıkları gibi göç edilen yerlerdeki kültürlerden de etkilenmektedirler. Kültürleşme olarak adlandırılan bu durumu her göçmen üzerinde tecrübe edilmektedir. Çalışmamızda da Türkiye’den Almanya’ya göç eden bireylerin hangi alanlarda kültür ve kültürleşme yaşadıkları, Türk sinemasında çekilen ‘‘Almanya Acı Vatan’’, ‘‘40 Metrekare Almanya’’ ve ‘‘Gurbetçi Şaban’’ filmleri üzerinden ele alınmaktadır.

* İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi, e-mail: fnymaz@aydin.edu.tr

1. Kültür ve Kültürleşme

Kültür kavramı insan ve toplumla yakından ilişkili bir kavramdır. Kültür, bir insana, bir gruba ve bir topluma ait özellikleri ifade etmektedir. Her insanın, toplumun ve grubun kendine has bir yaşamı vardır. İnsanlar sosyal hayatlarını idame ettirirken bu özelliklere, bir başka ifadeyle alışageldikleri yaşam biçimlerine göre yaşamlarını devam ettirmektedirler. İşte insanların hayatlarını üzerine kurdukları bu özellikler, o toplumun kültürel dokusu olarak ortaya çıkmakta ve o toplumu tanımlamaktadır.¹ Kültür parmak izi gibidir. Bireylerin ve toplumların popüler kültür açısından tercihleri kolaylıkla değişim gösterebilir ancak harsı olan kemikleşmiş kültürel yapıları, süreklilik dâhilinde nesilden nesile aktarılmaktadır.²

Kültür kelimesi çeşitli anlamlara gelmekle birlikte, esas olarak Latince’de ‘‘toprağı işleme’’ anlamında kullanılmıştır. Sonraları bu tabir Batı Avrupa dillerinde kazandığı ‘‘yüksek umumi bilgi’’ anlamıyla Türk diline kazandırılmıştır. Sosyologlar ve antropologlar tarafından kültür kelimesinin pek çok tanımı yapılmaya çalışılmıştır; ‘‘Bir topluluğun yaşam tarzı’’, ‘‘Atalardan gelen maddi manevi değerler yekûnu’’, ‘‘Bir toplulukta örf ve adetlerden, davranış tarzlarından, teşkilat ve tesislerden kurulu ahenkli bir bütün’’³, ‘‘Kültür ya da uygarlık bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek,-görenek vb. yetenek ve beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür (Tylor)’’ gibi tanımlar örnek olarak gösterilebilir. Ziya Gökalp’e göre ise ‘‘Kültür, bir milletin, dini, ahlaki, hukuki, muakalevi (entelektüel), bedii (estetik), lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının uyumlu bir mecmuasıdır.⁴ Bu demektir ki belirli bir topluluğa ait sosyal davranış ve teknik kuruluşlar kültürü meydana getirmektedir.⁵

Yapılan bu tanımlardan hareketle, kültür, tarihi süreç içerisinde bir toplum içinde yaşanan ve ortak olarak paylaşılan fikirlerin, dilin, inançların, geleneklerin, törelerin, örflerin, adetlerin ortaya koyduğu eserlerin kısaca maddi ve manevi olan her şeyin nesiller aracılığıyla devam ettirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu tanımlar genelde kültür kavramını açıklasa da özelde her toplumun kendine has, kendine özgü bir kültür yapısı mevcuttur. Her kültür belirli bir topluma

¹ Akdoğan, A. 2013: ‘‘Kültür ve Din’’. Yayına Hazırlayanlar: Akyüz, Niyazi ve Çapcıoğlu İhsan. *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, ss. 393.

² Çatlı Özen, G. 2017: ‘‘Nusayrilerin Kültürel Etkileşim İncelemeleri’’. *Journal of Analytic Divinity*, Cilt: 1, Sayı: 1, s.162.

³ Kafesoğlu, İ. 2012: *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, s. 15.

⁴ Gökalp, Z. 1968: *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınları, s. 27.

⁵ Kafesoğlu, 2012 s.16.

aittir ve o toplumun içinde olanlar toplumun kendine has özellikleri olarak ortaya çıkıp başka bir toplumun kültür yapısında bir anlam ifade etmeyebilir.⁶

Kültür bir toplum birikimlerinin eseridir. Her zaman genişleme, gelişme, yenilenme süreci içinde olması olağandır. Çünkü yaşanan zaman içinde yeni bir neslin yetişmesi kültürü etkilemekte ve nesillerde kültür tarafından etkilenmektedir. Bu durum kültürün öğeleri ile daha açık bir şekilde anlaşılabilir. Kültür genel olarak maddi ve manevi olmak üzere iki öğeden oluşmaktadır. Maddi kültür, kültürün daha çok somut tarafını ifade eden nesneler olarak karşımıza çıkarken, manevi kültür, kültürün soyut tarafını anlatan gelenekler, görenekler, inançlar ve davranışları kapsamaktadır.⁷

Kültürün özelliklerine baktığımızda ise şunları söylemek mümkündür;

- Kültür öğrenilir,
- Kültür tarihli ve süreklidir,
- Kültür sosyaldır,
- Kültür ideal veya idealleştirilmiş kurallar sistemidir,
- Kültür ihtiyaçları karşılar ve doyum sağlar,
- Kültür değişir,
- Kültür bütünleştirici bir yapıya sahiptir.⁸

Kültür, alt kültür, karşı kültür, kültürleme, kültürel yayılma, asimilasyon, kültürleşme, kültürlenme, kültürel değişme, kültürel gecikme, kültür şoku, zorla kültürleme, kültürel rölativizm, yabancı hayranlığı, yabancı korkusu gibi kavramları içermektedir. Çalışmamızda ise daha çok kültürleşme kavramı üzerinde durulacaktır.

Kültürleşme kelimesi yabancı kökenli bir kelime olan acculturation kelimesinin Türkçeleştirilmesidir. Kelime, kültür etkileşimleri, kültürlenme, çevresindeki kültürü kabullenme ve kültürel uyum anlamlarına gelmektedir.

Farklı kültürler arasındaki ilişkiler sonucunda ortaya çıkan kültürel alışverişe ‘‘kültürleşme’’ denilmektedir. Kültürleşme kültürlerin yayılma süreciyle başlamıştır. Kültürel sistemlerin

⁶ Kurt, İ. 2014: ‘‘Kültür ve Kültür Kuramları’’. Yayına Hazırlayanlar: Talas, Mustafa. *Sosyal Antropoloji*. İstanbul: Lisans Yayıncılık, s.49.

⁷ Kurt 2014 s. 50.

⁸ Arslantürk, Z. 2014: *Sosyoloji; Giriş, Kavramlar, Süreçler, Kurumlar, Teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, s. 242-243.

arasındaki yakın ilişkiler onların karşılıklı maddi ve manevi kültürel öğelerini etkileyerek kültürleşme sürecini başlatır.⁹

Kültürleşme, difüzyon sürecine giren öğelerin birbirini etkilemesiyle ilişkiye giren iki tarafın da bir takım değişikliklere uğraması anlamına gelmektedir. Ancak gerçek anlamda değişim kültürel baskıya uğrayan tarafta meydana gelir. Anlaşılacağı üzere, akkültürasyon, genellikle hâkim bir gücün zorlamaları durumunda gelişen bir durumdur ve bu özelliği ile asimilasyondan farklılaşmaktadır. Kültürleşme asimilasyon ile aynı şey değildir. Kültürleşmede, mevcut kültürün egemenliği altına girdiği kültür karşısında yok olacak düzeyde erimemesi söz konusudur. Asimilasyonda ise var olan kültür tamamen ortadan kalkmaktadır.¹⁰

Aynı ölçüde ya da ayrı toplumlarda, birbirlerinden az çok farklı görünen değişik kültürlerle yetişmiş, eğitilmiş birey ve grupların, birbirleriyle kültürel etkileşime girmesi, belli bir kültür alışverişi sonucunda, karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenip değişikliğe uğrayıp, çoğu zaman üçüncü ve yepyeni kültür bileşiminin ortaya çıkması olan kültürleşme, daha çok yetişkin bireyler üzerinde görülen bir süreçtir. Eski çağlardaki kültürleşme, ancak iki yabancı toplumun yakın dostluk, komşuluk ya da savaş ilişkileriyle, dışa dönük göç olaylarıyla, uzun süreli geziler aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Gezinler, dış ülkelerde görev almış diplomatlar, askerler ve din adamları yabancı kültürleri önce tanıyor daha sonra yazdıklarıyla da kendi insanlarına tanıtıyorlardı. Çağımızda ise, kitle iletişim araçları, gazeteler, dergiler, kitaplar, radyo televizyon programları, videolar, sinema filmleri, turizm, tiyatro, müzik ve sanat festivalleri, göçmen işçi kitleleri ulusal kültürlerin yayılmasında etkili oldukları kadar, toplumlar arası kültür alışverişinin boyutlarını da genişleterek kültürleşmenin etkinliğini arttırmaktadır.¹¹

Kültürleşmeye neden olan en büyük etmenlerden birisi ise göçtür. İç ya da dış göç nedeniyle kendi kültürlerini bırakıp farklı kültürel öğelerin var olduğu alanlara göç eden bireyler az ya da çok kültürleşme ile karşı karşıya kalmaktadır. Köyden kente göç eden bireyler de ya da farklı sebeplerden ötürü yurt dışına göç eden bireyler de bu kültür etkileşiminin var olduğunu söylemek mümkündür.

Kültürleşmenin en yaygın nedenlerinden biri olan göç, kişileri ailelerinden, arkadaşlarından, var olan ilişkilerinden, toplumsal bağlarından, mesleklerinden, dillerinden, kıyafetlerinden ve dolayısıyla onların toplumsal rollerinden ayırmaktadır. Bunun sonucunda ise, göçmen gruplar

⁹ Kurt, 2014 s. 56.

¹⁰ Arslantürk, 2014 s. 244.

¹¹ Güvenç, B. 1994: *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitapevi, s. 287.

kültürleşme süreci ile birlikte fiziksel, biyolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel açılar başta olmak üzere pek çok açıdan değişime uğramaktadırlar.¹² Bu durumun en iyi örneğini 1961 yılında Almanya'ya göç eden bireyler sergilemektedir. O dönemde Alman kültüründen etkilenecek, giyinme, düşünme ve hayat tarzlarına çeşitli değişiklikler getiren Türk göçmenler kendi kültürlerini de yaşadıkları yere taşımışlardır. Yaşadıkları yerlere kendilerinden olan kahvehane, döner, lahmacunu götürmeleri¹³, göçmenlerin kendi kültürlerinden kopamadıklarının bir göstergesidir. Bu gibi kültürleşme öğeleri, Almanya'ya göçü anlatan filmlerden hareketle çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınmaktadır.

2. Türkiye'den Almanya'ya 'İşgücü' Göçleri

1950'li yıllarda Türk toplumunda yapı olarak köylülüğün egemen olduğunu, şehir nüfusunun köy nüfusuna göre daha küçük bir orana sahip olduğunu söylemek mümkündür. Köylü nüfusun büyük çoğunluğu ise, geri kalmış, tarımsal teknoloji kullanarak üretim yaptığından ötürü ekonomik bakımdan olduğu kadar toplumsal bakımdan da tarımda değişim ve dönüşümü gerçekleştirebilecek yapıya sahip değildir.¹⁴ Tarımsal anlamda bu geri kalmışlık, köylü nüfus için itici etmen oluşturmakta ve bireyleri hem iç hem de dış göçe teşvik etmektedir.

Avrupa toplumlarına bakıldığında ise II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa toplumlarının yeniden inşası için çok yoğun bir işgücü ihtiyacının ortaya çıktığı görülmektedir.¹⁵ Bir anlamda Avrupa ikinci modern dönemini yaşamaktadır. Böyle bir Avrupa'nın en dinamik yönü her şeyden önce ekonomik gelişmenin yarattığı dinamizm ve bunun sorunları çözeceğine dair olan bir ümittir. Bu bakımdan ilk adımda karşı karşıya oldukları en temel problem işgücünü karşılayacak, işgücünün Avrupa' da mevcut olmayışıdır. Böyle bir aşamada yurt dışından gelecek olan işgücü, işgücü ihtiyacını karşılayacak önemli bir kaynak olarak görülmektedir.¹⁶ Bu kaynağa başvuran Avrupa ülkelerinin başında da Almanya gelmektedir. Almanya, Türkiye dışında İtalya, İspanya, Yunanistan gibi ülkeler ile de işgücü anlaşması imzalayarak işgücü açığını kapatmaya çalışmıştır.

¹² Zafer B. A. 2016: "Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak 'Kültürleşme' Kavramı". *UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:19, Sayı: 30, ss. 78.

¹³ Kurt 2014 s. 56.

¹⁴ Bilgin, V. 2003: "Göçün Kültürel Sonuçları". *III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildiriler*, s. 36.

¹⁵ Adıgüzel, Y. 2016: *Göç Sosyolojisi*. İstanbul: Nobel Yayıncılık, s. 63.

¹⁶ Bilgin 2003 s. 37.

Almanya ile Türkiye arasındaki göç hareketleri 1961 yılında başlamıştır. Bu göç dalgalarını üç kategoride toplamak mümkündür;

- 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan işgücü anlaşması ile 1973 petrol krizine kadar olan sürede Türk işçiler “Misafir İşçi” kategorisinde Almanya’da çalışma hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde göçmen işçiler para biriktirip ülkelerine geri dönmeyi planlamaktadır.
- 1970 yıllarda ise, Türk işçiler Türkiye’de bulunan ailelerini ‘aile birleşmesi’ kapsamında Almanya’ya getirmişlerdir ve bu dönemde misafir işçilik statüsü yabancı statüsüne dönüşmüştür.
- Aileleriyle de birleşen Türk işçilerin kalıcılaşmaya başlamasıyla birlikte, Alman toplumunun bir parçası haline dönüştükleri görülmektedir ve bu dönemde göçmen statüsünde çalıştıkları görülmektedir.

1961’den 2018 yılına kadar geçen süre zarfında, yaşanan göç gelişmelerini de dikkate aldığımızda Almanya’da bulunan Türk nüfusu aşağıdaki tabloda gösterilmektedir;

Yıllar	Türk Nüfusu
1961	7.116
1975	1.077.100
1990	1.694.649
2010	1.658.083
2015	1.506.113
Kaynak: http://www.destatis.de	

Göçün ilk yıllarında, hem Türkiye hem de Almanya tarafı göçün geçici olacağını ve bir süre sonra Türk işçilerin memleketlerine döneceklerini düşünmekteydi. Zaten 1961’de imzalanan göç anlaşmasına göre de, işçi pasaportları en fazla üç yıl uzatılmakta, çalışma ve oturma izinleri de iki yıla sınırlı tutulmaktaydı. Ancak ikişer yıllık oturma izinleri sürekli yenilenmiş ve geçici işçilik her iki tarafın rızası ile zamanla kalıcılığa dönüşmüştür. Özellikle 1973 yılında yaşanan petrol krizi işçi alımlarının durdurulmasına neden olmuştur. Türk işçiler ise memleketlerine dönmek yerine aile birleşimiyle Türkiye’de bulunan eş ve çocuklarını yanlarına getirerek Almanya’da kalıcı olmak adına önemli bir adım atmışlardır. Aile birleşmesinin bir diğer önemli etkisi de işçilerin artık ‘misafir’ değil ‘kalıcı’ oldukları yönündeki algıyı yaratmış olmasıdır. Kalıcılık eğiliminin belirginleşmesiyle sadece işçiler değil, hükümetler de bazı adımlar

atmıştır.¹⁷ Bu adımlar arasında, sosyal sigorta, doğum ve çocuk yardımı, işsizlik ve emeklilik hakları, vatandaşlık hakları yer almaktadır.

Yapılan anlaşmalar, Türkiye'den gelen işçilerin Avrupa'da serbestçe dolaşımını denetim altına almış ve kendi başlarına iş bulma imkânlarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. İşçi pasaportu ile Almanya'ya gitme hakkı kazanamayanlar ise, turist pasaportu ile yurt dışına çıkarak kaçak işçi statüsünde iş bulup çalışmışlardır.¹⁸

Yabancı işverenlerin arz ettikleri iş türlerinin düşük statülü ve çalışma şartları bakımından zor olmasına rağmen, önemli bir iş gücü kitlesi, yurt dışında çalışarak sosyo-ekonomik durumlarını düzeltmek dönüş sonrası daha üst bir statüye ulaşmak amacıyla göç kervanına katılmıştır.¹⁹ Nitekim Almanya'ya göç eden Türklerin de düşük gelirlerle, ağır şartlar altında çalıştıklarını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak 1961 yılından günümüzde kadar geçen sürede Alman toplumu ile Türk toplumu arasında bir göç dalgasının yaşandığını söylemek mümkündür. Bu dalgalar zaman zaman artmakta zaman zaman ise azalmaktadır. Günümüzde ise bir buçuk milyondan fazla Türk hala Almanya'da hayatını sürdürmektedir. Türkler ve Almanlar arasında olan bu göç dalgaları hem Türklerin hem de Almanların hayatlarında kültürel, ekonomik, sosyal değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Bu durum toplumsal hayatın farklı kesimlerine yansıdığı gibi edebiyat, sinema gibi sanatsal alanlara da yansımıştır. Bu minvalde çalışmamızın ilerleyen kısımlarında sinema filmlerinde, göç edenlerin kültürleşme ve kültür unsurları ele alınmaktadır.

3. Türk Sineması ve Dış Göç; Filmlerin Özetleri

3.1. Almanya Acı Vatan

Almanya Acı Vatan filmi 1979 yılında Almanya'nın Berlin şehrinde, yönetmen Şerif Gören tarafından çekilen, Almanya'ya çalışmak için giden Türk işçilerin sorunlarını ve göç olgusunu ele alan bir filmidir. Filmin başrollerini Hülya Koçyiğit (Güldane) ve Rahmi Saltuk (Mahmut) üstlenmektedir.

Film Alman kadınlara hayranlığını pornografik öğeler ile köy halkına göstermeye çalışan, zengin Musa'nın köy kahvesindeki sahnesiyle ve Mercedes marka arabanın gösterilmesiyle başlar. Musa'ya özenen ve onun gibi "Almanci" olmak isteyen Mahmut, Almanya'ya gitmenin

¹⁷ Adıgüzel 2016 s. 64-70.

¹⁸ Adıgüzel 2016 s. 69.

¹⁹ Taşdelen vd., 2000: 4'den akt Adıgüzel 2016 s. 69.

yollarını Musa'ya sorar. Musa, kendisi gibi Almancı olan Güldane ile evlenirse Almanya'ya gitmenin kolay olacağını ifade eder. "Bakımlı" olarak Almanya gitme hayalinde olan Mahmut bu fikre kapılır ve hemen Güldane'ye evlenme teklif eder. Filmde para kazanma tutkusu ile ön plana çıkan, daire ve arsa alma peşinde koşan bir kadın olarak çizilen Güldane ise tarla, inek ve üç bin mark karşılığında "laf olsun diye" evlenmeyi kabul eder ve bir evlilik sözleşmesi hazırlar, "Mahmut oturma iznini kazanınca" boşanacaktır. Mahmut ile Güldane Almanya'ya ulaştıklarında, Güldane Mahmut'u tek başına bırakır ve bekâr kız evine döner. Mahmut ise amcaoğlunun izini bulur ve onun yanına yerleşir. Güldane her zaman ki gibi hayatına ve çalışmasına devam etmektedir. Bir fabrikada "teleks" (daktilo yapımı) işinde çalışmakta ve para biriktirmektedir. Güldane'nin peşinde onunla birlikte olmak isteyen evli birisi vardır ve Güldane, ev ve iş arkadaşları tarafından sürekli evlenmesi, kocasına sahip çıkması için baskılara maruz kalmaktadır. Mahmut ise amcaoğlunun yanında kalırken, kendi kültür ve dini değerlerine aykırı bulduğu için amcaoğlunun patronuna saldırır ve polis Mahmut'u Güldane'ye teslim eder. Güldane ise evlilik baskısı, yalnızlık, evde kalma korkusu içerisinde sıkıştığı ortamda önceleri Mahmut'a onay vermese bile daha sonra kabul eder ve birlikte yaşamaya başlarlar. Güldane ile Mahmut sürekli çalışmakta, para biriktirmekte, Türkiye'de alacakları evleri, arsaları ve açacakları işi düşünmektedirler. Ancak işler Güldane'nin hayal ettiği şekilde sürmez. Mahmut, kınadığı "Almancı" hayata uyum sağlamış ona kapılıp gitmiştir. İçkili mekânlarda Alman kadınlar ile beraber olmakta, sürekli kumar oynamaktadır. İşten de ayrılan Mahmut Güldane'nin üzerine daha çok gitmekte, kumarda kaybettiklerini ödemek için Güldane'ye baskı yapmakta, hatta şiddet uygulamaya bile kalkışmaktadır. Güldane ise hamiledir ve bebeği ile duygusal bir bağ kurmuştur. Ancak Mahmut Güldane'nin doğum yapmasını, para biriktirememe, Güldane'nin işten ayrılma zorunluluğu, çocuğun perişan olacağı gerekçeleriyle istemez. Güldane ise bebeğinden kopmayı reddeder ve bu baskılara dayanamayıp Türkiye'ye gitmek için uçak bileti alır. Havaalanında yere düşen Güldane aklında "ev, metro, fabrika, vida" kelimelerini sayıklayarak aklını yitirir ve film bu sahne ile sona erer.

Film pek çok olguyu bir arada işlemektedir. Göç ve göç sonrası yaşanan sıkıntıların yanı sıra, namus, çalışan kadın, aile değerleri, ataerkil düzen, kapitalist düzende çalışma, yabancılaşma, makineleşme, kimlik ve aidiyet bunalımı gibi öğeler de filmde seyirciye aktarılmaya çalışılmaktadır.

3.2. 40 Metrekare Almanya

40 Metrekare Almanya filmi 1987 yılında çekilen, yönetmenliğini ve senaryosunu Tefik Başer'in üstlendiği Almanya'ya göç ve kadın olgusunu işleyen Türk sinemasının önemli

yapıtlarından biridir. Filmin başrollerini Yaman Okay (Dursun) ve Özay Fecht (Turna) paylaşmaktadır.

Filmde Turna beş yüz bin liralık başlık parası karşılığında babası tarafından Almanci Dursun'a verilen, köy hayatından ve ataerkil yapıdan bıkmış bir kadın olarak tasvir edilir. Dursun ise kendisine bakacak, sözünden çıkmayacak bir eş arayışı içinde olan, Almanya'da çalışan ataerkil bir yapıya sahip olan, epilepsi hastası bir erkektir. Köyde evlenerek Almanya'ya gelen çift, Dursun'un önceden kurmuş olduğu evde yaşamaya başlarlar. Turna Almanya'daki hayatının köydeki hayattan daha güzel olacağını düşünmektedir. İlk gün evi temizlemeye başlar, çamaşırları yıkar, yemek yapar ancak günün sonunda fark eder ki kocası kapıyı kilitleyip gitmiştir. Turna bu duruma çok içerler ve kocası işten döndüğünde bu duruma sitem eder. Ancak Turna'nın bu sitemi sonuçsuz kalır. Dursun tarafından hem fiziksel hem de cinsel şiddete uğrayan Turna, dışarıyla bağlantısını sadece evin penceresinden sağlar ve gün geçtikçe de psikolojik bunalıma girer. Yalnızlık, umduğunu bulamama, şiddet gibi etmenler Turna'yı psikolojik olarak daha da yıpratır. Bir gün tüm cesaretini toplar ve kocasından kendisini dışarı çıkartmasını, Almanya'yı gezdirmesini ister, kocası kabul eder. Ancak ertesi gün olduğunda Dursun sözünde durmaz ve kiraathanede arkadaşlarıyla vakit geçirir. Kocasına karşı güvenini de yitiren Turna köye geri dönmek ister. Dursun ise Turna'yı çocuk vermemekle suçlar ve bir gün eve hoca getirir hem Turna'yı hem kendini hocaya dualatır. Birkaç gün aradan sonra Turna hamile olduğunu öğrenir, bu haber Dursun'u mutlu eder. Ancak Turna'nın dışarı ile olan bağlantısının kesikliği, bunalımda olması, fiziksel şiddet, cinsel istismar devam etmektedir. Filmin sonunda ise banyoda epilepsi krizi geçiren Dursun ölür. Bu ölüm ise Turna'nın özgürlüğünü doğurur.

3.3. Gurbetçi Şaban

Film 1985 yılında Kartal Tibet tarafından Almanya'da çekilen Almanya'ya göç, Almanya'da çalışma hayatı ve göç olgusunun toplumsal ve kültürel yansımalarını komedi türünde anlatan bir filmidir. Filmin başrolünde Kemal Sunal (Şaban) ve Müge Akyamaç (Bahar) oynamaktadır. Almanya'da ki olaylar esprili bir şekilde ele alınmaktadır.

Şaban para kazanmak için Almanya'ya gelen bir Türk işçisidir. Ancak Almanya'ya turist pasaportu ile geldiği için çalışma izni yoktur. Çalışma izni olmadığı için, kaçak işçi olarak bir fabrikada iş bulur. Bu arada da Şaban, otobüste gelirken gördüğü Bahar isimli bir Türk kızına âşık olur ve onu kendine âşık etmek için de çaba göstermektedir. Fabrikada işe başlayan Şaban Alman patronuyla sorunlar yaşar. Alman patronun Türk işçileri ağır şartlar altında çalıştırıyor

olması ve onları sömürüyor olmasını kabul etmeyen Şaban işi bırakır ve zengin olmanın farklı yollarını arar. O dönemde Almanya’da çocuk parası olarak ailelere yardım verilmektedir. Bu durumun farkına varan Şaban Türkiye’ye döner ve baba adı Şaban soyadı Yıldız olan ne kadar çocuk varsa, bu çocuklara ait olan kimlikleri Almanya’ya getirir ve Alman devletinden her ay yüklü miktarda çocuk parası almaya başlar. Bahar’a olan aşkına da karşılık bulan Şaban ona evlenme teklif eder ve evlenirler. Bahar’ın çalıştığı fabrikada işe başlayan Şaban, para biriktirerek yeni bir iş kurmanın planları peşindedir. Biriktirdiği paralar ile inek alan Şaban daha sonra işlerini daha da ilerletir ve bir mandıra kurar. Gittikçe zenginleşen Şaban, eski patronun zor durumda olduğunu öğrenir ve çalışan Türk işçilerin çalışma saatlerini düzeltmesi karşılığında eski patronuna yardım eder ve filmin sonuna doğru eski Alman patronunun neyi var neyi yoksa elinden alır.

3.4. Filmlerde Geçen Dış Göç Sebepleri

- Kendi ülkesinde sağ, sol ve ülkücü çatışmasında kaçıp, Almanya’da daha iyi bir yaşam süreceği anlayışı,
- Alman kadınlarının sayısının çok fazla olduğu ve bu vesileyle güzel bir kadınla evlenilebileceği düşüncesi,
- Para kazanıp Türkiye’deki çocuklara daha iyi bir eğitim imkânı sağlama ve kendileri gibi cahil kalmasını önleme düşüncesi,
- Almanya’da çok para kazanıp, Türkiye’den ev, arsa gibi gayrimenkuller alıp zengin olma isteği,
- Babadan düşen mirasın kardeşler arasında bölünmesi sonucunda geçim sıkıntısına düşen kişilerin, geçim sağlayacak, para biriktirecek bir işe sahip olma isteği.

3.5. Filmlerdeki Karakterlerin Almanya Hakkındaki Düşünceleri

- Almanya’da, Türklere ve diğer yabancı göçmenlere ikinci sınıf insan muamelesinde bulunmaktadır.
- Almanya’daki yaşan modern köle hayatı olarak tasvir edilmektedir.
- Almanya gençleri baştan çıkaran bir bataklık olarak gösterilmektedir.
- Türkiye’nin genç nüfusunu ithal ettiği düşüncesi hâkimdir ve bu genç nüfus ne tam anlamıyla Alman kültürüne adapta olabilmıştır ne de tam anlamıyla Türk kültürünü yaşamaktadır.
- Almanya’nın ucuz ve sağlıklı kişiler kullanarak gelişme sağlamaya çalıştığı ifade edilmektedir.

- Yabancı işçiler en zor işleri yapmakta ve en az parayı kazanmaktadır,
- Alman milletine karşı kin vardır.
- Alman kadınları gibi açık saçık dolaşıp, lüks içinde yaşamının yanlış olduğu vurgulanır.
- Almanya'da kadına karşı şiddet ve çocuk haklarına yönelik oluşturulan dernekler doğru bulunmaz.
- Almanya devletinin güttüğü kadın ve çocuk hakları politikaları eleştirilir,
- Domuz eti yedikleri için Almanların domuz gibi koktukları ifade edilir.
- Almanlara ‘‘Ulan gâvur’’ şeklinde hitap edilir.
- Almanların temizlik anlayışının olmadığı ve pis oldukları düşünülmektedir.
- Almanların Türkleri hem maddi hem manevi olarak sömürdükleri, Türk işçileri en zor şartlar altında az para karşılığında çalıştırdıkları düşünülmektedir.

4. Filmlerdeki Kültür ve Kültürleşme Öğeleri

Farklı kültürler arasındaki ilişkiler sonucunda ortaya çıkan kültürel alışverişi kültürleşme denildiği üzerinde daha önce durmuştu. Şimdi ise Almanya'ya göçü konu edinen filmlerde bu kültür ve kültürleşme unsurlarının neler olduğu üzerinde durulacaktır;

- Filmlerde mekânsal anlamda bir kültürleşmenin olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Türkiye'den Almanya'ya göç eden göçmenlerin bir arada tek odalı ya da iki odalı evlerde kaldıkları, çocukları, akrabaları, köylüleri ve arkadaşlarıyla ya da kendi ırkından ve dininden olanlarla ilişkilerini sürdürdükleri görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak ise Bilgin şöyle der; bu insanlar her şeyden önce köy toplumunun komüniter dayanışmacı hayat tarzından koparak göç ettikleri için, göç ettikleri yerlerde bu özelliklerini bir arayışa dönüştürerek devam ettirmek istemektedirler.²⁰ Bu durumun örneklerini filmlerde de görmek mümkündür; Almanya Acı Vatan filminde Mahmut amcaoğlunu arar ve onun yanına yerleşir, aynı şekilde Gurbetçi Şaban filminde de Şaban amcaoğlunu bulur ve onun yanına yerleşir. Yine bu iki filmde Türklerin bir arada yaşam sürdürdükleri, ortak mekânları kullandıkları dikkat çekmektedir.
- Filmlerdeki mekânlarda dikkat çeken bir diğer unsur ise göç edenlerin kendi kültürel ve dini değerlerden kopmamak istemesi ve bu değerleri evlerine taşıma isteğidir. Evlerin duvarlarında Türk bayrağının, Atatürk'ün resminin, örtü içerisinde Kur'an'ı Kerim'in, Allah ve Muhammed lafzının, Besmele lafzının, Türkiye'de meşhur olan Ferdi Tayfur

²⁰ Bilgin 2003 s. 37.

gibi sanatçıların resminin asılı olduğunu görmek mümkündür. 40 Metrekare Almanya filmi masanın üzerinde bulunan Kur'an'ı kerim ve Atatürk'ün portresiyle başlar ve duvarda Türk bayrağının olduğu görülür. Yine Almanya Acı Vatan filminde Güldane'nin başının üzerinde Ferdi Tayfur'un resminin asılı olduğu görülmektedir.

- Filmlerde kılık kıyafet anlamında bir kültürleşmenin yaşandığını görmek mümkündür. Türk kültürüne ait olan kıyafetlerin tamamen ortadan kalkmadığını ancak Alman yaşamının parçası olan kıyafetlerin göç edenler üzerinde yavaş yavaş yer aldığı görülmektedir. Almanya Acı Vatan filminde Güldane'nin ev arkadaşlarından birinin mini etek giydiği, makyaj yaptığı, açık kıyafetler tercih ettiği, topuklu ayakkabı giydiği görülmektedir. Aynı şekilde Gurbetçi Şaban filminde Bahar isimli karakter ve Almanya Acı Vatan filmindeki Güldane'nin, Türkiye'de iken başında yazma olduğu ancak Almanya'ya geldiklerinde yazmalarını çıkarttıkları görülmektedir.
- Alman kültürü ile etkileşim kuran erkeklerin, kaldıkları evlerin duvarlarına pornografik içerikli resimler astığı, nikâhsız, Alman kadınlar ile birlikte olmayı normal karşıladıkları, Türkiye'deki eşlerini aldattıkları görülmektedir. Ancak bu kültüre karşı çıkan ve kendi kültürel değerlerini korumaya çalışan erkeklerin, çalışıp kazandıkları paraları Türkiye'deki eş ve çocuklarına gönderdikleri, eşlerine sadık kaldıkları ve çalışmalarını bitince Türkiye'ye dönmek istedikleri görülmektedir. Almanya Acı Vatan filmindeki Afilli karakteri ve Mahmut karakteri, kültürleşme sürecini yaşayan, Alman kültürüne ayak uyduran kişileri temsil etmektedir. Afilli karakterinin her gün başka bir kadınla birlikte olmaya çalışması, evli olan Mahmut karakterinin Alman eğlence merkezinde tanıştığı Alman kadınla birlikte olması bu kültürleşmeye örnektir. Ancak kültürleşmeyen Çöpçü Pala karakterinin eşine ve çocuklarına sadık kaldığı, Alman toplumunu ve devletini eleştirdiği görülmektedir.
- Filmlerde dil ve konuşmanın kültürleşmeye başladığını görmek mümkündür. Almanca kelimelerin dile yavaş yavaş girdiği ve günlük hayatta Türkçe kelimeler kullanmak yerine Almanca kelimelerin tercih edildiği görülmektedir. Her üç filmde de hoşça kal demek yerine "Tschüs", teşekkür ederim yerine "dankeschön" denilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.
- Filmlerde Türk kültürüne ait olan, evlenecek erkeklerden "başlık parası" alma anlayışının sürdürüldüğü görülmektedir. Almanya Acı Vatan filminde Güldane Mahmut'tan, 40 Metrekare Almaya filminde Turna'nın babası Dursun'dan başlık parası almaktadır.

- Ataerkil aile düzenin devam ettiğini filmlerde görmek mümkündür. Erkek çocuk doğurmanın ve erkek çocuğa sahip olmanın üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Erkeğin kadından daha üstün olduğu, kadınların toplum tarafından atfedilmiş olan rolleri yerine getirdikleri görülmektedir.
- Son olarak filmlerde bir Avrupa toplumu olan Almanya'nın kapitalist hayata uyum sağladığını, kapital sistemin bir parçası olan sömürü, artı değer, yabancılaşma gibi unsurların iş hayatında gözle görüldüğünü söylemek mümkündür. Almanya Acı Vatan filminde Güldane'nin çalıştığı fabrikanın işçilere daha kısa süre daha çok iş çıkartmak için baskı yapması, işe geç gelen ve izin almak isteyen işçilerin işten atılması, Gurbetçi Şaban filminde kaçak işçi statüsünde işçilerin sömürülmesi, yaptıkları işe yabancılaşmaları bu kapital düzene örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç

Kültür ait olduğu toplumun hem maddi hem de manevi tüm olguları içerisinde barındıran bir ögedir. Kültürleşme ise toplumların birbirleriyle olan kültür alışverişidir. 1961 yılında Almanya'ya göç eden göçmen işçilerin yaşadığı sorunların başında da kültürleşme olgusu bulunmaktadır. Bu minvalde çalışmamızda Türkiye'den Almanya'ya göç eden bireylerin kültür ve kültürleşme anlamında yaşadıkları ele alınmaktadır.

Sonuç olarak ise şunları söylemek mümkündür;

- Her üç film de Almanya'ya göç, göçmenlerin kültür problemleri, aile hayatı, ataerkil yapı, iş ve işçi sorunları, kapitalist düzen, kadın kimliği gibi temalar üzerinde durmaktadır.
- Filmlerde göç eden Türk göçmenlerin, Alman kültürüne ayak uydurdukları, dil, kıyafet, cinsel hayat, aile ve eş kurumuna olan saygının yitirilmesi anlamında görülebilmektedir. Almancaya ait bazı kelimelerin günlük hayat içerisinde kullanıldığı, kılık kıyafet açısından o dönemde Alman toplumuna özgü ayakkabı, etek gibi kıyafetlerin tercih edildiği, aile kurumuna olan bağlılığın ortadan kalktığı, özellikle Alman kültürüne ayak uyduran erkeklerin eşlerini aldattığı görülmektedir.
- Alman kültürüne ayak uydurmak istemeyenlerin ise kendi kültürel değerlerine sahip çıktığı, ülkesine, eşine, çocuklarına dönmek istediği, Almanya'yı sadece para kazanılan ve biriktirilen yer olarak gördüğü görülmektedir.
- Göçmenlerin kendi kültürel ve kutsal değerleri olan simgeleri beraberlerinde getirdikleri kargo kültürü de filmlerde göze çarpmaktadır. Atatürk'ün portresinin, Türk

bayrağının, Kur'an'ı Kerim'in, Besmele ve Allah lafzı tablosunun göç ederken göçmenler tarafından beraberinde getirildiği görülmektedir.

- Son olarak göçmelerin geldikleri kültüründe hâkim olan dayanışmacı ve birincil ilişkiye önem veren yapısal özelliğin göç edilen yerde de devam ettirilmek istendiği görülmektedir. Göç eden göçmenlerin bir arada yaşadığı, ortak kıraathane, mekânları tercih ettiği göze çarpmaktadır.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. 2016: *Göç Sosyolojisi*. İstanbul.

Akdoğan, A. 2013: ‘‘Kültür ve Din’’. Yayına Hazırlayanlar: Akyüz, Niyazi ve Çapcıoğlu İhsan. *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara, ss. 393-407.

Arslantürk, Z. 2014: *Sosyoloji; Giriş, Kavramlar, Süreçler, Kurumlar, Teoriler*. İstanbul.

Bilgin, V. 2003: ‘‘Göçün Kültürel Sonuçları’’. III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildiriler. ss. 35-41.

Çatlı Özen, G. 2017: ‘‘Nusayrilerin Kültürel Etkileşim İncelemeleri’’. *Jounal Of Analytic Divinity*, Cilt: 1, Sayı: 1, s.162.

Gökalp, Z. 1968: *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul.

Güvenç, B. 1994: *İnsan ve Kültür*. İstanbul.

Kafesoğlu, İ. 2012: *Türk Milli Kültürü*. İstanbul.

Kurt, İ. 2014: ‘‘Kültür ve Kültür Kuramları’’. Yayına Hazırlayan: Talas, Mustafa. *Sosyal Antropoloji*. İstanbul.

Zafer Bilge, A. 2016: ‘‘Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak ‘Kültürleşme’ Kavramı’’. *UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:19. Sayı: 30. ss. 75-92.

Mülteciliğin Sosyal Medya ile İmtihanı: Ekşi Sözlük ve Suriyeliler

Emre ÜNÜR* & Melis Zeynep ÜNÜR*

Özet

2011’de başlayan Suriye İç Savaşı büyük bir insanlık dramına yol açmış ve Türkiye de bu drama sessiz kalmayarak Açık Kapı Politikası izlemiştir. Bu politika birçok tartışmaya yol açmış ve mültecilere karşı olumsuz bir tutum oluşmuştur. Bu olumsuz tutumun sebeplerine ilişkin teorik çalışmalar oldukça azdır. Bu çalışmanın amacı Ekşi Sözlük kullanıcı ve okurlarının mültecilere yönelik tutumunu içerik analizi yoluyla tespit etmektir. Çalışmada yazarların mültecilere hitap şekilleri, genel tutumları, bilgi eksiklikleri, mülteciler dışındaki gruplara ilişkin eleştirileri, mültecileri nasıl çerçeveledikleri, milliyetçilik düzeyleri ve toplumsal cinsiyete ilişkin tutumları araştırılmıştır. Sonuçlar göstermiştir ki yazar ve okurların mültecilere ilişkin tutumu olumsuzdur ve bunun en temel sebebi milliyetçiliktir. Sembolik tehdit çerçevesinin olumsuz tutumlara etkisi orta düzeydedir. Toplumsal cinsiyete ilişkin tutumlarla olumsuz genel tutum arasındaki ilişki tahmin edilenin aksine zayıftır.

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara

Giriş

Anadolu, Osmanlı'dan bugüne birçok zorunlu göçe ev sahipliği yapmıştır; ancak bu göçlerden hiçbiri Suriyeli mülteciler¹ kadar kamuoyunun ilgisini çekmemiştir. 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı altı milyondan fazla insanı göç etmek zorunda bırakmıştır. 2017 sonu itibariyle Türkiye'de kayıtlı olarak bulunan Suriyeli mülteci sayısı 3.303.113'tür. İç savaşın patlak verdiği 2011'den itibaren Suriyeli mülteciler Türkiye'ye gelmeye başlasa da asıl geldikleri dönem 2014 sonrasıdır.² Mültecilerin Türkiye'ye giriş yaptığı 2011 yılından itibaren kamuoyu, konuyla oldukça fazla ilgilendi. Konuyla ilgili birçok haber yapıldı ve insanlar konuyla ilgili yorumlarını sosyal medyada sıklıkla paylaştılar. Ekşi Sözlük kamuya açık anonim kullanıcı katkısına dayanan bir sosyal medya platformu olarak yüzlerce başlık ve binlerce girdi ile bundan nasibini aldı. Bu girdilerde Suriyeli mültecilerin birçok farklı kalıpla sunulduğu tespit edilmiştir; ancak en yaygın kalıp Suriyeli mültecilerin bir tehdit oluşturduğuna ilişkin suçlamalardır. Suriyeli mültecilerin temsil edildiği bir diğer yaygın kalıpta ise acıma duygusuna ve feminen referanslara rastlanmıştır. Bunun yanında, Suriyeli mültecilerin Türkleri mağdur ettiğine ilişkin söylemler de oldukça yaygındır. O halde mültecilerin mültecilikle suçlanması sebebi nedir? Yazarlar Suriyeli mültecilerin Türkiye halkını neden mağdur ettiğini düşünmektedir?

Suriyeli mülteciler hakkında yapılmış sosyal medya araştırmaları teorik açıdan eksik olduğu için bu çalışma oldukça önemlidir. Bu çalışmanın ilk iddiası Suriyeli mültecilerin hak çerçevesinden ziyade tehdit ve kurban çerçevesi ile temsil edildiğidir. Tehdit, ekonomikten ziyade sembolik ya da ideolojiktir. Her iki çerçevede de milliyete ve cinsiyete ilişkin kalıplara vurgu yapılmakta; ötekileştirme bu kalıpların dışına çıkarmak suretiyle gerçekleştirilmektedir. Yine tehdit çerçevesinin görüldüğü yorumlarda Türkiye halkının mağdur edildiğine ilişkin

¹ Mülteci ifadesi hukuki bir tanım olarak değil, normatif bir kavram olarak özellikle kullanılmaktadır.

² <https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2016/06/suriyeliler-barometresi-yc3b6netici-c3b6zeti.pdf> (M. Murat Erdoğan; 12.02.2018).

söylem göze çarpmaktadır. Çoğunluk, azınlığı varlıksal bir tehdit haline getirip suçlamakta ve buradan mağduriyet üretmektedir. Argümanların doğruluğunu test etmek için Ekşi Sözlük üzerinde içerik analizi yapılacaktır. Çeşitli çerçeveler bir Excel dosyasına önceden belirlenmiş kodlarla işlenecek, sonuçlar buna göre değerlendirilecektir. Değerlendirme sonucunda girdilerde tehdit, kurban ve hak çerçevelerinin ne kadar yer aldığı incelenecektir. Ayrıca girdilerin genel tutumunun olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu irdelenecek ve genel tutumla tehdit çerçevelemesi arasında bir korelasyonun varlığı araştırılacaktır. Bunun dışında Suriyeli mültecilerin ötekileştirildiğine dair savımızın doğruluğu test edilecek ve milliyetçiliğin yazarların düşüncelerindeki etkisine bakılacaktır.

Kuramsal Çerçeve

Türkiye’de mültecilere yönelik tutumları inceleyen çalışmalar oldukça azdır. Türkiye’deki mülteci algısını ölçmek amacıyla yapılan birçok çalışmada ise olumsuz tutumun sebepleri irdelenmemiştir. Örneğin, Murat Erdoğan’ın 2016’da yaptığı araştırmaya göre Türkiye’de Suriyelilere yönelik tutumlar, olumsuzluğa doğru evrilmektedir. Mültecilerin suç işleyerek toplumun düzenini bozduğuna ilişkin inanç %67’dir. Suriyeliler ile huzur içinde yaşanamayacağına inananların oranı ise % 75’tir.³ Göker ve Keskin ise medyada mülteci imgesini araştırmış; mültecilerin edilgen ve mağdur veya günah keçisi çerçevesinde sunulduğunu tespit etmişlerdir.⁴ Bu çalışma 2015’te yapıldığı için erkeklerin daha fazla suçlanmasına yönelik bir analize yer verilmemiştir. Ünal ise internet üzerinde yaptığı içerik analizi sonucunda mültecilere yönelik tutumun dışlayıcı, küçümseyici ve ötekileştirici

³ <https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2016/06/suriyeliler-barometresi-yc3b6netici-c3b6zeti.pdf> (M. Murat Erdoğan; 12.02.2018).

⁴ <http://iletisimdergisi.gazi.edu.tr/site/index.php/IKAD/article/view/204> (Göksel Göker ve Savaş Keskin; 30 Kasım 2017).

olduğunu saptamıştır.⁵ Yıldız ve Uzgören ise İzmir’de 19 katılımcı ile gerçekleştirdikleri mülakatlarda mültecilerin bir tehdit olarak görüldüğü ve neredeyse tüm katılımcıların mültecilere vatandaşlık verilmesine karşı olduğu bulgusuna ulaşmıştır.⁶ Demirel ise ulusal basında Nisan 2011 öncesi Suriyeliler ile ilgili haberler ile sonraki haberleri karşılaştırmış ve göçün güvenlikleştirilmesi sebebiyle olumsuz bir tutum içinde haber yapıldığını tespit etmiştir.⁷

Göç ve kamuoyu tutumları hakkındaki tartışmalarda da araştırma sorusunun tam bir cevabı mevcut değildir. Esses ve diğerleri, göçmenlere ilişkin olumsuz tutumun kaynaklara erişim rekabetinden kaynaklandığını ileri sürmektedirler.⁸ Heinmueller ve Hiscox ise mavi yaka işçilerin mavi yaka göçmenlere, beyaz yaka işçilerin ise beyaz yaka göçmenlere karşı olumsuz tutum beslediğine ilişkin iddiayı reddetmektedirler. Yaptıkları araştırma sonucunda her iki işçi grubunun da mavi yaka göçmenlere karşı olumsuz tutum sergilediğini; beyaz yaka göçmenlere ise daha olumlu yaklaştıklarını tespit etmişlerdir. Buna göre, kaynak rekabeti ya da işsiz kalma korkusunun olumsuz tutumların sebebi olduğuna ilişkin iddia yanlıştır. Genellikle göçmen karşıtı hareketler etnik farklılığa bağlı ya da sosyotropik (ülke ekonomisini olumsuz etkileme) sebeplerle ortaya çıkmaktadır.⁹ Wasmer ve Kosh ise kültürel olarak farklı olma algısının olumsuz tutumların sebebi olduğunu iddia etmektedirler. Yani kültürel yakınlık daha olumlu tutumlara yol açmaktadır.¹⁰ Lahav ve Courtemanche ise göçmenlere karşı olumsuz tutumun

⁵ Ünal, Serdar: “Türkiye’nin Beklenmedik Konukları: “Öteki” Bağlamında Yabancı Göçmen Ve Mülteci Deneyimi”. *Journal of World of Turks* 6 (2014), s. 76.

⁶ Yıldız, Ayselin ve Elif Uzgören: “Limits to Temporary Protection: Non-camp Syrian Refugees in İzmir, Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies* 16 (2016), s. 195-211.

⁷ Demirel, Cansu Akbaş: “Türkiye’ye Göç Eden Suriyelilere İlişkin Haberler ve Kamuoyuna Olası Etkileri”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II* (Bursa, 2013), s. 461-478.

⁸ Esses, Victoria M et al.: “Intergroup Competition and Attitudes Toward Immigrants and Immigration: An Instrumental Model of Group Conflict”, *Journal of Social Issues* 54 (1998), s. 699-724.

⁹ Heinmueller, Jens ve Michael J. Hiscox: “Attitudes toward Highly Skilled and Low-skilled Immigration: Evidence from a Survey Experiment”, *American Political Science Review* 104 (2010), s. 61-84.

¹⁰ Wasmer, Martina, ve Achim Koch: “Foreigners as Second-Class Citizens? Attitudes toward Equal Civil Rights for Non-Germans.” *Germans or Foreigners: Attitudes toward Ethnic Minorities in Post-Reunification Germany*. Yayına hazırlayanlar: Richard Alba, Peter Schmidt, and Martina Wasmer. New York, NY: Palgrave McMillan, 2003, s. 95-118.

ideolojik tehdit algılamasından kaynaklandığını öne sürmektedirler.¹¹ Chandler ve Tsai ise göçe ilişkin tutumları tek bir değişkenle açıklamak yerine birden fazla değişkenin etkisinin kontrol edilmesinin daha doğru sonuçlar vereceğini iddia etmektedirler. Onların yaptığı çalışmaya göre sembolik tehdit algılamaları olumsuz tutuma sebep olan en önemli etkidir. İdeolojik tehdit algılamaları ise orta düzeyde etkiye sahiptir.¹² Pedersen ve diğerleri ise cinsiyet, eğitim, milli aidiyet, ideoloji, özsaygı, yaş ve bilgi eksikliğini kontrol ettikleri çalışmalarında olumsuz tutumların birincil olarak bilgi eksikliğinden kaynaklandığını tespit etmişlerdir. Diğer değişkenlerin etkisi ise orta düzeydedir.¹³ Göçe yönelik tutumların araştırılmasında birden çok değişkeni kontrol etme büyük önem taşımaktadır. Biz de bu çalışmada üç farklı tehdit yaklaşımını test edeceğiz. Bunun yanında bilgi eksikliğinin ve milliyetçiliğin olumsuz tutumlara etkisi de bu çalışma kapsamında incelenecektir.

Medyada yer alan haber ve tutumlar kamuoyunun oluşumunda büyük önem taşır.¹⁴ Dolayısıyla medyanın bir konuyu nasıl çerçevelediğini araştırmak kamuoyu hakkında bilgi edinmek açısından önemlidir. Suriyeli mültecilerin Türk medyasındaki temsili hakkında birçok çalışma mevcuttur. Örneğin; Murat Erdoğan ve diğerleri yerel ve ulusal gazeteler ile televizyon kanallarında mülteci algısını araştırmış ve medyada konunun geçicilik ve dış politika ekseninde çerçevelendiğini tespit etmişlerdir.¹⁵ Kardeş ve diğerleri ise bir sosyal medya platformu olan internet sözlüklerinden birinde içerik analizi yapmış ve mültecilerin olumsuz ve güvensiz insanlar olarak algılandıklarını tespit etmişlerdir.¹⁶ Literatürde, sözlüklerde mültecilerin

¹¹ Lahav, Gallya ve Marie Courtemanche : “The Ideological Effects of Framing Threat on Immigration and Civil Liberties”, *Political Behavior* 34 (2012), s. 477-505.

¹² Chandler, Charles R. Ve Yung-mei Tsai: “Social Factors Influencing Immigration Attitudes: An Analysis of Data from the General Social Survey”, *The Social Science Journal* 38 (2001), s. 177-188.

¹³ Pedersen, Anne, Jon Attwell ve Diana Heveli: “Prediction of Negative Attitudes toward Australian Asylum Seekers: False Beliefs, Nationalism, and Self-esteem”, *Australian Journal of Psychology* 57 (2005), s. 148-160.

¹⁴ Kentmen, Çiğdem: “Mass Media Use and Citizens’ Knowledge about the EU: The Turkish Case”, *Turkish Studies* 11 (2010), s. 625-641.

¹⁵ Erdoğan, M. Murat, Yudum Kavukçuer ve Tuğçe Çetinkaya: “Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı”, *Liberal Perspektif: Analiz* 5 (2017), s. 5-20.

¹⁶ Kardeş, Servet, Çağla Banko ve Berrin Akman: “Sosyal Medyada Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Algı: Bir Sözlük Değerlendirmesi”, *Göç Dergisi* 4 (2017), s. 185-198.

çerçevenleme biçimleri hakkında bir çalışma mevcut değildir. Biz bu çalışmada Ekşi Sözlük'te mültecilerin nasıl çerçvelendiğini araştıracağız. Benson, Amerikan ve Fransız ulusal gazetelerinde göçmenlerin nasıl çerçvelendiğini araştırdığı makalesinde üç temel çerçevenin baskın olduğunu tespit etmiştir. Bunlar; tehdit, kurban ve kahraman çerçeveleridir. Kurban ana çerçevesinde; küresel ekonomik adaletsizlik, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile insancı yaklaşımları içeren üç alt çerçeve mevcuttur. Kahraman ana çerçevesi; kültürel çeşitlilik, entegrasyon ve çalışkanlık alt başlıklarını içermektedir. Tehdit çerçevesinde ise iş, kamu düzeni, kültürel tehditler ve vergi ve masrafların artması söz konusudur.¹⁷ Benson'ın tehdit çerçevesi göçe yönelik tutumlarda tehdit teorilerinin özeti olarak görülebilir. İş ve vergilerin artması ekonomik tehdit teorisinin bir yansıması olarak anlaşılabilir. Kamu düzeni ve kültürel tehdit ise sembolik tehdit yaklaşımının içinde değerlendirilebilir. İdeolojik tehdit Benson'ın sınıflandırmasında yer almamakta olsa da bizim çalışmamızda başka bir çerçeve olarak kullanılacaktır. Benson'ın kurban çerçevesi bu çalışmada Türkiye örneğine uyarlanarak kullanılacaktır. Küresel ekonomik adaletsizlik yerine Suriye İç Savaşı kullanılacak diğer alt başlıklar aynı şekilde kullanılacaktır. Kahraman çerçevesi ise Ekşi Sözlük özelinde mevcut olmadığı için bu çalışmada kullanılmayacaktır.

Mültecilerin sadece tehdit olarak çerçvelenmesi, onlara yönelik olumsuz tutumu arttırma etkisine sahiptir. Kurban çerçevesi ise kurban olma durumunu yeniden üretmektedir. Normatif olarak mültecilere yaklaşımın hak temelli olması tercih edilir. Örneğin, Adams fuhuş için kaçırılan kadınlara yönelik algıyı araştırdığı çalışmasında kurban çerçevesinin travmayı yeniden ürettiğini tespit etmiştir. Ona göre bunun önlenmesi için hak temelli bir yaklaşım gerekmektedir.¹⁸ Biz de çalışmamızda hak temelli bir çerçeve kullanılıp kullanılmadığını ve

¹⁷ Benson, Rodney: "What makes news more multiperspectival? A field analysis", *Poetics* 37 (2009), s. 402-418.

¹⁸ Adams, Cherish: "Re-Trafficked Victims: How a Human Rights Approach Can Stop the Cycle of Re-Victimization of Sex Trafficking Victims", *43 Geo. Wash. Int'l L. Rev.* 201 (2011), 201-214.

pozitif tutumla hak temelli çerçeveleme arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştıracağız.

Toplumsal cinsiyete ilişkin tutumlarla göçe yönelik tutumlar arasında korelasyon olup olmadığına ilişkin çalışmalar literatürde mevcut değildir. Literatürde mültecilerin cinsiyetine ilişkin tutum farklılıklarından ziyade kadın mültecilerin yaşadığı problemlerle ilgili çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Callamard kadın mültecilerin ve çocukların haklara ulaşmakta zorlandıkları konusu üzerinde durmuştur.¹⁹ Freedman ise cinsiyet bazlı ceza veya ihlallere maruz kalan kadın sığınmacıların hakları ile ilgili normları incelemiş; bunların söylemsel düzeyde dahi cinsiyetçi öğeler barındırdığını tespit etmiştir.²⁰ Literatürde mülteci imajının feminenliği üzerine çalışmalar mevcuttur. Örneğin; Johnson uluslararası mülteci rejiminin kullandığı görsellerin insanların mültecileri algılama biçimlerine etkisini incelemiş ve görsellerin büyük çoğunlukta kadınlardan oluştuğunu tespit etmiştir. Ona göre görseller yoluyla mülteci algısı ırksallaşıyor, kurbanlaşıyor ve feminenleşiyor.²¹ Seu ise insanların mülteciler ile deneyimlerini ve onlar hakkındaki düşüncelerini incelemiştir. O da mültecinin elinde bebek taşıyan bir kadın olarak hayal edildiğini tespit etmiştir.²² Young'ın 'Maskülen Koruma Mantığı' kavramı mültecinin neden feminen bir karakter olarak hayal edildiğini açıklamaktadır. Maskülen koruma mantığı kadının zayıf ve korunmaya muhtaç bir varlık olarak erkek tarafından korunmasının gerekliliğine işaret eder. Young'a göre güvenlik devletiyle maskülen anlayış arasında önemli bir bağlantı mevcuttur. Güvenlik devletinin iki yüzü vardır: birincisi vatandaşlarını düşmana karşı koruyan yüzüdür; öteki ise vatandaşlarını gerekli gördüğü ölçüde

¹⁹ Callamard, Agnes: "Refugee Women: a Gendered and Political Analysis of the Refugee Experience", *Global Changes in Asylum Regimes*, Yayına hazırlayan: Joly D., Londra 2002, s. 137-153.

²⁰ Freedman, Jane: "Protecting Women Asylum Seekers and Refugees: From International Norms to National Protection?", *International Migration* 48 (2010), s. 175-198.

²¹ Johnson, Heather L.: "Click to Donate: Visual Images, Constructing Cictims and Imagining the Female Refugee", *Third World Quarterly* 32 (2011), s. 1015-1037.

²² Seu, Irene Bruna: "The Woman with the Baby: Exploring Narratives of Female Refugees", *Feminist Review* 73 (2003), s. 158-165.

kontrol altında tutmaktır. Bu erkeğin kadına davranışlarıyla aynıdır.²³ Maskülen koruma mantığını Türkiye halkı ile Türkiye’deki mülteciler üzerinden okumak da mümkündür. Mülteciler buraya ‘sığındıkları’ için yani korunmaya muhtaç oldukları için feminendirler ve onları koruyan maskülen Türkiyeliler onlar üzerinde tahakküm kurma hakkını kendilerinde bulabilirler. Bu bakış açısı Türkiyelilerin gözünde mültecilerin neden Türkiye’deki toplumsal cinsiyet kurallarına uyma ya da Türk kültürüne göre yaşama zorunluluğunda olduğunu açıklamaya elverişlidir.

Milliyetçilik literatürü olumsuz tutumlara bir açıklama ararken milliyetçilik değişkenini operasyonalize etmek açısından önem taşır. Biz bu çalışmada Michael Billig’in banal milliyetçilik kavramını milliyetçiliği operasyonelleştirmek açısından elverişli buluyoruz. Billig milliyetçiliğin kriz anlarında ya da ayrılıkçı hareketlerle ortaya çıkan ve sonrasında kaybolan bir araç olarak görülmesini eleştirir.²⁴ Ona göre milliyetçilik gündelik hayatın içine yedirilmiş alışkanlıklarda gizlidir. Ona göre milli kimliğin işlevini yerine getirebilmesi için vatandaşın bu kimliğin farkında olması gerekir. Milli kimliğimiz bize sürekli hatırlatılır; onu asla unutmamız.²⁵ Erkeklerin asker olduğu ve dolayısıyla vatanını ve kadınları koruduğu çoğu milli kimliğin olduğu gibi Türk milli kimliğinin de en önemli banal öğelerinden biridir. Bu sebeple Suriyeli erkeklerin vatanlarını ve dolayısıyla kadınlarını korumuyor oluşu onları Türkiye halkının gözünde eleştiriye açık hale getirecektir. Banal milliyetçilik kavramı feminen vatan imgesinin zihinlere nasıl kazındığı konusunda da son derece geçerli açıklamalar sunar.

Allport’a göre tarih boyunca ötekine yapılan en yaygın suçlamalar onların şerefsiz, aldaticı veya içten pazarlıklı olduklarına ilişkindir. Bu suçlamaların temeli etiğin çifte standardında yatar.

²³ Young, Iris Marion (2012): “The Logic of Masculinist Protection: Reflections on the Current Security State”, *International Relations Theory*, Yayına hazırlayanlar: Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, 5. baskı, Longman, s. 371-379.

²⁴ Billig, M. 2002: *Banal Milliyetçilik*. Çeviren: Cem Şişkolar. İstanbul: Gelenek, s. 15.

²⁵ Özkırımlı, U. 2015: *Milliyetçilik Kuramları “Eleştirel Bir Bakış”*. Ankara: Doğu Batı, s. 239-245.

Buna göre herkes önce kendinden olanla ilgilenmelidir; ötekiyle değil. Örneğin; insan önce kendi ailesinin durumunu iyileştirmeli ya da kendi vatanını korumalıdır.²⁶

Allport, azınlığı diğer grupla karşılaştırılınca sayıca az olan grup olarak tanımlamaktadır. Azınlıklar aktüeryal ve psikolojik olmak üzere ikiye ayrılır. Aktüeryal azınlıklar, bazı amaçlar sebebiyle azınlık olarak tasarlanırlar; fakat önyargıya maruz kalmazlar. Psikolojik azınlıklar ise günah keçileri ve daha az ayrımcılığa maruz kalanlar olarak ikiye ayrılır. Günah keçileri ağır nefretle karşılaşır ve her türlü olumsuzluktan sorumlu tutulurlar. Günah keçileri genellikle farklı dini, etnik veya ırksal gruptan seçilirler.²⁷ Biz bu çalışmada mültecilerin günümüzün günah keçisi haline gelip gelmediğini araştıracağız.

Grup çatışmalarını açıklama çabasında olan çok geniş bir literatür mevcuttur. Blalock’a göre gruplar arası çatışma materyal kaynaklara erişim rekabetinden kaynaklanır.²⁸ Aslında bu ekonomik tehdit teorisine paralel olarak görülebilir. Glaser’a göre ise rekabetin sebebi siyasal güç gibi sembolik kaynaklara erişim rekabetidir.²⁹ Glaser’in iddiası ise sembolik tehdit teorisi ile paralellik göstermektedir. Tajfel ve Corner’a göre ise ait olunan gruba aidiyet hissi ve gruba verilen değer, *diğerleri* ile sonucu belli bir karşılaştırma yapmaya sebep olur. Bu karşılaştırmanın galibi her zaman içinde bulunan gruptur.³⁰

Milliyetçilik literatürü ile toplumsal cinsiyet çalışmalarının kesiştiği noktada da konuyla ilgili aydınlatıcı noktalar bulmak mümkündür. Kancı’ya göre milliyetçilik, düşmanlık ve savunma söylemi; toplumsal cinsiyet etrafında şekillenir. Ders kitaplarındaki ideal erkek, ailesini ve vatanını gerektiğinde koruyan erkektir. Aile ve vatanın savunması esnasında ölme

²⁶ Allport, G. W. 1979: *The Nature of Prejudice*. Cambridge: Perseus Books, s. 150.

²⁷ Age.

²⁸ Blalock, H. M: "Percent Nonwhite and Discrimination in the South". *American Sociological Review* 22 (1957), s. 677– 682.

²⁹ Glaser, J. M: "Back to the Black Belt: Racial Environment and White Racial Attitudes in the South", *Journal of Politics* 56 (1994), s. 21– 41.

³⁰ Tajfel, H. Ve J. C. Turner (2004): "The Social Identity Theory of Intergroup Behavior", *Key readings in social psychology. Political psychology: Key readings*, Yayına hazırlayan: J. T. Jost ve J. Sidanius, s. 276-293.

ve öldürme kutsaldır.³¹ Kadınlığın zayıflık ve korkaklıkla; erkekliğin ise cesaret ve güçle bağdaşık görülmesi mülteci denildiğinde akla kadın imajı gelmesinin temel sebeplerinden biri olarak görülebilir. Kancı'ya göre Türk milliyetçilik anlayışında erkek ailede rasyonalizmi temsil ederken; millet söz konusu olduğunda romantik ve savaşçı olarak tanımlanmaktadır. Ders kitapları üzerinde yaptığı araştırmada genel erkeklik kurgusunun asker-savaşçı-koruyucu imgeleriyle kurgulandığı ortaya çıkmıştır.³² Daha ilkokulda böyle bir zihniyetle tanışan çocuğun kafasında tabii ki de erkeklerin savaştan kaçmayacağı ve dolayısıyla korkup savaştan kaçanın kadınlar olacağı açıktır.³³ Kancı'nın bu açıklamaları Young'ın Maskülen Koruma Mantiğı kavramı ile de paralellik arz eder. İyi erkeğin kadını koruma yükümlülüğü vardır.³⁴ Aydın, *öteki* ve onun tehditkarlığı üzerine yaptığı çalışmada kişilerin kendilerini ötekilerden hep daha iyi ve daha haklı olarak gördüğünü ifade eder. Ancak bundan daha önemlisi ötekiden gerçekten de daha avantajlı durumda bulunan *büyük toplum* mensuplarının ironik bir biçimde öteki üzerinden *mağduriyet* dili yaratmasıdır. Onlara göre, onların kendi kolektif başarı ve emekleriyle kurdukları bu mükemmel devlet ötekinin tehdidi altındadır. Bu bağlamda yaratılan zemin tam da Billig'in ifade ettiği gibi kişinin kendisini milletle özdeşleştirmesine sebep olur. Bir topluluk olarak mağdur olma, kişiye büyük bir güç verir ve bu güç, sıradan vatandaşa başka sebeplerle yaşadığı başarısızlıkları ötekinin varlığına bağlama özgürlüğü verir.³⁵ Mültecilere açık kapı politikası uygulanması ya da Suriye'ye askeri müdahaleye girişilmesi hükümetin ve parlamentonun verdiği kararlarken bu konuyla ilgili eleştirilerin mültecilere yöneltilmesi bu açıklamalar eşliğinde yorumlanabilir. Biz de çalışmamızda bu açıklamalar ışığında mültecilerin *günah keçisi* haline getirilip getirilmediğinin yanında yazarların Türkiyelileri kurban durumuna

³¹ Kancı, Tuba: "Türkiye'de Eğitim, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları". *Milliyetçilik Ve Toplumsal Cinsiyet*. Yayına hazırlayan: Simten Coşar ve Aylin Özman. İstanbul: İletişim 2015, s. 77-110.

³² Age., s. 88.

³³ Uz, Melis Zeynep: "'Mağdur' Kalabalıkları ve Feminleştirilmiş 'Öteki'ler: Türkiye'de Suriyeli Erkekler". *Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Elazığ: Fırat Üniversitesi 2017, s. 1664.

³⁴ Young, 2012, s.373.

³⁵ Aydın, Suavi: "Popüler Kültür ve Milliyetçilik: Sokağın Hissi" *Milliyetçilik Ve Toplumsal Cinsiyet*. Yayına hazırlayan: Simten Coşar ve Aylin Özman. İstanbul: İletişim 2015, s. 26-29.

getirip getirmediğini inceleyeceğiz. Mültecilerin günah keçisi haline getirildiği konumda, avantajlı ve çoğunlukta olan grubun kurban haline getirilmesini ampirik olarak kanıtlamak kanımızca önem taşımaktadır. Young'ın Maskülen Koruma Mantiğı kavramı vatan-vatandaş ilişkisine uygulandığında, feminen vatanın onun sahibi olan erkekler tarafından korunması son derece doğal karşılanacaktır. İyi erkek, vatanını koruyan olacak ve mültecilik vatanını korumayan erkeğe layık görülmecektir. Daha önce de belirtilen mülteci-Türkiye halkı ilişkisi ise Türkiye halkının mültecilerin cinsiyetini belirleme ya da onlar üzerinde tahakküm kurma yönündeki eğilimlerini açıklamak açısından elverişlidir.³⁶ Billig'in milliyetçiliğin günlük hayatın içine yedirilmiş alışkanlıklar olduğuna ilişkin iddiası ise vatanı korumanın elzemliğine ilişkin inancın nasıl doğallaştığını açıklamaktadır. Kendini milliyetçi olarak tanımlamayan biri bile birinin vatanını korumak istememesini ya da savaştan kaçmasını anlayamayacaktır.³⁷

Aydın, Tajfel ve Turner'ın sosyal kimlik teorisiyle paralel olarak insanın toplumsal kimliğini daima öteki ile tanımladığını ve ölçtüğünü iddia etmektedir. İnsanlarda, mensup olunan toplumun hep daha iyi ve daha haklı olduğuna dair bir inanç mevcuttur. Ötekinden daha iyi olduğuna inanan insan ondan daha iyisine de layık olduğuna inanır ve bu şekilde çoğunlukta olan topluluk azınlık üzerinde son derece avantajlı bir fiili durum yaratır.³⁸ *Öteki* olana yönelik yalanlar da buna hizmet eder. Örneğin; Suriyelilere aylık maaş bağlandığına ilişkin yanlış iddia, çoğunlukta haksızlığa uğramışlık hissiyatı yaratır. Kendisini üstün gören ve fiili olarak da avantajlı durumda bulunan topluluk, ironik bir biçimde öteki üzerinden mağduriyet dili yaratır. Bu zihniyete göre, kendi üstünlükleri ve çabaları sonucu kurdukları bu devlet ötekinin tehdidi altındadır.³⁹ Bu noktadan sonra kendini milletle *özdeşleştirme* gerçekleşir ve *biz* ile *onlar* arasında nefret okuması başlar. Banal milliyetçilik kavramı burada devreye girer. Billig'e göre

³⁶ Uz, 2017, s. 1664-1665.

³⁷ Billig, 2002, s. 17-18.

³⁸ Aydın, 2015, s. 26.

³⁹ Age., s. 27.

kendini milletle özdeşleştirme anlık bir hadise değil, sürekli bir inşa sürecidir. İnsanlar millet olarak tanımladıkları şeyi bir bütün olarak görme eğilimindedir.⁴⁰ *Biz* ve *onlar* arasındaki nefret okumasından en çok etkilenen ise sıradan vatandaşdır; nefret, onlar arasında hayat bulur.⁴¹ Zira nefret ne kadar banalleşirse o kadar kolay yayılır. Ayrıca bu nefret, *bizi* oluşturma yanına gelecek için de bir umut kaynağıdır. Bu nefret, avantajlı topluluğu kurbanlaştırır ve bu durum büyük bir gücün kaynağıdır. Bu güç, sıradan insana başka nedenlerle yaşadığı tüm olumsuzlukları ötekinin varlığına bağlama fırsatı verir. Bu zihniyet ötekine fiziksel saldırıyı dahi rasyonel ve *haklı* kılar. Aynı zamanda, sıradan vatandaşın özgüvenini yerine getirir ve gelecek umudunu tazeler.⁴² Bu, Schmid tarafından da dile getirilmiştir. Düşman *bizi* yaratır. Arkadaşlıklar, yoldaşlıklar ya da görev paylaşımları düşman sayesinde pekiştirilir. Problemin yegâne kaynağı düşman olarak belirlendikten sonra insanlar kendi aralarındaki farklılıkları ve anlaşmazlıkları unuttur. Tek hedef, düşmanın tehdidini bertaraf etmektir. Düşman yaratma toplumsal iktidarın da son derece işine gelir. Eğer bir düşman varsa iktidar, düşman defedilene kadar kendi etrafında birleşmeyi talep edebilir. Bu birleşme sırasında iktidarın hiçbir hatası göze batmayacaktır. Aydın'ın da ifade ettiği gibi, benlik, kendisinin en değerli hayat kaynaklarını gasp eden *ötekiye* karşı bir intikam duygusuyla dolar ve bu noktadan sonra *öteki* her türlü fenalığı hak eder hale gelir.⁴³

Bu açıklamalar ışığında bu çalışmanın temel hipotezi mültecilerin hak çerçevesinden ziyade tehdit ve kurban çerçevesinde temsil edildiğidir. Bu temsil olumsuz tutumun temel sebeplerinden biri ve göstergesidir. Tehdit çerçevesinin ekonomikten ziyade sembolik ve ideolojik olması beklenmektedir. Ekonomik tehdit; iş rekabeti, sosyotropik kaygılar ve ekonomik göçmen imajı olarak operasyonelleştirilmektedir. Sembolik tehdit ise; sayılarla

⁴⁰ Özkırımlı, 2015, s. 239-245.

⁴¹ Aydın, 2015, s. 27.

⁴² Age., s. 27-29.

⁴³ Schmid, W 2017: *Düşmanlığın Faydaları*. İstanbul: İletişim, s. 18-69.

özdeşleştirme, laikliğe ya da mezhepsel dağılıma tehdit olarak görme, suçla ilişkilendirme, ulusal güvenlik ya da kamu düzeni tehdidi olarak görme ve kültürel tehdit gibi alt başlıklara ayrılmıştır. İdeolojik tehdit, vatandaşlık tartışmalarını da içine alacak şekilde herhangi bir ideolojiyi ya da ideolojik hedefi besleme potansiyeline sahip görülme olarak incelenmiştir. Kurban çerçevesi daha önce de belirtildiği gibi Benson'ın operasyonelleştirmesinin Türkiye'deki duruma uyarlanmasıyla tanımlanmıştır.

Çalışmanın bir diğer hipotezi milliyetçi yorumların toplumsal cinsiyete ilişkin keskin ifadeler içereceğidir. Bu noktada Kancı'nın örneğinde olduğu gibi milliyetçiliğin belli toplumsal cinsiyet rollerini içerdiğini iddia etmekteyiz. Ayrıca milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet kabullerine vurgu yapılması ile ötekileştirme arasındaki korelasyonun yüksek çıkacağına inanıyoruz. Ötekileştirme ile Türkiyelileri kurban durumuna getirme arasında da yüksek pozitif korelasyon olduğunu iddia ediyoruz. Sonuç olarak; olumsuz tutumu en çok etkileyen değişkenin tehdit algılamasından ziyade milliyetçilik olmasını bekliyoruz.

Metodoloji

Türkiye'de mültecilere yönelik tutumları araştırmanın en yaygın yolu anket veya mülakat yöntemidir. Örneğin, Murat Erdoğan 2017'deki araştırmasında anket yöntemini kullanmıştır.⁴⁴ Göker ve Keskin ise haber medyasındaki temsili araştırmıştır.⁴⁵ Haber medyasındaki temsil doğrudan kamuoyunu yansıtmaz; ancak medyanın tutumları belirleme üzerindeki etkisi çok yüksektir.⁴⁶ Tutumlar araştırılırken medyanın incelenmesi bu yüzdendir. Medyanın kamuoyuna göre şekillendiğini iddiası da mevcuttur. Örneğin, Göker ve Keskin bu iddiadan hareketle medya araştırması yapmıştır.⁴⁷ İnternette yer alan forumlar ve sosyal medya ise internete erişimi

⁴⁴ Erdoğan, 2017, s. 3-5.

⁴⁵ Göker ve Keskin, 2015.

⁴⁶ Kentmen, 2010, s. 625-641.

⁴⁷ Göker ve Keskin, 2015.

olan insanların tutumlarını öğrenmek açısından çok önemlidir. Bunlar, hem kamuoyunu yansıtmaya hem de belirleme açısından önem taşır. Ünal, mülteci algısını araştırmak için internetteki forumlar üzerinde içerik analizi yapmıştır.⁴⁸ Sosyal medya üzerindeki içerik analizi araştırmalarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Yıldırım ve Yurtdaş Ekşi Sözlük ve Uludağ Sözlük üzerinde yaptıkları içerik analizinde 1330 adet girdi incelemişlerdir.⁴⁹

Bu çalışmada mültecilere ilişkin tutumları incelemek için Ekşi Sözlük isimli sosyal medya sitesi üzerinde içerik analizi uygulanmıştır. Ekşi Sözlük, kullanıcı katkısına dayalı olan sosyal medya sitelerinden en popüler olanıdır. 400.000'in üzerinde kayıtlı kullanıcısı mevcuttur.⁵⁰ Temmuz 2010 ayında 13.864.596 kez görüntülenmiştir.⁵¹ Diğer sosyal medya siteleri yerine bu sitesinin seçilmiş olmasının sebeplerinden biri de bu popüleritedir. Bir diğer sebep ise kullanıcı katkılarının anonim ve tamamen halka açık olmasıdır. Yani, Facebook ya da Twitter gibi kullanıcıların paylaşımlarını gizlemesi gibi araştırma güçlükleri Ekşi Sözlük'te mevcut değildir. Ekşi Sözlük'te yazar olabilmek için site yönetimin bunu onaylaması gerekir. Onaylama süreci hakkında kesin bir prosedür bulunmamaktadır. Yeni yazar kabulünün ne zaman yapılacağı da belli değildir. Yazar olmak isteyenler, siteye 10 farklı girdi iletip yazarlıklarının onaylanmasını beklerler. Eğer yönetim bu girdileri uygun görürse aday, yazar olabilir. Bu süreç aylarca hatta yıllarca sürebilir.⁵²

Ekşi Sözlük'teki arama butonu, konuyla ilgili başlık ve girdileri bulmak için elverişlidir. Bu çalışmada, mülteciler hakkındaki tutumları bulabilmek adına "Suriyeli" sözcüğü aratılmıştır.

⁴⁸ Ünal, 2014, s. 65.

⁴⁹ https://www.researchgate.net/publication/286476439_Social_Construction_of_Syrian_Refugees_in_Daily_Speech_in_Turkey_Interpretative_Repertoires_and_Social_Media (Sümeyye Yıldırım ve Göklem Tekdemir Yurtdaş, "Türkiye'deki Katılımcı Sözlüklerde Suriyeli Sığınmacıların Sosyal İnşası: Sosyal Medya ve Açıklayıcı Repertuarlar"; 30 Kasım 2017).

⁵⁰ https://en.0wikipedia.org/wiki/Ek%C5%9Fi_S%C3%B6zl%C3%BCk ("Ekşi Sözlük"; 30 Kasım 2017).

⁵¹ <http://webrazzi.com/2010/09/14/eksi-sozluk-infografik/> (Arda Kutsal, "İnfografik: Ekşi Sözlük Hakkında Merak Edilen İstatistikler"; 2017).

⁵² https://en.0wikipedia.org/wiki/Ek%C5%9Fi_S%C3%B6zl%C3%BCk ("Ekşi Sözlük"; 30 Kasım 2017).

29.11.2017 tarihinde bu aratma sonucunda 1000 adet başlık bulunmuştur. Bu başlıklar altındaki toplam girdi sayısı, 18,474'tür.

18,474 girdi içerik analizi için çok büyük bir sayı olduğu için örneklem belirlenmiştir. 100'ün üzerinde girdi içeren başlık altındaki girdiler incelenmiştir. Bu kritere uyan 31 başlık mevcuttur. Bu başlıklar altındaki en popüler 10 girdi incelenmiştir. Popülerlik Ekşi Sözlük'ün oylama (şükela) işlevi ile belirlenmektedir. Sözlük üyeleri bir başlığa girip şükela butonuna bastığında en çok oylanandan en az oylanana olacak şekilde girdileri sıralayabilmektedir. Biz de Ekşi Sözlük'ün bu özelliğini kullanarak 31 başlığın en popüler 10 girdisini inceledik. Böylece sadece yazarların değil Ekşi Sözlük'ü okuyanların da tutumlarını ölçmek mümkün hale gelmiştir.

Araştırmanın bazı kısıtları mevcuttur. Kısıtlardan biri girdilerin silinebilmesidir. Kullanıcı girdileri, yazarın rızasına bağlı olarak ya da yönetimce silinebilmektedir ve başlıktan girdi silinip silinmediği bilinmemektedir. Bunun yanında kullanıcılar girdilerini değiştirme hakkına da sahiptir. Değişikliği hangi tarihlerde yaptıkları görülebilse de metnin eski haline ulaşmak mümkün değildir. Bir başka kısıt ise temsil yeteneğidir. İncelenen toplam girdi sayısı 310'dur. Bu örneklem, Türkiye'nin toplam tutumunu belirlemek açısından küçüktür. Dolayısı ile genelleme yapmak çok mümkün değildir.

İçerik analizi için bir kodlama rehberi hazırlanmış ve buna uygun olarak bir Excel dosyasına işlenmiştir. Araştırma esnasında kullanıcıların mültecileri hangi sıfatla ya da sıfatlarla adlandırdığı, mültecilere ilişkin genel tutumları, hükümeti ya da Batı'yı eleştirip eleştirmedikleri ve mültecilerin nasıl çerçevelendiği incelenmiştir.

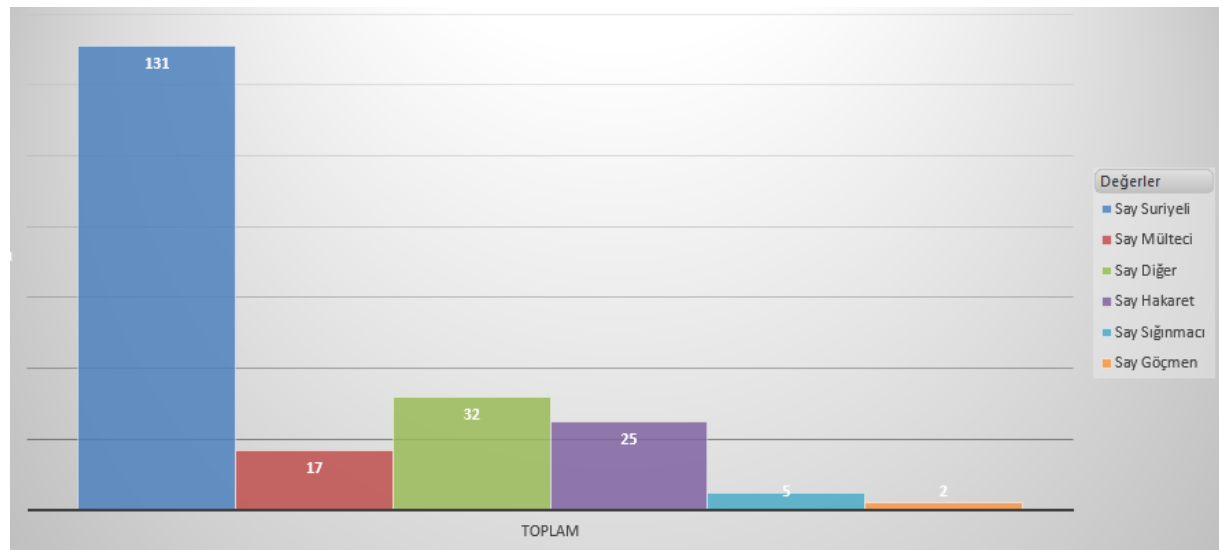
Hipotezleri test etmek için üç farklı regresyon modeli oluşturulmuştur. Birinci modelde üç farklı tehdit çerçevesinin (sembolik, ekonomik ve ideolojik) olumsuz tutumla ilişkisi en yüksek çıkan alt başlıklarından bir bağımsız değişken seti oluşturulmuş ve bunlar bağımlı değişken olumsuz tutum olacak şekilde regresyona tabi tutulmuştur. Bu model Model 1 olarak

adlandırılmıştır. Model 2’de ise bu değişkenlere ek olarak milliyetçilik, toplumsal cinsiyet rollerine olan bağlılık ve bilgi eksikliği kontrol edilmiştir.

Bulgular

Kullanıcılar arasında en popüler hitap şeklinin “Suriyeli” olduğu tespit edilmiştir (%42). Hiç hitap kullanmadan girdiyi yazanların oranı %34’tür. İkinci en popüler hitap şekli ise çeşitli hakaretler içermektedir (%8). Bu durum kabullenmeme, yok sayma ve *geçicilik* çerçevesinde okunabilir. Suriyelinin ardından bir isim getirmeme yaklaşımı onların Türkiye’de bulunma durumunu tanımama ve geçiciliklerine vurgu yapma anlamı taşımaktadır.

Tablo 1- Hitap şekilleri

Girdilerdeki genel tutum sıfırdan ikiye numara verilerek ölçülmüştür. 0 negatif; 1 nötr; 2 pozitif anlamına gelmektedir. Yazarların genel tutumlarının ortalaması 0,25 çıkmıştır. Yani genel tutum, olumsuzdur.

Tablo 2- Genel Tutum

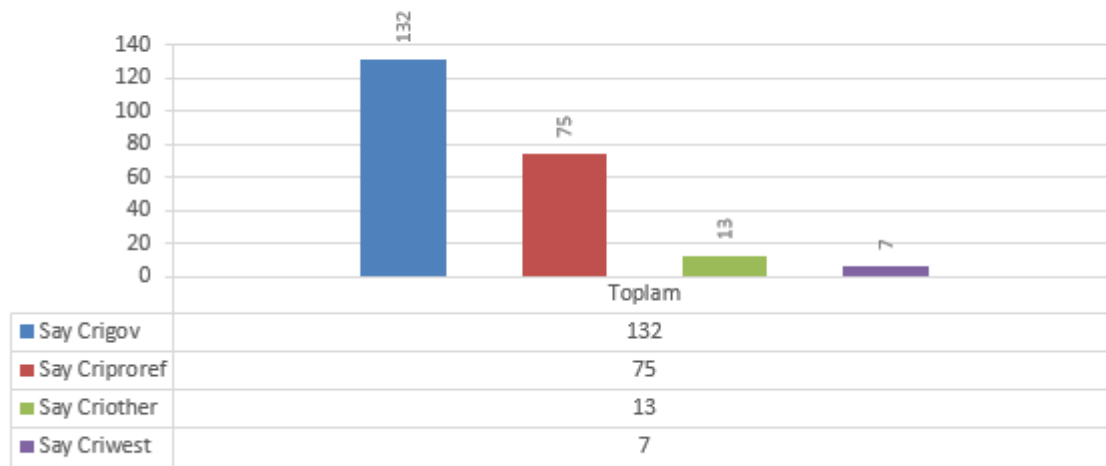
Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
geneltutum	310	.2548387	.5178614	0	2

Girdilerin yüzde 60'ında mülteciler dışında bir gruba eleştiri mevcuttur. 191 eleştirinin; 132'si hükümeti, 75'i yazarlar tarafından "hümanist" olarak adlandırılan mültecilere hak temelli yaklaşan insanları, 7'si Batılı devletleri ve 13'ü farklı grupları eleştirmektedir. Diğer kategorisindeki en popüler grup AK Partili bireylerdir.

Tablo 3- Eleştiri

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
eleştiri	310	.616129	.4871134	0	1

Tablo 4- Eleştiri dağılımı

Girdilerin yalnızca %18'inde bilgi eksikliği saptanmıştır. Bilgi eksikliği değişkenini ölçmek açısından içerik analizi elverişli bir yöntem olmadığı için bu sonucun düşük olduğu

varsayılabılır. Anket veya mülakat gibi yöntemler bilgi eksikliğinin tespiti açısından daha elverişli yöntemlerdir.

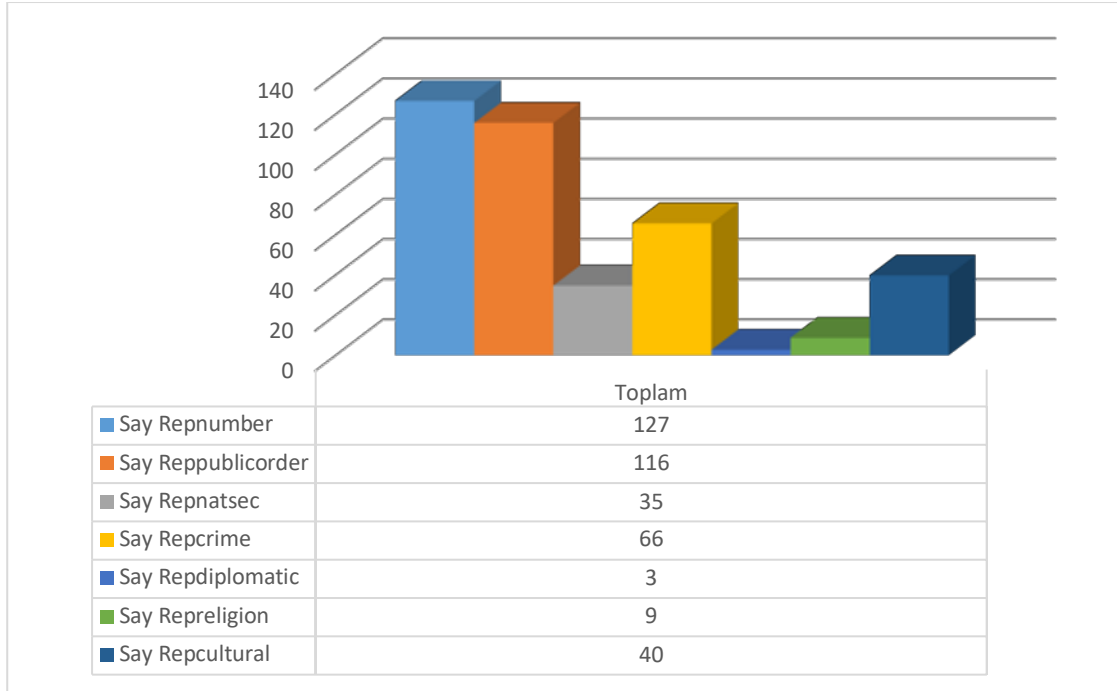
Tablo 5- Bilgi eksikliği

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
bilgieksik~i	310	.183871	.3880052	0	1

Sembolik tehdit çerçevesi %58 oranında kullanılmıştır. Sembolik tehdit çerçevesinin en popüler alt başlığı, sayı olarak temsil etmedir. Bradimore ve Bauder’e göre sürekli sayılara yapılan vurgu genellikle işgal vurgusundan kaynaklanmaktadır. Bu durum göçmenleri bir tehdit haline getirmektedir.⁵³ Ekşi Sözlük yazarları genellikle mültecilerin sayısından ya da -onların deyimiyle- üremesinden bahsederken; onların bir tehdit olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. İkinci popüler alt başlık ise %37 ile kamu düzenine tehdit temsilidir. Yazarlar dilencilik yapan ya da nereden nasıl davranması gerektiğini bilmeyen mültecilerin Türkiye’de kamu düzenini bozacağını düşünmektedir. Üçüncü popüler alt başlık ise %21 ile suçla ilişkilendirilmedi.

⁵³ Bradimore, Ashley ve Harald Bauder: “Mystery Ships and Risky Boat People: Tamil Refugee Migration in the Newsprint Media”. *Canadian Journal of Communication* 36 (2011), 637-661.

Tablo 6 - Sembolik Tehdit

Ekonomik tehdit çerçevesinde en popüler alt başlık %21 ile sosyotropik kaygılardır. Kullanıcılar bireysel rekabetten ziyade ülke ekonomisinin zarar görmesinden endişe duymaktadır. Mültecilere yapılan yardımlar ise %11 ile ikinci en popüler ekonomik kaygıdır. Bu noktada yine ülke ekonomisine yük binmesi ve kamu hizmetlerine erişim rekabeti göze çarpmaktadır. Üçüncü popüler temsil ise iş bulma tehdididir.

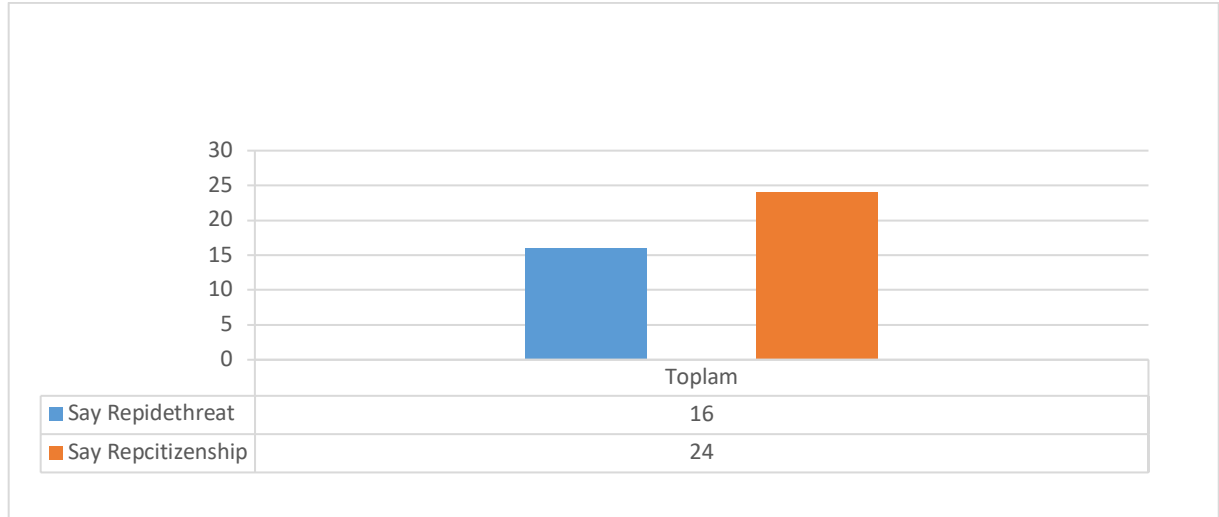
Tablo 7- Ekonomik tehdit

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
repaid	310	.116129	.3208976	0	1
repecoimmig	310	.0193548	.1379915	0	1
repjobs	310	.0903226	.2871068	0	1
repsocial	310	.2129032	.4100217	0	1

İdeolojik tehdit çerçevesi diğer iki tehdit çerçevesine kıyasla çok daha az kullanılmıştır. Vatandaşlık konusu genellikle ideolojik tehdit çerçevesinde tartışıldığı için vatandaşlıkla ilgili girdiler ideolojik tehdit çerçevesi altında incelenmiştir. Kullanıcıların sadece %7'si vatandaşlık

tartışmalarına değinmiştir. Bunun dışında ideolojik tehdit çerçevesini kullanan kullanıcıların oranı %5'tir. Bu noktada kullanıcılar açık kapı politikasının Türk kültürünü bozma projesinin bir parçası olduğuna veya mültecilerin bölgesel mezhep dağılımını bozmaya yönelik olarak yerleştirildiğine inanmaktadır.

Tablo 8 - İdeolojik tehdit

Kurban çerçevesi ise %14 oranında kullanılmıştır. Bu çerçevedeki en popüler alt başlık %8 ile Suriye İç Savaşı'dır. İkincisi ise %6 ile insancıl koşullarda yaşayamama temsilidir.

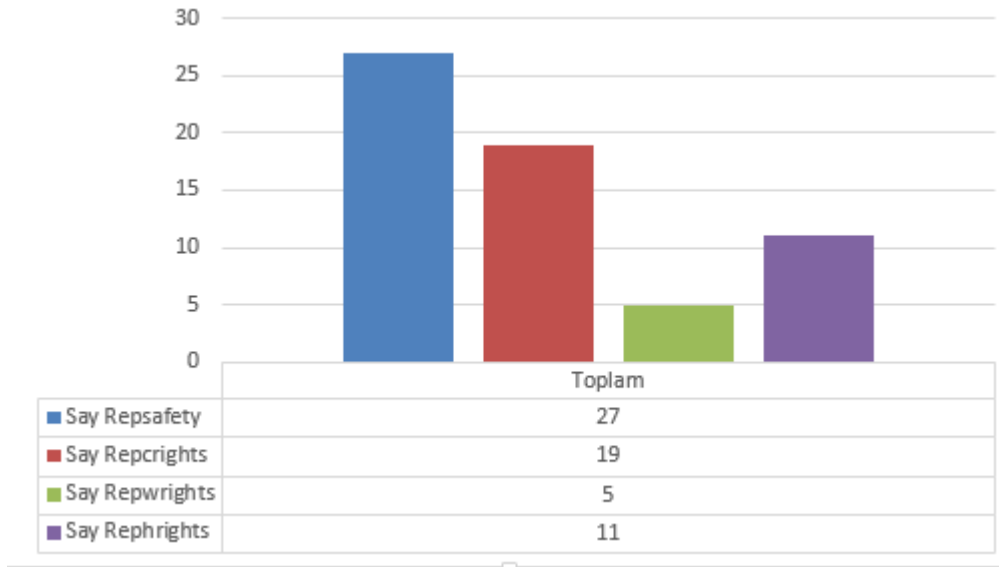
Tablo 9 - Kurban Çerçevesi

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
repvictim	310	.1451613	.3528329	0	1
syriancw	310	.0870968	.2824327	0	1
racism	310	.0258065	.1588139	0	1
humanitarian	310	.0677419	.2517088	0	1

İnsan hakları çerçevesi ise %13 ile en az kullanılan çerçeve olmuştur. Bu çerçevedeki en popüler alt başlık %8 ile mültecilerin fiziksel güvenliğinin tehlikede bulunmasıdır. Bu temsil

genellikle saldırıya uğrayan mülteciler hakkındaki başlıklarda görülmektedir. Yani bu endişe saldırıya uğrayan bir mültecinin görüntüsünü izledikten sonra ortaya çıkan bağlamsal bir endişedir. Çocuk hakları ise %6 ile ikinci en popüler alt başlıktır.

Tablo 10 - Hak Temelli Çerçeve

Mültecilerin hak çerçevesinden ziyade tehdit ve kurban çerçevesi ile temsil edileceğine ilişkin hipotezimiz bu sonuçlar ışığında doğrulanmıştır. Tehdit çerçevesi açıkça daha fazla kullanılmış; onu kurban çerçevesi izlemiştir. Hak çerçevesi ise bağlamsal olarak ve çok daha nadir kullanılmıştır.

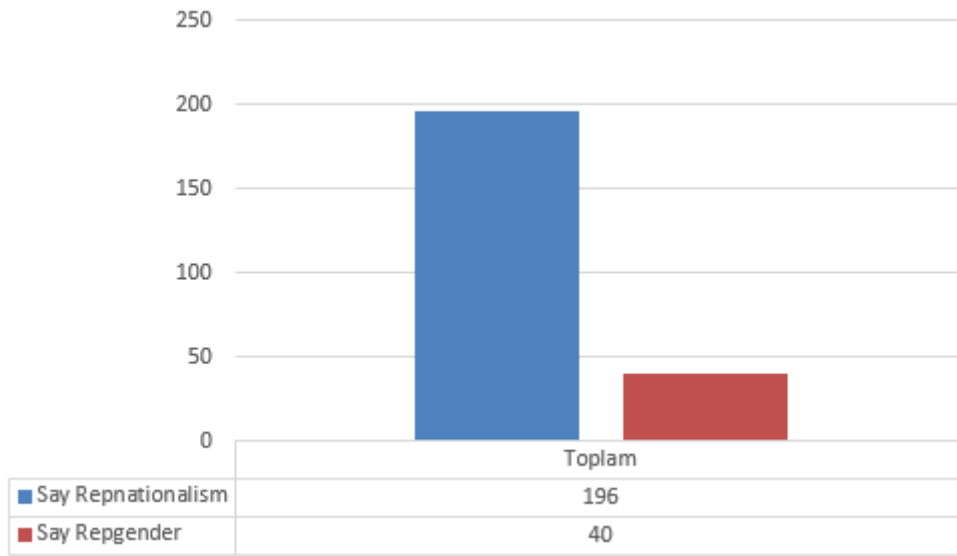
Kullanıcıların %72'si mültecileri günah keçisi haline getirmiştir. Bu oran, bizim mültecilerin bugünün günah keçisi olduğuna ilişkin iddiamızı doğrulamaktadır. Türkiyeliler yaşadıkları olumsuzlukların sebebi olarak mültecileri görmektedirler.

Tablo 11 - Günah Keçisi Temsili

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
temgünahke-i	310	.7225806	.4484491	0	1

Milliyetçi yorumlar ise %63 oranında kullanılmıştır. Bu durum açıkça göstermektedir ki *biz* ve *onlar* kalıbı kullanılmadan da mülteciler günah keçisi haline getirilmektedir. Mültecileri toplumsal cinsiyet rollerinin dışında temsil etme eğilimi ise bizim öngördüğümüzün aksine %12’de kalmıştır. Bu durum göstermektedir ki toplumsal cinsiyet rollerine yapılan vurgunun milliyetçilik ile korelasyonu bağlamsal olarak gelişmektedir. Bu korelasyon yalnızca deneysel anket ile ölçülebilir.

Tablo 12 - Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet Roller

Türkiyelileri mağdur görme oranı ise %71’dir. Haksızlığa uğramışlık hissiyatı oldukça yaygındır. İronik bir biçimde mültecilerin kendilerinden daha avantajlı konumda olduğuna ilişkin bir inanç mevcuttur.

Tablo 13 - Kendini mağdur görme

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
repvictimi~f	310	.716129	.451604	0	1

Önceden belirlenmiş olanların dışında kalan tek temsil ise 6 girdi ile Türkiye'nin yaşamak açısından kötü bir ülke olduğuna ilişkin inançtır. “norveçin sekizbin suriyeli alma kararı” isimli başlık altında yer alan bu yorumlarda yazarlar Norveç'in kendilerini de mülteci olarak almasını istemekte; Suriyeliler açısından Türkiye'ye gelmenin kötü bir fikir olduğunu düşünmektedirler. Dolayısı ile bu girdilerde mültecilerin günah keçisi olması söz konusu değildir.

Sembolik tehditlerle olumsuz tutum arasında korelasyon hipotezimize uygun olarak mevcuttur. Ekonomik tehdit temsili ile olumsuz tutum arasında da korelasyon tespit edilmiştir. Diğer tehdit temsiliyetlerinde olduğu gibi ideolojik tehdit yaklaşımı ile genel tutum arasında da pozitif korelasyon mevcuttur. Bu üç tehdit çerçevesinin olumsuz tutumla en çok ilişkili olan alt başlıkları alınmış ve bağımlı değişken genel tutum olacak şekilde regresyona tabi tutulmuştur (Model 1). Sonuç olarak olumsuz tutumu en çok etkileyen değişken sayılar ile temsil edilmedi.

Tablo 14 - Genel tutum sembolik tehdit ilişkisi

	overall~e	reprel~n	repnum~r	repcrime	repnat~c	repcul~l	reppub~r
overalltone	1.0000						
repreligion	-0.0852	1.0000					
repnumber	-0.3472	0.0904	1.0000				
repcrime	-0.2259	0.0978	0.2718	1.0000			
repnatsec	-0.1561	0.0597	0.1588	0.4369	1.0000		
repcultural	-0.1525	0.1627	0.2077	0.0819	0.1059	1.0000	
reppublico~r	-0.3425	0.0648	0.3860	0.5912	0.2929	0.1995	1.0000

Tablo 15 - Genel tutum ekonomik tehdit ilişkisi

	overall~e	repaid	repsoc~l	repeco~g	repjobs
overalltone	1.0000				
repaid	-0.1202	1.0000			
repsocial	-0.2563	0.5002	1.0000		
repecoimmig	-0.0692	0.1683	0.0985	1.0000	
repjobs	-0.1553	0.2370	0.3035	-0.0443	1.0000

Tablo 16 - Genel tutum ideolojik tehdit ilişkisi

	overall~e	repide~t	repcit~p
overalltone	1.0000		
repidethreat	-0.1150	1.0000	
repcitizen~p	-0.0727	0.0415	1.0000

Tablo 17 – Model 1

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	310
Model	12.3696782	3	4.12322606	F(3, 306)	=	17.90
Residual	70.4980638	306	.230385829	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.1493
				Adj R-squared	=	0.1409
Total	82.8677419	309	.268180395	Root MSE	=	.47999

overalltone	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
repnumber	-.300092	.0591559	-5.07	0.000	-.4164958 -.1836883
repsocial	-.2004806	.0707095	-2.84	0.005	-.339619 -.0613421
repidethreat	-.1927324	.1238784	-1.56	0.121	-.4364936 .0510288
_cons	.4304101	.0363951	11.83	0.000	.3587938 .5020264

Milliyetçi tutumlar ile toplumsal cinsiyet rollerine olan katı bağlılık (cinsiyetçilik) arasındaki korelasyon pozitif olmakla beraber düşüktür. Korelasyon oranı bizim öngördüğümüzün aksine düşük çıkmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi bu iddianın deneysel anket çalışmasıyla tekrar kontrol edilmesi daha doğru olacaktır.

Tablo 18 - Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine Bağlılık Korelasyonu

	repnat~m	repgen~r
repnationa~m	1.0000	
repgender	0.2337	1.0000

Bekleneceği üzere olumsuz tutumlarla günah keçisi temsili arasındaki korelasyon pozitif yönlü ve yüksektir. Milliyetçilik ise hem olumsuz tutumla hem de günah keçisi temsili ile

yüksek nedensellik ilişkisi içermektedir. Cinsiyetçilik ve ötekileştirme arasındaki ilişki ise pozitif olmakla beraber düşüktür.

Tablo 19 - Ötekileştirme milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki

	overall~e	repscag	repnat~m	repger~r
overalltone	1.0000			
repscag	-0.7397	1.0000		
repnationa~m	-0.6204	0.5734	1.0000	
repgender	-0.1711	0.2170	0.2337	1.0000

Ötekileştirme ile kendini kurban durumuna getirme arasında hipoteze uygun olarak yüksek pozitif korelasyon bulunmuştur. Özellikle günah keçisi temsili ile kendini kurban durumuna getirme arasındaki nedensellik ilişkisi epey yüksektir. Bu sonuç sosyal kimlik teorisi ve Aydın'ın iddiaları ile oldukça uyumludur.

Tablo 20 - Ötekileştirme ve kendini kurban durumuna getirme arasındaki ilişki

	overall~e	repscag	repvict~f
overalltone	1.0000		
repscag	-0.7397	1.0000	
repvictimi~f	-0.6445	0.7604	1.0000

Model 2'deki regresyona göre olumsuz tutumun en temel sebebi milliyetçiliktir. İkinci en etkili değişken ise sembolik tehdit çerçevesinin bir alt başlığı olan sayılarla ifade etmedir. Toplumsal cinsiyet rollerine bağlılık ile olumsuz tutum arasındaki korelasyon ise istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 21 - Model 2

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	310
Model	36.334583	6	6.05576384	F(6, 303)	=	39.43
Residual	46.5331589	303	.153574782	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.4385
				Adj R-squared	=	0.4273
Total	82.8677419	309	.268180395	Root MSE	=	.39189

overalltone	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
repnumber	-.2109157	.0500611	-4.21	0.000	-.3094272	-.1124043
repsocial	-.0752552	.0611391	-1.23	0.219	-.1955661	.0450557
repcitizen~p	-.0079204	.084438	-0.09	0.925	-.1740794	.1582386
repnationa~m	-.5905444	.0496671	-11.89	0.000	-.6882804	-.4928084
repgender	-.0015607	.0698163	-0.02	0.982	-.1389468	.1358255
inform	-.0817775	.0617097	-1.33	0.186	-.2032113	.0396564
_cons	.7464957	.0392172	19.03	0.000	.6693231	.8236683

Ekşi sözlük yazarları ilginç bir şekilde mülteciler dışında bir gruba eleştiri yöneltmelerine rağmen mültecilere karşı olumsuz bir tutum sergilemektedir. Mülteciler dışında bir grubu eleştirmeye mültecileri günah keçisi haline getirme arasında pozitif korelasyon mevcuttur. Yani Türkiye'deki problemlerden başkası da sorumlu olsa bile mülteciler suçlanmaktan kurtulamamaktadır. Mültecilere karşı hak temelli bir yaklaşıma sahip olan insanları eleştirenler diğer grupları eleştirenlere göre daha olumsuz tutum içinde bulunmaktadır. Bu çerçeveden bakınca sonucun bu şekilde çıkması normal gözükmemektedir.

Tablo 22 - Eleştiri ve Günah Keçisi temsili ilişkisi

	critic~m	repscag
criticism	1.0000	
repscag	0.2072	1.0000

Tablo 23 - Eleştiri ve olumsuz tutum

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	310
Model	6.62091892	3	2.20697297	F(3, 306)	=	8.86
Residual	76.246823	306	.249172624	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.0799
				Adj R-squared	=	0.0709
Total	82.8677419	309	.268180395	Root MSE	=	.49917

overalltone	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
crigov	-.0490999	.0576347	-0.85	0.395	-.1625103	.0643106
criproref	-.3415883	.0664865	-5.14	0.000	-.4724168	-.2107598
criwest	.0542039	.1910647	0.28	0.777	-.321763	.4301708
_cons	.3571641	.0417478	8.56	0.000	.2750151	.4393131

Sonuç

Araştırma göstermiştir ki mültecilerin en yaygın temsil edildiği çerçeve tehdit çerçevesidir. Bunu kurban çerçevesi takip etmektedir. Dolayısı ile çerçevelemenin hak çerçevesinden ziyade tehdit ve kurban çerçevesi üzerinde duracağına ilişkin hipotez doğrulanmıştır.

Tehdit çerçevelemesi ile olumsuz tutum arasında pozitif korelasyon mevcuttur. Buna ilişkin hipotez de doğrulanmıştır. Tehdit çerçevesinin ekonomikten ziyade sembolik ve ideolojik olacağına ilişkin hipotez ise yanlışlanmıştır. Sembolik ve ekonomik tehdit çerçevesi ideolojik tehdit çerçevesinden daha fazla çıkmıştır.

Çalışmanın bir diğer hipotezi olan milliyetçi yorumların toplumsal cinsiyete ilişkin keskin ifadeler içereceği iddiası kısmen doğrulanmıştır. İlişki pozitif olmakla beraber korelasyon katsayısı düşüktür. Ayrıca milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet kabullerine vurgu yapılması ile ötekileştirme arasındaki korelasyonun yüksek çıkacağına ilişkin hipotez de doğrulanmıştır. Ötekileştirme ile milliyetçilik arasındaki korelasyon katsayısı oldukça yüksektir. Cinsiyetçilik ve ötekileştirme arasında da katsayısı düşük olmakla beraber pozitif korelasyon mevcuttur.

Ötekileştirme ile Türkiyelileri kurban durumuna getirme arasında da yüksek pozitif korelasyon olduğunu iddia doğrulanmıştır. Sonuç olarak; olumsuz tutumu en çok etkileyen değişkenin tehdit algılamasından ziyade milliyetçilik olacağına ilişkin hipotez de doğrulanmıştır. Türkiye’de göçe ilişkin tutumları en çok etkileyen değişken milliyetçiliktir.

Bu çalışma Ekşi Sözlük’ün girdi silme ve değiştirme özelliği ve incelenen girdi sayısının düşük olması sebepleriyle kısıtlı bir araştırmadır. Bu araştırmanın sonuçlarının tüm Türkiye’deki insanların tutumlarını yansıttığını iddia etmek mümkün değildir; fakat Ekşi Sözlük okuyucu ve yazarlarının tutumlarını temsil yeteneğinin olduğu iddia edilebilir. Bu çalışmanın değişkenlerinin daha büyük örneklem ve farklı araştırma yöntemleriyle test edilmesi yararlı olacaktır.

Kaynakça

Adams, Cherish: “Re-Trafficked Victims: How a Human Rights Approach Can Stop the Cycle of Re-Victimization of Sex Trafficking Victims”, *43 Geo. Wash. Int’l L. Rev.* 201 (2011), 201-214.

Allport, G. W. 1979: *The Nature of Prejudice*. Cambridge.

Aydın, Suavi: “Popüler Kültür ve Milliyetçilik: Sokağın Hissi” *Milliyetçilik Ve Toplumsal Cinsiyet*. Yayına hazırlayan: Simten Coşar ve Aylin Özman. İstanbul, 2015, s. 26-29.

Benson, Rodney: “What makes news more multiperspectival? A field analysis”, *Poetics* 37 (2009), s. 402-418.

Billig, M. 2002: *Banal Milliyetçilik*. Çeviren: Cem Şişkolar. İstanbul.

Blalock, H. M: ”Percent Nonwhite and Discrimination in the South”. *American Sociological Review* 22 (1957), s. 677– 682.

Bradimore, Ashley ve Harald Bauder: “Mystery Ships and Risky Boat People: Tamil Refugee Migration in the Newsprint Media”. *Canadian Journal of Communication* 36 (2011), 637-661.

Callamard, Agnes: “Refugee Women: a Gendered and Political Analysis of the Refugee Experience”, *Global Changes in Asylum Regimes*, Yayına hazırlayan: Joly D.. Londra 2002, s. 137-153.

Chandler, Charles R. Ve Yung-mei Tsai: “Social Factors Influencing Immigration Attitudes: An Analysis of Data from the General Social Survey”, *The Social Science Journal* 38 (2001), s. 177-188.

Demirel, Cansu Akbaş: “Türkiye’ye Göç Eden Suriyelilere İlişkin Haberler ve Kamuoyuna Olası Etkileri”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II* (Bursa, 2013), s. 461-478.

Erdoğan, M. Murat, Yudum Kavukçuer ve Tuğçe Çetinkaya: “Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı”, *Liberal Perspektif: Analiz* 5 (2017), s. 5-20.

Esses, Victoria M et al.: “Intergroup Competition and Attitudes Toward Immigrants and Immigration: An Instrumental Model of Group Conflict”, *Journal of Social Issues* 54 (1998), s. 699-724.

Freedman, Jane: “Protecting Women Asylum Seekers and Refugees: From International Norms to National Protection?”, *International Migration* 48 (2010), s. 175-198.

Glaser, J. M: “Back to the Black Belt: Racial Environment and White Racial Attitudes in the South”, *Journal of Politics* 56 (1994), s. 21– 41.

Heinmueller, Jens ve Michael J. Hiscox: “Attitudes toward Highly Skilled and Low-skilled Immigration: Evidence from a Survey Experiment”, *American Political Science Review* 104 (2010), s. 61-84.

<http://iletisimdergisi.gazi.edu.tr/site/index.php/IKAD/article/view/204> (Göksel Göker ve Savaş Keskin; 30 Kasım 2017).

<http://webrazzi.com/2010/09/14/eksi-sozluk-infografik/> (Arda Kutsal, “İnfografik: Ekşi Sözlük Hakkında Merak Edilen İstatistikler”; 2017).

https://en.0wikipedia.org/wiki/Ek%C5%9Fi_S%C3%B6zl%C3%BCk (“Ekşi Sözlük”; 30 Kasım 2017).

https://en.0wikipedia.org/wiki/Ek%C5%9Fi_S%C3%B6zl%C3%BCk (“Ekşi Sözlük”; 30 Kasım 2017).

<https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2016/06/suriyeliler-barometresi-yc3b6netici-c3b6zeti.pdf> (M. Murat Erdoğan; 12.02.2018).

https://www.researchgate.net/publication/286476439_Social_Construction_of_Syrian_Refugees_in_Daily_Speech_in_Turkey_Interpretative_Repertoires_and_Social_Media (Sümeyye Yıldırım ve Göklem Tekdemir Yurtdaş, “Türkiye’deki Katılımcı Sözlüklerde Suriyeli Sığınmacıların Sosyal İnşası: Sosyal Medya ve Açıklayıcı Repertuarlar”; 30 Kasım 2017).

Johnson, Heather L.: “Click to Donate: Visual Images, Constructing Victims and Imagining the Female Refugee”, *Third World Quarterly* 32 (2011), s. 1015-1037.

Kancı, Tuba: “Türkiye’de Eğitim, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktaları”. *Milliyetçilik Ve Toplumsal Cinsiyet*. Yayına hazırlayan: Simten Coşar ve Aylin Özman. İstanbul 2015, s. 77-110.

Kardeş, Servet, Çağla Banko ve Berrin Akman: “Sosyal Medyada Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Algı: Bir Sözlük Değerlendirmesi”, *Göç Dergisi* 4 (2017), s. 185-198.

Kentmen, Çiğdem: “Mass Media Use and Citizens’ Knowledge about the EU: The Turkish Case”, *Turkish Studies* 11 (2010), s. 625-641.

Lahav, Gallya ve Marie Courtemanche : “The Ideological Effects of Framing Threat on Immigration and Civil Liberties”, *Political Behavior* 34 (2012), s. 477-505.

Özkırımlı, U. 2015: *Milliyetçilik Kuramları “Eleştirel Bir Bakış”*. Ankara.

Pedersen, Anne, Jon Attwell ve Diana Heveli: “Prediction of Negative Attitudes toward Australian Asylum Seekers: False Beliefs, Nationalism, and Self-esteem”, *Australian Journal of Psychology* 57 (2005), s. 148-160.

Schmid, W 2017: *Düşmanlığın Faydaları*. İstanbul.

Seu, Irene Bruna: “The Woman with the Baby: Exploring Narratives of Female Refugees”, *Feminist Review* 73 (2003), s. 158-165.

Tajfel, H. Ve J. C. Turner (2004): “The Social Identity Theory of Intergroup Behavior”, *Key readings in social psychology. Political psychology: Key readings*, Yayına hazırlayan: J. T. Jost ve J. Sidanius, s. 276-293.

Uz, Melis Zeynep: “‘Mağdur’ Kalabalıklar ve Feminleştirilmiş ‘Öteki’ler: Türkiye’de Suriyeli Erkekler”. *Uluslararası 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Elazığ: Fırat Üniversitesi 2017, s. 1648-1654.

Ünal, Serdar: “Türkiye’nin Beklenmedik Konukları: “Öteki” Bağlamında Yabancı Göçmen Ve Mülteci Deneyimi”. *Journal of World of Turks* 6 (2014), s. 65-89.

Wasmer, Martina, ve Achim Koch: “Foreigners as Second-Class Citizens? Attitudes toward Equal Civil Rights for Non-Germans.” *Germans or Foreigners: Attitudes toward Ethnic Minorities in Post-Reunification Germany*. Yayına hazırlayanlar: Richard Alba, Peter Schmidt, and Martina Wasmer. New York, 2003, s. 95–118.

Yıldız, Ayselin ve Elif Uzgören: “Limits to Temporary Protection: Non-camp Syrian Refugees in İzmir, Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies* 16 (2016), s. 195-211.

Young, Iris Marion (2012): “The Logic of Masculinist Protection: Reflections on the Current Security State”, *International Relations Theory*, Yayına hazırlayanlar: Paul R. Viotti ve Mark V. Kauppi, 5. baskı, s. 371-379.

Göçün Mikro Tarihsel Veçhesi: Bir Deneyim Aktarım Aracı Olarak

Video Günlükleri ve Kültürel Etkileşim

Ayşegül KURTOĞLU*

Özet

Bu çalışmada yeni medyanın etkileşim vasfı merkeze alınarak Türkiyeli ve Türkiye’deki uluslararası göçmenlerin alıcı ülkedeki gündelik yaşama ilişkin unsurlara ve *yabancı* olmaya ilişkin deneyimlerinin aktarılmasında video günlüklerinin (*vlog*) nasıl işlevselleştirildiğine odaklanılmaktadır. Bu soru doğrultusunda yurtdışında bulunma gerekçeleri ile süreleri farklılaşan, ancak en belirgin müşterek vasıfları zorunlu olmayan göçle yurtdışında bulunan/bulunmuş olan ve Türkiyeli izleyiciye yönelik içerik üreten ikisi Türkiyeli ikisi Türkiye’deki uluslararası göçmen kullanıcıya ait dört video kanalı seçilmiş; video günlüklerinden amaçlı örnekleme tekniğiyle derlenen malzeme, bu günlüklerin yabancı olma deneyiminin aktarılmasında ne derecede yaygınlık arz ettiğine değil, *nasıl* işlevsel kılındığına odaklanılması hasebiyle niteliksel içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. 15 Kasım 2017 – 5 Ocak 2018 arasında, en kısısı 00:32, en uzununu ise 44:55 dakika olan toplamda 83 video izlenerek temel kategoriler oluşturulmuştur. Nihayetinde bir ülkede yabancı olma hâli o ülkedeki yeme-içme, alışveriş, barınma, giyim-kuşam vb. gibi pratiklerle, bizatihi gündelik yaşamda, deneyimlenmekte; video günlükler ise göçmenlerin bireysel tarihinin belgelenmesinde ve yeni medyanın sağladığı olanaklar sayesinde kültürel etkileşimin daha geniş bir alana sirayet etmesinde işlevselleşmektedir.

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman

Giriş¹

Uluslararası göç geçmişten günümüze uzanan tarihsel seyirde farklı görünümler arz etse de daima mevcudiyetini sürdürmüş olan kadim mevzulardan biridir. Göçün farklı görünümsergilediğine işaret eden toplumsal değişmeler ise küreselleşmenin neticelerini hesaba katmayı zarurî kılmaktadır. Bu durum, uluslararası göçün temel kavramsal karşılığı gereği öngördüğü ikiliğin ki bu ikilik gönderen-kabul eden olmak üzere söz konusu ülkelerin diğer özgün vasıfları hakkında malumat içermeyenler, mahiyeti kavranmaya girişildiğinde, ikilikleri peşinen hükümsüz kılan ve dahi aşan bir çokluğa gönderme yapmaktadır. Küresel bağlamın gerekliliği, öte taraftan, göçün iki ülkeyle sınırlı kalmayan muhtevası anlaşılma girişildiğinde, bizatihi yapısal açıklamaların öncelenmesi gerektiğini düşündürebilmektedir. Nitekim göç yazınındaki klasik açıklama örnekleri sistem merkezli olmalarıyla yapısal nitelik arz eder vaziyettedir.

Buradan hareket edildiğinde günümüzde hâlâ geçerli olan (ve geçerlilik iddiasındaki ısrarcılığını sürdüreceğe benzeyen) tek açıklama türü gibi muamele gören sistem odaklı açıklamaların, *büyük laflar* etme kudretini bahşetmesi nedeniyle revaç bulduğu ve dahi kolay kolay terk edilemediğine kanaat getirmek mümkündür. Bu durum, göç söz konusu olduğunda, Mike Featherstone'nun (1995, s. 55)² işaret ettiği gibi “. . . [d]erli toplu düşünceye uymayan . . . ufak tefek her şeyin tıktırılabilirdiği artık bir kategori gibi. . .” kabul edilmesiyle, büyük laflar etme arzusuna pratik yeterlilik sağlamayan gündelik hayatın, niçin saf dışı edildiğinin esbabı mucibesi gibidir.

Dolayısıyla göçün, tarihin *büyük adamlara* duyduğu ilgiden beslenen klasik yazım anlayışıyla organik bir bağ içinde hareket edilmişçesine, mikro alanlarda deneyimlenen, ziyadesiyle gündelik hayata içkin bir toplumsal hakikat olduğu gerçeğinin gölgelenmesine mahal verilmektedir. Fakat Georg G. Iggers'ın oldukça naif bir dille ifade ettiği üzere “. . . geniş toplumsal dönüşümleri ele alan bir tarih ile bireysel var oluşlarda yoğunlaşan bir tarihin bir arada bulunmaması ve birbirini tamamlamaması için hiçbir neden yoktur.”³

O hâlde göç hareketleri merkeze alındığında, tekrarlı vasfı gereği *sıradanlığı* yahut *aleladeliliği* öne sürülerek kayda değer addedilmemeye açık hâlde bulunmasına rağmen, bireysel

¹ Bu çalışmanın taslağı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında, Doç. Dr. Birsen ŞAHİN-KÜTÜK tarafından yürütülen Ulus Ötesi Göç ve Vatandaşlık Çalışmaları doktora dersi kapsamında hazırlanmıştır.

² Akt. Bennett, A. 2013: *Kültür ve Gündelik Hayat*. Çevirenler: Nagehan Tokdoğan, Burcu Şenel, Umut Yener Kara. Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 11.

³ Iggers, G. G. 2016. *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. Çeviren: Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 106.

var oluşların tarihinin göz ardı edilmesi mümkün görünmemektedir. Zira bir ülkeye *yabancı olma* hâli, bilinmezlik vurgusu gereği, hemen hemen her şeyin ilk kez deneyimlendiği pratikleri içermesiyle rutin dışı bir izlenim yaratsa da, bir süre sonra hâkim olan aşinalık, deneyimler birikimi olarak, göçün aktarılması öncelikli görülen, *en kıymetli*, vasfı hâline dönüşmektedir.

Uluslararası göçün zorunlu kıldığı küresellik bağlamı ise yalnızca göçün mahiyetini değil, aynı zamanda göç deneyimlerinin aktarılmasında işlevsel kılınan araçların da değişmesini beraberinde getirmektedir. Bu değişme, göçmen ağlarının kuruluşunda öne çıkan deneyim aktarımının, birincil yahut yüz yüze sürdürülen ilişkiler dışında (yahut bu ilişkilerin yanı sıra) yeni medya ortamları vasıtasıyla gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Gündeliğin bilgisini çok boyutlu olarak kaydetmenin yanı sıra aktarımında da oldukça işlevsel hâle gelen en yaygın araç ise internette yayınlanan video günlükleridir. Zira video günlükler, göçmenlerin yabancı ülke deneyimlerini doğrudan aktarmalarını mümkün kılarken göç kararı almak üzere olan potansiyel göçmenlerin oturma izni ve vize gibi resmî işlemler hakkında olduğu kadar gidilecek ülkedeki yaşam koşulları, kültürel benzerlikler/farklılıklar ve yabancılara karşı takınılan tutumlar gibi gündelik hayata ilişkin hususlarda da ilk elden bilgi alabilmelerini ve dahi önceden tanışmıyor olsalar bile, söz konusu video günlüklerini yayınlayan göçmenlerle birincil ilişkiler geliştirebilmelerini sağlamaktadır.

Aşikâr ki bu nevi günlükler göç niyeti taşınmasa da yabancı ülkelerdeki gündelik hayat hakkında malumat edinmeye imkân tanımaktadır. Bu yönüyle yalnızca potansiyel göçmenlere değil, bu videoları izleme gerekçeleri oldukça farklılık arz edebilen heterojen bir izleyici kitlesine hitap etmektedir. Bir ülkedeki yabancıların kanaat, tavır alış ve eylem biçimleri kültürel farklılıklarla ilintili olarak gündelik hayatta yeniden üretilmekte; bu farklılıkların mekânsal kısıtlamalara meydan okuyarak görünür hâle gelmesi ve daha çok temas noktası yaratması ise kültürün küreselleşmesiyle karşılıklı ilişkisi içinde gerçekleşmektedir. Nihayetinde yabancı bir ülkede geçirdikleri zaman boyunca biriktirdikleri deneyimler göçmenlerin bireysel tarihlerinin bir parçasını oluşturmakta; video günlükler ise bunu belgeleme ve dahi paylaşma işlevi görmektedirler.

Bu bağlamda bu çalışmada yeni medyanın etkileşim vasfı merkeze alınarak Türkiyeli ve Türkiye'deki uluslararası göçmenlerin alıcı ülkedeki gündelik yaşama ilişkin unsurlara ve *yabancı* olmaya ilişkin deneyimlerinin aktarılmasında video günlüklerinin nasıl işlevselleştirildiğine odaklanılmaktadır.

Metot

Çalışmada yukarıda anılan temel soru doğrultusunda en çok ziyaret edilen küresel video paylaşım ağı Youtube'da⁴ yer alan kanallardaki video günlükleri esas alınmaktadır. Takip eden ilgili bölümlerde daha geniş bir biçimde yer verildiği üzere video günlükler ile bir kanal sahibinin yüklediği diğer videolar arasında kimi yönden farklılıklar olduğu kabul edilse de bu çalışmada ikisi arasında ayırım gözetilmeksizin çözümlenen her bir video, video günlük olarak kabul edilmiştir. Nihayetinde videolar, yükleyenler tarafından nasıl başlıklandırıldığına bakılmaksızın, kimi zaman onların yabancı bir ülkede geçirdikleri bir günü gösterirken kimi zaman geçirdikleri bu günü yahut daha evvel yaşadıklarına ilişkin kanaatleri, izlenimleri ve deneyimlerini kamera karşısında anlattıkları videolardır. Her iki durumda da bir ülkede yabancı olma hâlinin görünür olması, videonun günlük gibi özel bir alt türü olmasından bağımsız olarak mevcuttur.

Buna göre video günlüklerinden amaçlı örnekleme tekniğiyle derlenen malzeme, bu günlüklerin yabancı olma deneyiminin aktarılmasında ne derecede yaygınlık arz ettiğine değil, *nasıl* işlevsel kılındığına odaklanılması hasebiyle niteliksel içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur.

Bu bağlamda videoların seçiminde Youtube'un arama çubuğuna ilk aşamada "Türkiye", "izlenim", "deneyim", "foreigner", "expat" gibi kelimeler yazılmış ve otomatik tamamlamayla⁵ önerilen ilgili sonuçlar taranmıştır. İkinci aşamada "yabancı olmak" gibi yalnızca mastarlı ifadeler ile "foreigner in..." gibi İngilizce kalıpların yanı sıra "deneyimim/izlenimim" gibi çekimli ifadeler aratılmıştır. Ulaşılan sonuçlar arasından yalnızca başlıkları gereği çalışmanın odak noktasıyla ilintili olma ihtimali taşıyan videolar izlenmiş ve her bir videonun yayınlandığı kanal ziyaret edilerek ilgili olması muhtemel diğer içerik taranmıştır.

Bu işlemin sonucunda yurtdışında bulunma gerekçeleri ile süreleri farklılaşan, ancak en belirgin müşterek vasıfları zorunlu olmayan göçle yurtdışında bulunan/bulunmuş olan ve Türkiyeli izleyiciye yönelik içerik üreten ikisi Türkiyeli (*Bilgen Tolis*⁶, *Sergül Kato*⁷) ikisi

⁴ <https://www.youtube.com/>

⁵ Otomatik tamamlama Google gibi arama motorları başta olmak üzere günümüzde birçok web sayfasının arama çubuğunda bulunan ve kullanıcılara en isabetli sonucu sağlamak için geçmiş aramalardan hareketle tahminler sunan arama özelliğidir.

⁶ <https://www.youtube.com/user/bilgentolis>

⁷ <https://www.youtube.com/user/rozenasia>

Türkiye'deki (*Koreli Arkadaş*⁸, *Esa Seipato*⁹)¹⁰ uluslararası göçmen kullanıcıya ait dört video kanalı seçilmiştir. Bu kanallardaki videoların tamamı başlıkları üzerinden listelenerek, bilhassa bir ülkede yabancı olma deneyimini, o ülkedeki gündelik yaşamlarını ve iki kültür arasındaki etkileşim örneklerini içerenler seçilerek izlenmiş; derlenen malzemenin kanal bazında yeterli doygunluğu sağlamadığı durumda, kanaldaki diğer videolar arasından rastgele örnekleme ile seçim yapılarak ek izleme yapılmıştır. Nihayetinde 15 Kasım 2017 – 5 Ocak 2018 arasında, en kısası 00:32, en uzununu ise 44:55 dakika olan toplamda 83 video izlenerek temel kategoriler oluşturulmuştur. Çözümleme dâhilinde sadece ses içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Önce sesin tamamının deşifresi yapılmış ve bu işlemin ardından kategoriler belirlenmiştir. Metin içinde izlenen videolardan, okuyucunun da yorumlama sürecine dâhil olmasını sağlamak üzere, gerekli görülen yerlerde, video çekenlerin adına değil kanal adına atıf yapılarak yer verilmiştir. Bu atıflar dipnotlarda videonun geçerli zaman adresiyle gösterilmiştir. İlgili video kanallarına ilişkin temel bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur:

Tablo 1: İleti Öznelere İlişkin Bilgiler

Kanal Adı	Bilgen Tolis	Sergül Kato	Koreli Arkadaş	Esa Seipato
Abone Sayısı ¹¹	80.238	130.171	129.163	33.426
Video Sayısı ¹²	1280	721	101	69
Yaşadığı Ülke	ABD	Japonya	Türkiye	Türkiye
Anayurt	Türkiye	Türkiye	Güney Kore	Botsvana
İçerik Dili	Türkçe	Türkçe	Türkçe	İngilizce (TR Altyazılı)

Tarihi Kim Üretir?

Sosyal bilimlerde bir *derdin* ifadesini ve münhasıran erken dönem uğraşılarda devanın izahını mümkün kılmak üzere işlevselleştirilen kavramların, zamanla niyet edilenden daha fazlasına işaret eder hâle geldiği aşikâr olsa gerektir. Bu kanaatin toplum, birey, yapı, işlev, kuram, kültür ve daha nicesi için geçerli olduğunu müdafaa etmek bir yana, söz konusu farklı araştırma nesnelere odaklanan bilim dalları olduğunda, anlam-atıf ilişkilerindeki kopukluğu dahi gölgeleyebilecek sorunlar gündeme gelmektedir. Söz gelimi antropoloji ancak *egzotik*

⁸ <https://www.youtube.com/channel/UCY7jpipVsS4R7d5bEeLLW3Q>

⁹ <https://www.youtube.com/channel/UCs8C5EutqUamp8vqrb46WTA>

¹⁰ Araştırmanın yapıldığı tarih itibarıyla her iki kanalın sahibi de ülkelerine geri dönmüştür.

¹¹ Taramanın yapıldığı 15-22 Kasım itibarıyla.

¹² Bkz. Dipnot 12

yahut modern öncesi toplumlar söz konusu olduğunda heybesiyle yola düşen; sosyoloji ise yeryüzündeki toplumların yakasına yapışmış sorunlarda geniş çerçevelerle iş gören ve evrensel reçeteler sunan bilimsel bilgi üretme alanları olarak, ziyadesiyle eksik bir biçimde, imlenmektedirler. Elbette bu nevi imlemelerden tarih de payına düşeni almakta gecikmeyerek savaşın, koltuk kavgalarının yahut bir milletin kurtuluş öyküsünün hattatı addedilmektedir. Bu kabulden hareket edilecek olduğunda, yaşam akıp giderken kayda geçirilecek ancak *bir avuç mühim mevzu* bulunmaktadır.

Peki, bu kabul ne kadar isabetlidir? Mehmet Ali Kılıçbay'ın *Maddî Uygarlıklar*'ı¹³ tercüme ederken çalışmanın önsözüne iliştiirdiği gibi tarih, toplumsal değişmeyi ele alırken, edebî türden bilimsel bir anlama ve bilgi üretme etkinliğine dönüşme sürecinde nedensel ilişkilerin tespitine niyetlense de, bir müddet betimsel bir tablo sunmakla sınırlı kalmıştır. Tarihin meslekî *tarihöncesine* işaret eden bu dönemde, araştırma nesnesi olarak ise ekseriyetle somut addedilen olaylarla yahut siyasî tarihle ilgilenilmiştir. Dolayısıyla tarihin, ehemmiyet telakkisinin siyasî yaşamla içinde bulunduğu dirsek teması gereği, aktörünün yönetme etkinliğinkiyle eş olması kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim 19. yüzyılda devlet odaklı yaklaşımların yükselişe geçmesi, siyasî tarihin eski baskınlığına kavuştuğunu ve dolayısıyla tarihin toplumla olan mesafesinin gittikçe açıldığını görünür kılmaktadır (Burke, 1988).¹⁴

Buna mahal veren sebepler üzerine düşünüldüğünde ise bazı malûm hususlarla karşılaşmaktadır. Moses'in (1975) işaret ettiği gibi yönetimlerin bu minvaldeki tarih çalışmalarının giderlerini karşılamaya gönüllü olması; bu çalışmaların, söz konusu çağda Avrupalılık bilinciyle sıhriyeti bulunan yurttaşlık eğitiminin sağlanması ile millî müşterekliğin tesisi ve pekiştirilmesindeki işlevi dikkate alındığında, tarihe yüklenen bu misyon daha anlaşılır hâle gelmektedir.¹⁵ Yanı sıra tarihin, profesyonel bir disiplin olma yolunda ilerlerken başvurduğu kaynaklar ve izlediği metotlardaki değişimle¹⁶ birlikte, eski vakayinameler yerine hükümetlerin tuttuğu resmî kayıtları esas alması ve güvenilirliğin ölçülmesinde zamanla daha çok yol kat etmesiyle nesnellik ve *bilimsellik* iddiaları da pekişmiştir (Gilbert, 1965).¹⁷ Böylece

¹³ Braudel, F. 2017: *Maddî Uygarlıklar Gündelik Hayatın Yapıları*. Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitapevi, s.7

¹⁴ Akt. Burke, P. 2005: *Tarih ve Toplumsal Kuram*. Çeviren: Mete Tunçay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 5

¹⁵ Akt. Burke 2005, s. 5.

¹⁶ Tercüme esas alındığında Burke bu değişimi devrim olarak nitelendirmekte ancak bunu nitelendirmeyi ayrıca vurgulamamaktadır.

¹⁷ Akt. Burke 2005, s. 6.

siyasî unsurlar tarihin bir veçhesi olmak yerine bütününü teşkil eder vaziyette muamele görmüştür.

Bütünün genişlik yahut büyüklükle kurulmaya açık olan sıhriyeti göz önünde bulundurulduğunda, siyasî veçhenin tarihin bir parçasını değil bütününü teşkil ettiği yönündeki kabulün niçin revaç bulduğunu anlamak da mümkün olmaktadır. Nitekim Meier'e göre *büyük*, gücü yanında hazır bulunduran, onun uğruna mücadele eden, merkezî ve tesiri genel olarak fark edilir olandır. Dolayısıyla hemen hemen yakın bir zamana değin araştırma nesneleri kabul görmüş durumdaki birkaç tarih türünden siyasî tarih başta olmak üzere, toplum, iktisat ile geniş tesiri ölçüsünde kültür ve dinler tarihinin, her ne kadar farklı tarihsel telâkkilere dayansalar da, makro gibi çatı bir kavram altında toplandıklarına rastlanmaktadır.¹⁸

Makro tarihin hâkimiyeti zamanla güç kazandıkça büyükten geriye dikkate alınması gereken hiçbir şey kalmadığı ve dolayısıyla herhangi bir sorun alanından söz etmenin de yersiz olduğu hissine kapılmak an meselesidir. Fakat merkezine devleti yerleştirirken resmî kayıtlara yönelerek, profesyonel bir tarih yazımının öncülüğünü eden Ranke'nin çalışmalarındaki devlet kavramının, geç 19. yüzyılın toplumsal ve siyasî koşullarında karşılık bulamamasıyla, bu yazım pratiğine dönük şüpheler artmıştır.¹⁹ Nihayetinde Ginzburg'un 1976'da yayımladığı *Peynir ve Kurtların*²⁰ giriş cümlesinde müjdelediği gibi "[G]eçmişte tarihçiler yalnızca 'kralların büyük işleriyle' ilgilenmekle suçlanabilirlerdi, ama günümüzde bu artık doğru değil."

Her ne kadar ikiliklerin kısıtlayıcılığına hapsolma tehlikesi bulunsun da, büyük olan küçüğün mevcudiyeti hakkında bazı ipuçları sunmakta yahut *eşegin aklına karpuz kabuğu düşürebilmektedir*. Nitekim bu istikamette hareket edildiğinde makro tarihin ayrıştırılmasına ilişkin gerekliliğin mikro-tarihsel alanın mevcudiyetine dönük zımnî bir kabulü de yansıttığı sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda mikro alanın yokluğu ile yok sayılması arasında mühim bir fark bulunduğu aşikârdır. Nihayetinde Meier'in işaret ettiği üzere makro tarih, ancak mikro tarih var olmayı sürdürdükçe gerçekleşmektedir.²¹

Ölçeğin küçültülmesiyle mikro tarihin kapsamının belirlenmesine duyulan ihtiyaç da artmış olmaktadır. Meier'in²² ayrımı takip edildiğinde mikro tarih gündeliğin tarihine atıfta bulunmaktadır. Ancak ona göre alanın sınırlarının makul bir biçimde çizilmesi Bismarck'ın,

¹⁸ Meier, C. "Makro ve Mikro Tarih İlişkisi Üzerine Notlar". *Memleket* 7 18 (2012), s. 100-125.

¹⁹ Iggers 2016 s. 4-5.

²⁰ Ginzburg, C. 1976: *Peynir ve Kurtlar*. Çeviren: Ayşen Gür. İstanbul: Metis Yayınları, s.13

²¹ Meier 2012 s. 100.

²² Meier 2012 s. 102.

Bleichöders'in ya da Theodor Mommsen'in gündelik yaşam pratikleri ile *sıradan*²³ insanların gündelik tarihi arasındaki nüansın fark edilmesiyle mümkündür. Zira mikro tarih *büyük adamların* gündelik yaşamlarını yahut parlamentonun faaliyetlerini değil, insanların gündelik etkinliklerini ihtiva etmektedir.

O hâlde tarih kayda geçirme/geçirmeme gibi dışlayıcı bir seçim ilkesine riayet edilmesiyle değil, hayatın her alanına nüfuz etmiş vaziyetteki tüm yapıp-etme biçimlerini, failleri arasında ayırım gözetmeksizin, kucaklamasıyla mevcudiyet kazanmaktadır.

Peki, söz konusu göçün tarihi olduğunda nasıl bir durumla karşılaşılacaktır? Göçün mazisi hayli eskiye dayanan kadim bir tarihsel olgu olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu soruyu yanıtlamak zor olmasa gerektir. Ancak kesit bir parça daraltıldığında henüz birkaç yüzyıl önce vuku bulmuş Sanayi Devrimini, kapitalizmi, sömürgeciliği, dünya savaşlarını, emperyalizmi, ulus devletleşmeyi, etnik grupların bağımsızlık mücadelelerini ve nicesini içeren dünya tarihine bakmanın yeterli olduğunu düşünmek mümkündür. Meraklısı için Stephen Castles ve Mark J. Miller'ın göç yazını için başucu kitabı niteliğindeki *Göçler Çağı*'nda²⁴ uluslararası hareketliliklerin tarihsel seyri rahatlıkla takip edilebilir. Benzer şekilde Yunanistan, Azerbaycan, Yugoslavya yahut Suriye'den Türkiye'ye doğru gerçekleşmiş göç hareketlerinin tarihsel seyri takip edilmek istendiğinde *Türkiye'nin Göç Tarihi*²⁵ gibi yerli göç yazınında yer almış kapsamlı çalışmalara başvurulabilmektedir.

Ancak aşikâr ki iki emsalde de müşterek olan tavır, göç akımının siyasî, toplumsal ve/veyahut ekonomik koşulları ile yönü ve süresi gibi odak noktalarının tarihsel bağlama yerleştirilerek aktarılmasını yansıtmaktadır. Bu tavır sayesinde sanayileşmeyle öne çıkan kitlesel emek göçünü, ulus-devletleşme girişimi yahut savaş kaynaklı yerinden edilmeye görünür olan hareketliliği tarihsel olarak haritalandırmak mümkün hâle gelmektedir. Fakat dikkat çekicidir ki bu seyir, göçü failinden, göçmenden, uzaklaştırdığı ölçüde tarihsel dile uyarlanabilmektedir. Dolayısıyla göçmenin tarihi, göç tarihi yazımında, Suavi Aydın'ın,

²³ Mikro tarih ve gündelik yaşam çalışmalarında merkeze yerleştirilen failerin sıradanlık vasfının öne çıkarılması bazı açmazlara mahal vermektedir. İlk sıradanlığın hangi *elzem* vasıflara kıyasla atfedildiğini sorgulamak karşıt ikiliklerin sınırlılığından ve isabetsiz konumlandırmalarından sıyrılmak için öncelik arz etmektedir. Bununla birlikte sıradanlığın bayağılık gibi menfi ötekileştirme tehlikesi yaratmakta ve sıradan insanların herhangi bir vasfının bulunmadığını düşündürebilmektedir. Dolayısıyla bu alandaki çalışmaların sıradan olarak etiklediği insanları dikkate alarak *lütfettiği* yönünde bir izlenim uyandırmaktadır. Bu nedenle bu çalışma kapsamında sıradanlık ya kasten imtina edilen ya da yukarıda anılan manalara gönderme yapmayacak şekilde kullanılan bir kavramdır.

²⁴Castles, S. ve Miller, M. J. 2008: *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. Çevirenler: Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

²⁵ Erdoğan M. M, ve Kaya, A. (Der). 2015: *Türkiye'nin Göç Tarihi 2015*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

tarihçilerin “birinci sınıf” insanlara yönelerek geride kalanlara yaklaşımlarına ilişkin, yerinde benzetmesiyle “...[A]ntik Yunan tragedyalarındaki korolar gibi ‘kişisiz bir arka planın parçaları...’ olarak²⁶ geri planda kalmaktadır. Nitekim yukarıda anılan çalışmadan²⁷²⁸ örneklendirmeye devam edildiğinde, Almanya’dan Türkiye’ye dönüş hareketinin parlamento faaliyetlerindeki, geçici koruma statüsüne ilişkin uygulamaların ise sınır politikalarındaki tarihsel değişim temelinde aktarılması, Türkiye’ye ve Türkiye’den göçlerin, makro tarihsel telâkkiden aşına olunduğu üzere, siyasî tarihle paralel bir çizgiye yerleştirildiğini görürüz kılmaktadır.

Bu temel hat izlendiğinde iki temel sorun alanıyla yüzleşme gerekliliği doğmaktadır: İlk göçün, sosyolojik bağlamda yalnızca yapı merkezli çözümlenmeye girişilmesine benzer şekilde, tarihi de devletlerin göç politikaları, uluslararası antlaşmalar, göçmen hakları, kitlesel göç dalgaları vb. gibi makro ölçekte yazılmaktadır. Bu noktalara odaklanıldığında insanları değil, devletleri, hükümetleri ya da ülkeleri görmek mümkün olmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşım göçün gündelik yaşamdaki mevcudiyetini yok saymış olarak bu hususta malumat sağlamakta yetersiz kalmaktadır.

İkinci sorun alanı ise göçün faili bulunmayan bir eyleme biçimi gibi muamele görmesiyle hâsıl olmaktadır. Göçmen, mülteci, sığınmacı yahut geçici koruma statüsünde olmak üzere herhangi bir gerekçeyle bir başka ülkeye göç etmiş faillerin deneyimledikleri yabancı olma hâlinin, kendilerine tanınan yahut mahrum oldukları hakların toplumsal hayattaki karşılıkları gibi gündelik yaşamdaki yansımaların tarihsel seyrini *içerden bakışla takip* etmeye imkân tanımamaktadır.

Son yıllarda Türkiye’deki geçici koruma statüsündeki Suriye vatandaşları hakkında en çok başvurulmuş kaynak durumundaki Göç İdaresi’nin²⁹, klasik yahut pozitivist tarihin kabul etmeye istekli olduğu belgeyi sağlayan yegâne yahut en güvenilir mercii temsil ettiği düşünülebilir. Ancak göçü resmî rakamlardan yahut hukukî düzenlemelerden ibaret saymak mümkün değildir.

²⁶ Aydın, Suavi: “Otobiyografi Nasıl Okunur? Biteviye Tarihçiliğin Açmazlarına Dair” *Tarih, Otobiyografi ve Hakikat*. Yayına Hazırlayan: Bülent Somay. İstanbul 2015: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 148

²⁷ Abadan Unat, Nermin: “Türkiye’nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü” *Türkiye’nin Göç Tarihi*. Yayına Hazırlayanlar: Erdoğan M. M, ve Kaya, A. İstanbul 2015: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 266.

²⁸ Kirişçi, Kemal ve Karaca, S.: “Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011’de Türkiye’ye Yönelen Kitlesel Mülteci Akınları” *Türkiye’nin Göç Tarihi*. Yayına Hazırlayanlar: Erdoğan M. M, ve Kaya, A. İstanbul 2015: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 295-310.

²⁹ <http://www.goc.gov.tr/main/>

Nitekim göç bunların gündelik yaşama yansıması, gündelik yaşamda yeniden üretilmesi ve nihayetinde yeniden düzenlenmesinden mürekkep bir karşılıklık ilkesine tabidir.

O hâlde bu karşılıklığı görebilmek farklı hammaddeleri dikkate almayı gerekli kılmaktadır. Nitekim tarihsel kaynaklar insanların geçmiş etkinlikleri hakkında malumat içeren her şeyi kapsamıyla oldukça zengindir. Bazen insan yapımı maddî kalıntılar geçmişe dair bir ipucu sağlarken, bazen coğrafi şekiller, bazense bir fotoğraf yahut bir film geçmişi konuşturur. Ancak elbette yalnızca doğal yahut insan yapımı maddî ürünlere değil, insanların tanıklıklarına da başvurmak gerekmektedir. Zira her yeni gün mali kayıtlar, özel yazışmalar ve dahi alışveriş listeleri gibi tarihe miras bırakılabilecek birçok hammadde üretilmektedir. Elbette bu nevi kaynaklardan hangilerinin tarihsel bir belge niteliği arz edeceği, araştırmacılar tarafından dikkate alınmalarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Ancak nihayetinde tarihçiler için birincil öneme haiz olan hammaddeler, bizatihi toplumsal etkileşimle ve gündelik yaşam pratiklerinden hâsıl olan ve bu vasıflarıyla yorumlamaya açık vaziyette bulunan kaynaklardır.³⁰

Bu bağlamda Yüzbaşı Torosyan gibi örneklerin sağladığı katkıyla pekiştiği üzere, hakikate ulaşabilmek için salt belge teyidini esas alan pozitivist tarihçilik telâkkisine hapsolmadan ve gerektiği yerde bundan sıyrılarak, kişisel anlatılar, belgeler ve hafıza kayıtlarındaki yansımalara yönelmek oldukça önem arz etmektedir. Bu bilgiler merkeze alındığında, dolayısıyla, tarihin misyonu artık “. . . [a]dılarını ve hayat hikâyelerini bilmediği. . . “ insanların da sahnesinde olduğunu kabul etmesiyle dönüşmüştür. Bu sayede uzun bir süre kulak verdiği tek mercii olan büyük adamların kararları ile hadiselerin vuku bulma biçimlerinin insanların yaşamlarında nasıl yansımalarla sahip olduğunu görmek olanaklı hâle gelmektedir.³¹

Peki, adı sanı bilinmeyen insanların tanıklıklarını, içerden bakışı içerecek şekilde belgeleyen nedir? Bu sorunun yanıtları arasında, her ne kadar resmî belgelerle iş yapılmasını salık veren yazım telâkkisince göz ardı edilmeye müsait olsa da, bu çalışmayı yakından ilgilendiren, bireysel bir yazım faaliyetinin ürünü olan günlükler de yer almaktadır. Zira günlükler olup biten hadiseler ile onlara yönelik tavır, tutum ve/veyahut eylemleri ihtiva etmektedir. Bu hâliyle, herhangi bir biçimsel kısıtlamaya tabi olmayan öznel bir tür olan günlüklerde yer alanların, kaydedilmek için münhasıran zaman ayırıldığı göz önünde bulundurulduğunda bu türün ehemmiyetsiz addedilmesi mümkün değildir.³² Bireysel tarihi belgelemenin yeni aracı ise video günlüklerdir. Bu günlükler otobiyografik nitelik arz etmesiyle göçün nasıl deneyimlendiğini

³⁰ Tosh, J. 2005: *Tarihin Peşinde*. Çeviren: Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 31-35.

³¹ Aydın 2015 s. 147-148.

³² Tosh 2005 s. 31-35

görmenin en hızlı yolu olduğu gibi göçmenlerin deneyimlerindeki değişmeyi tarihsel olarak görünür kılmaktadır. Bu bağlamda günlüğün yazıdan ses ve görüntü kaydetmeye doğru seyreden dijitalleşme sürecini ve bu sürecin beraberinde getirdiği bazı yenilikleri anlamak üzere medyanın uğradığı dönüşümüne göz atmak yerindedir.

Medyanın Yeni Yüzü

Sosyal bilimler yazınında ve dahi gündelik dilde sıklıkla atıfta bulunan küreselleşmenin söz konusu iletişim araçları olduğunda geri planda kalması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim iletişim alanında *yeni* gibi bazı yönlerden farklılaşmanın mevcut olduğuna işaret eden nitelendirmelerin kullanıma girmesi de buna işaret etmektedir. Dolayısıyla ilkin iletişimde küreselleşmeyle ilintili olarak hangi araçların yeni bir formda kullanılmaya başlandığını anlamak önem arz etmektedir.

Éric Maigret'e göre medya³³ yüz yüze iletişimden farklı olarak, iletinin alıcısının karşılık vermesinin pek mümkün olmaması hasebiyle etkileşimin doğmasına ilişkin bir beklentiden söz edilemeyen ve ikisi arasındaki mesafenin açık olduğu ilişki kurma biçimine gönderme yapmaktadır.³⁴ Bu sözcük Nalçaoğlu'nun haklı bir serzenişle işaret ettiği gibi muğlaklaşma tehlikesine açık bir biçimde, oldukça geniş bir atıf kümesine sahiptir. Zira Türkçede kimi zaman *kitle iletişim araçları* olarak kalabalık bir karşılıkla anılan bu kavramla, sözlü ve yazılı olmak üzere kitaplar, gazeteler, dergiler, broşürler, billboardlar, radyo, film, televizyon, internet gibi her tür metin ve imge kastedilmektedir.³⁵ Yeni medya ise iletişimsel becerileri geliştirmeye yarayan cihazlar ve bu cihazlarla gerçekleştirilen faaliyetleri ve her ikisini de kapsayan toplumsal düzenleme yahut örgütlenmeleri ihtiva etmektedir. İnternet ağları ve sosyal iletişimin ağırlık kazandığı yeni medya, etkileşimsel yönden güçlü olmasıyla geleneksel medyadan farklılaşmaktadır (Lievrouw ve Livingstone, 2007).³⁶ Bu bağlamda etkileşimselliği esas olmak üzere medyanın yeniliği dijitallik, sanallık, metinlerin bağlantınlılığı (hipermetinsellik) gibi vasıfların yanı sıra kullanıcılara hareket özgürlüğünün sağlanması, bilginin yayılımının eskiye

³³ Bu sözcük Latince *ortada bulunan* anlamını taşıyan *medius*'tur (2016, s.41).

³⁴ Maigret, E. 2016: *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. Çeviren: Halime Yücel. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 41.

³⁵ Nalçaoğlu, H. 2001: *Medya ve Toplum İlişkisini Anlamak Üzere Bir Çerçeve*. Bianet Yerel Medya Eğitim Programı: http://eski.bianet.org/diger/pdf/01/medya_toplum.pdf (25.02.2018), s. 52.

³⁶ Akt. Binark, Mutlu: Giriş. *Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Yayına Hazırlayan: Mutlu Binark. İstanbul 2015: Ayrıntı Yayınları, s. 15

nazaran daha kolay bir hâle gelmesi ve simülasyon oluşturabilme imkânından ileri gelmektedir.³⁷

Yeni medyanın bu vasıfları göz önünde bulundurulduğunda kitle iletişim araçlarının teknolojik gelişmelere paralel olarak farklı olanaklar sağlar hâle gelmesinin, önceden yaşadıkları ülkeden uzakta bulunan göçmenlerin geride bıraktıkları aileleri yahut tanıdıklarıyla bağlarını muhafaza etme biçimlerine de yansması oldukça anlaşılırdır. Nitekim Vertovec'in (2004) de işaret ettiği üzere teknolojik gelişmeler göçmenlerin ulus ötesi yaşamlarını yakından etkilemiştir.³⁸

Peki, bu etki hangi istikamette seyretmiş ve haber almanın mahiyeti nasıl değişmiştir? Geleneksel medya düşünüldüğünde, Maigret'in kategorileştirmesinde toplu ilişki teknikleri arasında yer alan ve bireylerarası iletişimi mümkün kılan telefonun³⁹ hem sözlü iletişimi sağlaması, hem de eş anlı olması bakımından *tanıdık bir göçmenden haber almak* istendiğinde mektup yahut telgraftan farklı olanaklar sağladığı aşikârdır. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken mühim bir ayrıntı bulunmaktadır: Bu nevi iletişim araçları ailesinde yahut muhitinde bir göçmen bulunanların haberdar olmasını sağlamakta; bu topluluğun mensubu olmayanlar içinse herhangi bir malumat ağı kuramamaktadır.

Dolayısıyla söz konusu, *göçmenlerden haber almak* olduğunda, ulusal gazetelerin haber verme hususundaki ses ve görüntü kısıtlılığını bir ölçüye kadar aşan radyo televizyon gibi daha kitlesel iletişim araçları işlevselleşmektedir. Nitekim Türkiye'de henüz özel televizyonculuk başlamamışken TRT'de *Almanya'dan Mektup Var Mark'tan Liraya*⁴⁰ adlı bir program yayınlanmış ve Almanya'ya göç etmiş işçilerin yaşantılarından bu kez yalnızca göçmen ailelerinin değil, televizyon izleyen herkesin haberdar olabilmesi mümkün hâle gelmiştir.

Peki, televizyon programlarının kitlenin haberdar olmasını sağlarken hiçbir kısıtlamaya tabi olmadığını söylemek mümkün müdür? Bu hususta yukarıda anılan program özelinde iki tür kısıtlamadan söz etmek mümkündür. İlgili programın⁴¹ birinci bölümünde Almanya'da çalışan yahut henüz işten çıkarılmış durumdaki işçilerin kazançlarına, Türkiye'deki yatırımlarına ve bazı yatırım girişimlerinde maruz kaldıkları dolandırıcılığa odaklanılmaktadır. Dolayısıyla

³⁷ Akar, E. 2011: *Sosyal Medya Pazarlaması*. Ankara: Efil Yayınevi, s. 9-10.

³⁸ Akt. Özkul, Derya: "Ulus-Ötesi Göç: Uluslararası Göç Yazınında Yeni Bir Paradigma". *Küreselleşme Çağında Göç*. Yayına Hazırlayanlar: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, Ankara 2016: İletişim Yayınları, s. 487.

³⁹ Maigret 2016 s. 40.

⁴⁰ <http://www.trtarsiv.com/izle/85111/almanya-dan-mektup-var-mark-tan-liraya-1-bolum> (19.01.2018)

⁴¹ TRT'nin yakın dönemde internet üzerinden erişime açtığı arşivinde bu program iki bölüm olarak yer almaktadır. Programın tamamının erişime açılmamış olma ihtimali saklı olmakla birlikte daha fazla bölüm içerip içermediği hakkında da bir malumata rastlanamamıştır.

izleyici yalnızca bu konularda malumat edinebilmekte, bir ülkede yabancı olma deneyimi hakkında ancak programın yer verdiği kadarını öğrenebilmektedir. Programın ikinci bölümünde bu kez işçi çocuklarının eğitimi ve dil öğrenmelerine ilişkin meseleler gündeme getirilirken aynı kısıtlılık burada da gündeme gelmektedir. Buradan hareketle televizyon yayıncılığı bir yöneticiye ve yönetmeye ilişkin bazı esaslara riayet etmeye dayalı bir mantık üzerine kurulduğu, yabancı olma deneyiminin ancak bu esaslara uygunluğu nispetinde yer bulduğu; bununla birlikte tasarruf, eğitim, dil gibi gündelik hayatlarında ne kadar ehemmiyet arz ettiğine başka bir karar merciince hükmedilmiş olan hususlar izleyiciyle paylaşıldığı için kısıtlı bir malumat sunmuş olmaktadır.

Oysa iletişimin araçları ve sıklığının değişmesi sayesinde artık sesin yanında görüntüyü de ileten görüşmelerle göçmenlerin aynı mekânı paylaşmadıkları ailelerinin yaşamlarına kendi imkânları ile karışmaları olanaklı hâle gelmiştir.⁴² Bunu sağlayan ise 20 Ekim 1969'da *University of California Los Angeles'ta (UCLA)* çalışan araştırmacıların, kendilerinden üç yüz mil uzaklıktaki bir bilgisayarla iletişime geçmeye çalışmalarıyla gündelik hayatımıza girmiş olan internettir.⁴³

Ancak internetin yalnızca göçmenlerin aileleri yahut tanıdıklarıyla bağlarını muhafaza etmelerine yaradığını söylemek eksik bir yaklaşımı yansıtacaktır. Zira tıpkı radyo ve televizyon gibi iletişimi sağlarken bireysel kullanımı ön plana çıkarması ve neyin izleneceğine karar veren bir kontrolörün etkisinden yalıtılmış olmasıyla farklılık arz eden internet, *daha kitlesel*⁴⁴ bir ağın kurulmasına imkân tanımaktadır.⁴⁵ Böylelikle bilgi geleneksel medyanın ulaşamadığı her yere rahatlıkla sızabilmektedir. Bilginin ses ve görüntüyle iletilmesi ise artık yalnızca televizyon aracılığıyla değil *sosyal medya* olarak tarif edilen yeni medya ortamlarındaki video paylaşım ağları vasıtasıyla olmaktadır.

Yeni medya ortamlarında video paylaşımı, videoları düzenleme ve paylaşma işlevi gören içerik üretici topluluklar tarafından sağlanmakta ve bu haliyle yeni tür çevrimiçi medyaya atıfta bulunan sosyal medya⁴⁶ unsurlarından biri olarak katılım (*participation*), açıklık (*openness*), diyalog (*conversation*), topluluk (*community*) ve bağlantılılık (*connectedness*) özelliklerinden

⁴² Özkul 2016 s. 487

⁴³ Bagdikian, B. H. 2004: *Yeni Medya Tekeli*. Çeviren: Emine Eminel. Ankara: Akılçelen Kitaplar, s. 64.

⁴⁴ Buradaki vurguya kitlenin kavramsal karşılığı gereği derecelendirilmesinin zorluğuna gönderme yapmak üzere ihtiyaç duyulmuştur. Nihayetinde Nalçacıoğlu'nun (2011, s. 53) ilgili çalışmasında meramını anlatmak üzere ufak bir serzenişle dikkat çektiği gibi kitle de tıpkı medya gibi *baş a iş açan* kavramlardan biridir.

⁴⁵ Bagdikian 2004 s. 64-65

⁴⁶ Sosyal medyanın diğer unsurları arasında bloglar, mikrobloglar (*twitter*), wikiler (*wikipedia*), forumlar, sosyal ağlar (*facebook*) ve sanal dünyalar (*the second life*) sayılabilir (Mayfield, 2008, s. 6).

çoğunu yahut tamamını taşımaktadır. Bu topluluklardan video formunda içerik üretimi ve paylaşımına imkân tanıyanlardan en popülerleri ise *YouTube*'tur (Mayfield, 2008, s. 5-6).

Youtube: Bir Deneyim Aktarım Aracı Olarak youtuberlık/vLoggerlık Müessesesi

Youtube, henüz yakın bir geçmişte, 2005 yılında, kurulmuş, kuruluşunun üstünden henüz çok zaman geçmeden, 2006 yılında, *Google* tarafından 1 milyar 650 milyon dolara satın alınmış (CNN Money, 2006)^{47 48} ve dünya çapında günlük 1 milyar saatlik video izlenme oranıyla, 1 milyardan fazla kullanıcı tarafından ziyaret edilmekte olan bir video paylaşım sitesidir.⁴⁹

Bu teknik bilgiler tek başına bile internetin gücünü ve yeni medyanın sınırları nasıl silikleştirdiğini görmek bakımından ikna edici ipuçları sunmaktadır. Nitekim yeni medyanın etkileşimsel vasfına dayanan uzakları yakın etme misyonu aklın bir kenarında tutulduğunda, Youtube'un 76 dilde ki bu rakam internet nüfusunun %95'ine tekabül etmektedir⁵⁰, erişim olanağı sunuyor olmasının tesadüf olduğunu düşünmek pek mümkün görünmemektedir. Bu hâliyle dünyanın en geniş video paylaşım sitesi olarak TV şovlarından ve filmlerden parçalar barındırdığı gibi, aynı zamanda kullanıcıların kendi kanallarını kurmalarına ve video/telefon kameralarıyla kaydettikleri film parçaları yahut video bloglarını paylaşmalarına imkân sağlamaktadır.⁵¹

Dolayısıyla küreselliğin sağladığı, bir tıkla dünyanın diğer ucundaki insanların ne yaptıklarını öğrenme kolaylığının, küreselleşme tartışmalarının olmazsa olmaz boyutu olan yerel düzlemi peşinden sürüklemesi kaçınılmazdır. Bu noktada Youtube'un yalnızca *sıradanlığın* küreselleşmeye fırsat bulduğu bir paylaşım alanı olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Mayfield'in yukarıdaki tanımını genişletecek ve örneklendirecek şekilde dünyaca ünlü şarkıcıların video kliplerini yayınladıkları kişisel kanalları ki şarkıcıların her biri Youtube'da birer resmî (*official*) kanala sahiptir, canlı yayınlara dahi erişim sağlanabilecek olan

⁴⁷ http://money.cnn.com/2006/10/09/technology/googleyoutube_deal/index.htm?cnn=yes (21.01.2018)

⁴⁸ Güncel veriler dikkate alındığında, video görüntüleme oranının her yıl iki katı oranında artmasıyla Youtube'un Google'ın toplam geliri içinde 4 milyon dolarlık bir paya sahip olması (Hürriyet, 2017) ise bu satın almanın ne denli kârlı olduğu hakkında ipucu sunar vaziyettedir. Zira Google henüz resmî olarak satın alımı gerçekleştirmedişken, yalnızca anlaşmaya varılmasına ilişkin beklentiler bile Google'ın Nasdaq'daki hisselerinin %2 artarak kapanışı 429 dolarla yapmasında etkili olmuştur (Hürriyet, 2006).

⁴⁹ <https://www.youtube.com/yt/about/press/> (21.01.2018)

⁵⁰ a.g.y.

⁵¹ Mayfield, A. 2008: *What is Social Media?* eBook: http://www.icrossing.co.uk/fileadmin/uploads/eBooks/What_is_Social_Media_iCrossing_ebook.pdf (25.01.2018), s. 24.

dijital gazetecilik kanalları, dizi gibi haftalık yayınlanan içeriklere erişim fırsatı sunan televizyon kanalları olmak üzere birçok farklı kanalı bünyesinde barındırmaktadır.

Fakat televizyonun *efsunlu dünyasında* ancak belli vasıfların mükâfatlandırılması nedeniyle herkesin ünlü olamadığı bir dünyadan, herkesin ücretsiz kanal açarak, doğru hamleleri yaptığı takdirde ünlü⁵² olmaya çok yakın durduğu başka bir dünyaya geçiş yaşandığından söz etmek gerekmektedir. Zira bu boyut, Youtube'un, internet erişimi ve video kaydı için gerekli asgari araçlara sahip olan herkesin, medya tüketicisi olması kadar kolay olmasa da, üretici konumuna geçmesi için eşit fırsatlara sahip olduğu ve bazı farklılaştırıcı araçlara sahip olunmasıyla, sınıfsal ve tabii statüsel olarak farklı konumlarda yer aldığı bir ortam olduğunu düşünmek için yeterlidir. Bu geçişin Youtube'un sloganındaki değişme üzerinden de takip edilmesi mümkündür. Zira Youtube'un sloganı, kurulduğu zamanlarda “*Your Digital Video Repository*” (Dijital Video Deponuz) iken daha sonra “*Broadcast Yourself*” (Kendin[i] Yayınla) olarak değişmiştir (Burgess ve Green, 2010, s. 4).⁵³

Bu slogandaki değişimin hissettirdiği cezbedici mana herkesin yayınlanabilir, arttırılabilir ve dönüştürülebilir dijital sermayeye sahip olduğu kabulünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla bilginin video aracılığıyla paylaşımı gün geçtikçe yaygınlaşmakta ve gündelik hayatın merkezine yerleşmektedir. Öyle ki, İngilizce sözlükler artık bu yeni paylaşım etkinliğinin getirdiği yeni vasıflar için karşılıklar dahi sunmaktadır. Bu etkinlikten doğan *vlog*, *vlogger* ve *youtuber* gibi sözcüklerin *Cambridge* ve *Oxford* sözlüklerine girmesi, nihayetinde, bireysel video yayıncılığının gittikçe yaygınlaşarak gündelik hayatın bir parçası olduğunu anlamakta elzemdir.

Öte taraftan bu sözlükler, anılan sözcüklerin karşılıklarını verirken farklı ayrıntıları vurgulamaktadırlar. *Oxford Dictionary* vlogu “*bir kişinin düzenli olarak video gönderdiği kişisel web sayfası ya da sosyal medya hesabı*”⁵⁴ olarak tanımlarken vlogger’ı ise “*bir vlog’a düzenli olarak kısa videolar koyan kişi*”⁵⁵ olarak karşılamaktadır. Youtuber ise “*Youtube’ta video üreten, buraya yükleyen ya da videolarda görünen kişi*”dir.⁵⁶

⁵² Ünlü olmanın youtubetaki karşılığı, salt yüklenen videolar sayesinde tanınır hâle gelmek, *fenomen* olmaktır.

⁵³ Akt. Çomu, T. 2012: *Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi: Youtube Örneği*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 76

⁵⁴ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/vlog> (21.01.2018)

⁵⁵ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/vlogger> (21.01.2018)

⁵⁶ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/youtuber> (21.01.2018)

*Cambridge Dictionary*⁵⁷ ise vlog'u “*filme çekip internette yayınladığınız düşüncelerinizin, görüşlerinizin ya da deneyimlerinizin kaydı*” olarak karşılarken vlogger'ı tanımlamak yerine “*güzellik vloggerı*”⁵⁸ olarak örneklemekle yetinmekte; youtuber'a ise “*sıklıkla Youtube'u kullanan, burada videolar yapan ve o videolarda görünen kişi*”⁵⁹ olarak yer vermektedir.

Bu tanımlardan hareket edildiğinde vlogun karşılıklarından ilkinde düzenlilik ve kişiselliğin, ikincisinde ise kişiselliğin somut karşılıklarının öne çıkarıldığı görülmektedir. Ancak elbette vlogların bu vasıflardan ibaret olduğunu yahut pratikte tam anlamıyla bu tanımlara uygunluğu nispetinde yayınlanabilirlik kazandığını söylemek güçtür. Aynı durum youtuber için de geçerlidir. Zira ilkinden anlaşıldığı üzere videoyu üreten, yükleme işlemini yapan ya da videoda gözüken kişi farklı olabilmektedir. Ancak ikincisinden üç işlemin de tek kişi tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Peki, bu ince ayrımın önemi nedir? İlk düzenlilikle anlatılmak istenenin ne olduğuna eğilmek gerekmektedir. Youtube'taki düzenliliği söz gelimi televizyon yapımlarındaki gibi haftada bir türünden bir sıklık göstergesi olarak kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Bilâkis kimi içerik üreticileri ayda bir yahut haftada iki gibi farklı aralıklarla video yükleyebilmektedirler. Dolayısıyla düzenlilikle kastedilen video yükleme sıklığı değil, iki video yükleme tarihi arasında geçen sürenin eşit ya da eşite yakın olmasıdır.

Bu çalışma kapsamında videoları izlenen içerik üreticilerinden hareketle video yükleme sıklığı Bilgen Tolis'te bazen günde üç, bazense haftada bir iken; Sergül Kato'da ise bu sıklığın bazen iki günde bir, bazense üç haftada bir olduğu hesaba katıldığında, en azından bu çalışma özelinde, video yükleme hususunda düzenliliğin pratik karşılıklarının farklılaştığı aşikâr hâle gelmektedir. Nihayetinde ikisinin müşterek vasfı, izleyicileri *vidyosuz bırakmamak* gibi özgün bir düzenlilik telâkkisinden hareket ettikleri ve uzun süreli yükleme yapmamalarının onların *yutubu bıraktıkları* anlamına gelmediğidir.⁶⁰

Kişisellik⁶¹ ise her ne kadar öznel görüşler, kanaatler ve deneyimlerin görünür olmasını sağlamasıyla geleneksel medyadan farklı imkânlar barındırsa da kendi içinde başkaca açmazlar

⁵⁷ <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/vlog> (21.01.2018)

⁵⁸ <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/vlog?q=vlogger> (21.01.2018)

⁵⁹ <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/youtuber> (21.01.2018)

⁶⁰ Her ne kadar TV yahut radyo yayınlarındaki gibi bir düzenlilik telâkkisinden söz edilemese de aşikâr ki bu durum, içerik üreticilerinin profesyonellik emaresi addedilebilmektedir. Ancak buradaki aslî tartışma konusu profesyonelliğin emareleri değil, youtuberlığın profesyonel bir iş yahut meslek olup olmadığı; ikinci tartışma konusu ise o işten para kazanmanın profesyonelliğin yegâne sağlayıcısı olup olmadığıdır.

⁶¹ Kişiselliğin mahreme yaptığı çağrışım aşikârdır. Ancak mahrem gizliliğe gönderme yaparken kişisel olan yukarıda da vurgulandığı üzere her zaman gizlilik arz etmemesi bakımından ondan farklılaşmakta ve daha

taşımaktadır. Bu açmazlar yüklenen videolardaki kişiselliğin neleri ihtiva ederken neleri dışarıda bıraktığı, buna bağlı olarak sınırlarının çizilebilir olup olmadığı ve nihayetinde bu vasfın muhafazasının ne derece mümkün olduğuyula ilintili olarak gündeme gelmektedir. Kişisel olanın kamusal alana açılması video yükleyenlerin kendi tercihleri olabilirken, Sergül Kato'nun ifade ettiği gibi bizatihi tercih edilmeyen, dirençle karşılanan bir mahiyet de arz edebilmektedir. Nihayetinde video yükleyenler belli bir ölçüye kadar içeriğin kişiselliğini *törpüleseler* de paylaştıkları kadarı, ölçüsü ne olursa olsun, izleyenlerin her nevi yorumuna açık hâle gelmektedir.⁶² Dolayısıyla video paylaşım ağları her ne kadar geleneksel medyadan aşına olunan bir kontrolörün denetiminden yalıtılmış gibi dursa da esas itibariyle içerik üreticiler tarafından filtrelenmesiyle öz-denetime tabidir.

. . . [J]aponya'ya, Japonlara, Japon kültürüne ilgim alakam sıfır. Sadece eşim Japon olduğu için Japonya'da yaşıyorum ve burda yaşadığım için bazı şeylere alışmış ve sever hâle gelmiş durumdayım . . . bloğu kendime yazıyorum. *Her şeyimi değil paylaşmak istediğim kadarını anlatıyorum. Hayatım gördüğünüzden ibaret değil.* . . [Sergül Kato]⁶³

Ancak aşikâr olmak üzere izleyiciler, her ne kadar video yükleyen taraf buna alenen yahut zımnen rıza göstermemiş olsa da, içeriğe yönelik menfi ya da müspet yorum yapabilmektedirler. Bu durum video paylaşımının, kişisel olanın kamusallaşırken beraberinde getirdiği fakat arızî değil bilâkis dâhilî bir vasfı gibi görünmektedir. Zira yeni medya ortamlarının en temel vasfının etkileşimselliği olduğu dikkate alındığında, bu etkileşimin neticelerinin salt müspet bir nitelik arz etmesi beklenememektedir. Nihayetinde kamusallaşan içeriğe dair söz söyleme hakkı saklı olmakla birlikte *her* sözün söylenme hakkı olduğunu kabul etmek mümkün değildir.

Bu hususa en çarpıcı örnek Sergül Kato'nun bir videosunda dile getirdiği, ufak bir taramayla izi sürülebilen ve Kato'nun henüz 8,5 aylık bebeğini kaybetmesinin ardından, kimi izleyicilerin neşeli olduğu eski videolarına, çocuğu öldüğü hâlde nasıl böyle gülebildiği yönünde yaptıkları can yakıcı yorumlardır.⁶⁴ Bu durum menfi yorumlara örnek teşkil etmesinin yanı sıra her izleyicinin takipçi⁶⁵ olmadığı yahut takipçi olsa dahi video yüklemelerinin tarihsel akışını,

fazlasına işaret etmektedir. Her ne kadar mahremin sınırları yahut haricî addettikleri değişkenlik arz etmesiyle kişisel olanı kapsayabilse de bu çalışmada şahsî, kişiye has manası ifade edilmek istendiği için kişisellik vasfından hareket edilmektedir.

⁶² Youtube bu durumlarda kanal sahiplerinin ilgili videolarını yoruma kapatmalarına imkân tanımaktadır.

⁶³ “Sergül Kato Kimdir? 100K Teşekkürler” Geçerli Zaman URL’si: <https://youtu.be/Mxw42Q4XvRA?t=9> (10.01.2018)

⁶⁴ “Efsun’dan sonra” GZU: <https://youtu.be/iENHa1n0kXw> (10.01.2018)

⁶⁵ Takipçi, Youtube’taki kanallara abone olarak yeni yüklenen videolardan anlık bildirimlerle haberdar olabilen izleyicilere verilen addır.

video yükleyenlerin yaşamlarındaki olayların tarihsel sıralamasını, dikkate almadığını göstermektedir. Benzer bir duruma Bilgen Tolis'in "şişman" yahut "çirkin" gibi yakıştırmalara maruz bırakılması yahut aşırı şişman bir Amerikalıyla salt yeşil kart alabilmek yahut ABD vatandaşlığına geçebilmek uğruna evlendiği yönünde yorumlarla karşılaşmasında da rastlanabilmektedir.

O hâlde, yumuşak bir manevrayla toparlanacak olduğunda, ne tür içeriğin, hangi biçimsel esaslara dayalı olarak paylaşılacağına dair öznel bir ölçütler bütünü mevcuttur. Bu ölçütlerden biri kanalın teması, güzellik, yemek, gezi vb. gibi, izleyicilere neyi vaat ediyorsa ona uygun içerikler yayınlanması, temayla içeriğin bağdaşmasıdır. İkincisi ise video hangi konu hakkındaysa içeriğin ona uygunluk taşımasıdır. Bu durum Bilgen Tolis'in Amerika'ya ilişkin izleyici sorularına yanıt vereceği videoyu *makyaj üstü sohbet*⁶⁶ olarak yapmayı düşünmemesiyle görünürdür. Zira Amerika, makyaj gibi, yalnızca kadınların ilgisini çeken bir konuyu teşkil etmemekte; dolayısıyla erkeklerin sırf Tolis'in Amerika hakkında vereceği bilgileri öğrenmek uğruna hiç ilgili olmadıkları hâlde makyaj videosu izlemeleri gereksiz görülmektedir. Son kertede her ne kadar bu nevi uygunluk ölçütleri mevcut olsa da makyaj ve güzellik temalı bir kanalda *bugün ne yedim, market alışverişim* gibi tema dışı videolara da rastlanabilmektedir.⁶⁷

. . . [d]aha önce de söylemiştim sanırım, bi' soru-cevap vidyosu yapmayı düşünüyorum yani siz bana sorular soracaksınız onlara cevap vericem. . . . Amerikayla ilgili gelen soruların artık haddi hesabı yok, çok çok çok fazla soru geliyor. Bunlarla ilgili ben vidyolar yaptım, canlı yayınlarımda çok konuştum falan filan ama ısrarla sorular gelmeye devam ediyö. . . . Fakat onları makyaj üstü vidyosu gibi yapmıycam çünkü . . . benim kız da izleyicilerim var erkek de. . . . Erkek adam oturup benim 40 dakika makyaj yapmamı izlemek zorunda değil sırf Amerika hakkında bi' şey öğrensın diye. . . [Bilgen Tolis]⁶⁸

Ancak aynı ölçütlerin kanal teması yahut video konusunda birer kısıtlayıcı kaide olarak geçerli olduğunu söylemenin mümkün olmadığına değinmek yerindedir. Bu maksatla Youtube'un davetine icabet etmek istediğimizde şu soruya vereceğimiz yanıt, aynı zamanda bu çeşitliliği anlamak bakımından da oldukça elzemdir: Kendimize dair yayınlanabilir olan nedir?

⁶⁶ Video çeken kişinin makyaj yaparken bir yandan izleyiciler o an karşılındaymış gibi bir konu üzerine sohbet ettiği, daha önce gelen soruları yanıtladığı yahut baştan belirlenmiş bir konusu bulunmayan ortalama 20 dakika üstünde süren videolar.

⁶⁷ Bu ölçütlere uygunluk, öte taraftan, bir kanalın yahut youtubein ne derece profesyonel olduğunu gösteren emarelerden biri olarak kabul edilmektedir.

⁶⁸ "Makyaj Üstü Sohbeti - Yabancı Biriyle Evlilik" GZU: https://youtu.be/_IkAiXaMs44?t=96 (10.01 2018)

Güncel vaziyete bakıldığında yalnızca Türkçe arama yapıldığında bile oldukça uzun bir kanal listesi ve çeşitlilik arz eden bir konu havuzunun mevcut olduğu görülmektedir. Bu çalışma açısından önem arz edense geleneksel medya vasıtasıyla değil yalnızca Youtube’ta bilgisayar oyunları, makyaj, eğitim, yemek, kişisel gelişim, meditasyon, kendin yap (DIY), ürün inceleme gibi gündelik hayatın bilgisinin fikirler, görüşler yahut deneyimler olarak aktarılması gibi farklı bir ülkedeki gündelik yaşamın bilgisinin deneyimler üzerinden aktarılmasıdır. Göçmenliğin gündelik yaşam bilgisi ise, bu çalışma kapsamında çözümlenen videolarda görüldüğü üzere, göç edilen ülkedeki barınma, yemek, ulaşım, giyim kuşam, mekândır. Kültürel farklılaşma ve etkileşimin bizatihi gündelik yaşamda deneyimlendiği dikkate alındığında ise bu hususlar ayrıca önem teşkil eder hâle gelmektedir.

Kendi Tarihini Belgelemek: Göç Deneyiminin Dijital Aktarımı ve Kültürel Etkileşim

Uluslararası göç yaşanan ülkeden farklı bir ülkeye, farklı gerekçelerle ve farklı sürelerde gerçekleşebilen yer değişikliğini ifade etmektedir. Bu değişiklik aşikâr olmak üzere yalnızca mekânsal nitelik arz etmemekte, bununla beraber gündelik yaşama ilişkin birçok farklılaşmayı da ihtiva etmektedir. Farklı bir ülkede bulunmak tabi olunan yönetim şeklinin, ülke başkanının, siyasî katılım mekanizmalarının, göçmen politikalarının, hukukî yükümlülüklerin, cezaî yaptırımların, eğitim sisteminin, para biriminin, iklimin, coğrafyanın, dilin, dinin vb. birçok hususun değiştiği anlamına gelmektedir. Ancak değişikliğin bunlarla sınırlı olduğunu kabul etmek yahut bunun dışındakileri ikincil derecede öneme haiz addetmek mümkün değildir. Zira farklılaşma aynı zamanda bir *yabancı*nın daha çabuk ve yakından hissettiği üzere gündelik yaşamda gerçekleşmektedir: Yemek yerken, bir yerden bir yere gitmek üzere otobüse binerken, markette alışveriş yaparken, kalacak bir yer ararken ve/veyahut bir el hareketini yanlış anlarken. Dolayısıyla göç, yalnızca yapısal bir nitelik arz etmemekte, bilâkis failerin öznel deneyimlerini ve gündelik yaşam pratikleriyle inşa olmaktadır.

Peki, yabancı bir ülkede yaşamak, üstelik gündelik yaşamın olağanca aşinalığına rağmen, niçin yalnızca aile, akraba yahut tanıdıklarla değil, peşinen haklarında fikir sahibi olmanın mümkün olmadığı kitlelerle de paylaşılmaktadır? Esas itibarıyla bir ülkede *yabancı olmak*, yalnız hissetmekle ilintili olarak gündeme gelmekte; bu hissin hafifletilmesi yahut etkisini yitirmesi ise *evle* bağın sürdürülmesi sayesinde mümkün olabilmektedir. Yeni medyanın etkileşimsel vasfı göç eden ile geride kalanlar arasındaki bağın sürdürülerek yalnızlık hissini bertaraf edilmesine imkân tanımaktadır. Aşikâr olmak üzere, böylece, ev artık anayurda tekabül

etmiş ve dahi anayurdu aşacak denli genişlemiştir. Zira yabancı olma deneyimi, yalnızca tek bir kültürle sarıp sarmalanmış, tek bir dille anlaşılan yahut tek bir ülkede geçmişleri bulunanları değil, çoklu müştereklikleri kapsamaktadır.

. . . [b]urda çevremde çok fazla insan [olmadığı için]. Mesela ben Türkiye’deyken de vidyolar yapıyodum ama makyaj ağırlıklıydı. Türkiye’de *özel hayatıma dair* çok fazla şey bilinmiyordu, vLog falan yapmıyodum, eşim dostum çok bilinmiyordu. Burda bunu *yapmaya başladım çünkü burda da bunları paylaşılabileceğim başka insan yok* . . . bana biraz *terapi gibi oluyo* sizlerle paylaşmak, *sizlerin dönümü*. O yüzden de yapıyorum. . . [Bilgen Tolis]⁶⁹

Göçle birlikte kişisel olanın daha çok paylaşılması ve paylaşılanların bir izleyici kitlesinde karşılık bularak etkileşim yaratması, yabancı ülkenin ev gibi hissedilmesine katkı sağlamakta; akabinde gündelik yaşama ilişkin en ehemmiyetsiz addedilen çoğu ayrıntı izleyicilerle daha çok paylaşılmakta; onların tanıklıkları ve *gördüklerine* dair dönüt almalarının katkısıyla esas itibariyle göçmenlerin bu süreç boyunca biriken deneyimleri, bireysel tarihi, kurulmaktadır.

Söz konusu izleyiciler olduğunda ise göçmenlerin yayınladıkları videolar sayesinde o ülkeye gitmedikleri sürece hiç göremeyecekleri sokaklardan geçip, hangi köşe başında neyin olduğunu; bir kitaptan, gazeteden yahut belgeselden öğrenilemeyecek, göz ardı edilmiş, önemsiz addedilmiş detayları öğrenilebilmektedirler.

Gündelik Hayat(t)a Yabancı Olmak

“...[s]anırım bir ülkede yabancıysanız
[oraya] vardığınız ilk gün,
gördüğünüz ilk şey karanlık.” [Esa Seipato]⁷⁰

Yabancılık hâli gündelik dilde bilmeme ve/veyahut tanımama gibi birçok farklı durum için kullanılırken, bir ülkeye mensubiyet söz konusu olduğunda ekseriyetle tedirgin edici bir çağrışımlar silsilesini başlatmaktadır. Bu tedirginliğin gerekçelerini son yılların siyasî konjonktüründe apaçık görünür olan ulusal kapanma ve *öteki*yi dışlama stratejilerinde aramak yersiz olmayacaktır. Zygmunt Bauman’ın işaret ettiği üzere yabancılar ya da bir diğer deyişle *ötekiler*, hakkında pek malumat sahibi olunmayan, anlaşılamayan ve nasıl davranacağının

⁶⁹ “Sorularınıza Cevaplar 1. Bolum (ABD, babam, maddi durumlar)” GZU: https://youtu.be/qQfR_c0DJEw?t=679 (10.01.2018)

⁷⁰ “Neden Türkiye’ye Geldim?” GZU: <https://youtu.be/xUECT391ZxY?t=104> (10.01.2018)

önceden kestirilmesi mümkün olmayanlardır.⁷¹ Bu hâliyle *başa iş açması* muhtemel duran bu özellikler günümüzde yekten göze alınamayan ve giderilmesinin, yabancıyı kapı dışarı etmekte ve akabinde kapıyı tamamen kapatmakta bulunduğu aksilikler gibi durmaktadır: Hoşgörü ancak misafirlere ve tabii onlar evinize yerleşme niyeti yahut zorunluluğunu ilân edene kadar gösterilmektedir.

Hugh Richard Cecil 1912’te yayımladığı çalışmasında insanların bilinmeyene karşısında “...[k]aranlık bir odadaki çocuklar...” gibi olduklarını söylerken bunun zihnin doğal bir eğilimi olduğunu müdafaa etmişti.^{72 73} Peki, bu korkudan söz ederken o odada kaç yabancı vardır? Öyle görünüyor ki, bilinmezliğin getirdiği korku, endişe ve güvensizlik gibi hislerin aşına olan kadar yabancı olan tarafından da hissedildiği daha kolay göz ardı edilmektedir. Ancak esasen her şeyin yeni olması dışarıdan gelen için geçerlidir ve yenilik, ilk karşılaşmada bilinmezliğin olağan bir getirisi olarak korkutucudur.

Ancak yalnızca korku yahut güvensizliğin hâkimiyetinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Elbette başka bir ülkede, o ülkedekilere oldukça olağan gelen şeyler, bir yabancı için yalnızca korkutucu yahut endişe uyandırıcı değil, heyecan verici ya da şaşkınlık uyandırıcı da olabilmektedir:

. . . [ş]u an artık *rutine dönen* ya da bana *normal* gelmeye başlayan şeyler, ilk günler benim için çok heyecan vericiydi. Bi’ otobüse binmek bile ...restorana gidip bir şey sipariş etmek [bile] ...ilk zamanlar bildiğiniz *küçük, böyle lunaparka gitmiş çocuk gibiydim*. Ağzım açık her şeye bakıyorum, bu ne, bu ne, bu ne sürekli bi’ şeyler soruyorum. . .” [Bilgen Tolis]⁷⁴

. . . [T]ürkiye’de kala kala çok şeye *alıştığım* için artık bana çok değişik gelmeseler de, orada ilk oturmaya başladığımda beni çok şaşırtmıştı.” [Koreli Arkadaş]⁷⁵

Alıntılardaki vurgulardan anlaşılacağı üzere bilinmeyen, bir süre sonra aşına hâle gelmekte ve akabinde rutine dönüşmektedir. Gündelik yaşam haftaların, ayların ve yılların hem çizgisel hem de döngüsel olarak tekrarlanmasıyla yeniden üretilmektedir.⁷⁶ Onun aslî vasıflarından biri olan rutine dönüşme, her gün yeniden keşfetmek zorunda kalınmayan ve böylece zul olmaktan

⁷¹ Bauman, Zygmunt: “Nesnesini ve İsmi Arayan Semptomlar” Çevirenler: Merisa Şahin, Aslı Biçen, Ahmet N. Bingöl, Orhan Kılıç, *Büyük Gerileme*. Yayına Hazırlayan: Heinrich Geiselberger İstanbul Metis Yayınları, s. 35.

⁷² Cecil’e göre bu durum tabii (*natural*) muhafazakârlığı teşkil etmektedir.

⁷³ Cecil, H. R. 1912: *Conservatism*. London: Williams and Norgate, s. 5

⁷⁴ “vLog-Amerika’ya gelişim, izlenimlerim ve sorularınıza cevaplar” GZU: <https://youtu.be/k7ArbiqI850> (10.01 2018)

⁷⁵ “Türkiye’de beni neler çok etti?” GZU: <https://youtu.be/yZOI4AbJ-AQ?t=12> (10.01 2018)

⁷⁶ Lefebvre, S. H. 2007: *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Çeviren: Işın Gürbüz. İstanbul: Metis Yayınları, s. 28-29

çıkan bir dizi pratiği ihtiva etmektedir. Güven duygusunun tesisi ise bu yolla mümkün olmaktadır.⁷⁷

Öte yandan göç edilen ülkede aşına olunmayan her şeyin olanca zorluğunun çekilerek, ilk elden, deneyimlenmesiye her zaman gerekmemektedir. Bilinmezliğin aşılması, önceden öğrenmekle mümkündür ki bunun yolu eğer ilk elden tecrübe etmek mümkün değilse, bir başkasının tecrübesine başvurmaktır. Nitekim Bilgen Tolis'in arkadaşının bulunduğu eyalete gitmiş olması, onu rahatlatması ve yabancı bir ülkeye alışma sürecini kolaylaştırmasından daha öncelikli olarak Amerika'ya gitme kararı almasında etkili olmuştur.

. . . [e]v arkadaşım Türkiye'den de arkadaşlık ettiğim, dokuz senedir tanıdığım ve çok güvendiğim birisi . . . sürekli beraberiz. O bir buçuk senedir burda, bi' çevresi var kendine ait . . . ister istemez benim için tabi ki çok daha rahat oldu diyebilirim, yani hem *alışma* sürecinde, hem *bilmediğim şeyleri öğrenme* sürecinde. . . [Bilgen Tolis]⁷⁸

Peki, farklı bir ülkede ilkin bilinmezlik arz eden fakat zamanla rutinleşen gündelik hayat neleri ihtiva etmektedir? Lefebvre'in bu soruya yanıtı yaşamın sürekliliğini temin eden ve her biri kendine has nesnelerle gerçekleştirilen yeme, barınma, giyinme, komşuluk gibi etkinliklerin tümü olduğudur.⁷⁹

Gündelik pratiklere ilişkin deneyimlerini, artık rutinlik arz etmesine rağmen, bu çalışmaya dâhil edilen göçmenlerin videolarında söz etmeye değer bulmaları önem arz etmektedir. Zira kimi müşterek yanları olsa da bu pratikler büyük oranda alıştıklarından farklıdır. Söz gelimi iklim şartları ve coğrafi konum gereği yetişen sebze ve meyvelerin değişmesi, okyanusa yakınlığa dayanan deniz ürünlerinin çeşitliliği ve farklı pişirme usullerinin uygulanması nedeniyle yeme içme pratikleri; dolmuş ve trolleybüs gibi vasıtalarla bağlı olarak ise ulaşım pratikleri farklılaşmaktadır. Her ne kadar belli bir süre sonra artık hep aynı evde yaşayıp, hep aynı zerzevatla aynı yemeği yapıyor, aynı otobüse binip aynı tarzda giyinen insanlarla karşılaşılıyor olsalar da bu pratikler her gün yeniden üretilmektedir. Nihayetinde Bennett'e göre gündelik olanın zamanla aşına hâle gelmesi onu *görünmez* kılsa da tam da bu vasfı gereği incelenmeye değerdir.⁸⁰

⁷⁷ Tekeli, İ. 2010: "Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları" *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul 2010: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 5.

⁷⁸ "vLog-Amerika'ya gelişim, izlenimlerim ve sorularınıza cevaplar" GZU: <https://youtu.be/k7ArbiqI850?t=401> (10.01.2018)

⁷⁹ Lefebvre 2007 s. 32

⁸⁰ Bennett 2013 s. 10

Mekânın kültürel farklılığı o mekâna eşlik eden eylemlerle karşılıklı içinde yeniden üretilir vaziyettedir. Öyle ki mekân kimi zaman bir evin mutfak, yatak odası yahut banyosu, kimi zaman da ev dışı alanların tamamını kapsayan ve *sokakta* var olan her şeydir. Dolayısıyla bir göçmen için o ülke topraklarında atılan ilk adımdan itibaren aslen fark edilen ilk yenilik mekâna ilişkindir. Hava limanı yahut otobüs terminali, yollar, bahçeler, parklar, ev, şehir ve nihayetinde ülke mekânsal olarak yaşanan değişikliği dolaysız olarak görünür kılmaktadır. Fakat elbette ancak arşınlanan yollar aşına hâle gelmekte, dolayısıyla yenilik mikro düzeyde deneyimlenebilmektedir. Bu durum bir diğer gündelik yaşam pratiği olan ulaşımın hangi vasıtalarla sağlandığına ilişkin farklılıkları da görünür kılmaktadır. Nitekim söz gelimi Amerika’da arabayla ulaşım otobüs ya da trolleybüsten daha kolay ve ucuz olabilmektedir.⁸¹

Öte yandan sokak, yeniliğin mikro düzeyde deneyimlenmesi açısından diğer yabancılarla karşılaşma ihtimali taşıyan en yüksek mekânlardan biri olarak birçok farklı gündelik yaşam pratiğini barındırmaktadır. İzlenen videolarda rastlandığı üzere sokakta çalan müzik, kedi köpek gibi hayvanların yaşam alanı bulabilmesi yahut onlara hiç rastlanamaması, dilenciler, parkların genişliği ve sağladığı eğlence faaliyetleri mekânı doldurmakta ve dönüştürmektedir. Nihayetinde ev de, Japonya’da⁸² banyoların temizlenme kültürünü yansıtır vaziyette hem kuvvet hem de duş içermesine benzer şekilde, ziyadesiyle kültür farklılıkların gündelik yaşam görünümüne mekân teşkil etmektedir.

... [K]ore’deki dilenciler sadece oturup bekliyo ... ama Türkiye’de öyle değil. ... Otobüs bekliyodum. Bi’ çocuk bana gel[di] ve bi’ şeyler söy[ledi]. O zamanlar benim Türkçem kötü olduğu için tam anlamazdım ... Ben böyle bakınca, o İngilizceyle Money money diye benden para istedi. ... Bu durum beni şok etti ... birisi bana gelip sanki skiden verdiği borcu geri istiyormuş gibi. ... Ve onu yapan kişinin 10 yaş[ında] bile olmayan bi’ çocuk olması şaşırtıcıydı. Cebimde bozuk yoktu ... vermeyince de küfür etmeye başladı ... [Koreli Arkadaş]⁸³

Bu farklılaşmalardan bir diğer en belirginini, her gün günde en az birkaç kere tekrar edilen yeme-içme pratiklerinde öne çıkmaktadır. Yemeğe kimin başlayacağı gibi sofraya ait adetler, yemeğin yapılışı, yemek yerken farklı eşyalar kullanılması, domuz ve köpek eti tüketme, içki içme kültürüne ait oyunlar, restoranlardaki sipariş alma ve servis açma pratikleri, dışarıda yemenin evde yemeye nazaran daha ucuza gelmesi, sokak yemekleri, öğünler arası

⁸¹“vLog - Amerika’ya gelişim, izlenimlerim ve sorularınıza cevaplar” <https://www.youtube.com/watch?v=k7ArbiqI850> (10.01.2018)

⁸² “Japon Evlerinde Banyo” <https://www.youtube.com/watch?v=Zs0r2pfLLFY> (10.01.2018)

⁸³ “Türkiye’de beni neler şok etti?” GZU: <https://youtu.be/yZOI4AbJ-AQ?t=221> [Erişim tarihi: 10.01.2018]

farklılıklar yahut öğünlere atfedilen mana ve değerin değışkenliğı gibi birçok farklı unsur bu videolarda yer bulmaktadır. Bu bağlamda Amerika’da kalabalık aile yemeklerinde tek kullanımlık tabak-çanağın kullanılması, Korelilerin yemek yerken demir çubuk kullanmaları, Japonya’da garsonun sipariş alırken yere çökmesi ve köpek eti yediklerine ilişkin kanaatin doğru olmaması, ayranın Türkiyeli olmayanlarca nahoş bulunması gibi yeme-içme kültürüne ilişkin bir dizi farklılık görünürdür. Bu yolla bir yandan video çeken göçmenlerin ve onların çevresindekilerin bu farklılıkları nasıl karşıladıkları ve yeni unsurların hangilerini kendi alışkanlıklarıyla harmanlayacakları görünür olurken, diğer yandan izleyiciler bu farklılıklar hakkında malumat edinmektedirler.

Türkiye’de tuzlu-şekerli yemenin yahut gençler arasında çay içmenin yaygın olması, Koreli Arkadaş ve Esa Seipato tarafından dile getirildiğı üzere, bir yabancı için ilkin şaşırtıcı gelse de zamanla alışılabilir farklılıklara örnek teşkil etmektedir. Yeme içme pratiklerindeki kültürel farklılaşma, dolayısıyla, iki farklı kültürün temas ettiğı noktada görünür olmakta; kültürel etkileşim ise *bir oturuşta baklava yemeye* alışmak ve bunu içinde yetişilen kültürün yeme-içme pratiklerine dâhil etmekle hâsıl olmaktadır.

. . . [t]uzlu ve şekerli yemeleri... Masadaki tuzu böyle alıyo ve şap şap şap atıyosunuz. Çok değışik geliyor. Çünkü ben pek tuzlu şekeli yemeyen bi insandım. Şekerli konusunda alıştım, artık bi oturuşta bi kilo baklava bitirebiliyorum. . . . [bir de] makarna ve pilavı yoğurtla yemeleri, [Kore’de biz] bu[nu] da yapmıyoruz. . . ” [Koreli Arkadaş]⁸⁴

. . . [b]ir de dikkat ettiğıme göre Türk gençleri Botsvananın gençler[in]e nazaran çok çay içer. Botsvana’da çok çay içen bir gen[ce], yaşlı . . . deriz. . . ” [Esa Seipato]⁸⁵

Yeme içme pratiklerindeki kültürel etkileşime tersinden bir örnek ise bir Korelinin Türkiye’de yediğı lokumu beğenmesi, lokumun yapılışını öğrenmek üzere ustalardan eğitim alması ve Kore’ye döndükten sonra bir lokum dükkânı açmasıdır. Örneğın tersindenliğı ise Koreli Arkadaş’ın videosunda⁸⁶ Türkiyelilere bu Kore yapımı lokumu tattırarak fikirlerini almasıdır.

Yeme-içme pratikleri hususundaki kültürel etkileşimi bizatihi görünür kılan bir diğer örnek ise Esa Seipato’nun ülkesine döndükten sonra yayınladığı videosunda, hazırladığı kahvaltı tabağına hem Botsvana hem de Türkiye’deki kahvaltı kültüründen yiyecekler eklemesidir.⁸⁷ Bu

⁸⁴ “Türkiye’de beni neler şok etti?” GZU: <https://youtu.be/yZOI4AbJ-AQ?t=545> (10.01.2018)

⁸⁵ “Turkish People Vs Botswana People?” GZU: <https://youtu.be/OHpmsJDojgE?t=109> (10.01.2018)

⁸⁶ “Kore’den Gelen Lokumları Deneyen Türkler” <https://www.youtube.com/watch?v=46TJ5cyzaeY> (10.01.2018)

⁸⁷ “Botswana And Turkish Breakfast Meet!” <https://www.youtube.com/watch?v=pjkJSWmn3pA> (10.01.2018)

hazırlığın video olarak paylaşılması ise hangi malzemelerin ne kadar kullanıldığı ve nasıl pişirildiği gibi farklı bir yemeğin yapım aşamalarının öğrenilmesini sağlamaktadır.

Bununla birlikte yeme içme pratikleri kadar kullanılan gıdalar da kimi yönlerden farklılaşmaktadır. Bu durum münhasıran göçmenlerin Türkiye’deki yeme-içme kültürüne ait addettikleri yoğurdun Amerika, Japonya ve Kore’de Bulgar yahut Yunan menşeli kabul edilmesiyle görünür olmaktadır. Bununla beraber yalnızca menşei bakımından değil, nasıl tüketildiği hususunda da bazı farklılaşmalarla karşılaşmaktadırlar:

. . . [ş]u elimde görmüş olduğunuz şey yoğurt. . . . Japonya’da yoğurt . . . Bulgaristan’dan geldiğine inanılan bi’ şey. Bu görmüş olduğunuz 450 gramlık yoğurdu her yerde bulamazsınız. . . . Çünkü yoğurt Japonlar için tatlıdır. Dolayısıyla şekerli yoğurt ya da meyveli yoğurt satılır. Sade yoğurt onlar[ın] yemedikleri, tercih etmedikleri bi’ şey. Bu sade yoğurdu açıyosunuz. . . . İçerisinde[n] şöyle bi’şey çıkıyo. Bu granüle edilmiş şeker. Yani sade yoğurt alsanız bile içerisinden şekeri çıkıyor. . . . Ben de nefret ederim şekerli yoğurttan. . . [Sergül Kato]⁸⁸

. . . [b]urda zaten Türkiye’de yediğimiz her şey Yunan diye geçtiği için. . . . Dönerden baklavaya peynirden yoğurda her şey. . . . Yunan, Yunan, Yunan diye geçtiği için artık *kabulleniyorsunuz* bunu. Bu Yunanlıların değil, bu bizim suçumuz. . . . Burda gittiğim yerlerde baklava mesela söz konusu olunca aa işte Yunan restoranında yemiştım, Yunan tatlısıydı demi falan diyorlar. Hayır diyorum, Türk. . . [Bilgen Tolis]⁸⁹

Yoğurdun Japonya’da şekerle birlikte satılması aşına olunan yeme içme kültürünün muhakkak değişeceği anlamınaysa gelmemektedir. Bilâkis, Sergül Kato’nun ifade ettiği üzere, yoğurt eskiden olduğu gibi şekersiz tüketilmeye devam edilmektedir. Dolayısıyla kültürel farklılıkların birbirleriyle teması aşına olanın yeniden üretilirken daha sıkı pekişmesine de mahal verebilmektedir.

Bir göçmenin aşına olduğu market ürünlerini yabancı bir ülkede de satın alabiliyor olması, aynı zamanda, yabancılık hâlini silikleştirme işlevi de görmektedir. Göçmenlerin videolarında kendi ülkelerinde satışı bulunmayan ürünleri göstermeleri kadar bulunan ürünleri göstermeleri de elzemdir. Zira Bilgen Tolis’in Amerika’daki bir Arap marketinde *evde hissetme* beklentisinin hayal kırıklığıyla sonuçlanmasında olduğu gibi anayurtlarına ait ürünlerin erişilebilir olmasının beklenmemesi yahut erişilse dahi zor olması nedeniyle bu tür ürünler bir göçmen için yabancılık hâlini hafifletici mana taşımaktadır.

⁸⁸ “Japonya’da Yoğurt” GZU: <https://youtu.be/ierhr4PtDws?t=2> (10.01.2018)

⁸⁹ “vLog Amerika İzlenimlerim 2” GZU: <https://youtu.be/49UNNmLoSNo?t=857> (10.01.2018)

Küreselleşmenin etkisiyle enternasyonal marketlerin yaygınlaşması münhasıran yoğun göç alan ülkelerde yerel ürün pazarının da genişlemesini sağlamaktadır. Bu sayede, Sergül Kato'nun uzun süre Türkiye'den Japonya'ya dönüşte valizinde taşımak zorunda kaldığını belirttiği bulgur gibi yerel ürünler bu nevi marketlerde (Japonya'da *Kaldi*⁹⁰ market) satılmaktadır. Ancak ürünler enternasyonalleşse de alışveriş pratiklerinde hâlâ yerelliğin hâkim olduğu aşikârdır. Nitekim Koreli Arkadaş'ın Türkiye'de bir semt pazarından yalnızca bir adet salatalık almak istediğinde, satıcının bunu garipseyerek bedava vermek istemesi, yerelliğin hükmünü ve dolayısıyla kültürel farklılaşmayı ziyadesiyle görünür kılmaktadır. Nihayetinde bir başka videosunda söz ettiği gibi Kore'de alışveriş pratikleri meyve-sebzenin pahalı olması hasebiyle Türkiye'den farklı olarak tane hesabına dayanmaktadır.

. . . [A]rap marketine bi' daha gitmiycez, güzel değildi, müthiş pahalıydı. Çaydanlık falan vardı, çay vardı. . . . Fakat müthiş pahalı her şey . . . içerisi bi' garip kokuyodu . . . ne biliyim böyle oryantal, hoş bi' mekân olmasını beklersin, böyle biraz daha *evde hissetmeyi beklersin* Amerikan kültürüne kıyasla, ama öyle hissetmedim, garipti. . . [Bilgen Tolis]⁹¹

. . . [b]i gün pazara gittim. Zaten Türkiye'ye taşınalı beş gün falan olmuştu . . . elma, portakal, muz aldım. En son pazardan çıkarken salatalık alıyım dedim ama fazla yemiyecektim bir tane falan gerekiyordu. Ben de ordaki amcaya sordum bi tane salatalık ne kadar dedim. Amca bana böyle baktı sonra al kızım bunu dedi. Ben anlamadım, şimdi ben fakir gibi mi görünüyorum, yoksa fazla almadığım için şikâyet mi ediyö, hani anlamadım, panik yaptım. Sonra yurda döndüm, arkadaşlarımla konuşurken öğrendim ki orda kilo olarak alınıyomuş, ben bilmiyodum. Sonra da *hep* kilo olarak aldım. . . [Koreli Arkadaş]⁹²

Yerel ürünlerin enternasyonal marketlerde satılması bir yana, her yerde aynı maksatla kullanıldığı düşünülen ürünlerin kültürel olarak değişkenlik arz etmesi ve bununla ilintili olarak yerel düzeyde diğer ülkelerden farklı olarak daha geniş bir pazara sahip olması da mümkündür. Nitekim esas itibariyle tıbbî sarf malzemesi olan cerrahî maskeler Japonya'da gündelik yaşamın olağan bir parçası olarak yaygın bir kullanım sıklığına sahiptir. Oldukça büyük kutularda, kendisine ayrılmış geniş reyonlarda ve birçok farklı çeşitte satılan bu maskeler Japonlar tarafından yalnızca hastalıktan korunmak yahut hastalıklarının bulaşmasına engel olmak için kullanmanın yanı sıra iyi görünmediklerini düşündüklerinde (makyajsız, uykusuz vb.), kanun dışı işlere karıştıklarında yahut ünlü biri olarak tanınmak istemediklerinde kullanmaktadırlar. Sergül Kato'nun ifade ettiği üzere Japonya'da yaşayan Türkiyeli bir yabancı için bu durum bizatihi kanserle bağdaştırılabilmektedir. Kato, öte taraftan, Türkçe dersi verirken bir

⁹⁰ <https://www.kaldi.co.jp/english/> (10.01.2018)

⁹¹ "vLog Amerika İzlenimlerim 2" GZU: <https://youtu.be/49UNNmLoSNo?t=983> (10.01.2018)

⁹² "Kore hakkında enteresan 10 bilgi" GZU: <https://youtu.be/70eIKG59jZw?t=512> (10.01.2018)

öğrencisinin maske takıyor olmasının ise doğru sesleri çıkarıp çıkarmadığını anlamasını güçleştirdiğini belirtmiştir. Nihayetinde Kato'nun bu konudaki kişisel deneyimi, cerrahî maske kullanımının gündelik yaşamda mahal verdiği kimi sorunlar hakkında fikir vermesi bakımından ayrıca önem arz etmektedir.

Öte yandan bu durum yalnızca orada yaşayanlar için değil, bir ölçüde Japonya kültürüne ilgi duyan ya da bir vesileyle cerrahî maskenin bu denli yaygın kullanıldığını görenler için de aynı oranda dikkat çekici olabilmektedir. Nitekim Kato'nun videolarına yapılan yorumların en çok Japonların niçin sürekli maske taktıkları yönünde olması da bunu görünür kılmaktadır. Kato'nun yalnızca bu merakı gidermek üzere bir blog yazısı yazması ve bu konu hakkında bir de video yayınlaması ise video paylaşım ağlarındaki etkileşimselliğe örnek teşkil etmektedir.

... [J]aponya'ya ilk gezmeye geldiğimde ... tabii o zaman Japonya bu kadar bilinir değil, internet bu kadar aktif kullanmıyorum, hiç bi' bilgim yoktu. ... Bütün Japonlara bakıp bakıp üzülüyodum ay bu gencecik adam da mı, ay bu gencecik çocuk da mı, ay bu kadın da mı kanser ... diye. ... Tabii ki işin aslı öyle değilmiş. ... Gerçi bugün internet çağı ve herkes daha fazla aktif internet kullandığı için belki bi' çoğunuz biliyodur. . . [Sergül Kato]⁹³

Tıpkı yeme-içme, alışveriş ve sağlıkla ilgili pratiklerde olduğu gibi giyim kuşamda da kimi kültürel farklılıkların söz konusu olduğu aşikârdır. Bu farklılıklar yerel düzeyde o kültüre has, bir mazisi olan, geleneksel, nitelik arz edebileceği gibi din ve inanç temelinde de inşa olabilmektedir. Buradan hareketle başörtüsü gibi bir dine içkin addedilen bu nevi sembollerin o dine mensup olmayan ülkelerde nasıl karşılandığı, siyasî ve tarihsel bağlama göre değişebilmektedir. Ancak kadın-erkek giyiminde kültürel olarak kabul görmüş pratikler, bu pratiklerin din yahut inanç gibi hangi temele dayandığı başka bir tartışma konusu olarak bir yana, gündelik yaşamın merkezine yerleşmiş olmasıyla, göçmenlerin yabancı bir ülkede bulunduğunu dolaysız olarak fark etmelerini sağlamaktadır.

... [b]urda insanlar giyimlerine kuşamlarına hiç dikkat etmiyolar. ... Zaten bi beyaz çorap olayı var. ... Eski erkek arkadaşım[Amerikalı] da bunu yapıyordu, beyaz çorap giyiyodu adam. *Türkiye'de biliyorsunuz beyaz çorap giyenlere ne gözle baktığınızı*. ... Onlara göre o kadar normal ki bu. ... [Kadınlar] bazen inanılmaz açık giyiniyorlar. Gene söylüyorum, bi insan istediği her şeyi giymekte özgür ama Türkiye'de [bi kadının] öyle giyinip de dolaşıp gezebileceğini, rahatsız edilmeden, hiç sanmıyorum. Burda kimse bakmıyor bile. Ha, Ortadoğulular bakıyo, Türkler bakıyo. . . [Bilgen Tolis]⁹⁴

⁹³ "Japonlar Neden Maske Takar?" GZU: <https://youtu.be/IMVMnpdsp0E?t=77> (10.01.2018)

⁹⁴ "vLog Amerika İzlenimlerim 2" GZU: <https://youtu.be/49UNNmLoSNo?t=1516> (10.01.2018)

. . . [i]lk haftamda bi sürü şeyler aldım ama sonradan pişman oldum. Çünkü normal yaz[lık] elbiseleri aldım yani çok ince ya da kısa olmayanlardan aldığım [hâlde] o elbiseler ile dışarı çıkamadım. Genelde . . . pantolon ya da çok uzun etek ile çıkıyolardı [dışarı]. Öyle olunca ben de yaz[lık] elbiseyle dışarı çıkmaktan çekindim. Türkiye'nin doğu tarafı olduğu için çok kısa pantolon ya da ince elbise giymeyeceklerini düşünüyodum. Ama o havada genelde . . . pantolon ve [uzun] etek giydiklerini düşünemedim. Şimdi ben çok merak ediyorum ki o zaman AVM'deki yaz[lık] elbiseleri kim giyiyor? Yani o kadar sergileyip sattığına göre elbet alıcısı da olması lazım, yanlış mıyım? Evde mi giyiyorlar yoksa tek tatillerinde giymek için mi alıyolar valla anlamış değilim. . . [Koreli Arkadaş]⁹⁵

Sonuç Yerine: Gündelik Hayatta, Gündelik Hayatla Değişmek

İçinde bulunduğumuz dünya koşullarında yer, yurt, hudut ve daha nicesi için artık başka karşılıklar bulmak icap eder hâle gelmiştir. Evimizin *global köyün* neresinde olduğunu parmağımızla gösterebilsek de bu köyde yalnızca tek bir evimiz olabileceğinden söz etmemiz artık mümkün değil. Ancak elbette bu her zaman irade gösterebildiğimiz manası taşımamaktadır: Evimizin yerini gösteren ekseriyetle bir başkasının parmağı olmaktadır. Dolayısıyla yabancı olma hâlinin geçicilik arz ettiğini savunmak, her ne kadar gündelik yaşamın kucakladığı her şey ziyadesiyle aşına hâle gelmiş olsa da, henüz mümkün görünmemektedir.

. . . [s]anırım yabancı bi' ülkede geçirilen her yeni gün ayrı bi' tecrübe. Sadece dört aydır buradayım . . . söyleyebilirim ki dört ay önceki Bilgen kesinlikle değilim. Belki karakteriniz değişmiyor ama gördüğünüz şeyler değişio. Dört ay bi insanın ömründe çok uzun bi zaman değil ama cidden bana buraya gelmenin çok şey kattığını söyleyebilirim. Dünya görüşünüz değişio. . . [Bilgen Tolis]⁹⁶

Buna rağmen mesafenin daraldığı ve mekânsal algının yerle bir olduğu aşikârdır. Yaşam her gün yeniden üretilirken tanıdıklığını yitirmeden dönüşmektedir. Nitekim gündelik yaşam donuk, sabit yahut birikimsiz işlememekte; böyle zannedilmesine meydan okuyarak ağır ağır ve zaman-mekân bağlamında değişmektedir.⁹⁷ Yabancı bir ülkeye göç de tam olarak göçmenlerin zaman içinde biriktirdikleri deneyimlerle ve bu mekânsal değişiklik temelinde gündeliğin merkezine yerleşmektedir. Kültürlerarası etkileşim bir değişimin başlatıcısı yahut

⁹⁵ “Kebapsız Gaziantep |Fabrikada çalışmak, yolun ortasında yatan insanlar ve yarasarlar” GZU: https://youtu.be/LI19o_KG6RE?t=492 (10.01.2018)

⁹⁶ “vLog Amerika İzlenimlerim 2” GZU: <https://youtu.be/49UNNmLoSNo?t=17> (10.01.2018)

⁹⁷ Tekeli, İ 2000: “Tarih Yazımında Gündelik Yaşam Tarihçiliğinin Kavramsal Çerçevesi Nasıl Genişletilebilir?” *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 45

sonucu olarak gündelik yeniden üretilmesini mümkün kılmaktadır: “. . . farklı bi’ çevredeyim, hem güzel, hem de zor. . . . Sonunda ben de farklı olacağım. . .”⁹⁸

⁹⁸ “*Being A Black Boy in Turkey*” GZU: https://youtu.be/neNpA_0EJZQ?t=109 (10.01.2018)

Kaynakça

- Abadan Unat, Nermin: “Türkiye’nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü” *Türkiye’nin Göç Tarihi*. Yayına Hazırlayanlar: Erdoğan M. M, ve Kaya, A. İstanbul 2015.
- Akar, E. 2011: Sosyal Medya Pazarlaması. Ankara.
- Aydın, Suavi: “Otobiyografi Nasıl Okunur? Biteviye Tarihçiliğin Açmazlarına Dair” *Tarih, Otobiyografi ve Hakikat*. Yayına Hazırlayan: Bülent Somay. İstanbul 2015
- Bauman, Zygmunt: “Nesnesini ve İsmi Arayan Semptomlar” Çevirenler: Merisa Şahin, Aslı Biçen, Ahmet N. Bingöl, Orhan Kılıç, *Büyük Gerileme*. Yayına Hazırlayan: Heinrich Geiselberger İstanbul.
- Bennett, A. 2013: *Kültür ve Gündelik Hayat*. Çevirenler: Nagehan Tokdoğan, Burcu Şenel, Umut Yener Kara. Ankara
- Binark, Mutlu: Giriş. *Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Yayına Hazırlayan: Mutlu Binark. İstanbul 2015.
- Bagdikian, B. H. 2004: *Yeni Medya Tekeli*. Çeviren: Emine Eminel. Ankara.
- Braudel, F. 2017: *Maddi Uygarlıklar Gündelik Hayatın Yapıları*. Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara.
- Burke, P. 2005: *Tarih ve Toplumsal Kuram*. Çeviren: Mete Tunçay. İstanbul.
- Cecil, H. R. 1912: *Conservatism*. London.
- Çomu, T. 2012: *Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi: Youtube Örneği*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Castles, S. ve Miller, M. J. 2008: *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. Çevirenler: Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut. İstanbul.
- Ginzburg, C. 1976: *Peynir ve Kurtlar*. Çeviren: Ayşen Gür. İstanbul.

Erdoğan M. M, ve Kaya, A. (Der). 2015: *Türkiye'nin Göç Tarihi* 2015. İstanbul.

Iggers, G. G. 2016. *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. Çeviren: Gül Çağalı Güven. İstanbul.

Kirişçi, Kemal ve Karaca, S.: “Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011’de Türkiye’ye Yönelen Kitlemel Mülteci Akımları” *Türkiye’nin Göç Tarihi*. Yayına Hazırlayanlar: Erdoğan M. M, ve Kaya, A. İstanbul 2015.

Lefebvre, S. H. 2007: *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. Çeviren: Işın Gürbüz. İstanbul.

Maigret, E. 2016: *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. Çeviren: Halime Yücel. İstanbul.

Mayfield, A. 2008: *What is Social Media?* eBook: http://www.icrossing.co.uk/fileadmin/uploads/eBooks/What_is_Social_Media_iCrossing_ebook.pdf (25.01.2018).

Meier, C. “Makro ve Mikro Tarih İlişkisi Üzerine Notlar”. *Memleket* 7 18 (2012), s. 100-125.

Nalçaoğlu, H. 2001: *Medya ve Toplum İlişkisini Anlamak Üzere Bir Çerçeve*. Bianet Yerel Medya Eğitim Programı: http://eski.bianet.org/diger/pdf/01/medya_toplum.pdf (25.02.2018).

Özkul, Derya: “Ulus-Ötesi Göç: Uluslar arası Göç Yazınında Yeni Bir Paradigma”. Küreselleşme Çağında Göç. Yayına Hazırlayanlar: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, Ankara 2016.

Tekeli, İ 2000: “Tarih Yazımında Gündelik Yaşam Tarihçiliğinin Kavramsal Çerçevesi Nasıl Genişletilebilir?” *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme*, İstanbul.

Tekeli, İ. 2010: “Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları” *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul 2010.

Tosh, J. 2005: *Tarihin Peşinde*. Çeviren: Özden Arıkan. İstanbul.

Kültürel Etkileşim ve Göç: Türkiye Yahudileri ve Müzik Kültürü

Dr. Mehtap DEMİR*

Özet

Bu bildirinin içeriğini, tarihsel veriler ve etnografik bulgular oluşturmaktadır. Bildirinin amacı Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Yahudi toplumu özgün kültürü ve özelde müziksel envanteri hakkında değerlendirme sunmaktır.

Sefarad Yahudileri olarak da bilinen Kuzey Akdeniz Yahudileri, 15. yy'da İspanya'dan Osmanlı topraklarına bir mecburi göçle gelmişlerdir. Bu büyük göçün yanı sıra, Anadolu'da Yahudilerin ne zamandan beri yaşadıklarına dair kesin bir bilgi yoksa da, özellikle Ege ve Batı Akdeniz bölgelerinde arkeoloji kazılarında bulunan sinagog, mezar ve yazıt kalıntılarından yörede Milattan Önce de yerleşik düzeyde yaşamış Yahudi cemaatlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu iki durumda derin bir kültürel etkileşim örgüsünü işaret etmektedir.

Kültür bağlayıcı yapı oluşturur, hem sosyal anlamda, hem de zamansal olarak birleştirici ve bağlayıcıdır. Ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir sembolik anlam dünyası yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle, güven ve dayanak imkanı sağlayarak insanları birbirlerine bağlar. Doğma büyüme ve yerlilik kavramları, gitgide daha çok insanın kendi kimliğini yersiz yurtsuzlaşmış ana vatanlar, kültürler ve kökenler ile ilişkilendirerek tanımlamasından veya başkaları tarafından bu şekilde sınıflandırılmasından ötürü, karmaşık bir hal almaktadır. Etkileşim, kimlik edinme yeniden üretimde hem süreçsel bir boyut hem de bir tutkal niteliğindedir.

Müzik bu kültürel etkileşimin, günümüze dek ulaşan en önemli envanteridir. Bu bağlamda, Osmanlı-Türk müzik kültürü ve Anadolu tasavvufu etkisinde oluşan paraliturjik müzik, 'Maftirim' repertuarı, Sefarad halk şarkıları ve Anadolu halk müziği ilişkisi, Osmanlı Yahudisi Besteciler ve İcracılar, bildirinin bölümlerini oluşturmaktadır.

Çalışmanın etnografik bilgisi, 2011 yılından buyana özelde Türkiye Yahudileri kültür hayatı ve müziği konusundaki uzun araştırma sürecine dayanmaktadır. Araştırma, Teorik çerçevesini, etnomüzikolojik açıdan, Kültürel süreçlerdeki açıklama alanı (ve bu alanın içinde

* İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, mehtapd@istanbul.edu.tr

İnsan hareketi) toplumsal bellek - ufuklar ve izlenimleri içeren etkileşim kavramıyla oluşturmaktadır. Müzik bu etkileşim ağındaki net kodları simgelemektedir.

Giriş

Türkiye’de Yahudiydik, İsrail’de Türk

“Yahudiler dörtyüz yıldır Türkiye’de yaşıyorlar, bu uzun yıllar içinde din özgürlüğü, adalet ve hoşgörü buldular. Bütün arzumuz kutsal ve sevgili vatanımızın her alanda ilerlemesini görmektir. vatanımıza içtenlikle bağlıyız. Hiçbir art düşüncemiz yoktur. Bunu dinimiz emreder. Yahudiliğin temel ilkelerinden: “Yaşadığım ülkenin yasaları yasalarımıdır”. Biz yeni açılan bu dönemde ki gelişmelerle ilgilenmeliyiz ki görevlerimizi yerine getirelim. Çünkü biz bu vatanın çocuklarıyız” (Fresko, 1922).

Osmanlı-Türk Yahudileri, Sefarad Yahudileri, Türkiye Yahudileri veya Musevileri gibi farklı adlandırmalar ile kimlik tanımları bulunan ve İberyaya yarımadası, Endülüs ve İspanya Karallıklarında yaşamış Yahudilerin yaşadıkları sürgünle birlikte 1547 yılında mecburi göçe maruz kalan, kimlik tanımları inançları üzerinden okunan gruptur.

Sefarad (*Sepharad-Sephardic*) kelimesi İbranice kökenlidir. İspanya anlamına gelmektedir. Sefarad Yahudileri, Ortaçağ İspanyolcası kökenine sahip Ladino (*Judeo Espanyol*) dilini benimsemişlerdir. Göç sonrasında bu dile, Osmanlı Türkçesini de eklemleyerek özgün bir konuşma dili oluşturmuşlardır. Bu eklektik bakış açısı Sefradların yaşadıkları coğrafyaya göre farklılık göstermiştir. Örneğin Fas’ta kökeni Ortaçağ İspanyolcası olan dile Arapça eklemeler yapılmış ve bu bölgede yaşayan Yahudilerin diller *Haketia* adını almıştır. Endülüs, İspanya ve Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudiler için kültürel süreçte Hristiyan ve İslam birikimi ile etkileşim halinde olması kaçınılmazdır. Sıfat hali Sefardik olan Sefarad isminin tam anlamı İspanya bölgesi demektir.

Bugünkü İsrail’de Sefarad kelimesinin tekabül ettiği anlamlar hem siyasi hem de coğrafi olarak daha farklıdır. Tüm Batılı olmayan Yahudileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu anlamda Yahudilerdeki üç büyük gurup “Aşkenaz”, “Mizrahi” ve “Sefarad’lar İsrail’in temel yerel kimliklerini oluşturmaktadır. Türkiye açısından, Sefarad kültürü, 1492 yılından buyana Osmanlı topraklarında yaşamış, Ladino dilini konuşmuş, ticaret başta olmak üzere birçok alanda varlık göstermiştir. ,

Bu bildiri kapsamı itibariyle sırasıyla, müzik ve göç ile olan ilişkisini teorik anlamda özetlecektir. Türkiye müzik kültüründe yer alan Osmanlı-Yahudi etkileşimi tür ve biçimleri hakkında kapsamlı ve sistematik bilgiler paylaşılacaktır. Bildirinin ulaşmak istediği nihayi hedef bugün müzik dağarımızda elimizde olan envanter hakkında çıkarımda bulunmaktır.

Müzik ve Göç

Müziğin göçer hali, kültürel temaslar alanına dahildir. Bir alanda birden fazla kültürün buluşması, sınıflar ve alt kültür gruplarının etkileşimini, değişimi, karışmayı ve yeniden üretimi getirmektedir. Merriam'ın (1964), "Süreç içerisinde kültürel dönüşüm" olarak özetlediği kültürleşme (Merriam, 1964: 314), musiki içinde "içeriden" ve "dışarıdan" değişim tartışmalarını da kapsamaktadır ki, bu tartışmalara sonradan "yeniden yorum" (Herkovits, 1948: 563) ve "müzikal senkretizm" (Waterman, 1952) kavramları da eklenmiştir.

Müziğin 'göçerliği' ve sınır ötesindeki müzik icraları, ulus-devlet kavramıyla paralel biçimde sosyal bilimlerde yer almaktadır. Bu alanda önceki dönem çalışmaları genellikle Avrupalı göçmenleri incelemekte, bu göçmenlerin gittikleri ülkelerde kendi halk müziği geleneklerini nasıl korudukları ve icra ettikleri üzerine yoğunlaşmaktadır (Nettl, 1956; Erdely, 1964; Dorson, 1972; Klymasz, 1972 ve 1973). Aynı konuda Türkiye'deki çalışmalar, genellikle köyden kente göçler, ekonomik ve kültürel sebeplerle oluşan sınıf farklarının müziğe yansımalarında odaklanmıştır (Özbek, 2010, Poyraz, 2007; Yıldırım, 2007, Erol, 2002; Güngör, 1993). İsrail'de edindiğim izlenim ise bu alandaki çalışmaların önemli bölümünün diasporalarda yaşayan Yahudilerin müzik birikimleri üzerine olduğudur (Heskes, 1994). Akademik literatürde yer alan bir kısım çalışmalar da genel olarak derleme, arşivleme ve koruma amaçlıdır.

Halk müziği geleneklerinin Avrupa göçlerinde taşınması, göçmen gruplar ve kültürleşme süreci içindeki müzik çalışmalarında geniş yer bulmuştur (Nettl, 1956; Erdely, 1964; Dorson, 1972; Klymasz, 1972 ve 1980). Bunlar, folklorcu ve etnomüzikologların bu konudaki çalışmalarında belirli bir yaklaşım ve model oluşmasına yol açmıştır. Klymasz'ın (1972 ve 1980) art-süremli yaklaşımındaki direnme, kırılma ve yeniden oluşum süreçleri, Degh'in (1968: 9) müziğin ithal edilmesi, zihinde tutulması, saklama dönemi ve kasıtlı bir değiştirme sürecine tabi tutulması fikri, Leary'in (1984) elde kalan kalıntıların muhafaza edilmesi ve sonrasında birbirinden farklı prensiplerin birleştirilmesi düşüncesi, bizlere müziğin göçü sürecine dair evrimsel bir gelişim fikri vermektedir. Amerika veya bu çalışmanın örneği olan Osmanlı ve

Türkiye Yahudilerindeki gibi göç ülkelerinin bağdaşık yapı ideallerine giden yolda var olan müzik türleri -ki ben bunu ilerleyen bölümlerde melez olarak tanımlayacağım- göçmen gruplar ve geniş toplumla şekillenen yüksek kültür söylemlerinin iki taraflı ilişkisine gönderme yapmaktadır. İdeoloji, baskın kültür, çok kültürlülük ve eritme potası politikaları ile çevrelenen İsrail toplumunu, bireylerinin doğdukları topraklar ve şu anda kabullendikleri “ana vatanları” arasında bir ilişki yumağı oluşturan diaspora toplumu olarak görebiliriz (Sheffer, 2010: 379-399). Göçmenler farklı kültürel yapılardan getirdikleri birikimleri yeniden ve öteki ile karıştırarak şekillendirmektedir. Göçmenin müziği sürekli dinamik ve değişkenli bir halde göçer olmayı sürdürmektedir. Bu bir çeşit arayış ve sonu belli olmayan özgünleştirme yeni bir ‘otantikleştirme’ halidir.

Osmanlı- Türkiye Yahudileri Müziği Tür ve Biçimler

Yahudi müziğinde ilk temel ayırım olan dinsel müzikte iki gruptan söz edilebilir. İlki, dinin gereği olarak okunması gereken duaları kapsayan liturjik (toplu ayinlere ait) ilahi eserlerdir ve bunlardan *Piyut* (çoğulu Piyutim), Yahudilerin en önemli bayramlarından olan *Rosh Ashana* (Yılbaşı) ve *Yom Kipur* (Oruç Günü) günlerinde söylenen ilahilerdir. Bunları besteleyenler, güfteleyenler genellikle, yazdıkları şiirlere akrostiş yaparak imzalarını atmışlardır. Piyut yazan kişilere *Paytan* denilmiştir. *Zemirot* ise bir diğer liturjik ilahi türüdür. Bunlar, Hz. Davud’un mezmurlarından oluşan ve hem günlük hem de Şabat dualarının içinde yer alan ilahilerdir. *Piyut* olmayan diğer tüm ilahiler *Zemirot* adı altında toplanır. Yahudiler, genelde Sefarad Yahudileri, *Zemirot* ilahilerini İbranice’nin dışında Ladino dilinde de söylemektedirler. Genellikle dünyevi sözler ile söylenen Ladino eser külliyyatı içerisinde yer alan bu ilahiler, bayramların ve özel günlerin içeriğini ve ritüelin nasıl işlediğini anlatan özelliktedir. Özelde Türkiye Yahudileri dini bayramlarda ve Şabat yemeklerinde Türkçe olarak da bu ilahileri seslendirmişlerdir.

Kutsal kitap Zebur’a, İbranice dilinde *Mizmor* - מזמור veya çoğul olarak *Mizmorim* - מזמורים denilmektedir. Bu sözcük, Yunanca’da, “arp eşliğinde söylenen şarkı” anlamındaki Psalm veya Türkçe’de dinsel müzik anlamına gelen İlahi sözcüğüne tekabül eder. İlahi sözcüğü, ‘bestelenmiş dinsel-tasavvufi şiir’ anlamında ilk olarak Evliya Çelebi’nin (1993: 525). eserinde geçmektedir: “... Bu taifeler hoş avaz ile sefere müteallik ilahi okurlar. Bazıları da ‘Allahümme ya Hadi asan eyle yolumuz’ ilahisini kıraat ederek, Alay Köşkii dibinden ubur ederler...”. Türkiye kökenli Yahudiler arasında, yaklaşık yüz elli kadar Sinagog ilahisinin mevcut olduğu düşünülmektedir.

Diğer taraftan, para-liturgik olarak betimlenebilecek yarı-dinsel ilahiler de mevcuttur. Bunlar, özellikle Şabat günlerinde dinsel ilahilerin arasında veya dua sonrasında okunan İlahilerdir. Türkiye Yahudileri için para-liturgik ilahi biçiminin adı Maftirim'dir. Maftirim Cemiyeti, daha sonra 1981/1982 yıllarında kapatılacak olan Knesset Sinagogu'nun adına, 1923 yılında resmi olarak İstanbul'da kurulmuştur. Erkeklerden oluşan resmi bir koro, törenlerde Maftirim repertuvarını icra etmiş, genellikle, Trakya ve Edirneli Yahudi erkekler, bu geleneğin ana yorumcuları olarak önde gelmişlerdir. İstanbul'a büyük göçten önce Edirne şehri, Yahudi dinsel şarkıcıların merkezi olarak ün salmıştır. Bulgaristan ve Romanya gibi uzak yerlerdeki Yahudi cemaatleri bile Edirne cemaatinden sık sık şarkıcı talep etmiştir (Avenary: 1971, akt. Dorn, 1991: 207).

Edirne'deki Maftirim repertuvarına dair temel tarihsel kaynaklar, Osmanlı İbrani müzik geleneği içerisinde el yazmaları ile makam ve usûllerin isimleri, müziklerin türleri, İbrani karakterleri ile Türkçe olarak yazılmış kompozisyonların başlıkları veya açılış satırlarına yapılan referanslar gibi müziğin icrası ile ilgili işaretler ve kutsal İbrani şarkılarının (Piyutim ve Pizmonim) basılı koleksiyonlarıdır. 16. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Türk makamlarına göre tasnif edilmiş olan bu kutsal İbrani şarkılarının derlemeleri, Türkçe benzerleri gibi "mecmua" olarak isimlendirilmiştir (Ágoston ve Masters, 2009).

Ladini (Dünyevi) müziklerin en önde gelen biçimlerinden bir Kantikalar'dır. Bu örnekler Sefaradların İspanya köklerine referans veren göçer müziktir. Anonim sözlere ve melodilere haiz Kantika'lar 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan Yahudilerin, yaşadıkları bölgelerdeki müziklerle etkileşmiştir. Bu yeniden üretim Ladino ve Türkçe kelimelerin ve melodilerin yeniden üretildiği melez örneklerdir. Bu şarkıların temelini Romanslar oluşturmaktadır.

İspanyol kültürünün Yahudileri ilgilendiren unsuru olan Romanslardan örnekleri İspanyolca, Portekizce ve Katalan dillerinde ve kültürlerinde yer almaktadır. Bilgin Ramon Menedez Pidal (1869-1968) İspanyol Balladlarında (Halk şarkıları) Kuzey Afrika, Orta doğu, Yugoslavya ve Yunanistan gibi Yahudi merkezlerinden topladığı bir katalog yayınlamıştır.

Bu yerel ve kök kültür üretimlerinin yanı sıra, geniş toplumda varolan müzik türlerinden etkileşim ve öğrenimler vardır. Osmanlı imparatorluğu süresince saray ve çevresinde olan makam müziği biçimleri peşrev, saz semaisi ve şarkı örneklerinde besteler üreten Osmanlı

Yahudisi bestekârların sayısı çok fazladır. Anadolu halk müziği kültürünün örnekleri ninniler ve kantikalara yansımıştır. Diğer yandan Cumhuriyet sonrası Ulus-Devlet sürecini yaşayan Yahudiler “Alafranga” diye betimlenen Avrupa müzik biçimlerinin etkisinde gelişmiş tango, vals, arajman ve batı sanat müziğinin senfonik müzik anlayışından etkilenmişlerdir. Bu anlamda bu toprakların müziklerine katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç Yerine

Kültürel temas, etkileşim kavramı ve müzik günümüzde belirli bir mekân veya zamana olan bağlılıklarını yitirmekte ve bireylerle beraber göçtükleri, vardıkları yerlerde diğer kültürlerle harmanlandıkları veya melezleştikleri ölçüde kısmen değişerek, kısmen ise sürekliliklerini koruyarak çeşitli uzamlarda yaşam alanı bulmaktadırlar.

Etkileşim ve kültür temasları, geniş toplumda uzun süreli yerleşmiş Osmanlı-Türkiye Yahudilerinin yeniden üretimlerine ve melez olarak tanımlayabileceğimiz karma bir sahaya sahiptir. Dini müzik alanında Piyutim ve Zemirot örnekleri, paraliturjik olarak tanımlayabileceğimiz Maftirim korusu önemli örneklerdir. Dünyevi müzikte keskin bir ses uzamına sahip Kantika ve Romanslar vardır.

Kültürleşme sürecini, geniş toplum içinde yüzyıllar boyunca yaşayan Osmanlı- Türkiye Yahudileri bu sonsuz sürecin işaretlerini öz kültüre referans veren yeni kimlikleriyle benimsemektedirler. Bugün Türkiye’nin müzik alanları ve koşullarından, dünyanın müzik hareketleri ve ifadelerinden aynı ölçülerde etkilenmektedirler. Burada söz konusu olan “otantikleşme” yani yerel ve öz bağlama oturtulmaya çalışılan müzik üretimlerinde Osmanlı Müslüman toplumu ve Yahudi toplumunun yeniden üretimleri başarabilmeleridir.

Kaynakça

- Ágoston, G., Masters, B. 2009: *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York: Facts on File, Inc
- Dorson, R., M. (ed.) 1972: *Folklore and Folklife: An Introduction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Degh, L. 1968: *The Hook*. Indiana Folklore, 1 (1), 92-100.
- Erdely, S. 1964: "Folksinging of the American Hungarians in Cleveland," *Ethnomusicology*, 8 (1), 14-27.
- Erol, A. 2002: "Birlik ve Farklılık Ekseninde Alevilik ve Alevi Müziği," *Folklor/Edebiyat*, 30 (2), 287-307.
- Çelebi, E. 1993: *Tam Metin Seyahatnâme*. Cilt 1. Sadeleştiren: T. Temelkuran & N. Aktaş. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Güngör, N. 1993: *Arabesk*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Heskes, I. 1994: *Passport to Jewish Music: Its History, Traditions, and Culture*. London: Greenwood Press.
- Herskovits, Melville J. 1948: *Man and His Works: The Science of Cultural Anthropology*. New York: Knopf
- Klymasz, Robert B. 1972: "Sounds You Never before Heard: Ukrainian Country Music in Western Canada," *Ethnomusicology*, 16 (3), 372-380.
- Leary, James P. 1984: "Old Time Music in Northern Wisconsin," *American Music*, 2 (1), 71-87.
- Merriam, Alan P. 1964: *The Anthropology of Music*. Evanston, Ill. Northwestern University Press.
- Nettl, B. 1956: *Music in Primitive Culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Özbek, M. 2010: *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poyraz, B. 2007: *Direnişle Piyasa Arasında: Alevilik ve Alevi Müziği*. İstanbul: Ütopya Yayınevi
- Sheffer, G. 2010: "Homeland and Diaspora: An Analytical Perspectives on Israeli-Jewish Diaspora Relations," *Ethnopolitics*, 9 (3-4), 379-399.
- Yıldırım, V. 2007: Metropolleşme ve Türkiye'deki Kürtlerin Müziği. <http://www.bgst.org/muzik/yazilar/metropollesme.asp>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2010.
- Waterman, Richard A. 1952: *African Influence on the Music of the Americas. Acculturation in the Americas*. Ed. Sol Tax. Chicago: University of Chicago Press, 207-218.

Chapter 8:
Autobiography
Otobiyografi

Kimliğin Bir Belirleyeni Olarak Göç ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Uzanan Süreçte Bir Göçmen Çocuğu Olarak Şevket Süreyya Aydemir'in Hikayesi

Sedat GENCER*

Özet

Şevket Süreyya Aydemir'in yaşam öyküsü için en iyi başlangıç noktasını "göç" oluşturur. Şevket Süreyya Aydemir bir göçmen çocuğudur. Bir sınır şehri ve eski bir başkent olan Edirne'de 1897 yılında dünyaya gözlerini açmıştır. Aile, mahalle ve eğitim hayatını (Mahalle Mektebi, Askeri Rüştîye, Muallim Mektebi) hep bu şehrin sosyo-kültürel dokusu içinde geçirmiştir. Şevket Süreyya'nın ailesinin 1877-78 Osmanlı Rus savaşından sonra Balkanlar'dan Edirne'ye göç etmek zorunda kalmış olması onun hayatındaki belirleyici olaylardan ilkinin oluşturur. İmparatorluğun Anadolu coğrafyası ölçeğinde homojenlik kazanarak milliyetçiliğin gelişeceği bir zemine kavuşmasında göçlerin oynadığı rol önemlidir. Ayrıca eski bir başkent olarak Edirne 20. yüzyılın başlarında artık bir sınır-mekân özelliği kazanarak Şevket Süreyya'nın kendi benliğini idrak ve inşa etmeye başladığı dönemin koşullarını da etkilemiştir. Edirne Batı etkisine açık bir mekân olduğu kadar Balkan uluslarının Batılı güçlerin desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yoğun olarak mücadele ettikleri de bir mekândır. 19. yüzyılın sonlarında göçlerle ortaya çıkan hareketlilik, Balkan Savaşları'ndan sonra Edirne'de milliyetçiliğin keskinleştirdiği bir teyakkuz ve seferberlik haline dönüşecektir. Şevket Süreyya bu atmosferi aile, okul ve orduda deneyimleyecektir. Dolayısıyla bu bildiri zikredilen koşullarda göçün Şevket Süreyya Aydemir'in kişisel ve düşünsel gelişiminde ne kadar etkili ve belirleyici olabildiğini ele alacaktır. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde düşünce adamı, bürokrat, iktisatçı, yazar, öğretmen vs. olarak etkili olmuş bir entelektüelin yetişme koşullarında göç etmenin, göçmen olmanın izleri araştırılacaktır.

* Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis

Giriş

Şevket Süreyya Aydemir otobiyografisinde göçü daha çok çocukluk yıllarını etkileyen bir unsur olarak anlatmış olsa da aslında göç onun yaşam öyküsü, kimliği ve düşüncesini etkilemiş çok yönlü ve boyutlu bir olgudur. 19. Yüzyılın ortalarından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinden gelen halklar Anadolu'da imparatorluk kozmopolitizmini yansıtan; ama dini kimlik açısından homojen sayılabilecek bir nüfus oluşturmaya başlamıştır.¹ Bu durum yeni bir ulus devletin kurulma zeminini oluşturması açısından önemlidir. Savaşlar ve göçler Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi birlikteliğini çözmüş; ama aynı zamanda bu durum Müslüman kimliği ön plana çıkan bir nüfusun Anadolu'da bir araya gelmesiyle sonuçlanmıştır.² Bu bağlamda kırılma noktasını 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) ve sonrasında Berlin Antlaşması'nın imzalanması oluşturur. 93 Harbi, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile devam eden felaket zincirinin ilk halkasıdır.³ 18. Yüzyılın sonlarından itibaren Kırım ve Kafkasya'dan başlayan göçler 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ile daha trajik bir boyut kazanmıştır. Bu savaş Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de aldığı en ağır yenilgidir.⁴ Müslümanlar kitlesel kıyıma uğrayarak göç etmek zorunda kalmışlardır. Yaşanılan bu toplumsal travma ve psikoz 93 Harbi'nin belleklerdeki yerini sabitlemiştir.⁵ Göçlerle Rumeli'de kurulan bir devlet yine Rumeli'nin elde çıkma sürecindeki göçlerle son bulmuştur. Rumeli'de kurulan imparatorluk bu coğrafyayı kaybettiğinde yıkılmıştır.⁶ 19. Yüzyıl'ın *en uzun yüzyıl* olarak anılması modernleşme sürecinin savaş ve felaketlerle beraber yaşanmış olması ile ilgilidir.⁷ 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı bu anlamda bir başlangıç ve savaşın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması da Osmanlı tarihinde pek çok açıdan bir dönüm noktası teşkil eder. Göçün Şevket Süreyya'nın hayatını somut olarak etkilemesi de bu süreçle bağlantılıdır. 93 Harbi ile başlayan göç sürecinde imparatorluğun tebaası zulüm görmüş, katledilmiş ve neticede doğduğu topraklardan kopmak zorunda kalmıştır. Berlin Kongresi ile oluşturulmak istenen yeni dünya düzeni, Osmanlı imparatorluğu

¹ Göç Osmanlı İmparatorluğu'nda 1683'deki başarısız Viyana Kuşatması sonrasına kadar geri götürülebilirse de Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı zorunlu siyasi ve dini göçlerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Göçler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şimşir, B. 1989: *Rumeli'den Türk Göçleri 3 Cilt*, Ankara: TTK; İpek, N. 1999: *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara: TTK.

² Georgeon, François: "Son Canlanış (1878-1908)" (Çev. Server Tanilli). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*. Yayın Yönetmeni Robert Mantran: İstanbul, 1995, s.146

³ Akyol, T. 2013: *Rumeli'ye Elveda, 100. Yılında Balkan Bozgunu*, İstanbul: Doğan Kitap, s.12

⁴ Ağanoğlu, H.Y. 2011: *Balkanların Makus Tarihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayın Dağıtım, s.33

⁵ Belge, M. 2012: *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.543-552

⁶ Karpat, K. 2013: *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, s.91.

⁷ Kreiser, Klaus: "Son Osmanlı Yüzyılı" (Çev. Y. E. Gürbüz). *Küçük Türkiye Tarihi*. İstanbul 2008, s.249

için bir parçalanma ve dağılma merhalesi olarak kabul edilse de sonuçları açısından Balkanlarla sınırlı kalmayan ve 1. Dünya Savaşı'na gidecek yolu da döşeyecek global diplomatik bir dengesizlik yaratmıştır.⁸ Antlaşma sonunda Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakılmış Karadağ, Romanya, Sırbistan bağımsızlıklarını kazanmış Bulgaristan özerk bir prenslik olmuştur.⁹ Yeni Osmanlıların, ifadesini bir meclis açılmasında bulan liberalizminin İmparatorluk için bir çare olmadığı anlaşılmış, Abdülhamit otoriter bir modernleşme hamlesini geliştireceği yeni dönemi, Osmanlı-Rus savaşı sonrasında meclisi kapatarak başlatmıştır. Gerekçesi açıktır: “*Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu toplam toprağının beşte ikisi ile nüfusunun yaklaşık yarısı Müslüman olan beşte birini (5.5 milyon) terk etmek zorunda bırakılmıştı.*”¹⁰ Toprak ve nüfus kaybeden İmparatorluğun mali kaynakları da azalmıştır. Daha da önemlisi “*Bunun sonucunda Balkan Türklerinin herhalde en yoğun oldukları Bulgaristan’ın, Osmanlı egemenliğinden çıkmasıydı. Bundan sonra Osmanlı egemenliğinin Rumeli’de tamamen son bulması, yani Türklerin Avrupa’dan tamamen çıkarılması gündeme gelecekti.*”¹¹

93 Harbi, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı kronolojisi (1876-1918) savaşların olduğu kadar göçlerin de izlenebileceği bir güzergâhtır. Kırım’dan başlayan ilk göçleri 1877-78 Osmanlı-Rus Savaş’ından sonraki göçlerle başlayan ikinci evre izlemiştir.¹² Şevket Süreyya’nın yaşam öyküsü de bu evrelere göre değerlendirilmelidir. Parçalanmış imparatorluklar ve yeni kurulan devletlerin varlığında savaş, devrim ve milliyetçilik bu neslin tanımlamasında öne çıkan kilit kavramlar olarak kabul edilebilirler. Osmanlı İmparatorluğu özelinde göç, bütün bu olaylar, süreçler ve kavramlar arasında irtibatı gösterebilecek önemli bir unsurdur. Milliyetçilik, emperyalist mirasın belirlediği özgünlüğü içinde gelişen sosyo ekonomik, kültürel ve düşünsel süreçlerle bu anlamda kurucu bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Bu ideoloji Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi isimlerin katkılarıyla oluşan milliyetçi birikimin, devlet toplum ilişkilerini çağın gereklerine göre tanzim edebilme arayışı ile şekillenmiştir. Devletin bekası sorunu çerçevesinde Akçura’nın *Üç Tarz-ı Siyaset* Gökalp’in ise *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* şeklinde formülle ettiği düşünsel çaba yeni bir tür kimliğe vurgu yapan yeni bir tür tahayyül de ima etmektedir. Nihayetinde Türk milliyetçiliği

⁸ Armaoğlu, F. 1999: *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: TTK, ss.529-532.

⁹ Aydemir, Ş.S. 1970: *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa c.1 (1860-1908)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.87-88

¹⁰ Shaw S. J.- Shaw, E. K. 1983: *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye C.2.* Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, s.239.

¹¹ Akşin, Sina: “Siyasal Tarih (1789-1908)” *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*. Yayın Yönetmeni: Sina Akşin. İstanbul 1997, s.161

¹² Kocacık, Faruk: “Rumeli’den Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”. *Osmanlı C.4: Toplum*. Editör: Güler Eren. Ankara 1999, S.656.

bir kimlik arayışı olarak¹³ kabul edildiğinde Şevket Süreyya Aydemir bu arayışı kendi şahsında deneyimleyen bir nesle aittir. Bu neslin temel özelliği oldukça değişken bir konjonktürde benliklerini idrak etmiş olmalarıdır.¹⁴ Bu değişime veya modernleşme emperyalist gelenek içinde şekillenen bir milliyetçilikle özdeşleştirilebilir¹⁵ ve bu geç, gecikmiş milliyetçiliğin bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Din, İslami kimlik ve kültür bu milliyetçiliğin temel belirleyendir. Emperyalist yönetim geleneğinin tarih bilinci ve mekân algısı, vatan ve millet gibi kimlik açısında çok belirleyici olan kavramların tanımlanmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca Balkanlardaki savaş ve şiddet Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen milliyetçiliğin karakteristiklerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Etnik kimliğin vasıflarını en geç idrak eden Türkler kendi milliyetçiliklerini diğerlerine göre tanımlamak durumunda kalmışlardır. Bunun neticesinde aşağılanma, yalnızlık duygusu ve yok olma psikoza ile beslenen bir milliyetçilik gelişmiştir.¹⁶ Tanzimat ricalinden İttihat ve Terakki yönetimine uzanan çizgide bileşimi farklılaşan siyasi elit (Türkçülük son ideolojik kurtarıcı olarak benimsenmesine rağmen) Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi emperyalist siyasetlerden vazgeçmemiş; ama sonuçta devleti ayakta tutacak yeni bir aidiyet ve birliktelik temeli yaratılamamıştır.¹⁷

Devr-i Hamid'de doğup (1897) İttihat ve Terakki yönetiminde etrafındaki olayları ve dünya meselelerini değerlendirebilecek bir formasyon edinen Şevket Süreyya'nın kişiliğinin gelişiminde yukarıda özetlenen bu sürecin izleri belirgindir. Tarih ve coğrafya bilgisinin romantik bir milliyetçilik içinde *pantürkist* ve *turancı* ideoloji ve söylemlerle belirsizleşip muğlaklaşması ve savaşların bu romantizmi gerçekçi bir zemine çekmesi Şevket Süreyya'nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki yetişme koşullarının bir özeti olarak kabul edilebilir. Bildiri göçün bu anlamda bireyin gelişimi üzerinde etkisini belirleyebilmekle sınırlıdır. Göçmen mahallesinde bir göçmen çocuğu olarak büyüyen Şevket Süreyya'nın göç sürecinden nasıl etkilendiği ele alınacaktır. Bu etki her biri bir tarihsel zaman kesitini temsil edecek şekilde tasarlanmış üç bağlamda analiz edilmiştir: Yara (geçmiş), eylem (şimdi) ve tahayyül (gelecek)

¹³ Georgeon, F. 2006: *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. Çeviren: Ali Berktaş. İstanbul: YKY, s.1.

¹⁴ Tekeli, İ.-İlkin, S. 2003: *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, xi.

¹⁵ Kaya, İ. 2006: *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s.33.

¹⁶ Akçam, Taner: "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C.4: Milliyetçilik*, İstanbul 2003, ss.54-56.

¹⁷ Karpat, K. 2009: *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. Yayına Hazırlayan ve Çeviren: Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, s.80

1.Yara: Mekan ve Bellek Yitimi

Şevket Süreyya'nın ailesi 1877-78 Rus ilerleyişi ile başlayan göç dalgası ile Edirne'ye gelmiştir. Şevket Süreyya Aydemir kendisi bizzat göçü deneyimlememiş; ama aile ona bu süreçte yaşananları aktarmıştır: *“Ben de bir göçmen çocuğuydum. Bu göçün hikâyesi Tuna kıyısında başlar, bu kenar mahallede biterdi. Hikâye oldukça basitti. Fakat işin üzerinden, o zaman Otuz yıl kadar geçtiği halde, babamın gönlünde bu anılar hala tazeliğini muhafaza ederlerdi. O tarihten otuz yıl kadar önce, 1877'de, Ruslar Tuna'yı geçince, Deli Orman da sarsılmıştı. Biz Deli Ormandanmışız. Babam kalabalık bir ailenin çocuğu imiş. Bu aile, gece kapılar kapanınca, etrafı çevrilmiş bir küçük kaleye dönen bir çiftlikte yaşıyormuş. Evler, ahırlar, samanlıklar büyük bir avlunun etrafına diziliymiş. Köpekler gece çiftliği beklerlermiş. Sabahın alaca karanlığında hayat başlarmış. Avlunun içi öküzler, inekler, kazlar, davarlarla dolarmış. Ona göre de geniş topraklarımız varmış. Fakat Tuna'da harp patlayıp da Tuna'yı aşan Kazaklar bu toprakların sınırlarında gözüktünce, bu çiftlik de boşalmış. Kazakların atları, göçmenlerin öküz arabalarından daha çevikmiş. Bir gün, kaçan kabile baskına uğramış ve parçalanmış. Benim çocukluğumdaki gibi, buralara kadar ulaşabilen göçmenler, kenar mahallemizin yanında arabalarını çözdükleri zaman, babamın kırk kişiyi aşan ailesinden, arabadaki ihtiyar anasından başka yanında kimse kalmamış. Kaybolanların izleri, akıbetleri hiçbir zaman belli olmamış ...”*¹⁸ Ayrıca Edirne o tarihlerde artık göçmenler için hem bir kalıcı iskân hem de geçici bir konaklama mekânıdır. Şevket Süreyya'nın da yaşadığı şehrin çeperindeki göçmen mahallesi sürekli genişlemektedir. *“Bizim göçmen mahallemizin, her biri bir başka yerden göçüp gelen her ailesinin, konup göçtüğü yerlere ait ayrı bir hikâyesi vardı. Sınırların ötesinden sızan yeni göçmenlerle mahallenin halkı gün geçtikçe artardı. Bu yeni gelenler yuvalarını, topraklarını doğdukları yerlerde bıraktıktan sonra, zahire, kap kakak, yorgan döşek namına ne alabilirse, iri öküzlerin çektiği ağır arabalara atarlar, yollara dökülürlerdi. Kadınlarla çocuklar bu yüklerin üstüne bindirilirdi...Kenar mahallemizin sokaklarında zaman zaman: - Çocuklar! Muhacirler (göçmenler) gelmiş! diye sesler dolaşırdı. Mahallenin çocukları hep birden çayırılığa koşardık. Bu çayırılık, belki yüz, yüz elli yıldan beri göçmenler için bir konak yeri olmuştu. Burada arabalar halka halka dizilirdi. Öküzler, mandalar bunların etrafına çökerlerdi. Uçları araba kanatlarına tutturulmuş kilimlerden, çarşaflardan odacıklar kurulurdu. Yataklar serilirdi. Ateşlerde tencereler kaynardı. Yeni gelen göçmenlerin çocuklarıyla, bizim kenar mahallenin küçükleri arasında hemen arkadaşlık*

¹⁸ Aydemir, Ş.S. 2004: *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s.20.

başlardı. Çünkü yeni gelenlerin söyledikleri kasaba, köy isimlerini biz daha önce işitmiş olurduk. Aramızda onlarla hemşeri, komşu çıkanlar da bulunurdu. Çünkü bizim de ailelerimiz vaktiyle oralardan kopmuştu. Onların geçtiği yollardan geçmişti. Şimdi onların konakladıkları bu çayırda konaklamışlardı. Yeni gelen göçmenlerin, hemen ertesi gün, kimisi hükümete başvurur, kimisi hanlarda, kahvelerde, eski gelen hemşerilerinin dağıldıkları, yerleştikleri köyleri, kasabaları soruştururlardı. Ondan sonra kafilenin çözülüşü başlardı. Bir kısmı yakın yerlere dağılırdı. Bir kısmı yeniden yollara dökülürlerdi. Arta kalanlar kenar mahallenin bir ucuna yerleşerek mahalleyi genişletirlerdi. Bu yerleşme için, kırlardan kara çalı, böğürtlen, yahu güvem diken, bataklıklardan saz demetleri taşınırdı. Sonra etrafı çitle çevrilen bir avlunun orasına, üstü sazla örtülü küçük bir kerpiç, yahut çit kulübe yaparlardı. Böylelikle, daha birkaç gün geçmeden mahallede yeni bir baca tüterdi. Onun da dumanı mahallenin dumanlarına karışırdı. O evin de çocukları mahalle çocuklarının aralarına katılırlardı.”¹⁹ Dolayısıyla Şevket Süreyya da göçü sadece ona anlatılanlardan öğrenmemiş kendisi de bizzat bu süreçlere tanıklık etmiştir. Özellikle Balkan Savaşları ile bu zorunlu göçlerin artması hatta Edirne’nin bu süreçte kaybedilmesi onun hafızasında kalıcı izler bırakmış olmalıdır.²⁰ I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Kafkas Cephesi’ne giderken Ermeni saldırıları karşısında göç eden kabilelerin perişanlığı ve sefaletini gördükten sonra söyledikleri de bu açıdan önemlidir: “Ben de bir göçmen çocuğu idim. Göç ve göçmen bende daima derin duygular uyandırır. Göç hikâyeleri, göç manzaraları, çocukluk, hatıralarım içinde daima canlı olarak yaşıadı.”²¹ Göç onun yaşadığı dönemde canlı bir gerçekliktir. Bununla beraber kendi ailesinin başına gelenlerin ona aktarılmış olması da ayrıca önemsenmelidir. Aktarılmamış olsa da “Çocuk, genellikle bilinçdışı olarak, yetişkine ait olan belirli kendilik imgelerinin ve diğer imgelerin daimi bir deposu olarak kullanılır. Yetişkindeki bu zihinsel imgeleri yaratmış olan deneyimler, çocuk için erişilebilir değildir. Yine de bu zihinsel imgeler, onları ortaya çıkan deneyimsel/bağlamsal çerçeve olmaksızın çocuğa doldurulur.”²² Dolayısıyla göç etmiş bir ailenin çocuğu olması yaşam öyküsel gelişimini doğrudan etkiler: “Düşman bir grup tarafından gerçekleştirilen kolektif felaketin ardından, bundan etkilenen bireyler, bu kitlesel olayın (aynı olmasa da) benzer şekilde travmatize ettiği, kendilik imgeleriyle kalırlar. Böyle birçok kimse, bu imgeleri

¹⁹ Aydemir 2004 s.19-20.

²⁰ Aydemir, Balkan Savaşları’nın yaşandığı konjonktürü şöyle anlatır: “Balkan Harbinin getirdiği çöküntü tamdı. Bu sefer Osmanlı Avrupası vilayetlerindeki Türkler, hatta göç etmeye bile vakit bulamamıştı. Baskınlar, yağmalar ve toptan öldürmeler içinde amansız bir tasfiye başladı. Ve bu tasfiye kesin oldu. Genel bozgundan bir süre sonra, Avrupa Türkiyesinin üç noktasında, hala dövüşen üç kale, belki harp tarihinin en son kale savaşlarını yaparak birer birer düştüler. Edirne kalesi bunlardan biriydi. Büyük ağabeyim biraz önce ölmüştü. Küçüğü bu kaleye kapanan orduda subaydı. Biz çocukları İstanbul’a gönderdiler.” Aydemir 2004 s.53.

²¹ Aydemir 2004 s.87.

²² Volkan, V.D. 2017: Göçmenler ve Mülteciler. Ankara: Pusula Yayınevi, s.79.

*çocuklarına depolarlar ve onlara “Benim özsaygımı benim için geri kazan.” “Benim yas süreci yoluna koy.” “Kendine güven ve intikam al,” ya da “asla unutma ve tetikte kal,” gibi görevler verirler.”*²³ Bu bağlamda Şevket Süreyya'nın nasıl bir psikolojik yükü hayata başladığı anlaşılabilir. Diğer yandan bu kalıtsal diyebileceğimiz bilgi, artarak devam eden göçlerin varlığında Şevket Süreyya'da daha da pekişmiştir. Ayrıca bireyin kendini korunaksız, güvensiz ve tedirgin hissettiği travmatik bir ortamın oluşmasında devletin rolü de bulunmaktadır. Şevket Süreyya'nın otobiyografisindeki gözlemlerinden göçmenlerin sorunlarını çoğunlukla kendi başlarında çözmek durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır. İmparatorluk yöneticileri için göç, iskân ve barınma vb. sorunları yaratan önemli bir olgudur. Yöneticilerin bu süreçte *Muhacirin Komisyonları* kurmalarına rağmen etkili bir organizasyon geliştirerek sorunları çözümüne müdahil olamadığı arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır.²⁴ Göç etmiş olmanın yarattığı temel sorunlardan biri yeni yerleşilen mekânla ve bu mekanda yaşayan insanlarla yaşanması muhtemel uyum sorunlarıdır. Şevket Süreyya'nın anlattıkları bu bağlamda bu tarz uyum, kabullenme sorunlarının asgari düzeyde kalmış olabileceğini akla getirir; ama bu durum göçmenlerin aynı kimlik ve kültürü paylaştıkları²⁵ bir coğrafyaya gelmiş olmalarına rağmen hiç sıkıntı çekmedikleri anlamına gelmemektedir. *“Göç öncesinde, ayrılmak üzere olunan, şimdiye kadar yaşanılan yer, kısa bir zaman içinde, tümüyle kaybedilecek, unutulmuş bırakılacak bir nesne kümesidir. Böyle bir kayba hazırlanmak, daha önce saydığımız etkenlerin belirleyici ölçülerde mümkün olabilir ki ani göçlerde bu hazırlık neredeyse imkânsızdır. Gidilecek yer, her neresi olursa olsun göreceli olarak ırak veya yabancıdır, yani yeni bir nesne kümesidir.”*²⁶ Ayrıca gelen kişilerin sosyo ekonomik durumları da entegrasyon süreçlerini belirlemiştir. Şevket Süreyya örneğinde aile maddi olarak yoksullaşmış ve ailenin sosyal statüsü sarsılmıştır. Yukarıdaki alıntılarda değinilen bu yoksullaşmanın sonucu Şevket Süreyya'nın babası Edirne'de zengin bey konaklarından birinin bahçesine bakarak geçimini sağlamak zorunda kalmıştır.²⁷ Nihayetinde göçmen nüfusun geldiği mekânda tutunabildiği yer şehrin çeperidir.

²³ Volkan 2017 s.124.

²⁴ Paşaoğlu, D. Derin: “Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”. *History Studies* c. 5/s.2. (Samsun 2013), s.372

²⁵ Karpat dinin göç süreçlerinde etkili olduğunu belirtir. Göç edenlerin ortak paydası Müslüman olmalarıdır. Ona göre bütün bu Müslüman nüfusun Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmesi sadece din faktörü ile açıklanamaz. *“Göçmenlerin Osmanlı devletine ve bugünkü Türkiye'ye gelmelerini ve burada birbirleriyle ve yerli halkla kaynaşmalarını sağlayan ortak ana temel, bunların bir dereceye kadar Osmanlı siyasal kültürünü paylaşmalarıdır. Osmanlı devletinin kendi koşullarına ve ihtiyaçlarına göre siyasi bir kültürü ve bu kültür Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü her yerde çeşitli derecelerde kök salmıştır. Göçmenlerin geldiği yerlerin tümü-istisnalar bir yana- uzun süre Osmanlı idaresine bağlı yaşayarak bu siyasal kültürün etkisi altında kalmıştır.”* Karpat 2013 s.99.

²⁶ Göka E. 2010: *Türk'ün Göçebe Ruhu*. İstanbul: Timaş Yayınları, s.141

²⁷ Aydemir 2004 s.11.

Bu çeper aynı zamanda yeni gelenlerle birlikte yeni bir kültürel birlikteliğin olduğu yerdir. Mekânın değiştirilmesi yeni bir birliktelik ve uyum süreci başka bir ifadeyle yeni bir yaşam kültürü ve kimlik yaratılması anlamına gelmektedir. Göçler bu anlamda modernleşme süreci ile sosyal, kültürel, ekonomik ve ideolojik açıdan belirli bir değişim geçiren toplumun siyasi bilincinin dönüşmesinde de oldukça etkili olmuştur.²⁸ Kendisini ötekileştiren Balkan halkları ve İmparatorluk içindeki Gayrimüslimlere yönelik mücadele bu bilincin kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır. Toplumun siyasallaşması devletin bekası etrafında şekillenen ideolojik tartışmalara da yansımıştır. Ortaya çıkan yeni siyasi bilinç yeni bir kimlik tanımı yapılmasını gerektirmiştir. Yönetici ve entelektüeller devletin kurtarılması ve halkların bir arada tutulması gibi acil sorunları çözebilme pragmatizm ile Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık ideolojik formülasyonlarını geliştirmiştir. Devlet katında geliştirilen bu politikalar toplumsal bağlamda sınırlı bir karşılık bulabilmiştir. Şevket Süreyya'nın otobiyografisinin başlığına da yansıyan bu durum kimlik arayışı ile bağlantılıdır. Psiko-sosyal gelişimini tamamlama sürecindeki bir yetişkin aday olarak Şevket Süreyya sona yaklaşan bir imparatorluğun değişim krizleri içinde kendi benliğini idrak etmiştir. İki değişim krizinin üst üste bindiği arayış oldukça kaygan zeminde temayüz eden bir kimlik inşa sürecine işaret eder. Şevket Süreyya özelinde göçle bağlantılı olan bu sürecin ilk özelliği kayıplarla şekillenmiş olmasıdır. Kişinin hayatında göçlerle birlikte bir *kaybetme yaşıantısı* başlamıştır. Zorunlu göçle ait olunan yerin terk edilmesi, alışılan bir işleyiş ve düzenin bozulması kişi de ağır bir travma yaratır. Bu travma ile birlikte bir yas süreci başlar. Göç bu bağlamda göçmenin bu travma ile baş edebilme sürecini ifade eder: “*Bu ürkütücü ayrılık duygusuyla baş etmek için ruhumuzun derinlerinde, terk edilen yeri değersizleştirme veya göç edilen yeri yüceltme gibi, gerçekte, yaşanan endişeyi örtbas etmekten başka bir şey olmayan birtakım manevralar icra edilir. Her canlı gibi biz de kendi bedensel ve ruhsal bütünlüğümüzü, tamlığımızı korumaya çalışırız.*”²⁹ Bu göçlerin Müslüman kimliğinden kaynaklı zorunlu göçler olması temel bir özellik olarak kaydedilmelidir. Yer değiştirme gönüllü değil zorunludur. Dolayısıyla göç etmek zorunda kalan aynı zamanda bir *sürgündür* ve Said’e göre “*Sürgün, bir insan ile doğup büyüdüğü yer arasında, benlik ile benliğin gerçek yuvası arasında zorla açılmış olan onulmaz gediktir: Özündeki kederin üstesinden gelmek mümkün değildir... Sürgünde elde edilen kazanımlar sonsuza dek arkada bırakılmış bir şeyin kaybedilmesiyle sürekli olarak baltalanır.*”³⁰ Kayıp denildiğine akla ilk gelen toprak kaybıdır.

²⁸ Karpat 2013 s.330.

²⁹ Göka 2010 s.142.

³⁰ Said, Edward: “Kış Ruhu Sürgün Üzerine Düşünceler”. *Kış Ruhu Edward W. Said'den Seçme Yazılar*. Hazırlayan ve Çeviren: Tuncay Birkan. İstanbul 2006, s.28.

Ayrıca göç eden nüfus malını, mülkünü ve servetini yitirmiştir; ama İmparatorluk tebaası için bu sadece fiziki bir kayıp olarak görülemez. Şevket Süreyya kaybedilen ve yası tutulan bir geçmiş, kültür ve coğrafyanın bilgisi ile doğmuştur. Bu büyük bir eksikliktir Said'in ifade ettiği *gedik* budur. Bu *gedik* Balkan Savaşları sonrasında artan göçlerle daha da büyümüştür. Kültürün, anıların, hafızanın özetle yaşama dair biriktirilen her şey geride bırakılmıştır. Ancak hafıza ancak kendisini mekân ile birlikte tümleyen bir işleyişe sahiptir. Bu bağlamda toprak kaybı mekânsal bir küçülme ile birlikte aynı zamanda toplumsal bir travma da yaratmıştır. Abel bunu imparatorluk belleğinin aldığı *ölümcül bir yara* olarak niteler: “*Bosna'nın, Sırbistan'ın, Arnavutluk'un, Bulgaristan'ın, Makedonya'nın, Trakya'nın büyük bir kısmından sonra, Balkanları tamamen yitirir. Kısaca, Konstantinopolis'i fethetmek için yola çıktığı şeyi, Avrupa Türkiye'si denilen şeyi yitirmiştir. İmparatorluk kendini ona göre tanımladığı, sınıksız sarıldığı sınırı, gerçek psikolojik odağı, herhalde yüreği haline gelmiş olan bu sınırı yitirmiştir...Balkanlar'ın yitirilmesi sadece askeri bir felaket değildir; bir belleğin ölümcül bir yara alması, evinden yurdundan ayrı düşmesi, başka yerlerde başka şeyler doğurmaya mahkum olmasıdır.*”³¹ Bunun anlamı yaşam pratiği, kültür ve hafızanın yitirilmesidir. Geçmişin bugünkü reel durumla bağı kopmuş ve belirsizleşmiştir. Göç yeni devleti oluşturacak bir çekirdek yaratırken aynı zamanda telafi edilmesi imkânsız bir süreksizlik ve kopuş yaratmıştır. Bu kopuşun yarattığı psikolojiyi Şevket Süreyya çok iyi özetlemiştir: “*Bu perişan kabileler, eski istila ordularının Balkanlar'da, Tuna'da ve daha ötede yerleşip, köy, şehir, kale kuran eski fatihlerin geri dönen çocukları, kalıntılarıydı. Şahin atlar üstünde Avrupa'ya giden ataların bu çocukları, şimdi her tarafından torbalar, bakraçlar sarkan bu gıcırtılı arabalarla, yüzyıllarca süren bir egemenliğin ellerinde kalan bu hazin artıklarını geriye doğru taşıyorlardı.*”³² Fetihler ve zaferlerle dolu bir geçmiş, evinden ve toprağından arda kalan eşyası ile Anadolu'ya gelen göçmen için bir yükür. Şevket Süreyya'nın otobiyografisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bu son dönemini *masal* olarak nitelemesi *gediğın* büyümesi ve yaranın, yükün ağırlaşması ile ilgilidir. “*O güne kadar demek ki bir hayal aleminde yaşamıştık. Bütün inandığımız şeyler demek ki bir vehimdi, bir aldaniştı. Bu imparatorluk aslında belki çoktan ölmüştü. Biz onu belki de sadece, kendi hayalimizde yaşatmıştık. Şu kaybolan Osmanlı Afrikası, belki hiçbir zaman bizim olmamıştı. Şu Osmanlı Avrupası belki çoktan beri artık bizim sayılamazdı. Girit, Şarkı*

³¹ Abel, Olivier: “Yaralı Bellek” (çeviren: T. Keleşoğlu). *Türkler Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik*. Editör: Stephane Yerasimos. Ankara 2006, s.179.

³² Aydemir 2004 s.19.

Rumeli, Tuna eyaletleri olan Bosna-Hersek, demek ki çoktan bizim için artık tarihe karışmıştı.”³³

İmparatorluğun ihtişamlı geçmişi ile mevcut durumu arasındaki çelişkinin yarattığı gerilimin psikolojisi Şevket Süreyya’nın otobiyografisine de yansımıştır. Göçmen mahallesinde yaşamın huzur ve emniyet içinde resmedilmesi buna bir örnektir. *“Mahallemizin fakir, fakat daha iyisini aramayan sakin, düzenli bir hayatı vardı. Komşularımızın bir kısmı bağ, bahçe işleriyle uğraşırlardı. Bir kısmı da şehrin, akla gelebilecek bütün küçük işlerine dağılırlardı. Arabacılık, köylerde, kırlarda kurulan pazarlarda gezgincilik yapanlar da vardı. Ama hepsinin görünüşleri ciddi, ağır başlıydı. Hepsi de şikâyetsiz, gözü tok, Allahtan gelen ve gelebilecek olan her şeye önceden boyun eğmiş, gönülleri rahat insanlar olarak birbirlerini sayarlardı. Gençler yaşlılara saygı gösterirlerdi. Bizim mahallemize polis, jandarma hiç bir zaman gelmezdi. Benim yaşadığım ve hatırlayabildiğim yıllarda burada hiç bir polis vakası olmadı. Delikanlıların ufak tefek huysuzlukları gene mahalle içinde hallolunurdu.”³⁴* İlk hatırası yangın olan, Balkan ülkeleri ile yaşanan savaşın sokağa, çocuk oyunlarına sirayet ettiği bir dönemde yaşayan Şevket Süreyya’nın çizdiği huzur resmi, travma ile baş edebilmenin yollarından biridir. Bir diğeri ise ev toplantılarında yapılan okuma seansları ile geleneğin bilgisinin değişimin bilgisinin yanına konulmasıdır. Mevlevi tarikatına mensup ve okuma yazma bilen Şevket Süreyya’nın annesi Şaziye Hanım bu toplantılara ev sahipliği yapanlardan birisidir: *“Fakat bir bakışta sessiz ve hareketsiz görünen bu kenar mahallenin, renkli, canlı bir iç alemi, bir manevi hayatı vardı: Göç hatıralarından, harp veya komitacılık hikayelerinden başka, dilden dile aktarılan masallar veya kötü taş basması kitaplardan okunan hurafeler, rüya ve fal tabirleri, aşk ve kahramanlık destanları, nihayet biraz din, biraz tarikat havası...Bunlar herkesin ortak malı olan, herkesin iç aleminde derece derece yer alan manevi varlıklardı. Bu hayal, düşünce ve inanış sermayeleri, mahallenin, az çok duygulu her insanı gibi, benim çocuk benliğimin de ilk örgüsünü dokudu. Denebilir ki bu manevi örgü benim iç benliğime mahallenin diğer çocuklarından daha çok damgasını vurdu.”³⁵*

2. Hareket: Teyakkuz ve Şiddet

Göçün yitimle olan ilişkisi ilk olarak mekânla bağlantılıdır. Göçmen için yerinden yurdundan edilmenin anlamı bir mekânda kökleşme imkânının artık zorlaşmış olmasıdır. *“Kaldı ki kim bilir nerelerden ve ne zamanlardan beri akıp gelen bu kopup göçmenin, bu sınır*

³³ Aydemir 2004 s.53-54.

³⁴ Aydemir 2004 s.22.

³⁵ Aydemir 2004 s.23.

*kenarına yerleşmekle sonu gelmiş sayılmıyordu. Burası sadece bir konak yeri idi. Yeni harpler, yenilgiler, yeni göçler olacaktı. Mahallede herkes, bir gün olup buradan da göçüleceğine inanıyor, o günü bekliyordu.”*³⁶ Şevket Süreyya'nın ailesi Edirne'nin dış mahallelerinden birine yerleşmiştir; ama pek çok göçmen için Edirne geçici bir duraktır. Bir sınır bölgesi olan Edirne korunaklı ve güvenli değildir. Edirne, bu anlamda sadece İmparatorluğun ihtişamının görülebildiği bir geçmiş imgesidir. *“Bizim mahallemiz bir göçmen mahallesiydi. Kırım'dan Dobruca'dan, Tuna kıyılarından, zaman zaman harpler, toptan öldürmeler içinde kopup gelen göçmen sellerinin artıkları, yüz elli, iki yüz yıldan beri hemen daima yenilen ordular, daima gerileyen sınırlarla beraber adım adım çekilerek buralara kadar sürülmüşlerdi. Bir zaman bir imparatorluğun, o geniş Osmanlı devletinin başşehri olan Edirne, şimdi artık bir sınır kalesiydi.”*³⁷ Heyd'in Gökalp örneğinde söylediği *“sınır boylarında yetişenlerin genellikle kavgacı bir ulusçuluk anlayışını benimsedikleri”*³⁸ şeklindeki yorum Şevket Süreyya için de geçerlidir. Edirne gibi bir sınır mekânda yaşamak çocuk oyunlarının niteliğini de belirlemiştir. Çete, komitacılık ve savaş hikâyeleri dinleyen çocuklar sokağa çıkınca muhayyilelerindeki hayata geçirmeğe çalışmışlardır: *“Bu çetecilik oyunlarının en heyecanlısı, bizim mahallenin çocuklarıyla, bitişik Hristiyan mahalle çocukları arasında yapılanlarıydı. Bunlar gerçek bir çete çatışması gibi geçerdi. Hiç beklenmedik bir zamanda patlardı. Derhal duyulurdu. Bu artık bir oyun değildi. Sınır mahalleleri arasında bir kavgaydı. Bütün bunlar, aynı devletin uyruğu, fakat yüzyıllardan beri birbirine kaynaşmayan ırkların çocukları arasında, ilerde olacak kanlı hesaplaşmaların küçük hazırlığıydı.”*³⁹ Aktarılan ve yaşanılanlarla içselleştirilen göç etmiş olmanın bilgisi ve psikolojisi Şevket Süreyya'ya sürekli teyakkuz halinde olmayı telkin eder. Bu teyakkuz durumu diğer milliyetçiliklerin, kimliklerin varlığı ile ilgilidir. Sosyal Darwinist etkiyle bir ölüm ve kalım savaşı olarak formüle edilen milliyetçiliğin hedef tahtasında, *öteki* olarak gördüğü Batılı devletler ve Hristiyan halklar bulunmaktadır.⁴⁰ Şevket Süreyya o yaşlarda Balkan devletlerinin bağımsızlık hareketlerini ve bu süreçte Düvel-i Muazzama'nın rolü ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetsel sorumluluğunu değerlendirebilecek durumda değildir, ama hor görülme ve aşağılanma ile ilgili söyledikleri çok açıktır: *“Zaten bizim Edirne'de bile caddelerden faytonları içinde geçen Düveli-muazzama konsoloslarıyla, sokaklarda sırmalı elbiseleri içinde dolaşan konsolosluk kavaslarının bile, halka yüksekten hakan ve bizleri aşağı*

³⁶ Aydemir 2004 s.21.

³⁷ Aydemir 2004 s.18.

³⁸ Heyd, U. 2002: *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. K. Günay. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s.5.

³⁹ Aydemir 2004 s.17.

⁴⁰ Bekmen, Ahmet: “Türk Milliyetçiliği: Var Kalmanın Teyakkuz Hali”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C.4: Milliyetçilik*. İstanbul 2003, s.330-331.

gören bir halleri vardı."⁴¹ Bu aşağılanma, teyakkuz durumu ve çetecilik oyunları onun kendi geleceği ile seçimlerini de etkilemiştir. Edirne'nin bir ordugâh ve sokaklarındaki sürekli askeri hareketlilik ve iki ağabeyinin de asker olması Şevket Süreyya'nın Mahalle Mektebi'nden sonra Askeri Rüştiye'ye girmesi ile sonuçlanmıştır. Çocukluktan ergenliğe geçişi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda yükselen milliyetçiliğin belirlediği militarist bir atmosferde deneyimleyecektir. Milliyetçiliğin tetiklediği savaş coğrafi sınırları muğlaklaştırmıştır. Kendi varoluşunu savunmaya yönelik teyakkuzun bir adım ötesi şiddettir. Savaş çocuk oyunlarına kadar sosyalizasyon süreçlerinin bir parçası olmuştur. Böyle bir ortamda büyüyen çocuğunu savaş ve şiddete teşne bir hareketlilik içinde olması normaldir. Ailesini, ülkesini, toprağını ve bir bütün olarak geçmişini yitiren ve *şimdi* bir sınır mekânda ve teyakkuz durumunda olan kişi kaygan bir zeminde yaşamak durumundadır. Her an harekete hazır bir varoluş hali bu durumu özetleyebilir: "*Göçmen belirli sosyal koşullar içine ve dışına hareket eden toplumsal bir konumdur; bir kişi türü veya sabit bir kimlik değildir.*"⁴² Şevket Süreyya'nın Edirne'den Azerbaycan'a yolculuğu böylesi bir sosyal psikolojik sürecin ürünüdür: "*Dolayısıyla, kimlik hareket halinde şekillenir. Kimlik dillendirilemeyen öznel hikâyelerinin tarihsel ve kültürel anlatılarla buluştuğu istikrarsız noktada biçimlenir.*"⁴³ Göç, ulus devlet kurma yolundaki milliyetçiliğin yarattığı olağanüstü savaş koşullarının bir ürünüdür. Bununla beraber İmparatorluktan ulus devlete geçiş süreçleri milliyetçi, modernist ve ilerlemeci ulus devlet anlatılarındaki gibi doğrusal bir gelişim göstermemiştir. "*Osmanlının Emperyal kaleidoskubundan, ardılı ulus devletlerin katı biçiminde tanımlanmış dünyasına giden yol uzundu.*"⁴⁴ Şevket Süreyya'nın bulunduğu sınır; geçmiş, şimdi ve geleceğin kesiştiği bir yerdir. Böylesi bir yerde yaşamak göçün imlediği her türlü kaybın telafi edilebileceği bir deneyim ve imkan da sunar: "*Başka yerlerden gelmek, buralı değil de 'oralı' olmak ve dolayısıyla da aynı anda hem 'içeride' hem de 'dışarıda' olmak, tarihlerin ve hafızaların kesiştiği yerlerde yaşamaktır; bu tarih ve hafızaların hem ilk çözülüş ve dağılışını hem de keşfedilen yollar boyunca yeni ve daha geniş düzenlemelere tercüme edilmesini deneyimlemektir.*"⁴⁵ Sınır mekânda olması Şevket Süreyya'ya çağın koşulları karşısında kendi yolunu seçmesinde görece bir özgürlük alanı açmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında tüm gerçekliği ile gördüğü Anadolu'yu geçerek *Turan Halklarının Birlikteliği* idealinin gerçekleşeceğine inandığı belirsiz bir

⁴¹ Aydemir 2004 s.43.

⁴² Yalçın, M.G.2017: *Göç Psikolojisi*. Ankara: Pharmakon Yayınevi, s.20.

⁴³ Chambers, I. 2014: *Göç, Kültür, Kimlik*. Çevirenler: İ. Türkmen & M. Beşikçi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, S.45

⁴⁴ Kasaba, R. 2005: *Dünya, İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları*. İstanbul: Kitap Yayınevi, s.188.

⁴⁵ Chambers 2014 s.19.

coğrafyayı ve geçmişi seçmesi bu bağlamda değerlendirilmelidir: “*Bundan dolayısıdır ki ben en sonunda ötekiliğin, başka dünyaların, başka dillerin ve başka kimliklerin şiddetini deneyimlemeye başlıyorum ve nihayet bu noktada, yerleşmiş olduğum uzamın ancak başka tarihlerle, başka uzamlarla ve başka insanlarla karşılaşma, diyalog ve çarpışma içinde ayakta kalabileceğini keşfediyorum.*”⁴⁶

3. Tahayyül: İkame ve Telafi

İttihat ve Terakki'nin Türkçülük bağlamında geliştirdiği kimlik söylem ve stratejileri Şevket Süreyya ve onun nesline ikame bir geçmiş ve coğrafya sunmuştur: *Turan*. Milliyetçi ideoloji ve tahayyülle bağlantılı bu politikalar Abdülhamit dönemindeki uygulamalarla bir süreklilik gösterir. İslamcılık küçülen imparatorluğun elde kalan topraklarını korumaya yönelik bir dayanışma ideolojisi. İslami kimliğe vurgu yapan kültürel bir milliyetçilik de bu dönemde gelişmiştir.⁴⁷ 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında artan göç ile özel olarak ilgilenen Abdülhamit bu dayanışma ideolojisi çerçevesinde göçmenleri devleti siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan güçlendirecek bir unsur olarak değerlendirmiştir.⁴⁸ Abdülhamit kamusal alanı bu politikayı hayata geçirecek faaliyetler doğrultusunda inşa etmiştir. Okul program ve müfredatları öğrenciden sultana bu ideoloji çerçevesinde bir sadakat göstermeleri talep etmektedir. Bu nesil Abdülhamid döneminde askeri rüştiyelerde imparatorluğun eski ihtişamını tahkim etme özlemini yansıtan haritalarla büyümüştür.⁴⁹ Pedagogik bir gereç olarak harita kullanımının güncellenmesi öğrenciler için bu bağlılığın kaynağı ve nesnesinin değişmesi anlamına gelmektedir. Artık Sultan değil, onun mülkü olarak görülen *vatan toprağı* öğrencilerin özdeşleşeceği aidiyet nesnesidir: “*Sınıfların duvarlarına asılan haritalarda, bu büyük imparatorluğun toprakları, tozpembe bir renkte gösterilirdi. Bu topraklar bana dünya kadar geniş görünüyordu. Ama onları gene de dar buluyordum. Afrika'nın ortasındaki Büyük Sahraya kadar Trablus-Bingazi (Libya), sonra Habeşistan'a kadar Mısır, Sudan bu toprakların içinde görünüyordu...Sonra Hint denizine kadar Yemen ve bütün Arabistan kıtası bizimdi. Irak, Suriye, Sina ve nihayet İran ve Rus sınırlarına kadar Anadolu bu topraklara dâhildi. Girit'ten, Kıbrıs'tan Ege adalarından başka, bütün Trakya, bütün Rumeli vilayetleri devletimizindi. Hatta Balkanlarda Bulgaristan'ın yarısı da bu himaye çizgisi içinde bizim sayılırdı. Makedonya'nın ve Arnavutluk'un ötesinde Bosna-Hersek kıtası da pembe renge boyanarak,*

⁴⁶ Chambers 2014 s.17.

⁴⁷ Kushner, D. 1998: *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*. Çev. Z. Doğan. İstanbul: Fener Yayınları, s.129.

⁴⁸ Georgeon, F. 2006: *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berkay. İstanbul: Homer Kitabevi, s.366

⁴⁹ Fortna, B.C. 2005: *Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*. Çev. P. Siral. İstanbul: İletişim Yayınları, ss.205-246.

*imparatorluğun sınırı Sava'ya, Dalmaçya'ya kadar uzatılırdı... Ders aralarında çocuklar, bu haritaların başına toplanırdık. Devletimizin sınırlarına bakardık. Bu sınırların çevrelediği topraklara: - Bizim topraklarımız, derdik. Bu sözleri seve seve ve sık sık tekrarlardık: - Bizim topraklarımız! Bizim devletimiz!”⁵⁰ Burada söz konusu olan yeni bir tahayyül, bağlılık ve aidiyet biçimidir. Sınır, toprak, devlet mefhumları mevcut harita üzerinde bir mutabakata işaret etse de toprak kayıpları sınırları değiştirip daraltacaktır. Balkan Savaşları’ndan sonra bir *turan idealinin* ortaya çıkması bu açıdan önemlidir ve Georgeon Türkçülük içindeki bu pantürkist versiyonun işlevini şöyle özetler: “*Panslavizm ya da pancermenizm gibi, pantürkizm de beraberinde romantik, hatta mistik bir içerik getirdi ve bunu Türk milliyetçiliğine kattı. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünün etkisindeki kuşaklara yeni umutlar ve fetih ufuklar açtı. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması karşısında olası bir telafi yolu gibi gözüktü: Doğu Akdeniz’de bir imparatorluk sönerken, Asya’da kurulacak bir Türk imparatorluğu onun yerini alabilir, Türklerin birleştiricisi Cengiz Han, Türk imgeleminde Kanuni Sultan Süleyman’ın yerine geçebilirdi. Pantürkizm, Türklerin niteliklerini yücelterek, onların tarihteki büyüklüklerini anlatarak, Osmanlı İmparatorluğu’nun sürekli toprak kaybetmesine karşılık yeni topraklar önererek, Osmanlı İmparatorluğu içinde Türk milliyetçiliğinin kendini ifade edebilmesine olanak tanıdı.*”⁵¹ Üç kıtadaki topraklarını kaybetmeye başlayan imparatorluk eliti için Anadolu tek başına bu kaybı telafi edebilecek bir coğrafya olarak kabul edilemezdi. Ayrıca Şevket Süreyya’nın Askeri Rüstiye sınıflarında asılı haritalarda gördüğü ve özdeşleştiği toprakların büyük bir bölümü bu süreçte yitirilmiştir. Geniş imparatorluk sınırları üzerinden kurulan aidiyet ilişkisinin gerçek bir karşılığı kalmamış daha önemlisi aidiyet bağı kurulan coğrafya oldukça küçülmüştür. Bu durumun Şevket Süreyya için anlamı göçün yarattığı *kaybetme yaşantılarının* daha da yoğunlaşmasıdır. Bu kayıplar yeni bir *pan coğrafya* ve *tarih aidiyetiyle* telafi edilebilir. Bu, göçle ortaya çıkan kültürel şokun yarattığı kişisel kimlik krizi “anlam ve bütünlük duygularının yeniden kurabilme çabaları”⁵² ile bağlantılıdır. Şimdinin belirsizliği içinde gelecek, göç ve göçebelik üzerinden Türk tarihi ile bağlantılı hale gelir. Başka bir ifade ile Şevket Süreyya kendisin daha büyük bir aidiyet içinde görmek ister: “*Nerelerden gelmiştik ve daha kim bilir neralere gidecektik? Belki Turan’a., belki İran’a, belki Hind’e, Çin’e . . . Evet, biz, bir kervan millettik. Bu kervan, tarihin t a başında bir defa kalkmış ve bir daha oturmamıştı. İlerler, geriler, ama daima bir yerlere giderdi. Yayılsız bizim tarihimizdi, yollar da vatanımız... Biz ebedi yolculardık ve şimdi ben, bu yolculardan biriymim. Ne şanslı, ne baş döndürücü**

⁵⁰ Aydemir 2004 s.40.

⁵¹ Georgeon 2006 s.6.

⁵² Yalçın 2017 s.61.

*macera?...⁵³ Turan hayalini gerçekleştirme yolunda Kafkas Cephesi'ne gitmek için gönüllü olarak askere yazılan Şevket Süreyya ihtiyat zabıtlığında Anadolu gerçeği ile tanışmıştır. Suyu Arayan Adam'ın en çarpıcı anlatımları Şu Bilinmeyen Anadolu⁵⁴ başlığı kısmında yer alır. Yoksul bir halklar mozaigi olan yeni anavatan Anadolu'nun bir cazibesi yoktur: "Rumeli'de, Anadolu deyince akla, daima bu ürkek askerlerle, kıtlık, fakirlik, eşkıyalık gelirdi... Hayır, Anadolu, Rumeli çocuklarının hayallerini dolduracak bir yer değildi. Bizim hayalimiz, o günlere kadar, Tuna'da Kafkasya'da, Afrika'da, Hint kapılarında dolaşmıştı. Bizim kafalarımızda yaşattığımız rüya, bir cihan hâkimiyetiydi. Her birimiz bir cihangir olacaktık. İskender gibi, Yavuz gibi, Napolyon gibi."⁵⁵ Dolayısıyla Abel'in "Bakü'ye kadar giden, Kafkasları geçen, Enver Paşa'nın arkasında 'ata' topraklarına dönmeyi hayal eden muzaffer ve şaşkın Osmanlı ordusunun Doğuya saldırmada, sanki esrik bir unutmaya istenci vardır."⁵⁶ İfadesi onun Edirne'den Azerbaycan'a uzanan yolculuğunun İttihat ve Terakki, Enver Paşa ile pantürkist ideoloji arasındaki ilişkiler ağı içinde şekillendiğini göstermesi açısından önemlidir. Göçlerle doğal bir anavatan olarak beliren Anadolu'nun milliyetçi tahayyülün ihtişamlı geçmişi ile büyük coğrafyasının taşıyıcısı durumunda olamayacağı açıktır. Şevket Süreyya'nın yürüdüğü yol emperyal geleneğin refleksleriyle belirlenmiştir. Sonuç olarak Deleuze-Guattari ikilisinin terminolojisi kullanılacak olursa ulus devletin *pürtüklü mekan*ına giden yolda Şevket Süreyya'nın kimliği göçebeliğin *kaygan mekânında* şekillenmiştir: "*pürtüklü mekanla...kaygan mekan arasındaki fark budur: birinde 'hesap yapılmadan mekan işgal edilir', diğesinde ise 'işgal etmek için hesap yapılır'*"⁵⁷ Şevket Süreyya için ulus devleti ve yerleşikliği ifade eden *pürtüklü mekan* aslında hayal kırıklığı ile özdeşdir. Bunun aksine göçebeliğe ve harekete vurgu yapan *kaygan mekân* ise bütün belirsizliği ve tehlikelerine rağmen gelecek ile ilgili açık bir umut kaynağı demektir. Otobiyografisinde Şevket Süreyya'nın İttihat ve Terakki dönemi ile ilgili muhasebesi bu bağlama yerleştirilebilir: "*İttihat ve Terakki liderlerine bizim neslimiz hem borçlu, hem de kırgındır. Borcumuz, en bayağı şekilde çürümüş, hantal, çağdışı ve her türlü haysiyetten yoksun bir istibdat idaresini cesur bir hamleyle çökertmelerinden ve genç nesle bir benlik gururu, bir gelecek ümidi aşılamlarından gelir. Kırgınlığımız ise, uyandırdıkları bu ümit için, bizim neslimize verdikleri hayal kırıklığındandır.*"⁵⁸*

⁵³ Aydemir 2004 s.134.

⁵⁴ Aydemir 2004 ss.69-90.

⁵⁵ Aydemir 2004 s.54.

⁵⁶ Abel 2006 s.179.

⁵⁷ Deleuze, G.-Guattari, F. 1990: *Kapitalizm ve Şizofreni 1 Bin Yayla Göçebelimi İncelemesi: Savaş Makinası*. Çeviren: Ali Akay. İstanbul: Bağlam Yayınları, s.44.

⁵⁸ Aydemir 2004 s.281-282.

Kaynakça

- Abel, Olivier: “Yaralı Bellek” (çeviren: T. Keleşoğlu). *Türkler Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik*. Editör: Stephane Yerasimos. Ankara 2006, ss.177-191
- Ağanoğlu, H.Y. 2011: *Balkanlarım Makus Tarihi Göç*, İstanbul.
- Akçam, Taner: “Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C.4: Milliyetçilik*, İstanbul 2003, ss.53-62.
- Akşin, Sina: “Siyasal Tarih (1789-1908)” *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*. Yayın Yönetmeni: Sina Akşin. İstanbul, 1997, ss.77-188.
- Akyol, T.2013: *Rumeli’ye Elveda, 100. Yılında Balkan Bozgunu*, İstanbul.
- Armaoğlu, F. 1999: *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara.
- Aydemir, Ş.S. 1970: *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa c.1 (1860-1908)*, İstanbul
- Aydemir, Ş.S. 2004: *Suyu Arayan Adam*. İstanbul.
- Bekmen, Ahmet: “Türk Milliyetçiliği: Var Kalmanın Teyakkuz Hali”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C.4: Milliyetçilik*. İstanbul 2003, ss.325-334.
- Belge, M. 2012: *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, İstanbul
- Chambers, I. 2014: *Göç, Kültür, Kimlik*. Çevirenler: İ. Türkmen & M. Beşikçi. İstanbul
- Deleuze, G.-Guattari, F. 1990: *Kapitalizm ve Şizofreni 1 Bin Yayla Göçebebilimi İncelemesi: Savaş Makinası*. Çeviren: Ali Akay. İstanbul.
- Fortna, B.C. 2005: *Mekteb-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*. Çev. P. Siral. İstanbul.
- Georgeon, F. 2006: *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. Çeviren: Ali Berktaş. İstanbul.
- Georgeon, F. 2006: *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul.
- Georgeon, François: “Son Canlanış (1878-1908)” (Çev. Server Tanilli). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*. Yayın Yönetmeni: Robert Mantran. İstanbul, 1995, ss.145-216.
- Göka E. 2010: *Türk’ün Göçebe Ruhu*. İstanbul.
- Heyd, U. 2002: *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. K. Günay. Ankara.
- Karpat, K. 2009: *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. Yayına Hazırlayan ve Çeviren: Güneş Ayas. İstanbul.
- Karpat, K. 2013: *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul.
- Kasaba, R. 2005: *Dünya, İmparatorluk ve Toplum Osmanlı Yazıları*. İstanbul.
- Kaya, İ. 2006: *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi*. Ankara.
- Kocacık, Faruk: “Rumeli’den Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”. *Osmanlı C.4: Toplum*. Editör: Güler Eren. Ankara 1999, ss.655-660.

Kreiser, Klaus: “Son Osmanlı Yüzyılı” (Çev. Y. E. Gürbüz). *Küçük Türkiye Tarihi*. İstanbul 2008, ss.249-299.

Kushner, D. 1998: *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908*, Çev. Z. Doğan. İstanbul

Paşaoğlu, D. Derin: “Muhacir Komisyonu Maruzatı’na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”. *History Studies* c. 5/s.2. (Samsun 2013), ss.347-386.

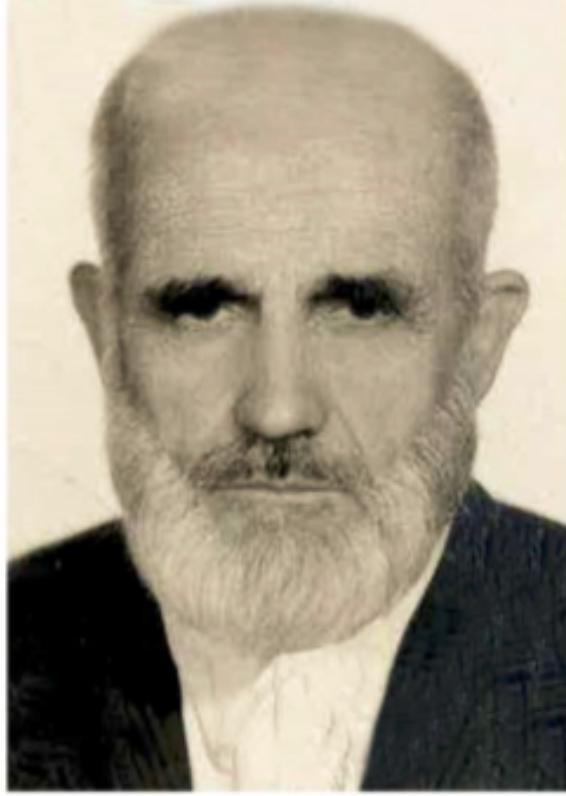
Said, Edward: “Kış Ruhu Sürgün Üzerine Düşünceler”. *Kış Ruhu Edward W. Said'den Seçme Yazılar*. Hazırlayan ve Çeviren: Tuncay Birkan. İstanbul 2006, ss.28-42

Shaw S. J.- Shaw, E. K. 1983: *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye C.2*. Çeviren: Mehmet Harmancı, İstanbul.

Tekeli, İ.-İlkin, S. 2003: *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, İstanbul.

Volkan, V.D. 2017: *Göçmenler ve Mülteciler*. Ankara.

Yalçın, M.G.2017: *Göç Psikolojisi*. Ankara.

Hacı Yusuf Kansu (1911-1991)

Dört Ülkenin Vatandaşı Muhacir Hacı Yusuf Kansu'nun Hicret Serüveni (1911-1991)

Hüseyin KANSU*

Özet

Rumi 1327 (Miladi 1911) yılında Prijepolje (Sırbistan) şehrinin Selaşniça nahiyesi Orahovaç köyünde Osmanlı Devleti vatandaşı olarak dünyaya geldi. Babası Nakşibendi Şeyhi vekili ve Pljevlja (Taslıca Karadağ) şehrinde bir caminin müteveli heyet başkanı Külahzade (*Çulahoviç*) Molla Salih Efendi'nin ortanca oğlu Hüseyin Efendi'dir. Annesi ise Prijepolje'nin Düşmaniçe Köyünden Hilmi Efendi'nin kızı Hasanbeyoğlu (*Hasanbegoviç*) Nefise'den doğma Fifa (Afife) Hanım'dır. Babası imam, annesi ise ev hanımıdır. Annesi ev işleri dışında evinin bir odasını atölyeye dönüştürerek tahta tezgâhında (Razboy) kilim ve iç çamaşırlık kumaş dokuyarak ailesine katkıda bulunurdu.

Hacı Yusuf Kansu'nun annesi Afife 11 çocuk dünyaya getirmiş ancak 8 çocuk küçük yaşlarda vefat etmişler. Ortanca kardeşi Hasan ve küçük kardeşi Lütfi ise Allah'ın lütfuyla uzun ömürlü olmuşlar. Ailesi ziraat, meyvecilik ve hayvancılık ile geçimlerini temin etmiştir.

1912 yılında Balkan Savaşı başlangıcında Sırbistan Krallığı Prijepolje'yi işgal ettiğinde Yusuf Kansu artık Sırbistan vatandaşı olmuştu. Çocukken bir grup arkadaşıyla Prijepolje'nin bir mahalle camiinde imam olan Süleyman Efendi Galiç'ten Kuran ve İlmihal dersleri almıştı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan Krallığına savaş açtı ve Sırbistan'ın bir bölgesiyle Prijepolje'yi işgal etti. I. Dünya Savaşı sonunda küçük Yusuf, yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı vatandaşı oldu.

Çocukluğunda ailesine ait hayvanların başında çobanlık ve sonrasında tüfek ve tabanca tamircisi Medo (Merdan) amcasının yanında çıraklık ve kalfalık yaptı. Amcasından bu zanaatı öğrendi. Askerlik görevini yaparken bu özelliği sebebiyle rahat etti. Askerlik görevini yaparken atış eğitimi esnasında hedefe tam isabet atış yaptığı için uzun süreli izinle ödüllendirildi. “*Sabit hedefi vurmak kolay, asıl güç olan hareket halindeki bir hedefi vurmaktır*”, derdi. Babası Prijepolje'deki doktor, esnaf gibi ileri gelenleri köyüne davet eder yakında bulunan ormanda ava giderlerdi. Babasının karşı olmasına rağmen annesinin verdiği para ile kendine ikinci el bir av tüfeği satın aldı.

* Bosna Hersek Bihaç Devlet Üniversitesi

İlk defa bir tüfek sahibi oldu ve tüfeğini tamir etti. 1932-1935 yıllarında Split (Hırvatistan) şehrinde askerlik görevini tamamladı.

Mehmet Dayısının tavsiyesi üzerine Türkiye'ye hicret etmeğe karar verdi. Osmanlı medresesi mezunu olan dayısının yardımı ile günlük hayatta gerekli kelime ve deyimlerden oluşan istifade edebileceği basit bir Türkçe sözlük oluşturdu. 3 Mart 1935 tarihinde sekiz aile birlikte Priyepolye'den yola çıktı. Bu kafiye rehberlik ve tercümanlık yaptı.

Öncelikle annesi, Elmas Teyzesi, kardeşleri Hasan ile Lütfi'yi alarak Türkiye'ye hicret etmek için Üsküp'e geldi. Üsküp'te resmi işlemleri tamamladı. Ailece Üsküp'te Kapan Han'da bir ay kaldı. Üsküp'ten Tren ile Selanik'e ailesi ile birlikte geldi. Gemi bulmakta yaşadığı sıkıntı nedeniyle bir ay Selanik'te kaldı. Sonunda kereste yüklü bir gemi ile İzmir'e geldi. İzmir'de Sağlık ve İskân Bakanlığı'nın yerleştirdiği Basmene Meydanındaki Tepecik Camii'nde bir ay kaldılar. Ankara'dan gelen resmi yazı üzerine İzmir'den tren ile Yozgat vilayeti Boğazlıyan kazası Fakılı Tren İstasyonu'na sevk edildi ve Boğazlıyan kazası Çayıralan nahiyesi İğdeli köyüne yerleştirildi.

Soyadı kanunu çıktığında nüfus memurunun tavsiyesiyle KANSU soyadını aldı. 1941 senesinde İstanbul Hadımköy'de 1 yıl askerlik yaptı. 1949 yılında evlendi. 2 çocuk babası oldu. İstanbul Eyüp'te Sümerbank Feshane Defterdar yünlü kumaş sanayi fabrikasında yaş apre bölümünde işçi olarak çalıştı. 1970 de emekli oldu. 1991 yılında vefat etti.

Rumi 1327 (Miladi 1911) yılında Prepol (*Günümüzde Prijepolje/Sırbistan*) Kazası, Orahovaç köyünde **Osmanlı Devleti vatandaşı** olarak dünyaya geldi. Doğduğu tarihte Prepol Kazası idari olarak Taşlıca Sancağı'na Taşlıca Sancağı ise Kosova Vilayeti'ne bağlıydı.

Babası Hüseyin Efendi (1875-1934), Nakşibendi Şeyhi vekili ve Taşlıca (*Pljevlja/Karadağ*) şehrinde bir caminin mütevellî heyet başkanı Külâhzade (*Çulahoviç*) Molla Salih Efendi'nin ortanca oğludur.

Annesi ise Prijepolje'nin Düşmaniçe köyünden Zilcioğlu (Zilcoviç) Hilmi Efendi'nin kızı Hasanbeyoğlu (*Hasanbegoviç*) Nefise'den doğma Fifa (*Afife*) Hanım'dır. Babası imam, annesi ise ev hanımıdır. Annesi ev işleri dışında evinin bir odasını atölyeye dönüştürerek tahta tezgâhında (*Razboy*) kilim ve iç çamaşırlık kumaş dokuyarak ailesine katkıda bulunurdu.

Yusuf Kansu'nun annesi Afife Hanım (1877-1954) 11 çocuk dünyaya getirmiş ancak 8'i küçük yaşlarda vefat etmişlerdi. Ortanca kardeşi Hasan ve küçük kardeşi Lütfi ise Allah'ın lütfuyla uzun ömürlü olmuşlar. Ailesi ziraat, meyvecilik ve hayvancılık ile geçimlerini temin etmiştir.

1912-13 Balkan Savaşı'nda Sırbistan Krallığı Prijepolje'yi (*Okunuşu: Priyepolye*) işgal etti. Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında 1914 İstanbul Anlaşması imzalandıktan sonra küçük Yusuf artık **Sırbistan Krallığı vatandaşı** olmuştu.

28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahtı Arşidük Prens Franz Ferdinand ve eşi Sofya ile birlikte resmi bir ziyaret için Saraybosna'ya geldi, Milyačka nehri kenarında otomobil ile ana caddeden geçerken Çetnik Örgütü'nün yetiştirdiği militan Gavrilo Princip tarafından vuruldu. Bu suikast neticesi Ferdinand ve eşi hayatını kaybettiler. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan Krallığı'na savaş açtı ve Sırbistan'ın bir bölümü ve Prijepolje'yi işgal etti.

Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği yıl içinde 1 Aralık 1918 tarihinde İngiltere, Yugoslavya Krallığı (*Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı*)'nı kurdu, Sırp hanedanından gelen bir prensi kral olarak tayin etti. Krallığın anayasasını da İngilizler yazdı. Böylece küçük Yusuf **Yugoslavya Krallığı vatandaşı** oldu. Çocukluğunda, ailesine ait büyük ve küçükbaş hayvanların çobanlığını yaptı. Çocukken bir grup arkadaşıyla Prijepolje'nin bir mahalle camiinde imam olan Süleyman Efendi Galiç'ten, *Kuran* ve *İlmihal* dersleri almıştı.

On iki yaşından itibaren tüfek ve tabanca tamirciliği yapan Medo (*Merdan*) amcasının yanında çıraklık ve kalfalık yaptı. Amcasından bu zanaatı öğrendi. Askerlik görevini yaparken bu yeteneği sebebiyle arkadaşlarına nazaran rahat etti.

Askerlik görevini yaparken atış eğitimi esnasında hedefe tam isabet atış yaptığı için uzun süreli izinle ödüllendirildi. “*Sabit hedefi vurmak kolay, asıl güç olan hareket halindeki bir hedefi vurmaktır*” derdi. Babası, Prijepolje’deki doktor, esnaf vb. ileri gelenleri köyüne davet eder, yakında bulunan ormanda ava giderlerdi. Babasının karşı olmasına rağmen, annesinin verdiği para ile ikinci el bir av tüfeği satın aldı. İlk defa bir tüfek sahibi oldu ve tüfeğini tamir etti.

1932-1935 yıllarında Split (*Hırvatistan*) şehrinde askerlik görevini tamamladı. Terhisine 3 ay kala babasını kaybetti. Kardeşi Hasan’ın babalarının ölüm haberine ilişkin gönderdiği telgrafi, Sırp Komutanı kendisine zamanında vermediği için babasının cenazesine katılamadı. Babasının cenaze merasimini kardeşi Hasan yerine getirdi. Terhisini müteakip memleketine döndü.

Mehmet Dayısı Osmanlı Medresesinde okumuş, güngörmüş ve bölgede tanınan kanaat önderi bir kimseydi. Terhisten sonra yeğenini ziyaret için evine geldiğinde “*Hayat tecrübem ve hissiyatım o ki yakın gelecekte bu coğrafyada kan gövdeyi götürebilir. Baban vefat ettiği için sen artık bu ailenin reisisin anneni, teyzeni ve kardeşlerini al Türkiye’ye hicret et*” demiş. Dayısına sormuş, *Sen niçin bizimle gelmiyorsun?* Dayısı da “*Bu pahalı ve çetin bir yolculuk önce siz gidin yerleşin. Daha sonra benim de nasibim varsa gelirim sizin yanınıza, yerleşirim*”. (Ancak ömrü vefa etmemiş dayısı Türkiye’ye gelememiş). Çok sevdiği takdir ettiği Mehmet dayısının tavsiyesi üzerine Türkiye’ye hicret etmeye karar verdikten sonra pasaport işlemlerini yapıp ev ve arazilerini sattı. Dayısının yardımı ile günlük hayatta gerekli kelime ve deyimlerden oluşan istifade edebileceği basit bir Türkçe sözlük oluşturdu. 3 Mart 1935 tarihinde sekiz aile birlikte Prijepolje’den yola çıktı. Bu kafiye rehberlik ve tercümanlık yaptı.

Annesi, Elmas Teyzesi, kardeşleri Hasan ile Lütfi’yi alarak Türkiye’ye hicret etmek için önce mecburen Üsküp’e geldi. Çünkü bu yıllarda Sancak’tan ülkemize direkt olarak göç kabul edilmiyordu. Türkiye Cumhuriyeti Üsküp Başkonsolosluğu’ndan Türk olduklarına ilişkin belgelerin temin edilmesi için Üsküp’te Kapan Han’da bir ay aşkın kaldılar. Belgelerin hazırlanması uzun bir prosedüre tabi idi. Belgeleri temin ettikten sonra Üsküp’ten ailesi ile birlikte trenle Selanik’e geldi.

Gemi bulmakta yaşadıkları sıkıntı nedeniyle Selanik’te bir otelde, yaklaşık bir ay kaldı. Ancak kereste yüklü bir gemi ile İzmir’e gelebildiler. İzmir’de, Sağlık ve İskân Bakanlığı’nın yerleştirdiği Basmane meydanındaki Tepecik Camii’nde bir ay aşkın kaldı. Ancak bu cami uzun süre depo olarak kullanıldığından, önce camiyi temizleyip badana yapmışlardı. Bu cami, birlikte oldukları toplam sekiz aile için tahsis edilmişti. Duvarlara çaktıkları çivilere ip bağlayıp, bu iplere de beraberinde getirdikleri kilimleri bağlayarak her bir aile için bölümler oluşturdular. Zaruret gereği cami bahçesindeki helalardan birisini banyoya dönüştürdü.

Ankara'dan gelen resmi yazı üzerine ailesiyle, İzmir'den tren yolculuğu ile Yozgat vilayeti Boğazlıyan kazası Fakılı tren istasyonuna gönderildi. Boğazlıyan kazası Çayıralan nahiyesi İğdeli köyüne yerleştirildi. Her bir aileye arazi, köy içinde ev arsası ve bir çift öküz verildi. O zamanki kanun gereği arazilerine 15 yıl satılamaz kaydı kondu. İmece usulü ile her bir aile için sırayla ev inşa ettiler. Yusuf Kansu, 15 Kasım 1935 tarihi itibarıyla nihayet hayatının dördüncü ülkesi olan **Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı** idi. Soyadı kanunu çıktığında nüfus memurunun tavsiyesiyle ile KANSU soyadını aldı.

Ortanca kardeşi Hasan ile birlikte zaman zaman Sivas-Divriği tren yolu tünel inşaatlarında çalıştı. Her yaz, Sivas vilayeti Gemerek ilçesi Tekmen, Dendil ve Burhan gibi Boşnakların yaşadığı köylere kardeşi Hasan ile birlikte çayır biçmeye giderlerdi. 1941 senesinde İstanbul Hadımköy'de 1 yıl askerlik yaptı.

Yusuf Kansu, 1947 senesinde İstanbul'a geldi ve Eyüp'te Sümerbank Feshane Defterdar yünlü kumaş sanayi fabrikasında işçi olarak çalışmaya başladı. Bu iş yerinden 15 Şubat 1970 tarihinde emekli oldu.

1927 Burhaniye (Balıkesir) doğumlu Ayşe Kara ile 1949 senesinde İstanbul'da evlendi. Ayşe Hanım'ın ailesi Kolaşin (*Karadağ*) kökenlidir. Ayşe Hanım'ın babası Raşid Davutoviç, (Davutoğlu) annesi Kadime Şaboviç (Şabanoğlu) tir. Ailesi Karadağ'ın Bar Limanı'ndan 30 Haziran 1914 tarihinde Ayvalık ilçesine gemi ile göç etmişti.

1950 yılında Yusuf-Ayşe çiftinin ilk evladı Hüseyin, 1952'de ise ikinci evlatları Fatma Nimet dünyaya geldi. Yusuf Kansu 1953 senesi başında köyündeki araziler ve evin satışından elde edilen parayla Edirnekapi'da bir ahşap ev satın aldı. Her fırsatta bu ahşap evin tamiratıyla meşgul olurdu. Ayrıca, Kiremit aktarma, çatı tamiratı, kilit tamiratı, ev eşyaları tamiratı, her türlü marangozluk işi ve soba üretmeyi bilirdi. Bu zanaatlarla ilgili aletleri de bulundururdu. Hem kendi ailesinin ihtiyaçlarını karşılar veya komşularına yardımcı olurdu.

1977 yılında Mekke'ye otobüsle yolculuk yaparak, hac ibadetini ifa etti. İslam'ın temel prensiplerini bilir ve uygulamaya çalışırdı. Vakit namazlarını camide cemaatle kılmaya özen gösterirdi. Faize müthiş karşı idi. Faizin, Hz. Muhammed'in veda hutbesinde men edildiğini özellikle belirtirdi. Veda hutbesindeki kan davası, çocuk ve kadın haklarını vurgular, bu yüzden çocukları ve torunlarını çok severdi. Temizlik konusunda çok titizdi. Sık sık İslam'ın temel prensibinin temizlik olduğunu ifade ederdi.

Akraba ve hemşehri ziyaretlerini ihmal etmez genç kuşaklara da bunun önemini anlatırdı. Gençlerle sohbetlerinde en çok Peygamberlerin hayatını anlatırdı. Gençlere Sancak'tan Türkiye'ye hicretleri esnasında yaşadıklarını anlatırdı. Telefonların yaygın olmadığı dönemde duyduğu bir

cenaze haberini üşenmeden ev ev ziyaret yaparak haber verir kendisi de cenaze merasimlerine de mutlaka katılırdı.

Sancak'tan Türkiye'ye hicret etmek isteyen ailelere akraba olup olmadığına bakmaksızın gelebilmeleri için, iş bulamadıkları takdirde 6 ay bakmayı taahhüt eden, noter tasdikli taahhütname gönderir ve geldiklerinde de onlarla bire bir ilgilenirdi. Bu belge muhacirler arasında *garanti kağıdı* olarak adlandırılırdı. Eşi ve kendisi misafire ikram etmeyi çok severlerdi. Çoğu zaman evlerinde yatılı misafirler olurdu.

Yusuf Kansu 2 Çocuk babası ve 4 torun dedesi idi. 10 Temmuz 1991 Perşembe günü İstanbul'da hakkın rahmetine kavuştu. 80 yıllık ömründe pek çok işgal ve savaşlar gördü. Mezalimlere şahit oldu. Hayat mücadelesi ve Göç acıları içinde geçen hayatında, Osmanlı Devleti, Sırbistan Krallığı, Yugoslavya Krallığı ve Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere dört ülkenin vatandaşı oldu. Bu acı zorluklar ve muhacirliğin sıkıntısı ve hüznü onu hiç yıldırmadı. Yeni vatanında kök salmak ve tutunmak için daha çok çalıştı, meslek ve mal sahibi oldu. Ailesine, milletine, dinine ve ülkesine hizmet etti.

FOTOĞRAFLAR

Afife Kansu (Yusuf Kansu'nun annesi)

(1877-1954)

Yusuf Kansu (1911-1991)

Hasan Kansu (*Yusuf Kansu'nun kardeşi*)

(1914-1985)

Lütfü Kansu (*Yusuf Kansu'nun kardeşi*)

(1926-1990)